ივ. ჯავახიშვილი

ქართული სამართლის ისტორია

წიგნი მეორე

ნაკვეთი მეორე

წარმოდგენილი ელექტრონული ვერსია შექმნილია
სამართალის ელექტრონული ბიბლიოთეკის (სების)
გაციფრების პროექტის ფარგლებში

სამართლის ელექტრონული ბიბლიოთეკა
www.library.court.ge

ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა

ტფილისი
1929

ქართული სამართლის ისტორია
II b

დაიბეჭდა ტფილისის უნივერსიტეტის პედაგოგიური ფაკულტეტის
საბჭოს დადგენილებით

მდივანი: **დოც. ს. ყაუხჩიშვილი**

ს. მ. უ. ს. პოლიგრაფტრესტის მე-3 სტამბა

შეკვეთა № 976. მთავლიტი 27. ტირაჟი 700

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა 8

ქარაგმიანი და შემოკლებული სიტყვებისა და სათაურების განმარტება 11

კარი პირველი: **სახელმწიფო სამართალი** 13

თავი მესამე: ეკლესია 14

§ 1. ეკლესიის მსახურნი და მათი უფლება-მოვალეობა. – § 2. ეკლესიის მსახურთაგან ხელისუფლების მიღების წესი. – § 3. უდაბნონი და მონასტრები, ქრისტიანობისა და სამონასტრო მოძრაობის თავდაპირველი იდეალები საკუთრებისა და შრომის პრობლემისათვის. – § 4. მონასტრების პირადი შემადგენლობა და მისი უფლება-მოვალეობა. – § 5. ეკლესიის მსახურთა და მონასტრების სოციალური შემადგენლობა: უწოდებრივობის მაგიერ არისტოკრატიულად შეცვლა და გ. მთაწმინდელის ქადაგება და მცდელობა დემოკრატიული წეს-წყობილების დასამყარებლად. – § 6. მონასტრების შეწყობილების ძირითადი საკითხისათვის: თანამდებობის პირთა მონარქიული პრინციპის მიხედვით დადგენის წესის მაგიერ რესპუბლიკური წესის შემოღება. – § 7. მონასტრების პირვანდელი იდეალების დარღვევის გავლენა ქონებისა და შრომის პრობლემა. – § 8. ქონებისა და შრომის პრობლემებისათვის ერისკაცობაში.

თავი მეოთხე: საქართველოს მეფე და მეფის ხელისუფლების ისტორია 77

§ 1. მეფობის აღდგენა და საქართველოს გაერთიანება. – § 2. მაშინდელი იდეალები: მოძღვრება სამეფოსა და მეფობაზე. – § 3. ბრძოლა დიდგვარიან აზნაურთა საქართველოს მეფეებს შორის ხელისუფლების გამო მე-XI ს-ში. – § 4. ბრძოლა ხელისუფლების გამო XII ს. და დავით აღმაშენებლის შინაური პოლიტიკა. – § 5. დიდგვარიან აზნაურთა მცდელობა წინანდელი მდგომარეობის აღდგენისათვის და გიორგი III შინაური პოლიტიკა. – § 6. დიდგვარიან აზნაურთა რეაქცია და პირველი პოლიტიკური გაფიცვა. – § 7. ყუთლუ-არსლანისა და „სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის პოლიტიკური პროგრამა და მეფის ხელისუფლების შეზღუდვა. – § 8. მეფე და მეფის სახლობა. – § 9. უფლისწულნი და მემკვიდრე. – § 10. მეფის კურთხევის წესი, ვითარცა მეფის ხელისუფლების სივრცის გამომხატველი. – § 11. სახელმწიფო ანუ სამეფო ხელისუფლების ნიშნები. – § 12. საქართველოს მეფის „მართებანი“ და „განსაგებელნი“. – § 13. მეფის საჯდომელი ქალაქი და ადგილები. – § 14. მეფის გარდაცვლა და გლოვის წესი.

თავი მეხუთე: სახელმწიფო დარბაზი და დარბაზობა 157

§ 1. სიტყვა „დარბაზ“-ის მნიშვნელობა. – § 2. სახელმწიფო დარბაზის შემადგენლობა. – § 3. დარბაზობა დიდი და უმცროსი წესითა და მათი დანიშნულება. § – 4. დარბაზობის წესები.

კარი მეორე: **სისხლის სამართალი** 164

შესავალი 165
თავი პირველი: ზოგადი მოძღვრება გარდამავლობითი მოქმედების შესახებ 165
§ 1. სამართალი და გარდამავლობითი მოქმედებანი. – § 2. გარდამავლობით მოქმედებათა ტერმინოლოგია. – § 3. გარდამავლობით მოქმედებათა კლასიფიკაცია. – § 4. გარდამავლობით მოქმედებათა კლასიფიკაციის საფუძველი. – § 5. ბრალეულობის განმქარწყლებელი, აღმსუბუქებელი გარემოებანი. – § 6. ბრალეულობის დამამძიმებელი გარემოებანი. – § 7. თანამონაწილეობა.

თავი მეორე: დანაშაულებანი სახელმწიფოს წინააღმდეგ 185
§ 1. განდგომა და ღალატი. – § 2. მეფის შეურაცხყოფა.

თავი მესამე: სქესებრივი ზნეობის დამრღვევი დანაშაულებანი 191
§ 1. დანაშაულებანი ბუნებითნი. – § 2. ბუნების გარეშე დანაშაულებანი.

თავი მეოთხე: დანაშაულებანი ადამიანის სიცოცხლის წინააღმდეგ 194
§ 1. კაცის კლვაჲ და დაგერშვა. – § 2. მეკობრობა.

თავი მეხუთე: დანაშაულებანი საკუთრების წინააღმდეგ 200
§ 1. ნივთების პარვა და ცარცვა. – § 2. საბუთების მოპარვა-მოსპობა. – § 3. (სასჯელი პარვისათვის.

კარი მესამე: საკორპორაციო სამართალი 206
შესავალი 207
§ 1. კორპორაციების ორგანიზაცია. – § 2. თანადგომისა და ერთნებაობის პრინციპი. – § 3. საკორპორაციო წესებისა და სამართლის საფუძვლისათვის. – § 4. თანამდებობის პირთა დანაშაულებანი. – § 5. ძმათაგან ჩადენილი სისხლის სამართლის თვისების დანაშაულებანი. – § 6. ძმათაგან წესდების დარღვეულობის დანაშაული. – § 7. საკორპორაციო სასამართლოს ორგანიზაცია და სასჯელთა სისტემა.

კარი მეოთხე: სამოქალაქო სამართალი 229
I.საპიროვნო სამართალი 230
თავი პირველი: საოჯახო სამართალი 230
§ 1 ცოლქმრობის სამართალი. – § 2. სახლეულნი. – § 3. საცოლქმრო საკუთრების მფლობელობის სამართალი.

თავი მეორე: მემკვიდრეობის სამართალი 240
§ 1. მემკვიდრეობა კანონებრივი. – § 2. მემკვიდრეობა ანდერძობითი.

II. სანივთო სამართალი 245
თავი პირველი: ზოგად ცნებათა ტერმინები 245

§1. ნივთი. – § 2. საჴმარნი და უჴმარნი. – § 3. ჭურჭელი. – §4. ნივთთ მფლობელობის სახეობანი. – §5. მამული და ადგილნი უმამულონი.

თავი მეორე: საკუთრება 248

§ 1. მემკვიდრეობითი საკუთრება. – § 2. მონაგები. – § 3. საკუთრების წარმოშობილობის ნიადაგი. – § 4. საკუთრების მიღება-შეძენის საშუალებანი.

თავი მესამე: ქონება 258

§ 1. ქონების რაობა. – § 2. ქონება დროებითი და სამამულოდ და მკვიდრად. – § 3. საქონებელი და საქნელი.

თავი მეოთხე: საკუთრების და ქონების უფლების დაკარგვა და გაცუდება 264

§ 1. უფლებების დაკარგვა-მოსპობის საფუძვლები. – § 2. ნაქმარი და წერილობით მის აღმბეჭდელი საბუთის კანონიერი ფორმა. – § 3. საკუთრებისა და ნაქონების დაკარგვა-მოსპობის არსებითი და ფორმალური მიზეზები.

III. ვალდებულებითი სამართალი 271

თავი პირველი: ვალდებულებითი თვისების გარიგებისა და ნაქმნარის შესახებ 271

თავი მეორე: სყიდვა გაყიდვა 272

§ 1. ნასყიდობის ცნებისა და მონაწილეთა შესახებ. – § 2. ნასყიდობის კანონიერების წესები.

თავი მესამე: ნიჭი, შეწირულება და აღაპი 275

§ 1. ნიჭი და წყალობა. – § 2. შეწირულება.

თავი მეოთხე: მიწის მიღება-გაცემა საშენებლად, საღალოდ, საბეგროდ და საკაბალოდ 277

§ 1. მიწის აღება გასაშენებლად. – § 2. მიწის საღალოდ გაცემა-აღება. – § 3 მიწის საბეგროდ გაცემა-აღება. – § 4. საკაბალოდ გაცემა-აღება.

თავი მეხუთე: სამოსამშლელო 280

თავი მეექვსე: სესხი და ვალი 281

§ 1. ამის შესახებს წყაროებზე. – § 2. ქართული ძეგლების ცნობები. – § 3. სესხისა და ვალის ტერმინოლოგია. – § 4. სარგებლისა და ვალის გადახდის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია. – § 5. ვალისა და სესხის არსებითი მხარე ტერმინოლოგიის ანალიზისდა მიხედვით. – § 6. სარგებლის კანონიერი სისდიდე . – § 7. ვალის შესახები ხელშეკრულების კანონიერი ფორმა.

თავი მეშვიდე: წინდი, ნაჯუთევი და თავსმდებობა 289

§ 1. წინდი. – § 2. ნაჯუთევი. – § 3. თავსმდებობა.

თავი მერვე: ნამარხევი და შენავედრი 293

§ 1. ნამარხევი. – § 2. შენავედრი.

კარი მეხუთე: **სასამართლოს წარმოება** 296

I. სამოსამართლო საქმის ორგანიზაცია 297

თავი პირველი: სამოსამართლო უწყება და დაწესებულებანი 297

§ 1. სასჯულო სიმრებლობები. – § 2. გასამართლების აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინებისათვის. – § 3. სამოსამართლო დაწესებულებანი. – § 4. სამპარავთმეძებლო სასამრთლო.

თავი მეორე: სასამართლოს ორგანიზაცია 304

§ 1. მსაჯულთა კომპეტენცია. – § 2. სასამართლოს შემადგენობა.

II. სასამართლოს წარმოება 307

თავი პირველი: სისხლის სასამრთლოს წარმოება 307

§ 1. საქმის დასაწყისი. – § 2. გამოძიება-გასამართლება.

თავი მეორე: სასჯელთა სისტემა და დასჯის საშუალებანი 315

§ 1. სასჯელის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინები და კლასიფიკაცია. – § 2. ქონებრივი სასჯელები. – § 3. გვემითი სასჯელები. – § 4. თავისუფლების აღმკვეთი სასჯელბი. – § 5. საპყრობილეთა ორგანიზაცია. § 6. პყრობილთა მდგომარეობა საპყრობილეში. § 7. საპყრობილეთა ჰიგიენური პირობები. – § 8. შებორკვის წესი. – § 9. საპყრობილეში დამწყვდევის ხანგრძლივობა.-§ 10. ექსორია და გაძევება. – § 11. ასოთა-მიღბა, ანუ განპატიჟება. – a. განპატიჟბა-გამოყვერვა. – b. ასოთა-მიღბა. – c. მბნელობლობა. – § 12. სიკვდილით დასჯა. – § 13. მძიმე სასჯელთა ასრულების პირობა.

თავი მესამე: სასჯელთა სისტემისა და სასჯელთა მიზნის შესახები მოძღვრება 327

§ 1. სასჯელთა სისტემისა და მიზნის შესახები მოძღვრება საეკლესიო სამართლის მწერლობაში. – § 2. სისხლის სამართლის სასჯელთა სისტემა და სასჯელთა მიზნის შესახები მოძღვრება. – § 3. ქართული მართლმსაჯულების უაღრესი წარმატება მე-XI-XII ს.ს.

თავი მეოთხე: სამოქალაქო სასამართლოს წარმოება 336

წინასიტყვაობა

„ქართული სამართლის ისტორიის“ მეორე წიგნის წინამდებარე მეორე ნახევრით თავდება სრულიად საქართველოს სახელმწიფო, სისხლისა, საკორპორაციო, სამოქალაქო სამართლისა და სასამართლოს წარმოების ისტორიის ხანა მონღოლთა შემოსევამდე. თავდაპირველად განზრახული მქონდა ამავე წიგნში საერთაშორისო დამოკიდებულებების წესების შესახები კარიც მომეთავსებინა, მაგრამ მეტისმეტმა დაღლილობამ მაიძულა ამ ნაწილის საბოლოო დამუშავება შემდეგი წიგნისათვის გადამედვა. მეორე წიგნის ამ მეორე ნახევრის მოჭარბებულმა სიდიდემაც ეს აუცილებელი გახადა.

„ქართული სამართლის ისტორიის“ მეორე წიგნის ეს მეორე ნახევარი პირველი ნახერის იმდენად უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს, რომ პირველ ნაწილში სახელმწიფო სამართლის მხოლოდ ორი თავია მოთავებული (1. მიწა-წყალი და მოსახლეობა, :მოხელენი და მოხელეობა), სახელმწიფო სამართლის მთელი დანარჩენი და უდიდესი, 245 გვერდის შემცველი, ნაწილი-კი ისევე, როგორც სისხლისა, საკორპორაციო და სამოქალაქო სამართლისა და სასამართლოს წარმოების კარები მეორე წიგნის მეორე ნახევარშია მოთავსებული. ამიტომ ეს ორი ნაწილი განუყრელ მთლიანს წარმოადგენს. მხოლოდ მეორე წიგნის მეტისმეტმა სიდიდემ მაიძულა ის ორ ნაწილად გამომეცა. ამის გამო მეორე წიგნის პირველი ნახევრის მკითხველმა მთლიანი სურათის წარმოსადგენად უნდა მეორე ნაწილის შინაარსი იცოდეს ისევე, როგორც მეორე ნაწილის მკითხველს პირველი ნაწილის შინაარსი უნდა გათვალისწინებული ჰქონდეს. დასასრულ, წყაროების შესახები ყოველგვარი ცნობები მან უნდა პირველ წიგნში მონახოს.

პირველი წიგნის წინასიტყვაობაში ნათქვამს ამ „ქართული სამართლის ისტორიის“ წერისა და გამოქვეყნების თანდათანი პროცესის შესახებ უნდა მხოლოდ დავუმატო, რომ, სახელმწიფო სამართალში ჩართულ ახალ ნაწილებს გარდა, სისხლის სამართლის პირველი თავი („ზოგადი მოძღვრება გარდამავლობითი მოქმედების შესახებ“ გვ. 251-282), მეხუთე თავის §2 („საბუთების მოპარვა-მოსპობა“ გვ 312-315), მთელი საკორპორაციო სამართალი (გვ 321-356), სამოქალაქო სამართლის მთელი სანივთო და ვალდებულებითი სამართალი (გვ 385-468) ისევე, როგორც სასამართლოს წარმოების კარიც თითქმის მთლად (გვ. 470-544) 1928 წელს არის დაწერილი.

რაკი ქართული სამართლის ისტორიის ამ ხანის შესახებ აქამდე არავითარი მონოგრაფიული კვლევა-ძიება არ ყოფილა და ყველაფერი აქვე უნდა ყოფილიყო გამორკვეული, ამიტომ იმ წესის დაცვა, რომელიც სამართლის მეცნიერებაში არის მიღებული, ზოგან შეუძლებელი შეიქმნა. შინაარსი რომ გასაგები ყოფილიყო და ერთსა და იმავე საგანზე რამდენჯერმე საუბარი აუცილებელი არ გამხდარიყო, იძულებული ვიყავი ჯერ სისხლის სამართლის კარი მომეთავსებინა, შემდეგ-კი საკორპორაციო სამართლის კარი, რათგან ამ უკანასკნელში სხვათაშორის ისეთი საკითხებიც არის გარჩეული, რომელთა გასაგებად წინასწარ სისხლის სამართლის წაძღვანება იყო საჭირო. ამგვარადვე, თუმცა სასამართლოს წარმოება, როგორც ზოგადი სამართლის ნაწილი, სამოქალაქო სამართლის კარზე, ვითარცა კერძო სამართლის ნაწილზე, უნდა წინ მოთავსებულიყო, მაგრამ ზემოაღნიშნული გარემოებისავე გამო ეს წესი უნდა დამერღვია.

თანამედროვე სამართლის მეცნიერების თეორიული კლასიფიკაციის მიხედვით რომ ძველი სამართლის ისტორიის დალაგება ყოველთვის მოსახერხებელი არ არის ხოლმე, ამის მაგალითად თუნდაც გამოჩენილი გერმანელი სამართლის ისტორიკოსის ც ა ხ ა რ ი ე ფ ო ნ ლ ი ნ გ ე ნ თ ა ლ-ის ცნობილი „ბერძნულ-რომაული სამართლის ისტორიის (Geschichte des Griechisch-Römischen Rechts) დასახელება შეიძლება.

ქართული საისტორიო ძეგლებისა და საბუთების ხეირიან, ოდნავად მაინც მეცნიერულ, გამოცემათა უქონლობა, მრავალრიცხოვანი ხელნაწერების სათანადოდ აუწერლობის წყალობით იქ ანდერძებისა და მინაწერების სახით დაცულ-გაფანტული ბევრი პირველხარისხოვანი მნიშვნელობის ცნობების მკვლევარისათვის ამ ჟამად მიუწდომელობა, დასასრულ ქართული სამართლის ისტორიისათვის ისეთი მნივნელოვანი წყაროების გამოუცემლობა, როგორიც საღმრთო წერილისა და დიდი სჯულისკანონის უძველესი თარგმანებია, კვლევა-ძიებას ხშირად მიძნელებდა. ის რწმენაც, რომ ამ წყაროებში სამართლის ისტოორის ძველი ხანისათვის მრავალი საგულისხმო და საყურადღებო ცნობები მოიპოვება, რომელთა საშუალებითაც ამ ჟამად გადაუჭრელი საკითხების გადაჭრა მოხერხდებოდა, და არა ერთი ისეთი საკითხების გასაშუქებლად, რომელთა შესახებ ეხლა არავითარი მასალები არ არსებოს, სრულებით ახალი ცნობების შეძენაა შესაძლებელი, მაფიქრებდა და ეჭვის ჭმუნვით მავსებდა.

მაგრამ შეერთებული ძალით ხელთნაწერების სრული აღწერილობბის შედგენისა და ტექსტების კრიტიკული გამოცემის გეგმა ამჟამად განუხორციელებელ ოცნებად რჩება. ასეთ პირობებში „ქართული სამართლის ისტორიის“ გამოქვეყნების იმ დრომდე გადადებას, როდესაც ეს გაგმა განხორციელდებოდა, არავითარი აზრი არა ჰქონდა და ამიტომ ჩემი ნაშრომის დაბეჭდვა ვარჩიე.

კვლევა-ძიების დროს მიზნად მხოლოდ ქართული სამართლის ისტორიისა და დოგმის გამორკვევა და აღდგენა მქონდა. ჩემ უმთავრეს წადილს შეადგენდა, რომ სამართლის ისტორიის სურათი, რაც შეიძლება, სრული ყოფილიყო და ყოველი დებულება წყაროებითგან ამოღებული ცნობებით სთანადოდ დასაბუთებული ყოფილიყო. მართალია, ეს ნაშრომს ამძიმებდა, მაგრამ რაკი ყოველი საკითხი პირველად აქ უნდა ყოფილიყო განხილულ-წარმოდგენილი და ხშირად ადამიანს თვალწინ მოულოდნელი სურათი ეშლება, ამიტომ დამაჯერებლობისათვის ყოველი დებულების მრავალრიცხოვანი დამამტკიცებელი ცნობებით დასაბუთება აუცილებელი შეიქმნა. ხაზგასმით უნდა აღვნიშნო, რომ ამ ორ წიგნში ქართული სამართლის ისტორიის შედარებითი შესწავლა მიზნად არ დამისახავს სრულებით შეგნებულად, რათგან ჯერ თვით ისტორიისა და დოგმის უტყუარი სურათის აღდგენაა საჭირო და მხოლოდ შემდეგ შედარებითი შესწავლა უფრო მტკიცესა და უხვს შედეგს მოგვცემს.შედარებით განხილვას ეხლაც არა ერთხელ ფრიად საგულისხმო დასკვნამდის მივყევართ, მაგრამ მაინც შედარებითი შესწავლის „ქართული სამართლის ისტორიის“ დამთავრებამდე გადადება ვამჯობინე.

„ქართული სამართლის ისტორიის“ წაკითხვის დროს, იმედია, ყველა დაინახავს იმ ინტენსიურ მუშაობას და დიდ შემოქმედებას, რომელიც ქართველ ერს სამართლის სფეროში გამოუჩენია თავისი სახელმწიფოსი და სოციალური წესწყობილების დასაწინაურებლად. უეჭველია, მკითხველი იმ ღვაწლსაც შეამჩნევს, რომელიც ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს, ქართული კულტურის ამ დიდ მოამაგეს, ქართული სამართლის ისტორიის წინაშე დანაშაულების შესახები თავისი ზოგადი მოძღვრებითა და სხვა კომენტარებით მიუძღვის. თუ აქამდის ის ცნობილი იყო მხოლოდ, ვითარცა სწორ-უპოვარი მთარგმნელი და სახელგანთქმული მწერალი, ამიერითგან ის უნდა ცნობილი იქმნეს, ვითარც ერთი უდიდესი ქართველი იურისტთაგანი.

ამ წიგნის ბეჭდის დროსაც კორექტურების გადაშინჯვით დაუფასებელი დახმარება გამიწიეს დოც. ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ მ ა და ლექტ. ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა მ, რომელთაც ამ მძიმე ტვირთის გაზიარებისათვის სიყვარულით აღსავსე მადლობას მოვახსენებ. საძიებლები უნივერსიტეტთან დატოვებული ასპირანტების ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ს ა და ლ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ არის შედგენილი, რისთვისაც დიდად

ვმადლობ იმგვარადვე, როგორც უნივ. კორექტორს გ. ა თ ა ნ ე ლ ი შ ვ ი ლ ს კორექტურების გასწორებისათვის.

ივ.ჯავახიშვილი.

ტფილისს
1929 წელს თებერვლის 18-ს.

ქარაგმიანი და შემოკლებული სიტყვებისა და სათაურების განმარტება.

აბულ=იუსტ. აბულაძის გამოცემა.

ათონის აღაპ., ან ათ. აღ.=ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი საეკ. მუზეუმის გამოცემა.

АПГА=დ. ბაქრაძის Археолог. Путешествие по Гурии и Аджаре.

არილი=არილი, ტფ. უნივერსიტეტის კრებული 1925 წ.

არქიჰიერატიკონი=კ. კეკელიძე Древне-грузинский Архиератикон.

Арх. Экс.=ე.თაყაიშვილის Археолог. Экскурсии.

G. d. GRRS.=Zachariä von Lingenthal, Geschichte d. Griechisch-Römischen Rechts.

Geschichte=Zachariä von Lingenthal-ის ზემო აღნიშნული ნაშრომი.

ეფრემ მცირე თარგმ. =ე. თაყაიშვილი, არხეოლ. მოგზაურობიდან სამეგრელოში, იხ. „ძველი საქართველო“ III, გვ. 242—269.

VI მსოფ. კრების ძეგლის წერა =იხ. ალ. ხახანაშვილის გამოცემა Правила VI Вселенского Собора: Трудиы Восточнои Коммисии Москов. Арх. Общества. т. II, 76—136.

ვაჰანის მონ. განწ.=ვაჰანის მონასტრის განწესება, იხ. თ. ჟორდანიას „შიო მღვიმის ისტ. საბუთებ-“ში.

ЗВОРАОб.=Записки Восточ. Отдел. Рус. Археолог. Общества.

ИАК=Известиа. Академии Наук

ისტრ́ნი და აზმ́ნი =ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულება.

კაკაბ.=ს. კაკაბაძის გამოცემა

კან. სინან.=კანონნი სინანულისანი.

კან. შეცოდ.=კანონნი შეცოდებულთანი=!

ნ. ზაოზერსკისა და ალ. ხახანაშვილის Номоканон Иоанна Постника в его редаксиях грузинской, греческой и славианской с предисловием издателей. Издание Обш. Истории и древностей росс. При Москов. Университете 1902 წ.

კარის გარიგება, ან. კ. გარიგება, ან ჯ. კ. გარიგ.=გარიგება ხელმწიფის კარის, პროფ. ე. თაყაიშვილის გამოცემა, იხ. Monumenta Georgia, IV. Leges № I 1920 წ. ტფილ. უნივ. გამოცემა.

კარიჭ.=დ. კარიჭაშვილის გამოცემა.

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე =ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე, გამოსცა ივ. ჯავახიშვილმა, იხ. ქართული ძეგლები Monumenta Georgia, III. Historica № 2, ტფილ. უნივ. გამოცემა, 1927 წ.

მ́მ დფ́ლი ქ́ცა=მარიამ დედოფლის ქართლის ცხოვრება, ე. თაყაიშვილის გამოცემა.

მლ́ქზდკ კზ́ს=მელკიზედეკ კათალიკოზის.

მტ́ნე ქ́ ჲ=მატიანე ქართლისაჲ.

მქც́ ჲ ქ́ ჲ=მოქცევაჲ ქართლისაჲ.

მცირე სჯულის კანონი, ან შჯულის კანონი=VI მსოფლიო კრების ძეგლის წერა, ეფთიმე მთაწმიდელისაგან გადმოქართულებული.

ჟამთააღ.=ჟამთააღმწერელი, მონღოლთა ბატონობის ქართველი ისტორიკოსის ნაშრომი.

ЖМНПр=Журнал Министерства Народ. Просвешениа.

რ. უ. ძეგლის წერა=რუის-ურბნისის 1103 წ. კრების ძეგლის წერა.

ს´ქს, ან საქ. სამოთხე= საქართველოს სამოთხე, მ. საბინინის გამოცემა.

სქ´ს სძვლ´ნი=საქართველოს სიძველენი, საქ. საისტ. და საეთნოგრ. საზოგადოების გამოცემა ექ. თაყაიშვილის რედაქტორობით.

სუმბატ=ც´ა და უწყ´ბა.

SC=Scythica et Caucasica აკად. ლატიშევისა.

ТР. ან ТРАГФ=Тексты и разискания по армианогрузинской филологии.

ქკ´ბი, ან ქრნ´კბი=ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა თ. ჟორდანიას გამ.

3 ქ´კა, ან ქ´ნკა=სამი ისტორიული ქრონიკა ექ. თაყაიშვილის გამოცემა.

შიომღ. ისტ. საზ., ან შიომღ. საბ.=ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასრისა და „ძეგლი ვაჰანის ქებათა“ თ. ჟორდანიას გამოცემა 1896 წ.

ც´ა, ან ც´ჲ=ცხოვრება, ცხოვრებაჲ.

ც´ა და უწყ´ბა, ან უწყ´ება= სუმბატ ძე დავითისი ცხოვრება და უწყება ბაგრატუნიანთა ჩვენ ქართტველთა მეფეთა“ და სხვა.

ც´ჲ და გ´ი მთ´წმდლსჲ=ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ... გიორგი მთაწმინდელისა, იხ. ათონის ივერის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი, საეკ. მუზ. გამოცემა.

ც´ჲ გ´გლ ხანძ´თლსჲ=შრომაჲდა მოღვაწეობაჲ ღირსად ცხორებისაჲ... მამისა ჩუენისაჲ გრიგოლისი არქიმანდრიტისა ხანძთისაჲ, ნ. მარრის გამ. იხ. ТР. წიგნი VII.

ც´ჲ ი´ესი და ეფ´თმსი=ცხორებაჲ ნეტარისა მამისა ჩუენისა იონესი და ეფთჳმესი, იხ. „ათონის ივერის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი“, საეკ. მუზ. გამ.

ც´ა მფ´სა დ´ვთსი=ცხორება მეფეთ-მეფისა დავითისი, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაშრომი.

ც´ჲ სრპნ ზრზ´მლსჲ=ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ... ნეტარისა მამისა ჩუენისა სერაპიონისი მ. ჯანაშვილის გამოცემა, იხ. მისი „ქართული მწერლობა“.

ძეგლის წერა=რუის-ურბნისის 1103 წ. კრების ძეგლის წერა.

წმ´ბჲ=წამებაჲ-ს.

წ. და მ.=წერილები და მასალები I, ს. კაკაბაძისაჲ.

* რიცხვის წინ ხელთნაწერის გვერდსა ჰნიშნავს, მომდევნო „გვ“ მ´მ დფ´ლსი ქ´ცის ე. თაყაიშვილის გამოცემის გვერდს.

კარი პირველი

სახელმწიფო სამართალი.

თავი მესამე

ეკლესია

§ 1. ეკლესიის მსახურნი და მათი უფლება-მოვალეობა.

მაშინდელი შეხედულებით ხალხი ორ მთავარ ნაწილად იყოფებოდა, რომეთაგან ერთს, უმცირეს ნაწილის „მ ო წ ე ს ე ნ ი“ (ᲂ᳐ ჲ გგ᳐ლ ხანმ᳐თლსჲ 2316 და სხ.), სამღვდელოება და ბერმონაზონები, მეორე და უმთავრეს ნაწილს „ე რ ი ს კ ა ც ნ ი“ შეადგენდნენ (რ. უ. ძეგლის წერა, ქკ᳐ბი II, 68). მოწესეებად სამღვდელოება იმიტომ იწოდებოდა რომ მისი ყოფაცხოვრება საეჯლესიო წესებს ემორჩილებოდა. ჩვეულებრივ „მოწესე“ უფრო ბერმონაზონს ჰგულისხმობდა, ვიდრე მღვდელმსახურს. ეკლესია ორ უმთავრეს ნაწილად იყოფებოდა: საერთოდ და სამონასტროდ. ამისდა მიხედვით თვით საქრისტიანო ეკლესიის შვილნი და მსახურნიც ორად იყვნენ დანაწილებულნი: ერთ ნაწილში იყვნენ „მ ს ა ხ უ რ ნ ი დ ა მ ო ღ უ ა წ ე ნ ი... უ დ ა ბ ო ჲ ს ა ნ ი“ (არქიჰიერატიკონი ნ᳐ა) ანუ მონასტრისანი, მეორეს ეკუთვნოდნენ მსოფლიო ანუ საერო ეკლესიის მსახურნი (ც᳐ჲგგ᳐ლ ხანმ᳐თლსჲ მ᳐). პირველად უნდა საერო ეკლესიის მსახურთა და მათი უფლება-მოვალეობების განხილვას შეუდგჱთ. მაგრამ რაკი მე-VIII-XII ს. ს. საეკლესიო ისტორიის გადარჩენილი ძეგლების უმეტესი ნაწილი მონასტრის მოღვაწეთა ყოფა-ცხოვრებას გვისურათებს და საბუთებიც თითქმის მხოლოდ მონასტრებისა-ღაა შერჩენილი, ამიტომ საერისკაცო ეკლესიის წესწყობილების შესასწავლად შედარებით მცირე ცნობები გვაბადია ჯერ-ჯერობით მაინც. ეს გარემოება მკვლევარს ამჟამად საშუალებას არ აძლევს საკითხი სათანადო სისრულით შეისწავლოს და გააშუქოს მეტადრე იმ თვალსაზრისით, რომელიც ერთის მხრით ეკლესიისა და სახელმწიფოს შორის არსებულ დამოკიდებულებას ეხება. მე-XI-XII ს.ს. მის ვითარების გამორკვევა შედარებით უფრო ადვილია და შემდეგს, სახელდობრ მეფის ხელისუფლების შესახებს თავში ამ საგანზეც საუბარი გვექნება, მაგრამ VIII-X სს-ში ამ პრობლემის გასაშუქებლად გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს თხზულებების გარდა არაფერი მოგვეპოვება.

საერო ეკლესიას მრავალრიცხოვანი მსახურნი ჰყავდა, რომელნიც უმცროს-უფროსობით რომ ჩამოვთვალოთ ასე უნდა იყვნენ აღნუსხულნი: 1) „წ ი გ ნ ი ს მ კ ი თ ხ ვ ე ლ ნ ი“ (არქიჰიერატიკონი, ნზ,—რ. უ. ძეგლისწერა: ქკბი II, 62, § ბ), 2) „კ ე რ ძ ო დ ი ა კ ო ნ ნ ი“ (არქიჰიერატიკონნი, ნ᳐ზ,--რ. უ. ძეგლისწერა § ბ) 3) „ დ ი ა კ ო ნ ნ ი“ (არქიჰიერატიკონნი, ნ᳐ზ,--რ. უ. ძეგლისწერა § ბ). 4) „დ ე დ ა თ დ ი ა კ ო ნ ნ ი“ (არქიჰიერატიკონი, ნ᳐ზ) 5.) ხ უ ც ე ს ნ ი, ანუ „მ ღ უ დ ე ლ ნ ი“ (არქიჰიერატიკონი ნ᳐ზ,—რ. უ. ძეგლისწერა § ბ), 6.) „ქ ო რ ე ბ ი ს კ ო პ ო ზ ნ ი“ (არქიჰიერატიკონი, რ᳐იზ, რ᳐იᲂ᳐,—რ. უ. ძეგლისწერა §Ბ), 7) „ე ბ ი ს კ ო პ ო ზ ნ ი“ (ბევრგან და არქიჰიერატიკონი, რ_᳐კბ, და სხვაგან მრავალჯერ,—რ. უ. ძეგლისწერა § ა, ბ, და სხვაგან) და 8) „მ თ ა ვ ა რ-ე ბ ი ს კ ო პ ო ზ ნ ი“ და „კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ნ ი“ (არქიჰიერი.ი რ᳐ლბ, რ᳐კბ,—რ. უ. ძეგლისწერა) ბევრგან, — იყო გრეთვე „ქ ა დ ა გ ი“ (გ. მერჩელი 703,- ნი ნიკოლოზ კათ. საკითხავი სვეტიცხოვ. 116, არქიჰიერ. პ᳐ზ).

საეკლესიო მსახურის თანამდებობას „პ ა ტ ი ვ ი“ ეწოდებოდა, მაგ. არქიჰიერატიკონში ნათქვამია: მთავარდიაკონი „პ ა ტ ი ვ ს ა უდიდᲂ᳐სსა მიიწეოს“ (გვ რ᳐ვ), ესე იგი ხუცესად იკურთხოს, ხოლო ქორებისკოპოსობაჲ არის „პ ა ტ ი ვ ი უ მ ე ტ ᲂ᳐ს ი მღვდლობისა-“ო (იქვე. რ᳐იზ).

ეკლესიის მსახურების თვითოეულ საფეხურს-კი „ხ ა რ ი ს ხ ი“ ერქვა, მაგ. რ. უ. ძეგლისწერაში წერია: თუ რომ განსაკუთრებული მიზეზი არ არის და აჩქარება საჭირო არ არის, ვინც ეპისკოპოსად საკურთხეველია მას ერთბაშად-კი ნუ აკურთხებენ, არამედ მათ

„წელიწადნი და წელიწადნი დ ა ყ ვ ნ ე ნ თ ი თ ო ე უ ლ ს ა ხ ა რ ი ს ხ ს ა შ ი ნ ა და უფროს-ღა დიაკონობასასა-“ო (§ ბ, ქკ´ბი II, 63).

საეკლესიო მსახურთა უფროს-უმცროსობა ისე იყო მოწყობილი, რომ იკურთხებოდენ ხოლმე „ერის-კაცობისაგან წიგნის მკითხველად, წიგნის-მკითხველობისაგან მთავარ დიაკონად, მთავარდიაკონობისაგან მღდელად, მღდელობისაგან ქორეპისკოპოსად, ქორეპისკოპოსობისაგან ეპისკოპოსად“ (არქიჰიერატიკონი, პ´თ).

საეკლესიო თანამდებობის მიცემას „დ ა დ გ ი ნ ე ბ ა ჲ“ ეწოდებოდა, მაგ. არქიჰიერატიკონში ნათქვამია: „დ ა დ ა გ ი ნ ე ბ ა ჲ კერძო დიაკონისაჲ“ (ჟ´გ, ჟ´დ), „დ ა დ ა გ ი ნ ე ბ ა ჲ მღდელისაჲ“ (იქვე რ´ი).

დადგინებისათვის საჭირო იყო განსაკუთრებული საეკლესიო დალოცვა და მღვდელმსახურება, რომელსაც ეწოდებოდა „ჴ ე ლ თ დ ა ს ხ მ ა ჲ“ (რ. უ. ძეგლისწერა §ბ, ქკ´ბი II, 62).

იმ პირს, რომელიც ხელთდასხმის წესს ასრულებდა, „ჴ ე ლ თ დ ა ს ხ მ ს ხ მ ე ლ ი“ ეწოდებოდა (რ. უ. ძეგლის წერა §ბ,დ, ქ´კბი II, 62, 63). ხოლო ვინც საკურთხი იყო, მას „ჴ ე ლ თ დ ა ს ხ მ ა დ ი“ ერქვა (რ. უ. ძეგლის წერა § და. ქ´კბი II, 63). უკვე ნაკურთხს-კი „ჴ ე ლ თ დ ა ს ხ მ უ ლ ს“-ს ეძახდნენ (რ. უ. ძეგლისწერა § და. ქ´კბი II, 62).

ეკლესიის თითოეულ მსახურთაგანს თავისი უფლება-მოვალეობა ჰქონდა და თვითეული თანამდებობისათვის განსაკუთრებული თვისებები იყო საჭირო „ჴ ე ლ თ დ ა ს ხ მ ა დ ი“-სათვის.

„პ ი რ ვ ე ლ ა დ წ ი გ ნ ი ს-მ კ ი თ ხ ვ ე ლ ა დ დ ა კ ე რ ძ ო დ ი ა კ ო ნ ა დ ო დ ე ნ ჯ ე რ-ა რ ს ჴ ე ლ თ ა დ ა ს ხ მ ა ჲ“-ო, ნათქვამია რ. უ. ძეგლის წერაში (§ ბ, ქკ´ბი II, 62), იმიტომ რომ „პ ი რ ვ ე ლ ი წ ე ს ი წ მ ი დ ი ს ა ე კ ლ ე ს ი ი ს ა ჲ-წ ი გ ნ ი ს მ კ ი თ ხ ვ ე ლ ო ბ ა ჲ ა რ ს“ (არქიჰიერატიკონი, ჟ´ა). მ ი ს ი მ ო ვ ა ლ ე ო ბ ა ი ყ ო ს ა ღ მ რ თ ო ნ ი ი გ ი ჴ ე ლ თ ა ქ ო ნ ე ბ ა დ წ ი გ ნ ნ ი შეკრძალულებით“ (იქვე) და ს ა ღ მ რ თ ო ს ჯ უ ლ ი ს წ ი გ ნ ე ბ ი ს შ ე გ ნ ე ბ უ ლ ი წ ა კ ი თ ხ ვ ა, რომ მსმენელთა გულსა და გონებას მოჰხვედროდა და მლოცველთ „აღშფოთებაჲ პოონ“-ო (იქვე). რაკი წიგნის მკითხველობისათვის განსაკუთრებით გარკვეული და შეგნებული კითხვის ცოდნა იყო საჭირო, ამიტომ „წ ი გ ნ ი ს მ კ ი თ ხ ვ ე ლ ი რ ვ ი ს ა წ ლ ი ს ა ჲ“ შეიძლებოდა რომ ყოფილიყო (რ.უ. ძეგლისწერა, § ბ, ქ´კბი II, 62), ამაზე პატარა ამ თანამდებობისათვის არ გამოდგებოდა და არც შეიძლებოდა რომ ეკურთხათ. ეს ცნობა ცხად-ჰყოფს, რომ მ ა შ ი ნ დ ე ლ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი 8 წ ლ ი ს ბ ა ვ შ ვ ს უ კ ვ ე ი მ ო დ ე ნ ი გ ა ნ ა თ ლ ე ბ ა ჰ ქ ო ნ ი ა, რ ო მ მ ღ ვ დ ე ლ მ ს ა ხ უ რ ე ბ ა შ ი ა ს ე თ ი თ ა მ ა დ ე ბ ო ბ ი ს ა და შეგნებული მონაწილეობის მ ი ღ ე ბ ა შ ე ს ძ ლ ე ბ ი ა. ამისდა მიხედვით ს ა ფ ი ქ რ ე ბ ე ლ ი ა, რ ო მ ს წ ა ვ ლ ა ს იმ დროს 5 - 6 წ ლ ი თ გ ა ნ ა წ ყ ე ბ ი ნ ე ბ დ ნ ე ნ ხ ო ლ მ ე.

თავის პირდაპირ საეკლესიო მსახურებას გარდა, მთავარ დიაკონს ებარა „ს ა ქ მ ჱ შ ჯ უ ლ ი ე რ ე ბ ი ს ა ჲ.. . ო ბ ო ლ თ ა-მ ო ყ უ ა რ ე ბ ა ჲ,... ქ უ რ ი ვ თ ა-მ ო წ ყ ა ლ ე ბ ა ჲ“ (არქიჰიერატიკონი, რ´ე), ს ა ე კ ლ ე ს ი ო ს ა მ ა რ თ ა ლ ი და ქ ვ რ ი ვ-ო ბ ლ ე ბ ზ ე მ ზ რ უ ნ ვ ე ლ ო ბ ა. ამიტომ მთავარ-დიაკონად ხელთდასხმადი უნდა „ღ უ ა წ ლ ი ს ა მ ც ა ს ნ ე უ ლ თ ა ს ა გ ა მ ო ც დ ი ლ ი“ და ო ბ ო ლ-ქ ვ რ ი ვ თ ა „მ ო ღ ვ ა წ ე მ ც ა“ ყოფილიყო (იქვე რ´ა—რ´ბ) ისე, რომ ეს მისი თვისებანი ყველას კარგად უნდა სცოდნოდა.

რაკი ამ თანამდებობისათვის შესაფერისი გონებრივი სიმწიფე იყო საჭირო, ამიტომ რ.-უ. ძეგლისწერაში განჩენილია: „დ ი ა კ ო ნ ი ო ც-დ ა ხ უ თ ი ს ა წ ლ ი ს ა... ჴ ე ლ თ ა დ ს ხ მ უ ლ ი ქ მ ნ ე ბ ო დ ი ნ-“ო (§ ბ, ქკ´ბი II, 62), ამაზე ჯიელის კურთხევა არ იქმნებოდა.

რ.-უ. საეკლესიო კრებამ დაადგინა, „ვამცნებთ ყოველთა ებისკოპოსთა, რათა უფროსღა დიაკონთა გამრავლებისათვის მოსწრაფე იყვნენ ეკლესიათა შინა მათთა“-ო იმიტომ, რომ „თჳნიერ დიაკონთა სიმრავლისა ვერა[რა]ჲ მიიღებს შუენიერებასა საეკლესიო წესთაგანი“-ო (იქვე § ბ, ქკ˙ბი II, 63).

დედათ-დიაკონს ვალად აწვა „გ ა ნ კ რ ძ ა ლ ვ ი თ მ ხ ი ლ ე ბ ა დ და გ ა ნ ს წ ა ვ ლ ა და ხ ა ლ-ჰ ა ს ა კ თ ა“ (არქიჰიერატიკონი, ჟზ), ბ ა ვ შ ვ ე ბ ი ს გ ა ნ ა თ ლ ე ბ ი ს ა და ს ა ღ მ რ თ ო ს ჯ უ ლ ი ს ჩანერგვის საქმე.

ეკლესიის მსახურთა შორის განსაკუთრებული და საპატიო ადგილი ხუცესს ანუ მღვდელს ეკუთვნოდა იმიტომ, რომ გრიგოლ ხანძთელის სიტყვით „მ ღ ვ დ ე ლ ო ბ ა ჲ უ ფ რ ო ი ს ა რ ს ყ ო ვ ე ლ თ ა დ ი დ ე ბ ა თ ა ს უ ლ ი ე რ თ ა და ჴ ო რ ც ი ე ლ თ ა, რ ა მ ე თ უ ქ რ ი ს ტ ჱ ს ნ ა ც ვ ა ლ ო ბ ა ჲ ა რ ს„-ო (ც˙ჲ გგ˙ლ ხანძ˙თლისაჲ, და). იგი სულიერი მამა იყო სამწყსოსი. მისი მოღვაწეობა იყო „მ ო ც ი ქ უ ლ ე ბ რ ი... მ ს ა ხ უ რ ე ბ აჲ“ (არქიჰიერატიკონი, რ˙ია). თვით ღვთაებამ დაუდგინაო „ე რ ს ა მ ღ დ ე ლ ნ ი ზ ე და მ დ გ ო მ ე ლ ა დ“ (იქვე, რ˙ი-რ˙ია). ამის გამოა რომ კლარჯეთის დიდებულნი არქიმანდრიტის სიტყვით „ა რ ა ჲ ვ ი ნ ა ჲ ა რ ს კ ა ც თ ა ც ხ ო რ ე ბ ა ჲ თ ჳ ნ ი ე რ მ ღ დ ე ლ ო ბ ი ს ა“-ო (ც˙ჲ გგ˙ლ ხანგ˙თლსაჲ, დ).

ვითარცა საკურთხევლისა და „ს ი წ მ ი ნ დ ი ს“ მსახურს და ქრისტეს ნაცვალს, მას მაშინდელი შეხედულებით იმოდენი სიწმინდე უნდა ჰქონოდა, რომ „დასდვას ჴელი სნეულთა და განიკურნენ“-ო (არქიჰიერატიკონი, რ˙იე-რ˙ივ), სულიერად და ჴორციელად დაავადებული ადამიანის მკურნალი ყოფილიყო. ამასთანავე იგი უნდა ყოფილიყო „ღ უ ა წ ლ თ ა ს ნ ე უ ლ თ ა ს ა გ ა მ ო ც დ ი ლ ი“ და ო ბ ო ლ თ ა და ქ უ რ ი ვ თ ა მ ო ღ უ ა წ ე“ (არქიჰიერატიკონი, რ˙თ).

რაკი მღვდელს ეგოდენ დიდი მოვალეობა და უფლება ჰქონდა, ამიტომ დაწესებული იყო, რომ „მ ღ დ ე ლ ი ო ც დ ა ა თ ი ს ა წ ლ ი ს ა... ჴ ე ლ თ-დ ა ს ხ მ უ ლ ი ქ მ ნ ე ბ ო დ ი ნ“-ო (რ.-უ. ძეგლისწერა § ბ, ქკ˙ბი II, 62).

„პატივი უმეტესი მღდლობისაჲ“ ქ ო რ ე ბ ი ს კ ო პ ო ს ო ბ ა იყო (არქიჰიერატიკონი, რ˙იზ). იგი „წ მ ი დ ა თ ა ე კ ლ ე ს ი ა თ ა... გ ა ნ მ გ ე ბ ლ“-ად ითვლებოდა (იქვე, რ˙იჱ), განსაკუთრებით სოფლის ეკლესიათა. მას მაშასადამე სოფლების მღვდელ-დიაკონნი ექვემდებარებოდნენ. ამასთნავე მას ვალად ედვა რასაკვირველია „დ ა ც ვ ა ჲ ყ ო ვ ე ლ თ ა ვ ე ს ა ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ო თ ა წ ე ს თ ა ჲ“ (რუ. ძეგლისწერა § ჱ, ქკ˙ბი II, 64) და მ ე თ ვ ა ლ ყ უ რ ე ო ბ ა. ქორებისკოპოსი უნდა „ექმნეს მ ა მ ა ო ბ ო ლ თ ა და მ ო ღ უ ა წ ე ქ უ რ ი ვ თ ა“-ო, ნათქვამია არქიჰიერატიკონში (რ˙იჱ).

რაკი მას ასეთი დიდი უფლება ჰქონდა, ამიტომ საქორებისკოპოზოდ ხელთდასხმადი „ს ჯ უ ლ ი ს ა და ს ა ღ მ რ თ ო თ ა წ ი გ ნ თ ა მ ე ც ნ ი ე რ ი“ უნდა ყოფილიყო (რ.უ. ძეგლისწერა. § ჱ ქკ˙ბი II, 64).

ე ბ ი ს კ ო პ ო ზ ნ ი ი ყ ვ ნ ე ნ „პ ა ტ ი ვ ს ა მ ღ ვ დ ე ლ მ თ ა ვ რ ო ბ ი ს ა ს ა (რ. უ. ძეგლისწერა § ა, ქ˙კბი II, 62) და ამის გამო მ ა ს მ ღ ვ დ ლ ე ბ ი და ე კ ლ ე ს ი ი ს ყ ვ ე ლ ა მ ს ა ხ უ რ ნ ი ხ ე ლ ქ ვ ე ი თ ჰ ყ ა ვ დ ა. ამას გარდა იგი იყო სულიერ „მ თ ა ვ რ ა დ ე რ ი ს ა“ (არქიჰიერატიკონი, რ˙კე). მას ჰქონდა „ს უ ლ ი ხ ე ლ მ წ ი ფ ე ბ ი ს ა“-ჲ და შ ე ე ძ ლ ო როგორც „გ ა ნ ჴ ს ნ ა ჲ ყ ო ვ ლ ი ს ა კ რ უ ლ ე ბ ი ს ჲ“ (იქვე, რ˙კზ) ი ს ე ვ ე და კ რ უ ლ ვ ა.

ებისკობოსი თვით „სწავლულებითა და მეცნიერებითა“ განმტკიცებული (იქვე) „მ წ ყ ე მ ს ი“ იყო ერისა (იქვე, რ˙ლბ) და მუდამ ითვლებოდა მზრუნველად და „მ ლ ო ც ვ ე ლ ა დ ე რ ი ს ა“ და „მ ც ვ ე ლ ა დ ს ა რ წ მ უ ნ ო ე ბ ი ს ა“ (იქვე) დიაკონისა და მღვდლის მსგავსად ეპისკოპოსიც კაცთმოყვარეობით უნდა ყოფილიყო განთქმულ, „ღ უ ა წ ლ თ ა ს ნ ე უ ლ თ ა ს ა გ ა მ ო ც დ ი ლ“-ი ს ა და „ო ბ ო ლ თ ა და ქ უ რ ი ვ თ ა მ ო ღ უ ა წ ე“-ს სახელი უნდა ჰქონოდა (არქიჰიერატიკონი, რ˙თ).

ამიტომ მხოლოდ ის ითვლებოდა საეპისკოპოზო მიტრის ღირსად,ვისაც „ჰ ა ს ა კ ი ს ა გ ა ნ ც ა და ს ა ქ მ ე თ ა გ ა ნ ა ქ უ ნ დ ა წ ა მ ე ბ ა ჲ და კეთილად განეწურთნეს ჴ ო რ ც ნ ი დამორჩილებად სულისა“. ე პ ი ს კ ო პ ო ს ა დ 35 წ ლ ი ს ა შ ე ი ძ ლ ე ბ ო დ ა მ ხ ო ლ ო დ რ ო მ ნ ა კ უ რ თ ხ ი ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო, (რ.-უ. ძეგლისწერა, § ა, ქ კბი II, 62). ეპისკოპოზს ჰქონდა საეპიზკოპოსო ტახტი, „ს ა ყ დ ა რ ი“ (ცხ ს რ პნ ზრზმ ლსჲ 41,–სხვაგანაც ბევრგან), რომელსაც იგი „ი პ ყ რ ო ბ დ ა“ ხოლმე რა წამს ეპისკოპოსად გახდებოდა ხოლმე (იქვე), და ჰყავდა თავისი „ს ა მ რ ე მ ლ ო ჲ“. ამის გამო გარკვეულ ხანამდი „საყდარი“ საეპისკოპოზო ეკლესიასაც ჰნიშნავდა და მარტო შემდეგში ამ ტერმინს საერთოდ ეკლესიის მნიშვნელობა მიენიჭა.

იმ მიწა-წყალს, რომელიც მისი სამწყსო იყო, „ს ა ე ბ ი ს კ ო პ ო ს ო ჲ“ (ც ა მ ფსა დ თსი 523, გვ. 290–სხვაგანაც ბევრგან), ანუ „ს ა მ ღ ვ დ ე ლ თ-მ ო ძ ღ ვ ა რ ო ჲ“ (მ ტნე ქ ჲ * 495, გვ. 267) ეწოდებოდა. ეს იყო ეპისკოპოსის „ს ა ბ რ ძ ა ნ ე ბ ე ლ ი“ (ც ჲ ს რპნ ზრ ზლსჲ 41), რომლის საეკლესიო და სჯულიერი „გ ა ნ გ ე ბ ა ი“ (იქვე) მას ეკუთვნოდა. სერაპიონ ზარზმელის ც ა-ში გიორგი შუარტყლელის მაწყვერელი ეპისკოპოზის შესახებ მაგ. ნათქვამია: „დაიპყრა საყდარი აწყურისა... და ჴელთ იდვა რაჲ განგებაჲ სამცხისა, დააწყნარა ყოველი ს ა ბ რ ძ ა ნ ე ბ ე ლ ი თ ვ ი ს ი ვითარცა წეის იყო“-ო (გვ. 41).

სამღვდელოებას, მეტადრე ეპისკოპოსებს თუმცა ყველას ერთნაირი საეკლესიო პატივი ჰქონდათ, მაგრამ სახელმწიფო ცხოვრებაში და მეტადრე დარბაზობის დროს მაინც ერთგვარი პატივისცემა არ ეკუთვნოდათ. საეპისკოპოზოების უცროს-უფროსობა მუდმივი არ იყო და დროთა განმავლობაში ზოგი აღზევებულა, ზოგი კიდევ ჩამომცრობილა. ამ საკითხს ჯერ კიდევ შესწავლა სჭირდება. აღსანიშნავია მაგ. რომ გ. ხ უ ც ე ს-მ ო ნ ა ზ ო ნ ი ს ცნობით ბაგრატ IV-ის დროს ჭყონდიდის საეპისკოპოზოს წარჩინებული, თითქოს პირველი ადგილი ეკავა (ც ჲ გ ი მთწმ დსჲ 305), შემდეგ კი ყველაზე მაღლა კათალიკოზს შემდგომ იშხნელი მდგარა. ეს ცხადადა ჩანს მეფის კურთხევის წესითგანაც, სადაც ნათქვამია, რომ „უკეთუ აფხაზეთისა კათალიკოზი არა იყოს, იშხნელმან“ აასრულოს მისი მოვალეობაო (წესი და გ ნგებაჲ მეფედ კურთხევისა, ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ი ს გამ. გვ. 6, 7 და 8). მის „სწორად ეპისკოპოსნი“ აღმოსავლეთ საქართველოში იყვნენ მხლოდ მაწყვერელი, ანჩელი, მტკბევარი და გოლგოთელი. მაგრამ მაინც მათთვის ცოტა ნაკლები პატივისცემა იყო დაწესებული. ეს დარბაზობის წესითაც მტკიცდებოდა: იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბევარი და გოლგოთელი მეფეს „რა ეთაყვანნენ, ჴელნი მეფემან ნოხთა ზედა დასხნეს, ი შ ხ ნ ე ლ ი ს ა თ ვ ი ს უ ფ რ ო მ დ ა ბ ლ ა დ, და ორი-სამი ბიჯი წამოიაროს და მოესალმოს და ამ ს ჴ ვ ა თ ა-თ ჳ ს ს წ ო რ ა დ ნ უ დ ა ი ძ ვ რ ი ს“-ო. (კ. გარიგება 14311—315). დასავლეთ საქართველოს მღვდელმთავართაგან მ ხ ო ლ ო დ ქ უ თ ა თ ე ლ ს „ი შ ხ ნ ე ლ ი ს ს წ ო რ ი პ ა ტ ი ვ ი მ ა რ თ ე ბ ს“-ო (იქვე 14326—327).

საქართველოს ეპისკოპოსთა შორის მტბევარს ვითარცა შავშეთის ერისთავს დარბაზობის დროს განსაკუთრებული უპირატესობა ჰქონდა მინიჭებული. სხვა ერისთავებსავით „მ ტ ბ ე ვ ა რ ს ა ზ ე დ ა დ ა რ ა ბ ა ზ[ო ბ ა ს ა] მ ი ს ს ა ს ა ჯ დ ო მ ს ა უ კ ა ნ ი თ მ ი ს ს ა მ ო ლ ა რ ე თ-უ ხ უ ც ე ს ს ა ფ ა რ ი და ჴ რ მ ა ლ ი ა ქ ვ ს უ კ ა ნ ი თ, ა მ ა დ რ ო მ ე ე რ ი ს თ ა ვ ი ც ა რ ი ს შ ა ვ შ ე თ ი ს ა“-ო (კ. გარიგება 15329—331). იქნება ეს უპირატესობა ტბეთის ეპისკოპოსებს საბა მტბევარის თავგანწირული და მამაცი სამხედრო ღვაწლის გამო (ქ ლი ერის ისტორია II, 429—430) მიენიჭა ბაგრატ IV დროს?.

საქართველოს დანარჩენ ეპისკოპოსთა პატივისცემა მათ პირად ღირსებაზეც იყო დამოკიდებული, თუ „ვითარი მონაზონი იყოს, ანუ ვითარი კ ა ც ი“ და ამისდა

მიხედვით მათ ეკუთვნოდათ „ზ ო გ თ ა უ ფ რ ო და ზ ო გ თ ა უ მ ც რ ო“ პატივისცემა (იქვე 15328—329).

რაკი „კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი“ (იოანე საბანისძის, გ. მერჩულისა და ყველა სხვა ისტორიკოსთა თხზულებებში) ი გ ი ვ ე ე პ ი ს კ ო პ ო ზ ი ი ყ ო, ანუ უფრო სწორად რომ ითქვას, როგორც იგი ჩვეულებრივ იწოდებოდა, „ყოვლად-ღირსი მ თ ა ვ ა რ ე პ ი ს კ ო პ ო ს ი, კ ა თ ო ლ ი კ ო ს ი და ყ ო ვ ლ ი ს ა ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ჲ ს ა დ ი დ ი მ ა მ ა თ მ თ ა ვ ა რ ი“ იყო (რ.-უ. ძეგლისწერა, ქ´კბი II, 62), ამიტომ ყ ვ ე ლ ა ი ს თ ვ ი ს ე ბ ე ბ ი, რ ო მ ე ლ ი ც ე პ ი ს კ ო პ ო ზ ი ს ა თ ვ ი ს ა უ ც ი ლ ე ბ ე ლ ი ი ყ ო, კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი ს თ ვ ი ს ა ც უ ა ღ რ ე ს ა დ ა უ ც ი ლ ე ბ ე ლ ი ი ყ ო და თვით არქიჰერატიკონშიაც მათ შესახებ ერთნაირად და ერთიდა-იგივეა ნათქვამი (გვ. რლბ-რლგ,რ´კერ. კ´ზ და რ´ლ).

კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი ე პ ი ს კ ო პ ო ს თ ა მ თ ა ვ ა რ ი ი ყ ო, და ს ა ქ ა რ თ ვ ე დ ო ს ე კ ლ ე ს ი ი ს უ ზ ე ნ ა ე ს ი გ ა მ გ ე და მეუფე. ამიტომ იგი იწოდება „ს ა ჭ ე თ - მ პ ყ რ ო ბ ე ლ ა დ წ მ ი დ ი დ ს ა... კ ა თ ო ლ ი კ ე ე კ ლ ე ს ი ი ს ა“ (მლ´ქზდკ კზის 1020 წ. სიგელი ქ´კბი II, 31).

თუ წინათ ეკლესიის მამამთავარი მარტივად „ქართლისა კათალიკოზად“ და მთავარ ეპიზკოპოსად იწოდებოდა, მ ე თ ე რ თ მ ე ტ ე ს ა უ კ უ ნ ი ს დ ა მ დ ე გ ს ი გ ი „ქ ა რ თ ლ ი ს ა კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ-პ ა ტ რ ი ა რ ქ ი“-ს ს ა ხ ე ლ ს ა ტ ა რ ე ბ დ ა (იქვე II,31). ხოლო შემდეგში, მე-XVIII-ს. მსოფლიო პატრიარქთა თანასწორად სთვლიდა იგი თავის თავს. ეს გარემოება ნიკოლოზ კათალიკოზს რკონის განთქმულ 1259 წ. სიგლის კრულობითს მოწმობაში თავისივე ხელით აღუბეჭდავს. მას ნათქვამი აქვს; „ღვთივ-გონიერად შეყვარებულის, ღუთუვ-შუენიერად ზეგარდმოითა სიბრძნითა გაბრწყინვებულის კახოის, ყოველთა ჴელმწიფეთაგან შეწყალებულის და... მეუღლისა მათისა ხათუთაის გაგებულსა... ჩუენცა გლახაკი ქრისტეს მიერ შ ე მ დ გ ო მ ა დ ხ უ თ თ ა პ ა ტ რ ი ა რ ქ თ ა და უ პ ი რ ვ ე ლ ე ს მ ა თ ს ა ზეგარდამოსულთა უბიწოთა დედისა მამის საუფლოის მიერ და სუეტის ცხოველის მ ე ე ქ უ ს წ[1] პ ა ტ რ ქ ი და ქ´ეს მ ი ე რ ყ ო ვ ლ ი ს ა ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ჲ ს კ´ზი ნიკოლოზ ვამტკიცებ და წარვწერ“-ო (ქ´ბიII, 142).

კათალიკოზის საბრძანებელსა და მის ხელქვეშეთ სამფლობელოს, მთელ სამწყსოს „ს ა კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ო ჲ“ ეწოდებოდა (გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი, ც ჲ ი´ესი და ეფ´თმსი 34).

რამდენადაც კათალიკოზი ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელი იყო, მის ხელთ იყო აგრეთვე როგორც ეკლესიის შემოსავალი, ისევე დიდი უძრავი ქონებაც, მრავალი სოფლებისა, ციხეებისა, აგარაკებისა და მრავალრიცხოვანი საკუთარი ყმების შემცველი სამფლობელო. საქართველოს ეკლესია მაშინ ძლიერი და გავლენიანი იყო, თავის საკუთარი პოლიტიკა ჰქონდა და დიდი საკუთარი მეურნეობის პატრონი იყო. ამიტომ ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ მარტო ერთ ადამიანს, თვით კათალიკოზს ასეთი რთული საქმის გაძღოლა არ შეეძლო და რასაკვირველია სათანადო დაწესებულებები ჰქონოდა და ორგანოები ჰყოლოდა. მაგრამ რამდენადაც ამ აზრის სიმართლის დამადასტურებელი ცნობები მე-X—XIII სს-ის ძეგლებში საკმაოდ მოგვეპოვება და ამ ცნობებითგან ირკვევა, რომ საქართველოს კათალიკოზის კარი დაახლოებით თითქმის ისევე ყოფილა მოწყობილი, როგორც სამეფო, სამწუხაროდ მე-X—XIII სს-ისთვის ამავე საკითხის შესასწავლად ჯერ-ჯერობით ძალიან ცოტა, თითქმის არავითარი ცნობები არ გვაქვს. უეჭველია სხვადასხვა ხელთნაწერების ანდერძ-მინაწერებში და ეკლესია-მონასტრების აღაპებსა და სულთა მატიანეებში ბევრი საგულისხმო ცნობებია გაფანტული, მაგრამ ხელთნაწერთა სრული აღწერილობა ჯერ არ გვაბადია და ათონის აღაპებისა და ჯვარის მონასტრის აღაპთა ნაწილის გარდა სხვა არაფერია გამოცემული. ამიტომ ამ საგულისხმო საკითხის შესწავლა მომავლისათვის უნდა გადაიდოს.

---

[1] თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა ს აქვს: ვექურისა პატრიარქის (ქ-კბი II 142), მაგრამ ჩვენ ტექსტს არ უდგება

რამდენად საყურადღებო ცნობებია ხელნაწერთა ანდერძებში დაცული, იქითგან ჩანს, რომ ხანმეტი ტექსტების დროს პალიფსესტ-ხელთნაწერებს რომ ვსინჯავდი, სრულებ შემთხვევით ერთ-ერთ პალიმფსესტში ვგონებ მე-XI ს-ში დაწერილი ხელთნაწერის ანდერძში, რომლის დამწერელიც თავის თავს „მცხეთისშვილ“-ად იხსენიებდა ამოვიკითხე ცნობა „მცხეთისშვილობის“ საქართველოში ჯერ კიდევ იმ ხანაში არსებობის შესახებ. „მცხეთისშვილობა“ -კი, როგორც ეს „ქართული სამართლის ისტორიის“ მე-III წიგნში უნდა იყოს განმარტებული, საქართველოს კათალიკოზის გვერდით არსებული გავლენიანი საგულისხმო დაწესებულება იყო. ამიტომ დარწმუნებული ვარ ზემოაღნიშნული მნიშვნელოვანი საკითხის შესასწავლადაც ჯერ კიდევ არა ერთი საგულისხმო ცნობაა მოსალოდნელი.

§ 2. ეკლესიის მსახურთაგან ხელისუფლების მიღების წესი.

ეკლესიის მსახურთა თანამდებობის მიღებისათვის მტკიცე წესები არსებობდა მსოფლიო ეკლესიის კანონმდებლობაშიაც, რომელიც რასაკვირველია ჩვენ ქვეყანაშიაც მომქმედ სამართალს წარმოადგენდა. მაგრამ ამ საერთო წესებსა და კანონიერ გზას გარდა ყოველი ქვეყნის ყოფა-ცხოვრებამ ზოგიერთი თავისებურობაც შექმნა. რომლის შესწავლა და ცოდნა ისევე სავალდებულოა, როგორც ზოგადი წესების. კ ა ნ ო ნ ი ე რ ი დ ე ბ უ ლ ე ბ ი ს ძ ა ლ ი თ „ჴელთდასხმას“-ა დ ა დ ა დ გ ი ნ ე ბ ა ს წ ი ნ უ ძ ღ ო დ ა ჴ ე ლ თ-დ ს ხ მ ა დ თ ა ა რ ჩ ე ვ ა: „მთავარ-დიაკონად რომელი დადგებოდის წ ა მ ე ბ უ ლ ი ც ა ა რ ს მ ი ს ე კ ლ ე ს ი ი ს ა მ ღ დ ე ლ თ ა გ ა ნ“ რომ იგი იმ პატივის ღირსია (არქიჰიერატიკონი, რ́ა-რბ) და ყველა ის თვისებები აქვს, რაც-კი ამ თანამდებობისათვის საჭირო არის. ამგვარადვე „მ ღ დ ე ლ ა დ გ ი ნ ა თ უ ე პ ი კ ო პ ო ზ ა დ რ ო მ ე ლ ი დ ა დ გ ე ბ ო დ ი ს, წ ა მ ე ბ უ ლ ც ა ა რ ს ყ ო ვ ლ ი ს ა ე რ ი ს ა გ ა ნ“-ო (იქვე, რ́თ).

თვით კ უ რ თ ხ ე ვ ი ს ა დ ა ჴ ე ლ თ დ ა ს ხ მ ი ს დ რ ო ს ე კ ლ ე ს ი ა შ ი ე ს გ ა რ ე მ ო ე ბ ა ს ა ჯ ა რ ო დ უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო გ ა მ ო ც ხ ა დ ე ბ უ ლ ი. წესად იყო დადებული, რომ ეკლესიაში მდგომ ხალხისათვის ხელ-დასხმამდე უნდა ემცნოთ, რომ „ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ა დ ა გ ა მ ო რ ჩ ე ვ ი თ ა დ ა ჴ ე ლ თ-დ ა ს ხ მ ი თ ა ღირსისა მამისა ჩუენისა ქრისტჱს მიერ (სახელი)... ქ ა რ თ ლ ი ს ა კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი ს ა ჲ თ ა, წ ა მ ე ბ ი თ ა დ ა თ ა ნ ა დ გ ო მ ი თ ა (თ უ ე პ ი ს კ ო პ ო ს ი ი ყ ო ს, ს ა ხ ე ლ ს-ს დ ვ ა ს დ ა, თ უ ა რ ა, ა მ ა თ მ ღ დ ე ლ თ ა ჲ თ ა) ეკურთხვის ძმაჲ ესე ჩუენი (სახელ-სდვას რომლისა ეკლესიისად იყოს)“ ამა-და ამდო (არქიჰიერატიკონი, პჱ-პთ).

მაშასადამე ეკლესიის მსახურთა დანიშვნა და დაგინება კათალიკოზისა, ან ეპისკოპოზის პირად სურვილსა და ნებაზე კი არ ყოფილა დამოკიდებული, არამედ ამისათვის საქართველოში მღვდელთა, ეპისკოპოსთა და „ყოვლისა ერის“ თანხმობა, „წამება“ იყო საჭირო. ამგვარად ცხადად ირკვევა, რომ საეკლესიო მართვა-გამგეობის საქმეში ქართველ ერს თავისი უფლება ჰქონდა და მონაწილეობაც მიუღია. ამგვარ მონაწილეობას ხელთ-დასხმათა არჩევანში „წ ა მ ე ბ ა დ ა თ ა ნ ა დ გ ო მ ა“ ეწოდებოდა.

არქიჰიერატიკონოის ზემომოყვანილი ცნობის სიმართლეს მღვდელმსახურთა საქართველოში არჩევის წესით დადგინებისა და ამ არჩევანში ერის მონაწილეობის შესახებ გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ც ადასტურებს. მას აღნიშნული აქვს, რომ გრიგოლ ხანძთელი რომ თვალსაჩინო და სათნო პიროვნებად იქცა, მაშინ „ხელმწიფეთა მათ აღმზრდელთა

მისთა და სანატრელმან დედამან მისმან დ ა ე რ ი ს ა ს ი მ რ ა ვ ლ ე მ ა ნ ი ნ ე ბ ს ხ უ ც ა დ კ უ რ ხ ე ვ ა ჲ ამის ნეტარისაჲ“ (ც ́ჲ გგ ́ლ ხანძ ́თლსჲ, გვ. გ).

ამავე ავტორს აღწერილი და განმარტებული აქვს ის წესი, რომელიც მაშინდელ საქართველოში ეპისკოპოზად კურთხევისათვის მიღებული ყოფილა. მას შემდგომ რაც „აღეშჱნნეს კ ლ ა რ ჯ ე თ ი ს ა დ ი დ ე ბ უ ლ ნ ი უ დ ა ბ ნ ო ნ ი, მ ღ დ ე ლ ნ ი დ ა დ ი ა კ ო ნ ნ ი მ ა თ ნ ი ა ნ ჩ ე ლ თ ა ე პ ი ს კ ო პ ო ს თ ა-გ ა ნ ი კ უ რ თ ხ ე ვ ი ა ნ, უ კ უ ე თ უ ს წ ო რ ა დ ყ ო ვ ე ლ თ ა მ ა თ უ დ ა ბ ნ ო თ ა წ ა მ ე ბ ა ჲ ა რ ა ა ქ უ ნ დ ა წ ი გ ნ ი ყ ო ვ ე ლ თ ა ჲ ს ა წ ა მ ე ბ ე ლ ი, კ ა თ ა ლ ი კ ო ს მ ა ნ ს ა ე პ ი ს კ ო პ ო ზ ო ჲ ს ა მ ი ს ჴ ე ლ თ-დ ა ს ხ მ ა ჲ ე პ ი ს კ ო პ ო ს ა დ ა რ ა ი ნ ე ბ ი ს, არცა სათნო არნ სამართლითა საბჭოჲთა“-ო (ც ́ჲ გგ ́ლ ხანძ ́თლისაჲ გვ. ჲე §ჲგ).

მაშასადამე ჩვეულებრივ სათანადო სამწყსოს მღვდელმსახურთა და მრევლის, „წამებაჲ და თანადგომაჲ“ იყო საჭირო. რასაკვირველია მაღალსა და გავლენიანს წრეებს ასეთ შემთხვევებში უფრო ადვილად შეეძლოთ კანდიდატი დაესახელებინათ, მაინცდა მაინც განზრახვა შეეძლოთ. გ. მ ე რ ჩ უ ლ ს მ ა გ. აღნიშნული აქვს, რომ მთავართა და ერისაგან მღვდლად არჩეული გრიგოლ ხანძთელის ხუცობამ მღვდელთმსახურებამ ხალხი დააკმაყოფილა და „ესრჱთ მხიარულ იქმნა ს ი მ რ ა ვ ლ ჱ ი გ ი ე რ ი ს ა ჲ“. ალბათ სჯულის კანონით განსაზღვრული წლოვანობისა რომ შესრულდა გრიგოლ ხანძთელი, „მაშინ მ თ ა ვ ა რ ნ ი იგი გ ა ნ ი ზ რ ა ხ ვ ი დ ე ს ე პ ი ს კ ო პ ო ს ო ბ ა ს ა მისსა“ (იქვე გვ. ე).

ყველა ზემოაღნიშნული ცნობებითგანა ჩანს, რომ მღვდელმსახურობის მისაღებად ეკლესიის მსახურთა, ზოგან მონასტერ-უდაბნოთაც, და მრევლის, „ერის“ თანხმობა იყო საჭირო, „წ ა მ ე ბ ა ჲ დ ა თ ა ნ ა დ გ ო მ აჲ“ იყო აუცილებელი. გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს მოწმობის მიხედვით უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ თუ ყოველთვის არა, მაინცდამაინც ზოგან და ზოგიერთ შემთხვევაში ე ს თ ა ნ ხ მ ო ბ ა წ ე რ ი ლ ო ბ ი თ ა ც-კი უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო ა ღ ბ ე ჭ დ ი ლ ი დ ა ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი ს ა თ ვ ი ს წ ა რ დ გ ე ნ ი ლ ი. ასეთ არჩევის თანხმობას „წ ი გ ნ ი ს ა წ ა მ ე ბ ე ლ ი“ ჰრქმევია.

ცნობილი ქართველი ისტორიკოს-ფილოსოფოსის ნიკოლოზ კათალიკოზის თხზულება (გვ. 115-116) ცხადჰყოფს ამას გარდა, რომ ეპისკოპოზებსა და კათალიკოზს კუთხევის წინ ჯერ სვეტიცხოველში უნდა აღთქმა და ფიცი მიეღოთ და მხოლოდ ამის შემდგომ შეიძლებოდა არჩეული პირის მღვდელმთავრად კურთხევა. როდის და რატომ იყო ეს ჩვეულება შემოღებული ჯერ გამოსარ კვევია, მაგრამ მისი ასრულება მაშინ ყველასათვის სავალდებულოდ ყოფილა მიჩნეული.

მაგრამ ზემოაღნიშნული კანონიერი და იდეალური გზის გრდა ცხოვრება გაცილებიტ უფრო რთულ პირობებსა ჰქმნიდა: კათალიკოზობისა, ეპისკოპოზობისა და მღვდლობის მოსაპოვებლად თუ მისანიჭებლად მაშინაც ზოგჯერ უკანონო და უწესო გზისა და საშუალებისთვისაც მიუმართავთ. ამგვარი გზა მთვრობის წინაშე გავლენიანი პირების დახმარება იყო და კერძო თხოვნა-შუამდგომლობა კიდევ ხელშმწყობი და გადამჭრელი საშუალება. აი მაგ. ერთი ეპისკოპოზის ამგვარი უკანონობით მიღბის მაგალითი. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში მოთხრობილია, რომ ტფილისის ამირას საჰაკ ისმაილის-ძისაგან აღზრდილი და სარწეს დიაკონად ნამყოფი ვინმე ცქირი ტაო-კლარჯეთის ბაგრატუნიანთან დაიარებოდა ამირას მოციქულად. როცა ანჩის საეპისკოპოზო საყდარი მღვდელმთავრის გარდაცვალების გამო განთავისუფლდა, „მიშუებითა აღურაცხელად სულგრძელისა ღმრთისაჲთა საჰაკ ამირისა მიერ მოითხოვა ანჩისა საყდარში აშოტ კურაპალატისა [ძისა ბგრატ კურაპალატისა]გან[2] უკეთურმან ცქირმან“. ამირას შუამდგომლობაზე მთავარს უარი

[2)] იხ. თ ა მ. ლ ო მ ო უ რ ი ს „სუმბატ დავითის ძე და გ. მერჩული ბაგრატუნიანთა შესახებ“ კრებულში „არიილი“ (1925 წ. გვ. 55-56).

ვერ უთქვამს და მასაც ცქირის გაეპისკოპოზებისათვის ხელიშეუწყვია. ამგვარდად ცქირმა „მ ძ ლ ა ვ რ ე ბ ი თ დ ა ი პ ყ რ ა ანჩი“. ერთხელ

უწესო გზაზე დამდგარს ერთი მეორეზე უფრო მცდარი საქციელი ჩაუდენია: „შესძინა ძჯრი ძჯრსა მისა ზედა“.

ცქირის უკანონო გაეპისკოპოსებას რასაკვირველია აღშფოთება გამოუწვევია და „უ ო ბ ა ჲ მისი მრავალგზის ე მ ხ ი ლ ა წმიდათა მათ პირველთა კ ლ ა რ ჯ ე თ ი ს ა მ ე უ დ ა ბ ნ ო ე თ ა გ ა ნ მ ა მ ა თ ა დ ა ყ ვ ე ლ თ ა მ ა თ გ ა ნ ს ა მ წ ყ ს ო თ ა კ ა თ ო ლ ი კ ე ე კ ლ ე ს ი ი ს ა თ ა, უფროჲს ხოლო მამისა გრიგოლისაგან“. მაგრამ მას არამცთუ ამისათვის ანგარიში არ გაუწევია, პირიქით „მან სრულიად საღმრთოჲ შიში განაგდო ამპარტავნებისაგან ძლეულმან“ და ერთი უსიამოვნო და უძლიერესი თავისი მოწინააღმდეგე მამხილებელთაგანის გრიგოლ ხანძთელის ფარულად მიგზავნილი მკვლელის საშუალებით თავითგან მოშორება გადასწყვიტა. როცა ეს ბოროტი განზრახვა ვერ აუსრულდა, ცქირი „უფროჲს-ღა და შესძინა სიბრმჱ სიბრმესა ზედა და მრავალი ბოროტი შეამთხჳა მამასა გრიგოლს და მის ჟამისა წმიდათა მამათა და სხუათაცა მორწმუნეთა ერისკაცთა“ (ც᷾ ჲ გგ᷾ლ ხ᷾ნძთლსჲ გვ. ჲვ-ჲზ, § ჲჱ-ჲთ).

ერთი საგულისხმო ამბავი აქვს მოთხრობილი. არსენი დიდი ქართლისა კათალიკოზროდესაც პირადმა მხილებამ და ჩაგონებამ ვერ გასჭრა და უნაყოფო გამოდგა, მაშინ ცქირის გადასაყენებლად უკიდურეს კანონიერ საშუალებას მიმართეს და ამისათვის „რომელნი მარადის სამართლად ამხილებდეს მას, მათვე ე რ თ ო ბ ით ა უ წ ყ ეს ყ ო ვ ე ლ ი დ ი დ ს ა მ ა ს ჴ ე ლ მ წ ი ფ ე ს ა აშოტ კურაპალატსა [ძესა ბაგრატ კურაპალატისა]. დ ა ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ა მ ი ს ი თ ა ყ ო ვ ე ლ თ ა მ ა თ მ ო წ ე ს ე თ ა ა ნ ჩ ი ს ა კ ა თ ო ლ ი კ ე ე კ ლ ე ს ი ი ს ა თ ა წ ი გ ნ ი მ ი წ ე რ ე ს ქ ა რ თ ლ ი ს ა კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი ს ა მ ი მ ა რ თ. დ ა მ ი ს მ ი ე რ ე პ ი ს კ ო პ ო ს ნ ი ღ ი რ ს ნ ი მ ო ი წ ი ნ ე ს ა ნ ჩ ს დ ა მ ა თ თ ა ნ ა შ ე მ ო კ რ ბ ე ს ყ ო ვ ე ლ ნ ი ი გ ი მ ე უ დ ა ბ ნ ო ე ნ ი მამანი და... ნეტარი დედაჲ, ფებრონია მოვიდა კრებასა მას... დ ა ყ ო ვ ე ლ ნ ი მ ღ დ ე ლ ნ ი მ რ ე მ ლ ნ ი ა ნ ჩ ი ს ა ნ ი მ ა თ თ ა ნ ა. დ ა წ ი ნ ა შ ე ე პ ი ს კ ო პ ო ს თ ა მ ა თ წ ა რ მ ო უ თ ხ რ ე ს ც ქ ი რ ი ს ა ს ა მ ა რ თ ა ლ ი, უშჯულოებაჲ მისი, სარწმუნოთა მათ სასწაულთმოქმედთა კაცთა წ ა რ მ დ ე ბ ი მ ი ზ ე ზ ი ა უ გ ზ თ ა მ ი ს თ ა ჲ პირის-პირ (ც᷾ ჲ გგ᷾ლ ხანძთ᷾ლსჲ გვ. ჲზ, § ჲთ).

ამ ადგილობრივ საეკლესიო კრებამ ბრალდებათა და საქმის ვითარების მოსმენა-გამორკვევის შემდგომ განაჩენიც დასდვა, რომელიც ასრულებულ იქმნა: „მაშინ სარწმუნოთა მათ მღდელთ-მოძღუართა გ ა ნ კ უ ე თ ე ს პ ა ტ ი ვ ი ს ა გ ა ნ მისისა და მამამან გრიგოლ და დამან ფებრონია შ ე მ ო ს ი ლ ი ს ა კ რ უ რ თ ხ ე ვ ლ ი თ შ თ ა მ ო ი ყ ვ ა ნ ე ს დ ა წ ი ნ ა შ ე ს ა კ უ რ თ ხ ე ვ ე ლ ს ა გ ა ნ ძ ა რ ც უ ე ს და ყოველთა ერთობით განაგდეს კათოლიკე ეკლესიით, ვითარცა ასოჲ დამპალი, მწვალებელთა ებრ ყოვლით კერძოვე შჯულისა გარდამავალი განიდევნა იგი“ (ც᷾ ჲ გგ᷾ლ ხან᷾ძთსჲ გვ. ჲზ-ჲჱ).

ამ ცნობითგანს ჩანს, რომ დამნაშავედ ცნობილსა და თანამდებობისაგან გადასაყენებლად მისჯას ეწოდებოდა „გ ა ნ კ უ ე თ ა ჲ პ ა ტ ი ვ ი ს ა გ ა ნ“. როდესაც დამნაშავის სამაგალითოდ დასჯა უნდოდათ ასეთი სასჯელი როგორც ეტყობა, საჯაროდ უნდა ასრულებულიყო: „შ ე მ ო ს ი ლ ს“ საკურთხეველითგან ჩამოყვანილს „წინაშე საკურთხევლისა“ თავის სამღვდელმსახურო სამოსელს ჰხდიდნენ ხოლმე. ამ სამოსლის ჩამორთმევას „გ ა ნ ძ ა რ ც ვ ა“ რქმევია.

ასე მოძულებულსა და პატივმიხდილსაც ცქირს მაინც ქედი არ მოუხრია და თავისი წინანდელი მდგომარეობის აღსადგენად ისევ ძველი ნაცადი საშუალებებისათვის მიუმართავს. ის თურმე „ტფილისს წარვიდა საჰაკ ამირისა, პატრონისა თჳსისავე. და წყინებითა მისისათა რეცა მიეშვა კურაპალატი და კ უ ა ლ ა დ

მ ძ ლ ა ვ რ ე ბ ი თ დ ა ი პ ყ რ ნ ა ა ნ ჩ ი ს ს ა ყ დ ა რ ი, რაჲთამცა შური იგო მამისა გრიგოლის ზედა“. ცქირის მრისხანება იმდენად თავშეუკავებელი ყოფილა, და თანაც მდაბიო ხალხის გულის მაცდურობით მოგება ისე მარჯვედ სცოდნია და თავის დაუცხრობელი მამხილებლის გრიგოლ ხანძთელის ჯავრზე „შ ე კ რ ბ ა ე რ ი ა ნ ჩ ი ს ა ჲ და წარავლინა დარღვევად ხანძთისა და აღმოსლვასა ოდენ მზისასა მოვიდეს“ და, როგორც ჩანს, დავალებას აასრულებდენ კიდეც, ცქირის უეცარ სიკვდილს რომ იმ დროისთვის გაუგონარ საქმისთვის ბოლო არ მოეღო (ც ჲ გგ ლ ხანძთ ლსა გვ. ჲჱ,ჲთ).

მ ო მ ხ რ ე-მ ო წ ი ნ ა ა ღ მ დ ე გ ე თ ა ბ რ ძ ო ლ ი ს ა დ ა ძ ა ლ ა დ ო ბ ი ს ა გ ა ნ ზ ო გ ჯ ე რ ა რ ც კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი ს ა რ ჩ ე ვ ნ ე ბ ი ყ ო ფ ი ლ ა უ ზ რ უ ნ ვ ე ლ ყ ო ფ ი ლ ი. გ. მ ე რ ჩ უ ლ ს თავის თხზულებაში ამის ცხადმყოფელი ი მაგ. მისმა მამამ მირეანმა „თ ჯ ნ ი ე რ გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ი ს ა მ ა თ ი ს ა (ე. ი. ქართლისა ეპისკოპოზთა) მ ძ ლ ა ვ რ ს ა მ ც ხ ი ს ა ე რ ი თ ა ძჱ თ ჯ ს ი დ ა ა დ გ ი ნ ა კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ა დ თ ა ნ ა დ გ ო მ ი თ ა დ ა კ უ რ თ ხ ე ვ ი თ ა მ ც ი რ ე დ თ ა ე პ ი ს კ ო პ ო ს თ ა ჲ თ ა“ (ც ჲ გ გლ ხანძთლსაჲ გვ. მე , § მბ). ამ არსენის იმდენად მაღალი სულიერ-ზნეობრივი თვისებები ჰქონია, რომ მისი არჩევა კანონიერი გზითაც ძნელი არ უნდა ყოფილიყო და გრიგოლ ხანძთელის აზრით თვოთ „ღმერთსა ებრძანა კათალიკოზობაჲ არსენისი სისრულისა მისისათჳს“. მაგრამ „მირეან მამან მისმან აუგიან-ყო უჟამოდ შესწრაფებითა, ვითარ ადამ ჭამა ხილი იგი, რომელ არღა მწიფჱ იყო“ (იქვე გვ. მვ), თავისი უდროვო ჩარევითა და საქმის დაჩქარების წადილით თავისი შვილის მდგომარეობა უფრო გააფუჭა. ასე მსჯელობდა კლარჯეთის უდაბნოების არქიმანდრიტი, რომლის მოწაფეც იყო არსენი კათალიკოზი და რომლის თანხმობითა და თანაგრძნობით საფიქრებელია მოქმედობდა მირეან ამ შემთხვევაში.

გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს მონათხრობი ცხად-ჰყოფს, რომ გრიგოლ ხანძთელს სამცხის დიდ აზნაურს მირეანის განსაკუთრებული პატივისცემა და გრძნობა ჰქონდა და მის შვილს არსენის იმთავითვე იმდენად უპირატესი მზრუნველობით ეპყრობოდა, რომ მისთვის სამონასტრო წესდების დარღვევასაც-კი არ მოერიდა (იქვე გვ. კბ, კე—კვ, კზ).

მაგრამ არსენის ქართლისა კათალიკოზად „უ ჟ ა მ ო დ შ ე ს წ რ ა ფ ე ბ ი თ ა“ არჩევაზე დანარჩენი მაშინდელი სამღვდელო და საერო პირნი ასე ლმობიერად არ მსჯელობდენ, არამედ სრულებით უკანონო და უწესო საქციელად მიაჩნდათ. მაგალითად „ქ ა რ თ ლ ი ს ა ე პ ი ს კ ო პ ო ს ნ ი მ ი რ ე ა ნ ა რ ს ე ნ ი ს მ ა მ ი ს ა თ ჯ ს ფ რ ი ა დ გ უ ლ წ ყ ე ბ უ ლ ი ქ მ ნ ე ს“, რომ მან მარტო თავის თანამოთემე სამცხელთა თანდასწრებით და დანარჩენთა დაუკითხავად თავისი შვილის არსენის კათალიკოზად არჩვა მოაწყო (იქვე გვ. მ ე). ამ საქციელმა მამამთავართა შორის აღშფოთება გამოიწვია, „ი ყ ო ა ღ მ ვ რ ა ჲ ე პ ი ზ კ ო პ ო ზ თ ა მათ“. ეს უკმაყოფილება იმდენად ძლიერი და საერთო ყოფილა, რომ თვით არსენის ყრმობითგანვე მეგობრად შეზრდილი აწყურის ეპისკოპოსი „ნეტარი ეფრემ მივერჩდა მათ“, რომელნიც არსენის უწესო გაკათალიკოსების წინააღმდეგნი იყვნენ (იქვე) და არსენის დამცველს თავის მოძღვარს გრიგოლ ხანძთელს პირდაპირ განუცხადა კიდეც, რომ არსენის ქართლისა კათალიკოზად ვერ სცნობს: „არა ვარ ამიერითგან არსენის ცხოვარი და არცა იგი ჩემი მწყემსი“-ო (იქვე გვ. მ ვ).

ქ ა რ თ ვ ე ლ ს ა მ ღ ვ დ ე ლ ო ე ბ ი ს უ მ რ ა ვ ლ ე ს ო ბ ი ს უ კ მ ა ყ ო ფ ი ლ ე ბ ა ს ა მ ა მ ბ ი ს გ ა მ ო ე რ ი ს კ ა ც ნ ი ც ი ზ ი ა რ ე ბ დ ე ნ და „რომელ ჟამსა მას ხელმწიფე იყო მამფალი გუარამ დიდი, მირეანის თჳს გულძჳრად იყო და მსწრაფლ ხოლო ბრძანა შეკრებაიჲ ეპისკოპოსთაჲ და უდაბნოჲსა მამათაჲ და ყოველნი შემოკრბეს ჯავახეთს“ (იქვე გვ. მე). შეყრილ წევრების გუარამ მამფალმა კრებისადმი მიმართულ შესავალ სიტყვაში იგივე აღნიშნა: „წმიდანო მამანო ეპისკოპოსნო და მეუდაბნოენო, იცით ყოველთა კანონი შჯულისაჲ, რამეთუ არა ბრძანებს ე პ ი ს კ ო პ ო ზ ი ს ა დ ა კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი ს ა მ ძ ლ ა ვ რ ე ბ ი თ დ ა ჯ დ ო მ ა ს ა“ (იქვე გვ. მე).

მომხრე-მოწინააღმდეგეთა ასეთი რიცხობრივი დამოკიდებულების დროსაც ბრძოლა არამცთუ მთლად უიმედო არ ყოფილა, ცხადად წაგებული საქმის გამოსწორებაც-კი შეიძლებოდა. ასეთ პირობებში, როგორც ირკვევა, ზოგჯერ მოპირდაპირე ჯგუფები ყოველგვარი საშუალებით ცდილობდნენ თავიანთი აზრის გატანასა და თავიანთი კანდიდატის გაყვანას. მთავარ იარაღად მაინც სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი გავლენა და ავტორიტეტი ყოფილა. ამ ბრძოლაში მოწინააღმდეგე ბანაკის გავლენიან წევრთა გადმობირება, თუ ჩაჩუმებაც სცოდნიათ. გრიგოლ ხანძთელმა მაგ. არსენის ერთი მთავარი მოწინააღმდეგეთაგანი მაწყვერელი ეპისკოპოსი ეფრემი რომ არსენისათვის უვნებელი იყო, სანამ კრება დაიწყებოდა „ნეტარმან გრიგოლ ფარულად მოუწოდა ნეტარსა ეფრემსა და რქუა მას: «შვილო, პატივსა მაგას წმიდისა მღდელთ-მთავრობისასა გაფუცებ, ნუ უშლი სულიერად ძმასა შენსა არსენისა»-“ო (იქვე გვ. მვ). ხოლო როდესაც ამაზე გრიგოლმა ეფრემისაგან უარი მიიღო, არ შემიძლიან ასეთ მართალ საქმეში დანარჩენ ეპისკოპოსებს გადვუდგეო, მაშინ გრიგოლმა მკაცრად შეუტია და „მძვინვარედ ჰრქუა: «უკეთუ ამას იქმ, ეფრემ, მე უარ მყავ, ვითა არა შენი მოძღუარ ვარ»“ (იქვე). გრიგოლ ხანძთელისადმი ღრმა სიყვარული და პატივისცემა ეფრემ მაწყვერელს იმდენად ჰქონდა გულში ჩამჯდარი, რომ თავისი მოძღვრის ამ მუქარის ზნეობრივი გავლენის ატანა არ შეეძლო და ისიც სიტყვაშეუბრუნებლივ დაემორჩილა. „ფიცხელ არს ბრძანებაჲ ესჳ განმკუეთელ უფროჲს მახჳლისა“-ო, უთხრა თურმე კლარჯეთის უდაბნოების არქიმანდრიტს მისმა მოწაფემ და ამით მას, როგორც ჩანს, უნდოდა ეგრძნობინებინა ამგვარი ზნეობრივი ძალდატანების მთელი სიმკაცრე, მაგრამ წარმოთქმული მუქარის წინაშე ეფრემ დიდს მორჩილების გარდა სხვა ვერაფერი გამოსავალი ვერ მოუნახავს და მაშინვე დაუმატებია: „აწ ნებაჲ შენი იყავ და ნუ ნებაჲ შენი წმიდაო ღმრთისაო“ (იქვე გვ. მვ).

როგორც ჩანს, ეფრემ დიდი თავისი ყრმობის მეგობარს, არსენის ბრალსა სდებდა, რომ იგი თავისი მამის უწესო საქციელს აჰყვა და ამგვარი უწესო გზით კათალიკოზად არჩევას დასთანხმდა. მთლად უდანაშულოდ არსენი კათალიკოზს, ეტყობა, არც გრიგოლ ხანძთელი სცნობდა, ის მხოლოდ თავის მოწაფის ამ ცთომილებას თავის თავზე იღებდა: „ბრალი ესჳ არსენისი ჩემზედა იყავნ“-ო (იქვე). შესაძლებელია ამ შემთხვევაში გრ. ხანძთელს მარტო ქრისტიანული გრძნობა-კი არ ალაპარაკებდა, არამედ ისიც, რომ ეგების ეფრემის მამა, მირეან, კლარჯეთის უდაბნოთა არქიმანდრიტის წინასწარი თანხმობით მოქმედობდა და მან მხოლოდ ზედმეტი სულსწრაფობა გამოიჩინა. გრიგოლი-კი რომ თავის თავს უფლებას აძლევდა ეფრემზე არსენი კათალიკოზის სასარგებლოდ ზნენობრივი გავლენა მოეხდინა, მისივე სიტყვით იმ რწმენითაც ხელმძღვანელობდა, რომ გაბოროტებულ ადამიანს კეთილი საქმის გაკეთება არ შეუძლიან და მტრობა ადამიანის ურიგო მოკარნახეა ხოლმე. ამიტომ გრიგოლ ხანძთელმა ეფრემ მაწყვერელს უთხრა თურმე: „აწ შენ კეთილად ჰყავ სმენაჲ ჩემი, რამეთუ გულისწყრომამან კაცისამან სიმართლჳ ღმრთისაჲ არა ქმნის“ (იქვე). ეფრემ დიდი მაწყყვერელი თუმც დათანხმებულა, მაგრამ ამ საეკლესიო კრების მხოლოდ პასიურ მოწმედ დარჩენილა და მსჯელობაში მონაწილეობა არ მიუღია. როდესაც კრების გახსნისას ყველა დამსწრეთა ყურადღება ეფრემისაკენ იყო მიპყრობილი და პირველ სიტყვას სწორედ მისგან ელოდნენ, მან ოსტატურად განაცხადა: „სადა მამაჲ გრიგოლ იყოს, მე მუნ არა ვიკადრებ სიტყუად“-ო (იქვე). რაკი გრიგოლ ხანძთელის მორიდებით თავის რწმენის გამოთქმა არ შეეძლო, მან ისევ სრული დუმილი არჩია. ამ გვარად არსენი კათალიკოზის მოწინააღმდეგეთა, როგორც ეტყობა, ერთ ბელადთაგანი ჩაჩუმებულ იქმნა.

არსენი კათალიკოზის მეორე სახიფათო მოწინააღმდეგე თვით საეკლესიო კრების მომწვევი გუარამ მამფალი ყოფილა, რომელმაც ვითარცა სახელმწიფო ხელისუფლების უზენაესმა წარმომადგენელმა კრება გახსნა. ის თურმე საეკლესიო კანონების დარღვეულობასა და მძლავრებას აქცევდა ამ საქმეში მთავარ ყურადღებას, რომ სჯულის კანონი „არა ბრძანებს ეპისკოპოზისა და კათალიკოზისა მ ძ ლ ა ვ რ ე ბ ი თ დ ა ჯ დ ო მ ა ს ა“. ამ დებულების არსენის გაკათალიკოზობის ტლანქი დარღვეულობის ლაპარაკის დროს თავის, როგორც ჩანს, ვრცელ „სიტყუასა შინა აუგისა სიტყუანი განამრავლნა“ (იქვე).

გრ. ხანძთელს ამ შემთხვევაში ჯერ გადაუწყვეტია გუარამ მამფალის სიტყვა სრულიად უპასუხოდ დაეტოვებინა. სჯულის კანონის დებულებათა დარღვევაზე საუბარი სახიფათოც იყო და არც ხელსაყრელი, რათგან ამ მხრივ საქმე, რასაკვირველია, არსენისა და მის მომხრეთათვის წაგებული იყო. გ რ ი გ ო ლ ხ ა ნ ძ თ ე ლ მ ა ს ც ა დ ა პ ი რ ი ს პ ი რ ს ა ე კ ლ ე ს ი ო კ რ ე ბ ი ს წ ე ვ რ ე ბ ზ ე ე მ ო ქ მ ე დ ნ ა თ ა ვ ი ს ი უ ც ი ლ ო ბ ე ლ ი ს ა რ წ მ უ ნ ო ე ბ რ ი ვ ი ა ვ ტ ო რ ი ტ ე ტ ი თ და დაუსაბუთბლივ და გადაჭრით განეცხადებია: „არსენი კათალიკოზი ნებითა ღმრთისაჲთა კათალიკოზი არს და ძჳრისმეტყუელთა მისთა, რომელთა არა შეინანონ, კდემულ იყუნენ და სრულიად ჰრცხუენენ ამას საწუთროისა და მას საუკუნესა“-ო (იქვე გვ. მზ).

გრ. ხანძთელის მხრით სიტყვის ასე ბანზე აგდება და კატეგორიულ უცილობელ ჭეშმარიტებად გამოთქმულ აზრს გ უ ა რ ა მ მ ა მ ფ ა ლ ი ა უ ღ ე ლ ვ ე ბ ი ა, „შეშფოთნა ფრიად-“ო. მეტისმეტი მღელვარებისაგან მას თავი ვერ შეუკავებია და გრ. ხ ა ნ ძ თ ე ლ ი ს ა თ ვ ი ს ს რ უ ლ ე ბ ი თ შ ე უ წ ყ ნ ა რ ე ბ ე ლ ი შ ე უ რ ა ც ხ ყ ო ფ ა მ ი უ ყ ე ნ ი ა ს ი ტ ყ ვ ი ე რ ა დ. კარგა ხანია კლარჯეთის უდაბნოთა არქიმანდრიტი არ მინახავს, გამეგონა, მაგრამ მეც ვრწმუნდები, რომ სიბერეს მის მსჯელობაზე თავისი დაღი დაუსვამსო: „მრავლით ჟმითგან არა მეხილვა მამაჲ გრიგოლ, არამედ მასმიოდა, ვითარმედ ბრძენთაგან შეუცავი სიბრძნჱ მისი შეცვალებულ არს სიბერითაო, და პირველ სმენილი ვიხილე თვალითა“-ო (იქავე).

გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს სიტყვებითგანა სჩანს, რომ მაინც და მაინც თავშეკავებული არც გრ. ხანძთელი ყოფილა, მაგრამ ე ხ ლ ა უ კ ვ ე გ უ ა რ ა მ ი ს ა თ ვ ი ს პ ა ს უ ხ ი ს გ ა უ ც ე მ ლ ო ბ ა ა რ შ ე ი ძ ლ ე ბ ო დ ა დ ა მ ი ს გ ა ნ წ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ უ ლ ი დ ე ბ უ ლ ე ბ ი ს შ ე ს ა ხ ე ბ რ ა ი მ ე უ ნ დ ა ე თ ქ ვ ა. ვითარცა დახელოვნებულმა მოპაექრემ კარგად იცოდა, რომ აქ თავის მოწინააღმდეგეს ვერას დააკლებდა და ს ა კ ი თ ხ ზ ე ლ ა პ ა რ ა კ ს ი ს მ ა გ ი ე რ გრ. ხ ა ნ ძ თ ე ლ მ ა ი ს ე თ ხ ე რ ხ ს მ ი მ ა რ თ ა, რ ო მ მ ა ს გ უ ა რ ა მ მ ა მ ფ ა ლ ი ს ა თ ვ ი ი ს ს ა ე კ ლ ე ს ი ო კ რ ე ბ ი ს მ ს ჯ ე ლ ო ბ ა შ ი მ ო ნ ა წ ი ლ ე ო ბ ი ს ს ა შ უ ა ლ ე ბ ა მ ო ე ს პ ო. თუ საეკლესიო კანონებზე გნებავთ საუბარი, უნდა უპირველესად გახსოვდეთ, რომ „წმიდათა მოციქულთა და ღირსთა მათმღდელთ-მოძღუართაგან განსაზღვრულსა კანონსა შინა არავე ბრძანებულ არს ერის კაცისაჲ, ვითარმცა ეპისკოპოსთა და წესისა წინამძღვართა მამათა განსაგებელისა და შჯულის მოზღვრებასა იკადრებდა“. თქვენ-კი ამას კადრულობთ და თუ სიმართლე გნებავთ, მოგახსენებთ, რომ თქვენი საქციელი „შჯულისა და მღდელთ-მოძღუართა შეურაცხებაჲ არს“-ო. ამის მთქმელს გრ. ხანძთელსაც ვერ შეუკავებია თავი და გუარამ მამფალს უკადრისობის მაგიერ მომავალ ღვთაებრივ სასჯელს დაჰმუქრებია და უთქვამს: „ხოლო მე აწ სიტყჳსა ებრ შენისა, გუარამ ვარ ბუნება-შეცვლილ, გარნა ოდეს სამართალმან გაგასამართლოს, მაშინ იხილო თავი შენი ცნობა-მიღებულ და სიტყუანი ჩემნი არღარა განმჰგმნეო“-ო (იქვე მზ).

გრ. ხ ა ნ ძ თ ე ლ ი ს გ ა ნ ც ხ ა დ ე ბ ა ს ე რ ი ს კ ა ც თ ა ს ა ე კ ლ ე ს ი ო ს ა ქ მ ე ე ბ- შ ი ჩ ა უ რ ე ვ ლ ო ბ ი ს შ ე ს ა ხ ე ბ ე რ თ ი ს მ ხ რ ი თ დ ა მ ს წ რ ე ს ა მ ღ ვ დ ე ლ ო პ ი რ ე ბ ი ს გ უ ლ ი უ ნ დ ა მ ო ე გ ო, მ ო ე რ ე ს მ ხ რ ი თ გ უ ა რ ა მ მ ა მ ფ ა ლ ი ს ა -თ ვ ი ს ა მ ა რ ს ე ნ კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი ს ს ა ქ მ ე შ ი მ ო ნ ა წ ი ლ ე ო ბ ი ს უ ფ ლ ე ბ ა უ ნ დ ა ჩ ა მ ო ე რ თ ვ ა, ხოლო ღვთაებრივი სასჯელის მუქარას მ თ ა ვ რ ი ს ა თ ვ ი ს

გაჩაღებულ ბრძოლაში ჩარევის ხალისი უნდა მოესპო. კლარჯეთის უდაბნოთა არქიმანდრიტის ხერხმა გასჭრა და გუარამი მართლაც „შეძრწუნდა გონებითა“: უმალ მან უკან დაიხია და გრ. ხანძთელის დებულების სიმართლე ჩაურევლობის შესახებ უცილობლად სცნო: „თქვენგან ჯერ არს განსაგებელი თქუენი განგებად, აწ თქუთ“-ო (იქვე).

ამ გვარად გრ. ხანძთელმა არსენის კათალიკოზობის მეორე ძლიერი მოწინააღმდეგეც ბრძოლის ველითგან მოიცილა.

დარჩნენ მხოლოდ ამ საეკლესიო კრების მონაწილე სასულიერო პირნი. გუარამ მამფალს ალბათ იმედი ჰქონდა, რომ საეკლესიო კანონების დაცვის ყველასათვის აუცილებლობას ისინი მაინც აგრძნობინებდნენ კლარჯეთის უდბნოთა გაკადნიერებულ არქიმანდრიტს. მაგრამ ეს იმედი არ გაუმართლდა. გრ. ხანძთელის სწორუპოვარმა სარწმუნოებრივმა და ზნეობრივმა ავტორიტეტმა, მისმა გადაჭრილმა განცხადებამ, რომ არსენი სწორედ „ნებითა ღმერთისაჲთა კათალიკოზი არს“, რომ თვით „ღმერთსა ებრძანა კათალიკოზობაჲ არსენისი სისრულისა მისისათვს“ და არსენის კათალიკოსობის ყველა მოწინაღმდეგეებს სანანებელი გაუხდებათ „ამას საწუთროსა და მის საუკუნესა“, ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ „უტყუ ქმნა ენაჲ“ მათი და ბრძოლის სურვილი მოუსპო (იქვე). მაშინ გუარამ მამფალიც იძულებული შეიქმნა ქედი მოეხარა და გრიგოლისათვის შენდობა ეთხოვა. საქმე მოგებული იყო და კრების მონაწილე სასულიერო პირთ არსენი კათალიკოზის დასასჯელად ისიც საკმარისად მიაჩნდათ, რომ მისი მამის უკანონო

ქცევისათვის მისი გადაყენების შესაძლებლობა აგრძნობინეს: „ჯერ-მე იყო მხილებაჲ ესჳ არსენის თჳს“-ო, მაგრამ წინანდელი თავიანთი ზრახვის მაგიერ დაადგინეს, „ამიერითგან არსენი იყავნ კათალიკოს ქართლისა ყოველისა და სულიერად მამაჲ ყოველთა და ყოველთა შორის იჭჳ პირველი და-მცა-ჴსნილ არს სრულიად, რაჲთა ქრისტეანობისა პატივი ჩვენი მშვიდობით და მყუდროებით აღვასრულოთ“-ო (იქვე გვ. მჴ).

უეჭველია ვითარცა 90 წლის შემდგომ ამ ამბების აღმწერელს, გ. მერჩულს კლარჯეთის უდაბნოთა არქიმანდრიტის უცილობელი მბრძანებლობის ამბავი ამ საეკლესიო კრებაზე გადაჭარბებული უნდა ჰქონდეს და არსენისათვის მიტანილი სასიხარულო ამბავი, რომ „შემდგომად ღმრთისა მოძღუარმან შენმან გრიგოლ მამამან დაამტკიცა კათალიკოზობაჲ შენი“-ო (იქვე გვ. მთ.), ცოტა არ იყოს გაზვიადებული იქმნებოდა, მაგრამ არსენს რომ ასეთი გავლენიანი დამცველი არ ჰყოლოდა, შესაძლებელია მისი საქმე სულ სახვანაირად დატრიალებულიყო, ეს ცხადია. ამ ძლიერი თანადგომის გარდა არსენის საკითხის მშვიდობიან მოგვარებას მისმა ცნობილმა დიდმა სულიერ-გონებრივმა ღირსებამ შეუწყო ხელი და 27 წლის მისი მშვიდობიანი ნაყოფიერი კათალიკოზობა ცხადი მაჩვენებელია, რომ არსენი მართლაც თავისი პატივის უღირსი არ ყოფილა. ზემოაღწერილი მაგალითი მაინც ცხადჰყობს, თუ რაოდენი მნიშვნელობა ჰქონია მაშინაც თვით საეკლესიო ცხოვრებაშიაც ჯგუფობრივ ბრძოლასა და ძლიერი პიროვნებისა და შეუდრეკელი ნებისყოფის პატრონს ადამიანს. მაშასადამე ეკლესიის მსახურს ზოგჯერ მაინც არა-კანონიერი და თვით უკანონო გზითაც შეეძლო მიეღო პავმმ მაგრამ ამას ეწოდებოდა „მძლავრებით დაპყრობაჲ საყდრისაჲ“, ანუ პატივისა და ასეთი საქციელისა და ასეთი პირების წინააღმდეგ იბრძოდნენ კიდეც.

გავლენიან პირთა ჩარევისა და მედასეობის გარდა, რომელთა შესახებაც უკვე საუბარი გვქონდა, ბაგრატ მე-IV-ის დროს ქართულ ეკლესიის ცხოვრებაში კიდევ ერთი უწესობა შემოჭრილა. ბა

გრატ მეფე, როგორც გ. როგორც ხუცეს-მონაზონის სიტყვებითგან ირკვევა, თურმე ჰყიდდა საეპისკოპოზოებს. ამგვარი უწესობა დასავლეთი ევროპის, რომის ეკლესიაშიც იყო, სადაც ამას სიმონიას ეძახდნენ. საეპისკოპოზოების გაყიდვის წესი რასაკვირველია ისე-კი არ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ყოველ მომსვლელს, რომელსაც ფულის გამოღება შეეძლო, მაშინვე ეპისკოპოზობას აძლევდნენ, არამედ ისე,რომ საეპისკოპოზო კანდიდატთა შორის ამ უწესოების წყალობით უპირატესობა იმას ეძლეოდა, რომელსაც მეტის მოცემა შეეძლო. მაგრამ უკვე ის გარემოება, რომ ამ უმსგავსი საშუალებით მეფე ეპისკოპოზთა არჩევანში ერეოდა და კანონიერი გზის დარღვევის ყოვლად უკადრის გზას უჩვენებდა, უღირსი ადამიანის გაეპისკოპოზების დაკანონებას ჰნიშნავდა. ასეთ პირობებში სულიერ მოძღვართა და ერის თანაწამებასა და თანადგომას, რასაკვირველია, უკვე თავისი გადამწყვეტი მნიშვნელობა დაეკარგებოდა.

ამნაირი უწესობის საშუალებით გაეპისკოპოსებულნი თითონაც რასაკვირველია მრვდლად კურთხების დროს კანონების დაცვას არ დაიწყებდენ, არამედ თითონაც ეცდებოდნენ, რომ ეპისკოპოზობის მისაღებად გაწეული ხარჯებიც აენაზღაურებინათ და მოგებაც ჰქონოდათ: არაფერს დაერიდებოდნენ და „შეკრებდნენ ოქროსა და ვერცხლსა“.

მაგრამ, როგორც გავლენიან პირთა და მედასეობის ჩარევის წინააღმდეგ უბრძოლიათ საქართველოში, ისევე ბაგრატ IV-ის აგან საეპისკოპოზოთა გაყიდვის წინააღმდეგაც ამხედრებულა განთქმული ქართველი მოღვაწე და მეცნიერი გიორგი მთაწმინდელი. იმისდა მოუხედავად, რომ იგი თვით ბაგრატ მეფემ მოიწვია ათონითგან საქართველოში, როდესაც გიორგი მთაწმინდელი 1960 წ. სამშობლოში მოვიდა, მაშინვე მან სამღვდელო პირთა არჩევის კანონიერი გზის ამ დარღვევას მიაქცია ყურადღება და სწორედ ამ უწესობის გამო ბაგრატ IV-ის მხილება დაიწყო. ისტორიკოსის სიტყვით გიორგი მთაწმინდელმა „პირველად ყოვლისა აღლესა მახვილი მხილებისა მეფეთა მიმართ“ იმისათვის რომ „არა ჰყიდდეს საეპისკოპოზოთა კაცთა მიმართ უწესოთა და უსწავლელთა ყოველითურთ სოფლისა შემსჭვალულთა და უწესობათა და მიმოსვლათა შინა აღზრდილთა, არამედ გამოარჩევდეს კაცთა ღირსთა და მონაზონებათა შინა აღზრდილთა და ღვთივ-სულიერთა მოძღუართა მიერ წამებულთა“.

ამგვარადვე ბაგრატ IV-ის მხილების შემდგომ გიორგი მთაწმინდელისგან ეპისკოპოზებსაც მოჰხვდათ და დიდებულმა ქართველმა მოღვაწემ „მერე იწყო მღვდელთ-მოძღუართა მიმართ, რათა თუალღებით ჴელთდასხმასა არა ჰყოფდენ და უღირსთა მღდელთა არა აკურთხევდნენ და რათა ამ ცნებდნენ მათ-მიერ კურთხეულთა მღდელთა უღირსთა არა ზიარებად და რათა არა შეჰკრებდნენ ოქროსა და ვერცხლსა, არამედ უმეტეს ყოვლისა სწყალობდნენ გლახაკთა და უღონოთა“. ერთი სიტყვით, გიორგი მთაწმინდელი ყველასგან თხოულობდა „ყოფად ეგრეთ, ვითარცა ბრძანებს კანონი მოციქულთა და მამათა“, ე.ი. „წამებისა და თანადგომის“ კანონიერი გზისა და არჩევანის წესის აღდგენას (ცდ. გიორგი მთაწმინდლისაჲ გვ. 321). გიორგი ხუცეს-მონაზონის სიტყვით გიორგი მთაწმინდლის ქადაგებას დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია კიდეც საქართველოში (იქვე 320).

§ 3. უდაბნონი და მონასტრები, ქრისტაინობისა და სამონსატრო მოძრაობის თავდაპირველი იდეალები საკუთრებისა და შრომის პრობლემისათვის

ქართველი ხალხის ძირითადი ზნეობრივი შეხედულება სახარების მოძღვრებაზე იყო დამყარებული. ხოლო სახარების ზნეობრივი იდეალი იმაში მდგომარეობდა, რომ ადამიანი ისეთივე სპეტაკი და უნაკლო უნდა ყოფილიყო, ვითარცა მამა ზეციერი, და დაუშრეტელი სიყვარულით და სათნოებით მოჰპყრობოდა თავის მოყვასს, მეტადრე უძლურსა და გლახაკს: მშიერს, მწყრვალს, შიშველს, სნეულსა და სხვას (მათე XXV, 35-40). სახარებითგან ჩანს, რომ ქრისტეს უმთავრეს ზნეობრივ მცნებას ქველმოქმედება შეადგენდა. მერმე ვინ ჩაითვლებოდა გლახაკად, - ყველა მშიერ-მწყურვალისათვის უნდა მიეცა კაცს ქველის საქმარი, თუ არა? სახარებაში, ამის შესახებ არაფერია ნათქვემი. ხოლო პავლე მოციქულის მეორე ეპისტოლეში თესალონიკელთა მიმართ ერთი წინადადება მოიპოვება, რომელიც სწორედ ამ საკითხზე გვაძლევს პასუხს. „რაჟამს იგი ვიყავ თქვენთანა“, - სწერს მოციქული, – „მასავე გამცნებდი თქუენ, ვითარმედ უკეთ ვისმე არა უნებს საქმისს, ნუცა ჰჭამნ, რამეთუ მესმის ვიეთთვისმე, რომელნი იქცევიან თქუენ შორის უწესოდ: არა რას იქმნენ, არამედ მიმოიწულილვნენ. ესე ვითართა უკუჱ მათ ვამცნებთ და ვლოცავთ უფლისა ჩუენისა მიერ იესო ქრისტესა, რათა მყუდროებით ჰშურებოდნენ, თჳსსა პურსა ჰჭამდენ“-ო.

პავლეს სიტყვებთაგან ჩანს, რომ ყველას ვისაც-კი შრომა და მუშაობა შეეძლო, მოვალე იყო ემუშავა და თავისი თავი ისე გამოეკვება. მაშასადამე, იმ პირთ, რომელთაც მათხოვრობა ხელობად აქვთ არჩეული და მათხოვრობით ცხოვრობენ, არავითარი ზნეობრივი უფლება არა აქვთ ქველმოქმედების იმედი ჰქონდეთ, იმიტომ რომ „უკეთ უვისმე არა უნებს საქმისს, ნუცა ჰჭამნ“. დახმარების ღირსი იყო მხოლოდ უძლური, სნეული და ბუნებით ნაკლის მქონეს პატრონი.

ამ ჯგუფის გარდა ქველმოქმედების მიღების ზნეობრივი უფლება იმ პირებსაც ჰქონდათ, რომელნიც, თუმცა სინდისიერად შრომობენ, წელებზე ფეხებს იდგამენ, მაგრამ მაინც ხელმოკლედ, ღარიბად იყვნენ წვრილ-შვილობის გამო, ან არა და რომელთა ქადაგება, მოძღვრება ქრისტიანთა კრებულში იმდენ დროს ართმევდათ, რომ ლუკმა პურის საშოვნელად მუშაობისათვის მოცალეობა აღარა ჰქონდათ. თვით იესომ ამცნო თავის მოწაფეებს, რომ მქადაგებელსა და მახარებელს დახმარების მიღების ზნეობრივი უფლება აქვთ. მართალია მოძღვარმა თავის მოწაფეებს აუკრძალა, რომ ქადაგებაში რაიმე საფასე გამოერთმიათ, მაგრამ დაავალა, ნუ წაიღებთ - „ნუცა ვაშკარანსა გზასა ზედა, ნუცა ორსა სამოსელსა, ნუცა ხმალთა, ნუცა კუერთხსა, რამეთუ ღირს არს მუშაკი სასყიდლისა თვისისაო“-ო (მათე, X, 10). ლუკა მახაროებელს უფრო ვრცლად და უკეთესად აქვს მოყვანილი ეს იესოს სიტყვა: „მასვე სახლსა შინა იყურენით, ჰჭამდით და ჰსუემდით მათ თანა, რამეთუ ღირს არს მუშაკი სასყიდლისა თვისისა“-ო (ლუკა, X, 7). ამნაირსავე მცნებას მისდევენ მოციქულების დროს.

მხოლოდ პავლე მოციქულმა ცოტა შესცვალა ეს ჩვეულება: „არა უწყითა, - ჰკითხავს იგი კორინთელთ, - „რამეთუ რომელნი იგი ბაგინსა ჰმსახურებენ, ბაგისაგან ჰსჭამიან? და რომელნი საკურთხეველსა წინაშე ჰდგანედ, საკურთხევლისაგან ნაწილი განიღებიან? ეგრეცე უფალმან ბრძანა, რომელნი იგი სახარებასა მიუთხრობენ, სახარებისაგან ცხოვრებაჲ, ხოლო მე არაჲ რა ვიჴმიე ამათ განი“-ო (ა კორინთელთა, IX, 14-16).

პავლეს ერთ სხვა თავის ეპისტოლეში მოყვანილი აქვს ის მოსაზრება, რომლის გამოისობითაც მას არ ჰსურდა, რომ სხვისაგან გამოსაკვები აეღო. „თქვენ უწყით“,- ამბობს იგი,-„ვითარ იგი ღირს ბაძვად ჩვენდა, რამეთუ არა რაჲ უერო ვყავთ თქვენ შორის, და არცაღა ცუდად პური ვისგანმე ვსჭამეთ, არამედ შრომითა და რუდუნებითა ღამე და დღე ვიქმოდით, რაითა არავის თქუენგანსა და დაუმძიმოთ...

რამეთუ რაჟამს იგი ვიყავ თქვენთანა, ამასვე გამცნებდი თქვენ, ვითარმედ უკეთუ ვისმე არა უნებს საქმის, ნუცა ჰჭამნ“ (ბ. , თესალონიკელთა III, 7-10).

პავლეს ამ ორი სიტყვითგან შეიძლება ადამიანმა დაინახოს, რო მოციქულს არ უნდოდა „სახარებისაგან ცხოვრებაჲ“, ე. ი. ქადაგების გამო სასყიდელი აეღო ხალხისგან ერთის მხრით იმიტომ რათა არავის „დაუმძიმოთო“, არავინ შევაწუხოო,-ეს რასაკვირველია, პირადი ზნეობრივი მოსაზრებაა, მეორეს მხრით იმის გამო, რომ „უკეთუ ვისმე არა ჰნებავს საქმის“ გაკეთება და მუშაობა, უფლება არა აქვს, რომ ლუკმა პური ჭამოსო,-ეს, რასაკვირველია, ობიექტური, ზოგადი ზნეობრივი მცნებაა.

მართლაც, როცა კი პავლე ქადაგებისაგან მოიცლიდა ხოლმე, მაშინვე თავის ხელობას შეუდგებოდა და კარვებს აკეთებდა ხოლმე: აკი ამიტომ შეეძლო მას მიტელინელთა მიმართ თამამად ეთქვა: „თქვენ თვით უწყით, რამეთუ სახსარსა მას ჩემსა და რომელნი იყვნეს ჩემთანა ხელნი ესე ჩემნი მსახურებდესო“ -(საქმე მოციქულთა XX, 34).

ამგვარად, თუმცა პავლე მოციქული ამ აზრისა იყო, რომ მქადაგებელსა და მოძღვარს უფლება ჰქონდა კრებულისა, ან სამწყსოსაგან სასყიდელი და დახმარება მიეღო, მაგრამ პირადად მას უკეთესად მიაჩნდა, რომ სამღვდელოებას უსასყიდლოდ და უანგაროდ ემსახურა სამწყსოსათვის,- მაშასადამე, მწყემსს მხოლოდ განსაკუთრებული გაჭირვების დროს უნდა მიემართა კრებულისათვის.

კვიპრიანე ეპისკოპოზის (მე-III საუკ.) წერილებითგან ჩანს, რომ უძველეს ხანაში, ქრისტიანობის პირველ საუკუნეების განმავლობაში, სწორედ ამ ცნებას მისდევდნენ და მწყემსნი ცდილობდნენ თავიანთ შრომით გამოეკვებათ თავიანთი თავი. ამიტომ თითქმის ყველაფერი, რასაც-კი მორწმუნენი სწირავდნენ ხოლმე კრებულს საქველმოქმედოდ მეტადრე ღარიბ-ღატაკსა და გლახაკს ახმარებდნენ ხოლმე.

მაგრამ თანდათან საქმის მდგომარეობა იცვლებოდა: მღვდლებსა და დიაკვნებს იმდენი საქმე დააწვათ თავზე, როცა ქრისტიანობა საყოველთაოდ გავრცელდა და ნებადართულ სარწმუნოებად იქნა აღიარებული, რომ ლუკმა პურის საშოვნელად აღარ სცალოდათ დახელობისათვის თავი უნდა დაენებებინათ. ამის გამო თანდათან სამღვდელოება იძულებული გახდა სამწყსოსთვის მიემართა და იქითგან მიეღო სასყიდელი და გამოსაკვები. მაშინ შემოიღეს გლახაკებისა და სამღვდელოების სიების შედგენა და ამ სიების მიხედვით, რომელსაც ლათინურად matricula, canon (“მატრიკულა“ ანუ „კანონი“) ერქვა, უნაწილებდნენ ხოლმე კრებულის შემოწირულებას, კრებულს ანუ ეკლესიის ქველმოქმედებით,

მაშასადამე, პირველ ხანში მხოლოდ გლახაკნი და სამღვდელოება იკვებებოდა: გლახაკები-სინანულისა და ქრისტესმიერ სიყვარულის გამო იღებდნენ დახმარებას, სამღვდელოება-ვითარცა შრომის გასამრჯელოს.

მაგრამ უძველეს დროსვე[3] ქრისტიანეთა კრებულებში ისეთი პირებიც იყვნენ, რომელთაც ქალწულებისა და სიგლახაკის აღქმა ჰქონდათ დადებული და ზნეობრივ სისპეტაკის დაცვა სურდათ. სოფლითგან სოფლად, ქალაქითგან ქალაქად დადიოდნენ ისინი და ქადაგებასა და ეკლესიის საქმეებს ემსახურებოდნენ. მიმოსვლისა და ქადაგების დროს სახარების მცნებისაებრ მათ თან საგზლად არაფერი მიჰქონდათ ხოლმე მხოლოდ ქრისტიანეთა დახმარებით იკვებებოდნენ.

მაგრამ თანდათან, როცა მღვდელობა მხოლოდ ხელდასხმულებს შეეძლოთ მიეღოთ, ხოლო მოძღვრების უფლება მართოდენ განსაკუთრებული ცოდნით აღჭურვილ პირებს-ღა ჰქონდათ, ამ ორივე სქესის ქალწულობის აღმქმელთ ქრისტიანეთა კრებულსა და

---

[3] Harnack, Entstehung des Mönchthums, Sitz.-B. d. könig preussisch. Akademie d. Wissenschaften zu berlin 1891. S. 380-1.

საზოგადოებაში საქმე აღარაფერი ჰქონდათ, მათ მიმოსვლასა და მოღვაწეობას ერში მნიშვნელობა და მიზანი დაეკარგა[4], მით უმეტეს, რომ ხალხში სიარულისა და ტრიალის დროს ბევრჯერ ჩაცვივდებოდნენ ხოლმე განსაცდელში და ქალწულების ასრულება და უძნელდებოდათ. კვიპრიანე ეპისკოპოსის წერილებითგან ჩანს, რომ მე-III საუკუნეში ეს „ქალწულნი“ ხშირად ერიკაცებზე უარესად იქცეოდნენ და მრუშობდნენ. მაშინ-კი ერთმა ჯგუფმა, დაინახა რა ის განსაცდელი, რომელი ც ქალწულებისა და უპოვარობის იდეალის გაქარწყლებას უქ ადდა, ისევ უდაბნო არჩია წუთისოფელს და უდაბნოში გაიხი ზნა, რომ მაცდური ქვეყანა თვალითგან მოეშორებინა. ამნაი რად გაჩნდნენ მეუდაბნოენი.

ამ ახალმა მოღვაწეობამ დიდი გავლენა იქონია ქრისტიანეთა საზოგადოებაზე და ბევრი მიმბაძავიც გამოუჩნდა. მეუდაბნოენი სტოვებდნენ კერძო საკუ თრებას, მიწა-წყალს და მხოლოდ ახლომახლო ადგილების მცოვრებნი აწვდიდნენ ხოლმე ცოტაოდენ სურსათს. მართალია, მეუდაბნოენი ცდილობდნენ, რომ მწვანილეულობით და ხილით, რასაც კი მიდამოებში იპოვიდნენ, წასულიყვნენ იოლად,- ასეთ ბერებ-ს „მძოვრებ“ს ეძახდნენ კიდეც, -მაგრამ ერისკაცთა ქველმოქმედებასა და თანაგრდძნობას რომ მოკლებული ყოფილიყვნენ, ისინი ვერ გასძლებდნენ. ერთი სიტყვით მეუდაბნოენი და მონაზნებ იც მიემატენ იმ ჯგუფს, რომელიც საზოგადოების ქველმო ქმედებით სარგებლობდა.

სამღვდელოებას შემდეგში გაუჩინეს განსაზღვრული მუდმივი საზრდო,-სარგო. გლახაკები და მონაზნები- კი წინანდებურად ქრისტიანეთა ქველმოქმედებით იკვებებოდენ. გლახაკებსაც და მონაზნებსაც ქველმოქმედებას იმიტომ აძლევდა საზოგადოება, რომ ორივენი უსახსრო და ღარიბები იყვნენ. მაგრამ ამ ორი ჯგუფის მდგომარეობას შორის დიდი განსხვავება არსებობდა. გლახაკები თავის და უნებიედ იყვნენ ღარიბი და უსახსრო: მათ შეიძლებაჰქონდათ, მაგრამ თი თონვე აირჩიეს სიგლახაკე და სიღარიბე იმიტომ, რომ ამნაირ ად, მათის აზრით, ზნეობრივად სრულნი და უმანკო გამხდა რიყვენ. ამისდა გვარად გლახაკებს მთელი ქრისტიანეთა კრებული,ეკლესია ეხმარებოდა ხოლმე, მონაზნებს კი-კერძო პირები, თითოეული გულშემატკივარი და თანამგრძნობელი.

საქართველოში ამ უკანასკნელ დრომდისაც- კი შეხვდებოდა ადამიანი მონაზნობის წესს: აქა-იქ ეკლესიებთან ყოველთვის შეიძლებოდა ადამიანს ენახა ისეთი პირნი, რომელთაც ქალწულების აღქმა ჰქონდათ დადებული,თუმცა საეკლესიო წესით ისინი მონაზნებად აღკვეცილნი არ იყვნენ ხოლმე.

მაგრამ მეუდაბნოება ჩვენშიაც და სომხეთშიაც, ვგონებ, ასურეთის ზეგავლენის წყალობით უნდა გავრცელებულიყოს. სომხეთის მონაზნობის ასურეთითგან მომდინარეობას ცხადად ამტკიცებს სომხური სახელი მონაზონისა, სახელდობრ სიტყვა „აბელა'' ანუ ძველი გამოთქმით „აბელა'' : იგი ასურული სიტყვაა და თავდაპირველად აღნიშნავდა „მწუხარეს'', ხოლო შემდეგ მონაზონს ეძახდენ. ჩვენ მწერლობაში, რამდენადაც ვიცით, ეს სიტყვა არ მოიპოება, მაგრამ გრიგოლ ხაძთელი ისე ახასიათებს მონაზნობის მიზანსა და მისწრაფებას, რომ მკვლევარს უნებლიედ მოაგონდება ზემო მოყვანილი ასურული მონაზონის სახელი. გრიგოლი ამბობს, მონაზნები ისინი არიან, რომელთაც „მოჰრიდეს საშუებელთა საწუთროჲსათა ნებსით და აღირჩიეს ღმრთ ისათჳს მწუხარებაჲ ადგილთა გლოვისათა, მსგავსად პირველთა მათ მამათა

[4] იქვე. გვ. 383.

წმიდათა''-ო. (ცა გ ́გლლხნ ́ძთლჲ Tq წიგნი VII გვ.25). ხანძთელი არქიმანდრიტის განმარტებით მონაზონებმა „აღირჩიეს ღრთისათჳს მწუხარებაჲ'', მაშასადამე ისინი „მწუხარენი'' ყოფილან. ხოლო ასე, როგორც ნათქვამი იყო, მონაზონებს მონაზონებს ასურელები ეძახდენ. ქართული საეკლესიო გადმოცემაც ჩვენებური მონაზონობის წყაროდ ასურეთს ასახელებს: პირველი მეუდაბნოენი საქართველოს ათცამეტი ასურელი მამები იყვნენო. სამწუხაროდ,იმათი ცხოვრებანი რომელთაც ჩვენამდის მოაღწიეს, ხელმეორედ გადაკეთებული და უშინაარსოა, ამიტომ მკვლევარს არ შეუძლიან ასურელ მამათა ცხოვრებითგან რაიმე ჩვენი ისტორიისათვის გამოსადეგი დასკვნა გამოიყვანოს.

უძველეს დროს საქართველოში, თუ გრიგოლ ხანძთლის ცხოვრების ავტორი არა სცდება, განსაკუთრებით მეუდაბნოება იყო გავრცელებული: ეს შემდეგი სიტყვებითგანა ჩანს: „ვიდრე მოსვლადმდე გრიგოლ მწყემსისა მის კეთილისა მჴეცთაგან უხილავთა ლტოლვილნი მცირედნი იგი ცხოვარნი ქრისტჱსნი განბნეულ იყვნეს თითოჲ ანუ ორორი სივრცესა მას უდაბნოთასა: ხოლო მოსვლასაც წმიდისა გრიგოლისა ცხოვარნი იგი განმჴდეს“-ო (იქვე, გვ. იჱ). როცა გრიგოლმა პირველი ეკლესია ააშენა უდაბნოში, „მას ჟამსა ყოველთა მათ წმიდათა უდაბნოთა შინა იწყეს წმიდათა მამათა მონასტრებისა შჱნებად და წმიდათა ეკლესიათა“-ო (იქვე, ი ́ე-ი ́ვ).

მე - VIII – IX საუკუნემდე, მაშასადამე, მანამ ხანძთელი არქიმანდრიტი სამონასტრო მოღვაწეობას შეუდგებოდა, საქართველოში მარტო მყოფნი და მეუდაბნოენი ყოფილან. ხოლო გრიგოლის მაგალითს მაშინდელი მოწესენი ისე მოუხიბლავს, რომ სხვებსაც მიუბაძავთ და სამონასტრო წყობილება შემოუღიათ. რასაკვირველია, შესაძლებელია ამ შემთხვევაში ხანძთელი მოღვაწის ცხოვრების ავტორს მეხსიერებამ უღალატა, შესაძლებელია სამონასტრო წესწყობილება აქა-იქ საქართველოში წინათაც ჰქონდათ, მაგრამ მაინც მისი ცნობა სამართლიანად უნდა ჩაითვალოს იმიტომ, რომ საზოგადოდ და საყოველთაოდ, ეტყობა, სამონასტრო წესწყობილება საქართველოსი გრიგოლ ხანძთელის დროს გავრცელებულა. მეუდაბნოენი-კი, როგორც ხანძთელი მამის ცხოვრებითგან ჩანს, „იზრდებოდეს მძოვაროა სახედ მწუანილითა და ხილითა, ხოლო რომელნიმე მცირედითა პურითა“-ო (იქვე ვ-ზ.).

მაშასადამე მეუდაბნოეთათვის სულ მცირედი საკვებიც საკმარისი იყო: რასაც დედამიწა აღმოაცენებდა ხოლმე, იმისიც კმაყოფილნი იყვნენ, - ზოგნი კიდევ ხელობას მისდევდენ და ამით ირჩენდნენ თავიანთ თავს („ჴელსაქმარი“, იქვე ზ). ერის დახმარება საჭირო იყო ისეთ მეუდაბნოეთათვის, რომელნიც „პურსა სჭამდენ“ ხოლმე, მაგრამ ისინიც ცდილობდენ, რომ არავინ შეეწუხებინათ და თავიანთი თავი თვითონვე გამოეკვებათ. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში მაგალითად მოთხრობილია, რომ ერთმა მოხუცმა მეუდაბნოემ, როცა ახალგაზრდა გრიგოლი შეეხვეწა დაბერებული ხარ და ახალა მე გემსახურებიო, უარი უთხრა: მე მინდა „ნებითა ღმრთისაჲთა ვიდრე სიკუდილამდჱ თჳთ ვმსახურო თავსა ჩემსა“ (იქვე, თ), რომ დადებული აღთქმა პირნათლად ავასრულოო. ერთი სიტყვით მეუდაბნოენი ბეჯითად ასრულებდნენ ქალწულებისა და სიგლახაკის, საკუთრების უპოვარებაჲ აღთქმას. ისინი სოფელს გაექცნენ და უდაბნოში სრულ სიღარიბეში, ყოველგვარ სარჩო-ქონებას მოკლებულნი, ცხოვრობდნენ, რომ ზნეობრივად სპეტაკი და სრული ყოფილიყვნენ. მათ ნებაყოფლობით აირჩიეს უპოვარება და სიღარიბე და სინდისიერადაც ასრულებდნენ დადებულ აღთქმას და, რამდენადაც შეიძლებოდა, თავის შრომით ცხოვრობდნენ. მათ მართლაც უფლება ჰქონდათ თავიანთ თავისათვის „გლახაკი“ დაეძახნათ. მხოლოდ იშვიათად თავისათვის „გლახაკი“ დაეძახნათ. მხოლოდ იშვიათად მიჰმართავდნენ ხოლმე ისინი ქველმოქმედებას.

გრიგოლ ხანძთელის დროს მონასტრების დროს მონასტრების აგებას ყველგან საქართველოში გულმოდგინედ შეუდგნენ. გრიგოლის დაარსებულ მონასტრებში, თუმცა

მკაცრი წესი იყო შემორებული, მაგრამ მეტისმეტი და გადაჭარბებული სიმკაცრის მოტრფიალე, როგორც ჩანს, ხანძთელი არქიმანდრიტი არა ყოფილა. პირიქით, ცხადად ეტყობა, რომ იგი ყოველთვის ცდილობდა, მონასტრის ადგილი მშრალი და წმინდა ჰაერიანი მხარე ყოფილიყო, ზომიერი ჰავა, საღი, ცივი და გემრიელი წყაროს წყალი ჰქონოდა (იქვე იზ, კგ. კდ.), რომ მონაზნისათვის დადებული აღთქმის ასრულება მეტის-მეტად ძნელი არ ყოფილიყო. ამიტომაც არის, რომ ქართული მონასტრების უმეტეს შემთხვევაში საუცხოვო მდებარეობა აქვთ: მაღლობ, თვალწარმტაც, მშვენიერ ადგილებზეა აშენებული და სრულ მყუდროებით არიან მოცული.

გრიგოლის მაგალითმა დიდი მოძრაობა გამოიწვია: მიმბაძავი ბევრი გამოჩნდა, ახალი მონასტრების შენება ღვთისნიერ საქმედ გადაიქცა და ხალხიც ბლომად მოაწყდა. რასაკვირველია, უმიწაწყლოდ, რაკი კერძო საკუთრება არა ებადათ რა, ცხოვრება მეტად ძნელი იყო: „ხელსაქმარით“ თავიანთი თავი გამოეკვებათ, თუ სამონასტრო შენობები და ეკლესიები აეგოთ? ცალ-ცალკე ცხოვრების დროს, როცა მეუდაბნოეებს არც საერთო თავშესაფარი მოეპოვებოდათ, არც სამლოცველო, კერძო საკუთრების უქონლობა და სიღარიბე ისე საგძნობი არ იყო, როგორც შემდეგში. როცა მონაზონები ერთად იყვნენ შეკრებილნი და მოთხოვნილებაც შესაფერისად გართულდა. ამიტომ სამონასტრო შენობის აგების დროს მონასტრების დამფუძნებელნი იძულებულნი იყვენ ერისაკაცებისთვის დახმარება ეთხოვათ. ლუკმა პურისა და სურსათის საშოვნელად მონაზონებისათვის საჭიროიყო, რომ მონასტერს ერთი ნაჭერი მიწა მაინც ჰქონოდა, რომ ბერებს მოეხსნათ, დაეთესათ, მოემკათ და თავიანთი თავი თავის ოფლით გამოეკვებათ.

მართლაც უკვე გრიგოლი ხანძთელ ერთ მახლობელ დიდებულ აზნაურს სთხოვდა, მონასტერს სახნავი მიწები შემოსწირეო (იქვე, იგ-იდნ,). ასეთივე თხოვნით ხანძთელმა მამამ ბაგრატ კურაპალატსაც მიჰმართა (იქვე კჱ-კთ). ერისკაცები მონასტრების დამაარესებლების თხოვნას სიამოვნებით ასრულებდნენ. თანდათან მონასტრებს ნაჩუქარი მამულების ემატებოდათ და ასე სამონასტრო საკუთრებაც გაუჩნდათ.

ერთი სიტყვით, ჩვენ ვხედავთ, რომ, როცა მეუდაბნოობა სამონასტრო წესად შეიცვალა, მონაზონები იძულებულნი იქმნენ სრული სიგლახაკისა და სიღარიბით. უსაკუთრებოდ ცხოვრების იდეალი სგანხორციელებისათვის თავი დაენებებინათ და სამონასტრო საკუთრება, მამული შეეძინათ. მაგრამ ძირითადი ზნეობრივ მოძღვრებას მაინც არ ივიწყებენ: მონაზნები თითონ მუშაობდნენ ხოლმე სამონასტრო მამულებში, ვანახსა და ბახჩებში, ხე-ტყესა თითონ სჭროდნენ და მოჰქონდათ (იქვე კდ, ნდ). ასე იყო ათონის ქართველთა მონასტერშიაც: ვენახებში და მინდვრად, ცელვასა და მკის დროს, სახელოსნოებში და ბოსელში, ერთი სიტყვით, ყველგან თითონ ბერები მუშაობდნენ. გიორგი მთაწმინდელი მოგვითხრობს: „ყოველსა ძმანი შურებოდიან და ვინაჲთგან ყოველნი იქმოდეს, არა უმძიმდა, არამედ უდრტვინველად და სიხარულით იქმოდეს“-ო (ც´ჲი´სი და ეფ´თმსი გვ. 48).

მონაზნები, მაშასადამე, ცდილობდენ, რომ პავლე მოციქულის ზნეობრივი მცნება „ვისაც არა უნებნ საქმის, ნუცა ჰჭამნ“- სვინდისიერად აესრულებინათ. ისინი წინანდებურად თავიანთ თავს „გლახაკს“ ეძახდნენ, მაგ. გრიგოლ ხანძთელი ბერების შესახებ ამბობს: „ჩვენ გლახაკთა მიმართ“-ო (ჱ´ჲ გ´გლ ხ´ძმთლსაჲ გვ.კვ). ეფთჳმე მთაწმინდელი კიდევ ყოველთვის ლაპარაკობდა ხოლმე: „ჩვენ კაცნი ვართ გლახაკნი და უცხონი“-ო (გვ.46). მონაზონი და გლახაკი, მაშასადამე, ერთსა და იმავეს ნიშნავდა: ეს

გარემოება გვიჩვენებს თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სრულ სიღარიბესა და უპოვარებას ქართველ ბერის აღქმისათვის. ამ მხრივ ხანძთელ არქიმანდრიტს შემდეგი საგულისხმო აზრი აქვსგამოთქმული: „განგებასა ღმრთისასა ესე ჩვეულებაჲ აქვს, რაჲთა წმიდათა მათა უდაბნოთა მონასტერნი ჴელითა გლახაკთაჲთა აღაშენნეს, რომელნიცა სრულიად თავისუფალიქმნეს სოფლისას აცთურისაგან. დაღაცათუ წმიდათა უდაბნოთა ჴელმწიფენი იღუწიან, ხოლო წოდებად სახელი გლახაკთა ჯერ იჩინა ქრისტემან შეწნებასა წმიდათა მონასტერთასა, არამედ მისცა ღმერთმან ჴელმწიფებაჲ მორწმუნეთა მეფეთა აღშენებად საყდართა საეპისკოპოსოთა“-ო (ც´ჲ გ´გლ ხან´ძთლსჲ, იქვე კდ-კე). სიგლახაკის აღთქმა და განხორციელება მონაზონებისათვის მაშინ,როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ იმდენად ძლიერი ყოფილა, რომ მაშინდელ საეკლესიო მწერალსა და მოღვაწეს არც კი შეეძლო ეფიქრა, რომ ოდესმე მეფეთა ხელითაც შესაძლებელი იქნებოდა მონასტრების აშენება. არა, იგი ამტკიცებდა, ღვთის განგებასა ჰსურდა, რომ მონასტრების აშენება მხოლოდ გლახაკთა ხელით მომხდარიყოო, იმიტომ რომ გლახაკნი „სრულიად თავისუფალნი არიან სოფლის საცდურისაგან“-ო, იმიტომ რომ მაშინდელ შეხედულებისამებრ, მხოლოდ სრული სიღარიბის დროს შეეძლო ზნეობრივად უმწიკვლო ყოფილ იყო ადამიანი. გრიგოლის სიტყვით, ღმერთმა მეფეებს მართოდენ საეპისკოპოსო ეკლესიების აშენების უფლება მიანიჭა. ცხადია, ხანძთელ არქიმანდრიტს ჯერ ფიქრადაც არ მოსდიოდა, რომ მეფეებიცა და კერძო პირებიც, მეტადრე მდიდარი და შეძლებული აზნაურები და მოხელეები ააშენებდნენ შემდეგ საუკუნეებში მონასტრებს, XI-XII საუკუნეებითგან დაწყებული ახალი მონასტრების მომეტებული ნაწილი ხომ სულ კერძო პირების აგებული იყო და საპატრონოდ ითვლებოდა. გრიგოლ ხანძთელის დროს მეფეებს საეპისკოპოსო ეკლესიების აშენების გარდა შეეძლოთ მხოლოდ მონასტრებისათვის ეზრუნათ და ეღვაწათ. ესეც უკვე დიდი ცვლილება იყო: წინათ ხომ მეუდაბნოენი სხვის დახმარებასა და ზრუნვასაც-კი სრულებით უარს ჰყოფდენ.

კაცი რომ დაუფიქრდეეს,ცხადად შეამჩნევს,რომ მონაზნები ცდილობდენ როგორმე შეენარჩუნებინათ თავიანთი უმთავრესი და ძირითადი აღთქმა,- სრული სიგლახაკე და თავისი ოფლით ლუკმა პურის ჩამა. მაგრამ სამონასტრო წესწყოფილების დროს სრულ სიგლახაკეზედ ლაპარაკი აღარ შეიძლებოდა: მონასტერს თავისი საკუთრება ჰქონდა,- მოძრავიც და უძრავიც. მართალია,ეს ქონება თითოეული ბერის კერძო კუთვნილება არ იყო, კერძო საკუთრებას-კი არ შედგენდა, არამედ საზოგადოს,მაგრამ მაინც ხომ საკუთრება იყო და თითოეულ მონაზონს წილი ედვა ამ ქონებაში. ერთი სიტყვით ჩვენ ვხედავთ, რომ მამულის საკუთრება, სწორედ ის, რასაც ასე გაშმაგებით გაურბოდნენ და თავითგან იშორებდენ ხოლმე მონაზნები, როცა სიგლახაკისა და ქალწულების აღქმასა სდებდნენ, მათთვის მაინც საჭირო გახდა, უიმისოდ არსებობა აღარ შეეძლოთ.

ეხლა მონასტერი უკვე სამეურნეო ძმობას წარმოადგენდა, რომელსაც საზოგადო საკუთრება ჰქონდა და საერთოდ აწარმოებდა საქმეს. მართალია, სიგლახაკის აღთქმა,მონაზნობის უმთავრესი მცნება,ირღვეოდა,მხოლოდ ზნეობრივი ცნება საკუთარი მუშაობით ლუკმა პურის შოვნის შესახებ-ღა იყო შერჩენილი,მაგრამ ესეც უნდა თქვას კაცმა, რომ არც ამ სიგლახაკის იდეალის დარღვევას არც იმ წვლილსა და შესაწირავს,რომელსაც მაშინდელი ქართველი საზოგადოება მონასტრებს აძლევდა ხოლმე,ჩვენი ერისათვის უნაყოფოდ და ამაოდ არ ჩაუვლია. პირიქით მეუდაბნოენი თავისი ერისათვის თითქმის სრულებით გამოუდეგარნი იყვნენ: ხალხზე დაშორებულთ, ყოველგვარ ადამიანური ცხოვრების პირობებს მოკლებულთ, მუდმივ მშიერ-მწყურვალთ რის გაკეთება შეეძლოთ? ისინი მხოლოდ პირად ზნეობრივ წარმატებასა და სისრულეზე ზრუნავდნენ და „ცოდვილი“ ქვეყნისა არა უნდოდათ რა. მონასტრების დაარსების შემდეგ-კი,როცა მონაზონი დარქმუნებული იყო რომ მას მცირედის საჭმელ-სასმელი მაინც ექნებოდა მუდმივ,ვისაც

ძალა და ღონე შესწევდა,მთელ თავის დროს გონებით მუშაობას შეალევდა,- მწერლობა იყო, თუ მხატვრობა, საეკლესიო გალობა იყო,თუ სჯულის მეცნიერება. მართალი უნდა ითქვას, რომ ამ მონასთრებს სამშობლოს წინაშე დიდი კულტურული ღვაწლი მიუძღოდათ: განა მდიდარი საეკლესიო მწერლობა და მრავალმხრივი ხელოვნება სულ მათი შექმნილი და აღორძინებული არ არის? მაშინდელი მონასტერი უმაღლესი გონებრივი განვითარების სავანე იყო.

§ 4. მონასტრების პირადი შემადგენლობა და მისი უფლება-მოვალეობა.

თუ მეუდაბნოეობა შედარებით მარტივი დაწესებულება იყო, სამონასტრო ცხოვრებას ბევრნაირი მოთხოვნილება ჰქონდა და ამიტომ მონასტრები რთული აგებულების დაწესებულებებს წარმოადგენდა. გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს ა დ ა ბ. ზ ა რ ზ მ ე ლ ი ს თხზულებებითგან ჩანს, რომ მე-IX ს-შიც მესხეთის მონასტრებს თავიანთი მეურნეობა ჰქონდათ, რომელსაც ხელმძღვანელობა და გაძღოლა სჭირდებოდა. რათგან ბერების რიცხვიც მრავლდებოდა, მონასტრის მართვა-გამგეობა ადვილი საქმე აღარ იყო და შესაფერისი ორგანოები სჭირდებოდა. ამ ნაირად სამონასტრო იდეალებმა, ერთად ცხოვრებამ მონასტრისათვის რთული აგებულება და წესწყობილება შექმნა. რამდენადაც ისინი ძმათა სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი წარმატებებისთვის იღვწოდნენ, მათ მღვდელთმსახურების ყველა ორგანოები უნდა ჰყოლოდათ. ხოლო რათგან მონასტრები მაშინ განათლების და სამწერლობო მოღვაწეობის ცენტრსაც წარმოადგენდნენ, მათ რასაკვირველია სათანადოდ განსწავლული მოძღვრები და მოღვაწეებიც უნდა ჰყოლოდათ. დასასრულ ის გარემოებაც უეჭველად გათვალისწინებული უნდა გვქონდეს, რომ მონასტრები სამეურნეო დაწესებულებებსაც წარმოადგენდნენ. უნდა გვახსოვდეს, რომ მაშინ მონასტრებში ბერების რიცხვი დიდი იყო.

თუმცა ქართული მონასტრების შემადგენლობის რიცხობრივი ოდენობის საკითხი ჯერ არავის შეუსწავლია, მაგრამ ზოგიერთი ცნობებითგან ჩანს, რომ მრავლად გაფანტული პატარ-პატარა მონასტრების გარდა, სადაც თვითოეულში რამდენიმე ათეული მონაზონი ცხოვრობდა ხოლმე, არა ერთი მოზრდილი და დიდი მონასტრებიც იყო საქართველოში, რომელთაგან უდიდესთ ჩვეულებრივი ლავრა ეწოდათ. გ. მთაწმინდელის სიტყვებითგან ჩანს, რომ უკვე ეფთჳმე მთაწინდელის მამასახლისობის დროს წინამძღვარს „ს ა მ ი ს ი ს ა ს უ ლ ი ს ა ზ რ უ ნ ვ ა ჲ“ უხდებოდა (ც ´ ჲ იე ´სი და ეფთ´მსი 30). მაშასადამე უკვე ამ დროს ა თ ო ნ ი ს ქ ა რ თ ვ ე ლ თ ა მ ო ნ ა ს ტ ე რ შ ი მ ც ხ ო ვ რ ე ბ თ ა ს ა ე რ თ ო რ ი ც ხ ვ ი 300-ს უ დ რ ი დ ა. ხოლო ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპებითგან, ლიპარიტ-ანტონისათვის დაწესებული სახსენებლის შესანახი ცნობითგანაც მაგ. ირკვევა, რომ იმ დროს როდესაც ლიპარიტი იძულებული შეიქმნა საქართველოთგან საბერძნეთში შეხიზნულიყო და ათონის ქართველთა მონასტერში ბერად აღიკვეცა, იმ ივერთა მონასტრის სახელით ცნობილ სავანეში ბერთა რიცხვი წინანდებურად დიდი ყოფილა. იმ ძეგლში 17 იანვრის ქვეშე სწერია: „წმიდისა ანტონის დღესასწაული აღაპად განგჳწესებია ლ ი პ ა რ ი ტ ი ს ა თ ვ ი ს, რამეთუ მოვიდა წმიდისა ამას მონასტერსა და მ ო გ უ ც ა ყ ო ვ ე ლ ს ა ძ მ ო ბ ა ს ა სხუაჲ ორმეოცდა ათექუსმეტი დრაჰკანი - სამთა ერთი ს ა მ ა ს ს ა ს უ ლ ს ა. და რაჟამს მიიცვალა ესე, დღესასწაული წმიდასა მამისა ანტონისი საჴსენებლად და სალოცველად სულისა მათისა დავაწესეთ“-ო. ხოლო ცოტა ქვემოთ მოყვანილია ის ცნობაც, რომელსაც შეუძლიან ადამიანს განუმარტოს, თუ რა მოსაზრებით აურჩევიათ ლიპარიტის სახსენებელ დღედ სწორედ წ´ა ანტონის დღესასწაულის დღე, - იქ ნათქვამია: ლიპარიტს „ეწოდებოდა სახელი მონაზონებისაჲ ანტონი“ (იხ. ათონის კრებული გვ. 224, № 34). უეჭველია აქ, ამ აღაპში იგულისხმება ბაგრათ IV-ის დროის განთქმული

ქართლისა ერისთავერისთავის ლიპარიტის ათონის ქართველთა მონასტერში ანტონის სახელით ბერად აღკვეცის ამბავი, რაც 1057-8 წ. მომხდარა (იხ. ჩემი „ქ´ლი ერის ისტორია“ II წიგნი და გ. ხ უ ც ე ს-მ ო ნ ა ზ ო ნ ი ს ც´ად´ი მთაწმდ´ლისად გვ. 316). მაშასადამე აღაპის ზემოყვანილი ცნობისდა მიხედვით 1058 წ. ქ ა რ თ ვ ე ლ თ ა მ ო ნ ა ს ტ ე რ ში ა თ ო ნ ი ს მ თ ა ზ ე ი ს ე ვ 3 0 0 ბ ე რ ი ყ ო ფ ი ლ ა.

თუ ამაზე მეტი არა, დაახლოვებით ამდენი მონაზონი მაინც იქნებოდა საქართველოში მყოფ დიდ მონასტერშიაც, - მაგ. შიომღვიმის ლავრაში[5], დავით გარეჯელის უდაბნოსა და სხვაგანაც უეჭველია ბერთა რიცხვი ასობით უნდა ვიგულისხმოთ. თვით ისეთ პატარა მონასტერშიაც-კი, როგორც მე-XIII-ს დამდეგს დაარსებული ვაჰანის მონასტერი იყო, მისი წესდების თანახმად 51 ბერი და 10 მსახური უნდა ყოფილიყო თავითგანვე, ე. ი. სულ 61 შესანახი სული ყოფილა (იხ. შიომღ. ისტ. საბ. 31-32).

სრულებით ცხადია, რომ 50-300 სულის საქმეების გაძღოლა, მათი ყოფა-ცხოვრების მოწესრიგება და გამოკვება ადვილი არ უნდა ყოფილიყო. ამიტომ მათი წესიერი არსებობისათვის მონასტერს უნდა სათანადო დაწესებულებები ჰქონოდათ და ორგანოებიც ჰყოლოდა მართვა-გამგეობისა და ეკონომიკურ სფეროში მუშაობის საწარმოებლად და ხელმძღვანელობისათვის.

სამონასტრო მოღვაწეობის იდეალებისა და დანიშნულების ესოდენი სირთულის გამო, მისი წესწყობილებაც რთული გახდა და პირადი შემადგენლობაც მრავალნაირი იყო და რამდენსამე მთავარ ჯგუფად იყოფებოდა. სამონასტრო ცხოვრებისა და წესწყობილების საშუალო საუკუნეებში საერო ცხოვრებაზეც დიდი გავლენიანობის გამო ამ საკითხების შესწავლაც აუცილებლად საჭიროა.[6]

რათგან მთლიანად თუ არა, უკეთესად მაინც ვაჰანის მონასტრის წესდებაა მხოლოდ დაცული და სამონასტრო წესწყობილებისა მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს ცნობილ საისტორიო თხზულებაში მოიპოვება ვრცელი და დაწვრილებითი ცნობები, ამიტომ სამონასტრო წესწყობილების შესახები ცნობები იქითგან უნდა იყოს ამოღებული და სხვა წყაროების გაბნეულ ცნობებთან ერთად ქართული მონასტრების წესწყობილების აღსადგენად უნდა იქმნეს გამოყენებული.

მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ბ ე რ თ ა მ თ ე ლ ი შ ე მ ა დ გ ე ნ ლ ო ბ ა „ძ მ ო - ბ ა“-ს წ ა რ მ ო ა- დ გ ე ნ დ ა (ათონის აღაპ. 224, № 34), ხოლო თვითეული მონაზონთაგანი „ძ მ ა ჲ“ იყო (იქვე 217, 219, 222, 223, 228 და სხვაგანაც ბევრგან). ა მ ძ მ ო ბ ა ში მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი ა რ ი გ უ ლ ი ს ხ მ ე ბ ო დ ა, რადგან ის „მამა“-დ ითვლებოდა. პირიქით, მათ შორის ერთნაირი დაპირისპირება იყო და ყველა ბერები „ძმები“ იყვნენ მამასახლისის გარდა. ათონის ქართველთა მონასტრის 155 აღაპში ეს დაპირისპირება მკაფიოდ არის გამოხატული და იქ ბოლოში ასეა ნათქვამი: თუ ვინმემ ჩვენგან განწესებული აღაპი შეცვალოს „მ ა მ ა მ ა ნ, ანუ თუ ძ მ ა თ ა გ ა ნ მ ა ნ ვინმე, დეკანოზმან გინა თუ კონომოსმან (sic), დიდმან, ანუ თუ მცირემან, შე-მცა-ცვალებულ არს წესისგან ქრისტეს-მიერისა“-ო (გვ.263). თვით აღაპების ტექსტის თავშიაც მაგ. ასევე იწერებოდა ხოლმე, დავაწესეთ „მე მ ა მ ა მ ა ნ იოანე და ყ ო ვ ე ლ თ ა ძ მ ა თ ა“ (იქვე 223, 236, 245 და სხვაგანაც), - „მე მ ა მ ა მ ა ნ პავლე და ყ ო ვ ე ლ თ ა ძ მ ა თ ა“-ო (იქვე 254, 258).

მას შემდგომ, რაც სამონასტრო წესწყობილება შეიცვალა და ძმობამ მონასტრის მართვა-გამგეობაში უფლებები მოიპოვა, განსაკუთრებული ორგანო, სავანის ძმათა საერთო კრება, შეიქმნა, რომელსაც თავისი აღმნიშვნელი სახელიჰქონდა. სამონასტრო საქმეებზე მსჯელობისათვის და მათ განსაგებლად ე რ თ ა დ შ ე ყ რ ი ლ ძ მ ე ბ ს „კ რ ე ბ უ ლ ი“,

---

5) იქ ვითომც 3000-კი უნდა ყოფილიყო.

6) ამის ცოდნა საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ზოგიერთი მნიშვნელოვანი საკითხების გასაგებადაც არის საჭირო.

„კ რ ე ბ უ ლ ი ძ მ ა თ ა ჲ“ ე წ ო დ ე ბ ო დ ა. როდესაც უნდოდათ აღენიშნათ რომ მონაზონთა სრული კრება იყო და ყველა ძმებმა მიიღეს მონაწილეობა, მაშინ ტერმინებს ტერმინებს წინ ნაცვალსახელი „ყოველი“ ერთოდა და ასეთ შემთხვევაში ამბობდენ და სწერდნენ ხოლმე: „ყოველი კრებული“, „კრებული ყოველთა ძმათაჲ“, სავსება ძმათაჲ“. მაგ. იოანე მწიგნობართ-უხუცესისათვის განწესებულ აღაპში „განუჩინეთ მე, მამამან პავლე, მოძღუარმან, დეკანოზმან და ყ ო ვ ე ლ მ ა ნ კ რ ე ბ უ ლ მ ა ნ შინამყოფთა და გარეთ დაყუდებულთა უდაბნოჲსათა“-ო (ათონის აღაპ. 261). ამავე სავანის № 158 აღაპში აღნიშნულია, რომ მამა პავლემ მამასახლისობისაგან გადადგომის დროს მონასტერი მთელი თავისი უძრავ-მოძრავი ქონებით ჩააბარა „შეჰვედრა კ რ ე ბ უ ლ ს ა ყ ო ვ ე ლ თ ა ძმათასა“ (იქვე 264). ვაჰანის მონასტრის წესდებაშიც განმარტებულია, თუ როგორ უნდა განაგებდეს „ყ ო ვ ე ლ ი ს ა ვ ს ე ბ ა ძ მ ა თ ა“ (შიომღ. ისტ. საბ. 31).

მე-XIII ს. შუა წლების საბუთში კიდევ „ყოველი კრებული“-ს მაგიერ ნახმარია გამონათქვამი „ერთობით სრულიად კრებულნი“ და იქ ნათქვამია: [ესე დაწერი]ლი[7] დაგიწერეთ ჩვენ მღვიმელთა ერთობით სრულიად კრებულთა წისა მალამისა შიოს შვილთა და მოწაფეთა შენ ზოსიმეს“-ოა (სიომღ. ისტ . საბ. 59)

მონასტერში მყოფნი ყველა ბერები არ იყვნენ. მონასტერს სხვადასხვა საჭიროებორებისათვის მსახურნი სჭირდებოდენ , რომელნიც ზმობას არ ეკუთვნოდენ: თუ ერთსა და მთავარ ჯგუფს „მ ო ნ ა ზ ო ნ ნ ი“ და „ძ მ ა ნ ი“ შეადგენდენ, მეორეს „ბერისაგანი“ეკუთვნოდენ (ც ჲ ესი და ეფ თმესი 48 და 51).

ცხოვრების წესია და დადებული აღთქმისდა მიხედვითაც სავანის ყველა ძმები ერთნაირი არ იყვნენ, არამედ მათ შორის ამ მხრივაც განსხვავებას სუფევდა. გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს აღნიშნული აქვს , რომ ათონის ქართველთა სავანეში „იყვნეს უკუე შ ი ნ ა ც ა და გ ა რ ე ც ა სულიერნი და ღმერთშემოსილნი მამანი“ (ც ჲ ესი და ეფ თმესი 52). ათონის ქართველთა მონასტრის №155 აღაპშიც სავანის მთელი კრებული ორ მთავარ ნაწილად არის დაყოფილი : „შ ი ნ ა მ ყ ო ფ დ ა და გ ა რ ე თ დ ა ყ უ დ ე ლ ბ უ ლ თ ა უ დ ა ბ ნ ო ჲ ს ა თ ა“ (გვ. 261), ხოლო ამავე ძეგლის № 1 აღაპში დადგენილია , რომ იოანე მთაწმინდელისთვის ყველა ხუცეს - მონაზონებს ეწირათ : „ი წ ი რ ო ნ ყ ო ვ ე ლ თ ა შ ი ნ ა და ს ო ხ ა ს ტ ე რ ა“-ო (გვ. 217).

ამ ორივე ცნობითგან ჩანს , რ ო მ ს ა ვ ა ნ ე ო რ მ თ ა ვ ა რ ნ ა წ ი ლ ა დ ი ყ ო ფ ე ბ ო დ ა : ე რ თ ს ნ ა წ ი ლ ი ს ი ს ბ ე რ ე ბ ი შ ე ა დ გ ე ნ დ ე ნ, რ ო მ ე ლ ნ ი ც ც ხ ო ვ რ ო ბ დ ე ნ „შ ი ნ ა“ , ე.ი. თ ვ ი თ მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს მ თ ა ვ ა რ, ს ა ე რ თ ო შ ე ნ ო ბ ა შ ი , - ა ს ე თ ი მ ო ნ ა ზ ო ნ ე ბ ი „შ ი ნ ა მ ყ ო ფ ნ ი“ ი ყ ვ ნ ე ნ, - მ ე ო რ ე ნ ა წ ი ლ ს კ ი დ ე ვ ი ს ი ნ ი, ვ ი ნ ც „გ ა რ ე თ“, ე.ი. ს ა ვ ა ნ ი ს გ ა რ ე თ ც ხ ო ვ რ ო ბ დ ე ნ და „გ ა რ ე თ - მ ყ ო ფ ნ ი“ ი ყ ვ ნ ე ნ. ეს გარეთმყოფნი ბერები, როგორც ზემომოყვანილი პირველი ამონაწერითგან ჩანს , იყვნენ „დ ა ყ უ დ ე ბ უ ლ ნ ი უ დ ა ბ ნ ო ჲ ს ა ნ ი“. მაშასადამე ისინი „უდაბნო“-ში ცხოვროდენ. ეს რასაკვირველია ის ნამდილი უდაბნო აღარ იყო, რომელშიაც პირველი „მეუდაბნოენი“ ცხოვრობდენ, არამედ მონასტრის „უდაბნო“, სავანისავე კუთვნილი აგდილი , მხოლოდ განმარტოებული და მოსახლეობას მოშორებული ვითარცა განცალკევებულად მცხოვრებთ, თვიოეულ მათგანს შეიძლება „მარტომყოფი“-ს სახელიც ჰქონოდა. გ.

---

[7] თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა ს ეს დაზიანებული ადგილი ასე აქვს აღდგენილი „ესე წერილი და სიგელი“, მაგრამ, როგორც ჩემს „ქართ. დიპლომატიკაში“ გამორკვეული მაქვს, ამ დროს სიგელი მხოლოდ მეფეთაგან ნაბოძებ საბუთს ეწოდებოდა. სხვა პირთა საბუთს - კი „დაწერილი“ ისე, რომ თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა ს აღნადგენი მცდარია და ამიტომ შესწორებული მაქვს.

მთაწმინდელს მაგ. დასახელებული ჰყავს „იოანე ბერი მარტოდ-მყოფი და სხვანი მობაძვანი მათნი“ (ცი´სი და ეფთ´მსი 52).

აღაპითგან მოყვანილი ამონაწერი ცად-ჰყოფს აგრეთვე, რომ სავანის გარეთმყოფნი ბერები , რომელნიც „უდაბნო“-ში ცხოვრდენ თურმე „დაყუდებულნი“ ყოფილან. გ. მთაწმინდლის სიტყვით იოანე მთაწმინდელმა და თორნიკემ „სადაყუდებულონი გარემოჲს გარემოჲს დიდისა მონასტრისა ვიდრე იმერად ზღუადმდე თუისითა საფასითა იყიდნეს“ (ცი´ჲ იყიდნეს“ (ცი´ჲ ი´ესი და ეფთ´მსი 13). ცხადია „სადაყუდებულოჲ“ უნდა სწორედ ის **„სადგომი“** (ცი´ჲ ი´-ესი და ეფთ´მსი) და **„საყოფელი“** (იქვე 35) ყოფილიყო , რომელციაც „დაყუდებულნი“ ცხოვრობდენ.

„დაყუდებული“ ისეთ ბერებს ეწოდებოდა, რომელსაც მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში მდუმარების აღთქმა ჰქონდა დადებული. რასაკვირველია აქ ჩვეულებრივი, ყოველდღიური და ამქვეყნიური ლაპარაკისგან თავშეკავების აღთქმა იგულისხმება, თორემ ისე ამ დაყუდებულებს ხირად მოწაფეები ჰყავდათ, რომელთანაც სწავლების დროს ცხადია უნდა ესაუბრათ.

ს. ორბელიანს რიცხვთა 22[32]-ის დამოწმებით „ დაყუდება უშფოთველობა“-დ (ლექსიკ.) ე. ი. მყუდროებად, სიმშვიდედ აქვს განმართებული და განთქმული ლექსიკოგრაფი მართალია კიდეც. როგორც იოანე მთაწმინდელისათვის დაწესებული აღაპის ზემომოყვანილი ამონაწერითგან ჩანს, იქ მოხსენებულნი არიან ბერმონაზონნი მყოფნი „შინა და სოხასტერთა“ , რაც ათონის აღაპების №1-ის გამონათვამებს „შინა-მყოფთა და გარეთ დაყუდებულთა უდაბნოჲსათა“-ს უდრის . ამნაირად დაყუდებულნი უდაბნოისანი სწორედ ის ბერები უნდა ყოფილიყვნენ , რომელნიც „სოხასტერთა“ მცხოვრებნი იყვნენ. **„სახოსტერი“** დავით აღმაშენებლის 1123 წ. შიომღვიმის მონასტრისადმი ბოძებულ ანდერძშიც იხსენიება (იხ. თ. ჟორდანია, შიომღ. ისტ. საბ. 17 და ს. კაკაბაძის გამ. 12). ეს ტერმინი ბერძნული „ჰესჳხასტერიონ“-ისაგან არის წარმომდგარი თავკიდური „ჰე“ მარცვლის ჩამოცილებით. საბერძნეთში არსებობდენ „ჰესჳხასტ“-ები , ანუ „ისიხასტ“-ები, ბერები, რომელთაც „უდაბნო“-ში ცხოვრების და მყუდროება - მდუმარების აღთქმა ჰქონდათ დადებული და „ჰესჳხასტერიონი“ სწორედ იმ ადგილს ერქვა, სადაც ეს ბერები ცხოვრობდენ. ამგვარად როგორც გაქართველებული „სოხასტერი“ ბერძნული „ჰესჳხასტერიონ“-ისაგან არის წარმომდგარი, ისევე ქართული „სადაყუდებულოჲ“ და „დაყუდებული“ მნიშვნელობით ზემოდასახელებული ბერძნული ტერმინების სრულ შესატყვისობას წარმოადგენენ. დიდი სავანეებს ჰქონდათ ხოლმე „მეტოქი“ ზოგს რამდენიმეც „მეტოქნი“. გ. მთაწმინდელს მაგ. აღმინშნული აქვს, რომ ათონის ქართველთა მონასტრის სათანადო მოხელეები „ზედაჲს-ზედა გავიდოდიან მეტოქთა“ და „მუნყოფთა“ სეშაფერის დარიგებას აძლევდენ ხოლმე (ცი´ჲ ´ესი და ეფთ´მსი 50). ამავე სავანის № 145 არაპი ერთი მათგანის სახელსაც იხსენიებს „ნიკოლწმინდაჲ მეტოქი“ (ათონის აღაპ. 256). პავლე მამასახლისის შესახებაც ნათქვამია: მონასტრის „გარეგნით აღაშენა ბოლბოლისა მეტოქი სრულებით“ და ამას გარდა „თესალონიკს მეტოქს ნათლისმცემელს საენიკონი სახლის“, დასასრულ „მეტოქი როდოვილს“ სავაჟინროჲთ ვიდრე სამზარეულომდე“-ო (ათონის არაპ. 270).

ს. ორბელიანის განმარტებით „მეტოქე - სამყოფიმონაცვალე“ უნდა ყოფილიყო (ლექსიკ.). მეტოქი ბერძნულითგან შეთვისებულია, სადაც ახალშენს ნიშნავს. ზემომოყვანილი ამონაწერებითგან ჩანს, რომ მეტოქის დამახასიათებელ თვისებას ის გარემოება შეადგენდა, რომ იგი მონასტრის „გარეთ“ მდებარეობდა, ხშირად ძალზე მოშორებითაც, როგორც მაგ. თესალონიკში. შემდეგ გ. მთაწმინდელს ნათქვამი აქვს, რომ მონასტრის სათანადო მოხელეები სავანის მეტოქებში დროგამოშვებით მიდიდოდნენ ხოლმე და „მოჰნახავდიან ხილნართა“ (ცი´ესე და ეფ´თმსი 50). ამ ცნობითგან ჩანს, რომ მეტოქებში ხილნარები და სასოფლო მეურნეობის სხვა დარგის უძრავი ქონება ჰქონიათ. ამასთანავე იქაც

არა-ერთი ისეთივე სამეურნეო დაწესებულება იყო, რომელიც თვის მონასტერში არსებობდა, როგორც მაგ. სავაჟინრო, სამზარეულო (იხ . ათონის აღაპ. 264 № 150 და 270 №165) და სხვაც. დასასრულ, მეტოქებში, რასაკვირველია, ეკლესიაც იყო. ამგვარად ირკვევა, რომ მეტოქი მონასტრის ერთნაირი ახალშენი და განყოფილება იყო , რომელიც მთავარი , დედა-მონასტრისათვის საჭირო სამეურნეო, ან სხვა რაიმე მიზნებს, მაგ. მიმოსვლისას, ვითარცა გზაზე მდებარე სადგომი და სასტუმრო, ემსახურებოდა.

ბერების განმარტოებულ საცხოვრებელ „საყოფელსა“ და „სადგომს“ ჩვეულებრივ „სენაკი“ ეწოდებოდა. გ. მთაწმიდლის ცნობით მაგ. საღამოს ლოცვის შემდგომ უფლება არ ჰქონდათ „ძმათა არცა სენაკსა შეკრებად უბნობისათჳს, არცა მონასტერსა შინა“ (ც´ჲ იე´სი და ეფთ´მსი 38). ამავე ავტორის სიტყვით ეფთჳმე მთაწმიდლის მოწაფე, მისი მოძღვარი და მამასახლისი რომ საღამო ხანს თავის სადგომში, გოდოლში ავიდოდა ხოლმე, თავის მხრით „თჳთ შთავიდოდა თ ჳ ს ს ა ს ე ნ ა კ ს ა“ (იქვე 54).

ამ ძველი დროითგანვე მიღებული ტერმინის გარდა და მაგიერ ბერძნულითგან ნასესხები სიტყვა „კ ე ლ ი ნ ი“-ც იხმარებოდა. გ. მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ს ვ ე იმ ზემომოყვანილი ცნობის მეორე ნაწილში, რომელიც ბერებისათვის ერთ რომელსამე სენაკში სალაპარაკოდ შეყრის აკრძალულობას ეხება, ნათქვამი აქვს: დამხვედარნი თუ ასეთ შეკრებილებს ნახავდნენ, „თჳსთა კ ე ლ ი ნ თ ა წარგზავნიანო“-ო (იქვე 38). ზოგ სენაკსა, ან კელიწში თითო ბერი ცხოვრობდა, ზოგში რამდენიმე. ათონის ქართველთა მონასტრის ერთ-ერთ ნაწილში 24 კელიწი ყოფილა: № 145 აღაპში აღნიშნულია, რომ „რავდენსამე კერძსა მონასტრისასა სიგრძითა ჟამთაჲთა დაძუელებული კ ე ლ ი ნ ე ბ ი, დაცემად მიახლოებული... რიცხვით კდ“ (24) ხელახალად აუშენებიათ (ათონის აღაპ. 256). თამარ მეფის დროს ათონის სავანის „კელიწნი მოსანსტრისა... გარდამწუარ იქნეს“ და ამ გარემოებას ისეთ გასაჭირში ჩაუგდია ეს დიდი ლავრა, ისეთ „მოჭირვებულობა“-ში ჩაცვივნულან, რომ საქართველოში ფულის მოსაგროვებლად 3 ბერი გაუგზავნიათ (იქვე 261). ამგვარად ცხადი ხდება, რომ სენაკი და კელიწი მონასტრის აუცილებელ კუთვნილებას შეადგენდა.

ბერძნები კ ე ლ ი ნ ე ბ შ ი მ ც ხ ო ვ რ ე ბ ბ ე რ მ ო ნ ა ზ ო ნ ე ბ ს „კელიოტ“-ებს ეძახდენ, ქართულად ამის შესატყვისად „მ ო ს ე ნ ა კ ე“ ან „მ ო ს ე ნ ა ე“ ე წ ო დ ე ბ ო დ ა. გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ამბობს, რომ „მ ო ს ე ნ ა კ ე თ ა-და განაწესა“ ეფთჳმე მთაწმინდელს, „უკუეთუ პური დაუშთის, არა აქუნ ჴელმწიფებაჲ სადამე მიცემად“ (ც´ჲ იე´სი და ეფთ´მსი. 52, იხ. აგრეთვე გვ. 50).

„მ ო ს ე ნ ა კ ე ნ ი“, ანუ „მ ო ს ე ნ ა ე ნ ი“ ხშირად მოძღვრები იყვნენ და მოწაფეები ჰყავდათ, რომელთაც ღვთისმეტყველებასა და მეცნიერებას ასწავლიდნენ. გ. მთაწმინდელს აღნიშნული აქვს, რომ „მოსენაკეთა... მოწაფენი ყოველსავე საეროსა სამსახურებელსა გავიდოდიან“ და „თუ საჭიროჲ რაჲმე საქმე არა არნ, მამისაცა მოწაფენი“ (ც´ ჲ იე´სი და ეფ´თსი 50) ყველა საერთო სამუშაოში და მოძღვართა მოწაფეებიც თურმე მონაწილეობას იღებდენ. რადგან მოძღვართა შესახებ ქვემოთ განსაკუთრებით გვექნება საუბარი, ამიტომ აქ მხოლოდ ამით-ღა დავკმაყოფილდებით.

უფლებრივი მდგომარეობისადა მიხედვით-კი მთელი ძმობა სამ მთავარ ჯგუფად, ან როგორც ვაჰანის მონასტრის წესდებასი სწერია, სამ „დასად“ იყოფებოდა. „პირველისა დასისა“ წევრებად მონასტრის მამასახლისი, ან წინამძღვარი, იკონომისი და დეკანოზი ეკუთვნოდენ და ამათ გარდა აგრეთვე ის ბერები, რომელნიც „თავადთა ძმათა“, ან „უთავადესთა ძმათა“ სახელით იყვნენ ცნობილნი და დანარჩენებისაგან განირჩეოდენ, რომელთაც მღვდელობის გარდა რაჲმე თანამდებობაც ჰქონდათ, როგორც მაგ. „რომელნიცა სამჴროსა ღირს ქმნილ იყვნენ ძმანი“, ან კიდევ მწირველნი, „რომელნიცა მკითხველ-კანანახობაჲცა შეეძლოს მემჴრეთა-ვე თანა“. ამავე

„უთავადესთა ძმათა“ ჯგუფს მიაკუთვნებდენ მაშინ აგრეთვე „რომელთაცა მკითხველ-კანანახობაჲცა შეეძლოს მემჴრეთა-ვე თანა“. ამავე „უთავადესთა ძმათა“ ჯგუფს მიაკუთვნებდენ მაშინ აგრეთვე „მეწურჭლესა“, „მეტრაპეზესა“, „კანდელაკსა“ და „იპიტირიტისსა“ (შიომ. ისტ. საბ. 34-35). როგორც ამ გამონათქვამითგან ცხადი ხდება, ბერ-მონაზონთა „პირველ დასს“ მონასტრის თანამდებობის პირნი შეადგენდენ, რომელნიც „ჴელისუფალთა“ სახელით იყვნენ ცნობილნი (იქვე 31).

მეორე დასს მღვდელობის პატივის მქონებელი ბერები შეადგენდენ. წესდებაში პირდაპირ არის ნათქვამი: “მეორისა დასისათა, რომელთა ცა წირვისა მეტი სხვაჲ საჴმროჲბაჲ არაჲ შეეძლოს“, ან კიდევ „მეორისა დასისათა, რომელთა წირვისა მეტი არაჲ შეეძლოს“-ო (ვაჰანის მონ. ძეგლი, შიომღ. ისტ. საბ. 34, 35). ამ გარემოების გამო მეორე დასი, ანუ ძმათა ჯგუფი ცნობილი ყოფილა „დასი მღვდელთაჲ“-ს სახელითაც (იქვე 32). მათი რიცხვი მონასტრის სიდიდეზე და ბერ-მონაზონთა სიმრავლეზე იყო დამოკიდებული. ვაჰანის მონასტრის წესდებაში განსაზღვრულია, რომ ამ „მეორე დასის“ რაოდენობა, „რიცხვი ლ´ა“ (31) უნდა ყოფილიყო, რომელთაგან „კ´დ (24) მღდელნი და ზ (7) დიაკონნი“ უნდა ყოფილიყვნენ (იქვე).

ბერთა მესამე ჯგუფს „მწირნი“ შეადგენდნენ. წესდებაში გარკვევით არის ნათქვამი: ძმათა „მესამისადასისათა, ესე იგი არს მწირთა“-ო (ვაჰანის ძეგლი 34). ისინიც მონაზონები იყვნენ და არა მოწაფენი. ეს ვაჰანის მონასტრის წესდებაში მკაფიოდ არის გამოთქმული: „მწირად წოდებულნი იგი, რომელ არიან მონაზონნი“-ო (იქვე 32). ამ სავანის დაარსებისას მათი რიცხვი 20-ად ყოფილა განსაზღვრული (იქვე). ამავე აზრის სისწორეს შიომღ. მონასტრის მე-XIII ს. დამდეგის საბუთის ცნობა ამტკიცებს, რომელშიაც ქართლისა კათალიკოზად და მწიგნობართა-უხუცესად ნამყოფი არსენი თავის თავზე ამბობს, რომ ის შიო-მღვიმეს მონასტერში „მწირობად შემოსრული“ იყო (შიომღ. ისტ. საბ. 53). მაშასადამე თვით ისეთი პირიც-კი, როგორიც კათალიკოზი იყო, როცა მონასტერში ისე დამკვიდრდებოდა, რომ მას არავითარი თანამდებობა იქ არ ჰქონდა და მარტო მონაზონურ მოღვაწეობას მისდევდა, თავის თავს „მწირ“-ად სთვლიდა და უეჭველია სხვებსაც მწირად მიაჩნდათ.

მონასტრის მეურნეობის გასაძღოლად გარკვეული დროითგან, როდესაც სამონასტრო მეურნეობა მეტად გაიზარდა და გართულდა, მონაზონობის თავდაპირველი იდეალებისადმი მისწრაფებაც შესუსტდა, მონასტრის ძმობის გარეშე მდგომი, დაქირავებული მოსამსახურებნიც გაჩნდენ, რომელთაც სახელად ეწოდებოდათ „მსახურნი“. ვაჰანის მონასტრის წესდებაში ამ სავანის პირადი შემადგენლობის შესახებ დებულებით მაგ. განსაზღვრული იყო: უნდა აგრეთვე იყვნენ „მსახურნი: ი: (10), რომელი ყოველსავე ტრაპეზისა და სამზარეულოჲსა და სახაბაზოჲსა სამსახურსა აღასრულებდენ“-ო (შიომღ. ისტსაბ. 32).

ძმათა უფროს-უმცროსობის გამოსახატავად ზემოაღნიშნული ტერმინების „უთავადესნი ძმანი“ და „თავადნი ძმანი“-ს გარდა იხმარებოდა აგრეთვე გამონათქვამები „უხუცესნი ძმანი“ და „უხუცესთა ძმათაგანი“. ამ უფროს უმცროსობაში ერთს უუმაღლესი საფეხური ეკავა და „უაღრესი ყოველთაჲ“ ბრძანდებოდა, ერთი კიდევ უუმდაბლეს საფეხურზე იდგა და „ყოველთა უდარესი“ იყო. ეს განსხვავება თანამდებობისა და უფლება- მოვალეობის სხვაობაზე იყო დამოკოდებული და ყოველდღიურ ცხოვრებაში, მაგ. ჩაცმა-დახურვასა და ჭამა-სმაში მათ შორის შეიძლება სრული თანასწორობაც ყოფილიყო . ვაჰანის მონასტრის წესდებაში მაგ. ნათქვამია: „ჯერ-არს, რათა რაჲთურთით განწუალებაჲ არა იყოს შეკრებასა ძმათასა მიღებად საზრდელისა, - სწორად დაეგებოდის ყოველთა ძმათათჳს ტრაპეზსა ზედა პური და ღჳნო და წუენი და ნუმცა უხუცესთა ძმათაგანი მიზეზითა... გემოთმოყვარეობისა და ნაყროვნებისა თჳსისაჲთა... ექმნების სხუათა დამაბრკოლებელი ყოველთაჲ, არამედ

თვითოეული დაჯერდინ საყოველთაოსა ევლოგიასა“ ისე, რომ „[უაღრე]სსა [8] - ყოველთასა და ყოველთა უდარესსა ერთი [და იგი] და სწორიმცა მოეგების საჭმელიცა და სასუმელი“, რათგან შეუწყნარებელია ამის გულისთვის განხეთქილებისა შემოღებაჲ ერთსა მას შინა გუამსა ძმათასა“-ო. (შიომღ. ისტ. საბ. 33).

ჯერ კიდევ მეუდაბნოების დროს მეუდაბნოეთა უფროსს „მამასახლისი“ დაერქვა და ეს სახელი შერჩა მას შემდეგშია ც, როდესაც უმთავრესად სამონასტრო წეს-წყობილება სუფევდა. მას ვითარცა ძმათა და სამონასტრო ყოფა-ცხოვრების ხელმძღვანელს „წინამძღვარი“-ც ერქვა ხოლმე. გ. მერჩულის სიტყვით ოპიზის მონასტრის მამასახლისის, „წინამძღურისა მათისა სახელი ამბა გიორგი“ ყოფილა (ც΄ჲ გგ΄ლ ხნძ΄თლსჲ გვ. 3). გიორგი მთაწმინდელსაც აღნიშნული აქვს, რომ ათონის ქართველთა მონასტრის დამაარსებელს იოანე მთაწმინდელს „ესრეთ განეწესა, რათა თჳთოეული მამასახლისი შემდგომად თჳსისა აღსრულებისა სხუასა დაუტეობდეს წინამძღუარსა ღირსსა და სათნოსა“-ო (ც΄ჲ ი΄სი და ეფთ΄მსი 22). ათონის მონასტრის აღაპებში სწორედ ამის გამო ნათქვამია, რომ განწესებულ აღაპს „რომელი იყოს წინამძღუარი, ჟამითი-ჟამად გამოჩინებად, აღასრულებდინ“ უცვლელადო (ათონის აღაპ. 228, N48).

„მამასახლისი“-ს მაგიერ მონასტრის წინამძღვარს ხშირად და ყოველღიურ საუბარში მარტივად „მამაჲ“ ეწოდებოდა ხოლმე, თვით ისინიც თავიანთ თავსაც ასე ეძახდნენ ხოლმე. გ. მერჩულის სიტყვით ოპიზის მონასტრის მამასახლისი ამბა გიორგი, გრიგოლ ხანძთელის უფროსი თანამედროვე, „მესამჱ მამაჲ იყო ოპიზისაჲ“ (ც΄ი გგ΄ლ ხნძთ΄ლსჲ გვ. 3), ე. ი. მესამე წინამძღვარი ყოფილა. ათონის აღაპებშიც მამასახლისები ჩვეულებრივ სწორედ ამ ტერმინს ხმარობენ თავიანთი პიროვნებისა და თანამდებობის აღსანიშნავად, მაგ. „აღაპი განგჳწესებია პეტრე ხუცისათჳს მე მამამან (sic) იონე და ყოფილა ძმათა“ (გვ. 223 № 32), - „მე მამამან იონა და ყოველთა ძმათა (sic) საეკლესიოჲთა კანონითა დავჰბეჭდავთ“-ო (გვ. 245 № 118), - „აღაპი განუწესეთ მე მამამან იოანე და ყოველთა ძმათა“-ო (გვ. 249 № 129. იხ. ასეთივე მაგ. გვ. 222, 228, 230, 254, 258 და სხვაგანაც).

ამნაირადვე „მამასახლისობ“-ის აღსანიშნავად და ამავე ტერმინის მაგიერ ხმარობდენ ხოლმე ტერმინს „**მამობა** ჲ“. გ. მთაწმინდელს ამიტომ იმ აზრის გამოსათქმელად, რომ იოანე მთაწმინდელმა ათონის მამასახლისად დადგენილს თავის შვილს ეფთჳმეს უანდერძა თავის შემდგომ წინამძღვრობა თავის ნათესავ გიორგისათვის დაეტოვებინა, დაუწერია: „მერმე შემდგომად თჳსსა უბრძანა, რათა გიორგის დაუტეოს მამობაჲ“-ო (ც΄ი΄ე და ეფთ΄მსი 22).

შიომღვიმის ლავრის წინამძღვარს ჩვეულებრივ საბუთებში „მთავარ-მამაჲმემღჳმე“ ეწოდებოდა ხოლმე. დავით აღმაშენებელს თავის 1123წ. შიომღვიმისადმი ბოძობულ ანდერძში მაგ. ნათქვამი აქვს : „ოდეს მუხრანს ვიყვნეთ... მთავარ-მამამან („მთვრმამ΄ნ“) მემღჳმემან ჯუარი მისი მას გვაამბორონ“-ო (ს. კაკ. გამ. 14) [9]. შიომღვიმის მონასტრისაგან მიცემულ საბუთებშიაც ამ ლავრის წინამძღვარნი თავიანთ თავს ასევე უწოდებენ, მაგ. ტოხასძეთადმი ნაბოძებ დაწერილს ასეთი სიმტკიცე ამკობს: „ მე მტავარ-მამა მემღჳმესა იუვანესცა (sic) დამიმტკიცებია“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 25).

---

[8] თ. ჟორდანიას ეს წარყვნილი ადგილი შეცდომით აღდგენილი აქვს „უმცირესსა ყოველთასა“-დ (შიომღ. ისტ. საბ. 33), რაც ძეგლის დედააზრსაც არ უდგება და დებულებასაც ამახინჯებს.

[9] ს. კაკაბაძეს ქარაგმაგაუხსნელად აქვს ეს სიტყვა დატოვებული, გ. ჯორდანიას შეცთომით გაუხსნია ქარაგმები და დაუბეჭდავს „მთავარმან ჳმემან“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 18).

ასურეთითგან მომავალი მეუდაბნოებისა და სამონასტრო მოძრაობის გავლენით საქართველოში მყოფ უდაბნოების მამასახლისების აღსანიშნავად უძველეს ხანაში ასურულითგან განზეპირად შეთვისებული და მამის ორნიშვნელი ტერმინი

„ამბაჲ“-ც იხმარებოდა. ასურულად ეს სიტყვა და ტერმინი ‘აბბა“-დ გამოითქმის, მაგრამ რათგან რაიმე ფუნქციული მნიშვნელობა არა აქვს , შუძლებელი იყო, ამიტომ აქ ამ ამ მოვლენის თავითგან ასაცილებლად ენას დისსიმილაციისათვის მიუმართავს და პირველი პირველი ამ ორ „ბ“-თაგან „მ“-დ უქცევია. გ. მერჩულის ცნობით გრილოლ ხანძთელის უფროსი თანამედროვის ოპიზის უდანბოს მესამე „წინამძღვრისა... სახელი ამბა გიორგი“ ყოფილა (ც´ჲ გ´გლხან´თლსჲ გვ. ვ). ცნობილია, რომ ათცამეტ ასურელ მამათა საქართველოში მოსვლა-მოღვაწეობასთან დაკავშირებული ალავერდის მონასტრის წინამძღვარსაც „ამბა“ ერქვა და ეს სახელი მას შერჩა საუკენეთა განმავლობაში შემდეგშიაც, როდესაც ეს ტერმინი ჩვენში სხვაგან აღარსად იხმარებოდა.

თავდაპირველად და სანამ არჩვანის წესი არ იქმნა შემოღებული, მამასახლისს უუდიდესი უფლებები ჰქონდა მონასტერში: ის განუსაზღვრელი მბრძანებელი იყო, მისი განკარგულება უცილობელი უნდა ყოფილიყო. მას ჰქონდა „ყოველი ჴელმწიფებაჲ და უფლებაჲ“, თვით მონასტრის წესდების შეცვლის უბლებაც შეიძლება ჰქონოდა (გ. მთაწმინდელი, ც´ჲ ი´ესი და ეფ´თმსი 22). საკმარისია ადამიანმა გ. მერჩულის საისტორიო თხზულება გადაიკითხოს, რომ დარწმუნდეს, თუ რაოდენი უფლება ჰქონდა მე-X ს-ში მონასტრის მამასახლისს.

როგორც ვაჰანის მონასტრის წესდებაში ნათქვამია, მონასტრის მამასახლისი იყო „წინამძღურად და მოძღურად სულიერად და ჴორციელად და მას [ერთსა მიე] ნდობოდის სული ყოველთა მონასტერთა შინა მყოფთა ძმათაჲ“ და ის ყველა ამათი „მწყემს და მოძღუარ და მამა სულიერი“ უნდა ყოფილიყო (შიომღ. ისტ. საბ. 33). მაგრამ მარტო სული-კი არა, 300 ბერის, გინდ 50 მონაზონის მოვლა-პატრონობა და გამოკვება მამასახლისისაგან მეურნეობისა და ფინანსური საქმეების ჯეროვან ცოდნასა და ხაგრძლივ პრაკტიკულ გამოცდილებასაც მოითხოვდა.

ასეთი დიდი უფლებების გამო მამასახლისი რასაკვირველია მონასტრის ძმათააგნ საუკეტესო უნდა ყოფილიყო. ამიტომ არის, რომ იოანე ათონელმა თავისი შვილის იფთჳმეს უადერძა ათონის ქართველთა მონასტრისათვის მის მომდევნო ჭინამძღვარ-მამსახლისად თავის შემდგომ ისეთი ბერი დაეტოვებინა, „რომელი იპოოს სიტყჳთ და საქმით სხუათა უმჯობესი ძმათა შორის“ (გ.მთაწმინდელი, ც´ჲ იე´სი და ეფ´თმსი 22). ვაჰანის მონასტრის ტიბიკონშიც ნათქვამია, რომ მამასახლისად გამკუთვნილი პირი უნდა ყოფილიყო „კაცისიტჳთ და საქმით უაღრესი სხუათა ყოველთა, რომელსა ყოველნივე ერთჴმობით ეწამებოდინ და მრავალი ჯამი დაეყოს მონასტერსა შინა და უბიწოჲსა ცხოვრებისა მისისა ყოველნი იყვნენ მოწამე“, რომელიც შემკობილია „ყოველთა სათნოებათა სიკეთითა“, რომელსაც შეეძლო და ზნეობრივი უფლება ჰქონდა „ტვირთად ესოდენისა სულებსა ძმათასა“, მოეხერხებინა „ჯერისაებრ და ჟამისა და საჭმრისა ღუწად და წურთად“ (შიომღ. ისტ. საბ. 32).

ამისდა მიხედვით მონასტრის მამასახლის მთელი სავანის სარწმუნოებრივსა, ადმინსტრატიულსა, სამეურნეოსა და უფლებრივ-ზნეობრივ საქმეებს განაგებდა. იგი მონასტრის „გამგებელი“ და „მსაჯული“ იყო. ეფთჳმე მთაწმინდელი თურმე ათონელ ბერებს, რომელთაც რაიმე დანაშაულობა ჰქონდათ ჩადენილი, ეუბნებოდა ხოლმე: „ვინაჲდგან ეგრე მოხდა, რომელმ ღმერთმან მე დამადგინა მსაჯულად და განმგებლად“, ამიტომ თქვენც უნდა გაგასამართლოთ და

ღირსეულად დაგსაჯოთ-ო (ც´ა ი´სი და ეფ´თესი 38). ვითარცა პირუთვნელი და უცილობელი მსაჯული, მამასახლისი ღირსი და „სათნო“ ადამიანი უნდა ყოფილიყო (იგივე 22-23), განურისხებელი და დაკვირვებული (იქვე 55). რათგან ის ამასთანავე მონასტრის ძმობის ძნეობრივ- სარწმუნოებრივი წარმატების წინამძღვარიც იყო, მის მოვალეობას ძმათა ქადაგება-დარიგებით გაწვრთნაც შეადგენდა. ეფთჳმე მთაწმინდელსაც სწორედ ამის გამო წესად ჰქონდა დადებული, რომ „თუესა შინა ორგის და სამგზის კჳრიაობათა დაიუბნნის ძმანი სწავლითა სულიერითა“ და ამნაირ ქადაგება-საუბრების დროს „წმიდათა წერილთაგან ასწავებნ მათ სარგებელსა სულთა მათთასა“. მისი საუბრების შინაარსი მრავალფეროვანი ყოფილა და „ასწავებნ მათ სიყუარულისათჳს და სიმდაბლისა, მორჩილებისათჳს და კრძალულებისა, სიმშჳდისათჳს და უშფოთველობისა, მოთმინებისათჳს და მსახურებისა“, დასასრულ სამონასტრო წესდებისა და ჩვეულებათა „ყოველთავე წესთა კრებულისათა მჴურვალედ აღსრულებისათჳს“ (იქვე 42).

მონასტრის მამასახლისს მისი უფლება-მოვალეობისა და მრავალფეროვნებისა და სირთულის გამო, რასაკვირველია, თანაშემწენი უნდა ჰყოლოდა და ორგანები უნდა ჰქონოდა. სამეურნეო ნაწილში თანაშემწედ მას „დიდი **იკონომოსი**“ ჰყავდა. რომელსაც მონასტრის მეურნეობა და ქონებრივი მხარე ებარა და რომელსაც სხვა და სხვა სამეურნეო დაწესებულებები და ხელქვეშეთი მოხელეები ემორჩილებოდ ენ. მღვდელმსახურების საქმეში მამასახლისის თანაშემწედ „დეკანოზი“ ითვლებოდა, რომელსაც ამ დარგის ყველა სათანადო პირები ექვემდებარებოდენ.

წმინდა ადმინისტრატიული საქმეებისა, წესიერებისა და მოვალეობის ასრულების მეთვალყურეობისათვის მამასახლისს ხელქვეშეთ მოხელეებად „დამხედვარნი“ და „მეკარენი“ ჰყავდა.

ათონის ქართველთა მონასტერში ორი „დამხედვარი“ იყო. რომელთაც ბერძნულ სახელს „იპიტირიტის“-საც ეძახდენ. გ. მთაწმინდელს აღნიშნული აქვს, რომ ეფთჳმე მთაწმინდელს „ორნი ეპიტირიტისნი, რომელ არიან დამხედვარნი დაედგინნეს, კაცნი საღმრთონი ღმრთვის მოშიშნი, - ერთი უხუცესი და ერთი უმრწემესი მისა ქვეშჱ, - რომელთა წარავლინებნ სენაკებსა ძმათასა და მოიყვანებნ „**შინაადშთომილთა**“ (გ.მთაწმინდელი, ც´ა იე´სი და ეფ´თიმსი 36).

ამნაირად ირკვევა, რომ ორ დამხედვართაგან ერთი „უხუცესი დამხედვარი“ ანუ „იპიტირიტისი“ იყო, მეორე მის თანაშემწედ ითვლებოდა და „უმრწემესი დამხედვარი“ ეწოდებოდა. დამხედვართა უფლება-მოვალეობა საპოლიციო სფეროს ეხებოდა. ისინი ვალდებულნი იყვნენ ბერ-მონაზონთა ყოფაქცევისათვის თვალყური ედევნებინათ და დამნაშავეები სამონასტრო წესის თანახმად დაესაჯათ. მაგ. თუ ვინმე ლოცვაზე დაიგვიანებდა, ან არ მოვიდოდა, „უკუეთუ ვინმე არა მოვიდის დაწესებულთა ზედა ცისკრისასა, განკანონის ჯეროვნად“. ამას გარდა, რომ ეკლესიითგან ლოცვის დროს თავის დასაღწევად ბერებს ტყუილ-უბრალოდ და უმიზეზოდ გასვლა არ დაეწყოთ, ყოველი წირვა-ლოცვის დროს „ეკლესიისა კართა დგანნ უცუხესი ეპიტირიტისი და გამამავალთა ძმათა ჰკითხავან მიზეზსა განსვლისასა“ და დამხედვარი ბერს მხოლოდ მაშინ აძლევდა გასვლის ნებართვას, რომდესაც „დიად საჭიროჲ საქმე“, ან „რაჲმე საჭირო იყვის“ და თანაც თვალყურს ადევნებდა, რომ ტყუილად არ დაეყოვნა და დროზე უკან დაბრუნებულიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში დამნაშავე ბერი ისჯებოდა ხოლმე (ც´ა ი´ესი და ეფთმ´სი 36-37).

წესად იყო დადებული, რომ მონასტერში სრული მყუდროება უნდა ყოფილიყო და „ჴმა-მაღლობაჲ“ და ყოველნაირი ხმაურობა ბერებს აკრძალული ჰქონდათ. ამ

დებულების დაცვა მონაზვნებს, მეტადრე ახალგაზრდებს უმძიმდათ ხოლმე. დღის განმავლობაში სავანეშიც სიჩუმის დაცვაც დამხედვარებს ჰქონდათ დაკისრებული და თუ ისინი „ოდეს იხილიან ვინმე ჭაბუკთა ძმათაგანნი გინა ერთმანეთისა -თანა უბნობად, ანუ სიცილად, ანუ ჴელისმიყოფად, ფიცხლად ამხილიან:“ - პირველად სატიკ შენიშვნის მისცემდენ, უსაყვედურებდენ. ხოლო „უკეთუ მეორედ ქმნიან,“ - მაშინ მამასახლისს მოახსენებდენ ხოლმე და „მან მძიმედ განკანონის“ (ც ჲ ი ესი და ეფთ მსი 38).

ზემომყვანილ ცნობათა განხილვის დროს გათვალისწინებული უნდა გვქონდეს, რომ აკრძალული მხოლოდ უწესრიგოდ შეუფერებელი საუბარი, ლაყბობა, „უბნობა ჲ ურგები“ იყო, როგორიცაა „კართა ზედა შეკრებაჲ“ ან „მონასტერსა შინა ან ჯმანი“, ე. ი. შეყრილობა („ანჯმანი“ სპარსული **انجمن** „ანჯუმან“-ისგან წარმომადგარი სიტყვაა, სადაც აგრეთვე შეყრილობისა ჰნიშნავს) და „სენაკთა შინაუბნობა ურგები“ (ც ჲ ი ესი და ეფთ მსი 49). პირიკით „სულთა მარგებელი“ საუბარი, რასაკვირველია დაუბრკოლებლივ შეიძლებოდა.

მაგრამ ამ დებულების დაცვა საგურისხმო საერისკაცო საუბრისაგან თავის შეკავება, როგორც ეტყობა, მარტო ჭაბუკ ბერებისათვის ყოფილა სამძიმო: ხანში შესელებსა და თვის მოხუცებულებსაც ამ კაცრი წესის ასრულება ხშირად უძნელდებოდათ. გ. მთაწმინდელს მაგ. მოთხრობილი აქვს, რომ რაკი „დიდი თორნიკ წყობათა შინა აღზრდილიყო და სალაშქროთა საქმეთა, ამა ესე-ვითართა პირთა-თჳს უბნობაჲ და ჰამბავი უყუარდა“. ბიზანტიის ისტორიაშიაც ცნობილს სახელგანთქმულ ქართველ სარდალს თორნიკეს ათონის მონასტერში ყოფნის დროსაც თავის წარსული სამხედრო მოღვაწეობისა და თავგადასავალზე ლაპარაკი ჰყვარებია. მით უმეტეს მასთან საუბარი და მისი მოთხრობის მოსმენა სხვებისათვის უნდა ყოფილიყო საინტერესო, მარტლაც ვინც-კი ათონის ქართველთა მონასტერში „იყვნენ მას ჯამსა კაცნი წარჩინებულნი და პატიოსანნი, შევიდიან და ეუბნებოდიან მას ზემოთქუმულთა ამათ პირთა-თჳს“ (ც ჲ ი სი და ეფ თმსი 15). თორნიკე, როგორც ჩანს, კარგი მოუბარი უნდა ყოფილიყო და ბერ-მონაზონთათვის მისი მონათხრობები იმდენად საგულისხმო ყოფილა, რომ ბევრ ხალხს იზიდავდა. ასეთი გატაცებული საუბრისა დაკითხვა-პასუხის ჭყალობით მოანსტერში ხმაურობა გაჩნდა და წესიერება დაირღვა. ათონის ქართველთა სავანის დამაარსებელი იოანე მთაწმინდელი ჩიოდა თურმე კიდეც: „თუ ვითა მოჰჴდა, არა უწყი“, მხოლოდ მას შემდგომ, რაც ჩვენ მონასტერში „მოვიდა თჳსი ჩემი თორნიკ“ , სწორედ ამ დროითგან მოყოლებული მისითა გზითა დიდთა შეუღლთა შთავვარდი და ერის კრებასა“-ო (იქვე 20). მაგრამ პირველ ხანებში იოანე მთაწმინდელს თორნიკის მოხუცებულობისა და პატივცემულობის მორიდებით ამაზე ყური მოუყრებუებია: არაპერს ეუბნებოდა ალბათ იმ იმედით, რომ საუბრო მასალის გამოვლევასთან ერთად საერო ცხოვრებისა და სამხედრო თავგადასავალზე გატაცებული ლაპარაკიც თავისდა-თავად შეწყდებოდა. მაგრამ, როდესაც ამ გატაცებულ საუბრებს ბოლო აღარ უჩანდა, მაშინ მონასტრის მამასახლისს, ამავე იოანე მთაწმუნდელს, თორნიკესთვის სხვებთან ლაპარაკი აუკრძალია და ასეც გამოუცხადებია: „აწ დაიცადე“, შეწყვიტე „სოფლიოთა მაგათ საქმეთა უბნობაჲ და ამიერითგან სხუასა ნუ ვის ეუბნები, გარნა გაბრიელს ხოლო ხუცესსა“, რომელიც თურმე „ესე-ვითარი კაცი იყო, რომელ პირსა მისსა მსოფლიოჲ სიტყუაჲ არა გამოვიდოდა“ (იქვე 15-16) თორნიკეც ამ განკარგულებას დაჰმორჩილებია და თავისი საინტერესო საუბრები, უეჭველია ყველა მის მსმენელთა სამწუხაროდ, დაუყოვნებლივ შეუწყვეტია.

ამგვარადვე ათონის ქართველთა მონასტერში, და უეჭველია სხვაგანაც, ყველასთვის სავალდებულო წესად იყო მიღებული, რომ „რაჲ სეროზისას ილოციან“, საღამოს ლოცვის შემდგომ ბერებს ერთად შეყრა და ლაპარაკი არ შეეძლოთ: უფლება არ ქონდათ „მათა არცა სენაკსა შეკრებად უბნობისათჳს, არცა მონასტერსა შინა უბნობად“. ამის სასტიკად დაცვის თვალყურის დევნებაც დამახედვართ ჰქონდათ დავალებული და „თუ ვინმე პოვნიან ეპიტირიტისთა“, მაშინვე გაუჩუმებდენ, „დააცხრიან და თჳსთა კელინთა წარგზავნიან“.

ხოლო თუ ვინმე თავის სენაკში დაბრუნებას არ მოისურვებდა და „წინააღდგომაჲ იკადრის“, ასეთი ბერები სასტიკად ისჯებოდენ ხოლმე (იქვე 38).

ყველა ზემონათქვამის შემდგომ ცხადი გახდება, რომ დამხედვართა ანუ ეკიტირიტისთა უფლება-მოვალეობა მარტივი არ იყო, დიდ ენერგიას თხოულობდა და უეჭველია ამ თანამდებობის პირვანთლად ასრულებისთვის და დიდ მონასტერში სრული წესიერების დასამყარებულად, შესაფერი წინდახედულობა და ნებისყოფაც იქნებოდა საჭირო. ამიტომ იყო, რომ დამხედვარი, ეპიტირიტისი, რომელიც ვაჰანის მონსატრს წესდებაში „**იპიტირიტის**“-ის სახით არის წარმოდგენილი, უთავადეს ძმათა ჯგუფშია მოქცეული (იხ. შიომღ. ისტ. საბ. 34 და 35).

„მ ე კ ა რ ე ჲ მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა ჲ“, როგორც მისი სახელითგანაც ჩანს, სავანის კარის მცველი იყო, მაგრამ მარტო მონასტრის კარის დაცვა-კი არ ჰქონდა დაკისრებული, არამედ მ ო ნ ა ს ტ ე რ შ ი ყ ვ ე ლ ა ს შ ე შ ვ ე ბ ა დ ა გ ა რ ე თ გ ა მ ო შ ვ ე ბ ა მ ა ს ზ ე ი ყ ო დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი. რაჲმე საქმისათვის მომავალი ბერები, „მრონინენი მონაზონნი“ (ც᷄ ი᷄სი და ეფ᷄თმსი 49), ხშირ სიარულს მიჩვეული პირები, „მრავალ-მრონინენი“ (ვაჰანის მონ. ძეგლი 34) იყვნენ ისინი, ვინც სავანის კარს მოადგებოდა და შიგ სვლასა და მასპინძლობას მოინდომებდა , თუ „მიწყითვნიმთხოვნელნი“ (იქვე 34), პროფესიული მათხოვარები იყვნენ, ეს უნდა მეკარეს გამოერკვია და ამისდა მიხედვით მოქცეულიყო.

წესად ყოფილა დადებული, რომ თუ ადგილობრივი, „ადგილისა მრონინენი მონაზონნი“ საღამოთი, „მწუხრსა მოვიდენ“, მეკარეს დავალებული ჰქონდა ასეთ დროს მონასტერში მოსულისათვის მოეგონებინა და გაეფრთხილებინა, „რომელ უჟამოდარა მოვიდოდინ“, სხვა დროს უდროვოდ აღარ მოსიყო. სათანადო მოხელეებს დართული ჰქონდათ ნება, რომ ასეთმა ბერებმა „ისერონ და სამხარი ჭამონ“ და შემდეგ უნდა ისევ უკან დაბრუნებულიყვნენ. „ხოლო უცხონი თუ მოვიდიან“, მათ მარტო ორის დღის განმავლობაში შეეძლოთ მონასტერში დარჩენილიყვნენ და დებულების თანახმად „მ ე ს ა მ ე ს ა დ ღ ე ს ა, შ ე მ დ გ ო მ ა დ ჭ ა მ ი ს ა“ ს ა ვ ა ნ ე შ ი მ ო ს უ ლ ი უ ე ჭ ვ ე ლ ა დ უ ნ დ ა უ კ ა ნ დ ა ბ რ უ ნ ე ბ უ ლ ი ყ ო. ამიტომ განკარგულება იყო გაცემული, „რათა მეკარე უჯმნიდეს“, ე. ი. რომ მეკარეს გაესტუმრებინა და მოანსტრითგან დაეთხოვნა, თუ რომ ეს წესისამებრ დანიშნულ ვადამდე მოანსტრითგან თითონ არ წავიდოდა (ც᷄ ი᷄ესი და ეფ᷄თმსი 49).

ეს დებულება, როგორც ჩანს, ქართულ სხვა მონასტრებშიაც ყოფილა მიღებული, რათგან ვაჰანის მონასტრის წესდებაშიაც ნათქვამია, რომ „**სტუმართა**“ რომელთა-თანა დედაკაცი არა იყოს, და უფროჲსღა **იშჳთთა**, გინა „**შორით-მოსრულთა**, ცხად-არს, ვითარამედ მიზეზითა ლოცვისათა, ერთი და ორი დღეცა“ შეეძლოთ მონასტერში დარჩენილიყვნენ, მაგრამ „მესამესა დღისა წარვიდოდენ გზასა თჳსსა“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 33). ხშირი და დაუპატიჟებელი სტუმრისა და მუდამ მოწყალების მთხოვნელისათვის-კი მონასტრის კარები დახშული უნდა ყოფილიყო: „მრავალ-მრონინეთა მათ და მიწყითთა მთხოველთა მეკარე განისტუმრებდეს“-ო (იქვე 34).

ყველა ზემომყვანილის შემდგომ ადვილი გასაგებია, თუ რატომ იყო, რომ „მეკარესა მონასტრისასა ყოვლადვე ფრთხილსა და სულერსა კაცსა დაადგინებნ“ ხოლმე (გ.მთაწმინდელი,(ც᷄ ი᷄ესი და ეფ᷄თმსი 49).

ს ა მ ო ნ ა ს ტ რ ო წ ე ს წ ყ ო ბ ი ლ ე ბ ა ს ა და ც ხ ო ვ რ ე ბ ა შ ი მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი ს შ ე მ დ გ ო მ ყ ვ ე ლ ა ზ ე უ ფ რ ო ს ი „**იკონომოსი**“ ი ყ ო. ეს ტერმინი ბერძნული „ოჲკონომოს“-ის საშუალო საუკუნეების გამოთქმას წარმოადგენს და სახლის გამგეს და მეურნეს ჰნიშნავდა. სამონასტრო წესდების თანახმადაც ი კ ო ნ ო მ ო ს ი მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს მ თ ე ლ ი ს ა მ ე უ რ ნ ე ო ნ ა წ ი ლ ი ს ა და დ ა წ ე ს ე ბ უ ლ ე ბ ა თ ა გ ა მ გ ე დ ი თ ვ ლ ე ბ ო დ ა.

აღსანიშნავია, რომ ეს ტერმინი რამდენსამე ადგილას უთავკიდურო „ი“-თაც არის ნახმარი. მეტადრე აღეპებში, და „**კონომოსი**“ წერია ხოლმე იკონომოსის მაგიერ, ეს ფორმა ან მახვილის გავლენით თავკიდური ხმოვნის ჩამოცილებით, ან და გამონათქვამში „დიდი იკონომოსი“-ს წყალობით, სადაც ორი ერდაიმავე ხმოვანის შერწყმითა, ერთ „ი“-დ ქცევითა და ამ „ი“-ს „დიდი“-ს ბოლოკიდურ ბგერად მიჩნევით უნდა იყყოს წარმომდგარი. გ. მთაწმინდელის საისტორიო თხულებაში გვხვდება „კანომოსი“ (გვ. 50[16]). ათონის ერთ აღაპშიც იხსენიება „დიდ კანომოსი გიორგი“, რომლისათვისაც მამასახლისად დადგენის დროს სხვათა შორის „საკონომოსოჲ“-ც ჩაუბარებიათ (გვ. 264, №158).

მოზრდილსა და დიდ მონასტრებში შეიძლება რამდენიმე ეკონომოსი ყოფილიყო, რომელთაგან ერთი უფროსი იყო ხოლმე და ამ უფროსს „**დიდი იკონომოსი**“, ან „**კანომი**“ ეწოდებოდა (იხ. ათ. აღაპ. 218, № 6 და ვაჰანის მონასტრის წესდება. - შიომღ. საბ. 39). ერთ აღაპთაგანშიც იხსენიება დიდი და მცირე იკონომოსები იქ, სადაც აღაპის შეუცვლელობაზეა საუბარი და ნათქვამია, თუ „ვინ ესე ჩუენ მიერ განწესებული შეცვალოს, მამამან, ანუ თუ ძმათაგანმან ვინმე, დეკანოზმან გინა თუ კონომოსმან დიდმან ანუ თუ მცირემან“, ღმრთისაგან დაისაჯოსო (იქვე გვ. 263, № 155).

უმცროსი, ანუ მ ც ი რ ე ი კ ო ნ ო მ ო ს თ ა გ ა ნ ნ ი ზ ო გ ი ე რ თ ნ ი ს ა მ ო ნ ა ს ტ რ ო ს ო ფ ლ ე ბ ს ი კ ო ნ ო მ ო ს ე ბ ი, მ ო უ რ ა ვ ე ბ ი ყ ო ფ ი ლ ა ნ. გ. მთაწმიდელის სიტყვით ყმაწვილ მოწაფეებს, რომელთაც რაიმე მეცნიერების, ან ხელოვნების შესწავლა ჰსურდათ მონასტერში მუოფ განთქმულ მოძღვართან, სანამ წამოიზრდებოდნენ მონასტერში არ აბინავებდნენ, არამედ ეფთჳმე მთაწმინდელი „გარე ს ო ფ ე ლ თ ა გაგზავნისს, სადაცა იცოდეს უმჯობესი და სულიერი და გამოცდილი „ი კ ო ნ ო მ ი ს ი“-ო (ც´ჲ ი´ესი და ეფ´თმსი 48). დიდი „იკონომოსი“-ო (ც´ჲ ი´ესი და ეფ´თმსი 48). დიდ იკონომოსის ერთ თანაშწეთაგანს **„პარიკონომოსი“** ერქვა ათონის ქართველთა მონასტერში მაინც (გ. მთაწმიდელი, ც´ჲ ი´ესი და ე´ფთმსი 35).

თვით ამ თანამდებობისა და მოვალეობის ასრულების ხანას „**იკონომოსობაჲ**“ ერქვა. გ. მთაწმიდელს აქვს მაგ. აღნიშნული, რომ ილარიონ კანანახის, აღდგომის დიაკონის „ეკონომისობასა აღეშენა მონასტერი“-ო (ც´ჲ ი´ესი და ეფთ´მსი 46).

იკონომოსის ხელქვეშეთ დაწესულებებსა და მთელ განსაგებელ სამფლობელოს „**საიკონომოსოჲ**“ ეწოდებოდა. ათონის ერთ-ერთ აღაპში ნათქვამია, რომ მამასახლისად ახლად არჩეულ გიორგის სხვათა შორის „**საკონომოსოჲ**“-ც ჩააბარეს (გვ. 264, № 158). მართალია იმ ადგილას „საკონომოსოჲ“ დიდი აკონომოსის მთელი განსაგებელი-კი არა, არამედ ერთი დაწესებულებათაგანის აღმნიშვნელია, მაგრამ სამაგიეროდ ტერმინი „**საკონომოსოჲ**“ ალბათ ზოგადი მნიშვნელობის მქონებელი უნდა ყოფილიყო. ამის მსგავსად არსებობდა ტერმინი „**საკონომოსოჲ**“-ც (ც´ჲ ი´ესი და ეფ´თმსი 50).

დიდი ეკონომოსი მამასახლისის შემდგომ სავანის მთავარი გამგე, იყო ხოლო როდესაც მამასახლისი რაიმე მიზეზის გამო მონასტერში არ იმყოფებოდა, ან ავად იყო, მამასახლისის მოვალეობის აღმასრულებლად დიდი იკონომოსი ითვლებოდა. გ. მთაწმიდელის ეს გარემოება ხაზგასმითა აქვს აღნიშნული: „ოდეს მამაჲ შინა არს, რაჲცა ვის ეჴმარებინ, თჳთ მამასა მოაჴნესა, იკონომოსსა არას ვინ სთხოვნ და, თუ ვინმე სთხოის, მამასა-თანა მიავლინის“-ო (ც´ჲ იე´სი და ეფ´თმსი 51). დამწაშავე ბერთა საქმეების გარჩევა და სასჯელის მისჯის შესახებაც ნათქვამი აქვს, რომ „უ კ უ ე თ უ წ ი ნ ა მ ძ ღ უ ა რ ი ა რ ა ი რ ნ, ი კ ო ნ ო მ ო ს მ ა ნ გ ა ნ კ ა ნ ო ნ ნ ი ს“ დამწაშავეაო (იქვე 37). ათონის ქართველთა მონასტრის მამასახლისის იოანე მთაწმიდლის ნეკრესის სენით ავადმყოფობის დროსაც მისი შვილი ეფთჳმე მთაწმიდელი „განაგებდა საქმეთა მონასრისათა, ვითარცა იკონომოსი“ (იქვე 21).

ხშირად ასეც ხდებოდა, რომ მამასახლისად სწორედ იკონომოსს ირჩევდნენ ხოლმე. იოანე მთაწმიდელმა ხომ თავის შემდგომ ათონის ქართველთა მონასტრის მამასახლისად თავისი, წინათ დიდ იკონომოსად ნამყოფი, ძე ეფთჳმე დანიშნა. როდესაც მამა პავლესაც

მამასახლისობისათვის თავი დაუნებებია, ძმობას ერთმხრივ თვით პავლესივე მონაწილეობით მის მაგიერ მამასახლისად დიდი იკონომოსი აურჩევია: ძმათა „ყოველთა ერთობით, ერთჴმობით, თანადგომითა მამისა პავლესითა, გამოარჩიეს დიდ-კონომოსი გიორგი და დაადგინეს მამად“ და თანამდებობა ჩააბარესო (ათონის აღაპ. 264 № 158). არც გასაკვირველია, რათგან რაკი სავანის წინამძღვარი მონასტრის საქმეების უზენაესი ხელმძღვანელი იყო, მას სამეურნეო-საფინანსო საქმეების კარგი გამოცდილებაც უნდა ჰქონოდა და ამ დარგში დიდ იკონომოსზე მეტი გამოცდილება ვის ექნებოდა.

გაბმით დალაგებული ცნობები იკონომოსის უფლება-მოვალეობის შესახებ არსად მოგვეპოვება, მაგრამ აქა-იქ გაბნეული ცნობების მიხედვითაც ამ საკითხის შესწავლაც შეიძლება. გ. მთაწმიდელის სიტყვით ათონის ქართველთა მონასტერში „საპარიკონომოსოჲ და საწანგროჲ და საჯორეჲ და სამჭედლოჲ და კალაფატნი და მანდარინნი და ვენაჯნი და მევავენი, - ესე იკონომოსის გასაგებელნი იყუნეს“ (ც´ჲ ი´ესი და ეფ´თმისი 50). ნამდვილად აქ რასაკვირველია დიდი იკონომოსის განსაგებელზეა საუბარი. ყოველგვარი „საჴმარისი“, როგორც მაგალითად, ფეხსაცმელები, „მოგუნი, გინა თუ ჩაფლნი, გინა თუ ტყავი, გინა თუ საბლები, გინა თუ სელი“ იკონომოსს ებარა და ვისაც დასჭირდებოდა „ესე ვითარ იკონომოსისაგან ითხოვიან“ (იქვე 51).

სამეურნეო სამუშაოსთვის მუშაკთა დაქირავება და მათი ხელფასის განსტუმრებაც, ან ბერების სამუშაოდ გაგზავნა-დაყენება იკონომოსის უფლება-მოვალეობას შეადგენდა (ც´ჲ იე´სი და ეფ´თმისი 48 და 51).

მომასტერში ყოველგვარი მშენებლობის თადარიგის გაწევა და წარმოებაც მასვე ებარა (იქვე 46). ფულად და განძეულობით ყოველგვარი შეწირულობა, რომელიც-კი მონასტერს მოსდიოდა და უეჭველია სამონასტრო ქონების ყოველწლიური შემოსავალიც იკონომისს ჰბარდებოდა და მის ხელთ იყო (იქვე 18). სამონასტრო მეურნეობის წარმოება და წელმძღვანელობაც მის მოვალეობას შეადგენდა.

რადგან მოზრდილ მონასტრებსაც-კი მაშინ დიდი მეურნეობა ჰქონდათ, ამიტომ ცხადია,თუ რამდენად დიდი და პასუხსაგები თანამდებობა უნდა ყოფილიყო დიდი იკონომოსობა, რაოდენ ცოდნასა, გამოცდილებასა და ხერხიანობას მოითხოვდა ამ თანამდებობის მქონებელი ბერმონაზნისაგან. მაგრამ ეს საყურადღებო საკითხი იმგვარადვე როგორც მეურნეობასთან დაკავშირებული თანამდებობის პირებისა და დაწესებულებათა შესახებ ცნობები უკვე ქართული სამართლის ისტორიის სფეროს გარეშეა და ჩემს „ საქართველოს ეკონომიურ ისტორია”-ში იქნება დაწვრილებით განხილული, ამიტომ აქ ამაზე აღარაფერი იქნება ნათქვამი.

აღსანიშნავია მხოლოდ ის, რომ ვაჰანის მონასტრის წესდებაში, ალბათ ყოველგვარი შესაძლებელი ბოროტმოქმედებისა და თანამდებობის მაცდურების გამო, სოფლის იკონომოსად ბერმონაზნის დანიშვნა გადაჭრით აკრძალული იყო და ამ თანამდებობაზე მხოლოდ ერისკაცების არჩევა შეიძლებოდა. იქ სახელდობრ ნათქვამია: „სოფელთა და აგარათა შინა მონასტრისათა სანიადაგოდ ჴელისუფლად ნუმცა ოდეს დაიდგინების მონაზონი, არამედ ერისკაცნი დაიდგინებოდნენ მოძღურისა და კრებულისა ბრძანებითა. და უკეთუ ოდესმე ეგვითარი რაჲმე საქმე დაემართებოდ ის, რომელ ერისკაცთა არ გაიმართვოდეს და დიდი იკონომოსი უცალო იყოს სხუათა რათამე სამუშაოთა და საურავთაგან და მონაზონსა დაემართებოდის წასვლაჲ. მწირთაგანნი გაიგზავნებოდი, ყოველით-კერძო გამოცდილნი და ყოველთაგან წამებულნი პატიოსნებისათჳს და მოღუაწებითისა

ცხოვრებისა მათისა, მჴცოვანნი ჰასაკითაცა და გონებითა,- ესევითარნი წარვიდოდნენ უკეთუ საჭიროდ საჴმარ იყვნენ სამსახურად მონასტრისა''-ო (შიო მღ. ისტ. საბ. 39).

განსაკუთრებული ადგილი ეკავა სამონასტრო ცხოვრებაში მოძღვარს. **„მოძღვარი"** მეცნიერი ბერი იყო, რომელსაც მოწაფეები ყავდა და რომელთანაც სხვადასხვა მხრითგან მიდიოდენ ხოლმე სასწავლებლად. მოძღვარი თავის მოწაფეს სულიერ- სარწმუნოებრივ ღელმძღვანელობასაც უწევდა და მწერლობასა, მეცნიერებასა და რომელსამე ხელოვნებას ასწავლიდა. მოწაფე თავის მოძღვართან ცხოვრობდა და სწავლობდა. მოსწავლე უკვე ყმაწვილი და უსწავლელი აღარ იყო, მაგრამ განთქმულ მოძრვართან სწავლას მაშინ მომქწიფებულნი და შუახნისანიც არ უკადრისობდენ. გ.მთაწმინდელს მაგ. აღნიშნული აქვს რომ ოთხთა ეკლესიათა ლავრას მოღვაწეობდა ბერი იონა გრძელის ძე და არსენი ნინოწმინდელი, „კაცი მაღალი სათნოებითა და მუშაკი ქრისტეს მცნებათაჲ, რომელმან იგი ღმრთისათჳს დაუტევა ეპისკოპოსობაჲ'' და ისიც ოთხთა ეკლესიის ლავრაში „ ცხოვნდებოდა თჳისსა მოძღურისა თანა'' (ც´ჲ ი´ ესი და ეფ´თმსი 21).თვით გ. მთაწმინდელიც ჯერ განთქმულ ილარიონ თუალელთან სწავლობდა, რომელიც „მას ჟამსა ვითარცა მთიები ბრწყინვიდა კრებულთა შორის მამათასა '' (გ. ხუცესმონაზონი, ც´ჲ გ´ი მთაწმ´ დვსჲ 289), - შემდეგ გიორგი დაყუდებულთან მივიდა და ამ „დიდსა მას მნათობსა ნათსავისა ჩვენისასა'' მიებარა (იქვე 293), რომელმაც არამცთუ თავისი მოწაფე საუკეთესოდ განსწავლა, არამედ სწავლების დამთავრების შემდგომაც გ.მთაწმინდელის მთელ მოღვაწეობას გარკვეული მიმართულება მისცა. მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში, რომელიც მისი განთქმული მოწაფისაზე უფრო ხანგძლივი და დღეგრძელი აღმოჩნდა, მას გიორგი მთაწმინდლისათვის მზრუნველობითა და სიყვარულით აღსავსე თვალყურის- დევნება არ შეუწყვეტია.

ვითარცა მეცნიერსა და ყველასაგან პატივცემულ პიროვნებას, რომელთანაც მშობლებს თავიანთი შვილები მოჰყავდათ, „ რათამცა ი ს წ ა ვ ლ ე ს ს წ ა ვ ლ ა ჲ დ ა ხ ე ლ ო ვ ნ ე ბ ა ჲ'' (ც´ჲ იე´სი და ეფ´თმსი 48), მათ მონასტერში დიდი გავლენა ჰქონდათ და მათ აზრს ნებსით, თუ მათი ავტორიტეტის წყალობით უნებლიედაც ყველანი ანგარიშს უწევდენ. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მონასტრის საერთო დადგენილების აღმნუსხველ საბუთებში სავანის მამასახლისის შემდგომ მოძღვარიც იხსენიებოდა (ათონის აღაპ. 261 და შიომღ. ისტ. საბ.61, 62, 65).

ამ ქართული ეკლესიის წესწყობილების მეტად საყურადღებო მოვლენის **„მოძღუარი**"-სა და **„მოძღაურთა-მოძღუარი**"-ს შესახებ საგულისხმო ცნობაა შენახული რუის-ურბნისის 1103 წ. საეკლესიო კრების ძეგლისწერაში და ხელმწიფის კარის გარიგებაში. მოძღვრებად, როგორც რ.-უ. ძეგლის წერითგან ჩანს, მონაზონები ყოფილან, რომელნიც თუმცა „უმღდელონი" ყოფილან, ესე იგი თუმცა ხუცეს-მონაზონებად არ ითვლებოდენ, (§ თ´, ქკ´ბი II, 64), მაგრამ მაინც კისრულობდენ „განმკითხველობასა სულთასა" (იქვე). ეს სწავლულობით განთქმულნი მოძღვრები ასწავლიდენ თავიანთ მოწაფეებს და ცხონების გზად მიმყვანებლებად ითვლებოდენ. რ.-უ. საეკლესიო კრების სიტყით მოძღვრები მაშინდელ საქართველოში ბლომად ყოფილან: „ერთსა მონასტერსა შინა ხუთნი და ათნი, მრავალგზის ოცნიცა და ოცდაათნი იპოებიან დიდი თუ იყოს მონასტერი"-ო. მათი სიმრავლე, განსაკუთრებით-კი მათი „უმღდელობა" და გაბედული ქცევა ეპისკოპოსებს აწუხებდა: „მრავალისა შფოთისა და განხეთქილებისა მიზეზსა შემოიღებს სიმრავლე მათი"-ო. რ.უ. საეკლესიო კრებამ მათ მოქმედება შეზღუდა განსაზღვრა, რომ ჯერ ერთი „ უ მ ღ დ ე ლ ო ს ა ა რ ა ჰ ე ლ ე წ ი ფ ე ბ ო დ ე ს გ ა ნ მ კ ი თ ხ ვ ე ლ ო ბ ა დ ს უ ლ თ ა"-ო, მ ე რ მ ე მ ა თ ი რ ი ც ხ ვ ი ც შ ე ა მ ც ი რ ა დ ა დ ა ა დ გ ი ნ ა: „ დ ი დ თ ა მ ო ნ ა ს ტ ე რ თ ა შ ი ნ ა ო რ- ო რ ი, ხ ო ლ ო მ ც ი რ ე თ ა შ ი ნ ა თ ი თ ო ჲ ხ ო ლ ო კ მ ა ი ყ ო ს მ ო ძ ღ უ ა რ ი"-ო (რ.-უ. ძეგლისწერა, § თ´, ქკბი II, 64-65).

ცხოვრებამ მაინც ამ დაწესებულებებს მხარი დაუჭირა და საეკლესიო კრების იდუმალი სურვილი, რომ მოძღვრობა, ვითარცა მღვდელობის გარეშე და დამოუკიდებელი მოვლენა, მოესპო, გააცრუა.

მარტო მოძღვრები არა ყოფილან, მათ ერთგვარი წესწყობილება ჰქონიათ და უფროსიც ჰყოლიათ, რომელსაც „**მოძღვართ-მოძღვარი**“ ეწოდებოდა. ამ მოძღვართ-მოძღვარს თავისი „**მოწაფენი**“ ჰყავდა (. გარიგება 13281). მას და მის მოწაფეებს საქართველოში უაღრესი პატივისცემა ჰქონდათ მოხვეჭილი. დ ი დ ი დ ა რ ბ ა ზ ო ბ ი ს დ რ ო ს მ ა ს თ ვ ი თ კ ა თ ა ლ ი კ ო ს ზ ე დ ა ც-კ ი მ ე ტ ი უ პ ი რ ა ტ ე ს ო ბ ა ჰ ქ ო ნ დ ა მ ი ნ ი ჭ ე ბ უ ლ ი. მაგ. როდესაც „მოძღვართ-მოძღვარი დარბაზს აწვიონ“-ო, გაგზავნონ „შინაური დარბაზის ერი“, ამასთანავე „სამი ცხენი მოძღვართ-მოძღვარისათჳს და ორნი მისთა მოწაფეთათჳს“-ო, ნათქვამია „კ. გარიგება“-ში (13279-281). დარბაზშიაც პირველად მოძღვართ-მოძღვარი უნდა შეეყვანათ, ხოლო შემდგომ კათალიკოზი (იქვე 13292-293, 297). თვით მეფეც მას მეტის პატივისცემით უნდა მიჰსალმებოდა, ვიდრე კათალიკოზსა და ვაზირებს. „კ. გარიგება“-ში სწერია“ მოძღვართ-მოძღვარი რომ მეფეს ეთაყვანება, საპასუხოდ მას „მეფე ნოხთა პირსა მოეგებვის და მოესალმების“-ო (იქვე 13295). კათალიკოზთა, მწიგნობართ-უხუცესსა და სამთა ვაზირთა მისალმების დროს-კი მეფემ „ ნონსა ზედა მესამედი წარმოიაროს“ო (იქვე 13298-300).

ს ა მ ო ნ ა ს ტ რ ო წ ე ს წ ყ ო ბ ი ლ ე ბ ი ს ა დ ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ა შ ი მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ხ ე ლ ი ს უ ფ ა ლ თ ა შ ო რ ი ს ს ა პ ა ტ ი ო ა დ გ ი ლ ი დ ე კ ა ნ ო ზ ს ა ც ე კ უ თ ვ ნ ო დ ა. „**დეკანოზი**“ ბერძნულითაგან შემთვისებული სიტყვა და ტერმინია და გ. მთაწმინდლისა და გ. ხუცეს-მონაზონის თხზულებებსა და ვაჰანის მონასტრის წესდებაში გვხდება (ც ́ ი ́ ესი და ეფ ́ თმსი 36 და სხვაგან, - ც ́ გ ́ ი მთაწმ ́ დლსჲ 298 და შიომღ. ისტ. საბ. 34). ამ ბეგლის მიხედვით დეკანოზი მონასტრის მამასახლისისა და მოძღვარის შემდგომ იხსენიებოდა. ათონის ქართველთა მონასტრის იოანე მწიგნობართ-უხუცესისათვის დაწერილ აღაპში მაგალითად აღნიშნულია „განვაჩინეთ მე, მამამან პავლე, მოძღუარმან, დეკანოზმან და ყოველმან კრებულმან“-ო (გვ. 261).

დეკანოზის უფლება-მოვალეობის გამორკვევას გ. ხუცეს-მონაზონის ერთ ცნობა გვშველის, რომელიც გ. მთაწმინდლის დეკანოზად დადგენას ეხება. მას ნათქვამი აქვს, რომ ამ მოღვაწემ „მიიღო რაჲ პატივი მღდელობისაჲ, ხუცესად მღდელთა და მგალობელთა დაიდგინა“-ო. ამ თანამდებობის ასრულებისდა მიუხედავად, გ. მთაწმინდელმან იმდენი შესძლო, რომ „რვა თავი წიგნი თარგმნა“ და „ყოველნი ესე ეკლესიისა მსახურებასა შინა, რამეთუ, [ვითარცა] ვთქუთ, **დეკანოზად** დაედგინა“-ო (ც ́ გ ́ ი მთაწ ́ მდლისჲ 297 და 298). მაშასადამე დეკანოზი იყო „**მთავრად ეკლესიისა**“. მისი თანამდებობა **ეკლესიის მსახურებასა შინა** მდგომარეობდა და იგი ითვლებოდა „**ხუცესთა**“ ანუ „**მღდელთა და მგალობელთა**“ უფროსად, ე. ი. სამონასტრო მთელი მღდელმსახურების ხელმძღვანელობა და თვალყურის დევნება მის მოვალეობას შეადგენდა . სწორედ ასეთი უფლება-მოსილების მქონებელ ხელისუფლად გვეხატება დეკანოზი გ. მთაწმინდელის საისტორიო თხზულებაშიაც (იხ.ც ́ ი ́ ესი და ეფ ́ თმსი 36).

როგორც დეკანოზის უფლება-მოვალეობის საკითხის განხილვის დროს აღნიღნული ჰქონდა, მას ხელქვეშეთ თანამდებობას პირებად მღვდელნი და დიაკონნი ჰყავდა. მაგრამ უეჭველია იქ მოყვანილი გ. ხუცეს-მონაზონის ცნობა სრული არ უნდა იყოს და საფიქრებელია, რომ დეკანოზს მღვდელმსახურებაში ასე-თუ-ისე მონაწილე პირები ექვემდებარებოდენ, მათ შორის რასაკვირველია „კანანახი“, „მემსგეფსენი“, „მემჴრენი“ და „დიაკონნი“-ც.

„**მღდელი**“-ს მაგიერ და აღსანიშნავად ხშირად ძველი ქართული „**ხუცესი**“-ც იხმარებოდა (ც ́ ი ́ ესი და ეფ ́ თმსი 36, ათონის აღაპ. 217, 230 და სხვაგანაც ბევრგან). მაგ

იოანე სჳნგელოსის აღაპში ნათქვამია: „სამხრად რავდენნიცა ხუცესნი იყვნენ, თჳს-თჳსად ჟამი უწიროთ ყოველთა-შინა და სოხასტერთა“-ო (გვ-217). გიორგი მაგისტროსის აღაპშიაც სწერია: პირველად ხუცესი დავაყენო ჟამისმწირველად..., რათა ყოველსა მსგეფსსა შინა ბ(2) დღესა ჟამსა წირვიდეს მისთჳს დაუკლებლად“-ო (გვ. 230 №56).

ეკლესიის მსახურთა მოვალეობის ასრულების გარკვეული წესი არსებობდა მონასტერში, რომელსაც ეწოდებოდა „**წესი მონასტერთა ნსგეფსისა ქმნისაჲ**“ (ათონის აღაპ. 262). ეს წესი უმთავრესად მღვდელ-მონაზონებს ეხებოდათ, ათონის ქართველთა მონასტერში მაინც, მაგრამ, როგორც ვაჰანის მონასტრის წესდებითგანა ჩანს, ზოგიერთ სხვა მღვდელმსახურთა, მაგ. კანანახთა, მოვალეობის მომწესრიგებელ დებულებადაც ყოფილა მიღებული. ეს მსგეფსის ქმნის წესი ისე იყო მოწყობილი, რომ ყოველი ხუცესი მთელი ერთი კვირის განმავლობაში სწირავდა ხოლმე და, როდესაც ის თავის მსახურების შვიდეულს მორჩებოდა, მაშინ წირვისაგან ის განთავისუფლებული იყო, სანამ მისი ჯერი კვლავ არ დადგებოდა. მისი მსგეფსის გათავების შემდგომ მღვდელ მსახურებას სხვა უხუცესი იწყებდა, მაგრამ ისიც ყოველთვის მხოლოდ ერთი კვირის განმავლობაში სწირავდა ხოლმე. ამნაირად ისე იყო დაწესებული, რომ „ყოველთა წელიწდისა მოქცევათა შჳდეულთა... შინა, ...ვითარცა ხუცესმან მსგეფსი გაასრულოს დიდი საეკლესიოსაჲ, პარასკევამდის აღასრულებდეს მსგეფსე... და მასვე შაბათსა დიდსა ეკლესიასა სხუაჲ მემსგეფსე და-ცა-იწყებდეს დაწირვიდესცა და ესრეთ აღესრულებოდის ყოველთა შჳდეულთა“-ო (ათონის აღაპ. 262). მაშასადამე „**მემსგეფსე**“ ისეთ ხუცესს ეწოდებოდა, რომელიც დიდ ეკლესიაში მთელი კვირის განმავლობაში მორიგეობით სწირავდა ხოლმე. „**მსგეფსის ქმნის**“ დასაწყისად ყოველი შვიდეულის, ანუ კვირის შაბათი დღე ითვლებოდა და „**მსგეფსის გასრულების**“ დღედ მომდევნო კვირის პარასკევი დღე იყო, როდესაც მემსგეფსე უკანასკნელად სწირავდა და შემდეგ თავისი ჯერის დადგომამდის ისვენებდა ხოლმე. საღმრთო წერილითგან ცნობილია, რომ მღვდელმსახურების მორიგეობის წესი ებრაელებსაც ჰქონდათ, და იქითგან ქრისტიანობაშიც გადმოინერგა.

მღვდელ-მონაზონთა, ანუ ხუცეს-მონაზონთა უშუალო თანაშემწედ მღვდელ-მსახურებასა და ყოველგვარ წირვა-ლოცვაში „**მთავარ-დიაკონნი**“ (ც´ი´ესი და ეფ´თმსი 43 და ვაჰანის მონასტრის ძეგლი 31, სხვაგანაც) და „**დიაკონნი**“ (იქვე 36) იყვნენ.

„**კანანახი**“ ბერძნულითგან შეთვისებული ტერმინია: მას მხოლოდ ქართული ფონეტიკის პროგრესიული ასიმილაციის გავლენით ორ „ნ“-ს შუა მოქცეული ბერძნული „ო“-ც „ა-დ“ უქცევია და „ხ“-ანის წინ მყოფი ბერძნული „რ“-ც განუდევნია. „კანანახი“ იმ ბერს ეწოდებოდა, რომელიც, ვითარცა სამღვდელმსახურო წირვა-ლოცვის კანონის მცოდნე, მგალობელსა და წამკითხველებს ხელმძღვანელობას უწევდა, ეუბნებოდა რა უნდა ეთქვათ, ან ეგალობათ და რა კილოზე. ამგვარად „კანანახი“ თავისი მოვალეობით ცოტა არ იყოს რეგენტს, ანუ ლოტბარს მიაგავს. ამ თანამდებობასა და უფლება-მოსილებას ამის გამო „**კანანახობაჲ**“ ეწოდებოდა (ვაჰანის მონ. წესდება, შიომღ. ისტ. საბ. 34). აქეთგან არის ფონეტიკურ ცვლილებათა წყალობით წარმომდგარი ქართული ტერმინი „კარნახი“-ც. გ. მთაწმინდელს მოხსენებული ჰყავს „ილარიონ კანანახი“, აღდგომისა დიაკონი (ც´ი´ესი და ეფ´თმსი 46). ათონის აღაპშიაც დასახელებულია იოსებ კანანახი (გვ. 258, №152).

გ. მთაწმიდლის ზემომოყვანილი ცნობითგან საფიქრებელი ხდება, რომ კანანახად შეიძლება დიაკონიც ყოფილიყო. ვაჰანის მონასტრის წესდებაში - კი ნათქვამია: „რომელნიც სამჯროსა ღირს იყვენენ ძმანი“, მათ მიეცემოდათ „სამ-სამი დუკატი, - ეგრეთვემ წრველთა, რომელთაცა მკითხველ-კანანახობაჲცა შეეძლოს, მემჯრეთავე თანა სამ-სამი დუკატი მიეცემოდის“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 34). ამ დებულების მიხედვით ცხადი ხდება, რომ „კანანახობაჲ“ შეიძლება „მწირველს“-აც ჰქონოდა. რამდენადაც მწირველად ჩვეულებრივი ხუცესი იგულისხმებოდა, ამდენად შესაძლებელია წესდების ამ მუხლში მღვდელიც

ყოფილიყო კანანახად ნაგულისხმევი. მაგრამ წირვაში მონაწილეობას მღვდელთან ერთად დიაჯონიც იღებდა და ამიტომ მწირველად აქ შეიძლება დიაკონიც იგულისხმებოდეს. ამას ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ კანანახი „მემჯრეთა“ და მკითხველთა ჯგუფშია მოქცეული.

როგორც ხუცობის მსგებსი არსებობდა, ის შვიდეული, როდესაც მღვდელ-მონაზონის მწირველობის ჯერი იყო ხოლმე,- ისევე **„კანანახობისა მსგებსი“**-ც არსებობდა. ვაჰანის მონასტრის ტიბიკონში ნათქვამია: „ჯერ-არს რათა ყოველთა ტრაპეზობათა წიგნი იკითხვებოდეს დღეთა ჟამსა ძმათა საზრდელსა მიღებისასა... ხოლო იკითხავს იგი, რომელიცა კანანახობისა მსგეფსსა მსახურებდეს“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 33). იქეთგან ცხადი ხდება, რომ **„კანანახობისა მსახურებაჲ**“-ც მ ო რ ი გ ე ო ბ ი თ ყ ო ფ ი ლ ა დ ა თ ვ ი თ ე უ ლ ი კ ა ნ ა ნ ა ხ თ ა გ ა ნ ი რ ი გ - რ ი გ ო ბ ი თ თ ი თ ო კ ვ ი რ ა ს ე წ ე ო დ ა კ ა ნ ა ნ ა ხ ო ბ ა ს, მერმე ისვენებდა, სანამ კვლავ მისი ჯერი მოვიდოდა.

„**მემჯრეჲ**“ გ. მერჩული მგალობლად გულისხმობს (გვ. კ. § 17), მაგრამ მისი მოვალეობა ვაჰანის მონ. წესდებაში რომელშიაც მათზე ცნობები მოიპოვება, არა ჩანს. „მემჯრენი“ ამ ძეგლში რამდენჯერმე იხსენიება (იხ. შიომღ. ისტ. საბ. 31, 33, 34), მაგრამ ერთგან მხოლოდ ამ ტერმინს თან პატარა განმარტების შემცველი ცნობა ახლავს. ამ ადგილას სახელდობრ ნათქვამია: „რ ო მ ე ლ ნ ი ც ა ს ა მ ჯ რ ო ს ა ღ ი რ ს ქ მ ნ ი ლ ი ყ ვ ნ ე ნ ძ მ ა ნ ი და მონასტრისა პატრონთადა თაყვანებულ იყვნენ, მათ სამ-სამიდუკატი“ უნდა მიეცეთ საჩოხედაო, - „ეგრეთვე მწირველთა, რომელთა მკითხველ-კანანახობაჲცა შეეძლოს, მემჯრეთავე თანა სამ-სამი დუკატი მიეცემოდეს“-ო (იქვე 34).

წესდების ამავე მუხლითგან ირკვევა, რომ „უთავადესთა ძმათა...: გ΄: გ΄: (ე.ი სამ-სამი) დუკატი აქუს საჩოჯედ“ (იქვე 35). ხოლო რაკი მემხრეებსაც 3 დუკატი ჰქონდათ საჩოხედ დაწესებული, ამიტომ ცხადი ხდება, რომ მემხრენი უთავადესთა ძმათა დასში, ანუ ჯგუფში ითვლებოდნენ,-ჯერ ეს ერთი.

ეხლა გამოსარკვევია, თუ რას უნდა ჰნიშნავდეს გამონათქვამი „რომელნიცა სამჯროსა ღირს ქმნილ იყვნენ ძმანი“-ო. ძველ ქართულში ორი ერთი მეორის თითქმის მსგავსი ტერმინი არსებობდა: „**სამჯროჲ**“ და „**სამჯრეჲ**“. პირველი ხუროთმოძღვრებაში იხმარებოდა და ეკლესიის დაახლოებით იმ ნაწილს ეწოდებოდა, სადაც მგალობელნი იდგენ,-მეორე კიდევ ტანსაცმელის იმ სამკაულადი ნაწილის აღმნიშვნელი იყო, რომელიც აქეთ-იქით მხრებზე ეფინებოდა და დაწინაურების საპატიო ნიშნად ეძლეოდა ხოლმე მოხელეებს, რომელსაც ბერძნები Λώρος „ლოროს“-ს, ან διάδημα „დიადემა“-ს უწოდებდენ. ზემომოყვანილ ცნობაში, რომელი ამ ორ ტერმინთაგანი უნდა იყოს ნაგულისხმევი, ძნელი სათქმელია, რათგან ამ ტერმინის ბოლოკიდური „ო“ ხმოვანი („სამკროსა“) მას ხუროთმოძღვრების ტერმინად ხდის, მაგრამ მეორე მხრით თვით გამონათქვამი „სამკროსა ღირს ქმნილ იყვნენ“ უფრო საპატიო სამკაულით დაჯილდოვებას შეჰშვენის და ამნაირად მას ტანისამოსის სამკაულ ნაწილად გვაგულისხმებანებს. პირველ შემთხვევაში მემხრენი უნდა მგალობელ-წიგნისმკითხველთაგანნი ყოფილიყვნენ, მეორე შემთხვევაში მხოლოდ დაჯილდოვებულობა და უთავადესობა იქნებოდა გამორკვეული.

მონასტრის ხელისუფლალთა შორის, როგორც ეტყობა, მნიშვნელოვან თანამდებობის პირად მნათეც ითვლებოდა. „**მნათეჲ**“ (ც΄ჲ გ΄გლ ხანძთ΄ლსაჲ §50,-ც΄ჲ ი΄ი-ეფ΄თმსი 36, შიომღ. საბ. 61, 62) ს. ორბელიანის განმარტებით იგივე „კანდელაკი“ არის (ლექსიკ). ვაჰანის მონასტრის წესდებაში მართლაც ხელისუფალ ბერთა შორის მნათე არა ჩანს, სამაგიეროდ „**კანდელაკი**“ იხსენიება (შიომღ. ისტ. საბ. 34), რომელიც მეჭურჭლესა, მეტრაპეზესა და იპიტირიტისთან ანუ, დამხედვართან ერთად უ თ ა ვ ა დ ე ს ძ მ ა თ ა ჯ გ უ ფ ი ს წ ე ვ რ ა დ ი თ ვ ლ ე ბ ო დ ა (იქვე 34-35). როგორც თვით

ტერმინების, „მნათეჲ“-სა და „კანდელაკი“-ს აგებულობითგანაც ჩანს, ამ თანამდებობის მქონებელი ეკლესიის განათებისა და კანდელ-სანთლების მეთვალყურე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ის გარემოება, რომ მნათე და კანდელაკი საბუთებში მონასტრის უთავადეს მოხელეთა შორის დასახელებული არაინ და ხელსაც აწერენ ხოლმე, გვაფიქრებინებს, რომ მისი უფლება-მოვალეობა ამაზე გაცილებით ფართო უნდა ყოფილიყო. ხოლო ჩვენ ხელთ მყოფ ქართული მასალების მიხედვით ამის გამორკვევა ჯერჯერობით შეუძლებელი ხდება.

მოზრდილსა და დიდ მონასტრებში ავადმყოფი ბერების მოსავლელად არსებობდა „**სასნეულოჲ**“-ც. ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპში მაგ. აღნიშნულია: „ამან მიქელ მოგუცა პერპერაჲ: ი:(10) სასნეულოჲ[ს] საშენებლად“ (გვ. 223. № 32). ამ დაწესებულებას თავისი უძრავ-მოძრავი ქონება ჰქონდა და ამავე ძეგლში ნათქვამია: ბერ „ოქროსპირისა ნაშენებნი ზეთისხილნი განუწესენით სასნეულოს წმიდისა ირინეს ხატსა“-ო (გვ. 256. № 146). ეს სამონასტრო საავადმყოფო, სასნეულოჲ პავლეს მამასახლისობაშიც არსებობდა და რასაკვირველია შემდეგშიაც.

ამ საავადმყოფოში „**უძლურ-მყოფნი**“ (ვაჰანის მონ. ძეგლი 34), „**დასნეულებულნი**“ (ათონის აღაპ. 257, № 146) და „**სნეულნი**“ (ც´ჲი´ესი და ეფ´თმსი 52) იყვნენ მოთავსებულნი და მათ განსაკუთრებული მომვლელი, ერთგვარი მოწყალების ძმა ჰყავდათ მიჩენილი, რომელიც ამ დაწესებულებასაც განაგებდა და ავადმყოფებსაც უვლიდა. ამ თანამდებობის პირს „**მესნეულეჲ**“ ერქვა (ათონის აღაპ, 257, № 146 და ვაჰანის მონ. წესდება, შიომღ. ისტ. საბ. 34).

სამონასტრო წესდების თანახმად საქართველოში ისე ყოფილა მიღებული , რომ კარგად მოწყობილ მონასტერში მესნეულე აუცილებლად უნდა ყოფილიყო. ვაჰანის მონასტრის ტიბიკონში მაგ. ნათქვამია: „საჴმარ-არს, რათა ყოვლად განკრძალული ერთა და ღმრთის-მოშიში მონაზონი მესნეულედცა განიჩინებოდის და უძლურ-მყოფთა ძმათა ჰმსახურებდეს ყოველსავე საჴმარსა მათსა, დღითი-დღე სამ გზის მოჰვლიდეს და მოიხილვიდეს“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 34). რაკი ამ საკითხის სესახებ სხვა საგულისხმო ცნობებს სამართლის ისტორიასთან უშუალო კავშირი არა აქვს და განსაკუთრებულ მონოგრაფიას „ადამიანის ჯანმრთელობა და ჯანმრთელობისათვის მზრუნველობა ძველ საქართველოში“ დასაბეჭდად ვამზადებ, რომელშიაც ეს საყურადღებო პრობლემები დაწვრილებით იქნება განხილული, ამიტომ აქ ამაზე სიტყვის გაგრძელება ზედმეტი იქნებოდა.

§ 5. ეკლესიის მსახურთა და მონასტრების სოციალური შემადგენლობა: უწოდებრივობის მაგიერ არისტოკრატიულად შეცვლა და გ. მთაწმინდელის ქადაგება და მცდელობა დემოკრატიული წესწყობილების დასამყარებლად.

„ქართული სამართლის ისტორიის“ I წიგნში უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ ეკლესიის მსახურთა შორის თავში მარტივი დამოკიდებულება სუფევდა, მაგრამ უკვე მე-VI ს-ში ემჩნევა, რომ კათალიკოზობა ორ საგვარეულოს წევრებს ჰსურდათ თავიანთ განსაკუთრებულ უპირატესობად გაეხადათ. ეს მცდელობა, როგორც ეტყობა, მაინცდამაინც ხანგრძლივი და ნაყოფიერი არ უნდა ყოფილიყო.

მე-VII ს. დამდეგს ქართლისა კათალიკოზს უკვე ორი სასახლე აქვს: ერთ მცხეთაში და ერთიც ტფილისში. თუ ცურტაველ ეპისკოპოზს დავუჯერებთ, ამ დროს კათალიკოზის ნახვა უკვე ისეთი ადვილი აღარ იყო და ზოგჯერ მღვდელმთავარსაც დარბაზობისათვის ცდა უხდებოდა. ეკლესიის მსახურთა შორის დამოკიდებულება, რასაკვირველია, წინანდებურად მარტივი და მამაშვილური აღარ შეიძლებოდა ყოფილიყო.

სამღვდელო პირთა და მსახურთა სოციალური სადაურობის შესახებ ამ დროს სამწუხაროდ არა ვიცით რა. მაგრამ მე-VIII ს. დამლევს მღვდელობა, როგორც გრიგოლ

ხანძთელის ცხოვრებითგან ჩანს, დიდ-გვარიან აზნაურთა შვილებისაც თავიანთთვის შესაფერის და სასიქადულო პატივად მიაჩნდათ. სამონასტრო მოძრაობისა და აღმაშენებლობაშიც აზნაურთა საგვარეულოების წარმომადგენელნი მხურვალე მონაწილეობას იღებენ. არა ერთი გამოჩენილი, სამონასტრო მოღვაწეობით განთქმული, პირი სწორედ ამ მაღალი წოდების შვილი იყო. მაგრამ მე-VII-IX ს. ს-ში მონასტრებში მაინც ჯერ წოდებრიობის პრინციპი შეჭრილიდა გაბატონებული არ ყოფილა. ვითარცა ამქვეყნურ ყოველნაირი უსამართლობისა და უთანასწორობის უარისმყოფელნი, კერძო საკუტრებისა და ქონება-სიმდიდრის დამტოვებელნი და სიგლახაკე-უპოვარების მოტრფიალენი, ისინი თვითეულ ბერს „ძმად“ სთვლიდნენ, ამ „ძმის“ შთამომავლობისა და სადაურობისდა მიუხედავად. ამგვარად სამონასტრო მოღვაწეობის იდეალები და სულისკვეთება წოდებრივობის საკითხის არსებობას იმ ხანაში შუძლებლად ჰხდის.

რასაკვირველია სამონასტრო მოძრაობასა და აღრმშენებლობაში მონაწილეობის მიღება და ხელმძღვანელობა უფრო მოწინავე წოდების შვილებს შეეძლოთ, მაგრამ სხვებსაც კარი დახშული არ ჰქონიათ.

მე-IX ს. ქართული მონასტრების სოციალური შემადგენლობის გასათვალისწინებლად გ. მერჩულს შემდეგი საგულისხმო ცნობა მოეპოვება: „ნეტარმან გრიგოლ ჯერისაებრ განაგო ცხორებაჲ დედისა თჳსისაჲ და მის-თანათაჲ მათ დამსახურსა ვის-მე დედაკაცსა დედისა თჳსისასა ქმარი უსუა და ბასილი, მათაჲ ხანძთელი, მისგან იშვა, რომელი ცა ფრიადთა წელიწადთა წინამძღურობდა ხანძთას კეთილად ვიდრე სიკუდიმდე“-ო (გვ. ლე). ამ ამონაწერითგან ჩანს, რომ გრიგოლ ხანძთელის დროს, მე- IX ს-ში, იმისდა მიუხედავად, რომ ის შთამომავლობით დიდებული აზნაური და თვით ქართლისა ერისმთავრის მახლობელი ნათესავიც-კი იყო, მისი დედის მსახურის შვილი ხანძთის მონასტრის წინამძღვრად გამხდარა და მამასახლისობა სიკვილამდე შეუნარჩუნებია. მაშასადამე, როგორც ბერად შედგომისთვის, ისევე ისეთი მაღალი ხელისუფლების მოპოებისათვის, მაშინ შთამომავლობას არავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონია და მსახურსაც ამ მხრივ ისეთივე უფლება ჰქონია, როგორიც დიდებულ აზნაურს. ამგვარად ცხადი ხდება, რომ მონასტერში სოციალური უთანასწორობის კვალი წარხოცილი იყო, სავანის კარები ყოველი წრის წარმომადგენლისათვის სამოღვაწეოდ ღია ყოფილა და იქ დაწინაურებისათვის მხოლოდ პირად ღირსებას და ღვაწლსა ჰქონია გადამწყვეტი მნიშვნელობა.

მონასტრის მკვიდრთა ამავე სოციალური სადაურობის თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ განთქმული მღვდელმთავარი ზაქარია ეპისკოპოსი „სიყრმისა ძამთა... მწყემსი იყო კრავთაჲ კლარჯეთისა ქუეყანასა შინა“ და ანჩელ ეპისკოპოზს შემთხვევით გზაში შეჰხვედრია და თბის მონასტერში მიუყვანია აღსაზრდელად (გ. მერჩული გვ. ჲვ).

ამგვარადვე გ. მერჩულს აღნიშნული აქვს, რომ შემდგომში განთქმული სამონასტრო მოღვაწე „ბასილი მამაჲ, იყო რაჲ ჭაბუკ, კარაულსა მამისა გრიგოლისსა ხედვიდა“ (ცხ. გვ. ლხმ თლისაჲ გვ. ჲგ.), რომ ჭაბუკობის დროს გრიგოლ ხანძთელის ჯორის მომვლელად ყოფილა.

ეს ორი უკანასკნელი ცნობა უფრო საგულისხმოა და საყურადღებო: თუ პირველ შემთხვევაში ბასილის დაწინაურება და მამასახლისად ქცევა შეიძლება გრიგოლ ხანძთელის პირადი გავლენით აგვეხსნა, ამის თქმა ხომ ზაქარია ეპისკოპოზის შესახებ არას გზით არ შეიძლება. ის ანჩელი ეპისკოპოზის მოყვანილი ყოფილა ტბის მონასტერში და თავისი პირადი ღირსების წყალობით ისე დაწინაურებულა, რომ გუში

ნდელი კლარჯი მეცხვარე, „მწყემსი კრავთაჲ“ განსწავლის შემდ გომ მღვდელმ თავრად, ეპისკოპოზად გამხდარა. ამ მაგალითებითგანაც ჩანს, რომ სოციალურ უთანასწორობას, წოდებრივ უპირატესიბას ამ დროს სამონასტრო მოღვაწეობისათვის მართლაც არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონია: მწყემსსაცა და მ ეჯორესაც, გინდ აზნაურის მსახურის შვილს ისევე შეეძლო მონ ასტერში შესულიყო და იქ დაწინაურებულიყო, როგორც აზნაურ ისა და დიდებული აზნაურის შვილს, და ამ გზით ის თვით სა ერისკაცო ეკლესიის სამწყსოს უფროსად, ეპისკოპოზადაც შეიძლებაქცეუ ლიყო.

ბასილ ზარზმელს სერაპიონ ზარზმელს ცხოვრებაში მოთხრობილი აქვს ერთი ამბავი, როდესაც დიდებულ აზნაურს ერთი მსახურთაგანი, მისი მალემსრბოლი გაჰქცევია და ზარზმის მონასტერში შეუფარებია თავი. ამაზნაურის მდევართ, რომელთაც მიღებული განკარგულების თანახმად გამოქცეული მსახურს უნდა უკან დაებრუნებინათ, ამ მსახურისათვის მონასტრის კარებამდის მოუხერხებიათ კვალდაკვალ მიდევნება, მაგრამ მსახურს მონასტერში და სამონასტრო ეკლესიაში შესვლა მოუსწვრია და ამ აზნაურის მდევართა ხელისათვის თავი დაუღწევია: მდევარნი იძულებული ყოფილან თავიანთ პატრონთან ხელცარიელი დაბრუნებულიყვნენ (ც˙ჲ სრ˙პნ ზრზ˙მლსჲ 38). მაშასადამე მონასტერი ყველა წოდებისა და სოციალური უპირატესობის მქონებელი პირისათვის მისი უფლების მოქმედების სწორედ იმ საზღვარს შეადგენდა, რომლის იქით მას უკვე აღარაფერი შეეძლო.

როგორც თავის ადგილას (იხ. აქვე წიგნი II, თავი I, § 5 პატრონყმობა) - გამორკვეულია, მე-X-XI სს-ში წოდებათა ურთიერთშორის დამოკიდებულობასა და სოციალურ ცხოვრებაში ახალი ტერმინი „პატრონყმობა“ ჩნდება, რომელიც მანამდე უცნობი იყო. მართალია წინათ „პატრონის“ მსგავსი მნიშვნელობით „უფალი“იხმარებოდა, მაგრამ „ყმა“ მაშინ სოციალური ცნების ტერმინი არ ყოფილა და პატრონყმობის მოსალოდნელი წინამორბედი უფალყმობაც არსადა ჩანს. რასაკვირველია პატრონყმობის დასაწყის ხანად იმაზე ადრინდელი დრო უნდა ვიგულისხმოთ, როდესაც მკაფიოდ ჩამოყალიბებული საპატრონყმო ტერმინოლოგია ჩნდება, მაგრამ ამ მნიშვნელოვანი საკითხის შესწავლისათვის ჯერ მასალები არ მოგვეპოვება და ამის გამო გამოურკვეველი რჩება, თუ რა თვისებისა სა რამდენად ახალი ცნების გამომხატველი გახდა უფალის მაგიერ შემოღებული ტერმინი „პატრონი“, რომელმაც წინანდელ ტერმინს სოციალური ცხოვრების დამოკიდებულების გამომხატველობა სრულებით მოუსპო.

ერთი რამე მაინც ეხლაც ემჩნევა: „პატრონყმობის“ გაჩენასთან ერთად სოციალური დამოკიდებულება წინანდელთან შედარებით საგრძნობლად გართულებული ჩანს და ურთიერთობაც წოდებათა შორის თანდათანობით გაცილებით უფრო განკერძოებული ხდება.

აზნაურსა და ყმას შორის ისეთი უშუალო მარტივი დამოკიდებულება აღარ იყო, როგორიც აზნაურსა და მსახურს შორის სუფევდა. საქართველოში საპატრონყმო წესწყობილების თანდათან უფრო და უფრო გავრცელებასთან და მსხვილი მემამულეობის გაჩენასთან ერთად ყმა თავის პატრონს, აზნაურს უნდა დაჰშორებოდა. განსხვავება მათ შორის სოციალურ ცხოვრებაში სულ უფრო და უფრო უნდა გაძლიერებულიყო და როგორც ქონებრივი, ისევე უფლებრივი დიფერენციაციისს პროცესი მათ იმდროინდელი საზოგადოების ორ სხვადასხვა საფეხურზე მდგომ ერთეულებად ჰხდიდა.

თანამედროვე სართო ყოფა-ცხოვრებით და წესწყობილებით უკმაყოფილების ნიადაგზე წარმოშობილი და სულიერი გასპეტაკებისა და ცხონების წადილით გაღვივებული სამონასტრო მოძრაობა ამავე ხანაში, მე-X-XI სს-ში არამცთუ არ შესუსტებულა, პირიქით უფრო მატულობდა. მისი მოქმედება მარტო საქართველოს კი არა, არამედ საქართველოს გარეშე მდებარე ქვეყნებშიაც იქმნა გადატანილი. თუ წინათაც მონასტრებში მიმავალნი

მოწინავე წოდების წარმომადგენელნი ბლომად იყვნენ, ამ ხანაში მათი რიცხვი თანდათან მატულობდა. გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს სიტყვით უცხოეთში მყოფქართულ სავანეებსაც ისინი მრავლად ეტანებოდენ ბერად აღსაკვეცად. ათონის ქართველთა მონასტერში უკვე ეფთჳმე მთაწმინდელის დროსაც „მ რ ა ვ ა ლ ნ ი მ ო ვ ი დ ი ა ნ საფასითა დიდითა მ ო ქ ა ლ ა ქ ე ნ ი და ს ხ ვ ა თ ა ა დ გ ი ლ თ ა გ ა ნ, რ ა თ ა მ ც ა, მ ო ი პ ა რ ს ნ ე ს მ ო ნ ა ზ ო ნ ა დ“ (ც´ ი´სი და ეფთ´მსი 45). ასევე იქნებოდა უეჭველია სხვა განთქმულ ქართულ სავანეებში საქართველოშიცა და გარეთაც.

ასეთ პირებს თან მონასტრისათვის დიდი ქონება მოჰქონდათ: „მ ო ვ ი დ ი ა ნ ს ა ფ ა ს ი თ ა დ ი დ ი თ ა“ (იქვე 45). მათ შორის ბევრნი იყვნენ, რომელთაც სათითაოდ „ა რ ა-მ ც ი რ ე დ ი ს ა ფ ა ს ე მ ი ე ც ა მონასტრისადა“ (იქვე 43). სავანეებისათვის ასეთ შეძლებულ და წარჩინებულ პირთა მონასტერში ბერად შედგომა ქონებრივად მეტად ხელსაყრელი გარემოება იყო და ამის გამო სახარბიელოც.

მაგრამ ყველა დიდებული და მდიდართაგანი ისე არ იქცეოდა, როგორც ილარიონ კანანახი, რომელიც 20 ლიტრა ოქროზე მეტი ფულისა და განძის შემოწირვისდა მიუხედავად, იმდენად მცირედი სასმელ-საკვებით კმაყოფილდება, რომ „კოკაჲ ღჳნოჲ თუესა შინა და ყ ო ვ ე ლ ი ე რ თ ი და სამი ლიტრა ზეთი და დღივ ე რ თ ი პ ურ ი“ შეადგენდა მის მუდმივ გადაკვეთილ კერძს. „ესე იყო გ ა კ უ ე თ ი ლ ი მისი“ (ც´ ი´სი და ეფ´მესი 46), - ან როგორც ჯოჯიკის მეგანძურთა-უხუცესი გჳრპელი, რომელმაც 15 ლიტრა შესწირა სავანეს, ანდა ათანასე პერითურელი ძითურთ, რომელმაც 340 დრაჰკნად ღირებული უძრავი ქონება გადასცა მონასტერს დ მაინც ორივენი ზემოაღნიშნული რაოდენობის „გ ა კ უ ე თ ი ლ ი“-თ დაკმაყოფილდნენ (იქვე 46,47). პირიქით არა-ერთსა ამ წარჩინებულ და შ ე ძ ლ ე ბ უ ლ პ ი რ თ ა გ ა ნ ს, ვ ი თ ა რ ც ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ა შ ი და ე რ ი ს კ ა ც ო ბ ა შ ი უ პ ი რ ა ტ ე ს ო ბ ა ს ა დ ა ს ი მ დ ი დ რ ე ს მ ი ჩ ვ ე უ ლ ს, მ ო ნ ა ს ტ ე რ შ ი ც ნებსიც თუ უნებლიეთ თ ა ვ ი ს ი პ ა ტ რ ო ნ ყ მ უ რ ი ჩ ვ ე უ ლ ე ბ ე ბ ი ს ა თ ვ ი ს თ ა ვ ი ს დ ა ნ ე ბ ე ბ ა არ შ ე ე ძ ლ ო, გ ა ნ ც ხ რ ო მ ი თ ა და მ ო ს ვ ე ნ ე ბ ი თ ყ ო ფ ნ ა ვ ე რ ა ვ ი წ ყ დ ე ბ ო დ ა. ა მ ი ს წ ყ ა ლ ო ბ ი თ ა მ ქ ვ ე ყ ნ ი ურ ი ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს ყ ო ვ ე ლ გ ვ ა რ ი უ ს ა მ ა რ თ ლ ო ე ბ ა, უ ს წ ო რ მ ა ს წ ო რ ო ბ ა და მ ა ც დ უ რ ო ბ ა, რომლისაგანაც თავის დასახწევადაც გულწრფელი და იდეალისტი პირები საერო ცხოვრებას, საკუთრებას, მახლობელ-ნათესავებს სტოვებდენ და მონასტერ-უდაბნოებში შედიოდნენ, ი მ ა ვ ე უ დ ა ბ ნ ო-მ ო ნ ა ს ტ რ ე ბ ი ს ა კ ე ნ ი კ ა ფ ა ვ დ ა გ ზ ა ს.

ამიტომ ასეთ მოწინავე და მდიდარი წრეების წარმომადგენელთა განურჩევლად მიღება მონასტრების იდეალის სისპეტაკითა და უცვლელად დაცვას დიდ საფრთხეს უქადდა. ეს გარემოება ეფთჳმე მთაწმიდელს კარგად ჰქონია შეგნებული და მთელი თავის ნებისყოფის ძალღონით ამ საშიშროებას კიდეც ებრძოდა თურმე. გ. მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი ს სიტყვით ასეთი დიდი საფასით შემოსულ პირებს ის თურმე ჯერ კარგა ხანს სცდიდა ხოლმე და, როცა დარწმუნდებოდა, რომ მონაზონობას მონდომებულ ამ პირებს თავიანთი წარჩინებულება-სიმდიდრის ჩვეულებისაგან გადაჩვევა ეძნელებოდათ, მათ ბოდიშით მონასტრითგან უკან ისტუმრებდა ხოლმე, რასაკვირველია, მთელი მათი ქონებითურთ. განთქმული ქართველი მოღვაწე ამ პირებს თურმე ასე ეუბნებოდა: „შეგჳნდევით, ვერ მოგპარსავთ“ ბერად, რათგან „თ ქ უ ე ნ კ ა ც ნ ი ხ ა რ თ ს ა ხ ე ლ ო ა ნ ნ ი და ჩ უ ე ნ კ ა ც ნ ი ვ ა რ თ გ ლ ა ხ ა კ ნ ი“. ამას გარდა იმიტომაც, რომ „ო დ ეს ს ა ფ ა ს ე მ ი ს ც ე თ ე კ ლ ე ს ი ა ს ა, გ ა ნ ს უ ე ნ ე ბ ი თ გ ნ ე ბ ა ვ ს ყ ო ფ ა ჲ“ და ვაი თუ „ვერ გაგისუენოთ და მერმე შესწუხდეთ“-ო. საერთო წესის დაღვევაც არ შეგვიძლიამ რათგან „ძმანი ყოველნი ძლიერად შურებიან“, მუშაობენ და თქვენ მსგავსად „ვიეთნიმ მოცალედ იყვნენ“, იგინიცა შეწუხდებიან“-ო (ცა´ ი´ესი და ეფ´თმსი 45-46).

გ. მთაწმიდელის ცნობით ეფთჳმეს ათონის ქართველთა მონასტრითგანთურმებევრი ასეთი შეძლებული ხალხი გაუსტუმრებია. სამაგიეროდ ის თურმე ის სიხარულით იღებდა, თუ „ვინმე მოვიდის ძმაჲ მშრომელი და მდაბალი“. ასეთ შემთხვევაში ის ჩვეულებრივ ამბობდა ხოლმე „გრწმენინ, ძმანო, ამათი მირჩევია შეწყნარებაჲ, ვირე ათასიმცა ვინ დრაჰკანი მომცა“-ო (იქვე 46).

ვითარცა შურისა, მტრობისა და სხვადასხვანაირი უსამართლობის ერთ მთავარ მიზეზთაგანს მომხვეჭელობისა დაკერძო საკუთრების შეძენისადმი და ვაჭრობის გაჩენისადმი მცირეოდენ მიდრეკილებასაც-კი ეფთჳმე მთაწმიდელი მთელი თავისი ძალღონით ებრძოდა. მონასტერში ყველაფერი საერთო უნდა ყოფილიყო, თვითტანისამოსი და შესაწირავებისა და სიგლახაკის აღთქმის დაცვა მათ მონაზონის უმთავრეს მოვალეობად მიაჩნდა. ამიტომ ეფთჳმეს საზრუნავს ის შეადგენდა, რომ ათონი ქართველთა მონასტერში არც ერთი ბერი „არცა გაჰყიდდეს და არცა იყიდდეს და არცა რას მოიწერდეს და არცა რას მოიგებდეს (ე.ი. შეიძენდეს) თჳნიერ მისისა ბრძანებისა“. ასეთი ყიდვა-გაყიდვისა და მომხვეჭელობისადმი მიდრეკილების ყოველგვარი მიზეზი ბერებისათვის რომ მოესპო, „მიზეზი გარდაეკუეთა“, ეფთჳმე მთაწმიდელს ისე მოუწყვია, რომ მონაზონებს „ყოველსავე იგი მისცემნ ვიდრე საცვალამდე და ნემსადმდე“. თუ ამისდა მიუხედავად „ვინმე გარდაჰჳდის ცნებასა მისსა და იყიდის, გინა შესამოსელი, გინა სხუაჲ რაჲმე, გინა საფასე მოიგის, ფიცხლად ამხილის“ და სასტიკად დასჯიდაო (ცნ ესი და ეფ მსი 43).

კერძოსა და საკუთარს ეფთჳმე საერთოსა და საზიაროს უპირისპირებდა ხოლმე. როგორც უძრავი ქონება მონასტერსა ჰქონდა, ხოლო საერთო, საძმო იყო, ისევე მოძრავი ქონებაც სავანეში მხოლოდ საერთოდ უნდა ჰქონოდათ ბერებს მიჩნეული. ამ სამონასტრო ქონების დამუშავებაც ძმათა შეერთებული ძალით წარმოებდა. მონასტრის სამეურნეო და სხვანაირ მუშაობაში ყველა ძმები განურჩევლად **მოვალენი იყვნენ** მონაწილეობა მიეღოთ. თვით მამასახლისიც კი, ეფთჳმე მთაწმიდელი, მოძღვრები და მისის საკუთარი და მათი მოწაფეებიც, თუ რომ სხვა რაიმე საშური საქმე არ ჰქონდათ, ასეთი საერთო მუშაობის მონაწილენი იყვნენ ხოლმე (ცნ ესი და ეფ მსი 47, 48 ღა 50). გ. მთაწმიდელის სიტყვით ეფთჳმე თავის მამასახლისობის დროსაც ყოველთვის „ოდესცა რაჲმე საეროჲ საქმე არნ მონასტრისაჲ, თჳნიერ უცალოებისა, თანავე გავიდის“ და ყოველგვარ სამუშაოში ზღვითგან „ნავისა გამოზიდვა“ იქნებოდა, ნავითგან ხვარბლის გადმოტვირთვა, ან რამე სასოფლო სამეურნეო სამუშაო, ყველაფერში მონაწილეობას იღებდა „და ყოველივე მამაჲ მათ თანავე იყვის, თჳნიერ დიდისა მიზეზისა“-ო (იქვე 47).

რათგან ამით სავანისა და ძმობის საერთო კეთილდღეობის საქმე კეთდებოდა, მონასტრის სამეურნეო და სხვანაირ მუშაობას ეფთჳმე მთაწმიდელი იმდენად მნიშვნელოვნად სთვლიდა, რომ ეს მუშაობა სავალდებულო საეკლესიო წირვა-ლოცვის თანასწორადაც-კი მიაჩნდა და აღიარებული ჰქონდა. გ. მთაწმიდელის ცნობით ცისკრის ლოცვაზე დასწრებისაგან მაგ. ეფთჳმე მთაწმიდელის განკარგულებით გათავისუფლებული ყოფილან ის მონაზონები, „რომელნი ძლიერად შურებოდიან დღჱ-ყოველ და არა მოეცალებინ ძილი“. ასეთ მომუშავე ბერებს „დღისი იგი შრომაჲ მათი ლოცვადვე დაუთვალის“-ო (ცნ ესი და ეფ თმსი 36).

გ. მთაწმიდელის საისტორიო თხზულებითგან ჩანს, რომ ეფთჳმეს ყოველნაირი ცდის, საკმაო დროის განმავლობაში გამოცდისა და გულდასმით შერჩევის და მიუხედავად, მაინც ათონი ქართველთა მონ

ასტერში ბერად შესულ წარჩინებულ და მდიდართა წრეების შვილთა შორის არაერთი ისეთი პირი აღმოჩენილა, რომელთ ა ც მონასტერშიაც თავისი წოდებისა და წრის ჩვეულებისათ ვის თავის დანებება ვერ მოუხერხებია: კერძო საკუთრების ქონებაზე ხელი ვერ აუღია, საერთო მუშაობას ვერ შესჩვევია და მძიმე საქმისაგან თავის დახწევასაც ცდილობდა. ასეთ მონაზონთაგან ზოგი სრულებით პატიოსანი და გულწრფელად გატაცებული პირი იყო, მაგრამ თავისი წრის ზნე-ჩვეულებისა და დედის ძუძუსთან შეთვისებული რწმენის უარყოფა მეტად ძნელია და მომეტებულ ნაწილად შეუძლებელიც.

გ. მთაწმიდელს ამის დამამტკიცებელი ერთი ფრიად დამახასიათებელი შემთხვეულება აქვს აღწერილი. ათონის მონასტერში ერთი ბერი ყოფილა, რომელსაც მთავარდიაკონობაც-კი მიუღია ეფთჳმე მთაწმიდელის დროს. შთამომავლობით იგი „შერაცხილთა შვილი“ ყოფილა და მდიდარი ისე, რომ ბერად შესვლის დროს „არა მცირედი საფასე მიეცა მონასტრისადა“. სავანეში ყოფნის დროს ყველანი დარწმუნებულან, რომ ის „ღირსი კაცი“ იყო. მაგრამ მას თან შესამოსელი, „კუართი“ მიუტანია მონასტრის ეკლესიაში, რომელიც, თავისთვის უნდოდა რომ ჰქონოდა და „არა ჰნებავნ, რათამცა ვინმე შეიმოსა იგი თჳნიერ მისსა“. ეს გარემოება სხვა დაიკვნებსაც სცოდნიათ და როდესაც ერთხელ ეფთჳმე მთაწმიდელმა სხვა ვიღაცა მთავარდიაკონს უბრძანა იმ მდიდარი და წარჩინებულთა შვილის მთავარდიაკონის კვართით შემოსილიყო საწირავად, მას მამასახლისისათვის მოუხსენებია, ვაითუ ამ შესამოსელის პატრონი ამის გამო შეწუხდეს, „რამეთუ არა ჰნებავს, რათამცა ვინმე შეიმოსა კუართი“ მისი-ო. მაშინ ეფთჳმეს ის მთავარდიაკონი თავისთან დაუბარებია და წყნარად უკითხავს, გნებავს, თუ არა, რომ შენი კვართი ამ მთავარდიაკონმა შეიმოსოს და ჩემთან ერთად სწიროსო? უპასუხოდაც მის სახეზე ეფთჳმეს შეუმჩნევია, რომ მთავარდიაკონს ეს ვერაფრად მოსწონებია, და ეფთჳმე მთაწმიდელი მაშინვე წირვას შესდგომია. წირვის დამთავრების უმალ ეფთჳმე მთაწმიდელს ის მთავარდიაკონი კვლავ თავისთან მოუხმია და უკითხავს: „მითხარ ჭეშმარიტი „რაჲ დაგიტევებიეს სოფელსა შინა“ ამის საპასუხოდ მას მასახლისისათვის მოუხსენებია: „წმიდაო მამაო, არა უმეცარ არს ღისებაჲ შენი, რამეთუ მშობელნი და ძმანი და საფასენი და მონაგებნი არა მცირედნი დამიტევებიან და რაჲ იგი ჴელთა შენთა წმიდათა მომიცემიეს, თჳთ უწყი“-ო. მაშინ ეფთჳმეს უთქვამს: ნუ თუ შენ ასეთი განწირულების შემდგომ შენთვის მოსალოდნელი „მადლი და სასყიდელი“ გინდა გააქარწყლო და „წარწყმიდო კუართისა ამის შენისათჳს“-ო?. მთავარდიაკონს შეძრწუნებულს რომ უპასუხნია, „ნუ იყოფინ მამაო!“-ო, ეფთჳმე მთაწმიდელს თურმე მაშინვე ცეცხლი მოუტაინებია და სიტორიკოსის სიტყვით მან იქვე „თჳსთა ჴელითა შთააგდო კუართი იგი ცეცხლსა და ესრეთ დაიწუა“-ო. ასე იქცეოდა თურმე ეფთჳმე ყოველთვის სხვა ამისთანა შემთხვევებში და „უკეთუ ვისმეაქუნ შესამოსელი, გინა სხუაჲ რაჲმე საჴმარიდა არა ჰნებავნმას, რათამცა აჴმარა იგი ძმასა თჳსსა, რა ჟამს უჴმნ მას, ეგრეთვე დასწჳს ცეცხლითა“-ო. ამ შესანიშნავი ქართველი მოღვაწის მთავარი საბუთი და საყვედური ასეთ შემთხვევებში იმაში მდგომარეობდა, რომლითაც კერძო საკუთრების მოტრფიალე ბერს არცხვენდა და ეუბნებოდა ხოლმე: საღმთო წერილში „სულთა ჩუენთა დადებაჲ ბრძანებულთა ძმათა ჩუენთა-თჳს და შენ“ ამ „გახრწნადსა საჴმარსა აღირჩევ უფროჲს ძმისა შენისა“ და ნუ თუარ გრცხვენიან ო? (ცნობილი ეფთჳმისი 43-44).

ასეთი გამწარებული და დაუნდობელი ბრძოლისდა მიუხედავად ათონის ქართველთა მონასტერშიაც თვით ეფთჳმე მთაწმიდელის მამასახლისობის დროსაც

მონაზონთა შორის კერძო საკუთრებისადმი მისწრაფება მაინც ძლიერი ყოფილა. ეფთჳმეს თანამედროვე ბერები ამტკიცებენ და ამბობენ: „მრავალგზის გჳხილავს რომელ გინა საბეჭურნი იყვნიან, გინა შესამოსელი, ანუ თუ კუნკული ცეცხლითა დაწუნის ზღუდესა შინა“-ო (იქვე 43).

თუ საქართველოზე ასეთ დაშორებულსა და ამიტომ ქართულ ი ყოფა-ცხოვრების გავლენისაგან შედარებით უფრო უზრუნველ ყოფილ სავანეში, როგორიც ათონის ქართველთა მონასტერი იყო, აზნაურთა და სხვა მოწინავე წოდებათა და წრეების შთამომავლობის მონაზონ ების გამრავლებას სამონასტრო მოღვაწეთა სულისკვეთებისათვ ის ასეთი თავისებური ელფერი მიუცია, კერძო საკუთრებისადმ ი მისწრაფება ასე გაუძლიერებია და სამონაზნო მოქალაქეობაში შეგამათისა და „განსვნების“ ცხადი წადილი წარმოუშვია, ადვი ლი წარმოსადგენია, რამდენად ძლიერი უნდა ყოფილიყო საქარ თველოში მდებარე მონასტრებში მომხდარი ცვლილება. იქ წარჩინებულ და შეძლებულთა შვილების მონასტრითგან უკან გასტუმრება და აღკვეცაზე უარის თქმა, მათი მახლობლების გავლენიანობის გამო, რასაკვირველია, გაცილებით უფრო ძნელი იყო. ეფთჳმე მთაწმიდელივით ძლიერი, შეუდრეკელი ნებისყოფის პატრონი და უცილობელი ავტორიტეტით მოსილი პირი ბევრი არ მოიძებნებოდა, რომ სამონასტრო იდეალების ამ წამლეკავი გავლენის წინააღმდეგ მაშინ ბრძოლა მოეხერხებინა, უეჭველია ეს გავლენა სამონასტრო ცხოვრებაში შემოჭრილი ცვლილების თანდათანობით გაძლიერების გამო ადგილობრივ, სადაც ერისკაცობაში ყველგან უკვე საპატრონყმო წესწყობილება გაბატონებული იყო, ისე შესამჩნევიც არ უნდა ყოფილიყო. ამგვარად და ამ გზით თვით მონასტრების მოღვაწეთა შემადგენლობის სოციალური სა დაურობა შეიცვალა. მონასტრები მოწინავე წოდების შვილებით აივსო და დაბალ წრეებს სამონასტრო მოღვაწეობისადმი მიმყვა ნებელი კარი დაეხშათ. ერთი სიტყვით მონასტრებიც თავისი პირადი შემადგენლობის შთამომავლობის წყალობით არისტოკრატიულ დ აწესებულებად იქცენ.

ხოლო რათგან ეპისკოპოსად მხოლოდ ბერი შეიძლება არჩეული და კურთხეული ყოფილიყო, ამიტომ უმაღლესი საეკლესიო ხელისუფლებაც მთლად მა ღალი წოდების წარმომადგენელთ ჩაუვარდათ ხელში და სხვებს ყველას გზა შეეკრათ.

რამდენადაც ყოველი ეპისკოპოზი თავისი სამწყსოს ცხოვრების მესაჭე იყო და გავლენა ჰქონდა, წოდებრივი უპირატესობის ნიადაგზე აღზრდილი და მონასტერშიაც წინანდელი უწოდებრივობის მაგიერ დაახლოვებით იმავე წოდებრივ უპირატესობათა მხილველი, თანაც ხშირად ამისივე წყალობით დაწინაურებული მაღალი სამღვდელოება ხუცეს დ კურთხევის დროსაც შთამომავლობით თავისსავე მსგავსს უკა ფავდა გზას. ეს პროცესი უეჭველია უკვე მე-X ს-შიუნდა იყოს დაწყე ბული, რათგან, როგორც გ. ხუცესმონაზონის ქვემომოყვანილი ცნობითგან ჩანს, მე-XI ს-ისშუა წლებში დაბალი წრის შვილის ღვდლად კურთხევა უკვ ე სრულებით არაჩვეულებრივი და „საკჳრველი საქმე“ ყოფილა (ც́ჲგ́ი მთ́წმდლსჲ 326-327). ამნაირად მთელი ქართული ეკლესია არისტოკრატი ული გახდა.

ეკლესიის მსახურთა და მონასტრის მკვიდრთა სოციალური შემადგენლობის ასეთ შეცვლასთან ერთად, ეკლესია უნდა ქვეყნის ყოველდღიურ ბრძოლაში ნებსითაც და უნებლიედაც ჩათრეული ყოფილიყო. ეპისკოპოზებს მეტადრე მაინც და ნაწილობრივ მღვდლებსაც არ შეეძლოთ იმ ლოსიალურ ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიეღოთ, რომელიც

მაშინ მეფესა და დიდგვარიან აზნაურთა შორის წარმოებდა. არ შეეძლოთ მებრძოლთა ერთ-ერთი მხარისათვის თანაგრძნობა და თვით დახმარებაც-კი არ აღმოეჩინათ. თავისი მღალი წოდებისა და საპატრონყმო დამოკიდებულების წესებისა და მსოფლმხედველობის გავლენისაგან თავის დაღწევა იშვიათად თუ ვისმეს შეეძლო და ამის წყალობით მაშინდელ ქართველ სამღვდელოებას თავისი პირდაპირი მოვალეობის პირნათლად ასრულების საშუალება არ ჰქონდა: მებრძოლთა და მოპირდაპირეთა პირუთვნელად შემრიგებლობა გაუძნელდებოდა, მოყვასისადმი ქრისტიანული სიყვარულისა და ზნეობის იდეალის მაგალითად და განმახორციელებლად ვერც თითონ იქნებოდა და ვერც ღირსეულ, დაუძრახველ მასწავლებლად გამოვიდოდა. დიდი, პირად ზნეობრივ თვისებათა მქონებელი, საეკლესიო მოღვაწეები, რასაკვირველია, მაშინაც იყვნენ საქართველოში, მაგრამ საუბარი აქ უმრავლესობაზე გვაქვს, რათგან იმ პირთა გავლენა არ ჩანდა.

ზევით უკვე აღნიშნული გვქონდა, თუ რამდენად თავგამოდებით ებრძოდა ეფთჳმე მთაწმინდელი ათონის ქართველთა სავანეში სამონასტრო იდეალების ამ გამანადგურებელ გავლენას, ისიც აღნიშნული გვქონდა, რომ უცხოეთშიმდებარე ქართულ მონასტრებს ამის წინააღმდეგ თავის დაცვა შედარებიტ უფრო ადვილად შეეძლოტ. საერთოდ, როგორც ჩანს, იქ მონასტრის წინანდელი უწოდებიობისა და სხვა იდეალები შედარებით უკეთ ყოფილა კიდეც დაცული. ვითარცა საქართველოს გარეშე მცოვრებთ შეჰშვენით, მათთვის თავიანთი სამშობლოს ყოფაცხოვრების მაშინდელი ყოველი ნაკლის შემჩნევაც უფრო ადვილი უნდა ყოფილიყო. იქნებ სხვათაშორის ამითაც უნდა აიხსნებოდეს, რომ ქართული ეკლესიის ამ საპატრონყმო და არისტოკრატიულ წესებისა და სხვადასხვა ამასთანავე დაკავშირებული ცხოვრების სიდუხჩირის გაბედულ მოწინააგმდეგედ სწორედ ათონის ქართველთა სავანის მამასახლისი, გამოჩენილი ქართველი მწერალი და მეცნიერი გიორგი მთაწმიდელი აღმოჩნდა.

გ. მთაწმიდელი იმდეწნად განთქმულ მოღვაწედ ითვლებოდა მაშინდელ საქართველოში, რომ ჯერ კიდევ იმ დროს, როდესაც ბაგრატ IV–ე კონსტანტინეპოლში იყო, მეფემ მას საქართველოს უმნიშვნელოვანესი საეპისკოპოსოს მღვდელმთავრობა, ჭყონდიდლობა შეაძლია. მაგრამ მან ადმინისტრატიული მოღვაწეობა არ მოისურვა და შენაძლევზე უარი განაცხადა (ცხგი მთწმდლსჲ 305).

ხოლო როცა გ. მტაწმიდელმა თავისი სამწერლობო მოღვაწეობის გეგმა განახორციელა, ბაგრატ IV–მ გიორგი კვლავ საქართველოში მოიპატიჟა თავისი თხზულებებისა და თარგმანების გასავრცელებლად. ამ მეორეგზის მოპატიჟებაზე ათნის ქართველთა მამასახლისს უარი არ უთქვამს და 1060 წ. შემოდგომას საქართველოსაკენ გამოემგზავრა კიდეც. ფოთითგან მოყოლებული ქუთაისამდის და იქითგან ქართლამდის, სადაც მაშინ ბაგრატ IV–ე იმყოფებოდა, ხალხი მეფითურთ დიდით ფატარამდი აღტაცებიტ შეხვდა ამ გამოჩენილ ქართველ მეცნიერსა და მოღვაწეს (იქვე 316–317).

მაგრამ სამშობლოს ნახვით გამოწვეული გ. მთაწმიდელის სიხარული ჩვენი ქვეყნის მაშინდელ მდგომარეობას გაუმწარებია.

ბაგრატ IV–ის მეფობაში, სწორედ ამ დროს საქართველოში დიდი შიმშილობა ყოფილა ისე, რომ „არაწმიდანი საჭმელნი, ქრისტიანეთათჳს საჩმლად დაყენებულნი, ნიჩად დიდად შიმშილსა მიეძღვანებოდეს და შვილნი, სასურველნი და საყვარელნი მშობელთანი, ღოცვითა მოთხოვნილნი ღმრთისაგან, საწყინელ და საძულველ მშობელთა იქმნებოდეს“–ო. ხოლო რათგან ისტორიკოსის სიტყვით, როდესაც „მოიწიოს ზეგარდმო რისხვა კაცთა ნათსავთა ზედა, არა ხოლო თუ

გლახაკნი შეიწრდებიან, არამედ მდიდარნიცა ნაკლულევან იქმნებიან“–ო, ამიტომ საქართველოშიაც მაშინ „ყოველნივე იტანჯნეს“ (ცხ. გ. მთწმდლსჲ 325).

ასეთი საერთო გაჭირვების დროს, რომელნიც „ამას საზარელს ბოროტსა მძლე ექმნეს“ და ძლივსძლიობით „სიყმილისა სიკუდილსა დაშთეს“ და „ჟამსა მას განსაცდელისასა მცირედ თანა წარჰკდეს“, უმთავრეს გაჭირვების ხანას თავი დააღწიეს, მაინც „თუცა ვინ დათომილ იყო, მრავლითა ჭირითა ცხოვნდებოდეს და შორის სიკუდილისა და ცხოვრებისა მყოფი იყო“, რათგან თუმცა შიმშილობის სიძლავრე „მცირედ უმოლხინეს ქმნილ იყო“, მაგრამ ჯერ კიდევ „ნეშტი განსაცდელთა იწროებისა სრულიად არა თანა წარსულ იყო“–ო (ცხ. გ. მთწმდლსჲ 325–326). დიდი გაჭირვებაში დახვედრიან დიდებულ ქართველ მოღვაწეს მისი მახლობელი ნათესავებიც, „თჯისნი“ მისი „ფრიად დაღონებულნი

დისწულნი ორნი და შვილნი მათნი ყრმანი მცირენი“ (იქვე 326).

საქართველოში ყოფნამა და იმ დროს მძვინვარე შიმშილობაში მაშინდელი ცხოვრების ვითარების უშუალო დაკვირვებამ გიორგი მთაწმიდელს ბევრი რამ დაანახა, რაც ჩვეულებრივ პირობებში ეგების ვერც დაენახა, ან ვერ დაჰკვირვებოდა. სწორედ ამ დროს, როდესაც დიდი შიმშილობის გამო ხალხი საქართველოში საშინელ გაჭირვებაში იყო, გიორგი მთაწმიდელს შემჩნევია, რომ ყოფილა ერთი „ეპისკოპოზიმდიდარი და წარჩინებული, რომელსა იგი . . . ჰბრძოდა ეშმაკი, რათა სიმდიდრითა საფასეთათა თჯისთათა ეკლესიანი შეამკუნეს და განაშუენნეს და რათა მონასტერთა შინა აღაპიდაიდვას და ამით მიზეზითა სცჯდა სიმდიდრესა თჯსსა, ხოლო გლახაკთა ყოვლადვე არა მიჰხედვიდა“ (გ. ხუცესმონაზონი, (ცხ. გ. მთწმდლსჲ 323).

როდესაც ეკლესიათა შემკობა–გამშვენიერებითა და თავისთვის აღაპის გაჩენით გატაცებული ზემოხსენებული აპისკოპოზი გიორგი მთაწმიდელს იმდენად დაუახლოვდა, რომ თავისი გულისნადები და მოქმედების მიზანი დაუშალა, მაშინ გიორგის მისთვის პირდაპირ გაუცხადებია: „მეუფეო, ეგე ბრძოლა ბოროტისა მტერისა არს, რათამცა ეკლესიათა და აღაპთა მიზეზითა გლახაკთა უწყალობასა შინა მოგკლა, რამეთუ არა თუ ამას გეტყჳს ღმერთი, ვითარმედ „ეკლესიანი შეამკუენითო“, არამედ, რამეთუ <<მშიოდა და არა მეცით მე ჭამადი>>, ვითარცა იტყჳს იოანე ოქროპირი“–ო (გ. ხუცესმონაზონი 323–324).

მაშასადამე იმ დროს, როდესაც ქვეყანა და ხალხი შიმშილობისაგან იღუპებოდა, გაჭირვებული, მომაკვდავი ხალხის ნივთიერი დახმარების მაგიერ ეკლესიების აშენებასა და გამშვენიერებაზე ფიქრი და ზრუნვა, რომ ამ გზით თავისთვის საუკუნო აღაპი გაეჩინა და სახელი განეთქვა, გ. მთაწმიდელის აზრით ბოროტი სულისა და ეშმაკის ჩანაგონებია, რათგან იესო ქრისტეს არასდროს არ უთქვამს „ეკლესიანი, შეამკუენით“–ო, არამედ მშიერ–მწყურვალთა და გაჭირვებულთა დახმარებას ასწავლიდა ის ყველას. ფორმალური წესებითა და უსიცოცხლო გარეგნულობით გატაცებული იმ დროინდელი და საერთოდ საშუალო საუკუნეების ქრისტიანობისა და თვით იესო ქრისტსტესგან მოყვასისადმი ნაადერძევი ცხოველყოფელი და თავგანწირული სიყვარულის დიდადი მცნების დაპირიპირება ამაზე უკეთესად უეჭველია, ძნელი იყო. ყოველ შეგნებულს შეეძლო კარგად ეგრძნი, რა დიდი განსხვავება იყო მათ შორის და რამდენად დაშორებული იყო იმდროინდელი ეკლესია ქრისტიანობის პირვანდელ იდეალებს.

გ. ხუცემონაზონის ცნობით გიორგი მთაწმიდელი საქართველოში ჩამოსვლისა და ყოფნის დროს ყველგან და ყოველთვის „მდიდართა ასწავებდა წყალობად გლახაკთა, ხოლო გლახაკთა მოთმინებასა ასწავებდა და ქველისსაქმრითა წარგზავნიდა “ (ცხ. გ. მთწმდლსჲ 321). ამ გარემოებას

ზემოდასახელებული ავტორი არა ერთხელ ეხება და სხვაგანაც აღნიშნული აქვს, რომ დიდებული ქართველი მოღვაწე „მ დ ი დ ა რ თ ა კ უ ლ ა ს ა ფ ა ს ე თ ა გ ა ნ ბ ნ ე ვ ი ს ა თ ჯ ს დ ა უ მ ე ტ ე ს ყ ო ვ ლ ი ს ა გ ლ ა ხ ა კ თ ა წ ყ ა ლ ო ბ ა ს ა ა მ ც ნ ე ბ დ ა“–ო (იქვე 323).

მაგრამ გ. მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი მ ა რ ტ ო ა მ ნ ა ი რ ი ქ ა დ ა გ ე ბ ი თ ა რ დ ა კ მ ა ყ ო ფ ი ლ ე ბ უ ლ ა. ბუნებით იგი აქტიური ნებისყოფის პატრონი იყო, რომ ასეთი შედარებით პასიური მოქმედებით დაკმაყოფილებულიყო.

შიმშილობის დროს გ ი ო რ გ ი მ თ ა წ მ ი დ ე ლ მ ა სწორედ აქტიურლი მოქმედების უნარიც გამოიჩინა: მან „შეკრიბა რომელნიმე ქალაქთაგან, რომელნიმე დაბათაგან, სხუანი სრულიად უდაბურთა ადგილთა პოვნა, სხუანი მ ო ნ ე ბ ი ს ა გ ა ნ გ ა მ ო ი ყ უ ა ნ ნ ა“ ხ ო ლ ო ს ხ უ ა ნ ი უ მ წ ა რ ე ს ი ს ა ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს ა გ ა ნ ი ჳსნნა“, გამოზარდა, გაწვრთნა და განსწავლა და შმედეგ „ე ს ე – ვ ი თ ა რ თ ა შ ე უ რ ა ც ხ თ ა ს ა ქ მ ე თ ა გ ა ნ მ ღ ვ დ ე ლ ა დ უ ბ ო წ ო დ, მ ნ ე დ ს ა რ წ მ უ ნ ო დ ქ რ ი ს ტ ე ს ა შ ე წ ი რ ნ ა“–ო (გ. ხუცესმონზონი 326). ბიოგრაფს აღნიშნული აქვს, რომ გიორგი მთაწმიდელის ამგვარმა მოქმედებამ მთელ საქართველოში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა და, „ყ ო ვ ე ლ ს ა ა ღ მ ო ს ა ვ ლ ე თ ს ა გ ა ნ ე ფ ი ნ ა ს ა ქ მ ე ე ს ე ს ა კ ჯ რ ვ ე ლ ი“–ო (იქვე). რატომ მერმე? რით გააკვირვა მან თავისი მახლობელი და შორეული თანამედროვენი? რასაკვირველია იმით კი არა, რომ თავისი გამჭრიახობით სხვადასხვა პირები შიმშილისაგან მოსალოდნელ სიკვდილს გადაარჩინა, არამედ იმ თავისი გაბედული მოქმედებიტ, რომლითაც გ. მთაწმიდელმა მაშინდელ ქართულ ეკლესიაში შეჭრილი პატრონყმობის საფუძველი, წოდებრივობის გაბატონებული პრინციპისა და არისტოკრატიული წესწყობილების ქვაკუთხედი შეაწყია, რომ გუშინდელი ყმები, რომლებიც თვითონვე „მონებისაგან გამოიყუანა“, განსწავლა, მღვდლად აკურთხა და ამნაირად მაღალი წოდების შვილთაგან გამოსულ მღვდლებს გვერდში ამოუყენა. ამით გ. მთაწმიდელმა საქართველოსი ყველას აგრძნობინა, რომ ეკლესიის მსახურთათვის წოდებრივ შთამომავლობასა და გავარიშვილობას–კი არ უნდა დაეძებდნენ, არამედ პირად ღირსებას, რიმ ეკლესიაში ამ მხრივ ყველანი თანასწორი უნდა ყოფილიყვნენ. ერთი სიტყვით გ. მ თ ა წ მ ი დ ე ლ მ ა მ ა შ ი ნ დ ე ლ ი ქ ა რ თ უ ლ ი ე კ ლ ე ს ი ი ს ი ე რ ა რ ქ ი ი ს ა რ ი ს ტ ო კ რ ა ტ ი უ ლ ი წ ე ს წ ყ ო ბ ი ლ ე ბ ი ს დ ე მ ო კ რ ა ტ ი უ ლ ა დ შ ე ც ვ ა ლ ა ს ც ა დ ა.

უეჭველია გ. მთაწმიდელის ეს ნაბიჯი იმ დროისათვის მეტად გაბედულ მოქმედებად უნდა იქმნეს მიჩნეული, რათგან უნდა გვახსოვდეს, რომ მთელი საქართველოს მაშინდელი ყოფა–ცხოვრება სწორედ წოდებრიობაზე და არისტოკრატიის ბატონობაზე იყო დამყარებული. გ. მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი ს ა მ მ ო ღ ვ ა წ ე ო ბ ი ს ს ი დ ი ა დ ე უ ფ რ ო ც ხ ა დ ი გ ა ხ დ ე ბ ა ჩ ვ ე ნ თ ვ ი ს, თ უ გ ა ვ ი ხ ს ე ნ ე ბ თ, რ ო მ დ ა ს ა ვ ლ ე თ ე ვ რ ო პ ა შ ი ა ც ე კ ლ ე ს ი ი ს ა დ ა მ ო ნ ა ზ ნ ო ბ ი ს დ ე მ ო კ რ ა ტ ი ზ ა ც ი ა მ ხ ო ლ ო დ მ ე–XIII ს–შ ი დ ა ი წ ყ ო და რომის ეკლესიის სამღვდეოებისა და მონასტრების არისტოკრატიული ტრადიციების შეცვლა პირველად მხოლოდ ფრანცისკმა სცადა (A. H a r n a c k. Das Mцnchthum, 5. A ufl., S. 49, 50).

უეჭველია დიდი სახელგანთქმულობის სწალობითა და თავისი ქადაგებით გ. მთაწმიდელს ღრმა შთაბეჭდილება მოუხდენია : მის სიტყვას მძლავრი გავლენა ჰქონია. ასე გასინჯეთ, გ. ხ უ ც ე ს მ ო ნ ა ზ ო ნ ი ს სიტყვით, გიორგი მთაწმინდელმა მდიდარი ეპიზკოპოზიც –კი ზემომოყვანილ „სწავლათა თჯსთა მიერ მოწყალებად გლახაკთა მოიყვანა და ფრიად განყოფად იწყო უღონოთა და დავრდომილთა“ იმდენად, რომ ყველა მნახველს უკვირდა კიდეცაო (ც ̀ ჲ გ ̀ ი მთა წმ ̀ დლჲ 324).

გ. მთაწმიდელის სიტყვას ისეთი მიმზიდველობა ჰქონია, რომ თვით მეფე, კათალიკოზი და ბევრი ეპიზკოპოზებიც –კი აღსარების სათქმელად და ცოდვათა

მოსანანიებლად მასთან მოდიოდნენ. ილარიონ ქუთათელი მის მოწაფედაც–კი გამხდარა. აუარებელი ხალხი მოაწყდა თურმე მას მოძღვრების მოსასმენად და მოლვა–კურთხევას მისაღებად (იქვე 319–21).

მაგრამ რასაკვირველია გ. მთაწმიდელის მცდელობას, რომ ქართული ეკლესიის წესწყობილება დემოკრატიულად შეეცვალა, ყველა ერთნაირი გრძნობით არ შეხვდებოდა, უეჭველია ყველანი მოხიბლულები არ იქნებოდენ, თუ მისი მოქმედების გაბედულობით ყველანი გაკვირვებულნი ყოფილან. ამ პირველ განცვიფრებას უეჭველია სხვადასხვა წოდებაში და წრეში სულ სხვადასხვა გრძნობა უნდა წარმოეშვა. რამდენადაც დაბალი წრეები და შეგნებული მოღვაწეები გახარებული და აღტაცებული იქნებოდენ, იმდენადვე არისტოკრატიული სულისკვეთებით გამსჭვალული სამღვდელოება, მათი თანამოგვარენი და თანამორწმუნენი ამ მოქმედებას თავისი წოდების უფლებათა შეურაცხყოფად და ეკლესიის დამაქვეითებელ მოვლენად მიიჩნევდენ.

მართლაც ისტორიკოსის სიტყვითაც, გაკვირვებასთან ერთად გიორგი მთაწმინდელის ამ მოღვაწეობას სათანადო წრეებში დიდი უკმაყოფილება და აღშფოთებაც გამოუწვევია, „მაბრალობელნი“ გამოსჩენია ისე, რომ მისი მოწაფე და ცხოვრების აღმწერელი იძულებული გამხდარა თავისი და საქართველოს დიდებული მოძღვრის დასაცავად მისი სიკვდილის შემდგომაც ხმა ამოეღო „საბრალობელად მაბრალობელთა მათ უბრალოსთა, რომელთათჳსთ იგივე ვჰგონებ, რომელ არცა თუ კეთილსა მას თსვარსა ერიდენ ბრალობად, რომელი იგი გამოვიდა თესვად თესლისა, ვითარცა სახარებასა წერილ არს“–ო (გ. ხუცესმონაზონი, 327).

მაშინდელი სოციალური თვალსაზრისით მეტად გაბედული ნაბიჯის გასამართლებლად და მოწინააღმდეგეთა ჩასაჩუმებლად მის მოწაფეს შემდეგი, ალბათ თავისივე მოძღვრისაგან გაგონილი საბუთები აქვს მოყვანილი : „ესე ნუ ვის უკჳრს, რამეთუ მამათმთავარიცა დიდი იოსებ მონა იყო და სიწმიდე მისი ყოველთა შორის იქნების, რომელი იგი უკანასკნელ მეფე იქმნა ეგჳპტესა. ხოლო დავით და ამოს არა მწყემსნი იყუნესა, რომელი იგი ერთი მეფე იქმნა, ხოლო მეორე წინასწარმეტყუელი“–ო (იქვე 326).

თუ იოსებ მამათმთავარს მონად ეგვიპტეში ყოფნამ არა დაუშავა რა და შემდეგ ეგვიპტეშივე თითქმის მეფედაც–კი იქცა, დავითიც წინათ მწყემსად ნამყოფი ებრალეთა მეფედ ცხებულ იქმნა, მწყემსობისდა მიუხედავად, და ამოსიც შემდეგ წინასწარმეტყველად გახდა, რატომ არ შეიძლებოდა რომ გუშინ ყმად ნამყოფ ქართველს, თუ რომ პირადი ღირსებებით შესაფერისი გამოდგებოდა, მღვდელ–მსახურის პატივი მიეღო? უჭველია ამ საყურადღებო საგანზე ერტის მხრით გ. მთაწმიდელსა და მის მომხრეებს, მეორეს მხრით მის „მაბრალობელ“ მოწინააღმდეგეებს თავიანთი დებულების სიმართლის დასაცავად არა ერთი საბუთი და „საბრალობელი“ მოსაზრება ექმნებოდათ წამოყენებული, მაგრამ ისტორიკოსი გ. ხუცესმონაზონი სხვას აღარაფერს მოგვითხრობს.

ზემოაღნიშნული მიზეზების გამოვე, გამოურკვეველი რჩება, თუ რატომ მიანება თავი საქართველოს გ. მთაწმიდელმა : 5 წლის გულმოდგინე მოღვაწეობის შემდგომ თავისი მიზანი ამ დროისთვის უკვე განხორციელებულად თუ არა, მოვალეობა მაინც ასრულებულად მიაჩნდა და ამის გამო თავისსავე მონასტერში უკან დაბრუნება საჭიროდ სცნო, თუ მოწინააღმდეგე წრეების ბრძოლა იმდენად ძლიერი აღმოჩნდა, რომ თავისი იდეალის განხორციელება ამოა ცდად წამორმოუდგა და ამიტო ისევ საქართველოთგან წასლა ირჩია ? მომავალში ეგების ამ საკითხის გადასაჩრელადაც აღმოჩნდეს მასალები, ეხლა–კი შეიძლება ითქვას, რომ გ.მთაწმიდელს, ვითარცა მხოლოდ ერთი მონასტრის წინამძღვარს,

მთელი ქართული ეკლესიის დემოკრატიზაციის განხორციელება არ შეეძლო : ამის უფლება მარტო საეკლესიო კრებას ჰქონდა. საქართველოს სამეფო ტახტზე რომ მაშინ ბაგრატ IV–ის მაგიერ დავით აღმაშენებელის მსგავსი ძლიერი პიროვნება და ბრძენი მმართველი მჯდარიყო, ეგების გ. მთაწმიდელის სრულებით გამარჯვებული ყოფილიყო. მაგრამ ბაგრატ IV–ეს ამის განხორციელება არ შეეძლო : ქართული ეკლესიის დემოკრატიზაცია მაშინდელ პირობებში იმდენად რთული და ძნელი საქმე იყო, რომ ისეთმა დიდმა და ძლიერი ნებისყოფის პატრონმა პიროვნებამაც–კი, როგორიც დავით აღმაშენებელი იყო თითქმის ნახევარი საუკუნის შემდგომაც რუის–ურბნისის 1103 წ. კრებას – დიდი გაჭირვებით განახორციელებინა. მით უმეტეს დიადია ის ღვაწლი, რომელიც გ. მთაწმიდელს, ვითარცა დემოკრატიული რეფორმის პირველ ქადაგებელ და მისი განხორციელების პირველსავე მცდელს ქართველი ერის წინაშე მიუძღვის!

§ 6. მონასტრების წესწყობილების ძირითადი საკითხისათვის : თანამდებობის პირთა მონარქიული პრინციპის მიხედვით დადგენის წესის მაგიერ რესპუბლიკური წესის შემოღება.

პირვანდელი მეუდაბნოეობა, ვითარცა მარტომყოფობაზე დამყარებული და საერო ხელისუფლებისადმი უარყოფითი გრძნობითა და ანარქიული პრინციპებით გამსჭვალული, უმთავრესად პირადი სულიერი მოძღვრის პატივისცემასა და მორჩილებაზე იყო დამყარებული. არ პირვანდელი ქართული მეუდაბნოეობის წესწყობილების იმ ძირითადი საკითხის შესასწავლად, რომელიც თანამდებობის პირთა, ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, უმთავრესად მამასახლისის დადგენის წესს ეხება, ჯერ არავითარი მტკიცე ცნობები არ მოგვეპოვება. ამიტომ ამ საგულისხმო და მნიშვნელოვანი პრობლემის შესწავლა და გაშუქება მხოლოდ სამონასტრო მოზრაობის საქართველოში დაწყების დროთგან შეიძლება.

უეჭველია ამ ხანისათვის მეუდაბნოეობას უკვე მტკიცედ ჩამოყალიბებული წესები ექნებოდა საქართველოში, რომელიც საფიქრებელია ნაწილობრივ მაინც ახლად დაწყებულ სამონასტრო ყოფა–ცხოვრებასაც უნდა ჰქონოდა შეთვისებული. მაგრამ მეუდაბნოეობასა და სამონასტრო წესწყობილებილებათა შორის ისეთი თვალსაჩინო განსხვავება იყო, რომ ამ საკითხშიაც ცვლილება მოსალოდნელია და შესაძლებელია ახალი პრინციპიც შემოღებული ყოფილიყო. ჯერ ამ პრობლემის გაშუქებლადაც საჭირო ცნობები არ გვაბადია, მაგრამ გრ. ხანძთელი, სამონასტრო მოძრაობის მეთაური, საქართველოში ახალი წესდების შექმნას რომ მთავარ ყურადღებას აქცევდა, ეს გარემოება გ. მერჩულსაც აქვს აღნიშნული.

სამონასტრო წესების განვითარება–შეცვლის დროს უცხოეთის სამონასტრო გამოცდილებითაც ხელმძღვანელობდენ ხოლმე. ამიტომ გრიგოლ ხანძთელმა მაგ. „განიზრახა წარსვლაჲ ... მეორედ იერუსალჱმად, რომელ არს კონსტანტინეპოლისი და ყოველთა საჩინოთა საბერძნეთისა წმინდათა ადგილთა მოხილვად“ და რაკი სწორედ ამ დროს „იერუსალჱმს წარმავალი ვინმე პოვა მეგობარი თჳსი ... მას დაჰვედრა საბა–წმინდისა წესისა დაწერაჲ და წარმოცემაჲ“ (გ. მერჩული, გვ. ჲჱ — ით). თითონ პირადად– კი საბერძნეთისა და ბიზანტიის დედაქალაქის სამონასტრო დაწესებულებათა შესასწავლად გაემგზავრა და რათგან „მრავალთა ენათა წურთილ იყო იგი და მრავალმოსწავლჱ“, ამიტომ ყველა მნიშვნელოვანი ადგილების დათვალიერება მოახერხა და ნახული შემდეგში გამოიყენა კიდეც :

„რომელიმე სახილავი მოძღუარ კეთილის ექმნის და რომელიმე განსაკრძალველ ბოროტისათჳს“ (იქვე გვ. ით).

ამ სიტყვებითგანა ჩანს, რომ გრიგოლ ხანძთელს ყველფერი იქ ნახული არ მოსწონებია და შავშეთ–კლარჯეთის სამონასტრო წესების დადების დროს ყველა იქ ნახული გადმონგრევაზე არ უფიქრია, არამედ ახალი სამონასტრო ტიბიკონი საკუთარი გამოცდილებით, დაკვირვებითა და უცხოეთის წესების შესწავლით მოპოებული დასკვნის მიხედვით შეუდგენია. გ. მ ე რ ჩ უ ლ ს აღნიშნული აქვს კიდეც, რომ როდესაც იერუსალიმითგან კაცი ჩამოვიდა და იქითგან „მოართუა საბა–წმინდისა განგებაჲ“, მაშინ გრიგოლ ხანძთელმა ხანძთელმა „განაწესა წესი თჳსისა ეკლესიისახანძთელმა „ გ ა ნ ა წ ე ს ა წ ე ს ი თჳსისა ეკლესიისაჲ და მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა ჲ ს ი ბ რ ძ ნ ი თ გ ა ნ ს ა ზ ღ ვ რ უ ლ ი და მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ი თ გ ა ნ ბ რ წ ყ ი ნ ვ ე ბ უ ლ ი და ყ ო ვ ე ლ თ ა გ ა ნ წმინდათა ად გ ი ლ თ ა გ ა მ ო რ ჩ ე ნ ი თ შ ე კ რ ე ბ უ ლ ი“–ო (გვ. კ).

ეს გრიგოლ ხანძთელისაგან შემუსავებული სამონასტრო წესდება შენახული არ არის, ან იქნება ჯერ აღმოჩენილი არ იყოს. გ.მერჩულს თავის საისტორიო თხზულებაში, როგორც ამ ცვენი ნაშრომის I წიგნის მეორე კარის, პირველი თავის § 5–შია აღნიშნული, ამ წესდების ზოგადი დამახასიათებელი ცნობები შეუტანია. მაგრამ თანამდებობის პირთა და მეტადრე მამასახლისის დადგენის წესზე იქ არაფერია ნათქვამი.

მით უფრო ძვირფასია და აღსანიშნავი ის ცნობები, რომელიც გ.მერჩულს თვით მოთხრობაში აქ–იქ შავშეთ–კლარჯეთის მონასტრების ზოგიერთ მამასახლისთა შესახებ მოეპოვება. უბეჱს პირველი წინამძღვრის შესახებ მას ნათქვამი აქვს, რომ გრიგოლ ხანძთელმა „ილარიონ ვინმე, იერუსალჳმით მოსრული სარწმუნოჲ მოხუცებული, დ ა ა დ გ ი ნ ა მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ა დ“ (გვ. კგ). ხანძთის წინამძგვარზეც წერია, რომ გრიგოლ ხანძთელს ეპიფანე „დ ა ე დ გ ი ნ ა მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ა დ ხ ა ნ ძ თ ა ს“–აო (გვ. ნბ). ამ ორი ცნობითგან ც ხ ა დ ი ხ დ ე ბ ა, რ ო მ მ ა შ ი ნ მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ს ძ მ ა თ კ რ ე ბ უ ლ ი–კ ი ა რ ი ა რ ჩ ე ვ დ ა, ა რ ა მ ე დ დ ა მ ა ა რ ს ე ბ ე ლ ი ჰ ნ ი შ ნ ა ვ დ ა, ხოლო შემდეგ ალბატ ყოველი მამასახლისი თავის მერმინდელ მოადგილეს სტოვებდა, ე. ი. წ ი ნ ა მ ძ ღ ვ რ ი ს დ ა დ გ ე ნ ა მ ო ნ ა რ ქ ი უ ლ ი წ ე ს ი თ წ ა რ მ ო ე ბ დ ა.

ასეთივე წესი სხვა იმდროინდელ ქართულ მონასტრებშიაც უნდა ყოფილიყო (იხ. აგრეთვე ც᷾ ს რ პ᷾ ნ ზ რ ზ მ᷾ ლ ს ჲ გვ. 34 და 42, მაგრამ შეად. გვ. 43, სადაც უკვე „ყოვლისა ერის წამება“-ზეა საუბარი). ამას ის გარემეობაც გვაფიქრებინებს, რომ ჯერ კ ი დ ე ვ მ ე -X ს. დ ა მ ლ ე ვ ს ა ც დ ა მ ე-XI ს. დ ა მ დ ე გ ს ა ც მ ო ნ ა ს ტ რ ე ბ შ ი ა მ ა ვ ე პ რ ი ნ ც ი პ ი თ უ ხ ე ლ მ ძ ღ ვ ა ნ ე ლ ი ა თ. ეს სრულებით უცილობლად მტკიცდება იმ ფრიად მნიშვნელოვანი ცნობით, რომელიც გ. მთაწმიდელს თავის განთქმულ საისტორიო თხზულებაში აქვს შეტანილი. სახელდობრ გ. მთაწმიდელის სიტყვით იოანე მთაწმიდელმა სიკვდილის წინ „ყ ო ვ ე ლ ი ჴ ე ლ მ წ ი ფ ე ბ ა ჲ და უ ფ ლ ე ბ ა ჲ მ ა მ ა ს ა ე ფ თ ჳ მ ე ს მ ი ს ც ა, რ ა თ ა რ ო მ ე ლ ი ც ა გ ა ნ გ ე ბ ა ჲ და წ ე ს ი ე ნ ე ბ ო ს, ი გ ი ც ა დ ა უ დ ვ ა ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ს ა დ ა მასზედაცა განკანონოს, დ ა შ ი ნ ა დ ა გ ა რ ე, ვ ი თ ა რ ც ა ე ნ ე ბ ო ს ე გ რ ე თ გ ა ნ ა გ ო ს. დ ა მ ე რ მ ე შ ე მ დ გ ო მ ა დ თ ჳ ს ს ა უ ბ რ ძ ა ნ ა, რ ა თ ა გ ი ო რ გ ი ს დ ა უ ტ ე ო ს მ ა მ ო ბ ა ჲ, რ ო მ ე ლ ი ი გ ი თ ჳ ს ი ვ ე ი ყ ო მ ა თ ი, კაცი სახელოანი და ფრთხილი ჴორციელთა საქმეთა ზედა. დ ა კ უ ა ლ ა დ ბ რ ძ ა ნ ა, რ ა თ ა გ ი ო რ გ ი შ ე მ დ გ ო მ ა დ მ ი ს ა ს ხ უ ა ჲ დ ა უ ტ ო ე ს წ ი ნ ა მ ძ ღ უ ა რ ი, რომელი ე ს რ ე თ გ ა ნ ა წ ე ს ა, რ ა თ ა თ ჳ თ ო ე უ ლ ი მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი შ ე მ დ გ ო მ ა დ თ ჳ ს ა ა ღ ს რ უ ლ ე ბ ი ს ა ს ხ უ ა ს ა დ ა უ ტ ე ვ ე ბ დ ე ს წ ი ნ ა მ ძ ღ უ ა რ ს ა ღ ი რ ს ს ა“-ო (ც᷾ ი᷾ ე დ ა ე ფ თ᷾ მ ს ი 22).

ამ საგულისხმო მოთხრობითგან ცხადი ხდება, რომ როგორც კ ი ა თ ო ნ ი ს ქ ა რ თ ვ ე ლ თ ა მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს დ ა მ ა ა რ ს ე ბ ე ლ მ ა, რ ო მ ე ლ ი ც თ ა ვ ი ს დ ა ფ უ ძ ნ ე ბ უ ლ ს ა ვ ა ნ ე შ ი თ ვ ი თ ვ ე ი ყ ო მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ა დ, ა ღ ს ა ს რ უ ლ ი ს მ ო ა ხ ლ ო ე ბ ა ი გ რ ძ ნ ო, მ ა შ ი ნ ვ ე მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს წ ი ნ ა მ ძ ღ ვ რ ო ბ ა ყ ვ ე ლ ა უ ფ ლ ე ბ ე ბ ი თ ურთ

თავის შვილს ეფთვიმეს ჩააბარა და ამნაირად მამასახლისობა თავისსავე ძეს გადასცა. თანაც მისთვის თურმე ანდერძად დაუტოვებია და წესად დაუდვია, რომ „თჳთოეული მამასახლისი შემდგომად თჳსისა აღსასრულისა“-ო, ე.ი. ნამდვილად თავის აღსასრულის წინ, „სხუასა დაუტევებდეს წინამძღუარსა“-ო. ამ დებულებებისდა მიხედვით ეფთვიმეს მამისაგან ნაანდერძევი ჰქონია, რომ მას თავის შემდგომ მამასახლისად მათივე ნათესავი, გიორგი, „კაცი სახელიანი და ფრთხილი“, დაედგინა, რომელიც თავის მხრივ მოვალე იყო თავის მერმინდელ მოადგილედ და მამასახლისად სიკვდილის წინ რომელიმე ღირსეული პირი დაესახელებინა და დაეტოვებინა.

ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ აქაც მონარქიული წესით მოადგილე მემკვიდრის დანიშვნასთან გვაქვს საქმე. ამას შესაფერისი გამონათქვამი და ტერმინიც ჰქონია „დატევებაჲ“, რომელიც საქმის ნამდვილ ვითარებას ჩვეულებრივ „დადგინება“-ზე გაცილებით უფრო უკეთესად გამოხატავდა და ამიტომ, რასაკვირველია, უფრო შესაფერისიც იყო. ამ მონარქიულ წესით მამასახლისის დატოვების პრინციპისათვის მეტად დამახასიათებელია, რომ იგი არავითარ უხერხულობას არ გრძნობდა, როდესაც მამასახლისი თავის მომავალ მოადგილედ თავისსავე მახლობელ ნათესავს ჰნიშნავდა: ხორციელი ნათესაობის ცნება მონაქიული წესის მემკვიდრეობის შეგნებასთან ისე შესისხლხორცებულია და დაკავშირებული, რომ იოანე მთაწმიდელს, როგორც ეტყობა, ეს სრულებით ბუნებრივად მიაჩნდა. თუ მამასახლისის დატოვების წესი ასეთისიმძლავრით გაბატონებული ყოფილა ათონის ქართველთა მონასტერშიც, რომელიც საერისკაცო წესწყობილების გავლენას ასე ებრძოდა, ცხადია იგი იმ-დროინდელ საქართველოს მონასტრებშიაც უმთავრესი მომქმედი წესი უნდა ყოფილიყო.

ამ დროს და ამ წესისდა მიხედვით მამასახლისი მონასტრის სრული ბატონ-პატრონი იყო. ეს გარემოება მარტო ზემოყვანილი ცნობით-კი არ მტკიცდება, არამედ ამ სავანის მესამე წინაძღვრის გიორგის მამასახლისობაში დატრიალებული ამბითაც: ეფთვიმე მთაწმიდელს რომ მამასახლისობისაგან გადადგომის დროს გიორგი დაუდგენია წინამძღვრად, მან ეფთვიმესგან შემოღებულ წესთაგან თითქმის მომეტებული ნაწილი თურმე შეცვალა და „თჳსსა ნებასა და განზრახვასა შეუდგა და სხუათა რათმე წესთა და კანონთა ენება დამტკიცებაჲ“. რასაკვირველია ეფთვიმე მთაწმიდელს ესარაფრად ესიამოვნებოდა, პირიქით „უძნდა საქმე ესე“, მაგრამ „ვინაჲთგან მშჳდობისა მოყუარეჲ იყო და სავსე სიყუარულითა“, ამიტომ გაჩუმებული ყოფილა (გ. მთაწმიდელი, ც´ი´ე და ეფთ´მსი 59). ეფთვიმეს სიჩუმე ალბათ იმითაც აიხსნებოდა,რომ მისივე მამის მიერ დადებული სამონასტრო წესდებით მონასტრის მამასახლისის ბრძანების შეცილების უფლება არავისა ჰქონდა.

გიორგი მამასახლისს მალე ის ნაკლიც აღმოაჩნდა, რომ ათონის ქართველთა მონასტრის დამაარსებელთაგან დასახულ მიზანს სრულებით ანგარიშს არ უწევდა და „ბრძენნი ფრიად რაჲმე შეიყუარნა და განამრავლნა და სრულიად მათდა მიმართ მიდრკა, ხოლო ქართველნი, ვითარცა ნასხურნი რაჲმე და უნდონი,უგულებელსყვნა და შეამცირნა“ (იქვე 59).

ბიზანტიის კეისრის სასახლეში კარგად მიღებულსა და პოლიტიკური ინტრიგების ქსელში გაბმულს ამ „სახელოვან კაცს“, გიორგი მამასახლისს ბოლოს მარცხი მოსვლია და სხვებთან ერთად მასაც თურმე შეთქმულების მონაწილეობა დააბრალეს: რომანოზ მეფის დროს „განდგომილებაჲ და ორგულებაჲ დასწამეს დიოგენისა ვისთჳსმე, რომლისათჳს თქუეს, თუ მისი უნდაო მეფობაჲ გიორგის“. რამდენად საფუძვლიანი ყოფილა ეს ბრალდება, არა ჩანს, მხოლოდ მაინც „ამის მიზეზისთჳს ექსორია იქმნა

გიორგი მონოვატს“ და იქვე გარდაიცვალა. ხოლო ათონის ქართველთა მონასტერს სრულებით უდანაშაულოდ მისი მამასახლისის ცოდვების გამო დიდი უბედურება დაატყდა თავს: მონასტერი სამჯერ იქნა გაჩხრეკილი და გაიცარცვა. ბერძნებს თურმე თვით ქართველ ბერთა სამუდამოდ გაძევებაც-კი უნდოდათ (იქვე). ეს ამბავი 1029 წ. უნდა იყოს მომხდარი (იხ. Gelzer. Abriss der Byzant. Kaisergeschichte 999-1000 და Н. С к а б а л а н о в и ч, Византийское государство и церков в XI веке, გვ. 20-22).

ასეთი ეროვნული განსაცდელისა და დევნულების გამო ქართველი ბერები ერთად შეყრილან. ამგვარი იბედურების მომავალში სამუდამოდ თავითგან ასაცილებლად გარკვეულ დებულებათა დაწესება აუცილებლად უცვნიათ: „რ ა თ ა ესე-ვითარი ეს ბოროტი, რომელი მოაწიეს ჩუენ ზედა ბერძენთა, არა დავიწყებულ იქმნას და კ უ ა ლ ა დ შ ე მ დ გ ო მ ა დ ჩ ე უ ნ ს ა მ ო მ ა ვ ა ლ ნ ი ე სე ვ ი თ ა რ ს ა ვ ე ჭ ი რ ს ა {ა რ ა} შ თ ა ც ჴ ვ დ ნ ე ნ, ა მ ი ს თ ჳ ს ზ ო გ ა დ ი თ ა გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ი თ ა ყ ო ვ ე ლ ნ ი ძ მ ა ნ ი ე რ თ ა დ შ ე ვ კ რ ბ ი თ დ ა ე რ თ ი თ ა გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ი თ ა ე ს ე ქ უ ე მ ო-წ ე რ ი ლ ი მ ო ს ა ჴ ს ე ნ ე ბ ე ლ ი დ ა ვ წ ე რ ე თ... ჟამთა სჴმონ მამისათა“-ო (გ. მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი. გვ. 60-61)

ამ ყრილობას ერთ მთავარ სავალდებულო დებულებად დაუწესებია, რომ ქართველთა მონასტერში აღარც ერთი ბერძენი ბერი არ მიეღოთ (იქვე 66). მაგრამ უეჭველია მარტო ამ დადგენილებით არ უნდა ამოიწურებოდეს მთელი ის შედეგი, რომელიც ათონის მონასტრის ასებობის სახიფათო მდგომარეობას მოჰყვა. ს ა ფ ი ქ რ ე ბ ე ლ ი ა, რ ო მ ა მ ა ვ ე დ რ ო ს უნდა ეგრძნო ერთად თავმოყრილ ქართველ ბეროაბას მონარქიული წესით მამასახლისად დატოვების წესისა და მამასახლისის განუსაზღვრელი უფლებამოსილების მთელი ნაკლი და საშიშროება და მაშინვე უ ნ დ ა ი ყ ო ს მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი ს დ ა დ გ ე ნ ი ს ა თ ვ ი ს მ ო ნ ა რ ქ ი უ ლ ი „დ ა ტ ე ვ ე ბ ი ს“ წ ე ს ი ს მ ა გ ი ე რ ა რ ჩ ე ვ ა ნ ი ს წ ე ს ი შ ე მ ო ღ ე ბ უ ლ ი.

პირველი გარკვეული ცნობა ათონის ქართველთა მონასტერში მამასახლისის არჩევანის წესით დადგენის შესახებ ჯერჯერობით მხოლოდ გ. მთაწმიდელის შესახებ მოგვეპოვება, რომელიც მის ცხოვრებაშია შეტანილი. ეს ძეგლი რომ დაცული არ ყოფილიყო, არც ამდროინდელი ცნობა გვექნებოდა. გიორგი მთაწმიდელის შესახებ მისი ცხოვრების აღმწერელს შემდეგი აქვს ნათქვამი: „შემდგომად ამისა ვითარცა გამოიცადა მრავალთა შინა საქმეთა და ყოველსა შინა იპოვა წმინაჲ და უმანკო, ვითარცა ოქრო მრავალთა ბრძმედთა მიერ გამოცდილთა გამოცდილი, მაშინ **ყოველთა ძმათა ერთნებაობითა და განზრახვითა** მაღალსა მას კ ი ბ ე ს ა წ ი ნ ა მ ძ ღ ვ რ ო ბ ი ს ა ს ა ა ღ ი ყ ვ ა ნ ე ს და ს ა ყ დ ა რ ს ა წმიდისა მ ა მ ი ს ა ე ფ თ ჳ მ ე ს ს ა დ ა ს უ ე ს“-ო (გ. ხუცესმონაზონი, გვ 298). აქითგან ცხადი ხდება, რომ გ. მთაწმიდელი მონასტრის მამასახლისის „საყდარსა“ რომ „დასუეს“ და „მაღალსა მას კიბესა წინამძღვრობისასა აღიყვანეს“ ეს ამ სავანის „ყ ო ვ ე ლ თ ა ძ მ ა თ ა ე რ თ ნ ე ბ ა ო ბ ი თ ა და გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ი თ ა“ ყოფილა.

გ. მთაწმიდელის ათონის ქართველთა მონასტრის მამასახლისად და წინამძღვრად დასმის ძმათა გაზრახვასა და ერთნებაობას ამ დროს არსებული წესისდა თანახმად არჩევანიც თანსდევდა: „სამგზის წ ი ლ-უ გ დ ე ს ძ მ ა თ ა ს ხ უ ა თ ა თ ა ნ ა, ვ ი თ ა რ ც ა ი ყ ო წ ე ს ი მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა, შ ე წ ი რ ვ ი თ ა უ ს ი ს ხ ლ ო ს ა მ ს ხ უ ე რ პ ლ ი ს ა თ ა ქ უ ე შ ე წ მ ი დ ი ს ა ტ რ ა პ ე ზ ს ა დ ა ს ხ მ ი თ ა წ ი ლ თ ა თ ა ჲ, -- ს ა მ გ ზ ი ს ვ ე მ ა ს ხ უ დ ა“ და ამის შემდგომ „მ ი ი ღ ო კ უ ე რ თ ხ ი მ წ ყ ე მ ს ო ბ ი ს ა“-ო (გ. ხუცესმონაზონი 298).მაშასადამე ასეთი წესი ყოფილა, რომ ძმათა კრებული რამდენსამე ბერს ასახელებდა მამასახლისად ასარჩევ კანდიდატად. ასარჩევ პირთა ჯგუფში რომ ვინმე მომხვდარიხო,ამისთვის აუცილებელ პირობად ძმათა „ე რ თ ნ ე ბ ა ო ბ ა“ იყო საჭირო, ე. ი. რომ მისის პიროვნების წამოყენების მომხრე ყველანი ერთხმივ ყოფილიყვნენ. რასაკვირველია, როდესაც ძმობის აზრით მამასახლისობის ღირსი რამდენიმე პირი იყო,მაშინ ამ საკითხს, თუ ვის უნდა რგებოდა მამასახლისობა, „წ ი ლ გ დ ე ბ ა“ სწყვეტდა. წილგდება სამჯერ სცოდნიათ და ვისი

სახელიც ამოვიდოდა, იმაზე ამბობდენ, წილი და მამასახლის-წინამძღვრობა მას „ჰ ხ უ დ ა“-ო.

ამ აღწერილობითგანა ჩანს, თუ რა ძირითადი ცვლილება მ ომხდარა ათონის ქართველთა მონასტერში: მონარქიული წესი ს ა და დანიშვნის მაგიერ მთელი ძმობის თათბირი, ერთმხრივ ი ნებისყოფა და წილგდება, ე. ი. ერთგვარი კენჭისყრის მსგავსი არჩევანი სწყვეტდა იმ ძირითად საკითხს, თუ ვის ჩაჰბარებოდ ა მონასტრის წინამძღვრობა და მამასახლისობ ა.

ათონის აღაპებითგან ჩანს, რომ ეს ძმათა ერთნებაობისა, არჩევანისა დაწილგდებ ის წესი შემდეგშიაც მტკიცედ ყოფილა დაცული დ ა ათონის ქართველთა სავანეში მე-XII ს-სა და მე-XIII ს. დამდეგსაც მამასახლი სად დადგენის მხოლოდ ეს წესი სცოდნიათ, ეს ერთგვარი რეს პუბლიკური წესწყობილება კვლავ შეურყეველად სუფევდა თუ რმე (იხ. გვ. 269, აღაპი № 165 და გვ. 264 № 158).

მაგრამ სამონასტრო სამონასტრო წესწყობილების ა ს ე თ ი საგულისხმო და იმ დროისათვის დიდმნივნელოვანი ცვლილება მარტო ერთ უცხოეთში მდ ებარე მონასტერშიარ მომხდარა, არამედ თვით საქართველოში ა ც. ამ მხრივ დავით აღმაშენებლის შიომღვიმის მონასტრისადმი 1123 წ. ბოძებულ ანდერძში ერთი საყურადღებო ცნობა მოიპოვება და იქ წერია: თუ შიომღვიმის ლავრის მამასახლისი და წინამძღვარი „მიიცვალოს, ვითა თჳთ წესიარს მის წ ́სა შიო ჲს საფლავსა ზედა წილგდებაჲ, ამით სხუაჲ გაგაჩინონ და ჩუე ნსა დარბაზსა მოიყვანონ და ჩვენ არგანი მოვაჴსენოთ დაშევჰ ვედროთ მონასტერი“-ო (თ. ჟორდანიას შიომღ. ისტ. საბ. 18 დას. კაკაბაძ ი ს, ანდერძი დავით აღმაშენებლისა 14). ამ სრულებით გარკვეული დებულების გარდა, თვით ამ მონასტრის წესდების ნაწყვეტიც არის დაცული, რომელშიაც ამავე საკითხის შესახებ ზოგი დამატებითი ცნობების ამოკითხვა შეიძლება.

შიომღვიმის მონასტრის ტიბიკონის იმ პატარა ნაწყვეტში, რომელიც თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა მ გამოქვეყნა, სახელდობრ შემდეგი ცნობაა დაცული: „ვ ი თ ა ქ რ ი ს ტ ე ს ღ თ ი ს ა გ ა ნ... გ ა მ ო რ ჩ ე უ ლ ა რ ს თქუენდა წ ი ნ ა მ ძ ღ უ ა რ ა დ მოვლინებულისა... საწინამძღვრო კურთხევა ჴელთა მიეცით დასაჴდომსა და პატივ სა დაისვა ს და იყოს უცვალებლად, არა თუ გამოჩნდეს მის თანა საქმე წუა ლება, მონასტრის ორგულობა, ანუ მეფეთა ღალატი დარჴულის ა შ ე ც ო დ ე ბ ა. თუ მას ეს არა სჭირდეს, დაემორჩილოს ყოველი ვითარცა ქრისტესა ღმერთსა“-ო. შემდეგ ტიბიკონი დეკანოზს ეხება და აქაც ერთი საყურადღებო დებულება მოიპოვება, რომელიც წინამძღვრის დადგენის წესის დაკარგული ნაწილის შინაარსის გაგებას გვიადვილებს, იქ ნათქვამია: თუ „ეგრეთვე დეკანოზი მოაკლდეს, შ ე კრბენ ძმანი წინაშე მამისა და წინამძღვრისა და მოძღურისა დ ა გამოარჩიონ იმავე წ ე ს ი თ ა, რ ო მ ზ ე მ ო ს წ ე რ ი ა, ისრე იმას დააყენებს“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 20)

რაკი ზემოთ მამასახლისზე უნდა წერებულიყო, რომლის აღდგენაც ტექსტის დაზიანებულობის გამო ეხლა უკვე შეუძლებელია, ცხადი ხდება, რომ, როგორც დეკანოზი „გ ა მ ო რ ჩ ე უ ლ ი“, ანუ არჩეული უნდა ყოფილიყო, მამსახლისიც „გამორჩევის წესით“ ყოფილა. ამ არჩევანში ერთად შეკრებილი „ძმანი“ იღებდენ ყველანი მოაწილეობას. მამასახლისის შესახები წესდების ნაწილის დაზიანებულობის გამო გამოურკვეველი იქნებოდა ამ „გამორჩევის წესის“ შიომღვიმის მონასტერში მიღებული ტექნიკური მხარე, რომ ამ შემთხვევაში დავით აღმაშენებლის ანდერძის ზემომოყვანილი ცნობა ამ საკითხის გამორკვევასაც არ გვშველოდეს. ამ ძეგლის

სიტყვით-კი გარდაცვლილი წინამძღვრის მაგიერ ახალი მამასახლისის ასარჩევად შიომღვიმეში წესად ყოფილა მიღებული „შ ი ო მ ს ს ა ფ ლ ა ვ ს ა ზ ე დ ა წ ი ლ გ დ ე ბ ა ჲ“ და ვისაც წილი შეხვდებოდა,ის უეჭველია „გ ა მ ო რ ჩ ე უ ლ ა დ“ ითვლებოდა. აქ ცხადი მსგავსებაა და როგორც ათონზე წილგდება საკურთხელეში, ტრაპეზზე და შუა წირვის დროსა სცოდნიათ, ის ევე შიომღვიმეში საკურთხელვის მაგიერ შიო მღვიმელის საფლავი ყოფილა წილგდების ადგილად მიჩნეული. ცხადია წილგდების მოსაწყობად წინასწარ ერთად შეყრილ ძმათა „განზრახვა“ და კანდიდატების დასახელების დროს მთელი კრებულის „ერთნებაობა“ იქნებოდა საჭირო. ასეთი წესით დაყენებული მამასახლისი კანონიერად „გ ა მ ო რ ჩ ე უ ლ ი“ წინამძღვარი იყო და სიკვდილამდე „უ ც ვ ა ლ ე ბ ე ლ ა დ“ ე. ი. შეუცვლელად უნდა ყოფილიყო. მ ი ს ი გადაყენება და შ ე ც ვ ლ ა მ ხ ო ლ ო დ ი მ გ ა ნ ს ა კ უ თ რ ე ბ უ ლ შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი შ ე ი ძ ლ ე ბ ო დ ა, თ უ ი ს ა ნ მ წ ვ ა ლ ე ბ ე ლ ი, ე. ი. ჰერეტიკოსი, გ ა მ ო დ გ ე ბ ო დ ა, ან და „მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ო რ გ უ ლ ო ბ ა, ა ნ უ მ ე ფ ე თ ა ღ ა ლ ა ტ ი დ ა რ ჯ უ ლ ი ს შ ე ც ო დ ე ბ ა“ ა ღ მ ო ა ჩ ნ დ ე ბ ო დ ა.

დასასრულ კიდევ ერთი იმავე საკითხის შესახები საგულისხმო ცნობა.

ვაჰანის მონასტრის ტიბიკონში მამასახლისის არჩევაზე ნათქვამია: „ზემოჴსენებულისა დ ა ს ი ს ა გ ა ნ მ ღ ვ დ ე ლ თ ა ს ა გ ა მ ო ი რ ჩ ე ო დ ი ს ე რ ს უ ლ ო ბ ი ს ა მ ი ე რ ძ მ ა თ ა ჲ ს ა კ ა ც ი ს ი ტ ყ ჳ თ დ ა ს ა ქ მ ი თ უ ა ღ რ ე ს ი ს ხ უ ა თ ა ყ ო ვ ე ლ თ ა, რ ო მ ე ლ ს ა ყ ო ვ ე ლ ნ ი ვ ე ე რ თ ჴ მ ო ბ ი თ ე წ ა მ ე ბ ო დ ი ნ დ ა მ რ ა ვ ა ლ ი ჟ ა მ ი დ ა ე ყ ო ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ს ა შ ი ნ ა დ ა უ ბ ი წ ო ჲ ს ა ც ხ ო რ ე ბ ი ს ა მ ი ს ი ს ა ყ ო ვ ე ლ ნ ი ვ ე ი ყ ვ ნ ე ნ მ ო წ ა მ ე“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 32). ამ სავანეში მიღებული წესი აგრეთვე „გ ა მ ო რ ჩ ე ვ ა“-ზე ყოფილა დამყარებული. არჩევანის კანონიერებისათვის საჭირო იყო, რომ კანდიდატად დასახელებულნი მონასტერში უკვე დიდი ხანი შემოსულნი და ნამყოფნი და თანაც „დ ა ს ი ს ა გ ა ნ მ ღ ვ დ ე ლ თ ა ს ა“ ყოფილიყვნენ, უბიწო ცხოვრების მიმდევართა სახელი ჰქონოდათ მოხვეჭილი და დასასრულ როგორც მეტყველების ნიჭით, ისე ცხოვრებაში მთელ ძმობაში საუკეთესო ბერმონაზონებად ცნობილი ყოფილიყვნენ. კანდიდატთა ყველა ამ თვისების სისწორე უნდა დანამდვილებით დადასტურებული ყოფილიყო: ძმობას ყველას „ე რ თ ჴ მ ო ბ ი თ“ უნდა ყველა ზემოაღნიშნული დაემოწმებინათ, უნდა ამის „თ ა ნ ა მ ო წ ა მ ე“ ყოფილიყვნენ. მაშასადამე აქაც წინასწარ უნდა კრებულის „განზრახვა“ გამომჟღავნებულიყო და კანდიდატთა აუცილებელ თვისებათა „თ ა ნ ა მ ო წ ა მ ე ო ბ ა“ არსებულიყო. მხოლოდ ამის შემდგომ შეიძლება „გ ა მ ო რ ჩ ე ვ ა“-ც მოეხდინათ და არჩეულად მარტო ის ითვლებოდა, რომელიც „ე რ თ ს უ ლ ო ბ ი ს ა მ ი ე რ ძ მ ა თ ა ჲ ს ა“ მონასტრის მამასახლისად ღირსად იქნებოდა ცნობილი. ძმათა „ე რ თ ს ი ლ ო ბ ა ჲ“ ამ შემთხვევაშიაც საფიქრებელია წილგდების საშუალებით უნდა მომხდარიყო.

ზემომოყვანილი ამონაწერებით შეიძლება დადასტურებულად ჩაითვალოს, რომ მ ო ნ ა რ ქ ი უ ლ ი წ ე ს ი ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ი ს ე თ მ ო ნ ა ს ტ რ ე ბ შ ი ა ც-კ ი, რ ო მ ე ლ ნ ი ც მ ე ფ ი ს ა, ა ნ უ კ ე რ ძ ო პ ი რ ი ს მ ი ე რ ი ყ ვ ნ ე ნ დ ა ა რ ს ე ბ უ ლ ნ ი, რ ე ს პ უ ბ ლ ი კ უ რ წ ე ს ა დ შ ე ც ვ ლ ი ლ ა და მამასახლისის დადგენა იქაც მთელი კრებულის წინასწარი „განზრახვითა, თანამოწამეობითა და ერთნებაობა-ერთსულოვნებით“ წილგდების საშუალებით უნდა მომხდარიყო.

როგორც შემდეგ თავში, საქართველოსმეფის ხელისუფლების ისტორიის განხილვის დროს, დავრწმუნდებით, სამონასტრო ცხოვრებაში მონარქიული წესწყობილების რესპუბლიკურად შეცვლასაქართველოში მართო ეკლესიის სფეროს არ ეხება, არამედ მისი გავლენის კვალი სახელმწიფო წესწყობილებასაც ცხადად ემჩნევა.

„გ ა მ ო რ ჩ ე ვ ი თ ა“ და „წ ი ლ გ დ ე ბ ი თ“ მონასტრის მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი ს მ ს ჯ ე ლ ო ბ ა- არჩევანში მთელი ძმობა იღებდა მონაწილეობას, „ყოველი კრებული“, „სრულიადი კრებული“, მთელი ძმობა ხარისხისა და მდგომარეობისდა განურჩევლად. მაგრამ ამაზე უფრო მნიშვნელოვანია ის გარემოება,

რომ ამ იერითგან მონასტრისყველასაბუთებიცუკვემთელი ძმობის სახელით იწერებოდა. ამის დამამტკიცებელ ბევრ მაგალითთაგან რამდენიმეს მოყვანაც საკმარისი იქნება. ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპებში მკითხველი მაგ. მრავალჯერ ნახავს, რომ აღაპის გაჩენა-დაწესებაში, ყველა ძმები იღებდენ მონაწილეობას და თვით აღაპის წიგნიც დაწერილი იყო ხოლმე „თანაწამებითა ყოველთა ძმათა“ (გვ. 225, 228 და 230). იოანე მწიგნობართ-უხუცესისათვის დაწერილ აღაპის წიგნშიც ნათქვამია „მე, მამამან პავლე, მოძღუარმან, დეკანოზმან და ყოველმან კრებულმან შინა-მყოფთა და გარეთ-დაყუდებულთა უდაბნოჲსათა ყოველთა ერთითა სიტყჳთა დაერთითა განზრახვითა, უმჯობესად გამორჩევითა ესრე სახედ“-ო (გვ. 261-262). თვით პავლეს ათონის მონასტრის მამასახლისად არჩევის შესახებს საბუთში, ასე გასინჯეთ, ნათქვამია კიდეც: „სახელითა ღმრთისაჲთა და **ბრძანებითა** ყოველთა ძმათაჲთა დავაყენეთ მამაჲ პავლე“ წინამძღვრადო (გვ.269).

ასევე იწერებოდა ყოველგვარი საბუთები შიომღვიმის მონასტერშიაც აღაპი იქნებოდა, თუ წყალობისა, თანამდებობაზე არჩევისა, ან ნასყიდობა- გაცვლილობის წიგნი იყო იგი. მაგ. 1202 წ. თამარ მეფის სიგელზე აწერია: „ესე დაწერილი დავწერეთე ჩუენ ს´დ კრებულმან და ლავრამან მღჳმისამან“ (შიომღ. ისტ. საბ. 27),-მე-XIII ს. შუა წლების საბუთშიაც ნათქვმია: „დაგიწერეთ ჩ´ნ მღჳმელთა ერთობით სრულად კრებულთა“-ო (იქვე 59, იხ. ამგვარივე მაგ. გვ. 24).

ეს გარემოება იმის მომასწავებელია, რომ მონასტერში რეს პუბლიკური წესის შემოღებისთანავე არჩევით და დადგენილი მამასახლისის ხელისუფლებაც ძალზე შეუმცირებიათ და უკვე საგრძნობლად შეზღუდულიყოფილა: ყოველი ცოტად მაინც მნიშვნელოვანი საკითხი მთელ კრებულს უნდა გადაეწყვიტა და მამასახლისი ამგვარად კრებულის დადგენილებათა აღმასრულებელი გამხდარა. ამ გარემოებას ვაჰანის მონასტრის წესდებაც ადასტურებს.

სამონასტრო წესდების თანახმად არჩეული მამასახლისისათვის თანამდებობის გადაცემას, რომელსაც **„დაყენებაჲ“** ან „**დადგენაჲ**“ ან „**დასმა**“ და „**გამორჩევაჲ**“ ეწოდებოდა, თან გარკვეული იურიდიული მოქმედება სდევდა ხოლმე. წინანდელს, უკვე გადამდგარ მამასახლისს უნდა ან მონასტრის ძმობისათვის, ანდა ახალ-არჩეული მამასახლისისათვის მონასტერი მთელი თავისი უძრავი და მოძრავი ქონებით ჩაებარებინა. ამ მოქმედებას, თანამდებობისა და განსაგებელი დაწესებულებისა და ქონების ჩაბარებას „**მითუალვაჲ**“ ერქვა. წესად იყო მიღებული, რომ ამ ჩაბარების ოქმსა და ჩანაბარების აღნუსხვას წერილობით ადგენდნენ ხოლმე.

ორმა ამგვარი ოქმითგან ამოღებულმა მოკლე ამონაწერმა , რომლებიც ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპებშია შეტანილი,ჩვენამდის მოაღწია კიდეც და ეს გარემოება საშუალებას გვაძლევს დაყენებისა და „მითვალვის „ მააშინდელი წესი შევისწავლოთ. აი მაგ.რა არის ნათქვამი პავლეს ათონის მონასტრის მამასახლისად დადგენისა და იმ ქონებრივი მდგომარეობის შესახებ, რომელშიაც ქართველთა ეს განთქმული ლავრა პავლესთვის ამ თანამდებობის ჩაბარების დროს ყოფილა: „სახელითა ღ´თისაჲთა და ბრძანებითა ყოველთა ძმათაჲთა დავაყენეთ მამაჲ პავლე თუესა მარტსა. ინდიკტიონსა: გ: (3-სა) დამივათუალეთ მონასტერი ეზომ გლახაჲ და ვალთა უფალი, რომელ ხუთასი დრაჰკანი იპოა გარდაუჴდელი და სოფელნი დაჭირულნი... დიდისა აღმწერალისაგან სამეუფოჲთა ბრძანებითა“. ამ დროს ბიზანტიასა და კერძოდ ათონის მთაზეც ისეთი გაჭირვება ყოფილა, რომ „მას ჟამსა შინა იყო იფქლი მოდი

დრაჰკანად“ (ათონის აღაპ. 269-270). მაშასადამე როდესაც პავლესთვის ატონის ქართველთა მონასტრის მამასახლისობა ჩაუბარებიათ მონასტერს 500 დრაჰკანის ვალი აღმოსჩენია („იპოა“) გადაუხდელი და მონასტრის უძრავი ქონებაც, სოფლებიც მთავრობის ბრძანებით, ალბათ სახელმწიფო გადასახადების გადაუხდელობის გამო, „დაჭირული“, ანუ დაყადაღებული ჰქონია.

საგულისხმოა, რომ ამ პავლე მამასახლისის თანამდებობითგან გადადგომისა და ახალი მამასახლისის არჩევის ოქმითგან ამონაწერიც არის დაცული. თანამდებობისაგან გადადგომასა და სამსახურისათვის თავის დანებებას „**დატევებაჲ**“ ერქვა. აი როგორ არის აღწერილი ეს გარემოება ათონის აღაპებში: „თუესა აპრილსა კთ-სა (29-სა), ინდიკტიონსა ბ (2) დ ა უ ტ ე ვ ა მამამან პავლე მ ა მ ო ბ ა ჲ, შ ე ჰ ვ ე დ რ ა პირველად ღმერთსა და მერმე ყ˙დ წმიდასა და კრბულსა ყოველთა ძმათასა. და მათ ყ ო ვ ე ლ თ ა ერ თ ო ბ ი თ, ე რ თ ჴ მ ო ბ ი თ თ ა ნ ა დ გ ო მ ი თ ა მ ა მ ი ს ა პ ა ვ ლ ე ს ი თ ა გ ა მ ო ა რ ჩ ი ე ს დიდიკონომოსი გ ი ო რ გ ი და დ ა ა დ გ ი ნ ე ს მ ა მ ა დ და მ ი ი თ უ ა ლ ნ ა ე კ ლ ე ს ი ა ნ ი უნაკლულოდ ყ ო ვ ლ ი თ უ რ თ-სანთლითა და ყოვლითა სამკაულითა, და ს ა ხ უ ა რ ბ ლ ე ხუარბლითა ვითარ ათას ხუთასითა მოდითა დიდითა,- და ს ა ფ ქ ვ ი ლ ე სავსე ფქვილითა, - ს ა ვ ა ჟ ი ნ ე ღჳნითა საყოფინელითა ჟამამდენ, -და ს ა ზ ე თ ე ზეთითა ვითარ ხუთასითა მეტრითა, - ს ა კ ო ნ ო მ ო ს ა ი ჭურჭლითა, სამესითოჲთა და კანაფითა, ფისითა ოღროფ და რკინითა ჭედილითა და უჭედელითა და ამლახტითა, -ს ა მ ა მ ა ო ჲ საგებლითა ახლითა, ლაფანჩითა მელისაჲთა ახლითა ს ა დ ო შ ი ა რ ო ს,- რომელ მ ი ვ ა თ უ ა ლ ე თ პ ე რ პ ე რ ა ჲ :მ: (40), ტ რ ი ა კ ე ფ ა ლ ი :ჩ: (1000) და სხუანი შჳდას სამოცი,- და ნავითა მოიღო ი˙ე ლობერდმან პოროსით პ ე რ პ ე რ ა ჲ :ი: (10) და კ ა ნ ა ფ ი ვ-ა ს ს ი ს ა (ექვსასისა?), -ნ ა ვ ი უფროჲსა მოდისა ათასისაჲ, სრული ყოვლითა ჭურჭლითა,- შ ე დ ე გ ი მ ი ს ი ს ა ნ ა ს ტ ი კ ო ნ ი მოდისა ხუთასისა ყოვლითა ჭურჭლითა და სხუაჲ მოდისა ორასისა ა კ ა ზ მ უ ლ ო ბ ი თ ა მ ი ს ი თ ა ა ხ ა ლ ი“-ო (ათონის აღაპ. 264, §158).

ამ ოქმითგან ჩანს, რომპავლეს მამასახლისობისაგან გადადგომისას ჯერ მონასტერი მთელი თავისი უძრავ-მოძრავი ქონებითა და საერთო ანგირიშითურთ მონასტრის ძმათა კრებულისათვის ჩაუბარებია. ამის შემდგომ ახალი მამასახლისის არჩევანი მომხდარა და ამ ახლად არჩეულ წინამძღვარს ათონის ქართველთა მონასტრისა და მის ყველა დაწესებულებათა მთელი უძრავ-მოძრავი, სულადა და ფულად დაცული ქონება ჩაუბარებია, „მიუთვლია“. ვისაც იმის გაგება ჰსურს, თუ რა ჰქონდა პავლე მამასახლისს თავის წინამძღვრობის აგებულ-გაკეთებული თუ რა ახალი შენებულება შესძინა, ან ძველი შეაკეთა, თუ გადააკეთა, იმან უნდა პავლე მამასახლისისთვის დაწერილი აღაპი გადაიკითხოს (ათონის აღაპ. 269-271 №165).

§ 7. მონასტრების პირვანდელი იდეალების დარღვევის გავლენა: ქონებისა და შრომის პრობლემა.

მონაზონობის ძირითადი მცნების, სიგლახაკის აღთქმის დარღვევა და სამონასტრო მამულების შეძენის მისწრაფებამ, რაზედაც მე-3 §-ში იყო უკვე საუბარი, დიდი გავლენა იქონია ბერების ზნეობრივი მისწრაფების მიმართულებაზე.

არცერთი ქრისტიანი მაშინ არ შესწირავდა რამეს მონასტერს, რომ განსაზღვრული და სავადებულო პირობა არ დაედვა, რასაკვრიველია, სამუდამო სულის მოხსენიებისა და აღაპის თაობაზე.

ამგვარად შ ე წ ი რ უ ლ ე ბ ა უ ს ა ს ყ ი დ ლ ო ა რ ი ყ ო დ ა, ქ ვ ე ლ მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი ს ნ ი შ ა ნ წ ყ ა ლ ი ო დ ნ ა ვ-ღ ა ე მ ჩ ნ ე ო დ ა. როცა რომელიმე აზნაური, ან ხელისუფალი მონატერს მამულს, ან ფულს მიართმევდა ხოლმე, ის იმაზე კი არ ფიქრობდა, რომ

ქონებრივად ეხმარებოდა ბერებს, არამედ მარტო იმაზე, რომ წმიდა მამები, რომელნიც უფლის წინაშე „კადნიერ“ იყვნენ, მის სულს მისი სიკვდილის შემდეგ ღვთაებას შეავედრებდნენ. კაცი რომ ჩაუკვირდეს, ამისთანა შემთხვევაში შეწირული ეგა-კი არ იყო, არამედ სამუდამო სასყიდელი სამუდამო აღაპის გაჩენის გულისათვის. ერთი სიტყვით, ნამდვილი აღებ მიცემობა იყო. ასე უყურებდნენ თითონ შემწირველებიც. აი, მაგალითად, რას ეუბნებოდა დიდებული აზნაური დაფანჩული გრიგოლ ხანძთელს: „ჩუენ თანა არს ხორციელი კეთილი და თქუენ თანა არს სულიერი კეთილი: და ესჳ შევზავნეთ ურთიერთას: თქუენ მონაწილჳ გუყვენით წმიდათა ლოცვათა თქუენთანა ცხორებასა ამას და შემდგომად სიკუდილისა და ძუალნი ჩუენნი ღირს ყვენით დასხმად წმიდათა თანა ძუალთა თქუენთა .. და ჩუენ აღგითქუამთ ცხორებასა ჩუენსა და ცხორებასა შვილთა ჩუენთასა“-ო (გ. მერჩული, ც´ა გგ´ლ ხანძ´თლსა გვ. იდ.)

დავაკვირდეთ დაფანჩულის აზრს: მას ხორციელი დიდება აქვს, შეძლებული და მთავრის წინაშე დამსახურებული კაცია, -გრიგოლ ხანძთელს კი არა აბადია რა, ხორციელ დიდებას მოკლებულია. იგი სწორედ ამ ხორციელ ან ქვეყნის დიდებას გამოექცა სამაგიეროდ იგი სულიერ კეთილით არის აღსავსე,- დაფანჩული-კი სწორედ ამ სულიერ კეთილს არის დანატრებული და უნდა, რომ როგორმე შეიძინოს. რასაკვირველია, თუ ადამიანს ჰსურს სულიერი კეთილი დაიუნჯოს, ამისათვის მან პირადად უნდა იღვაწოს, ზნეობრივად სრული გახდეს და სულიერი სათნოება დაიმკვიდროს. ამას ქადაგებდა იესო (მოიგონეთ იგავე მდიდარ ფარისევლის შესახებ), ამას ქადაგებდნენ მისი მოციქულები დასახარება. სხვანაირი ზნეობრივი შეხედულების შეწყნარება შეუძლებელიცაა.

დაფანჩულის ზემოყვანილი სიტყვები გვიჩვენებს, რომ იგი სულ სხვა მოძღვრების მიმდევარი იყო: იმას თითქოს იმდენად საჭიროდ არ მიაჩნდა პირადი ზნეობრივი მოღვაწეობა და წარმატება, ან იქნებ, რაკი მას ეგონა, რომ სრული სულიერი კეთილის დაუნჯება მხოლოდ მონაზონების საშუალებით შეიძლებოდა, დაფანჩული გრძნობდა, რომ იგი სულიერ კეთილს ვერას დროს ვერ ეღირსებოდა. მაგრამ მისი აზრით სულიერი კეთილის შეძენა სხვა საშუალებითაც შეიძლებოდა. ეს საშუალება აღებ-მიცემობა იყო, გაცვლა, ანუ როგორც დაფანჩული ბრძანებს, „შეზავება“: გრიგოლ ხანძთელი მას თავის წმიდა ლოცვების „მონაწილედ ჰყოფს“, მოიხსენიებს და მისი სიკვდილის შემდეგ ნებას მისცემს, რომ დაფანჩულისა და გრიგოლის ძვლები ერთად დაემარხათ. დაფანჩული დარწმუნებული იყო, რომ ასეთი საშუალებით იგი საიქიოს ცოდვათა განკითხვისაგან თავს დაახწევდა, სრულ სულიერ სიკეთეს დაიმკვიდრებდა. ასეთი სამსახურისა და ხსნისათვის დაფანჩული თავისა და თავის შვილების საცხოვრებელის, ქონების მონასტრისათვის შეწირვას ჰპირდებოდა. ამგვარად გრიგოლი და მისი მონასტერი ხორციელ კეთილს დაიმკვიდრებდნენ. ამას დაფანჩული „შეზავებას“ ეძახის და ჩვენც შეზავების ეთიკა დავარქვათ. ცხადია, რომეს შეზავების ეთიკა ნამდვილი აღებ-მიცემობაა, ვაჭრობა.

როგორ გავრცელდა და დამკვიდრდაეს ზნეობრივი მიმართულება, ვის უფრო მეტი ბრალი მიუძღვის მის გავრცელებაში, მონაზონებს, თუ საერო პირთ, ამის თქმა ჯერჯერობით არ შეიძლება, ეს კია მხოლოდ, -ორივე მხარე (იქვე და კე) ამ შეზავების ეთიკისა კმაყოფილი იყო: მონასტერს იგი აუარებელ შემოწირულებას უქადდა, ხოლო ერისკაცებს სულიერ კეთილისა და ცხონების ახალ გზას უჩვენებდა.

რა თქმა უნდა, „შეზავების ეთიკა“ ქრისტეს ზნეობრივ მოძღვრებასთან არაფერი აქვს საერთო, სახარების ზემოაღნიშნული იგავი ამას ცხადად გვიშვენებს. პავლე მოციქულს უფრო მკაფიოდ აქვს გამოთქმული ის აზრი, რომ შეწირულებასა და ქველმოქმედებას თავისთავად არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს, თუ რომ ადამიანს

პირადად ზნეობრივი წარმატება არ ჰსურს და მისკენ არ მიისწრაფვის: „შეღათუ-ვაჭამო ყოველი მონაგები ჩემი (გლახაკთა) და მივჰსცნე ხორცნი ჩემნი დასაწველად და სიყუარული არა მაქუნდეს, არა-რა-ვე სარგებელ არს ჩემდა“ (ა კორინთელთა XIII, 3). კაცი რომ დაეხმარებოდა თავის უძლურ მოყვასს, ის კი არ უნდა ჰქონოდა ფიქრად, ასე, უეჭველია, სულიერ კეთილს დავიმსახურებ და ვცხონდებიო, არამედ მართ-ოდენ ღრმა სიბრალული და სიყვარული, გულწრფელი სურვილი, რომ გლახაკისათვის ეშველა, იმიტომ რომ პავლე მოციქულის სიტყვებისა არ იყოს, „სიყვარული სულ-გრძელ არს და ტკბილ. სიყვარულსა არა ჰშურს, სიყუარული არა მაღლოინ, არა განლაღნის, არცა სირცხჳნელ იქმნის, არა ეძიებნ თავისასა, არა განრისხნის... ყოველსა თავს იდებნ, ყოველი ჰრწამნ, ყოველსა ესავნ, ყოველსა მოითმენნ“ (იქვე XIII, 4, 5, 7).

მაგრამ სახარების მაღალი მოძღვრება მალე შეირყა. როცა ქრისტიანობა მაღალ წოდებათა წევრებმაც მიიღეს, მაშინ უნებლიედ დაიბადა საკითხი, თუ როგორ ცხონდებოდნენ მდიდრები. ყველამ კარგად იცოდა იესოს სიტყვა, თუ რა ძნელია, თითქმის შეუძლებელიც, რომ მდიდარი სმაოთხეში შევიდეს, თუ კი იგი თავის ქონებას გლახაკებს არ დაურიგებდა და ქრისტეს არ შეუდგებოდა. რასაკვირველია, თუ მდიდრებს ცხონების იმედი უნდა გადაეწყვიტათ, მაშინ მათთვის არავითარი მნიშვნელობა არ ექნებოდა ახალ სარწმუნოების მიღებას. ეს რომ თვითგან აეცილებინათ, საეკლესიო მწერლები გულმოდგინედ შეუდგნენ იმ გარემოების გამორკვევას, თუ როდის, ან როგორ შეიძლება, რომ მდიდარი ცხონდეს. პირველად ასეთი მოსაზრება კ ლ ე მ ე ნ ტ ი ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ი ე ლ მ ა გამოსთქვა. ის ამტკიცებდა, რომსიმდიდრე მხოლოდ ორგანოა, თუ მას სამართლიანად მოვიხმართ, მაშინ იგი სამართლიანობას ემსახურება, ხოლო თუ ვინმე უსამართლოდ მოიხმარს, მაშინ იგი უსამართლობის მსახურად აღმოჩნდებაო- **(Τίς ὁ σως. πλούσιος 14, 5-10).** ამისდაგვარად ყოველი მდიდარი, რომელიც თავის სიმდიდრეს გლახაკებსა და ქველმოქმედებას მოახმარს, ცხონდებაო.

ამის თანახმად საეკლესიო მწერლები მუდამ ურჩევდნენ ხოლმე მდიდრებს, რომ თავიანთი ქონება გულუხვად დაერიგებინათ საქველმოქმედო საქმეებისათვის, იმიტომ რომ ასეთი მოწყალება ცოდვებისაგან იხსნის ადამიანსო (პ ო ლ ი კ ა რ პ ე ს ეპისტოლე ფილადელფიელთა მიმართ, X, 2). ჰ ე რ მ ე ს ი ს „მოძღვარ“ში თითქმის დაფანჩულის „შეზავების“ ეთიკის მსგავსი მოძღვრებაა მოყვანილი.

მაგრამ პირველ საუკუნეში მაინც კარგად გრძნობდნენ, რომ ქველმოქმედება წრფელის გულითგან უნდა მომდინარეობდეს, რომ ეკლესიისათვის შემოწირულობა კი არ იყო საჭირო, არამედ მარტო ქრისტიანეთა სულიერი სიკეთე. ი ო ა ნ ე ო ქ რ ო პ ი რ ს ხშირად უთქვამს მდიდრებისათვის, რომ „ეკლესიას არც ოქრო, არც ძვირფასი თვლები არ უნდა, მხოლოდ თქვენი ცხონება ჰსურს“-ო (Homile. 50 in Maith.).

მაგრამ ცხოვრებამ მაინც თავისი გაიტანა და „შეზავების“ მოძღვრებამ ფეხი მოიკიდა. ასე მოხდა ყველგან საშუალო საუკუნეებში, ასე იყო ჩვენშიაც. როგორც ზევით მოხსენებული იყო ეს, მოძღვრება ძვალ-რბილში უჯდებოდა ქართველ ხალხს იმიტომ, რომ იგი საერო უფლებრივ აზროვნებისათვის მაშინ უფრო მისაწვდომი და გასაგები იყო, ვიდრე სახარების მაღალი მცნება. თანდათან „შეზავების“ ეთიკა იმდენად განმტკიცდა, რომ მხოლოდ პირადი სარგებლობის მოლოდინით სწირავდნენ ხოლმე მონასტრეს ქონებას. შეწირულებას ცოდვილი საიქიოს სასჯელისაგან უნდა ეხსნა და, თუ ვინმე იმ შეწირულ მამულს მონასტერს წაართმევდა, ან მოიტაცებდა, მომტაცებელი უნდა ყოფილიყო ზეციერი მამის წინაშე შემწირველის ცოდვების პასუხისმგებელი. აი, მაგალითად, რას ამბობს თავის 1058 წ. შეწირულების წიგნში და სიგელში მეფე ბაგრატ IV: „უკუეთუ ვინმე გამოჩნდეთ... და რაცა ჟამსა, ანუ რაისაცა მიზეზისა მიღებითა გინა თუ იგი ადგილი შეუცვალოთ მას წ᷾დასა ლავრასა, ანუ თუ ესე წესნი, განგებულნი ჩუენნი შეუშალოთ... ც ო დ ვ ა თ ა მ ც ა დ ა ბ რ ა ლ თ ა ჩ ე მ თ ა გ ა რ დ ა მ ხ დ ე ლ ნ ი ხ ა რ თ წ ი ნ ა შ ე ღ᷾თისა “-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 4). თავის

მეორე სიგელში იგივე მეფე ამბობს: „ უკუეთუ ვინმე რასაცა ჟამსა, რაიცა გუარი კაცი, დიდი, გინა მცირე, ადგეს და ამას ნაქნარსა ჩ´ნსა აქცევდეს, გამცაურისხდების მამაი, ძე და სული წ´დაი... და ჩ ე მ ნ ი ბ რ ა ლ ნ ი მ ი ს გ ა ნ ი ძ ი ე ნ ღ მ ე რ თ მ ა ნ “-ო (იქვე 9). ასეთსავე სიტყვების მკითხველი თითქმის ყველა ძველ სიგლებში შეხვდება.

ამგვარმა ზნეობრივმა მიმართულებამ დაბადა საინტერესო უფლებრივი რწმენა: რ ა კ ი მ ა მ უ ლ ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ს სწირავდნენ, ან როგორც სიგლებში ეწერა ხოლმე, ი მ წ მ ი ნ დ ა ნ ს, რ ო მ ლ ი ს ს ა ხ ე ლ ო ბ ა ზ ე დ ა ც აშენებული იყო მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი, შ ე მ წ ი რ ვ ე ლ ე ბ ი და მონაზონები ა მ მ ა მ უ ლ ს წ მ ი დ ა ნ ი ს ს ა კ უ თ რ ე ბ ა დ ს თ ვ ლ ი დ ნ ე ნ, - ი გ ი ი ყ ო მ ა მ უ ლ ი ს პ ა ტ რ ო ნ ი. და თუ ვინმე გაბრიყვდებოდა და წმიდანის უფლების შელახვას განიზრახავდა და იმ მამულს მიითვისებდა, რომელიც ცოდვათა მიტევების მეოხებისა და საიქიოს განკითხვის დღის წამოსარჩლების გულისათვის შესწირეს, მაშინ თავხედს მომტაცებელზე თვით შეურაცხყოფილი წმიდანი იძიებდა შურს და გადაუხდიდა მაგიერს. აი, მაგალითად, რას ამბობს მეფე დავით აღმაშენებელი შიომღვიმის მონასტრისადმი 1123 წ. მიცემულ ანდერძში: თუ ჩემი, შენდამი შემოწირული მამული მიითვისოს და დადებული წესი დაარღვიოს ვინმემ, „ შენ, ყოვლად წმიდაო ღვთის მშობელო, განყოფასა მისსა კორცთაგან, განყავ იგი ნაწილისაგან ცხოვნებელთაჲსა და შ უ რ ი ი ძ ი ე, ვითარცა მგმობარსა შენსა, ნესტორს ზედა. ხოლო შენ წმიდაო ღმერთშემოსილო მამაო შ ი ო, ოდეს დაჯდეს ქრისტე ღმერთი განსჯად ყოველთა ტომთა და საქმეთა, წ ა რ მ ო უ დ ე გ და განსაჯე დ ა ვ ი თ ა რ ც ა შ ე მ ა წ უ ხ ე ბ ე ლ ს ა შ ე ნ ს ა ზ ე დ ა, ე გ რ ე თ შ უ რ ი ი ძ ი ე პირითა ღვთისათა “ (შიო მღ. ისტ. საბ. გვ. 19). ამ ნაწყვეტში ყურადღების ღირსია საგულისხმო სიტყვები „ვითარცა შემაწუხებელსა შენსა ზედამ, ეგრეთ შური იძიე“-ო. რით განირჩეოდა ეს საუცხოო ზეციური განკითხვის დღე იმ ჩვეულებრივ, ქვეყნიურ სამსჯავროსაგან, რომელიც მაშინ საქართველოში არსებობდა? შურისძიება, ბრალმდებელი, რომელიც შემაწუხებელ ბრალდებულს დასჯას თხოულობს, მამულის მოტაცება და ჩვეულებრივი დავიდარაბა. რასაკვირველია არაფრით. იმავე დროს რა დაშორებული იყო ეს განკითხვის დღე იმ სურათს, რომელიც იესომ თავის მოწაფეებს დაუხატა! აქ არც საკუთრებაზეა ლაპარაკი, არც მამულის მიმტაცებელზე და შურის ძიებაზე, შურის მაძიებელსა და შეწუხებულ წმინდანზე იქ ხომ ერთი სიტყვაც არ არის.

ამ ნაირად მაშინდელი სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი წარმოდგენა ზეციური სფეროთაგან ქვე ჩამოეშვა და მიწაზე დაეცა. ეს ბუნებრივად ასეც უნდა მომხდარიყო, რა-კი პირვანდელი იდეალის მაგიერ კერძო უფლებრივი ინტერესები გაურიეს. რაც უფრო მეტად განმტკიცდებოდა ასეთ ინტერესებზე ზრუნვა, მით უფრო მეტად უნდა დაცემულიყო ის მაღალი წარმოდგენა, რომელიც იესომ თავის თანამედროვეებს ჩააგონა.

რასაკვირველია, ეხლა ცოდვებისაგან თავის დაღწევა უკვე ადვილი იყო. ამისთვის საჭირო იყო მხოლოდ კაცს დიდი შეძლება ჰქონოდა და რომელიმე მონასტრისათვის ბევრი ქონება მამულად, ან ფულად შეეწირა. აკი ამიტომაც მოაწყდა მონასტრებს დიდძალი შემოწირულობა. რაკი არა ჰქონდათ მათ: მამულები, სახნავი და საძოვარი ადგილები, წვრილფეხა და სხვილფეხა საქონელი, სახლები და ქულბაქები, ყმები და საკუთარი ვაჭრებიც. ამას გარდა ამ ქონების უმეტესი ნაწილი სახელმწიფო და სხვა მრავალი გადასახადებისაგან და ბეგარისაგან განთავისუფლებული იყო. საკმარისია კაცმა თითოეული მონასტრის შეუვალობის წიგნები გადაიკითხოს, რომ დარწმუნდეს, თუ რამდენად თავისუფლად და უჭირველად ცხოვრობდნენ მაშინ ბერები.

მას შემდეგ, რაც მონასტრებმა ქონების შეგროვებას და დაუნჯებას ხელი მიჰყვეს, მონაზონები, რასაკვირველია, ცდილობდნენ, რომ მათს სავანეში შეძლებულ და სახელოვან გვართა შვილები შესულიყვნენ. თავის მხრივ უკვე ცხოვრებით

დამაშვრალნი და გულასუყებულნი შეძლებულნი, სიამოვნებით შეაფარებდნენ თავს მონასტერში და მთელ თავიანთ ქონებას სავანეს შესწირავდნენ, ოღონდ-კი მათთვის მკაცრი სამონაზონო მოღვაწეობის წესი შეემსუბუქებინათ. გიორგი მთაწმინდელი მოგვითხრობს, რომ ასეთ პირებს ხშირად უნდოდათ ხოლმე ათონის მონასტერში ბერად შესვლა, მაგრამ ეფთჳმე მთაწმინდელი პასუხად ეტყოდა ხოლმე: „თქვენ კაცნი ხართ სახელოანნი... და ოდესმე საფასე მისცეთ ეკლესიას, განსუენებით გნებავს ყოფაჲ“ (ც´ჲ ი´ესი და ეფთ´მსი, 46). მართალია, ეფთჳმე ასეთ პირებს არ უშვებდა მონასტერში და აღკვეცაზე უარს ეუბნებოდა ხოლმე, მაგრამ საქართველოში საქმე სხვანაირად მიდიოდა და მკაცრი მონაზონობის წესი თანდათან დიდებული და შეძლებული ბერების გულისათვის გაადვილდა.

წარმოიდგინეთ, გრიგოლ ხანძთელსაც-კი, - იმ ფ გრიგოლს, რომლის სიმკაცრე და შეუდრეკელი სამართლიანობა სახელგანთქმული იყო, - ეტყობა, რომ გვარიშვილობასა და სიმდიდრეს ცოტა არ იყოს, მოწყალის თვალით უყურებდა! აი, მაგალითად, რა უთხრა თევდორესა და ქრისტეფორეს, როცა მათ ყრმა არსენი, აზნაური მირიანის შვილი, და ეფრემი მიაბარა აღსაზრდელად: „თუალნი ქუენნი იყვნედ მარადის მათზედა და გეხსენედ დიდებულებაჲ მ შ ო ბ ე ლ თ ა ა მ ა თ თ ა ჲ და სარწმუნოება მათი ქრისტესა მიმართ ჩეუნ გლახაკთა მიმართ“ (ც´ჲ გ´გლ ხნძ´თლსჲ, კვ).

დიდებულნი და მდიდარნი მონაზონობას ეტანებოდნენ, მაგრამ ამასთანავე სამონასტრო მოღვაწეობის სიმკაცრის შემსუბუქებას ცდილობდნენ. ეს ერთიერთმანეთის დამარღვეველი გარემოება იმით აიხსნება, რომ მონაზონობის უმთავრესი მიზანი და დედააზრი ბევრს უკვე დავიწყებული ჰქონდათ და სწორედ აღარ ესმოდათ: მონაზონობა, როგორც მოწესეობა, ღვთისნიერ იდუმალ ძალის პატრონად მიიჩნიეს და ის-კი ავიწყდებოდათ, რომ, თუ ადამიანი სამონაზონო აღთქმას დაარღვევდა, უფლება არა ჰქონდა მონაზონის სახელი ეტარებინა. ერთი სიტყვით, გარეგნობა, მონაზონის სახე და წესი უშინაარსოდ, სასწაულთმოქმედ ძალად გადაიქცა: საკმარისი იყო კაცი ბერად აღკვეცილიყო, რომ ყველა ცოდვები მისტევებოდა. რომ მონაზონობის გარეგანი სახე მართლა სასწაულთმოქმედ ძალად მიაჩნდათ, იქითგანა ჩანს, რომ მცირეწლოვანს, პატარა ბავშვებსაც - კი მონაზონობის ჩოხას აცმევდნენ და ბერად აყენებდნენ. მაგალითად, გრიგოლ ხანძთელის ნებაყოფლობით დიდებულმა აზნაურმა მირიანმა თავისი 6 წლის შვილი სამონაზონო ჩოხით შემოსა და ბერად შეაყენა (იქვე კბ). თვით გრიგოლი ურჩევდა ყრმა ეფრემს ბერად შემდგარიყო (იქვე, კბ, კვ). თავისი საქციელის გასამართლებლად ხანძთელმა არქიმანდრიტმა იესოს შემდეგი სიტყვები მოიყვანა (იქვე კვ): „აცადეთ ყრმებს მაგას მოსლუად ჩემდა და ნუ აყენებთ მაგათ რამეთუ ეგე-ვითართა არს სასუფეველი ცათა“-ო (მათე, XIX[14], X[14]). რა თქმა უნდა, იესოს ამ სიტყვებს არავითარი კავშირი არ აქვს მონაზონობასთან და სულ სხვა აზრით იყო ნათქვამი. ცხადია, რომ ყმაწვილებისა და მცირეწლოვანების ბერად შეყენების არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, ამიტომ რომ მონაზონობას აღთქმა ადამიანს ნებაყოფლობით, თავის სურვილით და შეგნებულად უნდა დაედო, ბავშვებს კი, რასაკვირველია, არ შეეძლოთ შეეგნოთ, თუ რა იყო ან ქალწულების დაცვა, ან არა და საგლახაკისა და უპოვარების აღთქმის ასრულება. ყმაწვილების ბერად აღკვეცის დროს მონაზონობის ძირითადი და არსებითი მცნება ირღვეოდა და ამასთანაც ადამიანის პიროვნების თავისუფლება ძალდატანებით ილახებოდა, ამიტომ რომ ხუთი ან ათი წლის ბავშვს ვერავინ ვერ შეატყობდა, შესძლებდა, ან მოინდომებდა თუ არა, რომ თავისი ქალწულება დაეცვა შემდეგში და სრულ სიღარებეში აერჩია ცხოვრება. ამგვარად მონასტრებში ისეთი ბერებიც იყვნენ ხოლმე, რომელიც ძალად იყვნენ მონასტერში შეყენებულნი.

მაგრამ მონაზონების მისწრაფება და მიმართულება იმაზე არ შეჩერებულა. მონსატრების დამფუძნებელნი და მამასახლისები ხედავდნენ, რომ ბერები სამონასტრო მამულების მოვლას და დამუშავებას ძალიან ბევრ დროს ანდომებდნენ, ამასთანავე

სამეურნეო და საგამგეო საქმეში ისე იყვნენ გართულნი, რომ ხშირად თავიანთი პირდაპირი მოვალეობა და დადებული აღთქმა სრულებით ავიწყდებოდათ და მუდმივ ერთმანეთის კიცხვასა და კილვაში იყვნენ. ეს რომ თავითგან აეშორებინათ, მონაზონები მშვიდობიანად ყოფილიყვნენ და მარტო თავიანთი აღთქმის ასრულებაზე ეზრუნათ, მონასტრების დამაარსებელნი და მამასახლისნი ცდილობდნენ, რომ ბერები სამეურნეო საზრუნავსა და მამულის მოვლა-დამუშავებას დაეშორებინათ. სამონასტრო მამულების გამგეობა და მოურავობა ერისკაცების ჩააბარეს, ბაღებში, ვენახებში და მინდვრად - კი მუშებს ამუშავებდნენ ხოლმე. ყველაფერი წმინდა მამებს მზა-მზარეულად უნდა მოჰრთმეოდათ, „რათა ღვთისათჳს ოდენ განკუთვნილნი, მას მხოლოსა, თჳნიერ საწუთროჲსა ზრუნვასა, ჰზრახვიდნენ (და წინაშე ღვთისა) მეოხებად კადნიერ იყვნენ“-ო (1123 წ. დავით აღმაშენ. ანდერძი მღ. ისტ. საბ. 16).

დავით აღმაშენებელმა თითონ განსაზღვრა და გაუკვეთა, თუ რამდენი პური, ღვინო და სხვა ყოველგვარი საზრდო უნდა მისცემოდა დღიურად შიომღიმის მონასტრის ბერს (შიომღ. ისტ. საბ. 16-17). ამნაირადვე უზრუნველ ჰყოფდნენ ხოლმე ბერებს მეტადრე ყველა კერძო ანუ საკუთარი მონასტრების დამფუძნებელნი. ამნაირი კერძო მონასტრები, ზემომოყვანილი გრიგოლ ხანძთელის სიტყვების წინააღმდეგ, რომ მონასტრების დაარსება მხოლოდ გლახაკებს შეუძლიანთო, ბლომად იყო უკვე საქართველოში. მაგ. მცხეთის კათალიკოზის სამწყსოს ნუსხითა ცხადად ჩანს, რომ სამცხე-საათაბაგოში ყველა დიდებულ აზნაურთა გვარებს თავიანთი საკუთარი მონასტრები ჰქონდათ (იხ. Бакрадзе АПГАдж, გვ. 79-80). რასაკვირველია, კერძო მონასტრის თითოეული პატრონი ცდილობდა, რომ სხვებისათვის ბერების მზრუნველობაში ეჯობნა, და ასე ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ. ვაჰანის მონასტრის პატრონი მის მიერ აღწერილ სამონასტრო ტიბიკონში ამბობს: მე „ყოვლით კერძო უზრუნველობისა და უმოქენეობისა ძმათაჲსა მაძიებელ ვარ და, რათა არარაჲთა იყვნენ ნაკლულევანნი, გაუჩინე საჩოჴედცა... ეგრეთვე პურიცა და ღვინოჲ გაუჩინე, რათა მიეცემოდეს“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 34-35). სამონასტრო მამულების მოვლა-მოურაობაზე იგივე პირი ამბობს: „სოფელთა და აგარათა შინა მონასტრისათა სანიადაგოდ ჴელისუფლად ნუმცა ოდეს დაიდგინების მონაზონი, არამედ ერისკაცნი დაიდგინებოდენ“-ო (იქვე 39).

თამარ მეფის ისტორიკოსიც მოგვითხრობს, რომ მან ვარძიის მონასტერი ააშენა და ყველაფრით უზრუნველჰყო, ბევრი დიდი სოფლები შესწირა და „შეუმზადა ტრაპეზისა და შემოსავალნი“-ო.

აი სადამდის მიიყვანა, აუ რით დაბოლოვდა მონაზონების წადილი, რომ ზნეობრივად სრული გამხდარიყვნენ და ყოველგვარი უთანხმოებისა და შორის მიზეზი მოესპოთ: შრომის სრული უარყოფით!... მათ ეგონათ, რომ, რაკი ბერებს არავითარი ამ ქვეყნიური საქმე და საზრუნავი არ ექნებათ, მაშინ ისინი მხოლოდ ღვთაებასა და ზეციურ სასუფეველზე იფიქრებდნენ სისპეტაკეს არაფერი არ შელახავდა.

ასე და მიზეზის გამო უარჰყვეს მონაზონების შრომა და მუშაობა ლუკმა პურისათვის. ამნაირვე გზა გაიარა, როგორც ჩანს მონაზონობამ სხვა ქვეყნებშიაც, მაგ. სომხეთსა და ასურეთში. დასავლეთ ევროპის მეცნიერები კი სულ სხვანაირად ხსნიან ამ შრომის უარყოფის პრინციპს და ამტკიცებენ, რომ ამ შემთხვევაშიაც აღმოსავლეთის ხალხთა ჩვეულებრივი სახელგანთქმული სიზარმაცეც მოჩანსო. პროფ. ნ ი ო ლ დ ე კ ე (Nöldeke) მაგ. ამტკიცებს, რომ ეფრემ ასურის სიტყვა, რომელშიაც იგი მონაზონებს ურჩევს, მიწის დამუშავებასა და მეურნეობას ნუ ეტანებით, ისევ სჯობია ლოცვასა და ღვთის ვედრებაში გაატაროთ ხოლმე დრო, ვითომც მხოლოდ აღმოსავლეთის მონაზონების სიზარმაცეს ამკიცებს. გამოჩენილი გერმანელი მეცნიერი ამბობს შემდეგ: „აღმოსავლეთის ბერების სიზარმაცის საუცხოვო სურათს ერთი პატარა ასურული

მოთხრობა იონაბადის შვილებზე გვიხატავს... იქ სადილი თავისთავად უვარდება პირში უნაკლო კეთილმორწმუნე კაცსა“-ო (Wiener Zeitschr. Für Kunde d. Morgenland. XVII B. 2. Heft, გვ. 197-8). რასაკვირველია, ეს სურათი სასაცილოა, მაგრამ მაინც ნიოლდეკეს ახსნა სწორე არ არის.

მართალია, ბერები ცდილობდნენ თავიანთი მოღვაწეობა და ცხოვრების ტვირთი შეემსუბუქებინათ, მაგრამ ამასთანავე ჩვენ დავრწმუნდით, რომ სულ სხვა გარემოებამა და სურვილმა მოაფიქრებინა, მონაზონებისათვის შრომა და ლუკმაპურის საზრუნავი თავითგან აეცილებინათ. როცა მონასტრების დამფუძნებელნი და მამასახლისები მზამზარეულ სურათსა და სარჩოს უჩენდენ ბერებს და მუშაობას უკრძალავდნენ, მათ ეგონათ, რომ, თუ მონაზონები ამ ქვეყნურ ჭირვარამს მოშორდებიან, მაშინ მათ შორის შური და უთანხმოებაც აღარ იქნებოდა და ზნეობრივად წმიდა და სრული გახდებოდნენ. უეჭველია აღმოსავლეთის მონაზონები გულწრფელად იტანჯებოდნენ და სურდათ, რომ შფოთი და სიძულვილი თავითგან აეცილებინათ და ძმური, ქრისტესმიერი სიყვარული დაემყარებინათ თავიანთ სავანეში. მხოლოდ ამის მისაღწევად, შურისა და ჩხუბის მოსპობის გულისათვის, ამბობდნენ უარს მეურნეობასა და მუშაობაზე. აი, მაგალითად, რა გარემოებამ მოაფიქრებინა სომეხ ბერებს ბაღისათვის თავი მიენებებინათ. „პირველ ბერებმა“, გვიამბობს სომეხთა გამოჩენილი მქადაგებელი ვარდანი, „რომლებმაც თითქმის ამ ორმოცი წლის წინათ ეს უდაბნო აღმოაჩინეს და მოაწყვეს, ბევრი კარგი ხეხილი ჩაჰყარეს. მაგრამ ეს ორი წელიწადი იქნება სწორედ, რაც ეშმაკმა ამ ხეხილების გამო ჩვენ შორის ღვარძლი და შური, ჩხუბი და დავიდარაბა ჩამოსთესა. ეს ორი წელიწადი სულ მუდმივ მტრობასა და მწუხარებაში გავატარეთ და ვერაფერი ვერ ვიღონეთ, რომ ჩხუბი და სიძულვილი როგორმე მოგვესპო, და ბოროტება ბოროტი სულების შთაგონებით დღითი დღე იზრდებოდა. ერთ კვირას შევიყარენით ძმები და ვთქვით: «რის მაქნისია ჩვენთვის ეს ხეხილები, ან რის გულისათვის ვჩუბობთ ჩვენ»? განა ქრისტემ არა ბრძანა, მარჯვენა თვალის ამოღება და მარჯვენა ხელის მოკვეთა და განდგება და ასე სულის ცხონება? - თქვეს ძმებმა და მერმე ყველანი თავის წალდის ასაღებად წავიდენ და ჩვენ ყველანი მივადექით და ყველა ხეხილები გადავკაფეთ, - ასზე მეტი, - ცხრა სენაკის წინ რომ დარგული იყო, თუთისა, ნიგვზისა, კომშისა, ქლიავისა, გარგარისა და მუხის ხეები. თან მე, ცოდვილი, ვამხნევებდი ძმებსა და ვეუბნებოდი: «ნუ გეშინიათ, ვინც ასე იქცევა, ის მიიღებს სასყიდელსა და არა სასჯელს, დიდება ჩვენს უდაბნოსა და არა სირცხვილი». ესე მოვიქეცით ჩვენ... და დამყარდა ღრმა სიმშვიდე“-ო (იხ. Маръ Сборник притчъ Вардана I, 317-318).

რასაკვირველია, ამისთანა შემთხვევებში ლოღიკური შეცდომა მოსდიოდათ, იმიტომ რომ მტრობის და შუღლის მიზეზს აქ არ ეძებდნენ, სადაც იგი ბუდობდა: ისინი ხეხილსა, ხვნა-თესვასა და სამეურნეო მუშაობას აბრალებდნენ ხოლმე, ნამდვილად-კი ყოველგვარი ქიშპობის და სიძულვილის მიზეზი ამ მონაზონების შურიანი ხასიათი და ღვარძლიანი გული იყო. რასაკვირველია, ბერებს ავიწყდებოდათ, რომ შურიანი და ხარბი ადამიანი მტრობის საბაბს უსაქმოდაც და უვენახოდაც ადვილად იშოვიდა, იმიტომ რომ, რუსთველისა არ იყოს, „ავკაცსა ავი სიტყვა ურჩევნია სულსა, გულსა“. მაგრამ მაინც ზემომოყვანილი მაგალითი ცხადად გვიჩვენებს, რომ მოთავე ბერებს გულწრფელად უნდოდათ ამ საშუალებით ბერებისათვის ისეთი პირობები შეექმნათ, რომ მათ ზნეობრივ და სარწმუნოებრივ სისპეტაკემდე ადვილად მიეღწიათ. როგორც ხედავთ, აღმოსავლეთის ხალხთა ცნობილი სიზარმაცე აქ არაფერ შუაშია.

ამგვარად მონაზონები, რომელნიც კერძო საკუთრებასა და ქონებას გაურბოდნენ, ისევ საკუთრებასავე დაუბრუნდნენ. მართალია, ეს საკუთრება საზოგადო, სამონასტრო საკუთრება იყო, მაგრამ მაინც ხომ მასში ყველას ედო წილი. **ერთ დროს მონაზონებს კერ კიდევ ცდილობდნენ, თავიანთი შრომით მოეპოვათ საზრდო შემდეგ, როგორც დავრწმუნდით, თავიანთი შრომით მოეპოვათ საზრდო შემდეგ, როგორც დავრწმუნდით, ეს**

უკანასკნელი პირობებიც დაირღვა და გაქრა. ამნაირად **მონაზონთა ძმობა** დიდ მამულებისა და სხვანაირი საკუთრების პატრონად გახდა, მეფეებს მრავალი შეუვალობის წიგნები ჰქონდა ნაწყალობევი, ყოველგვარი სახელმწიფო და ხშირად სახელისუფლებო გადასახადებისგან იყო განთავისუფლებული და **თავისი ოფლით- კი აღარა სცხოვრობდა, არამედ ყმების ოფლითა და ნამუშევარით ირჩენდა თავს** და ამგვარად, სხვისი ოფლით სურდა ზნეობრივი სისპეტაკე დაემკვიდრებინა. ოღონდაც, ამ დროს მონაზნებს არავითარი უფლება არა ჰქონდათ თავიანთ თავისათვის წინანდებურად „გლახაკის“ სახელი ეწოდებოდათ. მონაზნები ამიერითგან დიდებულთა და პატრონთა წოდებას უფრო ეკუთვნოდნენმ ვიდრე უმიწაწყლო ღარიბ-ღატაკებს.

რასაკვირველია, ამნაირ გზას ყველა მონასტრები არ დასდგომიან. ზოგიერთნი ცდილობდნენ პავლე მოციქულის მცნება პირნათლად აესრულებინათ, მაგრამ საზოგადო მოძრაობის შეჩერება მათ არ შეეძლოთ. უეჭველია, შემოიღეს თუ არა სამონასტრო ცხოვრების წესი და მარტომყოფელობას ზურგი შეაქციეს, მაშინვე ახალი წესის მოწინააღმდეგე ბევრი გამოჩნდებოდა და უბრძოლველად თავიანთ უპირატესობას არ დაუთმობდნენ. იქნება საქართველოში ბრძოლა ისეთი გამწვავებული არ ყოფილიყო, როგორც ათონის მთაზე (იხ. Порфирий Аоон. 1877, გვ. 177-133), მაგრამ მაინც სრულებით მშვიდობიანად ასპარეზს არც ჩვენი მეუდაბნოენი დაუთმობდნენ. ქართული სამონასტრო მწერლობა ჯერ სრულებით ხელუხლებელია, და, შესაძლებელია, შემდეგში ისეთი თხზულებებიც აღმოჩნდეს, რომელთაც ამგვარი ბრძოლის კვალი ემჩნდეოდეს. იქნებ სწორედ მეუდაბნოეთა კიცხვა-კრიტიკა ჰქონდა მხედველობაში, როცა გრიგოლ ხანძთელი ამბობდა, უნდა შემოვოღო „ისეთი **წესი**“ საღმთო-საეკლესიო „ეკლესიასა შინა ჩემსა განწესად **ბრძენთაგან გაუკითხველი**“-ო (ც´ ჲ გგ´ლ ხანძთ´ლჲ გვ. იჱ).

§ 8. ქონებისა და შრომის პრობლემისათვის ერისკაცობაში

სწორედ საყურადღებოა, რომ იმ დროს, როცა მონაზნები დარწმუნებული იყვნენ, თითქოს ზნეობრივი სიფაქიზის დასაცველად მხოლოდ ის იყო საჭირო, რომ ადამიანს არაფერი ამ ქვეყნიური საზრუნავი და სამუშაო არ აწუხებდეს და ყველაფერი მზა-მზარეულად მოსდიოდეს, ამავე დროს ქართველმა განათლებულმა საზოგადოებამ სულ სხვა გზა აირჩია და საკუთარი ხელით მონაპოვარის ზნეობრივ ღირებულებაზე სულ სხვა მოძღვრება შეიმუშავება. ეს მოძღვრება წარმოიშვა იმ საკითხის ძიების დროს, თუ რა თვისებისა უნდა ყოფილიყო ქველის საქმარი, რომ მისი მიცემა ზნეობრივ ღვაწლად მისაჩნევი ყოფილიყო, და იმის სჯის პროცესში, თუ რა გზით უნდა ყოფილიყო მოპოვებული ის ქონება და ფული, რომელსაც საქველმოქმედოდ მოიხმარებდნენ. ხოლო ამის შესახებ მაშინდელ ქართულ საზოგადოებაში, ისეთი აზრი და რწმენა ტრიალდება, რომ მხოლოდ იმ ფულისა და ქველსაქმარის მიცემა შეიძლებოდა, რომელიც ადამიანს თავისი ოფლით და სინდისიერად ნაშოვნი და შეძენილი ჰქონდა. იმდროინდელი მოძღვრების თანახმად, ასე წარმოიდგინეთ, საქველმოქმედოდ აზნაურის საპატრონო და საბატონო მამულის შემოსავალი, მეფეს - სახელმწიფო სარგო არ უნდა მოეხმარა. მაგ. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვით, მეფე გლახაკებს რომ ქველსაქმარს აძლევდა ხოლმე, „ამას არა ჴელოსანთაგან მორთმეულსა იქმოდის, ანუ საჭურჭლით, არამედ ჴელითა თჳსითა ნადირებულთა“... (ც´ ჲ მ´ფთ მ´ ფსა დავითისი * 554, გვ. 321-322). თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსიც გვიამბობს, რომ

საქართველოს დედოფალმა „ჴელსაქმარი მისი განყიდის და ეგოდენი ფასი გლახაკთა მისცის და არა სამეფო შემოსავალთაგან“ (ისტ´ნი და აზმ´ნი* 685, გვ. 480).

„ჴელითა თჳსითა“ შეძენილსა და „ჴელსაქმარს“ იმიტომ აძლევდნენ ხოლმე გლახაკებს, რომ ქველმოქმედება მამულისა ან სახელმწიფო შემოსავლითგან არავითარ პირად ზნეობრივად ღვაწლს არ წარმოადგენდა, და მეტადრე იმის გამო, რომ ადამიანს არც როდის არ შეეძლო ეთქვა, თუ რა გზით არის შეძენილი ის ფული, რომელიც სახელმწიფოს, ან საპატრონო შემოსავლითგანაა მიღებული. ვის შეეძლო დაემტკიცებინა, რომ იგი რაიმე ძალდატანებით, ან უსამართლოდ არ იყო შეკრებილი. მხოლოდ ის, რაც ადამიანს თავის ოფლით, სვინდისიერად შეუძენია, მხოლოდ ის იყო წმიდა და საქველმოქმედოდ, მოყვასისდმი ძმურ, ღრმა სიყვარულისა და სიბრალულის გამოსაცხადებლად გამოსადეგი.

ამგვარივე ზნეობრივად ფაქიზი აზრი ქველსაქმარის შესახებ სომხეთშიაც იყო გავრცელებული. ცნობილი მქადაგებელი ვარდანი, მაგალითად, ამტკიცებს, რომ „მთავარისა, ან მეფის და მოძღვრის სახლი შეუძლებელია უდანაშაულო იყოს ძარცვა-გლეჯაში, იმიტომ რომ (მთავარს, მეფესმ მოძღვარს) არ შეუძლიანთ გაიგონ სიმართლე, ან გულქვა და ბოროტი მოხელეების წყალობით, ან არადა იმიტომ, რომ ისინი ხან ნატყევანივითა და ნაძარცვით, ხან წართმევიდა და ძალმომრეობით, ან შურისძიებით“ არის შეძენილიო (Марръ, Сборн. Притчъ Вардана).

ამ გვარად იმ დროს, როცა მონაზონები ქალწულების და ზნეობრივი სისპეტაკის იდეალით ისე გატაცებული იყვნენ, რომ სამეურნეო მუშაობა და საკუთარი ხელით ლუკმა-პურის ჭამის საჭიროება უარჰყვეს და მუშაობის ღვაწლი დაამცირეს, ამავე დროს ზემოაღნიშნულმა ფაქიზმა **ზნეობრივმა მოძღვრებამ ქართველი მოწინავე საზოგადოება დაარწმინა, რომ მხოლოდ საკუთარი მუშაობით შეძენილი ქონება აკეთილშობილებდა ადამიანს.** თავისდა-თავად ცხადია, რომ საზოგადოების ეს შეხედულება დიდად ამაღლებდა გლეხკაცობისა ლუკმა-პურსა და ქონებას ტვირთს და პირადი შრომით მოპოვებულ ლუკმა-პურსა და ქონებას სიფაქიზის შარავანდედსა და კეთილშობილებას ანიჭებდა.

სად გაჩნდა პირველად ეს საგულისხმო ზნეობრივი შეხედულება ქველსაქმარის აუცილებელი თვისების შესახებ? როგორც აღნიშნული გვქონდა იგი გავრცელებული იყო სომხეთში, აგრეთვე დასავლეთ ევროპაშიაც (იხ. Ratzinger, Geschichte d. Kirch. Armenpflege S. 116-235). მართალია, ი ო ა ნ ე ო ქ რ ო პ ი რ ი ს ნაწერებშიაც აქა-იქ ამის მსგავსი აზრები მოიპოვება, მაგრამ არსებობდა თუ არა ამნაირივე მოძღვრება ბიზანტიაშიც შემდეგ საკუნეებში, სწორედ იმ დროს, როცა იგი გავრცელებული იყო საქართველოსა და სომხეთში, ეს ჯერ გამორკვეული არ არის. დასავლეთ ევროპას-კი ჯერ არ შეეძლო საქართველოსა და სომხეთზე პირდაპირ გავლენა ჰქონოდა. ამის გამო საკითხი, თუ როგორ და როდის გავრცელდა იგი ჩვენს ქვეყანაში, ჯერჯერობით გამოურკვეველი დარჩა.

რასაკვირველია, თუნდაც რომ მაშინდელ ქართველ საზოგადოებაში ბევრს დაეწყო მუშაობა და შეძენილი ფული და გაკეთებული ხელსაქმე მთლად გლახაკებისთვის მოენდომებინათ, ეს მაინც საკმარისი არ იქნებოდა და უსახსრო და ღარიბი ხალხი შესაფერს დახმარებას ვერ ეღირსებოდა. მართალია, ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში, როცა საერთო აღაპებს მართავდნენ ხოლმე, ღარიბ ხალხს შეეძლო, ცოტადაც არის, მშიერი კუჭი გაეძღო, მაგრამ თანდათან ეს ჩვეულებაც გადავარდა და სააღაპო ქონებას შემდეგ საუკუნეებში საქართველოში მონასტრებს სწირავდნენ ხოლმე. ესეც ბერებს ჩაუვარდათ ხელში და გლახაკები ხელცარიელი დარჩნენ. საზოგადოების ქველმოქმედების წყარო ორად გაიყო. უპირატესობა, რასაკვირველია, მონაზონებს ეკუთვნოდათ და გლახაკთა ქველმოქმედების ნაკადული დაიშრიტებოდა, ამ დროს რომ ღარიბ-ღატაკ ხალხს საერო მმართველობა, საქართველოს მთავრობა არ მიჰშველებოდა: მე IX საუკ. ბაგრატ კურაპალატმა დააწესა საქართველოში გლახაკთა ნაწილი (ც´ჲ გ´გლ ხანმთ´ლსჲ გვ. ლბ). თამარ მეფის მეორე

ისტორიკოსის სიტყვებთაგან ჩანს, რომ ეს დაწესებულება მე-XIII საუკ. დამდეგსაც არსებობდა საქართველოში.

საითგან წარმოდგა ეს დაწესებულება, ვინ ურჩია ბაგრატ კურაპალატს გლახაკთა ნაწილის შემოღება? შემოიღო ბაგრატმა სხვა ქვეყნების მიბაძვით, თუ ამ გვარი დაწესებულების საჭიროება თვითონ ქართველებმა იგრძნეს? 10% გადასახადი გლახაკთა სასარგებლოდ დასავლეთ ევროპაშიაც არსებობდა. ბ. რატცინგერი საბუთიანად ამტკიცებს, რომ ებრაელების 10% გადასახადი გლახაკთა სასარგებლოდ ქრისტიანობის პირველ ხანებში წმიდა მამებმა უარჰყვეს იმიტომ, რომ მათ საჭიროდ არ მიაჩნდათ, ქველმოქმედების რაოდენობა განსაზღვრული ყოფილიყო: ღუ საჭირო იქნებოდა ლმობიერსა და სათნო ქრისტიანეს არამც თავისი შემოსავლის 10%, მთელი თავის ქონებაც არ უნდა დაჰშურებოდა და დაეზოგნა. მხოლოდ მე-VI საუკ. დასასრულს, გალიის ეკლესიაში, სახელდობრ ტურის სამღვდელო კრებაზე, ხელმეორედ შემოიღეს ებრაული 10% საქველმოქმედო გადასახადი შემოსავალზე, მაგრამ ეს გადასახადი წესიერად არ შემოჰქონდათ ეკლესიაში. შემდეგ კარლოს დიდმა (768-814) ისევ ბრძანება გამოსცა, თითოეულმა მორწმუნე ქრისტიანმა ეკლესიას 10% საქველმოქმედო გადასახადი მისცეს ხელმეორედ, მაგრამ ამ ბრძანებასაც მხოლოდ კარლოს დიდის სიცოცხლის დროს ასრულებდნენ, შემდეგ-კი ეს გადასახადი ფეოდალებმა ჩაიგდეს ხელში და თავის სასარგებლოდ მოიხმარეს. ეს გადავარდა და მოიშალა კარლოს დიდის განკარგულება 10% საქველმოქმედო გადასახადის შესახებ.

რომ ვიფიქროთ, ბაგრატმა საქართველოში 10% საქველმოქმედო გადასახადი საფრანგეთის მიბაძვით შემოიღოო, ჭკუასთან ახლო არ იქნება, იმიტომ რომ ჩვენი ქვეყანა და საფრანგეთი მეტისმეტად ერთი ერთმანერთზე დაშორებული იყვნენ. ხოლო, არსებობდა, თუ არა ამგვარი გადასახადი ბიზანტიაში, გამოკვლეული არ არის. ჯერჯერობით ვიცით, მხოლოდ რომ მთავრობამ ბიზანტიაში გლახაკების ზრუნვა სამღვდელოებას მიანდო. (K. Müller, Kirchengeschlichte, S. 284).

საქართველოში კი ბაგრატმა სახელმწიფო საქველმოქმედო ნაწილი დააწესა. ჩვენში სამღვდელოება-კი არ აძლევდა და ანაწილებდა საქველმოქმედო თანხას, არამედ თითონ საერო მთავრობა. ამიტომ შეუძლებელია ამ საქველმოქმედო ნაწილის შემოღებას საქართველოში პირდაპირი დამოკიდებულება ჰქონოდეს ბიზანტიასა და საფრანგეთთან. ამის გარდა, **საქართველოში საქველმოქმედო თანხა 10% გადასახადისგან-კი არ იყო შემდგარი, არამედ მთელ სახელმწიფოს შემოსავლის და დაპყრობილი ქვეყნების ხარაჯის 10%-ს ქველმოქმედებას ახმარდნენ.** ერთი სიტყვით, **საქართველოში არსებობდა სახელმწიფო და არა საეკლესიო, ან კერძო საქველმოქმედო თანხა.** ამის გამო შეუძლებელია, რომ მაჰმადიანების 10% საქველმოქმედო გადასახადის მიბაძვითაც ყოფილიყო შემოღებული საქართველოში. საქველმოქმედო თანხის გასანაწილებლად თამარ მეფის დროს მზუნველები იყვენ დაყენებული. თამარის მეორე ისტორიკოსი ამბობს, მაგალითად, რომ თამარ მეფეს „გლახაკთათჳს განეჩინეს სარწმუნონი ზედა-მდგომელნი ყოვლისა სამეფოსა მისისა შემოსავალნი, როცა იყო შინა და გარეთ, ყოვლისა ნაათალი გლახაკთ მიეცემოდა ერთისა და ქრთლისა დაუკლებლად“-ო.

ერთი სიტყვით, ზემომოყვანილი ცნობებითგან ცხადი ხდება, რომ ზნეობრივი მოვალეობის ასრულებაზე ქართული მაშინდელი საზოგადოება და მთავრობა სამღვდელოებაზე, თუ მეტად არა, ნაკლებად არ ზრუნავდა.

თავი მეოთხე

საქართველოს მეფე და მეფის ხელისუფლების ისტორია

§ 1. მეფობის აღდგენა და საქართველოს გაერთიანება.

საქართველოს მეფის ხელისუფლების შესწავლა ამ წიგნში მხოლოდ IX-XIII ს. ს. განისაზღვრა, რათგან უძველესი ხანის შესახებ პირველ წიგნში უკვე გვქონდა საუბარი (იხ. 170-183). ამ ხანის მეფის ხელისუფლება საგვარეულო წესწყობილებაზე იყო დაფუძნებული და მე-IX-XIII საუკ. დროინდელ საქართველოს მეფის ხელისუფლებასთან პირდაპირი დამოკიდებულება არ ჰქონია. ისტორიული საბუთებით მტკიცდება, როგორც დავრწმუნდით, რომ ის საგვარეულო წყობილებაზე დამყარებული მეფის ხელისუფლება სპარსელებმა გააუქმეს კიდეც და ამის გამო მერმინდელი მეფობის ხელისუფლებასა და პირვანდელი დროის მეფობას შორის კავშირი არ არსებობდა. საქართველოში მეფობის გაუქმების შემდეგ საუკუნეზე მეტმა განვლო, სპარსეთის მთავრობამ, სასანელთა სამეფო გვარმაც თავისი დრო მოიჭიმა და დაემხო, აღმოსავლეთით მომავალმა გამაჰმადიანებულმა არაბებმა ეს ერთ დროს შიშის დამცემი სახელმწიფო დაამარცხეს და დაიმორჩილეს. ბედმა საქართველოსაც ხვედრი არგუნა და ეხლა არაბებს ჩაუგდო ხელში. არაბების ბატონობის დროსაც ჩვენი ქვეყანა კარგა ხნის განმავლობაში უმეფოდ იყო, ქვეყნის გამგედ ხალიფას წარმომადგენელი ტფილისის ამირა ითვლებოდა, რომელიც ტფილისის ამირა ითვლებოდა, რომელიც ტფილისში იჯდა ხოლმე, ადგილობრივი მკვიდრთა შორის-კი უმთავრეს პირად ერისთავი ითვლებოდა (იხ. ყველა ამის შესახებ ჩემი „ქართ. ერის ისტორია“ II). აბო ტფილელის მარტვილობა საუცხოვოდ გვისურათებს, თუ რა შევიწროვებულ მდგომარეობაში იყვნენ ჩაცვივნული ერისთავები: დევნა, საპყრობილე და თანამდებობის ჩამორთმევა მაშინ იშვიათი მოვლენა არ იყო (იქვე). საქართველოს მეფის გაუქმებული ხელისუფლება 888 წლის ახლო ხანებში აღადგინეს. მაშასადამე, მე-VI საუკ. პირველ ნახევრითგან მოყოლებული მეცხრე საუკუნის დამლევამდე საქართველოს საკუთარი მეფე არ ჰყოლია. სამ საუკუნე ნახევარის მანძილი სრულიად საკმარისია, რომ აღდგენილ მეფობას და უძველეს-დროინდელ მეფის ხელისუფლებას შორის პირდაპირი კავშირი და დამოკიდებულება შეწყვეტილად ჩავთვალოთ. ამ დრიოს განმავლობაში საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებიც შეიცვალა. უმეფობის დროს პირველი ალაგი ერისთავებმა და აზნაურებმა დაიჭირეს. ამ ერისთავებს ბიზანტიის კეისრები მოწყალეს თვალით უყურებდნენ და ეხმარებოდნენ ხოლმე: ერისთავები ხშირად ბიზანტიის კეისრების საკარისკაცო პატივისი მქონებლები ყოფილან, მაგ. სუმბატის თხზულებაში ბაგრატიონთა გვარის პირველი ერისთავის შესახებ ნათქვამია „მოსცა მას მეფემან ბერძენთამან პატივი კურაპალატობისა“ (ც´ა და უწყება * 570, გვ. 339). სტეფანოზის შვილს გვარამსაც კურაპალატობის პატივი ჰქონდა (იქვე * 573, გვ. 242). ბიზანტიის იმპერატორები რომ მარტო ცარიელი პატივით არ ეხმარებოდენ ქართველო ერისთავებს და პირველ ხანებში საქმითაც ძალიან ეწეოდენ, ამას ხომ აშოტ კურაპალატის თავგადასავალიც ამტკიცებს. არაბების მკაცრმა ბატონობამ ისე შეაწუხა იგი, რომ იძულებული იყო ბიზანტიაში გახიზნვა დაეპირებინა. ამის გამო იგი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსაკენ გაეგმზავრა, მაგრამ მერმე მას იქ ერთი ადგილი მოეწონა და შავშეთში დარჩა: „დაემკჳდრა მუნ, მოგვითხრობს მემატიანე, და მისცა ღ´თნ გამარჯვება და აჳელმწიფა იგი შავშეთ-კლარჯეთსა ზედა და მან სოფლები ზოგი იყიდა საფისითა და ზოგი ოჯერი აღაშენა და განამრავლა სოფელი აშოტ კურაპალატმან ქუეყანათა მათ შინა და მისცა ღ´თნ და განამტკიცა ჴელმწიფება მისი ნებითა ბერძენთა მეფისათა“-ო (იქვე * 574, გვ. 343).

ერისთავნი, რომელნიც ქართლსა, კახეთსა, შავშეთ-კლარჯეთსა და აფხაზეთში ერს ბატონობდნენ, თანდათან ღონეს იკრებდნენ და ძლიერდებოდნენ, არაბთა ბატონობა - კი თანდათან სუსტდებოდა და ქართველებისათვის ეს საშიში აღარ იყო. ეს გარემოება, რასაკვირველია, ერის მოსულიერებასა და მოღონებას ხელს უწყობდა. დიდი ხნის წინათ გაუქმებული ქართლის მეფის ხელისუფლება 888 წელს აღადგინეს. ბაგრატიონთა გვარის მემატიანე ამ ფრიად საყურადღებო ამბავს ძალიან მოკლედ მოგვითხრობს: „მოკლეს ნასრა“, სწერს იგი, „ჴევსა და სამცხისა, სოფელსა ასპინძას, ქრონიკონს რჱ და არა დაუშთა შვილი ნასრას და აღიხოცა სახსენებელი მისი. ადარნასე ძე დავით კურაპალატისა დასუეს ქართუელთა მეფედ“-აო (სუმბატ * 578, გვ. 347). რასა ნიშნავს ეს უკანასკნელი წინადადება, ვინ დასვა ადარნასე მეფედ? ამის შესახებ ჩვენი მემატიანე სდუმს. იმიტომ მკლევარი იძულებულია ამ საკითხს ჯერჯეროზით გვერდი აუქციოს.

როგორც მემატიანე მოგვითხრობს, „ადარნასე დასუეს ქართუელთა მეფედ“, იგი მაშასადამე იქნებოდა „მეფე ქართუელთა“. ამაზე უფრო ადრეც, დაახლოვებით 746 წ., ლეონ ერისთავის წყალობით (იხ. „ქართ. ერის ისტ. II), მეფობა აფხაზეთშიც დაფუძნდა და ადარნასეს დროს, რასაკვირველია, უკვე არსებობდა „მეფე აფხაზთა“. კახეთსაც თავისი საკუთარი მეფე ჰყავდა, იგი იწოდებოდა „მეფედ კახთა[10]. ერთი სიტყვით ამ დროს ქართველი ერი ჯერ კიდევ რამდენადმე ტომებრივ ჯგუფად იყო დაყოფილი, და ცალკე თვითმართველ, ერთიართმანეთისაგან დამოუკიდებელ სახელმწიფო სხეულს შეადგენდა. თანდათან ეს განცალკევებული სამეფოები და საერისთავოები და ერთიერთმანეთს უერთდებოდნენ, ან, უფრო სწორე იქნება გეთქვა, ერთი რომელიმე უფრო ძლიერი და მარჯვე მეფე თავის საბრძანებელს სხვათა სამფლობელოებსაც შემოუერთდებოდა ხოლმე. ამ ხანას და თვით ამ მოღვაწეობას გაერთიანების ხანა და გაერთიანების პოლიტიკა უნდა დაერქვას და მისი მიმდინარეობა „ქართ. ერის ისტორიის“ მე-II წიგნშია განხილული. ვიდრე დავით აღმაშენებელი ტფილისს არ აიღებდა და სამეფოს სატახტო ქალაქად არ აქცევდა, მეფეთა ამ გაერთიანების ცდა დამთავრებული არ იყო. ცდით - კი რამდენჯერმე უცდიათ სხვებსაც, მაგრამ ბედი, პირადი გაჭრიახობა და გარემოება ისე არავის სწყალობდა. როგორც აფხაზთა მეფეებს და მეტადრე ტაო-კლარჯეთის მფლობელთ, აშოტ კურაპალატის ჩამომავლობას, პირველად ქართლსა და აფხაზეთის სამეფოები შეერთდა. ბაგრატონიანთა გვარის ისტორიკოსი ისე მოგვითხრობს ამ ამბავს: „გარდაიცვალა ბაგრატ რეგუენი ქართუელთა მეფე... და დაუტოვა ძე თვისი უხუცესი გურგენ, რომელსა უწოდეს მეფეთა მეფე... და ამას გურგენს ესვა ბაგრატ დედით აფხაზთა მეფის დისწული, დემეტრესი და თევდოსი. ვიდრე გურგენის გამეფებამდე ესე ბაგრატ მეფე იქნა აფხაზთა და ამისთჳს გურგენს მეფეთ მეფობა ეწოდა“-ო (სუმბატ * 382, გვ. 351-2). როცა მეფე გურგენი გარდაიცვალა და 1008 წელს მისმა 977-8 წ. აფხაზეთში გამეფებულმა შვილმა ბაგრატმა მამის ტახტიც დაიმკვიდრა, ამის შემდეგ იგი შეიქმნა „მეფეთ მეფე, მეფე აფხაზთა და ქართუელთა“. ასე მოგვითხრობს მემატიანე სუმბატ დავითის ძე, მაგრამ „მატიანე ქართლისაჲ“-თგან, ჩანს, რომ ბაგრატის აფხაზეთში და ქართლში გამეფებაში აზნაურებსაც სდებიათ წილი, მეტადრე განთქმულ იოანე მარუშიანს, რომელსაც ეტყობოდა დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართლისა და აფხაზეთის გაერთიანებაში. ამ ძეგლში ნათქვამია: „განირყუნა ქვეყანასა იგი და შეიცვალა ყოველი წესი მისი და განგება პირველთა განწესებული. იხილნეს რა [ესე] წარჩინებულთა მის ქვეყანისათა იყუნეს ყოველნი მწუხარებასა შინა დიდსა“. მაშინ

[10] აქ იმ საკითხს, თუ როგორ დაარსდა თითოეულ ამ ქვეყანაში მეფის უფლება, არ შევეხები. ამას ჯერ კიდევ სპეციალური განხილვა სჭირდება და ახალი წყაროები. ჯერჯეროზით მხოლოდ გაერთიანებული საქართველოს მეფის ხელისუფლების ისტორიის შესწავლა შეიძლება.

„იოანე მარუშისძემ ინება, რათა მოიყვანოს ბაგრატ მეფედ აფხაზეთისა და მისთანა ყოველთა დიდებულთა ერისთავთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და მისთანა ყოველთა დიდებულთა ერსთავთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისათა გამოითხოვოს ბაგრატ მეფედ დავით კურაპალატისგან“-ო. (იქვე * 463, გვ. 238-239). ბაგრატი ქართლსა და აფხაზეთს არ დაკმაყოფილდა, იმავე წელს თავისი სამეფოს შეერთებული ჯარით საჩქაროდ თაინეთში გადავიდა და იქითგან რბევა დაუწყო. დავით კახთა მეფემ წინააღმდეგო ვერ გაუწია და ბაგრატმა დაახლოვებით 1010 წელს კახეთი და ჰერეთი დაიპყრო (იხ. მ´ტნე ქ´ა * 468-9, * 242-3 და ქართ. ერის ისტ. II). ამის შემდეგ იგი გახდა „მეფეთა-მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართუელთა, კახთა და რანთა“. ახლად შემოერთებულ ქვეყანაში ბაგრატმა ერსთავად აბულალი დანიშნა, თითონ-კი თავის საქმეებს დაუბრუნდა (იქვე * 468, გვ. 243). თავის სამფლობელოს გასაფართოებლად და ქართველთა მოდგმის ტომების შესაერთებლად იგი არაფერს არა ზოგავდა, არავის არ ინდობდა ხოლმე. მაგალითად, ბაგრატმა თავისი მამიდაშვილების ნათესავების, კლარჯეთის მფლობელთა საბრძანებლის ხელში ჩასაგდებად, მასპინძლობისა და სტუმართმოყვარეობის წმინდა მოვალეობაც-კი დაივიწყა და საზარელი ცბიერება და სივერაგე გამოიჩინა. ბაგრატმა „მოიყუანა, მოგვითხრობს მემატიანე, კლარჯნი ჴელმწიფენი, სუმბატ და გურგენ, ძენი არტანუჯელისანი, თჳსნი მამის დისწულისანი, დარბაზობად მის წინაშე ციხესა შიგა ფანასკერტისასა და მუნ შეიპყრო იგინი და აღიხუნა ქვეყანანი და ციხენი მათნი, რამეთუ იგინი პატიმარ ყუნა ციხესა შიგა თმოგვისასა და მუნ ციხესა შიგან თმოგვისასა გარდაიცვალა სუმბატ არტანუჯელი“ 1011 წელს. „მასვე წელსა შინა გურგენცა გარდაიცვალა, ძმა სუმბატისი.“ ხოლო „მათნივე შვილნი კლრჯთა მეფეთანი, რომელ დაშთეს ამათ ქვეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკუდილითა პატიმრობას შინა“ (სუმბატ * 583, გვ. 353). ასეთი ულმობელთა და გულქვაობით იმსხვერპლა ამოდენა მახლობელი ნათესავების სიცოცხლე სახელმწიფოს გაფართოებისა და ერის გაერთიანების გულისათვის მეფე ბაგრატმა თავის გულისნადები აისრულა კიდეც. მეფე გაძლიერდა, დიდი საბრძანებლის ბატონად გახდა და მოსაზღვრე სახელმწიფოებზედაც ძლიერი გავლენა ჰქონდა. ბაგრატონიანთა გვარის მემატიანე ამ მხნე და გაბედულ მეფეზე გაზვიადებით ამბობს კიდეც: „დაიპყრა ყოველი კავკასია თვითპყრობელობით ჯიქეთითგან ვიდრე გორანეთამდე, (ქ´ცა: გურგენამდე), ხოლო ადარბადაგანი და რანი მოხარკე ყო, სომხითის ჴელმწიფეთა ნებიერად განაგებდა მედე სპარსთა თჳს მეგობრად და ერთგულ ყო სიბრძნითა და ძლიერებითა თჳსითა უფროს სახლეულთა თჳსთასა“-ო (იქვე * 582-583, გვ. 352).

ასე შეაერთა ბაგრატ III-მ ერთ დროს განცალკევებული და ზოგჯერ ურთიერთის მოწინააღმდეგე ქართველ მოდგმის ტომებს სამეფოები. ასე შეითხზა და დამყარდა აგრეთვე ქართველ მეფეთა ჩვეულებრივი წოდებულება „მეფეთა-მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართუელთა, რანთა და კახთა“ და სხვა და სხვა. ამ წოდებულებაში საუცხოვოდ გამოიხატება საქართველოს თანდათანი გაერთიანების ისტორია და ის ნიადაგი, ის საფუძველი, რომელზედაც საქართველოს ხელმწიფის ხელისუფლება იყო დამყარებული (საქართვ. მეფის XII-XV სს. წოდებულების შესახებ იხ. ჩემი „ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა გვ. 87-89 და 26-129). საქართველოს სამეფო გვარის მეფეებს მაშინაც-კი, როცა მთელი კავკასია მათ დაპყრობილი ჰქონდათ და შეერთებული, ეროვნული სახელმწიფოს მბრძანებლად ითვლებოდენ, სამეფო საყდარიც ტფილისში იყო გადმოტანილი, მაშინაც-კი მათ საზოგადოდ „აფხაზთა მეფეებს“ ეძახდენ. ასე უძახიან მაგ. მათ სხვათა შორის არაბთა და სპარსელათა ისტორიკოსებიც ეტყობა, მაშინდელ საზოგადოებას კარგად ახსოვდა, რომ სრულიად საქართველოს მეფეები თავდაპირველად მხოლოდ აფხაზთა მეფეები ბრძანდებოდენ.

მეთორმეტე საუკუნის უმაღლესმა ძლიერებამ და პოლიტიკურმა ხანგრძლივმა ერთობამაც-კი მაინც მთლად ვერ გააქარწყლა სათემო განცალკევებისადმი მიდრეკილება: დრო-გამოშვებით ამგვარი განკერძოების გრძნობა და პროვინციური განცალკევების წადილი

თავს იჩენდა და თავის გესლიან ნაყოფს გამოიტანდა ხოლმე. თავის ხანგრძლივი ისტორიული ცხოვრების განმავლობაში ქართველმა ერმა დიდი ძალღონე შეალია ამ განცალკევების მიდრეკილებოს საწინააღმდეგო ბრძოლას. ამ მოღვაწეობას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია, ბევრ ღრმა სიყვარულით გამჭვალულ მამულიშვილს უმუშავნია თავგამოდმებით, რომ თანამოძმეების ეროვნული თვითშემეცნება გაეღვიძებინა და მკვიდრ ნიადაგზე დაემყარებინა. მაგრამ ამ საკითხის შესწავლა ჩვენს ეხლანდელ კვლევის საგანს პირდაპირ არ შეეხება და ამის გამო აქ ამაზე ლაპარაკი ზედმეტი იქნებოდა.

პირიქით, ჩვენი თემისათვის სწორედ ამ პროვინციული განცალკევებისადმი მიდრეკილების შესწავლაა საჭირო. საკმარისია გავიხსენით არ მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა კახელობა საქართველოს მეფეებს, მათი გაერთიანების წადილის განხორციელების დროს, რომ თვალწინ განკერძოების მიდრეკილების ძლიერება ნათლად წარმოგვიდგეს. გარდაიცვალა თუ არა 1014 წელს ბაგრატ მეფე და ტახტზე მისი მცირეწლოვანი შვილი გიორგი ავიდა, მაშინვე „განდგა ამას ქუეყანა ჰერეთ-კახეთისა და ღადრობითა აზნაურთათა შეპყრობილ იქმნეს ერისთავნი: მათ ქუეყანად კუალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა პირველ აქუნდა იგი “-ო (სუმბატ ც´ა და უ´წყბა * 584, გვ. 353-4). ჰერეთ-კახეთის აზნაურობამ, ეტყობა, ვერ შეიგნო, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ეროვნული ძლიერებისათვის საქართველოს გაერთიანებას, და თავისთვის ისევ განცალკევება ირჩია. გიორგი მეფე ისე ილაჯ-გაწყვეტილი და ბიზანტიის კეისრისგან შევიწროვებული იყო, რომ ჰერეთ-კახეთის დაბრუნებისათვის არა სცალოდა. ეს ორივე თემი მეფე ბაგრატ მე-IV-ის დროსაც ცალკე სამეფოს შეადგენდა. ბაგრატი იმისიც კმაყოფილი იყო, რომ 1046 წ. ტფილისის აღების შემდეგ „მოვიდეს კახთა მეფე გაგიკ და [ერისთავთ] ერისთავი გოდერძი და ყოველნი დიდებულნი კახეთისანი დარბაზობად ბაგრატ მეფისა წინაშე და მშვიდობისა ძებნად“ (მ´ტნე ქ´ჲ * 488, გვ. 261). სანამ დავით აღმაშენებელმა 1104-5 წ. ჰერეთ-კახეთი დანარჩენ საქართველოს არ შემოუერთა, მანამდის ეს ორი თემი ცალკე დამოუკიდებელ სამფლობელოს შეადგენდა. ამგვარად ირკვევა, რომ ქართველი ტომების სხვა და სხვა პატარა სამეფოებს თანდათანი შეერთება და სრულიად საქართველოს შექმნა ხანგრძლივი ენერგიული მოღვაწეობის შედეგი იყო.

როცა საქართველოს მეფე რომელსამე ახალ სამფლობელოს თავის საბრძანებელს შემოუერთებდა ხოლმე, შეძენილ ქვეყანაში მართვა-გამგეობის წესს, განსაკუთრებულ შემთხვევებს გარდა, არ ეხებოდა და უფრო ხშირად ყველაფერს წინანდებურად სტოვებდა ხოლმე. განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ადგილობრივი მეფის მაგიერ ქვეყნის ბატონად საქართველოს ხელმწიფე ხდებოდა, ზოგჯერ კიდევ წინანდელ ერისთავთ-ერისთავის მაგიერ საქართველოს მეფე ახალ ხელისუფლასა ნიშნავდა ხოლმე. ასე მოიქცა, მაგალითად, ბაგრატ მე-III, კახეთი რომ დაიჭირა და თავის საბრძანებელს შემოუერთა. ერთი სიტყვით, მაშინ გამგეებსა სცვლიდნენ ხოლმე მართვა-გამგეობის წინანდელ წყობილებას-კი იშვიათად მიაკარებდნენ ხოლმე ხელს. იმ დროს წარსულის ტრადიაციას მოწიწებით ეპყრობოდნენ და თემობრივ განსხვავებას არ ერიდებოდნენ.

მაშინ ჯერ კიდევ კარგად შეგნებული არა ჰქონდათ, თუ რამდენად საჭიროა ერის გაერთიანებისათვის მთელ სამეფოში თანაბარი და ერთიანი დაწესებულებათა არსებობა. ამ გარემოებას შემდეგი მაგალითი ცხად ჰყოფს. როცა დავით აღმაშენებელმა ტფილისი და მისი მიდამოები თავის საბრძანებელს შემოუერთა, მას „ტფილისისა და ქართლის ამირა“-ს თანამდებობა არ გაუქმებია. ეს მოსახლეობა არც მის შემდგომად მყოფ მეფეებს მოუსპიათ, თუმცა ამ თანამდებობის არსებობას მაშინ, როცა დედა-ქალაქი კვლავინდებურად საქართველოს დაუბრუნდა, აღარავითარი მნიშვნელობა არა

ჰქონდა, იმიტომ რომ საქართველოში უძველესი დროითგანვე ქართლის ერისთავის თანამდებობა არსებობდა და მეორე მოხელე ამავ ადგილის გამგედ, რასაკვირველია, სრულებით საჭირო არ იყო. მაგრამ ამისდა მიუხედავად, ქართლის ამირობა და ქართლის ერისთაობა კვლავინდებურად არსებობდა და ისედაც რთულ სახელმწიფო მართვა-გამგეობას უფრო მეტად აძნელებდა.

სათემო განცალკევების ანარეკლი თვით გაერთიანებულ სახელმწიფოს წესწყობილებასაც ცხადად ეტყობოდა. ერთი შეხედვით ადამიანს ეგონება კიდეც, თითქოს საქართველო გარეგნულად ყოფილიყოს შეერთებული, თითქოს „სამეფოები“-სგან ყოფილიყო შემდგარი. დავით აღმაშენებელზე მაგ. მემატიანე მოგვითხრობს დასაფლავებულ იქმნა „საშუალ თჳსთა სამეფოთა ადგილსა თვით მისგანვე არჩეულსა“-ო ც´ მფსა დ´თსი * 564, გვ. 332). ამავე ხელმწიფის პირუთვნელობას იგივე ავტორი ამნაირად ახასიათებს: „ვითარცა ღმერთი ჰრჯიდა სამწყსოთა თჳსთა“-ო (იქვე * 552, გვ. 320) მაგრამ „სლვასა შინა თჳსთა სამეფოთასა სიმრავლითა სპათათა... ვერც ადვილად მიემთხვეოდნენ მომჩივარნი“-ო (იქვე * 555, გვ. 322-3). თამარ მეფის შესახებ თამარის პირველ ისტორიკოსს ნათვამი აქვს, რომ მან „იპყრნა შარავანდედნი შვიდ სამეფოდ განწესებული [სანი]“-ო (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 597, გვ. 336). თამარ მეფის მამის სიკვდილის შემდეგ ისტორიკოსის სიტყვისამებრ „შემყრელთა შვიდთავე ამის სამეფოსა“ დიდებულებმა მოახდინესო (იქვე * 623, გვ. 398) და სხვა და სხვა. ყველა ზემომოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ მაშინდელი ტერმინოლოგიით სამეფოები თითქოს ჯერ ისევ არსებობდნენ, თუმცა ისინი ყველა უკვე ერთ ხელმწიფეს ემორჩილებოდნენ. ყურადღების ღირსია, რომ ისტორიკოსი ჩამოთვლილ შემთხვევებში მხოლოობით რიცხვს-კი არა ხმარობს, არამედ მრავლობითს, და ამბობს ხოლმე „სამეფონი“-ო, შვიდი სამეფოო. როდესაც საქართველოს სახელმწიფოს მთლიანად აღნიშნვა უნდოდათ, მაშინ ტერმინად ხმარობდნენ ხოლმე „ყოველი სამეფო“ (იქვე * 564, გვ. 332).

სამეფოები სიტყვით, საქართველოს სახელმწიფო ცხოვრებაში ცალკე სამეფოები თითქოს კვალინდებურად ცოცხლობდნენ. ეს რომ ცხოვრების ერთგვარ ანარეკლს წარმოადგენდა და გაერთიანებულ საქართველოს სახელმწიფო წყობილება ადგილობრივი და სათემო თავისებურებების დაცვის პრინციპზე იყო დამყარებული, რომ ისტორიკოსების მიერ ნახმარი „სამეფონი“ მაშინდელი ცხოვრების ვითარების ნაწილობრივ მაინც ჭეშმარიტი გამომხატველია, ადვილად დავრწმუნდებით მაშინვე, როცა იმ დროის სახელმწიფო მართვა-გამგეობის წესრიგს გავითვალისწინებთ. დავით აღმაშენებლის დროითგან მოყოლებული თამარის სიკვდილამდე, ე. ი. ჩვენი სამშობლოს ერთობის და ბედნიერების უმწვერვალეს ხანაში, საქართველოს თვითოეული „სამეფოები“ ცალ-ცალკეც განაგებდნენ ხოლმე საქმეებს, ე.ი. მართვა-გამგეობის მარტო საუწყებო პრინციპზე კი არ იყო დამყარებული, არამედ სათემო პრინციპზეც. მეფე ერთ „სამეფოთგან“ მეორე „სამეფოში“, ანუ ახლო-მახლო ადგილას გადადიოდა ხოლმე და საქმეებს ადგილობრივ ისმენდა და განაგებდა ხოლმე. ბაგრატ III-ის შესახებ მემატიანე მოგვითხრობს: „იყო... დლივს, რამეთუ განაგებდა საქმეთა ტაოსს და ქართლისა“-ო (მემატიანე ქ´ჲ * 468, გვ. 242). დავით აღმაშენებელზე ნათქვამია: „ჩავიდა აფხაზეთს ბიჭვინტამდე და განაგნა საქმენი მანდატურნი“-ო (ც´ა მფ´სა დვთ´სი *538, გვ. 404). შემდეგ მეფე სთუვართა გარდავიდა გეგუთს... განაგო მანდაური ყოველი“ (იქვე * 543, გვ. 310). როცა დავით აღმაშენებელმა ახლად დაპყრობილი შირვანის საქმეების მოწესრიგებისაგან მოიცვალა, იგი „გავიდა ქართლად... და განაგო ყოველი საქმე ქართლისა, სომხითისა და ანისისა“-ო (იქვე * 544-445, გვ. 312). თამარის დროსაც-კი ამგვარივე წესი იყო მიღებული: „ჟან გარდვიდა მოგვითხრობს ისტორიკოსი, აფხაზეთს, განაგნიან, საქმენი მანდატურნი“ და მერმე „გადმოვიდიან ქართლს, სომხითს და მერმე გარდაგდიან დიუნს, მოვიდიან ხარაჯითა განძელნი და აღთამარ ქალაქნი, გაზაფხულ აღმოვლიან სომხითი, მოიღიან ხარაჯა ნახჭევანელნი და წარვიდიან კოლას, თავსა არტაჰანასისა და მუნით მოიღიან ხარაჯა, კარნუქალაქით და ერზინკით და სხუათა გარემოთა ქალაქთა (ისტრ´ნი და აზ´მნი *, გვ. 509).

ამგვარად ირკვევა, რომ მნიშვნელოვანი საქმეების მოსაწესრიგებლად მეფე თითონ მიდიოდა და ადგილობრივ არჩევდა ხოლმე ასეთ საქმეებს, ხარაჯასაც სამეფო მოხელეები-კი არა გზავნიდნენ სახელმწიფო საჭურჭლეში, არამედ იქვე ადგილობრივი მიბრძანებას მეფეს მოართმევდა ხოლმე, თითქოს სახელმწიფო ცალ-ცალე სამეგოებისფან იყოს შემდგარიო. ამგვარად საისტორიო წყაროები გვიჩვენებენ, რომ საქართველოს მეფის წოდებულება „მეფეთა-მეფე აბხაზთა, ქართუელთა, კახთა და რანთა“ საქართველოს სახელმწიფოს თანდათანი ზრდის და ნაწილობრივ წესწყობილების საყუარი გამომხატველი იყო და ამ თვალსაზრისით რეალური მნიშვნელობაც ჰქონდა.

§ 2. მაშინდელი იდეალები: მოძღვრება სამეფოსა და მეფობაზე.

წინდა §-ში აღნიშნულია, რომ როგორ განახლდა საქართველოს მეფის ხელისუფლება, რომელიც ერისთავობის ნიადაგზე აღმოცენდა როგორ შეერთდენ საქართველოში განცალკევებული სხვადასხვა ქართველთა მოდგმის ტომთა სამეფოები. თანაც გამოირკვა, თუ როგორ შესდგა მეფის ის წოდებულება, რომელიც მრავალს საუკუნეთა განმავლობაში თვითოეული მეფის მიერ ნაბოძებ სიგელს ამშვენებდა ხოლმე. ან განახლებულ მეფის ხელისუფლებას სოციალურ საფუძვლად წინანდებურად გვაროვნული წესწყობილება აღარ ჰქონდა. ამ დროს უკვე კერძო საკუთრება სუფევდა ამისდა გვარად წინანდელთან შედარებით შეცვლილი იყო შეხედულება სამეფოსა და მეფობაზე, ცხადია, რომ არაც უფრო და უფრო მეტად გაიზრდებოდა და გაფართოვდებოდა საქართველოს მეფეთა საბრძანებელი, მით უფრო მეტად საჭირო იქნებოდა მეფობის გაგრძელებისათვის მტკიცე და შეურყეველი ნიადაგი მოეპოვებინათ,

იმიტომ რომ ქართველ მეფეებს, როგორც დავინახავთ, თავიანთი ძლიერების და ხელისუფლების განსამტკიცებლად აზნაურებთან უხდებოდათ ბრძოლა. როგორ მიმდინარეობდა ეს ბრძოლა და ვის მისცა ბედმა ეს გამარჯვება ამ მეტოქეობაში, ამაზე დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი. ეხლა-კი საჭიროა მხოლოდ აღინიშნოს, რომ ამ გამწვავებული ბრძოლის მოსაგებად მარტო მკლავ-ხმლის ძალა არა კმაროდა. ქართველ მეფეებს კარგად ესმოდათ, რომ ამისთვის ზნეობრივი ძალაც აუცილებლად საჭირო იყო. ხელისუფლების გამო ატეხილი ამ ბრძოლის თვისებისა და მიმდინარეობის გასაგებად მკვლევარს მიაჩნდა მაშინდელი შეხედულება სამეფოსა და მეფობაზე და თვით მეფეთა და მათთა მომხრეთა იდეალები გათვალისწინებული ჰქონდეს. მეფე „ქ უ ე ყ ა ნ ა თ ა“ და „ ნ ა თ ე ს ა ვ თ ა “, ანუ ხალხის „მ ფ ლ ო ბ ე ლ ა დ“ ითვლებოდა (ც᷄ გგ᷄ლ ხნძ᷄თჲ, გვ. იბ, ით. ძეგლის წერა. მკბი II. 69). ის იყო „მ კ ჯ დ რ ი“ მ ე ფ ო ბ ი ს ა, (მ᷄ტნე ქ᷄ * 460, გვ. 236), „უ ფ ა ლ ქ უ ე ყ ა ნ ი ს ა განგებასა“.

((ც᷄ გგ᷄ლ ხნძ᷄თჲ, ივ.). მას ჰქონდა „ფ ლ ო ბ ა ჲ ჴ ე ლ მ წ ი ფ ო ბ ი ს ა ჲ“ (იქვე, კწ. ძეგლისწერა, ქკ᷄ბი II 99).

მაგრამ მეფე, ანუ მთავარი ყოველთვის და ყოველგან ერთიანირი უფლებით არ იყო ხოლმე აღჭურვილი: ზოგი იყო „მქონებელი დაუმონებელისა თავისუფლებისაჲ“ (ძეგლის წერა, ქკბი II), უცხოელ ხემწიფეთაგან დამოუკიდებელი იყო, - ზოგი კიდევ უცხოელების ბატონობის ქვეშ იმყოფებოდა, მაშასადამე „დამონებული თავისუფლება“ უნდა ჰქონოდა.

როდესაც მეფეს სამეფოს გამგეობა განუყოფლად ეპყრა, ამას „ერთუფლება“ ერქვა (ის᷄ტრნი და აზ᷄მნი * 594, გვ. 363), როცა ეს უფლება, ან „ერთუფლება“ ერთი გვირგვინოსნის ხელში იყო, მაშინ ამგვარ გამგეობას „ე რ თ მ თ ა ვ რ ო ბ ა“-ს ეძახდნენ

(იქვე). ხოლო თუ ქვეყნის გამგეობა ორს, ან რამდენსამე პირს თანასწორად მიაკუთვნებდა, მაშინ ამნაირ წესს „მ რ ა ვ ა ლ მ თ ა ვ რ ო ბ ა“-ს უწოდებდნენ (იქვე * 666, გვ. 455). გ. მ ე რ ჩ უ ლ ს აღნიშნული აქვს მაგ. მეფობაჲ სამთა მათ ძმათაჲ ჴელმწიფეთაჲ (ც᷄ტნე ქ᷄ჲ * 459, გვ, 235). თამარ მეფის ისტორიკოსის სიტყვებითგან ჩანს, რომ მრავალთმეფობა მაშინ სახელმწიფო სამართლის სასურველ წესად არ ყოფილა მიჩნეული. ყიზილარსლანის სამი შვილის მართვა-გამგეობის შესახებ თამარის პირველ ისტორიკოსს მაგალითად ასეთი აზრი აქვს დაწერილი: „იმას შინა, ვითარ არს წესი მრავალმთავრობისა შეიქმნა შური და ჴდომა“-ო (ის᷄ტრნი და აზმ᷄ნი * 666 გვ. 45).

თავის მრავალსაუკუნოვანი არსებობის დროს საქართველოს სხვადასხვა პოლიტიკური მდგომარეობა და მართვა-გამგეობის წესი უნახავად ვიცით, მაგ. რომ მე-VI-ე საუკუნის პირველ ნახევარსვე „დაასრულა მეფობაჲ ქართლისაჲ“ და შემდეგ „სპარსნი უფლდეს ქართლს“ (სუმბატ, ც᷄ა და უწ᷄ყბა: 3 ქ᷄კა 33, 34). სპარსეთის ბატონი საქართველოში თავის წარმომადგენლად მარზპანებს ნიშნავდა ხოლმე. იგი მთავარ გამგებელი იყო, ხოლო ქვეყნის შინაური საქმეები და მართვა-გამგეობა როგორც საქართველოში, ისე სომხეთში ადგილობრივი აზნაურების ხელში ყოფილა. ბაგრატუნიანთა საგვარეულოს მემატიენე ამბობს: „ვინათაგან მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისათა, მათ ჟამთაგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა“-ო (იქვე 44). ამგვარად ამ დროს ქართველ აზნაურებს და ქართლს „დამონებული თავისუფლება“ ჰქონიათ, ხოლო თვით საქართველოს შინაურ მართვა-გამგეობაში თურმე „მრავალი მთავრობის“ წესი სუფევდა. იგივე მდგომარეობა იყო ჩვენში არაბების ბატონობის დროსაც და, ვიდრე საქართველო არ გაერთიანდა წინანდებურად ქვეყნის ხელისუფლება „დამონებულ მრავალმთავრობა“-ს ეკუთვნოდა. ამის შემდეგ „დ ა ე ს რ უ ლ ა უ ფ ლ ე ბ ა ქ ა რ თ ლ ი ს ა ა ზ ნ ა უ რ თ ა ბოროტთა საქმეთა მათთაგან“-ო (იქვე, 44). უკანასკნელი სამი სიტყვა ისევ ამკიცებს, რომ ქართველ ისტორიკოსებს მრავალმთავრობის წესი არაფრად მოსწონებიათ. როცა საქართველო გაერთიანდა, მაშინ ერთმთავრობა დამყარდა, რომელიც დავით აღმაშენებლითგან მოყოლებული სრულ „დაუმონებელი თავისუფლებლით“ იყო აღჭურვილი.

როგორ განახლდა მეფის ხელისუფლება საქართველოში და რა ცვლილება გამოიარა, ამაზე მოკლედ უკვე გვქონდა წინაზე საუბარი. როგორც აღნიშნული გვქონდა, აზნაურთა და მთავარ-მეფეთა შორის ხელისუფლების გამო ბრძოლა ატყდა და საუკუნეთა განმავლობაში წარმოებდა. ერთმთავრობის იდეალის მომხრეთათვის ბრძოლის გასაადვილებლად და სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა დასაბუთებული ყოფილიყო. ეს კი არც თუ ძნელი იყო: ახალ აღთქმაში, სახელდობრ პავლე მოციქულის ეპისტოლეში ამ შესახებ სრულებით გარკვეულინ დებულება მოიპოვება. (გვ. 119).

ამ მოციქულის მცნების თანახმად, ბრძოლის დროს ბერ-მონაზონები მეფეს მხარს უჭერდენ ხოლმე და ეხმარებოდნენ, ხან საქმით, ხან კიდევ სულიერი გავლენით. ტაო-კლარჯეთის ბაგრატონიანთა გვარის ერისთავობის დროსაც - კი მთავრობის პატივისცემა ღვთისნიერ საქმედ იყო აღიარებული. აი მაგ. რა სიტყვებით დალოცა კლარჯეთის მონასტრის დიდმა არქიმანდრიტმა გრიგოლ ხანძთელმა აშოტ კურაპალატის სიტყვები: „გაკურთხენინ ყოველნი პირმან ქრისტეჱსმან და ყოველთა წმიდათამან, რამეთუ ჭეშმარიტად სამართალ სიტყვა ეს: «სადა არს პატივი მთავრობისაჲ, მუნ არს მსგავსება ღ᷄თებისაჲ» რამეთუ თ ქ ე უ ნ ჴ ე ლ მ წ ი ფ ე ნ ი უ ფ ა ლ-გ ყ ვ ნ ა ღ მ ე რ თ მ ა ნ ქ უ ე ყ ა ნ ი ს ა გ ა ნ გ ე ბ ა ს ა“-ო (ც᷄ჲ გ᷄გლ ხნ᷄ძთლისაჲ გვ. ივ). მაშასადამე გრიგოლის აზრით, სადაც მთავრობის პატივსა სცემდნენ, იქ ღვთაების მსგავსება სუფევდა. ხელმწიფენი ქვეყნის გამგეებად თვით ზეციერმა მამამ გახადა. ამის გამო მეფეები უნდა ყოფილიყვნენ ხელმწიფენი „ნებითა ღვითისათა“. სწორედ ასეთ ხმარობდნენ ხოლმე სხვა ქრისტიანე მეფეებივით ქართველი მეფეებიც. მაგ., გიორგი II თავის შიო მღვიმისადმი ნაბოძებ სიგელს ასე იწყებს: „ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა“ (1088 წ. სიგელი, შიო მღ. ისტ. საბ. გვ. 13). დავით მეფეც

თავის წყალობას წიგნს ასეთისავე წინადადებით იწყებს: „ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა“ (იქვე 21).

მაგრამ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს მ ე ფ ე ე ბ მ ა არც ეს იკმარეს და თ ა ვ ი ა ნ თ ხ ე ლ ი ს უ ფ ლ ე ბ ა ს ღ ვ თ ა ე ბ რ ი ვ ი ძ ა ლ ი ს მ ფ ა რ ვ ე ლ ო ბ ა და ხ ე ლ მ ძ ღ ვ ა ნ ე ლ ო ბ ა მ ო უ პ ო ვ ე ს. ამ მხრივ საყურადღებოა დავით აღმაშენებლის ანდერძის შემდეგი სიტყვები; „თვით იგი, ოდეს მარწმუნა მის მიერ განგებულსა მეფობასა, თჳსითა რაჲთამე განგებითა არა უღირსმჩენელმან შარავანდსა შჳნა პატიოსანსა უპატიოებისა ჩემისამან, აქაჲთგანავე აღიღო ჴელი სიტკბოებითა თჳსითა განძღებად ჩემდა და თვით მეფე მეფეთაჲ იქმოდა საჭირველთა უჭირველად: ცხადთა წინააღმდგომთა გამგეობისა თჳსისათა მისცემდა მოსასრველად“-ო (შიო მღ. ისტ. საბ. გვ. 15).

ამ საყურადღებო აღსარებითგან ცხადად ჩანს, თუ რამდენად დარწმუნებული ყოფილა დავით აღმაშენებელი, რო მეფის ხელისუფლება თვით ღმერთმა პირადად „არწმუნა“ მას, რომ ეს მეფის ხელისუფლება „მის მიერ“, ე.ი. ღვთის მიერ, განგებული და დაფუძნებული იყო. დავით აღმაშენებლის სიტყვით საქართველოს მართვა-გამგეობაში თვით ღვთაება ეხმარებოდა ხოლმე, რომ თვით „მეფე მეფეთაჲ იქმოდა საჭირველთა უჭირველად და მეფის მართვა-გამგეობის მოწინააღმდეგეთ, ე.ი. მის მტრებს, მისცემდა ხოკმე მას „მოსასრველად“ იმიტომ რომ, თუმცა სამეფოს ხორციელად დავით აღმაშენებელი ჰმართავდა, მაგრამ უხილავად ამ ძნელ საქმეში მას თვით ღმერთი უძღოდა ხოლმე წინ. მაშასადამე ისე გამოდის, რომ საქართველოს მართვა-გამგეობა ღმერთსვე ეკუთვნოდა. სწორედ ამის გამო ამბობდა კიდეც დავით აღმაშენებელი: „ცხადთა წინააღმდეგობათა გამგეობის თჳსისათა“-ო, ე.ი. ღვთის გამგეობის წინააღმდეგობათაო. ამგვარად, ვინც მეფის მართვა-გამგეობის წინააღმდგომი იყო, ის ღვთის წინააღმდეგ მიდიოდა, თვით ზეციერ მეუფის მტერი გახლდათ! ისე ფიქრობდა, ამას ამტკიცებდა დავით აღმაშენებელი. მაშასადამე, საქართველოს მეფის მართვა-გამგეობა ღვთისმიერი გამგეობა იყო.

მაგრამ საქართველოს მეფეებს თავიანთი ხელისუფლება ზემომოყვანილ მოსაზრებათა გარდა განსაკუთრებული პატივისცემის ღირსად იმიტომაც მიაჩნდათ, რომ თავიანთ თავს ებრაელთა მეფის დავითის შთამომავლად სთვლიდნენ. უკვე აშოტ კურაპალატის დროს (†826) ეს აზრი გავრცელებული ყოფილა. გ. მერჩული სიტყვით გრიგოლ ხანძთელი აშოტს თურმე ეუბნება: დავით წინაჲსწარმეტყუელისა და უფლისა მიერ ცხებულისა შვილად წოდებულო ჴელმწიფეო, მეფობაჲ და სათნოებანიცა მისნა დაგიმკჳდრნენ ქრისტესმან ღმერთმან“-ო (ც´ჲ გგ´ლ ხნძ´ჲ, იზ, - აგრეთვე სუმბატ, 3 ქნ´კა 44). მე-XII-ე საუკუნის მწერალს ეს ხანძთელი მამის დალოცვა ეტყობა განხორციელებულ საქმედ მიუჩნევიათ, რათგან მისი სიტყვით მეფობის დიდება დავით პირველცხებულ მეფეს თამარისათვის უანდერძა: მე ვიტყვი „ულუმპიანობით გარდაცემასა თამარისასა... ჴელმწიფეთა სახელისა და დიდებისა დავით მის პირველისა“-განაო (ის´ტრნი და აზმანი * 593, გვ. 362). ამისდა მიხედვით საქართველოს სამეფო საგვარეულოს, ვითარცა ღვთისაგან პირველცხებულ და დაყენებულ ხელმწიფის ჩამომავალს, სხვა სამეფო გავრებთან მაშინდელი შეხედულებით განსაკუთრებული უპირატესობა ეკუთვნოდა. მა გარემოებას კონსტანტინე პორფიროგენეტიც მოგვითხრობს და მას აღნიშნული აქვს კიდეც, რომ ქართველ მეფეებს ამ შთამომავლობით თურმე ძალიან მოჰქონდათ თავი (De administraudo imper. Cap. 45).

მაგრამ საქართველოს მეფეებს მარტო დავით ებრაელთა მეფისა და წინასწარმეტყველისაგან კი არა, არამედ მაშინდელი შეხედულებით სხვა მხრივაც საქებური გვარიშვილობა მოსდგამდათ: საქართველოს ხელმწიფე იყო „ნ ა ყ ო ფ ი ხ ი ს

ა გ ა ნ დავითიანთაგან და ხ უ ა ს რ ო ა ნ ი ა ნ თ ა გ ა ნ და პ ა ნ კ რ ა ტ ო ნ ი ა ნ თ ა“ (ის´ტრნი და აზმ´ნი * 594, გვ. 363).

იმდროინდელი მოძღვრების თანახმად საქართველოს ბატონებს, მაშასადამე, ორი სამეფო სახლის დიდება ჰქონია დამკვიდრებული: ჯერ ერთი ებრაელთა მეფის დავითის სახელი ეკუთვნოდა „უ ლ უ მ პ ი ა ნ ო ბ ი თ“, შემდეგ ხუასროვანთა სპარსელი მეფეების პატივი ეპყრათ „შ ა რ ა ვ ა ნ დ ე დ ო ბ ი თ“. საქართველოს მეფე თამარის პირველი ისტორიკოსის სიტყვით, „სუფევდა სუფევითა უ ლ უ მ პ ი ა ნ ი თ ა“ (ის´ტრნი და აზმ´ნი * 610, გვ. 382). ამავე ავტორს დედოფლის ქორწინების შესახებ ნათქვამი აქვს: „ვითარ იყო ხუედრი და რიგი უ ლ უ მ პ ი ა ნ ო ბ ი ს და შ ა რ ა ვ ა ნ დ ე დ ო ბ ი ს ა მათისა, ეგრეთ იქმნა ქორწილი სახე-დაუდებელი და იგავ-მოუწოდებელი“-ო (იქვე * 636, გვ. 417).

ულუმპიანობა, როგორც ამავე ისტორიკოსის ზემომოყვანილი სიტყვებითგან ჩანს, საქართველოს ხელმწიფეებს დავით წინასწარმეტყველ-მეფისგან ჰქონიათ მიღებული. მაგრამ თვით სიტყვა „უ ლ უ მ პ ი ა ნ ო ბ ა“ ბერძნული δλύμπιος „ოლჳმპიოს“-ისაგან არის წარმომდგარი და იგი საზოგადოდ ქრისტიან ბიზანტიის მეფეების დიდების გამომხატველი ტერმინი უნდა ყოფილიყო. ამავე ავტორს საქართველოს მეფის წოდებულად ნამხარი აქვს ტერმინი „ა ვ ღ უ ს ტ ი ა ნ ი“ (იქვე * 627, გვ. 402), რომელიც ლათინურ augustus-ს უდრის. ისტორიკოსი თამარზე ამბობს კიდეც: ღმერთმა „ამას უწოდა ნათელი უ ლ ი მ პ ი ა ნ თ ა შ ო რ ი ს“-ო (ის´ტორნი და აზ´მნი * 626, გვ. 401).

„შ ა რ ა ვ ა ნ დ ე დ ო ბ ა“,-კი სპარსული სიტყვითგან (პრ. ნ. მარრი. Ипполитъ. ТР), წიგნი III, არის ნაწარმოები და სპარსეთის ბატონების უფლების აღმნიშვნელად უნდა ჩაითვალოს. აკი საქართველოს მეფეები თავიანთ თავს „შარვანშა“ და შ ა ჰ ა ნ შ ა“-ს (შიომღ. ისტ. საბ. 13) უწოდებენ. კიდეც „შაჰანშა“-ს სახელს თავდაპირველად სომეხთა მეფეებიც (Н. Марр. О раскопках и работах в Ани, ТР, წიგნი X, გვ. 36-37, 43-36) ჩემულობდნენ, შემდეგ-კი ქართველმა მეფეებმა დაისაკუთრეს. უეჭველია „შაჰანა“-ს სახელის დაჩემებას პოლიტიკური აზრი და მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, მაგრამ, როგორც ეტყობა, საქართველოს მეფეები ამ სახელს გადამეტებულ ფასსა და ღირსებას არ სდებდნენ. მეფის წოდებულებაში „შაჰანშა“-ს უკანასკნელი ადგილი ეკუთვნოდა და „აბხაზთა და ქართუელთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფესა და შარვანშა“-ს მისდევდა (გიორგი II 1082 წ. სიგელი, შიომღ. ისტ. საბ. 13). უეჭველია, თუ მეფეთ-მეფეზე ნაკლებად არ ითვლებოდა, არც მეტი პატივი უნდა ჰქონოდა და შარვანშას თანასწორად ყოფილა მიჩნეული. ეს წოდებულება საქართველოს მეფეს სომხეთის შემოერთებასთან ერთად უნდა ჰქონოდა შეთვისებული.

დასასრულ თამარის დროს, როცა სხვადასხვა მაჰმადიანთა სახელმწიფოები იძულებულები იყვნენ საქართველოს ბატონობას დამორჩილებოდნენ, საქართველოს მეფეებს მაშინდელი შეხედულებით „მეფობასა და ს უ ლ ტ ნ ო ბ ი ს ა ე რ თ ა დ-მ ქ ო ნ ე ბ ლ ო ბ ა“ განხორციელებული ჰქონდათ (ისტრ´ნი და აზ´მნი * 677, გვ. 470).

ასეთი მოძღვრების შემდეგ გასაკვირველი არაფერია, რომ საქართველოს მეფის პიროვნებაც ღვთაებრივი ბუნების პატრონად, თითქმის თვით ღვთაებადაც-კი აღიარებით. დავით აღმაშენებლის ზემომოყვანილი სიტყვების შემდეგ, რასაკვირველია, მკითხველის ყურთა სმენას ისე აღარ ეუცხოვება და არც გააოცებს, როცა მწიგნობართ-უხუცესისა და ვაზირთა-უპირველესის ანტონ ჭყონდიდლის სიტყვებს წაიკითხავს: „ღ ვ თ ი ს ა ს წ ო რ ს ა მ ე ფ ე თ ა მ ე ფ ე ს ა თ ა მ ა რ ს“ შევეხვეწეო (სიგელი 1202 წ., შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 27), მით უმეტეს, რომ ღვთისა სწორად (იზოთეოს) ბიზანტიის კეისარსაც უწოდებენ (Скабаланович. Визант. госуд. и церковь, გვ. 145). საქართველოს მეფე „ღ ვ თ ი ს ა ს წ ო რ ი“, „ს ა მ ე ბ ი ს ა გ ა ნ ო თ ხ ა დ თ ა ნ ა ა ღ ზ ე ვ ე ბ უ ლ“ იყო,როგორც თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი ამბობს (ისტრ´ნი და აზმ´ნი * 595, გვ. 363), ე. ი. სამებასთან მეოთხე სახედ აღზევებულად იწოდება. ამავე ავტორის სიტყვით „ერთი სამებისაგანი აქა კულა სამებისა თანა იხილვებს თამარ მოსწორებული და აღმატებული“ (იქვე * 623, გვ. 398). განთქმული მეხოტბე

ჩახრუხაძეც ამბობდა: მინდა „დაუსაბამო თამარ ვსთქვა ნათლად და ძედა მისად. მზეებრ სავანე, სულის სავანე თანგამწყოდ ძისა, სწორად მამისად“ (პროფ. ნ. მ ა რ რ ი ს გ ა მ ო ც. TP. IV წიგნი გვ. პვ.).

ზემონათქვამითგან ჩანს, რომ საქართველოს მეფის პიროვნება მთავრობის მომხრე წრეებმა გააღმერთეს, ხოლო მის უფლებას ზეციური ძლიერება და უცოდველობის თვისება მიანიჭეს. რაკი საქართველოს მეფეები და მათი თანამოაზრენი ასეთ შეხედულებას მისდევდნენ, ცხადია მეფეები თავიანთ თავს სრულ თვითმპყრობელად ჩასთვლიდნენ და კეისრობის ძლიერების მოხვეჭასაც მოინდომებდნენ. სწორედ ასეც მოხდა კიდეც. უკვე 1082 წელს შიომღვიმისადმი ნაბოძებ წიგნში გიორგი II თავის თავს „ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის თვითმპყრობელად“ აღიარებს (შიომღ. ისტ. საბ.).

§ 3. ბრძოლა დიდგვარიან აზნაურთა და საქართველოს მეფეებს შორის ხელისუფლების გამო მე-XI ს-ში

ეს თვითმპყრობლობა და ღვთისნებითობა უფრო მეფეების და მთავრობის მომხრეთა დასის იდეალი და მისწრაფება იყო, ვედირე სახელმწიფო ცხოვრების უტყუარი მოვლენა. ქვემოთ დავრწმუნდებით, რომ საქართველოს მეფეები ხოგჯერ ისე შევიწროებული იყვნენ ხოლმე დიდგვარიან აზნაურებისაგან, რომ არც თვითმპყრობელის უფლება ჰქონდათ შერჩენილი, არც „ნებითა ღვთისათა“ ბრძანდებოდნენ სახელმწიფოს ბატონად. ჯერ ერთი ის უმთავრესი საზოგადოებრივი დაწესებულება, რომელზედაც საქართველოს წესწყობილება იყო დამყარებული, პატრონყმობა, ზღუდავდა მეფის მოქმედებას. როგორც დავრწმუნდით (ქართ. სამართ. ისტორია II, § 5 პატრონყმობა, გვ. 63-94), პატრონყმობა მთელ სახელმწიფო, სოციალურ და კერძო ცხოვრებას თავისებურა მიმართულებასა და ელფერს აძლევდა.

პატრონყმობამ თანდათანობით დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოებს ბლომა ხალხი ჩაუგდო ხელში: მათ ირგვლივ მათი მომხრე ყმები იყრიდენ თავს და თვითეულ მათგანს ზურგს უმაგრებდნენ. რაკი, როგორც აღნიშნული გვქონდა (ქართ. სამართლის ისტორია II, 1, გვ. 82-83), ყმები თავიანთ პატრონებს თან ახლდნენ და ომში მასთან ერთად იბრძოდნენ, ამიტომ ყმები პატრონთათვის სამხედრო ძალასაც და საფარსაც შეადგენდნენ. ყმათა სიმრავლეზე დამოკიდებული იყო, რასაკვირველია, პატრონთა გავლენიანობა და ძლიერებაც: ვისაც მრავალრიცხოვანი ყმები ეხვია გარს, ისინი ხშირად „სიმრავლესა ზედა ერისასა აღზევებულნი იყვნენ კიდეც. ს ტ ე ფ ა ნ ო ს ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს სიტყვით ლიპარიტ ორბელს საკუთარ ყმად 700 დიდი აზნაური ჰყოლოდეს (700 ազատք մեծաեծք որք էին սեպհական ծառայք նորին: Պատմ տան Միսական მოსკოვის 1861 წ. გამოც. გვ. 274). ასეთი ძლიერი დიდგვარიანი აზნაური მართლია, ბევრი არ იყო, მაგრამ ამაზე ნაკლები ყმების პატრონთათვისაც, ცხადია, მეფეს არ შეიძლება ანგარიში გაეწია.

ამასთანავე ის გარემოებაც უნდა გათვალისწინებული გქონდეს, რომ მე-VI ს. ოცდაათიანი წლებითგან მოყოლებული ვიდრე საქართველოში მეფობა აღდგენილ იქმნა, ქვეყნის ადგილობრივი ხელისუფლება აზნაურებსაც ეკუთვნოდათ.

პირველ §-ში მოთხრობილი იყო, თუ როგორ შეერთდნენ ქართველი ერის განცალკევებული პატარა სამეფოები. გაერთიანება, როგორც დავრწმუნდით, ზოგჯერ ნებაყოფლობითი იყო განხორციელებული, ზოგჯერ-კი ძალდატანებითაც. გამოირკვა აგრეთვე, რომ მეფის ხელისუფლების აღდგენა საქართველოში ერის და აზნაურთა სურვილსა და მოღვაწეობის წყალობით განხორციელებულა. მაგრამ, რასაკვირველია,

მეფობის დაარსებისთანავე აზნაურობის კვლავინდებური უფლება და მოთავეობა თანდათან ხელითგან უნდა გამოსცლოდა. ეს გარემოება - კი, რა თქმა უნდა, ბატონობას მიჩვეულ უმაღლეს წოდებას არაფრად ეჭაშნიკებოდა. ამის გამო, უეჭველია, გავლენიანი აზნაურობა არც თუ ძალიან მოწადინებული იქნებოდა, რომ საქართველოს ბატონი მეტის მეტად გაძლიერებულიყო. საქმე სწორედ ასეც დატრიალდა. უკვე ტაო-კლარჯეთის პირველი ბაგრატუნიანი აშოტ დიდი კურაპალატი „იუდაჲს მსგავსად“ ე.ი. თავის ქვეშევრდომთა რომელიღაც ჯგუფისაგან მოკლებული ყოფილა, ეკლესიაში შელტოლვისდა მიუხედავად შიგ საკურთხეველშივე (ს უ მ ბ ა ტ 53-54, გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი გვ. ით, ლ ო მ ო უ რ ი სუმბატ დავითის ძისა და გ. მერჩულის ცნობები მე-IX-X სს. ქართ. ბაგრატონიანთა შესახებ: არილი 49-50).

მაგრამ გაჩაღებული ბრძოლა მე-X ს. დამლევითგან იწყება, საქართველოს გაერთიანებისთანავე. მემატიანე, მაგალითად, გვიან ამბობს: „გარდმოვიდა ქართლს მეფე ბაგრატ (მე-III), რათა განაგნეს საქმენი დაშლილნი ქართლისანი: მოვიდა და დადგა თიღვას. ხოლო მას ჟამსა ა ზ ნ ა უ რ თ ა ქ ა რ თ ლ ი ს ა თ ა რ ო მ ე ლ თ ა მ ე ა რ ა ე ნ ე ბ ა გ ა რ დ მ ო ს ვ ლ ა მ ი ს ი, რ ა მ ე თ უ თ ჳ თ ე უ ლ ა დ გ ა ა გ ე ბ დ ე ს ს ა ქ მ ე თ ა ქ ა რ თ ლ ი ს ა თ ა... იწინამძღურეს ქავთარ ტბელი, მ ო ე გ ე ბ ნ ე ს ბ რ ძ ო ლ ა დ და დაუდგეს თავსა ზედა მოძღვრისასა. იხილა რაჲ ბაგრატ აფხაზთა მეფემან, აღუზახნა სპათა თჳსთა, მივიდეს და შეებნეს. იოტნეს ქართველნი, რომელნიმე დაჴოცნეს, რომელნიმე შეიპყრნეს და სხვანი კვალად მეოტნი გარდაიხუეწნეს და დაიფანტნეს. მოვიდა უფლისციხეს... დაყუნა დღენი მცირედნი და განაგნა საქმენი ქართლისანი“-ო (მ´ტნე ქ´ჲ * 464-465 გვ. 239-240). მემატიანეს ეს ცნობა ცხადჰყოფს, რომ თუმცა ქართლის აზნაურები მეფობის აღდგენის წინააღმდეგნი არ იყვნენ, მაგრამ მის საქმეებში და ქვეყნის მართვა-გამგეობაში ჩარევა არ მოსწონდათ, - ბრძანდებოდეთ მანდ აფხაზეთში და აქაურ საქმეებს ჩვენებურად მოვაწყობთო. ქართლის აზნაურებს, მაშასადამე, ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლების დათმობა არა სურდათ და როცა მეფე ამათ ადგილებში გადმოვიდა, შეიარაღებულნი შეებრძოლენ კიდეც.

ამ დროითგან მოყოლებული იწყება შეუწყვეტელი ბრძოლა ქვეყნის გამგეობის ხელისუფლების გამო მეფეებსა და აზნაურთა შორის. ეს მეტოქეობის ხანა ხანგრძლივი, სასტიკი, ხშირად დაუნდობელ ბრძოლას წარმოადგენდა. სწორედ ამ ბრძოლის ისტორიის შესწავლაა საჭირო.

გარდაიცვალა თუ არა ბაგრატ მე-III და ძე გიორგი ტახტზე აბრძანდა, „ღადრობითა“ (ჰერეთ-კახეთის) აზნაურთა შეპყრობილ იქნეს (ბაგრატის დაყენებული) ერისთავნი, მათ ქუეყანათ კუალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა პირველ აქუნდა იგი“ (სუმბატის ც´ა და უ´წყბა * 584, გვ. 353-354). ჰერეთ-კახეთის აზნაურნი წინააღუდგნენ საქართველოს მეფეთ-მეფეს და მის ხელისუფლების გაძლიერების შესაფერხებლად თავიანთი წინანდელი მმართველობა ირჩიეს: შეერთებულ სამეფოს ჰერეთ-კახეთი ჩამოეცილა. მაგრამ არც შერჩენილ სამფლობელოებში უწევდნენ აზნაურები გიორგის დიდ ერთგულებას. იგივე მემატიანე მოგვითხრობს, რომ 1021-2 წ. ბერძენთა კეისრის ბასილის შემოსევის დროს გიორგი მეფეს უნდოდა უთანხმოება მშვიდობიანად გაეთავებინა, „გარნა ორკერძოვე მზაკვარნი იგი აზნაურნი არა მიეშუნეს გიორგის ყოფად ზავისა, რამეთუ არა უნდოდათ მშვიდობაჲ“-ო, არამედ „აზრახეს მას ბრძოლად“ (იქვე * 586, გვ. 356). ეგების ამ შემთხვევაში აზნაურნი მხოლოდ ბიზანტიის კეისრის დამარცხების იმედით ხელმძღვანელობდნენ, მაგრამ მეფე-აზნაურთა შორის არსებული სულიერია განწყობილებისათვის დამახასიათებელია, რომ ბაგრატონიანთა ისტორიკოსი მათ ასეთ ბრალსა სდებდა.

მამაზე უარესი გაჭირვება აზნაურებისაგან გიორგი I-ლის შვილმა ბაგრატ მე-IV გამოიარა: „აზნაურნი ტაოელნი“-ო, მოგვითხრობს მემატიანე ს უ მ ბ ა ტ დ ა ვ ი თ ი ს ძ ე, 1027 წ. „ვაჩე კარიჭის ძე და ბანელი ეპისკოპოსი იოანე და ამათ უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა, რომელნიმე ციხეთა და რომელნიმე უციხონი, განუდგეს ბაგრატს და მიერთნეს

კონსტანტინეს, ძმასა ბასილი ბერძენთა მეფისასა“-ო (სუმბატ * 589, გვ, 359). ხოლო, როცა ერთი წლის შემდეგ საქართველოს ბასილ კეისრის ძმის კონსტანტინე კეისრის ჯარი შემოესია, ქვეყნის აოხრება დაიწყო და კლდე-კარს გარს შემოერტყა, „სადა იგი აყუნეს მაშინ აზნაურნი ბაგრატისანი და ბრძოლა ყუეს, გარნა არა დიდადმ და განდგეს კუალად აზნაურნი და მისცეს ციხენი ჩანჩუხამან, ერისთავმან შავშეთისამან, მისცა ციხე ცეფთისა და თჳთ წარვიდეს იგინი საბერძნეთს“ (იქვე * 589-590, გვ. 360).

აზნაურები მეფის წინააღმდეგ ბრძოლით იმდენად გატაცებული იყვნენ, რომ ღალატსაც-კი არ ერიდებოდნენ ხოლმე. ასეთი განსაცდელთაგან რომ თავგანწირული ერთგულებით საბა მტბევარ ეპისკოპოსს, ეზრა ანჩელ აპისკოპოზსა და შავშეთის აზნაურებს არ ეხსნათ მეფე, მისი საქმე ცუდად დატრიალდებოდა. საზოგადოდ ბაგრატ მე-IV-ს დიდებულ აზნაურთა წინააღმდეგობისა და ღალატისაგან ილაჯი ჰქონდა გაწყვეტილი. ბაგრატის მთავარი მეტოქე და ძლიერი მოწინააღმდეგე ლიპარიტი იყო, რომელმაც მეფეს რამდენჯერმე აჯობა კიდეც. ჯერ იყო და 1044-5 წელს „გამოიყუანა ლიპარიტ დემეტრე, ძმა ბაგრატისი, სამეფოდ ბერძენთა მეფისა ლაშქრითა და მიერთნეს სხუანიცა ვინმე დიდებულნი აზნაურნი“ (მ´ტნე ქ´ა * 486, გვ. 260). ლიპარიტი, ეტყობა, ბაგრატ მეფეს ტახტითგან ჩამოგდებას უპირებდა და მის მაგიერ დემეტრეს გამეფება სურდა. ძლივს-ძლივობით მეფე და ლიპარიტი შერიგდნენ. ბაგრატი იმდენად უძლური იყო, რომ ამ თავის მედგარ მოწინააღმდეგესა და მეამბოხეს ლიპარიტს „უბოძა ქართლის ერისთავობა“ (იქვე), იქნება ურჩუ აზნაურის გული ამით მიანც მოვიგოო.

მაგრამ არც ამ წყალობამ გასჭრა: ლიპარიტი მეფე ბაგრატს რამდენჯერმე კიდევ აეშალა და ასეთი დღე დააყენა, რომ საბერძნეთში გახიზნვის მეტი არა დარჩა რა. რაკი საქმე ასე დატრიალდა, რომ ვიდრე ბაგრატ საბერძნეთში იყო, „ითხოვა“-ო, მოგვითხრობს მემატიანე, „ლიპარიტ ძე ბაგრატისი გიორგი მეფედ და მოსცა იგი დედამან მისმან და დიდებულთა მის ქუეყანისათა, მოიყუანეს საყდარსა რუისსა, აკურთხეს მეფედ და მოიყუანეს გამზრდელად მისსა“ ლიპარიტიო (იქვე * 493, გვ. 265-6). ასე გაიმარჯვა ლიპარიტმა: ბაგრატი ხელცარიელი დარჩა, ჭაბუკი მეფის აღმზრდელად - კი თითონ ბრძანდებოდა ამორჩეული და მეფისა და სამეფოს მართვა-გამგეობა, რასაკვირველია, ლიპარიტს ჩაუვარდა ხელში. 1057-8 წ. სულა კალმახელს რომ არ შეეპყრა ლიპარიტი და ბაგრატ მე-IV-ისათვის არ მიეგვარა, ბაგრატ მეფეს მოსვენება არ ექმნებოდა.

მაგრამ ლიპარიტის შემდგომ აბაზაძენი გაჩნდნენ, რომლებთანაც გ ი ო რ გ ი ხ უ ც ე ს-მ ო ნ ა ზ ო ნ ი ს სიტყვით ბრძოლა იმდენად გამწვავდა, რომ „აბაზაძენი... კაცნი ძლიერნი და ახოვანნი სიმდიდრესა ზედა მკლავისა თჳსისა მოქადულნი და სიმრავლესა ზედა ერისასა აღზევებულნი“ მეფეს მოსვენებას არ აძლევდენ. ისტორიკოსი ამბობს კიდეც: „ყოველთა უწყით ჭეშმარიტებით, ვითარმედ შეპყრობაჲ მეფისა უგულვებოდათ“-ო (ც´ჲ გ´გი მთწმ´დლს, გვ. 319). აბაზაძეებს ლაღად მეფის შეპყობაც-კი განუზრახავთ, განა ამაზე მეტი შეიძლებოდა? ვინ იყვნენ მერმე ეს „ხუთნი ერთობით“ აბაზაძენი? „მატიანე ქართლისაჲ“-თგან ჩანს, რომ ერთი ამ ხუთ ძმათაგანი ქართლის ერისთავად ყოფილა მაშინ (* 484, გვ. 258). მაშასადამე დიდებულ მოხელეთა და აზნაურთა წრეს უნდა ჰკუთვნოდენ. ამიტომაც არის, რომ გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრების ავტორი ამბობს: „კაცნი ძლიერნი და ახოვანნი“-ო. ხოლო როცა იგი ამტკიცებს, რომ აბაზაძენი „სიმრავლესა ზედა ერისა აღზევებულნი“ იყვნენო, რასაკვირველია, ცხად-ჰყოფს, რომ ამ დიდებულ აზნაურებს მრავალი საკუთარი ყმები და მომხრენი უნდა ჰყოლოდათ. თითონ ბაგრატ მეფემ შესჩივლა თურმე 1060 წ. გიორგი მთაწმიდელს: „მრავალ-გზის ხელ-მეყო და ვეროდეს განმემარჯვა“-ო (ც´ ჲ გ´ი მთწმ´დლსაჲ 319-20). როგორც იყო, ეს თავგადასული აზნაურებიც მეფემ შეიპყრო და თავითგან მოიშორა (იქვე 319).

ყველა ზემომოყვანილი ცნობებითგან ცხადად ჩანს, თუ რამდენად უღონო ყოფილა მაშინ საქართველოს მეფე და რამდენად ძლიერნი ყოფილან აზნაურნი, რომელნიც თავგამოდებითა და დაუზოგავად ებრძოდენ ხოლმე თავიანთ მეფეს. რასაკვირველია, ასეთ მეფეებს, რომელთაც საქართველოს ბატონებსავით აზნაურთა წინააღმდეგობათა და ბრძოლით ილაჯი გაწყვეტილი ჰქონდათ, არ შეიძლება თვითმყრობელის სახელი უწოდოს კაცმა, თუნდაც რომ თვით მეფეებს თავიანთი თავი „აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმპყრობელებად“ აღეარებინათ. უეჭველია, ამ მეფეების სურვილისა და სიტყვას მოყმენი კანონად არ ჩასთვლიდნენ და მათ ბრძანებასაც ადვილად დაარღვევდნენ. ხოლო რა-კი აზნაურობა ასე ძლიერი იყო და თავის უფლებას თავგამოდებით იცავდა, მეფეს, რასაკვირველია, არ შეეძლო სამეფოს გაჭირვებისა, ან სხვა დიდმნიშვნელოვანი საქმეების დროს აზნაურების დაუკითხავად რამე გაეკეთებინა. მდგომარეობა აიძულებდა ჯერ იმათთან ეთათბირა ხოლმე, მერმე საერთო სურვილის თანახმად მოქცეულიყო.

მამაზე გაცილებით უარეს მდგომარეობაში იყო გიორგი II, რომელსაც ნიანია ქუაბულის-ძემ, ივანე ლიპარიტის ძემ და ვარდან სვანთა ერისთავმა „აუშალეს ქუეყანა“, გაიტაცეს სახელმწიფო-საჭურჭლე, ქუთაისში გამაგრებულს მიადგენ და საეგრო დაარბიეს (მ´ტნე ქ´i * 509, გვ. 278). ხოლო როცა გიორგი II სელჯუქთა შემოსევამ და ქვეყნის დაწიოკებამ თავი მოაბეზრა და საშინელ გაჭირვებაში ჩააგდო, მეფემ, მემატიანეს თქმით, ჰყო განზრახვა დიდებულთა თვისთა თანა და დაამტკიცეს წასვლა სულტანსა მალიქშას წინაშე“ (იქვე. 516, გვ.284). ხელმწიფემ, როგორც ჩანს, თითონ არ იცოდა, რა ექმნა, და ამის გამო დიდებულ აზნაურებს დაეკითხა რჩევას.

მაგრამ, თუ აზნაურები თავიანთ უფლებათა დასაცავად იბრძოდენ, არც მეფეები შესცქეროდნენ გულხელდაკრეფილნი: ისინიც, რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ, სულ იმის ცდაში იყვნენ, როგორმე ზურგი გაემაგრებინათ. თვითოეული მეფეთაგანი ამისთვის სხვადასხვა ხერხსა ხმარობდა ხოლმე. ბაგრატ მესამემ, მაგ. „ურჩნი თჳსნი შესცუალნა დიდებისაგან და ადგილთა მათთა დაადგინნა ერთგულნი და მოსწრაფედ მორჩილნი ბრძანებათა მათთა“ (იქვე * 467, გვ. 242). მეფეს ხუმრობა არ ჰყვარებია და ლაღ აზნაურს მალე მოიშორებდა ხოლმე თავითგან. მისი საზოგადო და ჩვეულებრივი წესი იყო, რომ თუ შეამჩნევდა რასმე, მემატიანეს სიტყვით, მაშინვე „მცირედ ამხილის ყოველთა, ვინ უკუე პოვის ურჩი და მისსა ადგილსა განადიდის ერთგული და მისანდობელი თჳსი“ (იქვე * 465, გვ. 240).

გიორგი მეფე-კი (მე II) თავის მოწინააღმდეგეთა გულის მოგებას უფრო სიფრთხილითა და გულკეთილობით ცდილობდა. ისტორიკოსი ამბობს: „ყოველივე ერთგული და ორგული დაფარა წყალობითა და დაიწყნარა მეფობა თჳსი გიორგი მეფემან“-ო (იქვე * 510, გვ.279). მეტი ღონე რომ არა ჰქონოდა, სხვას რას იზამდა? ცხადია, რომ მოღალატისა და ერთგულის თანავრად წყალობა და დაჯილდოვება სახელმწიფო ცხოვრებაში გამოუდეგარი საშუალებაა და მარტო უძლურ გამგეს თუ მიეტევება, თორემ სხვას არავის. ნაწყალობევი მეამბოხე აზნაური და ურჩი მოხელე თავისას არ დაიშლიდა და, როცა მისთვის ხელსაყრელი იქნებოდა, კვლავინდებულ გზას დაადგებოდა. აკი ასეც იყო ხოლმე.

§ 4. ბრძოლა ხელისუფლების გამო მე-XII სს. და დავით აღმაშენებლის შინაური პოლიტიკა

გიორგი მეფის სახელოვანმა შვილმა დავით აღმაშენებლმა ეს კარგად შეიგნო და, როცა ლიპარიტმა თავის წინაპართა მსგავსად ორგულობა გამოიჩინა, .,ინება გაწურთუა მისი, ამისთჳსცა პყრობილ იყო იგი ჟამსა რაოდენსამე, რომელი კმა იყო განსასწავლელად გონიერისა ვისისამე“, შემდეგ კი „განუტევა იგი და მითვე დიდებითა ამყოფა და არა

შეუცუალა“-ო (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსი * 521, გვ. 289). ამგვარად უაზრო წყალობის მაგიერ, დავით აღმაშენებლი საპყრობილეში ამოუკრავდა ხოლმე თავსა მოღალატეებს. მაგრამ პირველ დანაშაულობისათვის მეფე მაინც თანამდებობას არ ართმევდა. ხოლო, თუ მოხელე თავისას მაინც არ დაიშლიდა და კვლავ ორგულობას შეამჩნევდა, მაშინ დანდობა ზედმეტად მიაჩნდა. მაგ. ისტორიკოსის სიტყვით, ლიპარიტის საეჭვო ქცევის შემდეგ „იხილა რა მშვიდმან და ღმრთივ გაბრძნობილმან მეფემან დავით, რამეთუ კუდი ძაღლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს. მეორესა წელსა კუალად შეიპყრა, ორ წელ პყრობილ ყო და საბერძნეთს გაგზავნა“-ო (იქვე * 522, გვ. 289). მეფე, როგორც ჩანს, მოღალატეთა დასასჯელად საუკეთესო საშუალებად საპყრობილეს, ან საქართველოთგან გაძევებას სთვლიდა. მაინც-და-მაინც ამისთანა შემთხვევაში დავით აღმაშენებელი ძალიან მკაცრად არ იქცეოდა და გაუსწორებელ დამნაშავეებს მაინც სიკვდილით არ სჯიდა, არამედ ასეთი პირები სამუდამოდ საქართველოთგან განუძევებია.

დავით აღმაშენებლის პოლიტიკური სიბრძნე და შორს-გამჭვრეტელობა, სახელმწიფოს შინაური საქმეების მოწესრიგების ნიჭიც ჯერ სათანადოდ დაფასებული არ არის.

განცალკევებული და შემთხვევითი ბრძოლის მაგიერ, დავით აღმაშენებელმა საქართველოს სოციალურ წესწყობილება სმიაქცია ყურადღება. პირველად თავისი გეგმის განხორციელება მან სა- კლესიო სფეროში სცადა, ეგების იმიტომ, რომ აქ დემოკრატიული პრინციპების განსახორციელებლად ნიადაგი უკვე საკმაოდ მომზადებული იყო. ამ წიგნის წინა, მესამე თავში, მეხუთე §-ში (გვ. 63-80) აღნიშნული გვქონდა, თუ როგორ და როდის გაბატონდა ქართულ ეკლესიაში აზნაურთა წოდება, შემდეგ როგორ აუმხედრდა წოდებრივობას მე-XI ს. სამოციან წლებში გიორგი მთაწმინდელი, რომელმაც ეს წოდების პრინციპი თავისი გაბედული მოქმედებით დაარღვია და ამით ქართული ეკლესიის დემოკრატიზაციის წინამორბედ მქადაგებლად იქცა. გ. მთაწმინდელს ეს პრობლემა ზოგად სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით აინტერესებდა, დავით აღმაშენებლს-კი, რასაკვირველია, უფრო ფართე გეგმა ჰქონდა და სახელმწიფოებრიობის თვალსაზრისით ხელმძღვანელობდა.

ქართულ ეკლესიაში გაბატონებული წოდებრივობა, რომელმაც უმაღლეს წოდებას საშუალება მისცა სამღვდელმსახურო ყველა მნიშვნელოვანი თანამდებობა, თვით ხუცობაც-კი, თავის განსაკუთრებულ კუთვნილებად ექცია, დავით აღმაშენებელს უნდა ამოეღო ნიშანში, რათგან ეკლესიის დიდგვარიან მსახურთა და დიდგვარიან მოხელეებს ნათესაური კავშირი და წოდებრივობის საერთო ინტერესები აერთებდნენ და ორივეს მეფის წინააღმდეგ ბრძოლის წარმოებას უადვილებდნენ. სანამ ქართული ეკლესია მხოლოდ დიდგვარიან აზნაურთა ხელში იქნებოდა და ვიდრე წოდებრივობის განუსაზღვრელი ბატონობა იქ არ დაემხობოდა, მანამდის მეფის მოწინააღმდეგე დიდგვარიან მოხელეებს ეკლესიის მღვდელმთავრებისაგან ზურგი ექნებოდათ გამაგრებული და ასეთ პირობებში მათ თვითნებობის სამუდამო ალგმვა შეუძლებელი იყო. ამიტომ დავით აღმაშენებელი ბრძნული შორსგამჭვრეტლობით ჯერ ქართულ ეკლესიაში დემოკრატიული რეფორმის განხორციელებას შეუდგა, რომ იქ მოპოვებული გამარჯვებით ამავე გეგმის სახელმწიფო წესწყობილებაში განხორციელება გაადვილებულიყო. გ. მთაწმინდლის მოღვაწეობის წყალობით ეკლესიაში ნიადაგი, რაც უნდა იყოს, მაინც მომზადებული იყო.

მაგრამ ეკლესიაში მეფეს მარტო თავისით ამ სფეროში არაფრის გაკეთება არ შეეძლო: ისეთი ფართო გეგმის განხორციელებისათვის, როგორიც დავით აღმაშენებელს ჰქონდა, საეკლესიო კრების ავტორიტეტი და დასტური იყო საჭირო. ამიტომ, უეჭველია,

წინასწარი სათანადო მუშაობის შემდგომ, დავით აღმაშენებელმა 1103 წ. რუის ურბნისს შუა „შემოკრიბა კრებასაეკლესიო, რომელსაც ქართული ეკლესია უნდა უღირს მღვდელმთავართაგან განეწმინდა. ასეთ ეპისკოპოსებად ისეთი პირები იყვნენ მიჩნეულნი, რომელთაც „უღირსებით, მამულობითა უფროს, ვიდრე ღირსებით დაეპყრნეს უფროსნი საეპისკოპოსნი“ (ცამ´ფსა დ´ვთსი * 523, გვ. 290), ე.ი. რომელთაც პირადი ღირსებით-კი არა, არამედ შთამომავლობითა და მემკვიდრეობის წყალობით ჰქონდათ საეპისკოპოზო პატივი და სამწყსო მიღებული. მეფის პოლიტიკის მომხრე ისტორიკოსი ამ პირთ გამწარებითა და დაუზოგავად ჰგმობს და მათ დასახასიათებლად არც ერთ სააუგო და დამამცირებელ სიტყვა-გამონათქვამს არ ერიდება. ეს მღვდელმთავარნი ქართულ ეკლესიაში იყვნენ ,, არა კარით შესრულნი მწყემსებრ, არამედ ავაზაკებრ ერდოთგან”-გან შეპარული არიანო. მათი წყალობით საქართველოს ,,წმიდანი ეკლესიანი, სახლნი ღმრთისანი, ქუაბ ავაზაკთა ქმნულ იყუნეს”-ო (იქვე * 523, გვ. 290). ჩვეულებრივ ზრდილობიანი და მორიდებული ისტორიკოსისგან ,,ავაზაკ”-ის მსგავსი გამაწბილებელი სიტყვის ხმარება იმ უაღრესი გამწვავებული დამოკიდებულების საუცხოვო გამომხატველია, რომელიც მაშინ მოწინააღმდეგე დასთა შორის ყოფილა.

რა გასაკვირველია, რომ ამგვარ მწყემსთმთავრებს ,,მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორეპისკოპოზნი დაედგინნეს” (იქვე * 523, გვ. 291). როდესაც გ. მთაწმინდელმა საქართველოში მაშინდელ ქართულ ეკლესიაში გაბატონებული წოდებრიობის წესის დარღვევას მიჰყო ხელი, მას, ვითარცა მონასტრის მამასახლისს მხოლოდ ხუცესის ხელთ-დასხმა შეეძლო. ქორეპისკოპოზისა და ეპისკოპოზის კურთხევის უფლება არ ჰქონდა და ვერც აკურთხებდა. რაკი მღვდლების ხელდასხმაც ჩვეულებრივ ეპისკოპოზის უფლებას შეადგენდა, ამიტომ სანამ ეპისკოპოზობა მხოლოდ დიდგვარიან აზნაურთა განსაკუთრებულ კუთვნილებად იყო ქცეული და მათ ჰქონდათ ხელთ, ქართულ ეკლესიაში წოდებრივობის ამოფხვრა შეუძლებელი იყო. დავით აღმაშენებლის გეგმა ამიტომ საუცხოვოდ იყო მოფიქრებული.

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებისათვის მეფემ ,,შემოკრიბა ერი მრავალი”, სახელდობრ ,,სამეფოსა თჳსისა კათალიკოზნი (sic!), მღუდელთ-მთავარნი, მეუდაბნოენი, მოძღუარნი და მეცნიერნი” (იქვე * 524, გვ. 291). იმისდა მიუხედავად, რომ ამ პრობლემის განხორციელებას უკვე ნახევარი საუკუნით უწინარეს გ. მთაწმიდელის მოღვაწეობამ ასე-თუ-ისე ნიადაგი მოუმზადა, მაინც დავით აღმაშენებლისაგან დასახული მიზნის მიღწევა ადვილი საქმე არ ყოფილა: ამ დებულების განსამარჯვებლად, რომ საეკლესიო პატივის მისაღებად წოდებრივ კუთვნილებას-კი არა, არამედ ადამიანის პირად ღირსებას უნდა ჰქონოდა მნიშვნელობა, დიდი ბრძოლა დასჭირვებიათ. ისტორიკოსის სიტყვით, საეკლესიო კრების წევრებმა ,,მრავალ დღე გამოწულილვითა ფრიადითა გამოიძიეს” და როგორც იქმნა ,,ყოველი ცთომილი განმართეს”-ო (იქვე * 524, გვ. 291).

გაცილებით უფრო მძიმე და ძნელი საქმე იყო, როდესაც გამარჯვებული პრინციპის თანახმად ქართული უმაღლეს წრეში პიროვნულ ცვლილებებზე მიდგა ჯერი: უღირსი დიდგვარიანი ეპისკოპოზების გადაყენება, მათი მახლობლების გავლენიანობის წყალობით, მეტად რთული საქმე გამომდგარა. მაგრამ დავით აღმაშენებელსა და მისი პოლიტიკის მომხრეთა დასს ბოლოს-და-ბოლოს აქაც გაუმარჯვნია: ისტორიკოსის სიტყვით, ,,უღირსად გამოჩინებულნი გადმოსთხივნეს საყდართაგან, დაღაცათუ არა ადვილ იყო ესე ნათესავთა მათთა ძლიერებითა”-ო (იქვე * 524, გვ. 291).

ეს საქართველოს მეფის პირველი უმნიშვნელოვანესი გამარჯვება იყო იმ ბრძოლაში, რომელიც მეფე-აზნაურთა შორის საუკუნეზე მეტი წარმოებდა: ამიერითგან პირადი ღირსების უპირატესობის შეგნებამ წოდებრივ, შთამომავლობითს კუთვნილებასთან შედ

არ ებით საქართველოს ცხოვრების იმ დროისათვის ისეთ მნიშვნელოვან ასპარე- სზე, როგორიც მაშინ ეკლესია იყო, გზა გაიკვლია და ამ დროითგან მოყოლე-ლებული საქართველოს მეფეს ეკლესიაში მაინც მტრე ბის მაგიერ მოკავშირენი ეყოლებოდნენ.

საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში განმტკიცებული წესის დარღვევა, რასაკვირველია, ძნელი საქმე იყო. თვით რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების შესახებ ზემოთმოყვანილი ცნობებითგანაც ჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის გეგმის განხორციელებას დიდი წინააღმდეგობის გადალახვა დასჭირვებია. ამიტომ, ცხადია, რომ მეფეს თავისი მიზნის მიღწევა მხოლოდ იმის წყალობით შეეძლო, რომ ამ საეკლესიო კრების მონაწილეთა შორის დემოკრატიული რეფორმის მომხრენი საკმაოდ უნდა ყოფილიყვნენ. ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ გ. მთაწმიდელის მოღვაწეობასა და თაოსნობას ამაოდ არ ჩაუვლია და მისი გარდაცვალების შემდგომაც ამ პრობლემის გარშემო მუშაობა არ შეწყვეტილა. საგულისხმოა გამორკვეულიყო ამ მოღვაწეთა და დავით აღმაშენებლის გეგმის მომხრეთა მეთაურების ვინაობა და თანამდგომ დაწესებულებათა სახელები.

მასალების უქონლობის გამო ჯერჯერობით მხოლოდ ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ ამ მეთაურთა შორის უნდა, რასაკვირველია, მაშინდელი მწიგნობართ-უხუცესი და ვაზირთა უპირველესი, შემდეგ ამ საეკლესიო კრების მდივანი არსენი ბერი, საფიქრებელია, იმდროინდელი კათალიკოზიც ყოფილიყვნენ, აგრეთვე ის საეკლესიო მოღვაწენიც, რომელთათვის კრებას, ვითარცა სამშობლოს მნათობთათვის, მრავალჟამიერი შეუტანიათ ,,ძეგლის-წერაში". თანამდგომ დაწესებულებათა შორის უპირველესად, რასაკვირველია, მონასტრებია საგულისხმებელი, რომელთა მკვიდრთაგან, ამ დროისათვის გაბატონებული რესპუბლიკური წესწყობილების წყალობით, ბევრნი ალბათ დავით აღმაშენებლის დემოკრატიული გეგმების გულწრფელი მომხმარენი უნდა ყოფილიყვნენ. შიომღვიმისადმი 1123წ. ბოძებული ანდერძითგან მართლაც ჩანს, რომ ეპისკოპოზზე მოდისტოსის მამის ძაგანის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს შიომღვიმის მონასტერი დავით აღმაშენებელს მიჰმხრობია და ამ მონასტრის დახმარებით მოუხერხებია მეფეს ამ ურჩი დიდგვარიანი აზნაურის შეპყრობა (შიომღ. ისტ. საბ. 15). მაგრამ დავით აღმაშენებლის უკანასკნელი ანდერძი ცხად-ჰყოფს, რომ ზოგიერთი მონასტერი მაინც მეფის მოწინააღმდეგეთა ბანაკში ყოფილა: დავით აღმაშენებელს ისინი დაუსჯია და ამით ,,გაუმწარებია" კიდეც. სიკვდილის წინ მეფეს ანდერძად დაუგდია და უთქვამს: ,,წინაშე ღმრთისა ვეჰაჯები (შვილსა დიმიტრის), რათა რო- მელნი მონასტერნი გამიმწარებიან, მოძღუარმან ჩემმან უკუნცემითა მა- თითა ალოცნეს ჩემთჳს"-აო (ქკბი II, 52). ერთი სიტყვით, ამ საგულისხმო საკითხს უნდა ყურადღება მიექცეს და ეგების მომავალში მის გასაშუქებლად ხელთნაწერებში ახალი ცნობები აღმოჩნდეს.

ამის შემდგომ დავით აღმაშენებელი სახელმწიფო წესწყო ბილე ბაშიც იმავე გეგმის განხორციელებას შეუდგა წარსულის ღრმა შესწავლასა და თანამედროვე ცხოვრების დაკვირვებას, ისტორიკოსის სიტყვით დავით აღმაშენებელი დაურწმუნებია, რომ ,,ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველითგან თჳსთა უფალთა, რამეთუ რაჟამს განმდიდრნენ, განსუქდნენ, მშვიდობა და დიდება პოონ და განსუენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძუელი მატიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი"-ო (ც´ა მფ´სა დ´ვთსი * 561, გვ.329). რასაკვირველია, აქ უმაღლეს წოდებაზე აზნაურობაზეა ლაპარაკი. მაშასადამე მეფე დარწმუნებულა, რომ აზნაურთა აშლა მეფის წინააღმდეგ და ორგულობა საზოგადო მოვლენა იყო და არა შემთხვევითი იმიტომ, რომ აზნაურები ცდილობდნენ წინანდელი გავლენა და ხელისუფლება შეენარჩუნებიათ და მეფისათვის

არ დაეთმოთ. დავით აღმაშენებელი ჰხედავდა აგრეთვე, რომ აზნაურები საქართველოს ბატონის წინააღმდეგ ერთად იკრიბებოდნენ, ერთად მოქმედებდნენ. მეფეს კარგად მოეხსენებოდა, რომ აზნაურებს თავიანთი, ყმებისაგან შემდგარი, ჯარი ჰყავდათ და აზნაურთა შეერთებული ჯარის წინააღმდეგ მეფესაც-კი გაუჭირდებოდა. აკი ამიტომაც მოსდიოდათ ხოლმე მარცხი მის წინაპრებს, გიორგი I, ბაგრატ IV და გიორგი II. ცხადი იყო, რომ თუ მეფეს თავის მოწინააღმდეგეთ ჯობნა სურდა, ამისთვის უნდა მუდმივი, ძლიერი და მრავალ-რიცხოვანი ჯარი ჰყოლოდა დამზადებული. თავისი დიდი პოლიტიკური ნიჭი და შორს-გამჭვრეტელობა დავით აღმაშენებელმა სწორედ ამ ძნელ და გაჭირვებულ მდგომარეობაში გამოიჩინა. თავისი თავის გასაძლიერებლად მეფემ ყივჩაყთაგან გადმოსახლებული 50000 მეომრისაგან შემდგარი კარი შექმნა, კარგად გაწვრთნა და მუდმივ დამზადებული ჰყავდა საბრძოლველად (იქვე * 533-534, გვ. 300-301).

უეჭველია, ეს ჯარი დავით აღმაშენებელმა იმიტომ გადმოიყვანა ყივჩაყთაგან, რომ მისი თანამეცხედრე ყივჩაყთა მთავრის ქალი იყო და ნათესაობის გამო მეფეს იმედი ექნებოდა ერთგულებას გამიწევენ და აზნაურებს მხარს არ დაუჭერენო. ქონებრივადაც ყივჩაყნი მეფისგან იყვნენ დამოკიდებულნი და მისი წყალობის შემაცქერელნი იყვნენ, ამიტომ ისინი ყოველთვის სულ იმის ცდაში იქნებოდენ ეგებ ბატონის ყურადღება დავიმსახუროთო. აზნაურთა ჯარს-კი, თუნდაც ერთგულ აზნაურთა ჯარი ყოფილიყო, ხელმწიფე მუდმივ ვერ ენდობოდა.

როცა დავითმა ასეთი განწვრთნილი ერთგული მხედრობა გაიჩინა, მას მოწინააღმდეგე აზნაურთა ძალის დამარცხება უკვე შეეძლო. რაკი დავით აღმაშენებელმა აზნაურთა ორგულობის ოინები იცოდა, ,,ამისთჳსცა არაოდეს მოაცალა ამისად განზრახვად, ანუ განსუენებად, ანუ შეკრებად და ქმნად რასამე ესევითარისა" (იქვე * 561, გვ. 329). გაიგებდა თუ არა მეფე, რომ მისი მოწინააღმდეგენი შეკრებისა და შეთქმულების მოწყობას აპირებდნენ, მაშინვე ჯარით თავს დაესხმოდა და საქმეს ჩაუფუშავდა ხოლმე. ისტორიკოსი მოგვითხრობს: ,,არცა სამეფოთა შინა მისთა, არცა ლაშქართა შინა მისთა, დიდთა და მცირეთა საქმეთა ქმნილნი, კეთილი გინა ბოროტი სიტყვა თქმული არა რა დაეფარვოდა ყოვლადვე, არამედ რაოდენიცა ვის ფარულად ექმნის, ანუ ეთქჳს, ყოველივე ცხად იყო წინაშე მისსა"-ო (იქვე * 556, გვ.324).

რასაკვირველია, ამგვარი გულთმისნობის გამოჩენა მეფეს მხოლოდ ჯაშუშთა დახმარებით შეეძლო. ეტყობა, დავით აღმაშენებელს ჯაშუშები ჰყოლია: ამ მხრივ სელჯუკიანთა შაჰების დ კეისრების ჩვეულებას აჰყოლია. ჯაშუშების დახმარებით მეფე სპობდა ,,ორგულობასა და ზაკვასა და ღალატს"-აო (იქვე * 556, გვ. 324), ამბობს მემატიანე. მოსალოდნელი საფრთხის ამბავს შეატყობინებდნენ თუ არა ისინი, დავითი შეთქმულთ უეცრად თავს დაესხმოდა ხოლმე და ღალატის განზრახვისათვის ,,მრავალნი განპატიჟებულ-ცა იყუნეს"-ო (იქვე *557, გვ. 324-325). თავისი ძალღონე დავით აღმაშენებელმა ურჩ აზნაურებთან ბრძოლას შეალია.

სახელმწიფოს წინაშე მეფეს ის ღვაწლი მიუძღვის, რომ, აზნაურთა შეერთებული წინააღმდეგობის დასამხობად, მან გარკვეულ, ტაქტიკურ ბრძოლას მიჰმართა და თავის წინაპრებივით გზადაბნეული არ მოქმედებდა. გარკვეულმა მიზანმა მტკიცე მოქმედებაც შექმნა: მეფე ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა, რომ დიდებულ და თავგასულ მოხელეებისათვის თანამდებობა ჩამოერთმია და მათ ადგილას დაბალი წოდების წევრი, ანუ, როგორც აზნაურები ეძახდნენ, ,,ვინმე უგვარონი" დაენიშნა. თანდათან უმაღლესი მოხელეობა მეფის ერთგულ, ,,უგვარო"-ების ხელში გადადიოდა (იქვე * 561, გვ. 329-330).

ისტორიკოსის სიტყვებითგანა ჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის მოწინააღმდეგე აზნაური მოხელეები მეფეს მარტო ძალით არ ებრძოდენ, არამედ თეორიულადაც: ამიტომ ქვეყნის კეთილდღეობის დამხობა-

საც აბრალებდნენ ხოლმე, - საქართველო მეტისმეტი მოლაშქრეობითა და ომიანობით წელმოწყვეტილია, ყოველთვის ვერ აიტანს ამოდენა ჯაფისა და სისხლის ღვრას. ერთიც ვნახოთ უბედურება დატრიალდეს და სახელმწიფო დაუძლურდესო, გაიძახოდნენ ისინი. ისტორიკოსის ნაამბობი ცხად-ჰყოფს, რომ დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდგომაც-კი იყვნენ ,,მაბრალობელნი მეფისანი, ჯერეთცა ესეოდენ მჭირსედ მოლაშქრობისათჳს და მხედრობათა მისთა განსუენებლისა მიმოსვლისათჳს", რომელნიც თურმე გაიძახოდენ, .,არცა მშვილდი თავს იდებსო მარადის გარდაცმულობასა, არცა ძალი ორღანოსა მარადის განსხიპულობასა, რამეთუ ჟამსა ჴმარებისა მათისსა თჳთოეული მათი უჴმარ იპოის"-ო (იქვე * 560, გვ. 327-328).

შესაძლებელია, მეტისმეტი მოლაშქრობის, ანუ მილიტარიზმის მოწინააღმდეგეთა შორის ისეთი პირებიც ერივნენ, რომელნიც გულწრფელად ემდუროდენ დავით აღმაშენებელს, ქვეყანას ღუპავ შენი დაუსრულებელი ომიანობითაო, რომელთაც მართოდენ საქართველოს კეთილდღეობის უანგარო სურვილი ალაპარაკებდათ ასე, მაგრამ ისტორიკოსის სიტყვებითგან ცხადადა ჩანს, რომ ამ საბუთით მეფის მოწინააღმდეგე აზნაურებსაც უსარგებლიათ. მეფის გაძლიერება რომ შეეფერხებიათ და თავიანთი წოდებრივი უპირატესობა და უფლება შეენარჩუნებიათ, იმათ გოდება მოურთავთ, მოლაშქრობისაგან ქვეყნის კეთილდღეობა იღუპებაო. ისტორიკოსმა იცის, რა მუცლისტკივილიცა ჰქონდათ იმ აზნაურებს და მეფის მოღვაწეობის გასამართლებლად შესაფერ პასუხს აძლევს კიდეც (იქვე): დავით აღმაშენებელის დროს საქართველო გაძლიერდა და უზრუნველყოფილ იქმნა როგორც მეზობელთა შემოსევისა, ისევე აზნაურთა განდგომილება ღალატისაგანაო. მუდმივი ჯარის დაწესებამ საქართველოს მეფეს საშუალება მისცა თავისი ხელისუფლება განემტკიცებინა, თავისი სოციალური პოლიტიკა დაუბრკოლებლივ განეხორციელებინა და დიდგვარიანი ხელისუფალი აზნაურები თავიანთ ქურქში ჩაეყენებინა. მართალია, ისტორიკოსის სიტყვებითგან ჩანს, რომ პოლიტიკური ბრძოლა და შეთქმულება დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ მთლად არც ამის შემდგომ მოსპობილა, მაგრამ მაინც იმ ხანგრძლივ ბრძოლაში, რომელიც ხელისუფლების გამო მეფე-აზნაურთა შორის წარმოებდა, პირველად მხოლოდ ეხლა ჰხვდა მეფეს მტკიცე გამარჯვება და მომავლისათვისაც მეფის უცილობელი მბრძანებლობისათვის მყარი ნიადაგი შეიქმნა.

§5. დიდგვარიან აზნაურთა მცდელობა წინანდელი მდგომარეობის აღდგენისათვის და გიორგი III შინაური პოლიტიკა.

დავით აღმაშენებლის შვილის დიმიტრი I-ის მეფობისათვის სათანადო წყაროების უქონლობის გამო ჩვენთვის საგულისხმო საკითხის შესახებ შეიძლება გამოყენებულ იქმნეს მხოლოდ ცნობა დავით უფლისწულის აჯანყების შესახებ, რომლის, მოთავე თუ არა, მხურვალე მონაწილე მაინც ყოფილან დიდებული აზნაური ივანე აბულეთის ძე და სხვებიც არა ერთნი. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის სიტყვით, დიმიტრი პირველის შვილს დავითს ,,ღალატსა და განდგომილებასა შინა მამისა თჳსისა დემეტრესსა" ედო დანაშაულობა (ისტ´რნი და აზ´მნი * 513, გვ. 386). იღებდნენ თუ არა ამ ღალატში საქართველოს დიდებული აზნაურები მხოლოდ მონაწილეობას, თუ მთელი ამ საქმის გამზრახველი და განმახორციელებელიც თითონ იყვენ, ეს ჯერ კიდევ გამოსარკვევია. ისტორიკოსის სიტყვით დავითის გულისათვის დაისაჯენ .,ამისა სამეფოსა დიდებულნი რომელმენი ექსორია ქმნითა, რომელნიმე სიკუდილითა და რომელნიმე განმპატიჟებით" (იქვე *513_514, გვ. 386). ხოლო თვით აბულეთის ძის

ივანესთვის დემეტრე მეფეს თავი მოუკვეთინებია (ლაშა-გიორგის დროის მემატიანე 13[5-7]). ამ მეფის ძის განდგომის ამბავის შესწავლას ცხადია მნიშვნელობა ექმნებოდა, საკმაო მასალები რომ მოიპოვებოდეს, რათგან შესაძლებელია გამორკვეულიყო, თუ როგორ გამოიყენეს დიდებულმა აზნაურებმა თავიანთი პოლიტიკური წადილის განსახორციელებლად მეფის შვილის განდგომა.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ გიორგი III დროს დიდებული აზნაურები ისე დაშინებული არ იყვნენ, როგორც დავით აღმაშენებელის დროს, და უფრო თამამადაც იქცეოდენ ხოლმე. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის სიტყვებითგან ჩანს, რომ მეფე თავისდა უნებურად რამდენჯერმე იძულებული იყო აზნაურთა სურვილს დაჰმორჩილებოდა: მაგალითად, როცა გიორგი მზათ იყო ხორასნისა და ერაყის სულტანს, რომელმაც საქართველოს ერთი მხარე აიღო, დიდი ლაშქრით უკან დასდევნებოდა. ამას დიდებულები წინააღუდგენ და დადევნების უფლება არ მისცეს: რაკი გაქცეულა სულტანი ყოველი თავისი სპითა, .,ნურღარა აღზვავებული მკადრებლობ ღვთისაგან ესრეთ ამაღლებული“-ო,— და მეფე იძულებული იყო დამორჩილებოდა (იქვე *606-607. გვ. 377).

თუმცა დიდებულთა სიტყვებითგან ისე გამოდის, თითქოს ისინი წამდაუწუმ სისხლის ღვრის წინააღმდეგნი ყოფილიყვნენ და მეფისათვის სულტანის დადევნება ამიტომ დაეშალოთ, მაგრამ იმავე ავტორს ერთი შემთხვევა აქვს მოთხრობილი, რომელიც ცხადად ამტკიცებს, რომ პირიქით დიდებულნი პირადად ომიანობის დიდი მოტრფიალენი ბრძანდებოდნენ და ზემომოყვანილ შემთხვევაში მხოლოდ განზრახ ყოფილა მომიზეზებული. გიორგი მეფე იძულებული იყო ყველა მოსაზღვრე სახელმწიფოებთან ომი აეტეხა, თუმცა მათ იმ დროს საქართველოსათვის არაფერი დაუშავებიათ, —ჩხუბი აუტეხეს მხოლოდ იმიტომ, რომ დიდებულ აზნაურებს ლაშქრობის საღერღელი აეშალათ. ისტორიკოსი ამბობს: ,,უღონო იქმნეს ლაშქარნი და დიდებულნი ამის სამეფოსანი [მომ£სენებელ ექმნეს], მკადრებელნი ესრე სახედ: «არა არს ღონე დარჩომისა ჩუენისა თჳნიერ ლაშქრობისა დარბევისა», და მეფემაც ,,ერთსა დღესა შინა“ დაასკვნა პაემანი ლაშქრობისაო (იქვე * 610, გვ. 382). მაშასადამე დიდებულნი საზოგადოდ ლაშქრობის წინააღმდეგი სრულებით არ ყოფილან, მაგრამ ჩარხს, როგორც უნდოდათ, ისე ატრიალებდნენ ხოლმე და მეფესაც თავიანთ ნებაზე ათამაშებდენ. ასეთი მდგომარეობა, რასაკვირველია, მეფის ხელისუფლების შესუსტების მომასწავებელი იყო.

1177წ. საქართველოს ამირსპასალარი ივანე ორბელის მეთაურობით გიორგი მე-III-ის წინააღმდეგ დიდი აჯანყება ატყდა, რომელშიაც განდგომილებმა გიორგის ძმისწული, უფლისწული დემნა გარიეს. თავდაპირველად ორბელთა საგვარეულოს გარდა ამ აჯანყებაში ბევრი დიდგვარიანი აზნაური იღებდა მონაწილეობას. ყველაზე უფრო სახიფათო ის იყო, რომ განდგომილების მოთავედ და ხელმძღვანელად საქართველოს სამეფოს სამხედრო ვაზირი, ამირსპასალარი იყო, სწორედ ის ხელისუფალი, რომელიც ჯარს მეთაურობდა ხოლმე და საქართველოს ყოველი სამხედრო საიდუმლო და ნაკლი კარგად იცოდა, ხოლო მონაწილეთა შორის ისეთი დიდი მოხელეები ერივნენ, როგორიცაა მეჯინიბეთ-უხუცესი ქავთარ ივანეს ძე, ქართლის ერისთავი სუმბატის ძე ლიპარიტ და მრავალნი სხვანიც. გიორგი III დიდ განსაცდელში ჩავარდა, საქართველოს დიდი საფრხე მოელოდა, რადგან აჯანყებულმა ამირსპასალარმა ქართლის ერისთავი და მეჯინიბეთ-უხეცესი სპარსეთში წარავლინა იქითგან საქართველოს მეფის წინააღმდეგ სპარსთა მეშველი ჯარის მოსაყვანად. ასეთი უკიდურესი განსაცდელის დროს თავგანწირული ერთგულება სწორედ მუდმივი ჯარის შემადგენლობითგან გამოსულმა პირმა გამოიჩინა, სახელდობრ ნაყივჩაღარმა ყუბასარმა. გიორგი მე-III-ემ აჯანყებულთ სძლია და მონაწილენი დანაშაულებისდა მიხედვით დასაჯა.

მაგრამ ძლევამოსილმა მეფემ ამ მარჯვე შემთხვევით ისარგებლა და დარბაზის კარსა მყოფ იმ მოხელეთა მაგიერ, რომელნიც ამ განდგომილების აქტიური მონაწილენი იყვნენ,

უგვარონი დანიშნა. ამის წყალობით საქართველოს ამირსპასალარად გიორგი III-ემ ნაყივჩაღარი ყუბასარი გახადა. ამავე დროს უნდა იყოს ,,აზნაურისა ყმობისაგან“ გიორგი მეფის ,,წყალობითა კაც-ქმნილი და მსახურთა უხუცესობამდის“ აღზევებული. ამგვარად, თვით უმაღლესი ხელისუფლების მისაღებადაც უაზნოთა და უგვა-როთათვის ამიერითგან აღარავითარი დაბრკოლება აღარ არსებ-ბდა: პირად ღირსებას, ნიჭსა და სამსახურს გვარიშვილობის წინაშე უპირატესობა მიენიჭა. ეს საერთოდ დემოკრატიული იდეის გასამარჯვებლად უდიდესი მიღწეულობა იყო მეფე აზნაურთა შორის არსებულ ბრძოლაში ხელისუფლების გამო. მაშასადამე მაინც ისევ მეფე აღმოჩნდა ძლევამოსილი.

მაგრამ 1177 წ. აჯანყებით ისარგებლეს ქართული ეკლესიის მსახურებმაც. მათ, ალბათ გიორგი III ფინანსური პოლიტიკის წყალობით, აწუხებდათ ,,დაჭირვებულებაი ეკლესიათაი“, რომელიც მაშინ შემოღებული ,,ყოვლისა ბეგარისა“-გან ყოფილა წარმომდგარი. როგორც ეტყობა, სამღვდელოებასა და ბერებს მოუფიქრიათ, რომ ამაზე მარჯვე დროს მალე ვერ მოესწრებოდენ, და თავიანთთვის შეღავათის მისაღებად და შეუვალობის კვლავ მოსაპოებლად შეერთებული ძალით შებრძოლება და მეფისათვის სათანადო მოთხოვნის წარდგენა გადაუწყვეტიათ. სწორედ ,,ამის მიზეზისათუის შეკრბეს ყოველნი... მონაზონნი და ეპისკოპოსნი იმერნი და ამერნი, კათალიკოზი, მოძღვარნი და ყოველი მეუდაბნოენი“ და გიორგი III-ეს ეკლესიის ,,გაჭირვებული“ მდგომარეობის გარემოება მოახსენეს, თანაც ყო- ვლისა ბეგარისა უსამართლოისა და დაჭირებულისაგან ჴსნაი და განთავისუფლებაი“ სთხოვეს.

ისეთი დიდი შეთქმულებისა და განდგომილების შემდგომ, რომელშიაც სამეფოს ,,დიდებულნი და აზნაურნი“ ერივნენ და რომელმაც გიორგი III –ეს ,,მრავალი ჭირი და განსაცდელი“ ანახა, მეფეს, თუნდაც გამარჯვებულს, როგორ შეეძლო, რომ ამ საეკლესიო კრების თხოვნა და მოხსენება უარ-ეყო. მაშინდელ პირობებში ეს თხოვნა-მოხსენება კატეგორიული მოთხოვნა იყო და, გიორგი III-ეს რომ უარი ეთქვა, ეს მთელი ეკლესიის მომდურებასა და გადამტერებას უდრიდა. დიდი პოლიტიკური განსაცდელის გაჭირვებით თავიდგან აცილების შემდგომ და დიდგვარიან აზნაურთა მაგიერ უგვაროთა აღზევების პოლიტიკით მოწინავე წოდების უეჭველი უკმაყოფილების დროს გიორგი III-ეს, რასაკვირველია, არ შეეძლო ეკლესიაც მოემდურებინა და მტრად გაეხადა. ფინანსურ-ეკონომიური თვისების მონათხოვარის წამოყენებით ამ საკითხში ოსტატურად გაერთიანებული იქმნებოდნენ ქართული ეკლესიის სხვადასხვა მიმართულების წრეები: ამის წყალობით, მეფის წინ ქართული ეკლესიის მსახურნი გაერთიანებულნი იდგენ და გიორგი III-საც მათ გაერთიანებულ ნებისყოფასთან უნდა ჰქონოდათ საქმე.

მეფეს, ამ საეკლესიო კრების მონათხოვარის დაკმაყოფილების გარდა, არა შეეძლო რა. გიორგი III ეცადა მხოლოდ, რომ თავისი თანხმობა ნებაყოფლობითად მოეჩვენებინა და უსიამოვნო მარცხი დიპლომატიური ენა-მოქარგულობით დაეფარა. ამიტომ არის, რომ თავის ამის შესახებს სიგელში გიორგი III -ეს ნათქვამი აქვს: ასეთი შეთქმულების დაძლევის შემდგომ საჭირო იყო, რომ ღმერთისათვის ,,მსგავსი სამადლობელი“ მიგვერთმია და სწორედ ამიტომ ,,განსადიდებლად ღ´თეებისა მისისად და კეთილად გებისათუის მეფობისა ჩუენისა და სულიერად ხსნისათვის“ გაგვახსენდა ქართული ეკლესიის გაჭირვება და ,,მოვიგონეთ ეკლესიათა სამეფოისა ჩუენისათა ყოვლისა ბეგარისა უსამართლოისა და დაჭირებულისაგან £სნაი და განთავისუფლებაი“ და ყველა ასეთი გადასახადებისაგან განვათავისუფლეთო. მაგრამ, როგორც ამისთანა შემთხვევებში არა ერთხელ მომხდარა, გიორგი III სიგელშიაც საქმის ნამდვილი

ვითარება უნებლიეთ გამომჟღავნებულია: იქ აღნიშნულია, რომ უსამართლო ბეგარისა და დაჭირებულისაგან განთავისუფლება მეფისათვის საგანგებოდ ამისთვის შეკრებილ საეკლესიო კრებას მოუთხოვია. ასე წარმოიდგინეთ, იქ პირდაპირ ნათქვამია კიდეც: ეს ,,დაჭირებულობაი ეკლესიათაი“ და განთავისუფლება თვით ,,მათაც გუიბრძანეს“-ო (ქკ´ბი I, 265).

ამგვარად სახელმწიფო ცხოვრებაში გამარჯვებულს გ ი ო რ გ ი III-ე ს ე კ ლ ე ს ი ი ს ა - თ ვ ი ს დ ა თ მ ო ბ ა მ ო უ ხ დ ა. საფიქრებელია, რომ მარტო სახელმწიფო გადასახადების შეუვალობით არ ამოიწურებოდა მთელი ის შენაძენი, რომელიც ამ საქმის მეთაურებს ამ დროს და ახლო ხანებში უნდა მოეპოვათ.

უძეობის გამო სქესის მემკვიდრის უყოლობამ, ქალის საქართველოს სამეფო ტახტზე აყვანის აზრი წარმოშვა: ასეთი აზრი სრული სიახლისა და არაჩვეულებრივობის გამო, გიორგი III-ეს თავისი ამ განზრახვის განსახორციელებლად დარბაზის ერთა, მოწინავე წოდებისა და ეკლესიის, თანხმობა სჭირდებოდა და მართლაც თავისი ასულის თამარის თავის თანამოსაყდრედ დასმა 1178 წელს მან მხოლოდ ასეთი თანხმობითა და დასტურით მოახერხა. ასეთი თანხმობის მოსაპოვებლად გიორგი III-ეს უეჭველია დიდგვარიან აზნაურთა წრესთანაც უფრო ლმობიერი დამოკიდებულების დამყარება დასჭირებოდა, მეტადრე-კი ეკლესიის გავლენიან პირთა დახმარება იყო აუცილებელი. რასაკვირველია, ასეთი დახმარებისათვის მეფეს ზოგიერთ ამათგანის, სახელდობრ ყველაზე უფრო აქტიურ პირებისათვის, სამაგიეროდ უხვად დაჯილდოვება, ,,სამადლობელის“ მიცემა მოუხდებოდა. ამ პირთ თავისდა თავად ასეთი დახმარების შემდგომ სამეფო კარზე და თვით ხელმწიფეზეც გავლენა ექმნებოდათ. ამ საგულისხმო საკითხის შესასწავლად პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ ზოგიერთი ფრიად საგულისხმო გარემოების გამორკვევა მაინც შეიძლება.

გიორგი III-ის მეფობაში კათალიკოზად ნიკოლოზ გულაბერიძე იყო, რომელიც თავის საისტორიო თხზულებაში თავის თავს გიორგის თანამეცხედრის ბურდუხან დედოფლის თანამედროვედ ასახელებს (იხ. საკითხავი სუეტისა ცხოველისაჲ, ვ. კარბელაშვილის გამ. 115). თამარ მეფის ისტორიკოსის სიტყვით-კი, გიორგი III -ის დასაფლავების დროს კათალიკოზ პატრიარქად მიქაელი ყოფილა (ისტრ´ნი და აზმ´ნი * 622, გვ. 396). როდის და როგორ მიუღია ნიკოლოზ გულაბერიძის შემდგომ მიქაელს კათალიკოზობა, არა ჩანს, მხოლოდ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის სიტყვით, ნიკოლოზს თითქოს თავისივე ნებით, თავდაბლობით უნდა დაენებებინოს თავი კათალიკოზიბისათვის: ,,სიმდაბლისა ძლითა იჯმნა ქართლისა კათალიკოზობისაგან“. მაგრამ, რამდენად მართალია ეს ცნობა, ჯერ გამოსარკვევია. პ. და ვ. კ ა რ ბ ე ლ ა შ ვ ი ლ ე ბ ი ს აზრით ნიკოლოზი 1149-1160 წ. განმავლობაში უნდა ყოფილიყო კათალიკოზად (იხ. იერარქია საქ. ეკლესიისა 67), პროფ. კორ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე- კ ი დაახლოვებით 1150-1178 წლებში სდებს მის ზეობას (იხ. ქართ. ლიტ. ისტორია I, 325). სამწუხაროდ არ არის აღნიშნული, თუ რა საბუთით არის 1178 წ. ნიკოლოზის გადადგომის თარიღად მიღებული. თუ ამ თარიღს რაიმე რეალური საფუძველი მოეძებნება და იგი სწორეა, მაშინ საფიქრებელია, რომ ნიკოლოზის გადადგომა, ან 1177 წ. საეკლესიო კრებასთან, ანდა 1178 წ. თამარის თანამოსაყდრის დასმასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. უკანასკნელ შემთხვევაში ნიკოლოზის გადადგომა უნებლიეთი უნდა ყოფილიყო, რომ გავლენიანი მიქაელი დაჯილდოვებული ყოფილიყო. მერმინდელი ამბებითგან ირკვევა, რომ ნიკოლოზი და მიქაელი მეტოქეები და ერთი-მეორის მტრები უნდა ყოფილიყვნენ და ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ნიკოლოზს მარტო ,,სიმდაბლის ძლით“, ანუ თავდაბლობით არ უნდა ჰქონოდა კათალიკოზობა მიქაელისათვის დათმობილი. ნიკოლოზი ქართლის სამღვდელოების მოწინავე, განათლებული და მეფეთა სოციალური პოლიტიკის დემოკრატიული მიმართულების მომხრეთა ნაწილის წარმომადგენელი ჩანს და განთქმული მწერალი და ფილოსოფოსი იყო, მიქაელი-კი პირიქით

დიდგვარიან აზნაურთა იდეოლოგიის მიმდევარი და მძლავრობის მოტრფიალე, თანამწერლობა-მეცნიერებაში სრულებით უცნობი პიროვნება ყოფილიყო ასეთი ადამი-ანის გიორგი III-ის მეფობის უკანასკნელ წლებში გაკათალიკოსო-ბა ცხად-ჰყოფს, რომ დემნას აჯანყების შემდგომ მომხდარი მა- რცხი მეფეს ველარ გამოუსწორებია.

§6. დიდ-გვარიან აზნაურთა რეაქცია და პირველი პოლიტიკური გაფიცვა.

მრავალი ცნობები, მაშასადამე, ცხადად გვიჩვენებენ, თუ რა გამწვავებული ბრძოლა არსებობდა მთავრობასა და აზნაურთა შორის ხელისუფლების გამო და თუ რაოდენად შეზღუდვილი იყო ხოლმე მეფის მოქმედება აზნაურთა ძლიერებისა და წინააღმდეგობისაგან. მაგრამ, თუ ამ ბრძოლის ვითარებას ჩაუკვირდებით, უეჭველია, შევამჩნევთ, რომ მართალია დავით აღმაშენებლის დროს მთავრობამ დიდგვარიან აზნაურობას როგორც ეკლესიაში, ისევ გარეთაც აჯობა და ურჩი მოხელეები თავიანთ ქერქში ჩააყენა, მაგრამ დავითის მემკვიდრეები ყოველთვის ასე მარჯვეთ ვერ მოქმედებდენ და გიორგი III იძულებული იყო ეკლესიისათვის დაეთმო. ესე უნდა ითქვას, რომ ბრძოლის დროს დიდებული აზნაურები თავიანთ წინანდელ უფლებათა შენარჩუნებას ცდილობდენ და რაიმე გარკვეული პოლიტიკური პროგრამა, რამდენადაც ეს საბუთებითგან ჩანს არ წამოუყენებიათ. თამარის მეფობაში-კი ბრძოლას გარკვეული მიმართულება დაეტყო.

თამარის მამა გიორგი III გარდაიცვალა თუ არა, მაშინ-კი ცხადად გამოაშკარავდა, თუ რამდენად ორჭოფულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა გვირგვინოსანი ქალწული. თუმცა მამამ იგი თავის სიცოცხლის დროსვე აიყვანა ტახტზე და ერთგულება თითონაც შეჰფიცა და ყველა მოყმეებსაც შეაფიცინა, მაგრამ III სიკვდილის შემდგომ თამარი მაინც სახელმწიფოს მართვა-გამგეობას არ შესდგომია, სანამ არ ,,შემოკრბენ შვიდთავე ამის სამეფოთა დიდებულნი“ და ბჭობის შემდეგ თამარის მამიდას რუსუდანს არ მოახსენეს: ,,აწ ხელჰყოს ჴელითა მეფობასა და კურთხევითა გვირგვინოსან ყოფად აღვიდეს, ამაღლდეს და დაჯდეს საყდართა თჳსთა მამათასა”-ო (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 624, გვ. 399). თუმცა ისტორიკოსი ცდილობს ეს უცნაური შემთხვევა გამოაკეთოს, მაგრამ მაინც ცხადია, რომ გიორგის სიკვდილის შემდეგ რაღაც ამბავი უნდა მომხდარიყო, თუკი ერთხელ ტახტზე ასული თამარი ხელმეორედ აუყვანიათ და გაუმეფებიათ.

სამწუხაროდ, ისტორიკოსი ამ შემთხვევას მხოლოდ გაკვრით იხსენიებს და ამის გამო მკვლევარს არ შეუძლია ამ მეტად საყურადღებო მოვლენას ჯეროვნად ჩაუკვირდეს. რაკი თამარი მამის დროსვე გამეფებული იყო საქართველოში, გიორგის სიკვდილის შემდეგ არავითარი ცვლილება არ უნდა მომხდარიყო, ისტორიკოსი-კი გვაუწყებს: სამეფოს დიდებულნი შეიკრიბენ და იმათ გადაწყვიტეს თამარმა ხელ-მეორედ დაიდგას გვირგვინი და მამა-პაპეულ ტახტზე აბრძანდესო. ცხადია, რომ ამ მეორეჯერი მსჯელობის საგანიც ქალის საქართველოს მეფედ ყოფნის უფლების საკითხი უნდა ყოფილიყო. რაკი ეს საკითხი უკვე გიორგი III -ის დროსვე იქმნა განხილულ-გადაწყვეტილი, ამიტომ მისი ხელმეორედ გარჩევა იმის მომასწავებელი უნდა იყოს, რომ ეს საკითხი, უეჭველია გარკვეულ წრეებს, კვლავ საცილობლად უქცევიათ. ხოლო რაკი მსჯელობა ამ შემთხვევაშიც დასტურით დამთავრდა, საფიქრებელია, რომ მოწინააღმდეგე წრეები რითიმე უნდა ყოფილიყვენ დაყოლიებულნი: იმ მთავარ პირთათვის მაინც, რომელთაც ამ წრეების დათანხმება მოახერხეს, რაიმე ჯილდო და სამაგიეროს მიცემა დასჭირდებოდათ. ყველა ამ მეთაურთა ვინაობის შესახებ ცნობების უქონლობის გამო ჯერჯერობით თუ არაფრის

თქმა არ შეიძლება, ერთი მათგანის ვინაობისა და იმ სასყიდელ გასამრჯელოს შესახებ, რომელიც მას ეგების ამ სამსახურისათვის მიღებული უნდა ჰქონდეს, გამორკვევა ვგონებ შესაძლებელი უნდა იყოს.

მიქაელი 1184 წელს, გიორგი III-ის სიკვდილის ჟამს, თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ცნობით, ქართლისა კათალიკოზ-პატრიარქი ყოფილა, ვაზირთა უპირველესად და მწიგნობართ-უხუცეს-ჭყონდიდლად-კი ანტონი (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 622 გვ. 396). თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის სიტყვით-კი იმ საეკლესიო კრების ჟამს, რომელიც თამარს მამის სიკვდილის შემდგომ ტახტზე ასვლის უმალ მოუწვევია, მიქაელი უკვე მარტო კათალიკოზი აღარ ყოფილა, არამედ მას ,,ჭყონდიდელ-მაწყუერებლობა და მწიგნობართ-უხუცესობა“-ც ჰქონია. ხოლო ამავე ავტორის ცნობით, .,ანტონი გლონის-თავის ძე“, ე.ი. იგივე პირი, რომელიც თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს გიორგი III გარდაცვალების ხანებში ვაზირად ჰყავს დასახელებული ,,პირველ ჭყონდიდელი იყო“, მაგრამ ეს უზენაესი ხელისუფლება .,მიქაელ კათალიკოზმან მას მისტაცაო“-ო. ისტორიკოსთა ამ ცნობების ერთმანეთთან უბრალო შედარებაც საკმარისია, რომ ცხადი შეიქმნეს, რომ კათალიკოზ მიქაელს ვაზირთა უპირველესობის ანტონ გლონის-თავის ძისაგან ჩამორთმევა მხოლოდ იმავე 1184 წელს შეეძლო. თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის მთელი მოთხრობითგან კი უეჭველი ხდება, რომ ეს ამბავი თამარის ტახტზე ასვლამდე და თანაც, როგორც ჩანს, მისი სურვილის წინააღმდეგ უნდა მომხდარიყო.

როგორც .,ქართ. სამართლის ისტორიის მე-II წიგნის პირველ ნაწილში (გვ. 126-134) გამორკვეული გვაქვს, ჭყონდიდელ-მწიგნობართ-უხუცესი და ვაზირთა-უპირველესი ფაქტურად საქართველოს მეფის მოადგილე და სახელმწიფოს მთელი მართვა-გამგეობის ნამდვილი საჭეთ-მპყრობელი იყო, რომელსაც კ. გარიგება მეფის .,მამას“-აც-კი უწოდებს. მიქაელ კათალიკოზის ამ შემთხვევის გარდა, არას დროს ვაზირთ-უპირველესობა, ანუ ჭყონდიდლობა ქართული ეკლესიიის უფროსს ხელთ არ ჰქონია. ამიტომ სრულებით ცხადია, რომ ქართული სახელმწიფოებრივობის ასეთი არაჩვეულებრივი ამბავი, როგორც კათალიკოზობის და ვაზირთა-უპირველესობის ერთი პირისათვის მიცემა იყო, რაიმე განსაკუთრებული გარემოების შედეგი უნდა ყოფილიყო.

ხოლო რაკი თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ცნობით, მიქაელ კათალიკოზს ჭყონდიდლობა-მწიგნობართა უხუცესობა ,,უფლისაგან“, ე.ი. საქართველოს უზენაეს პირისაგან ჰქონდა მიღებული, ამიტომ უნდა დავასკვნათ, რომ მიქაელ კათალიკოზს ასეთი არაჩვეულებრივი დაჯილდოვება სამეფო სახლობისათვის გაწეული რაიმე განსაკუთრებული ღვაწლისათვის უნდა ჰქონოდა მიღებული. იმ მოკლე ხანის განმავლობაში, როდესაც ეს ამბავი მომხდარი ჩანს, ერთად-ერთი მართლაც მნიშვნელოვანი გარემოება მამის სიკვდილის შემდგომ თამარის გამეფების უფლების კვლავ წამოჭრილი საკითხია, ამიტომ ბუნებრივად გვებადება აზრი, რომ მიქაელ კათალიკოზს ეს ჯილდო იმისთვის შეიძლება ჰქონდეს მიღებული, რომ მან თამარის გამეფების უფლების საცილობლად ქცეული საკითხის მშვიდობიანად და თამარის სასარგებლოდ გადაწყვეტას ხელი შეუწყო.

მაგრამ იქნებ თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს მეხსიერებამ უღალატა, როდესაც გიორგი III-ის გარდაცვალების ჟამს შეკრებილ ვაზირთა შორის ანტონსაც ასახელებდა, და მაშინ ვაზირთა-უპირველესობა მიქაელ კათალიკოზს ჰქონდა უკვე ხელში ჩაგდებული? ეს რომ გამართლებულიყო, მაშინ უნდა გვეფიქრა, რომ მიქაელს ეს ჯილდო, ან დემნას განდგომილების უმალ მომხდარ საეკლესიო კრების შემდგომ, ან და თამარის გიორგი III -ის თანამოსაყდრედ დასმის საკითხის მოგვარებისათვის უნდა ჰქონდეს მიღებული.

მაგრამ თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი ყველა ამ ამბების მეორე ისტორიკოსზე უფრო ადრინდელი აღმწერელი იყო და თამარის მეფობის ეს ხანა მას უფრო მეტი ზედმიწევნილობითაც აქვს აღნუსხული, ამიტომ ამ შემთვევაში უპირატესობა პირველი

ისტორიკოსის ცნობას უნდა მიენიჭოს. ამას ის გარემოებაც გვაფიქრებინებს, რომ მეორე ისტორიკოსსაც არსად ნათქვამი არსად ნათქვამი არა აქვს, რომ მწიგნობართ-უხუცესობა მიქაელს მეფისაგან ჰქონდა მიღებული, რაც, საფიქრებელია, იქმნებოდა აღნიშნული, მიქაელისათვის ეს ხელისუფლება გიორგი III-ეს რომ ეწყალობებინა. იმის მაგიერ ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს: მიქაელმა ,,ჭყონდიდელ-მაწყუერელობა და მწიგნობართ-უხუცესობა მოივერაგა უფლისაგან“-ო, ანტონ გლონის-თავის ძეს ეს ხელისუფლობა ,,მისტაცა მომმაცვითა ვიეთთამე მეფისა განმზრახთა-თა-“ო. ისე გამოდის, რომ ამ საქმის მოწყობაში ზოგიერთი ,,მეფის განმზრახნი“ ანუ მრჩეველნიც-კი იღებენ მონაწილეობას, მაგრამ თვით მეფე-კი არსად ჩანს: მის მაგიერ ,,უფალი“-ა დასახელებული, ზოგადი ხასიათის გამონათქვამი სწორედ იმიტომაც ჰქონდა ნახმარი, რომ ამ გარდამავალ ხანაში, გიორგი III-ის სიკვდილის შემდგომ, თამარის გამეფებამდე, საქართველოს სახელმწიფო საქმეების მესაჭეობა თამარის მამიდის ხელთ იყო, რომელსაც ისტორიკოსი მეფის წოდებულებით, რასაკვირველია, ვერ მოიხსენიებდა.

თუ ეს მცდარი აზრი არ არის, მაშინ ირკვევა, რომ კათალიკოზ მიქაელს ვაზი-რთა-უპირველესობა ჩვეულებრივი და კანონიერი გზით-კი არ მი-უღია, არამედ ,,მოვერაგებით“, ე. ი. ერთგვარი ოსტატური ცბიერებითა და დატყუებით სახელმწიფოს მესაჭეობაც ჩაუგდია ხელში. ხელისუფლების ასეთი სა-შუალებით მიღების უკანონობის გამოსახატავად ისტორიკოსი მიქაელის მოქმედებას „მიტაცებასაც“-აც-კი უწოდებს და ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ ის „უფალი“, რომლისგანაც მიქაელ კათალიკოზს მწიგნობარ-უხუცესობაც დაუტყუებია, შექმნილი მდგომარეობის გამო იძულებული ყოფილა სწორედ ასე მოქცეულიყო. როგორც ირკვევა, მიქაელ კათალიკოზისათვის ვაზირთა-უპირველესის თანამდებობის გაცემა ამ „უფალისა“-თვის მეფის ზოგიერთ მრჩევლებს ჩაუგონებიათ, რომელნიც მიქაელს ეტყობა წინდაწინვე გადაბირებული ჰყოლია.

მიქაელ კათალიკოზის ზრახვისა და გეგმის პოლიტიკური მნი-შვნელობა ცხადია: მისი და, უეჭველია, მისმომხრეთა მიზანი სახე-ლმწიფო ხელისუფლების ხელში ჩაგდებაც იყო. ვითარცა საქართველოს ეკლესიის კათალიკოზ-პატრიარქი, იგი ქართული ეკლესიის მესაჭე იყო, ვაზირთა-უპირველესობისა და მწიგნობართ-უხუცესობის მიღებით კი საერო, სახელმწიფო ხელისუფლების ხელში ჩაგდებაც ჰსურდა. ხოლო, რათგან ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით მწიგნობართ-უხუცესი მეფის „მამა“-დ იყო მიჩნეული და მის დაუკითხავად მეფეს არაფერი არ უნდა გაეკეთებინა, ამიტომ მიქაელს ამიერითგან თვით მეფეზეც-კი მეტი ძალა და ხელისუფლება ექმნებოდა. მეფეს საეკლესიო საქმეებში უშუალოდ ჩარევის უფლება არ ჰქონდა და ხელი არ მიუწვდებოდა,მი-ქაელი კი ორისავე, საერო-სახელმწიფო დასაეკლესიო ხელისუფლე-ბის მქონებელი და გამაერთიანებელი იყო.

რამდენადაც მიქაელი უპირველესად კათალიკოზი იყო, ეს გარემოება სახელმწი-ფოსა და საერო ცხოვრებაში აუცილებლად ეკლესიის გაბატონებას მოასწავებდა. საისტორიო მეცნიერებაში წოდებულს ცეზარეპაპიზმს უდრიდა, რომის ეკლესიის უფლებრივ შემეცნებას მიემსგავსება, საქართველოს მეფეთა მთელ გე-ზსა და პოლიტიკას-კი ძირიანად ეწინააღმდეგებოდა.

ამგვარად თავის ეკონომიკურ-ფინანსურ უპირატესობათა კვლავ აღდგენის შემდგომ ეკლესიის მაშინდელ მესვეურთ პოლიტიკური უპირატესობის ხელში

ჩაგდებაც უცდიათ და მოუხერხებიათ კიდეც. ქ ა რ თ უ ლ ი ს ა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო ე ბ რ ი ვ ო ბ ი ს ა თ ვ ი ს ე ს დ ი- დ ი დ ა თ ვ ა ლ ს ა ჩ ი ნ ო მ ა რ ც ხ ი ი ყ ო. რამდენადაც მიქაელ კათალიკოზის გავაზირთ-უპირველესობა ეკლესიისაგან სახელმწიფო ხელისუფლებაზეც უძლიერესი გავლენის მოპოვების მომასწავებელი იყო და ამ მხრივ ეკლესიისათვის ფრიად სასარგებლო უნდა გამომდგარიყო, იმდენად ქართული ეკლესიის მოწინააღმდეგე მიმართულების წარმომადგენელთა შორის ამ საკითხში შეიძლება ფარული უთანხმოება ჩამოვარდნილიყო და მიქაელ კათალიკოზს მრავალრიცხოვანი მომხრეები გასჩენოდა.

თათბირისაგან დასტურის მიღების შემდგომ თამარი რომ სამეფო ტახტზე ავიდა, კვლავ დაგვირგვინება საჭირო შეიქმნა. აღსანიშნავია, რომ თვით თამარის ეს დაგვირგვინების წესი ფრიად საგულისხმო სურათს წარმოადგენს. მეფის პირველი ისტორიკოსის სიტყვით: კ ა ხ ა - ბ ე რ ი კვირიკეს ძე ერისთავი რაჭისა და თაკვერისა „სრულ ყუეს მოჴელეთა სუიანთა და დიდებულთა, - ვარდანის ძეთა, საღირის ძეთა და ამანელის ძეთა, მოღებად და დადებად ჴრმლისა“-ო (ისტ′რნი და აზმ′ნი * 625, გვ. 400). ამ აღწერილობაში განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ისტორკოსის სიტყვა „სრულ ყუეს“-ო. ეტყობა ამ დიდებულთა გვარის შვილებს უფლება ჰქონიათ „სრულ ეყოთ“, ესე იგი ნება დაერთოთ, რომ ერთ-ერთ დიდებულს სამხედრო ძლიერებისა და ჯარის უფროსობის სიმბოლო, სახელმწიფო ძალი, თამარ მეფისათვის გადაეცათ. თითქოს დიდებულნი თამარს სიმბოლურად ლაშქრის წინამძღოლობას ულოცავდენო.

რასაკვირველია, შეიძლება ეს ძველის-ძველად შემოღებული წესიც იყოს (მაშინ უფრო მეტი ყურადღების ღირსი იქმნებოდა ეს ჩვეულება), მაგრამ მაინც თამარის დროს დიდებულთა „სრულყოფას“ განსაკუთრებული და გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. ჩვენ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ თამარი ერთხელ უკვე ტახტზე აყვანილი იყო და სწორედ ამავე დიდებულთა გადაწყვეტილებით ხელ-მეორედ დაიდგა თავზე გვირგვინი. ყურადღების ღირსია აგრეთვე, რომ კურთხევის წესი ასე დაწვრილებით აუსრულებიათ და ისტორიკოსიც ასე ვრცლად მოგვითხრობს ამ ამბავს. ნუ თუ ეს ყველაფერი შემთხვევით მოხდა და რაიმე მიზეზი არ იყო? ეს ძნელი დასაჯერებელია.

მამაპაპეული ტრადიციების მიმდევარს თამარ მეფეს, როგორც ჩანს, საქართველოს სახელმწიფოს წესწყობილების იმ ცვლილების დაკანონება, რომელიც მიქაელ კათალიკოზისა და მის მომხრეთა წყალობით შეიქმნა, სრულებით არ ჰსურდა. პირიქით,თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის სიტყვით, ნორჩი გვირგვინოსანი თურმე „მოსწრაფე იყო დაწყებასა საღმრთოსა საქმეთასა“ და უპირველეს ყოვლისა საეკლესიო კრების მოწვევის სამზადისს შესდგომია. ზემოდასახელებული ავტორი ცდილობდა თამარის ეს მოქმედება განსაკუთრებული სარწმუნოებრივი გრძნობითა და მიზნით ნაკარნახევად წარმოედგინა მკითხველისათვის. „სჯულთათჳს საღმრთოთა მეორე კოსტანტა იქმნებოდა“-ო. თვით თამარსაც თავისი იდუმალი წადილისა და ნამდვილი გულისზრახვის გამომჟღავნება არ სდომნია და საეკლესიო კრების ოფიციურ მიზნად წმინდა სარწმუნოებრივი საკითხი ყოფილა დასახელებული.

მაგრამ მთელი წინასწარი სამზადისის ხასიათი ამ საეკლესიო კრების მოსაწვევად, თამარის ფარული მიზნის გამომჟღავნებას ხელს უწყობდა მაშინაც და ეხლაც საქმის ნამდვილი ვითარების გამოცნობას გვიადვილებს. თამარმა „პირველად აღმოუწოდა წმიდით ქალაქით იერუსალემით ნიკოლაოზს გულაბერიძესა“, მიქაელზე უწინარეს კათალიკოზად ნამყოფს. უკვე ეს გარემოება ცხად ჰყოფს, რომ საეკლესიო კრება მიქაელის წინააღმდეგ ყოფილა მოწყობილი.

მხოლოდ მას შემდგომ, რაც ნიკოლოზ გულაბერიძე საქართველოში დაბრუნდა, „ესე რა მოიყვანა“, მარტო მაშინ „შემოკრბეს ყოველნი სამეფოსა თვისისა მღდელთმოძღვარნი, მონაზონნი და მეუდაბნოენი, კაცნი მეცნიერნი სჯულისა საღმრთოსანი“. რასაკვირველია, აგრეთვე „შემოკრბეს ორისავე სამთავროსა ებისკოპოსნი“

თამარ მეფისაგან მოწვეულ ამ კრებას მეთაურობდნენ, ან, როგორც მეორე ისტორიკოსი ამბობს, „პირად აქუნდა ზემოჴსენებული ნიკოლაოს“ გულაბერიძე „და ანტონ ქუთათელი საღირის ძე, დიდად განთქმული სათნოებასა შინა და ძლიერი საქმით და სიტყუით“. ნამდვილად ისინი იყვნენ „წინამძღუარნი კრებისანი“. საეკლესიო კრება დიდი ზეიმით თვით თამარს გაუხსნია, რომელსაც სეფე-სიტყვა წარმოუთქვამს. თავის სიტყვაში კრებისათვის უთხოვნია (გაურკვეველი სიტყვა) საქმეთა და განსასჯელ პირთა საკითხების განხილვის დროს (გაურკვეველი სიტყვა) პირუთვნელობა და ძლიერისადმი მიუკერძოებლობა გამოეჩინათ.

თუ კრების მოწვევის სამზადისში ვისთვისმე დასახული მიზანი გაუგებარი იყო, როდესაც კრების ხელმძღვანელად იმდროინდელი კათალიკოზის მიქაელის მაგიერ მისი წინამოადგილე და მოწინააღდეგე ნიკოლოზ გულაბერისძე დაინიშნა, მაშინ მაინც ყველაფერი ცხადი უნდა გამხდარიყო, რომ საეკლესიო კრება კათალიკოზ-მწიგნობართ-უხუცესის საწინააღმდეგოდ იყო მოწყობილი. მისი საქმე კრების მეთაურებმა თავშივე ისე მკაცრად და დიპლომატიური წინდახედულობის ანგარიშ-გაუწევლად წაიყვანეს, რომ მიქაელის ამ კრებაზე შეშვებაც-კი არ მოუსურვებიათ. თამარის მეორე ისტორიკოსის სიტყვით .,წინამძღუართა კრებისათა ნიკოლაოს და ანტონი“ თურმე არა ინებეს შორის მათსა ყოფად მაშინდელი იგი ქართლისა კათალიკოზი“. ასეთი სრულებით არა-ჩვეულებრივი საქციელის საფუძვლად მათ მიქაელის წინააღმდეგ წამოყენებული ბრალდება დაუსახელებიათ, სახელდობრ, რომ ის „წინა-უკმო იყო წესთაგან ეკლესიათა და ჭყონდი- დელ -მაწყუერებლობა და მწიგნობართ-უხუცესობა მოივერაგა უფლისაგან“-აო.

რამდენადაც ბრალდება მიქაელისაგან ჭყონდიდელობისა და მწიგნობართ-უხუცესობის მოვერაგებით მიღებულობის შესახებ სრულებით მკაფიო და გაურკვეველია, იმდენადვე გაურკვეველია და ბუნდოვანი მისი წმინდა სარწმუნოებრივი ხასიათის დანაშაულობა, წინაუკმოობა წესთაგან ეკლესიისათა“.

ასეთი ბუნდოვანობა გაუგებარი იქნება, თუ რომ მოწვეული კრებისათვის დასახული მიზანი გათვალისწინებული არ გვექმნება. უეჭველია მიქაელის ნამდვილ დანაშაულობად მკაფიოდ დასახელებული ჭყონდიდლობა-ვაზირთა-უპირველესობის „მოვერაგება“ ითვლებოდა, საეკლესიო წესთა წინაუკმოობა-კი განზრახ, მის წინააღმდეგ ბრძოლის გასაადვილებლად დართული ბრალდება ჩანს. რაკი ეს „მოვერაგება“ საქართველოს „უფლისაგან“ ყოფილა დადასტურებული, მარტო მიქაელის გამტყუნება ძნელი იყო. მხოლოდ სახელმწიფო ხელისუფლებას, თვით მეფეს და უზენაეს ორგანოს, დარბაზს შეეძლო ბრალდებაც წამოეყენებინა და საქმეც გაერჩია. მაგრამ თამარსა და მეფის მომხრე წრეს ამნაირად და ამ გზით ბრძოლის წარმოება მიქაელის წინააღმდეგ არც ჰსურვებია და არც ხელსაყრელად მიუჩნევია: მიქაელს თავისი თავის გასამართლებლად შეეძლო აღენიშნა, რომ მას ვაზირთა-უპირველესობა „უფლისაგან“ ჰქონდა მიღებული, რომ ამ უკანასკნელის გადაწყვეტილება-კი „მეფის განმზრახთა“ რჩევაზე იყო დამყარებული. ასეთ პირობებში მიქაელს ადვილად შეეძლო თავი გაემართლებინა და საქმის გარჩევის დროს სამეფო სახლის წევრთა და ამ „განმზრახთა“ სახელიც ჩაერია, რაც ისედაც სათაო საქმეს უფრო გაართულებდა და გააძნელებდა.

საფიქრებელია, სწორედ ამ მოსაზრებათა გამო თამარს და მეფის მომხრე წრეს მიქაელის დასამხობად და სახელმწიფო ასპარეზისგან მოსაშორებლად გადაუწყვეტიათ მიქაელის წინააღმდეგ საეკლესიო წესების წინაუკმოობის ბრალდება წამოეყენებინათ: ეს საეკლესიო წესების წინაუკმოობის ბრალდება წამოეყენებინათ: ეს საეკლესიო კრებას კანონიერ საშუალებას მისცემდა მისი საქმე გაერჩია და თანაც მისი საეკლესიო კრებისაგან გამტყუნება და კათალიკოზობისაგან გადაყენება თავისდა თავად მას

სახელმწიფო ასპარეზსაც მოაშორებდა, რათგან ასეთი სასჯელის შემდგომ მისი ვაზირის უპირველესად დარჩენა, რასაკვირველია, სრულებით შეუძლებელი იქნებოდა. გარეგნულად ბრალდების კანონიერების მოსაჩვენებლად ეტყობა გამოყენებული ყოფილა საეკლესიო კანონების დებულება, რომელიც მღვდელმთავარს სხვის საეპისკოპოზოს დაპატრონებას და მით უმეტეს მიტაცებას უკრძალავდა. მიქაელს-კი კათალიკოზობის გარდა ჭყონდიდლობაც, მაწყუერებლობაც და, წარმოიდგინეთ სამთავნელობაც-კი ჰქონია. მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც რომ ეს გარემოება მხოლოდ განზრახ უნდა იყოს მომიზეზებული, იქითგანაც ჩანს, რომ მიქაელის შემდგომ არჩეულს მწიგნობართ-უხუცესსა და ვაზირთა-უპირველესს ანტონს გლონისთავისძესაც „მისცეს ჭონდიდი, სამთავისი და კისისჴევი“-ც (თამარის მეორე ისტორიკოსი).

ასე დაწვრილებით მოფიქრებული გეგმა მაინც უშედეგო გამოდგა: საეკლესიო წესების წინაუკმოობა მიქაელს, როგორც ჩანს ყოველგვარი ცდისდა მიუხედავად საეკლესიო კრებაზე ვერ დაამტკიცეს და ამ ბრალდების ძალით მისი გადაყენება და სახელმწიფო ასპარეზითგან ჩამოშორება თამარის პოლიტიკის მომხრე წრემ დასმა ვერ მოახერხა. თამარის მეორე ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს, მიქაელ კათალიკოზი „ვერა განაყენეს“, თუმცა ამისთვის „ფრიად იღვაწეს“-ო. ამ საეკლესიო კრებამ მოახერხა მხოლოდ, რომ „სხუა ვინმე ებისკოპოსნი შეიცვალნეს და მათ წილ საღმრთონი კაცნი დასხნეს და სხუანი საეკლესიონი წესნი განმართნეს უდებთა მისთა დაჴსნილნი“-ო. რაკი არც ერთი გადაყენებული მღვდელმთავრის სახელი აღნიშნული არ არის და დარღვეულ წესთა შესახებაც გაურკვეველი გამონათქვამი აქვს ისტორიკოსს ნახმარი, საფიქრებელი ხდება, რომ არაფერი მნიშვნელოვანი არ უნდა ყოფილიყო. მთავარი მიზანი, რისთვისაც ეს საეკლესიო კრება თამარსა და მის მომხრე დასს მოუწყვია, მიუღწეველი დარჩენილა და ისტორიკოსს, ეტყობა ჰსურდა ამით გამოწვეული უსიამოვნო შთაბეჭდილება შეენელებინა. ამავე წადილით მას სხვათა შორის გულუბრყვილოდ ნათქვამი აქვს: მართალია მიქაელი ვერ გადააყენეს, მაგრამ იგი „ადრე თუით განაყენა სასჯელმან ღმრთისამან“-ო.

თამარის მეორე ისტორიკოსს მიქაელის სიკვდილის ცნობა შემდეგშიაც აქვს მოხსენებული და იქაც თავი ვერ შეუკავებია იმ ძლიერი სიძულვილისაგან, რომელიც მას ამ მძლავრი პიროვნებისადმი გულში ჩარჩენილი ჰქონია. ამ ადგილის მიხედვით იმის გამორკვევაც შეიძლება, თუ ამ საეკლესიო კრების შემდგომ რამდენად „ადრე“ გამოესლმა მიქაელი წუთისოფელს. ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს: „მოკუდა ქართლისა კათალიკოზი, ჭყონდიდელი, მწიგნობართ-უხუცესი... მირიანის ძე მიქაელ, რომელსაც აქუნდა სამთავისიცა, და არავინ შეწუხნა მისთუის არცა დიდი, არცა მცი- რე, რამეთუ ყოველნი სძულობდეს“-ო. მიქაელისადმი საერთო სიძულვილის შთაბეჭდილების გასაძლიერებლად ისტორიკოსს დაპირისპირებისათვის იქვე დაძენილი აქვს: „მოკუდა ამირსპასალარი გამრეკელი და ესე ყოველთა იგლოვეს“-ო. მიქაელის მაგიერ ვაზირთა-უპირველესად ისევ ანტონი გლონისთავის ძე დაუნიშნავთ.

ანტონი გლონისთავის ძის მწიგნობართა-უხუცესად თამარისაგან არჩევა-კი მომხდარა უბედური რუსის დასავლეთ საქართველოში მის მომხრე დიდებულთაგან მოყვანისა და მისი განდევნის შემდგომ და ამირსპასალარი გარეკელი-თორელის სიკვდილის უწინარეს ე.ი. 1190-1191 წელში. მაშასადამე საეკლესიო კრების შემდგომ მიქაელ კათალიკოზსა და მწიგნობართ-უხუცესს კიდევ 6 წელიწადი უცოცხლია და წინანდებურად ორივე უზენაესი, საეკლესიო და სახელმწიფო, ხელისუფლება სჭერია. ამგვარად ცხადი ხდება, რომ „ღვთის სასჯელს“ მიქაელი მაინც-და-მაინც არც ისე ადრე განუყენებია.

მაშასადამე ცხადია, რომ თამარ მეფესა და მეფის პოლიტიკის მომხრე დასსაც საგრძნობი მარცხი მოსვლია თ: ორივე უზენაესი ხელისუფლების მქონებელის მიქაელის გადაყენება ვერ შესძლეს და ეს მძლავრი და პატივმოყვარე

მღვდელმთავარი სახელმწიფო ასპარეზითგან ვერ მოიშორეს. ამ მარცხს მით უფრო უსიამოვნო შედეგი უნდა ჰქონოდა, რომ ასეთი მისი გაწბილების ცხადი მცდელობის შემდეგაც, ის არც ერთ თავის თანამდებობას თავს არ ანებებდა. ხოლო რაკი მისი ვაზირთა-უპირველესობისაგან გადაყენების აზრი და საკითხი თავითგანვე არ ყოფილა და ასეთი მარცხის შემდგომ საქმის გამწვავება მიზანშეწონილად არ მიუჩნევიათ, მიქაელი წინანდებურად ეკლესიისაცა და სახელმწიფოს ხელმძღვანელად დარჩა და მის მოწინააღმდეგეებს უნებლიეთ მასთან ისევ უნდა ემუშავათ.

უეჭველია მიქაელს ასეთი გამარკვება მხოლოდ მომხრეთა მრავალრიცხოვანობით შეეძლო: საეკლესიო კრების მონაწილეთა შორის მისი მომხრენი, ცხადია, ბევრნი უნდა ყოფილიყვნენ, ალბათ უმრავლესობას შეადგენდენ. სხვაფრივ თამარის დასის დამარცხებაც სრულებით გაუგებარი იქმნებოდა. როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, ეკლესიისაგან საერო, სახელმწიფო ხელისუფლებაზე გაბატონების მიქაელის გეგმასა და დებულებას თვით მის მოწინააღმდეგეთა ბანაკშიაც ბევრი მოტრფიალე და მომხრე გაუჩნდებოდა. ამ გარემოებას უნდა ხელი შეეწყო მიქაელის გამარჯვებისათვის. ამიტომ, როგორც მართალი არ იყო თამარის მეორე ისტორიკოსის ცნობით, მიქაელის ამ კრების შემდგომ მალე გარდაცვლის შესახებ და მხოლოდ მარცხის უსიამოვნების გასაქარწყლებლად ჩანს მოგონილი, ისევე მთლად სიმართლეს არ უნდა შეეფერებოდეს ამავე ავტორის ნათქვამი, თითქოს მიქაელს „ყოველნი სძულობდეს“ იმდენად, რომ მისი სიკვდილის დროს თითქოს „არავინ შეწუხნა მისთუის, არცა დიდი და არცა მცირე“. ობიექტური ფაქტები ცხად-ჰყოფენ, რომ მას მომხრენი ბლომად ჰყოლია და მის მომხრეთა ბანაკში და მისი იდეების თანამგრძნობთა წრეში მისი სიკვდილი უეჭველია მწუხარებას გამოიწვევდა.

მიქაელის გადაყენების ამ უნაყოფო მცდელობამ თამარისა და მისი პოლიტიკის მომხრეთა დასის სისუსტე გამოამჟღავნა. ასეთ პირობებში გასაკვირველი არ არის, რომ დიდგვარიან აზნაურთა რეაქციას წამოეო თავი და მარჯვე შემთხვევით ესარგებლა. ბევრი ხანი არც გაუვლია ამის შემდეგ, რომ დიდებულნი და გვარიანი აზნაურები მთავრობას პირდაპირ შეებრძოლენ კიდეც. ეს ამბავი თამარის პირველ ისტორიკოსსა აქვს აღწერილი. მისი სიტყვით „იწყეს რომელთამე ძუელებრი კაცთა დაუდგრომელობისა შემსგავსებული საქმე და დიდებულთა ვიეთთამე ჴელისუფალთა ყვეს ფიცი ესრეთ, ვითარმედ «აღარ ვეგებით ძუელთა ჴელისუფალთა და გამგებელთა საქმისათა ფარმანს ქუეშე მყოფნი, ვინათგან მათგან დაძრცვილნი და უპატიოდ გასულნი ვარო, და გუარიანნი და მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსაჴელოდ გასულნი ვართ უგუაროთა და უჴმართაგან“-ო (ისტ′რნი და აზმ′ნი * 628, გვ. 404-405).

ამ ძვირფასი ცნობითგანა ჩანს, რომ დიდგვარიან და დამსახურებულ აზნაურთა სახლის შვილნი, რომელთაც რაიმე მოხელეობა ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონიათ, შეერთებულან და ერთი-ერთმანეთისათვის პირი და ფიცი მიუციათ: მთავრობას წინააღმდგობა გავუწიოთ, რათგან საქართველოს მეფეები სულ იმის ცდაში არიან, რომ დიდებული აზნაურები დააქვეითონ, „უგვარო“ კაცები-კი დააწინაურონო. დიდგვარიან აზნაურთა ამ სიტყვებითგან ჩანს, რომ , თუმცა დავით აღმაშენებლის მემკვიდრეები თავიანთ წინამორბედ ხელმწიფეს ძლიერებით ვერ შეედრებოდნენ და ზოგჯერ იძულებულნი იყვნენ დიდებულებისათვის დაეთმოთ კიიდეც, მაგრამ, მაინც მათაც, მეტადრე გიორგი მე-III-ეს, წინანდებურად ყოველი ღონისძიება უხმარიათ, რომ უმაღლესი მოხელეობა დიდგვარიან აზნაურებისათვის არ მიეცათ და დაბალი წოდების ღირსეული წევრებისათვის ეწყალობებინათ. ეტყობა, მეფეებს თავიანთი წადილი აუსრულებიათ კიდეც. ამას დიდებულ აზნაურთა სიტყვები ამტკიცებს: „აღარ ვეგებით ძუელთა ჴელისუფალთა და გამგებელთა საქმისათა ფარმანსა ქუეშე მყოფნი“-ო, გაიძახოდენ ისინი. ცხადია, მაშასადამე, რომ ძველ მოხელეთა შორის ამ დროისათვის

დაბალი წოდებითგან უკვე ბლომადა ყოფილან, დიდებულ აზნაურთა გვარის შვილები-კი იმათ ბრძანების აღმასრულებელნი და ხელქვეითნი გამხდარან.

თამარის გამეფებამდე გულნატკენ დიდგვარიან მოხელეებს თავიანთი დამცირება უთმენიათ, მაგრამ, როცა უგრძვნიათ, -ეხლა-კი მარჯვე დრო დაგვიდგაო, -ყველანი ერთად გაფიცულად („ყვეს ფიცი“) და მეფისათვის გამოუცხადებიათ: დაითხოვეთ ყველა ძველი „უგვარო“ ხელისუფალნი და მათი მოადგილეები მხოლოდ ჩვენ წრითგან დანიშნეთ, თორემ ჩვენ იმათ ამიერითგან აღარ დავემორჩილებითო.

რამდენადაც საბუთებითგან ჩანს, საქართველოში ეს პირველი წოდებრივი გაფიცვა იყო პოლიტიკურ უფლებათა, ან უპირატესობის მოსაპოვებლად. დიდგვარიანი აზნაურები დარწმუნებული ყოფილან, რომ ერთობლივი გაფიცვით და სამსახურის მინებებით თამარ მეფეს აიძულებდენ მათი მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინა.

გაფიცულებს პირველად .,ერთგული და კარგი მოყმე და ჭაბუკი“, „გაზრდილი პატრონთაგან“, ამირ-სპასალარი და მანდატურთუხუცესი ყუბასარი ამოუღიათ ნიშანში გაფიცულებმა ხელზე დაიხვიეს, რომ მაშინ იგი ფილენჯის სენით იყო ავად (იქვე... აზნაურებმა თურმე ხელმწიფეს გამოუცხადეს, ყუბასარი სამსახურითგან დაითხოვეო. ისტორიკოსი ამბობს: „აწვიეს მეფესა თამარს მოღებად ყოვლისა დიდებულისა ქონებისა და სიმდიდრისა“-ო (იქვე * 628, გვ. ...406). მაგრამ, იმავე ავტორის სიტყვით, „უქმ იქმნა განზრახვა მათი, ვინათგან თამარ სახიერ იყო და მოწყალე. მოიკსენა სიყუარული და ს ა მ ს ა ხ უ რ ი და ზრდილობა მისი, თჳნიერ ჴელისუფლობისა და ლორისაგან კიდე არა რაჲ დააკლო“-ო (იქვე). ამგვარად გაფიცულმა აზნაურებმა თამარი აიძულეს მათი მოთხოვნა აესრულებინა.

სრულებით ცხადია, რომ ყუბასარი სამსახურითგან იმიტომ-კი არ დაითხოვეს, რომ ფილენჯის სენით იყო ავად, გაფიცულ აზნაურებს ის-კი არ აწუხებდათ, ყუბასარი ავადმყოფია და საქმეებს ვერ გაუძღვებაო, არამედ მარტო ის გარემოება, რომ ყუბასარი უგვაროთა ჯგუფს ეკუთვნოდა, .,ერთგული“, „კარგი მოყმე“ და „პატრონთაგან იყო გაზრდილი“, დიდგვარიან აზნაურებზე უმაღლესი მოხელეობა ჰქონოდა ნაბოძები და მათ უფროსად ითვლებოდა. ეს ის ყუბასარი იყო, რომელმაც გიორგი III დემნას განდგომილების დროს დიდგვარიან აზნაურთა ძალადობისა და რექციისაგან გადაარჩინა და სწორედ ამის შემდგომ აპირსპასალაროზა მიიღო. გაფიცულ აზნაურებს რომ ყუბასარის ავადმყოფობა ჰქონოდათ მიზეზად, როცა მეფეს თავიანთი მოთხოვნა გამოუცხადეს, მაშინ ამას პირდაპირ იტყოდნენ კიდეც: ყუუბასარი სნეული კაცია და დაითხოვეთო, ზოგად ლაპარაკს არ გააბამდენ უგვარო მოხელლები სამსახურითგან დაითხოვე და მათ ადგილას დიდგვარიანები დანიშნეო.

ბრძოლა და გაფიცვა რომ წოდებრივ და პოლიტიკურ ნიადაგზე იყო აღმოცენებული და აზნაურებს დიახაც წოდებრივი უპირატესობის მოხვეჭა უნდოდათ, ამას ცხადად მეორე უგვარო მოხელის დამხობის გარემოება და მიზეზიც ამტკიცებს. ისტორიკოსი მოგვითხრობს: „კუალად აფრიდონ აზნაურისა ყმობისაგან ღ′თის მოზაძავის წყალობითა კაც-ქმნილი“ და განდიდებული, ვიდრე „მსახურთ-უხუცესობამდის და თმოგვისა და სხუათა ციხეთა და ქუეყანათა პატრონობამდის აღზეებული, მოიშალა და დაიმჭო ნებითა და თნევითა ლაშქართათა“-ო (ისტ′რნი და აზმ′ნი * 629, გვ. 406). აფრიდონი ხომ მოხუცებული, ან ავადმყოფი არა ყოფილა, მაგრამ ისიც „დაემხო“ იმავე დიდგვარიანი მოხელეების სურვილისამებრ მარტო იმის გამო, რომ იგი ერთ დროს „აზნაურის ყმა ყმა“ იყო, ერთი სიტყვით, ისეთ კაცად ითვლებოდა, რომელიც წოდებრივად გაფიცულ აზნაურებს ექვემდებარებოდა, მეფეს-კი ეს აფრიიდონი აუმაღლებია, მსახურთ-უხუცესობა უბოძებია და ასე „განდიდებული“ სხვა დიდგვარიანი მოხელეებისათვის თავზე დაუსვამს. ხოლო თავი-და-თავი ის გარემოება იყო, რომ ა ფ რ ი დ ო ნ ი ც ყ უ ბ ა ს ა რ ი ვ ი თ დ ე მ ნ ა ს გ ა-ნ დ გ ო მ ი ლ ე ბ ი ს ჩ ა ქ რ ო ბ ი ს შ ე მ დ გ ო მ ჩ ა ნ ს მ ს ა ხ უ რ თ-უ ხ უ ც ე ს ა დ.

ერთი სიტყვით, დიდგვარიანი აზნაურებიგაიფიცნენ და მეფეს გამოუცხადეს, არც წინანდელ წესს, არც წინანდელ უგვარო დიდებულ მოხელეებს ჩვენ აღარ დავემორჩილებით და ყველანი დაითხოვეთო. საბრძოლველი საშუალების არაჩვეულებრივობისა და მასსიური გაფიცვის გამო, თამარ მეფე იძულებული ყოფილა გაფიცული დიდგვარიანი მოხელეების მონათხოვარი აესრულებინა. ამგვარად საქართველოს მეფეს ხელისუფლება უნდა შეჰზღუდვოდა: მას თავის სურვილისამებრ მოხელეთა ამორჩევა და დანიშვნა არ შეეძლო. ამიერითგან უმაღლესი მოხელეობა უეჭველად დიდებულ აზნაურთა გვარის შვილებს უნდა რგებოდა.

მაშასადამე საქართველოს მეფეების ასი წლის მედგარს, მძიმე შრომასა და მეცადინეობას, რომ თავიანთი ხელისუფლება როგორმე გაემაგრებინათ,უნდა ფუჭად და ამაოდ ჩაეარა. რასაკვირველია, აზნაურთა გაფიცვასა და გამარჯვებას მხოლოდ უმაღლესი წოდების უპირატესობის დამკვიდრებისათვის უნდა შეეწყო ხელი და თანაც წოდებათა თანასწორობისა და პირადი ღირსების მნიშვნელობისათვის უნდა ნიადაგი გამოეცალა. ამის გამო, თუმცა გაფიცულ აზნაურთა გამარჯვების შემდეგ საქართველოს მეფის ხელისუფლება შეზღუდვილი იქმნებოდა, მაგრამ ამით პოლიტიკურად მხოლოდ მაღალ წოდებას მიენიჭებოდა უპირატესობა. ერთი სიტყვით ეს აზნაურ-მოხელეთა გაფიცვა სახელმწიფო წესწყობილების წარმატების მომასწავებელი-კი არ იყო, არამედ მხოლოდ წოდებრივი რეაქციის გამოხატულება გა- ხლდათ.

§ 7. ყუთლუ-არსლანისა და „სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის პოლიტიკური პროგრამა და მეფის ხელისუფლების შეზღუდვა.

როგორც ისტორიაში არა ერთხელ მომხდარა, ადვილად მოპოვებული გამარჯვების წყალობით განთავისუფლებულ თანამდებობათა ხელში ჩაგდების წადილმა მანამდე ერთსულოვნად მოქმედ მებრძოლთა შორის უთანხმოება ჩამოაგდო. არა ერთს მათგანს ვაზიროზა და სხვა დიდი თანამდებობა სწორედ თავისთთვის უნდოდა და სხვისთვის დათმობა არ ჰსურდა. ამ გარემოებამ დიდგვარიან აზნაურებს საქმე იმდენად აურია თურმე, თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის სიტყვით, „ბრძოლისა მყოფთა Ãელისუფლობისა და დიდებისათჳს“, გაფიცულებმა დიდგვარიანებმა „ურთიერთს დაუწყეს ზიდვა“ (ისტ´რნი და აზმ´ნი *629, გვ. 406).

დიდგვარიან აზნაურთა წრეში ამ ატეხილი ბრძოლით, როგორც ეტყობა, უსარგებლია მეჭურჭლეთ-უხუცეს ყუთლუ-არსლანს და ამის შემდგომ დატრიალებულა საქმე, რომლისთთვისაც ისტორიკოსს სამართლიანად უწოდებია „უცხო მოსაგონებელი“. ამ ფრიად მნიშვნელოვანი და უაღრესად საგულისხმო ამბის აღწერილობა სამწუხაროდ მხოლოდ თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის[1] თხზულებაში მოიპოვება, რომლის ნაწარმოების ტექსტი, როგორც ცნობილია, ძალზე დამახინჯებულია. ისტორიკოსის დამახინჯებული ტექსტი მარიამ დედოფლისეული და შევსებული ქართლის ცხოვრების მიხედვით რომ აღდგენილ იქმნეს, ამ საქმის მთელი ვითარება ასე წარმოგვიდგება:

.,ესეცა უცხო მოსაგონებელი: ყუთლუ-არსლან[მან], ცხოვარმან ჯორის სახ[ედ] ორ ბუნებისა მყოფელმან[11,] ვითარ მისცემს ბიჭთა გონებისა მზაკვარება [ადრე აღზავებად

[11)] მეორე ისტორიკოსმაც იცოდა, რასაკვირველია, ეს ამბები, როდესაც „სიმდიდრით ალაღებულნი“ თურმე „სხუათა განზრახუათა დამოეკიდნენ“ (იგულისხმება ყუთლუ-არსლანის დასის მოძრაობა) და „ერთი ერთისა მტეროზად მოიცლიდეს ბრძოლად“, რაც მისივე სიტყვით „ყუესცა ვიეთ[თა]მე

და უფროს-ღა გვარითა უაზნოთა აღამაღლებს სიმდიდრე][12], მომღებელმან წესსა რასამე სპარსთაგანისსა, ითხოვა კარავი დადგმად ველსა ისნისასა და სანახებსა საგოდებლისასა და საგოდებლისასა და თქუა «დასხდომილნი მუნ შიგა [თავისუფლებით], განმგებელნი მიცემისა და მოღებისა, წყალობისა და შერისხვისანი, ვჰკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ თამარს მეფესა და დედოფალსა [და] მაშინ (ან მუნ შიგან)-ღა სრულ იქმნებოდის განგებული ჩუენი»-ო (ისტრ´ნი და აზმ´ნი * 629, გვ. 406-407).

ეს მეტად მოკლე და თანაც ნაწილობრივ ბუნდოვანი მოთხრობა რომ თანამედროვე გამონათქვამებით უფრო გასაგები გავხადოთ, შემდეგი სურათი გადაგვეშლება: ყუთლუ-არსლანმა, ცხვარმა, ჯორის მსგავსად ორი ბუნების გამომჩენელმა, - როგორც ნაბიჭვრებს გონების ორპირობა სწრაფ გამედიდურებამდის მიიყვანს ხოლმე, უფროკი უგვაროებს სიმდიდრე აამაღლებს ხოლმე, - რაღაც სპარსთაგანი წესის შემომღებმა მოითხოვა, რომ ისნის ველს, საგოდებლის სანახებში კარავი დადგმულიყო, და თანაც განაცხადა: იქ, იმ კარავში დამსხდარნი მიცემისა და მოღების, წყალობისა და შერისხვის გამგებელნი ვიყოთ, შემდეგ ჩვენი გადაწყვეტილება თამარ მეფესა და დედოფალს ვაცნობოთ ხოლმე და მაშინ, (ან იქ) ჩვენი გადაწყვეტილება ასრულებულ იქმნესო.

მეჭურჭლეთ-უხუცეს ყუთლუ-არსლანს ერთგული თანამოაზრენი, „თ ა ნ ა შ ე ფ ი ც უ ლ ნ ი და თ ა ნ ა შ ე მ წ ე ნ ი“ ჰყოლია, რომელნიც ამავე პოლიტიკური პროგრამის მომხრე-მიმდევარნი ყოფილან და ამ მიზნის მისაღწევად „მის გ ზ ა დ-გ ა მ ყ უ ე ლ ო ბ ი ს ა“-თვის მზად ყოფილან.

წამოყენებულ დებულებათა მკაფიოდ ჩამოყალიბების წყალობით ყველა ადვილად მიხვდებოდა, მეჭურჭლეთ-უხუცესის დასის მონათხოვარის განხორციელება რასაც მოასწავებდა. მით უმეტეს ეს კარგად უნდა შეეგნო თამარ მეფეს, რომელსაც უშუალოდ ეხებოდა, და, როგორც მისი ისტორიკოსის ცნობითგან ჩანს, მთელი მოსალოდნელი შედეგი მას ნათლად გაუთვალისწინებია კიდეც.

თამარ მეფემ რომ ყუთლუ-არსლანის დასის წამოყენებული პოლიტიკური მონათხოვარის ამბავი შეიტყო, ისტორიკოსის სიტყვით, „ესე, ვითა საწყინელ იყო“, თამარმაც „ესრეთ იწყინა და გაიკჳრვა“-ო (იქვე). მაშინვე მას თავისი „ერთგულნი და საკუთარნი“ შეუყრია და თათბირს შესდგომია. თამარ მეფემ „თანამზრახველ-მყოფელმან ერთგულთა და საკუთართა მისთა-მან“, ბჭობის შემდგომ და გადაწვეტილების თანახმად, .,მოიღო ჴელთგდება თავისა მის მოქმედთასა“ და ამიტომ „შეიპყრა ყუთლუ-არსლან მეჭურჭლეთ-უუხუცესი“ (იქვე). როგორც ამისთანა შემთხვევებში არაერთხელ მომხდარა, ეს გადაწყვეტილება იმ იმედსა და რწმენაზე ყოფილა დამყარებული, რომ მეთაურის შეპყრობა და ხელმძღვანელის ბრძოლის ასპარეზითგან ჩამოშორება მოძრაობას თავისთავად და უმტკივნეულოდ ჩააქრობდა.

მაგრამ ეს იმედი ამ შემთხვევაშიც არ გამართლდა. როცა მოთავე დაიჭირეს და „ცნეს ესე ლაშქართა [თანაშე]ფიც[ულ]თა და თანაშემწეთა მისისა მის გზად გამყუელობისა და უკეთურებისათა შეიყარნეს და უკუაგდეს თამარს“, აუჯანყდენ, „დაადგინეს ახალი სიმტკიცე ყუთლუ-არსლანისა გაშუებლობისა და არა მიშვებისა ვნებად მისსა, და განემზადნეს მეტყულენი ისნისაცა შემობმად“-ო. (იქვე *630, გვ. 407).

დაწყებასა ამის (ე.ი. თამარის) მეფობისასა“, მაგრამ, რამდენადაც მეორე ისტორიკოსის თხზულების გადარჩენილი ნაწილთაგან ჩანს ამას ის მხოლოდ გაკვრით და ზემო მოყვანილი ორიოდე სიტყვით იხსენიებს.

12) მ´მ დ´ფს ქ´ცა: იჯორის სახრონ, - შევსებულში: ჯორის სახედ ორგონებამან (ორგუნებამან) და დაუდგრომელ წესსა ზედა თვსსა. სახრონ: სახ[ედ ო] რ[ბ]ო[ვ]ნ[ებისა]. ოთხკუთხ ბრჩხილებში მოქცეული მ´მ დ´ფლ ქ´ცას არა აქვს, შევსებულში ვითარ ჩუეულება აქუს ყრმათა ადრე აღზვავება სიმდიდრისა მიერ და უფროსღა გვარით უაზნოთა აღამაღლებს სიმდიდრე.

ვიდრე ამ შესანიშნავი პოლიტიკური მოძრაობის ამბავს განვაგრძობდეთ, უნდა ისტორიკოსის ზემოყვანილ მოთხრობებს ჩავუკვირდეთ და განვმარტოთ. პირველად, რასაკვირველია, უნდა თანაშეფიცულთა დასის მეთაურს მივაქციოთ ყურადღება: იგი მეჭურჭლეთუხუცესი, ანუ ფინანსთა მინისტრი გახლდათ.

ყუთლუ-არსლანის სადაურობისა და წოდებრივობაზე თამარ მეფის ისტორიკოსს გარკვეული ცნობა არ მოეპოვება. ამ წინამდებარე წიგნის ავტორის 1905 წ. გამოსული მონოგრაფიის „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“-ს შემდგომ და გამო მ. ჯ ა - ნ ა შ ვ ი ლ მ ა ყუთლუ-არსლანი დიდგვარიან აზნაურად და იმ ყუთლუ-არსლანად მიიჩნია, რომელიც კორიდეთის სახარების ერთ უთარიღო მინაწერშია მოხსენებული (იხ. მისი „ქართული მწერლობა“, წიგნი მეორე, 1909 წ. ტფილისი, გვ. 119-121). სამწუხაროდ უთარიღობისა და გაურკვევლობის გამო ამ მინაწერითგან არც ისა ჩანს, თუ როდის ცხოვრობდა კორიდეთის სახარების მინაწერის ყუთლუ-არსლანი, არც ის, იყო თუ არა ის მეჭურჭლეთ-უხუცესად. მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ს ეს მინაწერი ხელის მიხედვით თამარის დროინდელად მიაჩნდა, პროფ. ნ. მ ა რ რ ი ამ დებულებას მცდარად სთვლიდა ზემოაღნიშნულ გარემოებათა გამო კორიდეთის სახარების ამ მინაწერის ცნობაზე არც დამყარება შეიძლება, არც რაიმე დასკვნის გამოყვანა.

ერთი ყუთლუ-არსლანი მოხსენებულია რკონის განთქმულ 1259 წლის სიგელშიც, რომლეშიაც მეჭურჭლეთ-უხუცესს კახას ნათქვამი აქვს: „თუ ვინ ამისი (ე.ი. შეწირულობის) მომშლელი გამოვიდეს, — ანუ შვილი, ანუ ძმა, ანუ მოყვასი, ანუ ყ უ თ ლ უ-ა რ ს ლ ა ნ ი ვ ი თ ა რ ყ ო და ვითა ქერშიშ ილარიონს იყო—, „ღმერთმა ჩემი ცოდვები იმას ჰკითხოსო (ქკ΄ბი II, 136). აქითგან ჩანს, რომ ყუთლუ-არსლანს მისიი ერთ-ერთი ნათესავისაგან, ან წინაპრისაგან ეკლესიისათვის შეწირული ქონება წაურთმევია. ეს საქციელი,როგორც ეტყობა, ანდაზად ქცეულა. შესაძლებელია ეს ახალი ამბავიც ყოფილიყო. სახელდობრ იმავე მე-XIII ს. შუა ათეულებში მომხდარიყო. როდესაც რკონის ზემოაღნიშნული სიგელი იყო დაწერილი, მაგრამ ეგების კახას მიერ მოხსენებული ამბავი უფრო ადრინდელიც, იქნებ, თამარის მეფობის დროინდელიც ყოფილიყო და კახა სწორედ ამ ყუთლუ-არსლანს ჰგულისხმობდა. მაგრამ აქაც დასაყრდნობი მტკიცე საფუძველი არა ჩანს და ამ ცნობის მიხედვითაც თამარის მეჭურჭლეთ-უხუცესის ყუთლუ-არსლანის ვინაობა-სადაურობაზე დანამდვილებით არაფრის თქმა არ შეიძლება.

ზემომოყვანილი ორი, ყუთლუ-არსლანის სახელის შემცველი, ცნობა იმ მხვრივ არის მაინც საყურადღებო, რომ ცხად-ჰყოფს, თუ რამდენად მცდარი იქმნებოდა მეჭურჭლეთ-უხუცესის ყუთლუ-არსლანის ან ეროვნებაზე (მაგ. თურქობაზე, გინდ სპარსელობაზე), ან სარწმუნოებაზე (თუნდაც მაჰმადიანობაზე) რაიმე დაგვესკვნა მხოლოდ იმისდა მიხედვით, რომ სახელი ყუთლუ-არსლანი, უეჭველია, თურქული „ყუთლუღ-არსლანი“-საგან არის წარმომდგარი და თურქულად ბედნიერ ლომსა ჰნიშნავს.

ამგვარად ყუთლუ-არსლან მეჭურჭლეთ-უხუცესის ვინაობის გამოსარკვევად ჯერ-ჯერობით თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ზემომოყვანილი ცნობის გარდა სხვა არავითარი წყარო არ მოგვეპოება. ამ ცნოობაში-კი იგი „ბიჭად“ არის წოდებული, რომელმაც „ჯორის“ მსგავსად ორბუნებუვანობა გამოიჩინა. „ბიჭი“ ძველ ქართულში უკანონო შვილს, ბუშს, ნაბიჭვარს ჰნიშნავდა. ჯერ კიდევ მე-XVIII ს-ში (მაგ. საბა ორბელიანსაც და ვახტანგ VI-ის კანონებშიაც) ეს ტერმინი სწორედ ამ მნიშვნელობით იხმარებოდა. უკვე ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ შეუძლებელია ყუთლუ-არსლანი დიდგვარიანი აზნაური ყოფილიყო: თუნდაც რომ მას მამა დიდგვარიანი აზნაური ჰყოლოდა, კანონის თანახმად მას უეჭველად მამაზე დაბალი წოდებრიობა უნდა მიჰკუთვნებოდა და ყმად გამხდარიყო.

ამავე ნაბიჭვრობაზე უნდა იყოს დამყარებული ისტორიკოსისაგან ნახმარი გამონათქვამი და შედარება, რომ ყუთლუ-არსლანმა ჯორის მსგავსად ორი ბუნება გამოიჩინა: ცნობილია, რომ ჯორი ვირისა და ცხენის ნაშობს წარმოადგენს და ვირისა და ცხენის თვისებებიც აბადია. ვირი ისტორიკოსს ყუთლუ-არსლანის პიროვნებაში წარმოშობილობის უფრო დაბალი წოდებრიობის სიმბოლოდ გამოუყენებია[13], ცხენი მისი წარმოშობილობის უფრო მაღალი წოდებრიობის სიმბოლოდ. წინათ ცხვარივით მშვიდმა და ვირივით წყნარმა ყუთლუ-არსლანმა, ისტორიკოსის აზრით , თავისი პოლიტიკური გეგმის წამოყენებით გამედიდურებით ნაკარნახევი გონების მზაკვრება, ე.ი. აზროვნობის ორპირობა და ორგულობა გამოიჩინა.

პირველი ისტორიკოსის დროთა განმავლობაში დაზიანებული ტექსტის ამ ბუნდოვან სიმბოლურ ცნობას შევსებული ქართლის ცხოვრების ხელთნაწერი სრულებით მკაფიო ზოგად ცნობას ურთავს, რომ ,,გვარითა უაზნოთა აღამაღლებს სიმდიდრე“, რომელიც მათ აღზვავებას ხელს უწყობსო.ამ სიტყვებით მტკიცდება, რომ მეჭურჭლეთ-უხუცესი ყუთლუ-არსლანი წარმოშობილობით ,,გვარითა უაზნოთა“ იმ წრეს ეკუთვნოდა, რომელნიც სიმდიდრის წყალობით აღზევებულ იქმნენ.

სამწუხაროდ დანამდვილებით ჯერ არ ჩანს, თუ საითგან აქვს ეს ცნობა ამოღებული ქართლის ცხოვრების შემავსებელს, მარიამ დედოფლისეულ ხელთნაწერზე უკეთეს ხელთნაწერითაგან, თუ თამარის დროინდელ სხვა რომელიმე წყაროთაგან, მაგრამ რომ ის ძველ ძეგლზე უნდა იყოს დამყარებული, ამის თავდებია ამ შემავსებელი მუშაობის მთელი, ამჟამად უკვე საკმაოდ შესწავლილი,წესი.

აღსანიშნავია, რომ თამარის მეორე ისტორიკოსსაც მოხსენებული ჰყავს ,,დაწყებასა ამის (ე.ი. თამარის) მეფობისასა“ ვიღაც ,,ს ი მ დ ი დ რ ი თ ა ლ ა ღ ე ბ უ ლ ნ ი“, რომელნიც მისივე სიტყვებით ,,ს ხ უ ა თ ა გ ა ნ ზ რ ა ხ უ ა თ ა დ ა მ ო ე კ ი დ ნ ე ნ“. რაკი სრულებით ცხადია, რომ შეუძლებელია ეს ცნობა დიდგვარიან აზნაურ-ხელისუფალთა გაფიცვას ეხებოდეს, ამიტომ საფიქრებელია, რომ აქ სწორედ ყუთლუ- არსლანის დასის მოძრაობა უნდა იგულისხმებოდეს და შესაძლებელია ქართლის ცხოვრების შემავსებელის ზემოთმოყვანილი ყუთლუ-არსლანის შესახები ჩანართი ადგილიც, რომ ,,გვარითა უაზნოთ აღამაღლებს სიმდიდრე“, ამავე ავტორის მაშინ სრულად დაცული თხზულების სწორედ ამ და ეგების, სხვა ამის მსგავსსავე ცნობაზე იყოს დამყარებული.

ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს განმარტებით ,,სილაღე უწურთელობისა ნიშანი არს. სილაღე არს განუკრძალველი კადნიერება, რამეთუ რა განლაღნეს კაცი, მეტნობასა იწყებს მანქანებითსა“- ო (იხ.ლექსიკ. „ლაღი“). ამგვარად ,,სიმდიდრით ალაღებულნი“ სიმდიდრით გაკადნიერებულთ, გამედიდურებულთ ჰნიშნავს. რაკი ამ დასის სახელად ნახმარი ეს ,,სიმდიდრით ალაღებულნი“ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ამ დასისადმი მტრულსა და დამცინავ სულისკვეთებას ამჟღავნებს, ამიტომ თანამედროვე სამეცნიერო მწერლობაში მისი გამოყენება არ შეიძლება და ამის მაგიერ და შესატყვისად ა მ დ ა ს ი ს ა ღ ს ა ღ ნ ი შ ნ ა ვ ა დ უ ნ დ ა ,,ს ი მ დ ი დ რ ი თ ა ღ ზ ე ვ ე ბ უ ლ ნ ი“ ვ ი ხ მ ა რ ო თ.

ამგვარად ყუთლუ-არსლანი და მის თანამოაზრეთა ჟგუფი ,,სიმდიდრით აღზევებულთა“ წრის წარმომადგენლებად მოჩანან[14].

---

[13] უნდა გვახსოვდეს, რომ მაშინდელ საქართველოში ვირი და ჯორი სრულებით ისეთ პატივ-აყრილ ცხოველებად არ ითვლებოდნენ, როგორც ეს აზრი შემდეგში, მეტადრე მე-XIX ს-ში, გაბატონდა ჩვენში. ამიტომ ამ შედარებას ის საეუგო მნიშვნელობა არ ჰქონია, რომელიც ქართველ თანამედროვე მკითხველს მოეჩვენება.

[14] მაინც-და-მაინც ცნობა ყუთლუ-არსლანის ,,გვარითა უაზნობაზე“ რომ ვახტანგ-ვახუშტის ხანისა არ შეიძლება იყოს, ამას ვ ა ხ უ შ ტ ი ს ნაშრომი ამტკიცებს ვ ა ხ უ შ ტ ს ყუთლუ- არსლანი პირიქით სწორედ დიდგვარიან გაფიცულ აზნაურთა დასის მონაწილედ მიაჩნდა.

მაგრამ თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსიასაგან ყუთლუ-არსლანის პიროვნებისა და ვინაობის დასახასიათებლად ნახმარი ზემოთმოყვანილი გამონათქვამები შესძლებელია პოლიტიკური მოწინააღმდეგის, ისტორიკოსოს, გაბოროტებული გულისა და ენის ნაყოფიც იყოს: ეგების ყველა მისგან ნახმარი სიტყვები ნამდვილი ბუშობის გამოსახატავად-კი არა, არამედ უფრო ყუთლუ-არსლანის დაბალი წრითგან გამოსულობის აღსაღნიშნავად იყო მოყვანილი.

ამ შემთხვევაში ისტორიკოსის გამონათქვამები ყუთლუ-არსლანის ჯორობასა და ორბუნებოვნებაზე ესე უნდა გაგვეგო, რომ მეფის პოლიტიკის მომხრე ისტორიკოსის შეგნებით, მეჭურჭლეთ-უხუცესს თავისი დაბალი წარმოშობილობის გამო მეფისადმი ურყევი ერთგულება უნდა გამოეჩინა. სიმდიდრით და მეფის წყალობით აღზევებამ იგი დააწინაურა, ჯორად აქცია, მაგრამ ყუთლუ-არსლანმა , მოსალოდნელი ერთგულების მაგიერ, მეფისადმი ისეთივე ორგულობა გამოიჩინა, როგორიც დიდგვარიან აზნაურთ სჩვეოდათ, და ამგვარად ორბუნება და მზაკვარი გამოდგა. ასე გადაკვრითი მნიშვნელობით ნახმარადაც რომ ვიგულისხმოთ თამარის პირველი ისტორიკოსისაგან დაცული დახასიათება, მის ცნობაში მაინც არც ერთი სიტყვა არ ჩანს, რომელიც ასე-თუ-ისე მეჭურჭლეთ-უხუცესის დიდგვარიანობის მომასწავებელი იყოს.

ამასთანავე შემდეგი ფრიად მნიშვნელოვანი გარემოებაა გასათვალისწინებელი: ყუთლუ-არსლანი გიორგი მე-III-ემ გაავაზირა, მეჭურჭლეთ-უხუცესად იგი დემნა დიდგვარიან აზნაურთა განდგომილებისა მხობის შემდგომ იხსენიება (ისტ´რნი და აზ´მნი * 62 გვ.396). მარტო ამ გარემოებით განაც ჩანს, რომ, თუ ის ყუბასარივით და აფრიდონივით სწორედ იმ დროს არ იქმნა გავაზირებული, მაინც ყოვლად შეუძლებელია ის მეფის მოწინააღმეგე დიდგვარიან აზნაურთა განი ყოფილიყო. პირიქით ცხადია, რომ ყუთლუ- არსლანი, საქართველოს მეფის ხელისუფლების უკიდურეს განსაცდელის ჟამს, მეფის დამცველთა ბანაკში ყოფილა და დიდგვარიან და დიდგვარიან აზნაურებისადმი გიორგი მე-III-ის მკაცრი პოლიტიკის ხანაშიაც მეფის ერთგულად დარჩენილა.

მაგრამ მაინც საგულისხმოა და დამახასიათებელი, რომ ყუთლუ-არსლანი გაფიცულ დიდგვარიან აზნაურ-მოხელეებს ყუბასარ-აფრიდონივით დასამხობად ნიშანში არ ამოუღიათ. იგი, როგორც ჩანს , მათთვის მაშინ იმდენად საძულველი არ ყოფილა და ჭიაბერივით მასაც თავისი თავი დიდგვარიან აზნაურთა მრისხანებისაგან უზრუნველუყვია: ,,ცხვარივით“ იგი მშვიდ და უვნებელ ადამიანად მოსჩვენებიათ.

გაცილებით უფრო ძნელია ყუთლუ-არსლანის თანამოაზრეთა და თანამებრძოლთა სადაურობის გამორკვევა. ისინი იმდენად მრავალრიცხოვანნი ყოფილან, რომ მათ მეთაურს ასეთი გაბედული პოლიტიკური გეგმის წამოყენების და განხორციელების იმედი ჰქონია. ყუთლუ-არსლანის თვით ეს თანამოდასეებიც თავიანთ წრეში თურმე იმდენ ძალას ჰხედავდნენ, რომ ,,ისნისაცა შემობმად განემზადნეს“ , ე.ი. სასახლის წინააღმდეგ შებრძოლებასაც-კი ბედავდნენ. ყველა ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ მეჭურჭლეთ-უხუცესის პოლიტიკურ თანამოაზრეთა დასი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი უნდა ყოფილიყო.

ყუთლუ-არსლანის ამ მრავალრიცხოვან თანამოაზრეთა ორგანიზაციის გამორკვევას ის გარემოება გვშველის, რომ, ისტორიკოსის სიტყვით, ისინი ყოფილან ,,თანაშეფიცულნი და თანეშემწენი მისისა მის გზად-გამყუელობისა და უკეთურებისათა“. რაკი ,,თანაშეფიცულნი“ ბრძანებულან, ეს იმის მომასწავებელია, რომ მათ მეჭურჭლეთ-უხუცესის მარტო აზრი

და გაგებაკი არ გაუზიარებიათ, არამედ რომ განზრახული საქმის განხორციელებაზეც მსჯელობა ჰქონიათ, გამოურკვევიათ ის ,,გზა-“ც, რომელიც ამ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად უნდა გაევლოთ: ამაშიაც მათ თავიანთი მეთაურისთვის სრული თანაშემწეობა აღუთქვამთ და თანაც ყველა მონაწილეთ ერთმანეთისათვის საბრძოლველად ,,გზად-გამყუელობის“ ერთგულებაც ,,შეუფიციათ“.

ეს ერთსულოვანი მოქმედების ფიცი, როგორც ირკვევა, წერილობითაც -კი ჰქონიათ დადებული: თანაშეფიცულებს თავიანთი პოლიტიკური გეგმა ,,ფიცის სიმტკიცის“ საშუალებით აღუბეჭდიათ. ამ გარემოებას თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ერთი ცნობა უცილობლად ამტკიცებს. ამ ავტორის სიტყვით ყუთლუ-არსლანი რომ წამოყენებული პოლიტიკური გეგმისა და მონათხოვარისთვის დააპატიმრეს, მისი თანამოაზრენი ,,შეიყარნეს“ და დადგინეს **ახალი** სიმტკიცე“, რომელშიაც დაჭერილი მეთაურის განთავისუფლებასაც მოითხოვდნენ: ახალი სიმტკიცე ძველი სიმტკიცის არს ებობას ჰგულისხმობს. ხოლო, როგორც ,, ქართულ სიგელთა-მცოდნეობა“-ში აღნიშნული მაქვს, ,,სიმტკიცე“, ანუ ,,სიმტკიცის წიგნი“ საბუთთა ერთი ჯგუფის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო (იხ. გვ. 42). რაკი მეჭურჭლეთ-უხუცესის თანამოაზრე თანაშეფიცულებს, როგორც ირკვრვევა, პოლიტიკურ პროგრამასთან დაკავშირებული ფიციც დაუდვიათ პირველ,,სიმტკიცე“-ში , ამიტომ ეს პირველი საბუთი ,,ფიცისა და სიმტკიცის“, ან ,,საფიცრის სიმტკიცის წიგნის“ სახით იქმნებოდა (იხ.იქვე 45-46) შედგენილი.

ყუთლუ-არსლანის თანამოაზრეებსა და თანაშეფიცულებს თავიანთი ორგანიზაცია ისე ჰქონიათ ჩამოყალიბებული, რომ თითქოს ორი ჯგუფისგან უნდა ყოფილიყვნენ შემდგარნი: ,,თანაშეფიცულთა და თანაშემწეთა“-გან. იყვნენ აქტიური წევრები, ,,მოქმედნი“, მათი საერთო ხელმძღვანელი და მეთაური მეჭურჭლეთ-უხუცესი ყუთლუ-არსლანი-კი იყო თავი იგი მოქმედთა Ω“. ამ გვარად ცხადი ხდება, რომ ისინი პოლიტიკური დასის მსგავსად ყოფილან მოწყობილნი.

სამწუხაროდ მეჭურჭლეთ-უხუცესის დასის სოციალური შემადგენლობის გასათვალისწინებლად თამარის ისტორიკოსს არც ერთი გამოსადეგი გარკვეული სიტყვა არ გამოუმეტნია. იქ, სადაც მეთაურის შეპყრობით გამოწვეული დასის აღშფოთების ამბავია აღნიშნული, ნათქვამი აქვს: ,,ვითარ ცნეს ესე ლაშქართა თანაშეფიცულთა და თანაშემწეთა“ მისი პოლიტიკური გეგმებისაო, შეიყარნენ და ხელახლად ,,სიმტკიცე“ შეადგინესო. იქ-კი, სადაც იგივე ისტორიკოსს ყუთლუ-არსლანის დასთან თამარ მეფის მშვიდობიანი შეთანხმების შესახებ შესახებ აქვს საუბარი, ნათქვამია: ,,მოჰყუეს დიდებულნი ბრძანებასა პატრონისასა“-ო (იქვე * 630, გვ. 408). ამგვარად, ყუთლუ-არსლანის დასი ,,ლაშქართა“ და ,,დიდებულთა“ -გან ყოფილა შემდგარი.

,,დიდებულნი“, როგორც ,,ქართ. სამართლის ისტორი“-ის მე-II წიგნის პირველ ნაწილში გამორკვეული გვაქვს (გვ. 40-47), ხელისუფალ აზნაურთა და დიდ მოხელეთა წრეს შეადგენდნენ. მაშასადამე ამ წრის სადაურობა-წარმოშობილობა ერთნაირი არ ყოფილა: მათგანი ზოგი გვარიან აზნაურთა წოდების წევრი იყო, ზოგი უაზნოთა წრითგან აღზევებული იყო.

ამაზე უფრო ძნელი გამოსარკვევია, რასაკვირველია, ტერმინი ,,ლაშქართა“ სოციალური შინაარსი. ,,ლაშქარი“ თუ ჯარსა ჰნიშნავდა, ,,ლაშქარნი“ კიდევ რაინდობას (იქვე, გვ. 57-63). ხოლო ჯარშიაც და რაინდებშიაც მაშინ მარტო ერთი სოციალური წრე არ შედიოდა. ჯარშიცა და რაინდპბაშიაც ბუნებრივადაც, მეტადრე დავით აღმაშენებელითგან მოყოლებული, დასაწინაურებლად პირად მამაცობასა და ნიჭს, თანაც ერთგულ სამსახურსა ჰქონდა მნიშვნელობა.

ამ დიდმნიშვნელოვანი და საგულისხმო პოლიტიკური მოძრაობის შეუმცდარ შეფასებას, ისტორიკოსის გადაჭარბებულ სიტყვაძვიროზასთან ერთად, ესეთი შინაარსის ტერმინის ხმარება აძნელებს, როგორც მაშინ სიტყვა ,,ლაშქარნი“ იყო. აღსაღნიშნავია, რომ დიდგვარიან მოხელე-აზნაურთა გაფიცვაშიაც და ყუთლუ-არსლანის დასის მოძრაობაშიც ისტორიკოსს მონაწილედ ,,ლაშქარნი“ ჰყავს დასახელებული. შეიძლება ადამიანს ეჩვენოს კიდევ, რომ ორივე ამბავი ერთიდაიმავე მოვლენისა და ერთი-და-იმავე წრის მოღვაწეობის ღწერილობას წარმოადგენდა, ამასთანავე ერთი-და-იმავე პოლიტიკური პროგრამისა, მიზნისა და გეგმის მქონებელი დასის ნამოქმედარი იყო.

სწორედ ასე გაუგია თამარის პირველი ისტორიკოსის ზემოთმოყვანილი ცნობები მათ პირველ განმმარტებელს, სახელოვან ქართველ მეცნიერს ვ ა ხ უ შ ტ ბატონიშვილს. თავის ნაშრომში ,,ძველი ისტორია საქართველოისა მას დიდგვარიან აზნაურთა გაფიცვა და ყუთლუ- არსლანის და მისი დასის პოლიტიკური მოთხოვნილებანი ერთად აქვს გადაბმული, თვით უაზნო ვაზირთა და სხვა მოხელეების დამხობასაც იგი პირადად ყუთლუ-არსლანს აბრალებს. ვ ა ხ უ შ ტ ი სახელდობრ ამბობს: ,,ყუთლუ-არსლან მისტაცა სპასალარობა ყუბასარს, რომელი განდიდებულ იყო ფრიად მეფეთაგან და სნეულებდა ასოთა მოღებითა ფილენჯისაგან და იტყოდა ყოვლისა ამის დაკლებასა და სხვათა მრავალთა დამდაბლებასა, რამეთუ არიან უაზნონი. კვალად ინება ყოველისა საქმისა თვით განგებად და მერმე თამარის მოხსენებად და ენებოს, თუ არა ენებოს, თამარმა დაამტკიცოს“-ო (საქ.ისტორია გ.ქართველიშვილის გამოცემა. 197).

ვ ა ხ უ შ ტ ი ს ეს სიტყვები ეწინააღმდეგება თამარ მეფის ისტორიკოსის მოთხრობას, რომელსაც ყუთლუ-არსლანი დიდგვარიან გაფიცულ აზნაურთა ჯგუფში დასახელებული არა ჰყავს. მას არსად ამასთანავე ნათქვამი არა აქვს, თითქოს ყუბასარისათვის ამირ-სპასალარობა ყუთლუ-არსლანს წაერთვას. პირიქით, ისტორიკოსი ამბობს, რომ დიდგვარიან აზნაურთა მიერ ყუბასარის დამხობის შემდეგ ამირ-სპასალარობა თავისუფალი იყო და, გარკვეული პოლიტიკური პროგრამის წამოყენების შემდეგ, ამ თანამდებობის მიღება სხვათა შორის ყუთლუ-არსლანსაც ჰსურდა. ვ ა ხ უ შ ტ ს თამარის ისტორიკოსის სიტყვები ყუთლუ-არსლანის მონათხოვარის შესახებ აგრეთვე სრულებით ვერ გაუგია და ამბობდა, ვითომც ყუთლუ-არსლანმა ,, ინება ყოველისა საქმისა თ ვ ი თ განგებად“ . თამარ მფის ისტორიკოსს სრულებით გარკვევით აქვს აღნიშნული, რომ ამ ხელისუფლებას ყუთლუ-არსლანი და მისი თანამოაზრენი ,,კარავში დასხდომილთა“-თვის თხოულობდნენ. ამ დებულებაში მრავლობითად ნახმარი გამონათქვამები ,,დასხდომილნი“, ,,განმგებელნი“, ,,განგებული ჩ უ ე ნ ი“ ცხად-ჰყოფს, რომ ყუთლუ-არსლანს ეს უფლება მარტო თავისთვის-კი არა სდომნია, არამედ სხვებისთვისაც.

ამ შემთხვევაში სახელოვან მეცნიერს ასეთი შეცდომა იმიტომვე შეიძლება მოსვლოდა, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსს ორივე მოძრაობის მონაწილედ ,,ლაშქარნი“ ჰყავს დასახელებული. მაგრამ ახლა ,,ლაშქართა“ სოციალური შემადგენლობის მრავალფეროვნობა უკვე კარგად ვიცით, ამიტომ ყოველ კერძო შემთხვევაში მათგან მონაწილე ელემენტის მოსალოდნელი, ან შესაძლებელი სოციალური ბუნებაცგათვალისწინებული უნდა გვქონდეს.

დიდგვარიან ხელისუფალთთა გაფიცვის შესახებ ისტორიკოსს გარკვევით აქვს ნათქვამი, რომ ამ მოძრაობის მოთავედ ,,გვარიანი და მსახურეულნი სახლნი“იყვნენ, ე.ი. ,,მემამულე“, ანუ მემკვიდრეობითი აზნაურთა საგვარეულობის წევრნი, რომ გაფიცვა ,,უგვაროთა“ წრითგან აღზევებულ ,,ხელისუფალთა და გამგებელთა საქმისათა“ წინააღმდეგ ყოფილა მოწყობილი. თუ ეს გარემოება გათვალისწინებული გვექნება,

მაშინ ცხადი გახდება, რომ ამ დიდგვარიან აზნაურთა მომხრე და ძალ-მცემელნი ,,ლაშქარნიც“ მათნაირი წარმოშობილობისა და სოციალური ფენის წარმომადგენელნი უნდა ყოფილიყვნენ, სახელდობრ ,,მემამულე“ აზნაურთა შვილები.

ამგვარადვე, თუ გავიხსენებთ, რომ ,,ბიჭად“ და ,,ჯორად“ შემკული ყუთლუ-არსლანი მოწინავე წოდების წევრი არ ჩანს და უაზნოთა იმ მახლობელი სოციალური წრითგან სიმდიდრით აღზევებული უნდა ყოფილიყო, რომელთა ზოგიერთი წევრი სწორედ დიდგვარიან აზნაურთა გაფიცვის წყალობით დაემხო, ბუნებრივი იქმნებოდა დაგვესკვნა, რომ მისი თანამოაზრენი, თანაშეფიცულნი და თანაშემწენი ,,ლაშქარნი“ და ,,დიდებულნი“-ც მისგვარივე სოციალური ფენის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყვნენ. როგორც დავრწმუნდით, თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ცნობითაც ისინი, ვინც თამარის მეფობის დასაწყისში ,,სხუათა განზრახუათა დამოეკიდნენ“, სწორედ ,,სიმდიდრით ალაღებულნი“ იყვნენ. მაშასადამე ამ ავტორის სიტყვებითგანაც ჩანს, რომ მარტო თითონ ყუთლუ-არსლანი კი არა, არამედ მის მომხრეთა ერთი ნაწილი მაინც აგრეთვე ,,სიმდიდრითა ამაღლებულნი“ ყოფილან.

საფიქრებელია აგრეთვე, რომ ,,სიმდიდრით აღზეველთა“ გარდა ამ დასის შემადგენლობას უაზნოთა სხვა გზით და საშუალებით დიდებულად ქცეულნიც უნდა ჰკუთნებოდენ.

ამგვარად ამ ორ მოძრაობაში ერთმანეთთან მოწინააღმდეგე სოციალური წრეები უნდა ყოფილიყვნენ ჩაბმულ-დარაზმულნი, ამიტომ ამ მოვლენის ერთად მიჩნევისათვის რეალური საფუძველი არა ჩანს.

სხვადასხვა მოვლენად აქვს დიდ-გვარიან მოხელე-აზნაურთა გაფიცვა და ყუთლუ-არსლანის დასის მოღვაწეობა წარმოდგენილი თვით თამარის ისტორიკოსსაც. ამ მხრივ დამახასიათებელია, რომ დიდ-გვარიან აზნაურთა გაფიცვას თამარის ისტორიკოსი არ გაუკვირვებია, მათი ნამოქმედარი მათთვის და საერთოდ თვით ადამიანთა მოდგმისათვისაც ჩვეულებრივ მოვლენად მიუჩნევია: ,,იწყეს“-ო ,,ძუელებრი კაცთა დაუდგრომელობისა შე[მსგავსებული] საქმე“-ო, ამბობს იგი და უმალ მკითხველს ამ ამბავს უთხრობს (ი´სტრნი და აზ´მნი * 628, გვ. 404-405). პირიქით, ყუთლუ-არსლანისა და მისი დასის მთელი პროგრამა და მოქმედებაც ისტორიკოსს სრულებით არაჩვეულებრივ და თანაც გასაოცარ შემთხვევად აქვს მკითხველისთვის წარმოდგენილი: ,,ესეცა **უცხო მოსაგონებელი**“-ო, გაიძახის იგი და შემდეგ ამ ამბის აღწერას იწყებს (იქვე * 629, გვ. 406). მაშასადამე სხვა ამის მსგავსი მოვლენა მას საქართველოში მაინც არ ეგულება.

ისტორიკოსის შეფასებასაც რომ თავი დავანებოთ, არსებითადაც ეს ორი მოვლენა ერთმანეთისაგან ძირიანად განსხვავდებოდა.

დიდ-გვარიან აზნაურთა გაფიცვა ბოლოს-და-ბოლოს სამოხელეო ასპარეზზე მხოლოდ წოდებრივი უპირატესობის გასაბატონებლად იყო მოწყობილი, მეფის ხელისუფლებას სხვაფრივ ისარ შეჰხებია. მეჭურჭლეთ-უხუცესის დასის გეგმა-კი პირიქით სწორედ მეფის მთელ ხელისუფლებას ეხებოდა და, როგორც ისტორიკოსი ამბობს, თამარ მეფის აზრით მისი განხორციელება იქნებოდა ,,დასასრული Ãელმწიფობისა პატრონისასა მიმცემელი“ (ისტ´რნი და აზ´მნი * 629, გვ. 407): მეფის ყოველივე ხელისუფლების მთლიანად დათმობასა და მოსპობას უდრიდა.

თამარ მეფეს ამ შემთხვევაში რომ საქმის ნამდვილი ვითარება სწორედ შეუფასებია, ამას ამ დასისაგან წამოყენებული მონათხოვარიც ამტკიცებს. მართალია, ისტორიკოსს მათი დებულებანი მეტად მოკლედ აქვს გადმოცემული,თანაც ამ გადმონაცემშიაც ისეთი ტერმინები და გამონათქვამები გვხვდება,

რომელთა განუმარტებლივ გაგება ძნელია, მაგრამ ყუთლუ-არსლანის დასისა განწამოყენბული დებულების გუდასმითი შესწავლა და განმარტება ამ სიძნელესაც სძლევს და იმდენად გასაგებადაც გაჰხდის, რომ თამარ მეფის ბუნებრივად სუბიექტურად მისაჩნევი შეფასების გარდა ადამიანს მისი ობიექტურად შეფასების შესაძლებლობაც ჰქონდეს.

ისტორიკოსის სიტყვით, მეჭურჭლეთ-უხუცესმა და მისმა პოლიტიკურმა თანამოაზრეებმა ითხოვეს ,,კარავი დადგმად ველსა ისნისასა და სანახებსა საგოდებლისასა“. კარვის დადგმას იმ მიზნით თხოულობდნენ თურმე, რომ ,,დასხდომილნი მუნ შიგა [თავისუფლებით] განმგებელნი მიცემისა და მოღებისა, წყალობისა და შერისხვანი“ ყოფილიყვნენ.

ქართული სამართლის ისტორიის უცოდინარს ამ დებულებაში ,,კარვის დადგმის“ მოთხოვნა ალბათ გააკვირვებს. მაგრამ იმავე წიგნის მომდევნო თავში,რომელიც ,,დარბაზსა და დარბაზობა“-ს ეხება, გამორკვეულია, რომ მაშინ ,,კარავს“ დარბაზობის გასამართავად და მოსაწყობად ხმარობდნენ და იმ დროს დარბაზობა, როგორც დარბაზში, ისევე კარავშიაც იმართებოდა ხოლმე.

,,კარავის“ დასადგმელად დასახელებული ადგილი, ისნის ველის საგოდებლის სანახები, უეჭველია, შეგნებულად ყოფილა არჩეული, რათგან თამარისა და მისი მამის დროს სამეფო სასახლე და დარბაზი სწორედ იქ მდგარა. მაშასადამე სამეფო სასახლის და დარბაზის მახლობლად ,,კარავი“, ანუ იგივე დარბაზი უნდა მოწყობილიყო.

ამ ,,კარავში“ ისინი ,,დასხდომილნი“ უნდა ყოფილიყვნენ, ე.ი იქ სხდომები უნდა ჰქონოდათ. ამ სხდომების დროს ,,განმგებელნი“ უნდა ყოფილიყვნენ. რისა, ნათქვამი არ არის, მაგრამ, თუ გავიხსენებთ ქართული სახელმწიფო სამართლის იმდროინდელ ტერმინს ,,განმგებელნი საქმისანი“ (იხ. ქართ.სამართლის ისტ. II, 1, გვ.110-111), ცხადი შეიქმნება, რომ ამ დებულებაში უნდა ყოფილიყო ნაგულისხმევი.

,,განგება“-კი, როგორც ,,ქართული სამართლის ისტორიის “ წიგნში (გვ. 16-17) აღნიშნული გვაქვს, საეკლესიო, ან სახელმწიფო საქმეების მოწესრიგებასა და ხელმძღვანელობას ეწეოდა. მაშასადამე, უეჭველია, ასეთივე მიზანი უნდა ჰქონოდათ ,,კარავში დასხდომილთაც“, ე.ი. სხდომები სწორედ სახელმწიფო საქმეების მოწესრიგება-ხელმძღვანელობისათვის უნდა ჰქონოდათ.

ამ პოლიტიკურ პროგრამაში მოკლედ ისიც ჰქონიათ აღნიშნული, თუ სახელდობრ რა საქმენი უნდა განეგოთ: უნდა განმგებელნი ყოფილიყვნენ ,,მიცემისა და მოღებისა, წყალობისა და შერისხვისანი“. ამ შემთხვევაშიც ისეთი ზოგადი გამონათქვამებია ნახმარი, რომ მათი შინაარსი შეიძლება სხვადასახვანაირად გაიგოს ადამიანმა. საფიქრებელია, რომ ყუთლუ-არსლანსა და მის დასს ასეთი ზოგადი ხასიათის ტერმინები განზრახაც ჰქონდათ ნახმაი, რომ თვითოეულ მათგანში ნაგულისხმევი ყოფილიყო საქმეთა მთელი ის მრავალგვაროვნება, რომელიც მათ განსახილველ-განსაგებელი უნდა ჰქონოდათ.

ორი უკანასკნელი ტერმინის შინაარსის გაგება ძნელი არ არის: ,,წყალობა და შერისხვა“, რასაკვირველია, მართლმსაჯულების უზენაესი ფუნქციების მითვისებას ჰგულისხმობდა.

ორი პირველი ტერმინი-კი, ,,მიცემა და მოღება“ ისეთი ფართო მნიშვნელობის მქონებელი სიტყვებია, რომ ამ ორ ტერმინში, რა თქმა უნდა, შეიძლება ბევრი რამ ყოფილიყო ნაგულისხმევი. რაკი ეს მოძრაობა დიდგვარიან ზნაურთა დიდი მოხელეობის გამო ატეხილ გაფიცვას მისდევდა, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ,,მიცემა“

უპირველესად სწორედ ,,მისანდობლობის“, უმაღლესი მოხელეობის მიცემასს ჰნიშნავდა. ამისდა გვარად ,,მოღება“ სწორედ ამის საწინააღმდეგო ცნების გამომხატველად არის საგულისხმებელი: ცნობილია, რომ ,,მოღება“ ძველ ქართულში სხვათაშორის წართმევასაც ჰნიშნავდა . მაშასადამე ,,კარავ“-ში დასხდომილთა ჰსურვებიათ, რომ უმაღლეს მოხელეთა დანიშვნა-გადაყენება მათ ხელში ყოფილიყო.

მაგრამ ,,მიცემა-მოღება“ ბევრი სხვა მნიშვნელობითაც შეიძლება ყოფილიყო ნაგულისხმევი, მაგ. საერთო განკარგულების გაცემა და მოხსენების მიღება. ცნობის მეტისმეტი სიმოკლის გამო, ამ საკითხის დანამდვილებით გამორკვევა ძნელია და თანაც დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რომ ჩვენი თანამედროვე ცნებები უნებლიეთ იმ ხანას არ მოვახვიოთ. ამიტომ, ახალი მასალების აღმოჩენამდე, თავშეკავება სჯობია.

საფიქრებელია მხოლოდ, რომ რისაც ამ ოთხ ტერმინში მოქცევა მოუსურვებიათ, ის ალბათ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისაგან მეფეთა ,,მართება-განსაგებელ“ საქმეთა შორის დასახელებულ ,,საÃელოთა და საბჭოთა სჯა“-ს, ,,საჭურჭლეთა შემოსავალ“-ს, ,,შემცოდეთა წყალობითს წვრთნა“-სა და ,,მსახურებელთა ნიჭმრავალობა“-ს უდრიდა. მაშასადამე ყუთლუ-არსლანის დასსა სწადდა საქართველოს უზენაეს იმართვა-გამგეობის და სამართლის მთავარი საკითხები ,,კარავ“-ში დასხდომილთა განსაგებელი გამხდარიყო. მაგრამ უკვე ვახუშტს სამართლიანად ჰქონდა შენიშნული, რომ არსებითად სახელმწიფოს ,,ყოვლისა საქმისა განგება“-ზე, თავისდა-თავად იგულისხმება, ყველა მნიშვნელოვანი საქმეების განგებაზე იყო საუბარი.

ამ საკითხების გარჩევა-გადაწყვეტის დროს, მეჭურჭლეთ-უხუცესის დასის გეგმით,მეფეს არავითარი მონაწილეობა არ უნდა მიეღო და საქმეში არ უნდა ჩარეულიყო: ,,კარავში დასხდომილნი“ ამ საქმეთა გარჩევა-გადაწყვეტის დროს ,,თავისუფლებით“ უნდა ყოფილიყვნენ. მაშასადამე მათ მსჯელობა-განგების სრული დამოუკიდებლობის მოპოვება ჰსურვებიათ.

ეხლა მხოლოდ ის-ღაა გამოსარკვევი, თუ ვის უნდა მიჰნიჭებოდა ეს განგების ხელისუფლება? ვახუშტი, როგორც დავრწმუნდით, ფიქრობდა, რომ ამის მითვისებას პირადად თვით ყუთლუ-არსლანი ლამობდა. მაგრამ იმ დროისათვის ასეთი რამის დაჯერება თავისდა-თავადაც ძნელია.არსებითად-კი ეს თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის გარკვეულ ცნობასაც სრულებით ეწინააღმდეგება. არსად ნაათქვამი არ არის, რომ ყუთლუ-არსლანს საქართველოს უზენაესი ხელისუფლების მითვისება პირადად ჰსურადა: იქ მონათხოვარის დებულება მხოლოდ მრავლობითობით არის გამოთქმული და სახელმწიფო საქმეების განგების უფლებაც ,,კარავში დასხდომილთა“-თვის ყოფილა განკუთვნილი. ეს უკანასკნელი გარემოება საშუალებას გვაძლევს გამოვარკვიოთ, ვინ უნდა ყოფილიყო ის სუბიექტი, რომელსაც ამ დასის პოლიტიკური პროგრამის თანახმად ,,განგების“ ხელისუფლება უნდნა ჰქონებოდა.

უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ ,,კარავი“ იმდროინდელ ქართულ წყაროებში სახელმწიფო წესწყობილების ასპარეზზე ,,დარბაზი“-ს სინონიმად გვხვდება და დარბაზობის აღწერილობაში იხსენიება. დარბაზში-კი მხოლოდ ,,დარბაზის ერნი“ ისხდნენ და დარბაზობა იმართებოდა ხოლმე.

ჩვეულებრივ დარბაზობას სამეფო კარზე და სასახლეში აწყობდნენ, ხელმწიფის დარბაზში იმართებოდა. მეჭურჭლეთ-უხუცესის დასს-კი ჰსურდა ,,კარავი“ ისნის ველზე, საგოდებლის სანახებში ყოფილიყო დადგმული, მაშასადამე მეფის სასახლის გარეშე და ცალკე. ცხადია, რომ მონათხოვარის ეს პირობა გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით იყო ნაკარნახევი და კარავში დასხდომიილთა მსჯელობისა და განგების სრული დამოუკიდებლობის, მათი ,,თავისუფლების“ საწინდარი უნდა ყოფილიყო.

დამახასიათებელია მაინც, რომ ამ დასის გეგმითაც ეს ,,კარავი“ იმავე სანახებში უნდა მდგარიყო, სადაც ხელმწიფის სასახლე იყო. ამგვარად ორივე ნაგებობა, რომლებშიაც საქართველოს უზენაესი ხელისუფლების მქონებელთა სადგომი მოეწყობოდა, ერთიმეორის მახლობლად უნდა მდგარიყო.მაშასადამე ყუთლუ-არსლანის დასის პოლიტიკური გეგმის თანახმად საქართველოს განმგებლობის ხელისუფლება საქართველოს ,,სახელმწიფო დარბაზს“ და ,,დარბაზის ერთ“ უნდა ჰქონოდათ, რომელიც ამიერითგან მეფის სასახლეში აღარ უნდა ყოფილიყო მოთავსებული.

,,კარავში დასხდომილნი“ ყოველ თავიანთ ,,განგებულს“ მეფეს ,,ჰკადრებდნენ“ და ,,აცნობებდნენ“ და ამის შემდგომ მათი განგებული უნდა ,,სრულქმნილი“, ანუ განხორციელებული ყოფილიყო.ბტონიშვილს ვახუშტს ამ დებულების შინაარსიც სწორედ გაუგია: ,,ენებოს, თუ არა ენებოს, თამარმა დაამტკიცოს“-ო.

ეხლა საქმე ის არის, მეჭურჭლეთ-უხუცესის დასის პოლიტიკური პროგრამა და მონათხოვარი შეძლებისდაგვარად თანამედროვე იურიდიული ენითა და ტერმინებით გამოითქვას.

ადამიანი რომ ჩაუკვირდეს, ყუთლუ-არსლანის პოლიტიკური თანამოაზრენი ,,კარავში დასხდომილთა“-თვის ,,განგების“ უფლებას თხოულობდნენ, მეფეს-კი მხოლოდ ,,სრულქმნის“ მოვალეობას აკისრებდნენ. ცნობილია, რომ არისტოტელმა სახელმწიფოს ფუნქციების დასახასიათებლად თავისი განთქმული დებულება Trias politica წამოაყენა, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფოს სამი ფუნქცია აქვს: კანონმდებლობითი (τό βοολευόμενον), მართლმსაჯულებითი (τό δικαζόμενον) და მართვა-გამგეობითი (τό περί τάς άρχάς). თანამედროვე სამართლის მეცნიერება ამ სამების მაგიერ ხელისუფლების მხოლოდ ორ ფუნქციას სცნობს: კანონმდებლობითს და აღმასრულებელ ხელისუფლებას .

ბუნებრივად იბადება საკითხი, არსებობდა, თუ არა, მაშინდელ საქართველოში ამის შესახებ რაიმე მოძღვრება და დამყარებული იყო, თუ არა ყუთლუ-არსლანის დასის პოლიტიკური პროგრამა და წამოყენებული მონათხოვარი ასეთ მოძღვრებაზე? პირდაპირი ცნობების უქონლობის გამომ ამ საყურადღებო საკითხის, პროგრამის იურიდიული საფუძვლის გამორკვევა, მხოლოდ ორიოდე გადარჩენილი ცნობის მიხედვით შეიძლება. უკვე ის გარემოება, რომ ყუთლუ-არსლანის დასის პროგრამის თანახმად კარავში დასხდომილთ ,,განგების“ ხელისუფლება უნდა ჰქონოდათ, მეფე-კი „სრულქმნის“ ფუნქცია ჰრჩებოდა, გვაფიქრებინებს, რომ მაშინდელი ქართული იურდიული მოძღვრება, როგორც ეტყობა, სახელმწიფოს მხოლოდ ორ ფუნქციას, სახელდობრ ,,განგებისა“ და ,,სრულქმნის“ ხელისუფლებას ჰხედავდა. ,,ქართული სამართლის ისტორიის“ მე-II წიგნის პირველ ნაწილში მოხელეობაზე საუბრის დროსაც (იხ. თავი მეორე, გვ. 109-111) აღნიშნულია, რომ მოხელეებიც ქართული იურიდიული მოძღვრების თანახმად ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდენ: ხელისუფალთა და საქმისმოქმედთა ჯგუფად. ხელისუფალნი იყვნენ ,,განმგებელნი საქმისანი“, საქმისმოქმედნი-კი ამ განმგებლის აღმასრულებელნი იყვნენ.მაშასადამე აქაც ხელისუფლების მხოლოდ ორი სახეობაა ნაგულისხმევი.

ამგვარად მაშინდელი ქართული იურიდიული მოძღვრება უფრო თანამედროვეს უდგება, ვიდრე არისტოტელისას: მართლმსაჯულება მასაც განგების სფეროდ ჰქონია მიჩნეული. თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ წინათ საქართველოში საკანონმდებლო ძეგლების შედგენა და რთული, საცილობლად ქცეული, იურიდიული საკითხების გარჩევა-გადაწყვეტა დარბაზის ერთა და დარბაზის მოღვაწეობის ასპარეზს შეადგენდა, მაშინ ცხადი გახდება, რომ ,,კარავში დასხდომილთა“ უფლება-მოვალეობაში,

,,წყალობა-რისხვის“, ანუ უზენაესი მართლმსაჯულების ფუნქციის გარდა, კანონმდებლობის ხელისუფლებაც ,,განგების“ ფართო ცნებაში თავისდა-თავად ნაგულისხმევი უნდა უოფილიყო. მაშასადამე მეჭურჭლეთ-უხუცესის დასის პროგრამა რომ თანამედროვე იურიდიული ტერმინოლოგიით გამოითქვას, მეფეს უნდა მხოლოდ აღმასრულებელი ხელისუფლება შერჩენოდა, კანონმდებელი ხელისუფლება კი მარტო ,,კარავში დასხდომილთ“ უნდა ჰქონოდათ.

მაგრამ მაშინდელ იურიდიულ მოძღვრებასა და თანამედროვე მოძღვრებას შორის ცხადია, მაინც დიდი განსხვავებაა, ამიტომ ზემოთმოყვანილი განსაზღვრა მაშინდელი პროგრამის დასახასიათებლად, რასაკვირველია, მთლად გამოსადეგი არ არის. ცნობების მეტისმეტი სიმცირის გამო, არა-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი ქართული პოლიტიკური დასის ამ საგულისხმო პროგრამაში გამოურკვეველი რჩება,მათ შორის ისეთი მთავარი საკითხიც, როგორიც ,,განგებისა“ და ,,სრულქმნის“ შუა არსებული ზღვრის საკითხია. ამიტომ ახალი მასალების აღმოჩენამდე, არაფრის თქმა არ შეიძლება, თუ კონკრეტულად როგორ ჰქონდა ამ დასს ,,განგების“ და ,,სრულქმნის“ ხელისუფლებათა ფუნქციების განაწილება წარმოდგენილი, ან მათი აზრით, სახელდობრ რომელი ორგანოები უნდა ყოფილიყო-ღა მეფის ხელქვეშეთ?

ზემოთმოყვანილი ანალიზისა და მოსაზრებათა შემდგომ მაინც სრულებით ცხადია, რომ ყუთლუ-არსლანის დასის პოლიტიკური პროგრამა თამარ მეფეს სისწორით შეუფასებია, ვითარცა ,,დასასრულისა Ãელმწიფობისა პატრონისასა“ მომასწავებელი: ეს მართლაც მეფის ხელმწიფობის, ანუ სრულუფლებიანობის დასასრული იყო, რომელიც მთლიანად კარავში დასხდომილთა განსაკუთრებულ კუთვნილებად უნდა ქცეულიყო.

აღსაღნიშნავია, რომ ამ დასს, თავისი პოლიტიკური მონათხოვარის მთელი რადიკალურობისდა მიუხედავად, თავდაპირველად მეფისდამი პატივისცემისა და მოწიწების გარეგნული წესები მაინც დარღვეული არ ჰქონია: ჩვენ გადაწყვეტილებას მეფეს ,,ვკადრებდეთ და მოვიხსენიებდეთ“-ო. მაგრამ მათი მეთაურის შეპყრობის შემდგომ ამ დასის მოქმედება სრულებით შეცვლილა: წინანდელი მოწიწების ყოველივე კვალი გამქრალა და თავის მიზნის მისახწევად მას ყოველგვარი საშუალების გამოყენება, თვით სამეფო სახლის გარემოცვაც-კი, შესაძლებლად მიუჩნევია.

ყუთლუ-არსლანისა და მისი პოლიტიკური დასის სამოქმედო გეგმის გასათვალისწინებლად შეიძლება თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ერთი დამახასიათებელი ცნობა იქმნეს გამოყენებული, რომელიც მას ყუთლუ-არსლანის შესახებ გაკვრით აქვს მოხსენებული: შეიპყრეს ,,ყუთლუ-არსლან მეჭურჭლეთ-უხუცესი“, რომელიც ,,აწ თავისა[თÂისისა] ამირსპასალარად[15] და სომხითსა, სომეხთა მეფისა ადგილსა, ლორესა დასაჯდომად განმზადებული“ იყო (ისტ´რნი და აზ´მნი * 629-630, გვ. 407). სახელმწიფო წესწყობილების ასეთი გაბედული და ძირითადი ცვლილების მოსახდენად თუ შესაფერისი ძალა იყო საჭირო, დასისათვის ცხადი უნდა ყოფილიყო, რომ გამარჯვების შემდგომაც ამ მონაპოვარის ხელში შენარჩუნება ადვილი საქმე არ იქმნებოდა. ალბათ სწორედ ამიტომ იყო, რომ ამ დასის მეთაურს ამირსპასალარობის მიღება სდომნია: სამხედრო მინისტრად ყოფნა და საქართველოს ჯარის მთავარსარდლობა მას უდიდეს სამხედრო ძალას ჩაუგდებდა ხელში, რომელიც პოლიტიკური მონაპოვარის შენარჩუნების საშუალებასაც მისცემდა.

ეხლა რომ ,,სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის ბრძოლის მიმდინარეობის აღწერას დავუბრუნდეთ, უნდა მოვიგონოთ, რომ,როგორც აღნიშნული გვქონდა, მეთაურის დაჭერამ არამცთუ მოძრაობა არ ჩააქრო, პირიქით უფრო

---

15) აქ ზმნა უნდა აკლდეს.

გაამწვავა კიდეც. ახალი წესწყობილების მომხრენი თავიანთ წადილის მისაღწევად უკიდურეს საშუალებასაც-კი არ შეჰშინებიან: სამეფო სასახლის წინააღმდეგ ,,ისნისაცა შემობმად“ მზადებას შესდგომიან. ეტყობა, სამეფო სასახლის აღებას და გეგმის ძალით განხორციელებას აპირებდნენ. უეჭველია, თანაშეფიცულნი ბევრნი უნდა ყოფილიყვნენ, თუკი ასეთი გაბედული სამოქმედო გეგმა ჰქონიათ, ხოლო თამარ მეფის მომხრენი იმდენად ძლიერნი ვერ აღმოჩენილან, რომ ძალისათვის ძალა დაეპირისპირებინათ. თამარ მეფეს ასეთი ძმათა-შორისი სისხლის ღვრა არც მოუსურვებია და გამწვავებული ბრძოლის ბერძნული წინდახედულობით მშვიდობიანი მოლაპარაკებითა და შეთანხმებით მოწესრიგება უმჯობესია განსაცდელის თავითგან ასაცილებლად მოწინააღმდეგებისათვის შუამავლად და შემარიგებლად მანდილოსნები გაუგზავნია. თუ ეს ისტორიაში პირველი არა, მაინც იშვიათი საგულისხმო შემთხვევა იყო, რომ მანდილოსანს ასეთ რთულ მდგომარეობაში დიპლომატური მოვალეობა დაეკისრა. თამარ მეფემ ,,წამგზავნელმან ორთა საპატიოთა დიოფალთამან... უბრძანა ფიცით მონდობა და სხუისა არავისი ბრალობა“-ო (იქვე * 630, გვ. 408).

თამარ მეფის ორმა ქალმა - დიპლომატმა, ქართლის ერისთავთა ერისთავის რატის დედამ ხუაშაქ ცოქალმა და დედამ ,,აწ- მყოფთა სამძივართა“ კრავაი ჯაყელმა, დავალება საუცხოვოდ აასრულეს. ყუთლუ- არსლანის დასის მებრძოლნი ,,მოჰყუეს“ თურმე ,,ბრძანებასა პატრონისასა“ და თამარისაგან შემოთვლილ პირობებს დასთანხმდნენ, ამიტომ თამარ მეფის ,,წინაშე მოსრულთა დავრდომით თაყუანისცეს“, შემდეგ ,,აღიღეს ფიცი პატრონისაგან“, ხოლლო თავიანთ მხრით მეფეს ,,მისცეს... პირი ერთგულებისა და ნებისმყოფლობისა მათისა“-ო (ისტრ´ნი და აზმ´ნი * 630, გვ. 40ბ).

სამწუხაროდ არც ეს ცნობაა იმდენად მკაფიო, რომ მისი შინაარსი მთლად ნათელი იყოს. თამარმა დასს შეუთვალა ,,სხუის არავისი ბრალობა“ და ,,უბრძანა ფიცით მონდობა“-ო.მაშასადამე ისე გამოდის, რომ დასის მეთაურს, ყუთლუ-არსლანს, ბრალდება თავითგან ვერ ასცდებოდა, დანარჩენ თანაშეფიცულებს-კი მთავრობა პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლებას ჰპირდებოდა.

რას გულისხმობდა ისტორიკოსი, როდესაც სწერდა: ,,მოჰყუეს დიდებულნი ბრძანებასა პატრონიასა“-ო, იმას, რომ თანაშეფიცულნი თავიანთი მეთაურის გაცემას დასთანხმდნენ და მისი ,,ბრალობის“ და დასჯის დასტური მისცეს? მაშინდელი კანონების ძალით, განდგომისა და აჯანყების მეთაური სიკვდილად ისჯებოდა ხოლმე. თამარის მეფობაში-კი, მისივე ისტორიკოსის სიტყვით, გუზანის გარდა, სიკვდილად არავინ დასჯილა, არც განპატიჟებული, ან ტაჯგანაგდაკრული ყოფილა. ამ გვარად, თუნდაც რომ ყუთლუ-არსლანი ბრალდებული ყოფილიყო, ვითარცა ,,სიმდიდრით აღზევებულთა“ პოლიტიკური დასის სულისჩამდგმელი და მეთაური, რომელსაც მიზნად დასახული ჰქონდა ,,დასასრული Ãელმწიფობისა პატრონისა“, ის, როგორც ირკვევა, დასჯილი მაინც არ ყოფილა. მაშასადამე, საფიქრებელი ხდება, რომ ,,სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის ,,ახალი სიმტკიცის“ მონათხოვარი ყუთლუ-არსლანის ,,გაშუებულობისა“ და არა მიშვებისა ვნებად-ის შესახებ ასრულებული ყოფილა.

ამ პიროვნული საკითხის გამორკვევის შემდგომ, უნდა შეთანხმების პროგრამული, პოლიტიკური პირობაც გვქონდეს გამორკვეული.

მთავრობასა და დასს შორის შუამავლად მყოფ მანდილოსნებს მშვიდობიანობა რომ მხოლოდ გარკვეული პირობით მოუხერხებიათ, ეს გარემოება ისტორიკოსის სიტყვებითგანაც ცხადი ხდება. ასეთ მდგომარეობაში, უეჭველია ორთავე მხარეს, თამარ მეფესაც და დასსაც, დათმობა მოუხდებოდათ. მოსთხოვა თუ არა თამარმა მათ უცილობელი მორჩილება, თუ მანდილოსან

მოციქულებს მაშინვე დაავალა აღელვებული და საბრძოლველად გამზადებული დასისათვის ეცნობებინათ, თუ რას სთხოვდა თამარი მათ და რის დათმობა შეეძლო მას დასისთვის, ისტორიკოსის მონათრობითგან არ ჩანს, მხოლოდ ორთავე მხრით რომ პირობები ყოფილა, ეს ცხადია და იქ ნათქვამიც არის. ამ გარემოების მომასწავებელია ჯერ ერთი ის ,,ფიცი“, რომელიც თანაშეფიცულებმა ,,აღიღეს პატრონისაგან“, მეფისაგან,- მეორეც ის, რომ თავიანთ მხრით მეფესაც მისცეს მათ პირობის წიგნი, ,,პირი ერთგულებისა და ნებაყოფლობისა მათისა“.

აქ შეიძლება მხოლოდ თამარ მეფისაგან აღებული ფიცისა და დასისა გან მეფისათვის მირთმეული ერთგულობა-ნებაყოფლობის პირობის შინაარსი-ღა იყო საცილობელი. სახელდობრ, რა ფიცი აუღიათ თამარ მეფისაგან იქნება ეს მხოლოდ ჩვეულებრივი ,,უვნებლობის ფიცი“ იყო, რომელშიაც მათი ბრალის ძვირუხსენებლობა და ,,არავისი ბრალობა“ იყო დადასტურებული? ან იქმნებ ეს ფიცი იმ პოლიტიკურ შეთანხმებას ეხებოდა,რომელმაც ბრძოლა შეაჩერა და მოწინააღმდეგენი შეარიგა?

უვნებლობის ფიცი დასს უნდა მეფესთან გამოცხადებამდე მიეღო: მათი მეთაურის დაჭერის შემდგომ, მხოლოდ ამ შემთხვევაში ექმნებოდა განდგომილთათვის ამ ფიცს რეალური მშენებლობა. ისტორიკოსის სიტყვით-კი, ეს ფიცი მეფისაგან ამ დასს სასახლეში მისვლის შემდგომ მიუღია. თუ ისტორიკოსს საქმის მაშინდელი მიმდინარეობა სისწორით აქვს აღბეჭდილი და ეს ფიცი თამარ მეფეს მართლაც დასის სასახლეში მისვლამდე-კი არა, არამედ სწორედ მისვლის შემდგომ მიუცია, მაშინ ეს მეტად მნიშვნელოვანი გარემოება იქმნებოდა და ფიცი შეთანხმების პირობის შემცველი უნდა ყოფილიყო.

აღსაღნიშნავია, რომ ისტორიკოსის მოთხრობის მიხედვვით სასახლეში გამოცხადებულ ამ პოლიტიკური დასის წევრებს მხოლოდ მეფისაგან ფიცის აღების შემდგომ მიუციათ თამარისათვის თავიანთი ,,ერთგულებისა და ნებისმყოფლობის პირი“-ც. ეს გარემოებაც თითქოს იმის მომასწავებელი უნდა იყოს, რომ თამარ მეფისაგან მიცემულ ფიცს პოლიტიკური შინაარსი უნდა ჰქონოდა.

უფრო გარკვეულია ცნობა დასისაგან მეფისათვის მირთმეული პირობის წიგნის შესახებ და ამ ცნობითგან ჩანს, რომ დასს მეფის ,,ნებისმყოფლობის“ უფლება უცვნია. ეს გარემოება მაშინდელი შეთანხმების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხთაგანის გამორკვევის საშუალებას გვაძლევს. დასის პროგრამის მიხედვით, მეფეს მხოლოდ ,,სრულქმნის“ უფლება ექმნებოდა, განგების უფლება-კი ,,კარავში დასხდომილთ“ უნდა დაესაკუთრებინათ: მეფის ნებისყოფა ამ განგება შიარავითარ მონაწილეობას არ იღებდა. შეთანხმების ძალით-კი მეფის ,,ნებისმყოფლობის“ უფლება უცვნია. ეს, რასაკვირველია, დასის მხრით მათი პრინციპის დიდმნიშვნელოვან დათმობას წარმოადგენდა.

მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც გამოურკვეველი რჩება, გულისხმობდა თუ არა ისტორიკოსი თავის ზემოთმოყვანილ ცნობაში დასისაგან მეფის სრული ნებისმყოფლობის უფლების ცნობას, თუ ეს განგების ხელისუფლების თანამზრახველობასა და თანამოზიარეობას ჰნიშნავდა? ისტორიკოსის მარტო ამ მოთხრობის მიხედვით ამ საყურადღებო საკითხის გადაწყვეტა შეუძლებელია.

სხვა წყაროებისა და საბუთების უქონლობის გამო ამ საკითხის გამოსარკვევად უნდა გამოყენებულ იქმნეს საქართველოს სახელმწიფო საქმეების მართვა-გამგეობის წესები თამარის მეფობაში: ეს ცოტად მაინც დაგვანახვებს, მომხდარა თუ არა რაიმე ცვლილება საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში ,,სიმდიდრით აღზევებულთა“ პოლიტიკური დასის მოძრაობის შემდგომ.

სამწუხაროდ თამარის არც პირველსა და არც მეორე ისტორიკოსებს არაფერი აქვთ ნათქვამი, თუ როგორ იქმნა ამირსპასალარად გამრეკელი-თორელი არჩეული[16]. ვიცით მხოლოდ, რომ ეს ის გამრეკელი-თორელია, რომელიც დემნა უფლისწულის განდგომილების დროს დიდგვარიან აზნაურთაგან გიორგი მე-III-ეს პირველი მიემხრო. მაშასადამე, ამირ-სპასალარად ყუბასარის მაგიერ მაინც მეფეთა პოლიტიკის გამოცდილი მომხრე დაუნიშნავთ. ეს გარემობა ცხად-ჰყოფს, რომ დიდ-გვარიან გაფიცულ ხელისუფლებს თავისი მაინც-და-მაინც ვერ გაუყვანიათ. თამარის მეორე ისტორიკოსის სიტყვით, როდესაც ,,მოკუდა ამირსპასალარი გამრეკელი“, მისი გარდაცვალება ,,ყოველთა იგლოვეს“. როგორც ჩანს, მას საერთო პატივისცემა და სიყვარული დაუმსახურებია.

დიდ ხელისუფალთა არჩევის წესის შესახებ სრულებით გარკვეული ცნობა თამარის პირველ ისტორიკოსს მწიგნობართ-უხუცესისა, ამირსპასალარისა და დანარჩენ ვაზირთა დანიშვნის აღწერილობაში მოეპოვება

მას სახელდობრ ნათქვამი აქვს:

,,პირველად გარდაცვალებასა [ქართლისა კათალიკოზისა, ჭყონდიდელისა და მწიგნობართ-უხუცესისა მიქაელ მირიანის ძისსა და ამირსპასალარისა გამრეკელისა-თორელისსა] და გამორჩევასა ორთა ვაზირთა და სპასპეტთასა, თანადგომითა და ერთნებობითა [დიდებულთა შვიდთავე სამეფოთათა] ბრძანა და მტკიცებად ჭყონდიდლად [და] მწიგნობართ-უხუცესად [და] ვაზირად [ანტონ]ი, გაზრდილი მამისა მათისა, ბრძენი და გონიერი, პატრონთათÂის სვიანი დ ერთგული და შემეცნებულ საურავთა და განაჩინა ამირსპასალარა დ სარგის მÃარგრძელი, კაცი გუარიანი და აღზრდილი ლაშქრობათა შინა“. (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 631, ვ. 409

ისტორიკოსის ზემოთმოყვანილი სიტყვებითგან ჩანს, რომ ანტონი გლონის-თავის ძისა მწიგნობართ-უხუცესად და ვაზირთა-უპირველესად, ხოლო სარგის მხარგრძელის ამირსპასალარად ,,გამორჩევა“ თურმე საქართველოს ყველა დიდებულთა ,,თანადგომითა და ერთნებაობით“ მომხდარა. ადვილი მისახვედრია თუ სად: ერთად-ერთი დაწესებულება და ადგილი, სადაც ,,შვიდთა სამეფოთა დიდებულნი“ სახელმწიფო საქმეებზე მსჯელობისათვის თავს იყრიდნენ, სახელმწიფო დარბაზი იყო. ეს ,,გამორჩევა“ თამარ მეფეს დაუმტკიცებია: ,,ბრძანა და მტკიცებად“-ო. როგორც ვიცით, მაშინდელ საქართველოში ,,თანადგომა“ მონაწილეობას, ,,ერთნებაობა“-კი ერთხმივობას აღნიშნავდა, ხოლო ,,გამორჩევა“ სამონასტრო-რესპუბლიკურ წესწყობილებაში არჩევანის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო. მაშასადამე, ვაზირები საქართველოს ყველა დიდებულთა მონაწილეობით ერთხმივად არჩეული ყოფილან: არჩევანი მათი განგებული ყოფილა. ეს გარემოება, როგორც დავრწმუნდით, ,,სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის პოლიტიკურ პროგრამას საუცხოვოდ უდგება. თამარ მეფეს კიდევ ეს არჩევანი დაუმტკიცებია განგებული მეფისაგან დამტკიცება-კი ყუთლუ-არსლანის დასის გეგმით სრულებით საჭირო არ იყო: მას ეს განგებულება უნდა სრულექმნა. უფლებრივად რასაკვირველია, ეს არსებით განსხვავებას წარმოადგენს და ამით მეფეც განგების ხელისუფლების თანამოაზრე

---

16) თამარის პირველ და მეორე ისტორიკოსთა ცნობები გამრეკელ-თორელის გაამირსპასალარების დროის შესახებ ერთი-მეორეს ეწინააღმდეგება: პირველის სიტყვით თითქოს სარგის მხარგრძელის შემდგომ უნდა ყოფილიყოს, მეორის სიტყვით იმის უწინარეს. ან იქნებ ორი გამრეკელი-თორელი იყო თამარის დროს ამირსპასალარად?

გამოდიოდა. რაკი დასის გეგმასთან შედარებით ეს სწორედ მეფის ხელისუფლების უპირატესობის შენარჩუნების გამომჟღავნებელია, ამიტომ, ალბათ, სწორედ ეს უნდა იყოს შეთანხმების ის მთავარი პირობა, რომელიც მანდილოსან მოციქულთა მონაწილეობითა და ცდით თამარ მეფესა და ,,სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასს შორის დადებული ყოფილა: მეფეს, დარბაზის განგებულების სრულქმნის მოვალეობის მაგიერ, დამტკიცების უფლება მიუღია.

აღსაღნიშნავია აგრეთვე, რომ როგორც თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის სიტყვებითგან ირკვევა, ის უფლებრივი მდგომარეობა, რომელიც მაშინ საქართველოში დამყარდა, მიჩნეული იყო ,,მეფობის თანაზიარობა“-დ და ,,დიდებულნი“-ც თურმე ითვლებოდნენ ,,თანაზიარად მეფისა“. გაძევებული გიორგი რუსის საბერძნეთითგან კვლავ საქართველოში დაბრუნების დროს რომ მეჭურჭლეთ-უხუცესის ნაცვალი, გუზან კლარჯეთ-შავშეთის მმართველი, სამცხის სპასალარი ბოცო და სხვა დიდებული აზნაურებიც, მსახურთ-უხუცესი ვარდან დადიანი და სხვები თამარ მეფეს გადაუდგნენ და გიორგი რუსს მიემხრენ, ამ საქციელით აღშფოთებული ისტორიკოსი გაიძახოდა: ,,რომელნი თანაზიარ მეფობისა მათისა... იყუნეს, მათცა ქმნეს (ეს) საქმე ყოველთა ძუელთა გინა ახალთა უბოროტესი“-ო (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 649, გვ. 434).

ამას გარდა თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებითგან ირკვევა, რომ მტრისათვის ომის გამოცხადების საკითხსაც მეფე დარბაზთან ბჭობის შემდგომ და დარბაზის წევრთა დასკვნის მიხედვით წყვეტდა ხოლმე. მაგალითად, შანქორის ომისათვის სამზადისის შესახებ თამარის პირველ ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს: ,,შეკრბეს თამარს წინაშე ყოველნი ვაზირნი და სპანი ... და დამასკუნელთა მიმართებისათა უყოვნელ ყუეს“-ო (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 671, გვ. 461). სპანი აქ რასაკვირველია ,,ლაშქართა“ და დიდებულთა მნიშვნელობით არის ნახმარი. ამ გვარად შანქორის ომის საკითხი განუხილავს დარბაზის საგანგებო კრებას, რომელშიაც მონაწილეობა ვაზირებსა და დიდებულებს მიუღიათ. ამ სხდომაზე ომისა და შეტევის (,,მიმართების“) დაწყება დაუსკვნიათ.

თამარის უფრო მერმინდელ ისტორიკოსს ეს გარემოება ისეთი ზედმიწევნილობით არა აქვს მოთხრობილი, როგორც პირველს, მაგრამ მასაც აღნიშნული აქვს, რომ ომის გამოცხადებაზე საგანგებო ბჭობა ყოფილა.

თამარის მეორე ისტორიკოსს ეს ამბავი სახელდობრ ასე აქვს აღწერილი: შირვანშაჰის მიმძლავრებული სახლობის ჩივილისა რომ ,,ესმა ესე ყოველი თამარს და მოუწოდა ყოველთა ვაზირთა თუისთა და შეიქმნა გამორჩევა“-ო და შემდეგ მოთხრობილია თამარ მეფის განკარგულება ვაზირთა-უპირველესისადმი ჯარის წვევის ბრძანების დაგზავნის შესახებ.

რუკნ ედ -დინასაგან შეურაცხმყოფელი წერილის მიღების შემდგომაც თამარ მეფემ, მეორე ისტორიკოსის სიტყვით, სასწრაფოდ ,,მოუწოდა მაშინ, რომელნიცა დახვდეს, და ეზრახა მათ ამის პირისათ Â ის“-აო. ის გარემოება, რომ თამარმა სათათბიროდ მხოლოდ იმათ მოუწოდა, ,,რომელნიცა დახვდეს მაშინ“, ე. ი. რომელნიც რუკნ-ედ-დინნის მოციქულის მოსვლას შეესწრნენ, ამით აიხსნება, რომ საკითხი მეტად საშური იყო და სასწრაფოდ უნდა გადაწყვეტილიყო, რათგან დაყოვნებას შეიძლება საქართველო განსაცდელში ჩაეგდო: რუკნ-ედ-დინს შეეძლო საქართველოს ჯარისათვის დაესწრო და შემოჰსეოდა. ამ ისტორიკოსის ზემოთმოყვანილი სიტყვებითგანაც ირკვევა, რომ ჩვეულებრივ და ნორმალურ პირობებში ასეთი საკითხების გადაწყვეტას, უზენაესი ორგანოსა და დაწესებულების ბჭობას, წევრთა სრული შემადგენლობა ესწრებოდა ხოლმე.

საგულისხმოა ეხლა ახლად არჩეული ვაზირთა-უპირველესისა და ამირსპასალარის პირობანებათა საკითხიც. ვაზირთა-უპირველესად დაუდგენიათ ანტონ გლონის-თავის

ძე, რომელიც, პირველი ისტორიკოსის ცნობით, იყო თურმე ,,გაზრდილივე მამისა მათისა“ გიორგი III-ისაგან და თვითონაც ,,პატრონთა ÂისსÂანი დაერთგული“ ყოფილა (ის´რნი და აზ´მნი * 631, გვ. 409). მეორე ისტორიკოსი ამ დახასიათებას კვერსაც უკრავს და უფროც აძლიერებს: იყო ,,პატრონისა ერთგული უზომოდ“-ო. უნდა ამასთანავე ისიც გვახსოვდეს, რომ ეს ის ანტონი ყოფილა, რომელიც გიორგი მე- III დროს ვაზირთა-უპირველესად იყო, რომელსაც შემდეგ ეს ხელისუფლება მიქაელ კათალიკოზმა გამოსტაცა და რომლის კვლავ გავაზირებისათვის თამარ მეფე პირველსავე საეკლესიო კრებაზე ამაოდ ცდილობდა.

სარგის მხარგრძელი და მისიანები კიდევ მეორე ისტორიკოსისავე სიტყვით ყოფილან ,,გუარეულად ცა ერთგულნი მეფეთანი, ამისთვის დიდად შეყვარებულნი“ იყვნენ თურმე ,,თუით თამარის პაპათა და მამათაგანცა“.

ამავე დროს ისეთი მნიშვნელოვანი ვაზირობა, როგორიც მანდატურთ-უხუცესობა იყო, ჩაჰბარდა ჭიაბერს, რომელიც ,,მართალი და ერთგული“ კაცი იყო და რომელმაც გიორგი მე-III-ეს წინააღმდეგ დემნას განდგომილების დროს განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი. ერთი სიტყვით, არა ჩანს, რომ, დიდგვარიან აზნაურთა დასის სურვილის თანახმად, სავაზირო და ასარჩევ პირთა თვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდეს, არამედ უმთავრესად პირად ღირსებასა და მეფეთა პოლიტიკის მომხრეობას.

რა თქმა უნდა, ისტორიკოსები ოქმის შემდგენელნი არ იყვნენ, რომ ყველაფერი დაწვრილებით და თანაც ზედმიწევნილობით აეღწერათ. მაგრამ ის მაგალითიც, რომელიც უკვე დასახელებული გვქონდა, ვგონებ სრულებით საკმარისი უნდა იყოს იმის ცხადსაყოფელად, რომ ,,სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის მოძრაობას საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისათვის მაინც უნაყოფოდ არ ჩაუვლია და მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საკითხების გადაწყვეტასა და დიდ ხელისუფალთა დანიშვნის დროს დარბაზის ,,თანადგომა“, ,,გამორჩევა“ და ,,ერთნებაობა“ წესად შემოსულა, მეფის ხელისუფლებასაც მონაწილენი გაჩენიან, შეიძლება ითქვას, რომ თამარის მეფობის დროს საქართველოში ე. წ. შეზღუდული მონარქია დამყარებულა.

უნებლიეთ იბადება კითხვა საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრებისა და სახელმწიფოებრივობის ამ გასაოცარ და ფრიად საგულისხმო მოძრაობისა და პროგრამის სადაურობის შესახებ, სახელდობრ ყუთლუ-არსლანისა და ,,სიმდიდრით აღზევებულთა დასის პოლიტიკური პროგრამა და იდეალები ქართული მაშინდელი ცხოვრების სინამდვილის ნაყოფი იყო, თუ უცხო ხილს, ან უცხოეთითგან შემოტანილი აზროვნობის ანარეკლს წარმოადგენდა?ასეთი სურვილი მით უფრო ბუნებრივია, რომ თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსს ამაზეც აქვს ორიოდე სიტყვა გაკვრით ნათქვამი.

თამარის ამ თავგამოდებულ მომხრე ავტორს ეს იდეალები უცხოურად აქვს დასახული: ყუთლუ-არსლანმა თავისი პოლიტიკური გეგმა წამოაყენა ,,მომღებელმან წესსა რასამე სპარსათგანისასა“-ო (ისტრ´ნი და აზ´მნი * 629, გვ.406). მაშასადამე ისტორიკოსის სიტყვით, ამ პოლიტიკური დასის გეგმა თითქოს სპარსული წესის მიმბაძველობას უნდა წარმოადგენდეს.

მაგრამ მე-XI-XII საუკუნეებში სპარსეთში მაინც არავითარი ოდნავ მაინც ამის მზგავსი წესი არ ყოფილა. თვით თამარის ისტორიკოსსაც რომ ამ შემთხვევაში სპარსეთის ცხოვრების არავითარი ამის-მაგვარი კონკრეტული მოვლენის დასახელება არ შეეძლო, ამას თვით მისგან ნახმარი გამონათქვამიც ამჟღავნებს: ,,წესსა რასამე სპარსათაგანისსა“-ო, რაღაც სპარსული წესის შემომღებელი იყოო. ნამდვილი ცნობის

პატრონი ასეთ გაურკვეველ ნაცვასახელს არ გამოიყენებდა. ამ ძეგლის გარდამკაზმელს, ქართლის ცხოვრების შემავსებელსაც, ამაზე მეტის თქმა არ შესძლებია და ეს ადგილი მას ასე აქვს მოთხრობილი: „მომღებ იქმნა წესსა რასამე სპარსთა გონება-მაღლობის ასა და სილაღით ქცევისა“-ო. მისი აზრით, მაშასადამე, სპარსული აქ მხოლოდ ამპარტავნობა და თავხედობა ჩანდა. ამგვარად აქ მარტო ყუთლუ-არსლანის ქცევაა სპარსული ამპარტავნობის მსგავსად დასახული და ეს წინა ცნობაზე, რასაკვირველია, უფრო ნაკლებაა ნიშანდობლივი.

ნახმარი გამონათქვამების ასეთი გაურკვევლობა და სპარსეთში პოლიტიკური ცხოვრებისა და სახელმწიფოებრივობის ასპარეზზე ამის მსგავსი მოვლენის უქონლობა გვაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში უფრო მეფის პოლიტიკის მომხრე დასის წევრისა და ისტორიკოსისაგან პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეთა გასაწბილებლად და სახელის გასატეხად ნახმარ ფანდთან უნდა გვქონდეს საქმე, ვიდრე ცხოვრების უტყუარ ანარეკლთან. როგორც ცნობილია, პოლიტიკურ ბრძოლაში არა ერთხელ მომხდარა, რომ მოწინააღმდეგე ბანაკის სახელის გასატეხად მისი პროგრამა უცხოელთაგან ნაკარნახევად, ან ნასესხებად გამოუცხადებიათ. ეტყობა, აქაც ამნაირ მოვლენასთან უნდა გვქონდეს საქმე.

მაშასადამე, ყუთლუ-არსლანის დასის პოლიტიკური პროგრამა არავითარ სპარსულ წესს არ შეიცავდა. სხვა რაიმე ხელმოსაკიდებელი ცნობების უქონლობის გამო, ამ პროგრამის სადაურობის გამოსარკვევად შეიძლება მისი ზოგადი სულისკვეთება და თვისება იქმნეს გამოყენებული. როგორც დავრწმუნდით, ამ დასს სურდა, რომ საქართველოს სახელმწიფო მართვა-გამგეობა ერთ პირს, მეფეს-კი არ ჰქონოდა ხელთ და ქვეყნის მართვა-გამგეობა მარტო მისი განსაკუთრებული უფლება-კი არ ყოფილიყო, არამედ რომ იმ დაწესებულების უფლებად ქცეულიყო, რომელიც „კარავში“ უნდა მოწყობილიყო. ამ დაწესებულებას წევრები მრავლობით ეყოლებოდა და იქ სახელმწიფო საქმეები უნდა ყველას თანადგომითა <<<<<< ერთნებაობით განგებულიყო. „სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის ამავე პროგრამით მეფის უფლებრივი მდგომარეობაც ძირიანად იცვლებოდა: თუ წინათ მას, ვითარცა ხელმწიფეს, მოხელეები ჰყავდა, რომელნიც ვალდებულნი იყვნენ „ბრძანებათა მისთა მოსწრაფედ აღმასრულებელნი“ ყოფილიყვნენ, ახლა უკვე თვით მეფე უნდა „კარავის“ ანუ „დარბაზის“ განგებულებათა აღმასრულებლად ქცეულიყო, რაც „Ãელმწიფობის დასასრულს“ წარმოადგენდა. ამ გვარად მეფეს არსებითად ცარიელი სახელის მეტი მეფობისაგანაც აღარაფერი რჩებოდა, რათგან მას, კაცმა რომ თქვას, ნამდვილად მხოლოდ სახელმწიფო დარბაზის მოხელეობა-ღა უნდა ჰქონოდა.

თუ საქმის ამ ვითარებასა დაპოლიტიკურ პროგრამას თანამედროვე იურიდიული ტერმინოლოგიით დავახასიათებთ, ეს დაახლოებით იმას უდრიდა, რომ საქართველოს მანამდე არსებული მონარქიული წეს-წყობილება რესპუბლიკურად უნდა შეცვლილიყო.

მეორეს მხრივ, უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ თამარ მეფეს ამ მოძრაობის შემდგომ ახალ ვაზირთა (მათ შორის მწიგნობართ-უხუცესობისა და ამირ-სპასალარის) დანიშვნის დროს „თანადგომითა და ერთიანობითა დიდებულთა შვიდთავე სამეფოთათა“ უხელმძღვანელია და მეფეს ამ გზით სავაზიროდ არჩეულ მოხელეთა „დამტკიცება“ უბრძანებია.

„სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის პროგრამის ეს დამახასიათებელი რესპუბლიკური წესწყობილებისადმი მიდრეკილება საშუალებას გვაძლევს ამ პროგრამის სადაურობა გამოვარკვიოთ. ხოლო ამ მოძრაობის შემდგომ საქართველოს სახელმწიფებრივობაში ახლად შემოსული ტერმინოლოგია, - „თანადგომა და ერთნებაობა“, „გამორჩევა“-ც, - ამ დასისაგან სახელმწიფო წესწყობილებისათვის იმ სამაგალითო სამყაროს გზას მიგვაგნებინებს, სადაც ასეთი რესპუბლიკური სულისკვეთება და დაწესებულებანი სუფევენ.

„ქართული სამართლის ისტორიის“ მე-II წიგნის ამ მეორე ნაწილში (იხ.აქვე $$ 2 და 6, გვ. 11-13 და 80-90) გამორკვეული გვაქვს, რომ მე-XI ს. დამდეგამდე ქართულ მონასტრებში გაბატონებული მონარქიული წესწუობილება ამავე საუკუნის მესამე ათეულითგან მოყოლებული რესპუბლიკურად შეიცვალა. ამ დროითგან იქ მონასტრის ყველა მნიშვნელოვან საკითხებსაც სავანის კრებული ერთხმივ სწყვეტდა და თანამდებობის პირებსაც მონასტრის ძმობა ირჩევდა ხოლმე „ყოველთა ძმათა განზრახვითა და ერთნებაობითა“, „ერთსულობისა მიერ ძმათაΩსა“, მათივე „თანამოწამეობითა“ და ერთÃმობითა“. თვით საერისკაცო ეკლესიებშიაც ხუცებისა და ეპისკოპოზის არჩევისათვის „ერის“, ანუ მრევლის „წამებაΩ“ და „თანად გომაΩ“, მონაწილეობა და თანხმობა იყო საჭირო.

„სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის პროგრამით ნაგულისხმევი და სამონასტრო ცხოვრებაში გაბატონებული რესპუბლიკური პრინციპების ეს გასაოცარი მსგავსება და საამისო ტერმინოლოგიის სრული იგივეობა, თანაც საეკლესიო ცხოვრებაში რესპუბლიკური წესწყობილების დამყარების ქრონოლოგიური უწინარესობა უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ „სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის თავისუფლებისადმი სულისკვეთება და რესპუბლიკური წესწყობილების უპირატესობის გრძნობა ქართული მონასტრების ცხოვრებასა და წესწყობილებაში მომხდარი ცვლილებისა და მიღწეული შედეგის მაგალითს უნდა გამოეწვია.

როგორც წინათ გ. მთაწმინდელის გაბედული ქადაგებითა და მოღვაწეობით უწიდებრიობისა და დემოკრატიული პრინციპის შეჭრამ შემდეგში დავით აღმაშენებლის ამ პრინციპის სახელმწიფო ცხოვრების მთელ ასპარეზზე გაბატონების გეგმა დაუბადა და განხორციელება შეაძლებინა, ისევე მონასტრებში რესპუბლიკური სულისკვეთებისა და წესწყობილების დამკვიდრებას საერთო ცხოვრებასა და აზროვნებაზეც გავლენა მოუხდენია: ყუთლუ-არსლანისა და „სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასისათვისაც აღმაფრთოვანებელ ედეალად წამახალისებელ და მისაბაძავ მაგალითად ქცეულა.

ამრიგად ცხადი ხდება, რომ ყუთლუ-არსლანის დასის პოლიტიკური პროგრამა არამცთუ არავითარი სპარსული წესის მიმბაძველობა არყოფილა, არამედ თვით ქართული სოციოლოგიური ბრძოლის განვითარებასა და შედეგს წარმოადგენდა.

საერთოდ, თუ საქმე შედარებაზე მიდგებოდა, საქართველოს სოციალური ისტორიის ეს 1184-5 წ. მნიშვნელოვანი მოძრაობაა, სახელდორ „სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასისაგან პოლიტიკური პროგრამის წამოყენება, ბრძოლა და ამ ბრძოლის შედეგი უფრო დასავლეთ ევროპის ისტორიითგან კარგად ცნობილს, ინგლისში მომხდარს იმ მოძრაობას მიაგავს, რომელიც 1215 წ. 15 ივნისს იოანე მეფესა და ბარონებს შორის დადებული „თავისუფლების დიდი ქარტიით“, ანუ სიგლით (ე.წ. Magna Charta Iibertatum) დამთავრდა. მაგრამ ამ მოძრაობათა მსგავსება მხოლოდ მიღწეულ შედეგის, სახელდობრ მეფის ხელისუფლების შეზღუდვის მხრივ ეტყობა, თორემ სხვა ფრივ მათ შორის არა ერთი არსებითი განსხვავებაა.

დიდგვარიან ხელისუფალ-აზნაურთა დასმა ამის შემდეგაც კიდევ ორ-ჯერ სცადა საქმე კვლავ თავის სასარგებლოდ მოეტრიალებინა. ამ დასს თავისი წადილისა და გეგმის განხორციელება საქართველოთგან გაძევებულ თამარის პირველ ქმარზე, „უბედურ რუსზე“ დაუმყარებია და ორ-ჯერვე მის გარშემო შემოყრილს უცდია ბრძოლის გაჩაღება.

პირველად ამ დიდგვარიან აზნაურთა განახლებულ რეაქციას მეთაურობდნენ მეჭურჭლეთ-უხუცესის ნაცვალი, შავშეთ-კლარჯეთის „პატრონი“ გუზან აბულასანის ძე, სამცხის სპასალარი ბოცო ჯაყელი, მსახურთ-უხუცესი ვარდან დადიანი და სხვები (ისტ´რნი და აზ´მნი * 648-650, გვ.434-435). ამ დასში, როგორც ეტყობა, დასავლეთი საქართველოს დიდგვარიან აზნაურთა უმრავლესობა იღებდა მონაწილეობას ისე, რომ თამარის პირველი ისტორიკოსის სიტყვით მხოლოდ ანტონი ქუთათელი „ოდენ დარჩა მას ჯამსა ერთგულად ლიხთიმერით ვიდრე სისხლთა დათხევამდის“ (იქვე * 651, გვ.437).

სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოთგანაც ამ დასს ისეთი გავლენიანი მოხელე მიჰმხრობია, როგორიც იყო სამცხის სპასალარი ბოცო. მაგრამ სამაგიეროდ ამავე თემის მეორე ძლიერი აზნაური ივანე- ყუარყუარე ციხისჯუარელი თამარ მეფის ერთგული დარჩენილა (იქვე * 649-650, გვ. 435). ჯავახეთითგან დიდგვარიან აზნაურთა დასს არ მიჰმხრობიან ამირსპასალარი გამრეკელი და „სხუანი თორელნი“, რომელნიც თამარის ერთგული ყოფილან (იქვე * 652, გვ.438)

დიდგვარიან აზნაურთა დასის ეს მცდელობაც მისი დამარცხებით დამთავრდა, რასაც შედეგად ამ განდგომილებაში მონაწილე დიდგვარიან მოხელეთა გადაყენება მოჰყვა (იქვე * 655-656, გვ.442-443 და ქართ. ერის ისტორია II). ამავე დროს მეორე ამგვარი „უბედური რუსის“ პიროვნებასთან დაკავშირებული მცდელობა უფრო ამაო გამოდგა. ამგვარად საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების მონაპოვარისა და განვითარების საერთო გეზი უცვლელი დარჩა.

სახელმწიფოზე არსებული მაშინდელი მოძღვრებისა და სამეფო ხელისუფლების გამო ატეხილი ბრძოლის ისტორიის განხილვის შემდგომ, რაკი ამ ხანგრძლივი ბრძოლის უფლებრივი შედეგიც გათვალისწინებული გვაქვს, ეხლა საქართველოს მეფისა და მისი სახლობის ზოგადი უფლებრივი დახასიათებაც შეიძლება.

§ 8. მეფე და მეფის სახლობა.

„სახლი სახელმწიფოჲ“ (ის´ტრნი და აზ´მნი * 643, გვ.428), ანუ „სამეფო სახლი“ შედგებოდა მეფისა, დედოფლისა,მათი შვილებისაგან, რომელთაც „უფლისწულები“ (ც´Ω გ´ი მთ´წსაΩ,320) ეწოდებოდათ, და სხვა ნათესავებისაგან. მათი ზოგადი სახელი იყო „სახლეული“ (სუმბატ ც´ა და უწ´ყბა :3 ქ´ნკა 66) მეფე, ვითარცა სამეფო სახლის უფროსი, მე-XI ს-შიაც „მამასახლის“ -ად ითვლებოდა და, როგორც მის შვილებს, „უფლისწულებს“ შეიძლებოდა თავიანთი სამფლობელო, „სა უფლისწულო“ ჰქონოდათ, რომელსაც შემდეგში „ნა უფლისწულევი“ (ვეფხისტყაოსანი. აბულ. $ 21) ეწოდებოდა, ისევე მეფე- მამასახლისს თავისი საკუთარი „სამამასახლისოΩ სამსახურებელი“ ჰქონია, რომელიც უძრავი ქონებისაგან შესდგებოდა. ბაგრატ IV ოპიზის სიგელში ამბობს: „ავიღე სამამასახლისოისა სამსახურებელისა ჩვენისაგან სოფელი ბარევანი და მივეც ოპიზართა“-ო (ს´ქს სძვ´ლნი II, 4).

თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს „დიასახლისი“-ც ჰყავს მოხსენებული (ის´ტრნი და აზ´მნი * 685, გვ.479-480), მაგრამ იგი სამეფო კარის მოსამსახურე მოახლეთა უფროსი უნდა ყოფილიყო და შინაური საქმის გამგეობა ებარებოდა.

მეფეს, რასაკვირველია, ერთი ცოლი ჰყავდა. მხოლოდ მონღოლების ბატონობის დროს დიმიტრი თავდადებულმა და მისმა დიდებულებმა შემოიღეს მრავალცოლიანობა, მაგრამ ეს საშინელ უწესობად ითვლებოდა და ჩვეულებრივ საქრისტიანო ქორწინების წესზე მტკიცედ იდგნენ. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის სიტყვებითგან ჩანს მხოლოდ, რომ თამარის მამას, გიორგი III ხაცებიცა ჰყოლია, რომელთაც მაშინ „ხარჭებ“-ს ეძახდნენენ. სწორედ „ე

რთი“ ამ „ხარჭათაგანისა ნაშობი“ თამარის ნახევარ-და მიათხოვეს სადუნისძეს მუტაფრადინს (ის´ტნი და აზმ´ნი * 644, გვ.428). ისტორიკოსის მონათხობის კილოს ეტყობა, რომ ხარჭის ნაშობი უფლისწულად არ ითვლებოდა და მეფის „კანონიერ“ შვილზე დაბლა იდგა ღირსებით: ისტორიკოსის სიტყვით, იგი იყო „რეცა სახელდებული შვილად მეფისა“ (იქვე)

უკვე აღნიშნული გვქონდა (აქვე გვ.120-1), რომ საქართველოს მეფეებს თავიანთი საგვარეულო დიდ და მაღალ მეფეთა ჩამომავლად მიაჩნდათ. ამიტომ, რასაკვირველია, თავის „სამეფო სახლი“-ს ღირსებასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობისა და პატივის მქონებლად სთვლიდნენ. ამისდა გვარად არამც თუ ადგილობრივი, ყოველი უცხოელი, მეფური ჩამომავლობის, ბატონიშვილიც-კი თავის სახლის ღირსად არ მიაჩნდათ. როცა მაგ. ათაბაგ ყიზილარსანის შვილმა, არანისა და გურგანის მფლობელმა, ამირმირმანმა თამარ მეფეს შემოუთვალა: მოგვეცით „ასული თქუენი ნათელი“ და „ბრწყინვალება შარავანდედობისა“ თქვენისა და დასვით დედოფლად და „პატრონად ყოვლისა სპარსეთისა“-ო, თამარმა თავის შვილის საკადრისად და ღირსად არა სცნო იგი და „არა მაღირსმან სიძობისამან, უბრძანეს იმედი შველისა“, მაინც ბრძოლაში დახმარება აღუთქვესო (ისტ´რნი და ამზ´ნი * 664, გვ.456). ამაზე უწინარესაც, როცა არზრუმის მფლობელის სალდუხიძემ მუტამფრადინმა თამარის ცოლად შერთვა მოიწადინა და ამის გულისათვის საქართველოში მობრძანდა, ღირსად ცნობილი არ იყო: „დაამჳუეს ქედმაღლობა ტრფიალისა მისისა“ და ცოლად ის მისცეს, რომელიც მის გვარიშვილობას შეჰშვენოდაო, ე. ი. თამარის მამის „უკანონო“ და „ერთი ხარჭათაგანისა ნაშობი, რეცა სახელდებული შვილად მეფისა“ (ისტ´რნი და აზ´მნი * 644, გვ.428).

თვით ქართველ მეფეებსაც ცოლად მოჰყავდათ ხოლმე თავისი „საჳელმწიფოსახლი“-ს ღირსი და შესაფერისი უფლის ასულნი. ქართველ მეფეთა ქალიშვილებსაც მხოლოდ თავისავე სწორს მიათხოვებდნენ ხოლმე. მაგ.ბაგრატ IV-ის დედა „ნაშობი იყო ბრწყინვალეთა მათ, ძლიერთა და დიდთა მეფეთა არშაკუნიანთა“ (სუმბატ ც´ა და უ´წყება: 3 ქრ´ნკა გვ.78). მისმა შვილმა-კი ბერძენთა მეფის რომანოზის ასული ელენე მოიყვანა ცოლად (მტ´ნე ქ´ი * 482,გვ.256-7), ხოლო, რომ დაქვრივდა, მეორე ცოლად ოვსთა მეფის ასული ბორენა, დურღულელის და, შეირთო (იქვე* 483, გვ.257). დავით აღმაშენებელმა თავისი ერთი ქალი თამარ შირვანშაჰს მიათხოვა, მეორე კატაΩ საბერძნეთში მისცა რძლად (ც´ა მ´ფსდ´ვთსი * 532,გვ.298).

§ 9. უფლისწულნი და მემკვიდრე

უფლისწულებს, რასაკვირველია მეტადრე ტახტის მემკვიდრის შესაფერისად ზრდიდნენ და ასწავლიდნენ. ისინი უნდა „ყოვლითჳელითა მარჯჳნასწავლი“ ყოფილიყვნენ, მსგავსად „სასახლიშვილობისა მათისა“ (ის´ტრნი და აზ´მნი * 513, გვ.386). მეფეს, როგორც ჩანს, ეთხოვებოდა: კარგი მშვილდოსნობა, ცხენოსნობა, მოასპარეზობა, რაინდობა, მეფური ზრდილობა და მწიგნობრობა (ბასილი ეზოსმოძღვარი, თამარი მეორე ისტორიკოსი და ის´ტრნი და აზ´მნი * 648, გვ.433). ამ ცნობებში სამხედრო და სარაინდო საგნები, როგორც ხედავთ, სჭარბობს. თვით დავით აღმაშენებელიც თავის სწავლა-განათლებას ამნაირადვე ახასიათებდა , პაექრობაში გატაცებულს ქართველ და სომეხ სამღვდელოებას თურმე უთხრა: „თქვენ, მამანო, სიღრმეთა სადმე შესრულ ხართ და უცნაურთა ხედავთ, ვითარცა ფილოსოფოსნი, და ჩუენ ვერასა <<<<<<<<<<< ცნობად, ვითარცა უსწავლელნი და ყოვლად მსოფ

ლიონი და ესე საცნაურ არს თქვენდა, რამეთუ მე შორს ვარ სწავლულებისა და მეცნიერებისაგან, ვითარცა მÃედრობათა შინა აღზრდილი“-ო (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსი * 599, გვ. 326-327). მეფის შვილებს, მაშასადამე, საერო, „მსოფლიო“ და სამხედრო სწავლა-განათლება მიუღიათ. დავით აღმაშენებელი თავის თავს უსწავლელად იმიტომ სთვლიდა, რომ საღვთისმეტყველო მწერლობაში დახელოვნებული არ იყო, თორემ ისე კი სასულიერო მწერლობაც კარგად სცოდნია და მისივე ისტორიკოსის სიტყვით „საღთონი წერილნი... რაოდენნი პოვა გარდამოღებულად ენასა ქართულთასა სხუათა ენათაგან, ძუელნი და ახალნი... შეიყვარნა და შეითვისნა... რომელ... იგინი იყუნეს მის სა სა ზრდელ“ (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსი * 547, გვ.314). რასაკვირველია, მარტო საღმრთო წერილის ცოდნით ადამიანი, მით უფრო მეფე, მაშინაც ვერას გახდებოდა და სახელმწიფო მართვა-გამგეობის საქმეს პირნათლად ვერ გაუძღვებოდა. ამისათვის უფლისწულს უნდა წინდაწინვე გულდასმით შეესწავლა ყველა ის „მართებანი და განსაგებელნი“, რომელნიც „ეთხოვებიან მეფობასა“: გაეცნო „საÃელოთა და საბჭოთა“ საქმეების წარმოება, საჭურჭლეთა შემოსავალ-გასავლის წესრიგი, სალაშქრო და სამხედრო განწესებანი და მოსამზღვრე სახელმწიფოების მოციქულთა მიღება დარბაზობის წესი (იქვე * 551, გვ.319). დასასრულ უფლისწული შესაფერისად მომზადებული უნდა ყოფილიყო, რომ სახელმწიფო მართვა-გამგეობისათვის ზოგადო გარკვეული მიმართულება მიეცა, სახელმწიფო შორსგამჭვრეტელობა შეეძინა,რისთვისაც ფართო განათლება იყო საჭირო.თვით ისტორიკოსიც ამტკიცებს , რომ დავით აღმაშენებლის ბრძნული მოქმედება სწორედ მეფის ღრმა განათლების შედეგი იყო: „უკეთუმცა არა წერილთა მეცნიერებანი და გარდარსულთა საქმეთა შემეცნებანი და პირველ-ყოფილთა მეფეთა,- კეთილ-ძღუანებულთა, ანუ ვერასა წარმართებულთა, -შემთხუეულნი წინაგანსაკრძალებლად და სახედ არა შემოეხუნეს და არ მოეÃმარნეს..., არათუმცა კუერთხი მეფობისა ესეოდენ დამდაბლებული, ესეოდენ ძნელი და ნამდვილ დიდი განსაგებელი იპყრა ესრეთ მაღლად“-ო (იქვე * 550-551, გვ. 318). დაცემულ და განადგურებულ საქართველოს აღდგენისათვის დიახაც საჭირო იყო, რომ მეფე თავის ქვეყნისა და სხვა ხალხების წარსულ ცხოვრებაში ჩახედული ყოფილიყო და წარსულის გამოცდილებითაც ეხელმძღვანელა. ერთი სიტყვით ქართველი უფლისწულები საერო და სახელმწიფო საფუძვლიან განათლებას იძენდენ.

მემკვიდრემ ენებითგან ქართულის გარდა ზოგმა ბერძნული და სპარსული, მე-IX-XI სს-ში არაბულიც იცოდა ხოლმე და ეს ცოდნა უფლისწულებსა და მეფეებს საშუალებას აძლევდა მეზობელთა მაშინდელი განათლებისა და კულტურის მოზიარე ყოფილიყვნენ.

საკმაოა გავიხსენოთ ჩახრუხაძის შესხმანი, რომელთაც ავტორი მეფეს დარბაზობის დროს უკითხავდა ხოლმე, რომ ნათლად წარმოვიდგინოთ, თუ რამდენად ღრმად განათლებული უნდა ყოფილიყვნენ მაშინდელი მსმენელნი.

უფლისწული განსაძღვრულ წლოვანებას რომ მიაღწევდა „სრულასაკოვან“-ად (სუმბატ, ც´ა დაუწყ´ბა: 3 ქნ´კა 55), ანუ სრულწლოვანად ითვლებოდა, მანამდისინ-კი იგი იყო „უსრულასაკითა“ (იქვე გვ.55), ან მოუწიფებელი ჰასაკით (იქვე.57). სამწუხაროდ საბუთებითგან დანამდვილებით არა ჩანს თუ რომელი წლოვანება ითვლებოდა უფლისწულებისათვის სრულ ასაკოვნად. ისტორიის ძეგლებითგან ჩანს, რომ როცა ბაგრატ IV-ე მეფედ უკურთხებიათ, იგი იმდენად მცირე-წლოვანი ყოფილა, რომ კურთხევის შემდეგ „მზრდელი“ დასჭირებია (მტ´ნე ქ´Ω * 493, გვ.266). მაშასადამე მცირეწლოვანება უფლისწულს ტახტზე ასვლას არ აბრკოლებდა, მხოლოდ სანამ სრულწლოვანად შეიქმნებოდა „მზრდელს“ და „პატრონს“ უნიშნავდნენ ხოლმე. სრულასაკოვანობა სამგვარი იყო: 1. სქესობრივი, რომელიც ქალისათვის მე-13 წლითგან, ვაჟის ათვის-კი მე-16 წელითგან იწყებოდა. 2. პოლიტიკური, რომელიც მემკვიდრე უფლისწულისათვის შეიძლება 16 წელითგან დაწყებულიყო და 3. სამ

ხ ე დ რ ო, რომელიც 21 წ ე ლ ი თ გ ა ნ იწყებოდა (იხ.ჩემი „ადამიანი ძვ. ქართ. მწერლობასა და ცხოვრებაში“ გვ.1-5)

არსებობდა თუ არა სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის დაკანონებული რიგი საბუთებითგან ჯერ არა ჩანს. მხოლოდ გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს სიტყვებს ეტყობოდა, რომ „ფ ლ ო ბ ა ჲ ჴ ე ლ მ წ ი ფ ე ბ ი ს ა ჲ“ ჩეულებრივ უ ფ რ ო ს ს ა ნ უ უ ხ უ ც ე ს ს შ ვ ი ლ ს ე კ უ თ ვ ნ ო დ ა და როცა „ნებითა ღმრთისაჲთა და ნებითა ძმათა თჳსთა ჲთა და ბრძანებითა ბერძენთა მეფისაჲთა“ უფლება შუათანა ძმას ჩაუვარდა ხელში, ავტორი მკითხველს უხსნის, რომ ეს „ზ ე გ ა რ დ მ ო“ მოხდა და „ძმანი ყოველნი და დიდებულნი ჴელმწიფენი ადარნასე უ ხ უ ც ე ს ი და გუარამ მრწემი მ შ უ ვ ა ლ ე ს ა მას ძ მ ა ს მ ო რ ჩ ი ლ ე ქ მ ნ ე ს საღმრთოჲსა ძ მ ო ბ ი ს ა ს ი ყ ვ ა რ უ ლ ი თ ა“-ო (ც´ი გ´გლ ხნძთლ´ჲ კჩ).მაშასადამე ერთმანეთისადმი რომ ძმური სიყვარული არ ჰქონოდათ, მაშინ შეიძლება შუათანა ძმის უფლებას არ დაჰმორჩილებოდნენ, იმიტომ ალბათ, რომ ჩვეულებრივ მ ე ფ ო ბ ა პ ი რ მ შ ო ო ბ ი ს უ ფ ლ ე ბ ა ზ ე ი ყ ო დ ა მ ყ ა რ ე ბ უ ლ ი და უხუცეს ეკუთვნოდა. არის ერთი მაგალითიც,- გიორგი I-ს ორი ვაჟი ჰყავდა, ბაგრტი და დემეტრე და მის სიკვდილის შემდეგ სწორედ უფროსი, ბაგრატი, ავიდა ტახტზე (მ´ტნე ქ´ჲ * 481, გვ.253-4). აღსაღნიშნავია რომ მე-XI-XIII საუკუნეების განმავლობაში ტახტის მემკვიდრეობის წესრიგს მაინც ერთი გარემოება ახასიათებს. ყურადღების ღირსია, რომ ზოგი მემკვიდრეები სამეფო ტახტზე მამისა, ანუ სხვა წინამოადგილის სიკვდილის შემდეგ-კი არ ადიოდნენ, არამედ თ ვ ი თ გ ვ ი რ გ ვ ი ნ ო ს ნ ე ბ ს ი ს ი ნ ი თ ა ვ ი ს ს ი ც ო ც ხ ლ ე შ ი ვ ე ა ჰ ყ ა ვ დ ა თ ტ ა ხ ტ ზ ე და „თ ა ნ ა მ ო ს ა ყ დ რ ე“-დ ს ვ ა მ დ ნ ე ნ. მაგ. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს, რომ თექვსმეტი წლის დავით აღმაშენებელს „მ ა რ ტ ო დ შ ო ბ ი ლ ს ა გიორგისაგან თჳით მამამან დაადგა გვირგვინი მეფობისა“-ო (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსი * 519, გვ. 287). ამნაირადვე მოიქცა თვით დავით აღმაშენებელიც და ვითარცა პირველმან დავით სოლომონი, ამანცა თჳისთა ჴელითა დასუა საყდარსა თჳსსა ძე თჳსი დიმიტრი“ (იქვე * 566, გვ.334). დიმიტრიმაც თავისი „ძე... აღამაღლა თავისა თანა და თჳსსა (ის´ტრნი და აზ´მნი * 595, გვ.364). გიორგი III-მაც ხომ თავის ასულს თამარს თავის ხელით დაადგა სამეფო გვირგვინი (იქვე * 611-617, გვ.390-1). დასასრულ თვით თამარ მეფესაც „სიცოცხლესა შიგან თჳსსა დაედგა გვირგვინი ძესა მათსა გიორგის“ ლაშას (ჟამთაღ. * 722-723, გვ.536).

საინტერესო ძეგლებში ამ საყურადღებო მოვლენის არავითარი განმარტება არ ჩანს. ცხადია მხოლოდ, რომ ასეთი წესი მათ იმ მოსაზრებით არ უნდა ჰქონოდათ შემოღებული, ამით ჩვენ შვილებს მემკვიდრეობის გამო ჩხუბი თავითგან ავაცილოთ. ცხადია იმიტომ, რომ დავით აღმაშენებელი მაგ. გიორგის ერთად-ერთი შვილი იყო და ამგვარი შიში სრულებით შეუსაბამო იქნებოდა. მაგრამ გიორგიმ დავითი მაინც თავის სიცოცხლეშივე აიყვანა სამეფო ტახტზე. არც ლაშა-გიორგისა ჰყოლია მეტოქე ძმა, მაგრამ ისიც თავისსავე სიცოცხლეში გაამეფა თამარ დედოფალმა. საყურადღებოა, რომ მე-V-ე საუკ. ბიზანტიელ ისტორიკოსის პ რ ი ს კ პ ა ნ ი ე ლ ი ს სიტყვით ლაზიკაში მამისა და შვილის ერთად მეფობა ვითომც ძველითგანვე ჩვეულებრივად ყოფილიყოს მიღებული (ლ ა ტ ი შ ე ვ SC I, გვ. 841). რასაკვირველია ქართველი მეფეების ზემოაღნიშნული წესიც შესაძლებელია ამგვარი ჩვეულების ნაშთიც იყოს, მაგრამ ამას ცოტად მაინც ის გარემოება არღვევს, რომ ტაო-კლარჯეთისა და საზოგადოდ ქართველ მეფეების სახლში გიორგი II-მდე ამგვარი წესი არ მოიპოვებოდა და ბაგრატ III და გიორგი I-ის დროს, როდესაც ამ „ლაზიკური“ წესის გავლენა უფრო ბუნებრივიცა და უფრო მოსალოდნელიც იყო, თანამოსაყდრეობაზე არავითარი ცნობები არ მოიპოვება. უფრო საფიქრებელია, რომ საქართველოს მეფეებს ჰსურდათ, რომ თანამოსაყდრების წესის წყალობით თავიანთ მემკვიდრეებისათვის „მეფის კურთხევის წესის“ იმ

ზოგიერთი მოქმედების ასრულება თავითგან აეცილებინათ, რომელნიც დიდგვარიან აზნაურთაგან მეფისადმი ხელისუფლების გარდაცემას სილბოლურად გამოჰხატავდენ.

„თ ა ნ ა მ ო ს ა ყ დ რ ე ო ბ ი ს წ ე ს ი“ და თვით ხელმწიფის მიერ თავის ტახტის მემკვიდრის დანიშვნა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ბიზანტიაში, მაგრამ იქ ეს გარემოება სხვა მიზეზით აიხსნება (С к а б а л а н о в и ч. Визант. госуд. и церков 134-137).

§ 10. მეფის კურთხევის წესი, ვითარცა მეფის ხელისუფლების სივრცის გამომხატველი.

ახალი ხელმწიფის მეფობა ტახტზე ასვლითა და კურთხევით იწყებოდა ხოლმე. ქართულ საისტორიო წყაროებში ცნობები იმის შესახებ, თუ როდის შემოიღეს საქართველოში მეფეთა კურთხევა და დაგვირგვინება, არ მოიპოვება. ბაგრატიონთა გვარის მემატიანე ს უ მ ბ ა ტ დ ა ვ ი თ ი ს ძ ე, რომელსაც ადარნასეს მეფედ დასმის ამბავი მოთხრობილი აქვს (3 ქნ´კა გვ. 59), არ ამბობს, აკურთხეს იგი თუ არა.

სამაგიეროდ სომეხთა ისტორიკოსს ი ო ა ნ ე კ ა თ ა ლ ი კ ო ს ს ნათქვამი აქვს, ადარნასემ, „დიდმა ქართველთა კურაპალატმა“ სომეხთა მეფე სმბატთან მშვიდობიანობისა, საყვარულისა და ერთგულების კავშირი დასდო, რომ სმბატს ადარნასე „ვითარცა შვილი მამას ემორჩილებოდა, ანუ იმაზე მეტადაც-კი, ვითარცა ყმა პატრონსა“-ო, „ხოლო მეფე სმბატი მას ძალიან აფასებდა, თანაუგრძნობდა და დიდის მზრუნველობით იგი თავისკენ მიიმხრო, მიინდო, შემდეგ ძვირფასი გვირგვინი დაადგა (სომხურად სწერია „შეაბა“), მეფობის წესისაებრ მშვენიერ სამკაულთა და იარაღითაც-კი მორთო, საქართველოს მეფედ დაადგინა და თავის საბრძანებელში მეორე კაცად გახადა“-ო (მოსკოვის გამოცემა, 101-102, Н. М а р р. О расковках и работах в Ани: ТРАГФ. წიგნი X, გვ. 38).

ამგვარად შესაძლებელი იყო აქ შენახული ყოფილიყო უძველესი ცნობა აღდგენილი საქართველოს მეფეთა კურთხევის შესახებ, ამ ცნობას რომ ორი დაბრკოლება არ ეღობებოდეს და ორი გარემოება არ არყევდეს: პირველი დაბრკოლება ქრონოლოგიურია, მეორე კიდევ სახელმწიფო სამართლის სფეროს შეეხება. საქმე ისაა, რომ სმბატ I სამეფო ტახტზე 891 წელს ავიდა, ხოლო ბაგრატიონთა საგვარეულოს ისტორიკოსი ადარნასეს მეფედ „დასმას“ იხსენიებს 888-889 წ. (იხ. ს უ მ ბ ა ტ ც´ა და უწ´ყბა: 3 ქნკა 59), იმ დროს, როცა სომხეთში მეფობდა აშოტი და მისი შვილი სმბატი ჯერ ტახტზე ასული არ იყო. მაგრამ სხვა საკითხიც იბადება,-და ეს მეორე დამაბრკოლებელი გარემოება გახლავთ: როგორ მოხდა და შეიძლებოდა, რომ ბიზანტიის კეისრის დაუკითხავად და ნებადაურთველად ადარნასე, რომელიც თვითონაც პირადად და მისი სამფლობელოც ბიზანტიის სახელმწიფოს მფარველობის ქვეშე ითვლებოდა, სმბატს, არაბთა ხალიფას მფარველობის ქვეშე მყოფს, მეფედ დაესვა და გვირგვინი დაედგა იმ დროს, როცა ჩვენ ვიცით, რომ ერთის მხრით კურაპალატობის მიღებისათვისაც-კი ბაგრატისათვის „ღმრთისა“ და „ძმათა“ „ნება“ საკმარისი არ იყო და „ბრძანებითა ბრძენთა მეფისაჲთა“ ოდენ შეეძლო დაემკვიდრა ეს მისი მამის პატივი (ც´ჲ გგ´ლ ხნძთჲ, კჱ), ხოლო მეორეს მხრით თვით პირველ სომეხთა მეფის აშოტისა და მისი შვილისათვის მეფობის უფლების მიღებისათვისაც მათ მფარველ ხალიფას და მის წარმომადგენლის ამირას ნებართვა და თანხმობა იყო საჭირო, გვირგვინიც ორივემ მათგან მიიღეს, ხოლო აშოტის მეფედ დადგენისათვის ამას გარდა ბიზანტიის კეისრის თანხმობაც-კი საჭირო ყოფილა?.. ამ მოსაზრებათა გამო ი ო ა ნ ე კ ა თ ა ლ ი კ ო ს ი ს ცნობა, ან სრული არ უნდა იყოს, ან არეული იქნება.

ჯერჯერობით მაინც, პირველი ცნობა, რომელსაც ჩვენამდე მოუღწევია დაგვირგვინებისა და მეფედ ცხების შესახებ, ისევ გიორგი II-ეს ეხება: „ითხოვა ლიპარიტ ძე ბაგრატისი გიორგი მეფედ და მოსცა იგი დედამან და დიდებულთა მის ქვეყნისათა. მ ო ი ყ უ

ანეს საყდარსა რუისსა, აკურთხეს მეფედ“-აო (მ´ტნე ქ´ა * 498, გვ. 265-6), მოგვითხრობს ისტორიკოსი. მაგრამ, რასაკვირველია, ეს შემთხვევა პირველი მეფედ კურთხევა და ცხება არ იქნებოდა: თუ-კი ასეთ აშლილობისა და შინაური უთანხმოების დროს, როცა ბაგრატ მეფეს გულფიცხი ერისთავთ-ერისთავის ლიპარიტის წინააღმდეგ არაფერის განწყობა არ შეეძლო და ბიზანტიაში გაიხიზნა, მეფის კურთხევის წესი არ დაჰვიწყებიათ, უეჭველია მშვიდობიანობისა და წესიერების დროს ამ წესს უფრო მეტი დიდებითა და რიგით გადაიხდიდენ. თვით კურთხევის განგებასაც ზოგიერთი ისეთი თვისებები ჰქონდა, რომლებიც, როგორც ქვემოთ აღნიშნული იქნება, აფხაზთა მეფეების კურთხევის წესის ნაშთად უნდა ჩაითვალოს, ამიტომაც ცხადია, რომ მეფეთა კურთხევის წესი გიორგი II-ეზე უწინარესად უნდა ყოფილიყო. იქნებ მემატიანის ცნობა რომ აფხაზთა დიდებულებმა ბაგრატ III-ე „შთაგზავნეს აფხაზეთს“ „დ ა ლ ო ც ე ს მ ე ფ ე დ“ (მ´ტნე ქ´ა * 463, გვ. 231), სწორედ კურთხევასა ნიშნავდეს?

მეფედ დასმის წეს-რიგი მოკლედ აწერილი აქვს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს: დავითმა „თჳსითა ჴელითა დასუა საყდარსა თჳსსა ძე თჳსი დიმიტრი.. და დ ა ა დ გ ა თ ა ვ ს ა შუენიერსა გ ვ ი რ გ ვ ი ნ ი ქუათაგან პატიოსანთა... შ ე ა რ ტ ყ ა წ ე ლ თ ა ძლიერი მ ა ხ ვ ი ლ ი რაბამ სვიანად კმარებული და შ ე მ ო ს ა პ ო რ ფ ი რ ი მკლავთა ლომებრთა და ტანახოვანსა და დ ა უ ლ ო ც ა ც ხ ო რ ე ბ ა წარმართებული და განგრძობა დღეთა ბედნიერებით. თაყვანისცემა მისსა და ყოველთა წარმართთა მონებად მისსა, გამობრწყინებად დღეთა მისთა სიმართლე და მრავალი მშვიდობა“ (ც´ა მ´ფსა დ´ვთმა * 566, გვ. 334-5). დიმიტრი I-ის ეს მეფედ დასმა თვით დავით აღმაშენებელს თავის ანდერძში ასე აქვს აღწერილი:

„წ ა რ უ ძ ღ უ ა ნ ე წმიდა ძ ე გ ლ ი ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს ა და მ ი ვ ე ც დ რ ო შ ა ჩემი სვიანი, ა ბ ჯ ა რ ნ ი ჩემნი ს ა მ ე ფ ო ნ ი და ს ა ჭ უ რ ჭ ლ ე ნ ი ჩ ე მ ნ ი ზ ე მ ო ნ ი და ქ უ ე მ ო ნ ი“-ო (ქ´კბი II, 51).

ამნაირადვე მოკლედაა მოთხრობილი თამარის პირველი კურთხევაც. ისტორიკოსს მხოლოდ ზოგიერთი ცნობები აქვს იქ უფრო დაწვრილებით ნაამბობი. გიორგი მე-III-ემ თამარი „მ ე ფ ე ყ ო თ ა ნ ა დ გ ო მ ი თ ა ყ ო ვ ე ლ თ ა: პატრიარქთა და ებიზკოპოსთა დიდებულთა იმიერთა და ამიერთა, ვაზირთა და სპასალართა და სპასპეტთა, და დ ა ი ს უ ა მ ა რ ჯ უ ე ნ ი თ მისსა მეფე და დედოფალი, შემკული და შ ე მ ო ს ი ლ ი ფერად-ფერადითა ფ ე ს ვ ე დ ი თ ა ო ქ რ ო ა ნ ი თ ა ბ ი ს ო ნ ი თ ა და ზ ე ზ ი თ ა... და დ ა ა დ გ ა გ ვ ი რ გ ვ ი ნ ი ოქროსა თავსა მისსა, ოქროსა ოფაზისა, აღმკული იაკინითა, ზმირთა და სამარაგდოთა მიერ და მ დ ი დ ა რ ნ ი ე რ ი ს ა ნ ი ლ ი ტ ა ნ ი ო ბ დ ე ს წ ი ნ ა შ ე პ ი რ ს ა მ ი ს ს ა და თ ჳ თ მ ე ფ ე მ ა ნ მ ა ფ ი ც ე ბ ე ლ მ ა ნ ე რ თ გ უ ლ ე ბ ი ს ა და ე რ თ ს უ ლ ო ბ ი ს ა მ ი ს თ ჳ ს... და შემვედრებელი ღმრთისა, მ ა კ უ რ თ ხ ე ე ქ მ ნ ა კ უ რ თ ხ ე ვ ი თ ა აბრამიანითა“ (ის´ტრნი და აზ´მნი * 616-617, გვ 390-391).

მაგრამ დაწვრილებით მხოლოდ თამარ მეფის მეორე კურთხევაა აღწერილი და დაგვირგვინების წესისა და განგების სრულ სურათს მხოლოდ ეს აღწერილობა წარმოადგენს. როცა გიორგი მე-III გარდაიცვალა და შვიდთავე სამეფოთა შეკრებილმა დიდებულებმა ობის შემდგომ თამარს სამეფო ტახტზე აბრძანება სთხოვეს, იგი დათანხმდა და „აღმყვანელთა ს ა ყ დ ა რ თ ა და ს ა ჯ დ ო მ თ ა [მ ა მ ა] პ ა პ ე უ ლ თ ა აღსუეს მზე იგი მზეთა... და მ ო ი ღ ე ს გ ჯ რ გ ვ ნ ი, ა ღ ი ღ ე ს ჴ მ ა მ გ ა ლ ო ბ ე ლ თ ა და ძ ლ ე ვ ი თ გ ჯ რ გ ჯ ო ს ნ ო ბ ი ს ა და მ ძ ლ ე დ-ფ ლ ო ბ ე ლ ო ბ ი ს ა მ ო ა ხ ს ე ნ ე ს... ი ს ე ს ე ვ ი თ ა რ ს ა შ ე ს ხ მ ა ს ა და გ ა ლ ო ბ ა ს ა შ ი ნ ა, ვ ი ნ ა ი თ გ ა ნ ლ ი ხ თ ი მ ე რ თ ა გ ა ნ ი ყ ო წ ე ს ი და დ გ მ ა დ გ ჯ რ გ ჯ ი ს ა თ ა ვ ს ა ს ა მ ე უ ფ ო ს ა, ა წ უ ი ე ს მონაზონი ღირსი და მადლ-შემოსილი, მ თ ა ვ ა რ ე ბ ი ს კ ო პ ო ზ ი ქ უ თ ა თ ე ლ ი ანტონი ღირისძე მიღებად გ ჯ რ გ ჯ ნ ი ს ა. და [სრულ

ყუეს რა კურთხევაჲ, დალოცეს] კვირიკესძე კახაბერი, ერისთავი რაჭისა და თაკუერისა, და სრულყუეს მოჯელეთა სუიანთა და დიდებულთა ვარდანისძეთა, საღირისძეთა და ამანელისძეთა მოღებად და დადებად ჴმრლის ა. ამას შინა ჰკრეს სპერჭურთა, ბუკთა, ქოსთა და წინწილთა, და იყო ზარი და ზეიმი ქალაქსა შინა, სიხარული და შუება და... თაყუანისცეს, დალოცეს და ადიდეს სპათა შვიდთავე სამეფოსათა (ის´ტრნი და აზ´მნი * 624-625, გვ: 399-401).

ამ სამი აღწერილობითაგან ჩანს, რომ კურთხევის წესი „საყდარ“- ზე, ანუ „ტახტზე“ აყვანითა და „დასმით“ იწყებოდა ხოლმე. შემდეგ უნდა სამეფო გვირგვინი მოეტანათ და ამ დროს მგოსნები მეფეს გვირგვინოსნობასა და ძლევამოსილების დღეგრძელობას უგალობდნენ. გვირგვინს რომ შემოიტანდნენ, მეფის კურთხევა და ცხება იწყებოდა. თამარ მეფის ისტორიკოსის თქმით, მეფის კურთხევის წესის თანახმად მეფის თავზე გვირგვინის დამდგმელი უეჭველად ლიხთიმერელი მღვდელმთავარი უნდა ყოფილიყო. ეს გარემოება ცხად-ყოფს, რომ მეფის კურთხევის „განგება“ უკვე იმ დროს უნდა იყოს შედგენილი, როცა საქართველოს მეფეები ჯერ მარტო აფხაზთა, ანუ დასავლეთი საქართველოს მეფეები იყვნენ და ლიხთამიერი საქართველო მათ ჯერ არ ეკუთვნოდათ. ქუთათელი მთავარეპისკოპოზი მეფეს თავზე გვირგვინს ადგამდა და ამ „გვირგვინის დადგმით“ საეკლესიო „კურთხევა“ და „ცხება“ თავდებოდა. „ცხებას“ მეფის კურთხევაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ამიტომაც იყო, რომ მეფეს „ცხებული“ (ძეგლის წერა, ქ´კები II, 69) ეწოდებოდა.

საეკლესიო კურთხევას რომ მორჩებოდნენ, სამეფო ხელისუფლების ნიშნების მირთმევა იწყებოდა. ამ ნიშნებს შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა „მახვილსა“ ჰქონდა და „ჴრმალსა“, რომელიც უეჭველია სახელმწიფოს ჯარის მთავარსარდლობის სიმბოლო იყო, მახვილის „შერტყმა წელთა“ ძველითგანვე მიღებული წესი ყოფილა: თვით დავით აღმაშენებელმაც აასრულა და თავის შვილს „სვიანად ხმარებული“ მახვილი წელზე შემოარტყა. თამარ მეფის ტახტზე ასვლის დროს მხოლოდ „ჴრმალის მოღება და დება“ იხსენიება, შემორტყმაზე-კი ისტორიკოსი არაფერს ამბობს, იქნებ იმიტომ, რომ თამარს, ვითარცა ქალს, ხმლის ჩამოკიდება არც შეჰშვენიდა. მაგრამ თამარის-დროინდელ მეფის კურთხევის წესში ყველაზე უფრო საყურადღებო გარემოება ის არის, რომ ხმლის გადაცემა რაჭისა და თაკვერის ერისთავსა ჰრგებია, ე.ი აქაც წესის მთავარი მონაწილე ლიხთიმერეთის ხელისუფალი ყოფილა. საგულისხმოა, რომ ხმლის მიღების უფლების მიცემა, ანუ „სრულყოფა“ სამ დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოს მოხელე-წევრების ხელში ყოფილა: მათგანი ბარამ ვარდანისძე სვანთა ერისთავი იყო, კახაბერ ვარდანისძეს მეჭურჭლეთ-უხუცესის თანამდებობა ჰქონდა (ის´ტრნი და აზ´მნი * 621-2, გვ: 411), საღირისძეთაგან-ანტონი ქუთათელი მთავარეპისკოპოსი იყო. ამუნელისძეს კიდევ ცხუმის ერისთავობა ეპყრა (იქვე * 632, გვ: 411). მაშასადამე ოთხი საგვარეულოს წევრები, რომელნიც ხმლის მოღებისა და გადაცემის წესში მონაწილეობას იღებდნენ, ყველანი განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოს, ლიხთიმერეთის დიდებულთა საგვარეულოებს ეკუთვნოდენ. უეჭველია, ეს გარემოებაც „აფხაზთა“ მეფეების კურთხევის წესისა და განგების ნაშთად უნდა ჩაითვალოს. საფიქრებელია, რომ ზემოაღნიშნულ საგვარეულოთა დიდებულები, ალბათ როგორც დიდებულ აზნაურთა უმაღლესი წრე, „ლოცავდეს“ და „სრულ ჰყოფდენ“ „ჴრმლის მიღებად“. უფლება ამგვარად დიდგვარიან აზნაურებს ეკუთვნოდა, მაგრამ ისინი თავიანთ ანუ დიდებულ აზნაურთა უფლებას მეფეს უთმობდნენ. ასეთი აზრი და მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ხმლის გადაცემას. სამწუხაროდ თამარ მეფის კურთხევის წესისა და განგების შესახებ ძალიან ცოტა მასალები მოგვეპოვება, რომ ამ საინტერესო საკითხის გამოკვლება ჯეროვნად შეიძლებოდეს.

ზემოთ აღნიშნული გვქონდა, რომ საქართველოს მეფეებს თავიანთი მემკვიდრეები ზოგჯერ თვითვე აჰყავდათ ხოლმე სახელმწიფო ტახტზე, გვირგვინსა და ხმალსაც საკუთარი

ხელით ულოცავდნენ. რაკი ჯერ მეფე ცოცხალი იყო და სახელმწიფო ხელისუფლების ნიშნები მას ეკუთვნოდა, მემკვიდრის ტახტზე თანამოსაყდრედ დასმის დროს, ხმალ-გვირგვინს, რასაკვირველია, დიდგვარიანი აზნაურები-კი არა, არამედ თვით მეფე-ვე გადასცემდა ხოლმე. ხოლო მემკვიდრე რომ მეფის სიკვდილის შემდეგ ასულიყო სახელმწიფო ტახტზე, მაშინ ჩვეულებრივ დიდებულებს კურთხევის წესრიგში შესაფერისი მონაწილეობა უნდა მიეღოთ. რაკი ამგვარ შემთხვევებში საქართველოს მეფის დიდგვარიან აზნაურთაგან ოდინდელი დამოკიდებულება მჟღავნდებოდა და ცხოველდებოდა, იქნებ სწორედ ამიტომაც აჰყავდათ ხოლმე მეფეებს თავიანთი მემკვიდრეები თავიანთი ხელით, რომ ამგვარად მეფობის ხელისუფლების მამა-პაპეულად დამკვიდრების აზრი განემტკიცებინათ. ყურადღების ღირსია, რომ თამარ მეფეც-კი, რომელიც მამის გარდაცვალების შემდეგ, მხოლოდ მაშინ ავიდა სამეფო ტახტზე, როცა შეკრებილმა დიდებულებმა ბჭობის შემდეგ შესაძლებლად სცნეს მისი გამეფება, ისიც-კი მაინც გაიძახოდა, რომ სამეფო ტახტი „მ ე რ წ მ უ ნ ა პირველ ღვთისაგან და მერმე მ შ ო ბ ე ლ თ ა ჩ ე მ თ ა გ ა ნ“-აო (ის´ტრნი და აზ´მნი * 647, გვ: 432).

მეფის კურთხევის წესის სრული აღწერილობა მხოლოდ მე-XIII ს. მეფედ კურთხევის განგებაშია დაცული. ამ ძეგლის მიხედვით, წინა დღით საღამო ხანს ერთი მთავარეპისკოპოზი, რომელსაც კათალიკოზი აირჩევდა, შემოსილი მრვდელ-დიაკონების წინ წაძღოლით კელეპტრებითურთ ხელში და გალობით სასახლეში უნდა მისულიყო და სამეფო პალატითგან სამეფო ნიშნები წამოეღო: გვირგვინი, სკიპტრა, პორფირი და ბისონი ფეშხუმზე უნდა დაედოთ, პირსაფენით დაებურათ და იმავე ეპისკოპოზს უნდა იმ ეკლესიაში მიეტანა, სადაც მეფის კურთხევის წესი უნდა ასრულებული ყოფილიყო.

სამეფო ნიშნები საკურთხეველში შეჰქონდათ და ტრაპეზზე დებდნენ. შემდეგ მწუხრის ლოცვა იწყებოდა ღამისთევითურთ. კურთხევის წესში ნათქვამია: „ღამე იგი უძილოდ განათიონ ლოცვითა და ვედრებითა“, როგორც „თჳთ მ ე ფ ე დ-გ ა ნ მ ზ ა დ ე ბ უ ლ მ ა ნ და ყოველთა პალატთა შინა“ მყოფმა, ისევე „ყოველმან სავსებამან ეკლესიისამან“-ო. გათენებისას ღამისთევა თავდებოდა და მლოცველნი შინ ბრუნდებოდენ.

ამავე დღეს, წირვის დრო რომ დადგებოდა, „სამ ჟამ ჰრეკონ ძელსა“-ო, ე.ი, „სარეკელ“ ხის ფიცარს ჰრეკონო.[17] თვით ეკლესიაში კათალიკოზი ეპისკოპოზებითა და მთელი კრებულითურთ შემოსებოდა, მეფის „ჯ უ ა რ ი ს მ ტ ჯ რ თ ვ ე ლ ი“-კი „ძელი ცხორება“ ანუ დიდი სალიტანიე ჯვარითურთ ხელში მ თ ა ვ ა რ დ ი ა კ ო ნ ი წ ი ნ ხ ლ ე ბ ი თ ს ა ს ა ხ ლ ე შ ი უ ნ დ ა წ ა ს უ ლ ი ყო.

კურთხევის წესის თანახმად სამეფო პალატაში შესულმა ჯვარისმტვირთველმა „თ ა ვ მ ო დ რ ე კ ი ლ მ ა ნ ჰ რ ქ უ ა ს მ ე ფ ე ს «გაკურთხენ (გ´კხენ) წმიდაო და თ ჯ თ მ პ ყ რ ო ბ ე ლ ო მ ე ფ ე ო, მრავალმცა არიან წელნი მეფობისა თქუენისანი»-ო. ეს წარსათქმელი შემდეგ, „მერმე სრულიად ლაშქართა თქუან“, რაინდებმა და დიდებულებმა გაიმეორონო. ამის შემდგომ ჯვარისმტვირთველმა „კუალად თ ა ვ ი ს მ ო მ დ რ ე კ ე ლ მ ა ნ ჰ რ ქ უ ა ს ლ ა შ ქ ა რ ს « დ ა თ ქ უ ე ნ ც ა გ ი ხ ა რ ო დ ე ნ (გ´ხნ) მ ლ ი ე რ ნ ო და უ მ ლ უ რ ნ ო და დ ა მ ა მ ჭ ო ბ ე ლ ნ ო მ ტ ე რ თ ა ს ა მ ე ფ ო თ ა ნ ა. ჟ ა მ ა რ ს წ ი ნ ა მ დ ე ბ ა რ ი ს ა ს ა ქ მ ი ს ა ა ღ ს რ უ ლ ე ბ ა დ »-ო.

---

17) აქითგან ცხადი ხდება, რომ მეფეთა კურთხევის წესის თავდაპირველი გარიგება იმ დროს (მე-XII-XIII-მდე) უნდა იყოს შედგენილი, როდესაც ჯერ ზარების რეკა არ იყო, არამედ ხის ფიცრის რაკუნით ატყობინებდნენ ხოლმე მრევლს ლოცვის დასაწყისს.

ჯვარისმტვირთველი რომ ამას წარმოსთქვამდა, ყველანი ეკლესიისკენ გაემგზავრებოდენ შემდეგი წესრიგით: წინ მიჰქონდათ „ზარი მეფეთა“, ხოლო „შემდგომად დროშა და შუბი“ მერმე მისდევდენ მთავარდიაკონი და ჯვარისმტვირთველი. შემდგომ „მანდატურთ-უხუცესი სამანდატუროსა არგნისა ხმლითა მქონებელი შემდგომად ჯუარისმტჯრთველისა წინა უდიდეს მეფესა“-ო, მერმე თვით „მეფე და ლაშქარნი“ მოდიოდენ.

მეფეს ორთავე მხრითგან და უკანითგანაც დიდი მოხელეები ახლდნენ. მარჯვნით სამხედრო უწყების წარმომადგნელნი იყვნენ, მხარმარცხნივ სამოქალაქო უწყებათა და საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეები უნდა მდგარიყვნენ; „ამირსპასალარი ჴრმალ-შემორტყმული მარჯუენით-კერძო[18] ჰყვებოდეს“ და მას „სამეფო ჴრმალი ორთავე ხელთა ზედა ეტჯრთოს“-ო. ხოლო სამხედრო მინისტრის ორივე თანაშემწე, „ამილახორი და მეჯინიბეთ-უხუცესი [19] ჴრმალ-შემორტყმულივე ამირსპასალარის კერძო ვიდოდენ“-ო. ამნაირადვე „ჭყონდიდელი და ათაბაგი მარცხენით მეფისა ვიდოდენ და სხუანი მთავარნი“-ო. დასასრულ „ეზოთ-უხუცესსა, ჩუხჩერასა და მეაბჯეთუხუცესსა[20], სამეფო ფარი და ლახტი ჰქონდეს და ქარქაში და უკანა უდგეს მეფესა“- ო.

ეკლესის კარების წინ მეფეს კათალიკოზი უნდა დაჰხვედროდა და „თავ-მოდრეკილი“ მაღლა ხმივ მიჰსალმებოდა: „კურთხეულ არს მოსვლა თქუენი და დამტკიცებაჲ მეფეთა-მეფედ სამეფოსა ამასა თქუენსა ზედა და გან[გი]მტკიცნეს ღმერთმან შიშსა და სარწმუნოებასა მისსა ზედა და დაგიმორჩილნეს ყოველნი მტერნი და წინააღმდგომნი სამეფოსა ამის თქუენისანი ქუეშჱ ფერჴთა თქუენთა“-ო. კათალიკოზის ამ მისალმებითს წართქმაზე მთელ დამსწრე ერს უნდა „ამინი“ ეთქვა.

მეფე ამაზე კათალიკოზს უსიტყვოდ „მდაბლად“ თაყვანსა სცემდა და ეკლესიაში შევიდოდა ისე-კი, რომ მისი მარჯვენა ხელი კათალიკოზს ეპყრა, მარცხენა იშხნელს, ან მთვარეპისკოპოზს. ეკლესიაში მეფეს „სამეფოსა ადგილსა“ დააყენებდნენ.

წირვის დაწყებამდე ჯვარისმტვირთველს უნდა ამირსპასალარისაგან „სამეფო ჴრმალი“ მიეღო და საკურთხეველში „ძელსა ცხორებისსა მიყრდობილი“ დაედვა. ხოლო დროშა და შუბი საკურთხევლის კარებს წინ აქით-იქით უნდა ჰქეროდათ.

კათალიკოზის წარსათქმელისა და მთავარდიაკონის გამოსვლის უწინარეს მთავარეპისკოპოზს უნდა საკურთხევლითგან ბისონი აეღო, მეფისათვის თავიმოედრიკა და „ორთავე მუჴლთა ზედა დაფენით“ დაედვა. შემდეგ მეფეს კათალიკოსთან მიიყვანდენ. კათალიკოზის წინაშე თავმოდრეკილ მეფეს უნდა მიემართა: „მაკურთხე მეუფეო“, რის შემდგომაც კათალიკოზი მეფეს ჯვარს გადასწერდა და იტყოდა: „კურთხეულ-არს მეფობაჲ თქუენი დასასრულამდე ჟამთა და განამტკიცენ სარწმუნოებასა მისსა ზედა მოუდრეკლად-ო. მერმე კათალიკოზი მეფეს თავის ხელით ბისონს ჩააცმევდა და ჯვარს გადასწერდა. ამის შემდგომ ბისოშემოსილი მეფე თავის ადგილასვე უნდა დამდგარიყო.

სახარების წაკითხვის შემდგომ მეფე „წესისამებრ მღვდელ-მოძღვართასა“ ორთავე მხრით ეპისკოპოზთაგან ხელმოკიდებულ სამგზის საკურთხევლის თაყვანისცემის

---

[18] =კენ-ს

[19] ტექსტში და გამოცემაში: „მოავჯრეთუხუცესი“.

[20] ტექსტში და ს. კაკაბაძის გამოცემაში შეცდომით: მიაჯრეთუხუცესი.

შემდგომ შიგ შეჰყავდათ, სადაც მეფეს კათალიკოზის წინაშე უნდა მუხლი მოეყარა. მერმე მას თავზე ომფორს დაადებდნენ, კათალიკოზი ჯვარს გადასწერდა და „მაღლად სასმენელად ყოველთა“ იტყოდა ხოლმე: „საღმრთო მადლი, რომელი ყოველთა უძლურებათა ჩუენთა ჰკურნებს და ნაკლულევანებასა ჩუენსა აღავსებს, განაჩინებს ღმრთის-მოშიშებსა (სახელდებით) ერსა და სამეფოსა ამას ზედა მეფედ-მეფედ და გარშემოარტყამს საღმრთოსა ძალსა მისსა და ვილოცოთ ყოველთა, რათა დაიმკვიდროს მისთანა მადლმან ყოვლად წმიდისა სულისამან“-ო. ამაზე „[ყოველმან] სავსებამან ეკლესიისამან თანა ერითურთ მაღლითა ჴმითა“ სამჯერ კირილეასონი წარმოთქვასო. ნათქვამი იყო განგებაში.

სამგზის ამის გამეორების შემდეგ „აღიღოს კათალიკოსმან საკურთხევლით გჳრგჳნი და დაარქუას თავსა მეფესა“, თანაც შესაფერისი სავედრებელი უნდა წარმოეთქვა. „მერმე აღიღოს პორფირი, ჯუარი დასწეროს და შთააცვას. ამის შემდგომად აღიღოს სკიპტრა. ჯუარი დასწეროს და მისცეს მარჯუენისა ჴელსა“-ო.

ასე გვირგვინ-სკიპტრით შემკულ მეფეს ტრაპეზის მარჯვნით ორხუაზე დააყენებდნენ. ამავე დროს მგალობლებს უნდა მეფისათვის მრავალჟამიერი წარმოეთქვათ: „მრავალჟამეულ ჰყვენ, ღმერთო, მეფეთ-მეფე ჩუენი (სახელდებით) მრავალჟამეულ ჰყვენ“-ო.

ზიარების დროს მღვდელ-მოძღვართა ზიარების შემდგომ და მღვდლებზე უწინარეს „თჳთ მეფეთა აზიარონ“-ო.

განგების თანახმად, წირვის დამთავრების შემდგომ რომ მეფე „ჩამოვიდეს საკურთხევლის კარით, ამირსპასალარმან ჯრმალი შეარტყას“-ო.

ამის შემდგომ მეფედ კურთხევის ყოველივე საეკლესიო-საერთო წესი დამთავრებული იყო და მეფე სასახლეში ბრუნდებოდა იმავე წესით, როგორც სასახლითგან წამოსვლისას იმ განსხვავებით-კი რომ სამეფო ნიშანები უკვე თჳთ მას ეკავა და მეფისათვის მარჯვენა ხელი კათალიკოზს ეჭირა, მარცხენა კიდევ ჭყონდიდელს.

სასახლეში რომ მოვიდოდენ, სამეფო პალატაში შესვლისას და მეფის ტახტზე დაბრძანებამდე, კათალიკოზი და ჭყონდიდელი უნდა მეფესთან ერთად ტახტზე შეჰყოლოდენ, მაგრამ უმალ უკან ჩამოსულიყვნენ. მხოლოდ ჯვარისმტვირთელი იდგა ტახტზე მეფის მარჯვნივ ძელი ცხოვრებისადთურთ ხელში. მაგრამ, რა წამს „ლაშქართა თაყუანისცემა და ძღუნისა შეწირვა“ დაიწყებოდა, ჯვარისმტვირთველიც უნდა ჩამოსულიყო.

„ლაშქართა თაყუანისცემა და ძღუნის შეწირვა უკვე მილოცვას წარმოადგენდა. დებულება ბრძანებდა: „პირველად დედუფალმან თაყუანისცეს, მერმეთა კათალიკოზმან, ჭყონდიდელმან, ათაბაგმან, მანდატურთ-უხუცესმან, ამირსპასალარმან, მეჭურჭლეთ-უხუცესმან, მსახურთ-უხუცესმან და შემდგომად ჴელოსანთა და უჴელოთა დარბაზის ერთა სრულიადთა“. როდესაც მილოცვა და „ძღნობაჲ“ გათავდებოდა, ამის შემდგომ „მოიღონ[21] პური წინაშე“-ო და ე.წ „პყრობა“ ანუ წვეულება იწყებოდა.

მეფის კურთხევის დღესასწაული სამი დღის განმავლობაში იყო ხოლმე და განგებაში ნათქვამია, რომ „ყოველთა დღეთა სამ („სმ“) დღემდის მეფე ტახტსა ზედა ჯდეს გჳრგჳნითა და პორპირითა“-ო.

---

[21] ტექსტში შეცდომით: „მირონ“.

ეს მეფის კურთხევის მე-XIII ს. წესი, როგორც მისი ზემომოყვანილი ვრცელი შინაარსითგან ჩანს, შერეულს საეკლესიო-საერო წესების სინთეზს წარმოადგენს და ყოველმხრივ საყურადღებოა. აღსანიშნავია, რომ ამ კურთხევხევის წესში მეფის ცხებაზე არაფერია ნათქვამი იმ დროს. როდესაც „ცხება“ საეკლესიო კურთხევის იმდენად მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენდა, რომ ყოველი მეფე, რომელიც ნაკურთხი იყო, „ცხებულად“ იწოდებოდა.

ამ წესის მეორე საყურადღებო გარემოებას ის შეადგენს, რომ კურთხევის წესში მეფის თანამეცხედრე, დედოფალი, არავითარ მონაწილეობას არ იღებდა. მეფის ეკლესიითგან დაბრუნებამდე ის არსად ჩანს, განგების წესი ისეთ შთაბეჭდილებას ახდენს, თითქოს დედოფალი კურთხევის წესს ეკლესიაში არც-კი ესწრებოდა. დედოფალი მხოლოდ მილოცვის დროს ჩნდება და მარტო პირველი მიმლოცველია.

მაგრამ ამაზე უფრო საგულისხმო ის გარემოებაა, რომ ეს წესი თამარის-დროინდელი წესისაგან თვალსაჩინოდ განსხვავდება: იქ სახელდობრ წარხოცილია ძველი „აფხაზთა მეფეების“ დროინდელი წესების ყოველივე კვალი: გვირგვინს მეფეს წინანდებურად ქუთათელ მთავარეპისკოპოსი-კი აღარ დგამდა, არამედ ქართლისა კათალიკოზ-პატრიარქი.

როგორც „ჴელმწიფის კარის გარიგებითგან“ ჩანს, მეფის კურთხევის წესში მოხდენილი ცვლილება ქუთათელს თავის უფლებად შელახვად მიუჩნევია და კათალიკოზისათვის მითვისებული უფლება განუსაჩივრებია. ასეთი განსაჩივრების, ვგონებ მე-XIV ს., ერთი კვალთაგანი „კარის გარიგება“-შიც არის დაცული. ამ ძეგლში სახელდობრ აღნიშნულია, რომ ქუთათელი მაშინ აფხაზეთის კათალიკოზს ედავებოდა; „დაისარჩლნეს აფხაზეთისა კათალიკოზი და ქუთათეული იოვანე. ქუთათელმან ასე თქუა თუ: «აწ ორჯელ-სამჯერ ჩემს სადარსა შიგან ორნი [-სამნი] მეფენი დალოცვილან და არ მემართლები, გჳრგჳნი ანუ სკიპტრა ჩემს საყდარსა შიგან არ დასდვა». და მერმე ვაზირთ და ერთობილთ ლაშქართა თქუეს, თუ «ქუთათელ უმართლეა», და სკიპტრა ქუთათელს გაუჩინეს და მოანება აფხაზეთის კათალიკოზმა“-ო (14 319–325). ცხადია, ასეთი სარჩელი აღნიშნულ ხანაზე გაცილებით უწინარესად და ქუთათელ-ქართლის კათალიკოზს შორისაც უნდა ყიფილიყო, მაგრამ მაშინ ქუთათელ სარჩელი, როგორც ეტყობა, წაუგია, ანდა უშედეგო დარჩენილა.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ „სამეფო ხრმლის“ წელზე შემორტყმის წესიც სრულებით შეუცვლიათ: ლიხთ-იმერეთის დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოების სრულყოფაზე ხმლის მისაღებად და მეფისათვის მირთმევაზე ერთი სიტყვაც არ მოიპოვება. ხმლის შემომრტყმელად უკვე ამირსპასალარია დასახელებული, რომელიც სხვადასხვა დროს საქართველოს სხვადასხვა თემის შვილი იყო ხოლმე. ამ ცვლილების წყალობით ხმლის შემორტყმის ჩვეულიბასთან დაკავშირებული სამხედრო ხელისუფლების დიდგვარიან აზნაურთაგან მეფისათვის გადაცემის ძველი წესის მთელი სიმბოლური მნიშვნელობა განზრახ დაჩრდილული ჩანს: ლიხთიმერეთის დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოების უფლებამოსილი წარმომადგენლის მაგიერ, ამ წესის ასრულება ამირსპასალარისათვის დაუვალებიათ, რომელიც ამ შემთხვევაში მხოლოდ სამხედრო უწყების მეთაურად უნდა ვიგულისხმოთ.

ამგვარად ყველაფერი, რაც დასავლეთი საქართველოს მეფობასა და დიდგვარიან აზნაურთა ისტორიულ ტრადიციებთან იყო დაკავშირებული, გულმოდგინედ წარხოცილი ყოფილა: თემობრიობის დამახასიათებელი ნიშნები და მეფის ხელისუფლების წარმოშობილობის ისტორიული ანარეკლი კურთხევის წესითგან ამოუშლიათ. თუ გავიხსენებთ, რა ნაირი ზედმიწევნილობით ჰქონდა სწორედ ეს ხმალის მორთმევაგადაცემის

წესი თამარ მეფის ისტორიკოსს აღწერილი, თანაც იმ გარემოებასაც ყურადღებას მივაქცევთ, რომ საომარი იარაღი, სამეფო ხმალი, ქრისტიანული მოძღვრებისდა საწინააღმდეგოდ, თვით საკურთხეველშიც-კი შეჰქონდათ და ჯვარზე „მიყრდნობილი“ იდვა ხოლმე, მაშინ ცხადი შეიქმნება, თურამდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეფეთა კურთხევის ქართული წესის მიხედვით ხმლის შემორტყმის ცერემონიალს. ამიტომ ცხადია, რომ მთელი ის ცვლილება, რომელიც თამარის გამეფების დროინდელთან შედარებით მეფეთა კურთხევის წესში მე-XII-XIII ს-ში მოუხდენიათ, არ შეიძლება არც შემთხვევითი იყოს, არც უმიზნო, ან უტენდენციო.

მაშასადამე ცხადი ხდება, რომ მეფის კურთხევის წესი ისე ყოფილა შეცვლილი, რომ საქართველოს მეფის ხელისუფლების წარმოშობილობის ანარეკლი და ისტორიული ტრადიციის კვალი, რაც შეიძლება მეტად, წარხოცილი ყოფილიყო და მეფის თვითმპყრობელობა მკაფიოდ ყოფილიყო გამოხატული.

მაგრამ ამ სურვილისდა მიუხედავად ამ შეცვლილ წესშიაც საუცხოვოდ არის აღბეჭდილი ის ახალი უფლებრივი მდგომარეობა, რომელიც თამარის გამეფების პირველ წლებითგან მოყოლებული სახელმწიფო ხელისუფლების გამო არსებული ბრძოლის წყალობით მაშინდელ საქართველოში დამყარდა.

ამ თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოა კურთხევის წესში აღბეჭდილი მეფისა და „ლაშქართა“-დმი დამოკიდებულება: სამეფო პალატში შესულმა ჯვარისმტვირთველმა „თავმოდრეკილმან ჰრქუას მეფესა“-ო, ნათქვამია კურთხევის განგებაში. „თავმოდრეკილობა“ ჯვარისმტვირთველისა და სხვათა მხრით „თჯთმპყრობელი მეფისა“-დმი მოწიწების ნიშანი იყო. თვით საქართველოს ეკლესიის უზენაეს საჭეთმპყრობელს, კათალოკოზსაც-კი, მისალმება ეკლესიაში მოსული მეფისთვის „თავმოდრეკილს“ უნდა მოეხსენებინა.

მაგრამ ამაზე უფრო დამახასიათებელია და საგულისხმოა, რომ მე-XIII ს. მეფის კურთხევის განგება ჯვარისმტვირთველს ავალებდა მეფის შემდგომ „ლაშქართა“-თვისაც მიემართა. დებულება უბრძანებდა თავისი წარსათქმელი თავის მომდრეკელმან ჰრქვას ლაშქართა“-ო, მაშასადამე, ჯვარისმტვირთველს „ლაშქართა“ მიმართ ისეთივე მოწიწება უნდა გამოეჩინა, როგორიც მეფისადმი.

„ლაშქართა“-დმი წარმოსათქმელ მიმართვაში კიდევ ორი გარემოებაა საყურადღებო და აღსანიშნავი: ჯერ ერთი დამახასიათებელია თვით მიმართვის ფორმულა – „თქუენც ძლიერნოდა უძლეველნო“, – მეორე ფრიად საგულისხმო გარემოებას ამ მიმართვის თვით შინაარსი წარმოადგენს: სამეფო პალატში მოსულ ჯვარისმტვირთველს უნდა მეფისათვის-კი არა, არამედ ლაშქართა“-თვის მოეხსენებინა: „ჟამი არს წინამდებარისა საქმისა აღსრულებად“-ო. ე. ი. მეფის კურთხევის წესის ასრულების დროს არისო.

ფორმულა „ძლიერი და უძლეველი“ ჩვეულებრივ მეფის წოდებულების სამკაული და კუთვნილება იყო, რომელიც წარწერებსა და ხელთნაწერებში ხშირად გხვდება. ამ ფორმულას „ლაშქართა“-დმი მიმართვაში ჩართულობაც „ლაშქართა“-დმი მეფის-სწორი პატივისცემისა და მოწიწების გამომჟღავნებელია. ხოლო მიმართვის თვით შინაარსი ცხად-ჰყოფს, რომ მეფის კურთხევის დაწყების დროულობი

ს დასტური ც მეფისგან კი არა, არამედ „ლაშქართა“-გან უნდა ყოფ ილიყო მიღებული.

ამგვარად თავ-მოდრეკილობა, მიმართვის ფორმულა და შინაარსი სრული უეჭველობით ამტკიცებენ, რომ მეფეთა კურთხევის წესი „ლაშქართ“ „თვითმ პყრობელი“ მეფის თანასწორ პატივს აკუთნებდა და ერთი-და-ი მავე მოწიწებით ეპყრობოდა. თუ დასტურის მიღების გარემოებასაც გავითვალისწინებთ, შეიძლება ითქვას, რომ „ლაშქართ“ ამ მხრივ თვით მეფეზე მეტი მნიშვნელობაც-კი ჰქონია მიკუთვნებული, ერთი სიტყვით, კურთხევის წესში „თვითმპყტობელი“ მეფის გვერდით მისი სწორი მეორე ძალაც, „ლაშქარნი“-ც წარმოდგენილი და ამგვარად მეფობის ის თანაზიარნი, რომელნიც თამარის მეფობაში გაჩნდენ. მეფის კურთხევის წესის თვალსაჩინო მონაწილედაც გამხდარან. მაშასადამე მე-XIII ს. დამლევი ს საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა და ცხოვრების ვ ითარების ანარეკლი საკმაო სიცხადით ყოფილა აღბეჭდილი თვი თ მეფეთა კურთხევის წესშიაც.

იყო თუ არა მეფეთა კურთხევის თავდაპირველს „წესსა და განგებაში“-ში აღნიშნული, რომელ ტაძარში უნდა აესრულებინათ მეფის ცხება და კურთხევა, საისტორიო საბუთბითგან არა ჩანს,-ეს-კია, რომ გიორგი მე-II-ე რუისში აკურთხეს, თამარი-კი პირველად ვგონებ ნაჭარმაგევს (ისტ´ნი და აზმ´ნი * 616, გვ.390), ხოლო მეორედ ტფილისში (იქვე * 623-625, გვ. 398-400). სად აკურთხეს დავით აღმაშენებელი და დიმიტრი I, ისტორიკოსებს აღნიშნული არა აქვთ.

§ 11. სახელმწიფო, ანუ სამეფო ხელისუფლების ნიშნები.

წყაროთა ზემომოყვანილი ცნობებითგან ირკვევა, რომ მეფის ხელისუფლების ნიშნებად ითვლებოდა:

1. „გვირგვინი ქუათაგან პატიოსანთა“ (ც´ა´მ´ფსა დ´ვთსი * 566, გვ. 334). გიორგი მე-III-ის დროს თამარზე დადგმული გვირგვინი უფრო ვრცლად არის აღწერილი: „გჳრგჳნი... ოქროსა მის ოფაზისა, აღმკული იაკინთთა, ზმირთა და სამარაგდოთა მიერ“ (ისტრ´ნი და აზ´მნი * 617, გვ. 391). გვირგვინი მეფობის უმთავრესი ნიშანი იყო და ამის გამო ხშირად მეფე მარტივად „გვირგვინოსან“-ად იწოდებოდა (ც´ა´მ´ფსა დვ´თსი * 536, გვ. 303). გვირგვინი სხვადასხვა სახეობისა და მოყვანილობისა არსებობდა და, როგორც საქართველოს მეფეთა სურათებითგან ჩანს, დროთა განმავლობაში საქართველოს მეფის გვირგვინიც არა ერთხელ უნდა ყოფილიყო შეცვლილი, მაგრამ რაკი ეს საკითხი ნივთიერი კულტურისა და ყოფაცხოვრების ისტორიას ეხება და ამისათვის განსაკუთრებული შრომა მაქვს დამზადებული, ამიტომ აქ ამაზე აღარაფერია სათქმელი.

2. „პორფირი“, რომლითაც „შემოსავდენ“ ხოლმე „მკლავთა“ და „ტანსა“ (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსი * 566, გვ. 334-335 და ისტრ´ნი და აზ´მნი * 507, გვ. 366). პორფირი მეფის ზედა სამოსელი, წარმოსასზამი იყო, რომლის ქვემოთგან გრძელი, ფესვედი ტანისამოსი, „ბისონი“ ეცვა ხოლმე: „ფერად-ფერადი ფესვედი ოქროან ბისონი და ზეზი“ (ისტრ´ნი და აზ´მნი * 616, გვ. 391). მაგრამ რაკი პორფირი მხოლოდ მეფეთა ზედა წამოსასხამი იყო, ამიტომ მეფეს მარტივად „პორფიროსანი“-ც ეწოდებოდა ხოლმე.

3. „სკიპტრა“ (ისტრ´ნი და აზმ´ნი * 622, გვ. 396) ძველთაგანვე მეფობის ერთი მთავარი ნიშანთაგანი იყო და სწორედ ამიტომაცაა, რომ მეფის „სკიპტრისმპყრობელი“ -ც ეწოდებოდა ხოლმე (რუის-უბნისის ძეგლისწერა: ქ´კბი II, 60 და ისტ´რნი და აზმ´ნი 706, გვ. 508).

4. „მ ა ხ ვ ი ლ ი“ (ც´ა´მ´ფსა დვ´თსი * 566, გვ. 334), რომელიც დავით აღმაშენებელმა თავის შვილს დიმიტრის მეფედ დასმის დროს „შ ე ა რ ტ ყ ა წ ე ლ თ ა“ (იქვე) და „ჯრმალი“ (ისტრ´ნი და აზ´მნი * 625, გვ.400).

აღსანიშნავია და საყურადღებო, რომ მახვილი და ხმალი ბიზანტიაში სამეფო ნიშნებად არ იყო მიჩნეული, დასავლეთ ევროპაში კი, სახელდობრ საფრანგეთში და ბრიტანიაში, ხმალ-მახვილი სამეფო სამკაულის აუცილებელ კეთვნილებად ითვლებოდა (Н. Кондаков СПБ. გვ 104). ამ მხრივ მაშასადამე მაშინდელი საქართველო დასავლეთ ევროპას უფრო უახლოვდებოდა, ვიდრე მეზობელსა და მისაბაძავად მიჩნეულ ბიზანტიას.

5. „ს ა ყ დ ა რ ი“ და „ს ა ჯ დ ო მ ი“ (ც´ა´მ´ფსა დვ´თსი * 566, გვ. 334 და ისტ´რნი და აზმ´ნი 624, გვ. 399): საყდარი იმასვე ჰნიშნავდა, რასაც შემდეგში სპარსულითგან შემოსული „ტ ა ხ ტ ი“ ჰნიშნავს, ფერხედს ასამაღლებელს, რომელზედაც მეფის „ს ა ჯ დ ო მ ნ ი“ იდგმებოდა. ამ საყდარსაცა და საჯდომებსაც სხვადასხვა სახეობის და მოყვანილობისას ხმარობდნენ.

6. „მ ე ლ ი ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს ა ჲ,“ ანუ წინ წისაძღომი ჯვარი, რომელიც თამარის პირველი ისტორიკოსის სიტყვით, იყო „მცველი და მფარველი მეფეთა“ (ის´ტრნი და აზ´მნი * 637 და 672, გვ.416 და 462), ან და „სკიპტრა და ჯაჭვ-ჭური მეფეთა“ (იქვე * 672, გვ. 464). ამ ძელი ცხორების მეფის წინ სატარებლად განსაკუთრებული მოხელე, სამღვდელო პირი, არსებობდა, რომელსაც „ჯ უ ა რ ი ს მ ტ ჯ რ თ ვ ე ლ ი“ ეწოდებოდა. მაგრამ ასეთი ჯვარი და ჯვარის მტვირთველი კათალიკოზ-პატრიარქსაც ჰყავდა.

7. „დ რ ო შ ა“ (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 637, გვ. 418 და ბევრგან სხვაგანაც) საქართველოში სხვადასხვანაირი იყო: დროშა მარტო სახელმწიფო და სამეფო-კი არ იყო, არამედ თავ-თავიან თი დროშები ამირსპასალარსა, სპასალარებს, ერისთავთ-ერისთავებსა და ერისთავებსაც ჰქონდათ.

საქართველოს სახელმწიფო დროშა, რომელსაც მაშინ „დ რ ო - თ ა ს ა მ ე ფ ო“ (ჟამთაღმწ. * 744, გვ. 566-567) ეწოდებოდა, საქართველოს უზენაესი სახელმწიფოებრივი ხელისუფლებისა და დამოუკიდებლობის სიმბოლო იყო და მემკვიდრეობით იმის ხელში გადადიოდა, ვინც პირმშოობის კანონის ძალით საქართველოს სახელმწიფო ტახტზე ავიდოდა.

გადმოცემისამებრ საქართველოს სახელმწიფო დროშა ვითომც დროშა უნდა ყოფილიყო, რომელიც მეფე ვახტანგ გორგასალს ჰონია. ამიტომ ამ დროშას „გ ო რ გ ა ს ლ ი ა ნ უ რ ი“ ეწოდებოდა. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი ამბობდა, რომ შანქორის ომში „წარემართა დავით წარმძღუანელი... დ რ ო შ ი ს ა სვიანად ჴმარებულისა ბ ა გ რ ა ტ ო ა ნ უ რ ი ს ა და უ ფ რ ო ს ღ ა გ ო რ გ ა ს ლ ი ა ნ უ რ ი ს ა-ო“ (ისტ´რნი და აზ´მნი * 671, გვ. 462). „მიეახლებოდა მეფე და მისი რაზმი [და] დ რ ო შ ა იგი გ ო რ გ ა ს ლ ი ა ნ ი“ (იქვე 674, გვ.467). ქართველი ისტორიკოსის ა რ ს ე ნ ი კ ა თ ა ლ ი კ ო ს ი ს მოწმობით ვახტანგ გურგასალის „აბჯარი და სამოსელი“ ჯერ კიდევ მე-XII ს.-შიც-კი ყოფილა დაცული (ც´ა წ´ა ნინოსი.დეკ.მუზ.გამ. გვ. 48, ქ´ლ ერის ისტ. ³, 222). ამიტომ შესაძლებელია, რომ როგორც ეს სამხედრო იარაღი და ტანისამოსი მეფე ვახტანგ გურგასლისეულად ითვლებოდა, ამგვარადვე დროშაც ინახებოდა, რომელიც იმავე სახელგანთქმული მეფის ნაქონებად იყო ცნობილი.

მაგრამ, თუ მრავალგვარი და ხანგძლივი პოლიტიკური უკუღმართობის გამო, რომელიც აღმოს. საქართველოს ვახტაგ გორგასლის შემდგომ თავს დაატყდა, ადვილი დასაჯერებელი არ არის, რომ დამოუკიდებლობის ისეთი სიმბოლო, როგორიც სახელმწიფო დროშაა, მტრების კლანჭებს გადაჰრჩენოდეს, ის ცნობა მაინც სრულ ჭეშმარიტებად უნდა ჩაითვალოს, რომ თამარ მეფის დროს და შემდეგაც საქართველოს

სახელმწიფო დროშა ბაგრატისა (ალბათ მე-II-ის) და დავით აღმაშენებლის ნაქონები დროშა იყო. თვით დავით აღმაშენებელსაც თავის უკანასკნელ ანდერძში ნათქვამი ჰქონდა: ჩემ შვილს დიმიტრის „მ ი ვ ე ც დ რ ო შ ა ჩ ე მ ი სვიანი“-ო (ქბი II, 51). ამიტომაც არის, რომ თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს ამ დროშაზე ნათქვამი აქვს: „დროშა სვიანად ჴმარებული გორგასლიანი და დავითიანი“-ო (ისტრ´ნი და აზ´მნი * 712, 516-517).

სახელმწიფო დროშას ეწოდებოდა აგრეთვე „დ რ ო შ ა სეფე “ (ჟამთააღ. * 744 და 760, გვ. 566-567 და 588). „ს ე ფ ე დ რ ო შ ა“ ორგვარი ყოფილა: ერთი იყო „დ ი დ ი დ რ ო შ ა “ (კ.გარიგ 2$_{20}$ – 18$_{374}$), რომელსაც მხოლოდ გამსაკუთრებელ შემთხვევაში მოიტანდენ ხოლმე,- მეორე კიდევ პატარა დროშა, რომელიც ალბათ სანიადაგოდ სახმარებლად იქმნებოდა. ამიტომაც უნდა იყოს, რომ ვ ა ხ ტ ა ნ გ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ს სიტყვით საქართველოში „მხედარმთავართა მათ ა ქ ვ ნ დ ი ს თ დ რ ო შ ა თვითო და მ ე ფ ე ს ა ო რ ი“ (ისტორიებრი აღწერა გვ.3). ცხადია, „დიდი დროშა“, ანუ „სეფე დროშა“ საქართველოს სახელმწიფო და ეროვნული დროშა უნდა ყოფილიყო, პატარა-კი პირადად მეფისა. სწორედ ამიტომაც არის რომ მეფის კურთხევის წესში, როდესაც სახელმწიფოს უზენაესი ხელისუფლების გადაცემა უნდა სიმბოლურედ აღნიშნული ყოფილიყო მხოლოდ ერთი დროშა იხსენიებოდა: მეფედ გამზადებულს მარტო ერთი „დიდი სამეფო დროშა“ მიუძღოდა წინ და მხოლოდ ის შექონდათ ეკლესიაში და არა ორი (მეფის კერთხ. წესი 5$_{26}$, 6$_{23}$).

დროშის ტარს „ბ უ ნ ი“ ერქვა, ანუ სრულად „ბ უ ნ ი დ რ ო შ ი ს ა“ (ჟამთააღ. * 804, გვ. 646), თვით ტილოს-კი „ა ლ ა მ ი“ ამავე ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს: თოლაქდემურ „აღვიდა ქედ და აღაბა ა ლ ა მ ი რამე ს ხ ვ ა დ რ ო შ ი ს ა“-ო (ჟამთააღ. * 864, 709). ეს ტერმინი შემდეგშიაც ჩვეულებრივ იხმარებოდა. წალენჯიხის წმინდა გიორგის ხატის 1651 წ. წარწერაში მოხსენებულია მაგ- იმერეთის გიორგის „მეფის... დროშა... შეკერილი ა ლ მ ი თ ა (B r o s s e t. Voyage Huit, rapp, 100).

„ალამი“ ქართული სიტყვა არ არის, არამედ არაბული „ალამ“-ია (და არა სპარსული, როგორც შეცდომით ს.ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს თავი ლექსიკონში აქვს ნათქვამი), რომელიც არაბულად ნიშანსა და დროშას ჰნიშნავდა. ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს სიტყვა „ალამის“ შესატყვისად ქართულად დროშის ტილოს თითქოს „ს ე მ ჴ რ ე ზ ო რ ტ ი“ უნდა ჰქრმეოდეს (იხ. ლექსიკ. „ალამი“), მაგრამ არა ჩანს, რა წყაროზეა ეს ცნობა დამყარებული.

დროშას ამას გარდა ჰქონდა „თავი“, „დ რ ო შ ი ს თ ა ვ ი“, „დ რ ო შ ი ს ბ უ დ ე“. ამავე ხატის წარწერაში იხსენიება თეიმურაზ „კახის ბატონის „დ რ ო შ ი ს თ ა ვ ი“ და „ი მ დ რ ო შ ი ს ბ უ დ ე ოქროქსოვილი სარასლისა“ (იქვე).

დროშები სხვადასხვაგვარი იყო და არის ხოლმე: ზოგს ალამი ლურსმნებით აქვს ბუნზე მიკრული, ზოგს-კი ტილო საჭიროებისაებრ მიებმება და ჩამოეშვება. საქართველოს დროშას ალამი მილურსმული-კი არა ჰქონია, არამედ მიბმული. თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს მაგ. ნათქვამი აქვს, რომ, როდესაც ქართველთა მხედრობა მეფის წინამძღოლობით ომში გაემგზავრა, „ააბეს დროშა სვიანად ჴმარებული“-ო (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 637, გვ. 418). ხელმწიფის კარის გარიგებაშიაც ნათქვამია: განცხადება დღეს რომ დარბაზობა უნდა მომხდარიყო, ამისთვის „დიდი დ რ ო შ ა ა ა ბ ა ნ “-ო (2$_{20}$).

რა ფერისა იყო საქართველოს სახელმწიფო დროშა და ალამი, მის აღწერილობა ქართულ საისტორიო წყაროებში არ მოგვეპოვება, იმიტომ რომ ყოველმა ქართველმა მაშინ ეს იცოდა და ამაზე ლაპარაკიც მეტი იქნებოდა. სამაგიეროდ უცხოელ ზოგიერთ ისტორიკოსთა და მოგზაურთა თხზულებებში შენახულია ამ საგნის შესახებ ცნობები. მე-XIII-ე საუკ. სომეხ ისტორიკოსს ს ტ ე ფ ა ნ ო ზ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს, რომელიც ქართველთა შთამომავალი იყო, ერთგან აღნიშნული აქვს, რომ საქართველოში „წესად იყო, რომ ხელმწიფის დ რ ო შ ი ს ბ უ ნ ი თ ე თ რ ი უ ნ დ ა ჰ ქ ო ნ ო დ ა, ხ ო ლ ო ა ლ ა მ ი წ ი თ ე ლ ი. ხოლო მათ (ე. ი. ორბელიანთ, რომელთაც საქართველოში ა მ ი რ ს პ ა ს ა ლ ა რ ი ს თანამდებობა ჰქონდათ

ხოლმე) ებრძანათ, რომ დროშის ბუნი წითელი ჰქონოდათ, ალამი-კი თეთრი... ხელში-კი მათ ლომისთავიანიარგანი სჭეროდათ“-ო[22].

მაშასადამე, საქართველოს სახელმწიფო დროშისათვის ორი ფერადი ყოფილა არჩეული: თეთრი და წითელი, ანუ როგორც თვით შენახული ალმის ფერი ამტკიცებს, მუქი შინდის ფერი. ამათგან თეთრი ფერადი ბუნისათვის, ანუ ასწვრივი ხაზისათვის ყოფილა განკუთვნილი. თვით ტილო-კი ერთფეროვანი იყო, სახელდობრ მუქი შინდის ფერი.

საშუალო საუკუნეების პოლონელ მოგზაურის კოტოვიჩის Itirerarium Hierosolymitanum“-ი ამტკიცებს, რომ ქართული ეროვნული დროშის ალამი სახითაც ყოფილა შემკული, მას ნათქვამი აქვს, რომ „GeorgIani... GeorgIum Martyrem (a dua et nomer sumpsere) in summa veneratione habent, et prae aliis Sanctis specialiter honorant, ac suum Patronem, lebrant: Cujus imaginem in signis militarible depictam perpetuo deferunt (I.Cotovicii itin. Hie-rosolym., Antverpiae. MDCXIX, გვ. 200). ქართველები (გეორგანები) გიორგი მთავარმოწამეს (რომლის სახელიც თავიანთთვის ეროვნულ სახელადაც-კი აქვთ შეთვისებული) უაღრეს თაყვანსა სცემდა სხვა წმინდანებზე მეტად განსაკუთრებით სცემენ პატივს, თავმფარველადაც (პატრონადაც) მიაჩნდათ (ადიდებენ) და სამხედრო დროშებზე დახატული მისი სახე ყოველთვის დააქვთ ხოლმეო.

ზემომოყვანილი ცნობის გასაგებად ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ როგორც Bartolomaeide Salignaco-ს იერუსალემის მოსვლაშია ნათქვამი, ,,natio... Georgianorum... a beato georgio nominantur, quoniam bellieosi sunt et hoe patrono utuntur... Georgiani isti quando Hierosolymam eunt peregrinatum, sultatributum non solvent, sed in Camelis, Dromedariis equis pompatricis venientes, erectic lexilijs Hierosotmam ingrediuntur... sultanus ac Turca eos valdo timent” (Itinerarium Hieros. Ant. 1522 * VIII, c, 1, იხ. M,Tamara L, Eglise Géorgianne 1910 წ. გვ. 316, შენ. [1]).

მაშასადამე ქართველებს, როგორც ეროვნებას, განსაკუთრებული უფლება ჰქონიათ, რომ თავიანთ აფრიალებული დროშებით იერუსალემში შესულიყვნენ სალოცავად. თავისთავად ცხადია, რომ ეს დროშა საქართველოს ეროვნული დროშა უნდა ყოფილიყო, ვითარცა მათი ეროვნული ნიშანი, და არა სამხედრო. რაკი კოტოვიჩმა ქართველები თავიანთი დროშებით იერუსალიმში ნახა, ამიტომ ცხადია, რომ მისი აღწერილობა ქართულ სამხედრო დროშას-კი არ ეხება, არამედ საქართველოს სახელმწიფო ეროვნულ დროშას.

ამგვარად ზემოთმოყვანილი წყაროები ცხადს-ჰყოფენ, რომ საქართველოს ეროვნული დროშის ალამზე გამოხატული ყოფილა ქართველი ერის უზენაეს მფარველად მიჩნეული წ´ა გიორგი რომელიც, როგორც ვიცით, ქართველი ხალხის აზროვნებაში ქართველთა უძლეველი, წარმართობის დროის, სარწმუნოების უზენაესი ღვთაებისა და მფარველის, მთვარის, განსახიერებაა. მაგრამ საქმე ის არის, რომ რაკი მე-XIII ს. დამლეულს ისტორიკოსს სტ. ორბელიანს საქართველოს სახელმწიფოს დროშის ალამის წ´ა გიორგის სახით მოხატულობის შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი, ამიტომ ჯერ კიდევ გასარკვევია, მე-XI-XIII ს.-შიც იყო ალამზე წ´ა გიორგის სახე გამოყვანილი, თუ ეს მერმენდელი დანართია.

---

[22] **«Զի սա.Լան էը Թագաւո.ին սպիւռակ լին.լ վառն . կարժիրան ուն.լ, Էըաժայհ.ին առցա (ორბელთა) կաըժիը ունիլ զվառ րօղին և սպիւռակ նղան՚ի հրայ հ՚ի ջրհյն առաի Թագաւոըին ՚ի կանգնիլն ունիլ ի հոին զաան առիւագլուխ»...** მოსკოვის გამოცემა 277.)

კოტოვიჩის სიტყვებითგან ჩანს, რომ მას დახატული ალამი უნახავს. წალენჯიხის წ´ა გიორგი ხატის 1651 წ. წარწერა-კი ამტკიცებს, რომ შეიძლება „შეკერილი ალამი“-ც ყოფილიყო. წარწერაში სახელდობრ იხსენიება გიორგის იმერეთის „მეფისა დრონაური დროშა-ჯვარი ხალასად შეკერილი ალმითა“ (როსე, Voyage, Huit. Rapp. 100)

საქართველოს სახელმწიფო დროშის თავის მოყვანილობის შესახებ არ მოიპოვება ცნობები. საფიქრებელია, რომ მე-XII ს. მაინც ქართულ ერონულ დროშას თავზე ჯვარი უნდა ჰქონოდა. ამას ის გარემოებაც ცხადად ამტკიცებს, რომ არაბ მემატიანის იბნ-ალასირის სიტყვით თავად მეფის დროს არზრუმის მბრძანებელს, რომელიც საქართველოს მეფის ყმად ნაფიცი იყო და მის ნაწყალობევ საპატიო სამოსლით იმოსებოდა, ქართველებმა ისეთი დროშა გააკეთებინეს, რომელსაც თავზე ჯვარი ამკობდაო (დეფრემერი. Frag. გვ. 489-490). თუ ქართველები თავიანთ ყმად-ნაფიცს ანუ ვასალს დროშის თავზე ჯვარს აანთებინებდნენ, ეს იმას ამტკიცებს, რომ ვით ქართველებსაც სახელმწიფო დროშის თავზე ჯვარი ჰქონიათ. და ეს წესი მარტო მე-XII ს-ში კი არ ყოფილა, არამედ ჯერ კიდევ მე-XVII ს-სიაც. თეიმურაზ I დროს „კახთა ბატონის დროშის თავი ბრძოლის ჯვარი“ ყოფილა (ბედიაში დაცული წალენჯიხის წ´ა გ´ის ხატის 1651 წ. წარწერა, ბროსე, Voyage, Huitiéme rap. 100). როდესაც მე-XVIII ს-ში თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის თავგამოდებული და ბრძნული მოღვაწეობის წყალობით აღმ. საქართველომ სპარსთა მონობას თავი დააღწია და კვლავ აღდგა, მეფის ბრძანებით, „გააკეთეს, ვითაც ძველად რიგი ყოფილიყო, დრო შა ოთხი (სასარდლო) ჯვარითა მოცული“-ო (პ. ორბელიანი, ამბანი ქართლისანი, ჩუბინაშვილის გამ. გვ. 383, ზ. ჭიჭინაძის გამ. გვ. 110).

8. დასასრულ საქართველოს მეფეს სახელმწიფო ბეჭედიც ჰქონდა ერთი ოქროს ამგვარ ბეჭედთაგანი, „დავით აღმაშენებლის ბეჭედად“ ცნობილი, რომელიც ნამდვილად ალბათ თამარ მეფის მამას გიორგი მე-III-ეს ეკუთვნოდა, ამ საუკუნის დამდეგამდე გელათის მონასტერში იყო დაცული (იხ. პროფ. ნ. კონდაკოვის опись парников древности в некотю храмах и монастырях Грузии 1890, გვ. 41). ბეჭდები სხვადასხვაგვარი იყო და საფიქრებელია, „დიდი სასიგლე ბეჭედი“ უნდა ყოფილიყო სახელმწიფო ბეჭედად მიჩნეული (ბეჭდების შესახებ იხ. ჩემი „ქართული სიგელმცოდნეობა, ანუ დიპლომატიკა“ წ. გვ. 70-72).

§12. საქართველოს მეფის „მართებანი“ და „განსაგებელნი“.

რის უფლება ჰქონდა საქართველოს მეფეს და რა საქმეებს განაგებდა ხოლმე იგი, ანუ როგორც მეთორმეტე საუკუნეში ჩვენი მეცნიერები იტყოდენ, „რაოდენნი საქმენი ეთხოებიან მეფობასა“.

„ჴელმწიფის კარის გარიგებ“-ის ხელთნაწერის დაზიანების წყალობით მკვლევარს ჯერ საშუალება არა აქვს ეს საკითხი მნიშვნელოვანი და შინაარსიანი ძეგლის ცნობების მიხედვით შეისწავლოს. იმ ორიოდე ცნობას გარდა, რომელიც შერჩენილია, მკვლევარი ამ საკითხის გამოსაკვლევად იძულებულია უმთავრესად მაშინდელ საისტორიო ძეგლებს და მთავრობის მიერ გამოცემულ სიახლეებს მიჰმართოს: იქაც საკმაო და საყურადღებო ცნობების პოვნა შეიძლება.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ერთი საგულისხმო მსჯელობა აქვს მეფის უფლება-მოვალეობების შესახებ: „ვინ აღრაცხნეს“ ამბობს ისტორიკოსი, „რაოდენნი საქმენი ეთხოებიან მეფობასა, რაოდენნი მართებანი და განსაგებელნი, კიდეთა პყრობანი, ნაპირთა ჭირვანი, განხეთქილებასა კრძალვა სამეფოსა წყნარობისა ღონენი, ლაშქრობათა მეცადინეობანი, მივართ ზაკვისა ცნობანი, მჴედართა განწესებანი, საერონი შიშნი, ჴელოთა და საბჭოთა სჯანი, საჭრჭლეთა შემოსავალნი, მოციქულთა შემთხუევანი და პასუხნი, მეძღუნეთა ჯეროანნი მისაგებელ შემცოდეთა წყალობითნი

წურთვანი, მსახურებელთა ნიჭმრავლობა მოჩივართა მართალნი გამოძიებანი, მოსაკითხავთა შესატყუისნი კითხვანი, სპათა დაწყობანი და ღონიერნი მიმართებანი,- და რამდენნი ვინ ამოწყუნეს სიტყჳთა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმისა“-ო. (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსა * 551, გვ. 319).

ეს საგულისხმო ნაწყვეტი გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ქ ა რ თ ვ ე ლ გ ა ნ ა თ ლ ე ბ უ ლ ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ ა შ ი სჳა-ბაასი ჰქონიათ რაოდენი საქმენნი ეთხოებიან მეფობასა, რაოდენი მართებანი და განგებელნი“. „მ ა რ თ ე ბ ა“ იმას ჰგულისხმობდა, რის გაკეთება მეფეს მართებდა, და მაშასადამე, თანამედროვე მოვალეობას უდრიდა,- „გ ა ნ ს ა გ ე ბ ე ლ ი“-ც ის იყო, რაც უნდა განეგო მეფეს. ისტორიკოსის სიტყვები ცხად ჰყოფენ, რომ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს მ ე ფ ი ს „მ ა რ თ ე ბ ა ნ ი“ და „ს ა თ ხ ო ვ ა რ ნ ი ს ა ქ მ ე ნ ი“, ა ნ უ მ ე ფ ე თ ა უ ფ ლ ე ბ ა და მ ო ვ ა ლ ე ო ბ ა ნ ი მაშინდელ ისეთ განათლებულ და ნასწავლ მწერლებსაც-კი, როგორც მაგალითად დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი იყო, ჯ ე რ კ ი დ ე ვ მ კ ა ფ ი ო დ გ ა მ ო რ კ ვ ე უ ლ ი ა რ ა ჰ ქ ო ნ ი ა თ. ეს გამოურკვევლობა ისტორიკოსის სიტყვებს ნათლად ეტყობა: „ვინ აღრაცხნის რაოდენი მართებანი და განსაგებელნი ეთხოებიან მეფობასა“-ო, გაოცებული კითხულობს ჩვენი ავტორი და ამ კითხვის კილოზევე ეტყობა, რომ მისი ჯარით მეფობის ყველა განსაგებელი საქმეების ჩამოთვლას ვერავინაც ვერ შესძლებდა. ისტორიკოსი თითონაც ცდილობს, აღნუსხოს საქართველოს ხელმწიფის მართებანი და მოვალეობანი, მაგრამ ბოლოს მისივე განცხადებით ამ საკითხის გამორკვევა სავსებით მასაც არ ძალუძს და ამის გამო ისიც ამბობს: „რაოდენნი ვინ აღმოწყუნეს იტყვითა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთა“-ო. მაშასადამე ჩვენი ისტორიკოსის სიტყვით მეფის მოვალეობანი უფსკრულსა ჰგავდა, ის ვინ უგუნური იქნებოდა, რომ ამ უფსკრულისა ძირი ეპოვნა და სიღრმე აღმოეწყო?.. უეჭველია, აქ ხელოვნურ რიტორიკოსთანაც გვაქვს საქმე, რომ ამით მეფის მართება-განსაგებელის ტვირთის მთელი სიმძიმე უფრო მკაფიოდ ეჩვენებინა მკითხველისათვის, მაგრამ მისივე ზემომოყვანილი სიტყვებითგან მაინც ერთგვარი უძლურებაც გამოსჭვივის, ეტყობა, რომ მაშინდელ მეცნიერებს ჯერ კიდევ საკმაო ძალა არ შესწევდათ, ცხოვრების მრავალ-მხრივსა და ყოველ-დღიურ შემთხვევებში რამდენიმე ერთნაირი უმთავრესი მოვლენა შეენიშნათ. ამ მხრივ დამახასიათებელია, რომ ისტორიკოსი სახელმწიფო ცხოვრების თვითეულ შემთხვევას ცალ-ცალკე ასახელებდა და, ეტყობა, ფიქრადაც არ მოსდიოდა რამდენიმე ერთგვარი მოვლენა ერთად აღენიშნა. ზემომოყვანილ ნაწყვეტში ის მაგ. სხვადასხვა სახელით ერთსადაიმავე საგანზე ლაპარაკობს: განხეთქილებათა კრძალვანი, სამეფოსა წყნარობისა ღონენი, მთავართა ზაკვისა ცნობანი, საერონი შიშნი, შემცოდეთა წყალობითნი წურთვანი და მსახურებელთა ნიჭმრავლობანი. ჩვენთვის ეხლა, რასაკვირველია, ცხადია, რომ მთავართა ზაკვის გაგებისათვის და სამეფოს დაწყნარებისა და მშვიდობიანობის დასამყარებლად ღონისძიების ხმარება ერთსადაიმავე საგანს, სახელდობრ სამეფოს განგებას შეეხება. რომ მეფე იმის ცდაში იყო, რომ თავის სამფლობელოში მყუდროება ჩამოეგდო, უეჭველია იგი „შემცოდე“ მეამბოხეებს დასჯიდა, ხოლო ერთგულ მოყმეებს წყალობას გაუმრავლებდა. იმავე ნაწყვეტში ისტორიკოსი სამ სხვადასხვა ალაგას სამხედრო, ანუ სალაშქრო საქმეებზე ლაპარაკობს: მაგ., ლაშქრობათა მეცადინეობანი, მხედდართა გამწესებანი, სპათა დაწყობანი და ღონიერნი მიმართებანი, ყველა ეს საზრუნავი სამხედრო საქმეებს შეეხება და ეხლა, რასაკვირველია, თვითოეული კერძო სალაშქრო მეცადინეობის ვარჯიშობის ჩამოთვლას არ დაიწყებდა, არამედ მხოლოდ ზოგადად აღნიშნავდა „სამხედრო საქმეებიო“. იგივე უნდა ითქვას საერთაშორისო საქმეების შესახებაც. ისტორიკოსი აქაც ერთსადაიმავე საგანზე რამდენჯერმე ლაპარაკობს: მოციქულთა შემთხვევები და პასუხნი, მეძღუნეთა ჯეროანნი მისაგებელნი და მოსაკითხავთა სატყვისნი

მოკითხვანიო. ერთი სიტყვით, ეტყობა, რომ მაშინ პათეთიკურ მსჯელობას ჯერ კიდევ არა ჰქონია ფეხი მოკიდებული.

თუმცა ზემომოყვანილ ნაწყვეტში მეფობის „მართებანი“ და განსაგებელნი საქმეები ხეირიანად და თანამედროვე მოთხოვნილების შესაფერისად ვერ არის ჩამოთვლილი, მაგრამ მაინც საყურადღებოა, რათგან ამ ნაწყვეტის საშუალებით მკვლევარს შეუძლიან დაახლოებით მაინც გამოარკვიოს, თუ რა შეადგენდა საქართველოს მეფის უფლება-მოვალეობას. სახელმწიფო წესწყობილება უეჭველია წინათ რიგიანად იყო ჩამოყალიბებული, მაგრამ, როგორც „დარბაზის წესისა“ და მეტადრე „ჰელმწიფის კარის გარიგებ“-ითგან ჩანს მე-XII ს-ში ქართულმა იურიდიულმა შემოქმედებამ ახლად შექმნილი დიდი სახელმწიფოს წესწყობილებისა და ორგანოების უფლება-მოვალეობათა მკაფიოდ ჩამოყალიბებაც შეძლო. ამიტომ თანამედროვე მკვლევარსაც აქვს საშუალება მეფის უფლებანი შეისწავლოს.

სამ ზემოდასახელებულ, – ს ა გ ა მ გ ე ო, ს ა მ ხ ე დ რ ო და ს ა ე რ თ ა შ ო რ ი ს ო,- საქმეების გარდა, ხელმწიფის განსაგებელ საქმის ჯგუფს ეკუთვნოდა აგრეთვე „ს ა ჭ უ რ ჭ ლ ე თ ა შ ე მ ო ს ა ვ ა ლ ნ ი ან უ ს ა ფ ი ნ ა ნ ს ო ს ა ქ მ ე ე ბ ი,-- „მ ო ჩ ი ვ ა რ თ ა მ ა რ თ ა ლ ნ ი მ ო ძ ი ე ბ ა ნ ი“, ან უ მ ა რ თ ლ მ ს ა ჯ უ ლ ე ბ ა,-- და ს ა ჴ ე ლ ო და ს ა ბ ჭ ო თ ა ს ჯ ა ნ ი“, ან უ გ ა ნ გ ე ბ ი ს ა და ს ა კ ა ნ ო ნ მ დ ე ბ ლ ო მ ო ღ ვ ა წ ე ო ბ ა. იქ სრულებით არ არის საეკლესიო საქმეები, მაგრამ ესეც ისტორიკოსს აქ, რასაკვირველია, შემთხვევით უნდა ჰქონდეს გამოტოებული.

ცხადია, მეფეს პირადად ყველა საქმის განგება არ შეეძლო. მართვა-გამგეობის მართვის გასაადვილებლად მას ორგანოები და თანამშრომლები ჰყავდა, მაგრამ რაკი მოხელეების და ვაზირობის უფლება-მოვალეობის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი (იხ. აქვე II, თავი მეორე, გვ. 108-217), იმიტომ ამ საგანზე აქ აღარაფერია თქმული.

უკვე აღნიშნული გვქონდა (იხ. აქვე II, 1, გვ. 117), რომ საქართველოს მეფე „ქუეყანათა“ და „ნათესავთა“, ანუ ქვეყნისა და ცხოვრებთა „მ ფ ლ ო ბ ე ლ ა დ“ ითვლებოდა. იგი იყო „მ ჴ ვ დ რ ი“ მ ე ფ ო ბ ი ს ა, „უ ფ ა ლ ქ უ ე ყ ნ ი ს ა გ ა ნ გ ე ბ ა ს ა“ და „გ ა მ გ ე ბ ე ლ ი მ ე ფ ო ბ ი ს ა“. დავით აღმაშენებელსაც აქვს თავის უკანასკნელ ანდერძში ნათქვამი: „მე წარვედ წინაშე მსაჯულისა (ე. ი ღმრთისა) მისისაებრ გ ა ნ მ გ ე ბ ე ლ ი მ ე ფ ო ბ ი ს ა“-ო (ქ´კბი II, 51). მეფის კურთხევის დროსაც მაკურთხეველი მღვდელმთავარი ხმა-მაღლა აცხადებდა, რომ ის „განიჩინების... ე რ ს ა და ს ა მ ე ფ ო ს ა მ ა ს ზ ე დ ა მ ე ფ ე თ ა მ ე ფ ე დ“ (გვ. 7). მაშასადამე მას ეკუთვნოდა სახელმწიფოს, როგორც მიწა-წყლის, ტერიტორიის, ისევე „ერის“, ე. ი მოსახლეობის მართვა-გამგეობის უზენაესი უფლება.

თუმცა მეფე „ქუეყანათა“ მფლობელად ითვლებოდა, მაგრამ ეს იმას-კი არ ნიშნავდა, ვითომც მაშინ მეფე მთელ საქართველოს მესაკუთრედ ყოფილიყოს მიჩნეული და „მთელი მიწა-წყალი მის საკუთრებად“ ყოფილიყოს აღიარებული, როგორც ამას ამტკიცებდა დ. კ ა რ ი ჭ ა შ ვ ი ლ ი თავის თხზულებაში „საქართველო მეთორმეტე საუკუნეში“ (გვ. 8). რასაკვირველია არა: აქ პოლიტიკურ მფლობელობაზეა ლაპარაკი და არა კერძო მფლობელობის უფლებაზე.

მე-X–XI საუკ. თხზულებებითგანაც ჩანს, რომ, თუ ამაზე ადრე არა, ამ დროს მაინც უკვე იცოდენ, რომ სახელმწიფო კერძო სამფლობელო და ქონება არ იყო: სახელმწიფოსა და მეფის საკუთრებას ერთმანეთისაგან მაშინაც არჩევდენ. იქ, სადაც მემატიანე ქუთაისის საყდრის კურთხევის ამბავს მოგვითხრობს, მას მაგ. ნათქვამი აქვს: ბაგრატმა „შემოკრიბნა მახლობელნი ყოველნი ჴელმწიფენი, კათალიკოზნი, მღუდელთმოძღვარნი... და ყოველნი დიდებულნი ზემონი და ქუემონი მ ა მ უ ლ ს ა და ს ა მ ე ფ ო ს ა მისაა მყოფნი“-ო (მ´ტნე ქ´ჲ * 471-472, გვ. 245). შემდეგ ისტორიკოს მოთხრობილი აქვს, რომ ბაგრატის სიკვდილის შემდგომ „მეფე იქმნა ძე მისი გიორგი და... ეუფლა ყოველსა ს ა მ ე ფ ო ს ა და მ ა მ უ ლ ს ა თჳსსა“-ო (იქვე * 473, გვ. 246-7). ხოლო იმავე ხელმწიფის სიკვდილის გამო მწუხარების შესახებ ნათქვამია: „დაუტევა გლოვა და მწუხარება ყოველთა მკჳდართა მ ა მ უ ლ ი ს ა და

სამეფოსა მისისათა“-ო (იქვე * 479, გვ. 253). დასასრულ გიორგის გარდაცვალების შემდგომ „მეფე იქმნა ბაგრატ ყოველსა მამულსა და სამეფოსა მისსა ზედა“-ო (იქვე * 481, გვ. 154). ზემომოყვანილი ამონაწერების დედააზრის გასაგებად უნდა გათვალისწინებული გვქონდეს, რომ იქაც „მამული“ სრულებით კერძო საკუთრების მნიშვნელობით არ არის ნახმარი ისე, როგორც ეხლა (და დიდი ხანია უკვე) „მამული“ გვესმის, არამედ იმას ჰგულისხმობდა, რომ ამ მეფეთა მამებს სამფლობელო-საბრძანებელი ჰქონდათ, ე. ი მემკვიდრეობით მიღებულ სამეფოს. საქართველოს სწრაფმა პოლიტიკურმა ზრდამ მე-XI–XII სს-ში საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრები გააფართოვა და ამის წყალობით ერთის მხრივ იყო სამეფო და „მეფობაჲ მამული“. მეორეს მხრივ, ახლად-მოგებული“. დავით აღმაშენებელს თავის უკანასკნელ ანდერძში აღნიშნული აქვს: ღმერთმა „ესერა მიმიწოდა მე და უწოდა მაგას (ე. ი მის ძეს დიმიტრი I-ს) მეფობაჲ მამული და ახლად-მოგებული ღვაწლითა ჩემითა და თქუენითა“-ო (ქ´კბი II, 510) ყველა ამ მოყვანილი მაგალითებითგან ჩანს, რომ მე-XI–XII საუკუნეში ესმოდათ, რომ მამული სხვაა და სამეფო კიდევ სხვაა. მით უმეტეს ეცოდინებოდათ, რომ სამეფო ხელმწიფის კერძო საკუთრება და მამული არ იყო, იმდროინდელი ძეგლების კითხვის დროს უნდა გვახსოვდეს, რომ „მამულ“-ს მაშინ მერმინდელისაგან განსხვავებული მნიშვნელობა ჰქონდა. მეფეს რასაკვირველია თავისი კერძო საკუთრებაც, მამულიც, ჰქონდა, მაგრამ სამეფო მისი კერძო საკუთრება არ იყო.

ერთი წინადადებითგან, სადაც ნათქვაზმია: მოიწია ბაგრატის დედა „მარიამ დედოფალი მამულსა ძისა თჳსისასა ქუეყანასა ტაოსა“-ო (მ´ტნე ქ´ჲ * 482, გვ. 257), ჩანს, რომ საქართველოს მეფეების „მამულ“-ად ტაო ითვლებოდა, რაკი ისინი თავდაპირველად ტაო-კლარჯეთის ბაგრატუნიანები იყვნენ.

ბაგრატ მე-III-ითგან მოყოლებული აბხაზთა სამეფო სახლის მემკვიდრეებადაც ქცევის წყალობით, საქართველოს მეფეებს, „მამული“ ლიხთ-იმერეთშიაც, აფხაზეთშიაც უნდა ჰქონოდათ.

ამგვარად, თუმცა იმდროინდელი სიგლეების მეტისმეტი სიმცირის გამო ჯერჯერობით ძნელი სათქმელია, თუ რამდენად მკაცრად იყო საზღვარი გატარებული მეფის პირად უძრავ ქონებასა და სახელმწიფო ქონებას შორის, მაგრამ ამ ორ ცნებათა შორის განსხვავების შეგნება რომ მაშინაც არსებობდა, ეს ცხადია. ამაზე მეტის თქმა შეიძლება: მაშინ თვით სამოხელეო წესწყობილებაშიაც მეფის პირადი მოთხოვნილებისა და შინაური ყოფა-ცხოვრებისათვის განკუთვნილ მოხელეებს სახელმწიფო წესწყობილების ფუნქციების ასასრულებლად განკუთვნილი მოხელეებისგანაც არ ჩევდნენ. „ქართ. სამართლის ისტორი“-ის მე-II წიგნის პირველ ნაწილში, მოხელეობაზე საუბრის დროს, აღნიშნული ჰქონდა, რომ მოხელენი ორ მთავარ ჯგუფად იყოფოდნენ: ერთ ჯგუფს დარბაზის კარსა მყოფი მოხელეები შეადგენდენ, მეორეს საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეები ეხლა, აქ უნდა აღნიშნულ იქნეს, რომ დარბაზის კარსა მყოფნი მოხელენი თავის მხრით ორი განსხვავებული ჯგუფისაგან შესდგებოდენ, ან უკეთ რომ ითქვას, ორ განსხვავებულ ჯგუფად განიყოფებოდენ. ერთი მათგანი სახელმწიფოს ემსახურებოდა, მეორე ჯგუფი პირადად მხოლოდ მეფეს, მის კერძო ყოველდღიური ყოფა-ცხოვრების მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად იყო განკუთვნილი.

თამარ მეფის ისტორიკოსს დასახელებული აქვს თანამდებობა „მსახურთ-უხუცესობა ჴელ-შინაური“ (ის´ტრნი და აზ´მნი * 656, გვ. 442) და „შინაური ეჯიბი“ (იქვე * 651, გვ. 437): თამარ მეფე „გზავნიდის ოდისმე შინაურსა ეჯიბს

ა და მესტუმრესა“-ო. ამავე ავტორს ერთი საზეიმო, დიდი დარბაზობის აღწერილობაში მოხსენებული აქვს, რომ სადარბაზოდ მოსულ შარვან-შაჰს თვით იმ „კარვის კარსა“, სადაც დარბაზობა იყო მაშინ მოწყობილი, მიეგებენ „ჴელისუფალნი“ და შ ი ნ ა უ რ ნ ი“-ო (იქვე *669, გვ. 459). აქითგან ცხადი ხდება, რომ მსახურთ-უხუცესსა და ეჯიბს გარდა „ჴ ე ლ-შ ი ნ ა უ რ ი“, ანუ მარტივად „შ ი ნ ა უ რ ი“ მოხელენი ლომად უნდა ყოფილიყვნენ: ამიტომაც არის, რომ ისტორიკოსი მათზე მრავლობითად ლაპარაკობდა, „შ ი ნ ა უ რ ი“-ო. „კ. გარიგება“-შიც მოხსენიებულია „შ ი ნ ა უ რ ი დ ა რ ბ ა ზ ი ს ე რ ი“ (13279), რომელსაც მოძღვართ-მოძღვარი დარბაზობაზე უნდა მიეწვია და მოეყვანა.

ამ ტერმინის გარდა, საისტორიო ძეგლებში გვხვდება ამ თვალზასრისით საყურადღებო ტერმინი „ს ა კ უ თ ა რ ი“ და „ს ა კ უ თ ა რ ნ ი“. თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს ყუთლი-არსლან დასის მოძრაობის აღწერილობაში ნათქვამი აქვს, რომ თამარ მეფის „თ ა ნ ა მ ზ რ ა ხ ვ ე ლ მ ყ ო ფ ე ლ მ ა ნ ერთგულთა და ს ა კ უ თ ა რ მისთამან, შეიპყრა ყუთლუ-არსლანი მეჭურჭლეთ-უხუცესი“-ო (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 629, გვ. 407). ეს ტერმინი სხვა ძეგლებში გვხვდება. რაჟდენის წამებაში მაგ. ნათქვამია: რაჟდენი იყო „მავართაგანი და ს ა კ უ თ ა რ თ ა შ ო რ ი ს სპარსთა მეფისათა წარჩინებულ“, ხოლო ვახტანგ გორგასალმა რაჟდენი საქართველო ს ა კ უ თ ა რ და თანამზრახველ ყო“-ო (წამებაჲ რაჟდენისი, იხ. Оп рукю церкю музю III, 132 და153).

მაშასადამე საქართველოში ყოფილან „ს ა კ უ თ ა რ ნ ი“ „შ ი ნ ა უ რ ნ ი“, ან „ჴ ე ლ-შ ი ნ ა უ რ ნ ი“, რომელნიც მეფის პირად საკუთარი მოხელეები იყვნენ და რომელთა ხელისუფლების ასპარეზზე მეფის შინაურ სამსახურს არ სცილდებოდა. როგორც „მამული“ და „სამეფოს“, ისევე დარბაზის კარს მყოფ ხელისუფალთა და „ჴელ-შინაურ“, ანუ „საკუთარ“ მოხელეთა ცალკე არსებობა და განსხვავების გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ მ ა შ ი ნ დ ე ლ ი ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ს ა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო წ ე ს წ ყ ო ბ ი ლ ე ბ ა კ ე რ ძ ო-უ ფ ლ ე ბ რ ი ვ ს ა ფ უ ძ ვ ე ლ ზ ე-კ ი ა რ ა, ა რ ა მ ე დ ს ა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო ე ბ რ ი ვ შ ე გ ნ ე ბ ა ს ა და ს ა მ ა რ თ ა ლ ზ ე ი ყ ო დ ა მ ყ ა რ ე ბ უ ლი.

რასაკვირველია, ამ შემთხვევაშიაც უნდა გათვალისწინებული გვქონდეს, რომ ზოგი საკუთარი და ხელშინაური მოხელეთაგანის სამოქმედო ასპარეზი მეფის შინაურ სამსახურსაც შეიძლებას გადასცლებოდა და სახელმწიფო სამსახურის სარბიელზედაც წილი სდებოდა რაკი ხელშინაურ მოხელეთა შორის ზოგი მეფესთან ხშირი, უშუალო დამოკიდებულების გამო და მისდამი რწმუნებულ სამსახურის თვისების წყალობით მეფესთან დაახლოებულ პირად ხდებოდა, ამიტომაც ბუნებრივად შინაური ცხოვრების გარეშეც გავლენა უნდა მოეპოვათ. ასეთი ხელშინაური მოხელეების მდგომარეობა შუალედი იყო და მათი მოღვაწეობაც ორივე ასპარეზის შემაერთებელი ხდებოდა. თავდაპირველად მაგ. საწოლის მწიგნობარი უეჭველია მეფის საკუთარ და ხელშიანურ მოხელეთაგანი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მე-XII–XIII სს-ში ის ამასთანავე მწიგნობართ-უხუცესის თანაშემწედ ითვლებოდა და ამნაირად მისი მოღვაწეობის ასპარეზი სახელმწიფო სამსახურთანაც იყო მჭიდროდ დაკავშირებული.

რასაკვირველია, მეფეს მართვა-გამგეობის ყველა ზემოაღნიშნულ საქმეებში ერთნაირი უფლება არ ჰქონდა. საეკლესიო სფეროში მაგ. მისი ხელისუფლების თვისება სხვანაირი იყო, ვიდრე სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის სხვა დარგებში. ამიტომ ეს საკითხი სათითაოდ ინდა იქმნეს განხილული.

პირველად უნდა განხილული იყოს დამოკიდებულება მეფესა და ეკლესიას შორის.

I. საერთოდ ქართული ეკლესია საერო ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებელი იყო, მაგრამ ზოგ საკითხში სახელმწიფო ხელისუფლებას და მეფეს საეკლესიო საქმეებშიც მიუწვდებოდა ხელი.

1. საეკლესიო კრებას მაგ. ჩვეულებრივ მეფე იწვევდა ხოლმე. გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს სიტყვით, გუარამმა, დიდმა მამფალმა, „ბ რ ძ ა ნ ა შ ე კ რ ე ბ ა ჲ ეპისკოპოზთაჲ და უდაბნოჲსა

მამათაჲ“ (ც´ჲ გ´გლ ხნ´მ-ილსჲ, გვ. მე) არსენის კათალიკოზად მსწრაფლ არჩევის საკითხის განსახილველად. რუის-ურბნისის 1103 წ. საეკლესიო კრებაც „შ ე მ ო კ რ ბ ა ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ა კეთილად მსახურისა და ღთ´ივ-დაცულისა მ ე ფ ი ს ა ჩუენისა დ ა ვ ი თ აფხაზთა და ქართუელთა, რანთა და კახთა მეფისათა“-ო (ძეგლის-წერა, ქრკ´ბი II. 56). ქართველ-სომეხთა საპაექრო კრების მოწვევისთვისაც სომეხთა სამღვდელოების წარმომადგენლებმა მეფე დავითს მიჰმართეს და „მოაკსენეს, რათამცა ყოს ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ა მ ი ს ი თ ა კ რ ე ბ ა“ (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსი * 558, გვ. 326). თამარის დროსაც თვით თამარ მეფემ „ი ნ ე ბ ა რ ა თ ა ი ქ მ ნ ე ს“ საეკლესიო კრებაზე „შ ე ყ რ ა და გ ა მ ო რ ჩ ე ვ ა“ და კიდევაც „შ ე მ ო კ რ ი ბ ნ ა ყ ო ვ ე ლ ნ ი სამეფოსა თჳსისა მღუდელთმთავარნი, მონაზონნი და მეუდაბნოენი, კაცნი მეცნიერნი სჯულისა საღმრთოსანი“ (ბ ა ს ი ლ ი ეზოს-მოძღვარი, თამარის მეორე ისტორიკოსი). ასე იყო ჩვეულებრივ.

მაგრამ დიდი შეცდომა იქნებოდა, თუ ამისდა მიხედვით დავასკვნიდით, თითქოს საეკლესიო კრების მოწვევის უფლება ყოველთვის მხოლოდ მეფეს ეკუთვნოდა. საისტორიო ძეგლებში არაერთი ისეთი ცნობა მოიპოვება, რომლებითგანაც ჩანს, რომ ქართველ სამღვდელოებას მეფის დაუკითხავადაც შეეძლო, სწორედ თვით მეფის წინააღმდეგაც, შეკრებილიყო. ასეთი თვისებისა იყო მაგ. საეკლესიო კრება გიორგი მე-III-ის დროს (ქრკ´ბი,I, 165).

მეფის წინააღმდეგვე იყო მიმართული 1263 წ. ახლო დროის საეკლესიო კრების დადგენილება და უეჭველია მეფის ნებადაურთველადვე იქნებოდა შეყრილი (იხ. ჩემი „ქართ. სამ. ისტ.“ I 46-50, ქრ´კბი II, 164-166 და საისტ. მოამბე 1925 წ. წიგნი I, 219-224).

ჩვეულებრივ-კი, როცა ეკლესიასა და მთავრობას შორის უთანხმოება არ არსებობდა, საეკლესიო კრების შეყრის ბრძანების გამომცემელი მეფე იყო ხოლმე. რასაკვირველია, უმეტეს შემთხვევაში აქაც მეფე მხოლოდ თვით სამღვდელოების სურვილს ახორციელებდა ხოლმე, მაგრამ ზოგჯერ თაოსნობაც მეფისა იყო და თვით მეფევე აცხადებდა, თუ რა და რა საკითხი უნდა ყოფილიყო განხილული და რა იყო გადასაწყვეტი. რუის-ურბნისის 1103 წ. კრება დავით აღმაშენებელმა შეკრიბა „პ ი რ თ ა თ ჳ ს“, ანუ საკითხთათვის, „რომელნი ქუემო მოჴსენებულ არიან“-ო (ქრონ. II, 56), თამარ მეფემაც განსაზღვრული მიზნით მოიწვია კრება. ამნაირადვე მოიქცა გურგენ მამფალიც.

შეყრილი სამღვდელოებისა, ერისა და სჯულისმეცნიერთა საეკლესიო კრებას თვით მეფე ხსნიდა და შეკრებილთ შესაფერისი სიტყვით მიჰმართავდა ხოლმე, რომელშიაც აცხადებდა კიდეც, თუ რა აზრით იყო მოწვეული საეკლესიო კრება და რადარა საკითხი იყო განსახილველი. ასე მოიქცა გურგენ მამფალი (გრიგოლ ხანძ. ც´მვ), ამნაირადვე გახსნა კრება თამარ მეფემა (ბ ა ს ი ლ ი ეზოსმოძღვარი).

სხვა დროსაცა და ჩვეულებრივაც თავმჯდომარეს, რომელსაც მაშინ „კ რ ე ბ ი ს წ ი ნ ა მ ძ ღ ვ ა რ“-ს (თამარის მეორე ისტორიკოსი) ეძახდენ, მეფე ჰნიშნავდა ხოლმე, როგორც მაგალითად თამარ მეფე მოიქცა (იქვე), თუ სხვაფრივ იყო, ძეგლებითგან არა ჩანს, მაგრამ უეჭველია, ნორმალურ პირობებში თავმჯდომარედ კათალიკოზი იქმნებოდა. რაკი კრება დაიწყებოდა, მეფეს უკვე არავითარი უფლება არ ჰქონდა სჯა-ბაასში მონაწილეობა მიეღო. მეფეები საეკლესიო კრებისაგან მხოლოდ წამოყენებული საქმეების „გ ა მ ო ძ ი ე ბ ა ს ა ი კ ი თ ხ ი ა ნ და ი თ ხ ო ი ა ნ ს ი ტ ყ ჳ ს ა გ ა მ ო ც ხ ა დ ე ბ ა ჲ“ (გრიგოლ ხანძ. ც´ა მზ). მხოლოდ გადაწყვეტილება, „სიტყვა“ უნდა შეეტყობინებინათ და, თუ საჭირო იქნებოდა მეფისა და მთავრობის შველა, მაშინ იგი სიტყვას „საქმედ“ აქცევდა.

ამგვარად საეკლესიო კრებას განგების ხელისუფლება ჰქონდა, მეფეს კიდევ აღმასრულებელი. ბ ა ს ი ლ ეზოს-მოძღვარს მაგ. აღნიშნული აქვს, რომ წარმოთქმული

სიტყვის შემდეგ „ჯდა უკვე თამარ მცირედ ჟამ შორის მათსა, მერმე მოიღო კურთხევა მათგან და წარვიდა პალატად თჳსად“-ო.ხოლო თუ რომელიმე მეფე კრების სჯა-ბაასში ჩაერეოდა, მაშინ მას, როგორც გურგენ მამფალს, ისე მოაგონებდნენ, რომ მეფეს უფლება არა აქვს საეკლესიო კრებაში მონაწილეობა მიიღოს და „შჯულის მოძღურებასა იკადრედეს“-ო (გ. მერჩული ც´ჲ გგ´ლ ხნძ´თჲ გვ. ბზ).

თუმცა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ თამარ მეფის დროს „მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისა და ყოვლისა საეკლესიოსა განგებისასა დ არბაზის კარით მიიღებდიან, ვითარცა კანონსა უცდომელსა და ყოვლად შუენიერსა და დაწყობილსა კეთილწესიერებასა ლოცვასა და მარხვისასა“-ო (ც´ მ´ფსა დ´ვღსი * 553, გვ. 320), მაგრამ უეჭველია, ამ ავტორის ცნობა მეტად გაზვიადებული უნდა იყოს: ცხადია, რომ შეუძლებელი იყო საქართველოს საყდრებს „ყოველი საეკლესიო განგება“ სამეფო დარბაზითგან მიეღოთ. აქ მას ალბათ რამდენიმე კერძო შემთხვევა ზოგად მოვლენად გაუხდია. ვინც იცის, რამდენად დამოუკიდებელი იყო მაშინ სამღვდელოება, ის ადვილად მიხვდება, რომ ამ კერძო შემთხვევაშიაც, უეჭველია, საქმე უმაღლესი საეკლესიო მთავრობის ნებადაურთველად არ იქნებოდა გაკეთებული.

2. საეკლესიო კრებების დადგენილების ასრულებას გარდა, მეფე და მთავრობა მოვალე იყო სამღვდელოების ზოგიერთი სხვა განაჩენიც განეხორციელებინა. როცა ვისმე ეკლესია შეაჩვენებდა და დაჰკრულავდა, მაშინ ის სასჯელი, რომელიც „შეჩვენებულ“-თათვის დაწესებული იყო, მეფეს უნდა გადაეხდეინებინა. მეფეს უფლება არა ჰქონდა განესაჯა, სამართლიანი, ან საბუთიანი იყო ეკლესიის განაჩენი, თუ არა: იგი მხოლოდ ამ განაჩენის „სრულმყოფელი“, აღმასრულებელი იყო. 1263 წ. ახლო დროის საეკლესიო კრება მოწმობს რომ ყოველთვის როცა „ვინცა-ვინ დაკრულვილა რაჲთაცა მიზეზითა და საქმითა“, მეფეთა „მიერცა შერისხულა, მამული დასჭირვია და ლაშქართა შინა არა შეშუებ ულა“-ო (იხ. ამ კრების ძეგლი, ქრ´კბი II, 165 და „საისტ. მოამბე“ 1925 წ., წიგნი I, 221). მაშასადამე საეკლესიო „დაკრულვა“-ს სამოქალაქო სფეროშიც „შერისხვა“ მოსდევდა, რომელიც ადამიანის მოქალაქეობრივ უფლებათა ჩამორთმევას წარმოადგენდა და მამულის წართმევითა და სამხედრო სამსახურითგან გაძევებით, თუ ის მანამდე უკვე მსახურობდა, ან „ლაშქართა შინა“ შეუშვებლობით გამოიხატებოდა, თუ ის ჯერ სამსახურში არ იყო.

უნდა აღინიშნოს, რომ თუმცა მეფის საეკლესიო სფეროში ჩაურევლობა და მხოლოდ აღმასრულებელი ხელისუფლების მქონებლობა მტკიცე დებულება იყო, მაგრამ ეს თეორიული დებულება ცხოვრებაში არა ერთხელ დარღვეულა, რის რამოდენიმე მაგალითი თავის თავის ადგილას დასახელებულიც გვქონდა (იხ. აქვე II, 2, გვ. 13-23, 130-132 და 147-150).

II. საქართველოს მეფის უზენაეს უფლებად სამართლის დადება და ქმნა, ანუ კანონმდებლობა და უზენაესი მართლმსაჯულება შეადგენდა. მაგრამ მარტო თითონ მეფეს საქართველოში არას დროს ახალი კანონი არ დაუდვია, არამედ ყოველთვის დარბაზის ერთთა თანამშრომლობითა და განჩინებით. ბაგრატ კურაპალატის საამართლის წიგნი, მაგალითად, „პირველად... მეფეთ-მეფისა ბრძანებითა და მერმე ეპისკოპოზთა დიდებულთა დააზნაურთადა ჭკვიანთა კაცთა მეფეთა წინაშე ერთ ბამად გაჩენილი“ იყო (ათაბაგ ბექა და აღბუღას სამართლის წიგნი, 99, ჩუბინაშვილის ქრესტომათია 1863 წლისა, გვ. 226). „ძეგლის დადება“-დ წოდებული მთიულთათვის განკუთვნილი სამართლის წიგნის შედგენის შესახებაც გიორგი მე-V-ე ბრწყინვალე თვითვე მოუთხრობდა მკითხველს: „შემოვედით ქალაქსა და შემოვიტანეთ თემისა და თემისა ერის თავნი და ჴევისთავნი და ჴევისბერნი და ჰეროვანნი, დავსხედით და

დავსვით წმიდა მეუფე და ქართლის კათალიკოსი ეფთჳმი, დავსხით ვაზი რნი და ეპისკოპოსნი და მოურავნი“ და „ეს განაჩენი დავდევით“-ო (ძეგლისდება, შესავალი). მაშასადამე ეს ძეგლიც იმავე წესით დარბაზის გაფართოებულ საგანგებო სხდომაზე „ერთბამად“ არის შედგენილი.

ეს წესი მე-XVIII ს–შიაც-კი იყო დაცული და ვახტანგ მე-VI-ესაც თითონვე ეს გარემოება აღნიშნული აქვს: „ნურავინ ჰგონებთ, რამეთუ თჳთ თავით თჳსით რასამე ვჰყოფდეთ“-ო, „არამედ თანაყოლითა და მოწმებითა მღვდელმთავარისა... ძმის ჩვენისა ბატონისშვილისა კათალიკოსის დომენტისითა, აგრეთვე თანადგომითა არაგვის ერისთვის შვილის, მთავარ ეპისკოპოსის გრიგოლისა და სხვათა მიტროპოლიტ-ეპისკოპოზ-წინა მძღუართ და საღთოთაგანთა, დამოწმებითა და თანაზრახვითა მუხრანის ბატონის ერეკლეთი და სახლის ჩვენისა ხუცისა პაპუათი, არაგვის ერისთვის გიორგითა, ქსნის ერისთავის დავითისითა, ორბელიძის სარდლის ლუარსაბითა, ამირახორის ავთანდილით, მდივანბეგისერასტითა, სხვათა ყოველთა დარბაზისერთა ჩვენთათა და კითხვითა ჴუათამყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთათა გამინეთ და დავწერეთ-“ო (სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა, შესავალი, ჩუბინაშვილის ქრესტომათიის I-ი გამოც. გვ. 395).

მაშასადამე საქართველოს მეფე სამართლის წიგნს, ანუ კანონებს მარტო თვითონ-კი არ ადგენედა და მხოლოდ თავის სახელით-კი არ აცხადებდა, არამედ დარბაზის, ან საკანონმდებლო კრების „თანადგომითა და თანაზრახვითა“ „ერთბამად“.

2. საქართველოს მეფის უფლებას, როგორც აღნიშნული გვქონდა, მართლმსაჯულება, ანუ „მოჩივართა მართალნი გამოძიებანი“-ც შეადგენდა. რასაკვირველია, როცა ისტორიკოსი ამბობდა მეფის „მოჩივართა მართალნი გამოძიებანი“ ეკითხებოდაო. ეს იმასა ნიშნავს, რომ მეფე უზენაეს მსაჯულად ითვლებოდა. მისი წამდაუწუმ, წვრილმანი საჩივრებით შეწუხება არ იქნებოდა, ამისათვის განსაკუთრებული მოსამართლეები იყვნენ დაყენებულნი. მაგრამ აქაც ყოველთვის, როცა რთული და ძნელი გასარჩევი საჩივარი იყო ხოლმე, მეფე საქმეს მარტო თითონ კი არ აჩევდა, არამედ დარბაზის წევრთა თანადგომითა და თანაზრახვით. მაგალითად, ოპიზასა და მიჯნაძორის მონასტრების მამულის გამო ცილობის გასარჩევადაო, ამბობს მეფე ბაგრატ IV: „შეიკრიბენ კარსა დარბაზისა ჩუენისასა მღვდელმოძღუარნი, ერისთავთ-ერისთავნი, ერისთავნი და ყოველთა ჴევთა ზემოთა და ქუემოთა აზნაურნი, მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი, და დავხსენით წინაშე ჩუენსა... და სამართლად ესე გაიგონეთ“-ო (ს´ქს სძვ´ლნი I, 3 და შიომღ. საბ. 8).

მაგრამ ეს უმაღლესი მოსამართლეობაც მეფის ხელში მხოლოდ მე-XII-ე საუკუნემდე იყო. ძველი წესი დავით აღმაშენებლის დრომდე მოქმედებდა, ხოლო დავითმა მართმსაჯულებას ახალი გზა გაუკვლია. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ჩვენი სამართლის ამ თვალსაჩინო წარმატებისა და გაუმჯობესების ამბავს ამნაირად მოგვითხრობს: „სლვათა შინა თჳსთა სამეფოთასა სიმრავლითა სპათათა და სიმალითა სვლათათაო-ო მეფეს „ვერ ადვილად მიემთხუეოდიან მოჩივარნი და დაჭირვებულნი და მიმძლავრებულნი მანაღა ვიეთნიმე, რომელთა საჭიროდ უჴმდის განკითხუა და შეწევნა, მეფობრივი, ნუ უკუე და ვინმე აღვიდის ბორცუსა ზედა რასამე გზისა მახლობელსა, ანუ კლდესა, გინა თუ ხესა, ვითარცა ზაქე, უკუეთუ ოდენ ეპოვოს ესევითარი რამე, და

მუნით საცნაურ ყვის ჭრტინვათჳსი. ამისთჳს დაედგინნეს კაცნი მართლად მცნობელნი და განმკითხველნი მოჩივანთანი, რომელთა მიერმიიღებდეს კურნებასა (ცამ ფსა დვთსი * 555, გვ. 322—323).

როგორც ამ ძვირფასი ცნობითგან ჩანს, ვიდრე დავით აღმაშენებელი ამ ახალ წესს შემოიღებდა, თვითონ მეფე ყოფილა პირადად მსაჯულად, მაგრამ როცა სახელმწიფო გაფართოვდა და სახელმწიფოს საზღვრები მეტად გავრცელდა, ცხოვრებაც, რასაკვირველია, გართულდა, სამეფო მართვა-გამგეობაც საგრძნობლად გაძნელდა. მეფე იძულებული იყო თავისი განთქმული მხნეობა და თავისუფალი დრო გაერთიანებული საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების დამყარებისათვის მოეხმარებინა. ამისთვის-კი სწრაფი ლაშქრობა და მუდმივი სამხედრო სამზადისი და მოქმედება იყო ხოლმე საჭირო. მეფეს რასაკვირველია, დრო და მოცალეობა არ ექნებოდა და ამის გამო „მოჩივართა“ საქმეების გარჩევას ველარ მოასწრებდა. მეფე რომ ერთ ალაგას არ ეგულებოდათ ხოლმე მოჩივარნი და მთხოვნელები თურმე ცდილობდნენ მეფეს სადმე გზაში მაინც დახვედროდნენ და თავიაანთი ჭირ-ვარამი და დარდი შეეჩივლათ: ისტორიკოსის სიტყვებით, ისინი გზის პირად გორაკებზე, ან მაღალ კლდეებზე ადიოდნენ ხოლმე, ან არა და ხის კენწეროზე მოექცეოდნენ ოღონდ-კი მეფემ როგორმე შეგვამჩნიოს და ჩვენი ამბავი იკითხოსო.

ხელმწიფემ მოჩივართა და მართლ-მსაჯულების ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობას ყურადღება მიაქცია და საქმის მოწესრიგება დააპირა. რაკი თვითონ მეფეს მოცალეობა არა ჰქონდა, ამიტომ მეფესთან ნაჩივნი ყველა საქმეების გამოსაძიებლად და გასარჩევად მან ახალი დაწესებულება დაარსა, სადაც „კაცნი მართლად მცნობელნი დააყენა. ამიერითგან უზენაესი მართლმსაჯულება საქართველოში ამათ ეკითხებოდა, ეს საქმეები უკვე მეფის პირადი განსაგებელი აღარ იყო“ შესაძლებელია უზენაეს მოსამართლეთა მხოლოდ განაჩენი დასამტკიცებლად ყოფილიყო მეფისთვის წარდგენილი.

III. საქართველოს მეფე სახელმწიფო ჯარის უზენაესი პატრონი და მთავარი წინამძღოლიც იყო. თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ბასილი ეზოს-მოძღვარის სიტყვით საქართველოს წარჩინებულნი თამარის ქმროსნობას იმიტომაც აჩქარებდნენ, რომ ამით „წინამძღვარსა სპათასა ითხოვდეს“ -ო. ჩვეულებრივ მეფე თვითონაც იღებდა მონაწილეობას ომში და მეთაურობდა ჯარს. დავით აღმაშენებლის შესახებ ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს კიდეც, რომ ის „არა ვითარცა სხუაჲ ვინმე ზურგით უდგა ოდენ სპათა თჳსთა, ანუ შორით უზრახებდა, ვითარცა ერთი მრავალთაგანი, არამედ უპირატეს ყოველთა თჳთწინა-უვიდოდა“-ო (ც~ა მ~ ფსა დ ვთსი 525, გვ. 292). ამიტომაც იყო, რომ „ლაშქართა მეცადინეობანი“ „მჴედართა განწესებანი“ იმგვარადვე, როგორც „ სპათა დაწყობანი და ღონენი“, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვებით, მეფის საზრუნავი უნდა ყოფილიყო და ამის ჯეროვნად მოწყობა მის მოვალეობას შეადგენდა.

რასაკვირველია, სამხედრო საქმისათვის განკუთვნილი ვაზირი, ამირსპასალარი, მთელი ამ საქმის გამძღოლი იყო და მეფე მხოლოდ ზოგად ხელმძღვანელობას უწევდა და მიმდინარე მუშაობას თვალყურს ადევნებდა. ამიტომ ის, რაც ამირსპასალარის შესახებ თავის ადგილას ნათქვამი გვქონდა (იხ. იქვე II,1, გვ. 143-150), უნდა აქაც მხედველობაში გვქონდეს. რაც უფრო-და-უფრო იზრდებოდა საქართველოს სახელმწიფოს მიწა-წყალი, სულ უფრო-და-უფრო ნაკლები მოცალეობა უნდა ჰქონოდა მეფეს, რომ სამხედრო საქმის უშუალო ხელმძღვანელობა შესძლებოდა. ამავე დროს თანდათანობით უნდა ემატა ამირსპასალარის ამ სფეროში გავლენიანობასაც. ამიტომაც არის, რომ „კარის გარიგება“-ში უკვე ნათქვამია: „ლაშქრობაჲ და ლაშქრობის ვაზიროზა ამირსპასალარის ჴელთ არის“-ო და „მას მას წინათ არავინ იტყვის რაჲ ვაზიროზა იყოს“-ო (9181-182). მაშასადამე, სამხედრო, უწყებასა და სფეროში ამირსპასალარს უდიდესი გავლენა მოუპოვებია: მის სიტყვას და აზრისათვის პირველობა მიუკუთნებიათ.

ამირსპასალარის ასეთი უპირატესი მდგომარეობა ალბათ თამარის მეფობაში უნდა განმტკიცებულიყო.

IV. საქართველოს მეფის საზრუნავ საქმეს, რასაკვირველია, საფინანსო საქმეები, ანუ „საჭურველთა შემოსავალნი“-ც შეადგენდა: მასზე იყო დამოკიდებული სახელმწიფო გადასახადებისა და ბეგარისაგან განთავისუფლება, „შეუვალობის“ მინიჭებაც. მელქისედეკ კათალიკოზი, მაგალითად, თავის 1020 წ. სიგელში ამბობს: „ესე ყოფილი სოფელი რომელი მომიგია და რომელნი სოფელი ძუელა დ ჰქონდესამას წმიდასა დედა-ქალაქსა, შესავალში იყუნენ და მე მოვ აჴსენე გამზრდელსა ჩემსა ბაგრატ კურაპალატსა და შეუვალად გამიჴდნეს მიბაძეს სიმტკიცე შეუვალობისა“-ო (ქრკბი II,33). დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც მოგვითხრობს, რომ მეფემ „გაანთავისუფლნა არა მონასტერნი ოდენ და ლავრანი მოსაკარგავეთა მაჭირვებელთაგან, არამედ ხუცესნიც სამეფოსა შინა მისსა ყოვლისა ბეგარისა და ჭირისაგან“-ო (ცამფსა დვრ * 554, გბ. 322). თამარ მეფის ისტორიკოსიც ამტკიცებს, რომ თამარმა საქართველოში „თავისუფალ-ყუნა ეკლესიანი ხარჯისა და ბეგარისა გან“-ო (ისტ˜რნი და აზ˜მნი * 63 გვ. 411).

ამ მაგალითებისაგან ჩანს, რომ სახემწიფო გადასახადებისა და ბეგარისაგან განთავისუფლება მეფის უფლება ყოფილა. მას შეეძლო მიეცა ქვეშევრდომისა, ან ამა თუ იმ დაწესებულებისთვის ის უპირატესობისა მიმნიჭებელი საბუთი, რომელსაც ეწოდებოდა „სიმტკიცე შეუვალობისაჲ“ (1020 წ. სიგელ. ქრ˜კბი II 33 ანუ „სიმტკიცე შეუვალობისაჲ“ (დთ აღმაშენებელს ანდერძი, შიომღვ.საბ. 17).

მრავალი ცნობებითა მტკიცდება აგრეთვე, რომ მეფისავე უფლებას შეადგენდა დამსახურებულ ქვეშევრდომთათვის სახელმწიფო მიწებისა და ყმების „წყალობა“ და „ბოძება“, რასაც რა საკვირველია სახელმწიფოს „საჭურჭლეთა შემოსავლის“ რაოდენობაზე საგრძნობელი გავლენა ჰქონდა ხოლმე. მაგალითად: სულა კალმახელმა რომ ბაგრატ მე IV-ის ძლიერი, ურჩი მოყმე ლიპარიტი შეიპყრო და მეფეს გადასცა, „ამის მსახურებისას ნაცულად მეფემან უბოძა მამულობით – ციხის-ჯუარი და ოძრჴე ბოდო კლდითა და სხუანიცა მრავალი საქონელი და სამღუდელთ მოძღურონი“ (მ˜ტნე ქ˜ჲ * 495, გვ. 267), გიორგი მე-II-მაც „უბოძა ივანეს სამშვილდე და ძესა ივანესსა ლიპარიტსა მისცა ლუწუბანი, ნაცვლად რუსთავისა, რომელი მიეცა კახთა, და ნიანიას--თმოგვი და სხუანი საქონელნი რჩეულნი ვარდანს უბოძნა ასკალანა და უთაღუბო ჯაყელთა, ივანეს სიტყჳთ, უბოძა და ყოველივე ერთგული და ორგული დაფარა წყალობითა“-ო (იქვე * 510 გვ. 278-279). კარის პირველი ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ თამარ მეფემ „შემწყალებელმან ერთგულთა და საკუთართა მისთა, შეიწყალა ზაქარია ვარდანისძე და უბოძა გაგი ქურდვაჭრითა განძამდის მრავალითა საკუთარითა მრავალითა სანახევროთა ქალაქებითა, ციხეებითა და სოფლებითა... შეიწყალეს და დალოცეს სხვანიცა დიდებულნი მრავალნი“-ო (ის˜ტრნი აზმ˜ნი * 655, 442). იმავე თამარ მეფემ ზაქარია მჴარგრძელს მოუმატეს ქალაქიცა რუსთავი ... ჭიაბერსა მანდატურთუხუცესსა მოუმატეს და უბოძეს ჟინოანი ქალაქი და ციხე მრავალითა მთიულეთითა და შეიწყალეს სარგის ვარდანის ძე დალოცეს და უბოძეს თმოგვი“-ო (იქვე * 657. გვ. 444).

თავისთავადაც ცხადია, რომ ისეთი საკითხების გადაწყვეტა, როგორიც იყო ყმრავი ქონების სანახევროდ, თუ სახარჯავად, ან და სამამულოდ წყალობა და შეუვალობის უპირატესობისა და სიგლის ბოძება მარტო მეფეს არ შეეძლო: უეჭველია იგი წინასწარ სათა ნადო უწყებათა უფროსების, ვაზირების აზრს შეეკითხებოდა. მართლაც „კარის

გარიგება“-ში ნათქვამითგან ჩანს, რომ ამირსპასალარი ერთი იმ ვაზირთაგან იყოფილა: „უამისოდ ქვეყანა არ გაიცემის, არცა ვინ სამამულოდ შეიწყალებისო“-ო (1941-443). როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა (აქვე II, 1, გვ. 150), ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ უძრავ ქონებისა და მამულის მფლობელობაზე იყო დამყარებული ლაშქარ-ნადირობის მოვალეობა და სამსახური და სამხედრო მინისტრს, რასაკვირველია, უნდა შეჰკითხებოდნენ, ქვეყნის და მიწის ამ გაცემის წყალობით ხომ საქმეს რაიმე ზიანი არ მოუვიდოდა. ამავე მოსაზრებით, საფიქრებელია და მოსალოდნელიც, რომ ასეთ შემთხვევაში მეფე მეჭურჭლეთ-უხუცესსაც, რომელსაც სახელმწიფოს ფინანსები ებარა, შეეკითხებოდა.

მეფის მიწების წყალობა, რასაკვირველია, სახელმწიფო ან სამეფო უძრავი ქონებითგან შეეძლო და ჩვეულებრივ ასეთი მიწები, თავისუფალი „უმკჯდრონი და უმამულონი“ ონდა ყოფილიყო. დავით აღმაშენებელს თავის ანდერძში მაგ. ნათქვამი აქვს: „რომელი მიმიცემია (გელათის მონასტრისათვის), მისგან ნურას დააკლებს და ადგილნი, რომელნი მიშოვებიან, უმკვიდრონი და უმამულონი, მათგანცა, ვითარცა ბერმან არსენი და კათალიკოზმან გამოარჩიონ, მეფემან დიმიტრი მიცემითა წერ[ილ]თა და სიგელთა განასრულონ ყოვლითურთ უნაკლულოდ“-ო (ქკ ბი II, 52).“უმკვიდრო“ და „უმამულო“ ისეთ უძრავ ქონებას ეწოდებოსა, რომელსაც მემკვიდრეობით მფლობელი და პატრონი არ ჰყავდა.

თუ მიწების წყალობისათვის სათანადო ვაზირების თანხმობა ყოფილა საჭირო, მით უმეტეს, ცხადია, ვაზირთა საბჭოსა და თვით სახელმწიფო დარბაზის თანხმობა იქნებოდა საჭირო, როდესაც მეფე ან ახალი გადასახადის შემოღებას, ან ძველის გადიდებას განიზრახავდა. მაგრამ, ალბათ „კარის გარიგების“ ტექსტის უდიდესი ნაწილის დაღუპვის გამო, ამ საკითხზე პირდაპირი ცნობები ჯერ არსად ჩანს.

მეფისგან გაცემულ წყალობისა, თუ შეუვალობის წიგნს ძალა მხოლოდ მისი ზეობის დროს ჰქონდა, მისი სიკვდილის შემდგომ-კი მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მომდევნო მეფე ან საბუთს დაამტკიცებდა.

უძველესი ქართული იურიდიული საბუთები ცხად-ჰყოფენ, რომ ხელმწიფე ტახტზე ავიდა თუ არა, ყოველი დაწესებულებანი და კერძო პირნი, რომელთაც განსვენებულ მეფეთა მიერ წყალობის, ან შეუვალობის წიგნები ნაბოძები ჰქონდათ, მოვალენი იყვნენ ახალი ხელმწიფისთვის მიერთმიათ და საბუთების დამტკიცებას შეჰვედროდენ. როცა მეფე თავის მოყმეს ისეთ წყალობის წიგნს აძლევდა ხოლმე, რომელიც „საუკუნოდ“ უშლელად უნდა დარჩენილიყო, იგი თავის ნაბოძებ ბრძანებაში უეჭველად ჩაუმატებდა ხილმე: „აწ ვინც ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი შემდგომად ჩუენსა მომავალთა მეფეთა... დაუმტკიცეთ და ნუ ვინ უშალავთ ბრძანებულსა და გაგებულსა ამას ჩუენსა“-ო (იხ. ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი: შიომღ. ისტ. საბ. 4) ასეთი მოთხოვნა ყველა მეფეთა სიგელებსა აქვთ ჩართული (იხ. იქვე მეორე სიგელი ბაგრატ IV, გვ. 9, - გიორგი II-ის გვ. 12,- დავით აღმაშენებლისა, გვ. 19 და სხვა).

ჩვენამდის სწორედ ერთმა ასეთმა საბუთმა მოაღწია, სადაც მეფე გიორგი II შიომღვიმისადმი წინანდელ მეფეთა ნაწყალობევ უფლებებს უმტკიცებს, მეფე ბრძანებს: „მოვიდეს მღჯმეს ჩუენ წინაშე წმინდა მამა მიქელ და ყოველნი მამანი მკჯდრნი მრჯმისანი და მოიხუნეს სიგელნი მამათა და პაპათა ჩემთანი და დაწერილნი მთავართა ყოველთა და აზნაურთა.., რათა იგი სიგელნი გაუახლენით და დაწერილნი დაუმტკიცენით“-ო (იქვე გვ.10). ამ დამტკიცების და უფლებათა განახლების საბუთის ბოლოს ნათქვამია: „დაიწერა ბრძანებაჲ და სიგელი ესე ჩუენი

ანდიქტიონსა მეფობისა ჩემისასა: ა: პირველსა „-ო (იქვე გვ.12). რასაკვირველია შიომღვიმის მამებს გიორგი II-სათვის მისი მეფობის პირველსავე წელს დასამტკიცებლად იმიტომ წარუდგენიათ, რომ მათ საბუთებს ძალა და მნიშვნელობა არ დაჰკარგოდათ.

თუ მეფეებს აუცილებლად საწიროდ მიაჩნდათ, რომ როცა რომელიმე მოყმეს მამულს, ან სხვა უფლებას უწყალობებდნენ, სიგელში ჩაემატებინათ ხოლმე შემდგომად მომავალ მეფეების მიმართ თხოვნა, ჩემი ბრძანება და წყალობის წიგნი დაამტკიცეთ და ნუ გააუქმებთო, უეჭველია, ეს იმის მომასწავლებელი უნდა იყოს, რომ მათ მემკვიდრე მეფეებს შეეძლოთ წინაპართა ნაბრძანები და წყალობის წიგნი მოეშალათ. რამდენად დარწმუნებულნი ყოფილან საქართველოს ხელმწიფეები, რომ მათ მოადგილეებს მათი ბრძანების დარღვევა შეეძლოთ, იქითგანაც ჩანს, თუ რა საშუალებას ხმარობდნენ ხოლმე მეფენი, ოღონდ-კი თავიანთი წყალობის წიგნისთვის საუკუნე უქცეულობა მიენიჭებინათ: თხოვნის გარდა ისინი სიგელში ყოველთვის ჩაურთავდნენ ხოლმე, „უკუეთუ ვინმე, რასაცა ჟამსა რაიცა გუარი კაცი, დიდი, გინა მცირე ადგეს და ამა ნაქნარსა ჩუენსა აქცევდეს, გამცაურისხდების მამაი, ძე და სული წმინდაი და ესემცა წმინდანი მოციქულნი არიან მსაჯულნი სულისა მათისანი დღესა მას განკითხვისასა“-ო (შიომღ. ისტ. საბ 9, ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი). ამგვარივე კრულვა ყველა საბუთებში მოიპოვება (იხ. შიომღ. ისტ. იბ.).

მაგრამ, მეფეების აზრით, არც ესა კმაროდა, წყევლას რომ გაეჭრა და მომავალში საბუთი ვინმე არ დაერღვია, ამისთვის ისინი თვითოეული თავისი სიგელის ბოლოს მიამატებდნენ ხოლმე: „თქვენ ქრისტეს მიერ... ქართლისა კათალიკოზმან და წმინდათა მღვდელთ-მოძღვართა დაწერილი ესე ჩუენი დაამტკიცეთ, ვითა წერილი არს, წყევლანი და შეჩუენებანი დაწერენით ვინცა უქციოს და შეუცვალოს“-ო. (ბაგრატ IV-ის სიგელი. 1058 წ. იქვე 4, -ასეთივე თხოვნა ჩართულია ბაგრატ IV მეორე სიგ. იქვე 9. გიორგი II 1072 წ. სიგელში, იქვე 19). კათალიკოზებიც გულმოდგინედ ასრულებდნენ ხოლმე მეფეთა თხოვნას და „კრულობით მოწმობას“ ურთავდნენ ხოლმე. საშინელი უზარმაზარი კრულვა-შეჩვენება იყო ხოლმე საჭირო, რომ მეფე დარწმუნებულიყო ბრძანებულიყო, რომ მისი მოადგილეები სიგელს არ გააუქმებდნენ და არ მოშლიდნენ. მაგრამ ზოგჯერ არც ასეთი წყევლა-კრულვა ჰშველოდა ხოლმე რასმეს. ეხლაც-კი აუარებელი საბუთი მოიპოვება, საცა ნათქვამია, რომ განსვენებულ მეფეთა სიგელი არ დაამტკიცეს და მოშალესო.

ამნაირად ყველა ზემოთმოყვანილი მასალებითგან ცხადად ჩანს რომ საქართველოსმეფეთ-მეფის ბრძანებას მნიშვნელობა და გასავალი მხოლოდ მისი ზეობის, სიცოცხლის დროსა ჰქონდა, ესე იგი თვითოეული მეფის ბრძანებისა და განკარგულების მოქმედებისა საზღვარი ედო: ეს საზღვარი მეფის სიკვდილი იყო განსვენებული მეფის ბრძანებასა და წყალობის წიგნს მხოლოდ მაშინ შერჩებოდა ხოლმე ძალა და მნიშვნელობა, თუ მისი მოადგილეები შეიწყნარებდნენ უქცეველობას და აუმტკიცებდნენ.

ჩვენამდის ერთმა საყურადღებო საბუთმა მოაღწია, რომელიც საუცხოვოდ გვიხატავს, თუ რა გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩაცვივდებოდნენ ხოლმე ის პირები, რომელთაც ტახტზე ახალად აბრძანებულ ხელმწიფისთვის თავის მფლობელობის, ან წყალობის წიგნი დასამტკიცებლად არ წარუდგენიათ. ეს საბუთი ბაგრატ IV-ის ოპიზის მონასტრისადმი ბოძებული სიგელი გახლავთ.“მოვიდეს ჩუენ წინაშე“-ო, ამბობს მეფე, „ქუთაის, სახლსა სამკვიდრებელსა ჩუენსა ესე მამანი მიჯნაძოროელნი და მამანი ოპიზარნი... და მიუხუნეს სიგელნი გურგენ ერისთავთა-ერისთავისა, გურგენ მეფეთა-

მეფისა, პაპისა ჩემისა ბაგრატ კურაპალატისაი და მამისა ცემისა გიორგი მეფისაი, რომლითა იგი ტყენი და ზღუარნი მიჯნაძორისთუის დაეტკიცნეს და კრულობითა მოწმობანი კათალიკოზტა და მღვდელთ მოძღვართანი.- და მოიღეს ოპიზათა დაწერილი გუარამ მამფლი (†882),რომლითა მას ტყესა და ზღვარსა მიჯნაძორიელთა ერჩოდეს. და ამათა მიჯნაძოროის სიგელთა სინა გუარამ მამფალისა დაწერილი, რომელ ოპიზართათვის დაუწერია არა ჴსენებულ იყო არც დამტკიცებულად და არც გარდაგდებულად“ შიო. მღ. ისტ. სთ. და ს ქს ს ძველნი II. 2).

ოპიზის მონასტრის ბერებს, როგორც ამ საბუთითგან ჩანს, გუარამ მანფალისაგან მამული საჩუქრათ მიუღიათ, მაგრამ უთაურობისა და დაუდევრობის გამო, თუ სხვა რაჲმე მიზეზით, გუარამ მანფალისა (†882) სიკვდილის შემდეგ ბერებს თავიიანთი წყალობის წიგნი ხელმწიფისთვის დასამტკიცებლად არ წარუდგენიათდა ის მამული, რომელიც მათ გურგენ მაფალისაგან ჰქონდათ ნაბოძები, გურგენ ერისთავთ-ერისთავს მიჯნაძოროელთათვის გადაუცია. მიჯნაძორის მამებს თავიაანთი უფლება კანონიერად დაუცავთყველა შემდგომად-მომავალ მეფეებისათვის სიმტკიცისა და მოუშლელობის ხელრთვა, ხოლო კათალიკოზებისთვის კრულვითი მოწმობანი უთხოვიათ და მიუღიათ კიდეც. მაშასადამე მიჯნაძოროლნი ამ დავაში მართალნი იყვნენ, ოპიზელების საქმე -კი წაგებული იყო.

ასეთი მსჯავრი დასდო ამ საჩივრის განხილვის შემდეგ უმაღლესი დარბაზის კართან მოწვეულმა კრებამაც. მეფე ბრძანებს: „ჴელნი ამათნი (ე. ი. მიჯნაძორელთა საბუთზე მოწერილთ დამტკიცება) მრავალნი და მტკიცენი იყუნეს და ჩუენგან მათი გატეხა არა ჯერ იყო და სულსა მათპირველთა მეფეთასა ვერ დავიმძიმებდით“-ო იხ. იქვე 8). მართალია, მამული საჩუქრად თავდაპირველად ოპიზელებმა მიიღეს, მაგრამ რაკი წყალობის წიგნი შემდგომად-მომავალ მეფეებს არ დაამტკიცებინეს, ამიტომ ნაჩუქარი მამულის მფლობელობის უფლებაც დაკარგეს. სასამართლომ მამული მიჯნაძორელთ მიაკუთვნა.

ამგვარად, იურიდიული საბუთები გვიმტკიცებენ, რომ საქართველოს მეფის უფლებას მის სიცოცხლის დროს ჰქონდა ძალა და მნიშვნელობა, სიკვდილის შემდეგ კი მარტო იმ შემთხვევაში, როცა მოადგილე დაამტკიცებდა. ეს გარემოება, რასაკვირველია, თვალსაჩინოდ და არსებითად ავიწროებდა და ზღუდავდა მეფის უფლებას. თანამედროვე სახელმწიფოებში თვითოეული მეფის, ან მთავრობის ბრძანებას იმ დრომდე აქვს ძალა და მნიშვნელობა, მანამდის რომელიმე მომავალი მეფე, ან სხვა სათანადო ორგანო არ გააუქმებს, მაშინდელ საქართველოში კი მხოლოდ მაშინ ჰქონდა ძალა, თუ თვითოეული მომავალი ხელმწიფე მას დაამტკიცებდა.

V. მეფის უმთავრეს საზრუნავს მაინც, რასაკვირველია, სახელმწიფოს შინაურ ი საქმეების გაძღოლა - მოწესრიგება შეადგენდა. თავდაპირველად უნდა ქვეყნის საზღვრების დაცულობისთვის ეზრუნა: „კიდეთა პყრობანი“ და „ნაპირთა ჭირვანი“ სწორედ ამ მოვალეობებს ჰგულისხმობდ. მასთანავე მეფე უდა სახელმწიფოს წესიერი და მშვიდობიანი ცხოვრების ფხიზელი მოდარაჯე ყოფილიყო. ამიტომაც საერთოდ „სამეფოს წყნარობისა ღონენი“ და „განხეთქილებათა კრძალვანი“ და რასაკვირველია დროულად „მთავართა ზაკვისა ცნობანი“ მის პირდაპირ მოვალეობას შეადგენდა. ამ საქმეებში გარეულთა და ისედაც „შემცოდეთა წყალობითნი წურთვანი“, ხოლო ერთგულთა და „მსახურებელთა ნიჭისა მრავლობანი“-ც მის უფლებად ითვლებოდა. ცხადია, ყველა ამ საქმეებს მეფე სათანადო მოხელეებისა და ორგანოების საშუალებით აწარმოებდა და უძღვებოდა, მაგრამ შინაური პოლიტიკის საერთო გზის მიმცემი და ხელმძღვანელი თვით მეფე და მისი alter ego, ვაზირთა-უპირველესი იყო. თუ გავიხსენებთ იმ ხანგრძლივ ინტენსიურ პოლიტიკურსა და სოციალურ ბრძოლას, რომელიც მაშინდელ საქართველოში წარმოებდა და რომელზედაც უკვე საკმაოდ გვქონდა საუბარი (იზ. აქვე გვ 63—92 და123-186), მაშინ ცხადი გახდება თუ რამდენი მუშაობა, შორს გამჭვრეტელობა და

წინდახედულება დასჭირდებოდა მეფეს შინაური პოლიტიკის წარმოებისას და მრავალგვარი საქმეების ზოგადი ხელმძღვანელობისთვისაც-კი.

მეფის უფლება-მოვალეობას შეადგენდა, რასაკვირველია, უმაღლეს მოხელეთა, ხელისუფალთა არჩევა და დანიშვნა, ისევე როგორც უვარგისად აღმოჩენილთა გადაყენება. სწორედ ამას ჰგულისხმობდა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, როდესაც მეფის მართება-განსაგებელ საქმეთა სიაში „ს ა ჴ ე ლ ო თ ა ს ჯ ა ნ ი“ შეჰქონდა. ასე იყო თამარ მეფემდე, ხოლო თამარის დროს დიდ მოხელეთა არჩევისათვისაც დარბაზის ერთა თანადგომა ერთნებაობაც საჭირო გამხდარა.

ახლად არჩეულ ხელისუფალთა „დალოცვა“ და „ჴელდასმა“ (მეფის უფლებას შეადგენდა (იხ. აქვე II, I, გვ. 80). იგივე აძლევდა ამ “დალოცვილ“ ხელისუფლებს მათი თანამდებობის ნიშანს, როგორჩ მა. ამირსპასალარს ოქროს ლომის-თავიან არგანსა და ხმალს (აქვე და II, 2, გვ. 209), მანდატურთ-უხუცეს სოქროს არგანს (აქვე II, 1 გვ. 80 და 158). მოლარეთ-უხუცესს თვალედ ბეჭედს (აქვე II, 1, გვ. 80 და 184) და სხვა.

VI. დასასრულ, მეფის უ ფ ლ ე ბ ა ს ს ა ე რ თ ა შ ო რ ი ს ო ს ა ქ მ ე ე ბ ი ს ა დ ა დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ე ბ ი ს წ ა რ მ ო ე ბ ა ც შეადგენდა მისი საზრუნავი მეზობელი, თუ შორეული დიდი სახელმწიფოების „მ ო ც ი ქ უ ლ თ ა შ ე მ თ ხ უ ე ვ ა ნ ი“, ე.ი. მიღება და „პ ა ს უ ხ ნ ი“, მოლაპარაკების წარმოება,- აგრეთვე „მ ო ს ა კ ი თ ხ ა ვ თ ა შ ე ს ა ტ ყ ვ ი ს ნ ი მ ო კ ი თ ხ ვ ა ნ ი“, როდესაც წარმოვლენილ მოციქულს მეზობელნი მბრძანებლისაგან მხოლოდ მოკითხვის მოხსენება ჰქონდა დავალებული, და „მ ე ძ ღ ვ ნ ე თ ა ჯ ე რ ო ვ ა ნ ი მ ი ს ა გ ე ბ ე ლ ნ ი“, როცა ყმად-ნაფიცთაგან ძღვენის მომტანთა წესისაებრ დასაჩუქრება იყო საჭირო. თავისდა-თავად ცხადია, რომ საქართველოს საგარეო პოლიტიკის წარმოების უფლებაც და ტვირთიც მეფეს ჰქონდა.

ვითარცა სახელმწიფოს უზენაეს საჭეთმპყრობელსა და გეზის მიმცემს, მეფეს ყველაფერი მნიშვნელოვანი უნდა სცოდნოდა. ამიტომ სახელმწიფო საქმეების გამო მეფე შეიძლება ყოველგვარ დაწესებულებაში მისულიყო და ხშირად იმყოფებოდა კიდეც. კ. გარიგებაში ნათქვამია: „ს ა დ ა გ ი ნ დ ა ი ყ ო ს მ ე ფ ე-ს ა ლ ა რ ო ს, ს ა წ ო ლ ს, ს ა ჭ უ რ ჭ ლ ე ს“, მასთან მომხსენებელი ამირეჯიბი „ყოველგან მივა და ყოველგან იურვის“-ო (5[77—79]).

საქართველო რომ მე-XII ს-ში დიდ სახელმწიფოდ იქცა, მეფე სახელმწიფო საქმეებით ისე დატვირთულია, რომ დილა-ადრიანვე მუშაობის დაწყება უხდებოდა: „დ ი ლ ა ს რაჲ მ ე ფ ე ს ა წ ო ლ ი თ გ ა ვ ი დ ე ს“ (კ. გარიგ. 7[135—136]), სანამ მეფე „უ კ ა ზ მ ა ვ ი“ იყო, მაშინაც, თუ სასწრაფო საქმეები იყო, შეიძლება მომხსენებელი მიეღო. ასეთ დროს მოსახსენებელ საქმეებზე „მსახურთ-უხუცესი და მისის ჴელისანი უფრო იურვიან“, მაგრამ ასეთ შემთხვევაშიაც მეფესთან ჩვეულებრივ შემყვანი და წარმდგენელი მოხელის, „ამირეჯიბის დათხოვნა არც მათგან (ე.ი. მსახურთ-უხუცესისგან) ეგების“-ო. ხოლო რა შეეკაზმოს და გამოვიდეს“ მეფე საწოლითგან, ამ დროითგან მოყოლებული „საღამოს რეკამდის“, ყოველი „საურავი“ საქმე ამირეჯიბის პირით უნდა მოხსენებოდა (კ. გარიგ. 5[77—82]).

ამგვარად ცხადი ხდება, რომ, თუმცა „ს ა წ ო ლ ი“ სახლის იმ ნაწილის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო, სადაც მეფე იწვა და ეძინა ხოლმე, მაგრამ, საკუთრივ საწოლ ოთახს გარდა, „საწოლი“ იმ ოთახებსაც ჰგულისხმობდა, სადაც მეფე იმყოფებოდა, სანამ „უკაზმავი“ იყო ხოლმე.

საწოლში მყოფი მეფისათვის განსაკუთრებული მოხელეები არსებობდნენ, რომელთა დანიშნულებას, ან მეფის კერძო სამსახური, ან დაცვა, ან სახელმწიფო საქმეების მოხსენება და განკარგულების აღნუსხვა და ასრულება შეადგენდა. ასეთ მოხელეთა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა მსახურთ-უხუცესსა და საწოლის მწიგნობარს ჰქონდათ.

საქართველოში მაშინ არსებული წესის გამო, მეფე თავის საბრძანებელში მიმოსვლა ხშირად უხდებოდა. სახელმწიფო საქმეები რომ არ შეფერხებულიყო, საქართველოში მეფეს თავისი მოძრავი დაწესებულებაც ჰქონდა, რომელნიც მოგზაურობაში მას, თუ საჭირო იყო, თან სდევდა ხოლმე, როგორც მაგ. მოძრავი სალარო, მოძრავი საწოლი (იხ. აქვე II, 1, გვ. 184 და 187), დავით აღმაშენებლის დროს მოძრავი წიგნსაცავიც და, რასაკვირველია, სამდივნო სამწიგნობროც.

აღსანიშნავია, რომ ზოგჯერ, ალბათ ლაშქრობისა და სასწრაფო საქმეების დროს, მეფეს გზაშიც-კი უწარმოებია საქმეები. ამ მხრივ „ჰელმწიფის კარის გარიგება“-ში ერთი საგულისხმო ცნობა მოიპოვება: „რ ა ჲ მ ე ფ ე ც ხ ე ნ ს ა ზ ი ს, ვითარცა უ დ ა რ ბ ა ზ ე ბ ს ვინ გინდა იყოს, ათაყვანებს. თ უ ვ ი ს ი ძ ღ ვ ე ნ ი ი ყ ო ს, შესაძღვნის“-ო (კ. გარიგ. 9185—187).

ქართული სახელმწიფო სამართლის მიხედვით, როგორც დავრწმუნდით (იხ. აქვე II, 1, გვ. 124-140), სამეფოს მთელი მართვა გამგეობის სათავეში ვაზირთა საბჭო იდგა და ამ საბჭოს თავჯდომარე, ვაზირთა ყოველთა უპირველესი და მწიგნობართ უხუცესი ბრძანდებოდა. მისი ხელისუფლება იმდენად ფართო და დიდი იყო, რომ თავად მეფის მამადაც-კი იყო მიჩნეული და საქართველოში სახელმწიფოს „ყველა საურავი უმისოდა არ იქმნების“-ო (იქვე გვ. 129) ამგვარად, თუმცა ვაზირთა-უპირველესს მეფის დაუკითხავად მნიშვნელოვანი საქმეები არ უნდა ეწარმოებინა, მაგრამ სამაგიეროდ არც მეფეს უნდა განეგო „საურავი უმისოდ“. არსებითად-კი სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის მთელი ტვირთი მწიგნობართ-უხუცესს, ვითარცა ვაზირთა ყოველთა უპირველესს და ყველა „საურავთა შემეცნებულსა“ სპეციალისტს, აწვა თავზე. ამიტომ ხშირად საქართველოს სახელმწიფოს დაწინაურება იმდენად მეფის პირადი ღვაწლი არ იყო, რამდენადაც ვაზირთა-უპირველესის. იმისდა მიუხედავად, რომ მაშინდელი ისტორიკოსების თხზულებათაგან ჩვენამდის უფრო კარის ისტორიკოსების ნაწარმოებებმა მოაღწიეს, მაინც თვით დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსების თხზულებებითგანაც ნათლად ჩანს, რომ ასეთ დიდ პიროვნებათა ბრწყინვალებასაც, როგორც ეს გვირგვინოსანნი იყვნენ, მთლად ვერ დაუჩრდილავს მათი ვაზირთა-უპირველესთა გიორგი მწიგნობართ-უხუცესისა, რომელიც ისტორიკოსის ისავე სიტყვებით იყო „თ ა ნ ა გ ა მ კ ა ფ ე ბ ე ლ ი ყოველთა გ ზ ა თ ა დ ა ს ა ქ მ ე თ ა დ ა ღ უ ა წ ლ თ ა“ დავით აღმაშენებლისათა (ც˜ა მ˜ფსა დ˜ვთსი * 534, გვ. 301), მისი ძმისა და „მიმსგავსებული“-ს სვიმონ მწიგნობართ-უხუცესის, რომელიც აგრეთვე ყოფილა „კაცი ყოვლითურთ სრული და ბრძენი“ (იქვე * 544, გვ. 311) და ანტონი გლონის-თავის ძის, გიორგი III-ისა და მეტადრე თამარ მეფის სახელგანთქმული ვაზირთა-უპირველესის ღვაწლი საქართველოს სახელმწიფოსა და ერის წინაშე

§ 13. მეფის საჯდომელი ქალაქი და ადგილები.

იმ ქალაქს ანუ ადგილს, სადაც მეფე მუდმივ ცხოვრობდა ხოლმე, „ს ა მ ე უ ფ ო, ა ნ ს ა მ ე ფ ო ქ ა ლ ა ქ ი“ (ის ტრნი დააზ მნი * 644, გვ. 427), „ს ა ხ ლ ი ს ა მ ე უ ფ ო“ (ჯ უ ა ნ შ ე რ ც ა ვხ ტნგ გრგს ლსჲ * 401, გვ. 186) და „მ ე ფ ე თ ა ს ა ჯ დ ო მ ე ლ ი“, ან „ს ა ჯ დ ო მ ი ლ ც ა ნინოწმსი Описъ II, 750 და ის ტრნი დააზ მნი * 621, გვ 395) ერქვა.

ბაგრატ III-ითგან მოყოლებული ვიდრე დავით აღმაშენებელი 1122 წელს ტფილისს არ აიღებდა, სამეფო ქალაქად ქუთაისი ითვლებოდა (ს უ მ ბ ა ტ ი ს ც ა და უწ ყბა: სამი ისტ. ხრ. 75). ხოლო ტბილისი კვლავ საქართველოს შემოუერთდა თუ არა, მეფემ მაშინვე იგი აქცია „ს ა ჭ უ რ ჭ ლ ე დ დ ა სახლად თ ჯ ს ა დ ს ა უ კ უ ნ ო დ“ (ც˜ა მ ფსა დვ თსი * 541, გვ. 308). ტფილისში იდგა „ს ა მ ე ფ ო ს რ ა“ ისანს (ის˜ტრნი და აზმ˜ნი * 621 . 677 და 718, გვ. 395, 417

და 524) და დიდუბეში („სრა დიდუბისა, სანახებსა ტფილისისასა“: ის˜ტრნი და აზმ˜ნი *647, გვ. 432), რომელნიც მაშინ გარეთუბნებად ითვლებოდა.

მაგრამ მეფეები ყოველთვის ერთ ადგილას არ ბინადრობდნენ, არამედ ზამთარში საცხოვრებლად უფრო თბილ მხარეს ირჩევდნენ, ზაფხულში-კი გრილი, მაღლობი ადგილებისკენ მიეშურებოდნენ. ბაგრატ IV მაგალითად გაზაფხულში ქართლში ცხოვრობდა ხოლმე, ხოლო ზამთარში აფხაზეთს გადადიოდა (გიორგი მთაწმინდელის ც˜ა, 320). მემატიანის სიტყვებით დიდგორიც „მ ე ფ ე თ ა ს ა ზ ა ფ ხ უ ლ ო ს ა დ გ ო მ ი“ ყოფილა (მ˜ტნე ქ˜ჲ * 502, გვ. 272-273). ხოლო გიორგი III-ის დროს ნაჭარმაგევს „მ ე ფ ი ს ს ა ხ ლ ი ს ა ლ ხ ი ნ ო“, ან „ს ა თ ა მ ა შ ო“ იყო (ც˜ა მფს˜ა დვ თსი, *530, გვ. 297. ისტ˜რნი და აზ˜მნი * 599 და 656, გვ. 369 და 442).

გიორგი III-ეს და თამარის დროს ტფილისის გარდა „სამეფო ტახტი“ გეგუთსაც ყოფილა (ის˜ტრნი და აზმ˜ნი * 650, გვ. 435). თამარ მეფის დროს-კი მეფეთა საჯდომად ტაბაჯმელა ითვლებოდა (ის˜ტრნი და აზმ˜ნი * 659 და 677, გვ. 446 და 470).

§ 14. მეფის გარდაცვლა და გლოვის წესი.

როგორც მეფის დაგვირგვინების განგება არსებობდა, ისევე მეფის და მისი სახლეულის გარდაცვალების გამო გლოვისა და დასაფლავების მტკიცე წესი იყო დამკვიდრებული, რომელსაც „გ ლ ო ვ ი ს წ ე ს ი“ ერქვა: როცა მაგალითად, გიორგი III-ის თანამეცხედრე ბურდუხან დედოფალი გარდაიცვალა, ისტორიკოსის სიტყვით, „ვაებანი და ტყებანი იქმნეს ჟამსა მას, შე მ ს გ ა ვ ს ე ბ უ ლ ი მოსაწევარისა ...და წ ე ს ი ს ა ე ბ რ იგლოვეს ყოველთა ქართველთა“-ო (ის˜ტრნი და აზმ˜ნი * 618, გვ. 329). რასაკვირველია საზოგადო „გ ლ ო ვ ი ს ნ ი შ ნ ე ბ ი“-ც არსებობდა და უმთავრეს ნიშნად თმისა და წვერის მოპარსვა ითვლებოდა, რაც, როგორც ეტყობა, გლოვის საერთო ნიშანი ყოფილა. ბურდუხან დედოფლის სიკვდლის ამბისგაგონებაზე, მაგალითად გიორგი III-ემ „ა მ ფ ხ ვ რ ე ლ მ ა ნ თ მ ა თ ა დ ა წ ვ ე რ ი ს ა მ ა ნ“ გლოვა დაიწყო (იქვე).

თამარ მეფის სიკვდილის გლოვის ნიშნად „ა ღ ე პ ა რ ს ა ყ ო ვ ე ლ თ ა თ ა ვ ი ს ...თ მ ა ნ ი ც ა“-ო (ბასილი ეზოს-მოძღუარი, თამარის მეორე ისტ.). „ძ ა ძ ი ს ჩ ა ც მ ა“-ცა და “კ ი დ ე ქ მ ნ ა ყ ო ვ ლ ი ს ა ს ა ნ ო ვ ა გ ი ს ა“ აუცილებელი ყოფილა (ის˜ტრნი და აზ˜მნი * 623, გვ. 397). დაკრძალვის შემდგომ, რომელსაც მთელი უმაღლესი სამღვდელოება და დიდებული ,მოხელეობა ესწრებოდა ხოლმე (იქვე * 622, გვ. 396), მიცვალებულის მგლოვიარეთ „ბნელთა სახლთა შინა შეწყვდევასა, შთაცმასა და დაფენასა ძაძისასა და კიდე-ქმნასა ყოვლისა სანოვაგისასა“-ში უნდა გაეტარებინათ დრო (იქვე * 623, გვ. 397). გ ლ ო ვ ა, როგორც ჩანს, ე რ თ წ ე ლ ი წ ა დ ს გ ა ს ტ ა ნ დ ა ხოლმე და „მოქცევასა წელიწადისასა“, როცა წლის წირვას გადაიხდიდნენ, „ვითარცა წ ე ს ი ი ყ ო, რამეთუ გარდაჴდა ჟამი ამისა ჟამისა, და მ ო ს წ ო რ ე ბ ა ს ა მ ო ქ ც ე ვ ი ს ა ს ა“, „შემდგომად გ ლ ო ვ ი ს ა მ ი ს გ ა დ ა ხ დ ი ს ა“, მხიარულება კვლავინდებურად შეიძლებოდა (იქვე * 619, გვ. 393 და ბასილი ეზოსმოძღვარი).

თავი მეხუთე

სახელმწიფო დარბაზი და დარბაზობა.

§ 1. სიტყვა „დარბაზ“-ის მნიშვნელობა.

საქართველოს სახელმწიფოს უზენაეს ორგანოდ სახელმწიფო „დარბაზი“ იყო. სხვადასხვა დიდმნიშნელოვანი სახელმწიფო შემთხვევების დროს,-სახელმწიფო საქმეებზე ბჭობისათვის, ან რთული იურიდიული საკითხების გადასაწყვეტად, თუ დიდებული მოხელეების დასანიშნავად, ან და მეზობელი მეფე-მბრძანებლების მისაღებად საქართველოს მეფე „დარბაზობა“-სა მართავდა ხოლმე. დარბაზი სპარსული სიტყვა „დარვაზჱ“ არის და ნიშნავს სახლის კარს, ან ალაყაფის კარს. ქართულში ეს სიტყვა ამირას, მეფის, ან საერთოდ მბრძანებლის სასახლესა ჰნიშნავდა (მ˜ტნე ქჲ˜ * 486, გვ. 259. ც˜ა მ˜ფსა დ˜ვთსი * 553, გვ. 321, და ის˜ტრნ და აზ˜მნ-ში ბევრგან). მაგრამ ამასთანავე დარბაზს სასახლის იმ ოთახსაც ეძახდნენ სადაც სახელმწიფოს საქმეების გამო მეფის თანდასწრებითა და მონაწილეობით სხდომა იმართებოდა ხოლმე. „დარბაზის კარ“-ში შეკრიბა (მაგ. ბაგრატ IV რთული სასამართლო საქმის გასარჩევად წევრნი 1060-1065 წ. ოპიზის სიგელი, შიომღ. ისტ. საბ. 8 და ს˜ქს სძვლ˜ნი II, 3).

ტერმინი „დარბაზი“ მე-X-XI ს-ზე უწინარეს არა ჩანს, სომხურშიაც „დარაპას“ თ ო მ ა ა რ წ რ უ ნ ი ს მოეპოვება.

რაკი სპარსულში ეს სიტყვა კარსა ჰნიშნავდა, საფიქრელია, რომ მას ქართულშიაც თავდაპირველად ასეთივე მნიშვნელობა ექმნებოდა და ჯერ ეს ტერმინი „ს ა მ ე ფ ო კ ა რ ი ს“ მაგიერი და „ს ა მ ე ფ ო დ ა რ ბ ა ზ ი“-ს სახით გავრცელებული უნდა ყოფილიყო. რაკი „ს ა მ ე ფ ო კ ა რ ი“, ან „უ მ ა ღ ლ ე ს ი კ ა რ ი “ მეფის სასახლის აღსანიშნავად იხმარებოდა, ამიტომ „სამეფო დარბაზ“-საც ასევე მეფის სასახლის მნიშვნელობა მიენიჭებოდა. მაშინ სასახლისა აღმნიშვნელ ტერმინად „დ ა რ ბ ა ზ ი ს კ ა რ ი “-ც ყოფილა მიღებული და ამ გამონათქვამისგან მეორე სიტყვის, სწრაფი საუბრის წყალობით, ჩამოცილების შემდგომ, სასახლის მნიშვნელობა „დარბაზს“ შერჩებოდა. ტფილისის საამიროსი სპარსელთა ერთი საგვარეულო იყო გაბატონებული და ტფილისის ამირასაც თავისი „დარბაზი“ ჰქონდა და „დ ა რ ბ ა ზ ი ს ყ მ ა ნ ი“ ჰყოლია (მ˜ტნე *488, გვ. 261), ამიტომ შესაძლებელია იქითგანვე იყოს ეს ტერმინი ქართულშიც შემოსული.

იმავე დანიშნულებისათვის, რისთვისაც დარბაზსა ხმარობდნენ ხოლმე, „კარავი“-ც არსებობდა. გიორგი მთაწმინდელი მაგალითად „მეფე კ ა რ თ ა თანა კ ა რ ვ ი ს ა თ ა წინა მოეგება. ჴელპყრობით შ ე ი ყ ვ ა ნ ა კ ა რ ვ ა დ (ც˜ა გ˜ი მთ˜წდლსა 319), თამარ მეფემაც შირვანშაჰი და ამირმირმანი სადარბაზოდ „კ ა რ ა ვ“-ც მიიღო და დარბაზობაც კარავში გაუმართა (ის˜ტრნი და აზ˜ნმი * 669, გვ. 459), დარბაზობის სასახლეში გამართვის დროსაც, თვით ბიზანტიაშიაც, მეფისა და კეისრისათვის კარი იდგმებოდა და კარავ ქვეშ იყო კეისრის ტახტი მოთავსებული. ერთი სიტყვით, კ ა რ ა ვ ს ა დ ა დ ა რ ბ ა ზ ს ე რ თ ი დ ა ი გ ი ვ ე მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ა ჰ ქ ო ნ ი ა თ.

§ 2. სახელმწიფო დარბაზის შემადგენლობა.

დარბაზსა და დარბაზობასაც საქართველოში, რასაკვირველია თავისი ისტორია ექნებოდ: დროთა განმავლობაში, როგორც მის დანიშნულება და უფლება-მოვალეობანი, ისე მისი შემადგენლობა დათვით დარბაზობის წესებიც არა ერთხელ უნდა იყოს შეცვლილი. ამ ჟამად, მასალების სიმცირის გამო, ამ ისტორიის მხოლოდ ზოგიერთი საფეხურისა და მოვლენის შესახებ შეიძლება მსჯელობა ისიც შემთხვევით გადარჩენილი ცნობების წყალობით. ჯერ ჯეროვნით უძველეს ცნობად, რომელშიც დარბაზის წევრთა შემადგენლობა იხსენიება, ბაგრატ მე-IV-ის ოპიზისადმი 1060—1065 წ. ბოძებულ სიგელში მოყვანილი თხრობა უნდა იქნეს მიჩნეული. ბაგრატ მეფეს აქ ნათქვამი აქვს: მიჯნაძორელთა და

ოპიზართა შორის ატეხილი დავის გასარჩევად „შევკრიბენ კარსა დადარბაზისა ჩუენისასა მღვდელთ-მოძღუარნი, ერისთავთ-ერისთავნი, ერისთავნი და ყოველთა ჴევთ ზემოთა და ქუემოთა აზნაურნი მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი და დავსხენით წინაშე ჩუენსა“ და საკითხი წესიერი გზით განხილვის შემდგომ დარბაზში შეკრებილთაგან „სამართლად ესე გავიგონეთ“-ო (ს˜ქსსძ˜ვლნი II, 3).

ამ ცნობითგან ჩანს, რომ ბაგრატ მე-IV-ეს სახელმწიფო დარბაზის კარს შეუკრებია უმაღლესი სამღვდელოება (მღვდელთ-მოძღვარნი, ანუ ეპიზკობოზნი), საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალთა უფროსი წარმომადგენელნი (ერისთავთ-ერისთავნი და ერისთავნი) და ყველა ხეობების „საბჭოთა“, ანუ სასამართლო საქმეთა მეცნიერნი აზნაურნი.

გასაოცარია, რომ ამ ცნობაში დარბაზში მოწვეულთა და შეკრებილთა შორის დარბაზის კარსა მყოფ მოხელეთაგან არც ერთი წევრი დასახელებული არ არის. რაკი სრულებით დაუჯერებელია, რომ ცენტრალურ ორგანოს უფროს წევრებს, რომელთაც მე-XII ს-ში ვაზირები ეწოდებათ, დარბაზის კარის შეკრებილთა ასეთ მსჯელობაში მონაწილეობა არ მიეღოთ, ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი მოუხსენებლობის მიზეზი ის გარემოება უნდა ყოფილიყო, რომ ამათი, ვითარც მუდმივ დარბაზის კარს მყოფ ხელისუფალთა, მოწვევა-შეკრება არც იქმნებოდა საჭირო და ამ ბჭობაში მათი მონაწილეობა თავისთავად იგულისხმებოდა. ამიტომ შეიძლება დავასკვნათ, რომ სახელმწიფო დარბაზში მე-XI ს. შუა წლებში წევრებად ყოფილან: უმაღლესი სამღვდელოებისა, დარბაზის კარსა მყოფთა და საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალთა უფროსი წარმომადგენელნი და „მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი“, ანუ იურისტი აზნაურნი.

თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებათაგან ჩანს, რომ დარბაზის წევრებად ვაზირები იყვნენ, რომელნიც ამ ავტორის სიტყვებით „დასვეს სელებითა ოქროჭედილებითა რომელნიმე მარჯუენით მისსა (ე. ი. მეფისა) და რიმელიმე მარცხენით“ (ისტრ˜ნი და აზმ˜ნი * 631, გვ. 410). ამ დარბაზის კარსა მყოფ დიდ ხელისუფალთა გარდა საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალნიც, ერისთავთ-ერისთავნი და ერისთავებიც ყოფილან წევრებად და თვითოეულს თავისი ადგილი ჰქონია მიჩნეული (იქვე * 632, გვ. 410 -411).

ამავე ავტორის ცნობით დარბაზობის მონაწილედ დარბაზის კარსა მყოფ და საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალთა გარდა ყოფილან კიდევ „სხუანი ჴელისუფალნიტაძარსა და საყდრისა სამეუფოსა წინაშემდგომელნი“, რომელნიც თურმე „განაჩენს წესისაებრ სიახლ[ო]ისა“-ო (ისტ˜რნი და აზ˜მანი * 632, გვ. 411).

თვით დარბაზობა მეფის თავჯდომარეობით იმართებოდა. დარბაზობის დროს მეფე იჯდა ხოლმე „ტახტსა ზედა ოქროჭედილსა“ (ისტ˜რნი და აზ˜მანი * 668, გვ. 458 და * 718, გვ. 525).

ამგვარად დარბაზობაში მონაწილენი ორ მთავარ ჯგუფად იყოფოდნენ: ერთ ჯგუფს შეადგენდნენ ხელისუფალნი, რომელთაც ჯდომის უფლება ჰქონდათ. მეორეს-ხელისუფალნი, რომელთაც ჯდომის უფლება არ ჰქონდათ, არამედ უნდა მდგარიყვნენ.

ამას გარდა ჯდომის უფლება მქონდა ხელისუფალნიც თავის მხრივ რამდენიმე ჯგუფად იყოფოდნენ: ვაზირები ოქროჭედილ სელებზე ისხდნენ, დანარჩენი დიდი ხელისუფალნი ჩვეულებრივ საჯდომზე, მაგრამ უფროსი მათგანნი „სასთაულითა“, ე. ი. ბალიშზე, უმცროსნი ალბათ უსასთაულოდ მსხდარან.

თავისდა-თავად იგულისხმება, რომ უმაღლესი სამღვდელოების წარმომადგენელნი თამარის დროინდელ დარბაზობაშიაც მონაწილეობას იღებდენ.

ყურადღების ღირსია, რომ დარბაზის წევრებს განსაკუთრებული საერთო სახელი ჰქონდათ: მათ ეწოდებოდათ „დარბაზის ერნი“. ქართული ენის ცნობილი ფონეტიკური კანონის წყალობით ამ ტერმინითგან წარმოიშვა „დარბაისელნი“ რომელიც შემდგომში შემკრებლობითი მნიშვნელობის სიტყვად-კი არა, არამედ მრავლობითი რიცხვის ჩვეულებრივ ფორმად იქნა მიჩნეულნი და ამის წყალობით ამ ტერმინის მხოლობითი რიცხვის ფორმა შექმნეს „დარბაისელი“ რომელიც თავდაპირველად დარბაზი წევრის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო, ხოლო შემდეგ მას დარაჯი ადამიანის მნიშვნელობაც მიენიჭა.

მე-XIII-ე საუკ. „მეფის კურთხევის წესისა და განგებ“-ითგან ჩანს, რომ „დარბაზისერნი“ ანუ დარბაზის წევრნი ორ მთავარ ჯგუფად იყოფოდნენ: ერთ ჯგუფს შეადგენდნენ „ჴელოსანნი“, მათ შორის იქმმებოდენ უეჭველია ვაზირებიც, რომელნიც, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, დარბაზის მუდმივი წევრები იქმნებოდნენ, - მეორე ჯგუფს „უჴელონი“შეადგენდენ მეფის კურთხევის „წეს“-ში აღნიშნულია, რომ საყდრითგან სასახლეში დაბრუნებული სამეფო ტახტზე მჯდომარე მეფედ ცხებულისათვის ასე უნდა მიელოცათ: „პირველად დედუფალმან თაყვანისცეს, მერმეთა კათალიკოზმან, ჭყონდიდელმან, ათაბაგმან, მანდატურთ-უხუცესმან, ამირსპასალარმან, მეჭურჭლეთ-უხუცესმან, მსახურთუხუცესმან და შემდგომად ჴელოსანთა და უჴელოთა დარბაზის ერთა სრულიადთა (ს˜დთა)“-ო (იხ. გვ. 8).

ამ საგულისხმო ნაწყვეტითგან ნათლად ჩანს, რომ დარბაზობის წევრებად ვაზირთა გარდა სხვა „ჴელოსანნი“-ც ანუ მოხელენიც ყოფილან. თუ ზემოთ ნათქვამს ჩაუკვირდებით, დავრწმუნდებით, რომ „დარბაზისერთა“ საკუთრივ „ჴელოსანთა“ ჯგუფში ვაზირები თითქმის არც-კი ითვლებოდნენ. „ჴელოსან“ დარბაზისერთა წრეს ალბათ სხვა-და-სხვა უწყების სხვა წარმომადგენელი მოხელენი ეკუთნოდნენ.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ის გარემოებაა, რომ „დარბაზისერთა“ მეორე ჯგუფში „უჴელონი“ ყოფილან. როგორც თვით სახელწოდებაც გვიჩვენებს, ისინი ცხადია მოხელენი არა ყოფილან. მაშინ ვინ? ალბათ წოდებათა წარმომადგენელნი. ეყოლებოდათ თუ არა „დარბაზ“-ში ყველა წოდებას თავ-თავისი წარმომადგენელი, ამ საკითხის გადასაწყვეტად ჯერ არავითარი ცნობები არ მოიპოვება. მაგრამ ვგონებ, რომ იქ მხოლოდ მაღალ წოდებათა წარმომადგენელნი უნდა ყოფილიყვნენ, ე. ი. „დიდ-გვართ თავადნი“, აზნაურთა, დიდვაჭართა და მოქალაქეთაგან „მკჯდარნი“, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, „მკვიდრთა“ წარმომადგენელნი.

„ჴელმწ. კარის გარიგებ“-ის ცნობითაც სახელმწიფო დარბაზის სხდომებს ესწრებოდნენ ყველა ვაზირები თავიანთ თანაშემწეებითურთ, უმაღლესი სამრვდელოება კათალიკოზისა და მოძღვართ-მოძღვრის მეთაურობით და მნიშვნელოვანი მონასტრების წინამძღვარნი, საქვეყნოდ გამრიგეთაგან-კი უროსი მოხელეები (გვ. 12-19). ამ ძეგლის ტექსტის დაზიანებულობის გამო გამოურკვეველი რჩება საკითხი უჴელოთა დარბაზის ერთა“ შემადგენლობის შესახებ.

§ 3. დარბაზობა დიდი და უმცროსი წესითა და მათი დანიშნულება.

დარბაზობა ორნაირი სცოდნიათ: ან „დიდის წესითა“ ან „უმცროსითა“. თუ რომელი მათგანი უნდა ყოფილიყო დარბაზობა ყოველ კერძო შემთხვევაში, ეს მეფეს უნად ებრძანებინა „დარბაზობა, ვითარცა მეფეს ეპრიანოს, დიდის

წესითა, თუ უმცროსითა, ვითარცა-რა წესი იყოს, იქმნას“-ო, ნათქვამია „კარის გარიგება“-ში (225—27).

დიდი დარბაზობა დარბაზის საზეიმო სხდომას წარმოადგენდა, რომელსაც დარბაზის ნამდვილ წევრთა, დარბაზის ერთა, გარდა მრავალრიცხოვანი ხელშინაური მოხელეობა და დარბაზის ყმანიც ესწრებოდნენ წესრიგისა და ზეიმის მოსაგვარებლად. ასეთ საზეიმო, დიდ დარბაზობაზე, რასაკვირველია, შეიძლება მხოლოდ ისეთი საქმეები ყოფილიყო გარჩეული, რომელთა შესახებ საჯაროდ მსჯელობა უხერხული და სახიფათო არ იყო.

საფიქრალია, რომ დარბაზობა „უმცროსითა წესითა“ სახელმ. დარბაზის საქმიანი სხდომა უნდა ყოფილიყო, რომელსაც, ვაზირობის მსგავსად, მხოლოდ დარბაზის ნამდვილი წევრნი, დარბაზის ერნი, ესწრებოდნენ და რომლის საიდუმლოება ალბათ ისეთივე სიმკაცრით იქნებოდა დაცული, როგორითაც ვაზირობისას იცავდნენ ხოლმე (იხ. აქვე II, 1, გვ. 199-201). „კარის გარიგების“ ტექსტის დაზიანებულობის წყალობით მსჯელობა ამ საკითხის შესახებ, ჯერჯერობით მაინც, მხოლოდ ალბათობით შეიძლება.

დარბაზობა მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეების განსახილველად და გადასაწყვეტათაც იკრიბებოდა და დღესასწაულ-ზეიმისთვისაც. მისი განსაგებელი იყო:

1) კანონმდებლობა და უზენაესი მართლმსაჯულება (იხ. აქვე გვ. 222)

2) ომის გამოცხადების საკითხი (ისტ˜ნი და აზ˜მანი * 671 და 711, გვ. 461 და 516, - ბასილი ეზოს-მოძღვარის ცნობა რუკნ-ედ-დინთან ომის შესახებ).

3) თამარის მეფობითგან მაინც დიდ ხელისუფალთა არჩევა-დან იშვნისსაკითხი (ისტ˜რნი და აზ˜მანი * 631, გვ. 409).

4) არჩეული ხელისუფლების „დალოცვა“ და „ჴელდასმა“ (იქვე *631 და 638, გვ. 410 და 419).

5) საზეიმო სხდომა გამარჯვებული ლაშქრის შინ დაბრუნებისა და ზავის ჩამოგდების გამო (იქვე * 676-677, გვ. 470-* 718, გვ. 525 და ბასილი ეზოს-მოძღვრის ცნობა რუკნ-ედ-ედინთან ომის შესახებ).

6) დარბაზობა მეზობელ და შორეულ სტუმრად, თუ დახმარების სათხოვნელად მოსულ მეფე-მბრძანებლებისა, ან და მათგან წარმოვლენილი დესპან-მოციქულების მისაღებად და მოსასმენად (ისტ˜რნი და აზ˜მანი *667-670 და 700-702, გვ. 456-460 და 498-500 და სხვაგანაც).

7) დიდი (გამეფების, ან საეკლესიო, თუ სხვა) დღესასწაულების დროს (იხ. კარის გარიგება გვ. 2-3).

როგორც თავის ადგილას აღნიშნული გვქონდა, „სიმდიდრით აღზევებულთა“ დასის პოლიტიკური პროგრამით, დასასრულ, სახელმწიფოს ყველა მნიშვნელოვანი საქმეების განგების ხელისუფლება დარბაზში დასხდომილთა ხელში უნდა გადასულიყო.

§ 4. დარბაზობის წესები.

დარბაზის სხდომების მოსაწყობად და მიმდინარეობის მოსაგვარებლად მტკიცედ შემუშავებული წესები არსებობდა, რომელსაც „დ ა რ ბ ა ზ ო ბ ი ს წ ე ს ი“ (ისტ˜რნი და და აზ˜მანი * 669, გვ. 459) ეწოდებოდა. უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ დარბაზობის დიდითა ანუ უმცროსითა წესით გამართვის ბრძანება მეფეზე იყო დამოკიდებული. მაგრამ როდესაც უცხო ან მეზობელი სახელმწიფოს, თუ სამფლობელოს მბრძანებელი ესტუმრებოდა საქართველოს მეფეს და მის სანახავად მოვიდოდა, ამას „დ ა რ ბ ა ზ ო ბ ა დ მ ო ს ვ ლ ა“ (მტ˜ნე ქ˜ჲ 488, გვ. 261) ერქვა. რასაკვირველია, დარბაზობად მოსვლას ჩვეულებრივ წინ უძღვოდა „თ ხ ო ვ ა დ ა რ ბ ა ზ ო ბ ი ს ა ჲ“ (იქვე * 506, გვ. 276), ანუ თანამედროვე ტერმინოლოგიით აუდიენციის თხოვნა. მაგრამ შესაძლებელია მეფეს მეზობელი მფლობელი, ან მბრძანებელი თვითონაც დაეპატიჟებინა თავისთან, ამას „დ ა რ ბ ა ზ ო ბ ა დ მ ო ყ ვ ა ნ ა“-ს ეძახდნენ ხოლმე (ს უ მ ბ ა ტ, ც˜ა და უწყება: 3 ქრ˜კა 66).

ისეთი მრავალრიცხოვანი სხდომის მოსაწესრიგებლად, როგორიც დარბაზობა იყო, რასაკვირველია სხდომასთან დაკავშირებული ყველა მექანიკური საკითხები უნდა წინასწარ მოგვარებული ყოფილიყო და მოგვარებული ყოფილა კიდევაც. ზოგიერთი ასეთი საკითხის შესახებ უნდა ორიოდე სიტყვა მაინც ითქვას.

როგორც ოპიზის 1-60—1065 წ. სიგლითგან ჩანს, ბაგრატ მე-IV-ის დროს დარბაზის სხდომა რომ იმართებოდა ხოლმე, დ ა რ ბ ა ზ ი ს კ ა რ ს შ ე კ რ ე ბ ი ლ ი წ ე ვ რ ე ბ ი მ ე ფ ი ს წ ი ნ, ა ნ უ პ ი რ დ ა პ ი რ მ ს ხ დ ა რ ა ნ. ამ გარემოებას ამ საბუთში ნახმარი გამონათქვამი „დავსხენით წ ი ნ ა შ ე ჩ უ ე ნ ს ა“ ამტკიცებს.

თამარ მეფის - დროინდელი დარბაზობის ზოგიერთი წესების შესახებ ორიოდე საგულისხმო ცნობა მის პირველ ისტორიკოსსა აქვს დაცული. ეს ცნობები უმთავრესად დარბაზობის გარეგნულ წეს-რიგს გვისურათებენ, ჯდომისა და დგომის წესების ზოგიერთ საკითხს ყვებიან.

თ ა მ ა რ ი ს დ რ ო ს ბ ა გ რ ა ტ ი ს დ რ ო ი ნ დ ე ლ ი წ ე ს ი, რ ო გ ო რ ც ე ტ ყ ო ბ ა, ს ე უ ც ვ ლ ი ა თ. თამარის პირველი ისტორიკოსის სიტყვით, ვაზირები თურმე „დ ა ს ვ ე ს... რ ო მ ე ლ ნ ი მ ე მ ა რ ჯ ვ ე ნ ი თ მისსა (ე. ი. მეფისა) დ ა რ ო მ ე ლ ნ ი მ ე მ ა რ ც ხ ე ნ ი თ“ (ის˜ტრნი და აზმ˜ნი * 631, გვ, 410). მაშასადამე პ ი რ დ ა პ ი რ დ ა ს ხ მ ი ს მ ა გ ი ე რ, მ ე ფ ი ს ო რ თ ა ვ ე მ ხ რ ი თ მ ხ ა რ-მ ა რ ჯ ვ ნ ი ვ ა დ ა მ ხ ა რ-მ ა რ ც ხ ნ ი ვ დ ა უ ს ვ ა მ თ.

უეჭველია ტამარ მეფის დროს დარბაზობის წესებს საერთოდ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა ჰქონოდა მიპყრობილი, ზოგი რამე ახლაც უნდა იყოს შემოღებული. ამას გვაფიქრებინებს თამარის პირველი ისტორიკოსის ხაზგასმით მოყვანილი ცნობა, რომ ვაზირებს „შთააცვეს სკარამანგი (ან საკრამანგი) ტანსა მათსა და დასვეს სელებითა ოქროჭედილებითა“ (ისტ˜რნი და აზ˜მანი * 631, გვ. 410). წინათ ალბათ ვაზირებს სხვანაირი ტანისამოსიც ექნებოდათ და საჯდომებიც ოქროჭედილი არ უნდა ყოფილიყო.

ისტორიკოსისაგან ამის საგანგებოდ აღნიშვნა სწორედ იმ გარემოებების მაუწყებელი უნდა იყოს, რომ ეს ახლად შემოღებული ცვლილება უნდა ყოფილიყო.

იმავე ისტორიკოსის სიტყვებით, თამარ მეფემ ვაზირები და სხვა მაღალი ხელისუფალნი დარბაზობის დროს სელებზე „დ ა ს ხ ნ ა ს ა ს თ ა უ ლ ი თ ა“ (ისტ˜რნი და აზ˜მანი * 631-632, გვ. 410), ე. ი. ბალიშით. ბალიშებით დასხმა ძველის-ძველი წესია და ჯერ კიდევ სასანიანთა სპარსეთში იყო წესად მიღებული.

„დარბაზის ერთა“ ყოველ წევრს, ანუ დარბაისელს, რასაკვირველია, თავისი ადგილი ჰქონდა, სადაც მას უფლება ჰქონდა, რომ მჯდარიყო. ამ მიკუთვნებული ადგილის გამოცვლა არც ერთ დარბაისელს არ შეეძლო, რადგან დარბაისელთა ადგილები უფროს-უმცროსობის და მიხედვით იყო განაწილებული. ადგილის გამოცვლისათვის მეფის განსაკუთრებული ნებართვა და განკარგულება იყო საჭირო. ეს გარემოება თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის შემდეგი ცნობით მტკიცდება: მისი სიტყვით კახეთის ერისთავმა ბაკურ ყმა-ძაგანის ძემ

(შევსებული ქართლის ცხოვრებით თითქოს გრიგოლის ძემ ასათმა, ჰერეთის ერისთავმა) „იაჯა არიშიანის ადგილასა დაჯდომა სასთაულით ა“-ო (ისტ˜რნი და აზ˜მანი * 632, გვ. 411). შეწყნარებულ იქნა, თუ არა ეს „აჯა“, ისტორიკოს აღნიშნული არა აქვს, მაგრამ ზემოთ ნათქვამითგანაც ნათლად ჩანს, რომ დარბაზის თვითოეულ წევრს თავისი დასაჯდომი ადგილი ჰქონია, სადაც მას დარბაზობის დროს სასთულით, თუ უსასთაულოდ დაჯდომის უფლება ჰქონდა. „დარბაზობის ერთა“ და „დარბაზობის ყმათა“ ადგილ-პატივის მომწესრიგებელ წესებს ეწოდებოდა „წესი ჯდომისა და დგომისა“ (ისტ˜რნი და აზ˜მანი * 677, გვ. 470).

სამეფო „ტაძრისა და საყდრის წინაშე მდგომელნი“ ხელისუფალნი, ე.ი მოხელეები, რომელნიც მეფის სასახლისა და ტახტის წინ იდგნენ, რასაკვირველია, დარბაზობის წევრნი არ იქმნებოდნენ, არამედ ერთის მხრით დარბაზობისათვის საჭირო წესრიგისა და ცერემონიალის დამცველი ხელმზღვანელი მოხელეები, მეორეს მხრით საქმის წარმოებისათვის აუცილებელი მოხელენი, მაგ. მწიგნობარნი დასხვები.

ამ ფეხზე მდგომ მოხელეებსაც თვითოეულს თავისი ადგლი ჰქონდათ მიჩენილი „წესისაებრ სიახლოისა“, ე. ი. მეფესთან უფრო ახლობელსა და თანამდებობით მნიშვნელოვანს, როგორც მაგ. საწოლის მწიგნობარი იყო, უფრო მახლობელი ადგილი ჰქონდა მიკუთვნებული.

ამგვარად ჯდომისა და დგომის წესი დარბაზის ერთა, ან უწევრტა და დარბაზის ყმათა უფროს-უმცროსობაზე იყო დამყარებული და მოხელისა, თუ წევრის ყოველი დაწინაურება მისთვის მიკუთვნილ ადგილსაც უნდა უეჭველად დასტყობოდა. ამ ნიადაგზე, რასაკვირველია, აჯა ამა-თუ-იმ ადგილზე სასთაულით დაჯდომის წყალობის შესახებ და ბრძოლა ამის გამო მოხელეთა შორის უნდა ყოფილიყო საქართველოშიაც, როგორც ყველა სხვა ქვეყანაშიც, მეტადრე მოსკოვის სამეფოს რუსეთში (ე.წ. „მესტნიჩესტვო“). ერთი ასეთი ცნობა თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ზემომოყვანილ ამონაწერშია დაცული არიშიანის ადგილზე დაჯდომის აჯის შესახებ და ამავე ხასიათის ბრძოლის ძლიერი ანარეკლი მეფეტა კურთხევის დარბაზობის იმ წესსა და განგებაშიც მოჩანს, რომელიც, როგორც გამორკვეულია, ნატყუარი ძეგლია და მიქაილ კათალიკოზს მიეწერება (იხ. აქვე I, 71–72).

დარბაზობის ცერემონიალის წესების აღსადგენად და შესწავლისათვის საკმაო საგულისხმო ცნობებია შენახული მეტადრე „კარის გარიგება“-ში ისე, რომ თითქმის მთლიანი სურათის წარმოდგენა შეიძლება, მაგრამ რაკი ეს უკვე ნივთიერი კულტურისა და ზნე-ჩვეულებათა ისტორიის სფეროა, ამიტომ „ქართული სამართლის ისტორია“-ში ამაზე საუბარი საჭირო არ არის.

კარი მეორე

სისხლის სამართალი

შესავალი.

ქართული სამართლის წყაროების მიმოხილვის დროს აღნიშნული გვქონდა, რომ სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის წიგნები, ერთ პატარა ნაწყვეტს გარდა, მე-XIII-ემდე დაცული არ არის (იხ. ქართ. სამ. ისტორია I, 81-93). ამ სახის საბუთებიც, სიგელებიც და „დაწერილნი“ ორ ათეულსაც არ შეადგენს. ასეთ პირობებსი, სათანადო წყაროების უქონლობის გამო, ან სისხლის, საკორპორაციო და სამოქალაქო სამართლის, ისევე როგორც სასამართლოს წარმოების გამოკვლევა-აღდგენისათვის უნდა თავი დამენებებინა, ან უნდა სხვა ისეთი წყაროები ყოფილიყო გამოძიებული, რომელთა შესწავლით სამართლის წიგნების ხელთ-უქონლობის დანაკლისის ნაწილობრივ მაინც ანაზღაურება შესაძლებელი ყოფილიყო.

ასეთ მდგომარეობაში მკვლევარს საეკლესიო სამართლის ძეგლებში და საისტორიო თხზულებებში გაფანტული და ჩვენამდე მოღწეულ საბუთებში დაცული ცნობების ამოღებისას, შესწავლისა და სურათის აღდგენის ცდის გარდა სხვა გზა და საშუალება არ დარჩენია. თუმცა ეს გზა ძნელი და დამღალავია, მაგრამ მაინც ერთად ერთი გზაა, რომელიც ცოტად მაინც მიზნის მიღწევის იმედის მომცემი შეიძლება იყოს.

ხანგრძლივი მუშაობის შემდგომ ქართული სამართლის ისტორიის ამ დარგის აღდგენაც შესაძლებელი შეიქმნა და ქვემოთ მეორე კარში სისხლის სამართალი, მესამე კარში საკორპორაციო სამართალი, მეოთხე კარში სამოქალაქო სამართალი დამეხუთე სამართლის წარმოების მე-IX—XIII სს--ის ისტორიის პირველი ცდაიქმნება წარმოდგენილი. რასაკვირველია, სამართლის წიგნების დაკარგვისა და უქონლობის მ თ ლ ი ა ნ ა დ ანაზღაურება არაფერს შეუძლიან და ამიტომაც არის, რომ არაერთი მნიშვნელოვანი პრობლემისა და საკითხის შესწავლაზე, ცნობების უქონლობის გამო, ადამიანს სრულებით უარი უნდა ეთქვა. მაგრამ ბევრი რამის გამორკვევა მაინც მოხერხდა და ამასაც ჩვენთვის მნიშვნელობა აქვს. თუ ჩვენი, ან მომავალი თაობა იმდენად ბედნიერი იქნება, რომ მე-IX—XIII სს სამართლის წიგნების აღმოჩენას ეღირსება, მაშინაც ამჟამად მოპოვებულ შედეგს მნიშვნელობა არ დაეკარგება და სამართლის წიგნების ცნობებს, ვითარცა ქართული მოქმედი სამართლის სურათი შეავსებს და გააძლიერებს, სამართლის წიგნებშიც დაცული ცნობების სისწორით გაგებასაც, უეჭველია, გააადვილებს

თავი პირველი.

ზოგადი მოძღვრება გარდამავლობითი მოქმედების შესახებ.

რამდენადაც ყოველი ერის სისხლის სამართალი და კანონმდებლობა გარკვეული უფლებრივი შეგნების ნაყოფია და გარკვული სისტემის განსახიერებას წარმოადგენს, სამართლის ისტორიის მკვლევარი ვალდებულია გამოარკვიოს და შეისწავლოს ის ზოგადი საფუძველი, რომელზედაც სისხლის სამართლის შესახებ კანონმდებლობა აღმოცენებული იყო. ასეთი მოვალეობა მკვლევარს იმ შემთხვევაშიც აწევს, როდესაც ზოგადი მოძღვრების აღმნუსხველი ძეგლებიც-კი არ მოიპოვება. ამგვარ შემთხვევაში თვით სამართლის დაწესებულებათა შესწავლა მეცნიერს ამ საკითხის გამორკვევას შეაძლებინებს, რადგან ყოველი ასეთი დაწესებულება და სამართლის ტერმინოლოგია

ცოტათ თუ ბევრად მაინც ამის საშუალებას აძლევს. მით უმეტეს ასეთი მოვალეობა ქართული სამართლსი ისტორიის მკვლევარს აწევს, რათგან, დაწესებულებათა და უხვი ტერმინოლოგიის ანალიზის შედეგის გარდა, მას ზოგადი მოძღვრების აღმბეჭდილი ძეგლებიც მოეპოვება.

§ 1. სამართალი და გარდამავლობითი მოქმედებანი.

„ქართული სამართლიოს ისტორიის“ I წიგნში (გვ. 132-133) აღნიშნული გვქონდა, რომ მაშინდელი მოძღვრების მიხედვით შემოქმედება პირველ ადამიანსა და საერთოდ მთელ ადამიანთა მოდგმას მათი ყოფა-ცხოვრებისა და მოქმედების „სჯული“ დაუწესა. ეს სჯული თვით ადამიანთა ბუნებასაც ჰქონდა თანდაყოლილი და მცნებითაც შთაგონებული იქნა. ამიტომ ეს „**ბუნებითი სჯული**“ იყო. არქიჰიერატიკონში ასეთი ვედრებაა ჩართული: „უფალო, რომელმან შ ჯ უ ლ ი დ ა ს დ ე ვ ს ა ზ ღ ვ ა რ ს ა ყ ო ვ ე ლ თ ა ს ა და ნებით წ ე ს ი გ ა ნ უ ჩ ი ნ ე ყ ო ვ ე ლ თ ა შ ე ნ მ ი ე რ დ ა ბ ა დ ე ბ უ ლ თ ა“-ო (გვ. რიბ). ამგვარად ამ ქვეყნად ყველასათვის და ყველა ქმნილებისათვის შ ჯ უ ლ ი ს ს ა ხ ი თ სწორე მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი ს ს ა ზ ღ ვ ა რ ი ც ი ყ ო დ ა დ ე ბ უ ლ ი და წ ე ს ი ც გაჩენილ იქმნა. ეს იყო **„შჯულდებაჲ“**(მარტჳლობაჲ ჰაბოჲსი 7-8) და **„წესი ქუეყანისაჲ ამის“**(ც´ჲ ნინოჲსი II, 758).

შემდეგ, როგორც იქვე აღნიშნული გვქონდა (იხ. ქართ. სამ. ისტ. I, 133), გაჩნდა **„დაწერილი სჯული“**, რომელიც კანონისა და სამართლის წიგნების, წერილობით აღბეჭდილი წესებისა და განგებათა დადებით იქმნა შემოღებული, ამნაირად ბუნებითი სჯულისა და შჯულდების გვერდით გაჩნდა კანონმდებლობაც, **„სჯული წიგნისაჲ“** , რომელიც შეიძლება წესების სახითაც ყოფილიყო ჩამონაკვთილი.

კანონმდებლობის მიზანს ადამიანთა ურთიერთობის მოწესრიგება შეადგენდა, მოქმედების იმ საზღვრების დადება, რომლის გადასვლა სახელმწიფოს, სარწმუნოებისა, თუ სხვისი უფლებისა და ინტერესის შელახვას წარმოადგენდა. კანონისა და სამართლის წიგნით დადებული საზღვრით ადამიანთა შორის **„კანონიერება“**უნდა დამყარებულიყო და ამიტომ ადამიანის სწორ მოქმედებასა და ქცევასაც ასევე კანონიერებას უწოდებდენ.

მეორეს მხრივ, წესით დამყარებული ყოფა-ცხოვრების რიგს, **„წესიერება“**(არქიჰიერატიკონი გვ. რ´ლდ, ვაჰანის მონ. განწ. 37 და ბევრგან სხვაგანაც) ერქვა: „რამანცა გუარმან კაცმან იმეცადინოს დაჭსნად კეთილსა ამის წ ე ს ი ე რ ე ბ ა ს ა და კ ა ნ ო ნ ს ა ამის მონასტრისსა“ , ღმერთმა შეჰრისხოსო (ვაჰანის მონ. განწ. 37). წესიერების გარდა ტერმინად იხმარებოდა **„კეთილწესიერება“**-ც: დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვითმონასტრები და ეკლესიები „დარბაზის კარით მიიღებდიან ... კ ე თ ი ლ წ ე ს ი ე რ ე ბ ა ს ა ლოცვისა და მარხვისასა“-ო (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსი * 553, გვ. 321).

ყოველი გონიერი ადამიანისათვის სავალდებულოა კანონთა „მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა ჲ და შ ე დ გ ო მ ა ჲ და მ ტ კ ი ც ე დ პ ყ რ ო ბ ა ჲ“ (რუის-ურბნ. 1103 წ. ძეგლისწერა: ქ´კბი II, 60). კანონთა **„მეცნიერებაჲ“**კანონების ცოდნას ნიშნავს, **„შედგომაჲ“** - მიმდევრობას და **„მტკიცედ პყრობაჲ“**ანუ **„დამარხვაჲ“**კანონების დაცვას. ამგვარადვე, როგორც სავანის ყოველსავე წევრს, ისევე და უფრო მეტად, რასაკვირველია, „უ ჯ მ ს მოძღუარსა (ე.ი. წინამძღვარს, მამასახლისს) ფ რ ი ა დ ი თ ა კ რ ძ ა ლ უ ლ ე ბ ი თ ა პ ყ რ ო ბ ა ჲ ა მ ი თ გ ა ნ წ ე ს ე ბ ა თ ა ჲ და ს ა ქ მ ი თ ს რ უ ლ ყ ო ფ ა ჲ ა მ ა თ შ ი ნ ა ა ღ წ ე რ ი ლ თ ა ჲ“ (ვაჰანის მონ. განწ. 38).

თავისდათავად ცხადია, რომ ეს დებულება ყოველგვარ წესსა, განწესებასა და განგებასაც ეხებოდა.

მაგრამ „დაბადებაში“ დაცული თქმულების მიხედვით, რომელიც ქრისტიანობამაც შეითვისა, უკვე პირველმა ადამიანებმა „ბუნებითი შჯული“-სა და მცნების დაცვა ვერ შესძლეს, არამედ დაარღვიეს იგი.

რაკი შჯული, კანონი და წესი, როგორც აღნიშნული გვქონდა, უცთომელი და სამართლიანი მოქმედების საზღვრად იყო მიჩნეული, ამიტომ ეს მცნების დამრღვევი მოქმედება ამ საზღვრისა,, თუ კანონის, ან წესის, გინდა მცნების **„გარდასვლა“**-დ იყო მიჩნეული. გ. ხუცეს-მონაზონს ამ პირველ შეცოდებაზე ნათქვამი აქვს კიდეც: მ ც ნ ე ბ ი ს ა გ ა რ დ ა ს ვ ლ ი თ ა ბუნებითი იგი შჯული უტებაჲ ღ᷾ისაჲ ორკერძო განიყო“-ო (ც᷾ჲგ᷾ი მთწმ᷾დლსაჲ 303). ამავე აზრის გამოსათქმელად **„გარდაჯდომა“**-საც ხმარობენ: „გ ა რ დ ა ვ ჯ ე დ ი თ მ ა ს მ ც ნ ე ბ ა ს ა“-ო, სწერია იოანე მმართველის შეცოდებულთა კანონის ქართულ თარგმანში (6$_{5-6}$) ბერძნული დედნის παραβάγπας πήν πρωπην ένπαλήν (იქვე 7) და სლავური თარგმანის „преступьше заповедъ“-ის (იქვე) შესატყვისად.

ამისდა გვარად, ვინც კანონის, ან განწესებათა, თუ წესის დამრღვეველი აღმოჩნდებოდა, კანონისა და წესების **„გარდამავალი“**იყო. ვაჰანის მონასტრის ტიბიკონი ავალებდა მამასახლის, რომ მას „უჯმს“ მტკიცედ „პყრობაჲ განწესებათაჲ“ და თვითონ ვალდებულია , „რათა თუალ-უხუავად ა მ ხ ი ლ ე ბ დ ე ს ყ ო ვ ე ლ თ ა ვ ე გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ თ ა“ კანონ-წესდებისათაო (ვაჰანის მონ. განწ. 38).

თვით საქციელს, რომელიც შჯულისა, სამართლისა, თუ წესის გარდალახვას წარმოადგენდა, **„გარდაავლობითი მოქმედება“** სწოდებია. თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს დემნა უფლისწულის განდგომილება დახასიათებული აქვს ვითარცა „გ ა რ დ ა მ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა ს ჯ უ ლ ი ს ა ქ რ ი ს ტ ე ს მ ც ნ ე ბ ა თ ა ს ა“ (ისტ᷾რნი აზ᷾მნი * 668, გვ. 458).

სამართლის, შჯულისა, თუ კანონის დარღვევის გამოსახატად „დათრგუნვა“-საც ხმარობდენ ხოლმე. დავით აღმაშენებელს თავის სინანულის გალობაში მაგ. ნათქვამი აქვს: „ს ჯ უ ლ ნ ი დ ა ვ თ რ გ უ ნ ე ნ წ ი გ ნ ი ს ა ჲ და ახალი ბ უ ნ ე ბ ი თ ი“-ო (ქ᷾კბიII, 105).

გარდამავლობითი უკანონო საქციელი ყოველთვის მხოლოდ ქმედებისა-კი არა, არამედ ზოგჯერ შეიძლება უმოქმდობის შედეგი ყოფილიყო და იყოს. თანამედრვე სისხლის სამართალი ამ გარემოებას სათანადო ყურადღებას აქცევს და დასასჯელად ისეთი ქმედობაც აქვს მიჩნეული, რომლმაც ბოროტმოქმდების შესრულება არ შეაფერხა, ან დაუდევრობითა, თუ უყურადღებობით მისი ასრულება შესაძლებელი გახადა.

ძველი ქართული იურიდიული შემოქმედებისა და მოძღვრებისათვისაც ასეთი თვალსაზრისი და იურიდიული დებულება, რამდენადაც ეს საკორპორაციო სამართლის ძეგლებიდანაც ჩანს, უცხო რამ არ ყოფილა: „უდებებისა“ და საქმის „უგულებელყოფის“-თვის პასუხისმგებლობა მასაც სცოდნია.

„უდებებაჲ“ და „უგულებელყოფაჲ საქმისაჲ“ თანამდებობის პირთაგან მინდობილი სამსახურისა და თავისი მოვალეობის დაუდევრად, უყურადღებოდ წარმოებას ჰნიშნავდა: „უკეთუ მოძღუარმან, გინა დეკანოზმან, გინა ი კ ო ნ ო მ ა ს მ ა ნ უ დ ე ბ ე ბ ა დ გ ა ს ც ე ნ თ ა ვ ი თ ჯ ი ს ი და სენაკთა შინა მ ო ს მ უ რ ო ბ ა თ ა მ ი დ ე ვ ნ ე ბ უ ლ ნ ი უ გ უ ლ ო ბ ე ლ ს ჰ ყ ო ფ დ ე ნ ს ა ქ მ ე ს ა მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა ს ა და გ ა რ ე შ ე ს ა ჭ ი რ ო ჲ ს ა მ ი ზ ე ზ ი ს ა ზ ე დ ა ჲ ს ზ ე დ ა ეკლესიისა ლ ო ც ვ ა ს ა და კ ლ დ ე ბ ო დ ე ნ, გინა ტ რ ა პ ე ზ ს შ ე ს ვ ლ ა ს ა უ დ ე ბ- ჰ ყ ო ფ დ ე ნ“, ასეთი მოხელე ბერები თანამდებობითგან გადაყენებულ იქმნენო (ვაჰანის მონ. განწ. 37-38).

ასეთი უდებებისა და საქმის უგულებელ-ყოფისაგან წარომდგარი ზიანის პასუხისმგებლობის გარდა, თანამედროვე სისხლის სამართლის მოძღვრება დანაშაულობად ისეთ უმოქმედობასაც სთვლის, რომელიც ბოროტმოქმედს, თუ გარდამავლობითი მოქმედების განმზრახველს, საშუალებას აძლევს თავისი განძრახვა

შეასრულოს. ასეთი ცნების, განზრახული საქმის განხორციელების ხელშეუშლელობის აღსანიშნავად ძველ ქართულ ტერმინად „**მიშვება**“ ყოფილა მიღებული. ეფთჳმე მთაწმინდელი ქართ. ბერებს ეუბნებოდა ხოლმე: „უკუეთუ მ ო გ ი შ უ ნ ე ა მ ა ს საქმესა ზედა, თქვენც პასუხს აგებთო“ და „მერმე მონასტერი უწესოდ გავა“-ო (ცჲ ი΄ე და ეფ΄თმსი 38). თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსსაც ნათქვამი აქვს, რომ „უ კ ე თ უ მ ც ა მ ი ე შ ვ ა ზენასა გ ა ნ გ ე ბ ა ს ა ...“ დ ა მ ც ა ქ ც ე უ ლ - ი ყ უ ნ ე ს ყოველნი მაღნარნი სარკინოზნისანი“-ო (ის΄ტრნი და აზ΄მნი * 609, გვ. 381), ამ ზმნისაგან ნაწარმოები განყენებული არსებითი სახელი უნდა „მ ი მ შ ვ ე ბ ლ ო ბ ა“ ყოფილიყო, მაგრამ ჯერჯერობით არც ასეთი ტერმინი ჩანს და არც შეიძლება დანამდვილებით ითქვას, არსებობდა თუ არა მაშინდელ ქართულში ასეთი იურიდიული ცნება.

§ 2. გარდამავლობით მოქმედებათა ტერმინოლოგია.

გარდამავლობითი მოქმედების შეფასება სხვადასხვა თვალსაზრისით შეიძლებოდა და ამისდა მიხედვით ამ შეფასების შედეგი სხვადასხვა ტერმინით გამოხატებოდა. თუ რომ ადამიანი გარდამავლობით მოქმედებას მხოლოდ კანონიერების ფორმალური თვალსაზრისით მიუდგებოდა, მაშინ ცხადია, რომ ყოველი მოქმედება რომელიც სამართალს, კანონს ან წესს არღვევდა, მიჩნეული იქმნებოდა ვითარცა „**წინააღმდგომი და დამრღუეველი აკნონისაჲ**“ (ვაჰანის მონ. განწ. 31). ამიტომ კანონის ან წესის ასეთ დამრღვეველ საქციელს მარტივად „**უკანონობაჲ**“ ეწოდებოდა იმგვარადვე, როგორც დადებული წესისა და არსებული წესიერების გადალახვა. დაჴსნაჲ „**უწესობა**“ იყო (ვაჰანის მონ. განწ.36): „ნუცა ვისისა შეპოვნებისათჳს დ ა ჰ ჴ ს ნ ი ს ვინ წ ე ს ს ა ამას“-ო (იქვე 37), ნურავინ „იმცადინოს დ ა ჴ ს ნ ა დ კეთილსა ამას წ ე ს ი ე რ ე ბ ა ს ა და კ ა ნ ო ნ ს ა“-ო (იქვე).

მაგრამ თუ ადამიანი გარდამავლობით მოქმედებას თვისებისა და შედეგის შეფასების თვალსაზრისით მიუდგება, მაშინ შეიძლება იგი დახასიათებულიყო, ან როგორც „ბ რ ა ლ ი“, ან როგორც „ც ო დ ვ ა“, ან როგორც „ბ ო რ ო ტ მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა“, ანდა ვითარცა „დ ა ნ ა შ ა უ ლ ო ბ ა“.

ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს განმარტებით „**ბრალი**“ თითქოს „მცირე რამ დანაშაული“ უნდა იყოს (ლექსიკ.),მაგრამ ეს განმარტება სწორი არ არის. გ.მ ე რ ჩ უ ლ ი ს სიტყვით გრ. ხანძთელმა აშოტ კურაპალატის საყვარელს უთხრა: ჩემ რჩევას დაემორჩილე, ცოლ-ქმარსა შორის ნუ შეიჭრები და ხელმწიფეს საფრთხეში ნუ აგდებ, დაანებე მათ თავი, რომ ღმერთმა „ყოველნი ბ რ ა ლ ნ ი შენნი შეგინდვნეს“-ო (ც΄ჲ გ΄ გლ ხ΄ნძთლსჲ, გვ. ნვ-ნზ). ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ს ა ც ნათქვამი აქვს: დიმიტრი თავდადებული მონღოლებმა „წარიყვანეს სამსჯავროსა სახლსა... და ჰკითხვიდეს, უკეთუ თანაეწამა განზრახვასა ბუღასასა, და ვ ე რ ა ბ რ ა ლ ი პ ო ვ ე ს“-ო (* 900 , გვ.740).

ამ ცნობებში ბრალი სრულებით მცირე დანაშაულობად არ არის ნაგულისხმევი და საერთოდ „ბრალი“-ს ძირითადი მნიშვნელობა დანაშაულობის სიდიდეს, თუ სიმცირეს არ ეხება. სახარების ქართული თარგმანის „**ბრალი**“ (იოანე 18[38]) ბერძნული დედნის ἡ αἰτία „ჰე აჲტია“-სუდრის უდრის, ე.ი. ლათინური culpa-ს შესატყვისი ყოფილა. ეფთჳმე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ამავე სიტყვით ბერძნულს τό ἔγχλημα „ტო ენკლემა“-სა და ἡ ἁμχρύα „ჰე ჰემარტია“-ს თარგმნის (მე-VI მსოფლიო კრების შჯულისკანონის ქართ. თარგმ. § კგ შეად. ბერძ. დედნის § χβ). თუ „ჰე ჰემარტია“ უფრო მართებული იყო, რომ ცოდვად ყოფილიყო გადმოთარგნილი, „ტო ენკლემა“ მართლაც იმასვე ჰნიშნავს, რასაც „ჰე აჲტია“.

„**ცოდვა**“ (ბევრგან, ძეგლისწერა: ქ΄კბი, II, 66) გარდამავლობით მოქმედებას უფრო ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით ახასიათებს. სამაგიეროდ, „**შეცოდება**“ (არქიჰიერატიკონი გვ. ობ, ბაგრატ კურაპ-ის კანონები და შიო მღ. წინამძღ. რიგი) უკვე

დანაშაულებას ჰნიშნავდა. ასეთი მნიშვნელობით აქვს ნახმარი ტერმინი „შეცოდება“ ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ს ა ც , რომელსაც სხვათა შორის აღნიშნული აქვს, რომ დიმიტრი თავდადებულმა რაჭის ერისთავს კახაბერს „შეუნდო ფიცთა მტკიცეთა მიერ, რათა ა რ ა ა ბ რ ა ლ ო ს პირველი შ ე ც ო დ ე ბ ა“-ო (*877, გვ. 720-721). ასევე უნდა გავიგოთ ეს ტერმინი ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის სათაურში: „წიგნი სამრთლისა კაცთა შ ე ც ო დ ე ბ ი ს ა ყ ო ვ ე ლ ი ს ა ვ ე“.

„**დანაშაული**“ ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს განმარტებით ყოფილა იგივე „შეცოდება, ესეიგი არს შავად ქმნა საქმისა“-ო (ლექსიკ). შესაძლებელია ზმნა „დაშავების“ თავდაპირველი მნიშვნელობა სწორედ საქმის შავად ქმნას ჰგულისხმობდა, მაგრამ „დაშავება“ აგრეთვე ვისთვისმე ფიზიკური, ანდა ზნეობრივი ვნების მიყენებასაც ჰნიშნავდა. თვით ს ა ბ ა ს ცნობითვე „დაშავება ხეიბრად შექმნა“-ს ეწოდება (იქვე). ხეიბარი - კი იყო „კაცი დაშავებული“ (იქვე), დაჭრილ-დაზარალებული. ამისდა მიხედვით „დანაშაული“ ვნების დაზიანების მნიშვნელობის მქონებელ ტერმინად უნდა ვიგულისხმოთ. მაგრამ იმ ხანის ძეგლებში, რომელიც ამ წიგნის ასპარეზს შეადგენს, „დანაშაული“ არა ჩანს.

ვისაც ბრალი ედებოდა ან მიუძღვოდა, იმას „**ბრალეული**“ ერქვა. გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს სიტყვით გრ. ხანძთელი „ბ რ ა ლ ე უ ლ თ ა სინანულად მოაქცევდა და ურჩთა სიმართლისათა სრულიად განასხმიდა“ (ც᷾ ჲ გ᷾გლ ხნძ᷾ თლსჲ ჲე). დავით აღმაშენებელსაც თავის სინანულის გალობაში ნათქვამი აქვს: „ქალწულო (ესეიგი ღვთისმშობელო), ბ რ ა ლ ე უ ლ თ ა თავსმდებო“ უსასოება ჩამომაშორეო, - „არა უხილავს ჩემოდნად ბ რ ა ლ უ ლ ს ა ნათელი მისი“-ო (ქ᷾კბი II, 104 და 107). მცირე შჯულის კანონში ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს ნათქვამი აქვს: „ყ ო ვ ე ლ ნ ი ვ ე ზ ე მ ო წ ე რ ი ლ ნ ი ბ რ ა ლ ე უ ლ ნ ი (მკვლელნი, მპარავნი, მსიძავნი, მემრუშენი, ცრუმფიცებელნი, გრძნეულნი, მწალველნი და სხვანი) და კანონსა ქუეშე მყოფნი“, თუ სასჯელის ვადის დამთავრებამდე მომაკვდავნი შეიქმნენ, უფლება აქვთ, რომ ეზიარნენო (გვ. 132, § ჟწ).

ვისაც „შეცოდება“ ჰქონდა ჩადენილი, ის „**შეცოდებული**“ იყო. მცირე შჯულისკანონში ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს ნათქვამი აქვს: „წ᷾ათა მამათა თითოეულისა კრებისათა აღწერნეს კანონნი შ ე ც ო დ ე ბ უ ლ თ ა თ ჯ ს“-ო (გვ. 128, § პდ). ამავე ავტორს განმარტებული აქვს, რომ მსაჯული მოვალეა „განიცდიდეს წესსა მას და გონებასა შ ე ც ო დ ე ბ უ ლ ი ს ა ს ა“ და ამისდა გვარად უნიშნავდეს სასჯელსაო (გვ.133, § რ).

სშჯულისა და კანონის გადამლახველს „ბოროტისმოქმედი“-ც ეწოდებოდა. ი ო ა ნ ე მ მ ა რ ხ ვ ე ლ ი ს შეცოდებულთა კანონის ქართულ თარგმანში ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს ნათქვამი აქვს: რაკი სასჯელმა ადამიანნი ვერ გამოგვასწორა, არამედ უფრო „უძჯრჩს ვიქმენით“, ამიტომ ღმერთმა „მომავლინა სამართლად წყლის რღუნაჲ დ᷾ აღკოცნა ბ ო რ ო ტ ი ს მ ო ქ მ ე დ ნ ი“-ო (გვ.6). ბერძნულ დედანში ბოროტისმოქმედის შესატყვისი სიტყვა ამ ადგილას არ არის, მაგრამ აქ უნდა იგულისხმებოდეს ამ ნაწყვეტის თავში მოხსენებული παραβαυτας τηυ έυτολα (იქვე), რაც მცნების გარდამსვლელს ჰნიშნავს. დაბადების ქართულ თარგმანში „ბოროტი“ ბერძნული დედნის τό πουηρόυ უდრის (ესეია 5[20]), ე.ი. ცუდ მოქმედებას, დანაშაულობას, გარდამავლობით მოქმედებას (maleficium, malfait, crime Pirfaction, Verbrechen) ნიშნავს. მაშასადამე „ბ ო რ ო ტ ი ს მ ო ქ მ ე დ ი“ დამნაშავეს agent du delit, Verbrecher-ს უდრიდა.

ამავე ცნების აღმნიშვნელ ტერმინად ძველ ქართულ მწერლობაში „**ძჯირისმოქმედი**“ გვხვდება: „ვითარცა „ძჯირისმოქმედი“ ავაზაკთა შორის ჯუარს ეცჯ“-ო, ნათქვამია არქიჰიერატიკონში (გვ. ოა). კოხტასთავს მომხდარი შეთქმულების მონაწილეთა დამსჯელ მონღოლებს ცოტნე დადიანმაც, ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი ს

სიტყვით, უთხრა: თუმცა ჩვენ თქვენი საქმეების მოსაწესრიგელად ვიყავით შეკრებილნი, ამისდამიუხედავად „აწ თქვენ ძ ვ ი რ ი ს მ ო ქ მ ე დ თ ა თანაშეგვრაცხენით“-ო (* 798, გვ.637). ამავე ავტორის მოწმობით, ჯონშერის ძის ბედიან-დადიანის გონიერი მმართველობის წყალობით მე-XIII ს პირველ ნახევარში მის თემში „ძ ვ ი რ ი ს მ ო ქ მ ე დ ი“ არა იპოვებოდა“-ო (ჟამთააღ. * 832, გვ.677).

ვისაც არავითარი ბრალი არ ედებოდა ის იყო უბრალო (ს უ მ ბ ა ტ. ც´ ა და უწყ´ბა: 3 ქრ´ნკა 57). დიდი შჯულისკანონის ქართულ თარგმანში „უ ბ რ ა ლ ო ჲ“ ბერძნული αυεύζα-ის გადმოსაცემად არის ნახმარი (იხ. XBII, 366), ესეიგი უპასუხისმგებლოს აღმნიშვნელია, ამისდა მიხედვით უდანაშაულობას „**უბრალოება**“ (ჟამთააღმ * 901, გვ.742) ეწოდება. ამგვარად ვისაც არავითარი შეცოდება არ მიუძღვოდა, „**შეუცოდარი**“ იყო. ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ს მოთხრობილი აქვს „წარვიდა ყანს წინაშე და თქუა ყრმისა დავითის უ ბ რ ა ლ ო ე ბ ა, - >>რად გიჯამს შ ე უ ც ო დ ა რ ი ს ა ყ რ მ ი ს ა მოკვლა<< (* 901, გვ. 742).

§ 3. გარდამავლობით მოქმედებათა კლასიფიკაცია.

ე ფ თ ჳ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს „მცირე შჯულის კანონ“-ში არნიშნული აქვს ბოროტმოქმედებისა და შეცოდების სირთულე მრავალსახეობა და მისი სისწორით შეფასების სიძნელე: „ა რ ა“ მ ა რ ტ ი ვ ი ა რ ს. სენი იგი ცოდვათა , ა რ ა მ ე დ მრავალ-სახე, მრავალ-გვარი“-ო. ამიტომ, ვისაც დამნაშავის გასამართლება აქვს მინდობილი, ის ვალდებულია, „რათა გ ა ნ ი ც დ ი დ ე ს წ ე ს ს ა მ ა ს დ ა გ ო ნ ე ბ ა ს ა შ ე ც ო დ ე ბ უ ლ ი ს ა ს ა“- ო (გვ.133).

უკვე ი ო ა ნ ე მ მ ა რ ხ ვ ე ლ ს თავის შეცოდებულთა კანონში აღნიშნული აქვს, რომ დანაშაულობის განხილვის დროს მრავალგვარი გარემოება უნდა იყოს გათვალისწინებული. ჯერ ის რომ, მისი სიტყვით “ყოველი ცოდვაჲ“, რომელი უწინარ‰ს ლ (30) წელისა ჰასაკისა შემთხვეულ ვისდა იყოს, უსუბუქესად განიკანონების“, თუნდაც რომ დანაშაულობა „მძიმეთა ცოდვათაგანი იყოს, იმიტომ რომ „ვიდრე ლ: (30) წლამდე უ მ ე ც რ ე ბ ა ი გ ო ნ ე ბ ი ს ა ი დ ა მ ჴ უ რ ვ ა ლ ე ბ ა ი ჴ ო რ ც თ ა ი დიდად მ ძ ლ ა ვ რ ო ბ ს კ ა ც ს ა“-ო. ხოლო პირიქით: ყოველი ცოდვაჲ რომელი [ლ] (30) წლისა წაღმართ შეემთხუიოს ვის“ თუნდაც რომ „უდარ‰სცა ცოდვათაგანი იყოს, უმეტესისა (ე.ი. უფრო მკაცრი) კანონისა თანამდებ-არს“-ო (გვ. 44-46).

საერთოდ, ამავე ბერძენი ავტორის სიტყვით, მოსამართლეს უნდა გათვალისწინებული ჰქონოდა ბოროტმოქმედების ყოველივე გარემოება, სახელდობრ, საჭირო იყო გამორკვევა შეცოდებულისა „სიჭაბუკისაჲ და სიბერისაჲ“, ანუ წლოვანების, -„ძლიერებისა და უძლურებისაჲ“, ანუ ფიზიკური მდგომარეობის, - „განყოფილებანი მისთანი და სახენი, რომლითა იქმნა ცოდვაჲ“, ანუ დანაშაულობა ადგილობრივი პირობებით და წარმოშობილობა.

მსაჯულს ამას გარდა უნდა გაეთვალისწინებინა, ბოროტმოქმედების თუ დანაშაულობისათვის „მან დაჰპატიჟა მეორესა, გინა თუ მის მიეპატიჟა მას, - გინა თუ განზრახვითა შეემთხვია და წურთითა მიეცა ცოდვასა მას ანუ თუ იშობრივ (ე.ი. უეცრად) და აღტაცებით მოჰხვია, - ანუ თუ მთვრალობითა, - ანუ პატრონისა ბრძანებითა, ხელმწიფებითა და შიშითა მისითა შეემთხვია, - ანუ სიგლახაკისაგან მსგავსთა ამათა, - ანუ თუ თუისითა ოდენ გულისთქმითა და რა იქმნა, - ამის ყოვლისა გამოძიებაჲ ჯერ არს“-ო (გვ 45-48).

ი ო ა ნ ე მ მ ა რ ვ ე ლ ი ს დებულებით, ერთი სიტყვით მოსამართლის მოვალეობას შეადგენდა გამორკვევა დანაშაულისა და დამნაშავისა „ჟამისა და ჰასაკისაჲ და ადგილისაჲ და იძულებისაჲ და ნებელობისაჲ“ (გვ. 46-47).

ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს დანაშაულობათა კლასიფიკაციის აღმნიშვნელ ტერმინად ნახმარი აქვს „**განყოფილებაჲ ბრალთაჲ**“ (სინან. 14).

ადამიანის ყოველი მოქმედება მის ნებაყოფლობის განხორციელებას შეადგენს: გადამწყვეტი მნიშვნელობა სწორედ ნებას აქვს, როცა მის თავში გაჩენილ აზრს საქმედ აქცევს ხოლმე. თავისთავად ცხადია რომ გარდამავლობითი მოქმედების თვისების გამოკვლევადაც, მითუმეტეს ამ მოქმედების გამომწვევ ნებისყოფას უნდა მიჰქცეოდა ყურადრება. შეცოდების ნივთის შეფასების დროს გახმაურებულ ერთა სისხლის სამართალი გარდამავლობითი მოქმედების წარმოშიბისა და განხორციელების პროცესს აკვირდება და ამგვარად მსჯელობს კიდეც მასზე.

საბოლოოს ჩამონაკვთილი რომაული სამართალი ბოროტმოქმედებასა და დანაშაულობაში ან dolus-ს, dolus-malus-ს გან.ას, ბოროტ განზრახვას ხედავდა, -ან culpa-ს ბრალს, casus-ს შემთხვევას.

ბიზანტიურ სამართალში ამ საკითხის შესწავლის შესაძლებლობას უფრო საეკლესიო კანონმდებლობის ძეგლები აძლევენ მკვლევარს. აღსანიშნავია ამ მხრივ, რომ ი ო ა ნ ე მ მ ა რ ხ ვ ე ლ ი „შეცოდებულთა კანონ“-ში შ ე ც ო დ ე ბ ა თ ა მ რ ა ვ ა ლ ს ა ხ ე ო ბ ა შ ი (πολύτροπος) და მ რ ა ვ ა ლ ფ ე რ ო ვ ა ნ ე ბ ა შ ი (μυριοπροωπος) **სამ ჯგუფს** ხედავდა და ამისდაგვარად დასახელებული აქვს შეცოდებათა <<გ ა ნ ყ ო ფ ი ლ ე ბ ა ჲ (διαφορά, განსხვავება) და თითოსახეობაჲ **დიდთა და საშუალთა და მცირეთა** (18$^{30-32}$ = των άμαρτημάτων, ... τας διαφοράς των έλαττόνων μέσων κκί μεγάλων იქვე 19).

თვით თხზულებაში შეცოდებათა ასეთი სამ ჯგუფად დანაწილების კვალი ოდნავ მოჩანს. ამაზევე საუბარი მამათმავლობის დანაშაულობის განხილვის დროსა აქვს და იქაც ამბობს: „მამათმავლობისა ს ა მ ი ა რ ს გ ა ნ ყ ო ფ ი ლ ე ბ ა“ და იმისდა მიხედვით როგორ იყო ჩადენილი და რა პირობებში, „სხჯისა მიერ შემთხჯა, ანუ მძლავრობით“, - ზოგი ამით „ბ რ ა ლ ნ ი... ს უ ბ უ ქ ნ ი და რომელნიმე მ ძ ი მ ე ნ ი“, ზოგიერთი კიდევ „უ მ ძ ი მ ე ს არს“-ო (იქვე გვ. 24). მაგრამ არსად არც განმარტებულია, არც ნათქვამი, თუ რაზეა სამ ჯგუფად დაყოფის აზრი.

ი ო ა ნ ე მ მ ა რ ხ ვ ე ლ ს ჰქონდა აგრეთვე შედგენილი ცოდვათა, ანუ, უკეთ რომ ითქვას, სქესობრივი ზნეობისა და კანონთა გადამლახველ დანაშაულობათა კლასიფიკაცია. ასეთი შეცდომებისთვის ავტორს ტერმინად ნახმარი აქვს „**ჯორციელთა ცოდვანი**“ (გვ. 20). σαρκικά άμαρτήματα (იქვე გვ. 21).

ხორციელი ცოდვენი იოანე მმარხველს ორ ჯგუფად აქვს დაყოფილი: იყვნენ „**ცოდვანი ბუნებითნი**“ და „**ცოდვანი გარეშე ბუნებისანი**“. შეცოდებულთა კანონის განხილვის დროს „პირველად ვთქუათ რიცხუი და განყოფილებაჲ ცოდვათაჲ ბუნებითთა გარეშეთა ბუნებისათა“ (გვ. 18 =διαφοράς ήδη άμαρτημάτων ιω κατά φόσιν καί παρά φύσιν “ გვ. 19).

ე ფ თ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს განმარტებით, „ბ უ ნ ე ბ ი თ ნ ი ც ო დ ვ ა ნ ი ე ს ე ი გ ი ა რ ს; -სიძვანი დედათა თანა, გინა მჴევალთა ანუ მეძავთა - წ ე ს ი თ ა მ ი თ ბ უ ნ ე ბ ი თ ი ც ო დ ვ ი ს ა ჲ თ ა“ (იქვე 38$^{30-33}$).

ასეთი კლასიფიკაცია იმ რწმენაზეა დამყარებული, რომელიც დ ა ვ ი თ ა ღ მ ა შ ე ნ ე ბ ლ ი ს სინანულის გალობაშია გამოთქმული. მაშინ იცოდნენ, რომ განგებისაგან თანდაყოლილი ბუნებითი შჯულის გარდა არსებობს აგრეთვე „შ ჯ უ ლ ი ბ უ ნ ე ბ ი ს ა ჴ ო რ ც თ ა ჲ ს ა“, ადამიანის ფიზიკური ბუნების კანონი, რომელიც ხშირად ადამიანს იმონებს ხოლმე. დავით აღმაშენებელი ჰგოდებს, რომ სწორედ ამ „ჯორცთა სჯულსა დავემონე“-ო (ქ΄ კბიII, 10).

თუმცა სიძვა, თუ მრუშება დანაშაულად იყო მიჩნეული, მაგრამ, რაკი სქესობრივი კავშირი მამაკაცსა და დედაკაცს შორის „ხორცთა ბუნებით შჯულს“ წარმოადგენდა, ამიტომ მათ ბუნებითი ცოდვა ეწოდებდა. ამისდაგვარად ყოველივე არა-ბუნებრივი

სქესობრივი კავშირი ბუნების გარეშე, ანუ ბუნების გარეგან დანაშაულად ითვლებოდა. როგორც შჯულის კანონში დაცული მსოფლიო ეკლესიის კრებათა კანონმდებლობა, ასევე შეცოდებათა კანონების შინაარსი, ცხადყოფს, რომ თუმცა ბოროტმოქმედებისა და შეცოდების სხვადასხვა თვისება გარჩევის შეგნება და მართლმსაჯულების დროს მათ ხელმძღვანელობის აუცილბლობა მკაფიოდ ეტყობა, მაგრამ არავითარი სახელმძღვანელო დებულება არა ჩანს და შეცოდებათა სამ ჯგუფად დაყოფის გარდა, თანაც ამ დანაწილების პრინციპის განმარტებლივ, იურიდიულ აზროვნებას ზოგადი თეორიისა და მოძღვრების შემუშავება ვერ მოუხერხებია და კერძო დანაშაულებათა განხილვისაგნაც თავი ვერ დაუხწევია. ამის წყალობით აქა-იქ გაფანტული საგულისხმო მცდელობის ჩანასახი, ამა-თუ-იმ დანაშაულების სიმძიმე-სიმსუბუქის გარემოებათა მაუწყებელი, მართლმსაჯულებისათვის განკუთვნილ კანონთა მუხლების სიხშოში იკარგება. ამის წყალობითვე გამოურკვეველი რჩება არსებობდა თუ არა მკაფიო შეგნება იმ ზოგადი იურიდიული საფუძვლისა, რომლის მიხედვითაც დანაშაულობის შედარებითი სიმძიმე უნდა განსაზღვრული ყოფილიყო.

როგორც ეტყობა არც ბიზანტიურ სისხლის სამართალს შეუქმნია რაიმე მნიშვნელოვანი და ზოგადი თვისებების მქონებელი მოძღვრება: აქაც კანონმდებლობა და სხვა ძეგლები კერძო, სათითაო ბოროტმოქმედების სასჯელის განსაზღვრით კმაყოფილდებოდა და ზოგადი დებულების, ან თეორიის შემოქმედებამდის ვერ ამაღლებულა (იხ. K. E. Zachariä von Lingenthal, Geschichte. Greichisch-römischten, Recht 3 Aufl. , 325 – 409).

ცნობილია, რომ 1791 წ. ფრანგულ სამართალში შემოღებულ იქნა დანაშაულებათა სამ ჯგუფად და საფეხურად დაყოფა იმ სასჯელის სიმკაცრისდა მიხედვით, რომელიც თვითეული საფეხურის დანაშაულობისათვის იყო მისაგებლად განკუთვნილი. პირველი და უმთავრეს ჯგუფისას ეწოდა ტერმინად crime, მეორისას dèlit და მესამისას contravertion.

დანაშაულებათა სამ ჯგუფად განაწილების ეს პრინციპი სხვაგანაც იქნა მიღებული და გერმანული სამართალიც მაგ. ფრანგული crime-ის შესატყვისად მძიმე დანაშაულობის აღმნიშვნელ ტერმინად Verbrechen-ს ხმარობს, dèlit-ის შესატყვისად Vergehen-სდა contravertion-ის შესატყვისად კიდევ Übertretung-ს. რუსულ სისხლის სამართალსაც სამი ტერმინი აქვს, престурление, простурок და иарушение, მაგრამ ასეთი სამ ჯგუფად დანაწილების ფრანგული სისტემის (systeme tripartite) მოწინააღმდეგე იტალიელი კრიმინალისტები არიან, რომელთაც ორ-ჯგუფადი სისტემა (le systeme bipartite) წარმოადგენს, რომლის მიხედვით ორი პირველი ჯგუფისათვის ცალცალკე ტერმინი საჭირო არ არის, არამედ, მათი იურიდიული ბუნების იგივეობის გამო ორთავეს საერთო ტერმინი უნდა ჰქონდეს. ამ დებულებას გერმანულ კრიმინალისტიკაშიც აღმოუჩნდნენ მომხრენი, ნაწილობრივ რუსულშიაც. მთლიანად - კი ორ-ჯგუფადი სისტემა იტალიურსა, ირლანდურსა, უნგრულსა და სხვა ერთა სისხლის სამართალშია მოხსენებული. ფრანგი კრიმინალისტები - კი სამ-ჯგუფადი სისტემის საფუძვლიანობის დაცვას განაგრძობენ (იხ. პროფ. RGgarrau preisiz de dreit kriminel, orz. Èd. გვ.70-72).

როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა დანაშაულებათა სამ-ჯგუფადი სისტემის ჩანასახი უკვე ბერძნულ-ბიზანტიურ საეკლესიო კანონმდებლობაში მოიპოვებოდა, მაგრამ იქ ამ სისტემის უფლებრივი დასაბუთების არავითარი კვალი არ ჩანს. ამასთანავე ამ სამ-ჯგუფადი სისტემის დანაშაულთა ცალკეული ჯგუფისათვის ბიზანტიელებს არც მოეპოვებოდათ განსაკუთრებული სახელი.

სამ-ჯგუფადი სისტემის დანაწილების სისტემა ქართულ იურიდიულ მწერლობასაც შეთვისებული ჰქონდა (იხ. გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ი ́ ე და ეფთმსი გვ.39), მაგრამ როგორც იმ-დროინდელი ტერმინოლოგიის მიმოხილვითგან ცხადი ხდება, თითოეული ჯგუფისათვის განსაკუთრებული ტერმინი არც ძველ ქართულში ჩანს: შეცოდება და დანაშაული ყველა ჯგუფისათვის განურჩევლად იხმარებოდა იმგვარად, როგორც გარდამავლობითი მოქმედება. მხოლოდ ბოროტმოქმედება თავისი შინაარსით დანაშაულზე უფრო მძიმე შეცოდების

გამომხატველი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ძეგლების ენის და ტერმინოლოგიის მიხედვით ამის დამტკიცებაც შეუძლებელია. ბოლოს-და-ბოლოს დანაშაულებათა ჯგუფებად დანაწილება ბრალეულობის შედარებით სიმძიმე-სიმსუბუქეზე ყოფილა დამოკიდებული და ჩვენი მოვალეობა გამოვარკვიოთ თუ-კი ეს შესაძლებელია, ის ძირითადი დებულება და საზომი, რომელზედაც ეს დანაწილება დამყარებული იყო.

მთლიანად ჩამონაკვთილი, დამთავრებული მოძღვრება გარდამავლობითი მოქმედების შესახებ არც ქართულად მოგვეპოვება და ასეთი მთლიანად ჩამონაკვთილი მოძღვრების არსებობა ძნელი მოსალოდნელიც არის, რამდენადაც საერთოდ სისხლის სამართლის ეს ზოგადი ნაწილი დასავლეთ ევროპაშიაც მხოლოდ მე-XVIIIს დამლევსა და მე-XIXს-შია ჩამოყალიბებული. მაგრამ სამაგიეროდ ისეთი რთული და პასუხისგებადი, მძიმე დანაშაულის შესახებ, როგორიც მკვლელობა იყო, ძველ ქართულ იურიდიულ მწერლობაში საკმაოდ ვრცელი და მეტადსაგულისხმოზოგადიხასიათისმოძღვრებამოგვეპოვება რომელიც ეფთჯმე მთაწმინდელს ეკუთვნის.

ეს მოძღვრება სახელოვან ქართველ მეცნიერს ბასილი კესარიელისა და იოანე მმარხველის კანონებზე დაუკავშირებია და ამ მამათა კანონების განმარტების სახით დაუწერია. ეფთჯმე მთაწმინდელის განმარტება ბასილი კესარიელისა და იოანე მმარხველის §§-ებს იმდენად აღემატება, როგორც შინაარსის სივრცით, ისევე თვით ინტერპრეტაციის განყენებული ხასიათითა და სიღრით, რომ ის ამბოროტმოქმედებისა და საერთო გარდამავლობითი მოქმედების შესახებ ზოგად მოძღვრებად არის ქცეულია.

საგულისხმოა, რომ რაც მათ აკლია - მოვლენათა ზოგადი შინაარსის შესახები მსჯელობა და დანაშაულობათა ზოგად თვისებათა გამორკვევის ცდა, - სწორედ ეს ეფთჯმე მთაწმინდელს მოეპოვება. ეტყობა, რომ ათონის ქართველთა მრავალრიცხოვანი ძმობის ოკონომოსად და მამასახლისად ყოფნის დროს თავის მართლმსაჯულებითი მოღვაწეობის წყალობით ამ საგანსა და საკითხებზე ბევრი უფიქრია და თავისი დიდი გამოცდილება და სამართლის სფეროში ზოგადი თეორიული მსჯელობის ნიჭი, მცირე სჯულისკანონისა და შეცოდებულთა კანონების თარგმან-განმარტებაში აღუბეჭდია.

§ 4. გარდამავლობით მოქმედებათა კლასიფიკაციის საფუძველი.

ყოველ გარდამავლობითს მოქმედებას თავისი შინაარსი აქვს. დანაშაულობის ამ არსებას ქართულად ეწოდება „**ნივთი შეცოდებისაჲ**“ (დავით აღმაშენებლის „გალობა სინანულისაჲ“ ქკ'ბი II, 105). ამგვარად „ნივთი შეცოდებისაჲ“ დაახლოებით რომაული სამართლის corpus delicti - ს და ფრანგულის corps dēlit-ს უდრის.

ბასილი კესარიელის კანონების §. vჴ-ის შემდეგ მოთავსებულ განმარტებაში ეფთჯმე მთაწმინდელი მკვლელობის თვისების გამორკვევის დროს უმთავრეს ყურადრებას დამნაშავის „**განზრახვა**“-ს, „**ნება**“-სა და „**გულისსიტყუა**“-ს აქცევს (იხ. მცირე სჯულის კანონი გვ.130). ამის და გვარად შეიძლებაო ვინმემ „ნებსით თჳსით და განზრახვით კაცი მოკლას“ (იქვე გვ. 129, §პ), -ეს იქმნებოდა „**ნებსითი კაცის კვლაჲ**“ (იქვე 130). მაგრამ შეიძლება ვინმე „არა თჳსითა ნებითა, არამედ ჩვე

უ ლ ე ბ რ ი ვ ა დ უ ნ ე ბ ე ლ ა დ შ ე მ თ ხ უ ა ს კაცის კჳლაჲ“ (იქვე გვ.129, § პ), ეს იქმნებოდა „**უნებლიეთი კაცის კჳლაჲ**“ (იქვე გვ.129, § პზ), ამასთანავე, „**შემთხვევითი**“-ც.

ქართული ტერმინი „**ნებსითი**“ უდრის ბერძნულს ἑκοσιος, სლავური თარგმანის вольное -ს, ხოლო „**უნებლიეთი**“ ბერძნულს ἀκούσιος. სლავურს неволею (იხ. ვ. ბენეშევიჩი. გამ. Древне-славян. Кормчая I, вып. 3, გვ. 497 და 498 და იოანე მმარხველის კან. სინან. 30 და 31). „**შემთხვევა**“-ს ბერძნულში უდრის 3, სლავურში от случения (იქვე კან. შეცოდ. 50)ე.ი. ლათინურ casus-ს ეთანასწორება. ამგვარად „**ნებაჲ**“უდრის ლათინურს voluntas sceleris, voluntas nocendi-ს, ფრანგული la volonte, გერმ. die Willenbestimmung, - „**ნებსითი**“ intentione freiwillig, - „**უნებლიეთი**“ non intentionel, unfreiwillig. ხოლო „**განზრახვაჲ**“ ბერძნულის ἡ μελέτη-ს (ზრუნვას, მზადებას, შემზადებას ჰნიშნავდა) შესატყვისობას წარმოადგენს, ე.ი. უახლოვდება იმას რასაც რომაელები dolus-ს, dolus deliberates-ს ეძახდენ, რასაც ფრანგებიle dol-ს, გერმანელები Vorsatz-ს, რუსები умысел-ს ეძახიან.

ნებსითი დაუნებლიეი მკვლელობაც თავის მხრივ სხვადასხვა თვისებისა არის: „განყოფილება მრავალი არის ნებსით და უნებლიეთთა კაცის კულისათა“-ო (იქვე 129, §პზ). ე ფ თ ჳ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს მოძღვრებისამებრ „არს უკუჱ ს რ უ ლ ი ა დ უ ნ ე ბ ე ლ ი და გ ა რ ე შ ე გ ო ნ ე ბ ი ს ა და გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ი ს ა მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი ს ა მის“ (იქვე), როდესაც ადამიანს არამც თუ განზრახვა არა ჰქონია ბოროტმოქმედება ჩაედინა, არამედ ფიქრადაც არ მოუვიდოდა („გ ა რ ე შ ე გ ო ნ ე ბ ი ს ა“), რომ მისი მოქმედება ვისმე ზიანს მოუტანდა, - მაგალითად „უ კ ე თ უ ს ტ ყ ო რ ც ო ს ქ ვ ა ჲ ა ნ უ შ ე შ ა ჲ ძაღლისა მიმართ, ანუ ხ ი ს ა მ ი მ ა რ თ ჩ ა მ ო ს ა ყ რ ე ლ ა დ ნაყოფისა მისდა მ ი ე მ თ ხ ვ ი ო ს ქ ვ ა ჲ ი გ ი, ა ნ უ ძ ე ლ ი კ ა ც ს ა უ ც ნ ა უ რ ა დ მ ტ ყ ო რ ც ნ ე ლ ი ს ა მ ი ს და მ ო კ უ დ ე ს კ ა ც ი ი გი ქვისა მისგან, ანუ ძელისა“ (იქვე). რაკი „განზრახვა და ნებამტყორცნელისა მის იყომხეცისა მიმართ ოტებად მისსა, ანუ ხისა მიმართ ჩამ ო ყრად ნაყოფისა“ (იქვე გვ 130), ამიტომ ეს შემთხვევა „უნებლიეთი და გარეშე გონებისა“-ა.

ამგვარად თვისების დანაშაულობადა სთვლის ე ფ თ ჳ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი, „უ კ ე თ უ ვინ ს წ უ ა რ თ ო ს მ ო ნ ა თ ჳ ი ს ი, ა ნ უ მ ო წ ა ფ ე შ ო ლ ტ ი თ ა, გინა კ უ ე რ თ ხ ი თ ა ა რ ა ფ ი ც ხ ლ ი თ ა და შ ე ე მ თ ხ უ ი ო ს მას ს ი კ უ დ ი ლ ი“, იმიტომ რომ „მან ა რ ა გ უ ლ ი ს ს ი ტ ყ ვ ი თ ა მ ო კ ვ ლ ი ს ა თ ა ს ც ა... , ა რ ა მ ე დ მ ო ქ ც ე ვ ა დ მ ი ს ა უ წ ა ს ო ე ბ ი ს ა გ ა ნ და ა რ ა უ ზ ო მ ო დ უ ქ მ ნ ი ა გუემაჲ მისი, არამედ გ ა ნ ს ა წ ვ რ თ ნ ე ლ ა დ ო დ ე ნ“-ო (იქვე. 130). აქ, ცხადია, „**უდებობა**“-ზე გაუფრთხილებლობასა და დაუდებრობაზე აქვს ე ფ თ ჳ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს საუბარი, ე.ი. აქ არის ის, რასაც ლათინურად culpa-ს ეძახდენ, ფრანგები კი la faute, ან imprudence-ს, გერმანელები dieFährlassigkeit-ს, რუსები კიდევ неосторожность-ს უწოდებენ.

უფრო მძიმე დანაშაულება იყო, „უკეთუ შ ე ე მ თ ხ ვ ი ო ს ვიეთმე შ ფ ო თ ი ურთიერთს და მიამთხვიოს, გინათუ ა რ გ ნ ი თ ა, ანუ მჯიღითა“ ან „გასტყორცნოს ქუაჲ, ანუ შ ე შ ა ჲ მიმთუევად მეორისა“ და დაკოდილი ადამიანი მოკვდეს. ასეთი ბოროტმოქმედება „მ ა ხ ლ ო ბ ე ლ ა რ ს ნ ე ბ ს ი თ ს ა კ ა ც ი ს ა კ უ ლ ა ს ა“ იმიტომ, რომ თუმცა „გ უ ლ ი ს ს ი ტ ყ ვ ა მ ი ს ი ი ყ ო, რატა ა ტ კ ი ნ ო ს და მ ო წ ყ ლ ა ს“ ანუ „რათა ა ვ ნ ო ს ოდენ“, მაგრამ ამისდამიუხედავად მაინც ნ ე ბ ს ი თ ს ა მ ი ე ა ხ ლ ე ბ ი ს რამეთუ... ე ს რ ე თ რისხვით და გულისწყრომით უ რ ი დ ა დ სცა, „ანუ ს ა კ რ ძ ა ლ ა ვ ს ა ა დ გ ი ლ ს ა“ მიარტყა და „ფ რ ი ა დ ძ ლ ე უ ლ ი ყ ო გ უ ლ ი ს წ ყ რ ო მ ი ს გ ა ნ“ (იქვე). მაშასადამე ერთი მხრით გაუფრთხილებლობისა გამო, მეორეს მხრით იმიტომ, რომ სიცოცხლისათვის სახიფათო ადგილას, „**საკრძალავსა ადგილსა**“ მოურიდებლად მიარტყა, რათგან მას უნდა გაეთვალისწინებინა თავისი მოქმედების მავნებლობის შესაძლებლობა, და ამასთანავე რაკი მძულვარების გრძნონბითაც ჩაიდინა თავისი საქციელი.

„ნ ე ბ ს ი თ ი კ ა ც ი ს კ უ ლ ა ჲ“ ა რ ი ს, თ უ ვინმემ ა ღ ი ღ ო ს მ ა ხ ვ ი ლ ი და ესრეთ ჱელ-ჰყოს შ უ რ ი ს გ ე ბ ა დ“, ან „თუ ჱ ე ლ ი ს - ჱ ე ლ სცეს მ ა ხ ვ ი ლ ი თ ა“, ... „გინა

თუ შეტყორცებით მოწყლა, ანუ წელ-ცულითა, ანუ მაზრაკითა (ე. ხელშუბით), ანუ ისრითა და დაჭრილი გარდაიცვალოს (იქვე), ცხადია, იმიტომ, რომ „შურისგება“ სურდა, მაშასადამე მისი მოქმედება განზრავითი და ნებსითი ყოფილა- მეორეც იმის გამო, თავისი წადილის განსახორციელებლად ადმიანის სიცოცხლისათვის სახიფათი იარაღი (მახვილი,წელ-ცული, შუბი და ისარი) აირჩია.

ნებსითად და განზრახვით მკვლელობადა სთვლის ეფთჯმე მთაწმინდელი, როდესაც „მისცემენ წამალთა, ჩჩვილის მკვლელთა საშოსა შინა“ (იქვე 131). ამ შემთხვევაში „კაცის მკვლელნი არიან: მიმცემელნი იგი წამლისანი და მიმღებელნი მისნი“ (იქვე), ანუ დედები უკანასკნელნი იმიტომ, რომ „განზრახვა და ნება“ მათი იყო წამლით „ჩჩვილი“ „საშოსა შინა“ მოეკლათ, ხოლო პირველნი აგრეთვე იმიტომ, „რამეთუ მრავალ-გზის არა ხოლო თუ ჩჩვილნი იგი, არამედ თვით იგინიცა დედანი, რომელთა სვიან წამალი იგი, შეემთხვევის სიკუდილი“. მაშასადამე გამოცდილებით უნდა გათვალისწინებული ჰქონოდათ მათი საშუალების მავნებლობა და მოსალოდნელი სახიფათო შედეგი დედისათვისაც. უკანასკნელ შემთხვევაში დედებიც თავიანთ თავის მკვლელებადა ხდებიანო (იქვე).

„ნებსით და ბოროტ“ მკვლელობადა სთვლის იგივე ავტორი, „უკეთუ ვინ წამალი ვის შეასუას სასიკუდინე“, „ვითარ იქმნენ დედანი: მრავალგზის შეასუმენ წამალსა მამაკაცსა, რათა სიყუარული ტრფიალებისა შექმნან მათდა მიმართ, და შეემთხვიის ამისგან სიკუდილი“-ო (იქვე 131). თუმცა თვით ეფთჯმე ცგრძნობს, რომ „არამოსაკლავად შეასუა წამალი იგი დედაკაცმან მან, არამად სიყვარულისა აღსაორძინებელად“ (იქვე), მაშასადამე ამ შემთხვევაში უნებლიეთი ბოროტმოქმედებაა, ამისდა მიუხედავად იგი მაინც ამტკიცებს: „ვინათგანგულისსიტყვა იგი (ე.ი. თავისთავის ძალად შეყვარების სურვილი უჯეროიყო და საეშმაკოდუკეთუ შეემთხუიოს სიკუდილი, ნებსითთა კაცის - კულათა თანა არს“-ო (იქვე).

ეფთჯმე მთაწმინდელი ისავე მოძღვრებისამებრ „სრულიადნებსითიკაცისკულანი“ არის ხოლმე, „რომელთა შინა იჭვიარცაერთიარს“ (იქვე 130), ანუ „**კაცისკულანი ნებსითნი** და **განზრახვითნი**“ (იქვე 131) მკვლელობანია „ავაზაკთანი და მბრძოლთანი, რომელნიმივლენტყუენვადდახოცად (იქვე 130), იმიტომ რომ „ავაზაკნი ანგარებისა თჳის და მიხვეჭისა უცხოთა საფასეთასა მოჰკულენ კაცთა უბრალოთა“, ხოლო „მბრძოლნი მივლენ ტყუენვად და მოსრვად“ (იქვე) და ჰხოცავენ „წინააღდგომთა მათთა“-ო (იქვე 131).

ზემომოყვანილითგან ცხადი ხდება, რომ დანაშაულობათა კლასიფიკაციის საფუძვლად ეფთჯმე მთაწმინდელს მიღებულიაქვსგანზრახვაჲ“, „ნებაჲ“, „გულისსიტყვაჲ“, ანუ „გულისთქმაჲ“ და ადგილ-გარემოებანი. უმთავრესი შეიძლება ითქვას გადამწყვეტიმნიშვნელობაპირველარს განზრახვასა და ნებას, -ჰქონდა, გულისსიტყვასა და ადგილ-გარემოებას ბრალეულობის მხოლოდან დამძიმება, ან აღმსუბუქება შეეძლო.

უპირველეს ყოვლისა ბრალეულობის საკითხს განზრახვის მონაწილეობა სწყვეტდა: თუ გარდამავობითი მოქმედება წინასწარ განზრახვის ნაყოფი იყო, მაშინ იგი „**განზრახვითი**“ იქმნებოდა, - განზრახვითისა და ნების მონაწილეობის და მიხედვით გარდამავლობითი მოქმედებანი განზრახვით და განუზრახველ, - ნებსით, უნებლიეთ, ანდა სრულიად უნებელად ითვლებოდნენ.

იმ შემთხვევაში, როდესაც ბოროტმოქმედება ან დანაშაულობა წინასწარ მოფიქრებული და განზრახული იყო ასეთი განზრახვითი ბოროტმოქმედებისათვის დამნაშავეს შესაძლებელია თავისი განზრახვის განხორციელებისათვის წინასწარი სამზადისი დასჭირებოდა. გარდამავლობითი მოქმედებისათვის ასეთ წინასწარ მუშაობას „**შემზადება**“ ეწოდებოდა. მაგ. ერთმა ათონელმა ბერმა

„შ ე ი მ ზ ა დ ა მახჳლი და ნება მოკვლაჲ“ ეფთჳმესი (ც´ჲ ი´ე და ეფ´თჳმსი 54) ხოლო ბაგრად მე-IV-მ გ. მთაწმინდელს უამბო მეამბოხე აბაზაჲს ძეთა „ყ ო ვ ე ლ ი გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ა მ ა თ ი დ ა ბ ო რ ო ტ ი ს შ ე მ ზ ა დ ე ბ ა ჲ“ (ც´ჲ გ´იმ თწმდლსჲ 320). ხოლო ბოროტმოქმედების წინასწარ მოწყობას როგორც ეტყობა, „**განზრახგანგება**“ (ისტ´რნი და აზმ´ნი * 615, გვ. 388) სწოდებია და ასეთ დანაშაულობასაც „განზრახგანგებული“ ერქმეოდა.

ბოროტმოქმედების „შ ე მ ზ ა დ ე ბ ა ჲ“, რასაკვირველია ფრანგულს l´aecte preparatoire, გერმანულს die Vorbereitende Handlung-ს უდრის.

§ 5. ბრალეულობის განმაქარწყლებელი, ან აღმსუბუქებელი გარემოებანი.

რაკი ადამიანის მოქმედებისა, თუ ქცევის გარდამავლობის საკითხი იმ ძირიტად ცნებაზე იყო დამყარებული, თუ რამდენად იგი „თუისითა ოდენ გულისთქუმათა“, „განზრახვითა“ და „ნებითა იქმნა“ , ამიტომ თუ დანაშაულობა უამისოდ იყო ჩადენილი, პასუხისმგებლობაც საქმისათვის, ან პასუხისმგებლობის ხარისხიც ამავეზე იყო დამოკიდებული.

იოანე მმარხველის შეცოდებულთა კანონთა განმარტებაში ე ფ თ ჳ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს აღნუშნული აქვს, რომ ამისდა გვარად და სხვადასხვა გარემოებათა მიხედვით, „ამათპირთა (ე.ი. პირობებისა) და საქმეთაგანუმძიმეჲდაუსუბუქეჲიქმნებიანცოდვანი“ იმიტომ რომ „არა ერთად განიკანონების “ის „რომელსა იძულებით და მძლებარებით და ჭირით შეემთხუიოს“და ის, „რომელმანხელმწიფებითდაჰპატიჟოსდამძლავრქმნას , გ ი ნ ა თ უ ა ქ მ ნ ი ო ს ბ ო რ ო ტ ი, და კუალად რ ო მ ე ლ მ ა ნ ნ ე ბ ს ი თ და გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ი თ და წ უ რ თ ი თ ც ო დ ო ს და რ ო მ ე ლ ს ა ა ნ ა ზ დ ი თ შ ე ე მ თ ხ უ ი ო ს“-ო (გვ. 48).

ამგვარად იყო ხოლმე გარემოება, ან გარემოებანი, რომელნიც დამნაშავის ბრალეულობასა და პასუხისმგებლობას ამცირებდენ. ასეთ გარემოებებს „აღმსუბუქებელი გარემოებანი“ (eirconstances attenuantes, die mildernden Umsände) ეწოდება.

მაშასადამე, გარდამავლობითი მოქმედებისათვის პ ა ს უ ხ ი ს მ გ ე ბ ლ ო ბ ი ს ს ა კ ი თ ხ ი ნ ე ბ ს ი თ ო ბ ა ზ ე და გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ითობაზეიყოდამოკიდებული. ხოლო, რაკი განზრახვა და ნებსითობა ადამიანის გონიერების ნაყოფია, ამიტომ თავისდა თავად ცხადია, რომ 1. ვისაც „**უმეცრებაჲგონებისაჲ**“ (კან. სინან. 46), ან იქნებ „**ფრიადი უძლურებაჲ გონებისაჲ**“ (იქვე 70) აქვს, ის „უსუბუქესად“ უნდა ყოფილიყო დასჯილი, ან და იქმნებ უბრალოდაც-კი ყოფილიყო ცნობილი.

ი ო ა ნ ე მ მ ა რ ხ ვ ე ლ ს თავის სინანულთა კანონებში განსაზღვრული ჰქონდა, რომ თუ დანაშაულობა, ან ცოდვა 30 წლამდე ჰქონდა შეცოდებულს ჩადენილი, რაც უნდა დიდი ყოფილიყო ცოდვა, ყოველგვარი პატიების ღირსი იყო („πάσα άμαρτία ή έσωδεν πων τριάοντα χρόνων γινομένη πάοης συμπαδείας άςία έσυ καί πων Μαω μεάλην ύπάσχη“ კან. შეცოდ. გვ. 47.) συμπάδεια ბიზანტიურ ხანაში პატიებას ნიშნავდა (იხ. S o p h o k l e s-ის L e x i c o n-ი) და ასევე აქვს ეს ტერმინი სლავურ მთარგმნელსაც: „простыня достоин“ (იქვე გვ. 47)

ე ფ თ ჳ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს ეს დებულება არსებითადაც შეუცვლია და თავისი ვრცელი განმარტებაც დაურთავს. მას ბერძნული დედნის 30 წლის ჰასაკის საზღვრის შესახები ცნობის ამოშლა შეუძლევლად უცვნია, მაგრამ 30 წლამდე ჩადენილი ყოველგვარი შეცოდების შეურაცხველობის თვით აზრი, როგორც ეტყობა, მისთვის შეუწყნარებელი იყო და ამიტომ ყოველგვარი პატიების მაგიერ „უსუბუქესი“ დასჯა დაუწერია. ამ დებულების ასეთი შეცვლა-შერბილების შემდგომაც ეფთჳმე მთაწმინდელს მისი დედააზრისა და იურიდიული საფუძვლის განმარტების დართვა მაინც აუცილებლად საჭიროდ უცვნია. ე ფ თ ჳ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს ასე აქვს ნათქვამი: „ყოველი ცოდვაჲ, რომელი უწინარწს ლ (30)

წლისა ჰასაკისა შემთხვეულ ვისდა იყოს, უსუბუქესად განიკანონების, დაღაცათუ მძიმეთა ცოდვათაგანი იყოს, რამეთუვიდრე ლ (30) წლამდე უმეცრებაჲგონებისაჲ და მჴურვალებაჲ ჴორცთაჲ დიდად მძლავრობს კაცსა და ამისა თჳს უსუბუქესად განიკანონების“-ო (კან. სინან. 46).

ძნელი დასაჯერებელია დასაეჭვოა, რომ, ასე შეცვლა-შერბილების შემდგომაც, დანაშაულობის შეურაცხვის ჰასაკად 30 წლის დადება ქართულ იმდროინდელ სისხლის სამართალს შეეთვისებინა მით უმეტეს, თუ გავიხსენებთ, რომ 20-21 წლის ჭაბუკი უკვე სამხედრო მოღვაწეობისთვისაც სრულჰასაკოვნად ითვლებოდა. ვახტანგ მე-VI-მდის ყმაწვილის ნაქნარის საქმისა, რასაც ფერისა, ავის კაცის ავს საქმესთა ნარჩაიგდებისა, თავის ტოლს უზამს, თუ უფროსს: ყმაწვილობით და უჭკუობით უქნია, - საფათერაკოსავით არის“-ო (§ 187). მაშასადამე, მცირეწლოვანობის გამო შეურაცხველობის ჰასაკს ვახტანგი 10 წლამდე სთვლიდა და ასეთ წლოვანებაში, რასაკვირველია, გონების უმეცრებაზე მსჯელობა მართებულია.

თუნდაც რომ ვიფიქროთ, რომ ასეთი საზღვარი შემდეგში, სახელდობრ მე-XVIII ს-ში, დაწესდა, მაინც საეჭვოა, რომ შეურაცხველობის სამზღვარი სქესობრივი სიმწიფის ჰასაკს, 15-16 წელს, რა დროითგანაც ადამიანი მაშინ შეიძლება მამადაც ქცეულიყო, და უკიდურეს შემთხვევაში სამხედრო და სამოქალაქო სრულჰასაკოვნობის დასაწყისს, 21-22 წელს გადმოსცილებოდა. უფრო-კი საფიქრებელია, რომ ვახტანგ მე-VI-ის კანონების ზემომოყვანილი დებულების მსგავსი მოძღვრება იქნებოდა ძველადაც.

თავისდა თავად ცხადია, რომ თუ დამნაშავეს გონების „ფრიადი უძლურებაჲ“ ჰქონდა, წლოვანობას მაშინ შეურაცხველობისთვის უკვე აღარავითარი მნიშვნელობა არ ექმნებოდა.

ქართული „უმეცრებაჲ გონებისაჲ“, ანუ შეუგნებლობა უდრის დაახლოვებით ფრანგულის l’absence de dicernement-ს, გერმანულს Mangel der Einsicht-ს, ხოლო „ფრიადი უძლურებაჲ გონებისაჲ“ ეთანასწორება la demance-ს die krankhafte storung der Geistesthatigkeit-ს.

2. დანაშაულობის აღმსუბუქებლად, თუ ბრალეულობის სრულიად განმაქარვებელ გარემოებად „**იძულება**“ ან „**იძულებით შთავარდნილობა**“-ც ითვლებოდა, როდესაც დანაშაულობა ჩადენილი იყო „პატრონისა ბრძანებითა“, ჰელმწიფებითა და შიშითა მისითა შეემთხუია“ (კან. შეცოდ. 46: ,, κατά πρόσταξιν καί φόβον, καί ή κατ εξουσίαν “ : იქვე 47), - ან და როდესაც ვინმე „ლაშქრობათა შინა და მგზავრობათა.. იძულებით, ანუ შიშისაგან..., შთავარდნილ იყვნენ ცოდვათა“ (იქვე 58).

„**იძულებით შთავარდნილ ცოდვათა**“ უდრის ბერძნული დედნის ,, οι κατ άνάγκην άμαρτάνοντες “ (იქვე 59), ე. ი. იგულისხმება ისეთი დანაშაულობა, რომლის ჩადენის მას არც განზრახვა ჰქონია, არც ჰნებებია, მაგრამ იძულებული ყოფილა თავისი უფროსის, მეფის, ან სხვა დიდი ხელისუფალის, ბრძანება აესრულებინა და თავისდა უნებურად, მბრძანებლის შიშით, ჩაიდინა დანაშაულობა, ან ომიანობაში, თუ მგზავრობის დროს თავდასხმის მოგერიების დროს იძულებული იყო თავის დასაცავად თავდამსხმელი დაეჭრა, ან მოეკლა, ე. ი. ჩაედინა ის, რაც ვახტანგ მე-VI-ის კანონების „დასწრება“-ს უდრის. ასეთ შემთხვევაში იყო მაიძულებელი გარემოება, რომელსაც ბრალეულობის მობოდიშება, ან შემსუბუქება, ან მოსპობა-გაქარწყლება შეეძლო და რომელსაც იმდროინდელი ქართული იურიდიული ტერმინოლოგიით „**ჯეროვანი მიზეზი**“ (მცირე სჯულისკანონი გვ. 89, § თ), ან და „**საჭიროჲ მიზეზი**“ (ვაჰანის მონ. განწ. 38) ეწოდება. ეს

ქართული ტერმინები ბერძნულს „ἀναγκαία ἀσχολία“-ს უდრიდა. თავისი ბუნებით-კი ის ეთანასწორება დასავლეთი ევროპის necessitas-ს და vis absoluta და compulsive-ს, ფრანგულს la contrainte, force irresistible da l’etat de necessite, la legitime defense, - გერმანულს unwiderstehiche Gewalt, Drohung, die Nothwehr და der Nothstand-ს.

§ 6. ბრალეულობის დამამძიმებელი გარემოებანი

იმავე განზრახვისა, ნების და სულისკვეთებისა, რომელთა წამოშობილიც იყო ბოროტმოქმედება, და იმ გარემოებათა მიხედვით, რომელნიც მას თანსდევდენ, დანაშაულობა შეიძლება ჩვეულებრივზე უფრო მძიმედაც ყოფილიყო მიჩნეული. ამას ბრალეულობის დამამძიმებელი გარემოებანი ეწოდება (die erschwerenden Umstande, circonstances aggravantes).

1. საერთო დებულება იყო, როგორც საეკლესიო, ისევე საერო სამართალში, რომ ყოველი მეორე-ჯერ ჩადენილი გარდამავლობითი მოქმედება თუ საქციელი უკვე მძიმე დანაშაულობას წარმოადგენდა. გ. მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი ს სიტყვით ათონის ქართველთა მონასტერში მიღებული წესის თანახმად ეკლესიითგან გასული ბერი საჩქაროდ ოსევ უკანვე უნდა დაბრუნებულიყო, თუ ბერი დაიგვიანებდა, მაშინ დამხედვარი პირველად „აბრალის და დაუმოწმის, ვითარმედ <<ამას ნუღარა იქმ>>-ო, ხოლო თუ მეორეჯერაც ასევე მოიქცეოდა, „უკუეთუკულაქმნის, სატრაპეზოსა არა შეუშჳეს, არამედ ჴმელისა პურისა ჭამაჲ განუწესის მას დღესა, ანუ ასი მუჯლი მოადრეკინის“-ო (გ. მთაწმინდელი ც´ა ი´ესი და ეფ´თმს 36-37).

ზემოთმოთხრობილთაგან ირკვევა, რომ პირველი დანაშაულობისათვის სასჯელად სიტყვიერი შენიშვნა ყოფილა დაწესებული და გაფრთხილება, მეორეჯერ ჩადენილი დანაშაულობისათვის-კი უკვე „უსაჭმლობა“, ან 100 მუხლმოყრა, ე.ი. უკვე მკაცრი სასჟელი ყოფილა.

ამგვარადვე, თუ დამხვედვართა „იხილნიან ვინმე... ძმათაგანნი გინა თუ ერთმანერთისა თანა უბნობად, ანუ სიცილად. ანუ ჴელისმიყოფად“, ისინი დამნაშავეებს ამნაირი საქციელისათვის პირველად„ფიცხლადამხილიან, და, უკუეთუ **მეორედქმნიან**“ დამხედვარნი „მ ა მ ა ს ა (ე.ი. წინამძღვარს) მ ო ა ჴ ს ე ნ ი ა ნ, და მ ა ნ მ ძ ი მ ე დ გ ა ნ კ ა ნ ო ნ ი ს“-ო ((გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ც´ა ი´ესი და ეფ´თმს 38).

ვაჰანის მონასტრის წესდება და განწესებაც არჩევდა პირველ დანაშაულობას იმავე თვისების მეორეგზისი დანაშაულობისაგან და ამ უკანასკნელისათვის სასჯელსაც უფრო მკაცრსაც ჰნიშნავდა. მაგ. განსაზღვრულია, რომ თუ მონასტრის წინამძღვარმა, ან დეკანოზმა, ან იკონომოსმა თავიანთი თანამდებობისა და მოვალეობისადმი უდებობა და უგულებელ-ყოფა გამოიჩინესო, „მყის შეიცვალნენ პატივისაგან თჳსისა. და უკეთუ შემდგომად ამისსა ეგევითარადვე იქცეოდნენ, განიჴადნენ მონასტრითცა“-ო (გვ. 38). მაშასადამე პირველი დანაშაულობისათვის სასჯელად თუ თანამდებობისაგან გადაყენება იყო დაწესებული, მეორე-გზისი დანაშაულობისათვის უკვე მონასტრითგან გაძევება. ამნაირადვე ნათქვამია, რომ „უკეთუ გარდარეულებითა სილაღისაჲთა ურჩ-ექმნებოდეს მოძღურისა ბრძანებასა, შეპყრობილი ცუდად მზუაობრობისა ვნებითა, დაიყენოს ტრაპეზსა შესვლისაგან და დაეჭიროს საწესოჲცა მისი, – ხოლო, უკუეთუდაადგრესურჩებასაზედათჳსსაუკურნებელად, განიჴადოსმონასტრითცა“-ო (იქვე გვ. 38-39).

ქართულ მაშინდელ საერთო კანონმდებლობაში და სისხლის სამართალშიაც მეორე გზისი დანაშაულობისათვის რომ უფრო მკაცრი სასჯელია, ეს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის შემდეგი ცნობითაც მტკიცდება: „ლიპარიტ ამირამ რომ დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ პირველად ორგულობა დაიწყო, მეფემ თურმე ამისათჳსცა პყრობილ-ყო იგი დროსა რაოდენსამე, რომელი კმა იყო განსწავლელად გონიერისა ვისსამე“, და შემდეგ

გამოუშვა და თანამდებობაც კვლავ დაუბრუნა. ხოლო როცა გამოირკვა, რომ ამის შემდგომაც ის ისევ ხელმეორედ იმასვე აპირებდა, მაშინ დავით აღმაშენებელმაო „კუალად შეიპყრა, ორწელ პყრობილ ყო და საბერძნეთს გაგზავნა“, გააძევაო (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსი * 521-522, გვ. 288-289).

ისტორიკოსს მეორე-გზისი დანაშაულობისათვისაც დანიშნული სასჯელის სიმკაცრის მიზეზიც აქვს განმარტებული: „იხილა ... მეფემან დავით, რამეთუკუდიძაღლისაარაგანემართების, არცაკირჩხიბიმართლადვალს“-ო (იქვე), ე.ი. დარწმუნდა, რომ, როგორც ძაღლის კუდი ვერ გასწორდება და კიბო პირდაპირ სიარულს ვერ დაიწყებს, ისე ლიპარიტ ამირას გამსწორება შეუძლებელიაო. მაშასადამე, მეორეგზისიდანაშაულობამძიმედანაშაულობადიმიტომყოფილამიჩნეული, რომესგარემოებამათიბოროტიმიდრეკილებისადაგაუსწორებლობისგამომჟღავნებელად ითვლებოდა, რაკი მთი ნებისყოფის სიბოროტის უკვე აღარავითარი ეჭვი აღარ შეიძლება ყოფილიყო, ასეთი პირები „**ჰავჩვეულნი**“ იყვნენ (ვაჰანის მონ. განწ. 36).

ასეთ გაუსწორებელ პირთ თავიანთი სახელიც ჰქონდათ და „**განუკურნებელადდადგრომილნი**“ (ვაჰანის მონ. განწ. 37), ანუ მარტივად „**განუკურნებელნი**“ ეწოდებოდათ. დებულებაში ნათქვამი იყო: თუ დამნაშავენი დასჯის შემდეგ გამოსწორდენ, წინამძღვარმა დასტოვოს, „ხოლო უკურნებელად დადგრომილთა მოიკუეთდეს და გარე განსთხევდეს“-ო (იქვე). ცხადია, რომ აქ რეციდივზე, რეციდივისტებზე და გაუსწორებლბზეა საუბარი.

დანაშაულობისადმი ასეთი მიდრეკილება ავჩვეულების მიმდევრობის შედეგი იყო და ასეთ პირებს აგრეთვე „**მიდევნულნი**“-ც (ვაჰანის მონ. განწ. 38) ჰრქმევიათ. მაგ. „**მოსმურობათამიმდევნულნი**“ ე.ი. ლოთობის მიმდევარნი, თავიანთ მოვალეობას პირნათლად ვერ ასრულებენ და მინდობილ საქმეს არ აკეთებენო: თუ თანამდებობის პირნი „სენაკთა შინა მოსმურობათა მიდევნულნი უგულებელს ყოფდენ საქმესა მონასტრისასა“, თანამდებობა ჩამოერთმევათო (იქვე 38).

დანაშაულობისადმი მიდრეკილების აღსანიშნავადაც ქართულ იმდროინდელ იურიდიულ მწერლობაში განსაკუთრებული ტერმინი არსებობდა - „**წარმდებობაჲ**“. შეცოდებულთა კანონში ეფთჳმე მთაწმინდელს ბერძნული დედნის თავისებურ გადმონაცემში ნათქვამი აქვს: როდესაც ღმერთი დარწმუნდა, რომ ადამიანი სინანულს არ მისდევდა, ცოდვიანობაც არ მციდებოდა, „მოსცა ძუელი იგი რჩული, მოსეს მიერ აღწერილი, და ბრძანა ჴორციელითა ტანჯვითა წურთად მოქმედსამოქმედთა ცოდვისათა, რაჲთამცა შიშით მით ტანჯვისაჲთა დასცხრეს უკეთურებაჲ კაცთაჲ და ცოდვისა მიმართ წარმდებობაჲ“ (კან. შეცოდ 6).

არც ბერძნულ დედანში, არც სლავურ თარგმანში „**ცოდვისა მიმართ წარმდებობაი**“ არ არის, არამედ მარტივად ნათქვამია ყოველი ბოროტებაო. შინაარსით-კი ეს ტერმინი მიდრეკილების ცნების გამომხატველი უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ამ ტერმინის მნიშვნელობის გამორკვევა შემდეგი მეორე ცნობით შეიძლება იოანე მმარხველს ჰქონდა განმარტებული, რომ „მეძავი არა მას ეწოდების, რომელ ერთ-გზის, ანუ ორგზის და უმეტესცა შეემთხჳოს, ანუ იძულებით წაეკიდოს, არამედ რომელი განძრახჳთ წარმდებ[ობ]ით იყოს მოქმედი ცოდვისა“-ო (კან. შეცოდ. 24) წარმდებობის შესატყვისად ბერძნულ და ქართულის მსგავსად თუმცა განყენებული არსებითი სახელი არ არის, მაგრამ მაინც სწერია 1. ე.ი. ჩვეულებითაო, სლავურადაც ნათარგმნია„от обычая“(იქვე 25).

წარმდებობის მქონებელ დამნაშავესა და შეცოდებულს „**წარმდები**“ ეწოდებოდა, რომლისგანაც შედარებითი და აღმატებითი ხარისხის ფორმებიც-კი უწარმოებიათ

„**უწარმდებესი**“ „**უწა-მდებესად**“ (დავით აღმაშენებლის გალობა სინანულისაჲ ქ´კბი II, 104).

ამგვარად „წარმდებობაჲ“ დაწარმდებიდანაშაულობაჩვეულებითდანაშაულობასწარმოადგენდა და უდრის ფრანგულს habitude, delit d habitude, I infraction d habitude და გერმანულს das gewohnheitsmässige Verbrechenს.

2. საერთოდ მძიმე დანაშაულობად ითვლებოდა გარდამავლობითი მოქმედება, თუ დამნაშავეებს „ბუნების მჯურვალებისა“ და ვნებათა ღელვით წარმოშობილი თავშეუკავებლობით-კი არ მოუვიდათ, არა თუ „**აღტაცებით შეემთხუიათ**“, არამედ თუ დამნაშავე „**ბუნებით გრილი**“ იყო და ჩვეულებრივ „**ბუნებითი სიმჯურვალეჲ**“ მას არ ჰფლობდა ხოლმე , ვინც პირიქით „არიან ბუნებით გრილნი და არა ჰპატიჟობს ბუნებით სიმჯურვალეჲ“ და რომელთაც დანაშაულობის ჩადენის დროს „ა რ ა ბ უ ნ ე ბ ა ჲ მ ძ ლ ა ვ რ ო ბ დ ა, ა რ ა მ ე დ ნ ე ბ ა ჲ ი გ ი ც ო დ ვ ი ს მ ო ყ უ ა რ ჱ“,- ასეთი პირები მეტი პასუხისმგებლობის ღირსად იყვნენ მიჩნეულნი: ეს გარემოება ბრალეულობის დამამძიმებლად ითვლებოდა.

ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს განმარტებით ბრალეულობას ის ამძიმებდა, რომ მათი ამგვარი თვისება მათ „**ცოდვის მოყუარენებას**“ გარდა მათ „**უკრძალველობა**“-ს და თავხედ კადნიერებას ამჟღავნებდა: ცხად-ჰყოფდა, რომ ისინი „უშიშოებითა ღ´თისაჲთა და უკრძალვ[ელო]ბითა ცოდვენ“. ამიტომ „ესევითარნი უმძიმჱსსა და უმეტესსა კანონსა თანამდებ არიან“-ო (კან. სინან. 50).

3.უმძიმეს შეცოდებად იყო მიჩნეული მახლობელი ნათესავისადმი ჩადენილი ყოველგვარი დანაშაულობა: მკვლელობა-დაჭრილობა (იხ. ძეგლის დადება) და ამასგარდა „ურთიერთასთჯსთადანათესავთააღრევაჲ“, მახლობელ ნათესავთან სქესობრივი კავშირი, მეტადრე „დისა და ასულისა“, ან და თჯსსა დედასა თანა“, რაც ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ლ ი ს განმარტებისთ უფრო არა-ქრისტიანთა შორის იყო გავრცელებული, „რომელ ესე წარმართთა შორის იქმნების სპარსთა და უჟიკთა და სხუათა უსჯულოთა“-ო (კან. სინან. 28). შემაძრწუნებელ დანაშაულობად ითვლებოდა აგრეთვე „უჰასაკოთაგანჯრწნაჲ, [ესე] იგი არს ქალისა ქალწულისა უწინარეს ჰასაკისა მოსვლისა, პირველ ათერთმეტისა წლისა, გინა თუ ყრმისა უჰასაკოჲსა განჯრწნაჲ პირველ ათექუსმეტისა წლისა“ (კან. სინან. 24), ყველა ეს ბოროტმოქმედება „უმძიმესი ცოდვა არს (იქვე 24), „უძჯრესი და უსაწყალობესი“ შეცოდებაო (იქვე 26).

4. ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს სიტყვით, „მღდელთა და ებიკოპოზთა ცოდვანი ერისკაცთასა ფრიად **უმძიმჱს** არიან დასწავლულთადამეცნიერთანი **უძნელჱს** არიანუსწავლელთა და უ მ ე ც ა რ თ ა ს ა, – ამის ყოვლისა გ ა მ ო ძ ი ე ბ ა ჲ და გ ა მ ო კ ი თ ხ ვ ა ჲ უჯმს“ მსაჯულსაო (კან. შეცოდ. 48).

მაშასადამე, სამღვდელო პატივი და ნასწავლობა თუ ადამიანის ცხოვრებაში უპირტესობას აძლევდა, სამაგიეროდ პასუხისმგებლობაც მათ მეტი ჰქონდათ და, თუ რომელიმე მათგანი დანაშაულობას ჩაიდენდა, მათი ბრალეულობაც მოსამართლეს უმძიმესად უნდა მიეჩნია. ასევე მსჯელობდა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც, რომელსაც ნათქვამი აქვს: „ა რ ა ს წ ო რ ა რ ს ც ო დ ვ ა მ ღ უ დ ე ლ ი ს ა და მ ჯ ე დ რ ი ს ა, ა რ ც ა ე რ ი ს ა და მ ღ უ დ ე ლ თ - მ თ ა ვ რ ი ს ა, ა რ ც ა მ წ ყ ე მ ს ი ს ა და სამწყსოსა“-ო. შემდეგ ეს დებულება სამღვდელო პირთა და მწყემსთა მეტი პასუხისმგებლობის შესახებ ლუკას 12[47]-ის დამოწმებით ისტორიკოსს იმით აქვს დასაბუთებული, რომ მათ „ნება უფლისა თჯსისა“ იციან და მაინც დანაშაულობა ჩაიდინეს, ეს მათი განუკრძალველობის შედეგიაო. (ც´ამ´ფსა´ვთსი * 523-524, გვ.291). მაშასადამე, დ ა ნ ა შ ა უ ლ ო ბ ი ს დ ა მ ა მ ძ ი მ ე ბ ე ლ გ ა რ ე მ ო ე ბ ა დ ა ს ე თ შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ე ბ შ ი „**განუკრძალველობა**“ ანუ მოურიდებლობა ი თ ვ ლ ე ბ ო დ ა.

ამისდა მიხედვით მძიმე დანაშაულობად მიჩნეულია თანამდებობის პირთა ბოროტმოქმედება და შეცოდებაც, თუ იგი მათ სამსახურთანა და მოვალეობის სვინდისიერების დარღვევასთან იყო დაკავშირებული. ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს სიტყვით ბასილი კესარიელიც თავის კანონიან ეპისტოლეში და მოციქულთა კანონებიც ეპისკოპოზისაგან, ან სხვა სამღვდელო პირისაგან ქრთამით მღვდელმსახურის დადგენას მძიმე დანაშაულად სთვლის: ბასილი კესარიელი „თჳსთა ეპისტოლეთა ... შინა დ ი დ ა დ **დაამძიმებს** ამას საქმესა“-ო და თანაც ამბობს, რომ ამის ჩამდენი „**ორკეცისატანჯვისა**“ ღირს არს“-ო (მცირე სჯულისკანონი გვ.99 და 100 = άπλαιονος τμαρας έσταςιος იხ. Древне-слав. кормчая ვ. ბენეშევიჩის გამ. I, 509), ე.ი. ორკეცი სასჯელი უნდა მიეგოთო.

5.ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს განმარტებული აქვს, რომ ი მ ი ს დ ა მ ი ხ ე დ ვ ი თ ა ც თ უ ს ა დ ი ყო ჩ ა დ ე ნ ი ლ ი ბოროტმოქმედება, დ ა ნ ა შ ა უ ლ ო ბ ი ს ი მ ძ ი მ ე და პასუხისმგებლობაც გ ა ნ ს ხ ვ ა ვ დ ე ბ ო დ ა: „ადგილთაგანაც ფრიად ი ქ მ ნ ე ბ ი ს გ ა ნ ყ ო ფ ი ლ ე ბ ა ჲ“, იმიტომ, რომ „რომელიმე სახლთაცა შინა თჳსთა ერიდებიან ცოდვასა ქმნად და რომელნიმე ე კ ლ ე ს ი ა თ ა ც ა და **საშინელთაადგილთა** გ ა ნ არ შეიკდემენ“-ო (კან. შეცოდ. 48). ამ სიტყვებითგან ჩანს, რომ მაშინდელი შეხედულებით ისეთი ადგილებიც იყო, რომელთა მორიდება ყოველ ადამიანს უნდა ჰქონოდა. მით უმეტეს ასეთ ადგილებში ბოროტმოქემდებისა, და დანაშაულობის ჩადენა არ უნდა გაებედა, ხოლო თუ მორიდება დაავიწყდებოდა და იქ დანაშაულობას ჩაიდენდა, ეს დამნაშავის ბრალეულობასაცა და პასუხისმგებლობასაც ამძიმებდა.

დამამძიმებელ გარემოებად ასეთ შემთხვევებში რიდისა, **შიშისა** და „**კდემის**“ უქონლობა და „უკრძალველობა“ ითვლებოდა. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ასეთ ადგილებს რომელთა რიდი და კლდება ყოველ წესიერ ადამიანს უნდა ჰქონოდა, ტერმინად „**საშინელნიადგილნი**“ ჰრქმევია. ეკლესიებს გარდა როგორც ე ფ თ ჯ მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს ზემოთმოყვანილი განმარტებითგან საგულისხმებელია, სხვა ადგილებიც იგულისხმებოდა.

ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოს დართულ კანონთა §167-ითგან ჩანს, რომ ასეთ ადგილებს კიდევ „**საპატიჟო ადგილი**“ სწოდებია. ამ მუხლში ორთავე თვალისა და ხელფეხის მოჭრაა სასჯელად დაწესებული, „თუ საპატიჟოსაადგილსა მოეპაროს“-ო.§ 152-ითგან ირკვევა, რომ „საპატიჟოადგილად“ მაშინმიჩნეულიყოფილა„დიდისალარო, ანეკლესია, ანჯოგი“. იმ ხანაში, რომელიც ამჟამად ჩვენი კვლევის საგანს შეადგენს, ასეთადგილად, რასაკვირველია, საჭურჭლეცუნდაყოფილიყოცნობილი.

აღსანიშნავია, რომ როგორც არსებობდა „საშინელი ადგილი“ ანუ „საპატიჟო ადგილი“, სადაც ჩადენილი დანაშაულობა უფრო მძიმედ ითვლებოდა, ასევე ადამიანისსხეულში ც ი ყო ა დ გ ი ლ ე ბ ი და ო რ გ ა ნ ო ე ბ ი, რ ო მ ე ლ თ ა ც „**საკრძალავი ადგილები**“ ე წ ო დ ე ბ ო დ ა, რ ა თ გ ა ნ მ ა თ ხ ე ლ შ ე ხ ე ბ ა ს ა და დ ა შ ა ვ ე ბ ა ს უ ნ დ ა მ ო ჰ რ ი დ ე ბ ო დ ნ ე ნ. ასეთი სახელი მათ იმიტომ ეწოდებოდათ, რომ ეს ადგილები ადამიანის სიცოცხლისათვის სახიფათო იყო და ამის გამო ყველას მათი დაზიანების კრძალვა უნდა ჰქონოდა. საკრძალავი ადგილის დაზიანება, თუ ამას სიკვდილი მოჰყვებოდა, თუნდაც ის არაგანზრახვითაც ყოფილიყო, დამნაშავეს ბრალეულობას უმძიმებდა. მაგრამ დამამძიმებელ გარემოებად ამ შემთხვევაში სულ სხვა ითვლებოდა, ვიდრე საპატიჟო ადგილში ჩადენილი ბოროტმოქმედების დროს.

მაშასადამე, ყველა ზემოთმოყვანილის მიხედვით ირკვევა, რომ არსებობდა გარემოებათა მთელი რიგი, რომელნიც დამნაშავის ბრალეულობას და პასუხისმგებლობას ამძიმებდენ. თ უ ა ს ე თ ი „დ ა მ ა მ ძ ი მ ე ბ ე ლ ი გ ა რ ე მ ო ე ბ ა

ნი“ დანაშაულობას თან ახლავდა, მაშინ მოსამართლეს ჩვეულებრივზე მომეტებული სასჯელი, როგორც ეტყობა, ზოგჯერ ორკეცი-კი უნდა მიესაჯა. ცხადია, რომ აქ ჩვენ ისეთდანაშაულებებთანგვაქვსსაქმე, რომელთა თანამედროვე სისხლის სამართალში დაკვალიფიცირებული (intraction qualifiee, qualificiertes Verbrechen, квалифицировфнное преступление) ეწოდება. არსებობდა თუ არა ასეთი დანაშაულობათათვის „მძიმეს“ გარდა კიდევ რაიმე განსაკუთრებული ტერმინი, მაგ. დამძიმებადის, ან დამძიმებულის მსგავსი, ძეგლებითგან არა ჩანს.

§ 7. თანამონაწილეობა.

გარდამავლობითი მოქმედება შეიძლება მარტო ერთს-კი არ ჰქონდა ჩადენილი, არამედ შესაძლებელია ბოროტმოქმედებაში, თუ დანაშაულობაში, ორსა და მეტსაც მიეღო მონაწილეობა . ასეთ შემთხევევათაგან უმარტივესი იყო ხოლმე , როცა შფოთი ატყდებოდა , რომელშიაც ორი მონაწილე იყო ხოლმე ისე-კი, რომ „ორთავე არნ ბრალი“, „ორთავე იყოს ბრალი და ორკერძოვე ცხად-იყოს მეშფოთეობაჲ“ (ვაჰანის მონ. განწ. 36. იხ. აგვრეთვე გ. მთაწმინდელის (ცა იესი და ეფთმსი 39). რაკი აქ თანასწორი მონაწილეობა იყო დანაშაულობაც „**ორკერძოვე**“, ე.ი. ორმხრივი იყო და ამიტომ პასუხისმგებლობაც ორთავეს თანასწორი აწვებოდა. მაგრამ უნდა გათვალისწინებული გვქონდეს, რომ ასეთ შემთხვევებში თანამონაწილეობასთან-კი არა გვაქვს საქმე, არამედ „**ორკერძოვე დანაშაულობა**“-სთან.

მაგრამ შესაძლებელია ბოროტმოქმედების მონაწილე რამდენიმეც ყოფილიყო ან ისე, რომ თაოსნობა ერთს ჰკუთვნებოდა და სხვას, ან სხვებს-კი მარტო ბოროტმოქმედების ასრულებაში ჰქონოდა, ან ჰქონოდათ მიღებული მონაწილეობა, ან ბოროტმოქმედების განმზრახველი თავითგანვე ერთდროულად რამდენიმე ყოფილიყო.

გ. მერჩულს მაგ. მოთხრობილი აქვს, რომ ვინმე ცქირმა, ტფილისის ამირას ნამოციქულარმა და ამირას შუამდგომლობით უკანონოდ ანჩის ეპისკოპოზად გამხდარა, თავისი ასეთი უწესო საქციელისათვის მამხილებელის გრიგოლ ხანძთელის სამუდამოდ თავიდან მოსაშორებლად „ფარულად მოუწოდა ერისკაცსა, ანჩელსა, ლირბსა და გლახაკსა დამაგრიად მოისარსა, და აღეთქუა მიცემად სამი გრივი ფეტვი და ხუთი თხანი და წარავლინა ხანძთად მოკვლად მამისა გრიგოლისსა“-ო (ცჲ გგ'ლი ხნ'ძთლსჲ გვ. ჲვ).

ამ ცნობითგან ჩანს, რომ მკვლელობის განმზრახველი ცქირი ყოფილა, მკვლელობის ამსრულებლად-კი ანჩელი კაცი გაუგზავნია. იმ პირს, რომელსაც ბოროტი აზრი და განზრახვა დაებადა და სხვისი დახმარებით განხორციელებაც თითონვე ნაკისრები ჰქონდა, „**გამზრახი**“ ეწოდებოდა (= ფრანგულს l,auteur de l infraction, გერმანულსdie Anstifter-ს).

დანაშაულობის ერთდროული თანამონაწილეობის შემთხვევა გ. ხუცეს-მონაზონს აქვს აწერილი, რომლის სიტყვითაც ძმანი აბაზაჲს ძენი „ხუთნი ერთობით“ ბაგრატ VI-ის მეფობის „წინაა ღმდგომნი“ ყოფილან და „შეპყრობაჲ მეფისა ეგულებოდათ“ კიდეც (ცჲ გ'ი მთწმ'დლს'ჲ 319).

თანამონაწილეობაში შესაძლებელია სხვადასხვა პირობები ყოფილიყო. აღსანიშნავია, რომ ბოროტმოქმედების თანამონაწილეობის შესახებ არც შჯულისკანონში და არც შეცოდებულთა კანონებში არაფერია ნათქვამი. მაგრამ სათანადო უხვი და მრავალმხრივ დამახასიათებელი ქართული ტერმინოლოგიის არსებობა გვაფიქრებინებს, რომ საქარველოში სისხლის სამართლის ეს საკითხიც გულდასმით ყოფილა შესწავლილი: ამ საგულისხმო დაკვირვების შედეგი ტერმინოლოგიაში მოჩანს. ამ ტერმინების ანალიზი და ძეგლებშ

გაფანტული ცნობები ამ ტერმინოლოგიის იურიდიული საფუძვლის გამორკვევის საშუალებას მოგვცემენ.

ბოროტმოქმედთა ურთიერთ შორის განზრახულ საქმეზე მოპალარაკება-შეთანხმებას „**შეზრახება**“ ეწოდებოდა. მატიანე ქართლისაჲს სიტყვით მაგ. მეფის წინააღმდეგ განდგომილების მოსაწყობად „შ ე ე ზ რ ა ხ ნ ე ს ა ზ ნ ა უ რ ნ ი“ ქართლელნი და „მ ა თ თ ა ნ ა კ ა ხ ნ ი“ და „მ ა თ თ ა ნ ა ო რ მ ო ც დ ა ა თ ი ა ზ ნ ა უ რ ნ ი სხუა“ და ბრძოლა დაიწყესო (* 456, გვ. 232). ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი ს ცნობითაც, „ღ ა ლ ღ უ რ (თუ იალხურ) დ ა რ ა ჭ ი ს ა ე რ ი ს თ ა ვ ი კახაბერი შ ე ი ზ რ ა ხ ნ ე ს უ რ თ ი ე რ თ ა ს, რათა განუდგეს მეფესა“-ო (* 868, გვ. 712).

შეზრახების თვითეულ მონაწილეს „**თანამზრახველი**“, ან „**თანაგამზრახი**“ ეწოდებოდა. მცირე სჯულისკანონის § ოზ ში იხსენება ქალის გამტაცებელთა „თანამზრახველი“. ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი ს სიტყვით-კი, დავით ლაშა-გიორგის ძემ მონღოლთა წ ი ნ ა ა ღ მ დ ე გ „დ ა ა მ ტ კ ი ც ა გ ა ნ დ გ ო მ ა დ ა მ ო უ წ ო დ ა თ ა ნ ა გ ა ნ მ ზ რ ა ხ თ ა მისთა“-ო (* 825, გვ. 670). მე-VI მსოფლიო კრების ბერძნულ დედანში ქართული „თანამზრახველთა“ სრული შესატყვისობის მქონებელი ტერმინი არ მოიპოვება, არამედ იქ ნახმარია „σοναρουμένους τάς άρπάζουσιν“ (იხ. § 4, β), რაც მონაწილეებს ჰნიშნავს.

მაგრამ შესაძლებელია ადამიანი ბოროტმოქმედების განზრახვის, ან შეზრახების თავდაპირველი მონაწილე და მოთავეთაგანი არ ყოფილიყო, არამედ მხოლოდ შემდეგში, განზრახვისა, თუ შეზრახების საიდუმლოების გაგების მერმე, განზრახულ ბოროტმოქმედებაში მონაწილეობის მიღება მოესურვა. ამისათვის, რასაკვირველია საჭირო იყო მიზნის და გეგმის გაზიარება, რასაც „**თანაწამება**“ ჰრქმევია. ჟამთა აღმწერლის სიტყვით , მონღოლთა ყაენის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობის ბრალდების გამო დიმიტრი თავდადებულს მონღოლთა უზენაეს სასამართლოში „ჰკითხვიდეს, უკეთუ **თანაეწამაგანზარხავსა**... ბუღასასა და ვერა ბრალი ჰპოვე“-ო. (* 900, გვ. 740).

როცა ვინმე განდობილ განზრახვას „თანაეწამებოდა“ და განზრახულ საქმეში მონაწილეობის მიღებას მოისურვებდა და თანხმობას განაცხადებდა, ამას „**მიერთება**“ ეწოდებოდა (მ ტ ნე ქ ე * 456, გვ. 233), ან „**თანაშედგომა**“ (იქვე * 453, გვ. 230) და „მიდგომობა“ (ჟ ა მ თ ა ა ღ. * 809, გვ. 739), ხოლო თვით იგი უკვე „მიმდგომი“ (იქვე * 898, გვ. 739), მომხრე იყო.

განზრახვისა და ბოროტმოქმედების განხორციელებისათვის თვით პირობებიც შეიძლება სხვადასხვა ყოფილიყო: ან გნმზრახველს, თუ შეზრახებულებს თავისი ბოროტი გეგმა პირადად, სხვის დაუხმარებლივ განეხორციელებინათ, ან სხვის, ან სხვათა დახმარებით, თუ საშუალებით მოეხერხებინათ. გ. მერჩულის სიტყვით მაგ, ცქირს გრიგოლ ხანძთელს მოსაკლავად დაქირავებულ-მოსყიდული მკვლელი მიუგზავნია (ც ე გგ ლ ხ ნძთლსჲ გვ. ჲვ) დავით აღმაშენებელის მოსაკლავად მოწყობილი შეთქმულების დროს როდესაც თურმე არა ერთხელ, არამედ „რაოდენ გზის ყივჩაყთა ყოველთა გ ა ნ ი ზ რ ა ხ ე ს ღალატი“, განმზრახველებმა „განაჩინნეს კაცნი მჴნენი, რომელნიმე ჴ რ მ ლ ი თ ა, რომელნიმე შუბითა სხუანი ისრითა“-ო (ც ა მ ფსა დ ვთსი * 565, გვ.333).

ყოველგვარ მონაწილეობასა და დახმარებას „**თანადგომა**“ (მ ტ ნე ქ ე * 453, გვ. 130) შველა და „**ასაბიობა**“ ეწოდებოდა (რკონის 125 წ. სიგელი: ქ კბი II, 136). ხოლო თვით ბოროტმოქმედების განხორციელების მონაწილეს „**მეშუელი**“ (გ. მთაწმინდელი ც ი ესი და ეფ თმსი 39) და „**ასაბია**“ (იქვე და ვაჰანის მონ. განწ. 35-36) ერქვა. პირველი თუ ნამდვილი ქართული ტერმინია, მეორე უცხო სიტყვაა და არაბული „ასაბიუნ“-ისგან არის წარმომდგარი. არაბულად ეს სიტყვა თანამოგვარის, ან თანამოდასის დამცველსა

და ბრძოლის მონაწილესა ჰნიშნავდა, მაშასადამე, მნიშვნელობით ოდნავ ქართულ მეშველს უახლოვდებოდა.

ქართული იმ-დროინდელ მწერლობას და სამართალს თანადგომისა და მეშველობისთვისაც რამოდენიმე განსხვავებული ცნების გამომხატველი ტერმინი შეუქმნია: „**თანაშემწე**“ „**ძალმცემელი**“ „**შინათგამცემელი**“.

„თანაშემწენი“ ნახმარია მცირე სჯულისკანონის ეფთჳმე მთაწმინდელის ქართულ თარგმანში (იხ. გვ. 124, § ოჱ) და უდრის ბერძნული დედნის σύμπράττοντας და სლავური თარგმნის с ними деюшим-ს (იხ. Syntagma XIV titulorum, ვ. ბენეშევიჩის გამ. I , 197).

„ძალმცემელი“-ც ეფთჳმე მთაწმინდელის იმავე ნაშრომშია ნახმარი, მაგრამ ამ ტერმინის შესატყვისი არც ბერძნულ ტექსტში მოიპოვება და არც სლავურ თარგმანში. ეს სიტყვა არც ს. ორბელიანს აქვს თავის ლექსიკონში. თავის აგებულების მიხედვით „ძალმცემელი“ ისეთი მეშველის აღმნიშვნელი ტერმინი უნდა ყოფილიყო, რომელიც თვითონ შეიძლება ბოროტმოქმედების ფიზიკურად მონაწილე არ ყოფილიყო, მაგრამ მის განსახორციელებლად ძალას, საშუალებას აძლევდა, განხორციელებას ხელს უწყობდა.

დასასრულ, „შინათგამცემელი“ თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაშიც ინახება, სადაც დასახელებული არიან ივანე ვარდანისძე და შოთა ართოვაჩის ძე, რომელიც დენა უფლისწულის განდგომილების მონაწილენი ყოფილან. „ვითარცა შინათგამცემელნი განზრახ განგებითა“ (ისტრნი და აზ´მნი * 615, გვ. 388). ჟამთააღმწერელის სიტყვითაც ჯალალ-ედ-დინი რომ ტფილისს მოადგა, ტფილისში მცხოვრებ სპარსელებთან ხვარაზმშაჰის წინასწარი შეზრახებით „შინათგანცემა იყო ქალაქისა“ (* 749, გვ. 576). იმავე ავტორს აღნიშნული აქვს, რომ მონღოლებმა სიკვდილით დასჯილი დიმიტრი თავდადებულის „წარიღეს ყოველი (სიმდიდრე), არა რა დაშთა, რამეთუ მოქალაქეთაცა უწყოდეს საგანძური მეფისანი და შინათგამცემელი იქმნეს“-ო (* 898-899, გვ. 739). როგორც ამ ამონაწერითგან ჩანს, „შინათგამცემელი“ ისეთ პირს ეწოდებოდა, რომელმაც განსაკუთრებული ნდობისა, თუ თანამდებობის წყალობით საიდუმლოება იცოდა და ამ თავის საიდუმლო ცოდნის გამჟღავნებითა, თუ მონაწილეობით ბოროტმოქმედების განხორციელებას ხელსაც უწყობდა და უადვილებდა კიდეც.

ერთდროულად მომხდარი დანაშაულობის გარდა შესაძლებელია დიდი ხნის განმავლობაში მიმდინარე, ხანგრძლივიც ყოფილიყო. იოანე მმარხველიც ამბობდა: „უკეთუ ვის შეემთხუივნენ ბუნებითნი ცოდვანი... და დაიყოვნოს მას საქმესა შინა ცოდვისა სამრავალ ჟამ“ (კან. შეცოდ. 38). ბერძნულად ნათქვამია ,,εχ ρόνιεδε χρόνομς έντη .. ამას ებმის άμαρτία“ (იქვე 39). ეს „შეყოვნებითი“ დანაშაულობა იქმნებოდა.

ყველა ზემოთქმულის შემდგომ ცხადია, რომ ქართული „განმზრახი“ უდრის ფრანგულს le provocateur-ს, გერმანულს der Anstifter-ს, – „შეზრახება“ – l’entente-ს, die Verabredung-ს, - ugovor-ს „შემზადება“ la preparation-ს, die Vorbereitung-ს, – „თანადგომა“ და „ასაბიობა“ la participation-ს, die Theilnahme-ს, couchastie-ს – „მიდგომა“ და „მიერთება“ – la complicite, die Mitthaterschaft-ს, „მეშუელი“ და „ასაბია“– ლათ. Socius, minister, ფრან. Le complice, გერმ. Der Gehulfe, „თანაშემწე“ – minister, auxiliaire, der Beihulfe-ს, posobnik-ს – „ძალმცველი“-ს, „ძალცემა“-ს, და „შინათგამცემელი“-ს სრული შესატყვისობა სხვაგან არსადა ჩანს.

თავი მეორე.

დანაშაულობანი სახელმწიფოს წინააღმდეგ.

§ 1. განდგომა და ღალატი

როდესაც სახელმწიფოს პოლიტიკური ერთობა და მყუდროობა ირღვეოდა და შინაური ბრძოლა იწყებოდა, ამას „**განდგომილება**“, ,,**ურთიერთას განდგომილება**“ (ჟამთააღ. *853, გვ. 698), „**აშლილობა**“ და „**შფოთი**“ ეწოდებოდა ხოლმე (იქვე *832, გვ. 677). მაგრამ ხშირად განდგომილება მხოლოდ მეფის წინააღმდეგ მოწყობილ აჯანყებას წარმოადგენდა.

პოლიტიკური დანაშაულობა „**განდგომა**“ (მტ´ნე ქ´ა *453 გვ. 830), „**განდგომილება**“ (ც´ა ესი და ეფთ´ სი 9), „**განდგომილება**“ (ის´ტრნი აზ´მნი *513, გვ. 386) და „**ღალატი**“ (ც´ა მეფისა და´ვით სი *565, გვ. 333, - ისტ ნი და ზმ ნი 513, 386 და ჟამთააღმწერ. 877, გვ. 721), X1-X2 საუკუნეების განმავლობაში, მეტადრე 10-11ს., იშვიათი მოვლენა არ იყო. საქართველოს იმ-დროინდელი ისტორია ბევრს ამგვარ მაგალითს მოგვითხრობს. ქვემო - მოყვანილ შემთხვევებს რომ თავი დავანებნოთ, მარტო დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვით ,,ყივჩაყთა ყოველთა განიზრახეს ღალატი, რომელიმე შუბებითა, სხუანი ისრითა და ესე არა ერთ ორ, გინა სამ, არამედ მრავალგზის“ ო (ც´ა მფ´სა დვ´თსი *565, გვ. 333).

განდგომა და ღალატი ორნაირი ხასიათისა იყო: ან შინაური, როცა განდგომილნი ადგილობრივ ასპარეზზე მოქმედობდენ და მარტოდენ ადგილობრივი ძალისა და თანამგრძნობთა მოხვეჭით კმაყოფილდებოდენ, ან კიდევ გარეშე ძალისა და დახმარებით, როდესაც განდგომილი , ანუ იმათგან შემდგარი ჯგუფი თავის ბოროტ განზრახვის განსახორციელებლად უცხო, მოსაზღვრე სახელმწიფოს დახმარებასა და შესაწევარს სთხოვდნენ ხოლმე და მათი მოშველებითა და თანადგომით თავიანთ სამშობლოსა და სახელმწიფოს წინააღმდეგ იბრძოდნენ.

ღალატის გარდა იხმარებოდა ტერმინად „**ორგულობა**“-ც. ორი სიტყვა თითქოს ერთი და იმავე ცნების გამომხატველი იყო. ჟამთააღმწერლს ნათქვამი აქვს, რაჭის ერისთავს კახაბერ ,,გვარისაგან მოაქვნდა ორგულობა... იწყო ღალატი მეფეთა და წარავლინა კაცი და წიგნი ალიყანს თანა ათასისთავსა... რათა პირველისაებრ დაესხას მეფესა და ადვილად ხელთ უგდოს მეფე“-ო (877, გვ 721). ,,ღალატი“ არსებული სიტყვაა, რაც შეცთომასა და სიყალბეს ჰნიშნავს, ქართუელში მას სხვა მნიშვნელობა მიენიშჭა. ს. ორბელიანის განმარტებით ღალატი თითქოს ,,მუხთლად მოკვლა“ უნდა (ლექსიკ.), მაგრამ ღალატი უეჭველად მკვლელობას არ ჰგულისხმობდა, მუხთლობას კი ყოველთვის შეიცავდა. განდგომილებასა და ორგულობას-ღალატს შორის ის განსხავავება იყო, რომ ,,განდგომილება“ პირდაპირ, გულახდილ მოქმედებას ჰგულისხმობდა, ,,ორგულობა“-კი ფარულს, ხოლო ,,ღალატი“ ვერაგულ დანაშაულობას აღნიშნავდა. ამ გარემოებას ზემოთმოყვანილი ძეგლის ამონაწერიც ცხად ჰყოფს.

განდგომა და ღალატი, ან მეფობის მაძიებლობაზე, ან უფრო სწორად მეფისა და მოწინავე წოდებას შორის არსებული არსებული ბრძოლის ნიადაგზე იყო ხოლმე აღმოცენებული. პირველ ჯგუფს ეკუთვნის მაგ. გიორგი აფხაზთა მეფის შვილის კონსტანტინეს ,,განდგომა“, რომელიც ,,იწყო მტერობად მამისა თვისისა და ძებნად

მ ე ფ ო ბ ი ს ა“(მ ´ტნე ქ´ჲ *453, გვ. 230). ამგვარისავე თვისებისა იყო თეოდორეს ,,განდგომა“-ც, რომელიც ,,ჰლამობდა მკლავით აღებასა მამულსა თვისისა“ (იქვე *458, გვ. 234),-დავითისა, დიმიტრი 1-ელის ძიძა, რომელმაც ,,ღალატსა და განდგომილებასა შინა მამისა თვისისა“(ისტ. და აზმნ 513, გვ. 234) დალია თავისი ძალ-ღონე, -დნასი (იქვე *614 – 617, გვ. 387 -390) და სხვათა.

რასაკვირველია, უმეტეს შემთხვევაში ზემოაღნიშნულ უფლისწულთა ,,განდგომა“-ში დიდგვაროვან აზნაურთა წოდება მხურვალე მონაწილეობას იღებდა: ზოგჯერ იგი საქმის მოთვე იყო ხოლო ზოგჯერ წამქეზებელი და ყოველთვის კი ხელშემწყობიც. მეფე-აზნაურთა შორის არსებული გამწვავებული ბრძოლის ნიადაგზე აღმოცენებულ ,,განდგომნისა“ და ღალატის მაგალითებს აქ აღარ დავასახელებთ იმიტომ, რომ ამგვარი ცნობები ,,სახელმწიფო სამართალში“ ბლომად არის მოყვანილი.

,,განდგომილება“-ში და ,,ღალატ“-ში სამართალი დამნაშავეთ რამდენიმე ჯგუფადა ჰყოფდა: 1) ისინი, რომელთაც ,,გ ა ნ ი ზ რ ა ხ ე ს“ (ც´ა მფსა დ´ვთსი“ *565, გვ. 333), ,,შ ე ე ზ რ ა ხ ე ს“ ერთიერთმანეთს ან სხვას (მ ტ´ნე ქ´ჲ *456 და 489, გვ. 232 და 262), და საქმის აღმსრულებელნი ,,განაჩინეს“ (ც´ა მ´ფსა დ´ვთსი *565, გვ. 333) ,,განდგომილთა ჯგუფს ,,შ ე უ დ გ ე ნ“ და ,,მ ი ი ე რ თ ე ნ“, ანუ ,,რ ო მ ე ლ ნ ი დ გ ე ს თ ა ნ ა“ (მტ´ნე ქ´ჲ *453, გვ. 230), მეშველნი და თანადმგომნი და 3) ისინი, რომელნიც ,,შ ი ნ ა თ გ ა მ ც ე მ ე ლ ნ ი“ ვითარცა მეფესთან დაახლოვებულები, განზრახული საქმის განხორციელებას უნდა დაჰხმარებოდენ.

მხოლოდ დავით აღმაშენებელმა მოაწყო ისე საქმე, რომ ,,არსა სამეფოთა შინა მისთა, არცა ლაშქართა შინა მყოფთა კაცთა დიდთა და მცირეთა საქმე ქმნილნი კეთილი, გინა ბოროტი, სიტყუა თქმული არა-რა დაეფარვოდა ყოვლადვე, არამედ, რაოდენიცა ვის სრულად ექმნის, ანუ ეთქვის, ყოველივე ცხად იყო წინაშე ,,მისსა“(ც ´ა მფ´სა დ´ვთისი *556, გვ. 324). ყველა ადვილად მიხვდება , თუ როგორ გახდებოდა დავით აღმაშენებელი ასეთი გულთმისანი: რასაკვირველია, ჯაშუშების დახმარებით.

ამგვარი წესი ბიზანტიაშიც და სპარსეთშიც იყო მიღებული მელიქ-შაჰის სახელგანთქმული ვაზირი ნ ი ზ ა მ-უ ლ -მ უ ლ კ ი თითოეულ ხელმწიფეს ურჩევდა ჯაშუშები უეჭველადა ჰყოლოდა ,,სიასსეტ ნამეჰ“, სპარს. ტექს., შ ე ფ ე რ ი ს გამოც. თავი XXX-ე).

საქართველოში ეს საქმე დავით აღმაშენებლის დროს, როგორც ეტყობა, ახალი შემოღებული ყოფილა და სათაკილოდ ითვლებოდა. ეს იქითგანა ჩანს, რომ ისტორიკოსს პირდაპირ იმის თქმა არა სურდა თუ რა საშუალებით იგებდა დავით აღმაშენებელი ქვეშევრდომთა საიდუმლო განზრახვას, და თანაც დაძენილი აქვს ,,ნუ ამას ეძიებ, მკითხველო, თუ ვითარ იქმნებოდა ესე, არამედ ამას სცნობდი, თუ რა სარგებელი პოვის ამითო“ აო (ც´ა მფ´სა დ´ვით * 556, გვ. 324). ამ ახალი დაწესებულების ნაყოფიერი და სასგებლო მოქმედების გათვალისწინებით ისტორიკოსს, ცოტა არ იყოს, მის აუგიანობის გაქარწყლება ჰსურდა. ამას გარდა ავტორს მეფის მიერ შემოღებული საშუალების გასამართლებლად ის მოსაზრებაც მოჰყავდა, რომ დავით აღმაშენებელს ეს იარაღი ბოროტად არ მოუხმარია. ,,არა ცუდად რადმე და განსაკითხავად საგიობელთა[23] საქმეთა ანუ საკიცხველად ვიეთთავის-მე იქმოდის“-ო(იქვე), არამედ მხოლოდ დიდ და სასწრაფო საქმეთათვის ხმარობდა და ისე, რომ ,,მრავლისა კეთილისა მიზეზ იქმნა“-ო (იქვე). ამ საშუალებით მეფემ თავის სამეფოში ისეთი მდგომარეობა დაამყარა, რომ ,,ორგულებასა და ზაკვსა და ღალატსა რასმე ვერავინ დიდთა ანუ მცირეთაგანი იკადრებდა მოგონებდცა, არა (თუ) თქად ვისდა, არა თუ ცხედრეულსა[24] თვისისა თანა, ანუ მოყუასსა, გიმა ყრმათა

---

[23] გმობისა, ძაგებისა და ბოროტად ხსენების საქმე

[24] ე.ი. მეუღლეს

თვისთა, ვინათგან ესე მტკიცედ უწყოდა ყოველმან კაცმან, რომელ პირით აღმოსლვასავე-თანა სიტყვისასა, საცნაურ ქმნილ არს უეჭველად წინაშე მეფისა“ (იქვე *556-557, გვ. 324).. ამიტომ ,,ვერცა ვინ განიზრახა ყოვლად რაითურთით ღალატი დღეთა მისთა, არამედ იყო ყოველთა საკრძალავი და სარიდო“-ო (იქვე *557, გვ. 324)

თუმცა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ზემოთმოყვანილი ცნობა გაზვიადებულია და გადაჭარბებული და მაშინაც ,,ორგულობა“და ,,ღალატი“ მთლად მოსპობილი არ იყო (ამას ყივჩაყთა მრავალგზისი შეთქმულება და თვით მისივე სიტყვებიც საუცხოვოდ ამტკიცებენ, როცა იგი გვიამბობს, ,,მ რ ა ვ ა ლ ნ ი განპატიჟებულიცა იყუნეს და მხილებულ ესე-ვითართვის“-აო: (იქვე *557, გვ. 324-325), მაგრამ დავით აღმაშენებელს ღალატის წინააღმდეგ ბრძოლა მაინც ძალიან გაადვილებული ჰქონდა, მუდმივი ჯარისა და ჯაშუშთა დახმარებით მას შეეძლო შეთქმულება დასაწყისშივე მოესპო.

ამ დროსაც ღალატთანა და განდგომილებასთან ბრძოლა რთული საქმე იყო იმიტომ, რომ შეთქმულების მოსათავებად, ან სულისჩამდგმელად ძლიერი და შეძლებული დიდგვაროვანი აზნაურები იყვნენ ხოლმე. გაცილებით უფრო ძნელი და საშიში უნდა ყოფილიყო იგი დავით აღმაშენებლის წინათ, როცა საქართველოში არც მუდმივი ჯარი არსებობდა, არც ჯაშუშთა დაწესებულება იყო შემოღებული, და დავით აღმაშენებლის შემდგომაც, როცა განდგომის სათავეში უფლისწულები იდგნენ ხოლმე.

ამიტომ განდგომილნი და მთავრობა ზოგჯერ ერთი-ერთმანეთს თითქმის ისე ებრძოდნენ, როგორც თანასწორნი. ამის გამო, რასაკვირველია, გართულებულ პირობებში მეფე, თუ შესაძლებელი იყო, რომ დამნაშავენი მშვიდობიანი მოლაპარაკებით დამორჩილებაზე დაეყოლებინათ, შუამდგომლობის და შუამავალთა გარევაზე არც როდის უარს არ იტყოდა. მოლაპარაკების ჩამოგდება ერთ-ერთ მხარეს უნდა ეთავა: გაჭირვებულ განდგომილთ შეეძლოთ ეთხოვათ ,,ზ ა ვ ი და ფ ი ც ი და ს ი მ ტ კ ი ც ე, რათა განუტეონ“. (მტ´ნე ქ´ჲ *459-460, გვ. 235, შეად. აგრეთვე * 495. გვ. 267). თუ მთავრობა განდგომილთ ,,მ ი ი ნ დ ე ვ“-და (იქვე), მაშინ ორივე მხარე ფიცსა და სიმტკიცის პირობებსა სდებენ, რომელსაც მაშინ „**პირი**“ (იქვე *456, გვ. 232) ეწოდებოდა,- შეთქმულთა ასეთ დამორჩილებას „**მინდობით გამოყვანა**“ (იქვე * 454, გვ. 231) ერქვა, თან თვით ბრძოლით მობეზრებული მეფე მესამე პატივცემულ პირს მიჰმართავდა ,,შუამდგომლობით შენითა მომანდევ“ს განდგომილიო (მ ტ´ნე ქ´ჲ * 459, გვ. 235) და ამ შუაკაცის პირით თვით აჯანყებულსაც შეუთვლიდა: ,,აღიღე ჩემგან სიმტკიცე და შუამდგომლობა“ (იქვე), რომ არას გავნებ, არც დაგსჯი ორგულობისათვის, და საქმე მშვიდობიანად გათავდესო. ასე მოიქცა მაგ. დემეტრე მეფე, იმგვარადვე დაიჭირა საქმე თამარ მეფემაც, როცა მან აჯანყებულებთან ,,ორთა საპატიოთა დიოფალთა...უბრძანა ფიცით მონდობა და სხუისა არავისი ბრალობა“.

„**შუამდგომელი**“-ც თავის მხრივ,ცდილობდა : „**მონდობას**“-ს (მტ´ნე და აზ´ მნი * 630, გვ. 408), ან და „**მონდობას**“-ს (მტ´ნე * 460, გვ. 235) ურჩევდა და ,,ეტყოდა : ,,მე ვიყავ მეძიებელი სახლისა შენისა“ (იქვე), ღვთისა და ადამიანის წინაშე პასუხისმგებელი ვიყო , თუ შენ რამე შეგემთხვასო. დაიყოლიებდა თუ არა შუამდგომელი განდგომილს, მაშინვე ფიცსა დასდებდა ხოლმე (მტ´ნე ქ´ჲ * 460 გვ. 235 და ისტრნი და აზმნი * 630, გვ. 408).

ჩვენ საისტორიო მწერლობაში მწერლობაში ორი ამგვარი ,,მინდობისა“ ,,ფიცისა და სიმტკიცის“ აღების წესრიგი არის აღწერილი. ერთიანობა ,,აფხაზთა და ქართუელთა“ მეფის დემეტრეს ძმის თეოდოსის განდგომილებას ეხება და მაშინდელ სასამართლოჩვეულებასა და წესს საუცხოვოდ გვისურათებს. როცა შუამდგომლობა კვირიკე კასპთა ქორეპისკოპოზმა განდგომილი თეოდოსი ძმის მინდობაზე დაიყოლია, ,,მაშინ წარიყუანეს თეოდოსი ფ ი ც ი თ ა და ს ი მ ტ კ ი ც ი თ ა დ ი დ ი თ ა ,

რომლითა ეფუცნეს წინაშე სუეტსა ცხოველსა კათალიკოზი, მღდუელთ-მოძღუარნი და ყოველნი დიდებულნი(მტ´ნე * 460, გვ. 235). უეჭველია, ამ შემთხვევაში ფიცში კათალიკოზი, ეპისკოპოზები და დიდებულები იმიტომ მონაწილეობდნენ, რომ თეოდოსი უფლისწული იყო. ჩვეულებრივ, რასაკვირველია, საქმე უფრო მარტივად იქმნებოდა მოწყობილი.

მეორე ცნობა ზემოთმოყვანილზე გაცილებით უფრო საგულისხმო და საყურადღებოა. მეფე დავითმა, ლაშა-გიორგის ძემ, მონღოლთა ყაენთან წასვლის წინ საქართველოს თვითოეული თემის მართვა-გამგეობა ერისთავთ-ერისთავებს ჩააბარა და ,,ამცნო რათა ბრძანებასა დედოფლისასა“ ჰმორჩილებდენ, რომელიც თავის მოადგილედ დუტოვებია.

სხვათა შორის კახეთის გამგეობა დავით მეფეს თორღუა პანკელისათვის ჩაუბარებია. მაგრამ მეფე რომ ყაენთან წასულა, ,,ჰგონა თორღუამან არღარა მოსულა მეფისა, უკუდგა პანკისისა ციხესა, თუისად დაიჭირა კახეთი დააღარა ემორჩილებოდს დედოფალსა“.

მეფე რომ საქართველოში დაბრუნდა, შეშინებულმა თორღუამ მასთან გამოცხადება და წარდგომა ვერ გაბედა, რადგან განდგომისათვის სასჯელს ელოდა. როცა მეფე არა-ერთხელ მოწოდების მიუხედავად თორღვამ მეფესთან მისვლა მაინც ვერ გაბედა, მას ჯიქურმა, რომელიც იმ დროს საქართველოს სახელმწიფო საქმეს განაგებდა, თურმე თარღვას ,,მონდობის“ წესით გამოყვანა მოისურვა. ამ ასქმის მოგვარება მას ხორნაბუჯის ეპისკოპოზისათვის მიუნდვია.

,,მაშინ განზრახვით ჯიქურისათა წარვიდა ხორნაბუჯელი მივიდა თორღუას სახლსა“. აქ მას თორღუასათვის ურჩევია, რათა მას მიენდოს ფიცითა მტკიცითა“ და მეფესა გამოსაცხადებლად წაჰყვეს. მაგრამ თორღვას ჩვეულებრივი მონდობის წესი თავისი უვნებლობისა და ძვირუხსნებლობის უზრუნველყოფისათვის საკმარის საწინდრად არ მიუჩვევია და თავის მხრივ ხორნაბუჯელისათვის ასე უთქვამს: ,,წარვალ ალავერდსა წაგიორგის წინაშე დამუნ შემომფიცე მუნ მომინდევ“-ო. ხორნაბუჯელი ამაზე დათანხმებულა.

,,წარვიდნენ ორნივე“ ალავერში და იქ ეკლესიაში შესული თორღუა ,,გამოებაფესვსა სამოსლისასა ალავერდისა მთავარმოწამისასა“, ე.ი. წაგიორგის ხატის სამოსლის ბოლოზე. ამის შემდგომ თავის მხრით ,,მივიდა ხორნაბუჯელიცა, შეჰფიცა“ თორღვას უვნებლობა ,,და გამოხსნა ფესვისაგან სამოსლისასა“. ამ დროს ხორნაბუჯელის გასაგონად ,,თორღუამან ჰრქვა: ,,რაიგი ჰყო ჩემზედა, ამა წმინდა გიორგიმ გიყოს შენ, -რამე თუ მარტო ვარ და სიკვდილითა ჩემითა უმკვიდრო იქმნების მამული ჩემი,-- და ეგრეთვე უმკვიდრო ყოს წმინდამა მთავარ-მოწამემა სახლი შენი“-ო. ამას შემდგომ ,,წარმოიყუანა ხორნაბუჯელმან ფიცითა მკიცითა შეკრულმან ტაბახმელას“ ამნაირად მონდობილი თორღვა პანკელი (ჯამთააღ. *814-815, გვ. 658-659)

როგორც ამ მოთხრობითაგან ჩანს, აქ ის მარტივი და ჩვეულებრივი მონდობის წესი არ არს, რომელიც მხოლოდ უვნებლობის ფიცსა და აღთქმას შეიცავდა. თარღვა, როგორც ეტყობა, ასეთ ფიცს არ ენდობოდა. მისთვის ფიცის მთავარ სიმტკიცეს და ,,შემკვრელ“ ძალას, რომ ის, თარღვა, ალავერდის ეკლესიაში იყო შესული, იქ ალავერდის წ´ა გიორგის ძლიერად მიჩნეული ხატის სამოსელის ,,ფესვსა“ ზედა იყო გამობული და მიჩნეული ხატის სამოსელის ,,ფესვსაგან“ თავისი ხელით ,,გამოიხსნა“. სწორედ თავისი ალავერდის საყდარში ყოფნა და წ´ა გიორგის ხატზე გამობმულობა ჰქონია თორღვას თავისი ხელუხლებლობის უმთავრეს საწინდრად მიჩნეული, იმ თავშესაფრად, სადაც მისი ხელისხლება არავის არ შეეძლო. მისი და მაშინდელი რწმენით, თუ მაინც ვინმე ხელისხლებას გაჰბედავდა, იმას ასეთი კადნიერებისათვის ღვთაების უსაშინლესი რისხვა მოელოდდა.

უეჭველია, აქ ჩვენ იმ რწმენის გამოხატულება გვაქვს აღწერილი, რომლის მიხედვითაც ტაძარი, სამლოცველო და ხატის დასასვენებელი ისეთი ადგილებია, რომელთაგან მათი მფარველობის ქვეშევრდომილის, თვით ბოროტმოქმედისა და დამნაშავისაც-კი, არც ხელით გამოყვანა შეიძლებოდა, არც გაცემა და არც დასჯა, ე. ი. შეუხებლად იყო მიჩნეული. ამისა, როგორც ცნობილია, ბერძნები τό άσυλου ,,ტო აზჳლონ“-ს, და რომაელები asylum-ს ეძახდნენ, ხოლო თვით ხელშეუხებლობის უფლებას ή άτυλιχ-ს უწოდებდნენ. ფრანგულად dros d’asile, გერმანულად das asyrecht, რუსულად право убежища ჰქვიან. წარმართობის წარმოშობილი ეს უფლება და ცნება ბევრგან არსებობდა, შემდეგში ქრისტიანობამაც შეითვისა და ბიზანტიაშიც ცნობილი იყო (იხ. D. K. Ed. Zacharia von lingenthal, Geschichte das Greichisch- romischen rechts. gv. 326, § 75), ისევე დასავლეთ ევროპაშიც.

ზემომოყვანილი მოთხრობითაგან ჩანს, რომ საქართველოში ჩვეულებისა და რწმენის სიმბოლური გამოხატულება კარგად ყოფილა დაცული: ტაძარში ღვთაებისა, თუ წმინდანის მფარველობის ქვეშე შევრდომილი დევნილი პირი, ან დამნაშავე თავის თავად მათი ძლიერი კალთის მფარველობის ქვეშე მყოფადა სთვლიდა და ამის ნიშნად თავის ტანისამოსს ამ ხატის სამოსლის ბოლოს გამოაბამდა ხოლმე. ამით ის უკვე მათ ხელში მყოფად ითვლებოდა ვინც ასეთ პირს იქითგან გამოიყვანდა, მას ეს პირი ამ ხატის ხელთაგან მიღებულად უნდა ეგულისხმა და ამ პირისადმი მიყენებული ზიანისათვის ყოველ ადამიანს თავისი თავი იმ ხატის წინაშე პასუხისმგებლად უნდა მიეჩნია რომლისგანაც მან ის შევრდომილი გამოიხსნა.

როგორც ეტყობა, დამორჩილებულ მოღალატეს ზოგჯერ არც ამგვარი ფიცი და სიმტკიცე შველიდა და ცოტა ხნის შემდეგ უბრალო საბაბის მომიზეზებით, ,,შუამდგომლობისა“ და დადებული ფიცისდა მიუხედავად, მეფე სასტიკად სჯიდა ხოლმე. ასემოეპყრა მაგალითად. დემეტრე მეფე თავის შერიგებულ ძმას: ,,დაივიწყა შუამდგომლობა და შემართა ღვთისა მიმართ ფ ი ც თ ა გ ა ტ ე ხ ა ს ა,--შეიპყრა თეოდოსი და დასწუნა თვალნი“ (მ´ტნე *460, გვ. 236) ასევე მოექცა ჯიქურიც, რომელმაც ,,შ ე უ რ ა ც ხ ყ ო ა ღ თ ქ მ ა და ფ ი ც ი ი გ ი დ ი დ ი“ და მონდობითა და ფიცით გამოყვანილი თ ო რ ღ ვ ა ,, შ ე ი პ ყ რ ა ჯიქურმა განზრახვითა დედოფლისათა თვინიერ მეფისა ცნობისა და წ ა რ ი ყ უ ა ნ ე ს კ ლ დ ე კ ა რ თ ა და მ უ ნ ი თ გ ა რ დ მ ო ა გ დ ე ს“ (ჟამთააღ. *815, გვ. 659) ამისთანავე ფიცის გატეხილობა უნდა ჩადენილი ჰქონოდა, ეტყობა, დემეტრე 1საც, როდესაც ,,აბულეთის ძესა ივანეს თ ა ვ ი მ ო ჰ კ ვ ე თ ა ჩხერეს მერე და მ ე ტ ე ხ თ ა დ ი დ ვ ა ფიცისა არ გატეხისათუინ(ლაშა-გიორგის დროინდ. მემატიანე, 13). ფიცის გატეხვა ფორმალურად არის თავითაგან მოცილებული. მაშინდელი რწმენით ფიცის გატეხა ღვთაებისაგან სასტიკად ისჯებოდა, მაგრამ ამგვარი გარემოება მხოლოდ ჟამთააღმწერელს აქვს ერთგა, სახელდობრ, თორღვას შესახებ დასახელებული(* 815, გვ. 659)

როცა განდგომილნი ზემოაღწერილ ,,მინდობის“ წესით -კი არა, არამედ მეფისა და მთავრობის ძალით იყვნენ დამორჩილებულნი, მაშინ, რასაკვირველია, ,,ორგულთ“ არავითარი პირობის დადება არ შეეძლოთ და კანონისამებრ უნდა ყოფილიყვნენ დასჯილნი, თვითეული დამნაშავე ბრალის კვალობაზე ისჯებოდა. ისტორიკოსი, მაგალითად, მოგვითხროს, რომ გიორგი 3 დემნას განდგომა სძლია თუ არა. ,,შ ე მ ს გ ა ვ ს ე ბ უ ლ ი ს ა ქ მ ე თ ა მ ა თ თ ა მიაგო მისაგებელი“ (ის´ტრნი და აზმ´ნი *616, გვ. 390)

ამისდა გვარად ,,ღალატისა და განდგომილებისა“-თვის სხვა და სხვა სასჯელი იყო დაწესებული: თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი ამბობს, რომ დიმიტრი 1-ელმა, დავით აამოწყვიდა ამის სამეფოსა დავით აღმაშენებლის ძემ, თავისი შვილის დავითის განდგომის გამო ,,ამოწვიდა ამის სამეფოსა დიდებულნი, რომელნიმე ე ქ ს ო რ ი ა -ქ მ ნ

ი თ, რომელნიმე ს ი კ უ დ ი ლ ი თ ა და რომელნიმე გ ა პ ა ტ ი ჟ ე ბ ი თ ა“(ის´ტრნი და აზმ´ნი *613, გვ. 376). რასა ჰნიშნავს და რომელი დამნაშავისათვის იყო განკუთვნილი თვითოეული მოხსენებული სასჯელი.

„**განპატიჟება**“ (იქვე და ლაშა გიორგის დროინდ. მემატიანე, 15) ან „**გაპატიჟება**“ ,,პატიჟ“ სიტყვისაგან არის წარმომდგარი, რაც სასჯელსა ჰნიშნავდა. ეს ტერმინი ამავე მნიშვნელობით სომხურადაც არსებობდა, მაგრამ მისი ეტიმოლოგია ჯერ გამორკვეული არ არის. ქართულად ,,განპატიჟება“-ს როგორც ეტყობა, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა არა ზოგადი, რომლისთვისაც ქართულად ცალკე სიტყვა ,,მისაგებელი“ (ის´რტნი და აზმ´ნი *616, გვ. 390) არსებობდა. ამ ,,განპატიჟებას“-ს კერძო და ამასთანავე განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა, ეს მემატიანის შემდეგი სიტყვებითა მტკიცდება: ,,რიგი აფხაზთა და ქართველთა მეფემ თავისი შვილი კონსტანტინე-განდგომილებისათვის ,,გააპატიჟა ბოროტად: პირველად თუალ დასწუნეს და მერე გამოყუერეს“-ო. (მტ´ნე ქ´ჲ 454, გვ. 231) ამ გიორგის დროინდელ მემატიანესაც თამარზე ნათქვამი აქვს: მისსა სამეფოსა შინა ერთიცა მსახური არ გ ა ნ პ ა ტ ი ჟ ე ბ უ ლ ა , თ უ ი ნ ი ე რ გ უ ზ ა ნ ტ ა ო ს კ ა რ ე ლ ი ს ა კ ი დე : მ ა ს თ უ ა ლ ნ ი დ ა ს წ უ ნ ე ს“ -ო. (15 1-3). მაშასადამე ,,გ ა ნ პ ა ტ ი ჟ ე ბ ა“ ს ა ს ტ ი კ ს ა ს ჯ ე ლ ს , თ ვ ა ლ ი ს დ ა წ ვ ა ს ა და გ ა მ ო ყ ვ ე რ ა ს ა ჰ ნ ი შ ნ ა ვ დ ა. ზემოთმოყვალინ განდგომილებისათვის დაწესებულ სასჯელთა ნუსხაში ექსორია და სიკვდილი ცალკე არის მოხსენებული, თვალდაწვა და გამოყვერა კი აღნიშნული არ არის, ალბათ იმიტომ, რომ „განპატიჟება“ სწორედ ამ ორ სასჯელს აღნიშნავს.

„თვალთა დაწვითა“ და „გამოყვერვით“, როგორც ეტყობა განსაკუთრებით, განდგომილების მოთავე უფლისწულებს სჯიდნენ ხოლმე: ამგვარად იყვნენ დასჯილნი მაგალითად ბატონიშვილი კონსტანტინე(მ´ტნე ქ´ჲ *454, გვ.231) თავის მამის გიორგის მიერ და დემნა თამარ მეფის მამის გიორგი მესამის მიერ (ს ტ ე ნ ო ს ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს ი ს ტ ო რ ი ა, მოსკ. გამოცემის გვ. 285) თეოდოსისაც განდგომისათვის დემეტრე მეფემ „დასწუნა თვალნი“ (მტ´ნე ქ´ჲ *460, გვ. 236), გამოყვერის შესახებ კი ისტორიკოსი არ ამბობს.

სიკვდილით სჯიდნენ განდგომის განზრახ განმგებელთ, როგორ ც მაგ. დემეტრე პირველმა იოანე აბულეთის ძეს „თავი მოჰკუეთა“ და გიორგი მესამის დროს ორბელნი დაისაჯნენ დემნას განდგომილების მოწყობისათვის, და უეჭველია, „შინათგამცემელნიც“ ვითარცა ღალატის აღსრულების ხელმშეწყობი.

„ექსორია“ ბერძნული სიტყვაა და გაძევებას ნიშნავს. ამ სასჯელს უნიშნავდენ ხოლმე იმათ, ვინც „მინდობით გამოიყვანეს“ და ვინც განდგომაში მცირედი მონაწილეობა ჰქონდა მიღებული, აგრთვე განდგომილებისა და ღალატის მეორე გზისი განზრახვისა და დაპყრობისთვის.

პირველად ამისთანა დანაშაულებისათვის მხოლოდ საპყრობილეში ამწყვდევდენ, მეორედ კი შეპყრობისა და დამწყვდევის შემდგომ ექსორია - ჰყოფდნენ ხოლმე. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, მაგალითად, მოგვითხრობს, რომ მეფე ლიპარიტს შეატყვეს თუ არა რომ იგი ორგულობდა და „ზაკვიდა წინაშე მისსა“, „ინება გაწრთუა მისი, ამისთვისაცა პყრობილ ყო იგი ჯამსა რაოდენსა მე, რომელი იყო განსასწავლელად გონიერისა ვისიმე და ესმა მომტკიცებული მრავალთა და მტკიცეთა ფიცთა მიერ და თვის ღვთისა შუა - შემომღებელი განუტევა იგი და მითივე დიდებითა ადიდა“ - ო. მაგრამ რაკი შემდეგაც „განაცხადა მტერობა და უკეთურებასა იწურთიდა... მეორესა წელსა კუალად შეიპყრა, ორ წელ პყრობილ ყო და საბერძნეთს გაგზავნა“ - ო. (იქვე *522, გვ.289).

§2. მეფის შეურაცხყოფა

მეფის სიტყვიერად საჯაროდ და პირადად შეურაცხყოფის შესახებ ჩვენ მხოლოდ ერთი ცნობა მოგვეპოვება. ეს ცნობა შენახული აქვს თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს და რუკნ-ედ-დინის (ნუქრიდან) მოციქულის მიერ საქართველოს გვირგვინოსნის წინაშე სიტყვიერ თავხედობას აღგვიწერს. პირად სიტყვიერ შეურაწყოფას მაშინ **,,კადნიერად კადნიერება”**-ს ან **,,არა საკადრებელთა სიტყუათა თქუმა”-ს ეძახდნენ** (ის´ტრნი და აზმ´ნი *701, გვ. ?00)). ტუმცა ეს ამბავი განსაკუთრებულ შემთხვევას წარმოადგენს, მაგრამ ამ აღწერილობაში მოგვეპოვება მოკლე ცნობა იმ სასჯელის შესახებ, რომელსაც ამგვარი დანაშაულობისათვის ქართული სამართალი აწესებდა. თამარ მეფის ისტორიკოსი მოგვითხრობს სახელდობრ, რომ რუმის სულტანმა საქართველოს ბატონს ელჩი გამოუგზავნა და თან წერილი გამოატანა. მოსული მოციქული რომ მეფესთან შეიყვანეს, მან თურმა ,,წიგნი მისცა”, წარდგა და იწყო თქმა-ს ა კ ა დ რ ე ბ ე ლ თ ა სი ტ ყ უ ა თ ა თქმუად: ,,უკეთუ მეფემან უტეოს სჯული, იპყრას სულტანმან ცოლად, და უკეთუ არა დაუტეოს სჯული, იყოს ხარჭად სულტნისა”-ო.

ამის გაგონებაზე ,,ვითარ ამპარტავნად იტყოდა სიტყუათა ვით, წარმოდგა ზაქარია ამორსპასალარი და უხეთქნა ხელითა პირისა ? ვითარცა მკუდარი, დაეცა და იდვა. ვითარ აზიდნეს, ამართნეს ? ცნობად მოვიდა, რქუა ზაქარია: ,,თ უ მ ო ც ი ქ უ ლ ი არა იყავ, პ ი რ ვ ე ლ ა დ ე ნ ი ს ა ღ მ ო კ უ ე თ ა იყო შ ე ნ ი ს ა მ ა რ თ ა ლ ი დ ა მ ე რ მ ე-ღ ა თ ა ვ ი ს ა კ ა დ ნ ი ე რ ა დ კ ა დ რ ე ბ ი ს ა თ ვ ი ს”-ო? (ის´ტრნი და აზმ´ნი *701, გვ. 499-500) . მაშასადამე ჩვეულებრივ მეფის პირადად და საჯაროდ სიტყვიერად შეურაწყოფისათვის, ,,ა რ ა ს ა კ ა დ რ ე ბ ე ლ ს ი ტ ყ უ ა თ ა თ ქ მ უ ს ი თ ვ ი ს სამართალი დამნაშავეს სასჯელად უდებდა ,,პ ი რ ვ ე ლ ა დ ე ნ ი ს ა ღ მ ო კ უ ე თ ა”-ს, ხოლო ,,მ ე რ მ ე-ღ ა თ ა ვ ი ს ა მ ო კ უ ე თ ა”-ს. რა სასჯელი იყო დანიშნული, როცა დამნაშავეს მეფის ზურგთ-უკან სიტყვიერად შეურაცხყოფა, ,,ა რ ა-ს ა კ ა დ რ ე ბ ე ლ ს ი ტ ყ უ ე ბ ი ს თ ქ მ ა” ,,ბ ო რ ო ტ ი ს ი ტ ყ უ ა თ ქ მ უ ლ ი” (ცა´ დვ´ თსი *556, გვ. 324) ედებოდა ბრალად, არა ჩანს.

თავი მესამე.

სქესობრივი ზნეობის დამრღვევი დანაშაულებანი

§1. დანაშაულებანი ბუნებითი.

სქესობივი ზნეობაც სხვა-და-სხვა დროს სხვა-და-სხვა სახის იყო. თავის ხანგრძლივი არსებობის დროს კაცობრიობამ ჯერ მრავალცოლიანობა და მრავალქმრიანობა იგემა, მხოლოდ შემდგომ და თანდათანობით ერთ-ცოლქმრობა დაწესდა. ეს ერთ-ცოლქმრობა ქრისტიანობამ ადამიანთა სავალდებულო ზნეობრივ და საღმრთო კანონად აღიარა, თუმცა უკვე წარმართობის დროსაც ბევრმა ერმა ერთ-ცოლქმრობის საფეხურს მიაღწია. ცხოვრებამ და ქრიასტიანობამ ქალ-ვაჟის ყოველგვარი სქესობრივი კავშირი ქორწინებამდე დანაშაულებად აღიარა, ამგვარადვე ცოლისა, ან ქმრის ღალატიც მიუტევებელ ცოდვად იყო მიჩნეული. მაგრამ ამ შეხედულებას ერთბაშად არ მოუკიდნია ფეხი.

დაუქორწინებელი ქალ-ვაჟის სქესობრივ კავშირს ,,სიძვა” ერქვა. ასე ესმის ამ სიტყვის მნიშვნელობა ,,ს ა ბ ა ს უ ლ ხ ა ნ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ა ც: ,,სიძვა უმეუღლოსაგან ბოზობა” (5, 19 გალატელ) არისო, ხოლო ცოლისა, ან ქმრის უცხო

კაცთან, ან ქალთან ? სქესობრივ დაახლოებას „**მრუშობა**” ეწოდებოდა. მე-6 მსოფლიო კრების ძეგლისწერის ქართულ თარგმანში მაგალითად ნათქვამია ,,უკეთუ იპოვოს ვ-დ ცოლი წარვიდა ქმრისაგან, დედაკაცი მ ე მ რ უ შ ე არს”-ო, ,,ხოლო, რომელმან დაუტეოს სჯულიერად შერთული მისდა ცოლი და სხუა შეირთოს, მასზედაცა სასჯელი მ რ უ შ ე ბ ი ს ა არს , ვითარცა უფალმან ბრძანა: ,,რომელმან დაუტეოს ცოლი თვისი გარეშე სიტყვისა სიძვისა და სხუა შეირთოს, იმრუშებს” -ო (მცირე შჯულის კანონი გვ. 122 ოგ.)) ს ა ბ ა ს ა ც ამნაირად აქვს ეს სიტყვა განმარტებული: ,,მრუშება მეუღლიანისა ბოზობა (3 იოანე)” არისო.

უკვე დაბადებაში გვხვდება „**ცთუნება ქალწულიოსა უგათხოვილისაი**” (გამოსვლაი 22 16) რომლის ერთი მაგალითი უკვე დართული წყაროთაგან ქვემოთ იქნება მოყვანილი.

ნათარგმნ თხზულებებში „**სიძვაი**” უდრის ბერძნილს η πορυεϊχ-ს სლავურს блуд-ს, (კან. შეცოდ. 22 31-32 23 და სხვაგანაც), ლათინურს stuprum-ს, გერმანულს Hurerei-ს, ან, dera usserehelіche, Geschtsverkehr-ს ეთანასწორება. სიძვის ჩამდენ მამაკაცს „**მსიძავი**” ეწოდებოდა (მცირე სჯულის კანონ. გვ, 231) რომელიც ბერძნულს ὁ πόρυος-ს გერმანულს Buhler-ს და ფრანგულს amant-ს უდრის, -ქალს-კი „**მეძავი**” ერქვა (kan. Secod. 22 33-34 23-25) ბერძნული η πόρυη და სლავ. блудница-ს (იქვე), ფრანგ. prostituee-ს და გერმ. Buhlerin-ს შესატყვისად: ი ო ა ნ ე მ მ ა რ ხ ვ ე ლ ს განმარტებული აქვს: ,,მეძავი არა მას ეწოდების რომელ ერთგზის, ანუ ორგზის უმეტესცა შეემთხვიოს, ანუ იძულებით წაეკიდოს, არამედ რომელი განზრახვით და წარმდებობით იყოს მოქმედი ცოდვისა”-ო(kan. Sec. 24 1-4). მაგრამ ამ თავისი განმარტებით ბერძენთა კანონისტს, რასაკვირველია, პროფესიული მეძავის ცნების განსაზღვრა ჰსურდა, თორემ ერთხელაც-კი სიძვის ჩამდენი მაინც დამნაშავედ ითვლებოდა.

„**მრუშებაი**” ძეგლებში, ყოველთვის ბერძნული η πορυεϊχ-ს და სლავური прелюбодъяние-ს შესატყვისობად გვევლინება (კან. შეცოდ.) და ამგვარად ლათინურ adulterium-ს, ფრანგულს adultere-ს და გერმ. Eherbruch-ს უდრის. მრუშების ჩამდენს „**მრუში**” ერქვა (მცირე სჯულის კანონ. გვ. 131, და სხვაგანაც)

საეკლესიო სამართალი სიძვისათვის შემდეგს აწესებს: ,,რომელმან ისიძვოს, შვიდ წელ უზიარებელ იყოს. ისე-კი, რომ ორ წელ შესტიროდის, ორ წელ მსმენელთა თანა იყოს, ორ წელ დავრდომით აღასრულოს, ერთ წელ მორწმუნეთა-თანა დასდგეს და მერვესა-ღა წელსა შეიწყნარონ ზიარებად”-ო(მე-6 მსოფ. კრების ძეგლის წერა, გვ. 131, პთ).

საერთო ცხოვრების, ერის ზნე-ჩვეულების სამართალი გაცილებით უფრო მკაცრი და ულმობელი იყო: ,,შეცთენილი” ქალწულის მახლობელ ნათესავს შემაცდენლისათვის უნდა შური ეძია. ეს გრიგორ ხანცთელის ცხოვრებასი მოთხრობილი ამბითგან ნათლადა სჩანს: ერთი ყმაწვილი კაცის ზენონის ,,და ??იგი.... ეშმაკისა განმარჯუებითა შ ე ა ც თ უ ნ ა ვ ი ნ- მ ე უკეთურმან და ღამე-ყოველ” წარვიდის შავშეთს. ხოლო ზენონ, ვ ი თ ა რ ს ც ნ ა, შ ე ი ჭ უ რ ა ს ა ჭ უ რ ვ ე ლ ი თ ა მ ა რ ტ ო დ და ამხედრდა ცხენსა და დ ე ვ ნ ა უ ყ ო.

ვითარ დიდი ქუეყანაი ვლო, თქუა გულსა თვისსა, ვითარმედ ვარ მე ჭაბუკ სახელოვან და რომელსა ვდევ ფრიად შეურაცხ არს, -დ ა ღ ა ც ა თ უ ვ ე წ ი ო დ ა მ ო ვ კ ლ ა , საბრხე არს სულისა ჩემისაი, და უ კ ე თ უ ც უ ა დ ა დ უ კ უ ნ ვ ი ქ ც ე ს ა ხ ე ლ ი ს ა ჩ ე მ დ ა , ს ი რ ც ხ ვ ი ლ არს ჩ ე მ დ ა”-ო(ც ´ ჲ გგ ´ლ ხნ ´ძთელს ´ჲ გვარიც). მაშასადამე ,,შ ე ც დ ე ნ ი ლ ი ” ქალის ნათესავებს უნდა მახვილით შური ეძიათ, სისხლი დაეღვარათ, თორემ შურის უძიებლობა მათთვის დიდი სირცხვილი ყოფილა! ასეთი ზნეობრივი შეხედულება იყო თურმე ხალხში, სამართალი-კი როგორ მსჯელობდა და როგორ ეპყრობოდა ასეთ შურისძიებას, ჯერ არა ვიცით რა.

მრუშებისათვის საეკლესიო სამართალი აწესებდა: დამნაშავე ,,ათხუთმეტ წელ უზიარებელ იყოს”, რომლის განმავლობაში ოთხ წელ შესტიროდის, ხუთწელ მსმენელთა თანა დაეწსოს, ოთხ წელ დავდომით მით აღასრულოს, ორ წელ მორწმუნეთა თანა დადგეს და მერემე-ღა ღირს იქმნას ზიარებისა”-ო(მე-6 მსოფ. კრების ძეგლის წერა, გვ. 13 პც). ხოლო თუ

თვით დამნაშავე ,,მოიქცეს სინანულად და უჯეროდ შერთული იგი განიშოროს", მხოლოდ შვიდი წელიწადი უზიარებალი იყოსო(იქვე გვ. 122-123, ოგ).

ამ შემთხვევაშიც, როგორცა ჩანს, საერო სამართალი, ხალხის ზნე-ჩვეულება, დამნაშავეს, მეტადრე ქალს, გაცილებით უფრო ულმობლად ეკიდებოდა. ქმარს რომ საყვარელი, „**ხარჭი**" ჰყოლოდა ეტყობა, ისე დიდ დანაშაულობად არ ითვლებოდა, როგორც ცოლის ღალატი. ვიცით მაგალითად, რომ აშოტ კურაპალატს და მის შვილს ადარნასეს ,,სჯულიერ" ცოლს გარდა საყვარლებიც ჰყავდათ სახლში (ც´ჲ გგ´ლ ხ´ნძ´ჲ გვ. ნვ,) . მისი თანამედროვე საეკლესიო მოღვაწენი ,,მრუშების" მთელ ბრალს მოღალატე ქმრებს-კი არასდებდნენ? არამედ მართოდენ საყვარლებს (იქვე). ვიცით აგრეთვე რომ გიორგი 3 , თამარის მამასაც ,,ხარჭი" ჰყოლია და ამ ხარჭისაგან ნაშობი შვილი ებადა (ისტ´ რნი და აზმ´ნი *644, გვ. 428)

სულ სხვანაირად დატრიალდებოდა ხოლმე საქმე, როცა ქმრის მოღალატედ ცოლი აღმოჩნდებოდა: ქმარი ცოლს თავს ანებებდა და თავის სამშობლოში გზავნიდა, მის საყვარელ კაცზე-კი შურს აგებდა ხოლმე. ეს გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებაში მოთხრობილი ამბავით მტკიცდება: აშოტ კურაპალატის შვილს, ადარნასეს, ცოლი გარდა საყვარელიც ჰყოლია. ამ ქალს თავის მეტოქის, ადარნესეს ცოლის თავითაგან მოშორება განუზრახავს და ამგვარი ხერხით აუსრულებია თავის გულის წადილი: მას ადარნასესათვის ჩაუგონებია, ვითომ მისი ცოლი მას ჰღალატობდეს: ამ საყვარელმა თურმე ,,განთქუა მისი სახელი ვითარცა მეძავისაი"(ც´ჲ გგ´ლ ხ´ნძთლსჲ, გვ.ჲ). ადარნასესაც, გულწრფელად, თუ თვალთმაქცობით, ეს ცილის წამება დაუჯერებია და ,,შესმენითა მეძავისა ქალისაითა, რომლისა თანა მრუშებდა იგი, უსამართლოდ გ ა ნ ი შ ო რ ა ს ი ც რ უ ი თ ა თ ვ ი ს ი და წ ა რ გ ზ ა ვ ნ ა ქ უ ე ყ ა ნ ა დ თ ვ ი ს დ ა ა ფ ხ ა ზ ე თ ა დ , ვ ი ა ნ ი ც ა მ ო ე ყ ვ ა ნ ა ი გ ი "-ო (ც´ჲ გგ´ლ ხნ´ძთელს´ჲ). ეს ხომ ვითომც-მრუში ცოლის სასჯელი იყო, ვითომცდა დამნაშავე ყმაწვილი კიდევ უფრო ულმობლად დაისაჯა: შურისძიებით იგი ადარნასემ მოკლა. ეს იქითგანა ჩანს, რომ გრიგოლ ხანცთელი თურმე ამ საყვარელ ქალს ბრალსა სდებდა: ,,ს ი ს ხ ლ ი უ ბ რ ა ლ ო ი ს ა ჭ ა ბ უ კ ი ს ა ი დ ა ს თ ხ ი ა " - ო(იქვე ´ჲ) ამგვარად საერო სამართალი და ზნეჩვეულება ქმრის ღალატს უფრო ლმობიერად ეპყრობოდა, ვიდრე ცოლისა!...

§ 2. ბუნების გარეშე დანაშაულებანი.

ბუნების გარეშე სქესობრივი დანაშაულებანი (Widernaturliche Unzucht) ვრცლად აღნუსხულია ებრაელთა საღმრთო წერილში და შემდეგ ქრისტიან სჯულის მეცნიერთა თხზულებებში.

ამაზე მსჯელობა სჯულისკანონშიც არის. რასაკვირველია, მძიმე დანაშაულობად ითვლებოდა უკვე „**თვისითა და ნათესავთა თანა აღრევაი**", რაც ნათარგმნ ტხზულებებში ბერძნულს αἱμομξια, ,,ჰაჲმომიქსია"-ს, სლავრურს кровосмшъение-ს, ლათინურს insectus-ს, ფრანგულს iceste და გერმანულს Buitschande-ს ეთანასწორებოდა.

ამას აგრეთვე „**ურთიერთას თანააღრევა**"-ც ეწოდებოდა (კან. შეცოდ. 26 და სხვაგანაც).

ბუნების გარეშე დანაშაულებად ითვლებოდა „**უჰასაკოისა განხრწნაი**"; რაც ბერძნულს ή παδοφϑοια ან δαφϑοριᾳ-ს, სლავურს дъорастлъние-ს და (სხვაგანაც) და ლათინურს stuprum violentum-ს, გერმანულს Nothzucht-ს, ფრანგულ viol-ს.

უჰასაკოისა გახრწნად ითვლებოდა, ,,ქალწულისა და უწინარეს ასაკად მოსვლისა" ე. ი. 11-12 წლამდე ბავშვის გახრწნა(კან. შეცოდ. 24-25)

მაგრამ ნამდვილ ბუნების გარეშე დანაშაულებად ითვლებოდა არაბუნებრივი გზით სქესობრივი კავშირი ერთსქესიანთა შორის იქმნებოდა, ორსქესიანთა თუ პირუტყვებთან. ამისდა მიხედვით არსებობდა „**მამათმავლობაი**“ (კან. შეცოდ. 20, 24 21, 25) რომელიც ბერძნულს ἡ παδοφϑοια, სლავურს мужеложество-ს შესატყვისად იხმარებოდა და ნათარგმნ თხზულებებში (იხ. იქვე), ლათინურს sodomia ratione sexus, paderastie-ს ეთანასწორებოდა.

ი ო ა ნ ე მ მ ა რ ხ ვ ე ლ ს აღნიშნული აქვს ,,დედათაცა თანა მამათმავლობაი, რომელსა შთავარდებიან მამაკაცენი“, რომელნიც ,,ბუნებითსა მას საქმეს დაუტეობენ“ და არა - ბუნებრივად ,,აიძულებენ სიძუად უბადრუკთა მათ დედათა თანს და ვუეთნიმე თვისთა ცოლსა თანა“(კან. შეცოდ. 38=29) „**დედათა თანა მამათმავლობაი**“ წარმოადგენს ბერძნულ ტერმინს ἡ παδοφϑοια თარგმანს. ამავე ბერძენი კანონისტის ქართულ თარგმანში ნახმარია გამონათქვამი „**მამათ დედლობაი**“ (კან. შეცოდ. 32 2-3, 6-7), რაც პასიური მამათმავლობის გამომხატველი უნდა იყოს.

დასასრულს იხსენიება იმავე ავტორის ნაწარმოებში „**პირუტყვთა და მფრინველთა თანა დაცემაი**“, რაც ბერძნულს ἡ κτηνοβατία-ს და πτηνοβατία-ს უდრის. (იქვე 26 1-2, 1-4, =27), ე.ი. ლათინურს sodomia ratione generis-სა და გერმანულს Bestialitatat-ს ეთანასწორება.

აღსანიშნავია, რომ არც ერთ ზემოაღნიშნული ბუნების გარეშე დანაშაულებათაგანი, მამათმავლობის გარდა, ქართულ ორიგინალურ წყაროებში არსად გვხვდება.

სქესობრივი ზნეობის დამრღვევ დაბაშაულებათაგან ქართულ წყაროებში, როგორც აღვნიშნეთ, მხოლოდ ს ო დ ო მ უ რ ი ც ო დვ ა ა მოხსენიებული. რუის-ურბნისის 1103 წ. საეკლესიო კრება ჰგოდებდა ,,არა უწყით, თუ ვინაი უკეთურებითა შემოეხრწნა მოქალაქობასა ქრისტეს-მოსახელისაცა ერისასა“-ო (ქრნ´ კბი მე-2, 67)არა უწყით, თუ ვითარ შეეთვისა იგი უბადრუკსა ამას ნათესავსა“-ო (იქვე 66). სოდომური ცოდვა, როგორც ზემოდასახელებული კრების მოწმობითაგან ჩანს, მოდებული ყოფილა და სამღვდელოება აფრთხილებდა ქართველ ერს ასურელთა, სპარსელთა და სომეხთა შორისაც და რომშიაც მძვინვარებდა ეს ცოდვა და სწორედ მან დააუძლურა ეს ოდესღაც ძლიერი სახელმწიფოებიო(იქვე 67). ,,ამისთვის ვამცნებთ ყოველსა: დიდსა და მცირესა, მდიდარს და გლახაკს, მეფესა და მთავარსა, აზნაურსა და მ დ ა ბ ი ო ს ა , მღდელთა და უმღდელოთა, მოწესეთა და ერისკაცთა, ბერთა და ჭაბუკთა და შუაკაცთ, ყოველსა პატივსა და ყოველსა წესს და ყოველსა ჰასაკსა განყენებად ამის ვნებისა“-განო(იქვე 68), ხოლო ვინც ამიერითგან ცოდომურ ცოდვას არ გადაეჩვია, იმას საშინელი, სოდომურივე სასჯელი მოელის საიქიოსო, სააქაო სასჯელს-კი კრება არ ასახელებს. ბიზანტიაში ამ დანაშაულებისათვის სიკვდილით დასჯა იყო(K. G. Z a c h a r i a v o n L i n g t h a l G.d GRRs, 341).

თავი მეოთხე.

დანაშაულებანი ადამიანის სიცოცხლის წინააღმდეგ.

§ 1. კაცისკვლაჲ და დაგერშვა

მკვლელობა ყოველთვის დიდ დანაშაულებად ითვლებოდა, მაგრამ სისხლის სამართალი მუდამ ერთგვარად არ უცქერდა ამ ბოროტმოქმედებას, ან, უკეთ რომ ვთქვათ კაცობრიობას თითოეული მკვლელობა ყოველ ჟამს. ცოდვადა და საუგოდ არ მიაჩნდა. როგორც, მაგალითად, ეხლაც ბროლის დროს, ომში მტრის მოკვლა არამცთუ დანაშაულებად, არამედ პირიქით სასახელო საქმედ ითვლებოდა, ხოლო თავის მოქალაქის მკვლელსა და

დამკოდველს თვითოეული თანამედროვე სახელმწიფო მკაცრადა სჯის,-ისე წინათაც, ძველის ძველ დროს, როცა საგვარეულო წესწყობილება სუფევდა, ყველგან თანამეგვარის, ერთი გვარის შვილი სა სახლის კაცის მოკვლა საზარელ, მიუტევებელ ცოდვადა და დანაშაულებად ითვლებოდა, სხვა გვარის შვილისა და კაცის დამარცხება და მოკვლა-დაკოდვაც-კი ძლევა-მოსილი მკვლელის თანამოგვარეებს სასიქადულო, საქებურ მოქმედებადა და ვაჟკაცობად მიაჩნდათ.

კაცობრიობის საზოგადოებრივმა და ზნეობითმა წარმატებამ გვაროვნობაზე დამყარებული სამართალი დაარღვია და ახალი სახელმწიფო სამართალი შექმნა. თავდაპირველად იგი წოდებრივ უსწორ-მასწორობაზე იყო დაფუძნებული, მაგრამ შემდეგ ეს თანასწორობის დამაბრკოლებელი გარემოებაც თანდათან ისპობა. რაკი საგვარეულო წესწყობილების დროს გვარი მჭიდროდ შეკავშირებული ერთეული იყო, ამიტომ იგი თვითოეული თავის წევრის დანაშაულების პასუხისმგებელი იყო და თითონაც თვითოეული თავისი წევრის შეურაწყოფისა და ზიანისათვის შეურაწმყოფელის მთელ საგვარეულოს ერთობლივ და კერძოდ ყოველს მის წევრს მაგიერს უხდიდა. ამ დროს მაშასადამე ერთად-ერთ სამართლად საგვარეულო შურისძიება უნდა ყოფილიყო.

უძველეს დროს, რასაკვირველია, ქართველების სამართალიც საგვარეულო შურისძიებაზე იქნებოდა დაფუძნებული, მაგრამ ი მ ხ ა ნ ა შ ი , რ ო მ ე ლ ი ც ა მ ჩ ვ ე ნ ი გ ა მ ო კ ვ ლ ე ვ ი ს ს ა გ ა ნ ს შ ე ა დ გ ე ნ ს , შ უ რ ი ს ძ ი ე ბ ა ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი, როგორც საბუთებითაგანა ჩანს, ა ღ ა რ ა ა რ ს ე ბ ო ბ დ ა . ამ დროს შურისძიების ა რ ს ე ბ ო ბ ი ს მ ხ ო ლ ო დ კ ვ ა ლ ი - ღ ა ი ყ ო შ ე რ ჩ ე ნ ი ლ ი, ისიც მართოდენ ქართულ სამოსამართლო სიტყვათა საუნჯეში [25] როცა ჩვენ გრიგოლ ქართლისა ერისთავთ-ერისთავის საბუთებში ამგავრ წინადადებასა ვკითხულობთ: ,,თ უ ს ი ს ხ ლ ი შ ე ჰ ხ უ დ ე ს მღუიმის კ ა ც ს ა ჩვენისაი კ ა ც ი ს ა ი, მემღუიმის ხელიუფალმან სისხლის პატრონსა ს ი ს ხ ლ ი გ ა რ დ ა ს ც ე ს მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს წ ე ს ი თ ა“(ქნკ´ბი მე-2, 98) და სხვა ამისთანავე წინადადებებს, აქ და სხვა ამნაირსავე შემთხვევებში მართლა სისხლზე-კი არ არის ლაპარაკი, არამედ მარტო ქონებრივ საზღაურზე, სასჯელზე: სისხლის შეჰხვედრა ჰნიშნავს ქონებრივი საზღაურის მისჯას სასამართლოს მიერ, სისხლის პატრონად იწოდებოდა დაზარალებული, მიმძლავრებული მხარე. მაინც ასეთი ტერმინებისა და გამონათქვამების არსებობის გამო, რასაკვირველია, ჩვენ უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველად გამონათქვამების „**სისხლის შეხვედრა**“, „**სისხლის პატრონი**“, „**სისხლის ძიება**“ და „გადაცემა“, და სხვა ამგვარ სიტყვებს ოდესღაც პირდაპირი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, რომ მაშინ სამართალი მართლა შურისძიებაზე დამყარებული „სასისხარი საქმე“ და „სისხლის“ სამართალი იყო.

როდის გაქრა სისხლის შურიძიება საქართველოში, ამის გამოსარკვლევად ჯერ-ჯერობით არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება. უკვე იმ უუძველეს ქართულ წერილობითს ნაშთებში, რომელთაც ჩვენამდის მოაღწიეს, სისხლის შურისძიებაზე არავითარი ცნობები არ მოიპოვება. საეკლესიო სამართალიც ხომ, როგორც ,,შესავალში“ აღნიშნული იყო მახვილით ,,შურისძიებას“ ნებსით კაცისკვლადა სთვლიდა. ,,ს ი ს ხ ლ ი ს მ ე ძ ი ე ბ ე ლ ი “ ჩვენ საისტორიო მე-8-მე-12 საუკ. მწერლობაში მხოლოდ ერთხელ

---

[25]) ყურადღების ღირსია, რომ შემდეგ დროსაც, როცა ქართველების ცხოვრება და სამარალიც თვალსაჩინოდ დაქვეითებული იყო, შურისძიება დაკანონებული არ ყოფილა მაგ. გიორგი ბრწყინვალის ,,ძეგლის დადება“-მ მხოლოდ ცოლის წაგვისათვის იცის შურისძიება, ისიც პირადი და არა საგვარეულო(ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი. ძეგლის დება, 77-80) არც ბექა აღბუღას სამართალმა იცის ნამდვილი შურისძიება და მოკვლისათვის მოკვლა(ნ უ რ ბ ნ ე ლ ი, ათაბ. ბექა და აღბუღა... 243).

არის მოხსენიებული. სახელდობრ იქ, სადაც ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ განდგომილ თეოდესე უფლისწულს შუამავლად მისული კვირიკე კახთა ქორეპისკოპოზი ურჩევდა, ძმას მიენდვე და შეურიგდი, ხელს არ გახლებსო, ხოლო თუ რამე გავნოს, მე ვიყო პასუხისგამცემი, ,,მე ვიყავ მეძიებელი სისხლისა შენისა“-ო(მტ´ნე ქ´ჲ *460, გვ. 235) მაგრამ როცა თეოდოსის ძმამ მაინც ფიცი გატეხა და ძმას თვალები დაათხრევინა, კახთა ქორეპისკოპოზი სისხლის საძიებლად მაინც არ გარჯილა.

ხშირი მოვლენა იყო კაციკვლა მე--8-მე-12 ს., თუ იშვიათია, ამის შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება, ხოლო ისედაც ცხადია, რომ მე-8 მე-10 ს. ეს ბოროტმოქმედება უფრო მოდებული იქმნებოდა, ვიდრე მე-11--მე-12 ს-ში. ამ მხრივ ყურადღების ღირსია გ. მერჩულისაგან გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებაში მოთხრობილი ერთი შემთხვევა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ მე-9 საუკუნეში საქართველოში მოსყიდული მკვლელის შოვნა შესაძლებელი ყოფილა. ამ თხზულებაში სახელდობრ ნაამბობია, რომ ანჩის ეპისკოპოსად მძლავ დამჯდარმა ვინმე ცქირმა თავის მამხილებლისა და მტრის გრიგოლ ხანცთელის მოკვლა და ამის განსახორციელებლად ,,ფარულად მოუწოდა ერის-კაცსა ანჩელსა, ლირბსა და გლახაკსა და მაგრიად მოისარსა, და აღუთქუა მიცემად სამი გრივი და ხუთნი თხანი და წარავლინა ხანცთად მოკვლად მამისა გრიგოლისა. და გზას ვისგან-მე ცნა, ვითარმედ არს იგი ხანცთისა აგარაკსა და დღეს მოვალს შინა. მაშინ წარვიდა მზირად ტყესა მას ხანცთისასა და მშვილდი გარდაცემული ხელთა აქუნდა“-ო(ც´ გგ´ლ ხნ ძლთსაჲ ვჲ)

ყურადღების ღირსია აგრეთვე ის ორიოდე ცნობა, რომელიც გიორგი მთაწმინდელის თხზულებაში მოიპოვება. იგი მოგვითხრობს, რომ ათონის ქართველთა მონასტერში ეფთვიმე მთაწმინდელი ორჯერ მხოლოდ შემთხევვით გადარჩენილა სიკვდილს: ერთხელ თურმე მონაზონმა: ,,შეიმზად ამახვილი და ენება მოკვლაი მისი... დღესა ერთსა, აღვიდა რაი გოდლად და დაჰხშა კარი მოწაფემან და თვით შთავიდოდა თვისსა სენაკსა და, ვითარცა მცირედ შთავლო კიბეთა გოდლისათა, შეემთხვა მას განცოფებული იგი მონაზონი და ჰრქუა ვითარმედ: ,,წინაშე მამისა აღვალ და მიჟამე“ ... და ვითარ არა უტევდა აღსვლად სანატრელი იგი მოწაფეც მამისაი, მეყსეულად განცოფებულან მანიხადა მახვილი იგი საშმაკოი და ესრეთ უწყალოდ დაჩხუეპა სანატრელი იგი ძმაი და თვით ივლტოდა წარსავლად, და ვითარ იგი ივლტოდა, შეემთხვა მას სხუაიცა მოწაფეცა მამისაი და იგიცა დაჩხუეპა მახვილითა“ წმიდისაი მის, და ვითარცა ხელ-ყო მეყსეულად უქმ-იქმნა ხელი მისი და დაშთა ვითარცა შეშაი განხმელი“-ო(იქვე, 54).

ორივე ზემოთმოყვანილი ამბავი მით არის საგულისხმო, რომ ნათლად გვიჩვენებს, თუ რამდენად დაუმონებელი ყოფილა ჯერ კიდევ მაშინ ადამიანის ვნებათა ღელვა: თუ კი მონასტერშიაც, მონაზონებს შორის, რომელთაც ყოველსავე ქვეყნიურზე და ხორციელზე უარი ჰქონდათ ნათქვამი და მართოდენ თავიანთ სულიერისა და ზნეობრივ განსპეტაკებაზე უნდა ეზრუნათ, შესაძლებელი ყოფილა, რომ ადამიანი გულისწრომას კაცისკვლამდე მიეყვანა, რამდენად უფრო ხშირი იქმნებოდა იმ დროს ეს შემზარავი ბოროტმოქმედება ხალხში, სოფლიოთა შორის.

უეჭველია, მე-11-მე-12 ს.ს. მთელი ქართველი ერის გონებრივ-ზნეობრივ დაწინაურებას ადამიანთა ვნებათა-ღელვისათვისაც უფრო მარტივი და უფრო ლმობიერი სახსარი უნდა შეექმნა.

ამ ბოროტმოქმედებას შეიძლება სხვა-და-სხვა სახე ჰონოდა და სხვა-და-სხვა შედეგი მოჰყოლოდა: ან მიმძლავრებულის სიცოცხლე მოესპო,-ამას „**მოკვლაი**”, ან „**კაცისკვლაი**” (კან. შეცოდ. 21 და 30 17-18= ბერძნულს ἡ παδοφϑοια) ან და „**მკულელობა**“ (ჟამთააღ. *778 და 679, გვ. 611) ერქვა-ან დაზიანებულის ჭრილობით დაეხწია თავი, მხოლოდ „**დაჭრილობა**“ ყოფილიყო -ამას „**დაკოდვა**“-ს (ქ´ები, მე-23, 47,48) „**დაჩხუეპა**“-ს ეძახდნენ. (ც´ჲ ი´ე და ეფ´თმსი 54)

დაკოდვას გარდა ქართულ სამართალში „**გეში“ და „ნახშირი**“-ც იყო გასამართლების დროს მხედველობაში მიღებული. ორივე სიტყვა, როგორც პრ. ნ. მ ა რ რ მ ა დაამტკიცა , იმ დროითგან უნდა იყოს შერჩენილი, როცა ქართველებმა ჯერ კიდევ მონადირეობას მისდევდენ: ,,გ ე რ შ ი“ თავდაპირველად ნადირის ჭრილობასა და სისხლს ერქვა. ამ მნიშვნელობაზეა დამყარებული და იმ დროს ცნების გამომხატველი ტერმინია ეხლანდელი ,,დაგეშვა“-ც. შემდეგ, ქართულ სამართალში ,,გერშად“ ადამიანის მსუბუქი და არადამაშავებელი ჭრილობა და მისი საზღაური იწოდებოდა. გიორგი ბრწყინვალე ,,ძეგლის დადება“-ში, მაგალითად, სწერია: ,,გ ე რ შ ი ს საქმე ასრე იქმნას: ვისაც პირსაზედა გ ე რ შ ი ა ჩ ნ დ ე ს ანუ ცხვირი მოეკვეთნეს: .... თუ გ ე რ შ ი სად ს ა ჩ ი ნ ო იყოს ასრე, რომე არ დ ა შ ა ვ დ ე ბ ო დ ე ს და ?“-ო (?) დაბადების ქართულ თარგმანში ,,გერში“ ბერძნული ή παδοφῆοια ის შესატყვისად არის ნახმარი (ლევიტ. 24 19) ასევეა ასურულშიც, რაც აუგს, გინებას, სამარცხვინო ლაქას ჰნიშნავს სომხურ დაბადებაში ზმნაა ნახმარი, რომელიც დასახიჩრებას ჰნიშნავს.

,,ნ ა ხ შ ი რ ი“-ც თავდაპირველად ჭრილობასა ჰნიშნავდა სისხლს, ხოლო შემდეგ ზარალსა და საზღაურსაც (იხ. ორივე სიტყვის შესახებ проф. М а р р просхождение из охотничы быта груз.терминов уголовново права: З.В.О.Р.А. ОБ. მე-16 გვ. 168-171).

მკვლელობისა, გერშისა და ნახშირისათვის სასჯელი განსხვავდებოდა იმისდა გვარად, თუ რა თვისებისა იყო ეს დანაშაულობანი. დაწვრილებითი ცნობები განზრახვითი, ნებსით და უნებლიეთ და სხვანაირი ბოროტმოქმედების შესახებ სისხლის სამართალში პირველ თავში იყო მოთავსებული და ყოველივე იქ ნათქვამი აქაც გათვალიწინებული უნდა გვქონდეს. იქ მხოლოდ ,,ღალატით მოტყუებით, სიფრთხით კაციკვლაზე არაფერია ნათქვამი. ღალატი კაცის კვლისთვის ტერმინად მე-10-ს-მდე იხმარებოდა: ჩასაფრების აღსანიშნავად „**მზირად წარსვლაი**“ (ც ´ჲ გგ ´ ლ ხ ´ნძთლსა გვ. ჲვს) „**მზირად ყოფაი**“ ?(მსაჯულთაჲ 2120) _ზურგითგან დაცემის აღსანიშნავად- „**კაცისკვლაი მიპარვითა**“, ხოლო თვით მოქმედ პირს ეწოდებოდა „ **კაციმკვლელი მიპარვითა**“ (ჟამთააღ. *788, გვ. 624). დასასრულ ამ ბოროტი მიზნის საწამლავით განმახორციელებელთ „**მწამდველნი**“ ჰრქმევია, თვით ასეთ დანაშაულობას-კი „**მწამლველობაჲ**“ (მცირე შჯულის კანონი 132, 133). ქართველი ჯამთააღმწერლის სიტყვით მწამვლელი კაცისმკველობა მეტადრე სპარსეთში ყოფილა გავრცელებული, სადაც ,,მრავალნი მწამლველნი:-ო (*77 გვ. 606).

ამგვარად ,,კ ა ც ი ს კ ვ ლ ა ი“ უდრის რომაულს homicidnm-ს, ან parricidium-ს ან parricidiul-ს,- ,,კ ა ც ი ს კ ვ ლ ა ჲ ს ა ფ რ ვ ი თ“ ,,მ ი პ ა რ ვ ი თ“- homicidium proditorium-ს და ,, მ წ ა მ ლ ვ ე ლ ო ბ ა ჲ“-venificium-ს. აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ,,ღალატით კაცისკვლას“ ვითარცა ვერაგულსა და განზრახგანაგებულ ბოროტმოქმედებას ქართული მემინდელი სამართალი მძიმედ დანაშაულობადა სთვლიდა.(ბექა-აღბუღას წიგნის ბოლოს დართული კანონი § 117) და ასევე იყო ძველადაც.

ბოროტმოქმედი ორნაირად ისჯებოდა, - ეკლესიისაგანაცა და სახელმწიფოსაგანაც. საეკლესიო სამართალი ბრძანებდა, რომ ვინც ნებსით თვისით და განზრახვით კაცი მოკლას და მერმე მოვიდეს სინანულად და აღსარებად, ოც წელ უზიარებელ იყოს.... ხოლო ოცი იგი წელი სინანულისა მისისა ესრეთ განეწესოს: ოთხ წელ შინა-იძს შეტირება- ესე იგი არს, რათა სდგეს გარეშე კართა ეკლესიისათა და შემავალთა ეკლესიად მოძრწუნეთა ევედრებოდის ლოცვად მისთვის და აღიარებდეს ცოდვასა მას თვისსა. ხოლო შემდგომად ოთხისა მის წლისა მსმენელთა თანა დაეწესოს, რომელნი იგი სდგანან ეზოსა შინა ეკლესიისასა წინაშე სამეუფოთა ბჭეთა და ისმენენ წმიდათა წერილთა საკითხვასა... და ხუთ წელ მათ თანა იდგეს. და შვიდ წელ ქუე-დავრდომილთ

მვედრებელთა თანა განვიდოდის, რომელნი იგი სდგანან შინაგან ბჭეთა ეკლესიისათა და ოდეს დიაკონმან ხმა ჰყოს-,,კათაკმეველნო განვედით“, განვიდენ ეკლესიითა. და ოთხ წელ დადგეს მორწმუნეთა თანა, ვიდრე აღსრულებამდე ჟამისა წირვისა, გარნაარა ეზიარებოდის. ხოლო ოდეს ესი ესე კანონი და აღასრულოს, მერმე ღის იქმნას ზიარებისა“-ო. (მე-6 მსოფლიო კრების ძეგლის წერა გვ. 129, §პვ) უნდა გათვალისწინებული გვქონდეს, რომ ასეთ შეჩვენებულს ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით (იხ. აქვა მე-2, მე-2, თავი მეოთხე §12 გვ. 22) მოქალაქეობრივი უფლებებიც ჩამორთმეული ჰქონდა ხოლმე.

უნებლიეთი კაცის მკვლელობისათვის მე-6 მსოფლიო კრებამ დაადგინა: ათ წელ უზიარებელ იყოს..., ხოო ათი იგი წელი სინანულისა მისისა ესრეთ განეწესოს : ორ წელ შესტიროდეს, სამ წელ მსმენელთა თანა დაეწესოს, ოთხი წელი ქუე-დავრდომით აღასრულოს, ერთა წელიწადსა მორწმუნეთა თანა დადგეს აღსასრულადმდე ჟამის წირვისა და მერმეცა შეიწყნარების ზიარებად_ო(იქვე 129, §პვ).

მკვლელობისათვის განკუთვნილი მერმინდელი საერო, სამეფო სამართლის სასჯელის რაოდენობა, რომელიც საეკლესიოს ზედერთვოდა, დამოკიდებული იყო: 1) მოკლულისა, ან დაკოდილის წოდებრივ, საგვარეულო და სამოხელეო ღირსებებზე, მეტ-ნაკლებობაზე: დიდებული აზნაურის ,,სისხლი“ მაგ. უფრო მეტადა ღირდა, ვიდრე მცირე აზნაურისა, გვარიანისა უფრო მეტად, ვიდრე უგვაროსი, ხელისუფლისა უფრო მეტად ვიდრე შინაკაცისა, 2) აგრეთვე დანაშაულის მეტ ნაკლებობაზეც,-ამისდა მიხედვით დამნაშავე ორკეცი ,,სისხლით“ , ან სრული ,,სისხლით“, ან არადა სისხლის გარკვეული ნაწილით ისჯებოდა ხოლმე. სისხლის ზღვევით გარდა ბოროტმოქმედს სამართალი მკვლელობისათვის დროებით მამულითგან გაშვებასაც უნიშნავდა სასჯელად (ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი ? დართული კანონი § 150) როგორი სისტემა იყო ქართულ სისხლის სამართალში მე-10 – მე-11 ს.ს-ში მიღებული, სახელდობრ წოდებრივ და გვაროვნულ განსხავებას ჰქონდა თუ არა მაშინაც სასჯელის რაოდენობაზე რაიმე გავლენა, ამის გამოსარკვევად იმდროინდელ ძეგლებში ჯერ არავითარი ცნობა არ მოგვეპოვება. მხოლოდ ბ. ზარზმელის ერთი ცნობითგან ჩანს, რომ მკლველისაგან მამულის განსაზღვრული ვადით ჩამორთმევა მე-9 - მე-10 ს-შიც ყოფილა სასჯელად მიღებული(ც ´ჲ სრ ´პნ ზრზ ´ ზმლისა გვ. 41)

§ 2 მეკობრეობა

როცა ბოროტმოქმედნი ,,მივლენ ტყუენვად და ხორცად „ ,,ანგაარებისათვის და მიხვეჭისა უცხოთა საფასეთასა მოჰკულენცთა უბრალოთა“, - ამას „**მეკობრიობა**“ (მტ ´ ნე ქ ´ჲ *469 გვ. ?) და „**ავაზაკობა**“ (მე-6 მსოფლიო კრების ძეგლისწერა 130 და ბასილი ეზოს მოძღვარი, თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი) ერქვა, ხოლო ამის მოქმედ პირს - „**მეკობრე**“ (ის ´ ტრნი და ´ აზმ ნი *685-686, გვ. 480) და „**ავაზაკი**“ (ბ ა ს ი ლ ი ეზოს-მოძღვარი), დაზარალებულს კი „**მიმძლავრებული**“ ეწოდებოდა (ის ´ ტრნი და ´ აზმ ნი *685_686, გვ. 480). ამგვარად ქართული ,,მ ე კ ო ბ რ ე ო ბა “ ლათინურს latrocinium-ს უდრის.

მეკობრეობა, პარვა და რბევა ყოველთვის დ ყოველ შემთხვევაში არ ითვლებოდა ბოროტმოქმედებად: როცა მაგ. საგვარეულო წესწყობილება სყფევდა, მაშინ მხოლოდ ერთსა-და- იმავე გვარიშვილობაში ამგვარ საქმეებს თავის თანამოგვარეთა შორისხელმიჰყოფდა თუარა და სხვა გვარის დარბევ-გაცარცვა, და გაქურდვა თუნდაც ეს ნავარდობა მკვლელობით დამთავრებულიყო კიდეც, ისეთ საქებურ და სასახელო გმირობად მიაჩნდათ, რომ მეკობრიობა ასეთ ვაჟკაცობას ზოგჯერ ლექსითაც შეაქებდნენ და შეამკობდნენ ხოლმე. შემდეგ, როცა საგვარეულო წესწყობილება დაირღვა და თან ერთმა სახელმწიფო მოქალაქეობრივმა და მამულიშვილობამ მოიკიდა ფეხი, მაშინ ესეც საძრახისად შეიქმნა და ბოროტმოქმედებად იყო აღიარებული. მაგრამ სამაგიეროდ სხვა, მეზობელი სახელმწიფოს

მცხოვრების გაცარცვა დანაშაულობად არ ითვლებოდა. თანამედროვე განათლებულმა ერებმა და სამართალმა ეს ველურობის მითიც დაჰგმეს და ვაჟკაცობის სახელი ასეთ მოქმედებისათვის კაცობის სახელად შეუცვალეს.

VIII-XIII ს. საქართველოში საგვარეულო წეს-წყობილება დიდიხანია დარღვეული იყო და თანამემამულის გაქურდვა, გაცარცვა, დარბევა, მითუმეტეს მეკობრეობა, ბოროტმოქმედებად ითვლებოდა: სამართალი მკაცრად სჯიდა დამნაშავეს. რასაკვირველია, ქვეყნის აშლილობასა და მტრების შემოსევის დროს ამგვარი ბოროტმოქმედება უფრო გახშირებული იქნებოდა, ვიდრე სახელმწიფოს მშვიდობიანობის დროს, როდესაც ერის ზნეობრივი მდგომარეობაც უფრო განსპეტაკებული უნდა ყოფილიყო და მთავრობაც მოცლილი იქმნებოდა მეკობრეებთან და მპარავებთან საბრძოლველად.

მე-XII-ე საუკუნეში საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება იმდენად დამშვიდებულა, დამყუდროებულა და დაწინაურებულა, რომ თურმე პარვა ავაზაკობა უკვე იშვიათი მოვლენა ყოფილა. თამარ მეფის ისტორიკოსი გაზვიადებით მოგვითხრობს კიდეც: ,,ჟამთა მისთა იყო მიმძლავრებული, არცა მტაცებელი, არცა მეკობრე და მპარავი“-ო (ის´ ტრნი და´ აზმ ნი *685_686, გვ. 480) მაგრამ ასეთი მყუდროება საქართველოში გიორგი მე-3-ის დროს მოწვეულ საკანონმდებლო კრებას მკაცრი სასჯელის დაწესებით დაუმყარებია. ამაზე ვ ა რ დ ა ნ ს თავის მსოფლიო ისტორიაში შემდეგი საგულისხმო ცნობა აქვს:

,,619 წელს(=1170 წ.) გიორგი (მეფემ თავის) ქვეყანაში მპარავი და მეკობრე მოსპო. რათგან ყოველთა ლაშქართა თანადგომითა სჯულად დასდო მცირისა ყოვლისა კაცისა ძელზე აღბმა და ჩინებულთაგან მრავალნი ძელზე ჩამოახჩვეს. ნაპოვნი ნივთი-კი მიჰქონდათ და სასჯელის ძელზე ჰკიდებდნენ. ახრჩობდნენ პირუტყვებსაც-კი, ძაღლსა და თაგვსა. ყველას შიშის ზარი დაეცა და დამყარდა დიდი მშვიდობიანობა“-ო.

თუმცა პირუტყვთა დასჯა ძველად ბევრგან იყო მიღებული. დასავლეთ ევროპაში საშუალო საუკუნეებშიც იყო წესად, მაგრამ ქართული იდეოლოგიური აზროვნება მე-10 მე-12 სს-ში მაღლა იდგა, როგორც დავრწმუნდით, რომ ასეთ იურიდიული შეგრძნების იმ დონესთან ძნელი შესათანხმებელია. ამიტომ იბადება ეჭვი, უკანასკნელი ცნობა მე-13 ს. დამლევს მცხოვრები ისტორიკოსის საკუთარი დანართი ხომ არ არის? მე-13 ს. სტრუქტურული დაქვეითების დროს, ასი წლის წინანდელი უფლებრივი მდგომარეობის სისწორით წარმოდგენა აღარც-კი შეეძლოთ. ამ ცნობას საეჭვოდ ჰხდის თაგვის ჩამოხრჩობის სრული უაზრობა. ამის გამო, სანამ ამის დასამტკიცებელი სხვა სანდო ცნობა არ აღმოჩნდებოდ უკანასკნელი წინანადება საეჭვოდ უნდა იქნეს ცნობილი.

სამართალი შემდეგშიაც ასევე მკაცრად ეპყრობოდა მეკობრეს ავაზაკს მისაგებლად ის სასჯელი ენიშნებოდა, ,,ძველისა სჯულისა რომელი ძეს ავაზაკთა ზედა-ძელისა ზედა ჩამოხრჩობა“ (ბ ა ს ი ლ ი ეზოს-მოძღვარი, თამარი მეორე ისტ.). ყურადღების ღირსია, რომ თამარ მეფის დროს ყოველგვარი დანაშაულისათვის იყო სასჯელი შემცირებული, სიცოცხლის მომსპობელი ადამიანის დამსახიჩრებელი მისაგებელი ამოკვეთილი იყო, მხოლოდ მეკობრიობისთვის სუფევდა კლავინდებურად მკაცრი სასჯელი (ის´ ტრნი და´ აზმ ნი *633, გვ. 412 და ბასილი ეზოს მოძღვარი) იმდენად მიუტევებელ ბოროტმოქმედებად სთვლიდა საქართველოს მთავრობა ავაზაკობას.

ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ლ ი ს ცნობითგან ჩანს, რომ მეკობრიობისათბვის საქართველოში მე-13 ს. შუა წლებშიაც იგივე მკაცრი სასჯელი ყოფილა. ამ ავტორის სიტყვით მესტუმრე ჯიქურის ზეობის დროს ულუ-დავითის ,,ს ა მ ე ფ ო ს ა მ პ ა რ ა ვ ი და ა ვ ა ზ ა კ ი არ ი პ ო ე ბ ო დ ა, თ უ ს ა დ ა გ ა ჩ ნ დ ი ს, ძ ე ლ ს ა ჩ ა მ ო ჰ კ ი დ ი ა ნ “-ო.(* 813, გვ. 657).

თავი მეხუთე.

დანაშაულებანი საკუთრების წინააღმდეგ.

§ 1. ნივთების მოპარვა და ცარცვა.

სხვის ქონების ფარულად მითვისებას „**პარვა**" ერქვა (მ´ტნე ქ´ჲ *469, გვ. 343), ხოლო მიმთვისებელს - „**მპარავი**" (ც´ჲ გ´გლ ხნ´ძთლსჲ გვ. მბ. ის´ტრნი და აზ´მნი * 685-686, გვ.480). როდესაც მიმთვისებელი ცხადად მოქმედობდა და ძალით იტაცებდა, მაშინ ამას „**რბევა**"-ს (მ´ტნე ქ´ჲ *469, გვ. 253) და „**მიმძლ ვრება**"-ს, მოქმედ პირს - კი „**მძლავრებელ**"-ს (ის´ტრნი და აზ´მნი * 685-686, გვ. 480) ეძახდენ.

ქვეყნის აშლილობის დროს, ან პირველყოფილ მდგომარეობაში და ჩამორჩენილ კუთხეებში ეს დანაშაულება უფრო გავრცელებულია ხოლმე. საქართველოშიც სწორედ ასევე ყოფილა: რამდენად გათამამებული ყოფილან ქ უ რ დ ე ბ ი VIII-IX ს., იმითაც მტკიცდება, რომ მონასტრებისა და ბერების გაცარცვასაც არ ერიდებოდნენ. გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ავტორი ამბობს, რომე მერეს, ბერი მატოს საყოფელში „მოიწივნეს ღამე მპარავნი იგი, ჰრქუა მათ: <<გრწმენინ ჩემი, შვილნო, წმიდაჲ ღმრთისმშობელი გიბრძანებს არა ვნებად ჩემდა, არამედ მოვედით და ჭამეთ პური, რომელ განგიმზადე თქვენ>>. რომელსა მოეყვანნეს, კადნიერ იქმნა წარღებად, რაჲცა იგი აქუნდა წმიდასა მას"-ო (ც´ჲ გ´გლ ხნ´ძთლსჲ გვ. მბ). თუ მაშინ მონასტრებსაც ასე უდიერად და კადნიერებით ეპყრობოდნენ ქურდები, კერძო კაცებს ხომ რაღას დაინდობდენ!

სამართალი პარვას დიდ ყურადღებას აქცევდა: ქურდობასთან საბრძოლველად მთავრობას განსაკუთრებული მოხელეები მიუჩენია, რომელთაც „**მპარავთ-მეძებელი**" ერქვათ (1102 წ. სიგელი, შიო მღვიმ. საბ., 26).

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანის სიტყვით თამარის მეფობის განმავლობაში სამაგალითო სიწყნარე და უშიშროება სუფევდა. მას ამ მყუდროების თუმცა გადაჭარბებული სურათი აქვს დახატული, მაგრამ მისი ცნობა მაინც იმდენად შინაარსიანია და დამახასიათებელი, რომ ამ ადგილის მთლიანად მოყვანაა საჭირო.

მემატიანეს სახელდობრ ნათქვამი აქვს: მეფეთა-მეფის თამარის დროს საქართველოს სახელწიფოში „საყდართა და მონასტერთა დალეწასა ვერ ვინ იკადრებდა, ქარავანსა ვერ ვინ ძარცუიდა ამერი და იმერი, ძუელი სამეფო მათი აფხაზეთისა, დაწყნარებით ჰქონდა, რომელ ერთიცა ქათამი არსად მოიკვლვოდა: მპარავი, ავის მოქმედი აღარ იყო. თ უ ნ ა პ ა რ ა ვ ი ვ ი ნ მ ე პ ო ვ ი ს, კ ა რ ს ა ზ ე დ ა მ ი ი ღ ი ს დ ა დ რ ო შ ა თ ა ქ უ ე შ ე დ ა დ ვ ი ს. ოვსმან, მთიულმან და ყივჩაყმან და სუანმან ვერ იკადრიან პარვა"-ო (გვ 16₂₋₈).

უეჭველია, ეს სიწყნარე და უშიშროება ერთის მხრით ზემოხსენებული საკანონმდებო კრებისგან გიორგი მე III-ის დროს მეკობრეობისა და წარმდებობითი პარვისათვის შემოღებული ულმობელი სასჯელის შედეგი უნდა ყოფილიყო, მეორეს მხრით საქართველოს კეთილდღეობისა და კულტურული ვითარების საერთო წარმატების გამომჟღავნებელივ უნდა იყოს.

მაგრამ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანის ზემომოყვანილ ცნობას იმითაც აქვს მეცნიერებისათვის მნიშვნელობა, რომ იქ პარვის სხვადასხვა სახეობაც არის დასახელებული. ამ ავტორის სიტყვებიტგან, სადაც ნათქვამია, რომ „ერთიცა ქათამი არსად მოიკვლოდა"-ო

(ცხადია, იგულისხმება მოპარული ქათამი) უეჭველი ხდება რომ წინათ ფრინველისა და პირუტყვის პარვა გავრცელებული ყოფილა.

ამას გარდა მისივე ცნობითგან ცხადად ჩანს, რომ პარვისათვის სცოდნიათ „**საყდართა და მონასტერთა დალეწა**“, ანუ გატეხვა. აქ დასახელებულია პარვა დალეწითურთ, რომელსაც ფრანგები l'etfraction-ს, გერმანელები einbruchsdiebstahl-ს, რუსები кража со взломом-ს უწოდებენ.

მემატიანეს აღნიშნული აქვს აგრეთვე „**ქარავნისა ძარცვა**“ რომელიც თავდასხმასთან იყო დაკავშირებული და რომელსაც გერმან. Raub auf einem öffentlichen Wege-ს, ფრანგ. brigandage-ს, რუსები грабеж-ს უძახიან.

მეტად საყურადღებოა ამავე ავტორის ზემომოყვანილი ცნობა, რომ „თუ ნაპარევი ვინმე პოვის, კარსა ზედა მიიღის და დროშათა ქუეშე დადვის“-ო. ამ წინადადების რეალური შინაარსი მთლად ნათელი არ არის, მაგრამ ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი გარემოება მაინც ცხადად ირკვევა. თუ ნაპოვნი ნაპარევის „კარსა ზედა მიტანა და დროშათა ქუეშე დადება“ მაშინ სავლდებულოდ ყოფილა დაწესებული, ეს უეჭველია, იმის გამოჟღავნებელი და დამამტკიცებელი უნდა იყოს, რომ ქართული სისლის სამართალი მართო მპარავს, ქურდს-კი არ სჯიდა, არამედ პასუხისმგებლად ნაპარევის შემნახველსა და მიმთვისებელსაც სცნობდა.

ნაპოვნი ნაპარევის კართა ზედა მიტანისა და დროშათა ქუეშე დადების წესი, უეჭველია, ქართული სამართლით დაკანონებული წესი უნდა ყოფილიყო. ამიტომ ცხადია, რომ აქ ოფიციალური დაწესებულების კარი უნდა იგულისხმებოდეს, მხოლოდ რომლის, ძნელი სათქმელია: ასეთ დაწესებულებად მარტო დარბაზის კარს ვერ მივიჩნევთ, რათგან ეს განკარგულება, რასაკვირველია, მთელ სახელმწიფოში და ყველასათვის უნდა ყოფილიყო სავალდებულო. ამის გამო ჯერ კიდევ გამოსარკვევია , სასამართლოს რომელიმე მოხელის, იქმნებ, მაგ. მპარავთ-მეძებელის კარი ხომ არ იგულისხმებოდა?

დასასრულ საყურადღებოა მემატიანის უკანასკნელი წინადადება, რომლითგანაც ჩანს, რომ პარვა-ცარცვა მეტადრე ოსთა, მთიულთა, ყივჩაყთა და სვანთა შორის გავრცელებული დანაშაული ყოფილა მე-XII ს-ში.

ჟამთააღმწერელს დაცული აქვს ცნობა, რომ მე- XIII ს. პირველ ნახევარში ოდიშში ბედიან-დადიანის ჯონშერის ძის გონიერი მართველობის წყალობით „მპარავი და ძვირის-მოქმედი არა იპოვებოდა“ (* 832, გვ. 677). ამგვარად დასავლეთს და აღმოსავლეთ საქართველოში ამ მხრივ სრული მყუდროება დამყარებულია. მაგრამ სამაგიეროდ აღმ. საქართველო მონღოლთა ურდოების ცარცვა-გლეჯის ასპარეზად იყო ქცეული და ამ გარემოებას, რასაკვირველია, არ შეიძლება ხალხის უფლებრივ შეგნებასა და ზნეობაზეც თანდათან უარყოფითი გავლენა არ მოეხდინა.

დანიშნულების შეასხებ ზოგადი მოძღვრების გაცნობის შემდგომ, ცხადი იქნება, რომ ლაშა გიორგის დროინელი მემატიანის ზემომოყვანილ ცნობაში ე. წ. საპატიჟო ადგილსა ჩადენილი პარვის შესახებ არის საუბარი. როგორც დავრწმუნდით, ასეთი პარვა მძიმე დანაშაულობად ითვლებოდა იმგვარადვე, როგორც მეორე და მესამეჯერ და წარმდებობით მომხდაი პარვა (იხ. აქვე 272 და მიმდევნო გვერდები)

აღსანიშნავია, რომ ეფთჳმე მთაწმინდელს „შეცოდებულთა კანონის“ ტერმინის κεφαλαιωδη κλέματα-ს შესატყვისად ნახმარი აქვს „**საჩინონი ნაპარევნი**“: „უკეთუ ვინ იპარვიდე საჩინოთა ნაპარევთა, ვერ მოვალს მღდელობად”-ო (გვ 56[30]) სლავურად მთარგმნელს ეს ტერმინი სრულებით გადათარგმნილი არა აქვს და აზრის

ზოგადი გადმოცემით დაკმაყოფილებულა („кто крадет“, იქვე) τά κεφα α ωδη κλέμ ατα ბიზანტიურ სამართალში არა ჩანს მთავარ, მნიშვნელოვან პარვას უნდა ჰგულისხმობდეს.

თავის აგებულებით-კი ქართული „**საჩინოჲ ნაპარევი**“ უფრო რომაული სამართლის furtum manifestum-უნდა უდრიდეს, მხოლოდ, რაკი ეს ტერმინი ჯერ სხვაგან არსად ჩანს, ამიტომ მისი ნამვილი მნიშვნელობის გამოსარკვევად ჯერ კიდევ სხვა ძეგლებია საჭირო.

§ 2. საბუთების მოპარვა მოსპობა

ორიოდე ფრიად საყურადღებო ცნობა მოიპოვება პარვის ისეთი სახეობის შესახებ, რომელიც მხოლოდ მაღალი კულტურის დონეზე მდგომი ერისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზეა შესაძლებელი.

ერთ ცნობაში აღწერილია საბუთის, სიგლის მოპარვისა და სხვაზე გაცემის ბოროტმოქმედების ამბავი, რომელიც ათონის ქართველთა მონასტერში დარტიალებულა ათონის აღაპებში ერთგან ივნისის პირველს ქვეშე დაწესებული აღაპი ჯერასიმე ბერისათვის მონასტრის წინაშე მისი განსაკუთრებული ღვაწლისთვის. ამ აღაპში ნათქვამია: „ხარტინი (ე.ი. ქარტაჲ, ანუ ქარტია, საბუთები) ბოლბონისა და ნისინ ისანი ძმაძან ვინმე ქართველმან, სახელით კოზმან, მოიპარნა და ბერძენსა ვისმე გასცნა“. ამ მამულების მფლობელობის უზრუნველმყოფელი საბუთების მოპარვასა და ბერძნისათვის მიცემას ქართველთა მონასტერი დიდ გასაჭირში ჩაუგდია, რათგან მას ამ მამულებზე თავისი უფლებების დამამტკიცებელი საბუთების სათანადო დაწესებულებებში წარდგენის საშუალება აღარ ჰქონდა და თავისი მფლობელობის უფლების დაცვა უკვე არ შეეძლო: „მრავალნი ადგილნი და ზღვარნი წარჯდებოდეს ამით მიზეზითა” -ო.

ქართველთა მონასტერი ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილა, რომ ან მთელი ეს სოფელ-მამულები უნდა სამუდამოდ დაეკარგა, „ანუ უნდა მიცემად მის ბერძნისადა”, რომლისთვისაც იმ ქურდ ქართველ ბერს კოზმანს ეს მოპარული სბუთები გადაუცია, „ დრაჰკანი პროტოხარაგი: რ: “ (100).

ჯერასიმე ბერმა თურმე თავზე : „შრომაჲ თავს იდვა“ და იმდენი ”იღუაწა”, რომ მოპარული „ხარტინნი დაჰყარნა“, საბუთები უკან დააბრუნებინაო (ათონ. კრებ. 236, § 78). სამწუხაროა, რომ ამ ცნობაში აღნიშნული არ არის, თუ რა საშუალებით მოახერხა ჯერასიმემ მოპარული საბუთების უკან მიღება.

თუ ამ პირველ ცნობაში საბუთების მოპარვისა და გაცემის დანაშაულებაა აღწერილი და თვით დანაშაულება მხოლოდ იმდენად ეხება საქართველოს, რამდენადაც მპარავიც ქართველი იყო და დაზარალებული, გაქურდული დაწესებულებაც ქართველთა ძმობას წარმოადგენდა, თავისი სასამართლო ასპარეზის მიხედვით ეს საქმე, ვითარცა ათონის მთაზე მომხდარი, ბიზანტიის სასამართლოს ექვემდებარებოდა. მეორე ცნობა საქართველოში მომხდარ ამბავსაც წარმოადგენს და თავისი იური დიული თვისებითაც პირველი შემთხვევისგან განსხვავდება. სამწუხაროდ ტექსტის დაზიანებულობის გამო ზოგი გარემოება ბუნდოვანია, მაგრამ ამისდა მიუხედავად იმ მეორე ცნობაზე, თუ უფრო საგულისხმო არა, ნაკლებ მნიშვნელოვანი მაინც არ არის. ეს ცნობა კორიდეთის სახარებაშია მინაწერის სახით დაცული.

ამ მინაწერში ნათქვამია: ქ: სახელითა ღ’საითა დაგიწერე ესე დაწერილი მე მურვან თქუენ ს’დ (სრულიად) კორიდელთა: თიხჩეთი დედისა ღ’სადა შეეწირა მურვანს და აგათასა და თქუენ ნაპარევად ვითამე [გ]ქონებო[დათ] და ვითა გა[რ]დასაჴ[დ]ეველი [ა]რ იყო, ამისთ’ს (თუის) არაი გარდაჴდევინე, ფორცელი ამოკოეთილი იყო და არ.. რ.. [გარდაგაჴდე]ვინე. ავიღე თქუენგან სამსახური ორმოცდა[ათი ბოტინატი] და ფურცლისა

ამოკოეთაიცა გაგიშოი და თიხჩეთი მოგეც მამულობ[ით დ] მამოლი თქუენი ეგრევე მე (მიგანებე?) მამოლ[ობით თქუენ] სა ერთგულებასა შიგან. ვინცა შე[სცვალოს შერისხულ] ია პირთა ღ'თასაითა.- შემოგაგდე პ'ლ (პირველ) სამოცი მაგრა ათი გაგიშოი და ორმოცდა ათასა ბოტინატისაი ავიღე ჩემთ'ს (თუის), ჩემისა ცოლისა თუის და საჴელისუფლოდ ყოვლად ფერად. თიხჩეთს ექოსისა კაბიწისა ნიგოზისაი შეეწირა და განაღა ჰაგრევე იყო"-ო..(იხ. ნ. მარრის Грузинские приписки греческого Евангеля из Коридии: ИАН 1911 წ., გვ.228-229).

ზემოთმოყვანილი მინაწერის მიხედვით ირკვევა, რომ თიხჩეთი მურვანის ერთ-ერთ წინაპარს, მურვანსავე და ალბათ მის მეუღლეს აგათას, კორიდეთის ღვთისმშობლის ეკლესიისათვის შეუწირავს. ამ შეწირულობის წიგნი ამავე ეკლესიის სახარების ხელთნაწერში ჩაუწერიათ, უეჭველია, ამ საბუთის დაუკარგველობისა და უკეთესად დაცვისათვის. მაგრამ ეს საბუთი ვერც ამ განსაკუთრებულ საშუალებას დაუცავს და სამაგიეროდ სახარების ხელთნაწერითგან ამ შეწირულების წიგნის შემცველი თვით ფურცელი ამოუკვეთიათ.

ვის ჩაუდენია ეს დანაშაულება, ნათქვამი არ არის, მაგრამ, რაკი ამ საბუთის დაკარგვის შემდგომ თიხჩეთი სრულიად კორიდელი დაუჩემებიათ, ცხადი ხდება, რომ ამაში კორიდელნი უნდა რეულიყვნენ. თვით მურვანიც ამ დანაშაულების პასუხისმგებლად კორიდელთ ასახელებს.

რაკი ბრალი სრულიად კორიდელთ, ე.ი. მთელ სოფელს სდებია, საფიქრებელი ხდება, რომ საბუთის ამომკვეთელი დამნაშავე ფიზიკური პირი აღმოჩენილი არ ყოფილა, მაგრამ ამის ჩადენის ზნეობრივ მოთავედ, როგორც ეტყობა, მურვანს თვით კორიდელნი მიაჩნდა, რომელითაც სწორედ ამ საბუთის მოსპობით უსარგებლიათ და თიხჩეთი დაუჩემებიათ.

ეს შემთხვევა იმითაც არის საყურადღებო, რომ აქ მთელი სოფლის კოლექტიური დანაშაულების მაგალითთანა გვაქვს საქმე, რომელიც ალბათ აგრარულ ნიადაგზე უნდა ყოფილიყო აღმოცენებული.

თიხჩეთის ამ საშუალებით კორიდელთაგან დაჩემებასა და დასაკუთრებას **„ნაპარევად ქონება"** ეწოდება იმიტომ, უეჭველია, რომ მათ ამ მამულის მითვისება შეწირულების წიგნის, საბუთის ამოკვეთა-მოპარვის საშუალებით მოუხერხებიათ. ამგვარად მურვანი ამ საქციელს პარვის მსგავს დანაშაულებად სთვლიდა.

მურვანს ორჯერა აქვს აღნიშნული, რომ "ფორცლისა ამოკოთაი" სას ჯელის, გარდასახდევინებლის ღირსი დანაშაულება იყო, მაგრამ ამასთანავე ორჯერვე ხაზგასმით ნათქვამი აქვს, რომ ამისდა მიუხედავად მან კორიდელთ ამ დანაშაულებისათვის არაფერი არ გადაახდევინა. უკანასკნელად მურვანს ისიც-კი აღუნიშნავს, რომ ამ „ფორცლისა ამოკოეთაიცა გაგიშოი და თიხჩეთი მოგეც მამულობით"-ო.

ამ გვარად კორიდელთა წადილი არსებითად დაკმაყოფილებული ყოფილა, იმ განსხვავებით მხოლოდ, რომ თიხჩეთი მანამდე მათ ეკლესიისაგან სრულ საკუთრებად ჰქონიათ მითვისებული, მურვანთან ახალი შეთანხმებით-კი, კორიდელთ თიხჩეთი მემკვიდრეობითხელში რჩებოდათ სამუდამო, „მამულობით" ქონებად. სამაგიეროდ 50 ბოტინატის გადახდა დაუკისრებია თავისთვის და „საელისუფლოდ ყოვლად ფერად".

კორიდეთის ეკლესიას, მაშასადამე, ეს შეწირული მამული თიხჩეთი, ვითარცა საკუთრება, მაინც დაუკარგავს.

„ნაპარევად" მამულის მიმთვისებლებთან და საბუთის ამოკვეთის დანაშაულების მოთავეებთან სეთი შეთანხმება და მათთდამი ასეთი ლმობიერი დამოკიდებულება

გვაფიქრებინებს , რომ აქ განსაკუთრებულ შემთხვევასთან უნდას ჰქონოდა მურვანს საქმე. თიხჩეთი შეწირვის დროს, პარტახტი ყოფილა, მაგრამ შემდეგში, ალბათ ხალხის გამრავლების დროს, ეს მამული სოფლისათვის აუცილებლად საჭირო გამხდარა. რაკი კანონიერი გზით ეს ვერ მოხერხებულა, საბუთის ამოჭრისა და მოსაპობის საშუალებით უცდიათ ამ მამულის ხელში ჩაგდება. როგორც ეტყობა, მურვანი იძულებული ყოფილა კორიდელებისათვის ანგარიში გაეწია და გარდაეწყვიტა, რომ გადასახადის დაკისრების შემდგომ ეს მიწები ისევ კორიდელთათვის დაეტოვებინა.

ამ ცნობაში ერთის მხრით საინტერესოა საბუთის ამოკვეთისა და მოპარვა-მოსპობის თვით ფაქტი, მეორის მხრით, რომ ეს გადასახდევი ნებელ დანაშაულებად ითვლებოდა. სამწუხაროა მხოლოდ, რომ აღნიშნული არ არის, თუ ასეთი დანაშაულების ჩამდენს ვისგან რა გზით, და რა უნდა ჰქონოდა სასჯელად მისჯილი.

§ 3. სასჯელი პარვისათვის.

მპარავს, იმას გარდა რომ „**ნაპარევი**“ ჩამოერთმეოდა და პატრონს უნდა დაჰბრუნებოდა, პარვისათვის სასჯელად ნაპარევის შვიდკეცი ღირებულება უნდა გადაჰხდენოდა. ეს გრიგოლ ქართლისა ერისთავის მე- XIII ს. ანდერძის შემდეგი ადგილითა მტკიცდება. გრიგოლს ამ საბუთში ნათქვამი აქვს: „თუ ნაპარევი შეჰჭუდენ მღუიმისა კაცსა, მღუიმის ჴელი მისცეს და შუიდეოლი წ'სა შიოსდა შემიწირავს ს'მნ (სამნეო?) ჩემი კერძია საერისთავოჲ“-ო (შიომღ. ისტ.) საბ. 54[1].

ამ სიტყვებითგან ირკვევა, რომ სოფლად სასამართლოს წარმოების მეთვალყურეობა ერისთავსა ჰბარებია და ამისათვის ერისთავს დამნაშავეთათვის კანონით მისჯილი ჯარიმის ნაწილი ჰქონია მიკუთნებული. ნაპარევის ჯარიმის ასეთ ნაწილის ჰრქმევია „**კერძი საერთავოჲ**“. სამართალი ავალებდა მსაჯულს თვით ნაპარევი გაქურდულისათვის დაებრუნებინა ნივთადვე, ან, თუ თვით მოპარული ნივთი უკვე აღარ იყო, მისი ღირებულება. როგორც ეტყობა, ნაპარევის ღირებულების ოდენობას „**თავნი**“ ჰრქვია. პატრონისათვის ამ თავნის მიცემის გარდა, მსაჯულს ქურდისათვის ნაპარევის შვიდკეცი ღირებულება უნდა გადაეხდეინებია და ამას თავნის „**შუიდეოლი**“ ჰქონია სახელად.

ნ. ურბნელი ბექა - აღბუღას სამართლის წიგნის § ჲზ-ის დამოწმებით, რომელშიაც ნაპარევის ორკეცად გადახდაა დაწესებული, ფიქრობდა, რომ „ ვახტანგ სჯულ-მდებელმა მოსპო ნაპარევის ორკეცად დაურვება, რაიცა რომაელების duplum-ს შეადგენდა, და გააჩინა, ქურდობისა «საზღაური შვიდეული არისო» (მუხ. რნდ) მაგრამ ახლად გაჩენილი «შვიდეული საზღაური » ქართული არასდროს არ ყოფილა, იგი მოსეს სჯულის წესს შეადგენდა და ჩვენმა დიდებულმა მეფემ ებრაელთა სჯულის მდებელს მიჰბაძა“-ო (იხ. „ათაბაგნი“ ბექა და აღბუღა და მათი სამართალი გვ. 387-389).

გრიგოლ ქართლისა ერისთავის ანდერძის ზემომოყვანილი ამონაწერი ცხად-ჰყოფს, რომ „საზღაური შვიდეული“ ვახტანგ მე- VI-ეზე მრავალი საუკუნით უწინარეს უნდა ყოფილიყო საქართველოში შემოღებული და თუ ამაზე უწუნარეს არა, მე -XII ს. შუა წლებში მაინცდამაინც ქართულ სამართალს შვიდკეცი საზღაური უკვე სცოდნია.

თავისდა-თავად ცხადია , რომ „ საზღაური შვიდეული“ მარტო სოფლად ჩადენილი პარვისათვის-კი არა, არამედ საზოგადოდ იქმნებოდა დაწესებული. ამას გარდა შვიდკეცი საზღაური, რასაკვირველია, მხოლოდ პირველი ასეთი დანაშაულობ

ი სათვის იყო განკვთნილი, მეორეგზისი და წარმდები იმგვარადვე, როგორც საპატიჟო ადგილისა ჩადენილი ქურდობისათვის, სხვა, უფრო მკაცრი, სასჯელი არსებობდა.

საეკლესიო სამართალი აწესებდა, რომ „მპარავმან, უკეთუ თავით თჳსით აღიაროს ერთსა უზიარებელ იყოს, - უკეთუ კულა შესწამონ სხუათა და ამხილონ, ორ წელ განიკანონოს დავრდომით და თანადგომით და მერე ეზიაროს“-ო (VI მსოფ. კრებიბის ძეგლისწერა 131).

რა სასჯელი იყო დაწესებული წარმდებობით პარვისა და ცარცვა-რბევისათვის? იმ სასჯელთა სიითგან, რომელიც ქართულ სამართალში მიღებული იყო, „**მბნელობლობა**“ და „**ასოთმიღება**“ სხვებზე უფრო უდგება ამ დანაშაულს. ბიზანტიაშიც პარვისათვის ხელის მოკვეთა იყო დაწესებული (K. E. Zachariä von linge nthal G. d. GRRs. 339, 340). ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოში დართული კანონიც ბრძანებს: „ რომელმან კაცმან რა-გინდა-რა მოიპაროს და გამოჩნდეს, ორნივე თვალნი დაეწვნენ და ანუ ხელ-ფეხი დაეჭრას, თუ საპატიჟოსა ადგილსა მოეპაროს “-ო (§167). ამავე წიგნის სხვა მუხლი გვიხსნის, რა ადგილი იწოდებოდა „საპატიჟო ადგილ ა“-დ : „ესეც იცოდით“-ო, ამბობს კანონმდებელი, რომ „უმეფოსა და უდიდებ ულესის კაცისაგან [კიდე] , თვალთა დაწვას არა-ვინა ღირსა, ისიცა ასე, რომეან დიდი სალარო, ან ჯოგი [მოიპაროს], ან ღალატი ქნას “-ო (იქვე §152).

ამგვარად ზემო-მოყვანილ მუხლში აღნიშნულია, რომ საპატიჟო ადგილს პარვისათვის ორთავ თვალის დაწვა ყოფილა სასჯელად, ხოლო ბოროტმოქმედს, თუ ქურდობა საპატიჟო ადგილს არ ჩაუდენია, მაშინ სასჯელად ეკუთვნოდა ხელ-ფეხის მოკვეთა. მეორე მუხლში ახსნილია, რომ საპატიჟო ადგილად სალარო, ეკლესია, და ჯოგი ი თვლებოდა, და ამისთანა ადგილას ქურდობა უფრო მძიმე დანაშაულობად იყო მიჩნეული.

ყურადღების ღირსია, რომ ამ დანართ კანონებში სასჯელის აღსრულებისათვის მარტო მეფის-კი არა, არამედ უდიდებულესის „შეკითხვა“-ც საკმარისი ყოფილა, თამარის მეფობამდე-კი (რა დროითგან მოყოლებული, ჯერ არ ვიცით) მხოლოდ მეფის „მეცნიერება“ და ნებართვა იყო საჭირო და იმას გარდა სხვას არავის შეეძლო დამასახიჩრებელი და სიცოცხლის მომსპობი სასჯელის დამტკიცება. თამარ მეფემ, როგორც ქვემოთ (იხ. „ სასამართლოს წარმოება“) გამორკვეული იქმნება, თვალთ-დაბნელებისა და „ასოთამიღების“ სასჯელიც ამოიკვეთა.

კარი მესამე

საკორპორაციო სამართალი

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ისევე როგორც სხვაგან, საქართველოშიაც არსებობდნენ ორგანიზაციები და კორპორაციები, რომელთაც საჯარო ხასიათი ჰქონდათ. თავიანთ განსაკუთრებულ წყობილებასთან ერთად მათ საკუთარი წესდებები და წესებიც ჰქონდათ. ასეთ კორპორაციათაგან შეიძლება დასახელებულ იქმნეს ვაჭართა და ხელოსანთა ორგანიზაციები, ასნაფები, ანუ ამქრები, რაინდობა და „ლაშქარნი“, დასასრულ, რასაკვირველია, სავანეების მონასტრების ძმობანიც.

ვაჭართა ორგანიზაციის არსებობა საქართველოში დიდ-ვაჭართა და ქალაქის ბერთა, იმგვარადვე როგორც ვაჭართა-უხუცესის, დაწესებულებებით მტკიცდება. ხელოსანთა კორპორაციების საქართველოშიაც არსებობას გვაფიქრებინებს მე X-XII ს.-ის ხელობისა და ხელოსნობის განვითარების უაღრესი საფეხური და ხელოსნობის დიდი დიფერენციაციის ფაქტი, თანაც ამ ორგანიზაციის ზოგი თვისებები, რომელთა შესახებ საგანგებოდ „ საქართველოს ეკონომიური ისტორიის “ I წიგნში გვექნება საუბარი. ამას გარდა არაბთა სახალიფოში ხელოსანთა კორპორაციებზე უკვე მე - VIII ს-ითგან მოიპოვება ცნობები და ასნაფთა ორგანიზაცია იქ ძალიან იყო განვითარებული (იხ. A l f r e d v o n k r e e m e r –ის G ulturgeschichte des Orients unter den Chalifen II, 186-188)

ხელოსანთა კორპორაციები ბიზანტიის სახელმწიფოშიც არსებობდნენ. J. Nicole-ს გაცემული აქვს მე-X ს ძეგლი Λέοντοσ τ. δ. Εοφοδ τό έπαρχικόν βιβλίον „ლეონ ბრძენისა საეპარქოზო წიგნი“, რომელიც ხელოსანთა კორპორაციებისა და ხელოსნობის ორგანიზაციის შესახებ კონსტანტინეპოლში ფრიად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს. ამ ძეგლსა და საერთოდ ბიზანტიურ საკორპორაციო წესწყობილებაზე უკვე გამოკვლევები საკმაოდ მოიპოვება (იხ. Le livre du préfet ou l’édit de l’empereur Léon le Sage sur les Corporations de Constantinople. Texte grec.. publié pour la premiére fois par jules Nicole, Genéve 1892 w., რომელიც დაბეჭდილია mémories de l’nstitut National Genevois t. 18-ში)

ამავე ავტორს გამოცემული აქვს ბერძნული ტექსტის ფრანგული თარგმანიც: J. Nicole Le livre du préfet ou l’édit de l’e le sage. Genéve 1894 წ. ამ ძეგლის შესახებ ვრცლად K. E Zachariä von L ingenthal-სა აქვს 1893 წ. byzant. Zen schrift-ის № 2- ში (გვ 132-136), ხოლო W. Fischer-ს მის ფრანგულ თარგმანზე იმავე ორგანოში 1895 წ. №4-ში (გვ 623 მომდევნო).

საამქრო წესწყობილების საკითხს ბიზანტიაში ეხებიან L. M Hartmann-ი „Zur Geschichte der Zünfte im frühen Mittelalter“ რომელიც დაბეჭდილი იყო schrift für Social- und Wirtschaft geschichte-ს 1894 წ. №3-ში (გვ. 109-120), და M. Stöckic-ს Spätrömische und byzantinische Zünfte (Leipzig 1911 წ.), დასასრულ აგრეთვე Etienne Martin Saint-léon-საც თავის წიგნში Histore des Corporations de métiers (paris 1922 w., გვ. 859-863, დამატებაში Annexes I. Les Corporatios de Constantinople au X-e siécle). იმ მჭიდრო პოლიტიკური და კულტურული დამოკიდებულებისა და კავშირის გამოც, რომელიც მაშინდელ საქართველოსა და სახალიფოსა და ბიზანტიას შორის არსებობდა, საფიქრებელია, რომ ხელოსანთა საკორპორაციო წესწყობილება საქართველოშიაც უნდა ყოფილიყო.

თავისდა-თავად ცხადია, რომ სამართლის ისტორიაში ასეთი კორპორაციების წესწყობილებისა და სამართლის შესწავლასაც უნდა დაეთმოს ადგილი თავისთავადაც და იმიტომაც, რომ ზოგ მათგანს, როგორც მაგ. რაინდობასა და სამონასტრო ძმობას, ნაწილობრივ და გარკვეული ხანითგან ქალაქის ბერთა და დიდ-ვაჭართა ორგანიზაციებსაც, საქართველოს სოციალურ ცხოვრებასა და წესწყობილებაზეც თვალსაჩინო გავლენა ჰქონდა. სახელმწიფო სამართლის სარბიელზე ამის

გამომჟავნებელ გარემოებათა შესახებ სათანადო ადგილას (იხ. აქვე II, 2, 85) უკვე გვქონდა საუბარი, ეხლა აქ უკვე საკორპორაციო სამართლის სფერო გვაქვს შესასწავლი.

სამწუხაროდ მე- IX-XIII ს-ის არც ერთი ძეგლი არ ჩანს, ჯერ-ჯერობით მაინც რომელიც მკვლევარს რაინდობისა და ვაჭარ-ხელოსანთა კორპორაციების სამართლის შესწავლის საშუალებას აძლევდეს. მაგრამ სამაგიეროდ საკმაო მასალა მოგვეპოვება სამონასტრო ძმობათა კორპორაციის წესებისა და სამართლის შესასწავლად.

რაკი კორპორაციები თვითმმართველი დაწესებულებები და ორგანიზაციები იყვნენ, ამიტომ საკორპორაციო სამართლის თავისებურებას ის გარემოება შეადგენს, რომ იგი წევრთა განსაზღვრული წრის, ან კრებულობითი, ან საერთო მიზნებით შეკავშირებული ყოფა-ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მოსაწესრიგებლად იყო განკუთვნილი. ყველაზე უფრო ვიწროდ სამონასტრო ძმობა იყო შემოფარგლული, რომელთა კრებული გარეშე ქვეყნისგან უაღრესად განცალკევებული იყო, ხოლო შიგნით საერთო, სიკვდილამდე განუყოფელი, ცხოვრებით იყო შეკავშირებული. ვაჭართა და ხელოსანთა ორგანიზაციებს, იმგვარადვე როგორც რაინდობას, კრებულებითი ცხოვრება წესად არ ჰქონდათ, მაგრამ მათაც საერთო მიზანი, ერთი და იამავე ხელობისა და მოღვაწეობის ინტერესები აკავშირებდენ.

ამ ორგანიზაციების საერთო დამახასიათებელ თვისებას საპროლესიო იდეალებსა და ინტერესების თვითმმართველობის გზით სამსახურიც შეადგენდა და ურთიერთი თანადგომა, დახმარებაც: სამონასტრო ძმობის იდეალი უმთავრესად სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი, მაგრამ ეგრეთვე გონებრივი წარმატება იყო. ხოლო ვაჭარ-ხელოსანთა მიზანს თავ-თავიანთი ხელობა-ხელოსნობის ცოდნის გავრცელება, მათი წარმატებისათვის ხელშემწყობი პირობების მოპოვება, ურთიერთისადმი ამხანაგური დამოკიდებულების მოწესრიგება და თავიანთ ავადმყოფ წევრთათვის და დაობლებულ ოჯახობათათვის ქონებრივი დახმარების აღმოჩენა შეადგენდა. ასე იყო იმ ხანაში, რა დროის ქართულმა საამქრო წესებმაც ჩენამდის მოაღწიეს, და ასევე იქმნებოდა, უეჭველია, ძველადაც.

§ 1. კორპორაციების ორგანიზაცია.

ყოველ კორპორაციას თავისი თავმჯდომარე ჰყავდა, რომელსაც ან მამასახლისი, ან უხუცესი ეწოდებოდა. სამონასტრო ძმობის თავმჯდომარეს სახელდობრ, მამასახლისს, ან წინამძღუარს ეძახდნენ. ვაჭართა კორპორაციის უფროსს „**ვაჭართა-უხუცესი**“ (ვეფხისტყაოსანი კარიჭ. § 1046, აბულ. 999. კაკაბ. §1022) ერქვა და ხელოსანთა ამქრის უფროსებსაც თავ-თავის ხელობასთან შეფარდებული სახელი ექმნებოდათ, მაგ. გატოზთ-უხუცესი, ან ხუროთა-უხუცესი მერმინდელი სპარსულ-თურქული „უსტაბაში“-ს მაგიერ.

უხუცესი თავისი ხელობის საერთო საქმეებს უძღვებოდა. მას მთავრობის სათანადო ორგანოებისა და ხელისუფალთა წინაშე თავისი თანამეხელობეთა და ხელობის ინტერესი უნდა დაეცვა, დიდი დღესასწაულების დროს, როცა საზეიმო დარბაზობას ჰმართავდნენ ხოლმე, ის თავის ხელობის წარმომადგენლებს წინ წაუძღვებოდა ხოლმე მისალოცავად და ძღვენის მისართმევად, მათ ცოლებს ამავე მიზნით ამ უხუცესის მეუღლე წაუძღვებოდა ხოლმე. ასეთი წესი იყო ახალწლის დღეს, ნავროზობას. ვეფხისტყაოსანში მაგ. წერილია ვაჭრების ასეთი საახალწლო დარბაზობა ვაჭართა უხუცესის წინამძღოლობით:

„წესია ამა ქალაქისა, დღესა მას ნავროზობასა...
ყუელაი სწორად დავიწყებთ კაზმასა-ლამაზობასა:
დიდსა შეიქმენ მეფენი პურობა-დარბაზობასა.
ჩვენ დიდ-ვაჭართა ზედა-გუაც დარბაზს მიღება ძღვუენისა,
მათ საბოძურისა ბოძება მართებს მგზავსისა ჩუენისა“

სწორედ ასეთ შემთხვევებში ვაჭართ-უხუცესი „დიდ-ვაჭართა წა უძღუებისა... წინა“ (კარიჭ. § 1099-1101, § 1052-1054, კაკაბ, 1075-1077).

ამას გარდა, როდესაც ვაჭრებს ახალი საქონელი შემოჰქონდა თ გასაყიდათ, წესად იყო დადებული, რომ „რაშემოვლენ დიდ ვაჭარნი, მას ნახვენ და ძღუენსა ძღვნიან“, რათგან დებულებით „პირველ მას მართებს ჩუენება ყოვლისა უტურფესისა“:

„უჩუენებდენ, რაცა ჰქონდეს, სხუაგან ლარსა ვერ გაჴსნიან“.

მოტანილი ახალი საქონლის ვაჭართ-უხუცესისაგან გასინჯვის შემდგომ მისი არჩევით „უტურფეს სეფედ დასხმენ“ და ამ გადადებულ მისართმევში ვაჭრებს „ფულსა მუნვე დაუთვლიან“. საფიქრებელია, რომ ამავე დროს უნდა დადებულიყო, უეჭველია, რომ ამირთა-ამირას მოხელის თანდასწრებით, „**წირი ლართა სყიდვისა**, საქონლის საბაზრო ფასები, ნიხრი. ამის შემდგომ ვაჭართა-უხუცესი ვაჭრებს თავიანთი საქონლით შინ უშვებდა და ისინიც „ვითა სწადდეს, დაჰყიდიან“ (ვეფხისტყაოსანი: კარიჭ. § 1041051, აბულ. § 1000- კაკაბ.1023-1027)

მონასტრის მამასახლისს კიდევ ძმობის გამგებლობა და „**წინამჯდომლობაც**“ (ვაჰანის მონ. განწ. 37) ჰქონდა, სავანის მთელი საქმის ხელმძღვანელი იყო და გარეთ მის წარმომადგენლად ითვლებოდა. ამავე დროს ძმობის „**მსაჯული**“-ც იყო (იხ. აქვე გვ. 45-46). ერთხელ კანონიერად „გამორჩეული“, არჩეული მამასახლისი, სანამ ან თითონ არ გადადგებოდა, ან არ გადაიცვლებოდა, „ უცვალებელად “ უნდა ყოფილიყო. მისი გადაყენება მხოლოდ იმ განსაკუთრებულ შემთხვევაში შეიძლებოდა, თუ ის ან მწვალებელი აღმოჩნდებოდა, ან სჯულის შეცოდება, თუ სავანის ორგულობა, ან და მეფეთა და პატრონთა ღალატი შეემჩნეოდა.

რაკი როგორც მამასახლისისა, ისევე მონასტრის დანარჩენ სხვა თანამდებობის პირთა უფლება-მოვალეობის შესახებ თავის ადგილას უკვე საუბარი გვქონდა, ამიტომ აქ აღარაფერია სათქმელი.

აღსანიშნავია მხოლოდ, რომ კორპორაციებს, როგორც მაგ. მონასტრებს და სავანეებს, თავიანთი „**საჭურჭლე**“-ც ჰქონდათ. რომლისთვისაც განსაკუთრებული „**მეჭურჭლე**“-ც ჰყავდათ. ვაჰანის მონასტრის წესდებაში მაგ. მათქვამია: „ რასაცა ვინ საერთოდ შემოსწირვიდეს“ მონასტერს, „ მისგან ნახევარი საჭურჭლესა საეკლესიოდ დაიმარხვოდის და ნახევარსა სხუასა სწორად გაიყოფდენ მემჴრენი და მწირველნი და მწირნი და სწორად ულოცვიდენ“-ო (გვ. 40). იქვე სწერია, რომ უანდერძდ გარდაცვლილ ძმას რა ქონებაც დარჩებოდა , „რაღაცა იპოოს მისი, შუა გაიყოს და ნახევარი მაშინვე ახმარონ სულსა მისსა“-ო, ხოლო მეორე „ნახევარი საეკლესიოდ დაიდვას საჭურჭლესა შინა მისივე სულისათვის“-ო (გვ. 41). სავანის ხელისუფალთა შორის იმავე ძეგლში „**მეჭურჭლე**“-ც არის დასხელებული და აღნიშნულია, რომ საჩოხედ სხვა თანამდებობის პირთა შორის „ მეჭურჭლესა და მეტრაპეზესა და კანდელაკსა და იპიტირიტისსა ესრევე სამ-სამი „დუკატი“ უნდა მისცემოდა (გვ. 34).

ბიზანტიის ტერიტორიაზე მყოფ ათონის ქართველთა მონასტერსაც, რასაკვირველია, უნდა ჰქონოდა თავისი საჭურჭლე, მაგრამ ბერძნულის ძლიერი გავლენის წყალობით იქ ამ დაწესებულების აღსანიშნავად განსაკუთრებული, ბერძნულისგან ნაწარმოები, ტერმინი შეუქმნიათ. პავლე მამასახლისის გადადგომისა და წინამძღვრად მის მაგიერ გიორგის არჩევანის აღმნუსხველ ცნობაში ახლად დადგენილი მამასახლისისათვის ჩაბარებულ დაწესებულებათა შორის დასახელებულია: გიორგის „ სადოშიაროს ... მივათუალეთ პერპერაჲ: მ: (40)

ტრიაკეფალი: ჩ: (1000) და სხუანი შჳდას სამოცი“ და სხვაც კიდევაო (ათონ. აღაპ. გვ. 264, § 157). რაკი პერპერა და ტრიაკეფალი ფულის სახელებია, ცხადია, „**სადოშიარო**“ იმ დაწეს ებულების აღმნიშვნელი ტერმინი უნდა ყოფილიყო, რომელშია ც ფული ინახებო დახოლმე, ე.ი. ქართული საჭურჭლის, ან სალარ ოს შესატყვისობა უნდა ყოფილიყო. ეს სიტყვა არც ს. ორბელია ნს მოეპოვება თავის ლექსიკონში, არც დ. ჩუბინიშვილს. აგებულებით „სადოშიარო“, ცხადია უნდა თავსართ „სა“ და „დოშიარი“-საგან იყოს შემდგარი. დოშიარი უნდა ნაწარმოები იყოს ბერძნული δοχείον „დოხეონ“-ისა, ან როგორც ბიზანტიის ხანაში გამოითქმოდა „დოხიონ“-ისაგან, რომელიც Du Cange-ის განმარტებით ის საცავი, ან კიდობანი იყო, რომელშიაც მონასტერების ფულსა სდებდენ ხოლმე. ამ საცავის, ან კიდობნის გამგე მოლოზანს δοχειαρία „ დოხეაჲრია“, ან „ დოხიარია“ ეწოდებოდა. დჳ- კანჟის ცნობით ეს ტერმინი ნახმარია ალექსი კომნენი კეისრის თანამეცხედრის ირინეს მიერ დაარსებული დედათა მონასტრის წესდებაში, რომელშიც ა ღნიშნულია: მონასტერში ორ დოხიარიას ვაწესებთ, რომელთაგან ერთს ფულის შემოსავალ-გასვლის კიდობანი ჰქონდა მინდობილი, მეორეს კიდევ ტანთსაცმელიო (იხ. Du Cange glossarium mediae ei infimae Graecitatis). ზემომოყვანილი ქართული ცნობითგან ცხადი ხდება, რომ ასეთი დაწესებულება და თანამდებობა მამათა მონასტერშიაც ყოფილა. ამ შემოსავალ-გასავლის ზანდუკის ან საჭურჭლის გამგე იქ, რასაკვირველია, მონაზონი იქნებოდა, რომელსაც უნდა „ დოხიარიოს“-ი ჰრქმეოდა და სწორედ იქიდგან უნდა იყოს წარმომდგარი საჭურჭლის აღმნიშვნელი ათონური ქართული „სადოშიარო“, რომელიც „სადოხიარო“-ს საშუალო საუკუნეების დიალექტური გამოთქმის ანარეკლს წარმოადგენს, რათგან სწორედ ამ დროს χ „ხ“ ბერძნულადაც „შ“-დ გამოითქმოდა (იხ. ს. ყაუხჩიშვილის გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი II, ტფილისი. 1926 წ.). ამგვარად ათონურ ქართული სადოშიარო უდრის ნამდვილ ქართულ საჭურჭლეს და კორპორაციებს მართლაც თავიანთი საჭურჭლე ჰქონიათ.

როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა (აქვე II, 2, გვ 41) ძმობა ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდა: პირველს, მცირერიცხოვან ჯგუფს „თავადნი ძმანი“ შეადგენდენ, რომელნიც სავანის „ჴელისუფალნი“ და თანამდებობის მქონებელნი იყვნენ, მეორეს და უმრავლეს ჯგუფს ყველა დანარჩენი ძმები ეკუთვნოდენ. აღსანიშნავია, რომ მონასტრის პირადი შემადგენლობის ამ სავსებობას და გარემოს „**საშუალობა**“ ჰრქმევია, „**საშუალობა ძმათა კრებულისაჲ**“. მონასტრის წესდებაში ნათქვამია: „ყოველნივე დაბრკოლებისა მიზეზნი მოისპენ და უჩინო იქმნენ საშუალობისაგან ძმათა კრებულისა“-ო (ვაჰანის მონ. გამწ. 36)

§ 2. თანადგომისა და ერთნებაობის პრინციპი.

კორპორაცია თვითმმართველი ერთეული იყო. სამონასტრო ძმობა საქართველოში ნამდვილ კორპორაციულ დაწესებულებად და ორგანიზაციად მას შემდგომ იქცა, როდესაც იქ, მონასტრებში, წინანდელი მონარქიული წესწყობილების მაგიერ კრებულებითი, რესპუბლიკური მართვა-გამგეობის წესი დამყარდა, იმ დროთაგან მოყოლებილი, როცა მონასტრის მთელი საქმისა და ქონების ბატონ-პატრონად იქცა „ კრებული ყოველთა ძმათაჲ“, ყოველი სავსებაჲ ძმათაჲ “ ე. ი. მე- XI ს. მესამე ათეულითგან (იხ. აქვე II, 2 გვ. 80-90) და როცა თანამდებობის პირთა არჩევანის წესით დადგენა შემოიღეს. რაკი სამონასტრო წესწყობილებაზე უკე საკმაოდ გვქონდა საუბარი (იხ . აქვე II, 2 გვ. 33-62), ამიტომ აქ ამ წესწყობილების ძირითადი თვისების აღნიშვნის გარდა, აღარაფერია სათქმელი.

სამონასტრო ძმობის კორპორაციის უზენაეს ორგანოდ ძმათა „ყოველი, ანუ სრულიადი კრებული“ იყო, რომელშიაც ძმათა მთელი „სავსებობა“ იღებდა მონაწილეობას. ეს საზოგადო კრება თავისი ძმობისა და მონასტრის ყველა დაწესებულება - ქონებისა და საქმეების გასაძღოლად ”გამორჩევითა” და ”წილგდებით” ხელისუფლებას ირჩევდა ხოლმე, სავანის ყველა მნიშვნელოვან საკითხებს, განხილვის შემდგომ, სწყვეტდა, გადადგომილი მამასახლისისაგან მისის მოქმედების ანგარიშს ისმენდა და ქონებას იბარებდა, ხოლო ახლადარჩეულ მამასახლისს ხელისუფლების გადაცემასთან ერთად მონასტრის ავლადიდებას აბარებდა ხოლმე (იხ. აქვე გვ. 85-92).

სავანის ძმობის საზოგადო კრებაში ყველას, ხარისხისა და მდგომარეობისდა მიუხედავად, უფლება ჰქონდა მონაწილეობა მიეღო. იურიდიულად ისე იყო მიღებული, რომ ძმობის ამ საერთო კრების დადგენილება ”ერთითა განზრახვითა”, ”ერთნებობითა მიერ ძმათაჲსა და ”ერთითა სიტყვითა” უნდა ყოფილიყო გამოთქმული, ე.ი. ერთმხრივი დადგენილების წესი იყო დაკანონებული (აქვე გვ. 85-86). მაგრამ საფიქრებელია, რომ, როგორც ჩვეულებრივ იყო და არის ხოლმე ასეთ შემთხვევებში, ერთხმრივობა მხოლოდ იურიდიულ ფორმულას წარმოადგენდა და ნამდვილად ეს ერთნებაობა ფიქცია იქმნებოდა, რათგან, გადამწყვეტი მნიშვნელობა უმრავლესობას, ან ე.წ. უთავადესი, უფროსი ძმების ხმას ექმნებოდა.

რაკი ძმათა ერთსულობა, ერთ-განზრახვილობა და ერთნებაობა იურიდიულ ფორმულად უნდა იყოს ნაგულისხმევი, ცხადია, რომ ხელისუფალთა არჩევნების შესახებს დადგენილებებში და უფლებრივი თვისების მქონებელ საბუთებში ასეთი გამონათქვამების დაჟინებითა და ყოველთვის ხმარება იმგარემოების მომასწრავებელი უნდა იყოს, რომ ასეთი გამონათქვამები ამ არჩევნებისა, თუ საბუთების კანონიერად ცნობისათვის მაშინ სრულებით აუცილებელ უფლებრივ პირობად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული.

ხოლო რაკი მრავალწლოვანი დაწესებულების, ძმობისა, თუ სხვა ორგანიზაციისგან ყოველთვის და ყოველი საკითხის განხილვა-გადაწყვეტის დროს ერთზრახვობა ერხმივობა და ერთნებაობა, როგორც აღნიშნული გვქონდა, არ შეიძლება ცხოვრების უტყუარ სინამდვილედ იყოს მიჩნეული, ამიტომ თავისდა-თავად იბადება საკითხი იმ ძირითადი იურიდული დებულების შესახებ, რომელზედაც უნდა დამყარებული ყოფილიყო და რომლითაც უნდა წარმოშობილი იყოს კრებულის დადგენილებათა კანონიერებისათვის აუცილებლად მიჩნეული ერთზრახვისა და ერთნებაობის ფორმულა.

მონასტრების მონარქიული წესწყობილების ხანაში ამ დაწესებულებათა მთელი ხელისუფლება, ანუ როგრც მაშინ ამბობდენ ხოლმე „ყოველი ჴელმწიფებაჲ და უფლებაჲ“ მამასახლისს ეკუთვნოდა. ამ ერთი პირის ნებაზე იყო დამოკიდებული („ვითარცა ენებოს, ეგრეთ განაგოს“) ამ დაწესებულებიშ საქმეთა მართვა-გამგეობა და განსჯის უფლება, თვით ძირითადი კანონის, წესდების შეცვლაც-კი (იხ. აქვე II, 2 გვ. 81-84). ამ ხანაში, მაშასადამე, ხელმწიფება ერთი პირის ზრახვითა და ნებით გამოიხატებოდა.

რესპუბლიკური წესწყობილების შემოღებისთანავე, „ყოველი ჴელმწიფებაჲ“ უკვე კრებულის ხელში გადავიდა და ძმობას ეკუთვნოდა. ამ დროითგან მოყოლებული ყველა საქმეები „ბრძანებითა ყოველთა ძმათაჲთა“ განეგებოდა ხოლმე (იხ. აქვე გვ. 85-90). მაშასად

ამ ე, წინანდელი ერთი ზრახვისა, ერთი პირისა და ერთი ნების მაგიერ, ნამდვილად მრავალი პირის ზრახვა და ნება გაბატონდა, რომელიც, ცხადია, შეუძლებელია ყოველთვის ერთნაირი ყოფილიყო. ამისდა მიუხედავად რესპუბლიკური წესწყობილების დროსაც მაინც ერთსულობისა, ერთზრახვისა და ერთნებაობის პრინციპის დაკანონება ამტკიცებს, რომ მრავალწევროვანი კრებული უფლებრივად მაინც ერთი სულის, ერთი ზრახვისა და ერთი ნების მქონებელ ორგანიზაციად ყოფილა მიჩნეული.

რაკი ერთი სული, ერთი ზრახვა და ერთი ნება შესაძლებელია მხოლოდ ერთ სხეულსა და პირსა ჰქონდეს, ამიტომ, ცხადია, რომ ქართული საკორპორაციო წესწყობილებისა და სამართლის „ერთნებაობის“ პრინციპი და დებულება უნდა დამყარებული იყოს იმ ზოგად მოძღვრებაზე, რომლის მიხედვითაც ძმობა და კორპორაცია მრავალ-წევრიანობისდა მიუხედავად მაინც ერთ სხეულად და ერთეულად იყო მიჩნეული. ამ თეორიულ მოსაზრებას ვაჰანის მონასტრის წესდება ადასტურებს. იქ მართლაც ძმობა ერთ სხეულად ითვლებოდა და იწოდება კიდეც. კანონმდებელი ძმობას ერთ სხეულად სთვლიდა . მას სხვათა შორის ერთგან ნათქვამი აქვს: აკრძალულია ჭამა-სმის უპირატესობით „განწვალვისა და განხეთქილებისა შემოღებაჲ **ერთსა** მას შინა **გუამსა** ძმათასა“-ო (გვ. 33). გაუსწორებელ დამნაშავე წევრთა სავანითგან განდევნის აუცილებლობაც მას იმ მოსაზრებით აქვს დასაბუთებული. რომ მათი ძმობაში ყოფნით „არა ყოველისა **გუამსა** განეზაოს სიმპალვე “-ო (გვ. 37).

მაშასადამე ძმობა, სავანე, საკორპორაციო სამართლის მეგლთა შემდგენელთათვის „**ერთი გუამი**“, ერთი სხეული, ან პიროვნება (შეად. გამონათქვამს „პატივცემული გვამი“) ყოფილა. ამ გარემოების გამორკვევა - გათვალისწინების შემდგომ ქართული საკორპორაციო სამართლის ერთნებაობის პრინციპი სრულებით ადვილი გასაგებია: ერთ ნორმალურ სხეულს შეიძლება მართლაც მხოლოდ ერთი სული, ზრახვა და ნება ჰქონდეს. მასასადამე, აქ ჩვენ იმავე მოძღვრებასთან გვაქვს საქმე, რომელსაც სამართლის მეცნიერებაში იურიდიული პირის მოძღვრება ეწოდება.

ცნობილია , რომ გამოჩენილმა გერმანელმა მეცნიერმა პროფ. Otto von Gierke-თავის მშვენიერ გამოკვლევაში Da deutsche Genossenschaftsrecht დაამტკიცა, რომ დასავლეთ ევროპაში კანონისტებისა და მეტადრე პაპი ინოკენტის ნაყოფიერი შემოქმედებითი მუშაობის წყალობით მე- XI ს. მეორე ნახევრითგან წამოყენებულ იქნა დებულება ფიზიკურ პირთა გარდა აგრეთვე კრებულობითთა, იურიდიულ პირთა არსებობის შესახებ (“persona non vera, sed repraesentata”, “collegia realia et personalia”, - “universitas, sicut est capitulum, populous, gens et hujusmodi, nomina sunt juris et non personarum”, - “coliegium, aut universitas, etsi sit persona, non tamen vera, sed repraesentata”). მასვე გამორკვეული აქვს, რომ კანონისტთა ამ მოძღვრების თანახმად იურისდიული პირის თვისების მქონებელ ორგანიზაციებს შინაური ავტონომიის უფლება ჰქონდათ და არჩეული ორგანოები მოეპოვებოდათ. ხოლო, როგორც საკრებულო საქმეთა განგების, ისევე არჩევნების კანონიერებისათვის, სავალდებულოდ იყო მიჩნეული „ consensus communis“ ძმათა ან წევრთა საერთო თანხმობა, აზრი და ერთსულოვნება („non valent singulars consensus, licet unanimes sint“). საკრებულოს გადაწყვეტილებას კანონიერებისათვის მხოლოდ ერთსულოვან და ერთმხრივ დადგენილებას ჰქონდა მნიშვნელობა (იხ. პროფ. ოტტო ფონ გირკეს Das deutsche Gencssenschaftsrecht, Dritter Band. 1881 w., გვ. 248-351, მეტადრე 277-319)

უნებლიედ ყურადღებას იპყრობს ქართული სამართლისა და დასავლეთი ევროპის სამართლის კანონისტების მოძღვრებათა ეს გასაოცარი მსგავსება: იქაც და აქაც არჩევანის სისტემა და ავტონომიაა, იქაც და აქაც ერთსულოვანი, ერთმხრივი გადაწყვეტილების პრინციპია დაწესებული, დასასარულ, იქაც და აქაც ამ ცნებათა გამოსათქმელად ნახმარი ტერმინების, თითქმის იგივეობად ქცეული, მსგავსებაა: ქართულს „თასნადგომასა და ერთნებობას“, ერთს ზრახვასა და სიტყვას იქ უდრის consensus communis, ერთსულობას „unanimes“.

საჭვოა, რომ ესიურიდიული პრინციპებისა და ტერმინოლოგიის მსგავსება სრულებით შემთხვევითი მოვლენა იყოს, ამიტომ ან ეს მსგავსება ორსავე შემთხვევაში საერთო საფუძვლისა და წყაროსაგან, რომაული სამართლის მემკვიდრეობითგან, უნდა იყოს წარმომდგარი, ან კულტურული გავლენის შედეგთან უნდა გვქონდეს საქმე. დასავლეთი ევროპისა და საქართველოს კულტურული ურთიერთი გავლენის ერთი გზათა შესაყარი ამ ხანაში ათონის მთაზე იყო, სადაც ქართველთა დახმარებით, იოანე და ეფთჳმე მთაწმიდელების წახალისებითა და შველით ლათინური მონასტერიც-კი დაარსდა. მომავალი სამეცნიერო კვლევა-ძიების ამოცანაა ეს დიდმნიშვნელოვანი საკითხი სრული საფუძვლიანობით შეისწავლოს და გამოარკვიოს, თუ რომელი ამ ორ შესაძლებლობათაგანი უნდა ყოფილიყო ამ შემთხვევაში და რა ნიადაგზე და როგორ უნდა იყოს საქართველოში ერთნებაობის მოძღვრება აღმოცენებული?

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ თუ დასავლეთ ევროპაში კანონისტებუსგან წამოყენებული იურიდიული პიროვნების შესახები მოძღვრება და ერთსულოვანი გადაწყვეტილების პრინციპი საერო, საჯარო სამართლის ასპარეზზეც იქმნა გადანერგილი, თავის მხრით საქართველოში, მე-XII ს. დამლევს, როგორც დავრწმუნდით (იხ. აქვე II, 2, გვ. 176-185), თანადგომისა და ერთნებაობის პრინციპი სახელმწიფო სამართლის სფეროშიაც გაბატონდა. ამ გარემოებას იურიდიული თვალსაზრისით უაღრესი მნიშვნელობა აქვს და ფრიად საყურადღებოა ზოგადი თეორიის მხრივაც.

რაკი არჩევანის წესის შემოღების შემდგომ ძმობისა და სავანის ყველა მნიშვნელოვან საქმეებს ძმათა „ყოველი სავსებაჲ“ და ერთობილი კრებული, ანუ ძმობის საერთო კრება განაგებდა, მთელი უზენაესი ხელისუფლებაც მას ეკუთვნოდა, ამიტომ მონასტრის დამრღვევი ძმობის მოწინააღმდეგედ ითვლებოდა: ამის გამო ვინც-კი იყო „მშლელი განგებისა“ მონასტრისაჲ, ის მიჩნეული იყო, ვითარცა „მაშფოთებელი და წინააღმდგომი ძმათაჲ“ გ. მთაწმიდელი ც'აიე'სი და ეფთ'მსი 23)

§ 3. საკორპორაციო წესებისა და სამართლის საფუძვლისათვის.

რესპუბლიკური წესწყობილების შემდგომაც არჩეული მამასახლისისა და მის ქვეშეთ მოხელეთა განკარგულებათა ასრულება ყველასთვის, წლოვანობისა და მდგომარეობისდა მიუხედავად, სავალდებულო იყო.

საკორპორაციო ორგანიზაციების წევრთა მიზანს ან სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი და გონებივ-ხელოვნებითი დაწინაურება შეადგენდა (მაგ. მონასტრებში), ან მარტო ხლობა-ხელოსნობის სწავლება და ამ ცოდნის გავრცელებისათვის ხელისშეწყობა (მაგ. ამქრების). რამდენადაც ამ მიზნის მისაღწევად განსწავლა-გაწვრთნა და მოძღვარ-

მოწაფეობა იყო აუცილებელი, იმდენად მოძღვარ მოწაფეთა შორის დამოკიდებულის განსაზღვრა და მოწესრიგება იყო საჭირო.

დასასრულ, კრებულობითი ყოფა-ცხოვრებისა და თანამეხელობე წევრთა მყუდრო ურთიერთობის დამყარებისათვის წესიერების უზრუნველმყოფელ დებულებათა არსებობაც თავიდა-თავად იგულისხმება.

ზემოაღნიშნულის გამო ამ ორგანიზაციების ყოფა-ცხოვრება და წევრთა ურთიერთშორიი დამოკიდებულება მტკიცედ ჩამოყალიბებული წესებით ისე იყო მოგვარებული, რომ ამ ორგანიზაციათგან ყველაზე უფრო ძლიერად და ვიწროდ შემოზღუდულის, სამონასტრო ძმობას, წევრებს ზოგადად „მოწესეთა“ სახელიც კი შერჩათ.

საკორპორაციო დაწესებულებათა განგება და განწესებანი წერილობით იყო ხოლმე შედგენილი, მაგრამ შეიძლება დაუწერელადაც ყოფილიყო და რომელიმე სამაგალითოდ მიჩნეული წესების მიხედვით განეგოთ საქმეები. ამ დაწესებულებათა წესისა და განგების შედგენის დროს სხვათა გამოცდილებითაც და ადგილობრივითაც უსარგებლიათ. წესდებათა შედგენის დროს უცხოეთის ძეგლებიც-კი გამოუყენებიათ. მაგ. გრიგოლ ხანძთელისაგან კლარჯეთის მონასტრებისათვის შედგენილი განწესება გ. მერჩულის მოწმობით „ყოველთაგან წმიდათა ადგილთა წესდებებითგან „გამორჩევით შეკრებილი“ ყოფილა, თანაც მისი საკუთარი გამოცდილებით, „მეცნიერებით გაბრწყინვებული“ და „სიბრძნით განსაზღვრებული“ იყო (ც'ჲ გ'გლ ხნძ'თლჲ კ). მით უმეტეს მოსალოდნელია, რომ ორგანიზაციათა ერთი დარგის წარმომადგენლებს, მაგ., ხელოსან-ვაჭართა ამქრებს, თავიანთი ორგანიზაციების წესედების შედგენისა, მაგ. მონასტრების, წესებითაც ესარგებლათ. ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ სამონასტრო ძმობის ყოფა-ცხოვრების მომწესრიგები განწესების შესწავლა იმავე დროს სხვა ორგანიზაციების საკორპორაციო სამართლის ნაწილობრივ მაინც გათვალისწინების საშუალებას მოგვცემს.

რაკი ამ ორგანიზაციების მთელი მოღვაწეობა გარკვეულ წესებზე იყო დამოკიდებული, ამიტომ ყოველი მისი ახალი წევრი ვალდებული იყო მისი წესდება სცოდნოდა. ასე იყო მონასტრებშიაც-კი. ეს თვით წესდებაშიაც არის აღნიშნული: „უკეთუ ვინმე მონაზონი შემოვიდეს და ძმათა თანა დაეწესებოდეს, ესე ძეგლი სრულებით წარეკითხოდეს. უკეთუ ყოვლითურთ გულსავსე იქმნებოდეს და სიხარულით შეიწყნარებდეს წესთა ამათ თჳთცა დაეწესებოდეს ძმათა თანა, და უკეთუ აარა შეიწყნაროს, ლოცვაჲ აქუს და კურტხევაჲ“, გზა დაგვილოციაო (ვაჰანის მონ. განწ. 43).

ასეთი წესი, უეჭველია, იმიტომ ექმნებოდათ შემოღებული, რომ შემდეგში წესების უცოდნელობით თავის მართლების უფლება არავისა ჰქონოდა.

წესებისა და მცნებათა დაცვა ძმობის თვითოეული წევრის მოვალეობას შეადგენდა. გ. მთაწმინდელს აღნიშნული აქვს: იოანე მთაწმიდელი ქართველთა მონსატრის ძმობას აგონებდა, რომ თუ „მცნებათა ღმრთისათა დამარხუაჲ იღუაწოთ და წესისაებრ და კანონისა საღრთოჲსა იყოფებოდით“, სიკეთე არ მოგაკლდებათო (გ. მთაწმიდელი ც'ა ი'ესი და ეფთ'მსი 24).

ხოლო რაკი მაშინ ფიქრობდენ, რომ „თუინიერ მოძღრისა არა არს ცხორებაჲ სულისაჲ და წარმატებაჲ მონაზონებისაჲ“ (ც'ჲ გ'ი მთ'წმდლსჲ 293), ამიტომ სამონასტრო ცხოვრებასა და მოღვაწეობას საფუძვლად და დებული ჰქონდა „**წინამძღუართა უზაკველი მორჩილებაჲ**“ და ერთმანერთში „**განკუეთელი ერთობაჲ და მშვიდობაჲ**“. იოანე მთაწმიდელი თურმე მონასტრის ძმებს არწმუნებდა, რომ თუ თქვენ „წინამძღვართა მიმართ გაქუნდეს უზაკუელი მორჩილებაჲ და ურთიერთას მშჳდობაჲ და ერთობაჲ, ღმერთი თავის წყალობას არ მოგაკლებთო (გ. მთაწმიდელი ც'ა ი'ესი და

ეფთ'მსი 23). მისი სიტყვით, სწორედ ეს „უზაკუველი მორჩილებაჲ და განუკუეთელი ერთობაჲ და მშვიდობაჲ“ არის ღვთისათვის სათნო საქმე (იქვე 24).

„განკუეთილ ერთობას“ ძმობაში მიზნად, ერთმანერთობაში სათნო დამოკიდებულების დამყარების გარდა, მშვიდობიანობის უზრუნველყოფა ჰქონდა. ამიტომ იყო, რომ სამონასტრო წესებისა და განგების იდეალად დასახული იყო „**უშფოთველი ცხოვრებაჲ**“ ამ ქვეყნად და სავანეში (გ. მთაწმიდელი ც'ჲ ი'ესი და ეფთ'მსი გვ. 24).

იქ, სადაც წესი და განგებაა, ამ წესების ასრულების უზრუნველმყოფელ საშუალებაზე ფიქრი და მათი დარღვეულობისა დამნაშავეთათვის შესაფერისი მისაგებლის განსაზღვრა აუცილებელი იყო. ამ ორგანიზაციების შინაგანი ყოფა-ცხოვრება მათი წესდებების დაცვასა და თანამდებობის პირთა განკარგულებათა მორჩილებაზე იყო დამოკიდებული. ამიტომ არსებობდა „ წესიერება“ და „კანონი“, მაგრამ არსებობდა მაგრამ არსებობდა აგრეთვე მათი დარღვეულობის მოსაწესრიგებლად შექმნილი „ურჩებისა და უწესობის კანონი“-ც. ტიბიკონში მაგ. ნათქვამი იყო: ვადით გაშვებულს მისთვის მიცემულ დროზე „ მეტსა ნუ ჴამს დაყოვნებაჲ, რათა არა ურჩებისა და უწესოებისა კანონსა თანამდებ-ყოს თავი თჳსი “-ო (ვაჰანის მონ. განწ. 36).

საკორპორაციო, მეტადრე სამონასტრო წესდებათა, სამართალი თუმცა ზოგადი ხასიათის სისხლის სამართლის დანაშაულებებსაც ეხებოდა, მაგრამ სამართლის ამ დარგზე იქ ცოტაა ნათქვამი. სამაგიეროდ უფრო დაწვრილებით თ არის თანამდებობის პირთაგან ჩადენილი დანაშაულება ნი განხილული და ძმათაგან წესდებისა და კეთილ წესიერების დარღვეულობის შეცოდებანი. რაკი სამართლის ეს დარგი მაშინდელ სახელმწიფო და სისხლის სმართლის ძეგლებში სრულებით უყურადღებოდ იყო დატოვებული და ამის გამო არა ვიცით რა, თუ როგორი წესი იყო ამ სფეროში გაბატონებული, ამიტომ სამონასტრო კანონმდებლობის ამ ნაწილს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, რათგან იქ დაცული ცნობების მიხედვით სამართლის ისტორიის მკვლევარს საშუალება ეძლევა თანამდებობითისა და დისციპლინური დანაშაულებათათვის მიღებული ნორმები შეისწავლოს. ეს ადამიანს შეაძლებინებს დაახლოვებით მაინც წარმოიდგინოს, თუ რა უფლებრივ საფუძველზე და როგორ უნდა ყოფილიყო დამყარებული სამართლის ეს დარგი საერო ასპარეზზეც.

§ 4. თანამდებობის პირთა დანაშაულებანი.

იმ დანაშაულებათა შორის, რომელიც თანამდებობის პირებს შეიძლება დაჰბრალებოდათ წმინდა სარწმუნოებრივს, მწვალებლობას, გარდა, რომელიც საეკლესიო სამართლის სფეროს ეხება, იხსენიება:

1) **„ორგულობა“** და **„ ღალატი“.** ორგულობა შეიძლება ძმობის საზიანოდაც ყოფილიყო, მაგ. მამასახლისს, ან იკონომოსს **„ მონასტრის ორგულობა“** გამოსჩენოდა (შიომღ. უდაბნოს წინამძღვრის რიგი: შიომღ. ისტ. საბ. 20), მაგრამ შესაძლებელია ძმობის გარეშე და მათზე უფრო მაღლა მდგომ პირთა წინააღმდეგაც ყოფილიყო მიმართული, მაგ. თანამდებობის რომელსამე პირს დასტყობოდა **„ორგულობაჲ მონსატრისა პატრონთაჲ“.** ვაჰანის სავანის ტიბიკონში ნათქვამია: „ უკეთუ ორგულ

ობაჲ გამოაჩნდესვის მონასტრისა პატრონთაჲ“, მონასტრითგან სრულებით განდევნილ იქმნენო (გვ. 37).

ორგულობას გარდა შესაძლებელი ყოფილა ძმობის ხელისუფალთაგან „**მეფეთა ღალატი**“-ც (შიომღ. უდაბნოს წინამძღვრის რიგი: შიომღ. ისტ. საბ. 20).

ორივე დანაშაულებისათვის სასჯელად თანამდებობისგან გადაყენება და მონასტრითგან გაძევება იყო დაწესებული იმ სასაჯელის გარდა, რომელიც ასეთი ბოროტმოქმედებისათვის სისხლის სამართლის თანახმად ეკუთვნოდა.

2) „**შეძინებუსაჲ და მოხუეჭისაჲ** ბრალი“ სხვადასხვა „**გუარი**“ იყო. უმარტივეს მათგანს წარმოადგენდა „**ვაჭრობაჲ**“, „**მოფარდულობაჲ ღჳნისაჲ, გინა რაჲსაცა სხჳისაჲ**“ და „თავნობაჲ“, „**ვახშად და აღნადგინებად გაცემაჲ საჴმართა** მსოფლიოთა, გინა დაჭირვებულთა ზედა“ გამდიდრების მიზნით (ვაჰანის მონ. განწ 35), რაც არცა თუ ერისკაცთაგან ჯერ-არს ყოფად-ო მით უმეტეს ასეთი საქმე და დანაშაულება ძმათაგანს არ ეპატიბოდა.

ამაზე უფრო მძიმე შეცოდებად ითვლებოდა „**მოხვეჭაჲ მონასტრისა და ეკლესიისა ნაქონებაჲ**“ (ვაჰანის მონ. განწ. 37) ძმობის, სავანისა და საეკლესიო ქონების მითვისება. ასეთ დანაშაულებათა ჩამდენი თანამდებობის პირი, თუი ძმათაგანი დაწესებულებითაგან სამუდამო განდევნით ისჯებოდა (იქვე)

3) „**გარდარეული ვერცხლის-მოყუარებაჲ**“ და „**აღებაჲ ქრთამისაჲ**“ შესაძლებელი ბოროტმოქმედება ყოფილა სავანეებში. ქრთამად ითვლებოდა ყოველგვარი „**სასყიდელი**“, რომელიც-კი თანამდებობის პირის მიერ „ვისგან“-მე, „აიღებოდის“ ისეთი მოვალეობის ასასრულებლად, რომლისთვისაც წესიერად ასრულების დროს არავითარი სასყიდელი არ უნდა ყოფილიყო გამოღებული. „**აღებაჲ ქრთამისაჲ**“ შეიძლებოდა თურმე მომხდარიყო „**ფარულად, გინა ცხადად**“. ქრთამის აღება მონასტრებშიაც-კი უკადრიათ თვით მაღალი თანამდებობის პირებსაც-კი „გარდარეულებითა ვერცხლის-მოყვარეობისაჲთა“ (ვაჰანის მონ.გაწ.).

დამახასიათებელია, რომ დაწესებულების მოხელე ძმებს ქრთამი უღიათ „მემჯრეთაგან“-აც და თვით „მწირთაგან“-აც და თვით მწირითაგანაც, ისეთი მოვალეობის ასრულებისთვისაც-კი, როგორიც „**ძმად დაწესება**“ (იქვე 38), ანუ, ძმობაში ახალი წევრის მიღება იყო.

რასაკვირველია, ჩვეულებრივ მექრთამეობაზე უფრო მძიმე დანაშაულებად ითვლებოდა „**ქრთამისა აღებითა გარდაქცევაჲ ჭეშმარიტებისაჲ**“ (იქვე 37).

მექრთამეობისათვის სასჯელად სამსახურითგან გადაყენება ყოფილა დაწესებული. ვაჰანის მონასტრის წესდებაში ნათქვამია: „უკეთუ იკადროს მოძღვარმან, ანუ იკონომოლსმან გინა დეკანოზმან... აღებად ქრთამისა რაჲსამე ფარულად, გინა ცხადად და ემხილოს“ ეს გარემოება, „დაკლებულ იქმნეს თჳსისა პატივისაგან“ -ო (გვ. 38). ხოლო ჭეშმარიტების გარდაქცევის მიზნით ქრთამის აღებისთვის სასჯელად დაწესებულებითგან სრულიადი გაძევება იყო დაწესებული (იქვე 37).

4) საკორპორაციო სამართალში დანაშაულად თანამდებობის პირთა „**უდებება**“ და „**უგულებელმყოფელობა**“-ც ითვლებოდა. უდებება მოხელისაგან თავის მოველეობისადმი დაუდევრად და უგულოდ მოპყრობას წარმოადგენდა. უდებება შეიძლება სხვადასხვა თვისებისა ყოფილიყო. შესაძებელია ზოგიერთმა მოხელეებმა „უდებებად მისცენთ ავი თჳსი“: თავიანთ მოვალეობას სვინდისიერად არ ასრულებდენ, „უგულებელს ჰყოფდნენ საქმესა მონასტრისასა“, უმიზეზოდ ან და „გარეშე საჭიროისა მიზეზისა“ და „ზედაჲსზედა“ მათდამი რწმუნებულ დაწესებულებას „დაკლდებოდენ“, ჩაბარებულ საქმეს „უდებ-ჰყოფდენ“ და ამ თავიანთ საქციელს რაიმე ანგარებით და

მოსაზრებით-კი არ სჩადიოდენ, არამედ მხოლოდ „მოსმურობათა მიდევნებულნი“ (ვაჰანის მონ. განწ. 38) ყოფილიყვნენ და ქეიფის ტრფიალებით მოსვლოდეთ.

უდებებისათვის სასჯელად ან თანამდებობისგან ჩამომცრობა, გადაყენება იყო დაწესებული (იქვე 38).

5) დასასრულ, თანამდებობის პირთ დანაშაულებად ჩაეთვლბოდათ ხოლმე, თუ ისინი უწესოებას, კანონის, ან დებულებათა დარღვეულობას, ანდა რაიმე გარდამავლობით მოქმედებას ჰხედავდენ და დამნაშავეებს მაინც არავითარ წინააღმდეგობას არ უწევდენ და არც სჯიდენ: მაგ. მამასახლისი, ან დეკანოზი „ჰხედვიდენ... უწესოდ-მავალთა და შეურაცხის-მყოფელთა განწესებათასა და არცა სწურთიდენ, არცა მხილებდენ“ დამნაშავეებს (ვაჰანის მონ. განწ. 37).

მოხელეთა ასეთი საქციელი შეიძლება სხვადასხვა მიზეზით ყოფილიყო წარმოშობილი: მაგ. ან სხვის მორიდებით, მოკრძალებით და საამებლად, „თნებისა თჳს ვიეთთამე და შეპოვებისა რაჲსამე“ კაცობრივისა” - ან ნათესაობის გამო, მიზეზითა თჳსებისაჲთა”, -ან და გადაჭარბებული მეგობრული გრძნობით, ”ვნებულისა მეგობრისა ძალით”(იქვე).

რას უწოდებენ მაშინ თანამდებობის პირთა ასეთ დანაულებას, ძეგლებითგან არა ჩანს. აქ, რასაკვირველია, უკვე უდებებით და უგელველ-მყოფლობა არ იყო, არამედ თანამედროვე სამართლის-მეცნიერება ასეთ საქციელს მიმშვებლობადა სთვლის. მაშინაც ეს მიმშვებლობა დანაშაულებად ითვლებოდა და ამისთვის განსაკუთრებული სასჯელიც არსებობდა. ვაჰამის მონასტრის განწესებაში ნათქვამია: თუ მონასტრის მოძღვარმა, ან დეკანოზმა პირმოთნეობითა, თუ მიკერძოებით წესიერებისა და კანონის დამრღვევნი არ დასაჯეს,- „ჰხედვიდენ რაჲ უწესოდ-მავალთა და შეურაცხის-მყოფელთა.. განწესებათასა“ და მათ „არა სწურთიდენ, არცა ხილებდენ-ო“, თჳთ იგინი დაკლებულ იქმნენ პატივისაგან „თჳსისა და ერთად მორჩილთა განად იქმენინ” ო (ვაჰანის მონ. განწ. 377), ე.ი, თანამდებობისაგან გადაყენებულ იქმენ და უბრალო მორჩილად გახადონო.

§ 5. ძმათაგან ჩადენილი სისხლის სამართლის თვისების დანაშაულებანი.

იმ დანაშაულებათა გარდა, რომელნიც თანამდებობის პირთა დანაშაულებათა აღმნუსხველ წინა §-ში იყო მოხსენებული და რომელთაგან ორგულობა, ღალატი, უკანონო შეძინებისა და მოხვეჭის ბრალი ზოგჯერ შესაძლებელია არა-თანამდებობის პირს, ძმათაგანსაც ჩაედინა, აქ უნდა საგანგებოდ მწირთა შორის გავრცელებლ დანაშაულებებს შევეხოთ.

1. ასეთ დანაშაულებათა შორის პირველად უნდა **„უწესო გულისწყრომაჲ“** და **„შფოთი“** იქმნეს დასახელებული, რათგან, როგორც ეტყობა, უფრო ხშირად სწორედ ეს თავშეუკავებლობისა და აულაგმელი ვნებათა ღელვისაგან წარმოშობილი დანაშაულება ყოფილა ძმობის წევრთა შორის გავრცელებული. იმისდა მიუხედავად, რომ ეფთჳმე მთაწმიდელს წესად ჰქონდა, რომ „მას თანა ჴმა-მაღლობაჲ და უწესოჲ გულისწყრომაჲ არა იყო“ (გ. მთაწმიდელი ც’ჲ ი’ესი დაე’ფთმსი 38) და სხვებსაც ხასიათის სრული სიმშვიდის დაცვასდა სთხოდა, ძმობის მყუდროება მაინც არაერთხელ დარღვეულა.

სავანის წევრთა უწესო გულისწყრომა სხვადასხვანაირად გამოიხატებოდა ხოლმე, ისე რომ ხან მარტო **„გინება“** ისმოდა, ხან **„შეურაცხყოფა“**-ც დაერთვოდა ხოლმე, ხან

შეიძლება **„მიმთხუევა“**-ც და **„ლალვა“** -ც მოჰყოლოდა, ან უფრო ძლიერადაც გამოხატულიყო და **„ფიცხელი შფოთი“,** ან **„წუერთა გლეჯაჲ“** და ზოგჯერ **„ამბოხება“**-ც კი ატეხილიყო. ვაჰანის მონასტრის წესდებაში მაგ. ნათქვამია:

„ რომელმანცა ძმათაგანმან ი კ ა დ რ ო ს გ ი ნ ე ბ ა დ , ანუ შ ე უ რ ა ც ხ ყ ო ფ ა დ რაოდენ-უმცირესთაგანისა ვისმე ძმათგანისა და ლ ა ლ ვ ა დ და ა მ ბ ო ხ ე ბ ა დ, ეგე-ვითარი იგი მყის მოისპენ და განიდევნენ მონასტრით “- განაო (ვაჰანიის მონ. განწ. 35). ხოლო გ. მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი ს სიტყვით ათონის ქართველთა მონასტერში ეფთჳმე მთაწმიდელის დროს, „ უკეთუ რაჲმე მოჴდის.. ერთმანეთსა მიმართ ფ ი ც ხ ე ლ ი შ ფ ო თ ი, გ ი ნ ა წ უ ე რ თ ა გ ლ ე ჯ ა ჲ, გინა მ ი მ თ ხ უ ვ ა ჲ “ (ც’ ჲ ი’ესი და ეფთმსი 38), ამისთვის მკაცრი სასჯელი არსებობდა.

ვისაც სხვის გინების ბრალი ედო, „**მაგინებელი“** იყო (ვაჰანის მონ.განწ. 36). ხოლო შფოთის ამტეხს **„მეშფოთე“** ეწოდებოდა (იქვე 35 და 36) **„მიმთხუევა**“ გარტყმასა და ცემას ჰნიშნავდა. ტიმოთე მოციქულის II, 2_{24} - ის მიხედვით ქართული „ლალვა“ სწორედ ბერძნულს და სომხურს უდრის.

უწესო გულისწყრომისა და შფოთისათვის, ფიზიკური სასჯელივე ყოფილა მისაგებელად დაწესებული იმ მოსაზრებით, ალბათ, რომ თვით დანაშაულებაც მოწინააღმდეგის, ან ურთიერთის ფიზიკურ შეურაცხყოფას წარმოადგენდა. ეს ფიზიკური სასჯელი **„ ღუედითა მიმთხუევა“** -ს ან „ ცემა“-ს წარმოადგენდა. ასეთი თასმით ცემა დანმაშაულების სიმძიმისდა მიხედვით სამ ხარისხად ყოფილა დაწესებული და სუბუქი შფოთისათვის 30-ჯერ დარტყმა მიესჯებოდა ხოლმე დამნაშავეს,ამაზე უფრო ძლიერისთვის 40 და დიდი შფოთისათვის 60 ყოფილა დანიშნული (გ. მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი ც’ ჲ ი’ესი და ეფ’თმსი 38-49).

2. **„ცილისწამებაჲ“** და **„შურ-მტრობითი შესმენაჲ“** სამონასტრო წესდებით სავანეში არავითარი **„სიტყუაჲ დამპალი“** და **„უქმსიტყუაობაჲ“** არ უნდა ყოფილიყო (ვაჰანის მონ. განწ. 40). მით უმეტეს შეუწყნარებელ საქციელად ითვლებოდა ყოველგვარი სიცრუე, რომელიც სხვას ჩრდილს აყენებდა, თუ სახელს უტეხავდა, ან ბრალსა სდებდა. ამიტომ მძიმე დანაშაულებად იყო მიჩნეული მონასტერში („ უფროჲს ყოველსა ესე უძნნ“) ყოველგვარი „ ტყუვილით, გინა ე კ ლ ე ს ი ი ს ა თ ჳ ს, გ ი ნ ა ძ მ ი ს ა ვ ი ს თ ჳ ს მ ე ს ი ტ ყ უ ა ჲ “ ნათქვამი, ან მოხსენებული. ეფთჳმე მთაწმიდელი ამას სასტიკად ებრძოდა და დამნაშავეს სჯიდა, თუნდაც ტყუილი განზრახ მოგონილი-კი არ ყოფილიყო, არამედ შეუმოწმებელი ცნობის გადმოცემის წყალობით ყოფილიყო წარმომდგარი. მას თურმე ყველასათვის „ მტკიცედ დაემოწმა, რათა უ კ უ ე თ უ ზ ე დ ა - მ ი წ ე ვ ნ ი თ ა რ ა ი ც ო დ ი ა ნ, ყ ო ვ ლ ა დ ვ ე ა რ ა ი კ ა დ რ ო ნ მ ო ო ჴ ს ე ნ ე ბ ა დ “.

ვაჰანის მონასტრის წესდებაშიც აღნიშნულია, რომ სავანეებში ცრუ „ შ ე ს მ ე ნ ა ნ ი“ და „ ც ი ლ ი ს წ ა მ ე ბ ა“ -ც სცოდნიათ, რომ „ შ უ რ –მ ტ ე რ ო ბ ა თ ა ძ ლ ი თ “, მტრული გრძნობისა და შურის გამო მოწინააღმდეგისა, ან მეტოქის დასამხობად „მ რ ა ვ ა ლ გ ზ ი ს ა ღ ი ჭ უ რ ვ ი ა ნ... ც ი ლ ი ს წ ა მ ე ბ ა დ ც ა “ (გვ.38). ცრუ ცილისწამება და შესმენა იმდენად ხშირი ყოფილა, რომ კანონმდებელს საჭიროდ მიაჩნდა მოსამართლე გაეფრთხილებინა: „გამოძიებითა მრავლითა განიხილვოდენ ესევითარნი შესმენანი, ვინაჲთგან მრავალგზის აბორგებულნი ვინმე აღიჭურვიან...შურ–მტერობათა ძლით ცილის წამებადცა “–ო (იქვე 38).

ცილის წამება და ცრუ შესმენა იმდენად მძიმე დანაშაულებად იყო მიჩნეული,რომ ათონის ქართველთა მონასტრის წესდებით ცილის მწამებელსა და ცრუ დამასმენელს სავანითგან გაძევებით სჯიდენ (ც’ ჲ ი ეს’ი და ეფთ’მსი 42). ხოლო ვაჰანის მონასტრის წესდებაში უფრო ულმობელი სასჯელია დაწესებული და იქ კატეგორიულად არის ნაბრძანები:

„უკეთუ ცილი დაეწამოს ვისმე ,რომლისა გამოჩინებაჲ ვეღარ შეუძლოს, ც ი ლ ი ს მ წ ა მ ე ბ ე ლ ი ი გ ი ფ რ ი ა დ ი თ ა შ ე უ რ ა ც ხ ე ბ ი თ ა გ ა ნ ქ ი ქ ე ბ უ ლ ი გ ან ი დ ე ვ ნ ო ს მონასტრის და ნ ა ქ ო ნ ე ბ ი მ ა თ ი ძ მ ა თ ა გ ა ნ ი ყ ო ნ–ო (გვ.38), ე.ი. დამნაშავის განწბილებისა და მთელი ქონების ჩამორთმევის შემდეგ სავანითგან გაძევება იყო დაწესებული .

§ 6. ძმათაგან წესდების დარღვევის დანაშაულებანი.

საკორპორაციო დაწესებულებებში ნორმალური და მყუდრო მუშაობა მხოლოდ თანამდებობის პირთა და მოძღვართა განკარგულებებისა და ხელმძღვანელობის მორჩილებაზე იყო დამოკიდებული, ვინც ამ განკარგულებას არ ასრულებდა და ხელმძღვანელობას არ მისდევდა, ის „ურჩად“ ითვლებოდა .

1. **„ბრალი ურჩებისაჲ“** უფროსისა და ხელისუფლის განკარგულების ხელქვეშეთისაგან აუსრულებლობას წარმოადგენდა. დებულება ბრძანებდა „ უ ჴ მ ს ყ ო ვ ლ თ ა ვ ე ძ მ ა თ ა მ ო რ ჩ ი ლ ე ბ ა ჲ მ წ ყ ე მ ს ი ს ა და მ ა მ ი ს ა მათისა ს უ ლ ი ე რ ი ს ა ჲ კეთილითა ს ჯ ნ ი დ ი ს ი თ ა და შ ი შ ი თ ა ღ ‘ თ ი ს ა ჲ თ ა ყ ო ვ ე ლ ს ა ვ ე ს ა მ ს ა ხ უ რ ს ა მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა ს ა , რომელსაცა უ ბ რ ძ ა ნ ე ბ დ ე ს “– ო (ვაჰანის.მონ.გან. გვ.38).

ამგვარადვე, როდესაც მოწაფეს „მოძღურისა თჳსისა–გან მოესმოდა **უცილობელი ბრძანებაჲ“** (ც’ჲ გ’ გლ ხნძ’თლსჲ მა , § ლზ), იგი ვალდებული იყო სიტყვის შეუბრუნებლივ, „თ ჯ ნ ი ე რ ნ ე ბ ი ს ა თ ჯ ს ი ს ა “ დაჰმორჩილებოდა და აესრულებინა (იქვე გვ. მა § ლ ‘ ზ და გვ.მვ)

ასეთი მორჩილება **„უდრტჳნველად“** უნდა აესრულებინათ და **„უდრტჳნველად მორჩილნი“** უნდა ყოფილიყვნენ „ წ ა მ ი ს ყ ო ფ ი ს ა მ წ ყ ე მ ს ი ს ა“ (ვაჰანის მონ გან. გვ 32).

მორჩილებისა და „სიმდაბლის“ , ანუ თავმდაბლობის კანონი იმდენად მკაცრი იყო, რომ იდეალური წარმოდგენით მისი დარღვევა ისეთ შემთხვევებშიაც არ შეიძლებოდა , თუნდაც მოძღვრის უცილობელი ბრძანება სრულებით უსაფუძვლო ყოფილიყო. ამ მხვრივ გ. მ ე რ ჩ უ ლ ს გრ. ხანძთელის მოღვაწეობითგან ერთი მეტად დამახასიათებელი ამბავი აქვს მოთხრობილი. ერთხელ ეპიფანე, ხანძთის მამასახლისი , გრიგოლ არქიმანდრიტის განკარგულების თანახმად თურმე „შეიმოსა ჟამის წირვად “ და „წინააღსამაღლებელსა დაიწყო თქუმად“ . ამ დროს სრულებით მოულოდნელად თურმე საკურხეველში ავიდა და „კ უ ე რ თ ხ ე თ ი თ ა ს ც ა თ ა ვ ს ა“ ეპიფანეს და თანაც „ჰრქუა“ «დადუმენ» ისიც „შეუშფოთებლად “ გაჩუმებულა. ამის შემდგომ გრიგოლმა ეპიფანეს „ უ ბ რ ძ ა ნ ა ს ა დ ი ა კ ო ნ ე დ წ ა რ ს ვ ლ ა ჲ და გ ა ნ ძ ა რ ც უ ა ჲ “. მას ეს ბრძანებაც უსიტყვოდ აუსრულებია. მაგრამ ცოტა ხნის მერმე გრიგოლმა „კუალად უბრძანა შემოსაჲ და ჟამისწირვაჲ“ . გაკვირვებულ დამსწრე ერს გრიგოლ ხანძთელმა წირვის შემდგომ თურმე აუხსნა, რომ ეპიფანეს „არარაჲ ბრალი უქმნიეს “ და მაშასადამე ეს შეურაცხყოფა უდანაშაულსთვის მიეყენებია.

მთელ ამ უხეშ საქციელსა და ადამიანური თავმოყვარეობის შელახვას კლარჯეთის მონასტრების არქიმანდრიტის აზრით თურმე მიზნად ჰქონია ერთის მხვრივ გამოერკვია, არის თუ არა ეპიფანე „გამძლე ამპარტავნებისად სენთა“, აქვს თუ არა ის სრული და უდრტვინველი თავმდაბლობა და მორჩილება, რომელიც მოწაფეს მოძღვრისადმი უნდა გამოეჩინა . მეორე მხრივ , მონასტრის დანარჩენი ძმობისათვის უნდა ეჩვენებინა ,რომ ორგვარი თავდაბლობა არსებობს: ერთი დანაშეულებათაგან დაჩაგრული ბრალიანი ადამიანის თავდაბლობა არის, „არს ს ი მ დ ა ბ ლ ე ჲ და მ დ ა

ბ ლ ე ბ უ ლ ი ს ა ჲ ც ა ბ რ ა ლ თ ა გ ა ნ “ , მეორე კიდევ უდანაშაულო ადამიანის „ს რ უ ლ ი ს ა ღ რ მ თ ო ჲ ს ი მ დ ა ბ ლ ე ჲ “- ა . გრიგორ ხანძთელს გაკვირვებული ძმობისათვის განუცხადებია: ესეჲ თქვენისა ხილვისათჳს ვყავ, რამეთუ სთქუათ ძმათა თქვენთა სრული საღრმთო სიმდაბლეჲ“- ს მაგალითიო (ც ჲ გგ ლ ხნძთ ლსჲ გვ. ნბ - ნბ), თქვენთვის სრული თავმდაბლობის მაგალითის საჩვენებლად ჩავიდინეო.

მორჩილების ასეთი სიმკაცრით დამყარებას იმიტომ ცდილობდენ, რომ ურჩობა ადამიანის მეშფოთე და მრუდე ბუნების, ამასთანავე ქედმაღლობისა და კადნიერი მედიდურობის გამომჟღავნებელად მიაჩნდათ. ხოლო საკორპორაციო წესწყობილების კანონმდებელთა აზრით, „არა რაჲ აღძრავს და აღაშფოთებს მყუდროებასა ერთსულთა ძმათასა, ვითარ მეშფოთე კაცი და ღულარჭნილი“, მრუდე ადამიანი, რათგან „ერთიცა მათგანი კმა არს სრულისა და ერმრავლისა ქალაქისა აღძრად და აღშფოთებად“-ო (ვაჰანის მონ. განწ. 35)

ურჩების გამოჩენას ეწოდებოდა **„შთავრდომაჲ ბრალსა ურჩებისასა“** (ვაჰანის მონ. განწ. 38). ურჩება შეიძლება შემთხვევითიც ყოფილიყო და უფრო ავი თვისებისაც, „გარდარეულებითა სილაღისაჲთა“,ან „ცუდად მზუაობრობისა ვნებითა“ წარმოშობილი ყოფილიყო (იქვე).

2. **„უკითხავად და გამოუთხოვლად წარსვლაჲ“** სავანითაგან არსად არავის და არავითარ შემთხვევაში არ შეეძლო. მისი პირდაპირი და წესდებით დაკისრებული მოვალეობის გარეშე, ყოველივე არაჩვეულებრივი საქმისათვის წინასწარ სათანადო ხელისუფლის თანხმობა, ნებართვა იყო საჭირო. თანხმობას მაშინ **„ნებადართულობა“** ეწოდებოდა (ისტ ნი და აზ მნი * 651, გვ 436) თუ ვისმეს მოულოდნელად რაიმე საქმე გამოუჩნდებოდა, რომლის მოსაგვარებლად, თუ გასაკეთებლად სავანის გარეთ წასვლა აუცილებელი იყო , მაშინ უეჭველად შესაფერისი წესით ნებართვის **„გამოთხოვა“** იყო საჭირო. ნებართვის გამომთხოველს დასტურის მიღების იმედი მხოლოდ იმ შემთვევაში შეიძლებოდა ჰქონოდა თუ **„საჭიროჲ საქმე“,** ან **აუცილებელი**, „**თანაწარუვალი საქმე**“ აიძულებდა სავანის გარეთ წასვლას. ნებადაურთველად თვით მონასტრის, ან რომელიმე დაწესებულების სამსახურის გულისათვისაც კი არ შეიძლებოდა და წესდებაში ნათქვამი იყო: „არავის ძმათაგანსა ხელეწიფებოდესცა უკითხავად და გამოუთხოვლად მოძღურისა (ე.ი. წინამძღვრისა) წარსულაჲ სადაცა გარეგან მონასტრისა, არცა თავისა საქმისა და საურავისათჳს რაზომცა დაეჭიროს , არცა რეცა მონასტრისა , არცა თუ ...სამსახურისა ძლით, არამედ , თანა წარუვალი თუ საჭიროჲ საქმე დაემართოს ვისმე ძმათაგანსა, წარვიდეს და აუწყოს მოძღუარსა და გამოეთხოვოს და ლოცვაიჲ და კურთხევაჲ მისი მიიღოს“ - ო (ვაჰანის.მონ. განწ. 36).

3. **„დაყოვნებაჲ“** : სავანის წინამძღვარი დაწესებულებითგან წ ა ს ვ ლ ი ს ნ ე ბ ა რ თ ვ ა ს ყ ო ვ ე ლ თ ვ ი ს ვ ა დ ი თ ა ძ ლ ე ვ დ ა ხ ო ლ მ ე და ნებართვის გამომთხოველი ვალდებული იყო მხოლოდ ამ ხნის განმავლობაში დარჩენილიყო სავანის კედლებს გარეშე, „რაოდენსაცა დღეს უბრძანოს მოძღვარმან“. ის ვალდებული იყო უეჭველად ვადაზე დაბრუნებულიყო. დროზე გამოუცხადებლობას **„დაყოვნებაჲ“** ეწოდებოდა.

აღსანიშნავია, რომ წესები მეტად მკაცრი იყო და დებულება ბრძანებდა: ნებართვის მიმღებს, „რაოდენსაცა დღეს უბრძანოს მოძღუარმან, მეტსა ნუ უჴმს დაყოვნებაჲ“. მცირედი დაყოვნებაც კი უკვე დანაშაულად ითვლებოდა, რათგან „ მ ც ი რ ე ი გ ი ა რ ა მ ც ი რ ე ა რ ს“ -ო იმიტომ, რომ ნათქვამია „მცირედ მცირედ შეჰყვაო“ და ამნაირად მცირედისგან დიდი წარმოსდგება ხოლმე. თუ მცირედი დაყოვნება დანაშაულებად იყო მიჩნეულილ, გასაკვირველი არაფერია, თუ ერთი ღამით დაგვიანებისთვის ძმათაგანი წესდებით უნდა სავანითგან განდევნილი ყოფილიყო. დებულებას ასეთი პირი **„თავხედი“** ჰგონია და ამგვარ დაყოვნების შესახებ ბრძანებდა: „უკეთუ ვინ ... ღ ა მ ე ც ა ე რ თ ი გ ა მ ო უ თ ხ ო ვ ლ ა დ დ ა ყ ო ს გ ა რ ე შ ე მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა, განიჯადენ მონასტრით, ვითარცა თავჴედი და შეურაცხისმყოფელი თჳისისა ცხოვრებისა“-ო (ვაჰანის.მონ. განწ. 36).

4. **„უწესოებაჲ“**. საკორპორაციო დაწესებულების მშვიდობიანი და ნაყოფიერი მუშაობა მხოლოდ მაშინ იყო შესაძლებელი, თუ რომ მისი ყოველი წევრი არსებულ დებულებებს პირნათლად ასრულებდა, წევრთა შორის კარგი დამოკიდებულება იყო და თვით დაწესებულებაშიც მყუდრო ცხოვრება სუფევდა, ერთი სიტყვით, სადაც წესიერება სასტიკად იყო დაცული.

ასეთი პირობა ნაყოფიერი მოღვაწეობისთვის მეტადრე ისეთ საკორპორაციო დაწესებულებისთვის იყო აუცილებელი, როგორიც მაშინ თავიანთი მრავალრიცხოვანი ძმობით მონასტრები იყვნენ. ამიტომ იყო, რომ სამონასტრო წესწყობილება სავანეში და ძმობაში წესიერების დაცვას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა. მონასტრის პირადი შემადგენლობისა და მის უფლება მოვალეობაზე საუბრის დროს აღნიშნული გვქონდა, რომ სავანეში ყველანი ვალდებული იყვნენ ეკლესიაშიც, სატრაპეზოშიცა და სამუშაოზედ ერთსა და იმავე დროს გამოცხადებულიყვნენ, იქ სრული სიწყნარე დაეცვათ და საერთოდ მონასტერში წესიერება არავითარ შემთხვევაში არაფრით არ დაერღვიათ, უდროვო საუბარი იქმნებოდა თუ უწესო გულისწყრომა, ან ხმამაღლობა და ჩხუბი, ანდა წრეგადასული , უზრდელი მხიარულება, მით უმეტეს სიმღერა, ყოველივე ასეთი საქციელი უწესოება იყო.

თავისდა - თავად ცხადია, რომ **„ღვინითა განბრძნობილი“** ურგებ ადამიანად ითვლებოდა , ხოლო **„მომთრვალე “** და **„მოსმურობა“** დანაშაულად იყო მიჩნეული. მაგრამ უფრო მძიმე დანაშაულებად რასაკვირველია , **„ხდილობითი მოსმურობაჲ“** ითვლებოდა (ვაჰანის.მონ.გაწ. 40).

სავანეში წესიერების მეთვალყურეობისათვის განსაკუთრებული მოხელეები იყვნენ, რომელთაგან დამხედვართა უფლება - მოვალეობის შესახებ თავის ადგილას უკვე ყველაფერი იყო ნათქვამი (იხ .აქვე II, 2, გვ. 45 – 51).

როგორც ურჩობისათვის „ურჩების კანონი“, ანუ განსაკუთრებული სასჯელი იყო დაწესებული, ისევე უწესოებისთვისაც „უწესოებისა კანონი“ არსებობდა. (ვაჰანის მონ.განწ.36).

დამხედვართ მაგ. დავალებული ჰქონდათ გამოუცხადებელ ძმათა, **„შინა დაშთომილთა“** მოყვანა და დასჯა (გ.მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ც ჲ ი ე დ ე ფთსი 36 და 37): „ უ კ ე თ უ ვ ი ნ მ ე ა რ ა მ ო ვ ი დ ი ს დ ა წ ე ს ე ბ უ ლ თ ა ზ ე დ ა...გ ა ნ კ ა ნ ო ნ ი ს ა ჯ ე რ ო ვ ა ნ ა დ „-ო(იქვე 36).

ამგვარადვე ამავე მოხელეებს წესად ჰქონდა დადებული, რომ თუ „ვინმე იხილო, გინა უ ბ ნ ო ბ ა დ გინა ს ი ც ი ლ ა დ გინა ლ ა ღ ო ბ ა დ ტ რ ა პ ე ზ ს ა ზ ე დ ა, შეუთვალე, ვითა „მ ა გ ა ს ნ უ ღ ა რ ა ო დ ე ს ი ქ მ, თ უ ა რ ა მამასა (ე.ი წინამძღვარს) გაუწესებია, რომელ გ ა რ ე გ ა გ ი ყ ვ ა ნ ო „ თუ ასეთი პირველი გაფთხილების შემდგომ ის თავისას მაინც არ დაიშლიდა და „ვინმე იპოვის, გინა მტერისაგან, გინა სასუმილისგან“ გაკადნიერებული „ და კუალად-ცა იწყის უბნობად, გინა განცხრომად“, მაშინ ასეთი ბერი მეტრაპეზეს დაუყოვნებლივ უნდა სატრაპეზოთგან გარეთ გაეყვანა: „ გ ა რ ე გ ა ი ყ ვ ა ნ ი ს ეგევითარი იგი“ - ო. ეფთჳმე მთაწმიდელს თურმე ყველანი გაუფრთხილებია: კარგად იცოდეთ, „დამიმცნია მეტრაპეზისადა, რომელ არავინ აღგიდგეს წინა გარეგანყვანებისთჳს“ - ო. გ მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს სიტყვით, „არცა ვინ იკადრებდა წინააღმდეგობასა“ -ო (ც ა ი ესი და ეფ თმსი 41).მაგრამ ეს უკანასკნელი ცნობა სწორე არ არის: წინააღმდეგობის გამწევნი მაინც ყოფილან.

5. **„წინააღდგომაჲ“** თანამდებობის პირის კანონიერი განკარგულების დაუმორჩილებლობასთან ერთად მისი მოვალეობის ასრულებისთვის ხელის შეშლასა და შეფერხებას წარმოადგენდა, მაგ. დაწესებულებაში ხმაურობისთვის, თუ ამის ჩამდენი გაფრთხილებისდა მიუხედავად თავისას არ დაიშლიდა, სასჯელად **„გარეგანყვანებაჲ“** იყო დაწესებული. ეფთჳმე მთაწმინდელს მეტრაპეზისათვის

ნათქვამი ჰქონდა, რომ მას ნაბრძანები აქვს ყველასთვის, „ რომელ არავინ აღგიდგის წინა გარეგანყვანებისთჳს“ - ო (ცდიესი და ეფთმსი 41). ვინც ამას იზამდა მძიმე დამნაშავედ ითვლებოდა.

წინააღმდეგობის გაწევისთვის სასტიკი და სწრაფი და სასჯელიც იცოდნენ. გ. მთაწმინელის სიტყვით მაგ., თუ სერობის შემდგომ ძმები, ან სენაკებში, ან მონასტერში სასაუბროდ შეიყრებოდენ, სამონასტრო წესის თანახმად დამხედვართ დავალებული ჰქონდათ, რომ მოსაუბრენი თავ- თავიანთ სენაკებში გაესტუმრებინათ. ხოლო „ უკეთუ კულა წინაადგომადიკადრის“, დამხედვართ ეს გარემოება უნდა მამასახლისისთვის მოეხსენებინათ და მათ სასჯელს ის „ უბრძანის და ფიცხლადგანკანონის“-ო (ცდიე და ფთმსი 38).

§ 7. საკორპორაციო სასამართლოს ორგანიზაცია და სასჯელთა სისტემა.

რაკი კორპორაციები ვიწროდ შეზღუდულ ერთეულებს წარმოადგენდნენ, ზოგიერთ მათგანში (როგორც მაგ. მონასტრებში) წევრთა მჭიდრო ყოველდღიური ურთიერთობითა და ცხოვრების კრებულობითი სისტემით, ამიტომ მათმა ამ თვისებამ და თავისებურობამ საკორპორაციო სამართლის ორგანიზაციასა და სასჯელთა სისტემაზე გავლენა მოახდინა და თავისებური ელფერი მისცა. კრებულობითმა ცხოვრებამ და მიზნებისა და ხელობის იგივეობამ საკორპორაციო სამართალს უმთავრესად დისციპლინური სამართლის თვისება მიანიჭა და მის სასჯელთა სისტემასაც ვიწროდ შემოფარგლული ასპარეზი დაუტოვა.

უპირველესად აღსანიშნავია, რომ ორგანიზაციის უფროსი, მამასახლისი და მისი თანაშემწე, იკონომოსი, იმავე დროს მის მოსამართლეებად აც იყვნენ. ამის წყალობით აქ მართვა გამგეობა და მართმსაჯულება შეერთებული იყო. იმისდა მიუხედავად, რომ საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში მართვა-გამგეობა მართმსაჯულებისგან განცალკავებული იყო, გარკვეული ხანითგან მაინც, საკორპორაციო წესწყობილებამ ამ ორი ფუნქციის გაერთიანებულობა მაინც ბოლომდე შეინარჩუნა.

ეფთჳმე მთაწმინდელი თურმე დამნაშავე ბერებს ეუბნებოდა: „ვინაჲთგან ეგრე მოჴდა, რომელ ღმერთმან მე დამადგინა თქუენდა მსაჯულადა განმგებელად“, ამიტომ არ შემიძლიან „უწურთელად მიგიშუნე „- ო (გ. მთაწმინდელი ცდიესი და ეფთ მსი 38)

სუბუქი თვისების უწესობის დანაშაულებათა ასპარეზის ფარგლებში განსჯისა და დასჯის უფლება დამხედვართაც ჰქონდათ მინიჭებული.

საკორპორაციო წესდებათა სათანადო ადგილების დაუცველობის გამო გამოურკვეველი რჩება, თუ ვინ და როგორ არჩევდნენ ხოლმე საქმეს, როდესაც დამნაშავედ თვით მამასახლისი აღმოჩნდებოდა.

ძმობის წევრთა საერთო მიზნებისა და ხელობის გამო, აგრეთვე კრებულობითი ყოფა - ცხოვრებისა და წესწყობილების წყალობით, საკორპორაციო სამართლის მიზანს უპირველესად დამნაშავე წევრის გამოსწორება შეადგენდა, სანამ შეცოდებულის გამოსწორების იმედი და შესაძლებლობა იყო. როდესაც ასეთი იმედი ქრებოდა, ანუ კვე აღარ არსებობდა, საკორპორაციო მართლმსაჯულების საზრუნავს გაუსწორებელი წევრის ძმობის საშუალობით განმოშორება შეადგენდა, რათგან ასეთი წევრის ორგანიზაციაში დატოვებამ მისი მავნე გავლენის შესაძლებობის გამო, სახიფათოდ იყო მიჩნეული.

ამიტომაც არის, რომ გრიგორ ხანძთელის შესახებ გ. მ ე რ ჩ უ ლ ს ნათქვამი აქვს, რომ ვითარცა კლარჯეთის უდაბნოთა არქიმანდრიტი, ის „ გამგებელ იყო... კლარჯეთს ყველა უდაბნოთა და „ სარწმუნოთა მონაზონთა კეთილად იღუწოდა, ხოლო ბ რ ა ლ ე უ ლ თ ა ს ი ნ ა ნ უ ლ ა დ მ ო ა ქ ც ე ვ დ ა და უ რ ჩ თ ა სიმართლისთა ს რ უ ლ ი ა დ გ ა ნ ას ხ მ ი დ ა „ - ო (ც ჲ გ გლ ხნძ თლსჲ გვ. ჲე)

ამგვარად საკორპორაციო მართლმსაჯულების მიზანს **„ბრალეულთა სინანულად მოქცევაჲ“,** ხოლო **„ურჩთა სრულიად განსხმაჲ“** შეადგენდა. მაგრამ როგორც აღნიშნული გვქონდა , ყოველი ურჩის მაშინვე განდევნა – კი არ უყო წესად მიღებული, არამედ მხოლოდ გაუსწორებელი პიროვნების, ჰავჩვეული და დანაშაულებისადმი წარმდებობის მქონებელი იდევნებოდა ხოლმე დაწესებულებითგან. საკორპორაციო მართლმსაჯულების უმთავრეს და უპირველეს წადილს ბრალეულის „ კ უ რ ნ ე ბ ა“ და „ გ ა ნ კ უ რ ნ ე ბ ა“ წარმოადგენდა.

„კურნებაჲ და **„კურნების მითუალვაჲ“** (ვაჰანის მონ. განწ. 37) დ ა მ ნ ა შ ა ვ ი ს გ ა მ ა ს წ ო რ ე ბ ე ლ დ ა ს ჯ ა ს ჰ ნ ი შ ნ ა ვ დ ა. ამ უკანასკნელი ცნების გამოსახატავად **„ განკურნება“**-ც იხმარებოდა (იქვე): ურჩნი და თავჴედნი ძლიერი მხილების შემდგომ, რომელნიც კურნებასა მითუალვიდნენ“, ისინი მიიღოს წინამძღვარმაო. დასჯილნი „ ა ნ უ გ ა ნ ი კ უ რ ნ ე ნ , ინებონ თუ, და უკეთუ არა, -განივადნენ“ მონასტრითგანაო (ვაჰანის მონ. განწ. 37).

კურნების გარდა გ ა მ ა ს წ ო რ ე ბ ე ლ დ ა ს ჯ ა ს **„წურთვა“**-ც ე წ ო დ ე ბ ო დ ა. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს განმარტებით, არს რა კაცი კაცსა ტკბილითა სიტყუითა ასწავლიდეს კეთილსა“, ხოლო „უკეთუ სიტკბოთ არა შეისმინა, ტუქსვითაც ჰჴამს“-ო. ამავე ავტორის ცნობით „პირუტყუთ უმწყსთაცა მ ო წ უ რ თ ა დ ითქმის, რომელ კაცთა ნებისად მოსწურთონ“-ო (ლექსიკ.) „მცნება“ სიტყვის განმარტებისას მასვე ნათქვამი აქვს: „ წურთა არს რა ზ ე დ ი ზ ე დ მ ო ძ ღ უ რ ი დ ე ს, რ ა თ ა ა რ ა ბ ო რ ო ტ ი ქ მ ნ ა ს და კ ე თ ი ლ ს ა ზ ე დ ა დ ა ე მ ტ კ ი ც ო ს და გ ა ნ უ მ ა რ თ ო ს დ ა კ ლ ე ბ უ ლ ი რ ა ჲ მ ე“-ო (იქვე). ამგვარად „წურთვა“ პირუტყვთა და ადამიანის განსწავლას, გაწვრთნას ჰნიშნავდა.

მაგრამ ძ ვ ე ლ ა დ, მ ა გ. X –XII სს-ში „წ უ რ თ ვ ა“ მ ა რ ტ ო „ტ კ ბ ი ლ ი თ ა ს ი ტ ყ ვ ი თ ა“ გ ა ნ ს წ ა ვ ლ ა ს ა რ ჰ ნ ი შ ნ ა ვ დ ა, როგორც ს ა ბ ა ს ა აქვს ნათქვამი, ა რ ა მ ე დ ყ ო ვ ე ლ გ ვ ა რ ი საშუალებით: ეს ტერმინი მაშინ თ ვ ი თ ს ა ს ტ ი კ ს, ც ე მ ი თ დ ა ს ჯ ა ს ა ც კ ი ჰ ნ ი შ ნ ა ვ დ ა. ეფთჳმე მთაწმინდელი დამნაშავეებს თურმე ეუბნებოდა ხოლმე: რაკი თქვენ გამგედ და მსაჯულად ვარ დადგენილი, ამიტომ უფლება არა მაქვს დანაშაულებისთვის არ დაგსაჯოთ: „ უ წ უ რ თ ე ლ ა დ მიგიშუნე“ -ო (ც ჲ იე სი და ეფ თმსი 38).

გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს სიტყვით, თუ დიდი შფოთი იყო ხოლმე, ეფთჳმე „ დ ი დ ა დ წ უ ა რ თ ნ ი ს“ დამნაშავენი, თუ პატარა -მცირედ: სათანადო ადგილს წაიყვანდნენ და : უ ბ რ ძ ა ნ ი ს გ ა რ თ ხ მ ა ჲ“ და ისიც დაწვებოდა და სასჯელად მას ჩოჯასა ზედა მი ა მ თ ხ ჯ ა ნ ღ უ ე დ ი თ ა“ -ო (ც ჲ იე სი და ეფთ მსი 39). მაშასადამე წუართნა შესაძლებელია თასმით ცემის აღმნიშვნელიც კი ყოფილიყო.

ვაჰანის მონასტრის წესდებაც დამნაშავეთა დასჯას „ წ უ რ თ ვ ა“ -ს უწოდებს: თუ სავანის ხელისუფალნი დამნაშავეებს „ ა რ ა ს წ უ რ თ ი დ ე ნ, არცა ამხილებდენ“, თითონაც დაისაჯნენო (გვ.37).

დამაშავეთა კ უ რ ნ ე ბ ა- წ უ რ თ ი ს ა და დ ა ს ა ს ჯ ე ლ ა დ ს ა კ ო რ პ ო რ ა ც ი ო მ ა რ თ ლ მ ს ა ჯ უ ლ ე ბ ა ს ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ს ა შ უ ა ლ ე ბ ე ბ ი გ ა ა ჩ ნ დ ა უმცირესისა და უსუბუქესითგან მოყოლებული უდიდესამდე. ს ა ს ჯ ე ლ ი ს ს ა შ უ ა ლ ე ბ ა თ ა ს ხ ვ ა ო ბ ა ც და შ ე დ ა რ ე ბ ი თ ი ს ი მ ძ ი მ ე ც დ ა ნ ა შ ა უ ლ ე ბ ი ს და დ ა მ ნ ა შ ა ვ ი ს თ ვ ი ს ე ბ ა ზ ე ი ყ ო დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი.

1.უმსუბუქეს დანაშაულებას წესიერების მარტივი დარღვევა წარმოადგენდა წესიერების დარღვევის დროს, თუ ეს პირველი და თანაც სუბუქი შემთხვევა იყო, წესიერების მეთვალყურე მოხელეებს დამნაშავე ჯერ უნდა გაეფრთხილებინათ და ეთქვათ, რომ მეორეჯერ ასე არ მოქცეულიყო, რათგან ასეთი საქციელისთვის სასჯელი იყო დაწესებული. ასეთ გაფთხილებას მაშინ **„შეთუ**ლა“ ჰქმევია. ს. ორბელიანს „ შეთვლა“ ასე აქვს განმარტებული: „შეთვლა - სხვის პირით ათქმიოს“. ე. ი. ათქმეინოსო (ლექსიკ.) და ეხლაც ამ სიტყვას ამ მნიშვნელობით ვხმარობთ ხოლმე და გვესმის, როგორც სხვის პირით გადასაცემი და დანაბარები. მაგრამ გ. მთაწმინდელისაგან დავალებული და ნაბრძანები ჰქონდა: თუ შეამჩნიო, რომ სატრაპეზოში ჭამის დროს ვინმე იცინის, ან ესაუბრება ვისმე, ან ლაღობს, ასეთ ძმათაგანს : შეუთვალე, ვითა «მაგას ნუ ღარა იქმ, თუ არა მამასა (ე.ი. მამასახლისს) გაუწესებია, რომელ გარე გაგიყვანო»-ო (ცდიესი და ეფთმსი 41).რაკი სატრაპეზოში წესიერების დაცვის მეთვალყურეობა წესდებით მეტრაპეზეს ჰქონდა დავალებული, ცხადია „შეთვლა“ აქ სხვის პირით სათქმელის გადაცემის აღმნიშვნელი არ შეიძლება იყოს: მეტრაპეზე ზემომოყვანილ სიტყვებს თითონ ეუბნებოდა ხოლმე დამნაშავეს. ამასთანავე თვით სათქმელი წინადადების მთელი შინაარსიც თავისდა -თავად ცხად- ჰყოფს, რომ აქ გ. მთაწმინდელს სწორედ გაფრთხილებაზე აქვს საუბარი.

მაგრამ „შეთულა“ მაშინ რომ მართლაც გაფრთხილებას ჰნიშნავდა, ამავე ავტორის შემდეგი, უკვე უეჭველი ცნობაც ცხად-ჰყოფს. მისი სიტყვით ეფთჳმე მთაწმინდელს უწესოთა გარეთ გაყვანის შესახებ ყველა ძმები წინდაწინვე გაუფრთხილებია: „ შეუთუ ალა მამასა ეკლესიასა შინა ძმათადა, ვითა «დამიმცნია მეტრაპეზისადა, რომელ არავინ აღგიდგეს წინა გარეგანყვანებისათჳს»-ო (იქვე 41).რაკი ემთჳმე მთაწმინდელს ძმებთან ეკლესიაში თითონ ულაპარაკნია, ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში, „შეთულაჲ“ არას გზით არ შეიძლება სხვისი პირით თქმის აღმნიშნელი იყოს, არამედ გაფრთხილებას ჰნიშნავს.

„შეთულა“-ს გარდა გაფრთხილების მნიშვნელობით, ვგონებ **„წინაგანკრძალება“**-ც უნდა ყოფილიყო ტერმინად მიღებული (ცამფსა და ვთსი * 551. გვ. 318).

2. **„მხილებაჲ“** შენიშვნისადა საყვედურის თქმას ჰნიშნავდა. ს. ორბელიანის განმარტებითაც „ მხილება“ არს შენაცოდარისა პირს თქმა, რათა არღარა ქმნას“-ო(ლექსიკ.იხ. „მცნება“).

მაგრამ „მხილება“-ს სხვა მნიშვნელობაც ჰქოდა. მხილება სახელდობრ, დანაშაულების პირში გამომჟღავნებას, დამტკიცებასაც ნიშნავდა. ვაჰანის მონასტრის განწესებაში მაგ. ნათქვამია: „რომელსაცა ძმათაგანსა ემხილოს ღჳნის მოფარდულობა, გინა მევახშეობა, მყის განიდევნოს მონასტრით“-განო (გვ.35). ამიტომ ამ ტერმინის მნიშვნელობის სისწორით გასაგებად ტექსტის დაკვირვებაა საჭირო.

„მხილება“ შეიძლება მარტივი და სუბუქიც ყოფილიყო და სასტიკი, მკაცრიც, რომელსაც მაშინ **„ფიცხელი მხილება“** ან **„ძლიერი მხილება“** ეწოდებოდა. დამხედვარნი, ოდეს იხილიან ვინმე ჭაბუკთა ძმათაგანნი, გინა ერთმანერთისა უბნობად, ანუ სიცილად, ანუ ჴელისმიყოფად, ფიცხლად ამხილიან“-ო. პირველად , მეორედ -კი ასეთივე საქციელლისთვის მძიმედ სჯიდნენო (გ. მთაწმინდელი. ცდიე და ეფთმსი 38).ვაჰანის მონასტრის წესდებაშიაც ნათქვამია: წინამძღვარი „ურჩთა და თავჴედთა ძლიერად ამხილებდეს“-ო (გვ.37).

3. **„გარე-განყვანებაჲ“** პირველიუშედეგო შენიშვნის შემდგომ იყო ერთგვარ სასჯელად მიღებული იმ შემთხვევაში, როდესაც დანაშაულება წესირების დარღვეულობას წარმოადგენდა და დამნაშავე თავისი ქცევით მყუდროებასა და ზრდილობას არღვევდა. თუ უწესობის ჩამდენ დამნაშავეს

გაფრთხილება „შეთულაჲ“ გონს ვერ მოიყვანდა და ის წინანდებურად თავისას არ დაიშლიდა, მაგ. სატრაპეზოში ლაპარაკსა, სიცილსა, ან ლაღობას განაგრძობდა, მაშინ მეტრაპეზე „გარე გაიყვანის ეგე ვითარი იგი, ვიდრემდის სახჱ განიგის“-ო (ცჲიესი და ეფთ მსი 41). უკანასკნელი განმამარტებელი სიტყვებითგან ცხადი ხდება, რომ „გარეგანყვანება“ დროებითი სამუალება და სასჯელი იყო: თვით ურჩობისა და კადნიერი ქცევისათვის -კი ასეთ თავხედს განსაკუთრებული , შესაფერისი სასჯელი მოელოდა.

4. „დაყენებაჲ ტრაპეზსა შესვლიგან“ და „უსაჭმლობა“, „ასი მუჯლის მოდრეკაჲ“, 100 მუხლმოყრა. ასეთი სასჯელი დაწესებული ყოფილა „შინა-დაშდომილთა“ დადაწესებულ თა ზედა“ არ მოსულთათვის და გარეთგასულთ მეორეგზისი დაყოვნებისათვის. იმგავრადვე, როგორც მოძღვრი სადმი ურჩებისათვის თუ რომ ეს საქციელი დამნაშავეს „გარდარეულებით სილაღისაჲთა“ ანდა „ცუდად მზუაობრობისა

ვნებითა“ ნაკარნახევი იყო. ეფთჳმე მთაწმინდელს მაგ. ათონის ქართველთა მონასტრში შინა-დაშთომილთა და დაწესებულ დროს დაუსწრებლობისათვის დაკანონებული ჰქონია, რომ „უკეთუ მოადრეკიის აკურთევლისა წინა. უკეთუ კულაბერნიდა უძლურნი იყვნიან, უღჳინობაჲ და უსაჭმლბაჲ განუწესის მას დღესა“-ო (ცჲიესი და ეფთ მსი 36).

ამნაირადვე ვინც წირვითგან გარეთ გასული უკან დროზე და სასწრაფოდ- კი არ დაბრუნდებოდა, არამედ „დაეყოვნის დიდად და გაფრთხილებისდა მიუხედავად ისევე ჩაიდენდა, „კულა ქმნის, სატრაპეზოსა არა შეუშვას ჴმელისა პურისა ჭამა განუწესის მას დღესა, ანუ ასი მუჯლი მოადრეკინის“-ო (იქვე 36-37).

ვაჰანის მონასტრის წესდებაშიაც ნათქვამია, რომ თუ „ვინ გარდარეულებითა სილაღისაითა ურჩ ექმნებოდეს მოძღურისა ბრძანებასა შეპყრობილი ცუდად მზუაბრობისა ვნებითა, დაეყენოს ტრაპეზსა შესვლისგან“ და სარგოცა დაეკავოსო (გვ. 38-39).

ამ ცნობებითგან ჩანს რომ „დაყენებაჲ ტრაპეზსა შესვლისაგან„ ანუ „უსაჭმლობაჲ“ მართლაც სრული უჭმელობით დასჯა არ ყოფილა, არამედ მარტო **„ჴმელისა პურისა ჭამაი“ იყო** ისევე, როგორც **„უღჳნობაჲ“** დასჯილს წყლით უნდა აენაზღაურებინა.

აღსანიშნავია, რომ ასეთი სასჯელი მარტო მოხუცებულთა და სნეულთათვის ყოფილა განკუთვნილი, ჭაბუკებს-კი ამის მაგიერ სასჯელად 100 მუხლის მოყრა ენიშნებოდათ. სასჯელთა ასეთი წლოვანებისდა გვარად განსხვავება იმით იყო გამოწვეული , რომ მომხუცებულისა და სნეულისათვის 100 მუხლის მოყრა მეტად მძიმეა და, თუ გული დასუსტებული ჰქონდა, სიცოცხლისთვის სახიფათო სასჯელი იყო,-მათთვის უჭმელობაც სასჯელად საკმარისად ყოფილა მიჩნეული. სამაგიეროდ ჭაბუკს უჭმელობის ატანა უფრო ადვილად შეეძლო, ვიდრე 100-ჯერ მუხლმოყრა. საგულისხმოა, რომ 100 მუხლის მოყრა 1 დღის უსაჭმელობის და უღვინობის თანასწორ სასჯელად ჩაუთვლიათ.

„დაჭირვაჲ საწესოჲსაჲ“ მხოლოდ ერთგან, ვაჰანის მონასტრის წესდებაში, გვხდება იქ, სადაც კადნიერი ურჩობის ჩამდენი ძმის სასჯელია განსაზღვრული. ტრაპეზს შესვლის აკრძალვის გარდა ნათქვამია: „დაეჭიროს საწესოჲცა მისი“-ო (გვ. 39), ე.ი. „საწესოჲ“, რომელიც მას ჩვულებრივ ეძლეოდა, ვითარცა მოწესეს უნდა დაეკავებინათ და აღარ მიეცათ მისთვის. ცნობის მეტისმეტი სიმოკლის გამო ძნელი გამოსარკვევია, ეს წინადადება მარტო ტრაპეზს შესვლის

აკრძალის განმარტებას წარმოადგენს და ამ შემთხვევაში კვება იგულისხმებოდა მხოლოდ, თუ დამნაშავის მთელი სარგოს დაჭერა იგულისხმებოდა?

„ღუედითა მიმთხვევაჲ“, როგორც ეტყობა , უ მ თ ა ვ რ ე ს ა დ „ მ ე შ ფ ო თ ე თ ა „ დ ა ს ა ს ჯ ე ლ ა დ გ ა ნ კ უ თ ვ ნ ი ლ ი მ ი ს ა გ ე ბ ე ლ ი ყ ო ფ ი ლ ა. იმისდა მიხედვით, თუ რანაირი „ ი ყ ვ ი ს შ ფ ო თ ი ი გ ი, უკეთუ დიდი იყვის, დიდად წუართნის და უკეთუ, მცირე - მცირედ“-ო და დამნაშავეს წინამძღვარი წაიყვანდა და უბრძანდებდა, რომ დასასჯელად გართხმულიყო და აასრულებდა თუ არა ბრძანებას „ჩ ო ჴ ა ს ა ზ ე დ ა მ ი ა მ თ ხ ვ ი ა ნ ღ ვ ე დ ი თ ა“-ო.

„ღ უ ე დ ი თ ა მ ი მ თ ხ უ ე ვ ა ჲ“, ანუ თასმით ცემა ე რ თ ი უ მ ძ ი მ ე ს ი ს ა ს ჯ ე ლ თ ა გ ა ნ ი ყ ო ფ ი ლ ა მ ო ნ ა ს ტ ე რ შ ი, რათგან ასეთი სასჯელის შემდგომ, „შემდგომად ცემისა“ „ ც ე მ უ ლ თ თ ა“-გ ა ნ, „რ ო მ ე ლ მ ა ნ მ ე ო რ ი მ ს გ ე ფ ს ი (ე.ი. 2 შვიდეული, 14 დღე) დ ა ყ ვ ი ს ქ უ ე მ წ ო ლ ა რ ე მ ა ნ და რ ო მ ე ლ მ ა ნ მ ე ს ა მ ი“-ო (ც ჲ ი ესი და ეფ თმსი 39).

„ღუედითა მიმთხუევის“ სასჯელის სამი ხარისხი ყოფილა: „მიამთხჳან რომესამე ლ (30) და რომელსამე მ (40) და რომელსამე ს ა მ ო ც ი“-ო (გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ც ჲ ი ესი და ეფ თმსი 39). აღსანიშნავია, რომ მესამე ხარისხი პირველი ხარისხის გაორკეცებულ სასჯელს წარმოადგენდა, მეორე ხარისხი კი პირველს ½ -ით სჭარბობდა.

7. **„დაკლებაჲ პატივისაგან თჳისისაჲ“** (ვაჰანის მონ.განწ.37 და 38) და **„შეცვლაიჲ პატივისაგან თჳსისაიჲ“** (იქვე 38) თანამდებობისგან ჩამომცრობასა და გადაყენებას ჰნიშნავდა. თავისდა-თავად ცხადია, რომ ასეთი სასჯელები თანამდებობის პირისათვის უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი და თავიანთი მოვალეობისადმი უდებებით და უგულებელყოფით მოპყრობისთვის მიესჯებოდათ ხოლმე.

სიტყვა სიტყვითი მნიშვნელობის მიხედვით ეს ორი ტერმინი სხვადასხვა ცნების გამომახატველი უნდა ყოფილიყო, სახელდობრ: „დ ა კ ლ ე ბ ა ჲ პ ა ტ ი ვ ი ს ა გ ა ნ თ ჳ ს ი ს ა ჲ“ თანამდებობიდან ჩამომცრობის აღმნიშვნელი ყოფილიყო, ხოლო „შ ე ც ვ ლ ა ჲ პ ა ტ ი ვ ი ს ა გ ა ნ თ ჳ ს ი ს ა ჲ“ თანამდებობისგან გადაყენების აღმიშვნელი ყოფილიყო. მაგრამ ვაჰანის მონასტრის წესდების ტექსტით ეს არ მტკიცდება: უკანსაკნელი ცნობა მოსმუროზის მიმდევარ თანამდებობის პირთა უდებების სასჯელად არის აღნიშნული, პირველი-კი თანამდებობის პირთაგან ძმად გაწესებისათვის ფარულად, თუ ცხადად ქრთამის აღებისათვის განკუთვნილ სასჯელს წარმოადგენს (იქვე). დაუჯერებელია, რომ თანამდებობის პირის მექრთამეობა უფრო მსუბუქ დანაშაულებად ყოფილიყო მიჩნეული და უფრო სუბუქად დაესაჯათ, ვიდრე უდებება.

ამიტომ, ცხადია რომ ორივე ტერმინი მაშინ თანამდებობისაგან გადაყენების აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო.

8. **„ფიცხელი განკანონება“** და **„მძიმე განკანონება“** ძეგლებში ხშირად გვხვდება და სიტყვა სიტყვით ზოგადი ცნების, მკაცრი, მძიმე სასჯელის აღმნიშვნელია. კონკრეტულად სხვადასხვა შემთხვევაში ამიტომ შესაძლებელია სხვადასხვა სასჯელი ყოფილიყო ნაგულისხმევი. გ მთაწმინდელის სიტყვით, სენაკებში, ან მონასტრის სხვა ადგილას საუბრისთვის შეკრებილ ბერებს დამხედვარნი თავ-თავიანთ სენაკებში გაისტუმრებდნენ და „თჳსთა კელინთა წარგზავნიან“. თუ ამ განკარგულების „წი ნ ა ა ღ დ გ ო მ ა ჲ“ ვინმე „ ი კ ა დ რ ი ს“, მათ დამხედვარი მამასახლისის განკარგულებით „ფიცხლად გ ა ნ კ ა ნ ო ნ ნ ი ს“- ო. ამავე ავტორის ცნობით, თუ უდროო საუბრისა, სიცილისა, ან ხელისა შეხებისათვის დამხედვარნი პირველად მხოლოდ „ფიცხელად ამხილიან“, ასეთივე მეორეჯერ ჩადენილი საქმისათვის დამხედვარი „მ ძ ი მ ე დ გ ა ნ კ ა ნ ო ნ ნ ი ს“-ო (ც ჲ იე სი და ეფ თმსი 38).

რას წარმოადგენდა ფიცხელი და მძიმე განკანონება ჯერ დანამდვილებით თქმა, ცნობების უქონლობის გამო, შეუძლებელია. მხოლოდ გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს ერთი ცნობითგან ირკვევა, რომ „ მ ძ ი მ ე დ გ ა ნ კ ა ნ ო ნ ე ბ ა“, ზოგჯერ მაინც, მონასტრით, გ ა ნ ძ

ევებას ჰგულისხმობდა. მას აღნიშნული აქვს, რომ ეფთჳმე მთაწმინდელს ტყუილი ამბის მიმტანი და ტყუილი ძალიან სძულდა: „უფროჲს ყოვლისა ესე უძნნ“, თუ რომ „ვიეთთამე ტყუვილით, გინა ეკლესიისათჳს, გინა ძმისა ვისთჳსმე სიტყუაჲ რაჲმე უთხრიან“. ამიტომ თუ ვინმე „რაჲე მოაჴსენიან, მ ძ ი მ ე დ გ ა ნ კ ა ნ ო ნ ნ ი ს, - და მ ი ს მ ი ზ ე ზ ი ს ა თ ჳ ს მ რ ა ვ ა ლ ნ ი ძ მ ა ნ ი მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა გ ა ნ გ ა ა ს ხ ნ ა“-ო (ც ჲ ი ესი და ე ფთმსი 42).

9. **„შეურაცხებით განქიქებაიჲ“** და **„ნაქონების განყოფაჲ“** მხოლოდ ერთხელ და ჯერ-ჯეროზით მარტო ერთ ძეგლში, სახელდობრ, ვაჰანის მონასტრის წესდებაში იხსენიება. „შ ე უ რ ა ც ხ ე ბ ი თ გ ა ნ ქ ი ქ ე ბ ა“ შეურაცხმყოფელ შერცხვენას, გაწბილებას ჰნიშნავდა, „ნაქონების განყოფაჲ“ კიდევ ქონების ჩამორთმევას ჰგულისხმობდა. ასეთი სასჯელი მხოლოდ განზრახი ცილისწამებისთვის და ცრუ დასმენისთვის ყოფილა დანიშნული და დამნაშავის გაძევებას წინ უსწრებდა.

სამართალი, მტრობით ცილის წამებას, რასაკვირველია, უფრო მძიმე და ამასთანავე სამარცხვინო დანაშაულობად თვლიდა. ამიტომაც ვაჰანის მონასტრის განწესებაში განსაზღვრული იყო: „უ კ ე თ უ ც ი ლ ი დ ა ე წ ა მ ო ს ვისმე, რ ო მ ლ ი ს ა გ ა მ ო ? ნ ე ბ ა ჲ ვ ე რ ღ ა რ ა შ ე უ ძ ლ ო ს, ც ი ლ ი ს მ წ ა მ ე ბ ე ლ ი ი ი გ ი ფ რ ი ა დ ი თ ა შ ე უ რ ა ც ხ ე ბ ი თ ა გ ა ნ ქ ი ქ ე ბ უ ლ ი გ ა ნ ი დ ე ვ ნ ო ს მონასტრით და ნ ა ქ ო ნ ე ბ ი მ ი ს ი ძ მ ა თ ა გ ა ნ ი ყ ო ნ“-ო (გვ. 38). ამგვარად კანონმდებელი მარტო განდევნა-გაძევებას ასეთ ცილისმწამებელთათვის საკმარისად არ სთვლიდა, არამედ საჭიროდ მიაჩნდა მისი **„შეურაცხებით განქიქება“-ც.** ეს უკანასკნელი სასჯელი დანაშაულების აუგიანობის გამომხატველია.

აღსანიშნავია, რომ ცილისმწამებლებისათვის არც ასეთი შეურაცმყოფელი გაძევება მიუჩნევიათ საკმარის სასჯელად, არამედ დამნასავის **„ნაქონების „** ჩამორთმევა და ძმათა შორის გაყოფა მიუმატებიათ.

10. სასჯელთა უმაღლეს ხარისხს და უკიდურეს საშუალებას საკორპორაციო მართლმსაჯულებისათვის დაწესებულებითგან და თვით ორგანიზაციიდან განდევნა შედაგენდა. ასეთ სასჯელს **„განდევნაჲ,** ან **„განგდებაჲ“,** ან **„განსხმაჲ“**(როდესაც საუბარი ბევრ დამნაშავეზე იყო), ან **„განძევებაჲ“**, ან **„განჴდაჲ“** ან **„გარე განთხევაჲ“,** ანდა **„მოკუეთაჲ“** ეწოდებოდა.

გ. მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი ს სიტყვით ათონის ქართველთა მონასტრის დამაარსებელმა დააწესა, რომ თუ „ვინმე იპოოს მშლელი განგებისა“ მონასტრისა და „მაშფოთებელი და წინააღმდგომი ძმათაჲ, ასეთი პირი მამასახლისმა „გ ა ნ ა გ დ ო ს“ და „ეგევითარი იგი მეყსეულად კ რ ე ბ უ ლ ი ს ა გ ა ნ განდევნოს“-ო (ც ჲ ე სი და ეფ თმსი 23).

ვაჰანის მონასტრის წესდებაშიაც ნათქვამია: რომელი ძმათაგანიც გინებას, ან შეურაცყოფას, ლალვას, ან ამბოხებას იკადრებს, „ეგევითარი იგი მყის მოისპენ და განიდევნეს მონასტრით“-განაო (ვაჰანის მონ. განწ. 35).

ვინც მოძვარ-მოწაფეობის დაკანონებულ წესს დაარღვევდა ისიც ქვემო ქართლის ერთი სავანის თამარ მეფის დროინდელი წესდების ძალით ასევე უნდა ყოფილიყო დასჯილი. იქ სახელდობრ ნათქვამია: „თუ ვინმე დაიჭიროს თჳთოჲსა მეტი, მოძღუარი და და მოწაფე , ორნივე კ ი დ ე გ ა ი ს ხ ნ ე ნ მ ო ნ ა ს ტ რ ი თ შეუნდობლად. მწირსა მონაზონსა დიაკონისა დაჭირვაჲ არ ხელეწიფოს და არცა ერისგანისაჲ,-უკეთუ დაიჭიროს, ორნივე განიჴადნენ... ვინცა იკადროს , კ ა ც ი კ ი დ ე გ ა ნ ი ძ ო ს (და იგიცა რომელ სა ემსახუროს“ (თამარ მეფის -დროინდელი ერთი მონასტრის ტიბიკ. ნაწყვეტი: წ. და მ. I ,71-72).

ასეთი მკაცრი სასჯელი ყოფილა დაწესებული ცილისწამებისათვის და გ. მთაწმინდელის მოწმობით „ამის მიზეზისათჳს“ ეფთჳმე მთაწმინდელმა თურმე „მრავალნი „მრავალნი ძმანი მონსატრისაგან განასხა“.(ც ჲი ესი და ეფთ მსი 42).

ასევე სჯიდნენ ძმონის უწესო წევრებსაც, რომელთა შესახებ დადგენილი იყო: „რაჲთურთით მეშფოთესა და მაგინებელსა და მომთვრალესა **არა აქუს ადგილი და საყოფელი მონასტერსა** ამას **შინა**: რაოდენცა საჴმარნი იყვნენ, ე ს ე ვ ი თ ა რ ნ ი იგი გ ა ნ ი ჴ ა დ ე ბ ი ა ნ მ ო ნ ა ს ტ რ ი თ“-ო (ვაჰანის მონ. განწ. 36).

დასასრულ ასეთი სასჯელი იყო მევახშე და ვაჭარ ბერებისათვისაც: „რომელსაცა ძმათაგანსა **ემხილოს ღჳნის მოფარდულობა,** გინა **მევახშეობა**, მყის განიდევნის მონასტრით და მოიკუეთოს ყოვლითურთ“-ო (ვაჰანის მონ.განწ. 35).

უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოჩამოთვლილ და დანარჩენ მძიმე დანაშაულობათათვის, როგორც მაგ. ორგულობა და ღალატი იყო, განდევნა დაწესებულებითგან ერთაირად არ მიესჯებოდათ ხოლმე: ისეთი მძიმე ბ ო რ ო ტ მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი ს ა თ ვ ი ს, რ ო გ ო რ ი ც ღ ა ლ ა ტ ი და ო რ გ უ ლ ო ბ ა, ც ი ლ ი ს წ ა მ ე ბ ა, ან მ ე ვ ა ხ შ ე ო ბ ა იყო, ა ს ე თ ი ს ა ს ჯ ე ლ ი ი მ თ ა ვ ი თ ვ ე ე კ უ თ ვ ნ ო და, და ნ ა რ ჩ ე ნ და ნ ა შ ა უ ლ ე ბ ა თ ა თ ვ ი ს მ ხ ო ლ ო დ ი მ შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი, თ უ ბ რ ა ლ ე უ ლ ს ა ს ე თ ი შ ე ც ო დ ე ბ ა უ კ ვ ე რ ა მ დ ე ნ ჯ ე რ მ ე ჰ ქ ო ნ დ ა ჩ ა დ ე ნ ი ლ ი და და ნ ა შ ა უ ლ ე ბ ი ს ა დ მ ი წ ა რ მ დ ე ბ ო ბ ა ე მ ჩ ნ ე ო დ ა. მისი გამოსწორებისაც აღარავითარი იმედი არ არსებობდა.

მაინც აღსანიშნავია, რომ გაძევება ყოველთვის სამუდამო და საბოლოო არ იყო, არამედ მომნანიებელ გამოსწორებული დამნაშავე შეიძლება ძმობაში კვლავ მიღებული ყოფილიყო: ზოგჯერ და ზოგიერთი არა ერთხელ ყოფილა თურმე გაძევებული და დაბრუნებული. მაგალითად „ოპიზელი ბერი ერთი იტყოდა, ვითარმედ სიჭაბუკესა ჩემსა ს ა მ გ ზ ი ს ო პ ი ზ ი თ გ ა ნ ძ ე ვ ე ბ უ ლ ვიქმენ მამისა გროგოლისაგან უ კ ე თ უ რ ე ბ ი ს გ ა ნ სვლათა ჩემთაჲსა“-ო (ც ჲ გგლ ხანძთელისა, გვ. ჲე).

როდესაც ბრალეულის დანაშაულობა იმდენად მძიმე იყო და მისი პიროვნებაც იმდენად მავნებლად იყო მიჩნეული, რომ დ ა წ ე ს ე ბ უ ლ ე ბ ა ს გ ა ძ ე ვ ე ბ უ ლ ი წ ე ვ რ ი ს უ კ ა ნ დ ა ბ რ უ ნ ე ბ ა ა ღ რ ა ვ ი თ ა რ შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი ა რ ს უ რ დ ა და ა რ ც შ ე ე ძ ლ ო, მ ა შ ი ნ ა ს ე თ დ ა მ ნ ა შ ა ვ ე ს გ ა ნ დ ე ვ ნ ი ს თ ა ნ ა ვ ე თ ვ ი თ ს ა ს ჯ ე ლ ი ც ა მ ს ა ხ ი თ ე ნ ი შ ნ ე ბ ო დ ა ხოლმე. ამნაირ საბოლოო და სამუდამო გაძევებას **„სრულიადი განჴდაჲ“** (ვაჰანის მონ.განწ.37), ან **„შეუნდობლად განჴდაჲ**“ (იქვე 38) ეწოდებოდა და ჩვეულებრივ ასეთ განდევნილს კრულვა შეჩვენებაც სდევდა თან, რასაც **„კრულობითა და შეჩუენებითა საშინელითა განკანონებაჲ“** ერქვა (ც ჲ ი ესი და ეფთ მსი 23).

დამნაშავის მონასტრითგან განდევნას, **„მოკუეთა“-ს** და **გარე- განხევას“-ს** ამ პირთა მავნე გავლენის მოსპობა შეადგენდა , „რათა არა ყოველსა გუამსა განეზაჴოს სიმპალვე“-ო (ვაჰანის მონ.განწ.37).

კარი მეოთხე

სამოქალაქო სამართალი

I. საპიროვნო სამართალი

თავი პირველი

საოჯახო სამართალი

§ 1. ცოლქმრობის სამართალი

„ქართული სამართლის ისტორიის“ პირველ წიგნში (გვ.158-170) აღნიშნული გვქონდა ის საფეხურები, რომელიც ცოლქმრობის დამყარების წესებს დროთა განმავლობაში უნდა გაევლო. იქ ისიც აღნიშნული იყო, რომ ქართლი ქორწილის ხალხურ ჩვეულებაში წაგვრისა და მოტაცების ანარეკლი მკაფიოდ მოჩანს. მაგრამ ამ ჩვეულების გარდა თვით „წაგვრისა“ და მოტაცების წესი დიდიხანია საქართველოში მოსპობილი და გადავარდნილი იყო. არამც თუ XVIII-ე საუკეუნეში, არამედ უფრო წინათაც ცოლის მოტაცებით შერთვა არ იცოდნენ. არც ბექასა და არც ათაბაგ აღბუღას სამართლის წიგნებში, არც გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლისდება“-ში საცოლის მოტაცება უკვე მოხსენიებული არ არის. სცდებოდა ურბნელი როცა ამტკიცებდა, ვითომც ბექა და აღბუღას სამართლის წიგნებში საცოლის „წაგვრის“ წინააღმდეგ რაიმე სასჯელი დანიშნული იყოს (ათაბაგნი ბექა და აღბუღა და მათი სამართალი, გვ. 133-139). იქ გაუთხოვარი ქალწულისა და საცოლის მოტაცებაზე კი არ არის საუბარი, არამედ მხოლოდ ცოლის წაგვრაზე. მაგ. § 46 -ში ნათქვამია: „თუ კაცმან კაცს ცოლი წაგვაროს ასრე, რომე დიაცი მისი ნებით და წადილითა გაჰყვეს“-ო. ხოლო §47 ძალად მოტაცებული ცოლის შესახებ ლაპარაკობს: „ თუ ძალად ცოლი წაგვაროს დიაცისა უმეცრად და უნდომად... დაუურვოს ცოლის წაგვრისა და საპატიჟო“-ო.

დანართი კანონთა § 165 -იც მხოლოდ ცოლის მოტაცებას შეეხება და არა საცოლისას, იქ ნათქვამია: „რომელმან კაცმან ვინგინის მისი გვირგვინ-ნაკურთხი ცოლი წაუღის და მოსტაცოს“-ო. ამავე საგანს შეეხება § 135 -იც („თუ კაცმან კაცსა ცოლი წაუღოს“-ო).

ერთად-ერთი § 24 მუხლია, რომელშიაც შესაძლებელია ქალწულის მოტაცების შესახებ იყოს ლაპრაკი. მაგრამ აქ საქმე განსაკუთრებულ გარემოებას ეხება. მე-40-ე მუხლში სახელდობრ ნათქვამია: „თუ კაცმან კაცს სეფე-ქალი წაგვაროს, ორი მსახურის სისხლი დაუურვოს“-ო. განსვენებულ ნ. ურბნელს ეგონა, რომ სეფე-ქალი, როგორც სულხან საბა ორბელიანის ლექსიკონშია ახსნილი, მხოლოდ „დიდებულის გასათხოვარ ქალსა“ჰნიშნავდა (ათაბაგნი... გვ 139). მაგრამ ავტორი რომ თვით კანონის მუხლს დაკვირვებოდა და მისი შინაარსი გაეთვალისწინებინა, შეცდომას თავითგან ადვილად აიცდენდა. „სეფე ქალის (დიდებული გასათხოვარი ქალია) წაგვრა უფრო მსუბუქი დანაშაულებაა, ვიდრე დიდებულის ცოლის წაგვრა. აღბუღა დასწერს: პირველ წამგვრელმა ორი მსახურის სისხლი დაიურვოს, მეორემ ორკეცი, დიდებულის გვარსა ზედაო. მსახური ხომ ძლიერ დაბლა იდგა დიდებულზედ. მაშასადამე, სეფე ქალის წაგვრაც უფრო საადვილო იყო. რისთვის? - მისთვის, რომ პირველად ჩვეულება კაცს მხოლოდ გასათხოვარ ქალის წაგვრის ნებას აძლევდა, რადგანაც ასეთის წაგვრით მყარდებოდა ცოლ-ქმრობა და სხვა საშუალება არ იყო. ქმრიან ქალის წაგვრა და ეგრეთწოდებული გაწბილება... შემდეგ გაჩენილა და, როგორც სჯულმდებლის ისტორია მოწმობს, ყველგან მიღებული ყოფილა დიდ დანაშაულებად...ძველად საქართველოსა და საათაბაგოშიაც ჩვეულებად მარტო გასათხოვარი ქალის წაგვრა ჰქონიათ და არ არის საბუთი, რომ ძველი სამართალი მოწყალეა ასეთის წაგვრისა“-ო ბრძანებდა ბ. ურბნელი (იქვე 139-141).

ერთ დროს რომ ქალწულის საცოლოდ მოტაცებას გათხოვების მნიშვნელობა ჰქონდა, ამის უარყოფა არავის შეუძლია, მაგრამ ავტორის დანარჩენი მსჯელობა ბექა-აღბუღას ზემომოყვანილი კანონის შესახებ სწორე არ არის იმიტომ, რომ იქაც ორკეცი სისხლია დანიშნული დანაშაულებისათვის და განსაკუთრებით იმიტომ, რომ დიდებულის გასათხოვარ ქალზე კი არ არის ლაპარაკი, არამედ დიდებულის მოახლეზე, მსახურ ქალზე. ეს რომ სწორედ ასეა, იმ საზღაურითგაანც ჩანს, რომელიც სეფე-ქალის მოტაცებისათვის დანიშნულია. იქ ნათქვამია: წამგვრელმა „ორი მსახურის სისხლი დაუურვოს“-ო. რაკი ამ მუხლით სეფე-ქალის მოტაცებისათვის „ორი მსახურის სისხლია“ დანიშნული, ცხადია, რომ სეფექალი ამ შემთხვევაში მსახურ ქალს, მოახლესა ჰნიშნავდა იმიტომ, რომ ძველ საქართველოში დანაშაულებისა ერთ-ერთ მთავარ საზომად მიმძლავრებულის, ანუ მომჩივანის გვარიშვილობა ითვლებოდა და საზღაურიც „სისხლი“ ყოველთვის „გვარსა ზედა დიოდა“.ეს შეურყეველი კანონი იყო. ბექას სამართლის წიგნში, მაგალითად ნათქვამია: „სისხლისა ზღვა ასრევეა- კაცი ვითაცა გვარად იყოს, აგრე ზემო ქვემობით უზღოს, ვითარცა უწერია სისხლის-დიდებულსა ორმოცი ათასი, შემდეგსა ოცი ათასი, უქვედესთა თორმეტი ათასი, ვითარცა „ღირსიიყვნენ“-ო (§ 28).თუ მოკლული ან მიმძლავრებული მსახური იყო, მსახურის სისხლის კვალობაზე ერთკეცად, ან ორკეცად. ერთი სიტყვით, დიდებულისათვის რომ მსახურის სისხლი კვალობაზე დაეურვათ, ეს ყოვლად შეუძლებელი იყო. თუ § 24 ში სეფე-ქალის მოტაცებისათვის ორი მსახურის სისხლია დანიშნლი, ეს მხოლოდ იმას ამტკიცებს, რომ სეფე-ქალი მსახური იყო, დიდებულის ოჯახის მოახლე. „სეფე-ქალი“ ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნში რომ მებატონის მოახლესა ჰნიშნავდა, ეს 72- ე მუხლითგანაც ჩანს: „თუ ვისმე კაცი შეეწყნაროს და თავი დაუწეროს და მან სეფე-ქალსა ზედან სიძობით შეიწყნაროს, ანუ გლეხსა, ანუ გლეხის ასულსა, - წასულად არა ემართლების“-ო. ამ კანონში ყმობაზეა ლაპარაკი : როცა ვინმე გლეხი, ან მსახური რომელსამე მებატონესთან მივიდოდა და თივს თავს ყმად დაუწერდა, მებატონეც მიიღებდა, თუ შემდეგ ახალმოსული ამ მებატონეს მის „სეფე-ქალს, ან მისი ნაყმევი გლეხის ასულს საცოლოდა სთხოვდა და მებატონე ამ თხოვნას შეიწყნარებდა, მას წასვლა აღას შეეძლო. ცხადია, რომ სეფე-ქალი მოახლესა ჰნიშნავს და არა დიდებულის ქალს, თორემ მაშინ რომელი დიდებული იკადრებდა სიძედ თავის ყმა გლეხ-კაცს? უძველეს ხელთნაწერში § 24-ში **„მუახლე“** სწერია – **„სეფე- ქალის“** მაგიერ.

მაშასადამე აღბუღას სამართლის წიგნში მხოლოდ მოახლის მოტაცებაზეა ლაპარაკი და ნ. ურბნელის აზრი, ვითომც ამ ძემთხვევაში კანონმდებელი უფრო მსუბუქ საზღაურს უნიშნავდა, ვიდრე ცოლის წაგვრისთვის, ვითომც იმიტომ, რა- კი კანონმდებელმა იცოდა, რომ „ასეთის წაგვრით მყარდებოდა ცოლ-ქმრობა და სხვა საშუალება არ იყო“, სრულებით მცდარია. როგორც ცოლის წაგვრისთვის § 46- ში ნათქვამია, მომტაცებელმა „ რ ა ს ა ც ა გ ვ ა რ ი ს ა ი ყ ო ს, მისითა წესითა ს ი ს ხ ლ ი ორ- ნ ა წ ი ლ დაუურვოს ქმარსა“-ო.(ამგვარივე სასჯელია § 47).ასევე სეფე-ქალის წაგვრისათვის დამნაშავეს „ო რ ი ს მ ს ა ხ უ რ ი ს სისხლი“ უნდა დაეურვებინა. ორსავე შემთხვევაში ორკეცი სისხლია გადაკვეთილი ხოლო, სეფე-ქალისთვის საზომად მსახრის სისხლია დანიშნული, რასაკვირველია, იმიტომ, რომ სეფე-ქალი მსახურთა „გვარისა იყო“.

ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი, მაშასადამე მოახლის წაგვრასაც იმგვარადვე სასტიკად სჯიდა, როგორც სხვის ცოლის მოტაცებას. საზოგადოდ მათმა კანონებმა მოტაცებით ცოლის შერთვის არა იცის რა. ერთადერთი შემთხვევა, როდესაც თურმე იტაცებდნენ ხოლმე, მებატონის მოახლის წაგვრა ყოფილა. მაგრამ ეს ძველებური ქორწინების ნვეულების ნაშთი-კი არ არის, არამედ ბატონყმობის შედეგი. მებატონე, რაკი სეფე-ქალი მის ყმად ითვლებოდა და მისი სახლობისათვის საჭირო იყო, როგორც

ჩანს, გათხოვებას ეწინააღმდეგებოდა და ცდილობდა თავისსავე ყმისთვის მიეთხოვებინა, რომ მოახლე ისევ მის სამსახურში დარჩენილიყო. სეფე-ქალის მოტრფიალეს, რომელსაც მებატონე „სეფე-ქალსა ზედან სიძობით შეწყნარება“-ზე უარს ეუბნებოდა, მოტაცების გარდა სხვა გზა არ დარჩენოდა. მაგრამ ამ შემთხვევაში მოტაცებას სულ სხვა მიზეზი და აზრი ჰქონდა და იგი ბატონყმობის შედეგი იყო და არა პირვანდელი ზნე-ჩვეულების ნაშთი.

არც გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნმა „ძეგლის დადება“-მ იცის „წაგვრით“ ცოლის შერთვა. იქაც მხოლოდ სხვის ცოლის წაგვრაზეა ლაპარაკი: §§ კა, კბ, კგ, კე, კვ მხოლოდ სხვის ცოლის მოტაცებას ეხება. ხოლო, რაკი არაგვის ხეობაში აზნაურები თითო-ოროლა იყო, ამიტომ „ძეგლის დადება“-ში სეფე-ქალის მოტაცებაც კი არ არის მოხსენიებული. მაგრამ თუ არა არაგვის ხეობაში, სხვაგან სად უნდა ყოფილიყო საქართველოში საცოლის მოტაცება: ქართველი მთიელები მაშინაც ბარის მცხოვრებლებზე გაცილებით უფრო ჩამორჩენილი იყვნენ. თუ იქ ქალწულის „წაგვრა“ ჩვეულებრივ მოვლენას არ შეადგენდა, მით უმეტეს შეუძლებელია, ეს წესი სხვაგან სადმე საქართველოში გაბატონებული ყოფილიყო.

არამცთუ მე-XIV-ე საუკუნეში, XII-ე ს ა უ კ უ ნ ი ს დ ა მ დ ე გ ს ა ც ს ა ც ო ლ ი ს მ ო ტ ა ც ე ბ ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ე ბ ს უ კ ვ ე ჩ ვ ე უ ლ ე ბ ა დ არა ჰქონიათ: რუის-ურბნისის 1103 წ. საეკლესიო კრების „ძეგლის წერა“-ში სხვადასხვა ზნეჩვეულება არის ჩამოთვლილი და აკრძალული, ქალის მოტაცების შესახებ კი არაფერია ნათქვამი, რასაკვირველია , იმიტომ, რომ ამ დროს ეს წესი უკვე დიდიხანია გადავარდნილი ყოფილა. სრულებით დაუჯერებელია რომ იმ დროს ქალის ძალად წაგვრა საქართველოში ჩვეულებად ყოფილიყო და საეკლესიო კრებას მისთვის ყური არ ეთხოვა და ვითარცა ძალმომრეობა და შურის და მოსისხლეობის ჩამომგდები არ აეკრძალა.

პირიქით „ძეგლის წერა“-ში ერთი ისეთი ჩვეულება არის აღნიშნული, რომელიც ამტკიცებს, რომ საცოლის მოძებნა-შერთვეინებაში და ქალის გათხოვებაში უფრო ხშირად ქალ-ვაჟის მშობლები ირჯებოდნენ, საქმრო-საცოლო ზოგჯერ მცირეწლოვანი იყო ხოლმე და არაფერ შუაში იყვნენ.(იხ. მუხლი ზ).ერთი სიტყვით იმ დროს ცოლის შერთვა და ქორწინება უკვე მშობლების მშვიდობიან მოლაპრაკებაზე იყო დამოკიდებული.

ცოლებს, რომ ასეთი მშვიდობიანი თხოვნით და არ მოტაცებით ირთავდნენ ხოლმე არამცთუ XII საუკუნეში, არამედ X-XI საუკუნეებშიაც და უეჭველია უფრო წინადაც, ეს გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრებითაც მტკიცდება. გიორგი ხუცეს-მონაზონს სხვათა შორის მოთხრობილი აქვს, თუ როგორ შეირთო ცოლი გიორგი მთაწმინდელის მამამ, იაკობმა. ქართველი მეფის მინდობილობით სპარსეთში მიმავალი იაკობი გზაზე ერთ დაბაში ჩამომხტარა და მისულა „სახლსა, რომელსა იყოფოდეს მშობელნი ამის წმიდისა (ე.ი. გიორგი მთაწმინდელის) დედისანი“. იაკობმა, რომ „იხილა წესიერი იგი და სათნო ცხორებაჲ მათი... და ეტრფიალა კეთილსა ცხოვრებასა მათსა, ხოლო შვილად მხოლოდ- შობილად ესუა მათ მარიამ.., იხილა რაჲ შუენიერება ხატისა მისისა და ნარნარი იგი და დაწყნარებლი ქცევა მისი და განკრძალებული სახე, ჰრქუა მშობელთა მისთა: „დამიმარხეთ [26] შვილი ეგე თქუენი კეთილად, მო-თუ-ვიქცე მშვიდობით, მე ვიქორწინო ეგე და სრულიად თქუენთათა დავემკჳდრო“-ო (ც ჲ გგ ი მთწ მდლისა, 285).

ეს აღწერილობა X საუკუნის ცოლის შერთვის წესს საუცხოოდ გვისურათებს. ყმაწვილ კაცს, რომელსაც რომელიმე ქალწული მოსწონდა, ჰხიბლავდა „შუენიერება ხატისა მისისა და ნარნარი იგი და დაწყნარებული ქცევა მისი და განკრძალული სახე“, ან სხვა რომელიმე ღირსება, ქალის მშობლებისათვის უნდა მიემართა და თავისი სურვილი გამოეჟღავნებინა. თუ მშობლები თნხმობას გამოაცხადებდნენ, საქმე გათავებული იყო და ქალ-ვაჟს შეეძლოთ

---

[26] ე.ი. შემინახეთ.

„შჯულიერითა და წმიდითა ქორწინებითა“ (იქვე 286) შეუღლებულიყვნენ. არც მოტაცება, არც ქალის ნებაყობლობითი წაგვრა ცოლის შერთვისათვის ამ დროს საჭირო არ ყოფილა.

ქალის საცოლოდ თხოვნისა და საცოლოდ თხოვნის ზემომოყვანილი სურათი, განსაკუთრებულს არაფერს წარმოადგენდა და ამ დროს ჩვეულებრივ ცოლის შერთვა მშვიდობიან მოლაპარაკებაზე და მშობლების ნებაყოფლობაზე იყო დამოკიდებული და არა საქმროს ძალმომრეობასა და სიყოჩაღეზე, გიორგი მთაწმინდელის იმავე ცხოვრების სხვა საგულისხმო ცნობითაც ჩინებულად მტკიცდება. ცხოვრების ავტორს სხვათა შორის აღნიშნული აქვსს, რომ ის ქალწული იაკობზე წინათაც „მრავალთა მიერ ძიებულ იყო სძლად მიყვანებად და სახიდ თჳსად (იქვე 285), მაგრამ მშობლებს „სიყვარულისათვის მისისა არა ვისდა მიეთხოვა“-ო (იქვე 285). მაშასადამე მაშინაც კი, როცა ქალის მშობლები თავიანთი ასულის მითხოვებაზე უარს ეუბნებოდნენ, ასეთ შემთხვევაშიაც მოტაცება წესად არ ჰქონიათ. ყურადღების ღირსია აგრეთვე ავტორის ზემომოყვანილი სიტყვები: ქალი „ მრალავთა მიერ ძიებულ იყო სძლად მიყვანებად სახიდ თჳსად“-ო. რაკი აქ საცოლო სძლად არის წოდებული მაშასადამე ქალს თავიანთ შვილისათვის საქმროს მშობლები თხოულობდნენ და ქალ-ვაჟი, როგორც ეტყობა, მოლაპარაკებაში არც კი ერეოდნენ. ჩვეულებრივ და უმეტეს შემთხვევაში („მრავალთა მიერ“) ქალის თხოვნისა და გათხოვების წესი, როგორც ჩანს, ამნაირად წარმოებდა. XII საუკუნის დამდეგამდე, როგორც „ძეგლის წერით“-გან ჩანს ზოგჯერ ქალ-ვაჟს მშობლები თავიანთ შვილებს პატარაობითგანვე ცოლქმრობის გვირგვინს უკურთხებდნენ. ჩვილი ქალ-ვაჟის **„დაწინდვა“,** დანიშვნა ხომ შემდეგ დროსაც ჩვეულებრივ სცოდნიათ საქართველოში. ზოგჯერ კიდევ საქმრო მარტო თვითონ, უდედმამოდ ელაპარაკებოდა ხოლმე ქალის მშობლებს და შვილს ცოლად სთხოვდა. ერთი სიტყვით, ისტორიული, ან იურიდიული ცნობები იმის შესახებ, თუ როდის იყო გაბატონებული საქართველოში „წაგვრის წესი“, ან როდის მოისპო ეს ჩვეულება, სრულებით არ მოიპოვება. ვიცით მხოლოდ, რომ, „წაგვრა“ უკვე X საუკუნეში აღარ სცოდნიათ და რაკი ამ დროს ეს ახალ განსაკუთრებულ მოვლენად არ ითვლებოდა, ამიტომ, უეჭველია, „მოტაცება“ X საუკ. დიდი ხნით უწინარეს გადავარდნილა და მოსპობილი ყოფილა. რასაკვირველია, აქა-იქ, ზოგიერთს შეეძლო ქალი მოეტაცა, მაგრამ იმგვარადვე, როგორც ეს ჩვენ დროსაც შეიძლება მოხდეს, მაგრამ მაშინაც ამგვარი საქციელი ქალისათვის სამარცხვინოდ, ხოლო ყმაწვილის მხრივ უწესობად ითვლებოდა.

ვიდრე საქმე ქორწინებამდე მიაღწევდა ქალ-ვაჟის მშობლები თავდაპირველად ერთი ერთმანეთს უნდა მოლაპარაკებოდნენ: ყმაწვილის დედ მამას უნდა ქალის „სძლად მოყვანება“მოენდომნათ და სარძლოს მშობლებისთვის შეეტყობინებინათ, ხოლო ქალის დედმამას საქმროს **„სიძობა“** (მტ ნე ქჲ * 457, გვ. 223) მოესურვებინა და შეთანხმებით დაედოთ **„პირი მზახობისა“** (იქვე), ქალის დედ მამას კი **„გათხოვების“** დასტური უნდა მიეცათ.

თავდაპირველად როგორც ეტყობა „გათხოვება“-ს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა, ვგონებ, ჰექსოგამიის გამომხატველი უნდა ყოფილიყო. ამგვარი აზრის ელფერი ადევს ამ სიტყვას „კ**იდე გათხოვება**ს“-ში, როგორც ნათქვამია, ვეფხისტყაოსან“-ში:

„გაგზავნეს კაცი ხუარაზმშას წინა შვილისა მთხოვნელი
შესთვალეს : გაჰდა უმკუიდროდ სამეფო ჩვენი ყოველი.
არს ერთი ქალი საძეო, არ კიდე გასათხოველი
და, თუ მ ო გ უ ც ე მ შვილსა სასიძოდ სხუასა ნუღარას
მოელი“ (კაკაბ.§478).

მაშასადამე, ქალი „კ ი დ ე -გ ა ს ა თ ხ ო ვ ე ლ ა დ“-ა დ ი თ ვ ლ ე ბ ო დ ა, თუ რომ იგი ქორწინების შემდგომ ქმრის სახლში უნდა შესულიყო და ქალს **„საძეო“**-ს უძახოდნენ,- თუ რომ იგი ქორწინების შემდგომაც მშობლების სახლშივე რჩებოდა და ოჯახის ერთად-ერთი მემკვიდრე იყო. ამ შემთხვევაში ქალი მამრობითი მემკვიდრეობის აღმადგენელად უნდა გამხდარიყო, რომ გვარი არ მოსპობილიყო, ხოლო საქმრო **„სასიძოდ“ შემოსულიყო** მშობლების ოჯახში, ზედსიძედ გამხდარიყო.

როგორც ეტყობა „სძლად მოყვანებისა“ და „სიძობაზე მოლაპრაკებისათვის გარკვეული წესი და ჩვეულება ჰქონიათ, რომელსაც ყველანი მისდევნდნენ და ასრულებდნენ ხოლმე: ამ ჩვეულების ერთი , მეტად მოკლე, აღწერილობა „ქართლის მატიანე“-შია დაცული, მაგრამ სურათი მეფეთა ცხოვრებითგან არის ამოღებული და არაჩვეულებრივი პირობებითა და გარემოებით არის მოცული. კახეთის მეფე კვირიკემ და აფხაზთა მეფემ ლეონმა ერთიერთმანეთთან ომიანობის შემდეგ ზავის ჩამოგდებაზე მოლაპრაკება დაიწყეს და „შეკრიბე ბაზალეთის ტბისა პირსა თჳთო ცხენოსანთა და იბნეს დღე ერთი“ (იქვე). ზავის გარდა კვირიკეს, როგორც ჩანს, აფხაზთა მეფისთვის ქალი უთხოვია სარძლოდ და იმაზეც ულაპარაკნიათ. ბოლოს ლეონმა თანხმობა გამოაცხადა და „უქადა ძესა მისსა (ე.ი კვირიკეს) სიძობა“ (იქვე). მატიანე მოგვითხრობს შემდეგ, რომ „ვითარცა ესმა ეს კვირიკეს , გარდაჴდა ცხენისაგან და თაყუანისცემით მოიკითხა და მისცა მადლი“-ო (იქვე).

ასეთ შეპირებასა და ქალ-ვაჟის დანიშვნას **„დაწინდვა“** (ძ ე გ ლ ი ს წ ე რ ა, ქკ,ბი II 64) ეწოდებოდა. უძველეს დროს, მცირეწლოვანი ქალ-ვაჟის დაწინდვა სცოდნიათ და XII საუკუნის დამდეგითგან ამის ნება თვით რუის ურბნინის საეკლესიო კრებემაც დართო (იქვე). მაგრამ წინათ თურმე არამც თუ მცირეწლოვანი საქმრო-საცოლოს დანიშვნა წესად ყოფილა, არამედ მცირეწლოვნების დაქორწინებაც შეიძლებოდა თურმე. ეს ჩვეულება რუის ურბნინის საეკლესიო კრებამ უკანონოს სცნო, აკრძალა და განსაზღვრა, „რათა ამიერითგან არღარა ეკურთხეოდინ გჳრგჳი ჩჳლთა ქალ-ყრმათა, არამედ უკეთი საჭიროდ რადმე იყოს, მშობელთა მათ დაუწინდენ იგი ურთიერთს. და რაჟამს ჰასაკად მოვიდენ ორნივე , მაშინ იქორწინნენ“. და ქალი ა თ ო რ მ ე ტ ი ს ა წ ლ ი ს ა ს ა უ მ ც რ ო ჲ ს ი ნ უ მ ც ა შ ე ყ ო ფ ი ლ ა რ ს ქ ო რ წ ი ნ ე ბ ი თ მ ე უ ღ ლ ი ს ა დ ა“-ო (ძეგლის წერა, 64).

მაშინდელი წარმოდგენით ადამიანის სიცოცხლე ორ მთავარ ნაწილად იყო გაყოფილი: პირველი იწყებოდა ბავშვის დაბადებით და გასტანდა იმ დრომდე, სანამ იგი „ჰასაკად“ არ მოვიდოდა“,ამ პირველი ხნის ქალ-ვაჟს „ჩჩჳლი“ეწოდებოდა, მეორე ხანას **„ჰასაკი“** ერქვა და ადამიანის სიკვდილამდის გასტანდა ხოლმე. ჰასაკი სამ უმთვრეს წლოვანებას შეიცავდა, რომელთაც ეძახდნენ ხოლმე **„ჭაბუკი“, „შუა კაცი“ და „ბერი“** (ძეგლის წერა, 68). რუის ურბნისის საეკლესიო კრების ზემომოყვანილი განჩინებითგანა ჩანს, რომ „ქ ა ლ ი ა თ ო რ მ ე ტ ი ს ა წ ლ ი ს ა ს ა უ მ ც რ ო ჲ ს ი“ ჰ ა ს ა კ ა დ მ ო ს უ ლ ა დ ა რ ი წ ო დ ე ბ ო დ ა დ ა „ჩჩჳ ლ ა დ ი თ ვ ლ ე ბ ო დ ა.

ასე იყო მიღებული ქალის შესახებ. თორმეტი წლის ქალი ულვე „ჰასაკად მოსულა“-დ ითვლებოდა და ამიერითგან მისი გათხოვება კანონიერად შეიძლებოდა. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ამ შემთხვევაში „ჰასაკად მოსვლა“ სქესობრივ სიმწიფის ხანას უდრის, ხოლო რაკი ჩვეულებრივ, ბუნებრივი კანონების ძალით, ქალი სქესობრივად ვაჟზე ადრე მწიფდება, ამიტომ თუმცა „ძეგლის წერა“-ში ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი, მაგრამ ვგონებ, რომ ვაჟი „ჰასაკად მოსულა“-დ მეთხუთმეტე-მეთექვსმეტე წლითგან ითვლებოდა. ასე იყო განსაზღვრული საეკლესიო „შჯულისკანონ“-შიაც, სადაც ეს მუხლი შეტანილია ლეონ ისავრიელისა და კონსტანტინე სკორის მოსახელის (კოპრონიმის) ეკლოგაშიაც (იხ. А. Павлов Номоканон при болъш. Трбенике 2-ე გამოც. 1897წ. გვ. 176). განსხვავება მხოლოდ ქალის წლოვანებას შეეხებოდა: ბიზანტიაში ქალი, „ჰასაკად მოსულად“ მხოლოდ 13 წლისა ითვლებოდა, ესე იყო „შჯულის კანონ“-შიაც (იქვე).

ამ გვარად ქორწინების დამაბრკოლებელ გარემოებად ითვლებოდა:

1. უ ჰ ა ს ა კ ო ბ ა.

2. მ ც ი რ ე-წ ლ ო ვ ა ნ ო ბ ი ს გ ა რ დ ა ქ ო რ წ ი ნ ე ბ ი ს დ ა მ ა ბ რ კ ო ლ ე ბ ე ლ მიზეზად საცოლქმროთა ნათესავობაც ითვლებოდა, როგორც ხორციელი, ისე სჯულიერი. მართმლმადიდებელი ეკლესია ამ საგანში ბ ა ს ი ლ ი კ ე ს ა რ ი ე ლ ი ს კ ა ნ ო ნ ე ბ ს მ ი ს დ ე ვ ს. VI მსოფლიო კრება მის მოძღვრებას მთლად მიემხრო და თავის მხრივ განსაზღვრა, რომ **„უსჯულო ქორწინება“-დ** უნდა ჩაითვალოს, თუ ვინმემ „მამის ძმის წულსა“ ანუ დედის ძმის წულსა, ანუ დედის დისწულსა, გინა მამის დისწულსა ქორწინებისა ზიარებად შეერთოს, ანუ მამამან და ძემან დედა და ასული იქორწინონ, ანუ ორნი დანი მამამან და ძემან შეიერთნენ, ანუ ორთა ძმათა დედა და ასული შეირთონ, ანუ ორთა ორნი დანი იქორწინნენ... ხოლო მამის დისთჳს, ანუ დედისა დისა, ანუ ჰანისა, გინა ჰანის ჰანისა, ანუ ასულის წულისა, გინა ასული წულის წულისა, რად სახმარ არს ჴსენებაჲ, რამეთუ არცა თუ ბუნება მორწმუნეთა კაცთა თავს იდებს ამას ესე-ვითარსა, არცა ეგების ყოფად ქრისტიენეთა შორის, არამედ წარმართთაცა შორის საკრძალავ არს. არცა ცოლის დისა, ანუ ცოლის დისწულისა ვერ ვის ხელეწიფების ქორწინებად“-ო (§მთ, გვ. 111-112).

სჯულიერი ნათესაობის შესახებ, რომელიც ნათელ-მირონებით მყარდებოდა, ამავე მსოფლიო კრების დადგენილების § მჳ ნათქვამია: „ვინაითგან საცნაურ არს, ვითარმედ სულიერი თვისება უდიდეს არს ჴორციელისა თვისებისა, გვეუწყა ჩუენ, ვითარმედ რომელთამე სოფელთა მიქუმენ ვინმე ყრმათ წმიდისა ნათლისღებისაგან და შემდგომად ამისა იქმნეს დედათა მათ ყრმათასა დაქურივებაჲ და იქორწინებენ ამქუმელნი იგი თჳსთა მათ სვინდიკნოზთა, ამისთჳს განვაწესებთ და განვაკრძალებთ, რათა საქმე ესე ამიერითგან არა იქმნას ...არცა ასული თუ იყოს სვინდიკნოზისა მის, ანუ ასულის წული, ვერ ხელეწიფების ქორწინება სვინდიკოზსა მას, რამეთუ ესე უჯერო არს“-ო. (გვ.111). როგორც ბასილის კანონები, ისე შვიდისავე მსოფლიო კრების დადგენილებანი მიღებული იყო ქართულ ეკლესიაში (იხ. ძეგლის წერა, გვ.59-60). ამიტომ ქორწინების ყველა ზემომოყვანილი დამაბრკოლებელი მიზეზები საქართველოშიაც დაკანონებული იქმნებოდა, ხოლო იყო თუ არა ამაზე მეტი და მკაცრი რამ კანონები საქართველოში, ამის შესახებ ძველი ხანითგან არავითარი ცნობა არ მოიპოვება.

3. ამას გარდა, მსოფლიო კრებისგანაც (ტრულის კრების კანონი § 72, იხ. А. Павлов Номоканон 1897 წ. გვ. 181 და მეექვსე მსოფლიო კრების კანონის § ჲ, გვ. 115) და რუის ურბნისის საეკლესიო კრების მიერაც განწესებული იყო, რომ „არცა მართლმადიდებელი მამაკაცი მწვალებელსა, გინა წარმართსა დედაკაცსა, ანუ დედაკაცი მამაკაცსა შეეუღლნენ“-ო (ძეგლის წერა, 65,§ იგ). მაშასადამე თუ საცოლ-ქმრო ერთი სჯულისა არ იყვნენ, მათ კანონიერად შეუღლება არ შეეძლოთ: ეს ქორწინების კიდევ ერთი დამაბრკოლებელი გარემოებათაგანი ყოფილა. მაგრამ რაკი რუის ურბნისის საეკლესიო კრებას 1103წ. ამ საგანზე განსაკუთრებული მსჯელობა ჰქონია და იძულებული ყოფილა ქორწინება ქრისტიანეთა და მწვალებელ-წარმართთა შორის ხელმეორედ აეკრძალა, ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ საქართველოში წინათ ტრულის მსოფლიო კრების დადგენილებისდა მიუხედავად, სამღვდელოებას მართლმადიდებელთა და ეგრეთწოდებულ „მწვალებელთა“ შეუღლება გვირგვინთა კურთხევით დაულოცნია. რუის-ურბნისის კრებას საჭიროდ დაუნახავს ამგვარი ქორწინება ამის შემდგომ ხელმეორედ აეკრძალა, მაგრამ არა-ერთი საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ამის შემდგომაც ასეთი ქორწინება მთლად არ შეწყვეტილა.

4. ბ ი ზ ა ნ ტ ი ა შ ი ი უ ს ტ ი ნ ი ა ნ ე კ ე ი ს რ ი ს ს ა მ ა რ თ ლ ი ს წ ი გ ნ ი ს ა ც ო ლ ქ მ რ ო თ ა წ ო დ ე ბ რ ივ ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ო ბ ა ს ა ც ქ ო რ წ ი ნ ე ბ ი ს დ ა მ ა ბ რ კ ო ლ ე ბ ე ლ მ ი ზ ე ზ ა დ ს თ ვ ლ ი და: თავისუფალი წოდების გვარიშვილს არ შეეძლო მხევალი , ან მონას წარჩინებული ქალი შეერთო ცოლად. (K. E. Z a ch a r i ä

von L i n g e n t h a l. Geschichte d. griechisch-römischen Rechts, 3. Aufl. 1892 წ. გვ.60). კეისარმა ლ ე ო ნ ბ რ ძ ე ნ მა და ა ლ ე ქ ს ი I კ ო მ ნ ე ნ ო ს მა ეს დამაბრკოლებელი მიზეზი ა მ ო ჰ კ ვ ე თ ე ს (იქვე, 60). მხოლოდ სენატორს არ შეეძლო ნაყმევი ქალი შეერთო ცოლად (იქვე 60-61). ქრისტიანობა და ეკლესია ამ მხრივ, რასაკვირველია, წოდებრივ განსხვავებას არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა. ასე უნდა ყოფილიყო საქართველოშიაც, მაგრამ პატრონყმობა და წოდებრივი განსხვავება და გვარიშვილობა იმდენად გამტკიცებული იყო მაშინ, რომ ამის შესახებ არც საჭირო იყო რაიმე განსაკუთრებული კანონმდებლობითი აკრძალვა: უამისოდაც იმდროინდელი საზოგადოებრივი და წოდებრივი პირობები და ვითარება დაუძლეველ დაბრკოლებას წარმოადგენდა და ქორწინება დაბალ და მაღალ წოდებათა გვარისშვილებს შორის ალბათ შეუძლებელი, ან ძალიან იშვიათი იქნებოდა.

მეფე-დედოფალი რომ „სჯულიერ მეუღლე“-ს (ცჲ მფსა დვთსი * 534, გვ.300) „სჯულიერ ცოლ-ქმარ“-ად შეაცხილი ყოფილიყვნენ, დაწინდვის შემდეგ საჭირო იყო „გჳრგჳნთა კურთხევაჲ“. წინათ, 1103 წლამდე „გჳრგჳნთა კურთხევაჲ“ სახლშიც შეიძლებოდა მომხდარიყო. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ ეს წესი აკრძალა და დაადგინა. „ვითარმედ თჳნიერ ეკლესიისა საკურთხველისა არცა ნათლისცემაჲ შესაძლებელ არს, არცა „გჳრგჳნთა კურთხევაჲ“.-ო (ძეგლის წერა,64§ ვ). წინათ აგრეთვე დაქორწინება საერო მღვდელსაც შეეძლო, ხუცეს-მონაზონსაც, რუის-ურბნისის კრებამ-კი განსაზღვრა, რომ „არცა მონაზონსა ხუცესსა გჳრჳნთა კურთხევად ჴელეწიფების“-ო (იქვე,64 § ვ).

ამას გარდა, საქართველოში არსებობდა „კიდისკიდე გჳრჳნთა კურთხევა“, ე რ თ გ ვ ა რ ი , მეტად საყურადღებო, წარმომადგენლობითი ქორწინება, რომელიც მეფე-დედოფალს საშუალებას აძლევდა მოეხდინათ ცალ-ცალე, „კიდის კიდე და არა ერთან კურთხევაჲ გჳრგჳნთაჲ“ (ძეგლის წერა 66, § ი დ). როცა საქმრო და საცოლო ერთიერთმანეთზე დაშორებულები იყვნენ, ხოლო რაიმე მიზეზით(მარხვისა თუ მტრის შემოსევის გამო) დროზე ერთ ალაგას შეყრა არ შეეძლოთ, საქართველოში ჩვეულებადა ყოფილა, რომ საცოლოს შეეძლო თავის სამშობლოში მიეღო გვირგვინთა კურთხევა, საქმროსაც თავის მხრიც თავის ბინადრობის ადგილას აესრულებინებინა ეს საეკლესიო წესი.მაგრამ ეს უნდა ამგვარად მომხდარიყო: ჰ ყ ო ფ ე ნ.. დ ე დ ა კ ა ც ი ს ა სა უ კ ვე სხჳ ა ვ ი ს მე, უცხოჲსა მამაკაცისა, თ ა ნ ა კ უ რ თ ხ ე ვ ა სა , ხ ო ლო მ ა მ ა კ ა ც ი ს ა ს- მა მა კა ცი ს ა ვე ს ხ ჳ ს ა თ ა ნ ა“ (იქვე, 66, § ი დ), ხოლო ისე-კი, რომ „ ს ხ ჳ ს ა ჲ ი ჴ ს ე ნ ე ბ ი ს ს ა ხ ე ლ ი და ს ხ უ ა ჲ წ ა რ მ ო დ გ ო მ ი ლ არ ს მ უ ნ“ (იქვე). მაშასადამე ორივეს, -- ს ა ც ო ლ ო ს ა ც ა და ს ა ქ მ რ ო ს ა ც,-- თავ-თავიანთი „**წარმოდგომილი**“, წ ა რ მ ო მ ა დ გ ე ნ ლ ე ბ ი ჰ ყ ა ვ დ ა თ: სადაც საცოლოს უკურთხებდნენ გვირგვინს, იქ საქმროს მაგიერ გვირგვინ ქვეშ წარმ ო მ ა დ გ ე ნ ლ ა დ ქ ა ლ ი-კ ი არ ი დ გ ა ხ ო ლ მ ე, ა რ ა მ ე დ მ ა მ ა კ ა ც ი ვ ე იმიტომ ალბათ, რომ ქალები ამგვარ წარმომადგენლობას არ კისრულობედნენ. ა მ შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი ა ც ჯ ვ რ ი ს წ ე რ ი ს დ რ ო ს წ ა რ მ ო მ ა დ გ ე ნ ლ ი ს ს ა ხ ე ლ ს- კ ი არ ი ხ ს ე ნ ე ბ დ ე ნ, ა რ ა მ ე დ ი მ ს ა ც ო ლ ო ს ს ა ხ ე ლ ს, რ ო მ ლ ი ს მ ა გ ი ე რ ა ც ი გ ი ი ყ ო.ეს იყო თურმე ქართული **„კაცობრივი ქცევა და ჩვეულება“** (იქვე), უფრო „ წ ა რ ჩ ი ნ ე ბ უ ლ თ ა დ ა ა რ ა -ლ ი ტ ო ნ თ ა კ ა ც თ ა გ ა ნ“ ქ მ ნ ი ლ ა თურმე და ძ ა ლ ი ა ნ ა ც გ ა ვ რ ც ე ლ ე ბ უ ლ ი ყ ო ფ ი ლ ა: „ მრავლათა მიერ აღსრულებულად გუესმა“-ო (იქვე).

„საითგან და როგორ წარმოდგა ეს წარმომადგენლობითი ქორწინების წესი, ჯერ-ჯერობით ვერ გამოვარკვიე, მაგრამ უეჭველია იგი ძველი, წარმართობის დროინდელ რომელიღაც ჩვეულების ნაშთი უნდა იყოს. რ უ ი ს - უ რ ბ ნ ი ს ი ს ი ს ს ა ე კ ლ ე ს ი ო კ რ ე ბ ა მ იგი სასაცილოდ აიგდო და ს ა ს ტ ი კ ა დ ა კ რ ძ ა ლ ა: ყველას შესახებ,ვინც ამის

შემდგომ ამ წესით ჯვარს დაიწერდა, კრებამ ბრძანა, „იგინი სჯულიერად ცოლ-ქმრად ნუმცა შერაცხილ არიან“-ო (იქვე).

გვირგვინთა კურთხევის შემდგომ იწყებოდა **„ქორწინება“** (ძეგლის წერა, 66 § იდ), რომელიც გარკვეულ საერო ჩვეულებებზე იყო დამყარებული და წვეულობითა და ვახშამ-ლხინით თავდებოდა: ბოლოს

„ სამხრობა“ იყო ხოლმე (იქვე,64 § ვ). ამ სამხრობას თურმე მღვდელიც ესწრებოდა, მაგრამ მე-VI -ე მსოფლიო კრებამ დაადგინა,რომ „ ქორწილსა, თუ მოწვესეთაგანი ვინმე იწოდოს და მივიდეს პურის-ჭამად, ვინათგან მგოსანნი და მსახიობელნი და მომღერალნი შემოიყვანნენ, უჯმს მოწვესესა მას აღდგომაჲ და საჭედ თჳსად წარსულაჲ”(§ კვ, გვ. 101).

ეკლესია ქრისტიანეს ცოლის შერთვის მხოლოდ სამჯერ აძლევდა უფლებას,მეოთხედ ჯვარისწერა არ შეიძლებოდა, თუმცა-კი არც მეორე და მესამე ქორწინებას უცქერიდა მოწყალეს თვალით, არამედ გადაკვეთილ სასჯელს ადებდა ხოლმე ორთავე მეუღლეს (А. Павлов Иомокаиои, გვ. 171-174 და 326). რუის-ურბნისის კრება მხოლოდ **„მეორეთ ცოლქმართა“** და **„მეორეთა გჳრგჳნთა კურთხევა“-ს** (ძეგლის წერა, 64 § ვ) იხსენიებს, მესამედ და მეოთხედ ჯვარისწერაზე ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი. ალბათ ქართული ეკლესია ამგვარ ქორწინებას „სჯულიერად“ არა სცნობდა და თავის კურთხევას არ უწყალობებდა, რუის-ურბნისის კრება მეორედ ცოლის შემრთველსაც-კი მკაცრად ეპყრობოდა. ამ კრების „ძეგლისწერა“-ში ნაბრძანებია“ ნუმცა მეორეთა ცოლ-ქმართა პირველნი გჳრგჳნი ეკურთხვიან“-ო(§ ვ, გვ.64), ამის ღირსი არ ყოფილან. ამას გარდა კრებამ განსაზღვრა: „ მეორეთა გჳრჳნთა მაკურთხებელი ხუცესი სამხრობად ნუ მივალს მათ თანა“-ო (იქვე). დაკანონებულ დებულებათა დამარღვეველთ ყოველგვარ შეღლებას **„უწესოჲ ქორწინებაჲ“, „უწესონი ქორწინებანი“,** ან **„უწესონი ქორწილ შეყოფანი“** ჰრქმევია (ჟამთააღ. * 889 გვ. 731)

ცოლს ეწოდებოდა აგრეთვე „**ცხედრეული**“ (ცამფა დვ თისი * 556, 324), ხოლო მეფის მეუღლეს „**თანამეცხედრე**“ (ბევრგან). ეს ტერმინები ნაწარმოებია „ცხედარი“-საგან, რომელიც საწოლსა ჰნიშნავდა.

„სჯულიერი“ ცოლის გარდა ზოგიერთებს „უკანონო“ ცოლებიც ჰყოლიათ, მაგ. აშოტ. კურაპალატსა(ცჲ გგ ლხნ ძთლსჲ გვ. ნვ) და იმის შვილს ადარნასეს (იქვე გვ. ჲ). თამარ მეფის ისტორიკოსის სიტყვებითგან ჩანს, რომ უკანონო ცოლი „ხარჭი“ გიორგი III-საცა ჰყოლია (ისტრნი და აზმნი * 644, გვ. 428). სამღვდელოება, სანამ ძალა და გავლენა ჰქონდა სასტიკად სდევნიდა „ უკანონო“ ცოლებსა და მათ ქმრებს (ცჲ გგ ლხნ ძთლჲ, გვ, ნვ--ნწ--ჲ). ამგვარ კავშირს იგი „მრუშება“-ს ეძახდა, ხოლო „უკანონო“ შვილები ღირსებითაც და უფლებითაც „ სჯულიერ“ შვილებზე დაბლა იდგნენ (იქვე). ბიზანტიაშიც სამღვდელოება „სჯულიერ“ ცოლ-ქმრობის გარდა სხვა ყველაფერს მრუშებადა სთვლიდა, მაგრამ სამოქალაქო სამართალმა მხოლოდ მე-VIII-ე საუკუნეში შეითვისა მართლმადიდებელი ეკლესიის შეხედულება, იუსტინიანე კეისრის სამართლის წიგნში კი „სჯულიერი“ ქორწინების გარეშეც ცოლ-ქმრობა ნებადართულად არის აღიარებული. (K. E. Zachariae von Lingenthal Geschichte d. griechisch-römischen Rechts, გვ.58).

§ 2. სახლეულნი

სახლობა მრავალ რიცხოვანიცა და პატარაც ყოფილა. სახლობის წევრნი **„სახლეულ**“-ად(ცჲ გგ ლხნ ძთლჲ, გვ. ლე) იწოდებოდნენ. „ოჯახი“ عائلة თურქული

სიტყვაა და კერას , სახლს, სახლეულებს აღნიშნავს, ძველ ქართულში არ გვხვდება. პატარა ოჯახი „**ქმარი**“-სა (ც ჲ გ ი მთ წმდლსჲ, 286) და ცოლშვილისგან შედგებოდა. ცოლშვილს „დედაწული“ ერქვა (მტ ნე ქ ჲ * 450 , გვ. 227, *455, გვ. 231). ზოგჯერ, როცა მშობლებს ერთი ქალი-შვილის მეტი არ ებადათ, თავიანთ **„მხოლოდ შობილი შვილი“-ს** (ც ჲ გ ი მთ წმდლსჲ, 258) ქმარს თავიანთ სახლში ზედსიძედ შემოიყვანდნენ ხოლმე (იქვე). რა უფლებრივი დამოკიდებულება სუფევდა მამა-შვილებსა და სიძე-სიმამრს შორის, მასალებითგან არა ჩანს. მამით დაობლებულს მცირეწლოვან ბავშვებს დედის ნათესაობა უწევდა მზრუნველობას, ჩვეულებრივ ვგონებ ბიძები, ცოლისძმები (ც ჲ ი ე და ე ფე მღწ დლსჲ, 6—7) ცოლის ნათესავებს **„ცოლეულნი**“ ჰრქმევიათ (ჟამთააღ. 872 , გვ. 716).

უშვილო ოჯახის პატრონს შეეძლო თავის სურვილისამებრ ვინმე ეშვილნა, **„გაეზარდა შვილად“** (მ ტნე ქ ჲ *471, გვ 237). ეს **„შვილი გაზრდილი“** (იქვე *462, გვ 238) მისი მამობილის გარდაცვალების შემდგომ მის მემკვიდრედ ხდებოდა (იქვე). შიომღვიმის მონასტრის 1250-1260 წლის საბუთითგანა ჩანს, რომ მთელი სახლის შვილებაც შეიძლებოდა. ამგვარ სახლს **„ნაშვილები სახლი**“ (შიომღვ. ისტ. საბ., 59) ერქვა.

§ 3. საცოლქმრო საკუთრების მფლობელობის სამართალი

საცოლქმრო ქონება სამგვარი თვისებისა იყო და სამი სხვადასხვა წყაროსგან მომდინარეობდა: ერთი იყო „**მამული**“, მეორე იყო „**დედული**“, მესამე კიდეც „**მონაგები**“ - საგან შედგებოდა. რასაკვირველია, საცოლქმრო საკუთრება უძველეს ხანაში, როცა საგვარეულო წეს-წყობილება სუფევდა, არ არსებობდა, იმიტომ, რომ საკუთრების მფლობელად კერძო პირი, ანუ ცალკე სახლი-კი არ ითვლებოდა, არამედ მარტო მთელი საგვარეულო ერთობლივ. „დედულისა“ ხომ მაშინ ხსენებაც- კი არ ყოფილა. მხოლოდ როცა დაირღვა საგვარეულო წეს-წყობილება და სახლობამ დამოუკიდებელი არსებობა მოიპოვა, კერძო საცოლქმრო საკუთრებაც გაჩნდა, დაფუძნდა „ მ ო ნ ა გ ე ბ ი „ დ ა „ მ ა მ უ ლ ი „. შემდეგ „ დ ე დ უ ლ ი“-ც შემოიღეს. როგორც ქართ. სამართლის ისტორიის I წიგნში აღნიშნულია, აღმოსავლეთ საქართველოში პირველი საუკუნის დამდეგს ქრ. შ. მიწის კერძო საკუთრება არ არსებობდა: მთელი უძრავი ქონება საგვარეულოს ერთობლივსა და დაუნაწილებელს საკუთრებას შეადგენდა. ამ ქონების გამგედ გვარის უფრო წევრი, მამასახლისი, იყო. მაშინ, მაშასადამე აღმოსავლეთ საქართველოში არც „დედული“ იქმნდებოდა, არც „მამული“. როდის გაჩნდა ჩვენში მიწის კერძო საკუთრება, ამის განსაზღვრა დანამდვილებით ჯერ არ შეიძლება. მაგრამ როგორც „ქართ. სამართლის ისტ.“ I წიგნში (იხ. თხზ., ტ. VI, gv. 140) აღნიშნული გვქონდა, V ს. ძმებს ყეული და დარღვეული უნდა ყოფილიყო. მაინც-და მაინც მე-VIII –IX-ე საუკუნეში კერძო საკუთრება უკვე ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა და მოძრავ-უძრავ ქონებას შეიცავდა: მაშინ არსებობდა „ მ ა მ უ ლ ი“-ც, „ დ ე დ უ ლ ი“-ც და „მ ო ნ ა გ ე ბ ი“-ც. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებითგან ეს გარემოება ცხადად ჩანს. იქ შემდეგია მოთხრობილი: „ზენონ შვილი იყო ს ა ჩ ი ნ ო ჲ სა ვისი-მე კაცისაჲ სამცხეს.-. და ვ ი თ ა რ ც ა ა ღ ე ს რ უ ლ ნ ე ს მშობელნი მისნი, მ ო ნ ა გ ე ბ ი მ ა თ ი დ ა უ ტ ე ვ ე ს ზ ე ნ ო ნ ს და დ ა ს ა მ ი ს ს ა, რ ო მ ე ლ ი ც ა ი ყ ო ს ა ხ ლ ს ა შ ი ნ ა მის თ ა ნ ა. და ზენონ გულს ეტყოდა, რაჲთამცა მ ა მ უ ლ ი და დ ე დ უ ლ ი, მ ო ნ ა გ ე ბ ი დასა თჳ ს ს ა დ ა უ ტ ე ვ ა ნებისაებრ მისისა“ (გვ. იქ--იჱ). მაშასადამე, ამ დროს გარდაცვლილი მშობლების ქონების მემკვიდრეებად შვილები ყოფილან და საგვარეულოს სხვა წევრებს დარჩენილ საკუთრებასთან ხელი არა ჰქონდათ.

შვილების მიერ მიღებული საკუთრება სამგვარი თვისებისა ყოფილა: ერთი იყო „ მამული“, ის რაც მამასა სჭერია, მთელი მამეული ქონება. ეს მამის ქონება უმეტეს ნაწილად საგვარეულო, მამა-პაპეული საკუთრების ხვედრი ნაწილისგან შედგებოდა, მცირეოდენი დედის მხრივაც თან მოტანილი და საცოლქმრო საერთო „მონაგები“-თგანაც მიმატებული

ექმნებოდა. „მამულს“ გარდა „დედულიც“ მიუღიათ შვილებს: ეს დედის მოძრავ-უძრავი ქონება უნდა ყოფილიყო, რომელიც მისთვის გათხოვების დროს მამის სახლითან გამოუტანებიათ დედის სიკვდილის შემდგომ ეს „დედული“ მის საგვარეულოს, ან მამის სახლს-კი არ დაჰბრუნებია, არამედ მის შვილებს ჰკუთნებიათ. შემდეგში ეს დამკვიდრებული დედულიც „მამულს“ მიემატებოდა და „მამულის“ შემადგენელ ნაწილადაც გადაიქცეოდა.

„ დ ე დ უ ლ ი“, როგორც აღვნიშნეთ. იმ ქონებას ერქვა, რომელიც შვილებს დედისგან დარჩებოდათ ხოლმე. ამ ქონებას დედას მამის სახლითგან ატანდენ და „ზითევი“ ეწოდებოდა. ასე არა ყოფილა, რასაკვირველია, ყოველთვის: იმ დროს, როცა ცოლებს წაგვრით, ან მოტაცებით ირთავდნენ, მაშინ მამის საგვარეულო არც რამეს აძლევდა გატაცებულ ქალსა და მის გამტაცებელს. მზითევი გაჩნდა მაშინ, როცა ქალის გათხოვება მშვიდობიან მოლაპარაკებაზე იყო დამოკიდებული. პირველ ხანებში „ზითევი“ მოძრავი ქონებისგან შედგებოდა . მე-VIII-XIII ს მაინც-და-მაინც მზითევად მოძრავი ქონების მიცემა ჩვეულებრივი საქმე იყო და მტკიცე წესად იყო გამხდარი. როცა თამარ მეფემ თავისი ნახევარ-და, ხარჭის შვილი, სელჯუკელ ბატონისშვილს მიათხოვა, “ მ რ ა ვ ლ ი თ ა ზ ი თ ვ ი თ ა წ ა რ გ ზ ა ვ ნ ე ს იგი თჳსად სამყოფად“-ო (ისტ რნი და აზმ ნი *645 გვ. 428). თანდათან ზითვად მოძრავ ქონებასთან ერთად უძრავი ქონებისა და მამულების მიცემაც ჩვეულებად შემოვიდა. რა დროს დაწესდა საქართველოში „ზითევი“ , ან როდის შემოიღეს უძრავი საკუთრების ზითვად გატანება, განსაზღვრა ზედმიწევნით ჯერ არ შეიძლება, მაგრამ „ზითევი“ ტერმინად დაბადების თარგმანში გვხვდება (გამოსლვათა 22.17), ხოლო უძრავად უკვე VII-IX ს. არსებობდა და მად ამ დროს „დედული“ რქმევია. ე.ი. იმგვარივე სახელი, რომლითაც მამის საგვარეულო უძრავ ქონებას აღნიშნავდნენ („მამული“), ამიტომ შეიძლება გვეფიქრა, რომ უკვე VII-IXს-ითგან მოყოლებული ზითვად უძრავი ქონებაც უნდა ეძლიათ.

რასაკვირველია „დედული“მარტო „ზითევის“-აგან არ შედგებოდა: მამის სახლითგან მოყოლილ ქონებას გარდა, დედულს შეიძლებოდა ქმროსნობის დროს შეძენილი „მონაგები“-ც მიჰმატებოდა. მაინც და მაინც, რომ „დედული“ ზითევის უმთვრესი ნაწილი იყო და რომ ზითვად უძრავ ქონებასაც აძლევდნენ ხოლმე, ეს შიომღვიმის მონასტრის 1250-1260 წ. სიგელითაც მტკიცდება. ამ საბუთში სხვათა შორის ნათქვამია: „შენ ზოსიმეს დედულსა, ზითვად მოცემულსა ზედა სტეფანეთ მამულისაგან, რომელსა სამსახური არა რაჲ ზედაც, მისსა ნაცვლად სტეფანეს ძე გარდაიჴდის...ჰაგრე მოცემული არს ესე მიწაჲ ზითვად. ამას მიწასა დედისა შენისა ზითევსა შენ ზოსიმე და შენმან გამზრდელმან სახლკარი ააშენეთ და მოვიდებით ვენახი კარგი“-ო (შიომღ.ისტ. საბ. 60).

უკანასკნელი სიტყვები „ჰაგრე მოცემულ არს ზითვად“გვიჩვენებს, რომ, როცა მშობლები თვიანთ ქალებს ზითევს აძლევდნენ, ზოგჯერ თან განსაზღვრულ პირობას უდებდნენ ხოლმე.

დედის სიკვდილის შემდგომ, „დედული დედის სახლს, ან საგვარეულოს კი არ უბრუნდებოდა, არამედ მის შვილებსა რჩებოდათ: ასე ყოფილა უკვე VII-IX ს., ასე ყოფილა შემდეგ საუკუნეებშიც (ც ჲ გ გლ ხაძ თლსჲ, გვ. იზ-იჱ, ც ჲ სრ პნ ზრზ მლსჲ 41 და შიო მღიმ. ისტ. საბ. 60).ეს შვილების მიერ დამკვიდრებული „დედული“, როგორც ავღნიშნეთ, „მამულს“ ემატებოდა და მომავალი თაობისათვის „მამულის“ შემადგენელ ნაწილადა ხდებოდა. რა წესი და სამართალი სუფევდა, როდესაც „ზითვიანი“ ცოლი უშვილოდ დალევდა სულს, „ზითევი“-„დედული“ ისევ ქალის სახლსა და გვარეულობას უბრუნდებოდა უკან, როგორც შემდეგ საუკუნეებში იყო დაკანონებული, თუ სხვა რაიმე წესი იყო მიღებული, ძეგლებითგან არა ჩანს.

თავი მეორე

მემკვიდრეობის სამართალი

§1. მემკვიდრეობა კანონებრივი

მემკვიდრეობის სამართალი შეიძლებოდა მხოლოდ მაშინ გაჩენილიყო, როცა კერძო საკუთრება გაჩნდა, ესე იგი მას შემდეგაც, რაც საგვარეულო სახლი პატარ-პატარა სახლობებად დაიყო. ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ უკვე მე -V-ე საუკუნეში ღვიძლ ძმებს ერთსახლად აღარ უცხოვრიათ, მაშასადამე, თუ უძრავი გაყოფილი არა ჰქონდათ, თვითოეულს მაინც თავისი საკუთარი მეურნეობა და საკუთარი მონაგები უნდა ჰქონოდა. უეჭველია ამაზე ადრეც, მაგრამ მაინცდამაინც მე-VIII-IX-ე საუკ. საკუთრების გაყოფაცა და მემკვიდრეობის სამართალიც უკვე არსებობდა. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში გ. მ ე რ ჩ უ ლ ს ნაამბობი აქვს, რომ „ვითარცა აღესრულეს მშობელნი მისნი (ზენონისა), მონაგები მათი დაუტევეს ზენონსა და დასა მისსა, რომელიცა იყო სახლსა შინა მისთანა“ (გვ. ი ზ). საკუთრების შეძენა შეიძლებოდა ან მემკვიდრეობითობით, ან ანდერძის ძალით, ან არადა სყიდვით.

როგორც ეტყობა, მე VIII-IX-ე საუკ. მემკვიდრეობა და გაყრა ახალი მოვლენა არ ყოფილა, არამედ მერვე საუკუნეზე კარგა ხნით უწინარეს უნდა იყოს წესად საქართველოში შემოღებული. სახლის მამრობითი სქესის ჩამომავალსა და მემკვიდრეს „**მკვიდრი**“ ერქვა (ჯუანშერ * 426, 427 დ 430, გვ. 206, 207 და 209). მე VIII-IX-ე საუკუნეში ს ა კ უ თ რ ე ბ ი ს დ ა მ კ ვ ი დ რ ე ბ ა ჩ ვ ე უ ლ ე ბ რ ი ვ შ ე ი ძ ლ ე ბ ო დ ა მ შ ო ბ ლ ე ბ ი ს ს ი კ ვ დ ი ლ ი ს შ ე მ დ გ ო მ, თუ „აღესრულეს მშობელნი“ (ც ჲ გ გლ ხნძ თლს ჲ გვ. ი.ზ): ამგვარივე ცნობა მოიპოვება კ ო ნ ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე პ ო რ ფ ი რ ო გ ე ნ ტ ის თხზულებაში De administrado imperio(cap. 46 ed. Bonnae p. 206) დიდ სუმბატ ბაგრატონიანისა და მისი შვილების შესახებ, მაგრამ თუ მშობლები მ ო ის უ რ ვ ე ბ დ ნ ენ, თავის ს ი ც ო ც ხ ლ ი ს დ რ ო ს ა ც, ს ა კ უ თ ა რ ი ხ ე ლ ი თ ჯ ო რ ც ი ე ლ ად - მ შ ო ბ ე ლ თ ა მ ო ნ ა გ ე ბ ი შ ვ ი ლ თ ა გ ა ნ უ ყ ვ ი ა ნ“ ხ ო ლ მე (გ. მერჩული ლ ვ) კ ო ნ ს, პ ო რ ფ ი რ ო გ ე ნ ტ ს ა ც (იხ. De admin, imperio cap. 46. ed. Bonnae p. 206) მოთხრობილი აქვს , რომ ბაგრატმა გაუყო თავისი მამული თავის სამ შვილს-ადარნასეს, გურგენსა და აშოტკისკასს.

ამ დროს უკვე მტკიცე გაყრა-გაყოფის წესი ყოფილა საქართველოში და ეს წესი იმდენად გამჯდარი ჰქონია ყველას ძვალ-რბილში, რომ ყოველივე ამსოფლურის უარმყოფელ მონაზონებსაც-კი მისი დავიწყება ვერ შესძლებიათ.

ეკლესია და ს ა ე კ ლ ე ს ი ო კ ა ნ ო ნ ი შ ვ ი ლ ე ბ ს ს ქ ე ს ი ს გ ა ნ უ რ ჩ ე ვ ლ ად მ ე მ კ ვ ი დ რ ე ო ბ ი ს თ ა ნ ა ს წ ო რ უ ფ ლ ე ბ ას ა ძ ლ ე ვ და : ბ ა ს ი ლ ი დიდი ჰქადაგებდა, რომ მშობლები, რომელნიც თვითოეულ შვილს თანასწორად სიცოცხლეს აძლევენ. ამგვარადვე მოვალენი არიან საცხოვრებელი და სარჩოც თანასწორად გაუყონო. ბერძნული დიდი სჯულის კანონი უზიარებლობისა და კრულვის სასჯელს აწესებს იმ დედ-მამისათვის, რომელიც თავის შვილებს ქონებას თანასწორად არ გაუყოფდა (А. Павлов Иомокаиои 272-273). ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი, რ ო გ ო რ ც ე ტ ყ ო ბ ა , ამ მ ო ძ ღ ვ რ ე ბ ა ს გ ა ვ ლ ე ნ ა ა რ ა ჰ ქ ო ნ ი ა.

ერთი აღწერილობა მოგვეპოვება, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორ ჰყოფდენ ხოლმე საკუთრებას. მართალია, ეს შემთხვევა სამონსტრო ცხოვრებითგან არის აღებული და მონაზონების გაყოფას ეხება,მაგრამ ავტორი გვამცნებს , რომ გაყოფა ისე მოხდა, როგორც მშობლები უყოფდნენ ხოლმე საკუთარ შვილებს. სწორედ ამ აღწერილობითგან ჩანს, რომ შ ვ

ილებს თანასწორი წილი არ ემლეოდათ, არამედ უფროსს ზედმეტი ეკუთვნოდა. ამ ზედმეტ ნაწილს „საუხუცესო“-ს ეძახდენ (ცგგლ ხნძთლს ე გვ. ლზ. ჯუანშერ *424 გვ. 207). საუხუცესოს რომ გამოვიდოდენ, საერთო ქონებას ძმებს შორის თანასწორად გაჰყოფენ ხოლმე. ქონების თვითოეულ „ნაწილ“-ს „ხუედრი“-ც ეწოდებოდა. დაყოფა შეფარდებით იცოდენ ისე, რომ თვითოეულ წილში „სწორი“, ე.ი. თანასწორი კერძი ყოფილიყო. გასაყოფი ქონების ნაწილების ასეთ შეფარდებას „ურთიერთას შესწორება“ ჰრქმევია. (ჟამთააღ. *832, გვ. 677). ამგვარად შეფარდებულ ქონებას მონაწილეთა შორის წილის ყრითა ჰყოფდნენ ხოლმე.

სწორედ ამ წესით მოხდა დედა-მონასტრის მონაზონების გაყოფა სამ მონასტერს შორის: გრიგოლ ხანძთელმა „უბრძანა შემოკრებაჲ ძმათა ყოველთაჲ და თეოდორწს და ქრისტეფორწს განზრახვითა გამოირჩინა მათ შორის ძმანი ათსამენტნი ხანძთისთჳს საუხუცესოდ, და სხუანი ყოველნი სწორად განყვნა სამად გუნდად, რამეთუ შატბერდისა, ხუედრნი წარეგზავნეს პირველსავე შატბერდსა და უბრძანა აღთქუმისაებრ წილით განყოფაჲ... არამედ მცირედ მკსინვარებაჲ იყო მათ შორის, რამეთუ ეფრემ და არსენი გრიგოლის ნაწილს აიყვნეს, ხოლო ეფრემ მიანიჭა თეოდორეს და არსენი თჳთ იჩინა და სწორი მისი სხუაჲ მისცა ქრისტეფორეს, და დაჯერებულ იქმნეს იგინი სიხარულითა“-ო (ცგგლ ხნძთლს ე, გვ. ლვ--ლ.ზ). კონსტ. პორფიროგენტის სიტყვებითგანაცა ჩანს, რომ სამემკვიდრეო საკუთრებას მონაწილეთა შორის წილისყრითა ჰყოფდენ (იხ. De admin. imperio, cap. 46, ed. Bonnae p.206, სადაც ნათქვამია “ελαχεν“ „ელახენ“ ესე იგი ერგო წილადო).

ქართ. მემკვიდრეობის სამართალი ქალებსაც აძლევდა მშობლების საკუთრების დამკვიდრების უფლებას: გრ. ხანძთელის ცხოვრებაში აღნიშნულია, რომ განსვენებულმა დედ-მამამ „მონაგები მათი დაუტევეს ზენონს (ვაჟს) და დასა მისსა“ (გვ. იზ), მაგრამ ამასთანვე უმატებს, „რომელი ცა იყო სახლსა შინა მისთანა“-ო (იქვე). ეს უკანასკნელი დანამატი, ვგონებ, ამტკიცებს, რომ მშობლების მონაგების დამკვიდრების უფლება ამ დას სწორედ იმიტომ ჰქონდა, რაკი იგი „იყო სახლსა შინა“ და გათხოვილი არა ყოფილა. გათხოვილ ქალსა და დას, ვითარცა ზითვიანს, მშობლების მემკვიდრეობაში, როგორც ეტყობა, წილი არა სდებია. ამგვარი მემკვიდრეობის წესი სუფევდა სჯულის კანონისდა მიუხედავად ბიზანტიურ სამოქალაქო სამართალშიც. (იხ. K.E Zachariä von Lingenthal, Geschichte d. griechisch-römischen Rechts, გვ. 136 და 139).

თუმცა გათხოვილ დას, როგორც აღნიშნული იყო, საქართველოშიც მამულის მემკვიდრეობაში წილს არ უდებდენ, მაგრამ უკვე მე- IX-ე საუკუნითგან, ეტყობა, ამის თაობაზე ბრძოლა იყო ხოლმე. როგორც ჩანს, თავდაპირველად დაჲ და დისწულები ძმასა და ბიძებს დედულის დამკვიდრების უფლებას შესცილებიან და დედულში თავიანთ წილს ითხოვდენ. ეს ბასილი ზარზმელის თხზულებასაც ნათლად ემჩნევა. იგი ამბობს, რომ უძეო გიორგი ჩორჩანელმა თავისი ქონება „დასა მისსა შეჰვედრა და შვილთა მისთა საკუთრებით განუთჳსა“ (ცს რპნ ზრზ მლსჲ 40). ერთ მათგანს ლაკლაკი ჰრქმევია სახელად (იქვე). ლაკლაკსა და მის ორ ძმას გათხოვილი დაცა ჰყოლიათ და ლაკლაკის დისწული თურმე თავის ბიძას ეჩხუბებოდა: „ნაწილ-უც მამულსა თანათქუენსა დასა ამასთქუენსა(რომელიც მისი დედა იყო), ვინაითგან თქუენცა დედისა მიერ გაქუს“-ო (იქვე 40—41). მაშასადამე, ლაკლაკის დისწული ამტკიცებდა, რომ დედულშიც გათხოვილ ქალებსაც წილი უნდა რგებოდათ, მაგრამ ბიძა უარზე იყო. ამის

გამო ჩხუბი ატყდა და საშინელი ცოდვა დატრიალდა: „იქმნა ამბოხი, რამეთუ მოკლა ლაკლაკმან დისი ძე თჳსი“ (იქვე). ასეთი გამწვავებული ბრძოლა ყოფილა ქალის მემკვიდრეობის უფლების გამო!

რა წილი ერგებოდათ გაუთხოვარ ქალებს, ძმების თანასწორი, თუ უფრო ნაკლები, მასალებითგან არა ჩანს. იმ შემთხვევაში, როცა მამრობითი სქესის წევრები არ მოიპოვებოდნენ და „მამული უმკჳდროდ დაშთომილი“ (ცამფსადვთსი * 527, გვ. 294) იყო ხოლმე, მაშინ ქონება და „მამულ-დედული“ მდედრობით სქესსა და შთამომავლობაზე გადადიოდა (ცჲგგლ ხნძთლისჲ. გვ. იწ. ჯუანშერ * 426—427, გვ. 206—208, 294).

ხოლო როდესაც სავარეულოთგან არცერთი წევრი აღარ იყო შერჩენილი, რომელსაც დარჩენილი ქონების დამკვიდრების უფლება ჰქონდა, და თუ „აღარა-ვინ დარჩა საყოფელთა მათთა მკჳდრი“, მაშინ ამ ამოვარდნილი გვარეულობის მამულს მეფე, სახელმწიფო იღებდა, სამეფო, ანუ სახელმწიფო საკუთრებად ხდებოდა (ცამფსადვთსი *528 გვ. 294).

§ 2. მემკვიდრეობა ანდერძობითი

ვისაც საკუთარი მონაგები ჰქონდა და ჰსურდა, რომ ეს მონაგები მემკვიდრეობის ჩვეულებრივი სამართლის მიხედვით-კი არ ყოფილიყო განაწილებული, არამედ განსაკუთრებული, მის მიერ აღნიშნული რიგითა და რაოდენობით, ან თუ მას უნდოდა, რომ თავისი პირდაპირი მემკვიდრეები, ან ყველანი, ან ზოგიერთნი, მისი საკუთარი მონაგების მონაწილედ არ გაეხადნა, მაშინ მას ეს თავისი ნება წინდაწინვე უნდა გამოეცხადებინა. ჩვეულებრივ განსაცდელის მოლოდინში მყოფისა, ან მომაკვდავის სიტყვიერად, თუ წერილობით გამოთქმულს, სიკვდილის შემდგომ ასასრულებლად განკუთვნილს, უკანასკნელი ნების გამოცხადებას „ანდერძი“ (ცჲსრპნზრზმ ლსჲ 40,-- ცჲგგლ ხნძთლსჲ ლგ,-- დავით აღმაშენებლის ანდერძი, შიომღვ. ისტ. საბ. 15) ეწოდებოდა. უფრო ხშირად ამნაირ ნებას ან სიკვდილის წინ, ან რაიმე განსაცდელის მოლოდინის გამო აცხადებდენ ხოლმე. მაგ. გურგენ კურაპალატის ანდერძი სიკვდილის წინ არის დადებული. (ცჲგგლ ხნძთლსჲ გვ. ლგ) , დავით აღმაშენებლის სიტყვით, მისი ანდერძ შედგენილია „ჟამსა ჩემსა შარვანსა ზედა განმართვისასა“-ო(შიომღვ. ისტ. საბ., 15). გრიგოლ ქართლისა ერისთავიც ამბობს:“ თქუენ მიგითუალავ ამას ანდერძსა მე გრიგოლ ქართლისა ერისთავთ-ერისთავი მიმავალი მეოთხედ წარმართთა-თათართა შიგან ქრისტეს სჯულისა დაერისა დაეკლესიათა დაცვისათუის“-აო(ქრონიკები II, 99). გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ავტორს გ. მერჩულსაც ნათქვამი აქვს: გარდაცვალებისა ჟამსა ანდერძ-ეყო გურგენ კურაპალატსა, ვით და არამედ „ნათლის-მამისაჲ ჩემისა ძუალთა მახლობელად დამდევით ფერჴთა თანა მისთა და სხუათა მათ მამათა ძუალნი ჩემზედა დაუსვენენით“, რომელ ყვესცა ეგრეთ“-ო (გვ.ლგ).

როდესაც ნების გამოცხადება დიდმნიშვნელოვან საქმეს შეეხებოდა, ანდერძი დაწერილი უნდა ყოფილიყო (ცჲსრპნზრზლსჲ 40,-- შიომღ. ისტ. საბ 15—19,-- ქრონიკები II, 97-99) და უეჭველად წესიერი და კანონიერი სახით უნდა ყოფილიყო შედგენილი. ჩვენამდის მთლად მხოლოდ ორმა ანდერძმა მოაღწია, ერთი, რომელიც დაწერილია 1123 წელს, ეკუთვნის მეფე დავით აღმაშნებელს (შიომღ. ისტ. საბ. 14-19), -- მეორე, რომელიც შედგენილია 1227-30წ., -- გრიგოლ ქართლისა ერისთავთ-ერისთავს (ქრონიკები II, 97-102). პირველი არა-ჩვეულებრივი ხასიათის საბუთია, ანდერძის დამდევიც უბრალო მამაკვდავი არა ყოფილა, ამიტომ შეუძლებელია მას ანდერძის ჩვეულებრივი სახე ჰქონდეს. მეორე დიდებული

აზნაურისა და მოხელის მიერ არის დატოვებული და ამისგამო მისი ანდერძი ჩვეულებრივ, სამაგალითო საბუთად უნდა ჩაითვალოს.

ამ სამაგალითო ანდერძში ნათქვამია: „ესე ყოველი ჩ ე მ ი თ ა ნ ე ბ ი თ ა დამიწერია, ს რ უ ლ ი თ ა ცნობითა, ს ი მ რ თ ე ლ ე ს ა შ ი ნ ა ტ ა ნ ი ს ა ჩ ე მ ი ს ა ს ა, მე გრიგოლ ქართლის ერისთავთ-ერისთავსა, ჴ ე ლ ი თ ა ჩ ე მ ი თ ა, ძესა სულკურთხეულისა სულა ქართლის ერისთავთ-ერისთავისასა, დიდად ვალიანსა ჩემსა სახლსა ზედა მ ა რ ჯ უ ე ნ ი თ დ გ ო მ ა ს ა ძ მ ი ს ა ჩ ე მ ი ს ა ბეგასა“-ო (ქრონიკები II,98). ზემომოყვანილითგან ცხადი ხდება, რომ, თუ მოანდერძეს ჰსურდა მის ანდერძს ძალა ჰქონოდა, მტკიცე და „ მ ო დ ე ვ ა რ ი“ ყოფილიყო, ა ნ დ ე რ ძ ში უ ე ჭ ვ ე ლ ა დ ს ა გ ა ნ გ ე ბ ო დ უ ნ დ ა ა ღ ნ ი შ ნ უ ლ ი ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო: 1) მ ო ა ნ დ ე რ ძ ი ს ვ ი ნ ა ო ბ ა ს რ უ ლ ა დ, ამას გარდა საგანგებოდ გამოცხადებული ყოფილიყო , რომ 2) ა ნ დ ე რ ძ ი **„მისითა ნებითა“,** ე.ი. მ ო ა ნ დ ე რ ძ ი ს გ ა ნ თავისუფლად და ძ ა ლ დ ა უ ტ ა ნ ე ბ ლ ი ვ ა რ ი ს შ ე დ გ ე ნ ი ლ ი, რომ 3) ა ნ დ ე რ ძ ი ს დ ა წ ე რ ი ს დ რ ო ს ი გ ი **„სრულითა ცნობითა“** ყ ო ფ ი ლ ა ა ღ ჭ უ რ ვ ი ლ ი. აღსანიშნავია, რომ სინას მთის №5 ხელთნაწერშიც სწერია: „ესე ანდერძი მე გიორგი მორკნეველმან დავწერე **სისრულესა ზედა ცნობისა ჩემისასა** (გვ.18) და 4) **„სიმრთელესა შინა ტანისა“** იყო , ესე იგი ისეთი არაფერი სჭირდა, რომ გრძნობა ცნობა-მიხდილი ყოფილიყო და არ გაჰგებოდა, თუ რას აკეთებს, ან აკეთებინებდენ. დასასრულ, 5) თუ მას წერა შეეძლო, უეჭველად უ ნ დ ა ა ღ ნ ი შ ნ უ ლ ი ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო, რ ო მ ა ნ დ ე რ ძ ი მ ი ს ი ს ა კ უ თ ა რ ი ხ ე ლ ი თ ა რ ი ს დ ა წ ე რ ი ლ ი, ან მთლიანად, ან ნაწილობრივ (თავში, ან ბოლოში) მაინც. ამ უკანსკნელ გარემოებას საბუთის სიმტკიცისათვის საზოგადოდ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ანდერძის მოწმენი თავიანთს მოწმობაში განსაკუთრებით აღნიშნავენ, რომ საბუთი „ თ უ ი თ მ ა თ ი თ ა ჴ ე ლ ი თ ა“, „დ ა უ წ ე რ ი ა თ ა ვ ი ს ა ჴ ე ლ ი თ ა“, (ქრკ ბი II , 101), “ თავის ჴ ე ლ ი თ ა დ ა უ წ ე რ ი ა“(ორჯერ არის, იქვე 102). ამ გარემოებითვე აიხსნება, რომ თავის ანდერძისათვის მოუდევრობის ძალის მისანიჭებლად-ვე დავით აღმაშენებელს თავის 1123წ. შიომღვიმის მონასტრისადმი ბოძებული ანდერძის თავში ნათქვამი აქვს: [ნე]ბითა ღმთისაითა მე დთს (დავითს) მიწყიეს“-ო (იხ. პროფ. აკ. შ ა ნ ი ძ ი ს Miscellanea I“ დავით აღმაშენებლის ანდერძისთვის“ : „ჩვენი მეცნიერება“, ტფილისი 1924 წ. №8, გვ. 47—48). რაკი ანდერძის სიდიდისა და სისწრაფის გამო დავით აღმაშენებელს ანდერძის მთლად თავის საკუთარი ხელით დაწერა არ შეეძლო , მას ეს ანდერძი საკუთარი ხელით მაინც დაუწყია და ეს გარემოება საგანგებოდ აღუნიშნავს და ბოლოშიც თავისი საკუთარი ხელრთვა მოუთავსებია:“ სიმტკიცეო ყოველთაო, ღმერთო, მტკიცე მტკიცედ აქციე“-ო (შიომღვ. ისტ. საბ.19).

ი უ ს ტ ი ნ ი ა ნ ე კ ე ი ს რ ი ს სამართლის წიგნის თანახმადაც ანდერძი მოანდერძის საკუთარი ხელით უნდა ყოფილიყო მოწერილი, ხოლო თუ თვითონ წერა არ იცოდა, სხვისთვის უნდა დაევალებინა, რომ მის მაგიერ მოეწერა (K.E. Z a ch a r i ä von L i n g e n t h al Geschichte d. griechisch-römischen Rechts, 150). ამნაირივე წესი იყო შემდეგდროინდელ ბიზანტიაშიც (იქვე 152).

დასასრულ, როგორც გრიგოლ ერისთავთ-ერისთავის საბუთითგან ჩანს, ა ნ დ ე რ ძ ს მ ო წ მ ე ე ბ ი უ ნ დ ა ჰ ყ ო ლ ო დ ა, რ ო მ ე ლ თ ა ც უ ნ დ ა ხ ე ლ ი მ ო ე წ ე რ ა თ დ ა ს ა ბ უ თ ი შ ე ე მ ო წ მ ე ბ ი ნ ა თ: „ ჩუენ ქრისტჱს მიერ ქართლისა კათალიკოზი არსენიც მ ო წ ა მ ე და დამამტკიცებელი ვიქნებით“-ო (ქრონიკები II, 101), „ მ ო წ ა მ ე ნ ი ვ ა რ თ ჩუენ სამნივე უდაბნონი გარეჯისანი“-ო (იქვე,102). რომაული და ბიზანტიური სამართალიც აუცილებლად საჭიროდა სცნობდენ, რომ ანდერძისთვის 7-ს ან 5-ს მოწმეს ხელი მოეწერა და თავისი ბეჭედი დაესვა K.E. Z a ch a r i ä von L i n g e n t h al Geschichte. . . 150 და 152). ანდერძს, როგორც ბევრს სხვაგვარ საბუთსაც,

საქართველოში უმაღლეს სამღვდელოებას აძლევდნენ, რომ მათ „კანონთა უჯუარობითა, წყევითა და შეჩუენებითა“ (შიომღვ. ისტ. საბ. 19,-- ქრონიკები II, 101 და 102) ანდერძის დამრღვეველთაგან განემტკიცებინათ და დაეცვათ.

ანდერძის დამტოვებელი თავისი ანდერძის აღმასრულებლად ჩვეულებრივ განსაკუთრებულ პირს ასახელებდა ხოლმე: დავით აღმაშენებელი მაგ. სწერს: „თქუენ, შემდგომად[მომავალნო] მეფენო, ჩემსა ეკლესიასა და მონასტერსა ანდერძითა ამით შეგვედრე ბ“-ო (შიომღვ. ისტ. საბ. 18). გრიგოლ ერისთავთ-ერისთავიც ამბობდა: „შენ, ჩემო ძმაო ივანე და ძეო ჩემო ბეგაო, თქუენ მიგითუალავ ამას ანდერძსა“-ო (ქრონიკები II,99). ამას **„ანდერძობით შევედრება“** ჰრქმევია (ჟამთააღ. 757, გვ. 583). ამგვარივე წესი იყო ბიზანტიაშიც.(K.E. Z a ch a r i ä von L i n g e n t h al Geschichte. . . 162).

ჩვეულებრივ, დაწერილი ანდერძი მოანდერძისგან სანდო პირს, ხშირად სულიერ მოძღვარს, ჰქონდა ხოლმე მიბარებული, რომელსაც მოანდერძეს გარდაცვალებისშემდგომ ანდერძი, უნდა მოეტანა და მემკვიდრეთათვის წაეკითხა. ბასილი ზარზმელი მაგ. მოგვითხრობს, რომ გიორგი ჩორჩანელმა უშვილოდ მიცვლილმა თავისი ქონება „ დასა მისსა შეჰვედრა და შვილთა მისთა საკუთრებით განუთჳსა“ (ცხრპნ ზრზმლსი 40). ამის შესახებ დაწერილი ანდერძიც დაუტოვებია. გიორგი ჩორჩანელის გარდაცვალების შემდგომ სერაპიონ ზარზმელმა „მოიღო ანდერძი დიდისა მთავრისა გიორგისი და წარიკითხა აღსავსემან ცრემლითა“-ო (იქვე). ამ სიტყვებითგან ჩანს, რომ გიორგი ჩორჩანელს ანდერძი სერაპიონ ზარზმელისთვის მიუბარებია, ვითარცა სულიერი მამისთვის, და განსვენებულის ნება და ანდერძი ჭირისუფალთათვის პირველად სწორედ მას უნდა გამომეჟღავნებინა და წაეკითხა.

ზემომოყვანილითგან ცხადი შეიქმნება, რომ ქართული ანდერძის კანონიერი სახე რომაულ-ბიზანტიური სამართლის ნორმებს მისდევს. აღსანიშნავია, რომ იმ დროს, როცა ლათინურად ანდერძს Testamentum-ი , ბერძნულად ჩვეულებრივ , ან ზოგჯერ და , ან ეწოდებოდა (იხ. ცახარიეს ნაშრომის გვ. 146 შენ.1) ქართულად შესატყვისად ძველად **„აღთქუმაჲ** გვაქვს, შემდეგში-კი **„ანდერძი“** შემოდის და მერმე ერთად-ერთ იურიდიულ ტერმინად ხდება. ეს ტერმინი სპარსულია და სპარსულად „ანდარზ“, „ანდერზ“ რჩევას, განგებას, შევედრებასა და ანდერძსა ჰნიშნავს. „ანდარძ“-ის სახით ეს სიტყვა ძველ სომხურშიაც იხმარებოდა (იხ. H. H ü b s ch m a n n, Armenische Grammatik I, 98-99), მაგრამ ანდერძის ჩვეულებრივ ტერმინად ძველ სომხურ საბუთ-წარწერებში სხვა სიტყვა „კტაკ“-ი გვხვდება.

თანდათანობით სიტყვიერი ანდერძის მაგიერ წერილობითის დატოვება ისეთი ჩვეულებრივი მოვლენა გამხდარა, რომ მონასტრებშიაც-კი შემოუღიათ ბერებს ანდერძის წერა. ტერმინი „ **უანდერძოჲ**“-ც კი გაჩენილა ისეთ პირთა აღსანიშნავად, რომელთაც სიკვდილის წინ თავიანთი უკანასკნელი ნება ანდერძით არ აღუბეჭდიათ. ვაჰანის მონასტრის წესდების შემდგენელი ბერთაგან ანდერძის წერასა და დატოვებას ბუნებრივ მოქმედებად ჰგულისხმობდა. ასეთი უკანასკნელი ნების გამოცხადების ასრულება მონასტრისთვის კანონიერ ფარგლებში მას სავალდებულოდ მიუჩნევია. კანონმდებელს ნათქვამი აქვს: ძმაჲ რაჲ მიიცვალოს, თუ ანდერძიდაეწეროს, მისისაანდერძისა მსგავსა დგანეგოს ყოველი საქმე მისისა სულისაჲ. ხოლო, უკეთუ უანდერძოჲ აღეს რულოს, რაცდა იპოოს მისი, შუა გაიყოს და ნახევარი მაშინვე აჴმარონ სულსა მისსა, ვითარცა მოძღუარმან ბრძანოს და განაწესოს, და ნახევარი საეკლესიოდ დაიდვას საჭურჭლესა შინა მისისავე სულისათჳს“-ო (ვაჰანის მონ. განწ. 41).

კანონმდებელს მაინც საჭიროდ დაუნახავს მონაზონთა უფლება და მეანდერძეობის უნარიანობა შეეზღუდა და ვიწროდ შემოეფ

არგლა. ბერს, ვითარცა ამქვეყნიური, ხორციელი ნათესაობის უარმყოფელს, კანონმდებელის აზრით თავისი ნაქონების სამონასტრო ძმობის გარეშე ანდერძობით არავისთვის გადაცემის უფლება არ ჰქონდა. დებულებაში ნათქვამია: „არავის ძმათაგანსა ჴელეწიფების მონასტრით განღებად ნაქონებისა თჳსისა ჟამსა ამიერ მიცვალებისა თჳსისა, რომელიმცა თჳსთა, გინა ნათესავთა უანდერძა იგი, რომელთაგანაც ერთგზის ჯმნილარს ჟამსა მონაზონად კურთხევისასა“-ო (ვაჰანის მონ. განწ. 41). მაშასადამე, ბერს თავისი ნაქონები შეეძლო მხოლოდ ამავე სავანის ბერისთვისვე, ანთვით მონასტრისთვის ეანდერძა, თუ არა და ანდერძი გაცუდებული იქმნებოდა.

II. სანივთო სამართალი.

თავი პირველი.

ზოგად ცნებათა ტერმინები.

§ 1. ნივთი.

რომაულ სამართალს თავისი მოძღვრება დამყარებული ჰქონდა res-ს ცნებაზე, რომლითაც ბუნებაში ყოველი არსებული საგანი იგულისხმება, როგორც მოძრავი, ისევე უძრავი. ფრანგები ამის შესატყვისად ხმარობენ les choses, გერმანელები die sache, რუსები вещь. თანამედროვე ქართულ სამართალში ამ ცნების გამოსახატავად მიღებულია ტერმინი ,,ნივთი“, მაგრამ ძველ ქართულში ამ სიტყვას ასეთი ფართო და ზოგადი მნიშვნელობა არ ჰქონია.

ს. ორბელიანს რიცხვთა 39 [22] დამოწმებით ,,**ნივთი**“ ასე აქვს განმარტებული: ,,ესე არს ყოველივე საჴმარი, რომელსა სპარსნი მასალას უჴმობენ“-ო (ლექსიკ.). ხოლო თვით ,,საჴმარ“-ზე ნათქვამ აქვს: ,,ჩასაცმელი, შესასხმელი და რაცა შესაწევნელი“-ო (იქვე) რიცხვთა წიგნს, როგორც ცნობილია, 36 თავი აქვს და საბას დამოწმებაში ცხადი შეცდომა უნდა იყოს. ხოლო სპარსული ,,მასალა“-ს ქართული საჴმარ“-ის განსამარტავად მოშველიებისაგან ცხადი ხდება, რომ ,,ნივთი“ დაბადების იმ ადგილასაც, სადაც ეს ტერმინი ს. ორბელიანს ამოუკითხავს, ნივთეულობის მნიშვნელობით უნდა ყოფილიყო ნახმარი.

გულმოდგინე ძებნისდა მიუხედავად, ძველ ქართულ ძეგლებში ისეთი ზოგადი ტერმინი, რომელიც ლათინური res-ის შესატყვისი ყოფილიყო იმ მხრივ, რომ ერთსა და იმავე დროს მოძრავისა უძრავი საგნის აღმნიშვნელი იყოს, ჯერჯეროზით მაინც, ვერსად ვიპოვე. მაგრამ ჯერ კიდევ ძეგლთა მეტად მცირე ნაწილია გამოქვეყნებული, რომ ეს გარემოება მკვლევარს უფლებას აძლევდეს დაასკვნას, რომ ასეთი ტერმინი ქართულად ძველად არც არსებობდა. აღსანიშნავია, რომ ჯერ-ჯეროზით არც ტერმინები ,,მოძრავი“ და „უძრავი“ ჩანს ტექსტებში, მაგრამ ასეთი ცნობის არსებობა ძველად სრულებით უეჭველ გარემოებად უნდა იქმნეს ცნობილი.

§ 2. საჴმარნი და უჴმარნი.

სხვადასხვა ტერმინთა შორის თითქოს ზოგადი, უძრავ-მოძრავი საგნებისა და ნივთეულობის აღმნიშვნელი იყო **„საჴმარნი“,** რომელიც როგორც უძრავი ქონება-საკუთრების მაგალითად მიწის , აღსანიშნავად იხმარებოდა, ისევე მოძრავი ქონებისთვისაც. უძრავი ქონების განთვისების შესახებ თითქმის ყველა საბუთებში ეს ტერმინი იხსენიება ხოლმე და ნათქვამია, რომ განთვისებულია ესა თუ ის ნაქონები „საჴმარითა და უჴმარითა“ (იხ. ამის მაგალითები ჩემ ნაშრომში „ ქართულ სიგელთა მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა“ 1926 წ. გვ.101).

ხოლო „საჴმარი“, ვითარცა მოძრავი ქონების აღმნიშვნელი ტერმინი ბევრგან გვხვდება, მაგ: ბ. ზარზმელს ნათქვამი აქვს, რომ გიორგი ჩორჩანელმა სერაპინისგან დაარსებულ ზარზმის მონასტერს „მისცნა ყოველნი **საჴმარნი**: ჯორები და კარაულები და რაჲდენი რაჲ **უჴმდა სიმრავლესა ძმათასა**...ვინაცა სოფლებნიცა მისცნა“-ო (ც ჲ სრპ ნ ზრზ მლსჲ 27).

დავით აღმაშნებელსაც შიომღვიმის 1123 წ. ანდერძში ნათქვამი აქვს, რომ პურისა და ღვინის გარდა „ეგრეთვე სხუაჲ ყოველი საჭიროჲ „**საჴმარი შემოსავალთაგან მონასტრისათა**“ მოართვან ბერებსო (შიომღ. ისტ. საბ. 17 და ს. კაკაბ. გამოც. 10).

„საჴმარი“ ყოველივე ის არის, რისი ხმარება და გამოყენება შეიძლება. რაკი სამართალი ნივთს, res-ს, მხოლოდ იმდენად ეხება რამდენადაც ის ადამიანის თუ დაწესებულების, ან ვისიმე უფლების ობიექტს წარმოადგენს, ამიტომ ტერმინი „საჴმარი“, ვითარცა ნივთის ამ თვისების დამახასიათრებელი სიტყვა, თითქოს შესაფერისი და მიზანშეწონილი უნდა ყოფილიყო ლათინური res-ის ცნების გამოსახატავად.

მაგრამ გათვალისწინებული უნდა გვქონდეს, რომ „უ ჴ მ ა რ ი“ყოველთვის სრულებით უვარრგის მიწას კი არ ჰნიშნავდა, არამედ ხშირად მხოლოდ იმ დროისათვის უხმარებელს. შიომღვიმის კრებულს მაგ. ერთ თავის საბუთში ნათქვამი აქვს: „საკურთხევლისა მიწაჲ შალტამი, კორდთა გაუტეხელი, უჴმარი საჴმარად შეჰქმენით, დიდნი ჭირნი ჰნახენით“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 60) ამგვარად „უჴმარი“ შეიძლება „საჴმარად“ ქცეულიყო. ამასთანავე „უჴმარიც“-ც ამა თუ იმ პირის უფლების ობიექტს შეადგენდა. ცხადია, რომ თუმცა „საჴმარი“ ზოგადი ცნების შემცველი იყო, მაგრამ მაინც „უჴმარ“-ს არამც თუ არ ჰგულისხმობდა, არამედ სწორედ მისი საწინააღმდეგო ცნების გამომხატველი იყო.

დაკვირვება ადამიანს დაარწმუნებს, რომ როდესაც მოძრავი ქონება იგულისმება, მაშინ „საჴმარი“არსებითი სახელია, მაგრამ როცა საუბარი უძრავ ქონებაზეა, მაშინ ეს სიტყვა უკვე მხოლოს ზედსართავი სახელია, ე.ი. უძრავი ქონების მარტო ერთი თვისების აღმნიშვნელია. რაკი „საჴმარი“ ასეთ შემთხვევებში მთელი მოძრავი ნაქონების დამახასიათებელი ტერმინი კი არ იყო, არამედ მისი მხოლოდ იმ ნაწილის, რომელიც სამეურნეო თვალსაზრისით გამოსაყენებელი იყო, სახმარებლად გამოსადეგად ითვლებოდა, ამიტომ უძრავი ნაქონების მთელი სავსეობა რომ აღნიშნულიყო, ამისთვის მაშინ მეორე ტერმინსაც უმატებდნენ და ამბობდნენ და სწერდნენ „საჴმარი და უჴმარი“-ო.

ყველა ზემონათქვამითგან ირკვევა, რომ ტერმინი „საჴმარი“, უძრავ-მოძრავის აღმნიშვნელობისდა მიუხედავად, ნივთის, res-ის ზოგადი ცნების გამომხატველი ძველ ქართულ იურიდიულ მწერლობაში მაინც არ ყოფილა.

§ 3. ჭურჭელი.

ძველ ქართულში მოძრავი უსულო საკუთრებისა და ქონების აღმნიშვნელ ტერმინად **„ჭურჭელი“** იხმარებოდა. დაბადების ქართულ თარგმანში „ჭურჭელი“ უდრის ბერძნულს τά ακεόη (შესაქმეთა 31$_{37}$, 45$_{20}$, -გამოსლვათაჲ - 3$_{22}$, რიცხვთაჲ 4$_{12}$) ხოლო ლათინურს supellex-s (შესაქმეთა 31$_{37}$, 45$_{20}$) და vasa-ს (გამოსვლათა 3$_{22}$ და რიცხვთა 4$_{12}$), ე.ი. ყოველგვარ ავეჯს, იარაღს, ძვირფასსა და მოძრავ განძეულობას ჰნიშნავდა.

§ 4. ნივთთა მფლობელობის სახეობანი.

ყველა ის, რაც ადამიანის მფლობელობის საგანს წარმოადგენს ერთნაირი თვისებისა არ იყო და ადამიანის ამ საგანზე უფლებისდა მიხედვით სამართალი აქ რამდენსამე კატეგორიას ჰხედავდა, რომელთაგან თვითეულს მისი ბუნების გამომხატველი ტერმინი ჰქონდა მიკუთვნილი. ძველ წყაროებში ამის შესახებ საკმაო ცნობები მოიპოვება.

ბ. ზარზმელს მაგ. ნათქვამი აქვს, რომ უშვილო გიორგი ჩორჩანელმა სიკვდილის წინ ანდერძით „ყოველივე, რაჲ აქუნდა, და მამული და ყოველნი ეკლესიანი და მონაგები მისი დასა მისსა შეჰვედრა და შვილთა მისთა საკუთრებით განუთჳსა“-ო (ც ჲ სრპ ნ ზრზმ სჲ 40). მისი გარდაცვალების შემდგომ რომ დატოვებლი ანდერძი გაუხსნიათ და წაუკითხავთ გამორკვეულა, რომ „მდიდრად მიეცა ყოველივე უხუებით: აგარაკნი თავისუფლებით და საქონელი მრავალფერი და სიმრავლე საჴედართა და მროწეულთა (იქვე 40) ამ სიტყვებითგან ცხადი ხდება, რომ გიორგი ჩორჩანელს ანდერძით დაუტოვებია:

1„ყ ო ვ ე ლ ი ვ ე რ ა ჲ ა ქ უ ნ დ ა“, ანუ ქონებაჲ. **„მამული“**, 3. „მონაგები“ და ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს, რომ ნაანდერძევი გ. ჩორჩანელმა თავის დისწულებს, დასასრულ, „ს ა კ უ თ რ ე ბ ი თ გ ა ნ უ თ ჳ ს ა“, ე.ი. მათ „საკუთრება“-დ აქცია. მისი ნაანდერძევის ამ სამი-ოთხი კატეგორიის ცალ-ცალკე მოხსენებულება ამტკიცებს, რომ თვითოეული ამ კეტეგორიის ცალკეული სახელი განსხვავებული ცნების აღმნიშვნელი იყო და ქონება, მამული და მონაგები ისევე, როგორც საკუთრება სხვადასხვა იურიდიული ცნების გამომხატველი ყოფილა. სწორედ ამ ტერმინების მნიშვნელობის ზედმიწევნით გამორკვევაა უპირველესად საჭირო, რომ ქართული სანივთო სამართლის დანარჩენი საკითხების განხილვა შესაძლებელი გახდეს.

§ 5. მამული და ადგილნი უმამულონი.

უძრავი ნაქონები, როგორც ჩანს, ორ ნაწილად იყოფებოდა ერთ ნაწილს შეადგენდნენ **„მამულნი“**მეორეს **„ადგილნი უმამულონი და უმკვიდრონი“**.ტერმინი „მამული“ ჩვეულებრივი სიტყვაა მამეულისგან წარმომდგარი და მამისგან მემკვიდრეობით მიღებულ უძრავ საკუთრებას ჰნიშნავდა.

აღსანიშნავია, რომ **„მამული“**ს ა ღ მ რ თ ო წ ე რ ი ლ ი ს ქ ა რ თ უ ლ თ ა რ გ მ ა ნ შ ი მ ხ ო ლ ო დ მ ა მ ი ს ს ა მ შ ო ბ ლ ო ს, მ ა მ ე უ ლ ს ა ჰ ნ ი შ ნ ა ვ ს და ბერძნულს ლათნურს patria-ს, სომხურს ან უდრის (იხ.მაგ. ლევიტელთა 25 და მათეს 13). VIIIს. დამლევსაც „მამული“ და „დედული“წინანდებურად მამისეულსა და დედისეულსა, მამაპაპისეულს ჰნიშნავდა. იოანე საბანისძეს მაგ. ნათქვამი აქვს: აბო ტფილელი იყო ნამდვილი არაბი, „ყოვლადვე არაბელთა თესლი მამულად (ე.ი. მამის მხრით) და დედულად (ე.ი დედის მხრით), რომლისა მამაჲ მისი და დედაჲ მისი და დანი მისნი იყვნეს მუნვე ქალაქსა მას შინა ბაღდადს ბაბილოვნისასა“-ო (წამებაჲ ჰაბოჲსი 15). გაქრისტიანებულ ჰაბოს მსაჯულმაც უთხრა: ხარ შენ ნათესავით და ტომით სარკინოზ და დაგიტევებიეს მ ა მ უ ლ ი და ს ჯ უ ლ ი“-ო (იქვე 24).

IX და X სს.ძეგლებშიაც-კი „მამული“ უკვე საგვარეულო, მემკვიდრეობით მიღებული საკუთრების აღმნიშვნელი ტერმინია (იხ. მაგ. ზარზმელისა და გ. მერჩულის თხზულებები). ამგვარად „მამული“თავისი მნიშვნელობით უკვე res in patrimonio-ს და

patrimonom-ის შესატყვისობას წარმოადგენს და ეს მნიშვნელობა ამ ტერმინს საუკუნეთა განმავლობაში შერჩა.

XI-XII სს. „მამული“-ს მნიშვნელობა უფრო გაფართოვდა და ზოგჯერ საოჯახო უძრავი საკუთრების აღმნიშვნელადაც გვხვდება: მარტო მამისგან მემკვიდრეობით მიღებულ უძრავ ქონებას კი არა, არამედ მზითვად მოყოლილსაც ჰგულისხმობდა ხოლმე. არიშიანთამდი 1105-1125წ. ბოძებულ წყალობის წიგნში მაგ. ნათქვამია: „გაუშუით და გავათავისუფლეთ ნიანია ნიანიასძე გრიგოლ მაოჯრებლისა შვილი მისითა მამულითა ვეძისჴევითა, ვინაითგან პირველცა ზითვად ჰქონებოდა...აწ გაგუიშვია ნიანია მისითა მამულითა ზითვად ნაქონები ვეძისხევითა“-ო (იხ. იასე ცინცაძის „დავით მეფის სიგელი“: „საქართ. არქივი“1927წ. წიგნი II,გვ 16).

მაგრამ ჩვეულებრივ და არსებითად „მამული“მემკვიდრეობით უზრავ საკუთრებას ნიშნავდა, რომელშიაც მამის უძრავ მოძრავის გარდა, რასაკვირველია, დედის ნამზითვი და მონაგებიც შეიძლება შერეულიყო, რამდენადაც შვილები თავიანთი დედის საკუთრებას, დედულის, კანონიერ მემკვიდრეებად ითვლებოდნენ.

„ადგილნი უმამულონი“ ანუ „უმკჳდრონი“, რომელნიც დავით აღმაშენებელის უკანასკნელ ანდერძში გვხვდება, სწორედ „მამული“-ს, ვითარცა მემკვიდრეობით მიღებული საკუთრების, საწინააღმდეგო ცნების გამომხატველი ტერმინია. ამ თავის ანდერძში არსენი ბერის პირით დავით აღმაშნებელს ნათქვამი აქვს: „ადგილნი, რომელნი მიშოვებიან, უმკვიდრონი, და უმამულონი, მათგან ვითარცა ბერმან არსენი და კათალიკოზმან გამოარჩიონ, მეფემან დიმიტრი მიცემითა წერ[ილ]თა და სიგელთა განასრულონ ყოვლითურთ უნაკლულოდ“-ო (ქკ´ბი II, 52). ცხადია, რომ ,,უმამულო“ ადგილი შეიძლება მხოლოდ ისეთი ადგილი ყოფილიყო, რომელიც „მამული“ არ იყო და რომელსაც „მკვიდრი“, ანუ მემკვიდრეობითი მესაკუთრე არ ჰყავდა, რომელიც არავის კერძო საკუთრებასა და მამულს არ შეადგენდა, ან, რომ უკეთ ვთქვათ, რომელსაც პატრონი არ ჰყავდა, res nullius და sine domino იყო. რასაკვირველია, ეს ადგილი, ვითარცა დავით აღმაშენებლისაგნ ,,ნაშოები“, ალბათ ძლევამოსილი ლაშქრობის წყალობით, მეფის განკარგულებაში იყო, როგორც სახელმწიფო მიწა-წყალი.

შესაძლებელია აგრეთვე, რომ ამ ადგილებში მცხოვრებნი ყოფილიყვნენ კიდეც, მაგრამ პატრონყმური წესწყობილებისა და უფლებრივი თვალსაზრისის მიხედვით, რაკი მათ „მემამულე“ და „პატრონი“ არ ჰყავდათ, ამიტომ უმამულოდ და უმკვიდროდ იყვნენ იურიდიულად მიჩნეულნი. თავისი თავდაპირველი და ეტიმოლოგიური მნიშვნელობით კი, როგორც „მამული“ უდრის patrimonium-ს, res in patrimonio-ს ისევე **„ადგილნი უმამულონი“** უდრის res extra patrimonium-ს, უფრო მის სახეობას res universitatis-ს იმისდა მიუხედავად, რომ რომაული სამართალი ამ ტერმინით წმინდა res nullius-ს ჰგულისხმობდა.

თავი მეორე.

საკუთრება.

§ 1. მემკვიდრეობითი საკუთრება.

როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, საღმრთო წერილის უძველეს ქართულ თარგმანში ,,მამული“ ჯერ კიდევ მემკვიდრეობით მიღებული უძრავი საკუთრები

ს აღმნიშვნელი არ არის. ამ ცნების გამოსახატავად უძველეს ნათარგმნ ძეგლებში იხმარება ტერმინი ,,**სამკჳდრებელი**“. რიცხვთა 27[42] მიხედვით ქართული ,,სამკჳიდრებელი“ წარმოადგენს ბერძნული η κληρονομία-ს და ლათინური haereditas-ის შესატყვისობას, ე.ი. მემკვიდრეობით მიღებულ წილს ჰნიშნავდა.

იობის 42[13]-შიაც ნათქვამია: ,,არა იპოვნეს მგზავსნი შვენიერებასა შინა ასულთა იობისთა ცასა ქუეშე და მისცა მათ მამამან **სამკჳდრებელი** ძმათა მათთა თანა.“ ბერძნულად: სომხურად: ლათინურად: dedit ...haereditatem inter fratres earum.

მაგრამ ამასთანავე რიცხვთა 35[2]-სა და ლევიტელთა 25[3]-ში ,,სამკჳდრებელი“ ბერძნულ ლათინურს possessio-ს **,,სამკჳიდრებელი საუკუნოჲ“**-კი possesio sempiterna-სა და სომხურს უდრის. რომაულ სამართალში possessio-ც საკუთრებას ჰნიშნავდა.

ამგვარად, ,,სამკჳიდრებელი“ უმთავრესად მემკვიდრეობითი საკუთრების აღმნიშვნელი ტერმინი იყო.

მაგრამ საკუთრება მარტო მემკვიდრეობით მიღებულისაგან არ შედგებოდა. პირიქით, თავდაპირველად, როდესაც ჯერ მხოლოდ მოძრავი კერძო საკუთრება გაჩნდა, სწორედ შენაძენს წარმოადგენდა. ამ ცნების გამოსახატავად, საერთოდ საკუთრების ზოგადი ცნების აღსანიშნავად ცალკე ტერმინი არსებობდა.

უკვე მე-V ს. ძეგლში პირადი კუთვნილების აღსანიშნავად **,,საკუთრება“** გვხვდება. ქართლის პიტიახშის პირადი მსახური მაგ. იაკობ ხუცესს ,,საკუთარი„-ს სახელით ჰყავს მოხსენებული (წამებაჲ შუშანიკისი 10[21]). ხოლო დაბადების ქართულ თარგმანში მოიპოვება უკვე ტერმინი ,,**განკუთნებული**“-ც. მაგ. იესო ნავეჲს 21[13–14]-ში ნათქვამია: ,,მისცა ქალები... ქებრონი და განკუთნებულნი გარემოს მისსა ლებანა და განკუთნებულნი გარემოს მისსა და სხვაც ასევე. ,,განკუთვნებულნი“ უდრის ბერძნულს ლათინურს სომხურს ე. ი. გამოსაზღვრულს, გამოყოფილ აგარაკს ჰნიშნავს.

ტერმინი **,,საკუთრება“** გ. ზარზმელის თხზულებაში გვხვდება იმ მნიშვნელობით, როგორც ჩვეულებრივ იხმარება. მას მოთხრობილი აქვს, რომ გ. ჩორჩანელმა, რომელიც შვილების ნაადრევად დახოცვის გამო ,,შვილთაგან ოჯერ და უქმ იყო“ (ც´ჲ სრ´პნ ზრზ´მლსჲ 39), სიკვდილის წინ დადებული ანდერძით ,,მამულნი... დამონაგებნი მისნი დასა მისსა შეჰვედრა და შვილთა მისთა **საკუთრებით** განუთჳსა“-ო (იქვე 40). ცხადია, რომ აქ ნახმარი ტერმინი **,,საკუთრებით განთჳსება**“ სრულ, განუსაზღვრელ პირად კუთვნილებად გადაქცევას ჰნიშნავს. ნიკორწმინდის მე-11 ს. სიგელში ნახმარია ტერმინი ,,**გასაკუთრება**“-ც: ,,ჭინჭარაჲს ძის გლეხისაგან ვყიდე ნაოთხალი ვენახისაჲ, ჩუენ თანა ედვა, და **გავისაკუთრე** და მივეცი“ ამდენი და ამდენიო (ქკ´ბი II, 45).

რასაკვირველია, ეს სიტყვა პირველად ამ ძეგლში არ უნდა ვიგულისხმოთ ნახმარად, არამედ იგი აქ უკვე განმტკიცებულსა და მიღებულ იურიდიულ ტერმინს უნდა წარმოადგენდეს. ამიტომ, თუ ამაზე უწინარეს არა, მე-IX ს-ითგან მოყოლებული მაინც მისი არსებობა უცილობელ გარემოებად უნდა მივიჩნიოთ. შემდეგში მხოლოდ ეს ტერმინი გაბატონდა. თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს, რომ ძლევემოსილი მხედართ-მთავარნი და გამოჩენილი მებრძოლნი უხვად დაასაჩუქრა: ,,უბოძა გაგი ქურდვაჭრითა განძამდის მრავლითა საკუთარითა და მრავლითა სანახევროთა ქალაქებით, ციხეებითა და სოფლებითა“-ო (ისტორიანი და აზმანი *655-656, გვ.442).

ადამიანის პირადი საკუთრების აღსანიშნავად ერთ-ერთ ტერმინად ძველ ქართულში **,,საზეპურო“**-ც გვხვდება. უკვე პროფ. ნ. მარრს აქვს აღნიშნული, რომ ,,საზეპურო“ საკუთარსა ჰნიშნავდა და სომხურითგან ნათარგმნ თხზულებებში

საკუთარს უდრის (იხ. Из поездки на Афон ЖМНПр 1899 წ. N3 გვ.18 და Ипполит Толкование песни песней: ТР. წიგნი III, გვ.LXIV).

,,საზეპურო“ ნაწარმოებია ,,ზეპუჰრი“-საგან, რომელიც სპარსულითგან ზეპირად შეთვისებული ტერმინია. სპარსულად ,,ვისპურ“-ი სახლისშვილსა ჰნიშნავდა და ქართულში ,,ზეპურ“-ის სახით, სომხურად ,,სეპუჰ-ის სახით შემოვიდა და წარჩინებულთა და აზნაურთა გვარისშვილებს უწოდებდნენ. მამრობითი სქესის წევრებს ,,**სეფე-წული**“, მდედრობითისას ,,**სეპურნი დედანი**“ და ,,**სეფე-ქალნი**“ ჰრქმევიათ. სამეფო გვარეულობის უფლისწულებსაც საქართველოში მე-VIII-IX სს-ში ,,სეფეწულ“-ებს ეძახდენ. (იხ. ქართ. სამ. ისტორიის I, 194-195).

ამ ტერმინის აგებულების მიხედვით საფიქრებელია, რომ ,,საზეპურო“ თავდაპირველად უნდა მარტო ,,სეპუჰრის“, ანუ წარჩინებული საგვარეულოს წევრის საკუთრების აღმნიშვნელი ყოფილიყო და მხოლოდ შემდეგში როდესაც ,,სეფე“ უკვე უფლის აღმნიშვნელ ტერმინად შეიქმნა, ,,საზეპურო“ წარჩინებული საგვარეულოს, თუ მისი თვითოეული წევრის საკუთრების აღმნიშვნელი უნდა გამხდარიყო, მერმინდელი ,,სასეფო“-ს შესატყვისობა ყოფილიყო.

ეს გარემოება იმის შედეგია, რომ კერძო საკუთრება, რასაკვირველია, ჯერ წარჩნებულთა წრეებში უნდა გაჩენილიყო და მხოლოდ შემდეგში ამ პროცესს უფრო დაბლა მდგომ სხვა წოდებათა საგვარეულოებშიაც ეჩინა თავი.

ვითარცა უცხო ენითგან შეთვისებული ტერმინითგან ნაწარმოები და წარჩინებული საგვარეულოების წევრთათვის მიღებული სიტყვა, საეჭვოა, რომ ,,საზეპურო“ ზოგადი, მთელი მოსახლეობისათვის დაწესებული და ,,საკუთრების“ ზოგადი ცნების გამომხატველი ტერმინი ყოფილიყო. მე-VIII-IX ს-ითგან მოყოლებული ეს ტერმინი თანდათან ქრება და მწიგნობრულ ტერმინად ხდება. შერჩენილია მხოლოდ ტერმინი ,,სასეფო“, რომელსაც პირადის მნიშვნელობა მიენიჭა ადამიანის პირადი საკუთრების აღსანიშნავად ,,საზეპურო“-ს ,,საკუთარ“-მა სძლია.

ტერმინი ,,საზეპურო“-ს ანალიზმა საშუალება მოგვცა გამოგვერკვია, თუ როგორ წარმოიშვა ტერმინი ,,სასეფო“ და საკუთრების ცნება. ამავე მიზნის მისაღწევად, რასაკვირველია, ტერმინი ,,საკუთარი“-ს ძირითადი თავდაპირველი მნიშვნელობის გამორკვევაა საჭირო. ცხადია, საკუთარი, საკუთრება, განკუთვნა ერთი და-იმავე ძირისაგან წარმომდგარი ტერმინებია და ნაწარმოებია, როგორც სანუკვარი, თავსართი ,,სა“, ,,გან“-ისაგან, ძირისა ,,კუთ“-სა და ბოლოსართების ,,არი“, ,,რება“ და ,,ვნა“. ამ ტერმინების პირველადი მნიშვნელობის გაგება გაგვიადვილდებოდა, ამ ნაწარმოებთა ძირის მნიშვნელობა რომ გცოდნოდა.

საბედნიეროდ **,,კუთნვა“** ძველ ქართულში თავისადა-თავადაც იხმარებოდა. დაბადების თარგმანის წყალობით მისი მნიშვნელობა ირკვევა. მაგ. ,,კუთვნად ძელთა და ქვათა (ეზეკიელის 20[32]) უდრის ბერძნულს, ლათინურს columnus ligna et lapides. ,,კუმევად და კუთნვად ღმერთთა სხვათა (იერემიას წიგნი 42[3]) ეთანასწორება ბერძნულს ??, ლათინურს ut sacrificarent et tolerent deos alienos. ,,ღმერთთა შენთა არა მკუთნველ“ არიან (დანიელისი 3[12]) უდრის, ლათინურს deos tues nou colunt.

ამ მაგალითებიდან ირკვევა, რომ ქართული ,,**კუთნვა** ბერძნული ?? -ისა და ლათინური colere-ს, სომხური მსგავსად მსახურებას, თაყვანისცემას, ზრუნვას და მოვლას ჰნიშნავდა. ამისდა მიხედვით ,,საკუთარი“ თავდაპიველად მოსავლელის, საზრუნავისა და სათაყვანებელის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. ამგვარად, საკუთრება ის იყო, რაც საზრუნავი და მოსავლელი, თანაც სათაყვანებელი იყო იმ საერთოსა და ზოგადისა, საზიაროსაგან განსარჩევად, რომლისათვისაც თვითოეულ წევრს საგანგებო მზრუნველობა არ სჭირდებოდა. თუ ,,საზეპურო“ წარჩინებულთა საგვარეულოების წევრთა საკუთრების

აღმნიშვნელი იყო, ,,საკუთარი“ ამ ცნების ზოგადი თვისების საყოველთაო ტერმინი ჩანს და სწორედ ამით აიხსნება , რომ დროთა განმავლობაში გამარჯვებული სწორედ ეს ტერმინი აღმოჩნდა, ,,საზეპურო“ კი სრულებით გაქრა.

ზემონათქვამის შემდგომ ცხადი ხდება, რომ **„საკუთრებაჲ“** ლათინური proprietas-ის, სომხური შესატყვისობას წარმოადგენდა და la propriété-ს, das Eigentum-ს და собственность-ს უდრის.

§ 2. მონაგები.

,,მონაგები“ უკვე საღმრთო წერილის ქართული თარგმანში გვხვდება (შესაქმეთა 25[5], 31[8], ლევიტელთა 25[10] და ბევრ სხვაგანაც). მონაგები ყველა იმათ ეწოდ ებოდა, რაც ,,მოგებული“ იყო. ამასთანავე მონაგები შეიძლება მო ძრავიც ყოფილიყო, უძრავიც.

ძეგლებში დაცული ცნობებით უცილობლად მტკიცდება, რომ ,,მონაგები“ მარტო უძრავს კი არ აღნიშნავდა ხოლმე, არამედ მოძრავსაც, განძეულობასაც. იოანე საბანისძეს მაგ. ნათქვამი აქვს: ნერსე ქართლისა ერის-მთავარს ,, ქუეყანად აფხაზეთისა ... წარეგზავნნეს ... დედაჲ და ცოლი და შვილნი და მონაგებნი და ყოველნი სახლისა მისისანი“-ო (წამებაჲ ჰაბოჲსი 18). რაკი უძრავის წარგზავნა არ შეიძლება, ამიტომ ცხადია, რომ ისტორიკოსს აქ მოძრავზე უნდა ჰქონოდა საუბარი.

რაკი ,, მონაგები“ ზმნა ,,მოგებ“-ისაგან ნაწარმოები ვნებითი მიმღეობაა, ამიტომ მისი მნიშვნელობის მთელი რეალური შინაარსის განსაზღვრა თვით ზმნის მნიშვნელობის გამორკვევაზეა დამოკიდებული.

,,**მოგებაჲ**“ ძველ ქართულშ შეძენას ჰნიშნავდა. ნიკორწმინდის მე-XI ს. სიგელში ნათქვამია: ,,ძირგეულს ვიყიდე სეფესა ყანასა თანა ჭარტლის ძისაგან ყანაჲ, - ესე ორნივე სოფელნი მათითა აგარით ძმათა ჩემთა განძითა ვიყიდენ.. და კლარჯეთს მოვიგე სოფელი ერთი სხლუვანი (sic) და შავშეთს მოვიგე სოფელი დიდი სახლობანი, აგარა მისი ნაღუარევი, და ჯავახეთს მოვიგე სოფელი

ტონთიო და კოლას მოვიგე და ავაშენე სოფელი დიდი ოროტანი აგარათა“ (ქ´კბი II, 33).

ამავე ძეგლითაგან ზემომოყვანილზე უფრო საგულისხმო ცნობების მოყვანაც შეიძლება: ,,ძირგეულს ვიყიდე ... ყანაჲ და მივეც (აღნიშნულია, რა მისცა ფასად) და მოწამე არიან კაცნი, მუნვე ძირგეულს მოვიგე ყანაჲ გრივისა ერთისა სათესავი და მოწამე არიან კაცნი... ფარსმანის ძეთგან ვიყიდე ორი ნაკვეთი ყანაი და მივეც (ჩამოთვლილია, სახელდობრ რა) და მოწამე არიან კაცნი“-ო (ქ´კბი II, 48).

ამგვარად, როდესაც სიგელის დამწერი ,,მოგება“-ზე ლაპარაკობს, მაშინ მხოლოდ მოწმეებს ასახელებს და არას დროს არ ამბობს ,,მივეც“ ამდენი და ამდენიო, ხოლო როდესაც ნასყიდობაზეა საუბარი, მაშინ ასეთი ცნობა ყოველთვის მოიყოვება. ამიტომ ზემომოყვანილი მაგალითების მიხედვით იმ დასკვნის გამოყვანა შეიძლება, რომ ,,მოგება“ უგანძოდ შეიძლებოდა და ,,მოგება“ სყიდვით შეძენილობას არ ჰნიშნავდა, მოგება და სყიდვა სხვადასხვა ცნების გამომხატველი იყო.

მაგრამ ასეთი დასკვნა სწორე არ იქნებოდა, რათგან ,,მონაგები“ შეიძლება ნასყიდიც ყოფილიყო. მელქისედეკ კათალიკოზს მაგ. მცხეთის ტაძრისათვის შეძენილი უძრავი საკუთრების სიის შემცელთვათის 1020 წ. საბუთში ნათქვამი აქვს: მონასტერნი და სოფელნი, რომელნი მომიგიან ამის წმიდისა დედა-ქალაქისათვის და შემდეგ ჩამოთვილია ნაბოძებიც, ნასყიდიც, მონაგებიც. ხოლო მთელი შენაძენის სიის

ბოლოში მელქისედეკ კათალიკოსი ამბობს: ,,ეს ყოველი სოფელი, რომელი მომიგია და რომელნი სოფელნი ძუელად ჰქონდეს ამას წმიდასა დედაქალაქსა, შესავალნი იყუნენ“-ო (ქკბი II, 33). ამ ამონაწერითგან და მაგალითიდან ჩანს, რომ მონაგებად შესაძლებელია, მაშასადამე, ნასყიდიც იგულისხმებოდეს. მაგრამ ამავე დროს ცხადია, რომ ,,მონაგები“ ყოველთვის ნასყიდობითს შენაძენს არ წარმოადგენდა.

,,მოგებაჲ“ რომ ყოველთვის სყიდვას არ ნიშნავდა, არამედ სხვა გზითა და საშუალებითაც რასიმე, ან ვისმე შეძენას, ამას ანტონ ჭყონდიდელის შესახებ შიომღვიმელთა ნათქვამისა და თამარ მეფის სიგლის ცნობის შედარება ცხად-ჰყოფს. შიომღვიმის კრებულს აღნიშნული აქვს: ,,გლეხნი ქოსაჲს ძენი ფუძედ ერთი, კუამლად: გ: (სამი), ვითა ამას სიგელსა შინა გაჩენით სწერია, მათგან (ე.ი. ანტონი ჭყონდიდელ-მწიგნობართ-უხუცესისაგან) მოგებული არის და წყაროჲსთჳს მიყენებული“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 27 და ს. კაკაბ. შიომღ. სამი სიგ. გვ. 8). ამ ქოსაჲს ძეთა შესახებ კი თვით თამარ მეფის 1202 წ. სიგელში ნათქვამია: მოვიდა ჩვენთან ვაზირი და ჭყონდიდელ-მწიგნობართა-უხუცესი ანტონი და მოგვახსენა, რომ ახალტბის წყლის ,,სათავესა ზედა გლეხი ჯდა სასეფო“ და გვთხოვა, რომ ,,მის წყლის მკაზმავად იგი გლეხი სამკუიდროდ შესაწირავად მღუიმისად სულისა მისისათუის მას მიუბოძეთ“ და მისი ეს თხოვნა-მოხსენება შევიწყნარეთ და ,,რომელი სხალტბას მის წყლისა მისგან მიღებულისა სათავესა ზედა გლეხი ზის მიწად ერთი და კუამლად ორი ქოსაჲს ძენი საუკუნოდ მის წყლისა მკაზმავად მღუიმისა მონასტრისა შესა. წირავად მის და მიგუითავისუფლებია“-ო (იქვე გვ. 26 და იქვე გვ. 7). მაშასადამე ქოსაჲს-ძენი სასეფო გლეხები ყოფილან, ანტონ მწიგნობართ-უხუცესს თამარ მეფისაგან მათი მობოძება და შიომღვიმის მონასტრისათვის წყლის მკაზმავად შეწირვის უფლება გამოუთხოვნია. ამ ნებართვის თანახმად ანტონს ქოსაჲს-ძენი მონასტრისათუის შეუწირავს კიდეც. ამგვარად, ,,მოგება“ აქარც სყიდვას, არც გაცვლას არ ჰნიშნავს, არამედ მეფისგან მობოძების გამოთხოვას ჰგულისხმობს.

ერთი სიტყვით, ძეგლებში გაფანტული ცნობების მიხედვით, ირკვევა, რომ ,,მოგებაჲ“ და ,,მონაგები“ ზოგადი მნიშვნელობის მქონებელი ტერმინები იყო ყოველგვარი შენაძენის აღსანიშნავად, ნასყიდობის სახით იქნებოდა იგი, თუ სხვა გზით მოპოებული.

,,მონაგები“-ს ნიშანდობლივ თვისებას ის შეადგენდა, რომ „**მომგებელი**“-ს (ლევიტელთაჲ 25-50 და ქართ. ხელნაწერის ბევრ ადერძში) სრულს საკუთრებას წარმოადგენდა, თუ რომ ეს ,,მოგებული“ უძრავ-მოძრავი მემკვიდრეობითი ავლადიდების, ან ნაწყალობევი ქონების შემოსავლითგან არ იყო შეძენილი ამას შემდეგი ცნობა ამტკიცებს. ძაგან აბულეთის ძეს თავის შეწირულების წიგნის ხელრთვაში აღნიშნული აქვს: სოფელ ანგროინის მიცემულ საფასურში ,,არაი რთავს ჩემის მამოლისა, ჩემსა ნასისხლსა ბაღდადით მოგებულსა მეტი, - არცარა ღსა სწორსა საქმე-ოც და არცა ჩემთა შვილთა და მომავალთა, არცა ვიც სხუასა“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 67-68). ამგვარად რაკი ამ მონაგებში არავისი რაიმე განძი ერია, ამიტომ მასთან არავის ,,საქმე-უც“-ს, საქმე აქვს, ე.ი. უცილობელი და მოუდევარი საკუთრება იყო.

,,მონაგები“-ს მნიშვნელობის ზემომოყვანილი, საბუთების ცნობათა ანალიზით მოპოებული, განმარტების სისწორეს ნათარგმნ ძეგლებში ნახმარი შესატყვისობათა გათვალისწინებაც ადასტურებს. ეს სიტყვა დაბადების ქართულ თარგმანში ორნაირი მნიშვნელობით გვხდება: ერთის მხრივ ,,მონაგები“ უდრის ბერძნულს და ლათინურს possesio-ს (იხ. შესაქმეთა 12_5, 23_9, 25_5 და სხვაგან). ე. ი. სამფლობელოსა და საკუთრებას აღნიშნავს, მეორეს მხრით ბერძნულს, ლათინურს, possessio-ს, emptio-ს (ლევიტელთა 25_{16}, გამოს. 21_2, შესაქმეთა 12_3), ან ბერძნულს (ლევიტ. 25_{52}) ე. ი. შენაძენს, ან ნასყიდობას უდრის.

მაშასადამე, ,,მოგება“-სა და ,,მონაგებ“-ს იმთავითვე ის მნიშვნელობა ჰქონია, რომლიც მას შემდეგშიც ჰქონდა.

§ 3. საკუთრების წარმოშობილობის ნიადაგი.

როგორც წინა პარაგრაფებითგანაც ნაწილობრიც ჩანსა, საკუთრება მესაკუთრეს სხვადასხვა გზითა და საშუალებით უჩნდებოდა, რომლეთა მიხედვითაც სათანადო გამონათქვამები და ტერმინები არსებობდა.

საკუთრების ერთ მთავარ წყაროთაგანს შეადგენდა ხოლმე **,,მკუდრობაჲ“.** ეს ტერმინი ძველ ქართულში მემკვიდრეობის აღმნიშვნელი იყო. შესაქმეთა 31$_{14}$-ში მაგ. ნათვამია: ,,ნუ არსა ჩუენდა ნაწილი, ანუ მკუდრობაჲ სახლსა მამისა ჩუენისსა“. ნაწილი უდრის ბერძნულ, ხოლო ,,მკუდრობაი“ ბერძნულს და ლათინურს haereditas-ს, ე.ი. სწორედ მემკვიდრეობის მნიშვნელობა აქვს.

მემკვიდრეობითი საკუთრება, ანუ მამული, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა (იხ. აქვე გვ. 376-384), ან კანონებრივ იყო ხოლმე, ან ანდერძობრივით მიღებული. მემკვიდრეობითი საკუთრების მიღებას **,,დამკუდრება“** ეწოდებოდა.

მაგრამ ამ ტერმინის თავდაპირველი, ძირითადი მნიშვნელობის გასათვალისწინებლად უნდა გავიხსენოთ, რომ ამ სიტყვას იმავე დროს დასახლების, დაბინავების, ფეხის მტკიცედ მოკიდებისა და დაპყრობა-დასაკუთრების მნიშვნელობაც ჰქონდა.

შესაქმეთა 13$_{12}$-ში სწერია: აბრაამ დაემკუიდრა ქუეყანასა ქანანისასა და ლოთ დაემკუდრა ქალაქსა* ... ,,დაემკუდრა სოდომთა“- ო. ბერძნულში ნახმარი ზმნა, ხოლო ლათინურში habitare, სომხურად, ე.ი. მართლაც დასახლებას და დაჯდომას უდრის,

ამგვარადვე 1 კორინთელთა 3$_{12}$-ში ნათქვამია: ,,სული ღ́ისაჲ დამკუდრებულ არს თქუენ შოვრის“. დამკვიდრება“-ს შესატყვის ადგილას უდრის ბერძნული, ლათინურს habitare, სომხურს.

,,**მკუიდრობა**“-ც, მემკვიდრეობის მნიშვნელობის გარდა, ასეთივე მნიშვნელობითაც იხმარებოდა, რაც შესაქმეთა 12$_{6}$-ის ამ წინა დადებითგანაც ჩანს: ,,ქანანელნი მკუდრიყუნეს ... ქუეყანასა“. ამის შესატყვისად ნახმარია ბერძნულად, სომხურად.

,,დამკვიდრების“ ასეთი ორგვარი მნიშვნელობა დამახასიათებელია. ეს საკუთრების ცნების გაჩენისა და განვითრების საფეხურების გათვალისწინების საშუალებას გვაძლევს. უეჭველია, ,,დამკვიდრება“ ზმნისათვის მიწა-წყალზე დასახლების, მტკიცედ ფეხისა და ბინადრობის მოკიდების, დაპყრობის მნიშვნელობა უფრო პირველადი უნდა იყოს. თანაც ის იმ პირველყოფილი სოციალური ცხოვრებისა და უფლებრივი მდგომარეობის გამომხატველია, როდესაც მიწის ფაქტური დაპყრობა და ხელში ჩაგდება, ბინადრობის მტკიცედ მოკიდება და მიწაზე მეურნეობის მოწყობა თავისდა თავად უკვე საკუთრების უფლებას ჰქმნიდა, როდესაც საგვარტომო საკუთრების გარდა სხვა არავითარი საკუთრება არ არსებობდა. ,,დამკვიდრების“ მემკვიდრეობითი საკუთრებად მიღებულობის აღმნიშვნელობა-კი, რა თქმა უნდა, მეორადი, უკვე საგვარეულო წესწყობილების რღვევის ხანასთან დაკავშირებული, მოვლენაა.

საკუთრების ცნებისა და პირველადი განვითარების საფეხურების გამოსარკვევად ყურადღების ღირსია აგრეთვე ტერმინი ,,**განჩემებაჲ**“ და ,,**განჩემებული**“, რომელიც ჯერჯერობით მხოლოდ საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანშია დაცული.

ეზეკიელის 45[1]-ში ნათქვამია: ,,განზომასა თქუენგან ქუეყანისა სამკვდრებლად განუჩემოთ ... ქუეყანისაგან ხუთ და ოც ათასეული სიგრძე და სივრცე ათი ათასეული“-ო. ბერძნულად **,,სამკჳდრებლად განჩემება“**-ს შესატყვისად ნახმარია, ლათინურად separare, სომხურად.

ამგვარად გამოყოფვის, მემკვიდრეობის წილის გამოცალკევების აღსან შნავად ქართულად გამოყენებულია ტერმინი ,,განჩემებაჲ, რომლისგანაც ნაწარმოებია მიმღეობა ,,**განჩემებული**“: ,,ქუეყანა იგი განჩემებულა ქალაქთა მათთა არა განიყიდოს“ (ლევიტელთა 16 [34]) უდრის ბერძნულს, სომხურს, ყველა გამოსაზღვრულს, გამოყოფილს ჰნიშნავდა, ასურულის გარდა, რომელიც ხვედრს და წილსა ჰნიშნავს.

,,იყოს მათდა ადგილი სახლთათჳს განჩემებული“ (ეზეკიელის 45 [4]). ბერძნულად ,,განჩემებულ“-ის შესატყვისად ნახმარია, სომხურად, ე. ი. გამოყოფილი. ხოლო ამავე წინასწარმეტყველის 45 თავის მე-§ 5-ში ეს ტერმინი ბერძნული შესატყვსად გვევლინება, რაც სამფლობელოს ჰნიშნავს.

საკუთრების გადაცემის აღმნიშვნელ ტერმინთა შორის ქართულ ძველ მწერლობაში მიღებული და გავრცელებული იყო აგრეთვე **განთვსებაი**“ - ც. ბ. ზარზმელს ეს ტერმინი ნახმარი აქვს ისეთ ცნობაში, რომელიც უშვილო გ. ჩორჩანელისაგან მთელი თავისი საკუთრების თავისი დისწულებისათვის ანდერძობით გადაცემის ამბავს შეიცავს. ამ ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს: სიკვდილის შემდგომ ანდერძით ,,ყოველი, რაცა აქუნდა, დამამული და ყოველი ეკლესიანი და მონაგები მისი დასა მისსა შეჰვედრა და შვილთა მისთა საკუთრებით განუთვსა“-ო (ცა˜ჲ სრპ˜ნ ზ˜რზმლისი 40).

ეს ტერმინი მე-IX ს-ზე გაცილებით ადრე არსებობდა. სახელდობრ, ,,**განთჳსება**“ დაბადების ქართულ თარგმანში ზაქარიას 12[14]-ში გვხვდება: ,,ტომნი... და დედანი მათნი განთჳსებით“, რაც უდრის ბერძნულს, ლათინურს “familiae... et mulieres seorsum”. ამგვარად ,,**განთჳსებით**“, ბერძნული და ლათინური seorsum-ის, ან seorsus-ის შესატყვისობას წარმოადგენს, ე.ი. განცაკევებულს, განსაკუთრებულს ჰნიშნავს.

მიქიაჲს 5[8]-ში გვხვდება ფორმა ,,**განმთჳსველი**“: ,,ვითარცა ლომი საცხოვართა შორის მაღნარსა შინა და ვითარცა ლეკჳ სამწყსოსა შორის ცხოველთასა, ვითარ სახედ ოდეს განვლოს და განმთჳსველმან მიიტაცოს და არა იყოს მანმარინებელი“-ო. ბერძნულად ამის შესატყვისად და სომხურად. მაშასადამე, ,,განთჳსებაჲ“ უდრის და, ე. ი. გამოყოფას, გამოცალკევებას და განყოფას ჰნიშნავს.

როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, საკუთრებად ქცევას აგრეთვე ,,**გასაკუთრება**“-ც ეწოდებოდა.

დასასრულს უნდა ითქვას, რომ უძრავი ქონების საკუთრებით, თუს ხვა უფლებით გადაცემისათვის აღმნიშვნელ ტერმინად ,,**გარდასუალებული**“-ც ყოფილა ნახმარი, ეს სიტყვა მე-15 ს. დამდეგს ერთ სიგელში გვხვდება, რომელშიაც ასე სწერია ,,გიბოძეთ [თქ] უ [ე] ნივეძუელად ნაქონები, გარდასხუაებული მამული დიდის მეფეთ-მეფის ბაგრატისა და მეფეთ-მეფის გიორგისა“-ო (ქკბი II, 218).

ამ სამ-ოთხ ტერმინთაგან, „განჩემებაჲ“, ,,განჩემებული“, - ,,განთავსებაჲ“, ,,განთჳსებული“, – ,,გასაკუთრება“ და ,,გარდასხუაებული“ ქართულ სამოქალაქო სამართლის ჩვეულებრივ ტერმინად ,,განთჳსება“ და ,,გასაკუთრება“ იქცა, შემდეგში მხოლოდ ,,დასაკუთრების“ სახით შეცვლილი. ,,გარდასხუაებული“ მე-15 ს. ერთ ძეგლში გვაქვს

ჯერჯერობით მხოლოდ აღბეჭდილი. ,,განჩემება“ - კი პირიქით საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანში გვხვდება და შემდეგში ჯერ არ ჩანს.

თუმცა ,,განჩემებაჲ“ და ,,განთჳსებაჲ“ ნათარგმნი ტერმინების მიხედვით ორივე ერთსა-და-იმასვე, გამოყოფას, გამოცალკევებასა და განკუთვნას ჰნიშნავდა, მაგრამ ისინი, როგორც თავიანთი წარმოშობილობით, ისევე პირველადი დედააზრის მხრივ ერთიმეორისაგან განსხვავდებიან.

,,განჩემებაჲ“ იმას ჰნიშნავდა, რომ მე რაიმე ჩემად ა ღვიარე და ჩემ კუთვნილებად ვაქციე. ამ ცნების დახასიათების დროს გადამწყვეტი მნიშვნელობა მეობას, ჩემ იმ სულისკვე თებას აქვს მიპყრობილი, რომელიც ნივთის ჩემად ქცევის ნებისყოფით არის გამსჭვალული. ერთი სიტყვით, ეს ტერმინი საკუთრების ცნებას ს უბიექტური თვალთსაზრისით ახასიათებს.

პირიქით ,,განთჳსებაჲ“ ჰნიშნავს, რომ ნივთი ვისიმე თვისად აღიარებულია. საკუთრების ამნაირი დახასიათების დროს მესაკუთრეს მეობა არა ჩანს და თვით ცნებაც ობიექტური თვალთსაზრისით არის გან საზღვრული.

,,გასაკუთრება“, რასაკვრველია, ამ ცნების უფრო ზოგადსა და თ ვით ფაქტის აღმნიშვნელ ტერმინს წარმოადგენს.

იგივე შიძლება ითქვას ,,გადასხუაებ“ - ისა და ,,გარდასხვაებულ“-ის შესახებ იმ განსხვავებით, რომ ეს ტერმინი, ვგონებ ,,განთჳსების“ სრულ შესატყვისობას არც უნდა წარმოადგენდეს, არამედ უკვე ერთხელ ,,განთჳსებულის“ ხელმეორედ, ამასთანავე თითქოს უწესოდაც-კი სხვისათვის განკუთვნას უნდა ჰნიშნავდეს.

იმისდა მიუხედავად, რომ ,,განჩემებაჲ“ და ,,განთჳსებაჲ“ ერთი-და-იმავე დროითგან გვხვდება ძეგლებში, მაინც ცხადია, რომ ,,განჩემებაჲ“ საკუთრები ს ცნების წარმოშობა განვითარების პროცესის ,,განთჳსება“-ზე უფრო ადრინდელი საფეხურის გამომხატველი უნდა იყო ს.

§ 4. საკუთრების მიღება-შეძენის საშუალებანი.

საკუთრება მარტო მემკვიდრეობითა და ანდერძობით მიღებულისაგან და მონაგებისაგან არ შედგებოდა. საკუთრების შესაძენად სხვა კანონიერი გზები და საშუალებაც არსებობდა: შესაძლებელია იგი, ან ,,ნაშობი“ ყოფილიყო, ან ,,ნაჭირ ები“, ან ,,სიგრძითა ჟამთაჲთა“ უფლებულობის ძალით შეძენილი ყოფილიყო.

1.როგორც დავით აღმაშენებლის ანდერძის სიტყვებითგან ჩანს, თავის ნაშოვნა დ (,,რომელნი მიშოვებიან“) ის მიწები, ნივთი უნდა ჰქონდეს ნაგუ ლისხმევი, რომელიც ან ძლევამოსილი ომებით საქართველო ს სახელმწიფოს ან კერძოდ მეომარს შეეძინა. ასეთ უძრავ - მოძრავს ,, **ნაშოები**“ ეწოდებოდა. თუ დავით აღმაშენებლის ანდერძში უძრავი იგულისხმება ნაშოებად, ძაგან აბულეთის-ძის შეწირულების წიგნში მოძრავი ქონების შესახებ არის საუბარი: შემომიწირავს ,,სოფელი ანგროინი ჩემგენ ნასყიდი, რომელი ჩემსა ბიძაის ძესა, გიორგის შვილსა ივანეს, გაეყიდა და მე ზევე უკ-მოვიყიდე ბაღდადს ნაშოებითა ოქროითა (ე.ი. ფულით ან განძეულობით). იცოდეს ღმერთმან, მუნ (ე.ი. ნასყიდობის საფასურში ჩემითა ჴელითა ნაშოებისაგან კიდე არა ვისი ყოფოლა ამის ადგილის სყიდვასა შიგა, არ მამულისაჲ

და არ სოფელთაგან ანაღები: შევწირე მოუდევრად ყოვლისა კაცისაგან ...არავის რაი საქმე უც, არცა პატრონსა ღი~ს სწორსაამას ადგილსათანა, არცა ჩემთა შვილთა და მომავალთა, არცა ჩემისა გუარისა კაცსა“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 66-67).

ამ სიტყვებითგან სრული უეჭველობითა ჩანს, რომ თუ მამულითგან შეძენილი სახსრით მონაგების განთვისების უფლება შესაძლებელია შვილთა და მომავალთაგან, იმგვარადვე როგორც გვარის კაცთაგან, საცილობლად ქცეულიყო, ხოლო ნაწყალობევი ქონებითგან მიღებული სახსრით შენაძენი მთავრობას გაეხადა სათუოდ, ,,ნაშოები“ პირიქით მშოვნელის მოუდევარსა და უცილობელს, სრულ საკუთრებას წარმოადგენდა.

ომიანობითა და ბრძოლის ველზე ,,ნაშოები“ უდრის რომაელთა სამართლის res hostiles.

2. მაგრამ ,,ნაშოები“, რასაკვირველია, მხოლოდ ომიანობის საშუალებით შენაძენს არ ჰნიშნავდა. შესაძლებელია ნაშოები ადამიანს ხანგრძლივი მფლობელობითაც მოეპოვებინა საკუთრებად. უმეტეს შემთხვევაში ამ გზით შენაძენი საკუთრება პატრონთაგან მიტოვებული, ან აოხრებული ავლადიდება იყო ხოლმე, მაგრამ ზოგიერთ პატრონთა უყურადღებობით შესაძლებელია შენსა და კაცრიელ ადგილებსაც დაჰპატრონებოდნენ.

მიტოვებულს დაბადების ქართულ თარგმანში ,,**დატევებული**“ ეწოდება (ესაიასი 32), რაც ბერძნულს, ლათინურს dimissus, relictus-სა და სომხურს უდრის.

მიტოვებულსა და გაუკაცრიელებელ უძრავ საკუთრებას, თუ ქონებას ძველ ქართულში აგრეთვე ,,**ოჯერი**“, ,,**ოჯერ-ქმნილი**“ და ნაოკარი ერქვა. ადვით აღმაშენებელის ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს, რომ მეფემან ,,აღაშენა ყოველი **ოჯერ-ქმნილი**“ (ცა მ~ფსა დვ~თისი * 545, გვ. 312). ნათარგმნ ძეგლებში ,,ოხერი“ უდრის ბერძნულს, ლათინურს desertus, სომხურს, (ესაიასი 5$_{9}$, 34$_{11}$, ერემიასი 51 $_{32}$).

ასეთი ,,დატევებული“ ,,ნაოკარი“, ან უპატრონოდ მიტოვებული უძრავ-მოძრავი, რომელსაც რომაელები res derelictae-ს უწოდებდნენ, მხოლოდ კანონით განსაზღვრულ პირობებში შეიძლებოდა, რომ მის დამპატრონებელს თავის კანონიერ საკუთრებად მიეჩნია და სამართალსაც მის უცილობელ კუთვნილებად ექცია.

ასეთ პირობებად კანონში დაწესებული იყო მიტოვებული, თუ უპატრონოდ დატოვებული საკუთრების ,,**უფლებულება**“ ხანგრძლივ და ,,**მიუმძლავრებელად**“, ე.ი. ისე, რომ ამ მფლობელობას ძალმომრეობისა და მიმძლავრების თვისება არ ჰქონოდა. ამ პირობას უნდა ცხად-ეყო, რომ დასაკუთრებული ნაქონები წინანდელ პატრონს მართლაც მიტოვებული ჰქონდა და თითონ სრულებით არ სარგებლობდა.

მაგრამ ამასთანავე ამ მფლობელობას უეჭველად ხანგრძლივი ხასიათი უნდა ჰქონოდა, **,,სიგრძოთგან ჟამთაჲსა“** ყოფილიყო (ბაგრატ IV სიგ. 1058 წ. და სხვაგანაც ბევრგან: შიომღ. ისტ. საბ. და სხვაგანაც). ამ მფლობელობის საკუთრებად ქცევისათვის ეს აუცილებელ პირობად ითვლებოდა. ეს საკითხი უკვე ებრაელთა სამართალში იყო გარდაწყვეტილი და იქითგან ქრისტიანთა სამართალმა შეითვისა. ამის შესახებ დებულება სჯულისკანონშიაც არის შეტანილი და ეფთჳმე მთაწმინდელის ,,მცირე სჯულისკანონშიც მოიპოვება.

ამ ძეგლში ნათქვამია: ,,უკუეთუ ეკლესიასა... აქუნდეს აგარაკნი ანუ სოფელნი, არა ვის ჴელეწიფების წარღებად ეკლესიისა მისგან უფროსად უკუეთუ ოცდაათ წლამდე უფლებულ იყო მის აგარაკისადა ეკლესია იგი **მიუმძლავრებელად** უკუეთუ კულა შინაგან ოცდაათისა წლისა იქმნას რამის შორის იჭვი და ცილობა, ჴელეწიფების მოჭრტანავთა მათ, რომელნი იჩემებენ აგარაკსა მას ჭრტინვადა, რათა გამოიძიონ ჭეშმარიტი და დაამტკიცონ იგი, გინა თუ ეკლესიასა მას შესწირავდეს

ჭეშმარიტება, გინა თუ მოჭრტინავსა“-ო (მცირე შჯულსკანონი # კზ, გვ. 102).

მაშასადამე, მე-VI მსოფლიო კრების ამ §-ის ძალით, რომელი ბერძნული ტექსტის უდრის, მიუმძლავრებელი მფლობელობისა ,,ჟამთა სიგრძოი“ 30 წლის ვადით არის განსაზღვრული. თუმცა მე-9-12 ს.ს. სამოქალაქო სამართლის ქართული ძეგლებში შერჩენილი არა გვაქვს, მაგრამ ერთის მხრით ეფთჳმე მთაწმინდელის ზემოდასახელებული ნაშრომი, მეორეს მხრით ის გარემოება, რომ ბექა-აღბუღას და ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნებსაც ხანდაზმულობის საზღვრად 30 წელიწადი აქვთ მიღებული, უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ასეთივე დებულება უნდა ყოფილიყო საქართველოში IX-XIII ს.ს.-შიაც.

ზემოთნათქვამის შემდგომ ცხადი იქნება რომ ,,სიგრძო ჟამთაჲ“, რომელიც ქონებას საკუთრებად ჰხდიდა და რომელსაც ეხლა ხანდაზმულობა ეწოდება, რომაული სამართლის usucapio-ს , longi temporis, ანუ longae possessionis praescriptio-ს უდრის.

3. დასასრულ, როგორც აღნიშნული გვქონდა, საკუთრება შეიძლება ,,ნაჭირვები“-ც ყოფილიყო. ,,ნაჭირვები“ საკუთრების განსაკუთრებულ სახეულბას წარმოადგენდა და ამიტომ საკუთრების აღმნიშვნელი ტერმინების გვერდით ცალკე იხსენიება.

,,**ნაჭირვები**“ შიომღვიმის მონასტრის კრებულისაგან ზოსიმე ბერისათვის მიცემულ საბუთში გვხვდება: ,,ნასყიდი და ნაჭირვები და დედული ... ყოველივე ესე თქუენ ამის კჳრიკე კახთა მეფისა სამწირველოსა ზედა-მოჰკიდენით“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 60) ტერმინი ,,ნაჭირვები“-ს მნიშვნელობის გასაგებად ამავე საბუთში რამდენიმე საგულისხმო ცნობა მოიყოვება: ,,მიწაჲ შალტამი კორდთა გაუტეხელი, უჴმარი, საჴმარად შეჰქმენით, დიდნი ჭირნი ჰნახენით“, ,,სახლკარი აშენეთ და მოკიდებით ვენაჴი კარგი, დიდნი ჭირნი ჰნახენით-ო“ (შიომღ. ისტ. საბ. 60) . ის, რაზედაც ადამიანს დიდი ჭირი უნახავს, რასაკვირველია, ,,ნაჭირნახულევი“, ან შემოკლებით ,,ნაჭირვები“ იქმნებოდა. ზემომოყვანილი ამონაწერი ცხად-ჰყოფს, რომ ,,ნაჭირვები“ უხმარის სახმარად გახდასა და მიწის პირველად დამუშავება-გაშენებას ჰგულისხმობდა. კორდთა გატეხის შესახებ, პირდაპირი ცნობების უქონლობის გამო, ვერ ვიტყვით, რომ ამით დამმუშავებელს მიწის საკუთრების უფლება მიჰნიჭებოდა. ეს დაუჯერებელიც არის: ალბათ, მას მხოლოდ გარკვეული უპირატესობა სარგებლობის უფლება ექმნებოდა, მაგრამ ვენახის გაშენება რომ არა-მემამულეს, ანუ არა-მესაკუთრეს გაშენებული ვენახის ნახევრის საკუთრების უფლებას აძლევდა, ეს საბუთებით უცილობლად მტკიცდება.

შიომღვიმის მონასტრის ძმობისაგან ზოსიმე ბერისათვის მიცემულ საბუთში მაგ. შემდეგი ცნობები მოიპოვება: ,,შენის გამზრდელისა იოანეს მამას, მუბერს, კჳრიკაული მიწაჲ აღო საშენებლად ხელ-გიორგისა ძისა ვენაჴის გუერდით დღისა ერთისაი და, რაჲ აღეშენა, ორად გაეყო, ნახევარი იოანეს მამასა დაემჭირა, მუბერს, ნახევარი პატრონსა“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 60). რაკი ვენახი სწორედ იოანეს მამის, მუბერის, გაშენებული იყო და მას გაშენების შემდგომ ნახევარი ვენახი თითონ დაუსაკუთრებია, მეორე ნახევარი-კი პატრონისათვის მიუცია, ცხადი ხდება, რომ ვენახის გამშენებელს სამართალი გაშენებულის ნახევრის საკუთრების უფლებას ანიჭებდა.

გამშენებელს, რასაკვირველია, შეეძლო თავისი ნახევარი პატრონისათვის დაეთმო, მაგრამ, ცხადია, მხოლოდ სამაგიეროდ ამ ნახევრის საფასურის მიღების შემდგომ. სწორედ ამით აიხსნება ის, რაც იმავე ზემოდასახელებულ საბუთსა და კორიდეთის სახარების გიორგი ხუცესის მინაწერში ნათქვამია. პირველ ძეგლში, სახელდობრ, წერია,

,,საგლეხოსა ვენაჴსა (იგულისხმება სავენახე მიწა) ზედა კაცნი ვინმე სხდომილ იყვნეს არა-მემამულენი, მიწაჲ ვენაჴად აეშენა და იგინი კაცნი კიდე-წავიდეს. ნაშენებისა მათისა ნაცვლად ... თექუსმეტი დრაჰკანი მიეცა მათ კაცთათვს“ - აო (შიომღ. ისტ. საბ. 59) .

ხოლო გიორგი ხუცესს ნათქვამი აქვს: ,,მე გიორგი დავასხ (ე.ი. გავაშენე) ვენაჴი... სანახეურო ჲ... ნაჴევრისა ფასი ავიღე დასაჯერებელი დრამაჲ (10) ათას“-იო (იხ. ნ. მარრი Груз. Приписки греч. евангелия из Коридии: ИАН1911 წ. გვ. 236-237).

თავი მესამე.

ქონება.

§ 1. ქონების რაობა.

მამულსა და მონაგებს გარდა, რომელნიც, როგორც დავრწმუნდით, საკუთრებას წარმოადგენდნენ, არსებობდა ტერმინების მთელი რიგი, – ,,საქონებელი“, ,,საქონელი“ და ,,ქონებაჲ“, ან ,,ქონებანი“, რომელთა მნიშვნელობის განსაზღვრაა საჭირო.

,,ქონება“ ყველა ის უნდა ყოფილიყო, ,,რაჲცა რაჲ აქუნდა“ ადამინას. მაგრამ მამულიცა და მონაგებიც ,,აქუნდა“ კაცს, ამისდა მიუხედავად ეს ტერმინები ცალკე იხსენიება. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ,,ქონება“ მაულისა და მონაგებისაგან რაღაც განსხვავებული ცნების აღმნიშვნელი ტერმინი უნდა ყოფილიყო. რაკი მამული და მონაგები საკუთრებას წარმოადგენდნენ, ამიტომ საკითხი იბადება, ,,ქონების“ მაულისა და მონაგებისაგან განსხვავებულობა იმის მომასწავებელი ხომ არ უნდა იყოს, რომ ,,ქონება“ საკუთრებად არც ითვლებოდა.

საპასუხოდ შეიძლება ითქვას, რომ ,,ქონებაჲ“ 9-12 სს. განმავლობაში სრულებით საკუთრებად არ არის ნაგულისხმევი, არამედ ეს ტერმინი მაშინ დროებითი მფლობელობისა და მქონებლობის აღმნიშვნელი იყო. ასეთი ქონების განთვისების, გაყიდვისა, თუ შეწირვის უფლება ,,**მქონებელ**“-ს არ ჰქონდა, თუ რომ, რასაკვირველია, ამ საკუთრების პატრონისაგან წინასწარ საამისოდ ნებართვა არ ჰქონდა მიღებული. ,,ქონება“ შეიძლება მქონებელისაგან ნაწილობრივ შეწირული, ან გაცვლილიც ყოფილიყო, მაგრამ მხოლოდ ,,**პატრონთა კითხვითა და ბრძანებითა**“.

,,ქონების“ ფლობა ან მხოლოდ დროებითი იყო ხოლმე ისე, რომ ამ-დროინდელ მქონებელს ,,**შემდგომად მქონებელნი**“ ერთი მეორეს მიჰყოლოდენ, ან ,,მამულობით“ და ,,მკვიდრად“, ე.ი. მემკვიდრეობითაც, სანამ საკუთრების პატრონნი ,,მქონებელს“ ამ თავიანთი საკუთრების ,,ქონების“ უფლებას არ მოუსპობდნენ და, ან თითონ თავიანთთვის არ დაიბრულებდნენ, ან სხვას არ გადასცემდნენ.

,,ქონების“ ცნების ასეთი თვისება და შინაარსი მანდატურთუხუცესი ჭიაბერის შიომღვიმისათვის მიცემული შეწირულების წიგნითაც საუცხოვოდ მტკიცდება. ჭიაბერს თავის ამ საბუთში ნათქვამი აქვს: ,,ჩემს ჟინოვნისა ქონებასა შინა ვკადრე და მოჳახსენა ღ˜თისა სწორსა მეფეთა-მეფესა თამარს და მათ მიერ ბრძანებითა და კითხვითა გკადრე და მოგახსენე“ შიომღვიმის მონასტერს ,,ჟინოვნით მიხითარაის ძენი დავითის შვილნი უქროი და მახარაი, ბრაჭი და იოანე მათითა სახლითა და მამოლითა, ნასყიდითა და უსყიდელითა“ (შიომღ. ისტ. საბ. 22).

ჭიაბერის ამ სიტყვებითგან ჩანს, რომ ჟინვანის მისგან „ქონება“ მას მაინც უფლებას არ აძლევდა, რომ ჟინვანელი მიხითარაის ძენი მათი სახლ-მამულითა, ნასყიდ-უსყიდელით მონასტრისათვის შეეწირა. ამისთვის თურმე თამარ მეფის საგანგებო „კითხვა“ ანუ ნებართვის აღება, და „ბრძანება“, ანუ დასტური იყო საჭირო. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ჭიაბერის ჟინვანის „ქონებას“ კერძო საკუთრების თვისება არ ჰქონია.

ამას გარდა აღსანიშნავია, რომ ასეთი გზით მოპოებული ამ თავისი ქონების შეწირულების შეუცვალებლობის იმედი და რწმენა ჭიაბერს მხოლოდ იმიტომ ჰქონია, რომ ამ ქონების შეწირვა მეფის დასტურით გაუბედნია.

ეს გარემოება მას თითონვე აქვს საბუთად დასახელებული: „არა შეგეცვალოს“ ეს შეწირულება „ჩემგან, არცა შემდგომად ჩემსა ჟინოვნისა მქონებელთაგან **რაითგან** მე პატრონთა ღ˜თისა სწორთა ბრძანებითა და კითხვითა მიქნია“-ო (იქვე 22).

სწორედ ჟინვანის ჭიაბერის „შემდგომად“ ერთი „მქონებელთაგანი“ უნდა იყოს ის შოთაი, რომელსაც ჭიაბერის წიგნი დაუმტკიცებია: „ქ: მე შოთაი ჩემს ჟინოვნის ქუნებასა შიგა ამას ვამტკიცებ, ვითა ამას შიგა სწერია“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 23). თ. ჟორდანია ფიქრობდა, რომ „ეს შოთა უნდა იყოს რუსთველი: სხვა შოთა ისტორიულ პირთა შორის არ ჩანს თამარის დროს“-ო. ამავე ავტორის აზრით, „ალბათ ჭიაბერის შეწირულებაში შეცთომით ჩაჰყოლია შოთას მამული ჟინვანისა და შოთასაც დაუთმია ეკლესიისათვის“-ო (იქვე გვ.23).

შოთას ზემომოყვანილი ხელრთვითგან არ ჩანს, რომ იგი აუცილებლად უნდა თამარ მეფისა და ჭიაბერის თანამედროვედ ვიგულისხმოთ. უეჭველია ის ჟინვანის მერმინდელი, ჭიაბერის შემდგომ, მფლობელი უნდა ყოფილიყო. ცხადია მაინც-და-მაინც, რომ მისი ხელრთვა იმიტომ კი არ ამშვენებდა ამ საბუთს, რომ „შოთას მამული“ ჭიაბერის შეწირულებაში ვითომც „შეცდომით ჩაჰყოლოდეს“, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ ის ჭიაბერის „შემდგომად ჟინოვნისა მქონებელთა“-განი ყოფილა. ეს გარემოება ყველასთვის უცილობელი შეიქმნება, ვინც თვით ჭიაბერისა და შოთას სიტყვებს ერთი მეორეს შეადარებს.

თ. ჟორდანიას დებულება იმიტომ უნდა მცთარად მოვიჩნიოთ, რომ შოთას ხელრთვაში მის „მამულ“-ზე არაფერია ნათქვამი. პირიქით, მას გარკვევით აქვს აღნიშნული, რომ ჟინვანი მის მამულს-კი არა, არამედ „ქუნება„-ს, ე. ი. ქონებას შეადგენდა, რაც, როგორც დავრწმუნდით, სრულებით „მამულს“ ანუ მამაპაპეულ საკუთრებას არ ჰნიშნავდა. შოთას თავის ხელრთვაში გამოცხადებული აქვს მხოლოდ: „ჩემს ჟინოვნის ქონებასაც შიგა“, მეც „ამას (ე. ი. შეწირულებას) ვამტკიცებ, ვითა ამას შიგა (იგულისხმება საბუთში) სწერია“. ერთი სიტყვით, შოთა ამბობს, რომ იმ დროს, როდესაც ჟინვანი მას ჰქონდა, ჟინვანის მქონებელი იყო, მანაც ჭიაბერის შეწირულობა უცვლელად დასტოვა და დაამტკიცა.

ამგვარად ცხადი ხდება, რომ ქონება კერძო საკუთრება-კი არ იყო, არამედ მფლობელობა, ე. ი. უდრის იმას, რასაც რომაელები უწოდებდნენ possession naturalis, in possession esse, detinere, რასაც ფრანგულად possession naturelle, possession corporelle, detention, გერმანულად der Besitz-ი ჰქვიან.

§ 2. ქონება დროებითი და სამამულოდ და მკჳდრად.

,,ქონება“ შეიძლება ადამინას, ან მხოლოდ თითონ განსაზღვრული ვადით ჰქონებოდა, ან თავისი მემკვიდრეებისათვის გადაცემის უფლებითაც-კი.

როდესაც ქონებას მარტო იმ პირც პირადად-კი არა, არამედ მის შთამომავლობასაც აძლევდა. მაშინ საბუთში უნდა აღნიშნული ყოფილიყო, რომ მიცემული იყო ,,ყოველთა მომავალთა მათთადა“, მკვიდრად და მამულობით, ,,**სამამულოდ და მკჳდრად**“, როგორც მაგ. შიომღვიმის კრებული ტოხაჲს ძეს იოანეს, ნიკოლოზს და ნიანიას საბუთში უწერდა: თქვენ ,,ჩუენცა მოგეცით სამამულოდ და მკუიდრად ... გიბედნიეროს ღმერთმან თქუენ ტოხაჲსძეთა ი˜ეს, ნიკოლოზს და ნიანიას და ყოველთა ძმათა და შვილთა და მომავალთა თქუენთა“ (შიომღ. ისტ. საბ. 24). ასეთი საბუთის მოწმე-დამამტკიცებელნიც თავიანთ ხელრთვაში ამ ფორმულას იმეორებდენ ხოლმე. მაგ. ამავე ტოხაჲსძის წყალობის წიგნსა და სიმტკიცეში ერთ-ერთი მოწმეთაგანს ნათქვამი აქვს: ,,ესე, ვითა წ˜თა და ღ˜თ-შემოსაილთა მამათა და ძმათა ამის უდაბნოჲსათა ტუხუაის ძისადა და ყოველთა მომავალთა მათდა კჳრიკე მედისა სამწირველოჲ მკუიდრად და მამულობით უბოძებია, მეცა უნდოი ელია მემღჳმე მოწამე ვარ“-ო (იქვე გვ. 25, სადაც იხ. კიდევ ორი სხვა ასეთივე შინაარსის ხელრთვა).

მაგრამ ,,მამულობით“, ან ,,მკჳდრად და მამულობით“, გინდა ,,სამამულოდ და მკვდრად“, თვით ,,ყოველთა მომავალთა მათთადა“, ე.ი. მეკვიდრეობით მიცემული უძრავი ქონება მაინც არც მისი მიმღების, არც მის შთამომავლობის კერძო საკუთრებად არ ხდებოდა. ეს გარემოება სრული სიცხადით შიომღვიმის კრებულისგან ტოხაჲსძეთათვის მიცემული საბუთით მტკიცდება.

ამ სავანის ძმობამ ტოხაჲსძეთა მისცა ,,სამამულოდ და მკჳდრად“ ჯერ კიდევ კჳირიკე კახთა მეფისაგან შემოწირული ,,მთათა შინა დაოთი და ბართა შინა რუეთი“ ორი ფუძის მქონებელი გლეხითურთ ყველაფრიანად. მაგრამ ტოხაჲსძეთა ამ უძრავ ქონებასთან უფლებაცა და მის ფლობასთან დაკავშირებული მოვალეობანიც იმავე მიცემულობის სიმტკიცის წიგნშია განმარტებული. მათი უფლების შესახებ კრებულს ნათქვამი აქვს: ,,ვით არცა გინდეს, ეგრეცა იმსახურებდით და ედვას ღალაჲ ნაოთხალი თქუენთვს მოსახუედრელად დარაჲზომიცა მსახური გინდეს, მუნით იმსახურებდით“-ო. სხვაფრივ ,,არაოდეს რაი საქმე გუედვას არცა ჩუენთა არცა ჩუენთა შემდგომთა“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 24).

ტოხაისძეთა ამ ორ სოფელზე უფლების ზემომოყვანილი განსაზღვრითგან ჩანს, რომ მათ საკუთრების უფლება არ ჰქონიათ: არც გაყიდვის, არც გაცვლის უფლებაზე იქ არაფერია ნათქვამი. ქონებრივად მათი მოხმარება-გამოყენების უფლების საზღვრებიც წინდაწინვე ერთხელ-და-სამუდამოდ განსაზღვრულია: ტოხაჲსძეთ მხოლოდ ღალის აღება შეეძლოთ, ე.ი. სასოფლო მეურნეობის მოსავლის გარკვეული რაოდენობით უნდა ესარგებლათ. ამ მოსავლის მათი ხვედრის კანონიერი რაოდენობა, **,,მოსახუედრებელი“**-ც არის აღნიშნული: ,,ღალაი ნაოთხალი“, ე.ი. მოსავლის ერთი მეოთხედი.

ამას გარდა, ტოხაჲსძეთა ამ ორი სოფლის ორი ფუძე გლეხის შრომის გამოყენების უფლებაც მიენიჭა: მათ, ,,ვითარცა გინდეს, ეგრეცა იმსახურებდით“-ო. მაგრამ ამის მომდევნო წინადადება ასეთ ფართო, განუსაზღვრელ უფლებას შემდეგი განმარტებით ზღუდავს: ,,რაიზომიცა მსახური გინდეს“, იგულისხმება, რასაკვირველია, დაკისრებული მოვალეობის ასასრულებლად, ,,მუნით იმსახურებდით“-ო.

მაშასადამე, ტოხაისძეთა უფლება ამ „სამამულოდ და მკჳდრად“ მოცემულ ქონებისადმი, ორი სოფლის მოსავლის ერთი მეოთხედის აღებასა და დაკისრებული საქმისათვის საჭირო მსახურთა გამოყვანას არ სცილდებოდა.

ტოხაისძეთა მოვალეობას კჳრიკე კახთა მეფისა „სამწირველოჲ“ შეადგენდა: მისი სახსენებლისა და წირვის ყოველწლიურად გადახდა. სიმტკიცის წიგნში ამაზე ნათქვამია კიდეც: „უკეთუ ხუცესი არა იყოს, ტრაპეზი გარდაიჴდებოდეს კჳრიკე კახთა მეფისათჳს“-ო (იქვე. გვ. 24).

ამის გარდა ტოხაისძენი ვალდებულნი იყვნენ მათთან სოფელში მისულ მღვიმელთათვის „**ძღუენი**“ მიერთმიათ: „ოდესცა მივიდეთ, ძღუენი მოგუერთმეოდეს“-ო (იქვე).

დასასრულ, რასაკვირველია, ტოხაისძეთა უძრავი ქონების მიმცემი დაწესებულების „**ერთგულობა**“ ედვა ვალად: „გიბედნიეროს ღმერთმან თქუენ ტოხაისძეთა... და მომავალთა თქუენდა უკუნითი უკუნისამდე ერთგულებასა შინა წ˜ისა ამის უდაბნოჲსა“-ო (იქვე 24).

ცხადია, რომ ყველა ასეთი მოვალეობა მესაკუთრეს არ შეიძლება დაკისრებული ჰქონოდა.

კანონიერი გზით მიღებული-შეძენილ ქონებას გარდა შესაძლებელია, რასაკვირველია, უკანონოდ და ძალმომრეობით დაჭერილი და მიტაცებულიც ყოფილიყო ისეთ პირთაგან, რომელნი **იჩემებენ** (მცირე შჯულისკანონი გვ. 102 # კზ). ასეთ ქონებას ეწოდებოდა „**ქონებაჲ საავაზაკოჲ**“, ან „**ქონებაჲ წარტყუენილი**“. დავით აღმაშენებელს 1123 წ. ანდერძში მოთხრობილი აქვს: ძაგანს „მცხეთისა საქონებელნი მრავალნი დაემჭირნეს და წილკანი სატდრისა მონასტრისა, რაცა იყო, მთასა ციხე მარანი, ანუ მატური იგი სოფელი და მღვიმე მონასტერი შიგან ციხედ და სადგომად ჰქონდეს. თჳთ ოდეს მოიქცეს სალმობა მისი თავსა მისსა, ყოველი ყოველთავე უკუნით ეცით ნაქონები მისა მიმართ თჳსებული და მღჳმეს ქონებანი მისნი საავაზაკონი და წარტყუენილნი“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 18 და ს. კაკაბ. გამოც. 13).

ძაგანს ეს „ქონებანი“ მცხეთისა და შიომღვიმის მონასტრისათვის დაუჭერია (დაემჭირნეს) და ამ დაწესებულებათა „ნაქონები“ მიუთვისების, როგორც ჩანს, გარეგული ფორმალობის დაცვით („მისა მიმართ თჳსებული“) და განსაზღვრული ვადით, ეტყობა, სანამ ცოცხალი იყო. ამ ქონების ასეთი მოვერაგების წყალობით ხელში ჩაგდებულობის გამო, დავით აღმაშენებლი ძაგანის ამ „ქონებას“ საავაზაკოდ და წარტყვენილად სთვლიდა.

ცხადია, რომ „ქონებაი საავაზაკოი და წარტყუენილი“ უდრის რომაული სამართლის possession vitiosa-ს.

§ 3. საქონებელი და საქონელი.

„ქონებას“ გარდა ძეგლებში, მეტადრე იურიდიულ საბუთებში, გვხვდება ტერმინები „საქონებელი“ და „საქონელი“. მეორე ამ ორ სიტყვათაგან ისედაც ჩვეულებრივი ტერმინი იყო და მისი მნიშვნელობა ნათარგმნ თხზულებათა წყალობით შედარებით ადვილი გამოსარკვევია, მაგრამ სამაგიეროდ პირველი ნათარგმნ ძეგლებში, თუ არ ვცდები, არ ჩანს, ან იშვიათი სტუმარი უნდა იყოს. ეს გარემოება და იურიდიული საბუთების სიმცირის წყალობით ძეგლებშიაც მკაფიო

ცნობების უქონლობის გამო, ამ ტერმინის მნიშვნელობის ზედმიწევნით განსაზღვრას აძნელებს.

ერთი მხრით, ,,**საქონებელი**“ უძრავის აღმნიშვნელი გამოდის. ეს გარემოება შემდეგი ცნობებით მტკიცდება.

დავით აღმაშენებლის 1123 წ. შიომღვიმის მონასტრისადმი ბოძებულ ანდერძში სწერია: ,,ვითა იოანეს ქართლისა კათალიკოზსა უბრძანებია და მოუნიჭებია ეკლესიისა ჩემისადა, რომელ საქონებელნი სოფელნი და აგარანი ჰქონან, მღუმესა სასჯულოჲ სამრებლოჲ არს... თუთ მემღუმისა დიაკონმან მოისამართლოს“-ო (შიომღვიმის ისტ. საბ. 16 და ს. კაკაბ. გამოც. 9).

ამგვარად, ,,საქონებელ“-ად აქ სოფლები და აგარაკებია დასახელებული.

მეორე მხრით ,,საქონებელი“ მოძრავ ქონებასაც ჰგულისხმობდა, როგორც ადამიანებს, ყმებს, ისევე პირუტყვებსაც. ეს გარემოება გიორგი -ის 1170 წ. სიგლის შემდეგი სიტყვებით ირკვევა:

,,ესე ყოველნი მათნი საქონებელნი შეუვალ-გუიქმნიან ყოველისა შესავლისაგან“ გიორგი მე-III შიომღ. მონ. ერთიანი 1170 წ. სიგ.: ს˜ქს ს˜ძვლნი III დამ., გვ. 4). ,,უდაბნოი მღუიმე პირველად და მერმე საქონებელნი მათნი უბაჟონია ჩუენსა სამეფოსა შიგან ყოველგან. და ჩუენცა გაგუითავისუფლებია ბაჟისაგან ვაჭარნი მათნი“ (იქვე: სქ˜ს სძვ˜ლნი III დამ., გვ.5). რაკი გიორგი III-ეს ნათქვამი აქვს, რომ შიომღვიმის მონასტრის ,,საქონებელნი“ წინათაც შეუვალი და უბაჟო იყო და ამ აპირატესობას იგი მონასტერს კვლავ უმტკიცებდა და ამასთანავე ნათქვამი აქვს, რომ ის ბაჟისაგან შიომღვიმის სავანის ვაჭრებს, გლეხებსა და ცხვარს ათავისუფლებდა, ცხადი ხდება, რომ ,,საქონებლ“-ად ამ შემთხვევაში სწორედ ეს ყმა ვაჭარ-გლეხები და ცხვრის ფარა იგულისხმებოდა.

ზემოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ,,საქონებელი“ შეიძლება უძრავიც ყოფილიყო და მოძრავიც.

იმ საკითხის გამოსარკვევად, თუ არსებითად რის აღმნიშვნელი იყო ,,საქონებელი“, სანივთო სამართლის სახელდობრ რომელი ცნების გამომხატველი უნდა ყოფილიყო, დავით აღმაშენებელის შიომღვიმის მონასტრისადმი 1123 წ. ბოძებული ანდერძის შემდეგი ცნობების მოყვანა შეიძლება. მეფეს ნათქვამი აქვს: როგორც შიომღვიმის მონასტრის, ისევე ,,მცხეთისა საქონებელნი მრავალნი დაემჭირნეს“ ძაგანს და ,,ყოველი... უკუნით ეცით **ნაქონები** მისა მიმართ თჳსებული და მღუმეს **ქონებანი** მისნი საავაზაკონი და წართყუენილნი“ (დავით აღმაშ. 1123 წ. ანდერძი: შიომღ. ისტ. საბ. 18, ს. კაკაბ. 13). ამ სიტყვებითგან ჩანს, რომ მცხეთის ,,საქონებელნი“ ძაგანს მძლავრობითა და მოვერაგებით დაუჭერია და ხელში ჩაუგდია. დავით აღმაშენებელი ბრძანებდა, ეს ძაგანისაგან მითვისებული სოფლები წინანდელი მფლობელებისათვის უკვე დაევრუნებინათ. აღსანიშნავია, რომ ეს თავისი განკარგულება ამნაირად აქვს გამოთქმული: დაუბრუნეთ ,,მღუმეს ქონებანი მისნი საავაზაკონი და წარტყუენილი“ ძაგანისაგანო. თუ პირველად ,,საქონებელნი“ - ა ნახმარი, მეორეჯერ უკვე ,,ქონებანი“. ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ამ ორ ტერმინს ერთნაირი მნიშვნელობა ჰქონია და ერთი მეორის მაგიერ იხმარებოდა. რაკი ,,ქონება“ სახელმზნა იყო და ცნების ზედმიწევნითი აღნიშვნისთვის-კი ზოგჯერ ზმნა, ზოგჯერ-კი პირიქით არსებითი სახელი იყო საჭირო, შესაძლებელია ამიტომ შეიქმნა ტერმინი ,,საქონებელი“-ც.

,,საქონებელი“ - ც ,,ქონება“ - ვით მქონებლის კერძო საკუთრებას არ წარმოადგენდა, არამედ ამ საქონებლის და ქონების მბოძებელისა, თუ მიმცემისას. ამას 1263 წ. ახლო ხანის საეკლესიო კრებაც ადასტურებს. შეწირულებისა და წყალობის სახით ეკლესია მონასტრების ქონება და საქონებელი რომ ულუ-დავითსა და საქართველოს მთავრობას სხვებზე გაუცია და ეკლესიას

ამ ქონების უკან დაბრუნება უთხოვია, ამ ქონება-საქონებელთა ახალი მფლობელნი თურმე ასეთ პასუხს აძლევდენ: ამას გუეუბნებიან მ ქ ო ნ ე ბ ე ლ ნ ი და მნებებელნი საყდართა და მონასტერთა ს ა ქ ო ნ ე ბ ე ლ თ ა ქ ო ნ ე ბ ი ს ა ნ ი: ,, პ ა ტ რ ო ნ ი ა რ დაგუადებინეს და არ წაგუიღებს, რ ო მ ე ლ ს ა ს ი გ ლ ი თ ა უ ბ ო ძ ე ბ ი ა, და თქუენ არ დაგიდებთ და არც გ უ ე მ ა რ თ ლ ე ბ ი თ დ ა დ ე ბ ი ნ ე ბ ა ს ა“ - ო (საისტ. მოამბე 1925 წ. I, 222). მაშასადამე, ,,საქონებელთა“ და ,,ქონების“ პატრონი ის პირია, ამ მისი კანონიერი შთამომავალი იყო, ,,რ ო მ ე ლ ს ა ს ი გ ე ლ ი თ ა უბოძებია“. ამ ქონების დადებინების უფლება მხოლოდ მას ჰქონია.

,,**ნაქონები**“, როგორც თვით აგებულებითგანაც ჩანს, თავდაპირველად ისეთი ქონების აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო, რომელიც წინათ ერთ პირს, ან დაწესებულებას ჰქონდა, ხოლო შემდეგ კანონიერად თუ უკანონოდ სხვის ხელში გადავიდა. მაგრამ მერმე ეს ტერმინიც საერთოდ ,,ქონების “ მნიშვნელობითაც იხმარებოდა.

,,არავის ჴელ-ეწიფების კათალიკოსთაგანსა, აღესრულოს რაჲ ეპისკოპოსი სამრევლოჲსა მისისაჲ, მ ი ტ ა ც ე ბ ა დ ნ ა ქ ო ნ ე ბ ი ს ა მ ი ს ი ს ა, ა ნ უ ს ა ე პ ი ს კ ო პ ო ი ს ო ჲ ს ა მ ი ს ი ს ა და თჳსსა საუნჯესა დადება მიხუეჭით, არამედ მიეცინ ყოველივე სამარხველად (ე.ი. შესანახავად) ხუცესთა მისვე საეპისკოპოსოჲსთა, ვიდრემდის სხუა ეპისკოპოსი დადგეს და მიიღოს ს ა ჴ მ ა რ ი იგი და აჴმარის თვსსა ეკლესიასა“-ო (მცირე შჯულის კანონი გვ. 105, § ლე), ,,ნაქონები“ ბერძნული დედნის უდრის. სლავურად მთარგმნელს имение უხმარია ე.ი. მართლაც ქონებას ჰნიშნავს.

,,**საქონელი**“ საბუთებში უფრო ხშირი ტერმინია. ამ ძეგლებში უძრავი ქონების გვერდით ,,საქონელი“-ც არის ხოლმე დასახელებული. მაგ. მე-XI ს. საბუთებში გიორგი მე-II ნათქვამი აქვს: ,, ს ო ფ ე ლ ნ ი და ა გ ა რ ა ნ ი მათნი და ყ ო ვ ე ლ ნ ი ს ა ქ ო ნ ე ლ ნ ი მ ა თ ნ ი, რომელნი სამეფოსა ჩუენსა შინა არიან სახელდებით ესე: აგარაი ციხედიდს, გ ლ ე ხ ნ ი და მ ი წ ა ი, - ნიჩბისს გ ლ ე ხ ნ ი და მ ი წ ა ი“ და სხვა (გიორგი II -ის 1072 წ. სიგ., შიომღ. ისტ. საბ. 10,-ს. კაკაბ. შიომღ. სამი სიგ. 4).

რაკი სიგელში ცალცალკე წერია,-,,სოფელნი და აგარანი მათნი და ყოველნი საქონელნი მათნი“,-ცხადი ხდება, რომ სოფელ-აგარანი სხვაა და ,,საქონელი“ კიდევ სხვა რამე უნდა ყოფილიყო. ხოლო, რათგან სოფელ-აგარათა სახელით აქ უეჭველია უძრავი ქონებაა ნაგულისხმევი, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ,, ს ა ქ ო ნ ე ლ ი“ უ ძ რ ა ვ ი ქ ო ნ ე ბ ა ა რ უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო. მომდევნო განმარტებაში-კი ნათქვამია: ,, ს ა ხ ე ლ დ ე ბ ი თ ესე“ - ციხედიდს ,,აგარაი ... გლეხნი და მიწაი,-ნიჩბისს გლეხნი და მიწაი“. რაკი გამონათქვამები ,,აგარანი და მიწაი“ ზემოაღნიშნული გამონათქვამის ,,სოფელნი და აგარანი“-ს შესატყვისობას წარმოადგენენ, ,,გლეხნი“ ამ უძრავი ქონების მოსახლე ყმათა აღმნიშველი უნდა ყოფილიყო. ამგვარად თუმცა ირკვევა, რომ ,,საქონელნი“ უძრავი-კი არა, არამედ მოძრავი ქონების გამომხატველი იყო, მაგრამ ამ ძეგლითგან არ ჩანს, თუ სახელდობრ რანაირი მოძრავი ქონება იგულისხმება.

მხოლოდ სხვა ძეგლებითგან და საბუთებითგან ცხადი ხდება, რომ ,, ს ა ქ ო ნ ე ლ ი“ ძ ვ ე ლ ა დ მ ო ძ რ ა ვ ი უ ს უ ლ ო ს ა გ ა ნ - ნ ი ვ თ ე ბ ი ს ა ღ მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ი უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო. გიორგი III მაგ. ერთ თავის სიგელში ნაბრძანები აქვს: შიომღვიმის მონასტრის ქურდ-გლეხის ,, ს ა ქ ო ნ ე ლ ს ა თ ა ნ ა რ ა ი ს ა ქ მ ე - უ ც ჩუენთა მ პ ა რ ა ვ თ - მ ე მ ე ბ ე ლ თ ა, თუით მ ე მ ღ უ მ ი ს ა ჴ ე ლ ი ს უ ფ ა ლ მ ა ნ თ ა ვ ნ ი ნ ა პ ა რ ე ვ ი ს ა პატრონსა შეუქცივნეს და ს ა მ ა რ თ ა ლ ი ... უდაბნოსთუის ა ი ღ ო ს “ - ო (გიორგი III -ის 1170 წ. ერთიანი სიგ.: სქ˜ს სძ˜ვლნი III დამათ. გვ. 6). რაკი მოპარვა მხოლოდ მოძრავი საკუთრებისა და ქონების შეიძლება, ამიტომ ცხადია, რომ ,,საქონელი“ აქ მოძრავად არის ნაგულისხმევი. რასაკვირველია, შესაძლებელია სულდგმული საქონელიც ყოფილიყო, მაგ. ყოველგვარი შინაური პირუტყვიც, და უსულოც, მაგ. ნივთები, ავეჯეულება, სურსათი და სხვა.

,, ს ა ქ ო ნ ე ლ ი “ - ს მნიშვნელობის გასაგებად უნდა ბ. ზ ა რ ზ მ ე ლ ი ს ერთი ცნობა იყოს მხედველობაში მიღებული, რომ გ. ჩორჩანელმა თავის დისწულებს უანდერძა ,, ა გ ა რ ა კ ნ ი მრავლებით და ს ი მ რ ა ვ ლ ე ს ა ჴ ე დ ა რ თ ა და მ რ ო წ ე ლ თ ა “ (ც˜ ჲ სრპნ ზრზმლსჲ 40). ,,საჴედარი“ მაშინ შესაჯდომი პირუტყვის აღმნიშვნელი იყო. ხოლო ,,მროწლე“ თუმცა ნახირის მნიშვნელობით გვხვდება ძეგლებში, მაგრამ ბ. ზ ა რ ზ მ ე ლ ს ამ წინადადებაში, უეჭველია, სახედარივით რომელიღაც შინაური პირუტყვის ტერმინად უნდა ჰქონოდა ნაგულისხმევი, იქნებ მსხვილი რქოსანისად. მაგრამ თავიდა-თავი ისაა, რომ ,, ს ა ქ ო ნ ე ლ ი მ რ ა ვ ა ლ ფ ე რ ი “ ცალკეა მოხსენებული, სახედართა და მროწლეთა სიმრავლე კიდევ ცალკე. ცხადი ხდება, რომ სახედარ-მროწლენი მ რ ა ვ ა ლ ფ ე რ ი ს ა ქ ო ნ ლ ი ს ცნების შინაარს არ წარმოადგენდა. ეს გარემოება და თვით გამონათქვამი ,,საქონელი მ რ ა ვ ა ლ - ფ ე რ ი “ და არა მრავალგვარი გვაფიქრებინებს ამ შემთხვევაში, რომ ,,საქონელი“ უფრო უსულო საგნების, ან ნივთების, ქსოვილ-განძეულობის, ეგების, მასალისაც, აღმნიშვნელი უნდა იყოს.

ნათარგმნ ძეგლებში ,,საქონელი“ ბერძნული (2 ნეშტთა 21 14) უდრის, ლათინურს substantia-ს, სომხურს, მოძრავ ქონებას, ბარგს, ჭურჭლეულობას ჰნიშნავდა.

ასევე ესმოდა ამ ტერმინის მნიშვნელობა სახელოვან ქართველ ლექსიკოგრაფსაც:

ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ,,საქონელი“ განმარტებული აქვს, როგორც ,, უ ს უ ლ ო ხ ვ ა ს ტ ა გ ი “ .ხოლო ხვასტაგი მისივე სიტყვით იყო ,,საქონელი და საყოლელი“ (ლექსიკ.), ე.ი. მოძრავი ქონება, სულდგმული (საყოლელი) და უსულო. მაშასადამე საქონელი ს ა ბ ა ს უსულო მოძრავ ქონებად მიაჩნდა. თანამედროვე ქართულში - კი ამ სიტყვას მოძრავი, როგორც სულდგმულისა (პირუტყვები), ისევე უსულო ქონების (ნივთეულის) მნიშვნელობა აქვს. ცოცხალ თანამედროვე ხალხურ ენაში ამ ტერმინის ასეთი ორნაირი მნიშვნელობა გვაფიქრებინებს, რომ ძველ ქართულშიც ამ სიტყვას შესაძლებელია მოძრავი სულდგმული ქონების, სახელდობრ პირუტყვს, მნიშვნელობაც ჰქონოდა.

როგორც გამოირკვა, ,, ქ ო ნ ე ბ ა “ ს ა კ უ თ რ ე ბ ა ს ა რ წ ა რ მ ო ა დ გ ე ნ დ ა , ა რ ა მ ე დ დ რ ო ე ბ ი თ ს , ან მ ე მ კ ვ ი დ რ ე ო ბ ი თ ს მ ფ ლ ო ბ ე ლ ო ბ ა ს . მის მქონებელს მისი გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ ი ს ა და გ ა რ კ ვ ე უ ლ ი პ ი რ ო ბ ი თ შ ე მ ო ს ა ვ ლ ი თ ს ა რ გ ე ბ ლ ო ბ ი ს უ ფ ლ ე ბ ა ჰ ქ ო ნ დ ა , ე.ი. ქ ო ნ ე ბ ა ს ა ხ მ ა რ ე ბ ლ ა დ ე ჭ ი რ ა . ეს აზრი თვით იმდროინდელ ძეგლებშიაც მოიპოვება და ,,საქონებელი“-ს შესახებ არის აღნიშნული გიორგი მე-III-ის ერთ სიგელში. იქ ნათქვამია: ,,ვითა კათოლიკე ეკლესიათა აქუს ს ა ჴ მ ა რ ე ბ ლ ა დ რ ა ი ც ა ს ა ჴ მ ა რ ე ბ ე ლ ი , ეს ე ყ ო ვ ე ლ ნ ი ს ა ქ ო ნ ე ბ ე ლ ნ ი შეუვალ-გუიქმნიან ყოველისა შესავლისაგან“-აო (გიორგი III-ის შიომღ. მონ. ერთიანი 1170 წ. სიგ.: სქ˜ს სძვ˜ლნი III, დამატ. გვ.4). მაშასადამე, ,,საქონებელი“ და ,,ქონება“ მის მქონებელს ,,**საჴმარებლად**“ ჰქონდა, ,,**საჴმარებელი**“ იყო და ხმარების უფლება ეკუთნოდა.

თავი მეოთხე.

საკუთრებისა და ქონების უფლების დაკარგვა და გაცუდება.

§ 1. უფლების დაკარგვა-მოსპობის საფუძვლები.

როგორც საკუთრებისა და ქონების მიღება-შეძენა შეიძლებოდა, იმგვარადვე აგრეთვე მათი მოსპობაც იყო შესაძლებელი. ამის შესახებ ცნობები ძეგლებშიაც მოგვეპოვება. მაგ. ერთ

საბუთში შიმღვიმის კრებულს ნათქვამი აქვს: ,,იოანეს მთხრობელი ა უ დ გ ა , ივანბერი წვერ-გრძელისძე, და მიწაი დაკარგული უთხრა დ ა მ ან მისითა მ ო ჭ ი რ ვ ე ბ ი თ ა დ ა ს ა უ რ ა ვ ი თ ა **ზედავე შესძინა**“ - ო (შიომღ. ისტ. საბ. 60). ამ ნაწყვეტითგან ჩანს, რომ მიწა ,,**დაკარგული**“ გამომდგარა. ცხადია, აქ აზრი სრულ ზედმიწევნობით არ არის გამოთქმული და საუბარი, რასაკვირველია ამ მიწის საკუთრებისა, თუ მქონებლობის უ ფ ლ ე ბ ი ს დ ა კ ა რ გ ვ ა ს ჰგულისხმობდა. რა თქმა უნდა, შეიძლება მფლობელსთვით საკუთრებისა და მფლობელობის საგანიც დაეკარგა ფიზიკური მნიშვნელობითაც, მაგ. სულდგმული და უსულო მოძრავი ნივთეულობა, პირუტყვი, თუ ნივთი, მაგრამ ასეთ ფიზიკურ მოსპობა-დაკარგვას იმდენად მნიშვნელობა არ ჰქონდა სამართლის მეცნიერებისათვის, რამდენადაც საკუთრების უფლების მოსპობა-დაკარგვას.

უფლების დაკარგვას უფრო ხშირად წინუძღვოდა ამ უფლების ,,**საცილობლად შექმნა**“, რომელიც ქართული იურიდიული ძეგლების მიხედვით შესაძლებელი იყო, ,,ანუ **საქმითა**, ანუ **სიტყვითა**“ გამოხატული ყოფილიყო. ასეთი სხვის უფლების სადავოდ გახდა მაშინდელ საქართველოში იშვიათი მოვლენა არ ყოფილა. გრიგოლ ქართლისა ერისთავს თავის ანდერძში ნათქვამი აქვს: ,,ვინც ეს ჩემგან ქმნილი **საცილობლად შეჰქმნათ**, ანუ ს ა ქ მ ი თ ა , ანუ ს ი ტ ყ ვ ი თ ა , ღმერთმან მოგჴადენ პატიჟი შეუნდობელი, ვინაითგან ვ ი ყ ა ვ ო დ ე ს მ ე მ ე ც ა ა მ ი ს ი მ ო ქ მ ე დ ი , თქუენცა ამასვე გზასა წარმოვლით უცილობელად სირცხოლეულნიმცა მოხვალთ წინაშე ქრისტეს ღ˜თისა“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 55).

ასეთ შემთხვევაში უფლების ,,**შლა**“, ან ,,**შეშლა**“, თუ ,,**ქცევა**“, ან ,,**ცვალება**“, თუ ,,**შეცვალება**“ იყო ხოლმე, რომელსაც შეიძლება უფლების დაკარგვა მოჰყოლოდა, თუ რომ ,,**მშლელი**“ და **,,მაქცეველი“** (გიორგი II სიგ.: შიომღ. ისტ. საბ. 14) თავისას სასამართლოს გზითაც გაიტანდა და თუ მფლობელი თავის შელახული, თუ შეცილებული უფლების აღდგენას სასამართლოს დახმარებით ,,**საურავითა ზედავე შეძენა**“-ს (შიომღ. ისტ. საბ. 60), ანუ უკან დაბრუნებას ვერ მოახერხებდა.

სხვისი უფლების შემცილებელნი და დამარღვეველნი, როგორც ჩანს, მაშინდელ საქართველოში საკმაოდ უნდა ყოფილიყვნენ. ამ გარემოებას, ნაწლობრივ მაინც, ქართული სიგელთა-მცოდნეობის წესი ამჟღავნებს, რომლის მიხედვთ ყოველ საბუთს ასეთ შესაძლებელ მშლელთა და მაქცეველთა წყევლა-კრულვა უნდა ჰქონოდა დართული.

ბაგრატ IV-ის ოპიზართა 1060-65 წ. სიგელში მაგ. ნათქვამია: ,,ნუვინ ჰ ე ლ ჰ ყ ო ფ თ შ ლ ა ს ა და შ ე ც ვ ა ლ ე ბ ა ს ა ამისსა და უკუეთუ ვინმე, რასაცა ჭამსა, რაიცა გუარი კაცი, დიდი, გინა მცირე, ა დ გ ე ნ ს დ ა ა მ ი ს ნ ა ქ ნ ა რ ს ა ჩუენსა ა ქ ც ე ვ დ ე ს “, ჩვენი ცოდვების პასუხისმგებელი იყოსო (სქ˜ს სძვლ˜ნი II, 4).

ზოგჯერ პატრონის, თუ მფლობელის უფლება თუმცა მთლად არ გაუუქმებიათ, მაგრამ პირობები ისე შეუცვლიათ, რომ უფლების მოსპობას უდრიდა. თვით ბაგრატ IV-ეს თავის შიომღვიმის მონასტრისადმი ბოძებულ სიგელში ასეთი შემთხვევის შესაძლებლობა გათვალისწინებული აქვს: ვინც ,,ოდესცა და რასაცა ჭამსა, ან რ ა ი ს ა ც ა მ ი ზ ე ზ ი ს ა მ ო ღ ე ბ ი თ ა გინა თო იგი ა დ გ ი ლ ი შ ე უ ც ვ ა ლ ო თ ... ლავრასა, ანო თო ე ს ე წ ე ს ნ ი გ ა ნ გ ე ბ უ ლ ნ ი ჩუენნი შ ე შ ა ლ ნ ო თ “, დაისაჯნეთო (შიომღ. ისტ. საბ. 4).

გიორგი ქართლისა კათალიკოზსაც აღუნიშნავს: ,,ვინცა-ვინ, რამანცა გოარმან კაცმან, რასაცა ჭამსა“ საბუთს განგებულება ,, უ ქ ც ი ო ს და შ ა ლ ო ს ... გინა ჭ ა მ თ ა ც ვ ა ლ ე ბ ი თ ა , გინა სიგრძოთაგან ჭამთაჲსა იკადროს ანო შ ლ ა დ , ანო ც ვ ა ლ ე ბ ა დ “ , კრული და შეჩვენებული იქმნესო (იქვე გვ.4-5).

როგორც იურიდიული ძეგლებითგან ამოღებული ზემომოყვანილი ამონაწერებითგანაც ჩანს, საკუთრების დაკარგვა-მოსპობა ყოველთვის რაიმე **„მიზეზის მოღებითა“** ხდებოდა ხოლმე (ბაგრატ 4 სიგ. 1058წ.: შიომღ. ისტ. საბ. 4). ზოგჯერ **„მიზეზის მოღება“** მხოლოდ-და-მხოლოდ მომიზეზებას წარმოედგენდა, მაგრამ შესაძლებელია სწორედ ის იურიდიული საფუძველი ყოფილიყო, რომელიც დამჩემებელს, თუ სახელმწიფოს კანონიერ უფლებას აძლევდა სხვისი საკუთრებისა, თუ ქონების უფლება დაკარგულად, ან მოსპობილად მიეჩნია.

იმ სხვადასხვანაირ მიზეზთაგან, რომელთა საკუთრება-ქონების უფლების დაკარგვა-მოსპობის კანონიერების დასამტკიცებად „მოღება“ და სასამართლოში წარდგენა შეიძლებოდა, ერთი წილი არსებითი და უფლებრივი თვისებისა იყო, მეორე კიდევ ფორმალური ხასიათის საბუთს წარმოადგენდა. საკუთრებისა, გინდა მფლობელობის უფლება პატრონს ეკარგებოდა:

1. თუ რომ მას თავისი უფლების დამამტკიცებელი საბუთის სათანადო დაწესებულებაში წარდგენა არ შეეძლო. სწორედ ამის გარემოებით აიხსნება, რომ მაშინდელ საქართველოში საბუთების პარვა, როგორც სისხლის სამართლის მე-V-ე თავის §2-ში (აქვს გვ. 312-315) აღნიშნული გვქონდა, სცოდნიათ.

2. ქონება და საკუთრება ადამიანს იმ შემთხვევაშიც შეეძლო დაეკარგა, თუნდაც რომ მას თავისი უფლების დამამტკიცებელი საბუთის წარდგენის საშუალება ჰქონოდა, მაგრამ თვით საბუთს ისეთი ფირმალური ნაკლი აღმოაჩნდებოდა, რომელიც მას ძალას უკარგავდა ან თვით შინაარსს ისეთი არსებითი ნაკლი ჰქონდა, რომელიც მას სათუოდ ხდიდა.

საკუთრება-მფლობელობის დამამტკიცებელი საბუთი ისე უნდა ყოფილიყო შედგენილი, რომ მისი შინაარსითგან უცილობლად გამოჩენილიყო, რომ საკუთრება თუ ქონება ,,**ჴელმოსხლეტითა**“ იყო გადაცემული, რომ წინანდელი მესაკუთრე თავის უფლებაზე ხელს იღებდა და სხვას უთმობდა (ჭიაბერის შეწირ. წიგნი: შიომღ. ისტ. საბ. 22), რომ ეს მისი ნებისყოფის გამოცხადება, თუ წყალობის მომნიჭებელი მეფის ბრძანება ,,**უქცეველი**“ უნდა ყოფილიყო (ბაგრატ 4-ის 1058 წ. სიგ. - შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 4). მხოლოდ ისეთი საბუთი, რომელიც სამართლის ყოველსავე, როგორც იურიდიულს, ისევე ფორმალურს, მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდა, **„მოუდევრად“** (ჭიაბერის შეწირ. წიგნი: შიომღ. ისტ. საბ. 22) შეიძლება მიჩნეული და ცნობილი ყოფილიყო, თუ არა და ამ საბუთის ,,**გაცუდება**“ და ,,**გაცუდებულ**“-ად გამოცხადება შეიძლებოდა. საბუთის ,,**გაცუდება**“ მისი იურიდიული ძალისა და მნიშვნელობის გაუქმებას ჰნიშნავდა და ,,**გაცუდებული**“ ძალა-დაკარგულ საბუთს ეწოდებოდა.

საკუთრებისა და ქონების უფლებისათვის საბუთის ფორმალური მხარის ასეთი გადამწყვეტი მნიშვნელობის გამო, ამ ფორმალური წესების ცოდნაც არის საჭირო. ამიტომ ეს საკითხი ქვემოთ განსაკუთრებით უნდა იყოს განხილული.

§ 2. ნაქმნარი და წერილობით მის აღმბეჭდელი საბუთის კანონიერი ფორმა.

ყოველ ორ მხარეს შორის სანივთო სამართლის სფეროს მომწესრიგებელი, ან ახალი უფლებრივი მდგომარეობის დამამყარებელი ნებისყოფის გამოხატულება ,,ნაქნარად“, ან ,,ნაქმარად“ ყოფილა მიჩნეული. ტერმინი ,,**ნაქნარი**“ და ,,**ნაქმარი**“, რასაკვირველია პირველადი ,,**ნაქმნარი**“-საგან არის წარმომდგარი.

ბაგრატ მე-IV ეს თავის 1060-5 წ. ოპიზართა სიგელში ნათქვამი აქვს: ,, ავიღე სამამასახლისოისა სამსახურებლად ჩვენისაგან ბარევანი სოფელი და მივეც ოპიზართა სატრაპეზოდ... ნუ ვინ ჴელ-ჰყოფთ შლასა და შეცვალებასა ამისსა და

უკუეთუ ვინმე... ამას ნაქნარსა ჩუენსა აქცევდეს..., ჩემნი ბრალნი მისგან იძიენ ღმერთმან“-ო (სქ˜ს სძვ˜ლნი II, 4-5).

გრიგოლ ქართლისა ერისთავსაც თავის ანდერძში შიომღვიმის მონასტრისადმი მიძღვნილი შეწირულობის შესახებ აღნიშნული აქვს: ,,რამანცა გუარმან კაც მან აქციოს ესე ჩემგან ნაქმარი... სისხლთაცა ქრისტეს ღთისათა მზღველად წარადგინენ დღესა მას განსჯისასა“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 55).

ორი სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა უფლებრივი მდგომარეობის პიროვნების საბუთში ამ ტერმინის ნახმარობა ცხად-ჰყოფს, რომ ,,ნაქმნარი“ შემთხვევით ტერმინი არ არის და მიღებული უნდა ყოფილიყო.

როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, უფლების უქცეველობისა და მოუდევრობისათვის აუცილებლად საჭირო იყო, რომ უფლების აღმბეჭდელი და დამამტკიცებელი საბუთი სამართლის ყველა მოთხოვნილების თანახმად ყოფილიყო შედგენილი. მონაგებისა და ქონების შესახებ სანივთო უფლების საბუთი ორ მხარეს შორის დადებულ შეთანხმებას, ან ხელშეკრულებას წარმოადგენდა, ამიტომ:

1.ასეთ საბუთებში ნაქმნარის ორთავე მონაწილის, ერთის მხრით უფლების დამთმობის, მეორეს მხრით უფლების შემძენელის, ვინაოდა უნდა ყოფილიყო აღნიშნული. საკორპორაციო დაწესებულებათა საკუთრება-ქონების პატრონად ის წმიდანი ირიცხებოდა, რომელიც მის მფარველადაც ითვლებოდა და რომლის სახელობაზეც იგი აგებული, ან დაფუძნებული იყო. ამის გამო სამონასტრო საკუთრება-ქონების უფლების აღმბეჭდელი საბუთები ისე უნდა ყოფილიყო დაწერილი, რომ უფლების მიმღებად, ახალ მესაკუთრედ და მომგებელ-მქონებელად სავანის მფარველი წმინდანი ყოფილიყო აღნიშნული.

ამის დამამტკიცებელი საბუთები მრავლია, რომელთაგან ორიოდეს დასახელება-მოყვანა შეიძლება. ,,დაწერილი ესე დაგიწერე და მოგაჴსენე მე მანდატურთ-უხუცესმან და ამირსპასალარმან ჭიაბერმან პირველად შენ, სასოსა და შესავედრებელსა წ˜ასა მამასა შიოს და შენ მიერ აღშენებ ულსა უდაბნოსა მღუიმესა და შენ შინა დამკუიდრებულთ ა ყოველთა მამათა და ძმათა“ (შიომღ. ისტ. საბ. 22).

მეორე-ჯერ ამავე საბუთში შემწირველი შიომღვიმელს, ვითარცა შეწირულების მიმღებს, უკვე პირადად მიჰმართავს და ეუბნება: ,,გკადრეე და მოგაჴსენე შენ, წ˜ასა მამასა შიოს, და შენთა ცრემლთა მიერ აღმაშენებულსა უდაბნოს ა მღუიმესა და შენ შინა დამკოიდრებულთა მამათა და ძმა თა ჟინოვნთა მიხითარის ძენი“-ო (იქვე გვ.22).

თამარ მეფესაც თავის 1202 წ. შიო მღვიმის მონასტრისათვის ნაბოძებ სიგელში ნათქვამი აქვს: ,,ჰქონდეს იგი (იგულისხმება სხალტბის) წყალი და გლეხ ნი ქოსოს ძენი,... სასოსა და მფარველსა ჩუენსა წმიდასა მამასა შიოს და სამლოცველოსა ჩუენსა მონასტრისა მღუიმესა“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 26 და შიომღ. სამი სიგ. 7).

2.,,მამულობითი“, ანუ მემკვიდრეობითი ძალის მქონებელი ხელშეკრულებისა, თუ ნაქმნარის აღმბეჭდელი საბუთი მარტო ხელშემკვრელ ორთავე პირთა სახელით კი არ იწერებოდა, არამედ საბუთი უეჭველი მათი მომავალი შთამომავლობის სახელითაც უნდა ყოფილიყო დადებული. მაგ. შიომღვიმის კრებულისაგან ტოხაისძეთადმი ბოძებულ საბუთში სწერია: მოგეცით ,,სამამულოდ და მკჳდრად“ და მოცემულ სამწირველოსა და ორ ფუძესთან გლეხებითურთ ,,არა-ოდეს რაჲ საქმე გუედვას არცა ჩუენ და **არცა ჩუენთა შემდგომთა**“ და ,,გიბედნიეროს ღმერთმან თქუენ ტოხაისძეთა და **თქუენთა მომავალთა**“-ო. ბოლოში

დაძენილია: ,, აწ სრულ არს დაწერილი ესე ჩუენგან **და შემდგომთა ჩუენთაგან“-ო** (შიომღ. ისტ. საბ. 24).

3.ქონების განთვისების საბუთებს (წყალობისა, შეწირულებისა , აღაპისა და სხვა წიგნებს) რომ შემდეგშიც კანონიერი ძალა ჰქონოდათ, ისინი ამ ნაქონების განმთვისებელის შთამომავლობის კანონიერ წარმომადგენელთაგანავ უნდა დამტკიცებული ყოფილიყო, ანამავე საბუთზე მოთავსებული ხელრთვის სახით, ან განსაკუთრებული ნაქმნარის განახლებისა და სიმტკიცის წიგნის სახით. უამისოდ ნაქმნარი **,,გაცუდებული“** იყო (იხ. აქვე II ს. 228-231).

4.ყოველი უძრავი ნაქონების განთვისების დროს უნდა საბუთში ამ ნაქონების ზომა, ან ნიშანდობლივი საზღვრები ყოფილიყო აღნიშნული, ან მდებარეობა. ნიშანდობლივ საზღვრებს, როგორც ეტყობა, **,,ნიშნითა ზღვარნი“** ჰრქმევია: ოპიზართა 1060-1065 წ. სიგელში ნათქვამია: ,, ზღვარნი ამათნი, ვითა ამათ პირველთა მეფეთა დაწერილთა სიგელთა შიგან უწერიან **ნიშნით ზღვარნი** - სამხრით სამწყრისა წყალი, ვითა შავშეთის წყალსა ჩაერთვის, და ტიხარის კლდე და ქედ-ქედი ვითა წავალს, - დასავლით ეჟუანთა ქედი და ჩრდილოით დიდუბის ხერთვისი და საქათმის კარი, ვითა ქედ. ქედი წავალს, დიდი ქედი ერთკარი, - ესე ზღვარნი მტკიცე არიან მიჯნაძოროელთა ხედა“ - ო (სქ˜ს სძვ˜ლნი II , 3 -4).

ხშირად, საზღვრების ასეთი ნიშანდობლივი ჩამოთვლის მაგიერ, საბუთში იწერებოდა ხოლმე ,,**მისითა სამართლიანითა ზღვრითა**“-ო. მაგრამ უძრავ საკუთრებას მაინც უეჭველად თავისი საზღვრები უნდა ჰქონოდა შემოკლებული. გიორგი ჩორჩანელმა რომ სერაპიონსა და მის თანამგზავრებს ზარზმის მონასტრის ასაგებად მიწები დაუთმო, მაშინვე თავის ხელქვეშეთს უთხრა: ,, გზა-ჰყევ წმიდათა ამათ და ხვალე განთიადითგან ვიდრე მწუხრამდე **შემოწერით შემოვლონ**, ომიცემიეს მათდა, ვინათგან ადგილსა ამას წადიერ არიან“-ო (ც˜ი სრ˜პნ ზრზმ˜ლსი 15). თვით სერაპიონის თანამგზავრსაც აღნიშნული აქვს: ,,ჩუენ გუენება, რამეთუ გარეშეწერთ შემოვლოთ სიმგრგულე მათა დგილთა“ - ო (იქვე 16).

ტერიტორიის სივრცის გარკვეული რაოდენობის შემომფარგვლელ ხაზს, რომელსაც ეხლა და უკვე კარგა ხანია **,,საზღუარი“** ეწოდება, ძველად **,,ზღუარი“** ერქვა. ,,საზღვარი“ იმთავითვე ,,ზღვარი“-ს თანავეობით არსებობდა, მაგრამ მაშინ თვითეულ მათგანს თავისი მნიშვნელობა ჰქონდა. დაბადებითგან ჩანს, რომ უკვე ებრაელთა სამართლის კანონების თანახმად სამკვდრებელს, ვითარცა კერძო საკუთრებას, უნდა თავისი საზღვრები ჰქონოდა, რომელნიც ,,**დამტკიცებული**“, ე.ი. ჩაყრილი უნდა ყოფილიყო. მათი გადადგმა, ,,გარდაცვალება“ არ შეიძლებოდა. ეს უკვე მეორე შჯულთა 19$_{11}$ - შია აკრძალული: ,, ნუ გარდასცვალებ საზღვართა მოყასისა შენისასა, რომელ დაამტკიცეს მამათა სამკჳდრებელსა შენსა ქუეყანასა ზედა, რომელსა დაგამკჳდროს შენ ღმერთმან შენმან“-ო.

ბერძნულ თარგმანში ამ ადგილას ნახმარია, ლათინურში terminus, და სომხურად. ყველა ეს სიტყვები ,,ზღვარსა“ ჰნიშნავდა. ქართული ,,**საზღვარი** - კი თავისი თავდაპირველი ძირითადი მნიშვნელობით მხოლოდ იმ ნიშნის სახელი უნდა ყოფილიყო, რომელიც ,,ზღვრის“ ხაზის საჩვენებლად და დასამტკიცებლად იყო ხოლმე განკუთვნილი (სა-ზღვარი). ამგვარად, ,, საზღვარი“ თავდაყირველად სამიჯნო ნიშნის სახელი უნდა ყოფილიყო. ამ ქართული ტერმინის ზედმიწევნითი ბერძნული შესატყვისობა ნამდვილად არა, არამედ იქმნებოდა. ხოლო რაკი ბერძნულში სწერია, ქართულად უნდა ,,ზღვარი“ ყოფილიყო.

მაგრამ არსებითად ქართველი მთარგმნელი სწორედ მოქცეულა, რომ ამ ადგილას ,,საზღვარი“ უხმარია, რათგან თვით დაბადების ზემომოყვანილ დებულებაში სწორედ

,,ზღვრის“ აღმნიშვნელ ნიშანზე არის საუბარი. ამას ცხად-ჰყოფს თუნდაც ზმნა,,დასდგეს“. ამგვარად ყველა მთარგმნელთაგან მხოლოდ ქართველს მთარგმნელს უცდია დედნის აზრის ზედმიწევნით გადმოსაცემად ფორმალური თარგმნის მაგიერ აქ შინაარსის შესატყვისი ტერმინი ეხმარა.

5.საბუთის მოუდევრობისათვის, როგორც ,,მონაგებ“-ზე საუბრის დროსაც აღნიშნული იყო და სიგელებითგან მოყვანილი მაგალითებითაც მტკიცდება, თვით **ნაქმნარსაც** და საბუთსაც მოწმენი უნდა ჰყოლოდა. თუ მონაგებს დიდი ღირებულება არ ჰქონდა და ნაქმნარი წერილობით შედგენილ საბუთში არ იყო აღბეჭდილი, მოწმენი მაინც უნდა დაესწროთ და ჰყოლოდათ.

რომაულსა და ბიზანტიურ სამართალშიაც დაკანონებული იყო, რომ ვალდებულებითი ხასიათის საბუთებს უეჭველად შვიდი, ან ხუთ მოწმის ხელრთვა და დამოწმება ჰქონოდათ (იხ. K. E. Zachariä von LIngenthal, Gescbichte და სხვა, 291).

6.დასასრულ, როგორც მეფეთა სიგელებში საბუთის დამწერი მწიგნობრის ვინაობა ყოველთვის დასახელებული უნდა ყოფილიყო, ისევე კერძო პირთა სანივთო, თუ ვალდებულებითი თვისების საბუთებშიაც მწიგნობრის ვინაობა, საფიქრებელია, უნდა აღნიშნულიყო. ზოგჯერ საბუთის მეტი სიმტკიცისათვის მეფის მწიგნობრისათვისაც-კი დაუწერინებიათ. მაგ. ძაგან აბულეთის ძეს თავის შეწირულების წიგნში ნათქვამი აქვს: შეწირულების ,,სიმტკიცისათუის სეფისა მწიგნობრისა ი~ნეს (ივანე) მაჩხოიტისძის ჴელითა მომიჴსენებია“-ო და შემდეგ თავის ხელრთვაშიც აღნიშნული აქვს: ,,ქ: ესე, ვითა ზემოთ მწიგნობრისა ჴელითა დამიწერია, თავის ჴელითა ვამტკიცებ მე ძაგანი აბულეთის ძეი“ - ო (შიომღ. ისტ. საბ. 67).

მაგრამ ეს მოთხოვნილება ყოველთვის და ყველასაგან დაცული არ ყოფილა. ზოგი საბუთი ნაქმნარის განმგებელს საკუთარი ხელით აქვს დაწერილი და ეს გარემოება საგანგებოდ აღუნიშნავს კიდეც. მაგ. არსენა კათალიკოზის მე-XIII ს. მესამე ათეულში დაწერილი სიმტკიცის წიგნის ბოლოში ნათქვამია: ,, მე არსენ ქართლისა ჩემითა ხელითა ჩემითა ჴელითა დავწერე ყოველი ესე სიმტკიცე და სახენი მტკიცე-მყოფელნი“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 52). ქართლის ერისთავს გრიგოლსაც თავის ანდერძსა და შეწირულების წიგნში სულ ბოლოს ნათქვამი აქვს: ,, ამას ვწერ ჴელითა ჩემითა აქა სრულმყოფელი“ - ო (იქვე გვ. 55). მაგრამ ზოგს საბუთებში არც დამწერელის ვინაობა ჩანს, არც აღნიშნულია, რომ ნაქმნარის გამგებელს საკუთარი ხელით დაუწერია. შემდეგ-დროინდელ საბუთებში დამწერის აღნიშნულობა გვაფიქრებინებს, რომ მე-9-12 სს-შიაც, ალბათ ისეთივე წესი იქმნებოდა და რომ ამ ხანის საბუთების სიმცირისა და დაზიანებულობის გამო უნდა რჩებოდეს ეს საკითხი გამოურკვეველი. ბიზანტიულ სამართლის თანახმად ვალდებულებითი თვისების საბუთები ნოტარების ხელით უნდა ყოფილიყო დაწერილი (K.E Zachariä von Lingenthal, Geschichte, 291).

§ 3. საკუთრებისა და ნაქონების უფლების დაკარგვა მოსპობის არსებითი და ფორმალური მიზეზები.

საკუთრებისა და ნაქონების უფლების დაკარგვა-მოსპობა,როგორც აღნიშნული გვქონდა, ან არსებითი, ან და ფორმალური საფუძვლის ძალით შეიძლება აღმბეჭდელი

საბუთის დაკანონებული ფორმალური სახის გამორკვევის შემდგომ,თვით დაკარგვა-მოსპობის საფუძლების აღნიშნვაც შეიძლება.

პირველად რომ ამ საკითხის არსებითი საფუძვლები განვიხილოთ, უნდა აღინიშნოს, რომ:

1. კერძო საკუთრებისა, თუ ქონების უფლება თავისდა-თავად ისპობოდა, რასაკვირველია, როცა მესაკუთრე, ან მქონებელი ისე გადაიცვლებოდ, რომ, შთამომავლობის მოსპობის გამო, არა ვინ მემკვიდრედ აღარ ყოლოდა. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოს მაგ, ნათქვამი აქვს: ლიპარიტის ძე რატი რომ „მოკუდა... და ესრე დასრულდა სახლი... და აღარავინ დარჩა საყოფელთა მათთა მკჳდრი..., მამული მათი აღიღო შემდგომად მეფემან“-ო(ცამფსა დვთსი * 522, გვ. 290),

2. თუ რომ მესაკუთრეს, ანდა მფლობელს თავისი უფლების დამამტკიცებელი საბუთები არ ჰქონდა და საკუთრებისა და ქონების სასამართლოში საბუთების წარდგენით დაცვა არ შეეძლო, ასეთი საბუთების დაკარგვის გამო, ასეთ შემთხვევებში უფლების დაკარგვის საკითხი მაშინ წამოიჭრებოდა ხოლმე, თუ რომ ამ უფლების შემცილებელი გამოჩნდებოდა (იხ. აქვე II b, გვ. 212-314).

3. მესაკუთრესა და მფლობელს ეკარგებოდა აგრეთვე „**სიგრძოთაგან ჟამთაისა“,** როდესაც ირკვევოდა, რომ პატრონი კანონით განსაზღვრული 30 წლის განმავლობაში თავისი უფლებით არ სარგებლობდა და პირიქით მის მაგიერ ამავე დროის განმავლობაში იმ ნაქონებით მიუმძლავრებლად სხვა სარგებლობდა (იხ. აქვე II b, გვ. 303-304).

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ საბუთებში თითქმის ყოველთვის წყევლა-კრულვა მოიპოვება ისეთ პირთათვის, რომელნიც ნაქმნარის, ან საბუთის „შლასა“ და „ქცევას“ მოისურვებდნენ და იკადრებდნენ, თუნდაც რომ ამ თავიანთი მოქმედების გამამართლებელ მიზეზად მოეყვანათ ან **„ჟამთა ცვალება“,** ან **„ჟამნი შლილობისანი“,**ან და **„სიგრძოი ჟამთაი“** (იხ. მაგ. ბაგრატ IV 1058 წ. სიგ., გიორგი II 1072 წ. სიგ. და სხვაც: შიომღ. ისტ. საბ. 4 და 11).ადამიანს ამის გამო შესაძლებელია ისე ეჩვენოს კიდეც, თითქოს როგორც „ჟამთა ცვლილების“, ანუ პოლიტიკური მდგომარეობის შეცვლისა და „შლილობის ჟამთა“, ანუ შინაური არეულობისა და უწესობის მომიზეზება სხვის საკუთრებისა, თუ ქონების დაპატრონებისათვის უკანონო საქციელი იყო, ისევე „სიგრძოთაგან ჟამთაისა“ მიღებული ნაქონებიც მაშინ უკანონოდვე ყოფილიყოს მიჩნეული. მაგრამ ასეთი დასკვნა, უეჭველია, მცთარი იქმნებოდა. უკანონოდ მხოლოდ დასაკუტრება მიმძლავრებითა და 30 წლის უცილებელი ფლობელობის უწინარეს ითვლებოდა, თორემ 30 წლის განმავლობაში სხვის საკუთრების მიუმძლავრებელი მფლობელობა , როგორც დავრწმუნდით, სჯულის-კანონისაგანაც-კი საკუთრების კანონიერ საფუძვლად იყო მიჩნეული.

4.მეფეთა და კერძო პირთა წყალობის შეწირულებისა დასხვა წიგნებით მიღებული ქონების უფლება შეიძლება სათუოდ ქცეულიყო დამქონებელს სრულებითაც დაეკარგა, თუ რომ ამ საბუთს მერმინდელ მეფეთა და კერძო პირთა კანონიერ მემკვიდრეთა დამტკიცების ხელრთვა არ ჰქონდა და სათანადო წესით ეს საბუთი განახლებული არ იყო. ამის სესახებ უკვე საუბარი გვქონდა სახელმწიფო სამართლის მეოთხე თავის § 12 -ში (იხ, აქვე გვ, 228-231) და ამაზე აქ მეტი არაფერია სათქმელი.

5. რაკი „ქონების“ ფლობისათვის პატრონი აუცილებელ პირობად, ან საერთოდ ერთგულებას, ან ერთგულ სამსახურს უდებდა ხოლმე, ამიტომ „მქონებელისაგან “ ამ „ქონების“ჩამორთმევის უფლებრივ მიზეზად ამ პირობის დარღვევაც იხსენიება, ან და გამოყენებული ყოფილა. საერთოდ განსაზღვრული პირობით მიღებული ქონების უფლება ისპობოდა, თურომ დადებული პირობა მისი მქონებლისა, თუ მისი მერმინდელი მემკვიდრეებისაგან დარღ

ვ ე უ ლ ი ი ქ მ ნ ე ბ ო დ ა. ასეთ შე მთხვევაშიქონება მის წინანდელ პატრონს, ან მის კანონიერ მემკვიდრეს უბრუნდებოდა უკან.

III. ვალდებულებითი სამართალი

ქართული ვალდებულებითი სამართალის შესასწავლად სამოქალაქო სამართლის სხვა დარგებთან შედარებით ყველაზე ნაკლები მასალებია შერჩენილი.ამიტომ ბევრი რამე ჯერ კიდევ ბუნდოვანი რჩება, და მთლიანი სურათიც აღდგენაც შეუძლებელი ხდება.

თავი პირველი.

ვალდებულებითი თვისების გარიგებისა და ნაქმნარის შესახებ.

ვალდებულებითი თვისების შეთანხმებისა და პირობის დადებისათვის საქართველოში მტკიცედ ჩამოყალიბებული წესები ყოფილა.ამ წესების ყველა მოთხოვნილებათა აღდგენა ამ ჟამად ძნელია, მაგრამ ზოგიერთი მათგანის, კანონიერების თვალსაზრისით უფრო მნიშვნელოვანის, გამორკევა მაინც შეიძლება. ამის საშუალებას ნიკორწმიდის მე XI ს. სიგელი და ორიოდე გადარჩენილი საბუთი გვაძლევს.

ნიკორწმიდის სიგელში ნათქვამია: 1. ნ ა ს ყ ი დ ო ბ ა ზ ე: „მ ე ტ ე ხ ა რ ა ს დებორიანის ძისაგან ვ ი ყ ი დ ე გ ლ ე ხ ი :ა:(1) და მ ი ს თ ჳს მ ი ვ ე ც ძულოი ახალი ერთი და შედეგი ძულოჲ: ა:(1), ტაბასტაი სომხური :ბ:(2), ჯაჭჳ :ა: (1) და კარი კარგი :ა:, სასთული ხირაითა კარგი :ა:(1) და ქაფი ჯაჭჳსაჲ :ა:(1) დ ა მ ო წ ა მ ე ა რ ი ა ნ კ ა ც ნ ი,-მისივე დებორიანის ძისაგან ვ ი ყ ი დ ე პ ა რ ტ ა ხ ტ ი :ა: დ ა მ ი ვ ე ც ცხენი :ა: და ჩაბალახი გუდამაყრული :ა: დ ა მ ო წ ა მ ე ა რ ი ა ნ კ ა ც ნ ი,-ჯინჭარაჲს ძისა გლეხისაგან ვიყიდე ნ ა ო თ ხ ა ლ ი ვ ე ნ ა ჯ ი ს ა ჲ, ჩუენ თანა ედვა, დ ა გ ა ვ ი ს ა კ უ თ რ ე დ ა მ ი ვ ე ც ზ რ ო ხ ა ჲ :ა: და ორმოცისა დრამისა ჴმელადი დ ა მ ო წ ა მ ე ა რ ი ა ნ კ ა ც ნ ი“ და სხვა (ქჳბი II, 45).

ზემომოყვანილ ცნობებს გარდა ნიკორწმიდის მე-XI ს. სიგელში კიდევ 31 ნასყიდობის შესახებ მოიპოვება ცნობები და აქეთგან 26 ნასყიდობის შესახებ ნათქვამია: „მ ო წ ა მ ე ა რ ი ა ნ კ ა ც ნ ი“-ო. მხოლოდ 5 ნასყიდობის ცნობას ეს წინადადება არ ახლავს, ამათგან ორ შემთხვევაში ნათქვამია:„მივეც ფასი სრული“ და „მივეცი ფასად“-ო(ქჳ ბი II, 47). რა მიზეზია, რომ ამ 5 ნასყიდობას ასეთი ცნობა მოწმეთა დასწრების შესახებ დართული არა აქვს, შემთხვევით არის გამოტოვებული, თუ ამ გარემოებას თავისი პატივსადები საფუძველი ჰქონდა, ძნელი სათქმელია.

მაინც მარტო ის ფაქტიც, რომ ნასყიდობის 34 შემთხვევითგან 29 ნასყიდობის შესახებს ცნობას მოწმეთა დასწრების განცხადებაც ახლავს, ცხადფყოფს, რომ წინადადებას „მ ო წ ა მ ე ა რ ი ა ნ კ ა ც ნ ი“ თვით ნასყიდობის იურიდიული უცილობლობისათვის უნდა ჰქონოდა მნიშვნელობა, რომ მ ო წ მ ე თ ა თ ა ნ დ ა ს წ რ ე ბ ა კ ა ნ ო ნ ი ე რ ა დ მ ო წ ყ ო ბ ი ლ ი ნ ა ს ყ ი დ ო ბ ი ს ა თ ვ ი ს ა უ ც ი ლ ე ბ ე ლ ი ი უ რ ი დ ი უ ლ ი პ ი რ ო ბ ა უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო.

ამასთანავე ზემომოყვანილი და ნიკორწმიდის XI ს. სიგელის სხვა ამგვარივე ცნობებითგან ჩანს, რომ მოწმეთა თანდასწრება ნასყიდობის დროს, რ ო გ ო რ ც ყ მ ა თ ა

შეძენის, ისევე უძრავი ქონებისა, მაგ. სახნავი, თუ გაპარტახებული მიწების, ან ვენახების, სყიდვისათვის ყოფილა საჭირო.

აღსანიშნავია, რომ 34 ნასყიდობათა შესახებ ცნობათაგან არც ერთში ნათქვამი არ არის, რომ ამ ნასყიდობის წერილობითი საბუთი იყო დაწერილი. მხოლოდ ბობოთში აჩეჩლისაგან ნაყიდი გლეხის ფასის შემდგომ ნათქვამია: „და ჯელის საწერელად მივეც ცჯლი ლიტრაჲ :თ:“, ცხრაო (ქკ ბი II, 48).თუმცა ამ წინადადების აზრის გამორკვევა, ძნელია, რათგან არ ჩანს, თუ ვისზეა აქ საუბარი, გამყიდველსა თუ მოწმეებზე, მაგრამ რათგან „**ხელის საწერელი**“ ხელის მოწერას ჰნიშნავს, ამიტომ ცხადი ხდება, რომ ამ ერთი შენაძენის შესახები ნასყიდობის წიგნი მაინც დაწერილი უნდა ყოფილიყო. ორიოდე ნამდვილი ნასყიდობის სხვა წიგნი დაცულიც არის ისე, რომ ძველდაც ნასყიდობის წერილობითი საბუთით უზრუნველყოფის წესის არსებობა უცილობელი ფაქტია.

დანარჩენ 33 შემთხვევაში წერილობითი საბუთის შედგენილობის სრულიადი მოუხსენლობა უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ნასყიდობა ხშირად ზეპირად აცწარმოებდა ისე, რომ სყიდვა-გაყიდვის შესახებ არავითარი საბუთი არ იწერებოდა.ასეთი ნასყიდობის მოუდევრობისათვის მხოლოდ მოწმეთა თანდასწრება ყოფილა საჭიროდ მიჩნეული.

ამგვარად ვალდებულებითი ხელშეკრულების მოგვარებაორნაირად ყოფილა მიღებული: ზეპირად და წერილობით.ზეპირი წესის დროს მოწმეთა თანდასწრება საჭიროდ ყოფილა მიჩნეული.წერილობითი წესითა და საბუთის შედგენის დროსაც მოწმეთა ხელრთვა, ეტყობა, აუცილებელი პირობა იყო. რასაკვირველია, ზეპირი, თუ წერილობითი წესის არჩევა ერთის მხრით მხარეთა სურვილზე, მეორეს მხრით თვით ვალდებულების მნიშვნელობაზე იყო დამოკიდებული.

აღსანიშნავია, რომ ამ დროინდელ ქართულ ვალდებულებითს სამართალს იმ სიმბოლური ფორმალობის არავითარი კვალი არ, ეჩნევა, რომელიც ასე დამახასიათებელი იყო რომაული ვალდებულებითი სამართლისათვის უძველეს ხანაში, არამედ მარტო ზეპირი და წერილობითი წესი ჩანს, რომელიც რომელიც რომაული სამართლის შემდეგდროინდელი ხანის verbis და litteris წესს უდრის, მოწმეთა თანდასწრებითა, ხელრთვით და საბუთის შედგენილობის კანონიერი სახის დაცვით.

თავი მეორე.

სყიდვა-გაყიდვა.

§ 1. ნასყიდობის ცნებისა და მონაწილეთა შესახებ.

აღებმიცემობის პროცესის აღსანიშნავად ძველ ქართულში რამოდენიმე ტერმინი არსებობდა. ჩვეულებრივ მიღებული იყო „**სყიდვაჲ**“ (ც ჲ ესი და ეფ თმსი 45 და ბევრგან სხვაგანაც),როდესაც შეძენაზე იყო საუბარი, და **„განყიდვაჲ“** (ც ჲ იე სი და ეფ თმსი 47 და ბევრგან სხვაგანაც), როდესაც ნივთი უნდა საფასურით განთვისებული ყოფილიყო და სხვის საკუთრებად ქცეულიყო.

სყიდვა სხვის საკუთრების ნებაყოფლობითი ურთიერთი შეთანხმებითა და ფასის მიცემით მიღებასა და „გასაკუთრება“-ს ჰნიშნავდა. დაბადების ქართულ თარგმანში

ერთ ალაგას სყიდვის მაგიერ სწორედ ასეთი გამონათქვამები, „**მოღებაჲ ფასითა**“არის ნახმარი.

„იყუნენ ვინმე,რომელნი იტყოდეს: ‹‹ძენი ჩუენი და ასულნი ჩუენნი მრავალ არიან ჩუენდა და რაჲთა მ ო ვ ი ღ ო თ ფ ა ს ი თ ა ი ფ ქ ლ ი და ვ ჭამოთ» (ნეემიასი 5₂). ამის შესატყვისად ბერძნულადაა λημΦ με- ე.ი. მოვიღოთ პური,- სომხურად գՆ ვიყიდოთ. ქართველ მთარგმნელს ბერძნული ტექსტის ცნების გადმოსაცემად „მოვიღოთ“ საკმარისად არ უცვნია, არამედ აზრის ზედმიწევნით გამოსათქმელად მოუხმარია ის სიტყვა, რომელიც სყიდვის ცნების ნიშანდობლივ თვისებას შეადგენს და შეუქმნია გამონათქვამი „მოღებაჲ ფასითა“.

მაგრამ სყიდვის ცნებას მარტო ეს გამონათქვამები სრულიად ვერ გამოჰხატავს, რათგან, ფასად მოღებას გარდა, სყიდვა ამ „მოღებულის“, ანუ ნასყიდის ფასის მიცემასთან ერთად, განთვისებასაც, „გასაკუთრება“-საც აუცილებლად ჰგულისხმობდა. ეს გარემოება ნიკორწმინდის მე-XI ს. სიგელშიც არის აღნიშნული, სადაც სხვათა შორის ნათქვამია: „ჯინჭარაჲს ძისა გლეხისაგან ვ ი ყ ი დ ე ნ ა ო თ ხ ა ლ ი ვ ე ნ ა ჯ ი ს ა ჲ, ჩუენ თანა ედვა, დ ა გ ა ვ ი ს ა კ უ თ რ ე“-ო(ქ კბი II, 45|).

სყიდვა-გაყიდვის საგანს შემძენელის თვალსაზრისით „ნ ა ს ყ ი დ ი“, ან „მ ო ნ ა ს ყ ი დ უ ლ ი“ ეწოდებოდა. მაგ.:

„ნასყიდი“: „ რუეთი ნ ა ს ყ ი დ ი და შემოწირული...ჩიქუნურნი რუსისა ნ ა ს ყ ი დ ნ ი, მისგან აშენებულნი და შემოწირულნი... თრიალეთს ბჭითი ადრნესესგან ნ ა ს ყ ი დ ი და შემოწირული“(გიორგი III შიომღვ. ერთიანი სიგ . 1170 წ. ს- ქს სძლვნი III, დამ., გვ3-4).

„მონასყიდი“: „ცხირეთს ცხევერი და გავაზელნი წმიდისა შიოის ო ქ რ ო ი თ ა და ვეცხლ ი თ ა მ ო ნ ა ს ყ ი დ ი ფავნელთა და ტბელ თ ა გ ა ნ (გიორგიIII შიომღვ.მონ. ერთიანი 1170 წ. სიგ., ს’ ქსსძ’ვლნი III,დამ., გვ. 4)

„მოსყიდული“: „გოროვანი წმიდისა ევაგრეს გ ა ნ მ ო ს ყ ი დ უ ლ ი, აგარაი ჯოჯიკის გ ა ნ მთავრისა მ ო ს ყ ი დ უ ლ ი.შიოის-უბანი ყოველი მ ო ს ყ ი დ უ ლ ი თუით მონაზონთა მ ე უ დ ა ბ ნ ო ე თ ა გ ა ნ“(გიორგი III 1170 წ. შიომღ. ერთიანი სიგ. საქ. სძ’ვლნი III, დამ.გვ.3).

§ 2. ნასყიდობის კანონიერების წესები.

როგორც აღვნიშნეთ, სამიოდე ნასყიდობის წიგნმა ჩვენამდის მოაღწია და მათი შინაარსი და აგებულება საშუალებას გვაძლევს ნასყიდობის კანონიერი ფორმა და წესები გავითვალისწინოთ. ამიტომ ჯერ ამ ნასყიდობის წიგნების ტექსტის მთლიანად აქ მოყვანაა საჭირო.

„ქ: სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲთა და სულისა წმიდისაჲთა მ ე გ ი ო რ გ ი დავასხ ვ ე ნ ა ჯ ი... ს ა ნ ა ხ ე ვ რ ო ჲ.მე გიორგი ხუცის ძემან შევწირე ნახევარი.ნ ა ხ ე ვ ა რ ი ს ა **ფასი** ა ვ ი ღ ე **დასაჯერებელი** დრამაჲ.. ი..ა თ ა ს ი. არცა ჩემსა ნათესავსა, არცა ჩემსა შვილსა“ ამასთან ხელი არა აქვსო. ხოლო ეს „მ ე დ ა ვ წ ე რ ე ს ტ ე ფ ა ნ დ ო ლ ი ს ყ ა ნ ე ლ მ ა ნ “(იხ.ნ.მ ა რ რ ი ს{ }1911წ.გვ. 236-237).

„ქ. სახელითა ღ´თისაითა და შოამდგომლობითა წ’ სა და ღ’თის მშობელისაითა მ ე ი ვ ა ნ ე მ ა თ ე შ ვ ი ლ მ ა ნ დ ა გ ი წ ე რ ე მ ი ჰ ა ი ლ ხ უ ც ე ს ს ა კ ო ი რ ი კ ე ს ძ ე ს ა მას ჟამსა, ო დ ე ს ფ ა რ ს მ ა ნ გ ა მ გ ე ბ ლ ა დ ი ყო, შ ო ღ ე ლ ე თ ი. ი ვ ა ნ-წ მ ი დ ა ს ა თ ა ნ ა რ ო მ ე ლ მი -წ ა ი ყო, მ ი ს ი ნ ა ხ ე ვ ა რ ი ნ ი გ ო ზ ი თ ა ვ ი ყ ი დ ე,- ი ბ ე დ ნ ი ე რ ო ს ღმერთმან. ა მ ა ს დ ა წ ე რ ი ლ ს ა მ ო წ ა მ ე ნ ი ა რ ი ა ნ” და ეს პირნი „ და

სროლად კოროდეთნი. დაიწერა ნადირისმისა კელითა. და ვინცა ესე დაწერილი შალოს , ათი ბოტინატი ზღოს და ესე გაგებოლი ჰასრევე იყოს“-ო.

„ქ: სახელითა ღ’ისჲთა ესე აწერილი მეთიხჩე დაგიწერე შენ ინე (იოანე) დაგიორგის : ირემეთისა ჩემისა კერძისა ნახევარი (მოგყიდე), - ღ’ნ გიბ- ედნიერენ თქუენ და თქუენთა მომავალთა. დაიწერა გამგებლ ობასა ი’ნე ფ’ჩუწთისსა, ტანოტრობასა კორიდელისა დორჩელი ’ე[სსა?] (მოწმენი არიან) „ტ’ხრი თავგოგისძე...და სროლად კორიდეთი. და ვინცა ესე დაწერილი შალოს , ლბ (32 დრაჰკანი ზღოს და ესე არცა ეგრე იშალოს”ო.

ნასყიდობის ზემომოყვანილი წიგნებითგან ცხადი ხდება, რომ ნასყიდობა ქართული სიგელთმცოდნეობის იმ ჩვეულებრივი წესების დაცვის გარდა, რომელთა შესახებ ცნობები ჩემს მონოგრაფიაში „ქართული სიგელთამცოდნეობა, ანუ დიპლომატიკა“ მოიპოვება, უნდა:

1.დაახლოვებით მაინც დათარიღებული ყოფილიყო. ამიტომაც არის, რომ ამ საბუთებში ნათქვამია: ერთში ”მას ჟამსა, ოდეს ფარსმან გამგებლად იყო“, - მეორეში დაიწერა გამგებლობისა ი’ნე ფჩუწთისსა, ტანუტრობასა კორიდელისა დორჩელი იოანესაა“. როგორც ეტყობა, დათარიღება ზეობის მიხედვითაც-კისაკ მარისადითვლებოდა.

2.ორ შემთხვევაში აღნიშნულია ფასის შესახებ, რომ მიცემული იყო მყიდველისაგან და აღებული იქმნა გამყიდველისაგან **„ფასი სრული“** ან და **„ასი დასაჯერებელი“** მაგ. ნიკორწმინდის მე-XI ს. სიგელში ნათქვამია : ”აქშემოისძისაგან ვიყიდეთ მუნვე ზნაკუას ჯუარისას ჩამომართებით ყანაჲ : ა : (1) დამისთჳს მივე ცფასი სრული“. (ქკბი II,46).

ამავე საბუთში თითქმის ყოველი ნასყიდობის შესახებ ნათქვამია, რა ფასადაც იყო იგი შეძენილი, ხოლო თუ ფული იყო მიცემული, მისი რაოდენობაა აღნიშნული, თუ განძად - ჩამოთვლილია სათითაოდ თვითოეული ნივთი. ამგვარადვე ზემომოყვანილ საბუთშიაც ნათქვამია : ”ფასი ავიღე დასაჯერებელი, დრამაჲ ათია თასი“-ო.

ფორმულა **„ფასი დასაჯერებელი“** სრული გამონათქვამის შემოკლებას წარმოადგენს. ეს სრული გამონათქვამი ნასყიდობის შემდეგდროინდელ წიგნებშია დაცული და ამ სახით იხმარებოდა. ავიღეთ, ან მივეცით „ფასი სრული, **რითაც ჩუენი** (ან მისი) **გული შესჯერდებოდა“-ო.** ხშირად ასეთ გამონათქვამს მიცემული ფასის რაოდენობის შესახები ცნობაც მისდევს, მაგრამ ზოგჯერ ფასი აღნიშნული არ არის. როგორც ეტყობა, უკვე ისგა რემოება რომ ნასყიდობაში ფასი სრულად იყო გადახდილი და აღებუ- ლი და ეს გარემოება წერილობით დადასტურებული იყო, კანონის თვალსაზრისით სრულებით საკმარისად ითვლებოდა, რათგა ნამით უკვე მხარეთა კმაყოფილება მტკიცდებოდა და როგორც გამყიდველისა ისე მყიდველისაგან საფასურის გამო ყოველგვარი ჩივილი შეუძლებელი იქმნებოდა და, რომ ატეხილიყო კიდეც, რასაკვირველია, უსაფუძვლოდ უნდა ყოფილიყო ცნობილი.

აღსანიშნავია, რომ ზემომოყვანილ ნასყიდობას წიგნში არც ფასის რაოდენობაა აღნიშნული, არც ფასის დასაჯერებლობის ფორმულაა ნახმარი. სამაგიეროდ იქ ნათქვამია : **„გიბედნიეროს ღმერთმან ,“** ღმერთმან გიბედნიეროს თქუენ და თქუენთა მომავალთა “-ო. მერმინდელ საბუთებში ეს ფორმულა უფრო ვრცელია და ასე იწერებოდა : „გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან“-ო. რაკი გამყიდველს მყიდველისათვის განაყიდის ბედნიერი დასაკუთრება და ფლობა მხოლოდ სრული დაკმაყოფილების შემდეგ შეეძლო, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ეს ფორმულაც ფასის დასაჯერებლობის ადა სრულად მიღებულობის შესატყვისად და დამამტკიცებლად იყომ

ი ჩ ნ -ე უ ლ ი. ამის გამო ეს ფორმულაც ნასყიდობის მოუდევრობისათვის სრულებით საკმარის პირობად ყოფილა ცნობილი.

1.დასასრულ, როგორც ავღნიშნეთ, მოწმეთა თანდასწრება და ვინაობა უნდა ყოფილიყო აღნიშნული და საბუთის შემდგენელსაც თავისი თავი უნდა დაესახელებინა.

თავი მესამე.

„ნიჭი“, შეწირულება და აღაპი.

§ 1. ნიჭი და წყალობა

ძველ ქართულში ჩუქებას **„ნიჭი“** ეწოდებოდა. ამ ცნების გამოსახატავად ჩვეულებრივ ეს ტერმინი იხმარებოდა. მაგრამ მჩუქებელის მდგომარეობისდა მიხედვით საჩუქარსა და ჩუქებასაც თავისი განსაკუთრებული სახელი ჰქონდა. მაგ. სოციალურსა და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში მაღლა მდგომისაგან მასზე უფრო დაბლა მდგომისათვის ჩუქებას **„წყალობა“** და ”**შეწყალება**” , ან **„ბოძება“** ეწოდებოდა. ხოლო ასეთ საჩუქარს **„ნაწყალობევი“** ან ”**ნაბოძვარი**” ერქვა. წყალობასა და შეწყალებაზე ამ ნაშრომის მეორე წიგნის პირველ ნახევარში საკმაოდ გვქონდა საუბარი, რომ აქ ამაზე სიტყვის გაგრძელება საჭირო იყოს. „ბოძება“-საც ძეგლში არა ერთხელ ვხვდებით. **„ნაბოძვარი“** გიორგი III-ის 1170 წ. შიომღვიმისათვის მიცემულ ერთიან სიგელში იხსენიება: „ხორვაი მამისა ჩემისა ნ ა ბ ო ძ ვ ა რ ი სამღუიმოდ“-ო.(სქ'ს სძვ'ლნიIII,დამატ.გვ.3).

ნ ა წ ყ ა ლ ო ბ ე ვ ი და ნ ა ბ ო ძ ვ ა რ ი შ ე წ ყ ა ლ ე ბ უ ლ ს გარკვეულ ვ ა ლ დ ე ბ უ- ლ ე ბ ა ს ა კ ი ს რ ე ბ დ ა. უ მ თ ა ვ რ ე ს ა დ, რასაკვირველია, ე რ თ გ უ ლ ს ა მ ს ა ხ უ რ ს.(იხ.აქვე II, a გვ.82-84). სამაგიეროდ მ ა ს ბ ო ძ ე ბ უ ლ ი ქ ო ნ ე ბ ი ს ხ მ ა რ ე ბ ი ს ა და ს ა რ გ ე- ბ ლ ო ბ ი ს უ ფ ლ ე ბ ა ჰ ქ ო ნ დ ა.

ა მ უ ფ ლ ე ბ ი ს თ ვ ი ს ე ბ ე ბ ი და ს ა რ გ ე ბ ლ ო ბ ი ს რ ა ო დ ე ნ ო ბ ა შეთანხმებაზე და უმთავრესად, მბოძებლის სურვილზე იყო დამოკიდებული, მაგრამ, უეჭველია, აქაც რ ა მ ო დ ე ნ ი მ ე ს ა მ ა გ ა ლ ი თ ო დ მ ი ჩ ნ ე უ ლ ი წ ე ს ი უნდა ყოფილიყო. ამ გარემოებას თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ორი ცნობა გვაფიქრებინებს . მისი სიტყვით თამარმა ივანე მხარგრძელი „შ ე ი წ ყ ა ლ ნ ე ს“ ....გელაქუნითა და სხუათა მრავალთა ს ა ხ ა რ ა ჯ ო თა ქ ა ლ ა ქ ი თ ა დ ა ც ი ხ ი თ ა”-ო. ზაქარია ვარდანისძეც თამარმა „შ ე ი წ ყ ა ლ ა და უ ბ ო ძ ა გაგი ქურდვაჭრითა განძამდის მრავლითა ს ა კ უ თ ა რ ი თ ა და მ- რ ა ვ ლ ი თ ა ს ა ნ ა ხ ე ვ რ ო თ ა ქ ა ლ ა ქ ე ბ ი თ ა “. (ისტ'რნი აზ'მნი*656 გვ. 442 და *655-656 გვ.442).

ამ ცნობითგან ჩანს, რომ ნ ა ბ ო ძ ე ბ ი შ ე ი ძ ლ ე ბ ა მ ხ ო ლ ო დ ხ ა რ ჯ ი ს ა კ რ ე ფ ი- ს უ ფ ლ ე ბ ი თ გ ა ნ ს ა ზ ღ ვ რ უ ლ ი ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო. ასეთ ნაწყალობევს ციხე-ქალაქებს, **„ სახარაჯო ქალაქი”** ან **„ციხე“** სწოდებია. ხარაჯის ს ა რ გ ე ბ ლ ო ბ ი ს უ ფ ლ ე ბ ა ო რ ნ ა ი რ- ი ყ ო ფ ი ლ ა : ზოგი **„საკუთარი“**, ზოგიც კიდევ **„სანახევრო“** სარგებლობის უფლებით. **„საკუთარი“** , ალბათ, ნაბოძების მთელი ხარაჯის საკუთრად გამოყენების უფლების აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო, „ს ა ნ ა ხ ე ვ რ ო“-კი ხარაჯის მხოლოდ ნახევრით სარგებლობის უფლებას წარმოადგენდა.

სანახევრო ნაწყალობევ ციხე-ქალაქებს გარდა მიწებიც არსებობდა : **„მიწაი სანახევროჲ“** შეწირულების აღმნუსხველ საბუთებშიაც გვხვდება და ამის შესახებ ქვემოთ(იხ. თავი მეოთხე §1,გვ.440.) გვექნება საუბარი.

§ 2. შეწირულება.

ეკლესია-მონასტრებისათვის მიძღვნილი **„შეწირულობა“** ჩვეულებრივ ქ ო ნ ე ბ რ ი ვ ი თ ვ ი ს ე ბ ი ს ხ ე ლ შ ე კ რ უ ლ ე ბ ა ს წ ა რ მ ო ა დ გ ე ნ დ ა და შ ე წ ი რ უ ლ ე ბ ი ს მ ი მ ღ ე ბ ი დაწესებულება სამაგიეროდ ვ ა ლ დ ე ბ უ ლ ი ი ყ ო, რ ო მ შ ე წ ი რ უ ლ ი ს ა თ ვ ი ს, ან

ს ა ხ ს-ენებელი,ა ნ დ ა ა ღ ა პ ი გ ა ე ჩ ი ნ ა.ამგვარად შეწირულება არსებითად უსასყიდლო საჩუქარს არ წარმოადგენდა.

მაგ. შეწირულობაზე ნათქვამია: „შ ე მ ო ს წ ი რ ა კუბასტი ბერძული... და კუართად შევკერეთ და გლეხი... და ა ღ ა პ ი გ ა რ დ ა ი ჳ დ ე ბ ი ს სულისა მოფენასა,-წორბელმან შ ე მ- ო ს წ ი რ ა ზნაკუას გლეხი: ბ:(2) და მიწანი და **მისთ**ჳს ა ღ ა პ ი გ ა რ დ ა ი ჳ დ ე ბ ი ს ჯ ისა გამოჩინებასა,-ვარაზ ვაჩე შ ე მ ო ს წ ი რ ა ძისა მისისათჳს ფუთს (ე.ი. ფოთში) გლეხი:ბ:(2) დ ა ა -ღ ა პ ი გ ა რ დ ა ხ დ ე ბ ი ს დღესა ახალ კვირიაკესა,-წირქუალელისა ძემან შ ე მ ო ს წ ი რ ა გლეხი:ზ:(7) და მას თანა შემოატანეს ჯორი:ა: (1) ძოლოი:ა: (1), ჯრმალი:ა:(1) და ამისთჳს გ ა რ დ - ა ე ჯ დ ე ბ ი ს ა ღ ა პ ი დღე ფერისცვალებაჲ დ ა ს ა ფ ლ ა ვ თ ა მ ი ს თ ა ზ ე დ ა დ ა გ ჯ დ გ-ე ნ ი ა ჟ ა მ ი ს მ წ ი რ ვ ე ლ ი:“(1) და სხვაც ამის მსგავსადვე(ქ კბი II,45,47).

„საჳსენებელი“ ვისიმე სახელის წირვის დროს შევედრება-მოხსენებას ჰნიშნავდა, **„აღაპი“** კიდევ ეწოდებოდა იმ სერობას, რომელსაც ჰმართავდნენ ხოლმე ამა-თუ-იმ პირის ხსენების დღეს,შესანდობარის დასალევად. „საჳსენებელი“ შეიძლება ან ერთდროული ყოფილიყო,ან ყოველწლიური,ამასთანავე სხვადასხვანაირი სისრულისაც.როგორც სახსენებელისა, ისევე მეტადრე აღაპისათვის ხარჯები იყო გასაწევი და შეწირულობა სწორედ იმ სათავნოს წარმოადგენდა, რომელიც ამ ხარჯების დასაფარავად იყო საჭირო.ამიტომ, თუ მონასტერი, ან ეკლესია ნაკისრ სახსენებელს, თუ აღაპს არ გადაიხდიდა, შემწირველს, ან მის კანონიერ მემკვიდრეს, უფლება ჰქონდა ქონება ჩამოერთმია. ამგვარადვე დაწესებულებაც სახსენებელ-აღაპს მოსპობდა, თუ რომ შემწირველის მემკვიდრე თავის წინაპრის შეწირულობის საბუთს არ დაამტკიცებდა და შეწირულობას დაწესებულებას ჩამოართმევდა

შეწირულობის ხელშეკრულება იწერებოდა „**შემწირველ**“- სა (გიორგიII 1072 წ. სიგ.და ბევრგან სხვაგანაც) და დაწესებულებას შორის ყველა იმ წესების დაცვით, რომელიც ნაქმნართა კანონიერებისათვის აუცილებლად საჭირო იყო ხოლმე. შეწირულ ქონებას „შ ე მ ო წ ი რ უ ლ ი“-ც ეწოდებოდა ხოლმე: „რუეთი ნასყიდი და შ ე მ ო წ ი რ უ ლ ი... ჩიქურანი რუსისა ნასყიდნი, მისგან აშენებული და შ ე მ ო წ ი რ უ ლ ნ ი.. გოგრაჭისაგან შ ე მ ო წ ი რ უ ლ ი, დაოთი კვირიკე კახთა მეფისაგან შ ე მ ო წ ი რ უ ლ ი, ალაჭინი ხახულაგისაგან შ ე მ ო წ ი რ უ ლ ი, თრიალეთს ბჭითი ადრნესესგან ნასყიდი და შ ე მ ო წ ი რ უ ლ ი“(გიორგი III შიომღ. ერთიანი 1170 წ. სიგ. სქ ს ს ძვლნი III დამ. გვ. 3-4).

შ ე წ ი რ უ ლ ო ბ ა გ ა ნ ს ა ზ ღ ვ რ უ ლ ი პ ი რ ო ბ ი თ გ ა დ ა ც ე მ უ ლ ქ ო ნ ე ბ ა ს წ ა რ მ ო ა დ გ ე ნ დ ა. ა მ პ ი რ ო ბ ა თ ა შ ე ც ვ ლ ი ს უ ფ ლ ე ბ ა შ ე მ წ ი რ ვ ე ლ ი ს, ა ნ მ ი- ს ი კ ა ნ ო ნ ი ე რ ი მ ე მ კ ვ ი დ რ ი ს დ ა უ კ ი თ ხ ა ვ ა დ დ ა ნ ე ბ ა დ ა უ რ თ ვ ე ლ ა დ ა რ ჰ ქ ო ნ დ ა თ. ეს გარემოება გ.მ ე რ ჩ უ ლ ი ს შემდეგი ცნობით მტკიცდება.გრიგოლ ხანძთელს ბაგრატ კურაპალატისათვის, აშოტ კურაპალატის ძისათვის უთქვამს:„ამას ვ ი თ ხ ო ვ შ ე ნ გ ა ნ: არს აშოტ კურაპალატისა შ ე წ ი რ უ ლ ი ა გ ა რ ა კ ი ხანძთას და იქმნების კეთილად მ ო ნ ა ს ტ- რ ა დ. უ კ ე თ უ მ ი ბ რ ძ ა ნ ო ს მ ე ფ ო ბ ა მ ა ნ შ ე ნ მ ა ნ, ა ღ ვ ა შ ჱ ნ ო სადიდებლად ღრმთისა და საცხორებლად სულისა შენისა. და ვ ი დ რ ე ე გ ო ს ც ა ჲდ ა ქ ვ ე ყ ა ნ ა ჲ, ე გ ო ს მ ა ს შ ი ნ ა ლ ო ც ვ ა ჲ შ ე ნ თ ჳ ს“-ო(ც ჲ გგ ლ ხანძთ ლსჲ გვ. კჱ- კთ).

გრიგოლ ხანძთელის სიტყვებითგან ჩანს, რომ, რაკი აშოტ კურაპალატმა მიწა აგარაკად შესწირა ხანძთას, ამიტომ შვილის, ბაგრატ კურაპალატის, ნებადაურთველად იქ მონასტრის აგების უფლებაც-კი არ ჰქონდა. შეწირულობის პირობის შეცვლაზე თანხმობის სამაგიეროდ გრიგოლ ხანძთელი საუკუნო სახსენებელისა და აღაპის დაწესებას შეჰპირებია. ამავე დებულების დამამტკიცებელი ცნობები აგრეთვე 1202 წ. სიგელსა (იხ.შიომღ. ისტ. საბ.27) და რკონის 1259 წ. სიგელშია (ქკ ბი II, 135, 136, 137).

თავი მეოთხე.

მიწის აღება-გაცემა საშენებლად, საღალოდ, საბეგროდ და საკაბალოდ.

ძველ საქართველოში არსებობდა ვალდებულებათა მთელი რიგი, რომელიც სხვისი საკუთრების ხმარებით იყვნენ წარმოშობილნი. ხმარება ორმხრივი შეთანხმების შედეგს წარმოადგენდა და მესაკუთრეს მიზნად სხვის შრომით თავისი საკუთრების, ან დამუშავება,ან მეურნეობის ახალი დარგის შექმნა ჰქონდა, ხოლო სხვის საკუთრების ამღებს ამ სკუთრების ხმარება-გამოყენება და ზოგჯერ ნაწილობრივი შეძენაც. ასეთი თვისების ხელშეკრულება, ან ერთდროული იყო ხოლმე, ან ხანგრძლივი.ამგვარ ვალდებულებათაგან უფრო აღსანიშნავი და მნიშვნელოვანი იყო, ამის გამო ძეგლებშიც უფრო ხშირად იხსენიება: 1 „მიწის აღებაი სა-შენებლად“, 2. მიწის აღებ-გაცემა საღალოდ, 3. მიწის აღება-გაცემა საბეგროდ და 4. მიწისა დასხვა სახმარის აღება-გაცემა საკაბალოდ.

§ 1. მიწის აღება გასაშენებლად.

„მიწის აღებაი საშენებლად“ ჩვეულებრივ ვენახის ახლად გაშენების მიზნით დადებულ ხელშეკრულებას ჰნიშნავდა. არა-მესაკუთრე გამშენებელს გაშენებული ვენახის ნახევარი საკუთრებად ერგებოდა.მას ამ თავისი კუთვნილი ნახევრის მაგიერ მიწის პატრონისაგან მისი ღირებულების საფასური შეეძლო აეღო. სამაგიეროდ არა-მესაკუთრე გამშენებელი ვალდებული იყო ვენახის გაშენებასთან დაკავშირებული ყველა ხარჯები თითონგაე-წია და პატრონისათვის გაშენებული ვენახი ჩაებარებინა.

შიომღვიმის მონასტრის კრებულის ზოსიმე ბერისათვის მიცემულ საბუთში ნათქვამი აქვს: „ შენისა გამზრდელისა იოანეს მამას მუბერის კჳრიკაული მიწაჲ აეღოს-აშენებლად ხელ-გიორგისა ძისა ვენახისა გუერდით დღისა ერთისაჲ და, რაჲ აღეშენა, ორად გაეყო, ნახევარი იოანესმამასა დაემჭირა, მუბერს,- ნახევარი მიწის პტრონსა“(შიომღ.ისტ.საბ.60).

გიორგი ხუცესსაც კორიდეთის სახარების ერთ მინაწერში აღნიშნული აქვს: „მე გიორგი დავასხ ვენაჯი... უნდა სანაჯევროჲ... ნახევრისა ფასი ავიღე დასაჯერებელი დრამაი :. ი.:.(10)ათას-“იო (იხ. ნ. მარრის Груз. Прип. Греч. Евангеля из Коридии: ИАН 1911 წ. გვ. 236-237). ამ ცნობათაგან ჩანს, რომ ამ პირობით გასაშენებლად აღებულს მიწას „სანაჯევროჲ“ ჰრქმევია.

მაგრამ ამ ტერმინს ყოველთვის ასეთი მნიშვნელობა არა ჰქონდა. ნიკორწმიდის XI ს. საბუთში მაგ. სწერია: „ზნაკჳსა თავსა კჳდილიანმან შემოსწირა მიწაჲს ანახევრ ოჲმოწამე არიან კაცნი (ქ კბი II, 47),- „ კლარჯეთს შემოსწირეს...ჩუენთანა საზიაროჲ ყანაჲ და მოწამე არიან კაცნი“-ო(იქვე II,47). რაკი აქ შემოწირულობაზეა საუბარი და ამასთანავე ყანაზე. ე.ი. ვენახზე-კი არა, არამედ სახნავ მიწაზე, ამიტომ ცხადია, რომ აქ სანახევრო იმსა უნდა ჰნიშნავდეს, რომ სარგებლობა მიწის მოსავლის მხოლოდ ნახევრით შეიძლებოდა, რომ მოსავლის მარტო ნახევრის გამოყენებისა და გასაკუთრების უფლებით იყო შეწირული. საფიქრებელია, რომ ტერმინებს **„ყანაჲ სანახევროჲ“**- სა და **„საზიაროჲ ყანაჲ“**-ს შორის ის განსხვავება უნდა იყოს, რომ **„ საზიაროჲ ყანაჲ“** საერთო მფლობელობასა

ცა და დამუშავებასაც ჰგულისხმობს და, რასაკვირველია, მოსავლის თანასწორად გაყოფასაც, ე.ი. ორთავე მონაწილეს აქაც მოსავლის ნახევარ-ნახევარი ერგებოდა. ტერმინი **„ყანაჲ სანახევროჲ“** კი თითქოს მარტო მოსავლის ნახევრის უფლებიანობის გამომხატველი უნდა ყოფილიყო.

შესაძლებელია, ან ეგების, „ყანაჲ სანახევროჲ“ბიზანტიური სამართლის „ჰემისეჲასტე“-ს ანუ იმ დროინდელი ბერძნული გამოთქმით „ჰიმისიასტის“, „მენახევრეს“ უდრიდეს. ბიზანტიაში ასე ისეთ მიწისმოქმედს უწოდებდნენ, რომელსაც სხვისი მიწა მესაკუთრის ქონებრივი სახსრით ჰქონდა დასამუშავებლად აღებული და თავის მხრით ამ ნაჭერს უვლიდა და ამუშავებდა, მოსავალს კი ორად ჰყოფდა და ნახევარს მესაკუთრეს აძლევდა, ნახევარს თავისთვის იტოვებდა (K.E. Zachariä von ligenthal, Gaschichte 256).

§ 2. მიწის საღალოდ გაცემა-აღება.

მიწის საღალოდ გაცემა ძველ საქართველოში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ამისდა მიუხედავად მისი მნიშვნელობისა და ბუნების განმარტება ძეგლებში ჯერ არსადა ჩანს. თვით ს. ორბელიანის განმარტებით „ღალა-ყანის ბეგარა“ იყო, ხოლო, „ბეგარი გლეხთ გამოსაღები“ არისო(ლექსიკ.).

ეს განმარტება ბუნდოვანიც არის და ამასთანავე არც სრულია: ღალა მაშ მხოლოდ გლეხთა ყანის გამოსაღები იყო.განა არ შეიძლება რომ სალაღოდ არა გლეხსაც აეღო? ამ განმარტებას ბუნდოვნად ის გარემოება ჰხდის, რომ ს. ორბელიანს დასახელებული არა აქვს,თუ ვისთვის უნდა გადაეხადა გლეხს ყანის ღალა.ამიტომ გამოურკვეველი რჩება, ღალა სახელმწიფო სამართლის ტერმინი იყო, სახელმწიფო გადასახადის აღმნიშვნელი იყო, თუ პირიქით სამოქალაქო სამართლის სფეროს ეკთვნოდა და კერძოუფლებრივი დამოკიდებულების გამომხატველად უნდა იქმნეს მიჩნეული?.

ტოხაის ძისათვის მიცემულ ორ ფუძე გლეხს „ედვას ღალაჲ ნაოთხალი“-ო (შიომღ. ისტ. საბ. 24,) ნათქვამია შიომღვიმის ძმობისაგან მიცემულ საბუთში. მაშასადამე,ღალა მიწას ედვა და ამ შემთხვევაში მიწის მოსავლის მეოთხედს, ანუ 25% შეადგენა.

ქართლის ერისთავის ბეგა სურამელისაგან დაწერილ საბუთში ნათქვამია: „დაგიწერე... მე ბეგამან სურამელმან თქუენ ტოტებაისა გის შვილთა და მომავალთა თქუენთა: დაგსხნენ.. ჩემსა ნასყიდსა ზედა და მოგეც ... ესე ინაესძისა მი[წაი, რაიცა არ]ს ყუელაი კარსა ზედა, ვენაჳი... რაიცა სადა არს სარწყავი და ურწყავი, ღალაი და რაიცა სადა არს ყუელა...ინაესძისა მიწისაი მკუიდრად, სამამულოდ, [მოუშ] ლელად და მოუდევრად...ათხუთმეტსა კოკასა ტკბი[ლს ასთუ]ელთა ზედა მარანს მიიღებდით... დახილსა ნახევარსა მომცემდით,-სხუად არავის საქმე“ აქვსო(მე-XIII ს. შუა წლების საბ.: ქკბი II,153). აქ, მაშასადამე, ხეხილის მოსავლის ნახევარი, ანუ 50%-ია გადაკვეთილი. გამოსაღებლის სიდიდე, ალბათ, იმ გარემოებით უნდა აიხსნებოდეს, რომ მეღალე მიწის პატრონის ნასყიდზე დასახლებულიც იყო და მთელი მისთვის მიცემული ქონებითაც სარგებლობდა.

„ღალა“ არაბულით გან შეთვისებული სიტყვაა. „ღალა არაბულად სახნავისა, მწვანილეულობისა დახეხილის მოსავალს ჰნიშნავს. ამ ტერმინის არაბულითგან შეთვისებულობა ცხად-ჰყოფს, რომ ქართული სოციალ-ეკონომიური ცხოვრების ასპარეზზე ის მე-VIII ს-ის მეორე ნახევ

არ ზე, ანდა მე-VIII ს. ადრეც არ შეიძლება გაჩენილიყო. ხოლო, რაკი სოციალურ-ეკონომიკური დამოკიდებულების თვით ეს მოვლენა, საფიქრებელია, წინათაც უნდა არსებულიყო, ამიტომ მისი სწორედ ეს წინანდელი სახელია გამოსარკვევი.მე-V-XIIIსს-ის ძეგლების მეტისმეტი სიმცირისა და შინაარსის მხრით ერთგვარობის გამო, ჯერჯერობით ასეთი ტერმინი არა ჩანს.

როგორც თვით ტერმინი „ღალის“ მნიშვნელობითგანაც მოსალოდნელი იყო, „ღ ა-ლ ა“ დასამუშავებლად აღებული მიწის ქირას წარმოადგენდა, ამასთანავე სულადად, თვით მოსავლის, გარკვეული რაოდენობით (პროცენტით) გადახდილს.

§ 3. მიწის საბეგროდ გაცემა-აღება.

„ბეგარა“ როგორც სახელმწიფო გადასახადთა სისტემის კუთვნილებას წარმოადგენდა, ისევე კერძო-უფლებრივი დამოკიდებულების სფეროშიაც არსებობდა. მის შესახებ ძეგლებში ცნობებიც შედარებით უფრო მეტიცა გვაქვს გადარჩენილი.

ნიკორწმიდის მე-XI ს. საბუთში მაგ. ნათქვამია: „ჴივშს გუნაფაჲსძისაგან ვიყი-დე ვენაჴი... დამოწამე არიან კაცნი და მივეც გლეხსა საბეგროდ“,- „საწირეს.ნადარბაზევსა ძუ[ე]ლსა უკანაჲთ მოვიგე მიწაჲ დამივეც გლეხსა საბეგროდ დამოწამე არიან კაცნი“-ო(ნიკორწმინდის XI ს. სიგ.: ქკ ბი II,48).

ამ ორი ცნობითგან ირკვევა, რომ საბეგროდ გაცემა როგორც სახნავი მიწისა შეიძლებოდა,ისევე ვენახისაც. საბეგროდ მიმცემი მიწის მესაკუთრე იყო ხოლმე. აღსანიშნავია, რომ სამსავე ზემომოყვანილ შემთხვევაში მიწის საბეგროდ ამღებნი გლეხები ყოფილან. მაგრამ ეს საყოველთაო მოვლენა იყო, თუ არა, მარტო ამ სამი ცნობის მიხედვით ამის გადაწყვეტა შეუძლებელია.

„ბეგარის“შინაარსისა და მნიშვნელობის გამორკვევისათვის ძეგლებში საკმაო ცნობები მოიპოვება, მაგრამ ეს საკითხი „ საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ სფეროს ეკუთვნის და ამიტომ იქ (ახალ გამოსაცემად დამზადებულ I წიგნში) არის განსაკუთრებით განხილული. „ბეგარა“ სხვის უძრავი საკუთრების პატრონთან შეთანხმებულს სარგებლობა- გამოყენებას წარმოადგენდა.საბეგროდ აღებულ იმიწის სამაგიეროდ მებეგრეს პირადი და ქონებრივი ვალდებულებაა აწვა,რომელიც გარკვეული სამსახურითა და მოსაცემლით გამოიხატებოდა.

§4. საკაბელოდ გაცემა-აღება.

საკაბელოდ გაცემა-აღების შესახებ ცნობა ჯერჯერობით მხოლოდ ერთ ძეგლში, სახელდობრ, ნიკორწმინდის XIს. სიგელში მოგვეპოვება. აქაც მხოლოდ ორგან იხსენიება: ,,ცხილთას მოვიგე მიწა და მივეც მათვე საკაბალოდ და მოწამე არიან კაცნი“-ო (ქ-კები II, 48). ,,საღვსებოდ ლეითის ძ[ ]რაი საჩხეორს სასკესა დაესხა და დაკოდნადა მისთუის საზღვავად ავიღე საჯიდს სახლი ჯავთა გაეთი (?) და **ზედა [კა]ბალაჲ დავსდევით“-ო.** (ნიკორწმინდის XI ს. სიგ: ქ კები II, 49).

,,კაბალა „ ტერმინი ს. ორბელიანს ასე აქვს განმარტებული: ,,კართა გააბარებენ სასარგებლოდ იფქლთა მოსაცემელად პირობათა რითმე სხვადასვითა“-ო (ლექსიკ.). ამავე მეცნიერს შეტანილი აქვს ზმნის ფორმა **,,მიიკაბალოს“** რომელიც, ცხადია, რომელიღაც იურიდიული ძეგლითგან უნდა იყოს ამოღებული. ამ სიტყვაზე საბას ნათქვამი აქვს: ,,კაბალად შეიქმნა“-ს ჰნიშნავსო (იქვე).

ორივე განმარტებითგან ჩანს, რომ ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ნიკორწმინდის სიგლის ცნობა ხელთ არ უნდა ჰქონოდა, არამედ სამაგიეროდ რაღაც სხვა წყაროები მოეპოვოდა. პირველი მისი განმარტება შესაძლებელია მის-დროინდელი სოციალ-ეკონომიკური ურთიერთობისა და ცხოვრების ანარეკლსაც წარმოადგენდეს და ან ზეპირ წყაროზე იყოს კიდეც დამყარებული , ან პირადი დაკვირვებისა, თუ ცოდნის ნაყოფი იყოს, მეორე-კი უფრო წერილობითი წყაროთაგან ამოღებული ამონაწერის შთაბეჭდილებას ახდენს.

საკმარისია, ადამიანი ნიკორწმინდის XIს. საბუთის ცნობას ჩაუკვირდეს, რომ ცხადი შეიქმნეს, თუ რამდენად არ უდგება ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს განმარტება ამ ძეგლში დაცულ გამონათქვამს: საკაბალოდ გაცემულად იქ ხარკი-კი არ არის დასახელებული, არამედ მიწა. ამასთანავე ტერმინი **„საკაბალოდ მიცემაჲ“** და **„კაბალისა დადებაჲ“** ამტკიცებს, რომ „კაბალა“ მაშინ უძრავ ქონებას ეხებოდა და რაღაც გამოსაღებლის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო

„კაბალა“ არაბული სიტყვაა, არაბულად ხელშეკრულებას, სიმტკიცეს, დასასრულ იჯარასა და საიჯარო ფულსაც ჰნიშნავდა. „კაბალა“ მოსკოვის სამეფოს XVს. სოციალური ცხოვრების ტერმინოლოგიაშის იყო მიღებული და თათრების წყალობით არის რუსეთში შესული. თატრულ საბუთებში კაბალა ვალის ხელწერილის მნიშვნელობით იხმარებოდა. ვალის ხელშეკრულებისაგან (კაბალა) წარმომდგარია კაბალური ყმობა (кабальное холопство) საკაბალო წიგნები რუსეთში XIIს. დამლევზე ადრინდელი არ შეიძლება იყოსო. ხოლო, რაკი ვალის ძველ წიგნებში სარგებელი, ან ფულად, ან სულადად იყო ხოლმე გადაკვეთილი და სულადად გადაწყვეტილი სარგებლის გადახდა მსესხებელთან პირადი სამსახურის სახითაც იცოდნენ ხოლმე, ამიტომ ასეთ კაბალას მსახურებითი კაბალა („служилая кабала“) ეწოდებოდა (იხ. პროფ. В. Сергеевич древности рус. Права, მე-3 გამოც. I, 159-160)

ქართული ძეგლების ცნობები საკაბალოდ მიცემის შესახებ რუსულ წყაროებთან შედარებით რამდენიმე საუკუნით უფრო ადრინედელია და მათ შორის ქრონოლოგიურის გარდა არსებითი განსხვავებაცაა: თუ რუსეთში კაბალა ვალსა ჰნიშნავდა და აღებულ ვალში გადასახდელ სარგებელს, საქართველოში უძრავ ქონებას ეხება: ნიკორწმინდელს ცხილათს „მიწა“ შეუძენია („მოვიგე“) და იმათ თვისვე, ვისგანაც შეუძენია, მიუცია „საკაბალოდ“. ის გარემოება, რომ საბუთში ნათქვამია, ამის მოწამე არიან კაცნი“-ო, ცხად-ჰყოფს, რომ მიწის საკაბალოდ მიცემა ვალდებულებითს ხელშეკრულებას წარმოადგენდა.

რაკი ნიკორწმინდელს ეს შეძენილი მიწა წინანდელი პატრონებისთვისვე მ ი უ ც ი ა ს ა კ ა ბ ა ლ ო დ, უეჭველია, რომ ამ წ ი ნ ა ნ დ ე ლ პ ა ტ რ ო ნ ე ბ ს ე ს მ ა თ გ ა ნ შ ე ნ ა ძ ე ნ ი დ ა ს ა მ უ შ ა ვ ე ბ ლ ა დ დ ა ს ა ხ მ ა რ ა დ უ ნ დ ა ჰ ქ ო ნ ო დ ა თ მ ი ც ე მ უ ლ ი, რასაკვირველია, გ ა ნ ს ა ზ ღ ვ რ უ ლ ი პ ი რ ო ბ ი თ ა დ ა ქ ო ნ ე ბ რ ი ვ ი ს ა ზ ღ ა უ რ ი თ. ამითვე აიხსნება გამონათქვამი სახლსა „ზ ე დ ა კ ა ბ ა ლ ა ჲ დ ა ვ ს დ ე ვ ი თ “-ო. **„კაბალაჲ“** აქ იმ ქონებრივი სახსრის, საახელდობრ, თითქოს სახლის ქირის, აღმნიშვნელი უნდა იყოს, რომელიც საკაბალოდ მიღებული ქონების მფლობელს პატრონისათვის უნდა გადაეხადა. მაგრამ საკაბალოდ მიცემა-აღების იურიდიულ ბუნებას და პირობებს ჯერ კიდევ გამორკვევა სჭირდება, რადგან ორი შემთხვევითი ცნობა ამის გასაშუქებლად, რასაკვირველია, საკმარისი არ არის.

თავი მეხუთე.

სამოსამშლელო.

კორიდეთის სახარების მინაწერთა შორის დაცული ორი ნასყიდობის წიგნის ბოლოში, როგორც ნასყიდობის შესახებს §-ში უკვე მოყვანილი გვქონდა (იხ. აქვე II, ხ გვ. 433), შემდეგია ნათქვამი: „ვინცა ესე დაწერილი შალოს, ათი ბოტინატი ზღოს და ესე გაგებული ჰასრევე იყოს“-ო, ანკიდევ - „ვინცა ესედაწერილი შალოს, ლბ (32) დრაჰკანი ზღოს დაესე, არცა ეგრეიშალოს“-ო.

ამ ორსავე ნასყიდობის წიგნში მაშასადამე, საბუთისა და პირობის მშლელისა მაქცეველისათვის, სხვა საბუთებში ჩვეულებრივ დართული წყევლა-კრულვის მაგიერ, პირობის დარღვევისათვის ფულადი საზღაურია დანიშნული და ამის დამიუხედავად დასაზღაურის გადახდე ვინებისშემდგომაც თვით ნაქმნარის კვლავინდელი უქცეველობაა დადასტურებული.

ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნში ხელშეკრულებისპირობისდარღვევ -ისათვისდაწესებულს საზღაურს „**სამოსამშლელო**“ ეწოდება (§90).

ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ, ამ „სამოსამშლელოს“ შესახებ IX-XIII სს-ის ძეგლებში ცნობების, ჯერჯერობით მაინც, სიმცირისდა მიუხედავად, ასეთი საზღაურის ხელშეკრულებაშო შეტანა მაშინ იშვიათი შემთხვევა არ უნდა ყოფილიყო.

ასეთი სამოსამშლელო საზღაურის წესი, როგორც ცნობილია, რომაულ სამართალშიაც არსებობდა, სადაც ამ საზღაურის წესი, როგორც ცნობლია, რომაულ სამართალშიაც არსებობდა, სადაც ამ საზღაურს stipulatio poenae ეწოდებოდა, და ბიზანტიურ სამართალშიაც, სადაც მას πρόστιμα-ს ეძახდნენ (იხ.P.F. Girard, manuel elem. de Droit Romain, 5- ieme el, Geschichte..გვ.305-308). მაშასადამე, „ სამოსამშლელო“ უდრის გერმანულს Conventionalpon-ს.

თავი მეექვსე.

სესხი და ვალი.

§1. ამის შესახებს წყაროებზე.

სესხი და ვალი სოციალური ცხოვრების ისეთ სფეროს ეხება, რომლის შესახებაც ცნობები საისტორიო ძეგელბში, რასაკვირველია, არ შეიძლება რომ იყოს.ამ პრობლემის შესასწავლად საკანონმდებლო და მოქმედი სამართლის ძეგლებია საჭირო, უმთავრესად ვალის წიგნები.ერთის გარდა ამ ხანის ვალის წიგნი გადარჩენილი არ არის: ჯერჯერობით მაინც გამოქვეყნებული არ ყოფილა.ასეთ პირობებში მკვლევარს სესხსა და ვალზე ბევრი არაფრის თქმა არ შეუძლიან, რათგან ხელთ მას შეიძლება მხოლოდ ამის შესახები ტერმინოლოგია და თითო-ოროლა, ნაწყვეტ-ნ წყვეტ, შემთხვევით გადარჩენილი ცნობა ჰქონდეს.როგორც ქვემო მოთხრობილთაგან ცხადი გახდება, ზოგიერთი საკითხის გამორკვევა ასეთი წყაროების საშუალებითაც შეიძლება.რაკი ებრაელთა საღრმთო წერილში სესხისა და ვალის შესახებ საკმაო ცნობები და დებულებები მოიპოვება, ამის წყალობით ქართული სამართლის ისტორიკოსს სესხისა და ვალის შესახები ქართული ტერმინოლოგიის შესწავლა შეუძლიან უკვე იმ ხანითგან მოყოლოებული, როდესაც საღრმთო წერილი ქართულად ითარგმნა. შემდეგ ამას ძეგლებში გაფანტული მცირეოდენი ცნობებიც ემატება.ნათარგმნი თხუზულებების ცნობები უცხო ქვეყნის სოციალური ცხოვრებისათვის არის დამახასიათებელი, ამიტომ თავდაპირველად სჯობია ქართული ცხოვრების ამ

თვალსაზრისით დამსურათებელი ცნობები განვიხილოთ,ხოლო შემდეგ ნათარგმნი ძეგლების ძველი ტერმინოლოგიის ანალიზიც მოვიშველიოთ.

§2. ქართული ძეგლების ცნობები.

კონსტანტინე-კახაჲს მარტვილობის ავტორს მოთხრობილი აქვს,რომ კახასთან „მრავალნი მოივლტოდეს ...შორის ქუეყანით ლ ტ ო ლ ვ ი ლ ნ ი თ ა ნ ა მ დ ე ბ თ ა თ ჯ ს თ ა გ ა ნ. ხოლო ნეტარებითა დიდითა გ ა რ დ ახ დი ს თ ა ნ ა ნ ა დ ე ბ ნ ი ი გ ი მ ა თ ნ ი -ო“(ს.ქ. სამოთხე 364).

ვაჰანის მონასტრის წესდებაში განსაზღვრულია , რომ „ არავის ძმათაგანსა ხელ-ეწიფების მონასტერსა ამის შინა .... ვ ა ხ შ ა დ დ ა ა ღ ნ ა დ გ ინ ე ბ ა დ გ ა ც ე მ ა ჲ ს ა ჯ მ ა რ თ ა მსოფლიოთა, გინა დაჭირვებულთა ზედა-ო“.

„მევახშეობა“ სავანეში იმდენად მიუტევებელ დანაშაულად იყო მიჩნეული , რომ ამის მიმდევარი უნდა დაწესებულებითგან განედევნათ.(იქვე).

ათონის მონასტრის აღაპებში აღნიშნულია, რომ , როცა პავლე მამასახლისად აურჩევიათ , იყო ქართველთა „ მონასტერი ეზომ გლახაჲ და ვ ა ლ თა უ ფ ა ლ ი , რომელ ხუთასი დრაჰკანი იპოა გ ა რ და უ ჯ დ ე ლ ი დ ა ს ო ფ ე ლ ნ ი დ ა ჭ ი რ უ ლ ნი . . . . დიდისა აღმწერლისაგან სამეფჲთა ბრძანებითა-ო“.(ათონის კრებული 269-270).

ამ სამ ამონაწერში ქართული IX-XII სს. სესხისა და ვალის შესახები ვითარების სურათი და ჩვეულებრივი ტერმინოლოგია გვაქვს დაცული. ერთის მხრივ დასახელებულია **„ ვახშად** და **აღნადგინებად გაცემაჲ საჯმართა ....დაჭირებულთა ზედა**“. მოვლენა აქ დახასიათებულია გამსესხებლის მოქმედების დასურათებით.

მეორეს მხრით აღნიშნულია „ **თანანადები“** და **„ვალი“** , ვალის მნიშვნელობით იმგვარადვე , როგორც **„ ვალთა უფალი“** მოვალის აღსანიშნავად.

დასასრულ, მოვალის ორგავრი შესაძლებელი ბედია წარმოდგენილი: ან ვალთა , თუ თანანადების **„ გარდაჯდაჲ“,** ე.ი. სესხის დაბრუნება , ანდა ვალი „ **გარდაუჯდელი“** და ამ ვალგადაუხდელობისათვის შეუძლებელი მოვალის უძრავი ქონების **„დაჭირვა“** („სოფელნი **დაჭირულნი**“) , ე. ი. დაყადაღება, ანდა „ **თანანადებთა თჯისთაგან ლტოლვა“** შორეულ ქვეყანაში და იქ გარდახვეწა.

„საჯმართა გაცემა“-ს ორნაირი მიზანი ჰქონია: **„ დაჭირებული“,** ე. ი. გაჭირებული სესხის ამღები, ან „**აღნადგინები“-ს** გადამხდელი უნდა ყოფილიყო, ან არა **„ვახში**“ უნდა მიეცა მსესხებლისათვის.

§3. სესხისა და ვალის ტერმინოლოგია.

საღმრთო წერილის ქართული თარგმანი საშუალებას გვაძლევს ყველა, როგორც ზემოთდასახელებული, ისევე სხვა ძეგლებით ჯერეთ უცნობი და მხოლოდ დაბადების თარგმანში დაცული ტერმინების ხნიერებაც გამოვარკვიოთ და მათი მნიშვნელობაც ზედმიწევნით შევიტყოთ. ამ უძველეს ქართულ თარგმან ძეგლებში თანანადებისა, ვახშისა და აღდგინების გარდა **„ვასხი**“-ცა და „**სესხი“**-ც და მათგან ნაწარმოები სხვადასხვა ტერმინები.

ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს სიტყვით „ ს ე ს ხ ი“ თითქოს უნდა იყოს „ ვ ა ლ ი უ ს ა რ გ ე ბ ლ ო “ . ამ განმარტების საბუთად მას 2 შჯულის 23[20] აქვს დასახელებული(ლექსიკ.) , ხოლო „ვასხი“ ამავე მეცნიერის აზრით უნდა „ ვ ა ლ ი ს წე ს ი ე რ ი ს ა რ გ ე ბ ე ლ ი“

ყოფილიყო (იქვე). მაგრამ ნათარგმნი ძეგლების შედარებითი შესწავლა ამ განმარტებას არ ამართლებს.

„იყვნენ ვინმე, რომელნი იტყოდეს: „ს ე ს ხ ით მ ო ვ ი ღ ო თ ვ ე ც ხ ლ ი ხ ა რკ თ ა ზ ედ ა მეფისა, მ ი ვ ც ე თ ა გ ა რ ა კ ნ ი ჩუენნი და ვ ე ნ ა ჳ ნ ი ჩუენნი და ს ახ ლ ნ ი ჩუენნი“ (ნეემიასი 5₄) და „ აწ აჰა ჩვენ დ ა მ ო ნ ა ვ ე ბ უ ლ ვ ა რ თ, ძენი ჩუენნი დ ასულნი ჩუენნი მონებასა შინა“ (იქვე 5₅).

„სესხით მოვიღოთ“ უდრის ბერძნულს, ლათუნურს mutuo sumamus.(Esdrae5).ამგვარად, **„სესხი**“ ბერძნული, ლათინურის mutuus-ის შესატყვისობას წარმოადგენს.

„ვ ა ს ხ ი მ ი ს ც ე მ ა ს, რაოდენიცა აკლდეს“ (2შჯულისა 15 ₁₀). **„ ვასხი“** უდრის ბერძნულს, რაც ძველს და ლათინურს mutuus-ს უდრის ე.ი . სესხს , სარგებლად გაცემულ ფულს, თუ სახმარს ჰნიშნავდა.

„ვასხის მიცემა“ ბერძნული თარგმანს წარმოადგენს . სომხურად „ვასხის“ შესატყვისად არის ნახმარი.

„ა ვ ა ს ხ ე ბ დ ე ნათესავთა მრავალთა, ხოლო შენ არა ი ვ ა ს ხ ე ბ დე და მთავრობდე შენ ნათესავთა შორის მრავალთა , ხოლო შენზედა არავინ მთავრობდეს“ (2 შჯულის 15 ₆). ბერძნულსი „ **ვასხება**“-ს შესატყვისად (გაუგებარია) ზმნაა ნახმარი, ლათინურში feneror, სომხურში, ხოლო „**ივასხებდე**“ mutuum accipere.

ვასხის ამღებისა და მიმცემის აღმნიშვნელი ტერმინები ესაიას 24₂-ში გვხვდება, რომელშიაც ნათქვამია: „ იყოს ერი ვითარცა მღვდელი, და ყრმა ვითარცა უფალი, და მხევალი ვითარცა უფალა და იყოს მყიდველი, ვითარცა განმყიდველი, და მ ო ვა ს ხ ე , ვ ი თ ა რ ც ა მ ა ვ ა ს ხ ე ბ ე ლ ი და თანამდები , ვითარცა რომელსა თანაედვას“-ო.

თავისი აგებულების მიხედვით **„ მავასხებელი“** უეჭველია ვასხის მიმცემს უნდა ნიშნავდეს, ხოლო **„მოვასხე**“ ვასხის ამღებელს[27].

ნათარგმი თხზულებების მიხედვითაც „ **მავასხებელი**“ უდრის ბერძნულს, ლათინურს foenerator-ს , სომხურს (გაუგებარია). ხოლო “**მოვასხე**“ ბერძნულს, ლათინურს is qui mutuum accepit, სომხურს (გაუგებარია) უდრის.

ვალის აღსანიშნავად საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანში ტერმინად „ **თანანადები**“-ც არის ნახმარი. „ მ ი უ ტ ე ო შ ე ნ ყ ო ვ ე ლ ი თ ა ნ ა ნ ა დ ე ბ ი შ ე ნ ი, რ ა ი ც ა თ ა ნ ა ე დ ვ ა ს მოყვასსა შენსა“-ო, ხოლო „ შორიელსა არა მიუტეო, არამედ მოჰხადო რაიცა თანაედვას“-ო (2 შჯულისაი 15₂). „ მ ო მ ი ტ ე ვ ე ნ ჩ უ ე ნ თ ა ნ ა ნ ა დ ე ბ ნ ი ჩ უ ე ნ ნ ი , ვითარცა ჩუენ მ ი უ ტ ე ვ ე ბ თ თ ა ნ ა მდ ე ბ თ ა მათ ჩუენთა“(მათე 6 ₁₂) . „ თ ა ნ ა ნ ა

---

[27]) მაგრამ ბერძნულ-ლათინურ-სომხურ თარგმანებში ამ ალაგას ეს ტერმინები წინაუკმოა დალაგებული: ამ თარგმანების სიტყვა-სიტყვითს შესატყვისობაზე რომ დაგვემყარებინა ზემომოყვანილი ტერმინების მნიშვნელობის განსაზღვრა, მაშინ ქართული ენის ბუნების საწინააღმდეგოდ „მოვასხე“ გამსესხებელად და „მავასხებელი“ კიდევ მსესხებელად, ვალის ამღებად მიგვეჩნია, მაგრამ ეს ესაიას ამ მუხლის მთელ აგებულებას ეწინააღმდეგება, რომლის პირველ ნახევარში უაღრესი მნიშვნელობის სიტყვა უმცირესი მნიშვნელობისას მისდევს: ერი-მღვდელი, ყრმა-უფალი, მხევალი-უფალა. ამიტომ შემდეგშიაც, ამ მუხლის მეორე ნახევარშიაც ანალოგიურად ჯერ სესხის ამღები უნდა იყოს დასახელებული, ხოლო შემდეგ სესხის მომცემი, ჯერ მოვალე შემდეგ ვალის მიმცემი. ეს ტერმინთა თანმიმდევნოების წესი ბერძნულსა, ლათინურსა და სომხურ თარგმანებში დარღვეულია და უკუღმაა მობრუნებული. მაგრამ თავდაპირველად და თვით დედანში რომ სწორედ ისე უნდა ყოფილიყო დალაგებული როგორც ქართულ თარგმანშია. ამას თვით ესაიას ებრაული ტექსტი ამტკიცებს, რომელშიაც ეს მუხლის ასეა გამოთქმული: და იყოს ასეთსავე მდგომარეობაში ერიცა და მღვდელიც, მონაც და მისი უფალიც, მხევალიც, და მისი ქალბატონიც, მყიდველიცა და გამყიდველიც, სესხის ამღებიცა და გამსესხებელიც, ვახშის ამღებიც და მევახშეც. ამგვარად ქართულ თარგმანს ამ ალაგას ებრაული ტექსტის შინაარსი სისწორით აქვს გადმოცემული და დაცული.

დებ ი იგი მიუტევა“ (მათე 18 279)... „პოვა მოყვასი თვისი, რომელსა თანაედვა მისი ასი დრაჰკმანი“(იქვე 18 28).

ამგვარად, „ თ ა ნ ა ნ ა დე ბ ი “ იმას ეწოდებოდა, რაიცა „ თ ა ნა ე დ ვ ა“ ვისმეს ვისიმე და უდრიდა ბერძნულს (გაუგებარია), ლათინურს mutuus-ს , სომხურად (გაუგებარია) , ერთი სიტყვით ვალის შესატყვისობას წარმოადგენდა.

„ მოჳდაჲ თანანადებისა“ , ვალის გადახდევინება , უდრის ბერძნულს (გაუგებარია), სომხურს (გაუგებარია).

ხოლო „ **თანანადების მიტევებაჲ“** ვალის პატიება, ეთანასწორება ბერძნულს (გაუგებარია), სომხურს (გაუგებარია) , ლათინურს remissio-ს.

როგორც მათეს 18[24] -ისა და 18[82] -ის შედარებითგანაც ჩანს , **„ თანამდები“** იმ პირს ეწოდებოდა , „ რ ო მ ე ლ ს ა თ ა ნ ა - ე დ ვ ა , რომელსაც სესხი, ვალი ჰქონდა აღებული და მოვალე იყო. საყურადღებოა, რომ აქ ქართულ თარგმანში გამსესხებლის აღსანიშნავად „ თანამდების „ მსგავსად ტერმინი -კი არ არის ნახმარი , არამედ წინადადებით არის აზრი გადმოცემული. საერთოდ სხვაგანაც არსადა ჩანს მევალის, მავასალის აღსანიშნავია, რომ **„ ვალი“** ძველ ძეგლებში , ან არ გვხდება, ან ისეთი იშვიათი უნდა იყოს, რომ ჯერ არ ჩანს. ამ ცნების აღსანიშნავად „ თანანადები“, ან „ვასხი“ მე-9 -11 სს. ძეგლებშიც ვალის მაგიერ წინანდებურად თანანადები იხმარება და ჯერ გამოსარკვევია , როდის ქრება ძველი ტერმინი და მის მაგიერ „ვალი“ შემოდის . მე-12ს. დ ა მ ლ ე ვ ს და უ ე ჭ ვ ე ლ ი ა უ ფ რ ო ა დ რ ე ც „ ვ ა ლ ი“ ძ ვ ე ლ ი თ ა ნ ა ნ ა დ ე ბ ი ს მ ა გ ი ე რ უ კ ვ ე ჩ ა ნ ს და ათონის აღაპებში გამონათქვამი „ ვალთა უფალი-ც“ კი გვხდება(იხ. ათონის კრებული გვ. 269-270). ეს სიტყვა განმარტოებულია და თუმცა ამ ცნებასთან დაკავშირებული არა ერთი სიტყვა მოიპოვება(დავალება, ვალიანი, დავალიანება, ვალდებულება და სხვა), მაგრამ ყველა „ვალი“-საგან...არის ნაწარმოები თვით ამ სიტყვის ძირი- კი გამოურკვეველი რჩება, ესაიას 50-ში ნათქვამია: ,,ვისმან მ ო ვ ა ლ ე მ ა ნ გაგყიდენ თქუენ“. **„მოვალე“** აქ ბერძნულს, ლათინურს სომხურს უდრის.

„მოვალე“-ს ასეთი მნიშვნელობა უცნაურია, რადგან ეხლა და უკვე დიდი ხანია, რაც „მოვალე“ იმ პირსა ჰნიშნავდა, რომელსაც ვალი ედვა, ხოლო, ვინც ვალს აძლევდა, იმას „**მევალე**“ ჰქვიან. ს. ორბელიანსაც ეს ტერმინები ასე აქვს განმარტებული: მისი სიტყვით, ,,მევალე ვალის მიმცემი“ არის ხოლო „მოვალე“ ისაა, ვისაც ვალი, ვისაც „ვალი თავსა ედვას“ (ლექსიკ.) ამიტომ ჯერ გამოსარკვევია ბაქარის გამოცემაში აქ კორექტურული შეცდომა ხომ არ არის „მევალის“ მაგიერ და ეს სიტყვა მერმინდელი ჩანართი ხომ არ არის?

§ 4. სარგებლისა და ვალის გადახდის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია

თუ ვაჰანის მონასტრის წესდებაში **„ვახში“** და **„აღნადგინები“** ცალ-ცალკეა დასახელებული და ნათქვამია „ ვ ა ხ შ ა დ და ა ღ ნ ა დ გ ი ნ ე ბ ა დ გაცემაი საკმართა“ო, ეს გარემოება იმის მომასწავებელი უნდა იყოს, რომ „ვახში“ და „აღნადგინები“ სხვადასხვა ცნების გამომხატველი უნდა ყოფილიყო.

ს. ორბელიანსაც გამოსვლათა 22[25-]ის დამოწმებით განმარტებული აქვს: „ვახში ვალის ს ა რ გ -ე ბ ლ ი ს ს ა რ გ ე ბ ე ლ ი უწესო“-აო. „აღნადგინებ“-ზე კიდევ ამავე მეცნიერს ლევიტელთა 25[36]-ის თანახმად ნათქვამი აქვს: „უ წ ე ს ო ვ ა ლ ი ს სარგებელი“-ო. (ლექსიკ.)

გამოსლვათა 22[25-] ნათქვამია: „უკუეთუ ა ვ ა ს ხ ო ვეცხლი ძმასა შენსა დავრდომილსა მოკუდავსა, რომელი იყოს შენ შორის არა მოჰჳდიდე სწრაფით და ა რ ა დ ა ს დ ვ ა მ ა ს ვ ა ჯ შ ი ა ღ ნ ა დ გ ი ნ ე ბ ი-ო“. ამავე წიგნის 25[17]-ში დასასრულ

ნათქვამია: „ვეცხლი შენი არა მისცე მას ვაჟშად, განსამრავლებლად, არა ავასხო მას საზარდელი შენი“-ო.

ქართული თარგმანის **„ვახში**“ ან „ვაჟში“ უდრის ბერძნულს და ლათინურს. ე ფ თ ჯ ი მ ე მ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ს ა ც ბერძნული ,,ჰო ტოკოს“-ის შესატყვისად, „მცირე სჯულის კანონში“ „ვახში“ აქვს ნახმარი (გვ. 89 პარ. ია). არც ერთი, არც ბერძნული და არც ლათინური, ტერმინი ს ა რ გ ე ბ ლ ი ს ს ა რ გ ე ბ ე ლ ს ა რ ჰ ნ ი შ ნ ა ვ ს, რომელსაც რომაელები usurae usurarum-სა და anatocismus-ს უწოდებენ, ა რ ა მ ე დ მ ხ ო ლ ო დ ს ა რ გ ე ბ ე ლ ს. მარტო ქართველი მთარგმნელისაგან ნახმარი გამონათქვამი **„ვაჟში აღნადგინები“** უნდა ბერძნული ტექსტის ე.ი არა მოჭარბებული სარგებლის თარგმანს წარმოადგენდეს. სომხურად აქ იგივე ტერმინია ნახმარი და წერია: ლათინურ თარგმანში კი ნათქვამია: nec accipias usuras ab eo, nec amplius, quam dedisti ე.ი არ მიიღო მისგან სარგებელი ი მ ა ზ ე მ ო ჭ ა რ ბ ე ბ უ ლ ი, რ ა მ დ ე ნ ი ც მიეციო.

ლათინური თარგმანის დანართი წინადადება, რომელიც უხსნის მკითხველს თუ რამდენად არ უნდა გაზრდილიყო გასესხებული სათავნოს სარგებელი, მართლაც ისეთ შთაბეჭდილებას ახდენს, რომ ამ ადგილას ნახმარი ტერმინი თითქოს სარგებლისსარგებელს უნდა ჰგულისხმობდეს. ნამდვილად-კი აქ იმდენად სარგებლის სარგებელზე არ არის საუბარი, რამდენადაც გ ა დ ა ს ა ხ დ ე ლ ი ს ა რ გ ე ბ ლ ი ს რ ა ო დ ე ნ ო ბ ი ს გ ა ნ ს ა ზ ღ ვ რ ა ზ ე. იმის მსგავსად, როგორც რომაულ სამართალში არსებობდა დებულება, რომლის მიხედვითაც გადახდილი სარგებელი სესხზე ერთიორად მეტი, ultra duplum ორკეცზე უაღრესი არ შეიძლება ყოფილიყო. იუსტინიანე კეისარის განკარგულებით სარგებელი სესხზე მეტი არც-კი უნდა ყოფილიყო გადახდილი (იხ. P. Z. Girard, manuel de droit romain, 517).

ამგვარად ცხადი ხდება, რომ ს. ორბელიანის განმარტება შინაარსის მიხედვით დააახლოებით არის შედგენილი. ნ ა თ ა რ გ მ ნ ი ტ ე ქ ს ტ ე ბ ი დ ა ნ ა რ ა ჩ ა ნ ს, რ ო მ ა მ ხ ა ნ ა შ ი „ვაჟში“ ს ა რ გ ე ბ ლ ი ს ს ა რ გ ე ბ ე ლ ს ჰ ნ ი შ ნ ა ვ დ ე ს, ა რ ა მ ე დ ს ა რ გ ე ბ ლ ი ს შ ე ს ა ტ ყ ვ ი ს ი ი მ დ რ ო ი ნ დ ე ლ ი ტ ე რ მ ი ნ ი ა.

იმ ხანაში, როდესაც საღმრთო წერილი ქართულად ითარგმნებოდა, ს ი ტ ყ ვ ა **„სარგებელი“** ჯერ სესხისა და ვალის სამართალთან დაკავშირებული ცნების აღმნიშვნელი ტ ე რ მ ი ნ ი ა რ ყ ო ფ ი ლ ა, არამედ ზ ე დ ს ა რ თ ა ვ ი ს ა ხ ე ლ ის „ს ა ს ა რ გ ე ბ ლ ო“-ს შ ე ს ა ტ ყ ვ ი ს ი ი ყ ო. მათეს 16[26]-ში მაგ. ნათქვამია: ,,რაჲ ს ა რ გ ე ბ ე ლ ი ყ ო ს კაცისა, უკუეთუ სოფელი შეიძინოს სა სული თჳისი იზღვიოს“-ო. ე.ი რას არგებსო. ხოლო „სასარგებლოჲ“ (იგავნი სოლომ. 31[19]) ნახმარია მარგებლის, მორჩენისა და გამოსადეგის მნიშვნელობით.

რაკი „ სარგებელი“ მაშინ ტერმინი არ იყო ს ა რ გ ე ბ ლ ი ს ც ნ ე ბ ი ს გ ა მ ო ს ა ხ ა ტ ა ვ ა დ ი მ დ რ ო ს „ვ ა ხ შ ი“ ყ ო ფ ი ლ ა. „ვახში“ ან „ვაჟში“ როგორც ნათარგმნი თხზულებების შედარებითი შესწავლით უკვე დავრწმუნდით, „სარგებლის“ აღმნიშვნელი ძველი ტერმინი იყო. რასაკვირველია, ვახში და ვაჟში ერთი მეორის ფონეტიკური სახენაცვალი უნდა იყოს.

„ვახში“ პროფ. ნ. მ ა რ რ ს სომჯური „ვაჟშის“ გარდმონაცემად მიაჩნია. მისთვის გადაუწყვეტელია „ვახში“-ს კავშირი „ვასხ“-თან, რომლისგანაც ნაწარმოებია ზმნა „ავასხო“ ასესხოო. (იხ. იპლოიტე T. P III, გვ., XIII) მაგრამ ასეთი საკითხის გადასაწყვეტად, უეჭველია, სომხური „ვახშ“-ის ეტიმოლოგიის ცოდნაა საწირო. პროფ. ჰ. ჰბშმანის სომხური „ვახშ“ სპარსულითგან ნასესხებ სიტყვად მიაჩნია. ფაჰლაურად „ვახშ“ სარგებელს, ხოლო ზენდურად „ვახშა“ ზრდას მატებას ჰნიშნავდა. (იხ. H. Hubschmann, Armenische Grammatik I. Thele Armenische Etymologie, Leipzig 1895 წ., გვ. 243). რაკი სპარსულად ამ სიტყვას თავისი სრულებით ნათელი ეტიმოლოგია აქვს და „ვაშხ“ ნაზარდს შენაზარდსა ჰნიშნავს, სომხურად-კი მას ძირი არ უჩანს, ამიტომ პროფ. ჰ. ჰჯბშმანის დებულება ამ სიტყვის სომხურში სპარსულითგან ნასესხობის შესახებ სრულ ჭეშმარიტებად უნდა იქნეს მიჩნეული.

ქართული „ვახში“ და „ვაჯში“ სპარსულს, ფაჰლაურს ფორმას ზედმიწევნით იცავს, სომხურს-კი პირიქით ბგერათაგადასმულობა ახასიათებს და ეს ტერმინი „ვაშხ“-ად აქვს ქცეული. ამიტომ ქართული „ვახში“ სომხურ ,,ვაშხ“-სა კი არა, არამედ სპარს ულ-ფაჰლაურ ,,ვახშ“-ს წარმოადგენს და უშუალოდ ფაჰლაური თგან უნდა იყოს შეთვისებული.

რაკი ,,სარგებელი“ XIIსს. დამლევისა და XIV ს. საკანონმდებლო ძეგლებში გვხვდება იმ მნიშვნელობით, როგორც ეხლა გვესმის და „ვახში“ თავის ადგილს „სარგებელს“ უთმობს, ამიტომ „ვახშს“ მხოლოდ ამ დროითგან მოყოლებული შეიძლება რომ სარგებლის მნიშვნელობა მიჰნიჭებოდა.

მაგრამ ამავე დროს, რაკი ირკვევა, რომ „ვახში“ სპარსულისგან ნასესხები ტერმინია, იბადება საკითხი, რომელი ქართული სიტყვა უნდა აყოფილიყო ,,ვახშის“ შეთვისებამდე ,,სარგებლის“ ცნების აღსანიშნავად? ამ ცნებისთვის რომ ქართული ტერმნი უნდა ყოფილიყო, ამას ის გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ვალდებულებითი სამართლისთვის ქართულს საერთოდ კარგად ჩამოთვლილი ტერმინოლოგია აბადია და კერძოდ სესხისა და ვალის შესახები სხვა ტერმინებიც მომეტებულად ქართულია.

ასეთ ქართულ ტერმინად ძველ მწერლობაში **,,აღნადგინები“** გვევლინება. მართლაც ს. ორბელიანის სიტყვით ,,აღნადგინები“ თითქოს ვალის უწესო სარგებელი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ტერმინ „აღნადგინებ“-ის მნიშვნელობა ეფჯიმ ე მთაწმინდელს, რასაკვირველია, საბა ორბელიანზე უკეთესად შეიძლება და უნდა სცოდნოდა და ეს საშუალებას მოგვცემს, ის მაინც გამოვარკვიოთ, თუ რამდენად სწორეა საბას ცნობა, რომ ,,აღნადგინები“ ვალის უწესო სარგებელი უნდა ყოფილიყო. ეგების ეს სიტყვა Xს. დამლევსა და XIს .დამდეგს უკვე მწიგნობრული ტერმინი იყო, მაგრამ იმის გამორკვევასაც უეჭველია, მნიშვნელობა აქვს, თუ X-XIსს-ში მისი მნიშვნელობა როგორ ესმოდათ. ,,მცირე სჯულისკანონში“ ეფთჳიმე მთაწმინდელს ,,აღნადგინები“ გამოუყენებია მე-15 პარაგრაფში ნათქვამია: ეპისკოპოსი, ანუ ხუცესი, ანუ დიაკონი უკუეთუ ვახშთა და აღნადგინებთა აღიღებდეს“, ან ამას თავი დაანებოს, ან გადაყენებულ იქმნესო. ,, ვახშთა და აღნადგინებთა“ ბერძნული ტექსტის უდრის. ამგვარად ქართული ,, აღნადგინები“ გამოუყენებია ბერძნული -ს შესატყვისად, რომელიც ლათინურად ცნობილია, centesima eusurae-ს სახელით. პროფ. კ. ცახარიე ფონ ლინგენთალს გამორკვეული აქვს, რომ ეს ბიზანტიაში ნებადართული უმაღლესი წლიურ 12%-იანი სარგებლის აღმნიშველი ტერმინი იყო (იხ. Greschite des griechisch romischen Rechts გვ. 308-309). ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ,,აღნადგინები“ სარგებლის სარგებლის, ანუ წესო სარგებლის მნიშვნელობის მქონებელ ტერმინად-კი არა, არამედ უდიდესი, მაგრამ კანონიერი სარგებლის აღმნიშვნელ სიტყვად მიაჩნდათ.

ასე გამოუყენებია ეს ტერმინი ეფთჳიმე მთაწმინდელს, მაგრამ ძველად მას საერთოდ სარგებლის მნიშვნელობა ჰქონია. **„აღნადგინები“** და **„აღნადგინებად გაცემა“** დაბადების ქართულ თარგმანში ბერძნულს ლათინურს usura-ს, ad usuram dare-ს სომხურს (იეზეკიელის 18$_{13}$,-ნეემიასი 5$_{7}$,-ლათ.=ეზრდას 5$_{7}$)ხოლო ნეემიას 5$_{7}$-ში სომხურად ნახმარია უდრის.

§ 5. ვალისა და სესხის არსებითი მხარე ტერმინოლოგიის ანალიზისდა მიხედვით.

როგორც უკვე დავრწმუნდით, ნათარგმნი თხზულებებითგან ცხადი ხდება, რომ **„სესხი“** და **„ვასხი**“ ერთსა-და-იმავეს ჰნიშნავდა, თუ ადამიანი დააკვირდება, ადვილად შეამჩნევს, რომ ამ ორ ტერმინს თვით აგებულებაშიც მსგავსება ეტყობა: ორივეს მეორე ნაწილადი „სხი“ აქვს და მხოლოდ თავკიდური მარცვლებით „სე“ და „ვა“-თი განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან. ბუნებრივად იბადება საკითხი, აქ ხომ თავსართებთან არ გვაქვს საქმე? „სე“ შესაძლებელია „სა“ მაწარმოებელი თავსართის ფონეტიკური სახენაცვალი იყოს, მაგრამ ეს შესაძლებლობა რომ დამაჯერებელი შეიქმნეს, უპირველესად, რასაკვირველია, უნდა „სხი“ ძირს მნიშვნელობა ვიცოდეთ, რომლისთვისაც ჯერ გნმარტება არა ჩანს.

მაგრამ „სხი“ ძირს მნიშვნელობასაც რომ გვერდი აუქციოთ, მარტო მაწარმოებელ თავსართთა განსხვავებულობის მიხედვით საფიქრებელი ხდება, რომ საეჭვოა თავდაპირველად „სესხი“ და „ვასხი“ ერთი და იმავე მნიშვნელობის სიტყვები ყოფილიყვნენ. ამის გამო მათი მნიშვნელობის გაიგივეება მერმინდელი, სახელდობრ, იმ ხანის მოვლენა უნდა იყოს, როდესაც დროთა განმავლობაში მათი აგებულების შეგნება და ცოდნა უკვე გაქრა და ცხოვრებასა და მწერლობაში ამ ტერმინებს გარდა სხვაც გაჩნდა.

თუ „ვასხი“-სა და „სესხი“-ს ეტიმოლოგია და შინაარსი ჯერჯერობით გამოურკვეველია, სამაგიეროდ ტერმინების **„თანანადები**“-სა და **„თანამდები**“-ს აგებულება სრულიად ნათელია და მათი განმარტება თვით ტექსტშიაც მოგვეპოვება. „თანანადები“, როგორც დავრწმუნდით ის იყო, „რაჲცა თანა-ედვა“ ადამიანს, რ ა ც ს ხ ვ ი ს გ ა ნ ა ღ ე ბ უ ლ ი თ ა ვ ი ს თ ა ნ ე დ ვ ა, ჰ ქ ო ნ დ ა. ხ ო ლ ო „თ ა ნ ა მ დ ე ბ ი“ სწორედ ი მ პ ი რ ს ა ჰ ნ ი შ ნ ა ვ დ ა, რ ო მ ე ლ ს ა ც ს ხ ვ ი ს გ ა ნ ა ღ ე ბ უ ლ ი რ ა ი მ ე ს ა ხ მ ა რ ი, თუ ფ უ ლ ი თ ა ვ ი ს თ ა ნ ჰ ქ ო ნ დ ა.

სხვისგან აღებული სახმარი და ფული, რასაკვირველია, მოსახმარებლად იყო ხოლმე ნასესხები და ამიტომ ის იხარჯებოდა და ქრებოდა. დადებული პირობის თანახმად-კი „თანამდებს“, ანუ მოვალეს გამსესხებლისათვის მოცემული სახმარი, თუ ფული გარკვეული ვადისათვის უნდა უკან დაებრუნებინა. რაკი სესხი უკვე მოხმარებული და დახარჯული იყო, იგი თანამდებისა, ანუ მოვალისაგან უნდა აღდგენილი ყოფილიყო. ამგვარად უკან დაბრუნებული „თანანადები“ არსებითად „ა ღ-ნ ა დ გ ი ნ ე ბ ი“ იყო. თავისი აგებულობისადა მიხედვით ამ ტერმინს თავდაპირველად სწორედ დახარჯულ-მოხმარებული სესხის აღდგენილობის მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. ბუნებრივია, რომ ეს ცნება მაშინ დახარჯული სათავნოს სარგებელსაც ჰგულისხმობდა.

საყურადღებოა, რომ ბერძნულს სარგებლის ცნების გამოსახატავად გამოყენებული აქვს ტერმინად. სიტყვა, რომელიც შობას, ნაშობს, შთამომავლობას, შვილსა და პირუტყვთა მონაგებს ჰნიშნავდა უპირველესად და მხოლოდ შემდეგში უკვე გასესხებული სახმარისა და სათავნოს სარგებელსად. აქ საუცხოვოდ არის აღბეჭდილი სესხისა და ვალის ის პირველყოფილი ხანა, როდესაც გასესხება და დავალიანება მხოლოდ, ან და უმთავრესად სასაქონლო იყო და შინაურ პირუტყვთა გასესხებით გამოიხატებოდა. სარგებელი მაშინ მართლაც ნაშობს წარმოადგენდა.

რომაელებს უკვე ამავე ცნების აღსანიშნავად usura აქვთ გამოყენებული, რომელიც ხმარებას, გამოყენებას და სარგებლობას ჰნიშნავს, შემდეგ სესხსა და სარგებელსაც. ბერძნული რეალიზმისა და პირველყოფილობის მაგიერ აქ უკვე ყურადღება ცნების პრაქტიკულსა და ეკონომიურ მხარესა აქვს მიპყრობილი, ვითარცა სარგებლობასა და გამორჩენას. ქართულ „აღნადგინებ“-ში -კი ცნების უმთავრეს გარემოებად სესხის აღდგენა არის მიჩნეული.

§ 6. სარგებლის კანონიერი სიდიდე.

ქრისტიანე ერთა სამართალი და სახელმწიფოები ძველად და საშუალო საუკუნეებში, როგორც ცნობილია0, ვალში სარგებლის აღების წინააღმდეგი იყვნენ, მაგრამ ცხოვრება მაინც თავისას არ იშლიდა და ამიტომ საკანონმდებლო ძეგლების საშუალებით სარგებლის ნებადართული რაოდენობა განსაზღვრული იქმნა. გიორგი ბრწყინვალესაც აღნიშნული აქვს: „სარგებელი არც ქართველთ სჯულთა სძეთ წესად რომე აიღონ და არცა სხუათა სჯულთა უწერია და სარგებელი არის უწესო“. (ძეგლის დადება, უკანასკნელი §). გიორგი ბრწყინვალეს სარგებლის კანონიერ საზღვრად 20 % აქვს დაწესებული. ასევეა ბექა-აღბუღასამართლის წიგნშიაც. როგორ იყო ეს საკითხი იმ ხანაში მოგვარებული, რომელიც ჩვენი აწინდელი კვლევა-ძიების საგანს შეადგენს, ჯერ არა ჩანს. მაგრამ სარგებელი რომ ქართველებსაც უღიათ, ისევე როგორც სხვა „სჯულის“ ხალხიც იღებდა, ამას კონსტანტინე-კახაის მარტვილობის ზემომოყანილი ცნობაც (იხ. აქვე გვ. 437-8) ცხად ჰყოფს.

გასესხების მძიმე პირობებისა და სარგებლის სიდიდის მომასწავებელია აგრეთვე ვაჰანის მონასტრის წესდების მჭერმეტყველი დებულება, რომ სავანის წვრებს, ბერებს ეკრძალებოდათ „ვაჭშად და აღნადგინებად გაცემაჲ საკმართა მსოფლიოთა, გინა დაჭირებულთა ზედა და სისხლითა გლახაკთაჲთა განმდიდრებაჲ (შიომღ. ისტ.საბ. 35).ამიტომ ცხადია, რომ ძველადაც საქართველოში სარგებლის კანონის ნებადართული უმაღლესი საზღვარი უნდა დაწესებული ყოფილიყო. მაგრამ როგორც ხშირად ხდებოდა და ხდება, ცხოვრება კანონზე გაცილებით უფრო ულმობელი იყო და კანონის გვერდის აქცევით ალბათ ადვილად ხერხდებოდა.

§ 7. ვალის შესახები ხელშეკრულების კანონერი ფორმა.

ჩვენამდის ერთმა მე-XIII ს. შუა წლების ვალის წიგნმა მოაღწია და ეს გარემოება საშუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ სესხისა და ვალის წესები ძველ საქართველოში. აი ეს ვალის წიგნშიც სიტყვა-სიტყვით : „ქ: სახელითა ღ'თისაითა და თავდებობითა სუეტისა ცხოველისაითა ესე დაწერილი დაგიწერეთ ჩუენ ბურჯულთა კავთულამა და თევდორამა და ჩუენთა შვილთა ბასილამა და მშუიდამა: დაგვეჭირუა ჰავისა ჟამისაგან და ხარაჯობისაგან და აივიღეთ თქუენ მოძღურისაგან დემეტრესაგა ტუხაისძისაგან უცი (ე.ი 20) კოკაი ტკბილი წელიწადსა შიგა მზაი, რომე უსიტყუელადა, კელთა მოგაკსენებდეთ ვირემდისცაღა ამა თეთრსა შენსა კელთა მოგაკსენებდეთ. ამისნი მოწამენი არიან კარაისძე ებაი და წამალაისძე იაი“ (შიომღ. ისტ. საბ. 62).

როგორც ამ ვალის წიგნითგან ჩანს, ასეთ საბუთში, მოვალისა და მსესხებლის ვინაობის აღნიშნულობის გარდა, უნდა მოხსენებული ყოფილიყო:

1. მოვალისაგან ვალის აღების მაიძულებელი გარემოება („დაგუეჭირვა ჰავისა ჟამისაგან და ხარაჯობისაგან“). ასეთ ცნობას ორი თვალსაზრისით ჰქონდა მნიშვნელობა: ერთის მხრით ამით მტკიცდებოდა, რომ ვალი მოვალეს მსესხებლისაგან მოვერაგებით არ ჰქონდა თავზე მოხვეული და ვალი თვით მოვალეს თავისი სურვილითა და ნებით აუღია მეორეს მხრით ამით გამომჟღავნებული იყო ხოლმე ის მძიმე ობიექტური პირობები, რომენიც მოვალეს ვალის აღებას აიძულებდენ. ეს ადამიანის თავმოყვარეობისათვის მაშინ ცოტა არ იყოს შემლახავ გარემოებად მიჩნეული ვალის დადების ერთგვარ მობოდიშებას წარმოადგენდა.

2.აღებული ვალის თვისება და რაოდენობა („სამოცი თეთრი“).

3.ვალის აღების თარიღი. აღსანიშნავია, რომ ზემომოყვანილ ერთადერთ გადარჩენილ ვალის წიგნში თარიღი მხოლოდ თავის სახელსა და რიცხვს შეიცავს („დეკენბერსა ათსა“), ქრონიკონი, წელიწადი-კი აღნიშნული არ არის. ალბათ ეს გარემოება ამ აღებული სესხის უვადობით აიხსნება, რათგან მოვალეს, რასაკვირველია, მსესხებლის თანხმობით ვალის გადახდის ვადის განსაზღვრა არ მოუსურვებია: ის მარტო პირობას სდებდა, რომ მსესხებელს სარგებელს ჩააბარებდა ხოლმე, სანამ აღებულ სესხს პატრონს არ დაუბრუნებდა („ვირემდისცაღა ამა შენსა თეთრსა კელთა მოგაკსენებდეთ“-ო). საფიქრებელია , რომ მაშინაც, ისევე როგორც შემდეგშიც იცოდენ, ვადიანი ვალის წიგნებიც იქმნებოდა და ასეთ საბუთებში, რა თქმა უნდა, თარიღი ზედმიწევნით უნდა ყოფილიყო აღნიშნული, როგორც ზედმიწევნით აღნიშნულია ხოლმე თარიღი მერმინდელი ხანის ვალის წიგნებში.

4.აღებული სესხისათვის გადასახდელი ყოველწლიური, თუ ყოველთვიური სარგებლის თვისება და ოდენობა („გამიჩინეთ ო ც ი კ ო კ ა ი ტკბილი წელიწადსა შიგა“, „ თ ვ ე შ ი თუმნისათვის ა ბ ა ზ ი ს ა რ გ ე ბ ე ლ ი უ ნ დ ა მ ო გ ც ე“ 1679 წ. ვალის წიგნი ს’ქს სძვ’ლნი I, 426, -„თ ვ ე შ ი ო რ ი კ ო [დ ი] პ უ რ ი მოგაბარო“-ო: 1693 წ. ვალის წიგნი, იქვე I, 491). დამახასიათებელია, რომ მოვალე ამ სარგებელზე ამბობს „გამიჩინეთო“-ო. უეჭველია, ამით უნდა სარგებლის ოდენობის თვით მევალისაგან თავისუფალი, ნებაყოფლლობით განსაზღვრულობა გამომჟღავნებულიყო, რომ შემდეგში გამსესხებელს სარგებლის გადიდების უფლება არ ჰქონოდა.

5. რომ მოვალე ვალდებული იყო გამსესხებლისათვის სარგებელი მზამზარეულად და ყოველგვარი მიზეზის გარეშე ჩაებარებინა („გამიჩინეთ.., მზაი, რომ უსიტყუელად ჴელთა მოგაჴსენებდეთ“-ო).

6. დასასრულ, როგორც ვალდებულებითი თვისების ყველა სხვა საბუთშიაც, აქაც ვალის წიგნს მოწმეთა დამადასტურებელი ხელრთვა უნდა ჰქონოდა.

თუმცა ერთი ვალის წიგნის შინაარსი საკმარისი არ არის, რომ მისი აგებულებისა და ფორმულების მიხედვით სესხისა და ვალისათვის არსებული წესების დადგენა და აღდგენა ამისდა მიხედვით შესაძლებელი იყოს, მაგრამ ის გარემოება, რომ მერმინდელი ვალის წიგნები (იხ. მაგ. 1679 წ. და 1693 წ. ვალის წიგნები: ს˜ქს სძვ˜ლნი I, 426 და 491) ასეთივე აგებულებისაა და იქაც ასეთივე ფორმულებია ნახმარი, ცხად-ჰყოფს, რომ მე-XIII ს. ზემომოყვანილი ვალის წიგნი გამონაკლისსა და არაფერს განსაკუთრებულს არ წარმოადგენდა, არამედ უკვე ძველად ამის შესახებ არსებულ წესებს მისდევდა. ეს გარემოება მკვლევარს უფლებას აძლევს ამ ერთად ერთ ძეგლსაც დაემყაროს და მისი შინარსის მიხედვით სესხისა და ვალის საქართველოში არსებული წესები გამოარკვიოს.

თავი მეშვიდე.

წინდი, ნაკუთევი და თავსმდებობა.

§ 1. წინდი

”წინდი”-ს შესახებ იმ ხანაში, რომელიც ამჟამად ჩვენი კვლევის საგანს შეადგენს, ცნობები ჯერ არსად მოგვეპოვება. მისი ამ ხანაშიც და უფრო უწინარესაც არსებობას ერთის მხრივ ტერმინი ”დაწინდვის წესი” ამტკიცებს, რომელიც ქორწინების წინასწარ საფეხურს წარმოადგენდა (იხ. აქვე IIb, გვ.366), მეორეს მხრით ამავე ტერმინის ნათარგმნ ძეგლებში უკვე საღმრტო წერილის ქართულ თარგმანში, ხმარება. მაგ. ნეემიას 5-ში ნათქვამია: ”იყუნენ

ვინამენი, რომელნი იტყოდეს, ≪ ა გ ა რ ა კ ნ ი ჩ უ ე ნ ნი და ვ ე ნ ახ ნ ი ჩ უ ე ნ ნ ი და ს ა ხ ლ ი ჩ უ ე ნ ნ ი რაჲთა მ ი ვ ს ც ე თ წ ი ნ დ ა დ და მოვიღოთ იფქლი ≫-ო. იობის 22-ში სწერია: ”წინდად აქუნდა მმათგან შენთა ამაოსა შინა, ხოლო Iსამოსელნი შიშუელთა გამოახუენ”-ო. ამავე ძეგლის 24 ვ-ში აღნიშნულია: ”კარაულნი ობოლთა წარიყუანეს და კარი ქურივისა წინდსა შინა აღიღეს”-ო.

ამ ამონაწერებითგან ჩანს, რომ ”წინდი” ვალის ამღებისაგან გამსესხებლისათვის მიცემული სესხის გადახდის უზრუნველმყოფელი ქონებრივი სახსარი იყო. ამას ბერძნული, ლათინური და სომხური დაბადების ტექსტის შესატყვისი ტერმინებიც ადასტურებს. ბერზნულად ”წინდად ქონება”-ს უდრის ზმნა ἐνελυρχξω, რომელიც (gaugebaria)-ისგან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნაა, ლათინურად pignus, სომხურად (gaugebaria) . სამივე გირაოსა და საწინდარსა ნიშნავს. ამგვარად ”წ ი ნ დ ი” მერმინდელი, სპარსულისაგან შეთვისებული, ტერმინის ”გ ი რ ა ო ”ს შესატყვისობას წარმოადგენს. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ა ც წინდის მნიშვნელობა სისწორით აქვს განმარტებული: ”წინდი ვალისათვის მზევალი არისო (ლექსიკ.)

მაგრამ ძველ ქართულში ”წ ი ნ დ ი” მარტო ვალისთვის წარდგენილსა და მიცემულ ”მძევალ”-ს კი არ ჰნიშნავდა, არამედ საერთოდ ყოველგვარი ვალდებულებითი შეთანხმებისა და ხელშეკრულების უზრუნველყოფისათვის მიცემულ ნივთს. ეს რუის-ურბნისის 1103 წ. კრების ძეგლისწერითგანაც ჩანს, სადაც მომავალ საცოლ-ქმროთა ”დ ა წ ი ნ დ ვ ა ” არის ნებადართული (§ 7, ქ' კბი II, 65), ე.ი მათი დაქორწინების პირობის უზრუნველმყოფელი ნიშნების მიცემა. ეს გარემოება დაბადების ქართული თარგმანითაც მტკიცდება, რომლითაც ”წინდი” ბეს აღმნიშვნელია. შწსაქმეთა 38-ში მაგ. ნათქვამია : ”უკუეთუ მომცე წ ი ნ დ ი წარმოცემადმდე (საფასისა) შენნდა”-ო. ბერძნულად წინდის შესატყვისად (gaugebaria)ნახმარი, ლათინურად arrabo, სომხურად (gaugebaria). ამგვარად ”წინდი” ასეთ შემთხვევაში ბეს ჰნიშნავდა და გერმანულს das Angeld, Unterpfand-ს, ფრანგულს le gage-ს, რუსულს задаток-ს უდრიდა.

პროფ. მაქსიმე კ ო ვ ა ლ ე ვ ს კ ი-ს ქართული წინდი სომხებისაგან შეთვისებულად მიაჩნდა (იხ.закон и обычай на кавказе I, 164-5). მაგრამ თვით სომხებს ამ ცნებისათვის საკუთარი ტერმინი არ ქონდათ და სპარულისაგან ნასესხებ ტერმინს (gaugebaria) ,,გრავ”-ს გირაოს ხმარობდნენ. ქართული ,,წინდი” კი არ ჩანს რომ ნასესხები იყოს. ამ ,,წინდი” ტერმინთან უნდა იყოს დაკავშირებული სასოფლო მეურნეობაში, სახელდობრ, მევენახეობაში მიღებული ტერმინი **,,წიდნა”**, რომელიც ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ეზეკიელის 17- ის დამოწმებით განმარტებული აქვს, როგორც ,, ვ ე ნ ა ჯ ი ს გ ა რ დ ა ფ ვ ლ ა”. დასახელებულ ადგილას ნათქვამია: ,,იქმნა ვენახად და ყვნა წიდნენი და განავრცნა ბაბილონი მისნი”-ო. **,,წიდნი”** უდრის ბერძნულს (gaugebaria) ლათინურს propago-ს, სომხურს (gaugebaria), რომელნიც ე. წ. სამამულე რქას, ანუ გადასანერგ რტოს ჰნიშნავენ. ქართველ მთარგმნელს, როგორც ეტყობა, ამ მუხლის შინაარსის გადმოსაცემად ქართულ მევენახეობაში არსებული ტერმინი გამოუყენებია.

,,წინდი” და ,,წიდნი” რომ მონატესავე სიტყვები უნდა იყვნენ ,ეს ადვილი დასაჯერებელია, მაგრამ ძნელი გადასაწყვეტია, წარმომდგარია თუ არა ,,წინდი” მევენახეობაში მიღებული საშუალების აღმნიშვნელიტერმინისა და ცნების მიმსგავსებით, როდესაც ვაზის რქას მიწაში დამარხავდენ, გადააწვენდენ, რომ ის კვლავ ახალ ვაზად აღმოცენებულიყო,- თუ პირიქით ,,წიდნა” ზმნა ნასახელარი ზმნაა და თვით ტერმინიც გაცემული სახმრისა, თუ განძეულის, ან ფულის უკან დაბრუნების უზრუნველმყოფელ საშუალებად სწორედ სესხის და ვალის წესად მიღებული ,,წინდი”-საგან არის ნაწარმოები. რეალური თვალსაზრისითა და პირველყოფილ პიროებში კონკრეტულისაგან განყენებულზე გადასვლის უფრო ბუნებრივობის გამო, ,,წინდი”-ს

,,წიდნა” ზმნისგან ამოკიდებულების აზრი უფრო დამაჯერებელი გვეჩვენება. მაგარმ მაშინ მაინც გაუგებარი და განმარტავი რჩება თვით ,,წიდნა” და ,,წიდნი”-ს მნიშვნელობა.

ამასთანავე, თუ გავიხსენებთ, რომ ვალს ძველ ქართულში ,, თ ა ნ ა ნ ა დ ე ბ ი” ერქვა, ანუ ის, რაც ,,თან ედვა” ვალის ამღებელს, რომ მოვალეს ,,თანამდები” ეწოდებოდა, იბადება საკითხი ,,წინდი” ამავე ცნებასა და ზმნასთან დაკავშირებული ტერმინი ხომ არ არის და, ვითარცა სესხის მისაღებად გამსესხებლისათვის წინდაწინვე ვალის გადახდილობის უზრუნველსაყოფად დადებული ქონების აღმნიშვნელი ტერმინი, ,, წ ი ნ დ ე ბუ ლ ი ”-ს შეკვეცილ ფორმას ხომ არ წარმოადგენს?

§ 2.ნაკუთევი

წინდთან დაკავშირებულია აგრეთვე **,,ნაჴუთევი”**, რომელიც საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანშია ნახმარი. იეზეკიელის 18-ში ნათქვამია: ,, გლახაკსა და დავრდომილსა ჰმძლავრა და ნატაცები იტაცა და ნ ა ჴ უ თ ე ვ ი ა რ ა უ კ უ ნ ს ც ა” ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ეს ტერმინი სწორედ ამავე §-ის დამოწმებით განმარტებული აქვს როგორც ,,ნათხოები, გინა საწინდარი” (ლექსიკ.) ბერძნულად ნაჴუთევის შესატყვისად სწერია (gaugebaria) , ლათინურად pignus.

„ნაჴუთევი” ,, ჴუთვა” ზმნისგან ნაწარმოები მიმღეობაა. თვით ეს ზმნაც გვხვდება ქართულ ნათარგმნ ძეგლებში: ,,უკუეთუ ი ჴ უ თ ო სამოსელი მოყუასისა შენისა, ვიდრე დასლვადმდე მზისსა მისცე მას სამოსელი მისი, რამეთუ იგი მხოლოჲ არს საფუძველი მისა” (გამოსვლათაჲ 22) ბერძნულად : (gaugebaria) , ლათინურად: pignus acceperis.

მეორე სჯულის 24- შიც ნახმარია ეს ზმნა: ,,ნუ სადა იჴუთავ შენ ფქჭლსა ზედა კერძოსა, ნუცა ქუეშე კერძოსა, რაჲმეთუ სულთამხუთავსა მსგავს არს იგი”-ო. ,, ჴუთვა” აქაც იმასვე უდრის ბერძნულად და ლათინურად.

„ჴ უ თ ვ ა” შემდეგშიაც,საკანონმდებლო ძეგლებშიაც ,, დახუთვის” სახით გვხვდება და თანამედროვე ქართულშიაც იხმარება. ბექა- აღბუღას კანონებში მაგ. ნათქვამია: ,,თუ კაცმან კაცსა რაჲგინდარაჲ ამანათი შევედროს და დაჭირების ჟამსა საქონელი სთხოვოს, განაღამცა მისცეს, -მერმე უკანის სამდურავისათჳს დ ა ხ უ თ ვ ა ს არას ემართლების”-ო. (§ 89, ვახტანგის კოდოკოს აღრიცხვით). ასეა უძველეს ხელთნაწერში, ვახტანგის კოდიკოში კი ძველი ,,დახუთვას” მაგიერ ამ ადგილას ,,დაჭირვა” სწერია, ე. ი. ძველი და უკვე ასეთი მნისვნელობით იშვიათ სიტყვად ქცეულის მაგიერ მისი ყველასათვის გასაგები სიტყვა ,, დაჭირვა” არის ჩართული, ამით მტკიცდება, რომ ,, დ ა ხ უ თ ვ ა” მ ი ბ ა რ ე ბ უ ლ ი ნ ი ვ თ ი ს დ ა ჭ ე რ ა ს ჰ ნ ი შ ნ ა ვ დ ა.

თუმცა საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანითგან მოყვანილი მაგალითების მიხედვით ,, ნ ა ჴ უ თ ე ვ ი” pignus-ის, ანუ წინდის შესატყვისად არის საგულისხმებელი, მაგრამ თვით ამ ტერმინის აგებულება გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველად მაინც, მას თავისი განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, წინდისაგან განსხვავებული ცნების, ან უკეთ რომ ითქვას, დაწინდვის წესისა და სამართლის ერთი სახეობის, სახელდობრ, მისი შედეგის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. **,,ნა- ჴუთ-ევი”** ისეთი წინდის ღსანიშნავად განკუთვნილ **ტერმინად უნდა ვიგულისხმოთ, რომელიც მოვალისაგან ვალის გადაუხდელობისა და ვალის პირობების შეუსრულებლობის გამო გამსესხებლის მიერ დაჭერილი და გასაკუთრებული თუ დაყადაღებული იყო.** დაბადების ზემომოყვანილ მაგალითებშიაც ასეთ დაკავებულ საწინდარზეა საუბარი და ქართველ მთარგმნელს აქ წინდის მაგიერ შეგნებულად სხვა შესაფერისი ქართული ტერმინი ,,ნ ა ჴ უთ ე ვ ი ”უხმარია. აღსანიშნავია, რომ ბ ე ქ ა- ა ღ ბ უ ღ ა ს ზემომოყვანილ კანონშიაც დაჭერილი ამანათისათვის

,,დახუთვა" არის გამოყენებული. ერთი სიტყვით ,,ნა ჴუთევის" ცნების ძირითად თვისებას იმდენად დაწინდულობა არ შეადგენდა, რამდენადაც მისი დაკავება, დაჭერა, დასაკუთრება.

§ 3. თავსმდებობა

ზოგჯერ გამსესხებლისათვის გასაცემი სესხის უკან დაბრუნების რწმენისათვის იმდენად წინდს არ ქონდა მნიშვნელობა, რამდენადაც იმ გარემოებას, რომ მითვის სანდო პირს ვალის გადახდის პასუხისმგებლობა მოვალის მაგიერ ეკისრა. მაშინ გამსესხებელს უწინდოდაც შეეძლო ესესხებინა. ასეთ პირს, რომელიც ვალის ამღების მაგიერ ვალის გადახდის პასუხისმგებლობას კისრულობდა **,, თავსმდები"** ეწოდებოდა და თვით ამ ცნებასაც **,,თავსმდებ-ქმნა"** და **,,თავსმდებობა"** ერქვა.

ეს ტერმინიც საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანშია ნახმარი. ,,უკუეთუ თ ა ვ ს-მ დ ე ბ ე ქ მ ნ ე მეგობრისა წილ შენისა, მიეც ჴელი შენი მტერსა, რ' საფრჴე ძლიერი არს კაცისა თჳისა ბაგენი : და დატყვევდების ბაგეთაგან თჳსისა პირისათა... რ' შეხვიდე ჴელთა შინა ბოროტისათა მეგობრისა შენისათჳს.. განმზადე მეგობარიცა შენი რომლისა თავსმდებ ხარ" (იგავნი სოლომ.6). თავსმდებობა უდრის ბერძნულს, ლათინურს sponsio-ს, spondeo-ს, სომხურს, ე. ი. თავდებად დადგომას, დაყენებას ჰნიშნავს და უდრის caution, cautionner, Burgschaft, verargen, поручителъство.

ამ ცნების გამომხატველი ქართული ტერმინის ,, თავსმდები"-ს აგებულება და პირველადი შინაარსი ამჟღავნებს, რომ თავდაპირველად თავდებობა ალბათ პოლიტიკურ ნიადაგზე და სისხლის სამართლის ასპარეზზე უნდა გაჩენილიყო და მხოლოდ შემდეგში უნდა გადანერგილი იყოს სამოქალაქო სამართლის ვალდებულებითი ხასიათის ხელშეკრულებაზეც. მაინც- და მაინც ცხადი ხდება, რომ ასეთი პირი მარტო ქონებრივად -კი არა, არამედ თავის თავითაც, ე.ი პირადადაც პასუხისმგებელი იყო შეკრული პირობის აუსრულებლობისათვის.

თავი მერვე

ნამარხევი და შენავედრი

§ 1. ნამარხევი

გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს თხზულებაში ნახმარია ტერმინი **„ნამარხევი".** პროფ. მ ა რ რ ს იმ წინადადების შესახებ , სადაც ეს სიტყვა მოიპოვება, ნათქვამი აქვს: ამ ადილის გადათარგმნა ორნაირად შეიძლება, ან ,, რაიმე შესანახად დატოვებული ჰქონდა " ან ,,მიცვალებული ჰყავდა"-ო (იხ. Г. Мерчул, Житие Григория Хандзтийскаго ТР. VII წიგნი, გვ LXVI).

გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს თხზულებაში მოთხრობილია: ცქირი ეპისკოპოზი, რა ჟამს ,, წარავლინა ერი იგი ხანძთას, მაშინ თჳთ წ ა რ ვ ი დ ა ქ ო რ თ ა ს , რამეთუ მ უ ნ ნ ა მ ა რ ხ ე ვ ი მ ი ს ი ი ყ ო, რ ა ჲ თ ა ც ა წ ა რ ი ღ ო"-ო (ც'ჲ გგ'ლ ხნძ' თლსჲ გვ. ჲჱ, სტრ. 19-21)

სოფონიას 1-ში სწერია: ,, შურ-ვიგო მამაკაცთა ზედა, შეურაცხისმყოფელთა ნ ა მ ა რ ხ ე ვ თ ა ზედა მათთა"-ო. ქართული ,, ნამარხევნი" ბერძნულს (gaugebaria), somxurs (gaugebaria) უდრის, ე.ი შენახულს ჰნიშნავს[28].

ამ ტერმინის მნიშვნელობის გამორკვევა მეორე ქვემოყვანილი ადგილის მიხედვით უფრო ადვილია. დაბადების ქართულ თარგმანში გვხვდება **,,მიცემაჲ დამარხვად".** ,,უკეთუ ვინმე მისცეს მოყვასსა თჳსსა ვ ე ც ხ ლ ი, ა ნ უ ჭ უ რ ჭ ე ლ ი დ ა მ ა რ ხ ვ ა დ, და მოვინმე-იპაროს სახლისაგან მის კაცისა, უკუეთუ იპოოს მპარავი, მოჰკადოს ორი წილი"-ო (გამოსვლათაჲ 22). ბერძნულში ამის შესატყვისად სწერია (gaugebaria) ლათინურში c o m m e n d a v e r i t amico pecuniam, aut vas, სომხურში (gaugebaria). ამგვარად ქართული ,,მიცემა" დ ა მ ა რ ხ ვ ა დ commendiation-ს ეთანასწორება და შესანახად მიბარებას ნიშნავდა. უდრიდა თუ არა ქართული ,, ნამარხევი" რომაული სამართლის commedatum-ს, ე.ი. ჰქონდა, თუ არა ნამარხევის შემნახველს ამ ნამარხევის სარგებლობის უფლება ისევე, როგორც ეს რომაული სამართლის თანახმად შეიძლებოდა და ამის გამო ძველად ,,კომმოდატუმ"-ს utendum datum-საც-კი (ე.ი სარგებლობისათვის ნაცემსაც-კი) უწოდებდენ, ცნობების უქონლობის გამო ჯერ არაფრის თქმა არ შეიძლება.

§ 2. შენავედრი

,,ნ ა მ ა რ ხ ე ვ ი"-ს გარდა ძველ ქართულში იხმარებოდა კიდევ ერთი ტერმინი, რომელიც ამ ცნებას უფრო მარჯვედ გამოჰხატავს. ასეთ ტერმინად **,,ვედრი"**, ან როგორც მისი სრული ფორმაა საფიქრებელი **,, შენავედრი"** ყოფილა. ქართულ საისტორიო და იურიდიულ ძეგლებში ჯერ არა ჩანს, მაგრამ **,,ვედრი"** საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანშია ნახმარი სწორედ იქ, სადაც ნამარხევზეა საუბარი: ,,უკუეთუ ვინმე მ ი ს ც ე ს მ ო ყ ვ ა ს ს ა თჳსსა ვ ე ც ხ ლ ი ,ა ნ უ ჭ უ რ ჭ ე ლ ი დ ა მ ა რ ხ ვ ა დ და მო-ვინმე-პაროს... უკუეთუ არა იპოოს მპარავი", იგი (იგულისხმება შემნახველი) მოვიდეს ტაძარში და დაიფიცოს, რომ ,,არა ბოროტი ქმნაჲ ყოვლისათჳს ვ ე დ რ ი ს ა მის მოყუასისა თჳსისა"-ო (გამოსვლათაჲ 22). ბერძნულში ,,ვედრ"-ს ეთანასწორება, სომხურში და მხოლოდ ლათინურშია res საგანი, რომელიც აზრის ზოგად გარდმონაცემს წარმოადგენს.

ლევიტელთა 6-შიც გვხვდება ეს ტერმინი და მისგანვე ნაწარმოები **,,ვედრად ქონებაჲ"** : თუ ვინმემ ,, უ ტ ყ უ ო ს მოყვასსა ვ ე დ რ ი ს ა თ ჳ ს, გინა ზ ი ა რ ე ბ ი ს ა თ ჳ ს, გინა ტაცებისათჳს... და იყოს რაჲ ჟამს ცოდვა და ბრალი ქმნაჲ, მისცა მონატაცები იგი, რომელი მოსტაცა, გინა ვნებისა მისთჳს, რომელი ავნო, გინა ვ ე დ რ ი ს ა მისთჳს, რომელ ვ ე დ რ ა დ ა ქ უ ნ დ ა მას". ვედრის შესატყვისად ბერძნულშია ლათინურში- ,,negaverit proximo suo depositum, quod fidei ejus creditum fuerat.

ამგვარად ქართული ,,ვ ე დ რ ი ანუ ,,შ ე ნ ა ვ ე დ რ ი" ზედმიწევნით უდრის რომაული სამართლის depositum-ს, ფრანგულის (gaugebaria), გერმანულს die Verwahrung-ს.

აღსანიშნავია, რომ თუმცა მე-IX-XII სს. ძეგლებში ,,ვედრი" და შენავედრი ჯერ არა ჩანს, მაგრამ ბ ე ქ ა- ა ღ ბ უ ღ ა ს სამართალში, რომელიც საკუთრად ა ღ ბ უ ღ ა ს დროს შედგენილ კანონებში ამ ცნების გამოსახატავად უკვე არაბული ტერმინი ,,ამანათი" იხმარება, მაინც თვით მოქმედების აღსანიშნავად ძველებურად ,, შევედრება" ზმნაა დატოვებული. იქ (§ 89) სახელდობრ ნათქვამია: ,, თუ კაცმან კაცის ამანათი შ ე ი ვ ე დ რ ო ს რაჲგინდარაჲ", თუ კაცმან კაცსა რაჲგინდარაჲ ამანათი შეჰვედროს"-ო.

ამგვარად ირკვევა რომ ,,შენავედრი", ანუ ,,ვედრი" ძველი ტერმინია, რომელიც უკვე იმ დროსვე განმტკიცებულ-შეკვეცილი ყოფილა, როდესაც საღმრთო წერილი ქართულად

---

[28] ებრაულში ამ ადგილს აქ ნახმარ სიტყვებს სულ სხვა აზრი და მნიშვნელობა აქვთ.

უთარგმნიათ, მე-XIII ს-მდე ეს ტერმინი იხმარებოდა, როდესაც მის მაგიერ ნასესხები ტერმინი ,,ამანათი" შემოსულა. მაშასადამე ,, ამანათი" ტერმინის შეთვისება ამავე დროს თვით ცნების შეთვისებასაც არ ჰნიშნავდა, რომლისათვისაც ქართულს, როგორც დავრწმუნდით, საუკუნეთა განმავლობაში საკუთარი ტერმინი მოეპოვებოდა.

კარი მეხუთე

სასამართლოს წარმოება

I. სასამართლო საქმის ორგანიზაცია

თავი პირველი

სასამართლო უწყება და დაწესებულებები

§ 1.სასჯულო სამრებლოები

საქართველოს სახელმწიფოს ყველა მკვიდრნი ორ მთავარ სამოსამართლო უწყებას ეკუთნოდენ: უმეტესობასამეფო სამოს ამართლოდა წესებულებებს ექვემდებარებოდა, საეკლესიო ყმათაგან შემდგარი უმცირესობაკი საკათალიკოზო დაწესებულებებს ემორჩილებოდა.

აქ საეკლესიო სამართალზე -კი არა გვაქვს საუბარი, რომელსაც გარკვეული სისხლის სამართლის დანაშაულების დროს (მაგ. მკვლელობის, სქესობრივი ზნეობის წინ., მკვრეხელობისა და სხვა) საერო სასამართლოს გარდა ყველანი ექვემდებარებოდნენ, არამედ საკათალოკოზო სამოსამართლო უწყებაზე. ქართულ ეკლესიას სასამართლოს სფეროშიაც მაშინ უპირატესობა ჰქონდა მინიჭებული და საეკლესიო ყმების თითონვე გასამართლებისა და განსჯის უფლებით იყო მოსილი. ამს აკათალიკოზო სასამართლოს ქართული ეკლესიის ყველა დაწესებულებათა მსახურნი და ყმები ექვემდებარებოდნენ, მათ შორის სამონასტრო ყმებიც, ორიოდე სავაანეებს გარდა, რომელთაც შიომღვიმის მონასტრის მსგავსად განსაკუთრებული უპირატესობა ჰქონდათ მინიჭებული და თავიანთი ყმების გასამართლების უფლებით იყვნენ აღჭურვილნი.

სამოსამართლო უწყებასა და ოლქს მაშინ ,,სასჯულო სამრებლოჲ” ჰრქმევია. ეს ტერმინი დავით აღმაშენებლის 1123 წ. ანდერძშია ნახმარი, რომელშიაც ნათქვამია: ,,ვითა წინამძღუარსა შჯულისა ჩვენისსა მეუფესა იოანეს ქართლისა კათალიკოზსა უბრძანებია დამოუნიჭებია ეკლესიისა ჩემისადა, რომელ საქონებელნი სოფელნი დაადგარანი ჰქონან მღვდესა, სასჯულოჲ სამრებლოჲ არს ყოველთგან, თჯთ მემღვდმისა დიაკონმან მოისამართლოს და ეკლესიისა ზეთად მოაჴმაროს”-ო. (შიომღ. ისტ. საბ. 16 და ანდერძი დავით აღმაშ. 9). აქეთგან ცხადი ხდება, რომ ყველა სხვა მონასტრებისა და, ეტყობა, თვით შიომღვიმის მონასტრის დანარჩენი, დავით აღმაშენებლისაგან აშენებული ეკლესიის ყმებს გარდა, მცხოვრებნი ქართლისა კათალიკოზის სასამართლოს ექვემდებარებოდენ და მის ,,საშჯულო სამრებლო”-ს შეადგენდენ. იოანე კათალიკოზს მეფის მეფის პატივისცემით დავით აღმაშენებლისაგან აგებული ეკლესიისათვის განსაკუთრებული უპირატესობა მიუნიჭებია, საკათალიკოზო სასჯულო სამრებლოთგან ამოუშლია და საკუთარი სამონასტრო მოსამართლის ყოლის უფლება მიუცია, ე. ი. სასამართლო შეუვალობა უწყალობებია.

გიორგი მე-III -ის1170 წ. ერთიანი სიგლითგან ჩანს, რომ დავით აღმაშენებლისაგან აშენებულ ეკლესიას ეს სასამართლო შეუვალობის უპირატესობა შემდეშიაც შეუნარჩუნებია (იხ. სქ'ს სძ' ვლნიIII დამატ., გვ. 5). მაგრამ, როგორც ჩანს ასეთი გამონაკლისი იშვიათი შემთხვევა უნდა ყოფილიყო.

ჰქონდა თუ არა სხვა სარწმუნოების ხალხსა და სასულიერო სამმართველოს საჭეთმპყრობელებს, მაგ. სომეხთა ეკლესიის მეთაურსა და მაჰმადიანთა შეიხულისლამს ამის ამის მსგავსადვე თავ–თავიანთი საეკლესიო და სასულიერო დაწესებულებათა მსახურებისა და ყმათათვის საკუთარი „საშჯულო სამრებლო“,ძეგლებითგან არა ჩანს.აქაც, ამ შემთხვეაშაც საუბარი საეკლესიო სასამართლოზე არა გვაქვს, რათგან თავ – თავიანთი სასულიერო სასამართლო სომეხ–მონოფიზიტებსაცა და მაჰმადიანებსაც, რასაკვირველია, ჰქონდათ.

აღსანიშნავია, რომ ,,სამრებლო“–ს გარდა სამოსამართლო ოლქისა და ასპარეზისათვის ტერმინად თითქოს **„სამწყსოჲ“**–ც უნდა ყოფილიყო მიღებული. დავით აღნაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვით მაგ. მეფე ,, ვითარცა ღმერთი, მ ა რ თ ლ– ს ჯ ი დ ა ს ა მ წ ყ ს ო თ ა თ ჯ ს თ ა თ უ ა ლ–უ ხ ვ ა ვ ი თ ა მით ბ ჭ ო ბ ი თ ა თ ჯ ს ი თ ა“–ო. (ც'ა მფ'სა დ'ვთსი* 552, გვ. 320). თუმცა აქ ,, სამწყსონი“ ვგონებ ხალხის აღსანიშნავად უნდა იყოს გამოყენებული, რათგან ეს სიტყვა მრავლობითად არის ნახმარი.

ამ ზოგად ორ სამოსამართლო უწყების გარდა, ს ა კ ო რ პ ო რ ა ც ი ო დ ა წ ე ს ე ბ უ ლ ე ბ ე ბ ს, როგორც მაგ. მონასტრებს და ამქრებს თ ა ვ ი ა ნ თ ი ს ა კ ო რ პ ო რ ა ც ი ო ს ა ს ა მ ა რ თ ლ ო ე ბ ი ჰ ქ ო ნ დ ა თ, რომელთა მოქმედების ა ს პ ა რ ე ზ ი მხოლოდ მათი წრითა და შინაური საქმეებით განისაზღვრებოდა.

§2. გასამართლების აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინებისათვის.

მათლმსაჯულებითი მოქნმედებისა და სასამართლოს მწარმოებელის აღსანიშნავად ძველ ქართულ მწერლობასში რამდენიმე განსხვავებული ტერმინი არსებობდა : სჯაჲ, ან შჯაჲ, განსჯაჲ, ან განშჯაჲ და მსაჯული, – სამართალი, გასამართლებაჲ და მოსამართლეჲ, ბჭობაჲ, განბჭობაჲ და ბჭეჲ. ცხადია, ამ ტერმინთა სამ ჯგუფს შორის რაიმე განსხვავება უნდა ყოფილიყო, ან მნიშვნელობის მხრით, ან და იქნებ ქრონოლოგიური.

ძველი ქართული მწერლობის უკვე იმ ხანაში, როდესაც საღმრთო წერილი ქართულად ითარგმნებოდა, მართლმსაჯულებითი მოქმედების აღსანიშნავად **„საჯვაჲ“** „**განსჯაჲ“** და მოსამართლისათვის **„მსაჯული“** იხმარებოდა ტერმინად. იაკობ ხუცესის სიტყვით შუშანიკს უთქვამს: ,, გ ა ნ ვ ი ს ა ჯ ე თ მე და ვასრქენ პიტიახში მუნ, სადა იგი არა არს თუალთღებაჲ, წ ი ნ ა შ ე მსაჯულისა მის მსაჯულთაჲსა... სადა არა ა რ ს რ ჩ ე ვ ა მ ა მ ა კ ა ც ი ს ა, სადა მე და მან ს წ ო რ ი ს ი ტ ყ ვ ა ჲ ვ თ ქ უ ა თ... მ ი ა გ ო ს მ ა ს უფალმან და ღმერთმან ს ა ჯ ო ს მ ი ს შ ო რ ი ს დ ა ჩ ე მ ს შ ო რ ი ს“ (წმ'ბაჲ შუშანიკისი 19–20)

ეს ტერმინი შმდეგ საუკუნეებშიც გვხვდება. მაგ. ჰაბო ტფილელი იოანე საბანისძის სიტყვით ,, მიიყვანეს მსაჯულისა მის, რომელი იყო ამირად ქალაქსა ტფილისს“ (წ'მბაჲ ჰაბოჲ 23). მეორეჯერ მისივე შეპყრობისათვის შემცდელნი ,, შეჯდეს წინაშე მსაჯულისა მის, რამეთუ სხუაჲ მსაჯული ამირაჲ შემოსრულ იყო ქალაქსა ტფილისად „ (იქვე)

თუმცა დაბადების ქართულ თარგმანში, მაგ. გამოსვლთა 18–ში, **,,სჯა“** და **,,განსჯა“** ბერძნულად ლათინურად და სომხურადაც ერთსა–და–იმავე სიტყვას უდრის (gaugebaria), მაგრამ მათ შორის განსხვავება იყო და არის ეხლაც. ,,განსჯა“ თვით ,,სჯის“ პროცესის, გასამართლების დასასრულსა და შედეგსაც გამოჰხატავს, როდესაც მოსამართლეს უკვე თავისი მსჯავრი ჰქონდა გამოცხადებული.

,,მსაჯული“ მოსამართლეს ჰნიშნავდა და ნათარგმნ ძეგლებში (გამოსვლათა 2, 2 შჯულისა 16, 17, 21, 25 და სხვაგანაც ბევრგან) უდრის ბერძნულს (gaugebaria), ლათინურს judex-ს, სომხურს (gaugebaria)

მეორე სჯულის 16–ში ,, ს ა მ ა რ თ ა ლ ი“ ზედსართავ სახელად არის ნახმარი: ,, შჯიდე ერსა მას სამართალისა სასჯელითა“, უდრის ბერძნულს (gaugebaria) ლათინურს judicent

populum justo judicio. ,,ს ა მ ა რ თ ა ლ ი“ აქ (gaugebaria) da Justus-ს ეთანასწორება, ე.ი სამართლიანს აღნიშნავს.

მაგრამ მომდევნო მუხლშივე 16–ში ,, სამართალი“ უკვე არსებითი სახელია და ბერძნულს (gaugebaria) და ლათინურს justum-ს ეთანასწორება (,, სამართალსა სეუდეგით“–ო და კანონს ნიშნავს.

თ ა შენთაგან არა გარდავაქციე, რაჲმეთუ შენ შ ჯ უ ლ ი ე რ– მყავ მე′. ,, სამართალი“ ბერძნულს (gaugebaria), ლათინურს judicium-ს, სომხურს (gaugebaria) უდრის, ე. ი. მსჯავრსაც ჰნიშნავს.

როგორც ,, ს ჯ ი ს ა“–გან ნაწარმოებია ,, გ ა ნ ს ჯ ა“ სამოსამართლო საქმის გარჩევის დ მსჯავრის დადების აღსანიშნავად და ,, დ ა ს ჯ ა“ მსჯავრის სრულქმნის მნიშვნელობით, ისევე ,, სამართალი“– საგან ნაწარმოები იყო ,, გ ა ს ა მ ა რ თ ლ ე ბ ა“ იმავე აზრით, როგორც ეხლაც იხმარება, და **,,დასამართლება“** დასჯის აღსანიშნავად. ეს უკანასკნელი ტერმინი გ. მ ე რ ჩ უ ლ ი ს ნაშრომშია ნახმარი. გრიგოლ ხანძთელმა გუარამ მამფალს უთხრა: ,, ოდეს ს ა მ ა რ თ ა ლ მ ა დ ა გ ა ს ა მ ა რ თ ლ ო ს, მაშინ იხილო თავი შენი ცნობა მიღებული“–ო (ც′ჲ გგ′ ლ ხნძ′ თლსჲ გვ. მზ), ე.ი. როცა ღვთის განსჯამ დაგსაჯოსო.

საგულისხმო გარემოებაა, რომ ძველ ქართულში, მაგ. დაბადების თარგმანში, „სჯა ზმნისაგან ნაწარმოები „მსაჯული“–კი არსებობდა, მაგრამ „მოსამართლე“ იმ ხანებში ტერმინად არ ჩანს იმისდა მიუხედავად,რომ „სამართალი“ ამავე ძეგლებში იხმარება. საერთოდ შეიძლება ითქვას, რომ მ ო ს ა მ ა რ თ ლ ი ს ა ღ ს ა ნ ი შ ნ ა ვ ა დ ქართულ მწერლობაში მე-X ს –მდე ჩ ვ ე უ ლ ე ბ რ ი ვ **„მსაჯული“,** ან **„მოსაჯული“** ი ხ მ ა რ ე ბ ა. ი ა კ ო ბ ხ უ ც ე ს ს ა ც და ი ო ა ნ ე ს ა ბ ა ნ ი ს ძ ე ს ა ც ამ ცნებისათვის მხოლოდ ეს ტერმინი აქვთ გამოყენებული. ამგვარადვე საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანშიაც სწორედ ეს სიტყვა გვხვდება.
ბაგრატ მე-VI-ის ოპიზის 1060–1065 წ. სიგელში–კი სასამართლოს აღსანიშნავად უკვე „საბჭო“–ა ნახმარი: იქ აღნიშნულია, რომ ოპიზელთა და მიჯნაძოროელთა სასარჩლოს განსახილველად და გადასაწყვეტად დარბაზის საგანგებო კრებაზე მეფეს სხვათა შორის მოუწვევია აგრეთვე „აზნაურნი მეცნიერნი ს ა ბ ჭ ო თ ა ს ა ქ მ ე თ ა ნ ი“ (სქ′ს სძვ′ლნი II, გვ. 3), ე.ი. სამოსამართლო საქმეების მცოდნე აზნაურები. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსაც ეს ტერმინი „საბჭო“ სასამართლოს მნიშვნელობით აქვს ნახმარი და **„ბჭობა“**–ც გასამართლების გამოსახატავად. ამ ავტორის დახასიათებით დავითი „ვითარცა ღმერთი მართლსჯიდა სამწყსოთა თჳსთა თ ვ ა ლ – უ ხ ვ ა ვ ი თ ა მ ი თ ბ ჭ ო ბ ი თ ა თ ჯ ს ი თ ა და არა სადეთ მიდრკებოდა წამი სასწორისა, ვითარცა სოლომონის–თჳს გუესმის ს ა ბ ჭ ო თ ა შინა“–ო (ც′ა მფ′სა დვ′თსი *552, გვ.320), მეფე პირუთვნელად და მიუდგომელი მსჯავრით (ბჭობითა) ასამართლებდა თავის ქვეშევრდომებს და სოლომონის მსგავსად სასამართლი საქმეების (,,საბჭოთა შინა“) გარჩევის დროს სასწორს არცერთი მხრისაკენ არ ჰხრიდაო.

თვით დავით აღმაშენებლის უკანასკნელ ანდერძშიც, რომელიც არსენი ბერის პირით არის წარმოთქმულ–აღწერილი, გასამართლების აღსანიშნავად ნახმარია ,,განბჭობა“ : ,, გ ა ნ ბ ჭ ო მართლად მსაჯულობამან ღმთისამან“–ო. (ქ′ კბი II, 51).

ბჭობა, განბჭობა და საბჭოს არსებობა თავისდა–თავად **,, ბჭე“**–ს არსებობასაც ჰგულისხმობს. ბაგრატ მეფეთა–მეფისა და კურაპალატისა სამართლის გადარჩენილ ნაწყვეტში მართლაც მოსამართლეს მსაჯული–კი არა, არამედ ,, ბ ჭ ე „ ეწოდება. იქ საკანონმდებლო კრებამ მოსამართლედ მეფეთა წინაშე გაზრდილისა და ნამყოფის ნ კარგი დიდვაჭრისა, ან კარგი სოფლისა მამასახლისის დადგენას ურჩევს, ასეთი პირი ,, დ ა ს ვ ი თ ბ ჭ ე დ: ჭკვიანი იქმნების და კარგად ეცოდინების ბ ჭ ო ბ ა და უსამართლოს არას იტყვის“–ო.

ეს ტერმინი თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსსაც აქვს ნახმარი და შემდეგშიაც გვხვდება.

მე–XIV ს. ძეგლებშიც მოსამართლეს ,, ბჭე“ და სასამართლოს ,, საბჭო“ ეწოდება. ჟამთააღმწერელის სიტყვით მაგ. ჰულოყაანმა მეფე ულუ–დავითი ,,პატივითა შეიწყნარა... და განმკითხველად და ბ ჭ ე დ დანიშნა“ (* 815, გვ.659). ხოლო ამავე ისტორიკოსის ცნობით, ვახტანგ, დავით რუსუდანის ძის შვილი და დავით დიმიტრი II –ის ძე, მონღოლთა ყაენის ურდოში ,, საბჭოდ წარსდგეს, თუ რომელსა მართებს მეფობა?“–ო. (*904, გვ. 745) ცხადია, ,, საბჭოდ წარდგომა“ აქ სასამართლოში ჰნიშნავს.

შემდეგ ტერმინი ,, ბჭე“ უკვე ქრება და მის ადგილს ,, მოსამართლე“ და კვლავ ,,მსაჯული“ იპყრობს, რომელიც მე X და მე XIV სს–შიაც იხმარებოდა.

ამგვარად ირკვევა, რომ ,, ბ ჭ ე“ მე X –XI ს. ჩ ნ დ ე ბ ა და მ ხ ო ლ ო დ გ ა რ კ ვ ე უ ლ ი დ რ ო ი ს გ ა ნ მ ა ვ ლ ო ბ ა შ ი მ ს ა ჯ უ ლ ი ს ა ღ ს ა ნ ი შ ნ ა ვ ა დ ი ხ მ ა რ ე ბ ო დ ა ი მ გ ვ ა რ ა დ ვ ე . რ ო გ ო რ ც ,,ბ ჭ ო ბ ა“ გ ა ს ა მ ა რ თ ლ ე ბ ი ს მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ი თ . შემდეგში ,, ბჭე“ თუ გაქრა ,, ბჭობა“ მწერლობასა და სასაუბრო ენას შერჩა, მაგრამ უკვე სხვა, სახელდობრ თათბირის მნისვნელობით–ღა იხმარებოდა.

ს ა ღ მ რ თ ო წ ე რ ი ლ ი ს ქ ა რ თ უ ლ თ ა რ გ მ ა ნ შ ი ,, ბ ჭ ე“ დ ა ,, ბ ჭ ე ნ ი“ თუმცა ხშირად გვხვდება, მ ა გ რ ა მ მ ხ ო ლ ო დ კ ა რ ი ს ა და ა რ ა მ ს ა ჯ უ ლ ი ს ა ღ ს ა ნ ი შ ნ ა ვ ა დ. ამ დროინდელი მნიშვნელობის ნაშთს წარმოადგენს დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული ,, ჭიშკარი“, რომელიც ,, ბჭის კარი“–საგან არის წარმომდგარი ჯერ პროგრესიული ასიმილაციის წყალობით (,, შ“– ,,ს“–ს მაგიერ) და შემდეგ თავკიდური ,,ბ“–ს ჩამოცილებით.

ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ,,ბჭე „ და ბჭობა“ თავის ლექსიკონში არც–კი აქვს მაგრამ სამაგიეროდ ,,ბრჭე“ და ,, გაბრჭობა“ მოიპვება. **,,განბრჭობა“** მას ,, გასამართლება“– დ აქვს განმარტებული და ამის საბუთად გამოსლვათა 18 აქვს დასახელებული. ბაქარის გამოცემაში–კი ამ ადგილას ეს ტერმინი არ ჩანს. იქ ნათქვამია: ,, რაჲ ჟამს არნ მათ შორის ც ი ლ ო ბ ა ჲ მოვიდიან ჩემდა და გ ა ნ ვ ს ჯ ი კაცად–კაცადი“–ო. ს ა ბ ა ს სიტყვებითგან ცხადი ხდება, რომ მას დაბადების ქართული თარგმანის ისეთი რედაქცია ჰქონია, რომელშიაც ამ მუხლში ,, განვსჯი“–ს მაგიერ ,, განბრჭობა“ ზმნა ყოფილა.

აღსანიშნავია, რომ ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ძველი ,, ბჭობა“ –ს მაგიერ ,,ბრჭობა“ აქვს შეტანილი ლექსიკონში და ,, განბრჭობა“–ს გარდა არც ერთი ამ ძირის ფორმა და სიტყვა არცერთი წყაროთი დამოწმებული არა აქვს. ხოლო თვით ,,ბრჭე“ და ,,ბრჭობა“ ცხადყოფს, რომ სახელოვან ქართველ ლექსიკოგრაფს ამ სიტყვებისთვის ძველი ხელნაწერები ხელთ არ უნდა ჰქონოდა და თვით დაბადების ის რედაქცია, რომელსიდაც ,, განსჯას“ მაგიერ ,, განბრჭობა“ ყოფილა ნახმარი, ძველი არ უნდა ყოფილიყო.

ამგვარად ჯერ კიდევ გამოსარკვევია თუ რა მიზეზი იყო, რომ ზველ სჯასა, განსჯასა და მსაჯულის მაგიერ ბჭობა, განბჭობა და ბჭე შემოსულა. გამოსარკვევია აგრეთვე თვით ,, ბჭეს „–ს ეტიმოლოგია, რადგან „ ბჭობა“ უეჭველია ნასახელარი ზმნა უნდა იყოს.

§ 3. სამოსამართლო დაწესებულებანი.

სასამართლოს მაშინ **,, სამსჯავროს სახლი“, ,,საბჭო“** და **,,საჯო კარი“** ეწოდებოდა. ჟამთააღმწერელის ცნობით დიმიტრი თავდადებული ,,წარიყუანეს ს ა მ ს ჯ ა ვ რ ო ს ა ს ა ხ ლ ს ა, რომელსაც დივანხანად უწოდდეს“ სპარსეთის მონღოლებიო. (*899, გვ.740).

ბაგრატ VI–ეს ოპიზის სიგელში დასახელებული ყავს ,,საბჭოთა საქმეთა“ მცოდნე აზნაურები. სასამართლოში გამოცხადებასაც ,, საბჭოდ წარდგომა“ ეწოდებოდა.

,,საეჭო კარი“ ფავნელთა მე–XIს .ს საბუთშია დასახელებული. ,, თუ ვინმე გაწყენდეს და არავინ რას გაგიგონებდეს, ,,საეჭოსა კარსა მიხვენით“ ეს სიგელიო (შიომღ. ისტ. საბ.3). აქ ,,საეჭო კარი“ ჩვეულებრივი სასამართლოს სახელად მოჩანს, რომელიც ამასთანავე სამოქალაქო სამართლის საქმეებს არჩევდა.

,, ჴელმწიფის კარის გარიგება“–შიც ,,საეჭო კარი“ სამოსამართლო დაწესებულების ზოგად სახელად გვევლინება. იქ ნათქვამია: ,, ჭყონდიდელი ორშაბათს დღეს საეჭოსა კარსა შიგან დაჯდების, ობო;თა და ქვრივთა და მიმძლავრებულთა მოჩივართა განიკითხავს“. მწიგნობართ–უხუცესი ,, რა ჟამს ცა ჟამი იყოს, თჳთ მივა და მაშინ იურვის: რაც ვის უსამართლო შჭირს, არ მოეშვების, რომ არ დაიურვოს“–ო. (3) მაშასადამე ვაზირთა –უპირველესი რომ თავის სამოსამართლო მოვალეობის აღსრულებას შესდგომოდა, ის უნდა წასულიყო და ,,საეჭოსა კარსა შიგან“ დამჯდარიყო. ცხადია რომ აქ ,,საეჭო კარი“ სასამართლო დაწესებულების შენობის მნიშვნელობით არის ნაგულისხმევი.

ხოლო რაკი მწიგნობართ-უხუცესი ასეთ მოსამართლეობას თურმე მარტო კვირაში ერთხელ, ორშაბათობით, ეწეოდა ხოლმე, ამიტომ ,,საეჭო კარი”-ს სახელი ამ დაწესებულებას და შენობას შეუძლებელია მხოლოდ მიტომ რქმეოდა, რომ ვაზირთა-უპირველესი იქ მოსამართლეობდა, იმგვარადვე როგორც დაუჯერებელია, რომ ეს დაწესებულება და შენობა მარტო ვაზირთა-უპირველესს ჰქონდა ხელთ, დანარჩენი 5 დღის განმავლობაში-კი ,, საეჭო კარი” ცარიელი დაეტოვებინათ და სასამართლო საქმეების გამრჩეველი არავინ ყოფილიყო. პირიქით, საფიქრელია, რომ ,,საეჭო კარი”სასამართლოს წარმოებისა და მართლმსაჯულების საერთო დაწესებულება და შენობა უნდა ყოფილიყო, რომელშიაც ვაზირთა-უპირველესს კვირაში მხოლოდ ერთი დღე ჰქონია მოჩივართა საქმეების გასარჩევად მიჩნეული, დანარჩენი დღეები, რასაკვირველია სხვა მოსამართლეებს ექმნებოდათ.

ამასთანავე ძნელი დასაჯერებელია, რომ საქართველოს სახელმწიფოს მესაჭე და მეფის მოადგილე, ვაზირთა უპირველესი, ჩვეულებრივი სამოსამართლო საქმეების გარჩევას შესდგომოდა, რათგან ამისთვის არც მოცალეობა ექნებოდა და კვირში ერთი დღე, რასაკვირველია, საკმარისიც არ იქნებოდა, მის მაღალ სამოხელეო მდგომარეობასა და ღირსებასაც წვრილმან საქმეებზე დროს დაკარგვაც არ შეჰშვენოდა. ამიტომ უნდა დავასკვნათ, რომ ,, საეჭო კარი” რომელშიაც ვაზირთა-უპირველესი კვირაში ერთხელ მოსამართლეობდა, საქართველოს პირველი საფეხურის დაწესებულება-კი არა, არამედ უმაღლესი სასამართლო უნდა ყოფილიყო, რომელშიაც პირველი საფეხურის სასამართლოს გადაწყვეტილებით უკმაყოფილოთა საჩივარი და ,,აჯა” ირჩეოდა ხოლმე.

მწიგნობართ-უხუცესი ქვრივ-ობოლთა და მიმძლავრებულთა თხოვნასა და საჩივარს არჩევდა, დანარჩენთა საჩივრების განსახილველად სხვა დღეები იქმნებოდა განკუთვნილი და სხვა მოსამართლეები იქმნებოდნენ დანიშნული.

თუ გავიხსენებთ, რომ **,,სამართალი სამეუფო”** (ც′ჲ გ′ი მთწმ′დლსჲ 321), უზენაესი სასამართლო, სადაც წინათ საქმეებს თვით მეფევე არჩევდა, დავით აღმაშენებელმა ცალკე დაწესებულებად აქცია, რომელშიაც მეფის მაგიერ განსაკუთრებული მსაჯულები ისხდენ, ,,კაცნი მართლად მცნობელნი და განმკითხველნი მოჩივართანი, რომელთა მიერ მიიღებდეს კურნებასა” (იხ. აქვე II ხ, გვ. 223-224), მაშინ თავისდა -თავად დაიბადება აზრი, რომ **,,საეჭო კარ”-ში** შესაძლებელია სწორედ ეს დავით აღმაშენებლისაგან დაარსებული მაღალი სასამართლო დაწესებულება ყოფილიყო მოთავსებული და ამ ,,სამეუფო სამართლის” მსაჯულებს ჰქონიათ შვიდეულის

დანრჩენი დღეები ორშაბათს შემდგომ საქმეებისა და აჯი- საჩივრების განსახილველად.

აღსანიშნავია ამასთანავე რომ ,,**ჰაჯაი**" არაბული სიტყვაა , რომელიც მოთხოვნილებასა და გაჭირვებას ჰნიშნავს, ქართულში- კი უფროსისადმი წარდგენილ ვედრებასა და თხოვნას ჰნიშნავდა და ჩვეულებრივ მეფის სახელობაზე დაწერილ ვედრებისა, საჩივრისა და მოხსენების წიგნებს ეწოდებოდა ხოლმე. მეფეთა სიგელებშიც ყოველთვის აღნიშნულია: ვისმინეთ თქვენი, ან მათი ჰაჯაი და მოხსენებაო (იხ. ჩემი ,, ქართული სიგელთა -მცოდნეობა , ანუ დიპლომატიკა" 1926 წ., გვ. 95-96). ამგვარად ,, საჯო კარი" ის სასამართლო დაწესებულება უნდა ყოფილიყო, სადაც მოჩივართა ,,აჯა"-ს, ანუ მეფისათვი სმირთმეულ საჩივრებს არჩევდენ.

მაშასადამე ცხადი ხდება , რომ ,,საჯო კარი" საქართველოს უმაღლესი სასამართლო დაწესებულება უნდა ყოფილიყო, მე-XII ს. დამდეგითგან მაინც, ,,სამეუფო სამართლის" დავით აღმაშენებლისაგან განხორციელებული ზემოაღნისნული რეფორმის შემდგომ. ხოლო წინათ, მე-X-XI სს. კონკრეტულად რას წარმოადგენდა ,,სააჯო კარი", ჯერ კიდევ გამოსარკვევია.

არა-ჩვეულებრივსა და იურიდიულად რთულ შემთხვევებში, როდესაც გასარჩევი საქმე მეტად ძნელი და სათუთი გადასაწყვეტი იყო, მეფე საკითხის გასარჩევად და გადასაწყვეტად სახელმწიფო დარბაზის სა განგებო სხდომას იწვევდა ხოლმე. ასე მოქცეულა მაგ. ბაგრატ IV-ე ოპიზელთა და მიჯნაძოროელთა დავის განხილვის დროს (იხ. ს'ქს სძვ' ლნი II, 3). ასევე იქმნებოდა, უეჭველია, წინათაც და შემდეგშიაც. ამ უკანასკნელ გარემოებას ისიც ამტკიცებს, რომ სიმდიდრით აღზევებულთა დასის დასის პოლიტიკურუ გეგმითაც ,, კარავში" თავისუფლად დასხდომილნიც ,, წყალობისა და შერისხვის" ანუ უზენაესი მართლმსაჯულების განმგებელნი უნდა ყოფილიყვნენ (იხ. აქვე II ხ, 156-157 და 169) ამგვარად სახელმწიფო დარბაზი საქართველოს უზენაესი სასამართლოც ყოფილა.

სტ. ორბელიანს მოეპოვება ერთი ფრიად საყურადღებო ცნობა, რომლითგანაც ჩანს, რომ თამარის მეფობაში რთული დავის გადასაწყვეტად ერტი მეტად იშვიათი და იმ დროისთვის გასაოცარი საშუალებისათვისაც მიუმართავთ : ჩვეულებრივი სასამართლოს მაგიერ, ცნობილ სჯულისმეცნიერთაგან შემდგარი სამსჯავრო მოუწყვიათ, რომელშიაც საქართველოს სახელმწიფოში მაშინარსებული სამივე სარწმუნოების ქალკიდონიან-ქართველებისა, ანტიქალკიდონელ-სომხებისა და მაჰმადიანთა განთქმული სამართლის- მეცნიერნი მიუხმიათ წევრებად. დავა ორ სომეხთა ეპისკოპოზს შორის იყო ატეხილი ძვირფასი ჯვრის საკუთრების გამო, რომელსაც ორივენი ერთი მეორეს ეცილებოდნენ.

ამ განსაკუთრებულ სამსჯავროში საქართველოს სახელმწიფოსინტერესებისა და თვალსაზრისის წარმომადგენლად და დამცველად ყოფილა ჭყონდიდელი და ვაზირთა-უპირველესი , რომელსაც სხვათა შორის სასამართლო საქმეებიც ეკითხებოდა და სააჯო კარში მსაჯულობდა ხოლმე (იხ. აქვე II a, გვ. 186-187) ხოლო წევრებად მიწვეული ყოფილან ივანე ტბელი, მემნა ჯაყელი, ვარძიის წინამძღვარი, პღინძაჰანგის წინამძღვარი, გარშტის (?), გაგისა და მაწნაბერდის დიდი მამათმთავარი, მრავალნი დიდებულნი, ამას გარდა ტფილისისა, ანისისა და დვინის ყადიები, სურმარინის სახელოვანი შეიხი და ანისის მთავარეპისკოპოზი და ბიჯნისისა და ჰაღბატის ეპისკოპოზები (იხ (gaugebaria) შაჰნაზარიანის გამ. II,100-101, მოსკოვის გამოცემის გვ. 260-261).

§ 4. „სამპარავთმეძებლო სასამართლო”

ზოგადი სასამართლოს გარდა, რომელიც ყველა საქმეებს არჩევდა, ვ ა რ დ ა ნ ი ს სიტყვით 1170 წელს გიორგი მეფის მიერ მოწვეულმა საკანონმდებლო კრებამ განსაკუთრებული დანიშნულების სასამართლო დაწესებულება შეჰქმნა, რომელსაც თვით გიორგი III 1170 წლის შიომღვიმისათვის ბოძებულ ერთიან სიგელში **„სამართალი სამპარავთ-მეძებლოჲ”** ეწოდება.

როგორც სისხლის სამართლის კარში (იხ. აქვე, II ხ, კარი მეორე, თავი მეოთხე, § 2, გვ. 307-308) აღნიშნული გვქონდა , სომეხთა ისტორიკოსს ვ ა რ დ ა ნ ს ამ საკონმდებლო კრების თარიღად სომეხთა წელთაღრიცხვით 629 წელი აქვს დასახელებული, ანუ 1180 წ., მაგრამ აქ რომ ცხადი შეცდომაა, რომელიც, უეჭველია, გადამწერთა წყალობით არის წარმომდგარი, და თავდაპირველად ამ ძეგლში რომ 616 წელი, ანუ 1170წ. უნდა ყოფილიყო, ამის დასამტკიცებლად საკმარისია თუნდაც თვით გიორგი III-ის 1170 წ. შიომღვიმის მონასტრისათვის მიცემული ერთიანი სიგელი იქმნეს დამოწმებული. ამ ძეგლში მეფეს სამპარავთმეძებლო დაწესებულებისა და გაუსწორებელ მპარავთა ჩამოხრჩობით დასჯის შესახებ საკმაოდ ვრცელი ცნობები მოეპოვება. მაშასადამე ვ ა რ დ ა ნ ი ს ნაშრომში მოყვანილ თარიღზე ათი წლით უწინარეს საქართველოში მპარავთმეძებელთა თანამდებობა და დაწესებულება ყოფილა.

გიორგი III 1170 წ. სიგელში ამ საგანზე შემდეგია ნათქვამი: ,, ს ა მ ა რ თ ა ლ ი ს ა მ პ ა რ ა ვ თ მ ე ძ ე ბ ლ ო ი არცა რაი წინაის სესრულა (იგულისხმება შიომღვიმის მონასტრის სამფლობელოში), ნუცა სადა აწ შევლენ ჩუენნი მ პ ა რ ა ვ თ-მ ე ძ ე ბ ე ლ ნ ი, თუინიერ თუ გარეთი ნაპარევი შე-ღა-ჴდეს მღუიმისა გლეხსა. თუ მრავალ-ჯერ ეპაროს მას კაცსა, ანუ ჩამოარჩონ ჩუენთა ჩ ე ნ ი ლ თ ა, ანუ გაპატიჟონ. და თუ გარდიხუეწეს სხუაგან, ს დ ე ვ დ ე ნ ჩუენნი ჩ ე ნ ი ლ ნ ი. და მისსა საქონელსა თანა არაი საქმე-უც ჩუენთა მ პ ა რ ა ვ თ-მ ე ძ ე ბ ე ლ თ ა, თუით მემღუიმისა ჴელისუფალმან თავნი ნაპარევისა პატრონსა შეუქცივნეს და სამართალი წმიდისა უდაბნოისთუის აიღოს”-ო (სქ′ძვ′ ლნი III, დამატ. გვ. 5-6).

ზემომაყვანილი ცნობითგან ირკვევა, რომ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი გ ა ნ ს ა კ უ თ რ ე ბ უ ლ ი **„მპარავთ-მეძებელნი”** ყ ო ფ ი ლ ა ნ, რ ო მ ე ლ თ ა მ ო ვ ა ლ ე ო ბ ა ს მ პ ა რ ა ვ თ ა ძ ე ბ ნ ა, ა ღ მ ო ჩ ე ნ ა, დ ე ვ ნ ა და გ ა ს ა მ ა რ თ ლ ე ბ ა შ ე ა დ გ ე ნ დ ა. ამათ გარდა ა მ ა ვ ე ს ა ქ მ ი ს ა თ ვ ი ს დ ა ნ ი შ ნ უ ლ ი ყ ო ფ ი ლ ა ნ **„ჩენილნი”,** რ ო მ ე ლ თ ა მ ო ვ ა ლ ე ო ბ ა ს ერთის მხრით მ პ ა რ ა ვ თ ა დ ე ვ ნ ა და შ ე პ ყ რ ო ბ ა, მეორე მხრით მათი გასამართლების შემდგომ გ ა ნ ა ჩ ე ნ ი ს ა ღ ს რ უ ლ ე ბ ა შ ე ა დ გ ე ნ დ ა. ,,მ პ ა რ ა ვ თ-მ ე ძ ე ბ ე ლ ნ ი” უ ფ რ ო ს ი მ ო ხ ე ლ ე ე ბ ი ჩ ა ნ ა ნ, ,,ჩ ე ნ ი ლ ნ ი” კ ი დ ე ვ მ ა თ ი ხ ე ლ ქ ვ ე შ ე თ ნ ი უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ვ ნ ე ნ.

გიორგი III-ის 1170წ. სიგელში მხოლოდ მპარავთა შესახებ არის საუბარი, ვ ა რ დ ა ნ ს-კ ი ა ღ ნ ი შ ნ უ ლ ი აქვს, რ ო მ ს ა კ ა ნ ო ნ მ დ ე ბ ლ ო კ რ ე ბ ი ს დ ა დ გ ე ნ ი ლ ე ბ ა მ ა რ ტ ო მ პ ა რ ა ვ თ-კ ი არა, არამედ ა ვ ა ზ ა კ ე ბ ს, მ ე კ ო ბ რ ე ე ბ ს ა ც ე ხ ე ბ ო დ ა. მართლაც ასეთი მკაცრი სასჯელი მეკობრეებს უფრო შეეფერებოდათ, ვიდრე მპარავთ. ამიტომ, ვ ა რ დ ა ნ ი ს ც ნ ო ბ ა ამ მხრივ უ ფ რ ო ს რ უ ლ ი უ ნ დ ა ი ყ ო ს , თუმცა როგორც ამ მოხელეთა თვით სახელითგან ჩანს, მათი მოღვაწეობის მთავარი დანიშნულება სწორედ მპარავთა მოძებნა, გასამართლება და დასჯა უნდა ყოფილიყო. ეტყობა , მაშინ, როდესაც ეს დანაწესი შემოუღიათ , მეკობრეობა ისე ხშირი არ ყოფილა , როგორც ქურდობა.

გიორგი III- ის სიგელში მოყვანილი ცნობა ცხადყოფს, რომ „სამართალი სამპარავთ-სამძებლოი“ 1170 წ. არ ყოფილა შექმნილი, არამედ წინათაც არსებულა. მეფეს მკაფიოდ აქვს ნათქვამი:“ სამართალი სამპარავთ-სამძებლოი არცარაი წინაისშე სრულა, ნუცა სადა აწ შევლენ ჩუენნი მპარავთ - მეძებელნი“-ო. თუ მპარავთ მეძებელნი წინათაც შიომღვიმის სამფლობელოში არ შესულან , რათგან ამ მონასტერს შეუვალობა ჰქონდა, ცხადია, რომ მპარავთ- მეძებელნი წინათაც უნდა ყოფილიყვნენ და სხვაგან ყველგან ძებნა - შეპყრობის უფლება ჰქონდათ. ამიტომ, უეჭველია, 1170 წ. ახალი სამპარავთ- მეძებლო დაწესებულება დასასამართლოარ ყოფილა შექმნილი, არამედ მეკობრეობისა და გაუსწორებელი ქურდებისათვის მკაცრი სასჯელი დაუწესებიათ და ამავე დროს ამ ბოროტმოქმედებათა ამოსაფხვრელად და დამნაშავეთა დევნის გასაადვილებლად „სამპარავთ - მეძებლო სამართლის“ თანამდებობის პირთა უფლება - მოვალეობები გაუფართოებიათ.

ამგვარად, სისხლის სამართლის ორი, იმ დროისათვის ეტყობა სხვებზე უფრო ხშირი და მშვიდობიანი ყოფა- ცხოვრების ამრღვევი დანაშაულებისათვის განსაკუთრებული სასამართლო დაწესებულება შეუქმნიათ. მომავალში ეგების აღმოჩნდეს ამ საგულისხმო გარემოების სწორი შეფასებისათვის საჭირო ცნობები და „სამპარავთ-მეძებლო სამართლი“-ს უფლება-მოვალეობათა და ორგანიზაციის უფრო სრული სურათი გადაგვეშალოს.

ქართული სამართლის ისტორიის მერმინდელი განვითარების შესწავლის დროს დავრწმუნდებით, რომ სვიმონ მეფეს 1590წ. სიგელის მიხედვით (ამ ძეგლის შესახებ იხ. „ ქართ.სამართლის ისტორია „ ტომი 1, 124) მეკობრეთმძებნელთა , რომელნიც უეჭველია მპარავთ-მეძებელთა შესატყვის სახელს წარმოადგენს, კომპეტენცია გაცილებით უფრო ფართოა, ვიდრე მათი სახელისა და გიორგი III -ის ზემოაღნიშნული სიგელის თანახმად მოსალოდნელი იყო: სახელდობრ, მათ მთელი „**სასისხარი საქმე**“, ანუ სისხლის სამართლის საქმეები ჰქონიათ დაქვემდებარებული. ამგვარად ირკვევა, რომ საქართველოში სისხლის სამართლისათვის განსაკუთრებული სასამართლოს ყოფილა შექმნილი , რაც სამართლის ისტორიის თვალსაზრისით , რასაკვირველია, ფრიად საგულისხმო „**დანაწესებს**“[29] წარმოადგენს.

ბუნებრივად იბადება კითხვა, ეს მერმინდელი საუკუნეების განვითარების მონაპოვარი იყო, თუ პირიქით წარსულის ნაშთად უნდა მივიჩნიოთ. უკვე ის გარემოება , რომ მპარავთ-მეძებელთათვის თავიანთი პირდაპირი მოვალეობის გარდა , მეკობრეთა საქმეც დაუქვემდებარებიათ, ცხადყოფს, რომ ამ დანაწესების კომპეტენციის ასპარეზის გაფართოება უკვე მე-12 საუკუნეში დაწყებულა. მომავალი კვლევა- ძიების მოვალეობაა გამოარკვიოს , „ სამპარავთ- მეძებლო სამართლის“ ნამდვილი იმდროინდელი საზღვრები. მაშინ თავისდათავად გადაწყდება საკითხიც, გამოყოფილი იყო უკვე ამ ხანად სისხლის სამართლის ყველა , ან საქმეთა მომეტებული ნაწილი და განსაკუთრებული სასამართლოსათვის დაქვემდებარებული, თუ არა.

თავი მეორე.

---

[29] ნახმარია სწორედ ამ სვიმონ მეფის 1590 წ. სიგელში (იხ. საქ. სიძველენი II, 24) და სამეცნიერო მწერლობაში კვლავ უნდა შემოღებული იქნეს „დაწესებულებ“-ისაგან გასარჩევად და ინსტიტუტის ცნების გამოსახატავად.

სასამართლოს ორგანიზაცია.

§ 1. მსაჯულთა კომპეტენცია

სხვა ქვეყნებსავით მაშინდელ საქართველოსაც წოდებრივი გავლენა სასამართლოშიც ემჩნევა. ბაგრატ მეფეთა - მეფისა და კურაპალატის სამართლის წიგნში ნათქვამია: „ვინცა მოძღვარი იყო ანუ მეფეთა წინაშე ზრდილი და ნამყოფი კაცი იყოს, ან კარგი დიდ-ვაჭარი, ან კარგი სოფლისა მამასახლისი იყოს , ეგეთი კაცი იყოს, ის დასვი(თ) ბჭედ: ჭკვიანი იქნების და კარგად ეცოდინება ბჭობა და უსამართლობას არას იტყვის“-ო. (ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის ბოლოს ვახტანგის კოდიკოში დართული კანონების პარაგრაფი 100).

ცხადია, რომ სოფლისა მამასახლისი შესაძლებელია მხოლოდ გლეხთათვის ყოფილიყო მოსამართლედ დასმული. ეს გარემოება გრიგოლ ქართლის ერისთავის ანდერძითაც მტკიცდება , რომელშიაც გლეხთა სამართლის საქმეების განმსჯელად და დამაურვებლად მამასახლისი იხსენიება. იქ, სახელდობრ , ნათქვამია: „თუ ჩუენი (ე.ი. ქართლისა საერისთაოს) მისა (ე. ი. შიომღვიმის მონასტრისას) ჩამუიკიდნენ , ჩუენისა კაცისაგან სამართალი მამასახლისმან ჩუენმა აიღოს და მღუმისა კაცისაგან თჳთ მემღჳმის ჴელისუფალმან აიღოს. თუ საქმე რა დავარდეს სასაურო მღუიმისა და ჩუენთა კაცთა შუა, მამასახლისმან და მღუიმის ჴელისუფალმან მართლითა სამართლითა დააურვონ-ო.“ ხოლო. თუ „გარეთ ვინც მაწყინარი გამოჩნდეს მღუიმისა გლეხთა აი, მამასახლისი ჩუენი ესე იურვოდეს , ვითა ქვათახევისა გლეხთა-ო.“ (იხ. ქკ' ბი II, 89 შიომღ. ისტ. საბ. 53-54).

ამგვარადვე, დიდ-ვაჭარი შესაძლებელია მხოლოდ ვაჭარ-ხელოსანთა და მოქალაქეთა წოდების წევრთათვის ყოფილიყო მოსამართლედ განკუთვნილი.

ხოლო „მოძღვარი“ და „მეფეთა წინაშე ზრდილად ნამყოფი კაცი“ ჩვეულებრივ , ვითარცა მაღალი წოდების წარმომადგენელი, რასაკვირველია, აზნაურთა წოდებისათვის დანიშნულ მსაჯულად უნდა ვიგულისხმოთ. საფიქრალია, სწორედ მოსამართლეთა ამ წრის წარმომადგენელნი უნდა ყოფილიყვნენ ის „აზნაურნი მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი“, რომელნიც ბაგრატ IV-ეს ოპიზელთა და მიჯნაძოელთა საგანგებო სხდომაში მონაწილეობის მისაღებად მიუწვევია.

ამგვარად, სასამართლოს პირველი საფეხური სამივე წოდებისათვის ცალ-ცალკე ყოფილა. რომელიც ორ სხვადასხვა წოდებისა და სოციალური წრის წევრებს ეხებოდათ , ამაზე პირდაპირი ცნობები ჯერ არსად ჩანს.

ვიცით მხოლოდ, თუ რა წესი არსებობდა, როდესაც საქმე ორი სხვადასხვა სასჯულო სამრეწლოს , ორი სხვადასხვა სამოსამართლო უწყების მომჩივარ-მოპასუხეს ეხებოდა, სახელდობრ თუ დანაშაულება, ან საზღვარი სამონასტრო, ან საეკლესიო ყმებსა და საერისთავოს მცხოვრებთა შორის იყო ატეხილი. ეს საკითხი გრიგოლ ქართლის ერისთავს აქვს თავის ანდერძში განხილულ- გადაწყვეტილი. მისი განმარტებით ასეთი ორ უწყებათა შესახები საჩივარ-ბრალდებანი ორივე უწყების მოსამართლეს საერთოდ უნდა გაერჩიათ : „თუ საქმე დავარდეს მღუიმისა და ჩუენთა(ე.ი. ქართლის საერისთვოს) კაცთა შუა , მამასახლი სმანდა მღუიმის ხელისუ

ფალმან მართლითა სამართლითა დაუურვონ -ო.“ (იხ. ქკ' ბი II, 98 და შიომღ. ისტ. საბ. 53).

აღსანიშნავია, რომ ასეთ შემთხვევებშიც განაჩენი უნდა იმ უწყების წარმომადგენელ მოსამართლეს აისრულებინა, რომელსაც გამამტყუნებელი მხარე ეკუთვნოდა :“ჩუენისა კაცისაგან სამართალი(იგულისხმება სასამართლოს საზღაურის სრულყოფა) მამასახლისმან ჩუენმა აიღოს და მღუიმისა კაცისა თჳთ მემღჳმის ჴელისუფალმან აიღოს-ო.“ (იქვე)

საფიქრებელია, რომ ისეთ შემთხვევაშიც , როდესაც საქმე ორ სხვადსხვა წოდებრივ , ან სოციალურ წრეს შუა იყო ატეხილი, ამის მსგავსადვე იქნებოდა მოწესრიგებული და ორივე წოდების მოსამართლე საერთოდ გაარჩევდა საჩივარ- სარჩელს, ან არადა საქმე უმაღლესი წოდების მოსამართლის ქვემდებარედ და გასარჩევად იქნებოდა აღიარებული.

§ 2.სასამართლოს შემადგენლობა

პირველი საფეხურის სასამართლოში რამდენი მოსამართლე იყო საქართველოში, ამაზე ქართულ წყაროებში ცნობები ჯერ არსად მოგვეპოვება. მაგრამ დავით აღმაშენებლისაგან დაწესებულ უმაღლეს სასამართლოში -კი, როგორც ეტყობა , რამდენიმე მოსამართლე უნდა ყოფილიყო. ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს, რომ მეფეს იქ დაუსვამს „ კაცნი მართლად მცნობელნი და გამომკითხველნი მოჩივართანი, რომელთა მიერ მიიღებდეს კურნებასა-ო.“ ამ ცნობითგან არა ჩანს მსაჯული, სახელდობრ , რამდენი უნდა ყოფილიყო, არც ის ირკვევა , თუ როგორ იყო მათ შორის ფუნქციები განაწილებული, არსებობდა თუ არა მათ შორის რაიმე უფროს-უმცროსობა.

გარკვეულია მხოლოდ ერთი დებულება, რომელიც სააჯო კარის შესახებ არის „ჴელმწიფის კარის გარიგება“-ში დაცული. ამ დებულების თანახმად მწიგნობართ-უხუცესი, რომ სააჯო კარში სასამართლო საქმეების გარჩევას და „მოჩივართა განკითხვა“-ს შეუდგებოდა ხოლმე, მას ყოველთვის „სწორლის მწიგნობარი გვერდს უზის და ზარდახნის მწიგნობარს გაგზავნის, და მისი პირით მოახსენებს , რაც ვის რა სჭირს“-ო, ხოლო „ რასაც მისას პირით დაიურვებს , ადგების და თვით მივა და მაშინ იურვის „ და „ რაც ვის უსამართლო სჭირს , არ მოეშვების, რომ არ დაიურვოს-ო.“ (3)

ამ ტექსტში , უეჭველია, ზმნა „ მოახსენებს“ დამახინჯებული უნდა იყოს და თავდაპირველად , რასაკვირველია , ეწერებოდა „მისის (ე.ი. ზარდახნის მწიგნობრის) პირით მოიჴსენებს, რაც ვის რა სჭირს-ო“. მოხსენება ხელქვეშეთისა , ან უმცროსისაგან უფროსისადმი წარდგენილ ცნობას ნიშნავს. ამიტომ, „მოახსენებს“ , რომ სწორე ყოფილიყო , მაშინ უნდა გვეგულისხმა , რომ თვით მწიგნობართ -უხუცესს თავისზე უფროსისათვის უნდა მოეხსენებინა გასარჩევი საქმის გარემოება. ვაზირთა უპირველესზე მაღლა საქართველოში მხოლოდ მეფე იდგა. მეფეს კი ვაზირთა უპირველესი, რა თქმა უნდა, თავისი მეორე თანაშემწის , ზარდახნის მწიგნობრის პირით მოხსენებას ვერ გაუბედავდა და ვერც იკადრებდა . უეჭველია, მას პირადად უნდა მოეხსენებინა, რაც კი მოსახსენებელი ექმნებოდა.

მაშასადამე , ზარდახნის მწიგნობარი და სწორლის მწიგნობარი სააჯო კარში სასამართლო საქმეების გარჩევის დროს ვაზირთა-უპირველესის და მწიგნობართ-უხუცესის თანაშემწეები ყოფილან. ამგვარად, სასამართლო სამი წევრისგან ყოფილა შემდგარი, რომელთაგან ერთი , სახელდობრ მწიგნობართ-უხუცესი, უფროსი და თავჯდომარე ყოფილა, ერთი კიდევ, სახელდობრ ზარდახნის მწიგნობარი, გამომძიებელი და საქმის მომხსენებელი ყოფილა.

სასამართლოს სამი მსაჯულისაგან შემადგენლობის დასკვნის სისწორეს მხითარ გოშის მოწმობაც ადასტურებს . თავის „სომეხთა სამართლის წიგნსში“ მას აღნიშნული აქვს , რომ

ქართველებს ბერძნებსავით და მათი წამბაძველობით სასამართლოში სამი მსაჯული ჰყავდათ ხოლმე.

რაკი ეს უკანასკნელი ზოგადი ხასიათისაა და მხითარ გოშს უეჭველია, საქართველოს მარტო უმაღლეს სასამართლოზე არ უნდა ჰქონდეს ზემოთმოყვანილ მონათხრობში საუბარი, ამიტომ საფიქრებელია, რომ საააჯო კარის მსგავსად, პირველ საფეხურშიაც სასამართლო შემადგენლობა სამი მსაჯულის შემცველი უნდა ყოფილყო.

დარბაზისა და სხვა არაჩვეულებრივი სასამართლოების შემადგენლობა, როგორც დავრწმუნდით, მრავალრიცხოვანი ყოფილა. ამასთანავე ასეთ შემთხვევაში ზედმეტად სამართლის ისეთი განთქმული მცოდნე პირები ჰყავდათ ხოლმე სხდომაზე მიწვეულნი, როგორიც ყოფილან „აზნაურნი მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი“, ან ყადიები და შეიხებიც-კი იყვნენ.

„დადგენაი მსაჯულად“ საქართველოში მეფისაგან იყო დამოკიდებული, მაგრამ რომელ უწყებას ეკუთვნოდნენ მსაჯულები და იყო, თუ არა მე IX-XII საუკენეებში მსაჯულთუხუცესის თანამდებობა, როგორც შემდეგში არსებობდა, ამაზე არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება.

მოსამართლის თანამდებობას ეწოდებოდა **„პატივი მსაჯულებისაი“.** (ეფრემ მცირე თარგმან. ფსალმ. 258 805 806)

მოსამართლეობდა თვით მეფე პირადად, როდესაც საჩივარი მეფის სახელზე ჰქონდა მოჩივარს მირთმეული, თუ საქმის გარჩევის თავის ერთ-ერთს, განსაკუთრებული ნდობით აღჭურვილს, მოსამართლეს მიანდობდა ხოლმე, ამის შესახებ წყაროებში არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება. საფიქრებელია, რომ მეფე მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში იკისრებდა პირადად მსაჯულობას და უფრო ხშირად საჩივრის განხილვას სხვას დაავალებდა ხოლმე. მაგრამ ასეთ შემთხვევებშიაც მსჯავრი მეფის სახელით უნდა ყოფილიყო გამოცხადებული. ამას ის გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ სამეუფო სასამართლოს მსჯავრთა სისწორის, თუ მიკერძოებულობის პასუხისმგებლობას გ. მთაწმინდელი თურმე პირადად მეფეს აკისრებდა. ეს გამოცენილი ქართველი მოღვაწე ბაგრატ IV-ეს „ეტყოდა მსჯავრთათვს და სამართალთა სამეუფოთა, რათა უსჯიდეს ობოლთა და ქურივთა... და რათა არა მისდრეკდეს სასწორსა სიმართლისასა დიდისა, გინა მცირისა და რათა უმეტეს ყოვლისა წყალობაჲ შეიტკბოს-ო“. (ც'ჲ გ'ი მთ' წმდლსჲ 321). დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსაც ამ მეფის პირუთვნელობის დასამტკიცებლად ნათქვამი აქვს, რომ ის, „ვითარცა ღმერთი, მართლ-სჯიდა“ თავის ქვეშევრდომებს „თუალ-უხავითა მით ბჭობითა თვსითა და არა სადეთ მიდრკებოდა წამი სასწორისა“ მისი მართლმსაჯულებისაო. (ც'ა მფ'სა დვ'თსი * გვ.520). ამავე ავტორის ცნობით, სანამ დავით აღმაშენებელი განსაკუთრებულ უმაღლეს სასამართლოს შექმნიდა, მოჩივარნი ყოველთვის ცდილობდნენ, რომ საჩივარი პირადად მეფისათვის მიერთმიათ. (იქვე *555, გვ. 323).

II. სასამართლოს წარმოება.

თავი პირველი.

სისხლის სამართლის წარმოება.

§ 1.საქმის დასაწყისი

სისხლის სამართლის თვისების დანაშაულებათა გასამართლების პროცესის მთლიანი აღწერილობა ჯერ არსად მოგვეპოვება, მაგრამ სამაგიეროდ ამ სასამართლოს წარმოების სხვადასხვა საწილისა და საფეხურების დამახასიათებელი საკმაო ცნობები და ტერმინებია წყაროებში გაფანტული. ამ მასალების მიხედვით სისხლის სამართლის პროცესის სურათისა და წესების აღდგენა ხერხდება,მაგრამ ზოგი რამ მაინც გაურკვეველი რჩება. რასაკვირველია , ამ გზით აღდგენილ სურათსაცა და წესებსაც სისრულე უნდა აკლდეს.

სასამართლოში საქმის გარჩევასა და სასამართლოს მოქმედებას **„ გასამართლება“** (ც'ჲ გ' გლ ხ' ნძთლსჲ გვ. მ' ზ) და „ **განკითხვა**“(ც'ჲ გგ'ლ ხნძ' თლსჲ გვ. ლბ.- მ' ტნე ქ'ჲ * 509, გვ.278.-ც'ამ' ფსა დ' ვთსი * 555, გვ.-ჴ. კარის გარიგება 3) ეწოდებოდა.

„განკითხვაი“ და „ **გამკითხველობა“** ზოგადი მნიშვნელობის მქონებელ ტერმინად გვევლინება და თვით გასამართლების მთელი პროცესის აღმნიშვნელია. „მატიანე ქართლისაჲ“-ს მაგ. გიორგი მე-2 -ის მართლმსაჯულების შესახებ ნათქვამი აქვს, რომ ის „იყო მოწყალე და გ ა ნ მკ ი თ ხ ვ ე ლ ი გ ლ ა ხ ა კ თ ა“. (*509, გვ. 278). პირიქით, მისი ბაგრატ IV -ის შესახებ ამავე ავტორს აღნიშნული აქვს , რომ „ ჟამთა მისთა...გლახაკნი, აზნაურნი ვ ე რ ე კ ი თ ხ ე ბ ოდ ე ს “ . ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ს ა ც მოთხრობილი აქვს , რომ აბაღა ყაენმა „ გ ა მ ოა რ ჩ ი ა კ ა ც ი . . . ს ა მ ა რ თ ლ ის მ ო ქ მ ე დ ი. ... სახელით აღბუღა, ესე გ ა ნ ა ჩ ი ნ ა უღონოთა და გლახაკთა გ ა ნ მ კ ი თ ხ ვ ე ლ ა დ“. (* 848, გვ. 693).ამავე ავტორის ცნობით ჰულავუ ყაენს „ აქვნდა **სამართალი განმკითხველობისა“.** (იქვე * 811, გვ. 654).

განკითხვას ისე ჰქონდა გასამართლების მნიშვნელობა შეზრდილი, რომ როდესაც უნდოდათ ეთქვათ , გაუსამართლებლივ იქმნა ვინმე დასჯილიო , მაშინ ამბობდნენ „ **განუკითხავად**-ო“. ჟამთააამწერელს მაგ. მოთხრობილი აქვს , რომ ყაენის მოღალატე ბუღა „ შეიპყრეს... და მოიყუანნეს წინაშე ყაანისა და მან მსწრაფლ ბრძანა გ ა ნ უ კ ი თ ხ ა ვ ა დ მ ო კ ვ ლ ა მისი”-ო. (* 894, გვ. 735-736).

მაგრამ გასამართლებისა და განკითხვისათვის საჭირო იყო, რომ ვისგანმე ბრალდება ყოფილიყო წამოყენებული, ან და თვით დანაშაულება გამომჟღავნებულიყო. განზრახული, თუ უკვე ჩადენილი დანაშაულებისა და ბოროტმოქმედების გამომჟღავნებას „ **საცნაურ ქმნა“** ერქვა. ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ს მოთხრობილი აქვს , რომ რაჭის ერისთავმა „ იღწო ღალატად მეფეთა და წარავლინა კაცი და წიგნი ალიყანს თანა..., რათა...დაესხას მეფესა და ადვილად ხელთ უგდოს მეფე, გარნა უქმ-ყო ზრახვა მისი...და ს ა ც ნა უ რ ი ქ მ ნ ა წ ი გნ ი , ა მ ი ს თ ვ ს მ ი ე გ ო მ ი სა გ ე ბ ე ლ ი -ო .“ (*877, გვ. 721).

სისხლის სამართლის დანაშაულების ბრალდებას “შეწამება“ ერქვა. „მატიანე ქართლისაჲს“ სიტყვით ფადლონს ერთი ქართველი სოფლელისთვის , რომელსაც იგი დაჭერილი მიჰყავდა ხელისუფლებისათვის წარსადგენად , თურმე უთქვამს: „ მიიღე ჩემგან ოქრო და ვერცხლი დიდძალი და საკარგავნი მრავალნი და ნუ შემწამებ, გარდამიყუანე მინდორად-ო.“ (*504, გვ. 274).

თამარ მეფის პირველ ისტორიკოს აღნიშნული აქვს , რომ მიანელებმა სპარსეთში ქართველი მეციხოვნეები დახოცეს . როდესაც ქართველთა მხედრობის მთავარი ნაწილი სპარსეთში ლაშქრობითგან უკან მომავალი ისევ მიანაში მივიდა და მთავარსარდლობამ ქართველი მცველები მოიკითხა, მიანელებმა თურმე იტყუეს, თავრეჟს წავიდნენო. მაშინ ერთი გადარჩენილი მეციხოვნეთაგანი „ მოვიდა დამალული“ და „აუწყა ნაქმარი მიანელთა...და შ ე სწ ა მა მ ე ლ ი ქ ს პირისპირ და იგინი (ე.ი. მიანელნი) იდგეს უსიტყუელ“-ო. (ის' ტრნი და აზ' მნი * 717, გვ.523).

ბრალდება შესაძლებელია შესმენითაც მოეხერხებინა ადამიანს, **„შესმენა“** დაახლოებით იმასვე ჰნიშნავდა, რასაც ეხლა დასმენა ეწოდება. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ა ც ეს ტერმინი ამნაირადვე აქვს განმარტებული : „შესმენა-დაბეზღება, ბოლოს ჩხრეკით ასე იქნებაო“.(ლექსიკ.) მაგრამ, მაშინ „შესმენა“-ს აუგიანობა იმდენად მაინც არ ახლდა თან, როგორადაც ეხლა ასეთი მოქმედება ზნეობრივად შეფასებული არის ხოლმე .

ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი ს ცნობით ბასილი ჭყონდიდელ- უჯარმელის შესახებ „ სიტუაცია იყო, ესუქნის თანა ეყო“-ო. „ამისათვის შ ე ს მ ე ნ ი ლ ი ქ მ ნ ა ბასილი წ ი ნ ა შ ე მ ე ფ ის ა, რომელმან მსწრაფლ მიიყუნა“ და დაასჯევინაო. (*846, გვ. 691).

ამავე ისტორიკოს მოთხრობილი აქვს : „ განზრახვითა სუმბატ ორბელისათა შ ე ს მ ე ნ ი ლ ი ქ მ ნ ა , ვითარცა ჯ ი ქ უ რ წარავლენს კაცთა არღუნს წინაშე, რათა აუყოს ყაანს ულოს სიმდიდრე დავით მეფისა და ე გ უ ლ ე ბ ი ს გ ა ნ დ გ ო მ ა“-ო. (*823, გვ. 669).

სხვის ბრალის მაუწყებელსა და გამომჟღავნებელს „ **შემასმენელი“** ეწოდებოდა, ბრალდებულს კი **„შესმენილი“** ერქვა. ჩვეულებრივ შემასმენელსა და შემწამებელს თავისი ბრალდება სათანადო ორგანოებისათვის , მაგ. თანამდებობის პირისა , ან მსაჯულისათვის უნდა განეცხადებინა. ევსტათე მცხეთელის მარტვილობის ავტორს მაგ. ნათქვამი აქვს: „ წარვიდეს სპარსნი მცხეთით შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ნ ი... ევსტათისანი ტფილისს და წ ა რ დ გ ე ს წ ი ნ ა შ ე ვეჟან ბუზმიჰრ მ ა რ ზ ა პ ა ნ ი ს ა და ჰ რ ქ უ ე ს: „ კ ა ც ნ ი ....ჩ უ ე ნ ი ს ა ს ჩ უ ლ ი ს ა ნ ი... გ ა ნ დ გ ო მ ი ლ ა რ ი ა ნ...“ და ქრისტიანობენ: „ ა წ გ ა ნ კ ი თ ხ ვ ა ჲ მათი თ ქ უ ე ნ ჴელგეწიფების“-ო. (წმ'ბჲ ევსტათე მცხთ'ლსჲ[30]: საქ. სამოთხე 315). ი ო ა ნ ე ს ა ბ ა ნ ი ს ძ ი ს სიტყვითაც , ჰაბო ტფილელს „ შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ნ ი...შეგდეს წ ი ნ ა შ ე მ ს ა ჯ უ ლ ი ს ა მის... და არქუეს მას“ გაქრისტიანებული არაბი არის აქ და დაიბარეო. (წ'მბჲ ჰაბოჲსი 23).

რასაკვირველია, შესაძლებელია, ბრალდება მხოლოდ ეჭვზეც ყოფილიყო დამყარებული. ამას ბრალის **„მიჩემება“-** ს ეძახდნენ. ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ს მოთხრობილი აქვს , რომ „ შანშეს ძე ზაქარია ამირსპარსალარი „ ჰულავუ ყაანს განუდგა და „ ივლტოდა ქუთათისს ნარინ- დავითისსა, რამეთუ ბ ე რ ქ ა ს ლ ა შ ქ ა რ ი ს გ ა მ ო ს უ ლ ა მ ა ს მ ი ა ჩ ე მ ე ს-ო“ . შემდეგ ყაანმა თურმე უვნებლობის ფიცით დააბრუნა იგი, მაგრამ „ არცა ეგრეთ დამშუიდდა გული ულოსი და მოკლა ზაქარია ამირსპარსალარი“-ო. (*843, გვ. 688).

უფრო ხშირად , რა თქმა უნდა, თვით დაზარალებულსა და მიმძლავრებულს შეჰქონდა ხოლმე „ **საჩივარი“,** ან **„ჰაჯაი**“. ასეთ შემთხვევებში ერთის მხრივ იყო **„მოჩივარი**“ (ც'ა მ' ფსა დვ'თსი * 555, გვ. 323) და „ **მოაჯე**“, მეორეს მხრით შესმენილ-შეწამებული.

აღსანიშნავია, რომ საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანში შემასმენელისა და შემწამებელის მნიშვნელობით „ **წინამოსაჯული** „ არის ნახმარი. მაგ. მათეს 5[25] - ში ნათქვამია: იყავ კეთილად მცნობელ წ ი ნ ა მ ო ს ა ჯ უ ლ ი ს ა მის შენისა... ნუ უკუე მიგცეს შენ წ ი ნ ა მ ო ს ა ჯ უ ლ მ ა ნ მას მსაჯულსა“-ო. ხოლო ესაიას 41[11]-ში სწერია : წარწყმდენ ყოველნი წ ი ნ ა მ ო ს ა ჯ უ ლ ნ ი შენნი“-ო. ბერძნულად ამის შესატყვისად ნახმარია (გაუგებარია), ლათინურად (გაუგებარია) , (მათე 5) სომხურად (გაუგებარია) (ესაჲას 41) დდა(გაუგებარია) (მათე 5). ბერძნული ტერმინი შემასმენელსა და შემწამებელს ჰნიშნავს , ლათინური და სომხური მოწინააღმდეგეს.

დასმენა - შეწამება სამართალში მიცემით დამთავრდებოდა ხოლმე, რომელსაც საღმრთო წერილის თარგმანში ეწოდებოდა „ **მიცემაი მსაჯულსაი**“ , (მათეს 5) რაც ბერძნულს (გაუგებარია) და ლათინურს (გაუგებარია) უდრის.

---

[30] ევსტატე მცხეთელის მარტვლობის ტექსტი აღდგენილ-შესწორებულია ხელთნაწერების მიხედვით.

სამართალში მიცემასა და შესმენას , თუ ბრალის მიჩემებას, ან საჩივარს უნდა ბრალდებულის სასამართლოში „**მოწოდება**“ (2შჯულისა 25)მოჰყოლოდა. (accersiri, in jus jus vocare-ს). შესმენილ ბრალდებულს სათანადო თანამდებობის პირი საქმის გამოსაძიებლად იბარებდა ხოლმე.

ყოველი ბრალდებული, თუ ბრალმიჩებული, რასაკვირველია, სასამართლოში თითონ არ გამოცხადდებოდა. ამიტომ, მათ მოსაყვანად განსაკუთრებული მოხელეები იყვნენ , რომელნიც მსაჯულსა, თუ სხვა სათანადო ორგანოს მეთაურს ემორჩილებოდნენ. ასე იყო მაშინაც , როდესაც აღმოსავლეთ საქართველოში სპარსთა ბატონობა სუფევდა და მართლმსაჯულებაც მათ ხელთ იყო. მე - VI ს. მარტვილობის ავტორს მოთხრობილი აქვს, რომ თანამემამულეთგან დასმენილი ევსტათე მცხეთელის საქმის გამოსაძიებლად „ მ ი ა ვ ლ ი ნ ა ე რ თ ი მ ჴ ე დ ა რ თ ა გ ა ნ ი მ ო წ ო დ ე ბ ა დ ... ე ვ ს ტ ა თ ი ს ა“, რომელმაც მისვლისთანავე ევსტათეს „მ რ ი ს ხ ა ნ ე დ ჰ რ ქ უ ა ჲ : „ გ ი წ ე ს ს შენ ც ი ხ ი ს თ ა ვ ი-ო“(წმ′ბჲ ევსტათე მცხ′ თლსჲ : საქ. სამ. 313). ხოლო როდესაც გამოძიების დროს ევსტათე მცხეთელს გარდა ბრალდებულად სხვებიც იქმნენ დასახელებულნი, „ უ ბ რ ძ ა ნ ა უსტამ (მცხეთის ციხისთავმა) მ ო წ ო დ ე ბ ა ჲ მათი, ხოლო გ ა ნ კ ი თ ხ უ ა ჲ მათი ა რ ა ყ ო, გარნა ამით რვათავე შეკვრა ბრძანა და წარცემაჲ ტიფლისს“ ქართლის მარზაპანთან, რომელსაც საქმის ვითარებაც „ ესრეთ მისწერაჲ „ და მოახსენა : „ ხოლო მ ე შ ე ვ ი პ ყ რ ე ნ და შ ე ნ , უფალსა, მ ი გ ი ძ ღ ვ ა ნ ე ნ , რამეთუ შენ ხელგეწიფების მაგათი განკითხვაი“ . (წმ′ბჲ ევსტატე მცხ′ თლსჲ: საქ. სამ 314).

წინასწარ დაკითხვისა და საქმის ვითარების შემდგომ, დაპატიმრებული ევსტათე მცხეთელი ციხისთავს გასასამართლებლად ტფილისში ქართლის მარზაპანთან გაუგზავნია ორი მხედრის თანხლებით : „ უბრძანა უსტამ ციხისთავმან მცხეთისამან ო რ თ ა მ ჴ ე დ ა რ თ ა წარყვანებაჲ... ევსტათისა ტფილისს“. (წმ′ბჲ ევსტატე მცხეთელსჲ საქ. სა. 314)

ასევე ყოფილა საქმე დაყენებული ტფილისსა და ქართლში არაბთა ბატონობის დროსაც. იოანე საბანისძის სიტყვით მაგ. „ მ ო ვ ი დ ე ს მ ს ა ხ უ რ ნ ი იგი მ ს ა ჯ უ ლ ი ს ა ნ ი და შ ე ი პ ყ რ ე ს...ჰაბოი და შ ე ი ყ ვ ა ნ ე ს წ ი ნ ა შ ე მ ს ა ჯ უ ლ ი ს ა მის.“ (წმ′ბჲ ჰაბოჲსი 24).

საქართველოს სისხლის სასამართლოს ამისათვის განსაკუთრებული დაწესებულება ჰქონდა და დამნაშავეთა , თუ ბრალდებულთა შესაპყრობად საგანგებო მოხელეები ჰყავდა, რომელთაც „**ჩენილნი**“ ეწოდებოდათ. ეს „ ჩენილნი“ თავიანთ უფროს მოხელეებს , მპარავთმეძებელთ ექვემდებარებოდნენ და საქმის ვითარების გამოსარკვევად და დამნაშავის აღმოსაჩენად ყველგან შესვლისა და ჩხრეკის უფლება ჰქონდათ.

თუ დამნაშავე პასუხისმგებლობისა და სასამართლოსაგან თავის დასაღწევად სადმე მიიმალებოდა და სხვაგან გარდაიხვეწებოდა, „ ჩენილნი „ ვალდებული იყვნენ ასეთ გაქცეულ ბოროტმოქმედს დასდევნებოდნენ, რომ აღმოეჩინათ და შეეპყროთ. გიორგი III -ეს 1170 წ. შიომღვიმის ერთიან სიგელში ნათქვამი აქვს : „ თ უ (დამნაშავე, ან ბრალდებული) გ ა რ დ ა ი ხ უ ე წ ო ს ს ხ უ ა გ ა ნ, ს დ ე ვ დ ე ს ჩ უ ე ნ ნ ი ჩ ე ნ ი ლ ნ ი-ო“. (ს˜ქს სძვ˜ლნი III, დამატ. გვ. 5–6).

§ 2. გამოძიება - გასამართლება.

სასამართლოში გამოცხადებას „**წარდგომა**“ , „ **საბჭოდ წარდგომა**“ ეწოდებოდა: „თუ ...წარდგნენ იგინი სასჯელად... განსაჯენით იგინი, განამართლეთ მართალი იგი და განაცრუეთ ცრუ იგი-ო“. „**წარდგომა სასჯელად**“ , უდრის ბერძნულს προσελδεύν έν κρίσιν. ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ს აღნიშნული აქვს, რომ საქართველოს მეფობის შემცილებელი უფლისწულები „საბჭოდცა წარსდგეს, თუ რომელსა მართებს მეფობა“-ო.

რასაკვირველია, ყოველი „შესმენაი“ და ბრალდება შემოწმებული და დამტკიცებული უნდა ყოფილიყო. ამისათვის-კი საჭირო იყო ბრალდებისა და შესმენის სისწორისა და საფუძვლიანობის „**გამოძიებაი**“. ცილის, ან ბრალის დამწამებელს ევალებოდა თავისი ბრალდების „**გამოჩინებაი“** (ვაჰანის მონ. განწ. 38)

მაშინაც კარგად ესმოდათ, თუ რაოდენი სიფრთხილე და აუჩქარებლობა ჰმართებს მოსამართლეს ბრალდებათა განხილვის დროს. ვაჰანის მონასტრის წესდების შემდგენელი მაგ. ურჩევდა მონასტრის მსაჯულს, ყოველი წამოყენებული ბრალდების გამო განსჯა „ნუ აღტაცებით იქმნების“-ო, არამედ „გამოძიებითა მრავლითა განიხილოვოდენ ესევითარნი შესმენანი“-ო.

ასეთ სიფრთხილეს კანონმდებელი იმიტომ ურჩევდა და ავალებდა, რომ ხშირად „შესმენა“ შესაძლებელია მხოლოდ „შურ-მტერობითა“ ნაკარნახევი უბრალო „ცილისწამება“ ყოფილიყო: „მრავალგზის ბორგნეულნი ვინმე... აღიჭურვიან... შურმტერობათა ძლით ცილისწამებადცა”-ო.

ამგვარად გასამართლებას „გამოძიება“ უძღოდა წინ. მსაჯულს ჯერ უნდა საქმის უტყუარი ვითარება გამოერკვია. საქმის ვითარებას მაშინ ეწოდებოდა „**ძალი საქმისაი**“. ეფთვმე მთაწმიდელს თავისი მართლმსაჯულებითი მოღვაწეობის დროს, როდესაც რაიმე შფოთი, ან სხვა დანაშაულება მოხდებოდა, წესად ჰქონდა, რომ ჯერ „ცნის ძალი მის საქმისაი ძმათაგან“, რომელნიც ამ დატრიალებული ამბის თანადამხდური და თვითმხილველი მოწმენი იყვნენ, ხოლო შემდეგ დამნაშავეთა გასამართლებას შეუდგებოდა ხოლმე.

ბრალის დამწამებელს ვალად ედვა თავისი ცნობის სიმართლის „**გამჩინებაი**“. ხოლო თუ „ცილი დაეწამოს ვისმე, რომლის გამოჩინებაი ვერღარა შეუძლოს“, ეს გარემოება უკვე ცხად-ჰყოფდა, რომ ამ შემთხვევაში „შეწამება“ და „შესმენა“ მხოლოდ „ცილისწამება“ იყო. ასეთი ცილისწამება შეიძლება, ან სხვის ნალაპარაკევისა და გაგონილის შეუმოწმებლივ დაჯერებისა და გამეორების წყალობით გაჩენილიყოს, ან შეგნებულად შეთხზულს და მტრობით ნაკარნახევს წარმოადგენდეს. ცილისწამების მსხვერპლისათვის ეს, რასაკვირველია, სულ ერთი იყო, მაგრამ მართლმსაჯულება სხვადასხვანაირად მსჯელობდა, რათგან მისთვის მთავარი მნიშვნელობა ნებასა და შეგნების მონაწილეობას ჰქონდა.

საერთოდ „**ბრალი**“ უნდა დამნაშავეს „**ჰმხილებოდა**“. ვაჰანის მონასტრის გამწესებაში განსაზღვრული იყო: „უკეთუ ემხილოს ვის მცირეთა, გინა დიდთაგანსა ერთიცა და ზემოთქმულთა (ე.ი მეძავობა, მრუშობა, ჩუკნობა, მამათმავლობა, ანგაჰარება, პარვა, მომთვრალობა, მაგინებლობა, ან მტაცებლობა) **ბრალთაგანი**, შეუნდობლად განიკადოს მონასტრით“-ო, ამგვარად უნდა მომხდარიყო „**მხილებაი ბრალისაი“, ე.ი.** ბრალდებულის ბრალეულობის უცილობელი დამამტკიცებელი გარემოება და საბუთები გამომჟღავნებულიყო.

ეს შესაძლებელი იყო ობიექტური ნივთიერი საბუტებით დამტკიცებულიყო, როდესაც მაგ. ნაქურდალი სწორედ ბრალ-მიჩემებულს აღმოაჩნდებოდა, როგორც გიორგი III-ეს 1170წ. ერთიან სიგელში ნათქვამი აქვს, „თუ გარეთი ნაპარევი შე-ღა-ვდეს მღუიმისა გლეხსა“ ან არადა ბრალეულობა უტყუარი და უმტერო მოწმის ჩვენებიტ გამორკევულიყო და გამტკიცებულიყო. ამისთვის საჭირო იყო **„მამხილებელი“** (დავით აღმაშენებლის გალობანი სინანულისანი).

მოწმეთა ჩვენების დამაჯერებლობა მაშინდელი შეხედულებით იმ შემთხვევაში ხდებოდა ურყევი, როდესაც რამდენიმე პირი ფიცით ერთსა და იმავეს მოწმობდენ. ამიტომ ყველა ძველ ერთა სამართალში მოწმეთა სავალდებულო რიცხვი კანონით იყო ხოლმე განსაზღვრული. მხითარ გოშის ცნობით ქართულ სამართლის თანახმად

მხოლოდ სამი მოწმის ჩვენება შეიძლებოდა, რომ დამაჯერებელ საბუთად ყოფილიყო მიჩნეული.

აღსანიშნავია განსაკუთრებით, რომ ქართულს არც საისტორიო ძეგლებში, არც სამართლის წიგნებსა და სიგელ გურჯებში ბრალდებულის წამებით გამოტეხვის შესახებ არსად არაფერია ნათქვამი ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებითგან ჩანს, რომ ასეთ ბრალდებულის გასატეხად გამოყენებულ ტანჯვას „**საცადურით წამება**“ ჰრქმევია.

მომავალი კვლევა-ძიების მოვალეობაა გამმოარკვიოს, შემთხვევით არის წყაროებში ამის შესახებ ამ ჟამად ცნობები გამორჩენილი, თუ ქართულ სასამართლოს წარმოებას საშუალო საუკუნეების მართლმსაჯულების ეს შემზარავი საშუალება მართლაც არ ჰქონია.

საცადურით წამების გარდა, დასავლეთი ევროპის სასამართლოს წარმოებაში სხვა გზით გამოურკვეველი და გადაუჭრელი ბრალდების სამართლიანობის გამოსამჟღავნებლად ე. წ „ღმრთის მსჯავრი“-ს გამოყენება იცოდნენ, რომელსაც ორდალები ეწოდებოდა. ვახტანგ **VI**-ის სამართლის წიგნშიაც ქართული სასამართლოს წარმოების ექვს საშუალებათა შორის მეორედ „შანთი, მესამე მდუღარე, მეოთხე ხრმალი“ არის დასახელებული. გახურებული რკინით, ან მდუღარე წყლით, ან ხმალში გაწვევითა და დამწამებელ -შემწამებულის შებრძოლებით მართალი და მტყუანი ვინც იყო უნდა გამომჟღავნებულიყო. მაშინდელი რწმენით ვინც ასეთი გამოცდის დროს დაზიანდებოდა, ან დამარცხდებოდა, ის მტყუანიც უნდა ყოფილიყო, რათგან ფიქრობდენ, რომ განგება მართალს არ გასწირავდა და მტყუანს უეჭველად დასჯიდა.

იმისდა მიუხედავად, რომ ძველად სასამართლოს წარმოებაში ასეთი „ღმრთის მსჯავრის“ საშუელბა ბევრ ერსა ჰქონდა მიღებული და საქართველოშიაც მისი არსებობის შესახებ მე-**XVII- XVIII** სს. საისტორიო ძეგლებსა და სამართლის წიგნში მოგვეპოვება ცნობები, მე-**IX- XIV** სს-ში საქართველოში სასამართლოს წარმოებაში ასეთი საშუალების არსებობის შესახებ არსად არავითარი კვალი არ ჩანს. რასაკვირველია, ჯერ ჩვენ ხელთ მყოფი მე-**IX- XIII** სს-ის შესახები იურიდიული ძეგლები იმდენად საკმაო არ არის, რომ გაბედული და საბოლოო მსჯელობა შესაძლებელი იყოს, მაგრამ ის გარემოება, რომ ამ „საღმრთო მსჯავრის“ სასამართლოში გამოყენების შესახებ საისტორიო ძეგლებშიაც არავითარი ცნობა არ ჩანს, ქართული იმდროინდელი სამართლის განვითარების მაღალ დონესთან ერთად გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლებელია ორდალები ქართულ მაშინდელ სასამართლოს წარმოებას არც ჰქონდეს. აწ-არსებულ წყაროებში ამაზე ცნობების უქონლობა უეჭველია იმის მომასწავებელი მაინც უნდა იყოს, რომ შანთი, მდუღარე და ხმალი ღვთის მსჯავრის სახით თუნდაც რომ არსებულიყო, სასამართლოს წარმოების საშუალებად მეტად იშვიათად უნდა ყოფილიყო. ბიზანტიურ სასამართლოს წარმოებასაც, როგორც ცნობილია, არაფერი ამის მსგავსი არ ჰქონია.

თუმცა სისხლის სასამართლოს წარმოების აღწერილობა ჯერ არსად ჩანს, მაგრამ ზოგიერთ სიგელთა ბრალთგადამხდელობისა და კურთხევის ნაწილში (იხ. ამის შესახებ ჩემი „ქართული სიგელთამცოდნეობა, ანუ დიპლომატიკა) ზეციური სამსჯავროს აღწერილობაში, უეჭველია, იმდროინდელი ამ-ქვეყნიური სასამართლოს წარმოების ანარეკლია დაცული და ეს გარემოება სასამართლოს წარმოების სურათის დაახლოვებითა და ზოგადად წარმოდგენის საშუალებას მაინც გვაძლევს.

დავით აღმაშენებლის 1123წ. ანდერძში ნათქვამია: თუ ვინმემ ჩემი ანდერძის დარღვევა გაბედა და მონასტრის უფლებები დაარღვია „შენ, წმიდაო ღმერთ-შემოსილო მამაო შიო, ოდეს დაჯდეს ქრისტე ღმერთი განსჯად ყოველთა ტომთა და საქმეთა განსაჯე და, ვითარცა შემაწუხებელსა შენსა ზედა, ეგრეთ შური იძიე პირითა ღმრთისაითა“-ო.

ამგვარად, საქმის გარჩევის დროს მიმძლავრებული და დაზარალებული უნდა მსაჯულს წარსდგომოდა და „ვითარცა შემაწუხებელსა ზედა“, ან „ვითარცა მგმობარსა ზედა“ თავისი ბრალდების წამოყენება-დასაბუთებით დამნაშავეზე „შური ეძია“.

რასაკვირველია, ბრალდებულს თავისი თავის გასამართლებლად, თუ სათქმელი ჰქონდა, პასუხის გაცემა შეეძლო. ბრალდებულის ასეთ თავისგასამართლებადს სიტყვას მაშინ „სიტყვსგებაი“ ეწოდებოდა. ნათარგმნ თხზულებებში ეს ტერმინი ბერძნული „აპოლოგიას“ შესატყვისად არის ნახმარი.

ამავე სიგელთამცოდნეობის წყალობით საფიქრებელი ხდება, რომ ბრალდებულთ სასამართლოში დამცველებიც შეიძლება ჰყოლოდათ, რომელნიც ბრალდებულის პასუხისმგებლობისაგან განსათავისუფლებლად, თუ მოსალოდნელი მსჯავრის სიმკაცრის შესამსუბუქებლად მოსამართლეს სხვადასხვა საბუთსა მოსაზრებას უდგენდნენ. ასეთ დამცველს „**მეოხი**“ ჰრქმევია. მაგ. გრიგოლ ქართლისა ერისთავს თავის ანდერძში ნათქვამი აქვს: შიო მღვიმელი „მას საუკუნესა ორთავე მეოხად წარმოგუიდგეს წინაშე საყდრისა ქრისტეს ღმრთისასას, ოდეს ყოველთა განშხიდეს მსაჯული იგი თუალოხავი“-ო.

ამრიგად მსაჯულის წინაშე გასამართლების დროს მოწინააღმდეგე მხარეთა „სიტყვის გება“ იყო, რომელიც მოსამართლის დასაჯდომი ადგილის წინ „წარმოდგომითა“ და „წარდგომით“ უნდა ყოფილიყო ნათქვამი.

ბრალდებულისა და მეოხის „**წარმოდგომა**“ და **„წინაშე საყდრისა წარდგომა“** როგორც ჩანს, სასამართლოს წარმოების სავალდებულო წესი უნდა ყოფილიყო.

ვინ იყვნენ ეს „**მეოხნი**“ და წარმოადგენდა თუ არა მეოხობა საქართველოში რაიმე დანაწესებს, „ადვოკატუს“-ების ოდნავად მაინც მსგავსად ბრალდებულთა დამცველები იყვნენ, თუ აქ მხოლოდ გავლენიან პირთა მოსარჩლეობა იგულისხმებოდა, ამის შესახებ ცნობების უქონლობის გამო, ჯერ-ჯეროვნით მაინც არაფრის თქმა არ შეიძლება.

სასამართლოს წარმოება, ანუ სჯა, თუ საჯვაი უნდა „განსჯით“ ან „განკითხვით“ დამთავრებულიყო. „**განკითხვაი“** ნათარგმნ თხზულებებში ბერძნულ „კრიზის“-ს უდრის, ე,ი განაჩენისა და გადაწყვეტილების დადებას. მაგრამ თვით ქართულ ორიგინალურ ძეგლებში იგი მოსამართლისაგან გამოცხადებულ გადაწყვეტილებასაც ჰნიშნავდა.

რაკი სასამართლოს წარმოებისა და გამოძიება-განკითხვის მიზანს ბრალდების საფუძვლიანობის გამორკვევა და დანაშაულის თვისებისა და მონაწილეთა პასუხისმგებლობის გამორკვევა შეადგენდა, ამიტომ ის უეჭველად გარკვეული დასკვნით უნდა დამთავრებულიყო. მოსამართლეს უნდა, ან ბრალდებულის ბრალეულობა გამოერკვია, ან განეცხადებინა : „მე მაგასთანა ბრალსა არა რასა ვპოებ“. ჟამთააღმწერელსაც მოთხრობილი აქვს, რომ როდესაც დიმიტრი თავდადებული „წარიყუანეს სამსჯავროსა სახლსა ...და ჰკითხავდეს, უკუეთუ თანაეწამა განზრახვასა ბუღასასა, და ვერა ბრალი პოვეს“-ო. კოხტას-თავის შეთქმულების მონაწილეთა გასამართლების შესახებაც იმავე ავტორს ნათქვამი აქვს, რომ მსაჯუთ განუცხადებიათ: „უბრალო ვპოვებთ და განუტეოთ ყოველნი“-ო და ამის შემდგომ „განუშვნეს ყოველნი“ ბრალდებულნიო. ამგვარად განკითხვას უნდა, ან **„უბრალოება**“ ან ბრალიანობა გამოემჟღავნებინა.

მსაჯულის უკანასკნელ დასკვნას ბრალდებულის ბრალიანობა-უბრალოების შესახებ „**მსჯავრი**“ ეწოდებოდა. ნათარგმნ ძეგლებში ეს ქართული ტერმინი უდრის ბერძნულს.

მსჯავრს მოსდევდა შედეგად „**განაჩენი**“**,** რომელიც მოსამართლისაგან დამნაშავესთვის გაჩენილს, ანუ დანისნულ სასჯელსა ნიშნავდა.

საერთოდ „**განჩინებული**“ დანიშნულსა ჰნიშნავდა. ჟამთააღმწერელს მაგ. მოთხრობილი აქვს, რომ შეთქმულების მომწყობმა თავისი განზრახვის თანამგრძნობს „მიუწერა...რათა პაემანსა შეკრბენ ერთად...და მოუწერა განჩინებული დრო პაემნისა“-ო. იოანე მმარხველსაც აღნისნული აქვს, რომ სასჯელად ექსორიობა და სხვადასხვა

სატანჯველი „ძუელსა მჯულსა შინა შეცოდებულთათვის განჩინებული იყო“. ჟამთააღმწერელის ცნობითაც ყაენისათვის მოუხსენებიათ: „ განგიჩენია სიკვდილი მეფისა ძისათვის“-ო, რომელიც სრულებით უდანაშაულო არისო.

ამ თავდაპირველი მნიშვნელობის გარდა „განაჩენი“ ზოგადად დადგენილებასაც ჰნიშნავდა.

მსაჯულისაგან უბრალოდ უდანაშაულოდ ცნობას „**განმართლებაი**“ ეწოდებოდა, ხოლო დამნაშავედ ცნობას და გამტყუნებას „**განცრუებაი**“: „განსაჯენით...განამართლეთ მართალი იგი და განაცრუეთ ცრუ იგი“-ო.

მსაჯული მსჯავრისა და განაჩენის დადების დროს ყველა იმ გარემოებით ხელმძღვანელობდა, რომელთა შესახებ სისხლის სამართლის პირველ თავში გარდამავლობითი მოქმედების შესახები ზოგადი მოძღვრების განხილვის დროს უკვე გვქონდა საუბარი.

მოსამართლის მსჯავრიც, რასაკვირველია, უნდა საქმის ვითარებასთან ყოფილიყო შეფარდებული: დამნაშავეს სასჯელს უნიშნავდა **„შემსგავსებულად უშჯულოებისა“** „ **შემსგავსებულად თითოეულისა ბრალთა“.** მსჯავრი უნდა დამნაშავის საქმეთა „**შემსგავსებული**“ ყოფილიყო.

სასამართლოს წარმეობისა და გასამართლებისათვის საქართველოში განსაკუთრებული გადასახადი ყოფილა მომჩივარ-დამნაშავეებზე დაწესებული, რომელიც სასამართლოს **„სასჯულოი მოსავალი“**-ს , ამ მარტივად „**სამართალი**“-ს სახელით ყოფილა მაშინ ცნობილი.

გიორგი III-ეს შიომღვიმისათვის 1170 წ. ბოძებულ ერთიან სიგელში ნათქვამი აქვს: შიომღვიმის მანასტრის „სოფელნი იოანე ქათალიკოზისა მინიჭებითა ყოველგან და პაპისა ჩემისა დიდისა მეფისა დავითისაგან მათისა ეკელსიისათუის ბოძებულნი, რომელ სასჯულოი მოსავალი სანთლად მოიკმარონ, ეგრევე აწ გუიბრძანებია და დაგუიმტკიცებია ჩუენ, რომელ მათთა სოფელთა სასჯულოსა ნუ ვინ ეცილების და ... მასვე ეკლესიასა პაპისა ჩემისა აღშენებულსა ჰქონდეს მათი მოსავალი სასჯულოი ყოველი“-ო.

ამავე ძეგლში ნათქვამია: შიომღვიმის მონასტრის გლეხი-მპარავის „საქონელსა თანა არაი საქმე-უც ჩუენთა მპარავთ-მეძებელთა, თუით მემღუიმისა კელისუფალმან **თავნი** ნაპარევისა პატრონსა შეუქციენეს და **სამართალი** წმიდისა უდაბნოისთვის აიღოს“-ო.

უკვე ებრაელთა საღმრთო წერილში მსაჯულთაგან პირუთვნელობისა და მიუდგომლობის დარღვევაზეა ჩივილი და ამის წინააღმდეგ იქ არაერთი გამაფრთხილებელი ადგილი მოიპოვება: „ნუ განსდრეკ სასჯელსა, ნუ შჯი თვალახმით, ნუცა მიიღებ ქრთამსა, რამეთუ ძღუენმან დაყვნის თვალნი ბრძენთანი“-ო.

მართლმსაჯულების სიმბოლოდ უკვე უძველეს დროითგანვე სასწორი იყო მიჩნეული. ქართულ მწერლობაშიაც ასევე იყო მიღებული. გ. ხუცეს-მონაზონის სიტყვით გიორგი მთაწმინდელი ბაგრატ IV-ეს არიგებდა, „ რათა არა მისდრეკდეს სასწორსა სიმართლისასა დიდისა მიმართ, გინა მცირისა“-ო. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსაც დავით მეფის პირუთვნელი და მიუკერძოებელი მართლმსაჯულებითი მოღვაწეობის დასახასიათებლად ნათქვამი აქვს, რომ ქვეშევრდომთა გასამართლების დროს „არა სადეთ მიდრკებოდა წამი სასწორისა“ მისი მართლმსაჯულებისაო.

მსაჯულთაგან პირუთვნელობის დარღვევა და დამნაშავეთა დაუსჯელობაც- კი ვაჰანის მონასტრის ტიპიკონის სიტყვით შეიძლება გამოეწვია, ან „**თნება**“-ს, ან „**თვსობა**“-ს, ან და **„ვნებულ მეგობრობა** „ -საც კი: „უკეთუ მოძღუარმან , გინა დეკანოზმან თნებისათვის ვიეთთამე და შეუპოვნებისა რაისამე კაცობრივისა, ანუ მიზეზითა თვისებისაითა, გინა თუ ვნებულისა მეგობრობისა ძალით“ უწესოებსა და ბოროტებას ხედავდეს და დამნაშავენი არ დასაჯოს, თითონაც დაისაჯოსო.

„მატიანე ქართლისაი“ ბაგრატ III-ის მართლმსაჯულებასა და სამართლის მოქმედებას აქებს, მაგრამ ბაგრატ IV, როგორც ზემომოყვანილი ამონაწერითგან ცხადი ხდება, ამ მხრივ

ძალიან სუსტი ყოფილა და მისი პირუთვნელობაც იმდენად უხეშად ყოფილა დარღვეული, რომ გიორგი მთაწმინდელს ამის საჯაროდ მხილება საჭიროდაც-კი დაუნახავს.

გიორგი II-ეს, თავისი ხასიათის სხვა ნაკლის მიუხედავად, მართლმსაჯულება ღირსეულად დაუცავს და განთქმული ყოფილა, ვითარცა „მოწყალე და განმკითხველი გლახაკთა“.

დავით აღმაშენებელს ამ მხრივ მართლმსაჯულების წინაშე დიდი ღვაწლი მიუძღოდა და პირადადაც პირუთვნელი მოსამართლის სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი: „ვითარცა ღმერთი მართლსჯიდა“ თავის ქვეშევრდომებს „თუაულ-უხვავითა მით ბჭობითა თვისითა და არა სადეთ მიდრკებოდა წამი სასწორისა“ მისი მოსამართლეობისაო. უნდა ითქვას, რომ თვით დავით აღმაშენებელი თავის თავზე ასე ლმობიერად არ მსჯელობდა. თავის ნაშრომში „გალობანი სინანულისანი“ მას ნათქვანი აქვს : „ბჭეთა ზედა მამხილებელი მოვიძულენ, ხოლო მელიქნეთა ძაცული სივერაგე ვითნე და შემასმენელთანი დავიტკბენ ზრახვანი და ცრუნი განვრცენ მსჯავრნი“-ო. მაგრამ დავით აღმაშენებლის ზემომოყვანილი თვითბრალდება აქ შესაძლებელია სინანულის გალობათა ხასიათით აიხსნებოდეს.

შემდეგში, მთელი მე-XII ს-ის განმავლობაში და მე- XIII ს-ის დამდეგსაც მონღოლთა შემოსევამდე ქართული მართლმსაჯულება წინანდებურად მაღლა იდგა.

სასჯელის მისჯის შემდგომ ისევე, როგორც მანამდეც, დამნაშავეს, რასაკვირველია მეფისათვის, ვითარცა უზენაესი ხელისუფლებით მოსილისა და მსაჯულისათვის, შეეძლო დანაშაულების „**შენდობა**“, ანუ პატიება ეთხოვა. უფრო ხშირად ეს, რა თქმა უნდა, პოლიტიკურ დანაშაულებას ეხებოდა ხოლმე, მაგრამ მძიმე სასჯელის მოლოდინში სხვა ბოროტმოქმედების ჩადენასაც შეეძლო მეფის წყალობისათის მიემართა. ასეთი დამნაშავენი, რასაკვირველია, უნდა მეფის წინაშე „**მოაჯენი შენდობისანი**“ ყოფილიყვნენ.

განაჩენის სრულყოფის შემდგომაც დასჯილს სასჯელის პატიების თხოვნა შეეძლო და საისტორიო თხზულებებითგან ჩანს, რომ მეფეებს არაერთხელ ასეთი აჯა და ვედრება, ერთგულების ფიცის ჩამორთმევისა და თავმდებთა დადგომის შემდგომ, შეუსმენიათ და სასჯელი უპატიებიათ. საკმარისია თუნდაც დავით აღმაშენებლის დროს ლიპარიტ ანლას ამბავი გავიხსენოთ. ჟამთააღმწერელსაც აქვს ცნობა, რომ დავით-ნარინმა რაჭის ერისთავს კახაბლს, რომელსაც ორგულებისათვის სასჯელად მამული ჰქონდა ჩამორთმეული, თხოვნა შუამდგომლობის გამო „შეუნდო ფიცთა მიერ, რათა არა აბრალოს პირველი შეცოდება“.

თავი მეორე.

სასჯელთა სისტემა და დასჯის საშუალებანი.

§1. სასჯელის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინები და კლასიფიკაცია.

ის, რაც დამნაშავეს ჩადენილი ბოროტმოქმედებისა, თუ გარდამავლობითი მოქმედებისათვის მოსამართლის განაჩენით უნდა გადახდენოდა, „**სასჯელი**“-ს სახელით იყო ცნობილი. მაგრამ ამ სიტყვის გარდა სხვა ტერმინებიც არსებობდა: „**სისხლი**“ და „**მისაგებელი**“. გრიგოლ ქართლისა ერისთავს თავის ანდერძში ნათქვამი

აქვს: „თუ სისხლი შეჰ[უ]დეს მღუიმისა კაცსა ჩვენისა კაცისაი, მღუიმის ხელისუფალმან სისხლის პატრონსა სისხლი გარდასცეს მონასტრისა წესითა,- ვითა სხვებრ[31] მონასტრისა წესია და სხვებრ ჩუენ“-იო“.

საკმარისია ადამიანი ჩაუკვირდეს ზემომოყვანილ გამონათქვამებსა და ტერმინებს, – „**სისხლი შეჰკუდეს კაცსა კაცისაი**“, „**სისხლისა პატრონი**“, „**სისხლი გარდასცეს წესითა**“-ო, - რომ ცხადი შეიქმნეს, თუ რაზე უნდა იყოს აქ საუბარი. რასაკვირველია, აქ „სისხლი“ პირვანდელი, ფიზიკური, მნიშვნელობით არ არის ნახმარი და გრიგოლ ქართლისა ერისთავი თავის ანდერძში შურისა, ანუ სისხლის ძიებაზე არ ლაპარაკობდა. ამას თუნდაც ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ გრიგოლს ნათქვამი აქვს, მღუიმის ხელისუფალმან სისხლის პატრონს სისხლი გარდასცეს მონასტრისა წესითაო“-ო.

ზმნა „გარდაცემა“ ცხად-ჰყოფს, რომ აქ „სისხლი“ იმ ქონებრივი საზღაურის აღმნიშვნელი ტერმინია, რომელიც დაზარალებულს, მაგ. დაჭრილს, ან მოკლულის ნათესავებს, დამნაშავისაგან ჩადენილი დანაშაულებისათვის კანონითა, თუ წეს-ჩვეულებით უნდა მიეღოთ.

მე-XIV-XV სს.-ის ძეგლებში ამ ტერმინის მნიშვნელობის გასაგებად სრულებით გარკვეული დებულება მოიპოვება და იქითგან ჩანს, რომ „სისხლი“ ნამდვილად „**სისხლთა ფასს**“ ჰნიშნავდა და იმ ქონებრივ საზღაურს წარმოადგენდა, რომელსაც დამნაშავეს თავისი დანაშაულებისათვის **კანონით განსაზღვრული სასჯელის გარდა** დაზარალებულის, ან მისი მემკვიდრეებისათვის **უნდა გადაეხადნა.**

„სისხლი“ მხოლოდ მკვლელობისა და დაჭრილობისათვის დაწესებული საზღაურის აღმნიშვნელი იყო, პარვისათვის „საზღაო“ ეწოდებოდა. ეს გარემოება ცხად ჰყოფს, რომ თავდაპირველად „სისხლი“ მართლაც სისხლსა ჰნიშნავდა და ეს ტერმინი იმ ხანის ნაშთი უნდა იყოს, როდესაც მხოლოდ სისხლის ძიება სუფევდა. შემდეგში და თანდათან ის უკვე ქონებრივ საზღაურად იქცა.

ქართული სამართლის ისტორიას ამ ორი საფეხურის შესახებ ისტორიულ ხანაში არავითარი ცნობები არა აქვს: სისხლისა და შურისძიება ქართულ სისხლის სამართალს ბოროტმოქმედებად ჰქონდა მიჩნეული და მას სასტიკადაც სჯიდა. ქონებრივი საზღაურის სახითაც „სისხლი“ მკვლელობისა, თუ დაჭრილობისათვის სასჯელს-კი არ წარმოადგენდა, არამედ მხოლოდ მიყენებული ზარალის ქონებრივად ანაზღაურებას. თვით დანაშაულებისათვის დამნაშავეს კანონით თავისი სასჯელი ჰქონდა დანიშნული, რომელიც უნდა აუცილებლივ მოეხადნა.

„სასჯელისა“ და „სისხლის“ გარდა ამავე ცნების გამოსახატავად „**მისაგებელი**“-ც იხმარებოდა. „მოქცევაი ქართლისაი“ -ს მატიანეში მაგ. ნათქვამია: „მიაგო მისაგებელი“-ო. ეს სიტყვა ამ ცნების გამოსახატავად მიღებულ ტერმინთა შორის, უეჭველია, სხვებზე უფრო ძველი უნდა იყოს, მაგრამ მე-XIII-XIV სს-შიც კვლავ იხმარებოდა. თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს მაგ. ნათქვამი აქვს, რომ დემნას განდგომილების მეთაურებსა და მონაწილეთ გიორგი III-ემ „შემსგავსებული საქმეთა მათთა მიაგო მისაგებელი“-ო. ჟამთააღმწერელსაც ნახმარი აქვს ეს ტერმინი. მისი ცნობით, როდესაც რაჭის ერისთავის კახაბერის ღალატი გამომჟღავნდა, „ამისთვს მიეგო მისაგებელი ბოროტი“ და „პირველ თვალნი დასწვნა და მერე ერთი ხელი და ერთი ფეხი მოჰკუეთა“-ო.

როგორც ამ სიტყვის აგებულებითგან ჩანს, „**მისაგებელი**“ ის უნდა ყოფილიყო, რასაც დამნაშავეს ჩადენილი ბოროტმოქმედებისათვის სამაგიეროდ მიუგებდნენ. ამგვარად „მისაგებლ“-ად თავდაპირველად ისეთი სასჯელთა სისტემა უნდა ყოფილიყო აღნიშნული, რომელიც ბოროტმოქმედისათვის სასჯელად სწორედ იმავე თვისების სასჯელის დანიშვნას

---

31) თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა: „ჩუენისა მონასტრის წესია და სხუებრ ჩუენი“. უაზრობა გამოდის და, უეჭველია, დამახინჯებული უნდა იყოს. ამიტომ ტექსტი შევასწორეთ.

ავალებდა, რაც მან მიმძლავრებულს მიაყენა. ებრაელთა სამართალში ეს დებულება, როგორც ცნობილია, გამოთქმულია კონკრეტულად: „თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ“. ე.ი თვალის დაშავებისათვის დამნაშავეს თვალის დაშავებავე უნდა ჰქონოდა მისჯილი მისაგებლად. თანამედროვე სამართლის მეცნიერებაში ამ სისტემას „ შურისძიების სამართალი“ ეწოდებოდა.

მაგრამ „**მისაგებელს**“ ასეთი მნიშვნელობა თავდაპირველად უნდა ჰქონოდაო. იმ ხანაში -კი, რომელიც ამ ჟამად ჩვენში კვლევა -ძიების საგანს შეადგენს, „მისაგები“ მხოლოდ სასჯელის ზოგადი ცნების აღმნიშვნელი ტერმინი იყო, იმ სასჯელის, რომლისაც ის ღირსი იყო. ვინც იყო **„ღირს გუემისაი“**, ცემა უნდა ჰქონოდა მისჯილი, ვინც აღმოჩნდებოდა **„ღირსი სიკუდილისა“,** ან **„პატიჟისაი“** (ბასილი ეზოს- მოძღვარი), ეს სასჯელები დანიშნული ჰქონდა განაჩენით. „მისაგებელი“ ამ ხანაში უკვე **„შემსგავსებულად საქმეთა“** (ბასილი ეზოს-მოძღვარი) და **„შემსგავსებულად უშჯულოებათა**“ კანონით, და არა შურისძიების პრინციპზე დამყარებული მოძღვრების მიხედვით, დანიშნულ ყოველგვარ სასჯელს ჰგულისხმობდა.

ძველ ქართულ მართლმსაჯულებას სასჯელთა მთელი სისტემა ჰქონდა, რომელიც გარკვეულ პრინციპებზე იყო დამყარებული. სასჯელთა ერთი ჯგუფი ქონებრივი თვისებისა იყო, მეორე ჯგუფი დამნაშავის თავისუფლების აღკვეთისათვის იყო განკუთვნილი, მესამე – გვემითი იყო, რომლის დანიშნულებას ფიზიკური და ზნეობრივი სასჯელის მიყენება შეადგენდა, მეოთხეს -ასოთა-მიღება, ანუ განპატიჟება ეკუთვნოდა და მეხუთესა და უმაღლეს სასჯელთა ჯგუფს დამნაშავის სიცოცხლის მოსპობა ჰქონდა გათვალისწინებული.

სასჯელთა მიზნების მიხედვითაც, სასჯელთა სისტემა, როგორც თავის ადგილად დავრწმუნდებით, რამდენიმე ჯგუფად იყოფებოდა.

§.2 ქონებრივი სასჯელები.

სისხლის სამართალი საქართველოში ქონებრივ სასჯელს, როგორც ეტყობა, მხოლოდ მსუბუქი დანაშაულებისათვის სდებდა, ამასთანავე ჩვეულებრივ სხვა სასჯელთან ერთად.

გარკვეულ დანაშაულებათათვის კანონი დამნაშავეს დაზარალებულისა და მისი ნათესავების, აგრეთვე სასამართლოს სასარგებლოდ ქონებრივი საზღაურის გადახდას აკისრებდა.

ასეთი წესი საქართველოში მე-XIV-XVIII სს-ში არსებობდა და საკანონმდებლო ძეგლებში ეს აღბეჭდილია კიდეც. ნაწილობრივ მაინც ასეთი წესი წინათაც არსებულა. რაკი მე-IX-XII სს-ის საკანონმდებლო ძეგლები დაცული არ არის, ამიტომ ასეთი წყაროებით ამ აზრის დამტკიცების საშუალება არ არსებობს. მაგრამ ორიოდე ამის დამადასტურებელი ცნობა საბუთებშია შერჩენილი. ამას „**საზღვაო**“ ჰრქმევია იმ გვარადვე, როგორც ასეთი ქონებრივი ასანაზღაურებელის დაზარალებულის მიერ ჩაბარებას **„საზღავად აღება“** სწოდებია.

ნიკორწმინდის XI ს. სიგელში ნათქვამია: „გლეხსა ჩუენსა ცხენი მოჰპარეს მუნვე ზნაკუას და საზღავად ავიღეთ მიწაი ნაკუეთი და მოწამე არიან კაცნი“-„ქველაის ძისა შვილთაგან ავიღეთ საზღავად მიწაი შხროს ზედა რუსისძესა თანა და მოწამე არიან კაცნი“ „მღილა დაკოდნა ეკლესიისა კაცნი და მისდა საზღავად ავიღეთ ველი ჭრულსა, რაიცა იყო მისი კერძი, მოწამე არიან კაცნი“-ო.

აქეთგან ჩანს, რომ საზღაო დაკოდვისა, ანუ დაჭრილობისა და პარვისათვის ყოფილა მიღებული. უეჭველია, აქ სუბუქი დაჭრილობა და პირველი და მარტივი

პარვა უნდა იგულისხმებოდეს. პარვისათის აღებული საზღაური უნდა ის **„საზღაური შვიდეული“** იყოს, რომელიც კანონით მარტივი პარვისათვის სასჯელად დაწესებული იყო. მაგრამ ადამიანის დაჭრილობისათვის დანიშნული საზღაური უკვე სხვა თვისებისა იყო.

§ 3. გვემითი სასჯელები

ძველ ქართულში ცემის აღსანიშნავად „გუემა“ იხმარებოდა, შემდეგში „**კრვა**“ შემოდის, რომელიც დაკვრის სახით ეხლაც არსებობს და „**მიმთხვევა**“-ც.

გარკვეული სუბუქი დანაშაულებისათვის სასჯელად ცემა იყო მიღებული. ცემის იარაღად, ან ჯოხს, ან თასმას, ან მათრახსა ჰხაროზდნენ ხოლმე. ვითარცა უმარტივესი საშულება, ამავე დროს ერთი უძველესთაგანიც იყო. ეს სასჯელი, როგორც საერო მართლმსაჯულებაში, ისევე სამონასტრო და საკორპორაციოშიც იყო მიღებული. მაგ. იაკობ ხუცესის სიტყვით, შუშანიკს „სცეს კუერთხითა სამას ოდენ“ (წამებაი შუშანიკისი) თუ აქ ტექსტი მერმინდელ გადამწერთაგან დამახინჯებული არ არის და სამოცი ამის წყალობით სამასად არ იქცა, რიცხვი, უეჭველია, ძალზე გაზვიადებულია.

ცემით დასჯა ისეთ ბუნებრივ მისაგებად იყო მიჩნეული, რომ მონასტერშიაც კი ძალიან გავრცელებული ყოფილა.

გ. მთაწმიდელის სიტყვით მაგ. ეფთვიმე მთაწმინდელი მონასტერში ატეხილი შფოთის მოთავესა და მომწყობს, თუ მეშველს, „სამამოსა მიიყვანნის“ რა „უბრძანის განრთხმაი და ძმამან მან“, რომელიც უნდა დასჯილიყო „თაყუანისსცის და განართხის თავი თვსი და ერთი ძმაი თავსა უმჭირავნ და ერთი ფერკთა და ერთთა ჩოკასა ზედა მიამთხვან ღუედითა რომელსამე ლ და რომელსამე მ და რომელსამე სამოცი“. სასჯელის ასრულების შემდგომ „მაო ცემულთა, შემდგომად ცემისა მუკლთმოდრეკით თაყუანისსციან და ცრემლითა შენდობაი ითხოვიან მამისაგან“-ო.

რაკი „ღუედი“ თასმასა ჰნიშნავს, ამიტომ **„ღუედითა მიმთხუევაი**“ თასმით ცემას ჰნიშნავდა. უმცირესი ასეთი სასჯელი 30 დარტყმაზე ნაკლები არ ყოფილა, უდიდესი 60-ს არ აღემატებოდა. ესეც რომ საკამოდ მძიმე სასჯელი ყოფილა, იქითგანაც ჩანს, რომ ასეთი სასჯელის მოხდის შემდგომ „**ცემული**“ ლოგინად იყო ხოლმე ჩავარდნილი და „რომელმანმე ორი მსგებსი“, ანუ შვიდეული „დაყვის ქუე-მწოლარემან და რომელმანმე სამი“-ო. ცხადია, რომ 14, ან 21 დღის განმავლობაში წოლის უფლებას არავინ მისცემდა, თუ რომ ცემისაგან მას ისე დაწყლულებლი არ ექნებოდა ტანი, რომ წოლა აუცილებელი არ ყოფილიყო.

ამის შემდგომ გასაკვირველიც არაფერია, რომ სისხლის სამართალს სასჯელთა შორის **„ტაჯგანაგის კვრა“** ჰქონოდა, მართალია, თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს ქებით ნათქვამი აქვს, რომ თამარმა „არცა თუ ტაჯგანაგი უბრძანა ვის სადმე კრვად, კიდემქონებელი ყოვლისავე მესისხლეობისა“-ო, მაგრამ ისტორიკოსებს წინა მეფეთა და მეფობათა შესახებ ხომ ამის თქმა არ შეეძლოთ.

„ტაჯგანაგი“ რომანოზ ახლის წამებაშიაც არის ტერმინად ნახმარი: „ვეც მას ტაჯგანაგი“-ო . ორბელიანს ეს სიტყვა ლექსიკონში შეტანილი და განმარტებული აქვს, „ტაჯგანალა“ მათრახი. ეს განმარტება რომ დაახლოვებით მაინც სწორე უნდა იყოს, იქითგანა ჩანს, რომ ზემომოყვანილ ორი წყაროს მსგავსი შინაარსის ცნობაში თამარ მეფისა და ლაშა გიორგის შესახებ პირველი წყაროს „ტაჯგანაგ“-ს მეორე წყაროს „მათრახი“ უდრის, მხოლოდ „ტაჯგანაგი“, უეჭველია, ჩვეულებრივი მათრახი კი არ უნდა ყოფილიყო, არამედ განსაკუთრებით ცემით დასჯისათვის შემზადებული.

§4. თავისუფლების აღმკვეთი სასჯელები.

ერთ-ერთ სასჯელთაგანად ბრალდებულისა და დამნაშავის შეპყრობა და საპყრობილეში ჩაგდება იყო მიღებული. აღსანიშნავია, რომ ეს საშუალება წინასწარადაც და განსჯისა და განაჩენის დადების შემგდომაც გარკვეულ დანაშაულობათათვის სასჯელად იყო ხოლმე გამოყენებული.

თავისუფლების აღსაკვეთად დამნაშავეს, ან ციხეში სვამდენ, ან საპყრობილეში. ამისდა მიხედვით ამას, ან **„ციხესა შიგან პატიმარ ყოფა**“, ან **„ციხესა და საპყრობილესა შეყენება“** ეწოდებოდა. დასჯილის ასეთ მდგომარეობას -კი **„პატიმრობა“** ერქვა, ხოლო თვით დასჯილს **„პყრობილი**“ და **„პატიმარი**“ ეწოდებოდა.

საბა ორბელიანის განმარტებით საპყრობილე ზოგადინ ტერმინია და მისი სიტყვით „საპყრობილე[ნი]) განიყოფებიან სამად: დილეგად, საკანად და საპატიმროდ. დილეგი არს სახლი საპყრობილე შებორკილებულთანი, საკანი არს საპყრობილისა ფსკერთა ქუეშე ბნელი საპყრობილე და საპატიმრო საპყრობილე სახლი კხსნილი, უჯაჭო“-ო.

ეს საყურადღებო განმარტება, როგორც ეტყობა, თვით ლექსიკოგრაფიის ხანისა და წარსულისათვის უნდა იყოს სწორი. საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანში -კი ყველგან ტერმინად **„საპყრობილე**“ არის ნახმარი და “ **სიმაგრე“,** რომელიც ციხეს უდრის. „დილეგი“ და „საკანი“ ამ ხანის ძეგლებში არა ჩანს.

„სადილეგო“ იოანე საბანისძის ნაშრომში იხსენიება ტფილისში. ამ სიტყვის აგებულება ცხად-ჰყოფს, რომ სწორედ იმ დაწესებულების მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, რომელიც დილეგისათვის განკუთვნილი იქნებოდა. ამიტომ „დილეგი“ საპყრობილეს აღმნიშვნელი - კი არ უნდა ყოფილიყო, როგორც ეს ს. ორბელიანის ზემომოყვანილ განმარტებაშია ნათქვამი, არამედ პყრობილს, ანუ პატიმარისა.

„**საკანი**“ ვეფხისტყაოსანშია ერთგან ნახმარი, სადაც ნათქვამია: „ავთანდილ სარკმლით უჭვრეტდა, ტყვე საკნით ნააზატევი“-ო. გვხვდება ეს სიტყვა „როსტომიანის“ თარგმანშიც: „მე საომრად მოვეგებვი, თქვენმა როსტომ ვერ იძრახოს და საკან-შიგან ჯდომისათვის, თუ სურიან, მანცა ნახოს“-ო.

„საკანი“ ალბათ არაბული უნდა იყოს, რომელიც ბინას და სადგომს ჰნიშნავს. „დილეგი“-ს ეტიმოლოგია-კი ჯერ გამოსარკვევია.

რაკი „სადილეგო“ მე-VIII ს. ძეგლში, ხოლო „დილეგი“ და „საკანი“ ვისრამიანშიც არის ნახმარი, ამიტომ უნდა დავასკვნათ, რომ ეს ტერმინები არაბთა ბატონობის ხანაში უნდა იყვნენ ქართულში შემოხიზნულნი.

მე-V-XII ს.ს-ის ქართული საისტორიო ძეგლებში მხოლოდ „ციხე“ და „საპყრობილე“ იხმარება. ამასთანავე, როგორც ქვემომოყვანილი მაგალითებითგან ცხადი შიქმნება, ბნელი საპყრობილის აღსანიშნავადაც მაშინ „საკანი“ -კი არ არის ტერმინად ნახმარი, არამედ მხოლოდ ეს სიტყვავეა. ამგვარადვე შებორკილი პატიმარნი სწორედ საპყრობილეში იხსენებიან დამწყვდეულებად და არსად ასეთ შემთხვევაში „სადილეგო“ ან „დილეგი“ ტერმინად გამოყენებული არ არის.

§5. საპყრობილეთა ორგანიზაცია

„საპყრობილე“ რამდენადაც საისტორიო წყაროებითგან ჩანს , ციხეებში ყოფილა მოთავსებული. ეს იაკობ ხუცესის შემდეგი ცნობებითგან ჩანს. ამ ავტორის სიტყვით საპყრობილეში ჩასაგდებად მიყვანილი შუშანიკისთვის „ვითარცა შევიდეს ციხედ, პოვეს სახლაკი ერთი ჩრდილოით კერძო მცირ და ბნელი და მუნ შეაყენეს“-ო.

მეორე-ჯერ დასჯის დროს ვარსქენმა „უბრძანა დადებად ჯაჭვ ქედსა მისსა და უბრძანა სენაკაპანსა ერთსა რაითა წარიყვანონ წმიდაი შუშანიკ ციხედ და საპყრობილესა ბნელსა შეაყენონ იგი და მოკუდეს“-ო.

ამგვარად საპყრობილე ციხეში ყოფილა, მაგრამ ამ მიზნით იქ მყოფი ცალკე სახლი ყოფილა გამოყებებული. აღსანიშნავია, რომ ჩვეულებრივი ნათელი საპყრობილეს გარდა ჰქონიათ აგრეთვე **„საპყრობილეი ბნელი“,** რომელიც მძიმე დამნაშავეთათვის და დიდი ტანჯვის მისაყენებლად ყოფილა განკუთვნილი.

შეპყრობილნი სხვადასხვა ციხეებშიც იყვნენ ხოლმე დაპატიმრებულნი, როგორც მაგ. სუმბატ და გურგენ „კლარჯნი ხელმწიფენი“, „ძენი არტანუჯელისანი“ ბაგრატ III-ემ „პატიმარ ყუნა ციხესა შიგა თმოგვისასა“ (ხოლო მარანის ციხის მფლობელი ხახუა ძე ივანესი გიორგი აფხაზთა მეფემ „შეპყრობილი ...წარსცა პყრობილად ჯიქეთს“).

მაგრამ, უეჭველია, ასეთ შემთხვევითსა და განცალკევებულ ციხე-საპყრობილეებს გარდა, უნდა მუდმივი, ბევრი პატიმარისათვის განკუთვნილი საპატიმროც ყოფილიყო. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს აღნიშნული არა აქვს, სად ჰყავდა მას ორი წლის განმავლობაში ლიპარიტ ამირა დაპატიმრებული. ამ დროს ჯერ საქართველოს დედაქალაქი ტფილისი ტფილისის ამირას ეჭირა და უეჭველია სხვაგან სადმე ეყოლებოდა დამწყვდეული. მაგრამ იოანე საბანისძს სიტყვებითგან ჩანს, რომ უკვე მე -VIIIს-ში დაახლოვებით იმ ადგილას, სადაც მეტეხის ციხეა, „**სადილეგო“** მდგარა: სახელდობრ „აღმოსავლით ციხესა ქალაქისასა, რომელსა ჰრქვან სადილეგო, პირსა ზედა კლდისასა...მდინარისა მის დიდისაი, რომელი განჰვლის აღმოსავლით ქალაქსა...სახელით მტკუარი“.

შემდეგში, როდესაც ტფილისი კვლავ საქართველოს შემოუერთდა, იყო თუ არა იმავე ადგილას სადილეგო, არა ჩანს. თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს, თუ მოხსენებული აქვს ის საგოდებლის სანახები, რომლის არეშიც მე -VIII ს. დამლევს „სადილეგო“ ყოფილა, „სადილეგო“ იქ აღნიშნული არა აქვს. მაგრამ იოანე საბანისძის თხზულებით ცხადი ხდება, რომ მე- VIII ს-შიაც-კი ტფილისში რამდენიმე საპყრობილე ყოფილა.

საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანში საპყრობილეთა მკვიდრთა და გამგეობის პირადი შემადგენლობის აღმნიშნელი ტერმინოლოგიაც მოგვეპოვება. იქ დამწყვდეულთ **„პყრობილნი“** ჰრქმევიათ, ყოფილან „პყრობილთ-მცველნი“, რომელიც ბერძნულს უდრის **„პყრობილთმთავარი“,** რომელიც ეთანასწორება და **„მთავარი პყრობილთმცველი“,** რომელიც ლათინური და ბერძნული შესატყვისობას წარმოადგენდა.

თვით საქართველოშიაც, რა თქმა უნდა, ციხესა და საპყრობილეს თავისი **„მცველები“** ჰყავდა. იაკობ ხუცესს აღნიშნული აქვს, რომ შუშანიკის ციხეში და საპყრობილეში ჩაგდებისთანავე, ვარსქენმა „დაადგინნა მცველნი მას ზედა და ამცნო მათ, რაითა სიყმილითა მოკლან იგი“. ამ მცველებს პირადი პასუხისმგებლობით დავალებული ჰქონდათ, რომ პყრობილთან არავინ გარეშე არ შეეშვათ. ქართლისა პიტიახშს შუშანიკისათვის საპყრობილეში მიყენებული მცველები გაუფრთხილებია: „უკუეთუ ვინმე შევიდეს მისა, მამაკაცი, გინა დედაკაცი, -იხილენით თავნი თქუენნი და ცოლნი და შვილნი და სახლნი თქუენნი,- უბრალომცა ვარ რაი გიყო თქვენ“-ო.

დაპატიმრებულთა ნახვა, სასტიკი განკარგულებისდა მიუხედავად, ზოგჯერ მაინც მაშინაც ფარულად და მოდარაჯეთა ზნეობრივი იზულებით, თუ მოსყიდვით შეიძლებოდა. იაკობ ხუცესს მოთხრობილი აქვს, რომ როდესაც დარაჯი შინ დაპატიმრებულ შუშანიკთან მას არ უშვებდა, რათგან სასჯელისა ეშინოდა : „ ნუ უკუე ცნას ეს ამბავი და მომკლას მე“ ვარსქენ პიტიახშმაო, ამის საპასუხოდ მე ვუთხარიო: „უბადრუკო, არა მისი (ე.ი შუშანიკისა) გაზრდილი ხარა, და თუმცა მოგკლას შენ მისთვის რაი არს?!“ „მაშინ შემიტევა მე ფარულად“-ო.

არამცთუ შინ დამწყვდეულისათვის მიყენებული მცველის, არამედ თვით საპყრობილის მცველთა მოსყიდვა და მკაცრი განკარგულების დარღვევა შესაძლებელი ყოფილა. იაკობ ხუცესს მოთხრობილი აქვს მაგ: შუშანიკის ციხე-საპყრობილეში დამწყვდევის შემდგომ „მე მრავლითა ვედრებითა ვარქუ მცველსა მას და უქადე ჭურჭერი ერთი სამისოი“ და ამის შემდგომ „ძნიად თავს იდვა შეტევებაი ჩემი და მრქუა მე: „რა ჟამს დაღამდეს, მოვედ შენ მხოლო მარტოი“. იაკობი მართლაც სწორედ ასე მოქცეულა. შებინდებისასა მოსული „შეიყვანა მცველმან მან“ საპყრობილეში მყოფ შუშანიკთანაო. შუშანიკის საბრალო მდგომარეობას რომ იაკობ ხუცესი აუტირებია, მცველს, უეჭველია, შეშვების გახმაურების შიშით ხუცესისათვის უსაყვედურნია: „მცველმან მრქუა მე: „ესეღა თუმცა მეცნა, არამცა შეგიტევე შენ“-ო.

§ 6. პყრობილთა მდგომარეობა საპყრობილეში.

შინ დაპატიმრებულ შუშანიკს, განკარგულებისდა მიუხედავად, საჭმელიც მოსდიოდა ფარულად: „ჭამადი მოეძღუანა სამოელ ეპისკოპოსსა და იოვანეს, რაიმეთუ ფარულად იღუწიდეს“-ო.

მკაცრ მოპყრობასთან ერთად ზოგჯერ და დანარჩენთათვის სასჯელისდა მიხედვითაც ლმობიერი პირობებიც არსებობდა: ბნელის მაგიერ ნათელ საპყრობილეში სვამდენ და დასჯილთა შენახვა-მოპყრობის წესებიც უფრო უკეთესი იყო. მაგ. პირველად ბნელ საპყრობილეში მოთავსებული და მკაცრ პირობებში მყოფი შუშანიკი, შემდეგ, როგორც ეტყობა ჯოჯიკის შუამდგომლობით, უკეთესად მოუწყვიათ ისე, რომ წიგნების კითხვაც შეეძლო და მომსვლელთა ნახვაც. საჭმელიც მოსდიოდა თავისუფლად, ზიარების მიღების საშუალებაც ჰქონდა. თხოვნის შემდგომ ვარსქენი შუშანიკის შებორკილობისაგან განთავისუფლებასაც დასთანხმებია და ამის მაგიერ „ბრძანა ...სენაკსა ერთსა შეყვანებაი და კრძალულად დაცვაი მისი ერთითა მსახურითა და რაითა არავინ შევიდეს ხილვად მისა, არცა მამაკაცი, არცა დედაკაცი“-ო.

ასევე შედარებით თავისუფალი მოქმედების საშუალება ჰქონიათ პყრობილებს ტფილისის საპყრობილეებში არაბთა ბატონობის დროსაც: „იყოფებოდა...ჰაბოი საპყრობილესა შინა მარხვითა და ლოცვითა და ფსალმუნებითა ...და ჰყოფდა იგი ქველის-საქმესა, რამეთუ განჰყიდა მან ყოველი, რაიცა აქუნდა მას, და ზრდიდა იგი მშიერთა და ნაკლულევანთა მის თანა პყრობილთა მათ“-ო.

სიკვდილად დასჯის მოლოდინშიც ჰაბო ტფილელმა „განიძარცუა...სამოსელი თვსი და განსცა იგი სავაჭროდ, რათა უყიდონ მას სანთელად კერიონები და საკუმეველი, და წარსცა ყოველთა მათ ეკლესიათა ქალაქისათა, რათა აღანთონ“-ო. ამგვარად მამაპაპეული სარწმუნოების ღალატისათვის ბრალდებულსა და დასჯილსაც კი თავისი რწმენის აღსარების საშუალება მოსპობილი არა ჰქონდა.

§ 7. საპყრობილეთა ჰიგიენური პირობები.

ძველ საპყრობილეთა საშინელებას მათი უსუფთაობა და შებორკილების წესი შეადგენდა. პირველი საკითხის შესახებ საქართველოში ჯერჯერობით მხოლოდ ერთი ცნობა მოგვეპოვება, რომელიც მე-V-ს. ეკუთვნის.

საპყრობილე, როგორც იაკობ ხუცესის სიტყვებითგან ჩანს, მაშინ სუფთად დაცული არ ყოფილა, იქაც-კი, სადაც ქართლისა პიტიახშმა ვარსქენმა თავისი ცოლი შუშანიკი ჩასვა, ისტორიკოსის ცნობით, „გრწყილი და ტილი მოუგონებელი ადგილისა

მას დასხმულ იყო“. სხვაგან და სხვებისათვის განკუთვნილ საპყრობილეში რაღა იქმნებოდა.

აღსანიშნავია, რომ, როცა ევსტათე მცხეთელი და მისი მოყვასნი ქრისტანობაზე მტკიცედ იდგენ, ქართლისა მარზპანმა „ბძანა თავისა და წუერისა დაყუნაი და ჯაჭვსა ქედსა დადებაი და ბორკილთა საპყრობილესა შესხმაი მათი, ხოლო მსახურთა მათ აღასრულეს ბრძანებაი მარზპანისა მის, დაყვნეს იგინი თმითა და წუერითა და ჯაჭვთა და ბორკილითა საპყრობილედ შეაყენეს“-ო. ამგვარად მძიმე დამნაშავეებად მიჩნეულებს შებორკვასთან ერთად თავის თმასა და წვერსაც ჰპარსავდენ.

ეს იმდენად ზოგადი წესი ყოფილა, რომ პირველედაც ქართლის მარზპანს ასეთივე განკარგულება გაუცია. საქმის გამოძიების შემდგომ, ქართლის მარზპანმა „უბრძანა მსახურთა თვსთა პირსა ცემა ნეტართა მათ და გარე-განყუანებაი მათ ყოველთა და უბრძანა: „ დაჰყვენით მაგათ თავი და წუერი და განუკურიტენით მაგათ ცხუირნი და ჯაჭვ დასდევით ქედსა მაგათსა და ბორკილნი შეასხენით ფერკთა და შესხენით იგინი საპყრობილესა...და რომელმან მამული სჩული არა აღირჩიოს, იგი საპყრობილესა შინა მოკუედინ“-ო.

დასჯილთათვის თავის გაპარსვა ბიზანტიაშიც იცოდენ. გამოსარკვევია, თავისა და წვერის გაპარსვა წინასწარი ჰიგიენური საშუალება იყო სისუფთავის დასაცავად, თუ სასჯელი?

როგორი იყო საპყრობლეთა სისუფთავე შემდეგში, ჯერჯერობით არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება.

§ 8. შებორკვის წესი.

საპყრობილეთა მეორე საშინელებას, როგორც ავღნიშნეთ, შებორკვის წესი შეადგენდა. ეს პატიმარის ტანჯვის საშუალებას წარმოადგენდა: შემასმენელნი თურმე მსაჯულს სთხოვდდენ „ ბრძანე შეპყრობაი მისი და შეაგდე იგი სატანჯველსა და გუემასა“-ო.

დაჭერილი ადამიანისა და საპყრობილეში დამწყვდეული ბრალდებულისა, თუ დამნაშავის შესაბორკავად დანიშნულ ყოველნაირ იარაღსა და საშუალებას ზოგადად სასჯელად „**საკრველნი**“ სწოდებია.

„საკრველნი“ ორნაირი მაინც უნდა ყოფილიყო, რათგან ერთს მათგანს, ლითონისგან გაკეთებულს, ეწოდებოდა **„სარველნი რკინისანი“.** სიკვდილად დასჯის წინ, „გაკსნეს იგი (აბოი) კელითა და ფერკითა საკრველთა მათგან რკინისათა“-ო.

საკრველად უპირველესად „**ჯაჭვ**“ იწოდებოდა, რომელიც ადამიანს ჩვეულებრივ „ედვა ქედსა მისსა“. ამ ჯაჭვის გახსნა რომ ფარულად არავის არ შესძლებოდა და თუ ვინმე ამას გაბედავდა, რომ ეს შეუმჩნეველი არ დარჩენილიყო, ჯაჭვს თურმე ბეჭდით ბეჭდავდენ. ასე მოქცეულა მაგ. ვარსქენ ქართლისა პიტიახში. შუშანიკი რომ საპყრობილეში ჩასვა, „დაჰბეჭდა...ვარსქენ ბეჭდითა თვსითა“-ო.

„საკვრელთა“ მეორე იარაღად „**ბორკილნი**“ ითვლებოდა, რომელთაც ჩვეულებრივ ფეხებზე უკეთებდენ. იაკობ ხუცესს მოხსენებული აქვს **„ბორკილი ფერკთაი“.**

შებორვას თურმე **„ბორკილთა შესხმაი“** ერქვა.

ბორკილის დადება, როგორც ეტყობა, „საკვრელთა“ სასჯელთაგან უფრო ჩვეულებრივ საშუალებად ითვლებოდა. პირველად სწორედ იმით იწყებდენ ხოლმე. ვარსქენ ქართლისა პიტიახშმა მაგ. „უბძანა შეკრვაი მისი და ბორკილთა შესხმაი ფერკთა მისთა“.

არაბთა ბატონობის დროს ტფილისის საამიროს სასჯელთა სისტემას ორგვარი ბორკილები ჰქონია : არსებობდა **„ბორკილი ფერკთა და კელთაი“.** ჰაბო ტფილელი მაგ. საპყრობილითაგან გაყვანის დროს მცველებმა „ გამოიყვანეს ეგრეითვე ბორკილითა ფერკთა და კელთაითა და მიჰყვანდა იგი შორის ქალაქსა და, რომელნი ჰხედვიდეს მას ქრისტიანენი და მეცნიერნი მისნი, ცრემლოოდეს მისთვს“-ო.

ხელ-ბორკილი თურმე კისერზე ჰქონდათ მიჭედილი. იოანე საბანისძის სიტყვით, ჰაბო ტფილელმა : „კელთა შინა რკინითა შეედილთა ზედა ქედსა მისსა“ სანთელი დასწვაო.

მაგრამ ყველა საპყრობილეში ჩამწყვდეული უეჭველად შებორკილი არ უნდა ვიგულისხმოთ. თვით ისინიც, რომელთაც პირველი შეპყრობისა და ჩასმის დროს ბორკილები ჰქონდათ დადებული სათანადო პირის განკარგულებით შეიძლება შემდეგში ბორკილებისაგან განეთავისუფლებინათ.

შუშანიკის დაჭერისა და შებორკვის შემდგომ მაგ. იაკობ ხუცესის სიტყვით, დაახლოვებული პირი სპარსელი ვარსქენ პიტიახშს „მკურვალედ ევედრებოდა ...რაითამცა საკრველთა მათგან განეტევა წმიდაი შუშანიკ“ ბორკილ- გაყრილიო. რაკი შუშანიკს ბორკილების გარდა სხვა არაფერი ჰქონდა, ამიტომ ცხადი ხდება, რომ **„საკრველთაგან განტევებაი“,** ანუ განთავისუფლება ამ შემთხვევაში ბორკილების მოხსნას ჰგულისხმობს.

ზომოდასახელებული ავტორისავე სიტყვით, ვარსქენის ძმამ ჯოჯიკმა რომ შუშანიკის ასეთი დასჯილობის ამბავი შეიტყო, თავის ძმას „ევედრებოდა ....ფრიად, რაითამცა ბრძანა საკვრელთა მათგან განტევებაი მისი“. ძმის თხოვნით მობეზრებულმა ვარსქენმა ბოლოს „ბრძანა განტევებაი საკვრელთაგან ოდენ“ და, ვითარ მოვიდა ჯოჯიკ, აღჰკადა ჯაჭვ იგი ქედსა მისსა, ხოლო ბორკილთაი არა ტავს-იდვა წმიდამან შუშანიკ ვიდრე აღსასრულადმდე მითურთ“-ო.

§9. საპყრობილეში დამწყვდევის ხანგრძლივობა.

დამნაშავის ციხესა, თუ საპყრობილეში ჩამწყვდეულობის ხანგრძლივობა, რასაკვირველია, სასამართლოს გადაწყვეტილებისა და სასჯელზე იყო დაკავშირებული.

იაკობ ხუცესის სიტყვით, შუშანიკი „ ციხესა შინა ექუს წელ პყრობილ იყო“, სანამ იქვე სული არ განუტევა. ამნაირადვე ბაგრატ III-ის განკარგულებით არტანუჯელის ძენი სუმბატ და გურგენ თმოგვის ციხეში დაპატიმრებულნი იქვე გარდაიცვალენ.

მაგრამ საპყრობილეში ჩვეულებრივ უფრო მოკლე ვადით აპატიმრებდენ ხოლმე. მაგ. დავით აღმაშენებელმა ლიპარიტ ამირა ღალატის განზრახვისათვის პირველად „პყრობილ ყო... ჟამსა რაოდენსამე“, მეორე-ჯერ-კი „ორ წელ პყრობილ ყო“.

§ 10. ექსორია და გაძევება.

სახელმწიფოთგან გაძევება გაუსწორებელ პოლიტიკურ დამნაშავეთათვის ყოფილა სასჯელად მიღებული, როდესაც დანაშაულება მძიმე არ იყო. გაძევებას ბერძნული სახელი „**ექსორია**“-ც ეწოდებოდა ისევე, როგორც გაძევებულთა აღსანიშნავად „**ექსორია-ქმნილნი**“ იხმარებოდა ტერმინად. თვით სასჯელს „**ექსორიობა**“ -ს და **„ექსორიობად მიცემა“**-ს ეძახდნენ. დავით ნარინმა მოღალატე კახაბერ რაჭის ერისთავის „ორნი შვილნი ...მისცნა ექორიობად, კონსტანტინეპოლისს წარგზავნნა“-ო.

ექსორიის გარდა სასჯელად გაძევებაც არსებობდა, რომელიც შეიძლება დროებითაც ყოფილიყო და მთელი სიცოცხლის განმავლობაშიც. ასეთი გაძევება „მამულის დაჭირვა“-სთან იყო დაკავშირებული. „გაძევება“ ხშირი სასჯელი იყო საკორპორაციო სამართალში და დაწესებულებებში, როგორც ამის შესახებ სათანადო ადგილას უკვე გვქონდა კიდეც საუბარი.

§11. ასოთა მიღება, ანუ განპატიჟება.

როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, „**განპატიჟება**“, ან „**გაპატიჟება**“, თუ „**გაპატიჟება**“ თავდაპირველად დასჯის ზოგადი აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ შემდეგში ამ ტერმინს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიჰნიჭებია და უკვე ყოველგვარ სასჯელად აღარ იგულისხმებოდა.

„**განპატიჟება**“ რომ მე-XI-XII ს-ში არამცთუ სასჯელის ზოგადი ცნების შესატყვისი აღარ იყო, არამედ უმაღლეს სასჯელთა ჯგუფის აღმნიშვნელიც არ ყოფილა და უკვე გარკვეული სასჯელის სახელად ქცეულა, ამას გიორგი III-ის შიომღვიმისათვის მიცემული 1170 წ. ერთიანი სიგელიც ცხადჰყოფს. ამ სიგელში მეფეს ნათქვამი აქვს : მიმდები პარვის ჩამდენი გაუსწორებელი დამნაშავე „ანუ ჩამოარჩონ ჩუენთა ჩენილთა, ანუ გაპატიჟონ“-ო. ამგვარად ჩამორჩობა განპატიჟებას არ უდრიდა და განპატიჟება ჩამორჩობასაც არ ჰგულისხმობდა. თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსსაც ეს ორი ტერმინი ცალ-ცალკე აქვს დასახელებული და ნათქვამი აქვს, რომ თამარმა „თვთ არცა ვის ღირსსა სიკუდილისასა და არცა პატიჟსასა“ დაუმტკიცა სასჯელიო (ბასილი ეზოს-მოძღვარი).

„განპატიჟება“, როგორც ეტყობა, ისეთი დამასახიჩრებელი სასჯელების აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინი უნდა ყოფილიყო, როგორიც „ასოთა-მიღება“, „მბნელობლობა“, „გამოყვერვა“ და სხვაც იყო.

„**გამოყვერვა**“ გამოსაჭურისებას ჰნიშნავდა და ძალიან იშვიათი სასჯელი იყო, ამასთანავე მხოლოდ განდგომილი მოღალატე უფლისწულებისათვის იყო სასჯელად განკუთვნილი. ამ სასჯელს მიზნად განდგომილი და დასჯილი უფლისწულისათის შთამომავლობის და მემკვიდრის ყოლის ყოველივე შესაძლებლობის მოსპობა და ტახტზე ასვლის უფლების აღკვეთა შეადგენდა, რამდენადაც წესით საჭურისი არ შეიძლება მეფე ყოფილიყო. ბიზანტიაში სასჯელად ჰქონდათ ასოს მოკვეთა.

„**ასოთა-მიღება**“ ასოთა მოკვეთით დასჯას ჰნიშნავდა. თამარის მეორე ისტორიკოსსს, ბასილ ეზოს-მოძღვარს, ეს სასჯელი სწორედ ასე აქვს კიდეც დახასიათებული. მისი სიტყვით „არც ვინ ბრძანებითა მისითა ასო - მოკვეთილ იქმნა“-ო, ცხადია, რომ „**ასო-მოკვეთილი**“ შეიძლება მხოლოდ ის დამნაშავე და ბოროტმოქმედი ყოფილიყო, რომელსაც ასოთა-მიღება ჰქონოდა მისჯილი, დამნაშავეს გარკვეული დანაშაულებისათვის სასჯელად ხელს, ან ფეხს, ან ორივეს, ან მარტო თითებს, ან ენას მოსჭრიდენ ხოლმე.

თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ერთი ცნობათგან ჩანს, რომ მეფის საჯაროდ სიტყვიერად შეურაცხყოფისათვის მაგ. ენის მოკვეთა ყოფილა დაწესებული. ხოლო ჟამთააღმწერელს აღნიშნული აქვს, რომ რაჭის ერისთავს კახაბერს მეფის ღალატის განზრახვისათის და მონღოლთა ამ საქმეში გამოყენების მცდელობისათის „მიეგო მისაგებელი ბოროტი...პირველ თვალნი დასწვა და მერმე ერთი კელი და ერთი ფეკი მოჰკუეთა“-ო.

„მბნელობლობა“ და **„სიბრმითა დასჯა“** (ბასილი ეზოს-მოძღვარი) თვალთ დაბნელებას, ანუ დაწვას ეწოდებოდა, ეს საზარელი სასჯელი მძიმე დანაშაულებისათვის არსებობდა, მაგ. ღალატის მთავარ მონაწილისათვის. მეტადრე აჯანყების მომწყობი უფლისწულისათვის. ასე იქმნა მაგ. თევდორე აფხაზთა უფლისწული დასჯილი. დემნა უფლისწულსაც ასეთი დანაშაულებისათის „თვალნი დასწუნეს“ (ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე. გუზან ტაოსკარელსაც განდგომისა და მეგობრობისათვის „თუალნი დასწუნეს“, თუმცა შემდეგში „გაღმა გასული სპარსეთს“ იყო შეხიზნული, მაგრამ ზაქარია ასპაანისძისაგან შეპყრობილსა და დარბაზში წარდგენილს ეს სასჯელი თავითგან არ ასცილებია).

ჟამთააღმწერელის ცნობითაც რაჭის ერისთავს კახაბერს ღალატისა და შინათგამცემლობის განზრახგანმგებლობისათვის დავით ნარინმა „პირველ თვალნი და შემდეგ ერთი ფეხი და ერთი ხელი მოაჭრევინა“.

§12. სიკვდილად დასჯა.

უმაღლეს სასჯელად, რასაკვირველია, **„სიკვდილად დასჯა“** იყო, რომელსაც აგრეთვე **„სიკვდილსა მიცემა“**-ც ჰრქმევია. ჟამთააღმწერელს მაგ. მოთხრობილი აქვს : „მოიწინეს ათორმეტნი მჯედარნი ყაანისანი, რათა წარიყუანონ და სიკუდილსა მისცენ“ დიმიტრი თავდადებულიო.

სიკვდილად დასჯა სხვადასხვა-ნაირად იცოდენ სხვადასხვა ქვეყანაში, რომლისათვისაც თავ-თავისი ტერმინი არსებობდა. მაგრამ ამ კერძოობითი სახელების გარდა კიდევ ერთი ზოგადიც იყო.

„**მესისხლეობა**“, როგორც ეტყობა, სიკვდილად დასჯის აღმნიშვნელი სწორედ ასეთი ზოგადი ტერმინი ყოფილა. თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსს ნათქვამი აქვს, რომ თამარი „კიდე-მქონებელი ყოვლისავე მესისხლეობისა და მბნელობლობისა და ასოთა მიღებისა“ ტაჯგანგის დაკვრასაც-კი არავისთვის იმეტებდაო. თუმცა ასოთა მოკვეთისა და თვალთდათხრით დასჯის დროს შეუძლებელი იყო, რომ სისხლი არ დაღვრილიყო, მაგრამ მაინც მბნელობლობა და ასოთა-მიღბა ცალკეა დასახელებული, მესისხლეობა კიდევ ცალკე, ამიტომ ეს სიტყვები სხვადსხვა ცნების გამომხატველი ყოფილან და მესისხლეობა ასოთამიღბისა და მბნელობლობას არ ჰგულისხმობდა. ხოლო გამონათქვამი **„ყოველივე მესისხლეობა“** ამავე დროს ამ ტერმინის ზოგად თვისებას ამჟღავნებს. ალბათ აქ სიკვდილად დასჯის სხვადასხვა საშუალება უნდა იგულისხმებოდეს.

ქართულ საისტორიო წყაროებში სიკვდილად დასჯის სხვადსხვა საშუალებათა შესახებ საკმაო ცნობები მოიპოვება. ზოგი მათგანი თვით ქართულ მართლმსაჯულებას ეხება, ზოგი-კი მეზობელ, ან საქართველოში გაბატონებულ ერთა სისხლის სამართალს ახასიათებს და გამოსადეგია მხოლოდ როგორც სასჯელთა სისტემისათვის არსებული ტერმინოლოგია.

მეკობრობისათვის საქართველოში, ებრაელთა საღმრთო სჯულის თანახმად, მიღებული იყო **„ძელსა ზედა ჩამორჩობა“** (ბასილი ეზოს-მოძღვარი, -გიორგი III-ის 1170 წ. ერთიანი სიგ.) ამ სასჯელს კიდევ „ძელსა ზედა დამოკიდება“ ჰრქმევია ამ მარტივად „**ჩამორჩობა“.**

„თავის მოკუეთა“ დიმიტრი I-ის მეფობაში იხსენიება ღალატისათვის სასჯელად. ლაშა გიორგის დროინდელი მემატიანის სიტყვით, დემეტრე მეფემ „აბულეთის ძესა ივანეს თავი მოფკუეთა ჩხერეს მერეს მეოცესა წელიწადსა მეფობისა მისისსა“.

„კლდითგან გარდმოგდება“ მე-XIII ს-შია აღნიშნული განდგომისათვის. ჟამთააღმწერელის სიტყვით თორღვა პანკელი ამ დანაშაულებისათვის „შეიპყრა ჯიქურმან განზრახვითა დედოფლისათა..და წარიყუანეს კლდეკართა და გარდამოაგდეს“.

მონღოლებმა „**მოშთობა**“ იცოდენ: არღუნ-ყაანი მაგ. „მოშთობითა სიკვდილსა მისცეს“. მათ აგრეთვე **„ცეცხლითა დაწვა“** -ც ჰქონიათ წესად. ჟამთააღმწერელის ცნობით „კაცი იგი მომკულელი სულტანისა (მონღოლებმა) ცეცხლითა დაწუეს“.

ხაზარებს დამნაშავის ცხენებზე მიბმითა და განზიდვით გახლეჩითა და თავის მოწყვეტით სცოდნიათ დასჯა. „მატიანე ქართლისაი“ სიტყვით ხაზართა საკანის ბრძანებისამებრ „შეიპყრეს ბულჩან (ნაზართა სპასალარი) და მოაბეს ყელსა საბელი

და განზიდვად სცეს ორთა ცხენოსანთა ამიერ და იმიერ და მოსწყვდეს თავი მისი ბოროტად“-ო. ეს სასჯელი ევროპაშიაც იყო მიღებული.

ამგვარად ქართულ სისხლის სამართალს სიკვდილად დასჯა მხოლოდ თავის მოკვეთითა და ჩამორჩობით სცოდნია. კლდითგან გადაგდება უკვე მონღოლთა ხანაში იხსენიება და ჯერ გამოსარკვევია, არსებობდა თუ არა წინათაც დასჯის ასეთი წესი.

საერთოდ სიკვდილად დასჯა იშვიათი სასჯელი იყო საქართველოში. ქართული სისხლის სამართლით ასეთი უმაღლესი სასჯელი მარტო მეფისა და სახელმწიფოს ღალატისათვის არსებობდა, აგრეთვე მეფის პირადი საჯარო სიტყვიერი შეურაცყოფისა და მეკობრობისათვისაც. დასასრულ ვარდანის ცნობით ასეთი უმაღლესი სასჯელი 1170წ. საკანონმდებლო კრებამ ვითომც დიდი და მცირე პარვისათვისაც-კი არამც თუ ადამიანებისათვის, არამედ პირუტყვებისათვისაც-კი დააწესა.

მაგრამ სისხლის სამართლის კარში, მეკობრობაზე საუბრის დროს უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ ვარდანის ცნობის უკანასკნელი წინადადება, ვითომც გიორგი III-ის დროს მოწვეული საკანონმდებლო კრების დადგენილებით მეკობრებთან და მპარავებთან ერთად პირუტყვებისა და თვით ძაღლისა და თაგვისაც-კი ჩამოხრჩობა შემოეღოთ, ძნელი დასაჯერებელია, რათგან იმ მაღალ იურიდიულ განვითარებას, რომელსაც ქართველმა ერმა მე -X-XIIს-ს-ში მიაღწია, ასეთი უსუსურება არ ეგუება. აქ, სასჯელთა სისტემაზე საუბრის დროს, ეს საკითხი უფრო არსებითად უნდა იქმნეს განხილული.

შესაძლებელია და უფლებაც გვაქვს გადაჭრით ვთქვათ, რომ არამცთუ პირუტყვთა დასჯის წესის შესახები ცნობა მართალი არ არის, თვით საკანონმდებლო კრების დადგენილებაც-კი არსებითადაა დამახინჯებული. ეს გარემოება სრული უცილობლობით თვით გიორგი III-ის 1170 წ. სიგლის შინაარსით მტკიცდება.

ვარდანის სიტყვით საკანონმდებლო კრებამ მპარავისა და მეგობრისათვის „მცირისა და დიდისა საქმისათვის უწყალოდ ყოვლისა კაცისა ძელზე აღბმა“, ანუ ჩამოხრჩობა დააწესა სასჯელად. მაშასადამე, ისე გამოდის, რომ ამ კანონის ძალით იმ დროს ყოველი მპარავი და მეკობრე, რაგინდ მცირე დანაშაული არ ჩაედინა, უნდა სიკვდილად დაესაჯათ და ჩამოერჩოთ. უკვე ასეთი განურჩეველი და ყოვლად დაუნდობელი სიმკაცრე თავისდა-თავად დაუჯერებელია.

თვით გიორგი III-ეს-კი თავის 1170 წ. ერთიან სიგელში ამ საკითის შესახებ ნათქვამი აქვს: **„თუ მრავალჯერ ეპაროს** მას კაცსა, **ანუ** ჩამოარჩონ ჩუენთა ჩენილთა, **ანუ** გაპატიჟონ“-ო.

მაშასადამე, იმ შემთხვევაშიც-კი, როდესაც ქურდს პარვა თავის ჩვეულებრივ დანაშაულებად და ხელობად ჰქონდა ნაქცევი, მაშინაც-კი ასეთ დამნაშავეს ყოველთვის ჩამოხრჩობა და სიკვდილი არ უნდა ჰქონოდა მისჯილი, არამედ შესაძლებელია მხოლოდ განპატიჟებული ყოფილიყო, რაც შედარებით უფრო მსუბუქი სასჯელი იყო. უეჭველია, სასჯელთა სიმკაცრის ამნაირი განსხვავება ჩადენილ დანაშაულებათა დამამძიმებელ, თუ აღმსუსბუქებელ გარემოებებზე უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული. ამგვარად ცხადი ხდება, რომ თვით მძიმე დანაშაულების დროსაც-კი განურჩეველი, ყველესათვის თანაბარი სასჯელი დაწესებული არ ყოფილა, არამედ პირიქით აქაც კანონი და მართლმსაჯულება ყოვეგვარ გარემოებას უწევდა ანგარიშს.

მაგრამ ვარდანის ცნობაში ამ კანონის ძირითადი დედააზრი ყოფილა სრულებით დამახინჯებული, რათგან არამცთუ მცირე პარვისათვის სიკვდილად დასჯის დაწესება ფიქრად არავის მოსვლია, თვით დიდი პარვისათვისაც ამგვარი სასჯელი შემოღებული არ ყოფილა. კანონით სიკვდილად დასჯა, ან განპატიჟება მხოლოდ ისეთი მპარავისათის ყოფილა დაწესებული, თუ „**მრავალჯერ**“ ეპაროს მას კაცსა“-ო. ცხადია, რომ აქ წარმდებობითს დანაშაულებაზეა საუბარი და ასეთი მკაცრი სასჯელი საკანონმდებლო კრებას მხოლოდ წარმდები და განუკურნებელი მპარავებისათვის დაუწესებია.

ამის შემდგომ, რა თქმა უნდა, ვარდანის ცნობა პირუტყვთა დასჯის შესახებ უკვე მხოლოდ სრული გაუგებრობის ნაყოფად შეიძლება ცნობილ იქმნეს. მთელი ეს ზემომოყვანილი ამბავი ერთხელ კიდევ ნათელ-ჰყოფს, თუ რაოდენი სიფრთხილე ჰმართებს მკვლევარს, როცა წინანდელი ამბები მერმინდელ წყაროებშია დაცული, და რამდენად ადვილად და ზოგჯერ არსებითადაც-კი შეიძლება დამახინჯდეს ცნობა თვით ისეთი მოკლე მანძილის განმავლობაშიც-კი, როგორიც ისტორიისათვის 100 წელიწადია.

ვის ჰქონდა დავალებული დამტკიცებული განაჩენის აღსრულება, „**მოკუდენა**“ საერთოდ ამის შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება. მხოლოდ გიორგი III 1170 წ. სიგელშია განსაზღვრული, რომ გაუსწორებელი ქურდი „ჩამოარჩონ ჩუენთა ჩენილთა“-ო. მაგრამ შესაძლებელია აქაც ჩენილებად ის მოსამართლენი იგულისხმებოდენ, რომელთაც, ვითარცა სამპარავთმეძებლო სასამართლოს წევრებს, მპარავთა გასამართლებისა და სასჯელის მისჯის უფლება ჰქონოდათ მინიჭებული და ზემომოყვანილ ცნობაშიც სწორედ ამ უფლებაზე იყოს საუბარი. ერთი სიტყვით, ჯალათის არსებობის შესახებ არსად არაფერი ჩანს. მხოლოდ წ. ა ნინოს შატბერდისეულ ცხოვრებაში ამის აღსანიშნავად „**მეკრმლეი**“ არის ნახმარი. მაგრამ ეს ძეგლი, რასაკვირველია, წმინდა ისტორიული ნაწარმოები არ არის.

§ 13. მძიმე სასჯელთა ასრულების პირობა.

მძიმე სასჯელის ასრულებამდე ქართული სისხლის სამართლის თანახმად მეფის „**მეცნიერება**“ და „**შეკითხვა**“ იყო საჭირო განაჩენის სრულყოფის შესახებ „**ბრძანების**“, ანუ დასტურის მისაღებად. თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსს, ბასილ ეზოს-მოძღვარს, აღნიშნული აქვს, რომ „დღეთა შინა თამარისთა არავინ გამოჩნდა მიმძლავრებული მეცნიერებითა მისითა, არცა ვინ დასჯილი“ იყოო და მხოლოდ გუზან ტაოსკარელი მოღალატობისა და ავაზაკობისათვის შეპყრობილი „დავით მეფისა წინაშე მოიყვანეს, ხოლო მან უწყოდა დიდი მოწყალება თამარისი, ამისთვს მისსა შეკითხვამდის თვალნი დასწვნა“-ო.

ზოგიერთი დანაშაულების სასჯელებთან დაკავშირებული იყო მოქალაქეობრივი უფლებების დროებით, თუ სამუდამოდ ჩამორთმევაც, რომელიც „მამულის დაჭირვითა“ და „ქუეყანათა აღხმითა“ და „ლაშქართა შიგან არ შეშვებით“ გამოიხატებოდა ხოლმე. „**ქუეყანათა აღხმაი**“ და „**მამულის დაჭირვა**“ იმგვარადვე, როგორც „ლაშქართა შიგან“ შეუშვებლობა, ანუ უკეთ რომ ითქვას, სამხედრო და რაინდობის უფლების ჩამორთმევა საეკლესიო სამართლის დადგენილებით დაწესებული „დაკრულვის“ შედეგად, მკვლელობის ჩამდენსა და რასაკვირველია, მეფისა და სახელმწიფოს მოღალატეს მოელოდა მაშინაც კი, როცა სასჯელი ექსორიობას არ აღემატებოდა. რაკი საეკლესიო დაკრულვა ჩვეულებრივ ან მკვრეხელობისა, ან სქესობრივ ზნეობის დამრღვევი დანაშაულებისა და მკვლელობისათვის იყო ხოლმე დადებული, ამიტომ მოქალაქეობრივი უფლების ჩამორთმევა ზემოჩამოთვლილ დანაშაულებათა რიცხვს მხოლოდ წმინდა სარწმუნოებრივ-ზნეობრივ დანაშაულებათა დარგით ავსებს.

1263 წ. ახლო ხანის საეკლესიო კრების მოხსენებაში აღნიშნულია, რომ „ვინცავინ დაკრულვილა რაიცა მიზეზითა და საქმითა“, სახელმწიფო ხელისუფლებისაგანაც „ შერისხულა : მამული დასჭირვია და ლაშქართა შინა არ შეშუებულა“. ეს სასჯელი მეტად მძიმე იყო, და თუ საბოლოო იქნებოდა, დამნაშავეს სრულ ქონებრივ გაღატაკებასა და ზნეობრივ სიკვდილს უქადდა.

„ქ უ ე ყ ა ნ ა თ ა ა ღ ხ მ ა ჲ“ და „მ ა მ უ ლ ი ს დ ა ჭ ი რ ვ ა“ რომაულს confiscation-ს და ბიზანტიურს δημευσις-ს უდრის.

თავი მესამე.

სასჯელთა სისტემისა და სასჯელის მიზნის შესახები მოძღვრება.

§1.სასჯელთა სისტემისა და მიზნის შესახები მოძღვრება საეკლესიო სამართლის მწერლობაში.

იოანე მმარხველის სახელით ცნობილს თხზულებაში„კანონნი შეცოდებულთანი“,რომელიც აფთმე მთაწმინდელის მიერ გადმოქართულებულ და თავისებურად გადამუშავებულ იქნა,შესავალში სასჯელის ისტორიული მიმოხილვაა მოყვანილი და ამ საკითხის განვითარებაა განხილული როგორც ძველი აღთქმისა,ისევე ქრისტიანობის ხანაშიც.

ავტორსა და მთარგმნელს აღნისნული აქვთ,რომ პირველ ადამიანთა სასჯელადცოდვისთვის სამოთხით ექსორია იყო ღვთაებისგან ნახმარი,შემდეგ წარღვნა,რომლითაც უნდა მთელი უკეთურება მოსპობილიყო და კაცობრიობაც განახლებულიყო.

ხოლო რაკი ამის შემდგომაც ადამიანებმა ცოდვა და მოროტმოქმედება მაინც არ მოიშალეს,მაშინ ღვთაებამ სასჯელად **„ორციელი ტანჯვაჲ“** და **„ჯორციელი სატანჯველი“** შემოიღო. ებრაელთა სახით მან ადამინთა მოდგმას„მოსცა ძუელი იგი რჩეული მოსეს მიერ აღწერილი და ბრძანა ორციელთა ტანჯვითა წურთად მოქმედთა და ბრძანა ორციელითა ტანჯვითა წურთად მოქმედთა ცოდვისათა, რაჲთამცა შიშითა მით ტანჯვისატა დასცხრეს უკეთურება კაცთა და ცოდვისა მიმართ წარმდებობა-ო(გვ.6)

სასჯელთა ამგვარი წესი სუფევდა,სანამ იესო ქრისტემ თავისი სივდილით არ „ახუნა ცოდვანი სოფლისანი და ტანჯვა იგი ცოდვათა ჩვენთათს განწესებული“თავითგან არ აგვაცილაო.იმ სასჯელების მაგიერ,რომელნიც „ძველსა შჯულსა შინა შეცოდებულთათს განჩინებულიყო“.იესო ქრისტემ „სებსითა და სიკუდილითა მისითა მოგუცა ზიარება და დაგვა კანონად სინანულია“,რომ, თუ ქრისტეანემ რაიმე ცოდვა,ან ბოროტმოქმედება ჩაიდინა,„განეყოს ზიარებისაგან..., გინა თუ მცირედთა წელთა,გინა თუ მრავალთა,ანუ თუ სიკუდილადმცა შემსგავსებულად კაცად-კაცადისა ცოდვათა“.მოციქულებისა და მსოპლიო ეკლესიი მოძღვართაგან თვითოეული ცოდვა-დანაშაულისათვის განსაზღვრული იყო უზიარებლობის კანონის ხანგრძლივობა (იქვე 8).

რაკი ღვთაება ხედავდა,რომ ადამიანნი მაინც ცოდვას მისდევდნენ,„აღადგინნა მნათობნი ეკლესიათანი“, რომელთა საშუალებითაც სასჯელი შეამსუბუჯა,სხვათა შორის ბასილ კესარიელ მთავარეპისოპოზს უბრძანა„აღწერა კანონთა მათ წყალობით“.მაინც ამის თანახმად „კანონნი იგი წ თა მოციქულთანი განაზოგნა და ფრიადი ნუ გეშინისცემა მისცა შეცოდებულთა,რათა არა სასოწარკვეთილ ოქმნენ, და, რომელთა ცოდვათა-თს მათ ათი ანუ ოცი,ანუ თუ ოცდაათი წელი უზიარებლობისა“ იყო წიანთ დაწესებული,“ამან ნეტარმან ნახევრსა ზედა განაზოგა,რათა არა სიმრავლისა მისთს წელთასა ეშინოდიშ შეცოდებულთა და აღსარებად უდებ იქმნებოდიან“-ო(იქვე 10).

მაშასადამე ბასილ კესარიელს სასჯელის ხანგძლივობა ერთიორად შეუმცირებია.მაგრამ საქმე ამაზე არ შემდგარა და “ამისსა შემდგომად კუალად შხუათა მამათა მრძანებითა ღისათა უმეტსად აღამსუბუქებს ჟამნი უზიარებლობისანი“-ო(იქვე).ამგვარად ღმერთს თავისი რისხვის გაძლიერება კი არ სწადდა და სწადიაო,“არამედ უფროსად წყალობით და სახიერებით აღუსუბუქებს სინანულსა მას ცოდვათასა“(იქვე),მათგან თვით იგი „იტყს წინასწარმეტყუელისა მიერ,ვითარმედ არა მნებავს სიკუდილი ცოდვილისა,არამედ მოქცევა და ცხოვრება-ო(იქვე 4).

ამავე გზას მისდევდა შეცოდებულთა კანონების შემდგენელიც.მასაც სასჯელის გაძლიერების მაგიერ შესუბუქებაზე უზრუნვია და ნათქვამიცა აქვს:„ვითხოვ... ღვთისაგან,რათა მომცეს გულისმისყოპა ჯეროვანი.რათა ჯეროვნად ნიგეშინუს ვსცე რომელმანცა შეცოდებულმან აღმიაროს ბრალი ტსი“-ო(გვ.16).ამ ძეგლის ავტორი თავის ნაშრომს იმ რწმენაზე ამყარებდა,რომ ღმერთი “მოელის ცოდვილთა მოქცევასა და სინანულსა“(გვ.18).მასსამაგალითოდ მიაჩნდა ის მოძღვარნი,რომელნიც იესო ქრსიტეს მსგავსად „აჩუენებენ წყალობასადა ძმათა მოყუარებასა შეცოდებულთა ზედა“ და თავიანთი თავი იმდენად დამსჯელად არა,რამდენადაც “სულიერთა მათ მკურნალთა“ მოვალეობის აღმასრულებლად მიაჩნდათ(გვ.10).

“მონანულთა აღსარების“ შესახებს დარიგებაში ნათქვამია კიდეც,რომ “ჯერ არს უკუე,ოდეს აღსარებასა ვინ მონანულისასა სახიერითა თკბილად ეუბნოს,ვითარცა სტუმრობად ხადოდა,ანუმცა მეგობარსა საყუარელსა შეიტკბობდა“(გვ.72).ასეთი მოძღვებისა და მისწრაფების მიმდევარს,რასაკვირველია,შეეძლო დაედვა მხოლოდ “სუბუქნი და შემოკლებულნი წესნი და კანონნი მონანულთანი“(გვ.76).

უზიარებლობით დასჯის გამჭრელობა და სიმკაცრე რომ ნათელი შიქმნეს,უნდა ძველი,საშუალო საუკუნეების,ქრისტიანობის ცხოვრების პირობები და აზროვნება გვქონდეს გათვალისწინებული. ზიარება აღმოსავლეთის რისტიანებს,სახელდობრ ბერძნებს,სარწმუნოების იმდენად აუცილებელ კუთვნილებად მიაჩნდათ,რომ თეოდორე კენტერბრიელის შეცოდებულთა კანონიოს ცნობით ბერძნები თურმე ყოველ კვირა,მღვდელმსახურინიცა და ერისკაცნიც,ეზიარებოდნენ.ცინვ სამი კვირის განმავლობასჰი არ ეზიარებოდა,კანონების თანახმად ეკლესიითგან განდევნილი იყვნენ(Lib.I,12 1-2 იხ.S c h m i t z,Die und die der kirche, გვ. 534. ამ წიგნის ამ ჟამად ხელთუქონლობის გამო მოყვანილი მაქვს პროფ.ზაოზერსკის ნაშრომის номоканон іоанна постника-ს მიხედვით). რომის ეკლესიაში-კი ყოველკვირა ზიარება სავალდებულო არ ყოფილა(იხ.იქვე). ამის გამო უზიარებლობა დასავლეთ ევროპაში ისეთ გამჭრელ და მომარჯულებელ სასჯელად ვერ გამოდგებოდა,როგორც ეს საბერძნეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიაში გამოსაყენებელი იყო.იქ სხვაგვარი საშუალება იყო ნახმარი.

ფრანკების ეკლესიის სასჯელი ჭამა-სმის შემცირებაზე, „პურისა და წყლის“ უფლების აკრძალვაზე (in pane et aqua). მკაცრს მარხვაზე იყო დამყარებული(S c h m i t z,die გვ.315)რათგან ასეთი სასტიკი მძიმე დანაშაულებისათვის წლობით ინიშნებოდა ხოლმე,ამიტომ ცხადია ამგვარი სასჯელის ატანა ძალიან ძნელი უნდა ყოპილიყო,რასაკვირველია გაცილებით უფრო ძნელი,ვიდრე აღმოსავლეთის ეკლესიაში მიღებული უზიარებლობისა,ამგვარად,თუ აღმოსავლეთსა და საბერძნეთში ძველი კანონნი შეცოდებულთანი “ფრიად მძიმედ“ იყო მიცნეული და მრავალგზის შეუსუბუქებიათ,რა გასაკვირველია,რომ რომის ეკლესიას მართლაც სასტიკი წესები შემსუბუქებაზე ეზრუნა.

კანონთა სიმკაცრის შემსუბუქების მიზნით დასავლეთის კლესიამ დანაშაულებისათვის ქონებრივი საზღაური შემოიღო,რომელიც შეცოდებათა მონანიებასთან უნდა ყოპილიყო და იყო ხოლმე დაკავშირებული.

პროფ.ზაოზერსკი ცამდის ადიდებს აღმოსავლეთის ეკლესიის „ შეცოდებულთა კანონებს“ მათი ჰუმანური ხასიათისა და დამნაშავეთადმი ლმობიერებისათვის,რომის ეკლესიისა და დასავლეთი ევროპის პოინიტენციალებს-კი ბარბაროსული სიმკაცრისა და საკანონო ქონებრივი სასჯელისათვის სასაცილოდ იგდებს და სამარცხვინოდაც-კი მიაჩნია.მაგრამ აღმოსავლეტის ეკლესიის შეცოდებულთათვის სასჯელის შემცირება და შემსუბუქება იმდენად ჰუმანურობითა და კაცთმოყვარეობის მაღალი გრძნობებით სრ იყო მართლაც ნაკარნახევი,როგორც აქა-იქ იმ თხზულებებშია ნათქვამი,რამდენადაც ცხოვრების უკუღმართობისადა პოლიტიკის თვალსაზრისით,რათგან,როგოც ზემომოყვაანილი ეკლესიაზე გულს უყრიდა და ზნეობრივადაც აშორებდა.აი მაგ.იოანე მმარხველის კანონში რა არის აღნიშნული: „აწ უკუეზ(7) მას წელსა სიძსათს დაწესებულსა გ(3) წელად მოვიყვანებთ **უძლურებისათჳს** ამის **ნათესავისა**“-ო(გვ.40).ავტორი დარწმუნებულა,რომ ვინც წინანდელი მკაცრი სასჯელის დანიშვნის მომხრეებად ცნობილი იყვნენ,ისინი „კანონისა დამძიმებითა სასოებას წარუკუეთენ“ და ამით „შეცოდებულთა **გარემიაქცევენ სინანულისაგან“(**გვ.72).

ეს გარემოება ეფთმე მთაწმიდელსაცა აქვს ხაზგასმით აღნიშნული და მასაც ნათქვამი აქვს: „ რამეთუ ფრიად მძიმ იყვნესგანწესებულნი კანონნი პირველნი წმიდათა მოციქულთა მიერ და წმიდათა კრებათა“,ამის გამო შემდგომად მამამან ჩუენმან მან ბასილი..., იხილა რა უძლურება კაცთა ნათესავისა,.. ფრიად აღასუბუქა“ შეცოდებულთათვის დაწესებული სასჯელებიო.შემდეგში არც ეს ბასილი კესარიელისაგან შემცირებული განწესებულებაღა ყოფილა გამოსადეგი:ისევ სამძიმოდ მიუჩნევიათ და ამ მიზეზის გამოისობით კვლავ ერთი-ორად შეუსუბუქებიათ(გვ.96).

ამასთანავე,ტუმცა იოანე მმარხველის ნაწარმოების ტექსტში ნათქვამია,რომ „არცა წ ა ბასილის კანონთა შინა განწესებულ არს შეცოდებულტატს მარხვა,ანუ მღუიძარება,ანუ მულთა დრეკა,[ანუ მელისა პურისა ჭამა],არამედ წმიდისა ზიარებისაგან განყენება ოდენ“-ო(გვ.84,ბერძნ.ტექსტი გვ.83 და z),მაგრამ ამგვარი განცხადება მხოლოდ უძველესი ხანისთვის არის დამახასიატებელი და სწორედ თვით იოანე მმარხველის ძეგლში-კი,უზიარებლობის გარდა,თითქმის ყველა ეს სასჯელები შემოღებულია.საკმარისი იყო პროფ.ზაოზერსკის გულდასამით გადაეკითხა თავისი და ხახანაშვილის გამოცემული ტექსტები,რომ ტავის თვალით დარწმუნებულიყო.

თვით ბასილი კესარიელის მიერ შედგენილ განწესებაშიც მაგ. შემდეგია ნათქვამი: შეურაცხმყოფელ კოცნდა-მიახლებისათვის ჩვეულებრივი სასჯელის 80 დღის უზიარებლობის გარდა სასჯელად დადებულია „დღითი-დღედ ჭამდნენ პურსა და წყალსა“-ო(გვ.82-83).შემდეგ საგანგებო დარიგებაში პირდაპირ არის ნათქვამი: „აწ უკუე განიცადე თთოეული ამათ საქმეთა,-უკუეთუ მონანული იგი ღუინისა სმასა აჰკრებდეს,შენმცა ამის მოღუაწებისათს წელიწადი ერთი უზიარებლობისა მოუწყუიდე,უკუეთუ წუელა აკრიბოს,ეგრთვე კანონი შეუმოკლე,ეგრეთვე უკუეთუ თევზი,ანუ ზეთი აკრიბოს,აგრეთვე კანონი შეამოკლე,უკუეთუ მულთადრეკა მრავალ მიიღოს,შენმცა შეუმოკლე კანონი იგი“-ო(იქვე გვ.84==ბერძნ.85).

სამონასტრო წესებში ხომ სასჯელად მუხლთმოყრა,უწმელობა,დამწყვდევა,ხმელთა პურითა და წყლით დატოვება,ზედგომით წამა-სმა ჩვეულებრივი სასჯელები იყო (გვ 86-91).

დასასრულ, ხომ არც ცემაა დასავლეთის ეკლესიის განსაკუთრებული სასჯელი, არამედ ბიზანტიაშიც და საქართველოშიაც ისვე, როგორც უფრო გულმოდგინედ რუსეთშიაც იყო მიღებული.

ამგვარად ქონებრივ სასჯელს გარდა, სხვა განსხვავება არსებითად არ არის.განსახილველია, მაშასადამე, განსაკუთრებით ქონებრივი სასჯელის სისტემა და მისი თვისება და მნიშვნელობა.

როგორც ზემონათქვამითგან ცხადადა ჩანს, დასავლეთისაც და აღმოსავლეთის ეკლესიებშიც ძველი მკაცრი სასჯელების შემსუბუქები აუცილებლობა თანასწორად

შეგნებული ჰქონიათ და მათ სიმძიმის შემცირებას შესდგმოიან,თუმცა ბერძენთა ეკლესია კაცთმოყვარეობაზე ლაპრაკობდა,მაგრამ სასჯელთა სისტემის შემსუბუქების ნამდვილი მიზეზი და მაიძულებელი გარემოება ეს თეორიული და განყენებული პრინციპი და გრძნობა კი არ იყო,არამედ ის მწარე გამოცდილება,რომ მოსალოდნელი სასჯელის სიმძიმის გამო შეცოდებულნი და დამნაშავენი თავიანთ ბრალეულობას მალავდნენ და მსჯავრს გაურბოდნენ, ეს რომ არ მომხდარიყო, აღმოსავლეთის, განსაკუთრებით საბერძნეთის, ეკლესიამ სასჯელთა ხანგრძლივობის შემოკლება ირჩია. რაკი იგი ერთხელ ამ გზას დაადგა, მრავალჯერ სასჯელი შეამცირა და შეამსუბუქა.

დასავლეთის ეკლესიამ სულ სხვა გზა აირჩია. სასჯელთა სიმკაცრის შემსუბუქების მაგიერ,მან ქონებრივი საზღაურის სასჯელიც შემოიღო,რომელიც მონანიების სისტემასთან ერთად დამნაშავეს მის პასუხისმგებლობას ხშირად სასჯელზე წინანდელ არა ნაკლები სიმწვავით აგრძნობინებდა.

§ 2.სისხლის სამართლის სასჯელთა სისტემა და სასჯელთა მიზნის შესახები მოძღვრება.

1.საეკლესიო სამართლის მწერლობაში არსებული მიმოხილვითგან მაშინაც ყველასთვის ცხადი უნდა გამხდარიყო,რომ დამნაშავის დასჯის დროს მიზნად უპირველესად მიზი ზნეობრივი გამოსწორება იყო. თვით ღვთაებასაც დამნაშავის მისი ზნეობრივი გამოსწორეა იყო. თვით ღვთაებასაც დამნაშავის წარწყმედა და სიკვდილი კი არ ჰსურდა, არამედ მისი მოქცევა და გამოსწორებაო. ეს მოძღვრება იმ ძირითად დებულებად იქცა, რომელზედაც მთელი მაშინდელი საეკლესიო და საკორპორაციო სამართალი იყო დამყარებული.

ეს მოძღვრება სამონასტრო მართლმსაჯულებაშიც იყო გაბატონებული და იქაც ეფთმე მთაწმიდელის აზრით სასჯელის მიზნად დამნაშავის გამოსწორება უნდა ყოფილიყო. ამიტომ სასჯელი **„წუართნა“**-დ, ან **„წურთა“**-დ მიაჩნდათ.დასჯილისადმი ლმობიერეა ეფთმე მთაწმინდელის მოღვაწეობას ყოველთვის თან სდევდა.მთაწმინდელის სიტყვით,დასჯილ ბერთან „ჟამითნი-ჟამად მივალნ მამა“ ეფთმე „და ნუგეშინის-სცემენ სიტყთა და საქმით და სანუკვარსა წარსცემნ და ელოსანთა დაჰვერდნის,რათა ნუგეშინის-სცემდნენ“-ო. ამას გარდა ეფთვიმე მთაწმინდელს წესად ჰქონდა მიღებული,რომ „წუართის“ შემდგომ, რასაკვირველია, თუ მას წინანდელი დანაშაულის მსგავსი აღარაფერი ემჩნეოდა,„თნიერ ყოვლისა მიზეზისა ნუგეშის-სცის და აღაშენის, ანუ ჩოკითა, ანუ საბეჭურითა, ანუ სხთა რათმე საკმარითა“-ო (ც ა ი ესი და ეფთ მსი 39), რითმე დაასაჩუქრებდა და ანუგეშებდა, დასჯილს გულში მტრული გრძნობა რომ არ ჩარჩენოდა. გ.მთაწმინდელი ამტკიცებდა კიდეც, რომ „ყოვლადვე არა იყო დრტნვა, გინა გულის კლება ცემულთა მათ თანა“-ო(იქვე).

ეს მოძღვრება საერთო სისხლის სამართალსაც ჰქონდა შეთვისებული და ამ დებულებით იგი ხელმძღვანელობდა კიდეც.საერო მართლმსაჯულებაშიც ისე იყო მიღებული,რომ სახელმწიფო და სასამართლოს ორგანოები გარკვეულ სასჯელებს დამნაშავეებს პირველად სწორედ გამოსწორების მიზნით უნიშნავდნენ,დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსს მაგ. აღნიშნული აქვს,რომ ღალატის გნზრახვისათვის პირველად მეფემ ლიპარიტ ამირის „ინება გაწურ/ტუა..., ამისთსცა პყრობილ ყო იგი ჟამსა რაოდენსამე,რომელი კმა იყო განსასწავლელად გონიერსა ვისისამე“-ო (ცა მფ სა დვ თისი* 521.გვ.289). ამის შემდგომ მეფეს ლიპარიტისათვის მისი წინანდელი თანამდებობაც კი მიუცია, რომ ამით თავისი კეთილი განწყობილება და პირველად ჩადენილი დანაშაულების ძვირუხსენებლობა დაემტკიცებინა.

შემთხვევით მოვლენა არ არის,რომ ამ ცნობაში ისტორიკოსს სწორედ იგივე ტერმინი „გაწურთვა“ აქვს ნახმარი, რომელიც ეფთმე მთაწმინდელის მართლმსაჯულებითი მოღვაწეობისათვის ასე დამახასიათებელი ყოფილა, ამგვარადვე დავით აღმაშენებლის მოპყრობა და დამოკიდებულება “გაწურთნილი“ და შენდობილ ლიპარიტ ამირისადმი იმავე ეფთმე მთაწმიდელის მოქმედების მსგავსსავე და შეცოდებულთადმი დამოკიდებულებას გასაოცრად გვაგონებს.

ამგვარად ცხადი ხდება, რომ სასჯლთა სისტემის ქვაკუთხედად დამნაშავეთა წურთნისა და მოქცევა-გამოსწორების მიზანი ყოფილად დასახული.ამ მოძღვრებასაც თანამედროვე გერმანულ კრიმინალისტიკაში die Verbesserungstheorie-გამოსწორების თეორია“ ეწოდება.

2.საეკლესიო სამართლის მეცნიერთა თხზულებებითგან მეორე განხრით ირკვეოდა,რომ მარო გამოსწორების იმედებზე დამყარება მართლმსაჯულებითი მოღვაწეობის დროს არ შეიძლებოდა,რათგან ზოგიერთი ადამიანის ბოროტებისადმი მიდრეკილების გამოსწორება ვერ ხერხდებოდა.თვით ღვთაებაც,მათივე სიტყვით,იძულებული ყოფილა ასეთ პირთა სასჯელად „ორციელი ტანჯვა“ და „სატანჯველი“ გამოეყენებინა, ამნაირად, ხორციელი, ფიზიკური სასჯელის არსებობის აუცილებლობა მართლმსაკულებისათვის ცხადი ხდებოდა და თვით საეკლესიო სასამართლომაც ასეთ სასჯელთა სისტემა თავითგან ვერ აიცდინა:დამნაშავე ბერების “ღვედითა მიმთხვევა“ გავრცელებული ყოფილა.ამით დამნაშავეთათვის ფიზიკური სასჯელის საჭიროებ საერო სისხლის სამართლისათვისაც უდავოდ იყო დასაბუთებული,სასჯელთა ასეთი სისტემა,როგორც დავრჭმუნდითმ,ფართოდ იყო მიღებული ტაჯგანაგის დაკვრისა და განპატიჟების სახით,სასჯელთა ად მისტემას დამნაშავეთა შეშინება ჰქონდა მიზნად.თანამედროვე კრიმინალისტიკა ამას “დაშინებითს თეორიას“(die Abschreckungstheorie) უწოდებს.

3. მაგრამ მაშინაც კარგად იცოდნენ,რომ ზოგის გასწორება ხორციელი სასჯელი საშუალებითაც შეუძლებელი იყო,რათგან მათ ბოროტმოქმედებისადმი წარმდებობა ჰქონდათ და დანაშაულებისადმი მიდრეკილება „გვარისაგანცა მოაქვნდათ“. ამიტომ ასეთ პირებისადმი დამნაშავის “წურთნა“-სა და გამოსწორების მიზანზე დამყარებული სასჯელთა ჩვეულებრივი სისტემის გამოყენებას არავითარი აზრი აღარა ჰქონდა.მათწინააღმდეგ უვე სხვანაირი საშუალების ხმარება იყო საჭირო. ასეთ შემთხვევაში სახელმწიფოსა და საკორპორაციო დაწესებულებათა მართლმსაჯულების სათანადო ორგანოებს თავის მოქალაქეთა და წევრთა მშვიდობიანობისა და კეთილდღეობის დაცვაზე უნდა ეზრუნათ.

სწორედ ამით აიხსნება,რომ ასეთ დამნაშავეთა წინააღმდეგ,როგორც სისხლის სამართალში,ისევე საკორპორაციო სამართალში განსაკუთრებული სასჯელები არსებობდა.ასეთი მიზნის მქონებელ უსუბუქეს სასჯელად სისხლის სამართალს ჰქონდა ექსორია,საკორპორაციოს კიდევ გაძევება. ამ სასჯელთა მიზანს სახელმწიფოს, ან დაწესებულების მშვიდობიანობაზე ზრუნვა და მავნე ელემენტებისაგან უზრუნველყოფა შეადგენდა. გ.მთაწმიდელის ცნობით მაგ.ეფთმე მთაწმინდელმა ტყუილი ამბის მიტანისათვის „მრავალნი ძმანი მონასტრისაგან გაახსნა, რათა კრებული მშდობით იყოს“-ო (ც ა ი ესი და ეფ თმისი 42).

სამონასტრო წესდებისა და წყობილების “მშლელისა“ და ზმათა “მაშფოთებელი“-სა და “წინააღმდგომი“-საგან დასაცავად იოანე მთაწმიდელმა “კრულობითა და შეჩვენებითა საშინელითა განკანონება“და “განგდება“ დააწესა და თავის შვილისათვის სახელმძღვანელოდ თურმე “ბრძანა, რათა ეგევითარი იგი მეყეულად კრებულისაგან განდევნოს“.

ასეთ სასჯლეს მიზნად ისა ჰქონია, რომ ამგვარი ცალკეული მშლელისა და მაშფოთებელის მავნე გავლენა მოსპობილიყო და „რათა არა ყოველსა გუამსა კრებულისასა განეზავოს მაკუდინებელი იგი სენი მისი და განმრყუნელი“-ო (გ.მთაწმინდელი ც ა ი ესი და ეფთ მსი 23).

ასეთი სასჯელის საჭიროება იმ რწმენაზე იყო დამყარებული, რომ საერთოდ „არა რა აღძრავს და აღაშფოთებს და განამწარებს მყუდროებასად ერთსულთა ზმათასა,ვითარ მეშფოთე კაცი და ღულარჭნილი... რამეთუ ერთიცა მათგანნი კმა არს სრულისა და ერ-მრავლისა ქალაქისა აღძრვად და აღშფოთებად“-ო (ვაჰანის მონ.განწ.35)

ქართული სისხლის სამართლის სასჯელთა სისტემაში გაუსწორებელი და მავნე დამნაშავეებისათვის განკუთვნილ სასჯელად ექსორიაც იყო.დავით აღმაშენებელმა მაგ.ლიპარიტ ამირა, ერთელ ღალატის განზრახვისათვის შეპყრობის შემდგომ შენდობილი და წინანდელი „დიდებით“-ვე აღდგენილი,მეორე ჯერი ასეთივე დანაშაულებისათვის“ორ წელ პყრობილ-ყო და საბერძნეთს გაგზავნა“ ექსორიად. ასეთი სასჯელის აუცილებლობა მის ისტორიკოსს იმ მოსაზრებით აქვს დასაბუთებული, რომ მეფე დარწმუნდა, „რამეთუ“ როგორც „კუდი ძაღლისა არა დანემართების, არცა კირჩხიბი (.ი.კიბო) მართლად ვალს“, ისევე ლიპარიტ ამირას გამოსწორება შეუძლებელი იყო (ც ა მფ სა დვ თსი * 522,გვ 289).

ამგვარად აქ ჩვენ „თავდაცვისა და უვნებელადობის სასჯელთა სისტემის მოძღვრება“ გვაქვს,რომელსაც გერმანელი კრიმინალისტები di Vertheidigungstheorie-ს უწოდებენ.

4. გამოჩენილ ქართველ მეცნიერს ეფრემ მცირეს სასჯელთა სისტემის ისტორიული განვითარება სხვანაირად ჰქონია წარმოდგენილი და მისი მოძღვრება კანონიკურ მწელობაში მიღებული სქემისაგან განსხვავდება. მას სცოდნია,რომ სასჯელის დანიშნულება სხვადასხვა დროს სხვადასხვანაირად ესმოდათ. თავდაპირველად იგი შურისძიებას წარმოადგენდა,ჩადენილი ბოროტმოქმედებისათვის სამაგიეროს გადახდა იყო,ანუ,როგორც ეფრემ მცირეს ნათქვამი აქვს,მხოლოდ „კაცობრივი სახე ვნებულებისა“ და „აღდუღებითა სისხლისათა ქმნილი განძნება მრისხანებისა“ იყო (იხ.მისი “თარგმანება ფსალმუნთა წიგნისა-ს შესავალი:„ძველი საქართველო“ III,258, სტრიქონი 799-800.

დაწინაურებულ სახელმწიფოსა და ერს,რასაკვირველია,სასჯელი დანიშნულებამე სხვანაირი შეხედულება უნდა ჰქონოდა.ეფრემ მცირეს ეს გარემოება კარგად აქვს აღნიშნული,ის სამართლიანად ამბობს,რომ დამნაშავისათვის სასჯელის დანიშვნის დროს სახელმწიფოს ხელისუფლება და მოსამართლე პირადი ვნებათაღელვითა და შურისძიების წყურვილით-კი არ ხელმძღვანელობს,არამედ მიზნად უნდა ჰქონდეს მხოლოდ „**მართლმსაჯულებითი იგი მიდაპატიჟისა.** ეს დებულება ეფრემ მცირეს იმდენად უცილობელ ჭეშმარიტებად მიაჩნდა,რომ მისი აზრით ჩვეულებრივ ადამიანურინაკლისა და ვნებათაღელვის.მქონებელი პირებიც, „ხორციელნიცა ესე და ვნებულნი კაცნი“, თუ რომ ხელნი პატივსა მთავრობისა,გინდა მსჯელობისასა,არა მრისხხანებით ჰსწავლიან ღირსთა მათ ტანჯვისათა.არამედ **აღსრულებისათვის წესთა და სჯულთასა მსოფლიოთა ზედა-მოაწევენ** პატიჟსა ღირსთა მათ ზედა პატიჟისათა“(იხ. „თარგმანება ფსალმუნთა წიგნისა“,შესავალი: „ძვ.საქართველო“ III,258)

ეფრემ მცირეს ეს მოძღვრება სასჯელთა სისტემის მიზნად კანონიერებისა და სამართლიანობის დაცვა -აღსრულებას აღიარებს.

§ 3. ქართული მართლმსაჯულების უაღრესი წარმატება მე-XI-XII სს.

როგორც დავრწმუნდით,ყველა გამოჩენილ ქართველ იმდროინდელ მეცნიერთ და მოღვაწეებს გონივრული ლმობიერების დაცვა მართლმსაჯულების უპირველეს მოვალეობად მიაჩნდათ. ამას ჰქადაგებდა ეფთვიმე მთაწმინდელი თავის იურიდიული

შინაარსის ნაშრომებში და ამითვე ხელმძღვანელობდა ის თავის მოღვაწეობის დროს,ვითარცა ათონის ქართველთა სავანის წინამძღვარი და მსაჯული.

გიორგი მთაწმინდელიც ხომ ბაგრატ IV-ეს საქართველოში ამასვე ურჩევდა და აგონებდა, „რათა უმეტეს ყოვლისა წყალობა შეიტკბოს,რამეტუ წყალობა და სამართალი უყვარს უფალსა“-ო (ც გი მთაწმინდელს 321).

ქართული მეცნიერების მესამე დიდი მნათობი, ეფრემ მცირეც მმართველისა და მსაჯულის აუცილებელ თვისებად ვნებათაღელვის სულ დამორჩილებულობასა და უმაღლესი სამართლიანობისა და კანონიერების დაცვასა სთვლიდა.

თვით დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსიც თავის მკითხველებს ამცნებდა, რომ მეფეს მოჩივართა „მართალ“ გამოძიებასთან ერთად სწორედ „შემოცდეთა წყალობითნი წურთნანი“ ჰმართებდა (ც ა მ პსა დ ვთსი *551,გვ.319).

როგორც სისხლის სამართლისა,ისევე სისხლის სასამართლოს წარმოებისა და სასჯელთა სისტემის შესწავლა ცხად-ჰყოფს,რომ ქართული სისხლის სამართალი სხვა ერთა იმდროინდელ სისხლის სამართალთან შედარებით უფრო ლმობიერებით იყო კიდეც გამსჭვალული.უნდა გათვალისწინებული გვქონდეს,რომ საშუალო საუკუნეებში და შემდეგშიც, ღვით ევროპის სისხლის სამართალიც-კი, მე-XIX-ს. დამდეგამდისაც მეტად მკაცრი და ულმობელი იყო.ისეთ განათლებულსა და ძველი საბერძნეთ-რომის სამართლის მემკვიდრესაც-კი,როგორიც ბიზანტია იყო,ჯოხითა და სხვა საშუალებით ცემა,ექსორია,ხელ-ფეხის მოკვეთა,ენისა და ცხვირის მოჭრა, თვალების დათხრა,გამოსაწურისება და სიკვდილად დასჯა ჩვეულებრივ სასჯელებად ჰქონდა (იხ. K.E Zacharia von Lingental,geschichte გვ.330-332).

იგივე უნდა ითქვას არაბთა სახალიფოსა და შემდეგ სპარსეთის სისხლის სამართლის შესახებ, არაბთა სახალიფოს სისხლის სამართალი თუმცა თეორიულად შედარებით საკმაოდ მაღლა იდგა,მაგრამ იქაც-კი სამართალი დაჭრილობის დროს მისდევდა პრინციპს თვალი თვალისა წილ და კბილი კბილისა წილ. კანონი დაზარალებულს უფლებას აძლევდა,თუ მოისურვებდა,დამნაშავისათვის თვით მოეკვეთნა ხელი,ან ფეხი,ან თვალები დაეთხარა.ამგვარად პირადი შურისძიების პრინციპი იქ დაკანონებული იყო (იხ.Alfred von kremer,Culturgeschichte des Orients I,467).

საშუალო საუკუნეებისა და მერმინდელი დასავლეთი ევროპის კრიმინალისტიკისა და სასჯელთა სისტემის სიმკაცრე ხომ საშინელი იყო,იქაური მაშინდელი გამოძიებისა და წამების საშუალებანი და იარაღები, სიკვიდალ დასჯისა და სხვაგვარი მისაგებლების სისტემა სწორედ რომ შემზრავია.ამის შესახები ცნობებისა და გამოკვლევების გადაკითხვაც-კი თანამედროვე ადამიანს ჟრუანტელს მოჰგვრის. ვისაც ამ საშინელების თავის თვალით ნახვა ჰსურს,უნდა ფრანც ჰანემან-ის 15 იმდროინდელი სურათით შემკული მონოგრაფია Der Richter unda die Rechtspflege გადაიკიტხოს და გასინჯოს (იხ.Monographien zur deutschen KulturgeSchichte, herausgegebeu von Dr.G.Steinhausen,IV.Band).

ქართული სისხლის სამართლის განვითარების ის შედარებით მაღალი დონე,რომელსაც მე-X-XI-სს.გამოცენილ სამართლის მეცნიერთა ინტენსიური მუსჰაობის წყალობით მიაღწია,შემდეგშიაც არ დაქვეითებულა,აღსანისნავია,რომ მე-XI-ს შუა წლებში საქართველოში უკვე პროფესიული იურისტები ჩანან, „აზნაურნი **მეცნიერნი სამჭოთა საქმეთანი**“,რომელთა მოწვევაც ბაგრატ IV-ეს სახელმწიფო დარბაზში რთული იურიდიული საკითხის განხილვის დროს საწიროდ უცვნია.უეჭველია მეფეს რაიმე საბუთი უნდა ჰქონოდა,როდესაც მათ დარბაზის სხდომაზე იწვევდა,მათ ცითარცა „საბჭოთა საქმეების“ მცოდნე პირების სახელსა და ავტორიტეტსაც უნდა რაიმე საფუძველი ჰქონოდა.ჩვენთვის ამ ჟამად ბევრი რამ გაუგებარი და მოულოდნელი სწორედ იმიტომაც არის, რომ ძეგლების დაღუპვისა და ნაწილობრივ შეუსწავლელობის გამო იმ მუშაობის შესახებ,რომელიც სამართლის მეცნიერების სფეროში სწარმოებდა,ჯერ ძალიან ცოტა ვიცით.ამ მხრივ

აღსანიშნავია,რომ თვით ისეთი შესანიშნავი პირის ღვაწლის შესახებ,როგორის ეფთმე მთაწმინდელს.როგორც ეხლა გამოირკვა,ქართული სამართლის ისტორიის წიანშე ჰქონია,აქამდის არა ვიცოდით რა და ბოლოს დრომდის ის თიტქმის მხოლოდ ვითარცა ბერზნულის დახელოვნებული მთარგმნელი ცნობილი იყო.

იმ ინტესიურ მუშაობას,რომელიც საქართველოში სამართლის მეცნიერებისა და მართლმსაჯულების სფეროში ყოფილა,იმ საერთო კულტურულ განვითარებასთან ერთად,რომელსაც ქვეყანამ მე-XII ს-ში ყველა ასპარეზზე მიაღწია,შეუძლებელია თავისი კვალი სასჯელთა სისტემისა და დამსჯლ საშუალებათა თვისებაზე არ დაეჩნია. ყოველი ერის სამართლის წარმატება მეტადრე სასამართლოს, სისხლის სასამართლოს წარმოებას,ისევე როგორც სასჯელთა სისტემასა და სიმჯაცრეს დაეტყობა ხოლმე: რაც უფრო კულტურულად დაქვეითებულია იგი, სასჯელებიც მკაცრი და ულმობელი აქვს ხოლმე,კულტურულ წარმატებასთან ერთად თანდათან შემზარავი და დამასახიჩრებელი „მესისხლეობა“ ქრება და მხოლოდ იშვიათ და განსაკუთრებულ დანაშაულებათათვის რჩება ხოლმე.

სამართლის ასეთი წარმატება ყველგან ერთ დროს არ მომხდარა: ზოგი უფრო ადრე,ზოგი უფრო გვიან დაადგა ამ გზას.გიორგი III-ის მეფობაში გახშირებული მეკობრეობისადა პარვის გამო საკანონმდებლო კრებას 1170 ჭ.მშვიდობიანობის დამყარება მკაცრი სასჯელის შემოღებით უცდია და ამ დადგენილებას მართლაც სრული მყუდროება და უშიშროება დაუმყარებია საქართველოში.

14 წლის განმავლობაში ამ ულმობელი სასჯელის არსებობას, როგორც ჩანს,ბევრზე მაინც შემზარავი შთაბეჭდილება მოუხდენია.თვით გიორგი III-ის ასული, თამარიც ამ განპატიჯებითა და მესისხლეობით შეძრწუნებული ყოფილა,ასეთ პირობებში ბუნებრივი იყო,რომ იმ ლმობიერების ქადაგებას, რომელიც უზენაეს მართლმსაჯულებას „შემცოდეთა წყალობით წურთვნა“-ს ურჩევდა, კვლავ გზა გაეკვალია და გაემარჯვნა.

მართლაც თამარს,გამეფებასთან ერთად,საქართველოში არამცთუ სიკვდილად დასჯა მოუსპია,არამედ ყოველგვარი დამასახიჩრებელი და ადამინის ბუნებისადა ღირსების დამამაცირებელი სასჯელებიც ამოუკვეთია. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის სიტყვით, „ამისსა(ე.ი. თამარ მეფის) განგებისა ათორმეტსა წელიწადსა შინა არცა თუ ტანჯგანაგი უბრძანა ვისადმე კრავად კიდემქონებელი ყოვლისავე მესისხლეობისა,მბნელობისა და ასოთა-მიღებისა“-ო (ის ტრნი და აზ მნი *633,გვ. 412). მაშასადამე,თამარ მეფეს თავის მბრძანებლობის დროს ტაჯგანაგიც-კი არავისთვის დაუკარებინებია იმიტომ, რომ ყოველგვარ მესისხლეობას, ანუ სიკვდილით დასჯას,მბნელობლობას,ესე იგი თვალთა დაბნელებას,დათხრა-დაწვასა და ასოთა-მიღებას,ანუ ასოთა მოკვეთას ერიდებოდა.ერთი სიტყვით, მას ყველა სიცოცხლის მომსპობელი,დამასაცირებელი და ადამიანის ღირსების შემლახველი სასჯელი მოუსპია.

ამნაირივე ცნობა სხვასაც მოგვეპოვება,მაგრამ უფრო ვრცელი და მკაფიო.ბასილი ეზოს-მოძღვარი სახელდობრ მოგვითხრობს,რომ „მოწყალებითა იესო-ღმრთისა მსგავსითა და სამართლისა მისისა მობაძვითა დღეთა შინა თამარისთა არავინ გამოჩნდა მიმძლავრებული მეცნიერებითა მისითა,არცა ვინ დასჯილი, თვინიერ ძველსა სჯულისა რომელი ზეს ავაზაკთა ზედა ძელსა ზედა ჩამორჩობა,თვიტ არცა-ვის ღირსს სიკუდილისასა და არცა პატიჟისასა მიეადა თანანადები, არცა-ვინ ბრძანებითა მისითა ასო-მოკვეთილ იქმნა, არცა სიბრმითა დაისაჯა, თვინიერ გუზან,ღირსი სიკუდილისა,რომელი ორგულებითა განდგა და კოლას სადა-მე მთათა შინა ავაზაკობდა მალვით,ესე შეიპყრეს მთისავთა თვისითა და დავით მეფისა წინაშე

მოიყვანეს.ხოლო მან უწყოდა დიდი მოწყალება თამარისი,ამის-თვის მისსა შეკითხვამდის თვალნი დასწვნა,ნაცვლად მრავალთა სისხლთა ქრისტიანეთა“-ო.

ისტორიკოსის ზემომოყვანილი ცნობითაცა მტკიცდება,რომ ავაზაკებს გარდა თამარ მეფის დროს სიკვდილითა და სხვაგვარ დამასახიჩრებელ მისაგებლით არავინ დასჯილა.ყურადღების ღირსია,რომ,როგორც ისტორიკოსის სიტყვები გვიჩვენებენ,მაშინ ყველა ეს სასჯელები კანონისა და სასამართლო წიგნის ძალით-კი არა ყოფილა ამოკვეთილი და მოსპობილი,არამედ თვით თამარ მეფეს უსარგებლნია თავის „მოწყალების“უფლებით.რა-კი არა ყოფილა ამოკვეთილი და მოსპობილი,არამედ თვით თამარ მეფეს უსარგებლნია თავის „მოწყალები“ უფლებით.რა-კი კანონით სასჯელის აღსრულებისათვის მეფის „მეცნიერება“ და მისი თანხმობის „შეკითხვა“ იყო საჭირო,ხოლო მეფეს შეკითხვაზე უნდა „ებრძანა“,თამარ მეფეს სასჯელის აღსრულების ამგვარი „ბრძანება“,თამარ მეფეს სასჯელის აღსრულების ამგვარი „ბრძანება“ და თანხმობა არას დროს არ გაუცია და ამ საშუალებით მას თავის მეფობი დროს სიკვდილითა და სხვანაირი დამასახიჩრებელი სასჯელით დასჯა ამოუვეთნია. საქართველოს მაშინდელი იურიდიული შეგნებისათვის ფრიად დამახასიათებელია, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსებს ეს დიდ საქებურ საქმედ მიაჩნდათ.თამარის შვილი ლაშა-გიორგიც თავის მეფობაში ამავე ღმობიერების მიმდევარი ყოფილა და სისხლის სამართლის სფეროში დედის გზასა და მაგალითს გაჰყოლია (იხ.ლაშა-გიორგის-დროინდელი მემატიანე 18[1-2]).ყველა ეს,რა თქმა უნდა,ქართველი ერის მე-XII-ე საუკ.გასაოცარი კულტურული დაწინაურების დამამტკიცებელია.

ყურადღების ღირსია,რომ ბიზანტიურ სამართალსაც მე-XI-XII-ე საუკ.ამგვარივე წარმატება გამოუვლია: კეისარმა ნიკოფორე ბოტანიატმა განაახლა თეოდოსეს განჩინება და ბრძანა,რომ სიკვდილით დასჯის განაჩენის დაამტკიცებდა. ნიკიტა ხონიატი ამასგარდა მოგვითხრობს,რომ იოანე კომნენოსის (1118-1142) მეფობაში არც ერთი სიკვდილით დასჯის განაჩენი აღსრულებული არა ყოფილა (K.E. Zacharia von Lingenthal,Geschichte,III aufl.S.334). მაშასადამე ის,რაც საქართველოში მოხდა თამარ მეფის დროს,ბიზანტიაში ცოტა ადრე მომხდარა და მოსალოდნელი იყო,რომ ბიზანტიის კეისრის მაგალითს საქართველოში გავლენა უნდა ჰქონოდა.

მაგრამ ამ შემთხვევაში პირდაპირი წამბაძველობა არა ყოფილა,არამედ ართული სამართლის თანდათანი წარმადების ნაყოფთანა გვაქვს ჩვენ საქმე.ეს იქითგანაც ჩანს,რომ საქართველოში სიკვდილად (და სხვა-გვარ დამასახიჩრებელ მისაგებელით) დამნაშავის დასჯა იმავ დროს-კი არ მოუსპიათ, როცა ბიზანტიაში, არამედ შემდეგ, როდესაც საქართველოს სახელმწიფო სოციალურმა და გონებრივმა განვითარებამ უზენაეს საფეხურს მიაღწია.ამ შემთხვევაში,რომ მიბაძველობა არა ყოფილა,სხვათა შორის იმითაც მტკიცდება,რომ იმ ხანის უშუალოდ მომდევნო დროს,როდესაც ბიზანტიაში სიკვდილად დასჯა მოუსპიათ,არამც თუ საართველოში არაფერი ამის მსგავსი არ მომხდარა,არამედ პირიქით გიორგი მე-III-ის მეფობაში,როგორც დავრწმუნდით,ეს მკაცრი სასჯელი გაუსწორებელ მპარავებისთვისაც შემოუღიათ და 1170-1184 წ. განმავლობაში საქართველოში ამ დარგში მეტად ,მკაცრი კრიმინალური პოლიტიკა უწარმოებიათ.ამასთანავე ბიზანტიაში მარტო სიკვდილით დასჯა ყოფილა მოსპობილი,საქართველოში-კი თამარ მეფემ არამცთუ სიკვდილად დასჯა,არამედ ყოველგვარი ადამიანის დამასახიჩრებელი და მისი კაცური ღირსების დამამცირებელი მისაგებელიც ამოჰვეთა.

თავი მეოთხე.

სამოქალაქო სასამართლოს წარმოება.

სამოქალაქო სამართლის თვისების სხვისდამი მიმართულს სამდურავსა და საჩივარს „**სარჩელი**“ ეწოდებოდა.ბაგრატ IV-ეს ოპიზის 1060-65 წ. სიგელში ოპიზართა და მიძნაძოროელთა დავის შესახებ ნათქვამი აქვს: „გარდავსწყუიდე მათ შორის საზიდი და სარჩელი,რა ესე ორნივე.... იდაბნონი მშუიდობით.... იყუნენ“-ო (სქ ს სძ ვლნი II,4).

ამ ტერმინს გარდა მისგანვე ნაწარმოები მეორე ტერმინი „**სასარჩლოი**“-ც არსებობდა,რომლიც ზემოდასახელებულ ძეგლშივეა ნახმარი.განაჩენის მოყვანის შემდგომ ბაგრატ IV-ეს ნათქვამი აქვს: „ამიერით არაი უც საქმე და სასარჩლოი ოპიზართა სლესველთა სათიბისაგან კიდე“-ო(სქ ს სძ ვლნი II,4). ამ წინადადების მიხედვით „სასარჩლოი“ სამოქალაქო სამართლის თვისების პრეტენზიას დასარჩელის შინაარსს,ანუ ნივთისა ჰმნიშნავდა. „სარჩელი“ 2 ნეშტთა 1910-ის დამოწმებით ს.ორბელიანს განმარტებული აქვს როგორც „მოსამართლესთან ჩივილი“ (ლექსიკ.), მაგრამ ბაქარის გამოცემაში საბასგან დასახელებულ ადგილას „სარჩელი“ არ არის არამედ“ ყოვლისა ბრწობისა“ არის. ებრაულ ტექსტში ამ ადგილას „ყოველ სასამართლო საქმე“-ზეა საუბარი,ბერძნულად ნახმარია ლათინურად causa და quaestio de lenge, სომხურად ს.ორბელიანის სიტყვებითგან ჩანს, რომ მას დაბადების ქართული თარგმანის ისეთი რედაქცია უნდა ჰქონოდა ხელთ, რომელშიაც „ბრწობის“მაგიერ „სარჩელი“ ყოფილა ნახმარი. ამგვარად „სარჩელი“ თავდაპირველად ზოგადად ყოველგვარი სასამართლო საქმის აღმნიშვნელი ტერმინი ყოფილა,შემდეგში-კი,როგორც ოპიზის სიგელითგან ჩანს, ამ სიტყვას უკვე სპეციალური მნიშვნელობა მიენიჭა და სამოქალაქო სამართლის საჩივრის გამომხატველ ტერმინად ქცეულა. „სარჩელი“ თავდაპირველად, რასაკვირველია, იმ სამდურავისა და მტრობის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო,რომლის გამოც ერთი ადამიანი მეორეს ერჩოდა. რჩოლა-კი, როგორც ცნობილია და ს.ორბელიანსაც განმარტებული აქვს,ვისიმე ვნებას ჰნიშნავს. ამიტომ სარჩელი თავდაპირველად გამოყენებული ვნების შესახები საჩივრის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო.

სამოქალაქო სასამართლოს საქმის წარმოების მაშინდელი წესის გამორკვევა საკმაოდ კარგად შეიძლება. ამის საშუალებას ბაგრატ IV-ის 1060-65 წ.ოპიზელთა სიგელი გვაძლევს.თუმცა ამ ძეგლში საქართველოს უზენაესი ორგანოს,სახელმწიფო დარბაზის,სხდომის აღწერილობაა დაცული,მაგრამ რაკი ეს სხდომა სამოქალაქო სამართლის საქმისა და სარჩელის გადასაწყვეტად იყო მოწვეული და ნამდვილად უზენაესი სასამართლოს სხდომას წარმოადგენდა,ამიტომ საფიქრებელია,რომ ამ შემთხვევაში და ამ სიგელის ცნობაში საქმის წარმოების ზოგადი წესი უნდა იყოს დაცული.

ბაგრატ IV-ეს დარბაზის ეს სხდომა ამნაირად აქვს აღწერილი: „დავხსენით წინაშე ჩუენსა (დარბაზის წევრნი და „მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი“) და წავიკითხენით მათნიცა (ე.ი ოპიზელთა) და მათნიცა (ე.ი მიძნაძოროელთა) დაწერილნი და რომელი სიტყუისგებაი იყო მათ შორის,მოვისმინეთ და სამართლად ეს გავიგონეთ“-ო (ს ქს სძ ვლნი II,3).

მაშასადამე,მეფეს ვითარცა ამ უზენაესი დაწესებულებისა და სხდომის თავჯდომარეს, სასამართლოს წევრები დაუსხამს. პიველი და მეორე საფეხურის სასამართლოს წევრებს ალბათ თავჯდომარე სხამდა.ამას „**საბჭოდ დაჯდომა**“ ან „**საბწოდ ჯდომა**“ ეწოდებოდა (იხ. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნი).

მოსამართლეთა საბწოდ დასხდომის შემდგომ,პირველად მოპირდაპირეთა „დაწერილნი“, ანუ წერილობითი განცხადება და საბუთები უნდა წაიკითხათ,და სარჩელის შინაარსი და საფუძველი გაეგოთ. ამიტომ „**მსარჩლავნი**“ მოვალენი იყვნენ

საბუთები თან მოეტანათ, **„მოხუმა სიგელთა“**(ოპიზის სიგელი 1060-5 .სქ ს სძვ ლნი II,2) აუცილებელი პირობა იყო. შემდეგ „სიტყუისგებაი იყო მათ (მოპირდაპირეთა) შორის“.სისხლის სამართლის საქმის გარჩევის დროს თუ **„სიტყუისგებაი“** გასამართლებელ სიტყვასა და დაცვას ჰმნიშნავდა,სამოქალაქო პროცესში ეს ტერმინი უკვე მოწინაღმდეგე მხარეთა კამათს ჰმნიშნავდა.სასამართლო ამგვარად მოპირდაპირეთა სიტყვიერ განმარტებასა და საბუთიანობას ისმენდა.

გარკვეულ შემთხვევებში,როდესაც საბუთები, ან საკმარისი არ იყო სარჩელის გადასაწყვეტად,ან თვით ნაქმნარი წერილობით კი არ იყო აღბეჭდილი,არამედ მოწმეთა თანადამხდურობაზე იყო დამყარებული,სასამართლოს მოწმეთა ჩვენებაც უნდა მოესმინა.მცირე შჯულისკანონში განსაზღვრული იყო რომ „ორთა, გინა სამთა მოწმეთაზე დაემტკიცების ყოველი სიტყვა“-ო.

მხითარ გოში მოწმობითაც ქართული სამართლის დებულების თანახმად მოწმე ყოფილა დაწესებული. ეს იმასა ჰნიშნავს,რომ მოწმეთა ჩვენების დამარწმუნებლობისათვის სამი მოწმის ერთნაირი მოწმობა იყო საჭირო.

კანონში და ჩვეულებით მკაფიოდ განსაღვრულ შემთხვევებში სასამართლოს წარმოება მოსამართლეებს ერთ-ერთი მხარის და მათ მოწმეთა ხატზე დაფიცებასაც ავალებდა.სწორედ ამიტომაც იყო,რომ ოპიზის სიგლის ცნობით სასამართლოში გამოცხადებულთ თან მოეყვანნეს მიძნაძოროელთა ხატნი წმიდათა მოციქულთა პერესი და პავლესი და ნაწილნი წმიდისა ბართლომე მოციქულისანი“ (სქ ს სძვლნი II,2).

სარჩელის გარჩევა უნდა მოსამართლეთა ბჭობითა და ანაჩენით დამთავრებულიყო, რომელიც „სამართლად“ იყო მიჩნეული („სამართლად ესე გავიგონეთ“-ო).